

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
MAKKAI SÁNDOR

FELELŐS SZERKESZTŐ:
KERECSENYI DEZSŐ

FŐMUNKATÁRSÁK:
PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE
TÚRÓCZY ZOLTÁN

1938.
Negyvenhetedik évfolyam
I—XII. füzet

TARTALOM

Cikkek, tanulmányok.

<i>Asztalos Miklós:</i> Árvízi mozaik — — — — —	191
<i>Bartók György:</i> Mi az élet s az élő szervezet? — — — — —	289
<i>Bikácsi László:</i> Műfaj és nemzedék — — — — —	318
<i>Csabai István:</i> Falu és város, magyar és német kultúra — — — — —	377
<i>Domján János:</i> A Károli-Biblia legújabb átdolgozása — — — — —	486
<i>Fehér Gábor:</i> Karácsony Sándor, a pedagógus — — — — —	571
<i>Gaál Endre:</i> Két vallásos mű az Operaházban — — — — —	578
<i>Halasy-Nagy József:</i> Európa és a keresztyénség — — — — —	177
<i>Halász Gábor:</i> Kölcsey iróniája — — — — —	451
<i>Hartyáni Zoltán:</i> Két új oktatási törvény — — — — —	259
<i>Horváth Jenő:</i> Erdély református külmissziója — — — — —	71
<i>Istványi Géza:</i> Szellemtörténet, neopozitívizmus, új történelmi realizmus —	118
„ Az új magyar történet szemlélet alakulásához — — — — —	264
<i>Jóó Tibor:</i> Még mindig „szellemtörténet”? — — — — —	196
„ A reformáció történeti jelentősége — — — — —	495
„ Tudomány és nemzedék — — — — —	369
<i>Juhász Géza:</i> Németh László regényei — — — — —	461
<i>Kapi Béla:</i> Egy pillantás a nemzeti élet műhelyébe — — — — —	102
<i>Karácsony Sándor:</i> Protestantizmus és választójog — — — — —	108
<i>Kemény Péter:</i> A német harc az ifjúságért — — — — —	305
<i>Kerecsényi Dezső:</i> A protestáns folyóirat — — — — —	130
<i>Klein Gáspár:</i> Egy vármegye a lengyel ügy szolgálatában — — — — —	510
<i>Kovács Sándor:</i> A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság — — — — —	100
<i>Kutas Kálmán:</i> Látások — — — — —	545
<i>Kutter, Hermann:</i> Vallásos liberalizmus — keresztyén szabadság — — — — —	241
<i>László Dezső:</i> Időszerű keresztyén embernevelés — — — — —	1
<i>Makay Miklós:</i> Az ökuménikus gondolat és a vallásnevelés — — — — —	566
<i>Makkai László:</i> Visszajöttek . . . — — — — —	549
<i>Makkai Sándor:</i> Legyen világosság — — — — —	230
„ Lenni és élni — — — — —	97
„ A mi családunk — — — — —	417

<i>Markó Arpád</i> : Protestáns katonák lelki gondozása 1834-ben — — — —	330
<i>Márkus Jenő</i> : Liberalizmus és reverzális — — — —	564
<i>Merényi Oszkár</i> : Gyóni Géza magyar mítosza — — — —	66
<i>Mitrovics Gyula</i> : A művészet — — — —	360
<i>Muzsnai László</i> : A vallásitanítás theologiai előfeltétele — — — —	57
<i>Nagy Lajos</i> : Új szempontok az egyke kérdéséhez — — — —	559
<i>Pap Ferenc</i> : A magyar lélek és a revízió — — — —	481
<i>Patay Pál</i> : Az eucharisztikus kongresszus és a reformátusok — — — —	49
<i>Ravasz László</i> : Krisztus és az egyház — — — —	105
<i>Révész Imre</i> : Eucharistia — — — —	225
„ Kazinczy és a „kálvinista Róma“ — — — —	429
<i>Soós Béla</i> : A debreceni református kollégium — — — —	443
<i>Szabadi Béla</i> : Protestáns örökség Bessenyei György írásaiban — — — —	506
„ A székesfehérvári tanügyi kiállítás — — — —	383
<i>S. Szabó József</i> : Tudományos peregrináció a reformáció korában — — — —	322
<i>Cs. Szabó László</i> : A magyar rádió prózai műsora — — — —	455
<i>Szathmáry Lajos</i> : Az érettségi reformjához — — — —	310
<i>Tófalvi György</i> : A romániai ortodox egyház új céljai — — — —	9
<i>Tóth Béla</i> : Gulyás Pál, a költő — — — —	257
<i>A. Tóth Sándor</i> : A műélvezésről — — — —	25
„ Tárlataink tanulságai — — — —	521
<i>Török István</i> : Protestáns hitvallás — — — —	353
<i>Török Pál</i> : Felekezet, faj, foglalkozás, nemzet — — — —	300
„ A magyar zsidóság útja — — — —	186
<i>Túróczy Zoltán</i> : Egyházi középiskoláink — — — —	423
<i>Vajthó László</i> : A Nemzeti Színház második száz esztendeje elé — — — —	516
<i>G. Vargha Zoltán</i> : Vargha Gyula életéhez — — — —	387
<i>Vasady Béla</i> : Abránd-é vagy lehetőség? (A keresztyén únió kérdéséhez) — — — —	161
<i>Zoványi Jenő</i> : Adatok a magyar protestantizmus multjából — — — —	125

Versek.

<i>Aprily Lajos</i> : A csavargó a halálra gondol — — — —	77
<i>Bakó József</i> : Zápor — — — —	317
<i>R. Berde Mária</i> : Csütörtök este — — — —	195
<i>Dömötör Ilona</i> : Köd — — — —	70
<i>Fejes Adám</i> : Van elnémitő ihletés — — — —	129
<i>Gulyás Pál</i> : Az első dal anyja — — — —	7
„ Kölseý szelleméhez — — — —	449
„ Vak börtönben — — — —	285
<i>Horváth Jenő</i> : Új Kőmives Kelemen — — — —	299
<i>Gyökössy Endre</i> : Alföldi gyorsvonatozás februárban — — — —	65
<i>Imecs Béla</i> : Ejtőernyő — — — —	56
<i>Jékely Zoltán</i> : Éjféli rémület — — — —	240

<i>Juhász Géza</i> : Erős vár a mi Istenünk	— — — — —	17
„ Fészekrakók	— — — — —	494
„ Patkány	— — — — —	185
<i>Kiss Tamás</i> : Cantus brevis	— — — — —	117
<i>Meyer C. F.—Br. Podmaniczky Pálné</i> : Mindnyájan	— — — — —	422
<i>Reményi József</i> : A Sleepy Hollow temetőben	— — — — —	520
<i>Rolla Margit</i> : Este a hajón	— — — — —	124
<i>Szegedi István</i> : A Tökéletes Szabadság	— — — — —	190
<i>Vajda Endre</i> : Odisszeusz ijja	— — — — —	21

Jelek és magyarázatok.

<i>E. G.</i> : Igazságot Magyarországnak!	— — — — —	526
„ Rémhír és evangélium	— — — — —	525
<i>Ernyei Gáspár</i> : Hát Bözödujfalu?	— — — — —	270
„ Mindennapra egy vezér!	— — — — —	271
<i>Glandius</i> : Saját mértéket!	— — — — —	203
<i>M. L.</i> : Térképek a kirakatban	— — — — —	527
<i>M. S.</i> : Ausztria	— — — — —	201
<i>Makkai Sándor</i> : A Katolikus Szemle...	— — — — —	582
<i>Paniti Nagy Antal</i> : Afrika hőse	— — — — —	332
„ Egyház és nemzet	— — — — —	267
„ Ki a magyar?	— — — — —	334
„ Szakértelem	— — — — —	158
„ A „Válasz“	— — — — —	201
„ Vannak csodák!	— — — — —	159
„ Világgyűlés Debrecenben	— — — — —	389
<i>T. B.</i> : „Szeretnénk látni Jézust“	— — — — —	591
Barth és a csehek	— — — — —	586
Igy is lehet...	— — — — —	590
Imperializmusok közt	— — — — —	589
Még egy ilyen győzelem...	— — — — —	588

Kritikai szemle.

<i>Barczán Endre</i> :	— — — — —	543
<i>Barta János</i> :	— — — — —	87
<i>Benkő István</i> :	— — — — —	471
<i>Bikácsi László</i> :	— — — — —	536, 591
<i>Bodor Antal</i> :	— — — — —	142
<i>Bruckner Győző</i> :	— — — — —	34
<i>Buza László</i> :	— — — — —	340
<i>Csabai István</i> :	— — — — —	406, 475, 599
<i>Debreczeny Lili</i> :	— — — — —	217, 413

<i>Vác Elemér:</i>	— — — — —	350
<i>Vajda Endre:</i>	— — — — —	146
<i>Vajthó László:</i>	— — — — —	411, 601
<i>Zombory László:</i>	— — — — —	282

*

Az Athenaeum ifjúsági könyvei. <i>Szondy György</i>	— — — — —	603
Balla Borisz: A megsebzett. <i>Tóth Béla</i>	— — — — —	539
Bartha Dénes: A XVIII. század magyar dallamai. <i>Gaál Endre</i>	— — — — —	36
Bibó Lajos: Anna tekintetes úr. <i>Szabó Richárd</i>	— — — — —	279
Boross Sándor: Örök tükör. <i>Szabó Richárd</i>	— — — — —	147
Bud János: A munka mítosza. <i>Surányi-Unger Tivadar</i>	— — — — —	339
Cseke István: Liszt Ferenc származása és hazafisága. <i>Gárdonyi Zoltán</i>	— — — — —	276
Darkó Jenő: Népeességi mozgalmak Erdélyben. <i>Makkai László</i>	— — — — —	532
Deér József: Pogány magyarság, keresztény magyarság <i>Joó Tibor</i>	— — — — —	468
Dengl János: Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus. <i>Losonczi Zoltán</i>	— — — — —	86
Domanovszky Sándor ²⁾ József nádor iratai. <i>Komoróczy György</i>	— — — — —	31
Domanovszky-Emlékkönyv. <i>Istványi Géza</i>	— — — — —	402
Eckhart Sándor: A francia szellem. <i>Joó Tibor</i>	— — — — —	529
Enyedy Andor: A nagy király követségében. <i>Sipos István</i>	— — — — —	395
Flachbart Ernst: System des internat. Minderheitsrechtes. <i>Buza László</i>	— — — — —	340
Földes Ferenc: Vereb község monografiája. <i>Bodor Antal</i>	— — — — —	142
Friss Endre: Szélcsend. <i>Marconnay Tibor</i>	— — — — —	41
Gárdonyi Zoltán: Liszt Ferenc magyar stílusa. <i>Gaál Endre</i>	— — — — —	36
Gerevich Tibor: Magyarország románkori emlékei. <i>Csabai István</i>	— — — — —	599
Győry János: A francia irodalom kistükre. <i>Hencze Béla</i>	— — — — —	534
Halász Gyula: Édes anyanyelvünk. <i>Szilády Zoltán</i>	— — — — —	480
Harangszó Naptár. <i>Hamvas József</i>	— — — — —	218
Hasting: Angyalnak orcája. <i>Harsányi László</i>	— — — — —	80
Hegyaljai Kiss Géza: Szívem temploma. <i>Hamvas József</i>	— — — — —	272
Homeros. Csengery János átültetésében. <i>Szabó Richárd</i>	— — — — —	347
Ignác Rózsa: Anyanyelve magyar. <i>Debreczeny Lili</i>	— — — — —	217
Ignác Rózsa: Rézpénz. <i>Debreczeny Lili</i>	— — — — —	413
Illyés Gyula: Rend a romokban. <i>Sárkány Oszkár</i>	— — — — —	276
Imre Lajos: Hivatás és élet. <i>Horváth Jenő</i>	— — — — —	397
Incze Gábor: Túl az országhatáron. <i>Karácsony Sándor</i>	— — — — —	143
Iványi Béla: A római szent birodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. <i>Bruckner Győző</i>	— — — — —	34
Jajczay János: Mai magyar egyházművészet. <i>Csabai István</i>	— — — — —	406
Jankovich Ferenc: Barangoló. <i>Szegedi István</i>	— — — — —	149
Juhász Béla: A ref. népiskolai nevelés főbb kérdései. <i>Tóth Béla Zoltán</i>	— — — — —	208
Juhász Géza: A magyar szellem vándorútja. <i>Koczogh Akos</i>	— — — — —	607
A Kálvin János Társaság kiadványai. <i>Pap Ferenc</i>	— — — — —	396
Karácsony Sándor: A hegyi beszéd. <i>Szabadi Béla</i>	— — — — —	78
Karácsony Sándor: Magyar nyelvtan társaslélektani alapon. <i>Harsányi István</i>	— — — — —	344
Karácsony Sándor: A Siccki-banda. <i>Harsányi István</i>	— — — — —	538

Képes Géza: Napnyugati madarak. <i>Halász Gábor</i> — — — — —	141
Kerényi György: Az énekkari műveltség kezdetei. <i>Gárdonyi Zoltán</i> — —	36
Keresztury Dezső: Arany János. <i>Barta János</i> — — — — —	87
Két Officina-képeskönyv. <i>Hagymási Bálint</i> — — — — —	274
Koczogh Akos: Expresszionizmus. <i>Bikácsi László</i> — — — — —	536
Kodály Zoltán: A magyar népzene. <i>Gaál Endre</i> — — — — —	349
Kornis Gyula: Kölcsény világnézete. <i>Mátrai László</i> — — — — —	595
Kós Károly: Kalotaszeg. <i>Bikácsi László</i> — — — — —	597
Kozocsa Sándor: A Zalán futásának első kidolgozása. <i>Vajthó László</i> —	601
Körös Andor: Isten bábjai. <i>Pálmai Kálmán</i> — — — — —	602
Kur Géza könyvei és egy új Méliusz-kütfő. <i>Révész Imre</i> — — — — —	204
László Dezső: Az Anyaszentegyház élete és szolgálata. <i>Sipos István</i> — —	528
Magyar nyelvvédő könyv. <i>Szabó Richárd</i> — — — — —	535
Makkai Sándor: Magyar nevelés, magyar műveltség. <i>Karácsony Sándor</i> —	81
Makkai Sándor: Az Egyház missziói munkája. <i>Incze Gábor</i> — — — — —	594
Márai Sándor: Kabala. <i>Füsi József</i> — — — — —	283
Martin du Gard, Roger: Egy lélek története. <i>Barczán Endre</i> — — — —	543
Mikusch, Dagobert von: Kemál Atatürk. <i>Kring Miklós</i> — — — — —	211
A miskolci jogakadémiai egyházjogi szeminárium munkássága. <i>Urbán János</i>	210
Molnár Antal: Kodály Zoltán. <i>Gárdonyi Zoltán</i> — — — — —	143
Molter Károly: Tibold Márton. <i>Fehér Gábor</i> — — — — —	348
Nagy Sándor Béla: A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint. <i>Incze Gábor</i> — — — — —	272
Ortutay Gyula: Parasztságunk élete. <i>A. Tóth Sándor</i> — — — — —	40
Papp István: Finnország. <i>Losonczy Zoltán</i> — — — — —	476
Petri Mór: Naplemente fáklyalángja. <i>Hamvas József</i> — — — — —	214
Pintér Jenő: A magyar irodalom története. <i>Kerecsényi Dezső</i> — — — —	275
Pintér Jenő: Magyar nyelvvédő könyv. <i>Ferenczy Ferenc</i> — — — — —	141
Pongrácz József: Az Apostolok Cselekedetei. <i>Halmi János</i> — — — — —	134
Rédei József: Magyar tragédia száz év előtt. <i>Török Pál</i> — — — — —	405
Rédey Tivadar: A Nemzeti Színház Története. <i>Joó Tibor</i> — — — — —	342
Regnum. <i>Révész Imre</i> — — — — —	336
Révész Imre: A reformáció az erdélyi oláhok között. <i>Makkai László</i> — —	399
Rolla Margit: Ezüstharang. <i>Vajthó László</i> — — — — —	414
Rónay György: Keresztút. <i>Fehér Gábor</i> — — — — —	280
Sándor Judit: En csak a szívemet adhatom. <i>Vajda Endre</i> — — — — —	146
Scholz László: A hálaadás kelyhe. <i>Keken András</i> — — — — —	393
Schürer, Oskar—Wieser, Erich: Deutsche Kunst in der Zips. <i>Csabai István</i>	475
Siculus: A romániai magyar kisebbség kulturális helyzete. <i>Makkai László</i> —	405
Sipos István: A sémiták őshazája és a bibliai őshagyományok eredete. <i>Harsányi László</i> — — — — —	401
Stöhr Hermann: So half Amerika. — Die Fürbitte für die Obrigkeit. <i>Urbán Ernő</i> — — — — —	237
Szentmihályiné Szabó Mária: Lorántfy Zsuzsánna. <i>Incze Gábor</i> — — — —	45
Szerb Antal: Utas és holdvilág. <i>Füsi József</i> — — — — —	215
Tamási Áron: Ragyog egy csilag. <i>Pálmai Kálmán</i> — — — — —	540

Tasnádi-Kubacska András: Nopcsa Ferenc kalandos élete. <i>Zombory László</i>	283
Thim József: A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés története. <i>Komoróczy György</i>	273
Gróf Tisza István képviselőházi beszédei. <i>Benkő István</i>	471
Tóth Endre: Jákob kútjánál. <i>Pápay Ferenc</i>	209
Török Sándor: Valaki kopog. <i>Szabó Richárd</i>	43
Trócsányi Zoltán: Kirándulás a magyar multba. <i>Jóó Tibor</i>	39
Turóczy Zoltán: „... és hívják nevét: csodálatosnak...”. <i>Sólyom Jenő</i>	29
Új Idők Lexikona. <i>Vácz Elemér</i>	350
Új magyar regények. <i>Tóth Béla</i>	411
Új verskötetek. <i>Szabó Richárd</i>	409
K. Varga Sándor: A nemzeti szocialista Németország. <i>Istványi Géza</i>	408
Vasadyné Nagy Szeréna: Hárfa lettem. <i>Szabó Richárd</i>	478
Veszprémy Ferenc: Ösztön és faj. <i>Szilády Zoltán</i>	605
Zoltai Lajos: Ismeretlen részletek Debrecen multjából. <i>Szabó István</i>	136
Zsigmond Ferenc: A debreceni református kollégium története. <i>Incze Gábor</i>	467
Zsirai Miklós: Finnugor rokonságunk. <i>Losonczi Zoltán</i>	138
Das zweite Helvetische Bekenntnis. <i>Révész Imre</i>	593

Művészeti szemle, krónika, nekrológok.

<i>Gaál Endre</i> : Zenei szemle	92, 153,	286
<i>A. Tóth Sándor</i> : Képzőművészeti szemle	95, 154,	221
<i>Vajthó László</i> : Színházi szemle	46, 90, 151, 218, 284, 351,	414
<i>Sárkány Oszkár</i> : A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság jubiláris estje		156
<i>Hamvas József</i> : Szlávik Mátyás:		22
<i>Rempert Elek</i> : Maróthy Jenő		18
<i>Wiczián Dezső</i> : Payr Sándor		251

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LASZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
APRILY LAJOS

TARSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

LASZLÓ DEZSŐ: Időszerű keresztyén embernevelés.
GULYÁS PÁL: Az első dal anyja (vers).
TÓFALVI GYÖRGY: A romániai ortodox egyház új céljai.
LUTHER: Erős vár a mi Istenünk (Juhász Géza ford.).
REMPORT ELEK: Maróthy Jenő.
VAJDA ENDRE: Odisszeusz ijja (vers).
HAMVAS JÓZSEF: Szlávik Mátyás.
A. TÓTH SANDOR: A műélvezésről.

KRITIKAI SZEMLE.

XLVII. évf. 1. sz.

1938. január.

Ara 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

SOLYOM JENŐ: Túróczy Zoltán: ...és hívják nevét csodálatosnak...	29
URBAN ERNŐ: H. Stöhr: So half Amerika — — — — —	30
KOMORÓCZY GYÖRGY: Domanovszky Sándor: József nádor iratai —	31
BRUCKNER GYÓZÓ: A gróf Teleki-család gyömrői levéltára — —	34
GARDONYI ZOLTÁN: Kerényi György: Az énekkari műveltség kezdetei	36
GAAL ENDRE: Gárdonyi Zoltán: Liszt Ferenc magyar stílusa, Bartha	
Dénes: A XVIII. sz. magyar dallamai — — — — —	36
JOÓ TIBOR: Trócsányi Zoltán: Kirándulás a magyar multba — — —	39
A. TÓTH SANDOR: Ortutay Gyula: Parasztságunk élete — — — —	40
MARCONNAY TIBOR: Friss Endre: Szélsend — — — — —	41
SZABÓ RICHARD: Török Sándor: Valaki kopog — — — — —	43
INCZE GÁBOR: Szentmihályiné Szabó Mária: Lórántfy Zsuzsanna —	45
VAJTHÓ LASZLÓ: Színházi Szemle — — — — —	46

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Aprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Lorántffy Zsuzsanna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Időszerű keresztyén embernevelés

Ebben a cikkben a nevelést legtágabb értelmében veszem és úgy fogom fel, mint azt az öntudatos eljárást, mellyel azon fáradozunk, hogy a nevelkedésben levő embert minden irányú teljesebb élet-sikerre tudjuk segíteni. Amíg a nevelésről beszélek, nem pusztán az iskolára, mint a mai nevelés legintézményesebb formájára gondolok csupán, hanem az összes iskolán kívüli alakulatokra is, mint például cserkészet, ifjúsági keresztyén munka, önképzőkör, munkatábor stb. A nevelést többnek veszem, mint a tanítást, öntudatosan gondolok az összes nevelői ható tényezőkre és ezek között nem utolsó helyen az ősi nevelési intézményre, a családra. A gondolatok, amiket közölni akarok, abban a nevelői munkában alakultak ki, amit az erdélyi ifjúság között a középiskolában és azon kívül az Ifjúsági Keresztyén Egyesületben végzek. Theologiai igazolásomat Brunner Emil hatalmas etikájában: *Das Gebot und die Ordnungen*-ben lehet megtalálni.

I.

Az első jelző, amivel a nevelést összekötöttem: *az időszerűség*. Ezalatt a nevelésnek többféle meghatározását értem. Mindezek előtt tudnunk kell, hogy a nevelés az *időben történik*. Az idő pedig folyamat, örökös változás, nem megállás, hanem levésben lételem. Ebből következik, hogy a pedagógiában nem lehet álláspontot elfoglalni, ott csak haladni lehet. Ez azt jelenti, hogy a hosszas tapasztalatok alatt kialakult meggyőződésekre, mint tekintélyekre való hivatkozás helyett, állandóan revidálnunk kell azt, amit tegnap mondtunk. Aki nem ismeri el a nevelés időszerűségének ezt a vonását, az előbb-utóbb elszakad azoktól, akiket nevelni akar. Az ifjúság a jelen kategóriájában él és a jövőre kíváncsi, ha a nevelő tapasztalataira hivatkozik, mint végső tekintélyre, a múlt kategóriájában marad. A nevelés időszerűsége nem jelenti a múlt értékeinek elvetését, hisz a nevelés egyik szempontból nem is egyéb, mint a múlt értékeinek élővé tétele és továbbfejlesztése a jelenen keresztül a jövőben, csupán figyelmeztetés a múlt értékeinek örökös átértékelésére.

Az időszerűség második vonása azt jelenti, hogy az időben lefolyó emberi életet kell *az időben lefolyó élet* számára alkalmazhatóbbá tenni. Az idő mindig új és új követelménnyel áll az ember elé. A nevelés nem más, mint az ember felkészítése ezekkel az új

hatásokkal szemben. A mai válság egyik oka éppen abban van, hogy az ember gondolatai nem felelnek meg annak a valóságnak, amit az élet mutat, gondolataink elmaradtak a valóság mögött és ezért az életet tarthatatlannak gondoljuk. Gondolataink nem arra a világra vonatkoznak, amiben élünk. Ebben nagy szerepet játszik az a tény, hogy a mai iskola még mindig a történelem és nem a ma kategóriájában él. Amit a gyermek nevelőtől hall, minden vonatkozásban nem a mára, hanem a tegnapi vonatkozik. A modern irodalom csak egy emberöltő mulva jut be az iskolába, a legújabb fizikai, természettudományi felfogásról nem az iskolában, hanem az iskolán kívül hall a tanuló. Ezért lesznek éppen a legértékesebb tanulók bizalmatlanok a nevelővel szemben.

De az időszerűségnek van egy harmadik vonatkozása is. Mindig van egy bizonyos *világáramlat*, ami mélyen érinti és amin keresztül a legjobban meg lehet közelíteni az ifjúságot. A világháború után az ifjúság jelentősége az egész világon meglátszott. Valósággal divatba jött az ifjúság és nem hiába. A világháború felállította a mérleget és könnyűnek találta az egész emberi világot. Ezzel együtt olthatatlan szomjúság ébredt fel az új világ után. Ennek biztosítékát természetesen kellett az ifjúságban meglátni. Egyre inkább erősödik a „megváltó” ifjúságban való hit. *Lelkesedtünk* az ifjúságért és lelkesedett az ifjúság is a maga roppant jelentőségének láttán: új világ fog rajta keresztül megszületni. Divatos lett a jelszó: olyan lesz a jövőnk, amilyen ma az ifjúságunk. Ezt az egyetemes világáramlatot megállította egy újabb hullám. Az ifjúság *kritizálni* kezdett, ítéletre vont minden magá körül és szembe került az idősebb nemzedékkel, most már félni kezdtünk az ifjúságtól. De nem volt miért félni az ifjúságtól, mert az egyetemes *válság* legelső sorban az ifjúságot gyúrta maga alá. Amilyen időszerű volt a huszas évek elején az ifjúság jelentőségéről írni, éppen olyan időszerű lett a harmincas évek fordulója körül az ifjúság válságáról beszélni. A világháború utáni ifjúságot, ha időszerűek akartunk lenni, jelentőségének kiutatásával közelíthettük meg, csak lelkesíteni kellett az ifjúságot és azonnal felfigyelt. Azután csak kritikai beállításban kellett a tényeket bemutatni és azonnal időszerűek lettünk előtte. Majd azok felé fordult szeretettel, akik megértést tanúsítottak az a válsággal szemben, ami az ifjúságra ráborult. Ma azonban ezen is túl kell mennünk. Mindinkább világáramlat lesz az ifjúság *munkaláza*. Ennek a láznak a kielégítése teszi időszerűvé a mai nevelést. Ma legalkalmasabb szabad nevelői forma a munkatábor, a nevelő és tanítvány munkaközössége. Ez a jelenség pedig a megelőző kor lelkesedésével, kritikájával és kétségbeesésével szemben egészséges és örvendetes jelenség. A modern ifjú az, aki dolgozni akar és pedig nemcsak szellemi, hanem testi munkát is, nem sa-

ját magáért, hanem a közért. Az időszerű nevelés: munka közben és munkára nevelni. Ennek pedig óriási jelentősége van abból a szempontból, hogy nálunk magyaroknál a tanult ifjúság bizonyos foglalkozásokat lenéz. Az ipari, kereskedelmi munkaköröket az intelligens, úri pályákkal szemben megveti. Már pedig a hivatalnoki és rokonpályákon az elhelyezkedés maholnap lehetetlen. Csak az igazi munka alatt lehet a munka minden ágát megbecsültetni.

Az időszerű nevelés az időben, az időre nézve és az idő legértékesebb, ifjúságot érintő áramlatában folyik.

II.

A nevelés másik jelzője a *keresztyén*. Ha a nevelést a legtagabb értelmében: a minden irányú legteljesebb életsikerre való segítésben látjuk, akkor a keresztyén jelző ennek a nevelésnek nem tartalmi, hanem alakai meghatározója. Ha ad is új gondolati tartalmat, azt mindig azért teszi, hogy azzal új rendező elvet adjon mindahhoz, amit az egész nevelés, mint tartalmat átadott. Régebben szokás volt a keresztyén nevelés alatt lelki nevelést érteni. Az igaz, hogy a keresztyén nevelés lelki nevelés, de jól meg kell jegyeznünk, hogy mit értünk lélek alatt. Ha lélek alatt a köznap értelemben vett, testtel szembe állított lelket értjük, akkor nagyot tévedtünk. Isten nemcsak az ember lelkét, hanem testét és egész világát mássá akarja tenni. A keresztyénséget nem szabad ebben az értelemben lelki ügynek tekinteni és az emberi életnek minden más vonatkozását: testet, társadalmi életet, pénzt stb. megtartani az Isten hatásán kívül. Ha az evangélium szerint vizsgáljuk a kérdést, azt látjuk, hogy Isten határozott parancsot adott a nevelésre és pedig a keresztyén nevelésre, ez pedig abban áll, hogy a fejlődő ember egész világát, testét, lelkét, társadalmát, gazdasági életét stb. mind Isten akaratának a hatása alá kell állítani. Hogy ez lehetséges, annak az a biztosítéka, hogy az ember test-lélek természet, ember mivolta alatt van egy eltemetett ősi, isteni, lelki természet, amit az Isten akaratának hirdetése fel tud ébreszteni és meg tud erősíteni. Ha lélek alatt ezt a testtel együtt embert alkotó pszüché lélekkel szembeni pneümát, mondjuk magyarul szellemet, értjük, akkor lehet arról beszélni, hogy a keresztyén nevelés lelki nevelés, de ez nem a testtel együtt embert alkotó léleknek, a pszüchének a nevelése, hanem a test-lélek gyökerében álló, eltemetett pneümának a megtalálásában, táplálásában és egész emberi élet alá állításában van. Isten ebbe a lélekbe akar bekapaszzkodni és ezen keresztül akarja az egész embert más minőségű életre segíteni. Keresztyén nevelésről csak annyiban lehet beszélni, amennyiben ezt a pneümát fel lehet ébreszteni és meg lehet erősíteni. A pneüma jelentkezése a hit és megerősödése az

Isten akarata szerinti keresztyén élet. Ez a keresztyén élet nem külön élet, nem magasabb emberi élet, hanem maga a mindennapi élet, de a világon kívülről Isten által meghatározva és befolyásolva.

Nem szabad tehát a keresztyén nevelés kérdését azzal megoldottnak látni, hogy a tanítványoknak átadtunk egy bizonyos keresztyén ismeret-anyagot és annak elsajátításáról meggyőződünk. A keresztyén nevelés eredménye az új minőségű élet, az egész ember testi-lelki, egyéni és társadalmi életének más minőségű élése. Miben áll ez a más minőség? Röviden szólva: az Isten akaratának való engedelmisségben. Ezért a legdöntőbb feltétele Isten akaratának személyes megismerése és elfogadása. Ennek pedig az egyetlen útja Isten Igéjének hirdetése és elfogadása. Addig nem lehet a keresztyén nevelés lehetőségéről beszélni, amíg nem adjuk meg annak a lehetőségét, hogy az ifjú döntő módon, mintegy utolsó szóval álljon szemben Isten akaratával. Az egész vallásos nevelést ennek a célnak érdekébe kell beállítani. Azért tanítok vallást a legkülönbözőbb anyagok alapján, azért végzek bibliaköri, vagy más szabadkeretű munkát, azért tartok ifjúsági istentiszteletet, gondozom egyénileg az ifjúságot és fegyelmezek, hogy mindezzel rá tudjak mutatni Isten valóságára, az ő feltétlen akaratára, hogy így felébredjen az ifjúban a lelki élet igénye és megkezdje az Istennek való engedelmisségben folyó egész emberi életet. A bibliai történetek tanítása, az egyháztörténet módszeres feldolgozása, a káté-tanítás, egyházi énekek gyakorlása mind abban fog értelmet találni, hogy önmagukon túl rá mutatnak Isten uralmi igényére és a neki való engedelmisségben lefolyó emberi élet teljességére.

Ez a keresztyén nevelés világnézetben is, az életfolytatásban is megszabadít az illúzióktól. A mai ember világnézete tele van illúziókkal. Például azt gondoljuk, hogy az embernek korlátlan lehetőségei vannak, hogy a világban mindennek minket kell szolgálnia, megfelelünk arról, hogy a világ, amiben élünk, a bűn által megvan romolva, a legfőbb jónak a földi életet képzeljük és megfelelünk az örökkévalóság kitekintéséről. Nem ismerjük el a teremtés tényét, magunkat minden további nélkül a teremtés koronájának tekintjük és ebben a tényben elfelejtünk hangsúlyt tenni a teremtés szóra, ez pedig azt jelenti, hogy legelső sorban a teremtőről és a teremtményi viszonyról felelünk meg. Valóban a *teremtés* koronája az ember, a teremtmények között a legtöbb hálára kötelezett élő lény, de csak teremtmény így is. Elfelelünk a világ *megromlásáról* és ebből kifolyólag nem hiszünk abban, hogy rá vagyunk szorulva a *megváltásra*, így magunkat akarjuk megváltani. Mivel nem ismerjük a teremtést, azért a *végről* is megfelelünk. Ki akarjuk kerülni az Isten íté-

letének gondolatát és magunkat, vagy legjobb esetben a történelem lelkiismeretét, ítélőszékét ismerjük el a legmagasabb ítélő fórumnak: az ítélet pedig az Istené, mert neki a történelmi lét befejezése után az utolsó ítéletben lesz még szava hozzánk. Aki a teremtés, bűnbeesés, megváltás és utolsó ítélet gondolatát egészen komolyan veszi, már pedig ezek nélkül nincs keresztyén gondolkozás, az megszabadul minden képzelgéstől a világot és az életet illetőleg. Csak erről a pontról lehet reálisan és felelősségteljesen gondolkozni emberről és világról egyaránt. Az utolsó kategóriák között gondolkozó embert nem érik meglepetések, mert igazán ismeri az embert, nem is fog belőle soha kiábrándulni, mert minden kiábrándulás annak beismerése, hogy valamit helytelenül ismertünk azelőtt.

De ez a gondolkozás az életfolytatásban is változásokat idéz elő. Világossá válik, hogy csak egy hivatás van: Isten akaratának cselekvése és ezt akármilyen emberi hivatáskörben kell is betölteni, az egyformán értékes munka lesz. Ma még bennünk van az az illúzió, hogy különbséget teszünk foglalkozás és foglalkozás között. Pl. egy egyetemi tanár munkáját minden további nélkül értékesebbnek tartjuk egy utcaseprőjénél. Nem gondolunk arra, hogy egy utcaseprő néha több ember életét menti meg a haláltól, mint a legtöbb orvosprofesszor. Ő is a baktériumokkal foglalkozik, azokat úzi ki az emberiség életéből, éppúgy, mint az orvosprofesszor. Miért lenne a munkája alacsonyabb, ha Isten iránti hűséggel és embertársai iránti felelősséggel végzi? Mi a mérték? A társadalmi rangsor? Hát ez mi? Nálunk a mérték a fizetés. De a keresztyén embernél a fizetésnek egész más a szerepe. A keresztyén ember nem fizetésért dolgozik, hanem Isten akaratát diadaláért, munkájáért jutalmat vár, hogy mialatt másokért fárad, maga és családja életét el tudja tartani. Milyen roppant fontos lenne az ifjúságot vaskos előítéleteitől éppen a munka területén megszabadítani! Ezt pedig másképpen, mint keresztyén neveléssel nem tudjuk elérni.

III.

Mit jelent az embernevelés? Az ember test és lélek. De nemcsak ennyi. Az ember önmagából megérthetetlen, mert az ember mindig a másik embertől meghatározva él a földön. Különösen ma. Az ősember, aki az élethez szükséges dolgokra rátalált, bizonyos vonatkozásokban lehetett individualista, a mai ember már nem lehet. Nevelésünk csődje éppen itt van, mi még mindig az individuumok, egyéniségek kifejlesztésén fáradozunk, amikor már régen kiviláglott, hogy az emberi élet nem egyéni, hanem közösségi kategóriákban él.

Az egész embert kell nevelni. A testet és a lelket együtt és nem külön-külön. A testnevelés nincs megoldva a torna- és sportórák által. A test több, mint eszköz és alkalom rekordok felállítására. A test a munka eszköze, a nemzés szerve, a táplálkozás, vérkeringés és egy sereg más élettevékenység hordozója. Mindebből a rengeteg körből milyen kevésnek adunk igazi nevelést. Milyen kevés jut a nemi tevékenység nevelésére, milyen kevés szerepet adunk a munkára való nevelésre, a test engedelmesre szoktatására, de milyen keveset az idegek nevelésére, amikor viszont annál inkább romboljuk a mai iskolában a gyermekek idegeit. A kezünk között élő lélek is milyen egyszerű valamivé zsugorodik. Bcleemlézünk egy pár képet, fogalmat, logikai sort, az ember érzelmi életének egy-két húrját megmozgatjuk és jóformán ennyi az egész. Ez a lelki nevelés.

De ezen túl éppen az emberi élet *közösségi vonatkozásait* hanyagoljuk el a legjobban. Ma *állampolgári* nevelést végzünk. Ez következik a felvilágosodáson felépülő nevelési rendszerünkől és a korszellemből. Amennyire természetes ez, éppen annyira vizszatasztó, hogy az állampolgári nevelésben a hangsúlyt nem a polgárra, hanem az államra helyezzük. Pedig, ha jól tanultuk a történelmet és ma is helyesen akarunk eljárni, akkor a hangsúlyt a polgárra legalább akkora erővel kellene rátenni, mint az államra. Ma az állam szuverénítésében a polgár érdeke elvesz. Az állam és a polgár között nagy szakadék van. Ebben az állampolgári nevelés államra tett hangsúlya a hibás. Ha az iskolákban a polgárokat, az egymás mellé beállított embereket egymás iránti kötelességekre tanítanak, ha bemutatnák az ifjak előtt, hogy miképpen tevődik össze a sok polgár külön érdeke az állam nagy érdekévé, akkor megszűnnék az állam és a polgár közötti szakadék. Az iskolából kikerülő egyéniségnek halvány fogalma sincs arról, hogy mik a legelemibb polgári kötelességek, hogy mi az igazi tartalma ma ennek a szónak: hazafiság. De vegyük a közösségi élet másik körét, a *családot*. Ma a legtöbb szülőnek az az álma, hogy a család köréből kinevelje a gyermeket, hogy az magasabb társadalmi létrefokra tudjon állni. A legtöbb szülő maga segíti a gyermeket arra, hogy saját apja tisztességes foglalkozását megvesse. De ugyanígy vagyunk a jövővel szemben. Azt gondoljuk, hogy a „nemi felvilágosítás”-sal, ami rendesen csak utóvilágítás szokott lenni, a kérdés meg van oldva. Azt hisszük és azt is hitetjük el az ifjúsággal, hogy a házasság merőben nemi viszony és ezzel néha nemhogy segítenénk, de egyenesen ártunk.

A régi nevelés az egyéniséget ki akarta fejleszteni. Ez a gondolat nem számolt komolyan, hogy az embert mennyire meghatá-

Gulyás Pál: Az első dal anyja

rozzák azok a közösségek, amelyekben él. Mi az emberré nevelésen csak részben értjük a kinevelést, mert a kinevelésnek együtt kell járnia az ember különböző társadalmi formákba való *belenevelésével*. A keresztyén ember a szeretet által mindenkinek szolgálja. Ahogy hitében a legindividuaisabb lény, ugyanúgy a szeretet által a legközösségibb képlete az emberi életnek.

Mi az emberré nevelés lényege? Az Isten által a hitben meghatározott ember test-lelkének minél teljesebb kibontakozásra való segítése és egyben belenevelése azokba a társadalmi formákba, amelyekben az emberi élet lefolyik.

*

A nevelés három jelzője: az időszerűség, keresztyénség és ember mivolt egymással szorosan összefügg. A központban a keresztyén mivolt áll. Ebben a mivoltban az időn túli összefüggésbe állítom a nevelés munkáját. Ez fog arra segíteni, hogy az idői mivoltot valóban felismerjem. Az idő valóságát és komolyságát csak ellentétben, az örökkévalóságban tudom felismerni. Annál sürgetőbben fogok az időben élni, minél inkább látom az időt megsemmisítő örökkévalóság ítéletét. Az ember igazi valósága is ismeretlen előttem mindaddig, amíg fel nem ismerem az ember teremtmény voltát, bűnös természetét, a megváltás tényét és az ítéletet, egyszóval magát az Istent. Már Kálvin kimondotta a tételt, hogy az igazi emberismeret feltétele az Isten megismerése. Nem azt mondjuk, hogy ismerd meg magadat, hanem ismerd meg az Istent, hogy megismerhesd magadat. Magam tükrében magamat mindig tévesen fogom megismerni.

A nevelés szerveiről, programjáról és más tényezőiről nem szóltam. Mindaz, amit elmondottam, csak utalás akar lenni arra, hogy a komoly keresztyén nevelés tükrében miképpen módosulnak a nevelési problémák és milyen új áldások fakadnak nyomában
(Kolozsvár.)

László Dezső

Az első dal anyja

(Ady emlékének)

*Azt se tudja, hogy ki volt ő,
nem is tudja meg soha,
bár benne keringett vére,
ő volt első mosolya,
ő volt az első lépése,
ő volt első kezdete,
ő volt első zokogása,
ő volt a lehellete!*

Ő volt az első dal anyja,
ő volt az első anya,
ő volt a jövődő fények
első kibontott zászlaja.
Benne csillant meg először
táltos-szeme álmodón,
benne ballagott először
mint rejtelmes folyosón.
Lépteit csak ő hallotta,
más nem tudta hallani,
karjait csak ő tartotta
s a csillagok karjai.
Ő volt fölötte az égbolt,
első koporsója volt,
ő volt az első fa lombja
s azt sem tudja, hogy ki volt.
Pedig vére benne bujkált
mint folyamban a patak,
s azt se tudja, hogy ki volt ő,
mert ezt tudni nem szabad.
Benne hallgat eltemetve
az első dal lényege,
s ő a végső dal pecsétje,
útja titkos szőnyege.

De hogyha egy pillanatra
ő ezt csak megsejtené,
az ég a Napot leejtné,
Nap a Földet ejtené,
a Föld leejtné a tengert,
a tenger a halakat...
Ő volt az első dal anyja
és ő a végső lakat.
Hiába szikrázza talmi
fényét itt ez a terem,
ily sötétnél elsötétül
a garázda értelem!
Azt se tudja, hogy ki volt ő,
mert ezt tudni nem szabad, —
akkor a mező többé nem
hajtana virágokat,
megszűnne a hő s a vonzás,
kő kövön nem lenne itt
és a felhők letaszítnák
a szivárvány színeit.

A romániai ortodox egyház új céljai

Románia alkotmánya elismeri és kimondja a teljes és tökéletes vallásszabadságot. Ugyanakkor azonban a felekezetek, a különböző szervezett egyházak közül kiemeli, első helyre teszi az ortodox (gör. keleti) vallást. Vagyis a román ortodox felekezet államegyház, nemzeti egyház s mint ilyen, az elsőség kiváltságos előnyét élvezi.

Bármely felekezetnek államegyházzá minősítése és emelése a teljes vallásszabadság hiányát jelenti. Még ott és akkor is, ahol és amikor az állampolgárok mind egy hiten vannak. Az állam és az egyház sohasem azonos fogalmak, azonos szervezetek, azonos eszmék. Hol államegyház volt, vagy van, ott vagy az egyház, vagy az állam, de egyik mindenesetre szolgája, alárendeltje a másiknak. Ezt a történelem, és napjaink világosan igazolják.

De ha a teljes vallásszabadság eszméjét feladva az államvalás, államvallások fogalmát és intézményét mint politikumot lehetőnek és megengedhetőnek tartanók, akkor az ortodox román egyháznak államegyházzá minősítése ellen nem emelhető különösebb kifogás. Köztudomású ugyanis, hogy a románság nagy többsége az ortodox (gör. kel.) hit követője. Így volt ez a Trianon előtti Magyarországon élő románságnál is, de még inkább így volt és van az ó királyság, Bukovina, Beszarábia stb. románsága körében. A Kárpátokon túl, keletre élő románság között a gör. katolikus egyház ismeretlen, egyetlen híve sincs. Bukovinában vannak gör. katolikusok, de ezek rutének. Az ó királyság, Moldva, Beszarábia stb. területén élő románság gör. keleti, hivatalos kifejezés szerint: ortodox román vallású. Vagy — nagyon csekély számban — római katolikus (és nem gör. kath.). Jászvásáron ugyan van róm. kath. püspökség, Bukarestben meg van róm. kath. érsekség is. Ám a hívek száma nagyon kevés és ezeknek is egy része német, lengyel és magyar (csángó). Tehát a *róm. kath. románság* száma alig tesz ki pár százezret. Vagyis a románok nagy többsége az ortodox egyház hívének vallja magát, csupán a Magyarországról elcsatolt területeknek mintegy másfélmilliónyi románja gör. katolikus és az ó királyságnak imént említett pár százezernyi románsága róm. kath. Viszont tény az is, hogy az ortodox egyház hívei a beszarábiai oroszok és a dobrudzsai bolgárok kivételével mind román nemzetiségűek. Tehát az ortodox egyház Romániában nemzeti egyház s ezért vehette és vette fel alkotmánytörvényileg is nevébe a román jelzőt (Biserica ortodox-ro-

mana = román ortodox egyház) s kapta az államvallás rangot.

Megjegyzendő, hogy újabban a gör. katolikus egyház is használja és igényli a nemzeti jelleget s nevében a román jelzőt: gör. kath. román egyház. Híveinek anyanyelvét tekintve — joggal. Hiszen Romániában ez egyház hívei túlnyomó többségben szintén román nemzetbeliek; kivételt csak a bukovinai rutének alkotnak.

Az ortodox egyház azonban az alkotmánytörvény szerint nemcsak nemzeti, román egyház, hanem államegyház is. Románia vallásilag és nemzetiségileg sokféle tagolt állam. Valóság azonban, hogy az orthodox egyház abszolút többségben van. Románia lakosságának nagy többsége az ortodox egyház híve. Ennek következtében az egészben román nemzeti ortodox egyháznak államegyházzá minősítése, államegyház rangja és kiváltsága az erőviszonyok alapján indokolt.

Az államvallás elsőbbségét és kiváltságát élvező román ortodox egyház — el kell ismerni — úgy egyháztársadalmi, mint hit-tudományi téren friss lendülettel igyekszik kiváltságos helyzetét kihasználni, államvallási jellegéhez méltó lenni.

A román-ortodox egyház lendületes erő kifejtéséből csupán két olyan mozzanatot kívánunk ismertetni, amelyik már nem pusztán kebli ügy, hanem felekezeti s amelyik végeredményben az ortodox egyház államvallási minőségéből és kiváltságos helyzetéből következik.

Egyik ilyen új célkitűzése az ortodox egyháznak: *az egész román nép egyesítése egyetlen román egyházban.*

E nagyhorderejű és rendkívül fontos kérdésre nézve tanulságos tájékoztatást nyújt Ghibu Onisifor kolozsvári egyetemi tanárnak egyik cikke (Tara Barsei — Barcaság Földje. 1936. évf.). Ghibu professzor neve nem ismeretlen a magyar olvasók előtt. Évek óta kemény, lankadatlan és nem eredménytelen harcot vív azért, hogy a romániai román kath. intézmények (szerzetesi rendek és iskolák, továbbá alapítványok stb.) tulajdonjogilag a román állam birtokainak minősítsenek s magyar jellegük (nyelvük) szűnjék meg, illetőleg válják románná. Ghibu páratlan fanatizmussal és akadályt nem ismerő leleményességgel viszi e harcot. Van, volt bátorsága, hogy ne mondjuk vakmerősége, a legkülönbözőbb pártállású román államférfiaknak, hatalmon levő minisztereknek szemére hányni, hogy nem jó románok, nem jó hazafiak, — ha véletlenül nem úgy jártak el, mint ő kívánta (pl. így járt Jorga Miklós, Pop Valér, Goldis László s mások). Ghibu azonban kettős harcot vív. Félkezével a katolicizmus felé forgatja a csatabárdot, másik kezével a románságot gyűjti, terelgeti egy táborba, egy felekezetbe.

Nagy Konstantin császár nyomdokán — napjaink parancs-

szerű kötelessége c. a fentebb hivatkozott folyóiratban megjelent cikkében fejti ki az egész román nemzet egyetlen román egyházba tömörülésének eszméjét és szükségét.

Az érdekes gondolatmenetű cikk kiindul abból a tényből, hogy 1935- és 36-ban rövid idő alatt egymás után 6, részint ortodox, részint gör. kath. főpap hunyt el. Micsoda örökséget hagyott az utódokra ez elhunyt hat főpap? — kérdi Ghibu professzor. Feleletnyerés céljából megrajzolja mindenkinek az areképét. Bátran, hímezés-hámozás nélkül veti oda Ghibu a színeket. Ahogy ő látta és látja, még ha nem is kellemesek azok. Pedig nagyrészt nem kellemesek. *Suciu László* balázsfalvi gör. kath. érsek pl. Ghibu szerint sem mint vallási hős, sem mint hazafi nem üti a Ghibu mértékét. A románság felekezeti egyesítését jóakarattal, de féltéken viselte szívéen. *Pimen* jászvásári érsekből hiányzott a kezdeményező és alkotó hivatásérzet, engedte, hogy a visszacsatolt Beszarábiában az oroszoktól örökölt szellemben új, külön érsekség szerveztessék, mely sem a vallási, sem a nemzeti szükségleteknek meg nem felel, azokat nem elégíti ki. *Nectarie* csernovici érsek az elődjétől kapott fényes örökséget semmivel se gyarapította. *Comsa Gergely* aradi püspök a szekták elleni harcnak volt a teoretikusa, de nem egyszersmind gyakorlati vitéze is. Csupán *Ciororogariu Román* nagyváradi és *Iván Miklós* kolozsvári püspökök tevékenységével van megelégedve Ghibu. Amaz a bibliát román hitvallásnak (*legea romaneasca*) értelmezte és magyarázta. Legyetek jó keresztyének s jó románok — ez a Ciorogariu tanának a végeredménye, — mert ez a kettő egy és ugyanaz. A bibliát nemzetivé tette, illetőleg nemzeti bibliát hagyott örökségül. Végül *Iván Miklós*, az alkotó, a kolozsvári ortodox püspökséget annyi intézménnyel és olyan tekintéllyel emelte, hogy utódának már csak érseki rangra kell emelnie azt.

Az elhunyt főpásztorok jellemzése után azt kérdi Ghibu a románság vezérférfiaitól: vajjon a román híveket kielégítheti-é, megnyugtatja-é, ha az egyházak élére minden további nélkül egyszerűen csak kinevezik az új főpapokat, akik mint kettős, de örökösen ellentétes (t. i. orth. és gör. kath.!) garnitúra, egymással szemben állanak továbbra is?

I. Ferdinánd király megteremtette minden román nemzeti, politikai egységét; fiára, II. Károly királyra vár az a feladat és hivatás, hogy teremtsen meg a románság vallási egységét. Nagy Konstantin példája álljon előtte, a két román egyház vezetőit hívja össze közös zsinatra, hogy egyezzenek meg valami egységes szervezetben (formula) s azt azonnal valósítsák meg.

A vallási egység megvalósítása — mondja tovább a cikkíró — sokkal könnyebb, mint gondolják. Hivatkozik *Frentiu* Valér nagyváradi s *Hossu Gyula* kolozsvári gör. katolikus püspökök

nyilatkozatára, kik a maguk, illetőleg egyházaik nevében az egyesítés eszméjét nemcsak vissza nem utasították, de egyenesen megvalósíthatónak jelentették ki. Itt a történeti pillanat, hogy a testvérgyilkoló marakodás helyébe megvalósuljon az áldott és hönöhajtott egység!

Ez Ghibu cikkének gondolatmenete. Azóta az üres főpapi helyeken új egyének kormányozzák a híveket és II. Károly román király nem fogadott szót Ghibunak, az általa sürgetett egységsítő zsinatot még nem hívta össze. A románság vallási egysége még mindig csak eszme és nem valóság.

De mint eszme él... Mert természetes, hogy a Ghibu cikke nem elszigetelt jelenség. Ha nem is a közhangulatnak, de sokak törekvésének egyik kifejezője.

Az eszme önmagában szép, érthető és kívánatos állami és nemzeti szempontból egyaránt: miként egy államban él minden román, úgy vallásilag is legyen egy, ugyanazon egyházi szervezetnek tagja!

Az eszmét ilyen értelemben vallja és hirdeti az ortodox egyház. Természetes ez. Hisz ha létrejön a vallási egyesülés, nyilván ő, a sokkal népesebb, mert a románság túlnyomó többségét magába foglaló s már is államegyház rangban levő szervezet fog nyerni, még jobban megerősödni. Mert arról szó sincs, nem is lehet, hogy a vallási egyesülés ne az ortodox, hanem a gör. kath. egyház kebelében történjék meg. A gör. kath. egyház felé jegecedés a pápa felsőbbségének elismerésével járna! Már pedig ezt vagy effélet ortodox vallású román soha el nem fogadhat. Az ortodox román felfogás szerint a pápa főhatóságának az elismerése szinte kizárja a *jó román*, az *igaz román* hazafi fogalmát. A Rómától függés elismerése, noha azóta századok teltek el, már akkor és önmagában is vétség volt a nemzeti eszme ellen. E vétség fokozása és tovább terjesztése ma ortodox románnak még álmában se fordul meg. Inkább a századokkal előbb elkövetett tévedés helyrehozása, eltüntetése, a nemzeti és teljes vallási egység restitutio in integrumja lebeg az orthodoxia szeme előtt. És az orthodox román felfogás szerint a keresztülvitel könnyű és egyszerű: a gör. kath. egyház térjen vissza oda, honnan kiszakadt, tagadja meg a pápa főségét, vesse el a latin ritust. Az idegen országban székelő s idegen vagy legalább is nemzetközi hatalmasságot jelentő pápaság helyett helyezze magát a bukaresti román (tehát nemzeti) patriarchátus alá s ritusa és liturgiája is legyen nemzeti, román. A románság vallási egyesítésének, azt hiszem, minden ortodox vallású román, egyháziak és világiak egyaránt hívei.

Hát a gör. kath. románság? Az egyesülés eszméjét nyíltan a gör. kath. románság nem utasítja vissza. A laikusok általában nem. Sőt, mint a Ghibu cikkéből kitetszik, még gör. kath. főpapok

is mellette nyilatkoztak — alkalmilag. A laikus hívek álláspontja érthető és világos: pápa helyett a bukaresti patriárcha, latin rítus helyett a nemzeti nyelv! A csere előnyös román nemzeti eszme és román nemzeti állam szempontjából is. Jó és előnyös volna a vallási egyesülés, mert többé nem kellene a gör. kath. románnak halania és túrnie azt az ortodox részről gyakran nyíltan is felhangzó vádat, hogy a gör. kath. román nem igazi román, nem is lehet száz százalékos román hazafi, — mert a pápa főségét vallja és elismeri. Az igazi románnak a vallási feje is román, a bukaresti patriárcha! Az egyházi renden levők sem utasítják vissza már eleve az egyesülés eszméjét, sőt — mint említők — maguk a gör. kath. főpapok is mellette nyilatkoztak és nyilatkoznak — alkalmilag. Érthető és természetes. Hisz ők is ép oly igazi románok, mint az orthodox egyház és főpapok, noha az alkotmány mégis különbséget tesz a két felekezet között az ortodoxia javára. A nemzeti és államvallásnak nyilvánított ortodoxiához képest a gör. kath. egyház mégis csak háttérben van. Pedig a gör. kath. egyház is román s így ő is igényt tarthat — úgy érzi — arra, hogy ő is bírja és élvezze az államegyház kiváltságait, elsőbbségét.

Látszat szerint tehát csakugyan Kolumbus tojásának mutatkozik a románság vallási egyesülésének megvalósítása. A vallási egység mérhetetlenül fokozná a nemzeti, a politikai egység súlyát, hatalmát, tekintélyét, vonzó és felszívó erejét. S alig is képzelhető olyan román, aki ezt a célt, ezt az eszmét nem helyesli, aki ezért nem lelkesedik.

Az eszme és megvalósítása között azonban nagy a távolság s sok lehet a közeledést akadályozó szakadék. És más az alkalmi véleménynyilvánítás és más a végleges, egész életre szóló felelősségteljes határozathozatal és annak tetteges végrehajtása. Más az „ad hoc“-álláspont és más az évszázados történelmi erők hatalma.

Való, hogy a nemzeti egység eszméje, a történelmi erők e leghatalmasabbika, a románság vallási egyesülését mindenkor napirenden fogja tartani, kívánatosnak tekinti, megvalósítását szorgalmazza és sürgetni fogja. A nemrégiben megvalósult ílom: minden román politikai egyesülése — a vallási egyesülést is időszzerű és lehetséges megmozdulásnak gondoltatja annál is inkább, mert hisz a vallási egység megteremtése tisztán csak a román nép belső, kebli ügye. Egyetlen más népnek vagy államnak nincs, nem is lehet semmi beleszólása. Mindenki másra nézve — a románságot kivéve — az eszme közömbös, érdektelen. Tehát semmi féle hatalmi bonyodalom nem származhatik belőle. Legfeljebb Róma tiltakozása. Csakhogy az sem lehet több, mint pusztá elméleti tiltakozás. Tehát a nemzeti és az állameszme készlet és bízta a vallási únió megvalósítására, amely ellen sem magában Romániá-

ban, sem külföldön az elméleti jellegű pápai tiltakozáson kívül senkinek semmi kifogása, ellenvetése nincs, nem lehet, — lévén ez a kérdés a románság belügye.

Van azonban olyan, szintén hatalmas történeti erő is, amelyik szakadékokat és akadályt jelent. Ez a gör. katolicizmus több évszázados multja, történelmi szerepe, közművelődési alkotásai és jelentősége. Ha a román nemzeti eszme szempontjából schisma, szakadárság volt is Róma felsőbbségének elismerése, megtörtént s azóta majdnem három évszázad pergett le a történelem szövöszékén. Egy ily hosszú mult már pusztá időséggel is igazoló jegy, jog a fennmaradáshoz. Ehhez járul az a sok közművelődési kincs, alkotás és hatás, mit Balázsfalva, a gör. kath. egyház egyházi és világi hívei hoztak létre a román nyelv, irodalom, tudomány, oktatás és közművelődés terén. Mit adott és alkotott e téren a gör. katolicizmus az egész románságnak, sem helye, sem szüksége nincs a részletező felsorolásnak. Csak egyet említek meg: az ú. n. erdélyi iskola, Klein Sámuel és Sincai György irodalmi és tudományos munkássága indította meg a románság nemzeti öntudatának a kifejlődését s általában véve a román irodalmat és tudományosságot. A legszükszavúbb irodalomtörténeti vagy történeti kézikönyv is tájékoztat a gör. katolicizmusnak eme nagy érdeméről és kiváló szolgálatairól.

Igaz, a nemzeti egység gondolata és a nemzeti állam, a nemzeti egyház, az államegyház eszméje vonz. De az is igaz másfelől, hogy az elkülönülés többszázados időbeli hagyománya, a szellemi és közművelődési saját kincsek emléke és tudata köt. Köti és visszatartja a gör. kath. egyházat, hogy továbbra megmaradjon eddigi mivoltában és jellegében. Köti és visszatartja a történeti és közművelődési hagyomány és emlékezés mellett a felekezeti öntudat is. Nevezetesen a gör. kath. egyház, a gör. kath. román földön egyfelől magát teljes értékű, az ortodox egyháznál és románnál semmivel sem hátrább álló románnak vallja (és pedig szerintünk teljes joggal), ugyanekkor másfelől felekezetéről mint fejlettebb, tisztultabb vallásról beszél (t. i. az ortodoxiához képest) és így a fejlettebb nyugati, az európai közművelődés közvetlenebb és igazabb részesének és tényezőjének tekinti magát. Ha az ortodoxia (látszatra vagy valóságban, más kérdés!) igazabb, teljesebb románságot, a nemzeti eszme hiánytalan teljességét jelenti is, a központja keleten van és marad. Viszont a gör. katolicizmus, noha hiánytalanul nemzeti és román, mégis közvetlenül és intézményesen összefügg Nyugattal, a nyugateurópai magasabb műveltséggel és fejlettebb szellemmel. Az ortodox román magát jobb, igazabb románnak tartja, a gör. kath. román viszont vallásilag és nyugati műveltségénél fogva érzi magát fölényben.

Minél közvetlenebb és termékenyítőbb kapcsolat Nyugat-

európával és minél teljesebb és hatalmasabb nemzeti egység, — végső fokon e két történelmi erő és eszme kérdése és küzdelme a románság vallási úniója. A romantikus képzelgés könnyűnek és egyszerűnek látja. Talán magától csudakép, talán egy diktátor parancsszavára hatalmi úton máról holnapig megvalósíthatónak. Azonban ma csodák nem történnek és hatalmi úton lelkiismereti, hitbéli kérdést végérvényesen megoldani sohasem lehetett. Az egyszerűnek látszó mozdulat a felszín alatt és mögött a valóságban súlyos küzdelem, tragikus vivódás. A történelem a nagy, hatalmas nemzeteket sem mentesíti az apró tövisszúrásoktól s a boldog és szerencsés nemzetek örömpoharába is cseppent ürmöt.

*

Nyugateurópához tartozás, eleven kapcsolat a nyugati szellemmel! Kétségtelen, hogy ez előnyt, valami szellemi és közművelődési többletet jelent, mint Kelet, a keleti kultúrában élés. A nyugati kultúra mozgékony, színes, haladó rányú, több benne a teremtő és alkotó készség és erő. Kelet lomhább, kevésbé változatos, helybenmaradó, a termelésben nem siet, alkotnia nem sürgős. E tekintetben a román orthodoxia csakugyan keletibb, elszigeteltebb, mint a gör. katholicizmus.

De a román orthodoxia új életre pezsdülésének e téren is igen figyelemre méltó bizonyítékával találkozunk. Értem a román ortodox egyház és az angol protestantizmus érintkezését, barátságos közeledését, kapcsolatait.

Ez a mozgalom még kezdeti állapotban van, egészen friss. Tünetileg csak annyi történt, hogy a múlt évben angol protestáns egyházi dignitáriusoka jártak Romániában s Cristea Miron, Románia pátriárchája ellátogatott Angliába s ott protestáns egyházi körökkel tárgyalt, tanácskozott. A tárgyalások eredménye, a megállapodások és kitűzött célok ezidőszert ismeretlenek. Csak annyi bizonyos a román sajtóközleményekből, hogy nem pusztán udvarias látogatásokról van szó, hanem állandó és minél szélesebbre kiépítendő kapcsolat megteremtéséről. A román orthodoxia részéről mindenestre Nyugat felé tájékozódásról, a nyugateurópai műveltségi és szellemi kapcsolatok kereséséről.

Sajátságos, hogy Európa legkeletibb ortodox egyházának feje, a bukaresti román pátriárcha (az orosz orthodoxia ma nem európai tényező!) Európa legnyugatibb protestáns egyházával keres és talált kapcsolatot. Mi és mennyi ebben az egyházpolitika és a politika, nem tudom, nem keresem. Annyi azonban világos, hogy az ortodoxiának ez a Nyugat felé tájékozódása lehet ugyan öneszmélés is, de első sorban állami, nemzetegyházi rangjával és mivoltával függ össze. Mivel a román állam hatalmas szövetségesei és barátai Nyugaton élnek s mivel Románia politikailag és

művelődésében Nyugat örének és képviselőjének tekinti magát, világos, hogy az államegyháznak is ki kell lépnie eddigi keleti elszigeteltségéből. Az államegyház épen azért, mert e kiváltság birtokosa és élvezője, kénytelen az állam törekvéseit és módszerét felhasználni és alkalmazni. Teheti és teszi ezt annál szívesebben, mert ezáltal megszűnik a gör. katholicizmusnak az az előnye, hogy a románságból csak neki vannak intézményes nyugati kapcsolatai.

A román ortodoxia keleti izoláltságából kilépésének van még más és korábbi jele is. Nevezetesen az, hogy a közhatalom változása óta, ha nem is nagy számban, de állandóan küld ki teológusokat és papokat a párizsi protestáns teológiai fakultásra és a strassburgi egyetem protestáns fakultására. Hogy ennek a másfél-évtizedes rendszeres külföldi protestáns teológiai tanulmányozásnak vannak-e s miféle nyomai vannak az ortodox egyházi irodalomban és életben, nem tudom, szakember ha meg tudná mondani. De a Nyugat felé tájékozódás ténye és szándéka bizonyos ebből is.

Arra se adhatunk pontos feleletet, miért keresi és fonja a román ortodoxia a nyugati kapcsolatok közül épen a *protestáns* szálakat. Dogmatikai okból, mivelhogy közelebb állana hittanilag a protestántizmushoz, mint a katholicizmushoz? Politikai számítással-e az államérdekhez igazodva, hogy t. i. a románságnak lévén már vallási kapcsolata Nyugattal, a nyugati katholicizmussal a gör. kath. egyház révén, legyen és teljesedjék ki e vallási kapcsolat más oldalon is, a nyugati protestantizmussal? Ennek csak az ortodox egyház vezetői a megmondhatóí! A protestantizmussal, Nyugattal kapcsolódás keresése és megtalálása azonban tény és valóság.

*

A nemzeti erő fokozása befelé a vallási únió esznejének hirdetésével, hangoztatásával és követelésével, kifelé pedig az eddigi elzárkózottság feladásával kapcsolatkeresés Nyugaton a protestantizmussal, elsősorban az anglikán egyházzal: kell-e, lehet-e e két célkitűzésnél meggyőzőbb bizonyítéka annak, hogy a román ortodox egyház történetében új korszak kezdődött? Nem kétséges, hogy a román ortodox egyház megújultán és nemcsak keblileg teljesíti sajátos hivatását, hanem valóban nemzeti egyház akar lenni s méltó államegyház mivoltához, elsőbbségéhez és kiváltságos helyzetéhez a romániai felekezetek között.

Tófalvi György

Erős vár a mi Istenünk

— Luther —

*Erős vár a mi Istenünk,
jó vért, vitézi lándzsa,
minden bajban segít nekünk,
hullhat csapás csapásra.
Az ősi Gonosz
megint rohamoz:
hatalma, csele,
van sok hadi szere;
földön nincs néki mása.*

*Hatalmunk ellene hiú,
mert egy-kettőre végünk,
ha nem küzd a hős férfiú,
az ég fölkentje, értünk.
Kérdezed, ki ő?
Krisztus, a dicső
Zebaot-isten,
más Úr senki sincsen;
ő áll helyt s győz helyettünk.*

*Ha csupa ördög a világ
s ránk tódul, hogy lenyeljen,
ne rettegjük a bűn fiát,
higgyünk a győzelemben.
A föld bálványa
magát hadd hányja,
hozzánk nem érhet,
fején az ítélet:
rásujt az Ige menten.*

*Sátán-faj, im az Ige áll,
ne hidd, hogy neki véthess.
Az Úr érettünk síkra száll,
szent lelke, java vértéz.
Testünk kicsiség,
gyermek, feleség,
kincs, hír, — vigye csak!
Mit nyer az erőszak?
A mennyország miénk lesz.*

Juhász Géza

Maróthy Jenő

1896—1937

Maróthy Jenő után egy vaskos kötet novella, egy terjedelmes regény s néhány kötetnyi megjelent, de össze nem gyűjtött elbeszélés maradt. Ha írói pályájának rövidségét tekintjük, nem mondható kevésnek, de ha mások lázas iramú „termelését“ nézzük, soknak sem találhatjuk. S mikor november végén a temetőbe kísértük, egy hatalmas olvasó tábor búcsúzott el tőle azzal a jogos sajnálkozással, hogy egy szépen ívelő írói pálya tört ketté s azok a művek, amelyek nevét a magyar klasszikusok közé emelték volna, még lelkében szunnyadtak. Maróthy Jenőtől még sokat vártunk s nagyon sokan vagyunk, akik vártunk.

Mai napság, mikor egy-egy író születését a kiadói reklám rakétákkal szokta már jó előre bejelenteni, Maróthy Jenő, mint a mesebeli táltos fiú egyedül vágott neki az útnak s mégis szinte máról-holnapra bevette a legnehezebb várat, az olvasóközönség szeretetét. Odakerült ahhoz az íróasztalhoz, melynél valamikor a nagy palóc, Mikszáth Kálmán dolgozott s az olvasók hamarosan meggyőződhetnek róla, hogy a nagymultú szerkesztőségi asztalnak ezúttal érdemes örököse akadt. Nem véletlenül találkozott ezzel az asztallal s a találkozás nem is maradt egészen nyomtalan írói munkásságára. Első bírálói megállapították róla, hogy „Mikszáthoz járt iskolába“ s „aki olvassa, Mikszáthra emlékszik vissza“, de hozzátették azt is, hogy „ez az emlékeztetés nemcsak onnét ered, mert egy területről, egy népről, egyforma szeretettel írnak, hanem írói mesterségből is“, sőt leginkább „lelki hasonlóságból“. A gyermekkori környezet és levegő némiképp hasonlóvá formálta őket. A Mikszáth íróasztala pedig mintha kötötte volna is kissé. A gyermekkori levegő után most már a szerkesztőség levegője is a nagy palóc emlékével vette körül. Csoda-e, ha Maróthy nem tudott, vagy nem akart még teljesen megszabadulni tőle?

Elbeszéléseinek egyik területe a gyermekkorában megismert hont-zólyomi magyar-tót világ. Az a vidék, ahol a „hegyek titáni boltozatú homlokainak dudoraiban nyugalom, erő és bölcsesség fészkel s aljában megtorpannak az országotak“, a „teknőalakú völgyekben meglapuló házak pedig több-kevesebb naivitást, kiapadhatatlan jóságot és bölcs béketűrést rejtegetnek“. A dombon épült evangélikus parókia udvaráról tekint le írónk a falura, az egyes házak udvarára, ahol szeme láttára zajlanak le a mindennapi élet apró eseményei. Ezekben az eseményekben egy szűkebb kör még a régi világra utal: a pap tanítóvá nevezi ki paptársának mihaszna fiát (egy másik novellában már mint renegát tanfeügyelő-

vel találkozunk vele), a menyecskék után sántikáló tót atyafi megretten a meteortól, a fősvény megjavul az elhárított veszedelem után, a rágalmazók nyelve elnémul a tisztelendő úr ostorozó szavaival... A történetek nagyobb része már az új világot mutatja, a tótok közé csehek, sőt csehszlovákok keverednek. A hatalmat képviselő csehek saját mohóságuk és a felszabadított testvérek bizalmatlansága vagy felülkerekedése miatt póruljárnak, nevetségessé lesznek, az új urak felé kacsintgató csehszlovákok pedig érzik a két oldalról való kitaszítottság keserű és kényelmetlen helyzetét. A tótok reménykednek és várnak, a passzív resistencia felőrlő erejét állítják a hatalommal szembe s felcsillan a szemük, ha a régi hegyek közt a régi világ emlékei néha-néha megjelennek. Ezek a történetek többnyire a derűsebb oldalait mutatják a felvidéki életnek. A láthatár szélén látjuk ugyan tornyosulni a felhőket, de mire hozzánk elérnek, csendes esővé szelidül az orkán és felragyog a szivárvány.

Ugyanez a világ tárul elénk egyetlen regényében is (*Szeptembertől márciusig*). Az elbeszélésekből ismert alakok csoportosulnak a lukovkai nagy pap köré, hogy szemünk láttára éljék át a legnagyobb történelmi változást, mely egy népet érhet. Lukovka lakói imbolyognak előttünk a háború napjaiban, a bizonytalanság hónapjaiban s a cseh berendezkedés sorscsapásai között. Közülük magasra emelkedik a pap, ki a falu számára a „rendet, nyugalmat, az erkölcsöt, a gyarapodást jelentette“ s ki régen szavaival is, most hallgatagon példaadásával mutatja a helyes irányt. A fiatalok megszedülnek egy időre, de végül megint egymásra találnak a higgadtabb öregekkel s az általános szeretetnek örvendő pappal, s ebben a megértésben felcsillan az új élet lehetőségének reménye. A tárgy hasonlósága hozza magával, hogy az olvasó előtt egyes jelenetekben *Az új földesúr* villan fel.

A másik terület, ahová az író szeme szívesen hatol be, a gyerekek világa. Nemcsak azé a két gyermeké, aki körülötte hancúrozott, hanem különösen azoké, akiket tanári pályáján sodort eléje az élet. A katedráról meleg szeretettel, bölcs megértéssel és néha elnézéssel szemlélte a kültelki apró had csatározásait egymással, a tudományokkal, meg azok hivatalos képviselőivel. S amint regényében is a gyenge, kis emberek oldalára állt (magasabb társadalmi osztály sorsa alig érdekelte), itt is a gyengék, elesettek, gyámoltalanok megértő támogatója. Éppúgy, vagy talán jobban örült az egy megtérő bűnösnek, mint kilencvenkilenc igazaknak.

Mikszáth még a boldog békevilágban írta a tótokról a következőket: „Ilyesmire is csak a tót fantázia képes, meg a birka-türelem és a mindennel való megelégedés. Nem! Ezek sohase fog-nak revolúciót csinálni ellenünk.“ Úgy látszik, a tótok azóta sem

váltak, mert Maróthy is így látja őket. Az ő tótjai is olyanok, hogy nem csinálnak revolúciót a csehek ellen sem. A közigazgatás ostobaságai és a gazdasági helyzet lehetetlenségei között gyakran megállapítják ugyan, hogy a régi világ jobb volt, de lassú víz természetüknél fogva összehúzzák magukat a rájuk szakadó csapások alatt. Ha bezárják őket, bevonulnak szó nélkül, ha látják, hogy az igazság a rövidebbet húzza, lemondanak az igazság kereséséről, az új törvények bilincseiből kibúvókat keresnek. Nagyon ritkán jutnak el addig, hogy a fejcsóváláson kívül másképp is tűntessenek az új urak ellen, vagy éppen szembeszálljanak velük. Nagy sértésnek kell megtörténnie, hogy megmozduljanak, főleg csak akkor, ha a csehszlovákot nem fogadja be a hódítók társadalma, vagy ami még nagyobb, ha a falu atyját, a papot éri inzultus. Az öregekben több a bölcsesség, az asszonyokban nagyobb a harci kedv, a fiatalok könnyebben meginognak és hamarabb kapnak az újdonságokon, a gyerekeket ejtik először rabul a cseh technika apró, ravasz fogásai. De azért majdnem mind jó ember. A csehek is legfeljebb ostobák és ügyetlenek, ami kíméletlenség van bennük, azt a felsőbb hatóságok nyomása és a saját hatalmuk nyújtotta lehetőség bontja ki. Még szimpatikus is van közöttük. Maróthy gyerekei sem rosszak, még a legelrugaszkodottabban is van egy kis szikra a jóból, mely esetleg lángrollobbanhat és megemésztheti a rossz hajlamokat.

Maróthy olyan alakokat választott, akiket jól ismert s akiket nagyon szeretett. Ez a szeretet határozza meg jellemzési módját is. Egy-két vonással élesen és találóan állítja elének őket. Friss szeme sok alakot meglát és élesen el tudja egyiket a másiktól választani. De éppen, mivel nagyon szereti őket, lelkük mélyébe, belső világuk rejtettebb régióiba nem mindig hatol le. Nem az orvosi tárgyilagosság kutató szemével, hanem a régi ismerős szeretetével közeledik feléjük. Embereiről egyik bírálója találóan jegyezte meg, hogy „lelki válság nincs bennük, csak elemi csapások sújtják őket, sorsuk nem tragikus küzdelem, csak vértanúság“. Nehezebb helyzeteiket nem maguk teremtik meg, úgy esnek bele, épp ezért lelkifurdalás is ritkán jelentkezik náluk, akkor is többnyire humoros hangulatban olvad fel.

A hosszabb lélekzetű, bonyolultabb mesét nem szereti. Elbeszéléseinek legbelsőbb magva egy-egy anekdota. Mindig szívesen mond el adomát, de nem pusztán önmagáért az adomáért, hanem, mert pompásan tud vele helyzetet jellemezni és alakokat bemutatni. Regénye is ilyen csattanókban végződő, apró jelenetekből van összeszöve, de az egészret bizonyos rendbe és egészbe fogja össze az egy színhely és a középpontban álló pap markáns alakja. A pointírozás művészetét a lehetőség végső határáig kiaknázza, szatírikus vénája sokszor közel jár a paskvill íráshoz, de még ez

a túlzás sem rontja le hitelét, csak éppen a példázott igazságot domborítja ki jobban. Nem is titkolt élvezettel beszél s történeteinek önmaga az első derülő olvasója. A mulattatásnak elsőrangú mestere, jóízű, bő erű humora páratlanul áll kortársai között. Megmutatkozó ártatlan jó szíve, kifogyhatatlan szellemes ötletei, könnyed, szépen folyó előadása, többnyire zárójelek közé rejtett apró, pajzánkodó megjegyzései a tárgyak és alakok rokonszenves voltán kívül bizonyára szintén okai voltak annak a szeretetnek és ragaszkodásnak, amely az olvasók nagy táborát hozzá fűzte. Tud azonban meghatott is lenni — különösen, ha a lukovkai papról van szó — s hogy az elgondolkoztató, finom szimbólumig is felemelkedett, annak bizonyosságául álljon itt egyik legszebb elbeszélésének a következő részlete: „A sekrestye bejárata előtt ferdetörzsű, vén körtefa vezekel. Amikor kinőtt a földből, egyenes volt, mint a gyertya, de az ifjúkor valami különös nedvet oltott ereibe. Egyszerre csak hátat fordított a templomnak. Eldobta magát a közeléből. Dacosan és konokul az ellenkező irányba nőtt: isten-tagadóvá lett. Hanem amint multak az évek, amint egyre magassabbra emelkedett s egyre nagyobb darabot tekinthetett át a körülötte susogó világból, váratlanul megtorpant, elgondolkozott, aztán lassan visszafordult, ölelésre tárta ágait s egész könnyező lombsátorával ráborult az elhagyott templom zsindeletetejére...”

Rokonszenves emberi és írói egyénisége sokáig és nagyon fog hiányozni azoknak, kik őt magát vagy műveit ismerték.

Rempört Elek

Odisszeusz ijja

*Penelopé tudta, a muzsa is tudja,
Az ijjat csak egy hős feszítheti ki,
Bármerre bolyongjon Odisszeusz útja,
Megjelenik mégis, amikor lefutja
Idejét, melyet a sors rendelt neki.*

*Dőzsöljenek bár a kérők hivatatlan,
Lesve a valóság csaló szőttesét,
Mely soha kész nem lesz: kusza gombolyagban
Fonódik és bomlik újra, szakadatlan
Kócolva hazugság-szálból szőtt mesét.*

*Mert annak ígérte magát el a Múza,
A föld fátylain túl fürkésző szemű,
Ki az ijznak húrját feszesre kihúzza,
S homlokát az ihlet fénye koszorúzza,
Mikor kiröppen a nyílvevő, a mű.*

Vajda Endre

Szlávik Mátyás

1860—1937

Dobsina városa, hegyek közé énekelt magnáyosságában, évszázadok óta evangéliumi kultúrában élő nyugalmas hely. Polgárait a hagyományok kötelezik a kultúra megbecsülésére és német nyelvű népe mindig lelkesen érzett együtt a magyar nemzet küzdelmeivel. Innen indult el az evangélikus tudományos élet lelkes, szorgalmas munkása, Szlávik Mátyás, aki szülőföldjéről hozott értékeit egyháza és a magyar tudományosság számára értékesítette.

Iskoláit Dobsinán, Rozsnyón és Eperjesen végezte. Innen ment, a három évi theologiai tanfolyam után, a hallei egyetemre. Lelkes hallgatója lett a német tudós tanároknak és különösen Haseról mindig meghatottan emlékezett meg. Halleban szerzett bölcsészeti doktorátust.

A Halleban töltött három év után 1884 szeptemberében Gölnicbányán segédlelkésszé választják, de megválasztása után tíz nappal az eperjesi kollegium teológiájára hívják meg tanárnak és egyúttal az eperjesi magyar-német egyháznak segédlelkésze is lett egy darabig.

Dobsináról hozott német nyelvtudása alkalmassá tette arra, hogy élete végéig a német nyelvű istentiszteletek kiváló szónoka maradjon. Ez a nyelvtudás képesítette a német tudományos irodalom megismerésére és annak a kapcsolatnak megteremtésére, melyet a magyar és német filozófiai és teológiai irodalom között ő szervezett meg és évtizedeken keresztül fáradhatatlan munkássággal fenn is tartotta ezt a kapcsolatot. Nem jelenhetett meg számottevő német munka, hogy arról Szlávik ne írt volna ismertetést. Mégpedig legtöbbször a Protestáns Szemle hasábjain. De nem volt a magyar tudományos életnek sem olyan figyelemre méltó mozzanata, melyről ne értesítette volna német tudományos folyóiratokban a külföld közönségét.

Ebben a kettős munkásságban érezte elhivatottságát és végzett hálára kötelező hazafias missziót. A magyar és német evangélikus egyház ma is fennálló meleg baráti kapcsolata sokat köszönhet Szlávik Mátyás e munkásságának.

De nem csak közlő munkát végzett. Aki ilyen rokonérzéssel gyűjtögette a mások tudományos eredményeit, abban alkotó léleknek is kellett lenni. Önálló munkái között legnevezetesebb két-kötetes bölcsészet története és a magyar reformáció németnyelvű története, mely Halleban jelent meg. Értékes „Kant etikája” és „A legújabb katolikus reformmozgalom története.” A Protestáns

Szemlében megjelent tanulmányai: A janzenizmus története, Hase Károlynak, szeretett tanárának, emlékezete, a legújabb teológiai iskoláról szóló értekezése és Luther-képek a modern pápás történetírásban.

Huszonnégy éves volt, mikor az eperjesi kollégium meghívta teológiájára tanárnak. Ilyen fiatalon érdemelte ki ezt a megbecsülést. Harmincöt esztendő munkájával bizonyította be, hogy ezt a bizalmat mennyire kiérdemelte. Filozófiai előadásaival alapos képzettséget adott hallgatóinak, ezért később a kollégium jogakadémiáján is ő adta elő a böseleti tárgyakat. Hallgatóinak nem csak gondos oktatója, de megértő barátja is volt. Hozzá fordultak tanácsért, segítségért. Senkit nem utasított vissza ridegen. Sok volt tanítványa emlékszik vissza hálásan arra, hogy válságában hogyan fel tudta emelni Szlávik segítő keze.

Ezt a kiváló tanárt a kollégium felügyelő bizottsága ismételtelen kitüntette azzal, hogy megválasztotta a kollégium igazgatójává. Mint a kollégium rektora, mind a négy intézetnek, a teológiának, jogakadémiának, gimnáziumnak és tanítóképzőnek termékeny lelkű vezetője lett és a kollégium ünnepein szónoklatai gondolataival és lelkesedésével az Eperjeshez tartozó kultúrvilágban sokáig emlékeztetések maradtak. Természetes, hogy köre, a teológiai akadémia, benne egyik értékes vezérét látta. A teológia dékánja volt, mikor a megszállás pusztító ereje rázúdult az eperjesi magyar kultúrára.

Aki nem élte át azt a katasztrófát, hogy egy élet szellemi munkáját hogyan rombolhatja le egyik napról a másikra végzetes szerencsétlenség, az nem tudja, mit jelent tehetetlenül, megbénítva állni ott, ahol eddig az ő világa élt és minden erejével ennek a világnak élhetett. Szlávik Mátyás hajthatatlan bátor férfiassága sem tudott behódolni ennek az új világnak. A hódító hatalom szívesen fogadott minden művelt embert, aki nyelvükön szólni tudott. Szlávik értette nyelvüket, de nem tudta megérteni a szellemet, mely ellen a kollégiumnak szinte négyszázados élete tiltakozott.

A csehek el is távolították működésének köréből. Fél évet töltött a theresienstadti internáló táborban. Azután a magyar teológiai akadémiával együtt el kellett hagynia Eperjest, az intézetet, melynek falai között 35 évig szolgálta a magyar műveltséget és ahol annyiszor magasztalta az „ősi dicsőséges kollégiumot“.

A menekültek szigetére, Budapestre költözött ő is. Itt folytatta munkáját, de már nem a régi keretek között és nem a régi kedvvel. A pozsonyi és eperjesi teológiai akadémiák összeolvadásából keletkezett, Budapesten működő teológiai intézet szervezetében nem alakulhatott ki, mert az alapítandó evangélikus teológiai fakultás elhatárolta jövőjét.

Nyugalomba ment Szlávik Mátyás és tevékeny lelkének mástutt keresett elfoglaltságot. Résztvett a közélet mozgalmaiban, de ez nem elégítette ki. Mint kiváló egyházi szónok, a deáktéri német gyülekezet szószékéről beszélt még a régi lelkesedéssel.

Budapestet nem tudta megszokni. Idegen maradt neki ez a város zajával és életfelfogásával. Kiköltözött Rákosszentmihályra, ahol családjának már több tagja, gyermekei és unokái éltek. Itt töltötte el utolsó nyugalmas éveit kertészkedéssel és irogatással. A Protestáns Szemle mult évi folyamában jelent meg még két ismertetése.

A Protestáns Irodalmi Társaságnak alapításától fogva tagja volt. A Protestáns Szemle egyik legbuzgóbb és legértékesebb munkatársát gyászolja az elhunytban. Évtizedeken keresztül jelentek meg cikkei ezeken a hasábokon. A Protestáns Szemle is fájdalmasan érzi a veszteséget és hálásan őrzi meg emlékezetét.

Hamvas József

A műélvezésről

Az ember lelkében ősidők óta ott szunnyad a titokzatos művészi érzés. Ennek aktív megnyilvánulását látjuk az elhivatott alkotónál, a művésznél, míg passzív formájában mindenki birtokosa lehet, mint műélvező. A művészi érzés csak útjában különböző a művésznél és amatőrnél — lényegében azonos. Ha feltámad egy érzés a művész lelkében s hatalmába keríti egész valóját, sajátos nyugtalanság fogja el s szeretne másokat is osztályosává tenni érzésének.

„De, jaj, nem tudok így maradni,
Szeretném magam megmutatni,
Hogy látva lássanak,
Hogy látva lássanak.“

A megmutatás vágyától úzve alkotáshoz lát s formába önti a megfoghatatlant.

„Ezért minden: önkínzás, ének:
Szeretném hogyha szeretnének
S lennék valakié,
Lennék valakié.“

(Ady.)

Rudnay Gyula mondta egy festő növendékének, hogyha egy robinsoni szigeten élne, nem festene, mert nem lenne kinek.

Pedig „jaj“ minden megmutatkozás s a művész ösztönösen fél tőle (lusta, mondják barátai). Olyan az, mint egy perdöntő párbaj, ahol meztelenül „megmutatva“ áll a művész páncélos bírálójával szemben. De szembe áll, mert meg kell hoznia az áldozatot, a műértő másként soha meg nem sejtheti csodálatos érzéseit.

Az amatőr először a kész formát látja, s ha birtokában van már a műélvezés titkainak, elmélyed az alkotás szemléletében, megszólalnak benne is azok az érzések, amelyek a művésznél mint kezdő jelenség léptek fel s eltölti lelkét a műélvezés gyönyörűsége.

Mikor először vált problémává az emberben az, hogy számot adjon erről az érzésről, feltűnt a művészetnek és a vallásnak hasonlósága.

A vallás, az embernek Istenhez való viszonya, a földi világból a nem látható világba épít hidat. A művészet, amint azt nemcsak a szemlélői érzik, hanem maguk az önvizsgálathoz értő művészek is elismerik, szintén mutat fel ilyen földöntúliságot s nem üres frázis az, hogy egy alkotást „isteni“ jelzővel illetnek s a mű-

vészeket úgy aposztrófálják, mint a művészet oltárán áldozó papokat. A vallás nagy igazságainak megfelelnek az esztétika törvényei s ahogy a vallás lényege, a hit, nem fogható dogmák keretébe, úgy nő túl a művészi érzés az esztétika korlátain. A hithez belső átalakulás, újjászületés útján jut el az ember. A művészi érzés kibontakozásának útja is ilyesforma.

Az újjászületés ez a csodálatos lelki folyamat, mely vagy lassan, vagy Pál apostoli hirtelenséggel átformalja emberét, minden vallásos tanításnál meggyőzőbb erővel hódított az egyház számára. Művészi téren is valószínűleg szemléltetőbb nyomon kísérni valakinek műélvezővé válását, mint elvont esztétikai fejtegetésekbe bocsátkozni.

Ezzel kénytelen vagyok kilépni az esztétikus álarcra mögül s vallomást tenni arról, hogyan lettem én műélvezővé.

Első tudatos kísérletem ezen az úton 12 éves koromban történt. Pesten jártunk s a Szépművészeti Múzeum is sorra került. Gyűjteményei közül éppen a régi képtár volt nyitva. Kis társaságunk még két korombéli és két 15—16 éves fiúból állt. Amint szemben találtuk magunkat letűnt századok festőinek alkotásaival, eleinte bizonyos kíváncsisággal tekintgettünk a képekre, aztán teremről-teremre bizonyos idegenszerű egyformaságot érezve, egyre fokozódó iramban haladtunk tovább s megkönnyebbüléssel értük el az utolsó termet. De csak hárman. Az idősebbek elmaradtak. Nosza gyorsan vissza. A képekre rá sem hederítettünk. Nagy megrökönyödésünkre a második teremben akadunk csupán a keretetekre, amint szinte képről-képre haladva, cserélgették ki észrevételeiket. Az a halálos unalomban eltöltött délelőtt, amit a múzeum plüss diványain végigszenvedtünk hármasban, azt az elkéseredett fogadalmat tétette velem, hogy soha többé ide be nem teszem a lábam.

Legközelebb mint fiatal képzőművészeti főiskolás léptem át a múzeum küszöbét. Hogy, hogy nem, megint a régi képtár volt nyitva s én mosolyogva gyermekkori elhatározásomon, — beléptem. Tanultabb fejjel ezúttal többet észrevettem, mint annak idején, de felületes megállapításokon, mint: szentkép, arckép, tájkép, zsánerkép... most sem jutottam túl s hamar végeztem. Kicsit lehangolt ez a sikertelenség s mikor ismét arra vetődtem, megint csak beléptem. A képek most sem szólaltak meg s ez az elzárkózottságuk annyira felingerelt, hogy mikor végig jutottam a termeken, eltökéltem, hogy ezentúl ragaszkodom gyermekkori elhatározásomhoz. Igy is lón. Míg a modern képtár gyakran látott falai közt visszafordultam, ha a régi volt nyitva. Így történt, hogy egy szürke tavasztváró reggelen sehogy sem ment a munka s a múzeumba mentem vigasztalódni. Útközben felébredt bennem a balsej-

telem, hogy hátha a régi képtár van nyitva... Úgy is volt. A ket-
tős sikertelenség feletti mérgemben aztán mégis bementem.

Meglepő változás fogadott. A képek megszólaltak. Alig győz-
tem egyikőtől a másikhoz sietni s amint szemem a képek felírásaira
tévedt, olyan neveket olvastam, mint Raffael, Correggio, Rem-
brandt, Hals. Szóval nemcsak a látásom jött meg, de az ízlésem is
fejlődött. Boldog lelkendezéssel értem a spanyol terembe s Velaz-
quez, Murillo, Greco után a modern festészet előfutárával, Goyá-
val találtam magam szemközt. A „Forradalmi jelenet“-nél meg-
döbbenve állottam meg. Súlyos ólmos felhők alatt két csoport üt-
közlik meg a képen s a kavargó tömegeből egy-egy ruhafoszlány
sárgája, egy puska tüzeinek vöröse villannak elő, míg az alacsony
horizonton egy kétségbeesett nő sziluettje rajzolódik az égre. A
forradalom minden borzalma és döbbenete talál itt kifejezést. Alig
bírtam tőle szabadulni s feledve mindent, elkéstem ebédről, óráról.
De mit bántam én az ezzel járó kellemetlenségeket, olyan kincsnek
jutottam birtokába, amelyet többé senki sem vehetett el tőlem.

Ha megfigyeljük az idevezető utat, komoly stúdiumokat, mű-
vészettörténeti előadásokat, kiállításokat, könyveket, beszélgetése-
ket találunk rajta s ezekben kell a műélvezővé válás eszközeit ke-
resnünk.

Ez az út mindenki számára nyitva áll, bár itt is úgy van,
mint a hitnél, lehet feléje törekedni, de végeredményében kegyelmi
ajándék az. „Kérjetelek és adatik néktek, zörgessetek és megnyitta-
tik néktek“.

Nem lehet mindenki művész, de valamint a zenében is van
helye a dilettantizmusnak, ha az a hallás és zenei tudás fejlesz-
tését célozza, úgy a képzőművészetben is meg kell adnunk létjogo-
sultságát. Ha tehát valaki nem azért fest, hogy alkotásai a fogadó-
szoba faláról művészek alkotásait, vagy azokról való jó reproduk-
ciókat szorítsanak ki, hanem, hogy látását a természet után való
rajzolásban-festésben nevelje, akkor „művészkedése“ ellen nincs
semmi kifogásunk.

Nézzük meg a közelbe eső kiállításokat, olvassunk műkriti-
kákat, igyekezzünk tájékozódni a művészi kifejezésmódok, techni-
kák felől. Amint az irodalmi ízlés kifejlesztésében nyelvtani, stil-
lisztikai, irodalomtörténeti tanulmányoknak jut nagy szerep, úgy
kell hasonló utakon haladni a képzőművészeti szép után. Az iro-
dalomtörténet egyrészt megismertet korok vezéreszméivel, stílus-
törekvéseivel, másrészt az írók életével. Hasonlóképpen a művészet-
történet is ezt a két célt szolgálja. Hamarosan felismerjük az esz-
meáramlatok rokonságát az irodalomban és képzőművészetben s
felébred érdeklődésünk a művész életrajza nyomán alkotásai iránt.

Az a sok idő, amit az iskolák az irodalmi szép ismeretének
tanítására fordítanak, azt eredményezi, hogy az írott szó élvezete

ügyszólván mindennapos szükségletünké válik. Ugyanúgy volnánk hasonló művészeti tanulmányok kapcsán a látható szépségekkel. Persze ez utóbbiak éppen mivel láthatók és lényegükben le nem írhatók (hiszen akkor szerzőjük novellába, regénybe stb. öntötte volna érzéseit), nehezebben közelíthetők meg szóval. Éppen ezért legfontosabb nézni. „Járni úgy tanultunk meg, hogy jártunk. Először egy-két lépést, orra bukva, feltápászkodva, de jártunk“. (Karácsony S.) Látni úgy tanulunk meg, hogy nézünk. Sajnos, mai középfokú oktatásunk ugyanakkor, mikor az irodalmi szépet a legnagyobb óraszámmal tanítja, alig-alig ér rá zenei és főleg képzőművészeti oktatásra. Nem csoda, ha középosztályunk ezen a téren ügyszólván kizárólag az önnevelésre van utalva s kellő irányítás híjján igen kevesen járják ezt az utat is.

Tehát néznünk kell. Eredeti jó képeket, azok híjján jó reprodukciókat. Fő szabály: nézzük azt, ami tetszik s ne törődjünk vele, ha régi képek unalmasaknak, modernnek pedig érthetetleneknek tűnnek fel. Ezeknek a megértése a legnehezebb, tehát csak lassan jut el odáig az ember.

Az iskolai műveltség a „tegnap“-ig visz el bennünket. A történelem kerüli a távlat híjján nehezen megbíráható jelent. Innen már csak az jut tovább, aki nemcsak tanult, hanem megtanulta az önművelést és tudja azt is, *hogy mennél magasabbrendű élvezetről van szó, annál magasabb árat is kell fizetnünk érte.*

Aki egyszer rálépett erre az útra, az ezt a munkát az első perctől fogva érdemesnek, élvezetesnek fogja találni. A művészettörténet az emberiség nagy regénye lesz számára, melynek korabeli illusztrációi ma is itt hevernek körülöttünk, túlélve alkotóikat, akik valamikor e földön küzdöttek, s mindennél megrázóbb bizonyosságot téve róluk, az eltűntekről.

A. Tóth Sándor.

KRITIKAI SZEMLE

Túróczy Zoltán: „...és hívják nevét: csodálatosnak...”
(Győr, 1937. A címlapot Ittész Mihály tervezte.)

Ez a könyv nem esti, álomba szenderítő olvasmánynak készült. Aki áhítatba, vallásos hangulatba ringató könyvet akar, ne nyúljon hozzá. Aki ellenben prédikációkat akar olvasni, nem fog csalódní vele. A benne közölt beszédek nem is akarnak egyebek lenni, mint prédikációk a szó eredeti értelme szerint. Amíg a legtöbb igényes prédikáció minduntalan elárulja, hogy íróasztal mellett készült, tehát papiros szagú, addig e kötet beszédei nemcsak rétorikai külsőségekben, sőt nem csupán lélektani fogásokban, hanem az igehirdetés eseményszerűségének jegyeivel tanúsítják, hogy nem akarják szaporítani a prédikációs-irodalom termékeit, nem akarnak leplezett dogmatikai fejezetek lenni, még kevésbé vezércikkek. E könyvet az igehirdetés mértékével kell megmérni.

Túróczy Zoltán igehirdetése sajátosan nyugtalanító igehirdetés. Szándékosan az. Túróczy Zoltán nem aggályoskodik, hogy ezt a nyugtalanítást nem veszik-e majd methodista eljárásnak, és hogy mit szólnak hozzá a lelki nyugalom áhítói. Az ige nála olyan, mint a folyvást dolgozó motor. Közönyösségből felrázás, lelkiismeretkorbácsolás, megváltozott életre való elindítás, újrakezésre és előbbre ösztökélés . . . mindig mozgásban jelentkezik az ige elevensége. Aki azt gondolja, hogy Túróczy Zoltán talán csak a hamis nyugalmat akarja megrontani, hogy annál edesebb legyen az Istenben való megnyugvás, az ugyancsak téved, mert Túróczy még ezen sem munkálkodik, — sohasem téveszti össze a nyugalmat a békességgel! — sőt ellenkezőleg a totális nyugtalanítás a célja. Erre utal a könyv címe és az előszó, mert a csodálkozás az értelem nyugtalansága, a keresztyén ember csodálkozása pedig a hit szüntelen megrezzenése. A keresztyén hit nem révbejutás, megállapodás, hanem tengerreszállás, lendület, örökös elindulás. Mindennél fogva, ha Túróczy Zoltán igehirdetése első sorban is ébresztés, akkor sem táplálja azt a hiedelmet, mintha a felébredettség valami biztos lépcsőfok lehetne a keresztyén életben. Részünkről nincs végleges, kerek egész ismerete az Istennek, — szüntelenül fennáll a csodálkozás és a megrendülés szüksége. Ez ebben a könyvben a sajátos üzenet.

Ezt a programmszerű nyugtalanító igehirdetést Túróczy Zoltán utánozhatatlan egyéni módon végzi, — káros következmények nélkül senki nem használhatja fel beszédeit, — de ugyanakkor kiváló mértékben szolgálja az egyházi közösséget. Mert aki hatása alá kerül, az kimozdul a magános és remetéskedő ke-

resztyénségből és sodortatik az egyház felé. Más prédikációskötek talán inkább beszélnek az egyházzól, a templomról, a szentségekről, de ez a könyv egyes szavak helyett a teljes összefüggésében kényszeríti olvasóját, hogy csak a Krisztus élő testében érezze magát otthon. A kultúrprotestantizmusnak, a kultúrkeresztyénségnek sincs nyoma benne; politikai, világnézeti és szociális problémákra nem ad feleletet; de ha valaki megdöbbenve fogja átélni ezt a hiányt (hiány-e vajjon?), azt már is megragadta az ige, éppen hirdetőjének szándéka szerint, mert meglátta, hogy „az Isten Isten s az ember csak ember“ (65. l.); így nem szabad összetéveszteni a keresztyénséget sem a világgal, a mindig csodálkozó hitet a vallásos jólértesültséggel.

Sólyom Jenő

Stöhr Hermann: So half Amerika. Die Auslandshilfe der Vereinigten Staaten 1812—1930. Stettin, 1936. — **Die Fürbitte für die Obrigkeit.** Stettin, 1937. 35 l. 60 pf.

Az ökumenikus kiadvállalat ezzel a két könyvvel érdekes és fontos szolgálatot tett a keresztyénség ügyének ma. A keresztyénség gyakorlati erőit mutatja meg, amely elvilágiasodott körünkben is olyan hatalmas tény az angol-szász világban. A politikai és nemzetközi élet egész új színben látszik, amint az evangéliummal rájuk világítunk.

Tanulságos bepillantást kapunk az amerikai életbe. Az üzlet, a siker, a jólét Amerikája nem takarhatja el annak a kisebbségnek az életét, amelyik energikusan küzd és dolgozik a társadalom és az emberiség javáért. Sok az idealista optimizmus, a humanista emberbaráti érzelem, de letagadhatatlanul ott van a gyakorlati keresztyénség hatalmas mozgató ereje. Új nemzetközi gondolkodás körvonalai kezdenek kibontakozni, amelyek magukkal ragadnak, hiába járta le magát a népszövetségi eszme mai alakja és hiába veszik ezt sokan ma szkeptikusan. A nemzeteket nem egymás ellen, hanem egymásért teremtette Isten. A felelősség egymás iránt nyilvánvaló abból a száz meg száz segélyakcióból, amivel az amerikai keresztyénség annyi ország éhezőin, inségesein milliárdokkal segített. Ha valahol földrengés, árvíz, tűzveszedelem, háború van, rögtön mozdulnak a kezek, hogy a könyörületességet gyakorolják. Még az ellenséges országok szűkölködőit sem zárják ki szeretetük megbizonyításából. Csodálatos jellemek, a közgondolkodás iránya, az áldozatkészség szédítő mértéke ejtik csodálkozásba a magunkfajta nyárspolgár európaiat.

Érdekes, hogy Magyarország is több ízben jutott érintkezésbe Kossuthék óta a világháborúig ezzel a nagy segítőakcióval. A magyar egyházak nagy összegeket kaptak a háború utáni nyomor enyhítésére. A Pedlow-akciók, amerikai csomagok, sőt a hadi-

fogoly hazaszállítások mind ennek az amerikai keresztyén szolgálatnak látható gyümölcsei. A Rockefeller-alapítványok áldását mi is érezzük. E nélkül aligha épült volna ki ennyire a csecsemővédelem, védőnőképzés stb. A szibériai hadifogolytáborok lakói, amikor az YMCA segítségével részesültek, az amerikai keresztyének szeretetét érezhették. Ezek csak a legkiemelkedőbb tények, amelyek mellett számos más érdekes vonás köti le érdeklődésünket. Mindezek mögött azonban meg kell látnunk az öikumén gondolatnak hatóerejét. Azért létesülnek népek és államok között a szeretetben kapcsolatok, mert közelednek egymáshoz a keresztyénség különböző csoportjai. Az egymásért való felelősség egymás megismerésére hajt és egymás megsegítésére. Ennek adja imponáló példáit az első könyv.

A másik füzet a keresztyénség egyik nagy erejére hívja fel a figyelmet, ami majdnem teljesen elkallódott közöttünk. Az imádság erejéről tesz bizonyosságot, nemcsak a személyes életben, hanem a közéletben és nemzetközi életben. A mi számunkra sokszor üres formulának tűnik fel a felsőbbbségért való imádkozás, holott ez az őskeresztyénségtől kezdve a keresztyén ember leghatalmasabb politikai tevékenysége: imádkozik a felsőbbbségért, a népéért. De ugyanakkor ez felelősséget is jelent a felsőség működéséért, azonosítást büneiért, bűnvallást, de könyörgést is. Amikor Isten színe elé vesszük saját népünk ügyét, lehetetlen, hogy ne törődjünk a többi néppel és azok felsőbbbségével. Az egymásért való imádkozás, konkrét politikai és nemzetközi eseményekkel kapcsolatban is, egyik legnagyobb megnyilatkozása a keresztyénség egyetemességének. Rengeteg napjainkból vett példával, az orosz, német keresztyénekért való imádkozás által, élénk tudja állítani szerző az imádkozók szolidaritásának látomását. Ezt a látomást nem tudja aztán eltakarni a napi politikában és a nemzetközi életben a bűnnek semmi még olyan hatalmas cinkossága sem.

Urbán Ernő

Domanovszky Sándor: József nádor iratai. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai: József nádor élete és iratai. III—IV. kötet. II. kötet 1805—1807. Budapest, 1929, III. kötet 1807—1809. Budapest, 1935. A Magyar Történelmi Társulat kiadása.)

József nádor iratainak felbecsülhetetlen értékéről s a történettudomány számára kihasználható jelentőségéről különösb-
ben nem is kell sokat mondani. És kiemelni azt a tökéletes forrás-
kritikát, amellyel D. tárgyához nyúl és kiválogatja a részletes
adatok közül a fölöslegeseket s helyet ad azoknak, amelyek alkalm-
masak arra, hogy egy egész korszak életébe belevilágítsanak, szin-
tén fölöslegesnek látszik. József nádor működésének ezeket a do-
kumentumait, amelyeket jelen esetben ismertetünk, a történet-

tudomány más folyóiratok hasábjain már kellőképpen méltatta, mindenkor elismerve, hogy a forráskiadványok jövőben alkalmazandó elveinek mintájául szolgálhat a József nádor iratainak gyűjteményes kiadása. Történelmi szempontból hangsúlyoznunk kell, hogy József nádor működése kiterjedt annak a kornak minden életmegnyilvánulására s ezek nélkül az iratok nélkül kellőképpen a 19. század elejét megérteni egyáltalán nem lehet. Az iratok jelentőségének megvilágítására csak egy pár példát említünk fel azok közül a felterjesztések vagy levelek közül, amelyeket a nádor a királyhoz, avagy egyes nagyobb szerepet játszó magán-személyekhez írt az országot vagy a nemzetet érdeklő kisebb-nagyobb fontosságú ügyekben.

Külön ki kell emelnünk, hogy D. a nádor 1805., valamint 1809. évi naplóját is kiadja s ezek a naplók azért is fontosak, mert a nádor egyéniségének a fejlődésére és kialakulására derítenek fényt. Ezekben a naplókban „mint kiforrott erős egyéniség lép az olvasó elé, akinek ezekben az években súlyos konfliktusai vannak. Levelei, fölterjesztései csupa érdemleges ügyre vonatkoznak“. Ezekben méltatja maga a szerző a kiadványok egyéniségtörténelmi jelentőségét. De tárgytörténetileg is fontosak, mert sok életágra terjeszkednek ki. Többek között: utak és hidak építése, gabonakivitel korlátozása, erdélyi ezredek kiegészítése, a szolnoki Duna-csatorna építése, az országgyűlési követek szálláslehetőségei, szarvasmarhatenyésztés, Pest szépítése, a drágaság növekedése, a katonai fölszerelés javítása, az országgyűlés tárgyalásai, a közigazgatás rendes menetének visszaállítása, a görög kath. püspökségek újabb beosztása, az államügyek vezetésében szükséges változtatások életbeléptetése. Különösen érdekes Magyarország különböző társadalmi osztályainak hangulatáról írt felterjesztése, mely külön részletezi a vallások szerint tagolódó papság, majd fő-, köz- és kisbirtokos nemesség, szabad kir. városok polgársága, a szabad kerületek, — kún, jász —, parasztság hangulatát, hogy összegezésül az egész ország általános lelkivilágát mutassa be. S ha ebben az állapot- és „nemzetlélekrajzban“ sok is a túlzás, amelyet egy lelkületében ugyan magyar, de nevelése révén mégiscsak osztrák királyi hercegnél természetesnek is találunk, annyi kétségtelen, hogy erre a korra vonatkozólag ez a legteljesebb hangulatkép s megjegyzései kellő kritikával valóban fontos forrásai a történettudománynak. Felterjesztést ír ezeken kívül a nádor a pénzügyek rendezéséről, a katonai hatóságok visszaéléseiről, a magyar testőrség újjászervezéséről, a váci siketnéma intézet érdekében, a honvédelem átszervezéséről, tehát mindazokról a kérdésekről, amelyek az akkori magyar közéletet és országgyűlési politika egyes legkiválóbbjait érdekelték.

Egyébként József nádor egyéniségére nagyon jellemző, hogy

mindíg a nemzet érdekeinek szem előtt tartásával írta meg felterjesztéseit s azokat sok esetben magáévá is tette az udvar, de nem egyszer összeegyeztethetetlennek tartotta az összmonarchia érdekeivel. D. különben mindenkor közli az uralkodó válaszát is, így kiadványa nemcsak a nádor írásait mutatja be, hanem az udvarnak azokról alkotott véleményét is. Érdekes vonása az is a nádornak, hogy a hivatalos külpolitika irányítóival szemben ő a feltétlen béke híve s nem egy alkalommal óva inti az uralkodót attól, hogy Magyarországot háborúba sodorja, mert egy nagyobbszabású háború ezt a szerencsétlen és anyagilag kimerült országot teljesen tönkretenné. Azt írja egy alkalommal: „Erre az országra, melyet tíz év óta kormányzok s amelynek javáért szívesen áldoznám életemet, a legszomorúbb jövő, éhínség, talán még pestis is vár“. De az események nem hallgattak a nádor figyelmeztető szavára s belesodorták ismét az országot egy olyan háborúba, mely csak veszteséggel járt. Természetesen túlzás lenne ezeknek a háborúknak a kezdeményezőjéül Ausztriát feltüntetni, hiszen az osztrák birodalmat Napoleon belekényszerítette a háborúba és így a nádor figyelmeztetései a császárhoz nem egészen érthetők, bár mindenben helyeselhetők.

Nagyon fontosak azok a felterjesztések is, melyeket az ú. n. regnikoláris bizottságok működésének kiszélesítése és javaslataiknak végrehajtása érdekében írt a királyhoz. Ezeket a bizottságokat az 1791-iki országgyűlés küldötte ki s az volt a feladatuk, hogy az ország egyes rendezetlen kérdéseit megvizsgálva, azoknak rendezéséről és megoldásáról jelentést tegyenek az országgyűlésnek, amely intézkedni fog a szükséges reformok végrehajtásáról. A kiküldött bizottságok már elvégezték feladatukat a múlt század első éveire, de javaslataik tárgyalásához uralkodói kezdeményezésre volt szükség. Az uralkodó, nagy kárára az egész magyar fejlődésnek, nem egyezett bele a tárgyalások megkezdésébe s így a nádor tanácsai sikertelenek maradtak. Ennek következtében azok a problémák, melyeknek megoldása akkor nem idézett volna elő súlyosabb társadalmi vagy gazdasági visszahatásokat, nem oldódtak meg, hanem tovább éltek a magyarság vezetőinek programjában s csak 1848-ban kerültek napirendre, annak a kornak forradalmi hangulatában.

Nincs terünk arra, hogy ennek a kiadványnak, melynek folytatása elé az eddigihez hasonló várakozással nézünk, minden részletét kellő hűséggel méltassuk. Csupán azt jegyezzük meg, hogy József nádor iratait nemcsak, mint említettük, olyanok használhatják, akik a korszak életére vonatkozó forrásanyagot kutatják bennük, hanem azok élvezetes olvasmányt jelentenek mindenki számára, aki messzemenő tudományos célkitűzések nélkül érdeklődik a kor egyes jelenségei iránt s foglalkozni óhajt ennek a ki-

váló magyar érzésű nádornak nagyratörő egyénisége kialakulásával.

Komoróczy György

A római szent birodalom széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. (Archivum Gyömröense gentis comitum Teleki de Szék.) Irta és összeállította: *dr. Iványi Béla* egyetemi tanár, a M. Tudományos Akadémia I. tagja. Kiadja a gróf Teleki család gyömrői ága. Szeged, 1937. 503 l.

Dr. Iványi Béla szegedi egyetemi tanár már közel három évtizeden át rendkívül értékes levéltári kutató munkát fejt ki és becsesebbnél becsesebb oklevélközlésekkel gazdagítja történeirodalmunkat. Nagy értéket jelentenek nekünk különösen azon oklevélpublikációi, amelyeknek anyagát ő olyan levéltárakból merítette, amelyekhez ma egyáltalában nem, vagy csak nagy nehezen tudunk hozzáférközni. A tőlünk elidegenített területen lévő levéltárakból nagyobb oklevélpublikációt bocsátott közre Bártfa, Eperjes városok, továbbá a márkusfalvi Máriássy család márkusfalvi és a grádeczi Horváth-Stansith család Nagyeőrött (Késmárk szomszédságában) visszamaradt levéltáraiból.

Iványi oklevélközléseinek mindig örülünk, mert rendszerint szép bevezető tanulmány után közli kronologikus sorrendben lelkismeretes pontossággal és alaposággal a levéltár regesztáit. Mostani munkája is követi rendszer és diplomatikai hűség tekintetében régebbi oklevélpublikációit.

A tudós szerző a gróf Teleki család gyömrői levéltára regesztáinak közlése előtt külön fejezetben bemutatja Gyömrő falu rövid történetét, majd „*A Telekiek és Gyömrő*“ c. fejezetben érinti a Teleki család eredetét, amely teljes bizonyossággal még ma sincsen tisztázva. E fejezetben kitér a szerző arra a kérdésre, hogy a Telekiek miképen és mikor szerezték meg Gyömrőt, majd a Telekiek gyömrői ágának megerősödését részletezi alapos utánjárással. A gyömrői levéltári anyag értékesítése alapján tárgyalja az újabb gyömrői birtokrészek megszerzését, megállapítja továbbá, hogy házasságkötés révén a Telekiek gyömrői levéltárába kerültek a Garázda, Bornemissza, Weér, Bethlen, Ráday, Királyfalvi Róth és még más családok iratai, levéltárai, amelyek a gyömrői levéltár anyagának értékét nagyban fokozzák.

A szerző részletesebben foglalkozik e fejezetben *gróf Teleki László*, a tragikus véget ért nagy politikus életével naplója és a gyömrői levéltárban őrzött, különösen anyjához intézett bőségesen fennmaradt leveleinek figyelembevételével. Iványi élénken és vonzóan mutatja be Teleki László *sárospataki* és berlini főiskolai tanulmányi éveit és igyekszik a már akkor és későbbi éveiben is mutatkozó melancholiáját lélektanilag megindokolni. A sáros-

pataki főiskola akkori tanulmányi életéről egykorú források alapján felette érdekes képet rajzol a szerző, kiemelve Kövy jogtanár értékes munkásságát, de a sárospataki főiskolai hallgatók nyersségét és vadságát sem hallgatja el, ami az érzékenylelkű gróf Teleki Lászlóban nem talált visszhangra. Gróf Teleki László külföldi útját is vonzóan ismerteti Iványi, felhasznált forrásai alapján. Gróf Teleki László élet- és jellemrajzához Iványi felette értékes és teljesen új anyagot tárt fel a gyömrői levéltári kutatásai alapján.

E fejezet végén összeállítja szerző a gróf Teleki család gyömrői ágának leszármazását Borsodjenői Teleki (I.) Mihály — Garázda Annától a gyömrői uradalom mostani tulajdonosáig, gróf Teleki Tibor és gróf Széchenyi Alice leszármazottjáig (Béla, József, Johanna és László).

A leszármazási táblán azonban kimaradt gróf Teleki (II.) Sándor és gróf Teleki Jozefin házasságából származó gyermekek közül Anna, aki báró Prónay Sylvester Gáborral kötött házasságot s amely házasságból származtak mint Prónay ivadékok Karolina, György, Gábor és Jozefin.

A szerző a munka harmadik fejezetében szakszerűen ismerteti a gyömrői levéltárat, amely *elsőrendű* és *másodrendű* levéltárra oszlik. Az előbbiekhöz tartozik a Garázda család levéltára s a leányági iratokból összekerült anyag. Ide tartoznak még a Dolha család becses oklevelei is.

A másodrendű levéltár anyagát a Királyfalvi Róth és a Daróczi, Berzeviczy, Garamszegi, Géczy, Jánoki, Vatai Vattay stb. családok iratai alkotják.

Iványi megemlékezik még a levéltár régebbi anyagának egykori rendezőiről, Szulyovszky Gáspár- és Molnár Pálról, míg a 18—19. századi levelezést a vegyes természetű iratokkal együtt már ő rendezte.

Iványi a most közrebocsátott kötetben közölte „A” jelzésű fejezet alatt az első- és másodrendű levéltár összes középkori okleveleinek kivonatait (172—223. l.) s a mohácsi vész utáni fontosabb oklevelek regesztáit (223—234. l.). „B” jelzés alatt a felette értékes missilis levelek lajstromát tette közzé (285—376. l.), köztük a fontosabbakat bővebb kivonatban (376—436. l.). „C” jelzés alatt közli a gyászjelentéseket 1641—1861, illetve 1870-ig (436—457. l.); „D” jelzés alatt ismerteti a M. Tudományos Akadémiára vonatkozó értékes iratokat (457—462. l.) s ennek keretében, de külön a Marczibányi alapítványra és a Nemzeti Játékszínre vonatkozó iratokat (462—463. l.) s végül közli a levéltárban lévő térképek jegyzékét és „E” jelzés alatt az újabb rendezés alkalmával előkerült oklevelek és iratok regesztáit (464—469. l.). Részletes és meg-

bízható névmutató (471—503. l.) fejezi be az értékes kötetet. A tárgymutatót azonban nélkülözzük.

Iványi Béla a gróf Teleki család gyömrői levéltárának ismertetésével és értékes oklevélanyaga regesztáinak közlésével a magyar történetírás munkásainak nagy és teljes elismerésre méltó szolgálatot tett. A magyar nemzet 18. és 19. sz.-beli történelme, különösen művelődéstörténelmi vonatkozásaiban a gyömrői levéltár anyagának figyelembevételével nélkül hiányos és hézagos lenne. Nagy elismerés illeti gróf Teleki Tibort, aki átértve családi levéltári anyagának nagy értékét, a terjedelmes kötet megjelenését lehetővé tette.

Dr. Bruckner Győző

Kerényi György: Az énekkari műveltség kezdetei. („Népszerű Zenefüzetek“, szerk. Molnár Antal, 6. szám. Somló Béla könyvkiadó, Budapest, 1936.)

Jól szervezett énekkarok működése nem csupán az esztétika szemszögéből nézve lehet értékes, hanem az együttes éneklés közösségalkotó hatása révén erkölcsi szempontból is. Az énekkarok működése tehát nem csupán zenei szakkérdés, hanem szoros kapcsolatban áll egyes társadalmi és társadalomlélektani problémákkal is. Mindezekről a magyar „Énekesrend“-mozgalom egyik úttörő munkása szól hozzánk a nevezett füzet útján kellemes csevegő modorban. Az énekkari műveltség terén hazánk nem is olyan régen még csak zenei gyarmat volt: halvány, sőt nem egyszer torz tükörképe a német szövegű és szellemű kóruskultúrának. A nemzeti önállósulás ezen a téren is reformokat eredményezett: reformokat, melyeket nem felsőbb kezdeményezésre, vagy parancsára kellett végrehajtani, hanem amelyek az énekes tömegek egy részének lelkében benne szunnyadtak. Csak vezetők kellettek, akik ezeket a reform-vágyakat valóra tudják váltani. Az átformálódás göröngyös útjáról eleven képet kapunk Kerényi írásából. Az énekkari gyakorlat apró, derűs zökkenőinek és a mögöttük meghúzódó komoly esztétikai problémáknak változatos egymásutánja tárja ezt az utat, amelyet minden karvezetőnek és énekesnek meg kell járni, ha a korszerű és magyar szellemű kórus-kultúra immár szerves egészébe akar bekapcsolódni. Laikus és szakember számára egyaránt élvezetes és tanulságos olvasmány ez a könyvecske.

Gárdonyi Zoltán

Gárdonyi Zoltán: Liszt Ferenc magyar stílusa. (Musicologia Hungarica III. kötete.) **Bartha Dénes: A XVIII. század magyar dallamai.** (Magyar Tudományos Akadémia kiadása.)

A kultúrtörténet tanúsága szerint a művészi alkotásokat nyomon kíséri a maguk méltó szakirodalmá. Nem tekinthető tehát véletlennek, hogy az elmúlt korokhoz mérten feltűnően nagy

a termelés a zenetudomány terén is. Különösen örvendetes jelenség az, hogy — mint e két kiváló munka is tanúsítja — a törzsökös magyar zenetudományi kérdések megoldására belső ösztönzést éreznek fiatal zenetudósaink is.

Gárdonyi Zoltán figyelemreméltó tanulmányában Liszt művészetének olyan oldalát tárja fel, melyet a nyugateurópai szakirodalom akár tudatosan, akár akaratlanul, de eddig elhanyagolt. Munkája valóban hézagpótló. A szerző Liszt első magyar zenedarabjaitól kezdve a vándorévek termésén és a weimari nagy alkotásokon át egész a késői kor kompozícióiig alapos készültséggel tekint végig Liszt változatos munkásságán. Keresi azokat a zenei eszközöket, amelyekkel Liszt a magyarság eszméjét kifejezte. Vizsgálódásában nemcsak Liszt magyar stílusú műveinek szerkezeti sajátosságait tárgyalja, hanem feltárja azokat a forrásokat is, ahonnan a nagy magyar mester témáinak anyagát merítette. Kimutatja, hogy Lisztet nemcsak romantikus adottsága vonzza már alkotó művészeete kezdetén a magyar muzsika felé, hanem őszinte magyar érzése is. Gárdonyi módszeres felépítésű művében csak a szorososan vett zenei tényeket tárgyalja, de midőn Liszt alkotó egyénisége egyik fontos és jellegzetes vonásának a zenei magyarságának kifejezésére törekszik — bár munkájának kifejezetten nem az a célja, hogy Liszt magyarságát zenei alkotásaiból kifejezze — akaratlanul is pompásan rávilágít arra, hogyan vált Liszt Ferenchen magyarsága mindjobban tudatossá és átélt valósággá. Tárnyilagosan vizsgálva Liszt magyar stílusának elemeit, megállapítja, hogy Liszt művészetében a koriambus, a cigányskála, a „cadence magyare“ „nem csupán külsőség, hanem lényeg“. Az ebben az irányban haladó magyar stílus fejlődését azonban megakadályozta az, hogy „a cigányskálából logikai úton elvonható dallami és harmóniai kombinációkat Liszt jóformán ki is merítette“. Kimutatja, hogy bár a XIX. század magyar zenéje a mai népzenei alapon álló muzsikusok többsége részére immár olyan tárnát jelent, amelyben az üzemet beszüntették, csak azok stílusát illethetjük jogosan „magyaros“ megjelöléssel, akik *ma* „cadence magyare“-os és cigányskálás muzsikát írnak. „Liszt idejében azonban senki sem volt, aki ismerte volna és kevesen voltak, akik legfeljebb sejtették a népzene különálló létezését és gyökeresebb magyarságát. Liszt maga is a legjobb meggyőződése és tudása szerint írt lélekben és nemcsak külsőségeiben magyar muzsikát.“ Liszt az örök, állandó és tisztán emberi kifejezéséhez el tudott jutni a magyar zenéből leszűrt eszközök útján is.

A komoly történelmi és esztétikai szemléletet tükröző műstílusában a mai kor emberének igényei szerint, célszerű tudálékoskodástól mentesen fejezi ki a mondanivalót. Vonzó előadása és tömör logikája nemcsak a szakemberek, hanem a zene iránt von-

zalmat érző művelt közönség számára is érdekes problémakörbe világít be és kiválóan alkalmas a kiadvány igen szerencsés gondolatú francia fordítása révén arra, hogy Liszt stílusa és a magyar zene közötti kapcsolatot a külfölddel is megismertesse.

Bartha Dénes a XVIII. század református kollégiumaiban viruló dalirodalom kéziratos emlékeinek a diák-melodiariumoknak változatos anyagát publikálja. A Maróthi György debreceni énekreformjának hatása alatt kifejlődő „hármóniás éneklés“ kéziratos feljegyzésének divatja a XVIII. század második felétől a XIX. század első feléig tart. Maguk a feljegyzők kollégiumi diákok, akik a gazdag magyarnyelvű kollégiumi dalkultusz terméseiből azt jegyezték le, amit kötelességük volt írásban megörökíteni. A cantus praeses-ek műveiben nemcsak az első önálló magyar kóruskultúra nyomaira bukkanunk, hanem ezek nélkül „aligha tudnánk valamit is a XVIII. század magyar világi énekeről“. Ez a kollégiumi dalirodalom ép azért jelentős zeneirodalomunkban, mert egyszerűen benne tűnik le az ősi népi dallamvilág (pl. a kurucnóták egyedüli dallamforrásai ezek a melodiariumok!), másrészt meg itt nyer először kifejezést a népies műdal is. Bartha e forrás csoportból csak az első 25 év, az 1775 és 1800 közt keletkezett 12 kézirat anyagát adja közre. Célja az, hogy a magyar zenetörténeti kutatást megbízható forrásközléssel segítse elő s ezért publikációjából elhagyta mindazokat a dallamokat, amelyekről megállapítható, hogy a XVII–XVIII. század templomi énekeskönyveiben már megjelentek. Kiadásában filológiai pontosságra törekszik. Minden idealizálás és retusálás nélkül akarja a forrásoknak megfelelően közölni a „tenorszólamba ágyazott“ dallamokat. Tudatában vagyunk annak, hogy a jól-rosszul, de inkább rosszul mint jól lejegyzett sajtóságos kóruspartitúrák dallamainak publikálásában a recensio milyen hatalmas zenefilológiai munkát jelent. A közzétett kéziratok 9 vonalas rendszerét Bartha altkulcsos 5 soros rendszerben közli s bár feltűnő a kulcsok és módosítójelek hiányossága mellett a ritmikai jelzések fogyatékosága is, mint mondja: „mégis kötelességünknek tartottuk az eredeti ritmizálás hű közlését, mert soha nem tudhatjuk, hol végződik a feljegyző hanyagsága és hol kezdődik a tapogatózó próbálkozás egy szabadabb, kötetlen rubato-ritmus visszaadásában.“ A közölt dallamoknak az új népdalgyűjtés anyagával való összehasonlítás megkönnyítésére Bartha a dallamokat a dallam-sorok szótagszáma szerint rendezi, miután a strófászerkezetek rendkívüli változatossága folytán sem a Zahn János, sem Krohn-Bartók rendszerét nem lehetett volna következetesen keresztülvinnie. A melodiariumok anyagának tartalom szerinti osztályozása sem volt keresztülvihető, mert „gyakran ugyanaz a dallam egyszer szerelmi, egyszer istenes, egyszer meg satirikus szöveg-

gel jelenik meg a kéziratokban... egy-egy dallamra 7—8 énekszöveg is járta.“ Kiadásához Bartha rendkívüli gonddal összeállított forrásmutatót is ad, melyben részletesen felsorolja a feldolgozott 12 kézirat énektartalmát. Önálló fejezetben szól a melodiariumok hangjegyzírásáról is.

Az alapos tanulmányt tükröző munka komoly nyeresége zeneirodalmunknak. Zeneéletünkben hatalmas tényezővé vált kórusművészet miatt is rendkívül jelentős cselekedet az első magyar kórusirodalom anyagának közkinccsé tétele. Kívánatos volna, hogy Bartha értékes munkáját ne csak a magyar zenetörténeti kutatás kövesse nyomon, hanem a folklór-művészek feldolgozó munkája is. Ma midőn oly sok oldalról hangoztatják a protestáns zene történeti értékei kiadásának szükségességét, feltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy e nagyfontosságú kiadvány ne csak az egyházi zene iránt érdeklődők könyvespolcán foglaljon helyet, de gyakorlati muzsikául is feldolgoztassék. A művek egy értékes protestáns és magyar énekkultúrát idéznek, amely mementóként áll mai protestáns zenegyakorlatunk előtt.

Gaál Endre

Trócsányi Zoltán: Kirándulás a magyar multba. (Budapest, 1937.)

Ezernyi — ha nem is egyenlő komolyságú és értékű — jel mutatja, hogy a történelmi érdeklődés fellendülésének a korát éljük. A történelmi érdeklődés fellendülésének a forrásai nem mindig ugyanazok a különböző korokban. Hol romantikus lelkesítés végett, hol morális tanítások merítése céljából fordultak a mult felé. A mai érdeklődés humanisztikusnak nevezhető: a régi idők emberét vágyik megismerni a maga igaz mivoltában. E vágy megnyilvánulásai nem egyformán komolyak és tiszteletreméltók. A tudományos történetkutatás modern módszereinek és szemléletének türelmes és megértő elmélyülését egész világ választja el attól a fölületes kandiságtól, mely azért igyekszik befurakodni a mult intimitásába, hogy „szenzációs“ híreszteléseket kapjon hőseiről is, s csámcsogó elégedettséggel kiálthasson fel: lám ők is csak *olyanok* voltak! Tagadhatatlan, hogy a nagyközönség historikus érdeklődése inkább ebből a fajtából való. Igényeit teljes egészében a regényes életrajzok hibrid műfajával elégíti ki, melyek hűségesen iparkodnak bebizonyítani a mult embereiről, hogy ők is csak *olyanok* voltak. De vajjon egyedül maga a nagyközönség a hibás? Hova forduljon felgerjedt történelmi érdeklődésével? A tudományos történelem „nehéz és unalmas“ neki és ezen nem lehet segíteni. Mert egyrészt a tudományos kiválóság nem jár szükségszerűen együtt azzal, hogy a tudós írni, élvezetesen előadni — laikusok számára is — tudjon, másrészt ha valakiből teljes-

séggel hiányzik az az elmélyedő odaadás, mely a tudományba való behatoláshoz szükséges, nem lehet erőszakkal belecsepegtetni. A nagyközönség figyelmét csak az a fajta tudomány ostromolhatja sikeresen, mely egyben irodalom is. A tudománynak tehát különösen hálásnak kell lenni azok iránt, akik e szerencsés műfaj művelésére képesek, s a nagyközönség érdeklődésének komoly és becsületes táplálékot tudnak adni. A tudomány előőrsei ők, s az ő működésüktől lehet remélni a számtalan balvélekedés csökkenését, a populáris történetiszemlélet javulását, sőt talán a kíváncsiságnak tudományos érdeklődéssé válását is egyesekben.

Trócsányi Zoltán is a tudomány e munkásai közé tartozik. A tudós nyelvész, irodalomtörténész és kultúrhistorikus kutató gyűjti össze azt az anyagot, melyet a hivatott ismeretterjesztő alakít szerény előképzettséggel is megemészthető tartalomká és finom tollú litterátus alakít élvezetes, formás irodalmi darabokká. Új kötete méltóképpen folytatja korábbi hasonló művei sorozatát. A „kis történelem“-nek ez a műfaja legszívesebben a kis tárgyak, a történet hétköznapijai felé fordul és apró, szerény adataiból — melyeket nem csekélyebb fáradsággal és módszerességgel gyűjt egybe, mint a „nagy történelem“, — mintegy háttérrel vetíti a nagy események mögé. Ezzel a szaktudomány számára is forrásfeltáró munkát végez, s fontos mozzanatokkal járul az egyetemes történeti képhez és megértéséhez. Mint irodalmi műfajt pedig a közönség és a tárgy egyforma szeretete alakítja ki. Sőt magának a műfajnak a szeretete. S ebben lehetetlen rá nem ismerni a magyar anekdotázó kedvnek egy hajtására. Bőséggel, kényelmesen és derűsen ömlő mesélgetések ezek, melyeket maga az elbeszélő is őszintén élvez, — csak éppen tartalmuk az utolsó betűig hiteles történelmi adat és a múlt megelevenített képe száll fel belőlük.

Nem hagyhatjuk megemlítés nélkül a kötet kiállítását, szép betűt, tiszta szedését, izléses illusztrációit, csinos kötését, mely ért az Egyetemi Nyomdát illeti a dícséret.

Joó Tibor

Ortutay Gyula: Parasztságunk élete. (Fényképezte Müller Miklós. Officina-kiadás. Budapest, 1937.)

Abban az elméleti viharban, ami parasztságunk élete körül dúl, ez a kis könyv árbóckosár, ahonnan a sokak által egyedül üdvözítőnek hitt földbirtokproblémákon túl, egy alapjaiban változó, csodálatos társadalmi osztály szellemi tájai felé vethetünk néhány pillantást.

Az író eleve számot vet korlátaival: az adott helyzetben így rázolja feladatát: „...a magyar paraszti létnek azokat az alapvető vonásait szándékozunk ismertetni, amelyek a törvényt és a változatot, a közönség létrendjét és az egyén külön ívét (felfogásunk szerint) a lényeges pontokon közelítik meg“.

Tömör, de élvezetes formában — hol egy utalással, hol egy példával tarkázva — vázolja először a természettel szemben elfoglalt paraszti magatartást és a belőle folyó gazdálkodási jelleget. Szerves összefüggésben visz innen a társadalmi felfogás s a parasztság osztálytagozódása felé, — különösen a „jobbágyparasztság“ és „lázadó parasztság“ ellentétének és azonosságának fejtegetésében meggyőző.

Rámutat a közösségi élet felbomló rendjére s a népművészetnek a paraszti léttel való végső összefüggéseire. Nem tagadja le azokat a kutatásbeli hiányokat sem, amelyek épp ezen a ponton — ahol látszólag a legtöbb gyűjtés folyt — szembetűnők. Így jut el a hitvilág rejtelseihez, amiket legmegkapóbban, néhány személyes élménye világít meg szorgos gyűjtő útjáról. Érdekesen rajzolja a paraszti lét időtlenségét s azt a rendszert, amelyben őspogány hagyomány és tegnapi betyár-romantika egygé kovácsolódott.

Rövidre fogott fejtegetéseiben csupán az alapkérdések felvázolására szorítkozott. De ezzel a szakavatott munkával egyforma szolgálatot tett azoknak, akik röviden tájékozódni akarnak nemzetünk ezen életbevágó kérdése felől és azoknak, akik eddigi tájékozódásuk összefoglalására vagy revideálására vágytak.

Külön kell megemlékeznünk arról a 32 fényképről, amelyek a kis nyolcadrét alakú kötet 36 szövegoldalát követik, mert a modern kutatás és szemléltetés nálunk szokatlan hátor eszközével közelítenek a kérdéshez. Az idegenfoglaló ihlette vasárnapi parasztképek után most egy kiváló tehetségű fotoművésznünk megmutatja a vasárnap mellett a hétköznapiakat, a gazdagság mellett a nyomort is. Legszebb lapja talán a két éneklő parasztleánykát ábrázoló. Az áthévuIt arcok egyszeriben Robbia halhatatlan énekes fiúinak képét juttatják eszünkbe. Szembe velük két fiúeska gondterhelt pillantása a parasztproletárság sorsáról beszél. A kaszájára támaszkodó orosházi aratómunkás szimbóluma lehetne ennek a népnek, amelyik ott áll az életadó búzatenger közepében, rongyokba foszló ingben. Kötetszámra kellene közreadni ezeket a képeket, hogy a város magyarsága ezen a neki olyan jól ismert nyelven megismerje falusi testvérét s felébredő felelősséggel siessen válságos napjaiban segítségére.

A. Tóth Sándor

Friss Endre: Szélcsend. (Versek.)

Friss Endre elégikus hangú költő ötödik verseskötete pályáján határozott fejlődést jelez. Ma is találkozunk még kötetében bántóan ügyetlen sorokkal, rossz rímekkel, mégis igazi költőnek látszik: minden versének, ha nem is minden sorának, van érzelmi és értelmi háttére. Ami őt költővé avatja, az a hang tiszt-

tasága, áhítata, amellyel tárgyát megénekli. Van valami diszkrét halkszavúság benne, ami nálunk mostanában elég ritka. Az angol költők lelki rokona ő. Ellentétben sok oly költőnkkel, akik silány anyagot agyálnak ki s szürkén tálalják föl, benne mindig van valami megindító őszinteség, bár alig van verse, melyben őszinteségét teljesen el is tudná hitetni. Mint igen sok elégikus alkatú embert, őt is bizonyos lustaság jellemzi. Vegyük a lányportré egy strófáját:

Két karcsú láb s egy félszeg kis ünő
kegyes szemérme s félszeg ujjai
egy csöpp tenyérnek, őrzik titkodat,
mely minden szép arányon átütő.

Itt az első sor szépen volt elgondolva. De a rácsapó rím erőltetett, nem eléggé értelmes, ezért, bár önmagában jó rím lehetne, nem hiteles. Frissnek nem volt energiája az egyszer jól megcsinált sort fölbontani s azt mással helyettesíteni. Mihelyt fölismeri ezt a gyengességét, költészetében további javulás fog bekövetkezni. Ilyen sorai vannak:

Eltűnt a szenvedély, a tenger csöndesül
A parti dombokon lassan kisüt a Nap
A forró déli szél taraja messze tűn.

De ilyenek is:

Igy éltem én, virágos parti fák
lányos csapata szegte életem,
Paskolt a szél, játszott a nap velem
Ó gazdag emlék, eltűnt ifjúság!

De ezt a jó strófát megint gyenge követi.

Mi szállta be a puszta nyáreget
Hogy elsötétül zúgó életem?
Hogy vak, törött tükörré vált velem
időm s hogy utam fájdalommal lett.

Itt négyszótagos rímel a háromszótagosra: fájdalommal lett — nyáregetre, s ez persze rontja a strófát.

Igy folytathatnám végig a kötetben. Őszfa, varjú-gond s ehhez hasonló szóösszetételei is bántóak, a kandi sem szabadna ma már használni. A két előbbi nem kelt világos képzetet, a kandi pedig rokokós.

Azért megdöbbenő ez a kiegyenlítlenség, mert Friss különben igazi költő. Persze könnyű préda volt a kötete, annyi hibát lehet belőle kipécézni, mint fiatalabb költőtársai kötetéből sem, holott ezek közül sokan csak a semmitmondás símaságát sajtátították el.

Nocturne című szonettjéből, mint általában legtöbb verséből kiérzik a szívhang, bár sok teljesen rossz rész is akad benne. De aki olyan verset írt nem egyet, amilyen pl. a Költő című:

nem szép-e így, hogy műved fojtva él,
hogy fűrsz, faragsz s a mű halomra gyúl,
mert senki már, ki várja s egyedül
magának ég e néma szenvedély
Míg itt körül, ki-ki kezébe kap
egy jazz botot, telekben spekulál
Vagy bika-izmával porondra áll
Porondon áll mind és sikert „arat“.
Sikert s e kor hajlongó eredeje
s Üres kalász-szive, hol itt, hol ott
hajol-borul, egy boldog bajnokot
imádva napra-nap s magát vele.
Rád, költő, fukar méltatást hagyott
Hited a koplalás bajnoka lett.
Se taps, se dísz, se cinkos szeretet
Csak szép rögeszméd —: ajkad tiszta volt.

Annak, hibáit is tekintetbe véve, bátran merem ajánlani, hogy ha nyomot akar hagyni a magyar irodalomban, ehhez most már a kemény munka, az önmagával szemben gyakorolt szigorúság elegendő.

Marconnay Tibor

Török Sándor: Valaki kopog. (Regény két kötetben. Franklin Társulat kiadása.)

Az író alcímet is adott munkájának: „tizenhét szoba regény“nek nevezi. Pedig regénynek alig nevezhető ez a mű, különösen nem a tizenhét albérleti szoba regényének. Kettős cselekmény vonul benne párhuzamosan: egyfelől az albérlő története — s ez maga az író, az egyetlen személy, aki, hol passzíve, hol aktíve végig szerepel az egész munkán, — másfelől a főbérlők és lakótársak tizenhét különböző környezethez kötött, össze nem függő csoportjának külön történetei. Ha nem fűznék össze ezeket a személyes élmény és megfigyelés egyetlen szála, ha lezárt formában, harmadik személyben, alanyiságtól menten csak a szobák lakóinak életét mutatná be: rajzok, tárcák, vidám — vagy komorhangú és menetű novellák sorát kapnánk.

Török Sándor azonban önmagáról is ír. Néhol csak figyelni és jegyzni a körülötte nyüzsgő embervilágról való tapasztalatait, gyakran belép a történetbe, részt vesz a cselekményben. Sok helyütt memoárszerű emlékezéssé válik a munka, lírai merengéssé, és olyan dolgokat is közöl az olvasóval — pld. Istenről való bizarr eszmefuttatásait, — melyek nem tartoznak szükségképpen az albérlő természetrajzához.

Az albérlő — ezen van a hangsúly, ezt az emberféleséget akarta Török önmagán bemutatni, ennek a kifejlődését, sajátos vonásait, egész lelki habitusát. Különösen akkor tűnnek ki ezek a külön tulajdonságok, mikor már a végre elért főbérlői állapot kontraszt-hatásában láttatja meg őket. *Az albérlő regénye* — ilyen cím jobban megfelelt volna és rá is mutatott volna az író céljára, bár a belső történésnek ezt a tengelyét erősen ingadozóvá teszik a valóban cselekményt jelentő külön történetek.

Talán, ha az író nehezebb oldaláról fogja meg a dolgot, ki lép alanyiságából s egy több oldalról megmintázott albérlő-főhőst egységes cselekmény középpontjába állít úgy, hogy háttérben a tizenhét szoba története is megmarad, a főhős belső fejlődésének megállapítását — lírai reflexiók helyett — az olvasóra bízza: szerkezetben tökéletesebb, mindenképpen művészebb és így valóban *regényt* adott volna...

Török munkájának értéke a megfigyelt alakok dús galériája. Élesen lát és plasztikusan láttat az író, vásznáról kemény konturokkal domborodnak elő személyei. Mindenik szoba külön miliő, külön világ, más-más emberek élete. S aszerint, hogy kik laknak a szobában, milyen az egyéniségük és sorsuk, lesz az egyik emlékből cselekménytelen rajz (Szilvássy Jolán), tarka képek sorozata (a penzió), vagy a tragikus alakok sorstörténete (Margit, a cenzor, Bakich stb.). Többnyire letört egzisztenciák, társadalmi osztályba alig sorolható emberek szerepelnek. Kevés közöttük az egészséges lélek, gyakoribb a csapásoktól, bánattól sujtott, vagy éppen a viharvert, kisiklott, sőt valamilyen titkos erkölcsi defektusban szenvedő egyéniség. Török meseszövő készségénél jóval erősebb léleklátó és boncoló tehetsége. Jelentéktelen dolgok megőnének mikroszkópja alatt, apró szokások, furcsaságok, ösztönös kis mozdulatok mind az egész léleknek lesznek fontos részeivé s magyarázóí, jelei az emberi sorsoknak, tragédiáknak. Pontosan ismeri minden háznak, helységnek tájrajzát, emlékszik a szobák legapróbb részletére, külön egyéni szagára is. S a legtöbb lakáson és emberi sorson orosz regények nyomasztó atmoszférája ül végzetszerűen.

Bámuljuk, hogy az érdekes arcok és sorsok gazdaságával milyen pazarul bánik az író: részletrajzokba sűriti őket, holott sokukból teljes elbeszélést kerekíthetett volna. Az egészet tekintve

mégis kellett volna még egyet lépnie a szélesen, egységesen felépített kompozíció felé, hogy valóban nagyot alkotasson.

Szabó Richárd

Szentmihályiné Szabó Mária: Lórántfy Zsuzsánna. (Regény két kötetben. Singer és Wolfner kiadás.)

Alig van nemzeti hősnőnk, akinek többé-kevésbé hűséges portréja ne állana előttünk a történeti életrajzok díszes galériájában. Minden nemzeti ellenállás és fellendülés megfestette az elődök képsorozatát részben azért, hogy bosszantsa vele az elnyomókat, részben pedig, hogy az olvasók önmagukba vetett hitét növelje. A történeti életrajzok divatja után következett a történeti regényeké. A fantáziát korlátok közé szorították, a póráz nélkül való csapongást lehűtötték az ismert történeti életrajzok és így az írók, akiknek különben sem kellett nyersanyagért bányászniok, szenzációs adatokat felkutatniok, egyenest arra kényszerültek, hogy a közismert anyaggal operáljanak, hogy intuícióval, beleéléssel és elmélyedéssel dolgozzák át az életrajzot regénnyé.

Amint a történeti regény előfeltételezi a történeti életrajzot, úgy a Szentmihályiné Szabó Mária történeti regényt író tolla is elárulja, hogy már megjárta a társadalmi, irredenta stb. írások útját és a sok kipróbált húr után vette kezébe ezt az újabbat.

Örvendetes jelenség, hogy amíg a külföldi történeti regényirodalom Borgia Lukréciaék, Stuart Máriaék, Medici Katalinok, orosz cárnék, csaknem pszichopatologikus teremtmények arcképsorozatával ajándékozta meg az olvasót, addig nálunk az eszményibb asszonyképek testesülnek meg, öltének alakot. Mennyi középiskolás leánynak ragyog formasapkáján Lórántfy Zsuzsánna neve, hányszor áldja emlékét az általa fundált pataki főiskola! Valami lágy fuvallat cirógatja orcánkat, ha ezt a nevet halljuk.

Szentmihályiné regényében sokszor mintha eltűnt volna a hősnő és mások tolazkodnak az előtérbe. Különösen ráfénylik az eseményekre és szereplőkre Bethlen Gábor lenyűgöző alakja, aki Lórántfy Zsuzsánna és Rákóczy György szemében is valami megközelíthetetlen nagyság teljessége. Esterházyak, Thurzók, Alvinczi Péterek, jezsuita atyák, Kemény Jánosok nyüzsgő sokaságában, országgyűlések, berlini esküvő eseményei között mintha elveszne, kimaradna a hősnő. Mintha a környezet, a kor rajza nagyon szétágazó volna. Lorántfy Zsuzsánna azonban nem azért főszemély a regényben (és talán a valóságban is?), mert ő irányítja, kormányozza az eseményeket, hanem azért, mert a kormányzók és irányítók mindenikére csudálatos lelkületével letagadhatatlanul hat. Különösen ott remekel a regényíró, ahol egyik asszony másikkal való beszélgetését festi, ahol szemben állanak egymással Károlyi

Zsuzsánna és Lorántffy Zsuzsánna, majd a második „felséges királyné”, Brandenburgi Katalin. Egyik sem tudja megérteni, mindenik irigyli a kapitány feleségét, akin nem fog sem az ördögi rontás, sem a féltékenység. A férfiak is irigylik az urától, vagy az urát tőle. Mint valami vonzó és rendező mágnes hat ennek a puritán asszonynak az alakja egész korára. Pedig mennyit szenved, tusázik, gyászol és milyen szorgosan gyűjt nemzetsége és nemzetsége eszményei számára.

A roppant messzeségekből induló szálak mind-mind ott futnak össze valahol Patak körül, a korrajzok szétágazó vonásai mind innen indulnak és ide érkeznek vissza. Szentmihályiné Szabó Máriának sikerül elhítenie és valósággá tétetnie bennünk, hogy regényének hőse Lorántffy Zsuzsánna korának legérdemesebb asszonya és minden valamirevaló történet, cselekedet, esemény kapcsolatban van vele. A regény hősnője eleven valósággá lesz, ez a regénynek a teljes sikert mutató fokmérője.

Incze Gábor

Színházi Szemle.

Ujdonságaink közt kétségtelenül *Shaw Barbara őrnagy* c. komédiáját illeti meg az elsőség. Magánszínházaink kifelé sokkal elevenebb érdeklődésű igazgatói csodálatosképen nem adták még eddig, pedig Shaw ugyancsak kedves csemege nálunk. Most a Művész Színház mutatta be, *Hevesi* Sándor szép fordításában, *Bárdos* Arthur kitűnő rendezésében.

Shaw ebben a darabjában is a társadalom ellen hadakozik, de talán szofistább állásfoglalással, mint valaha. Nem tudni, hol akar kikötni, kinek-minek a pártján áll, vajjon az illúzió vagy a józanság, háború vagy béke, szegénység vagy hatalom kedvesebbé neki. Komolyan veszi s egyben kifigurázza mindkét világot, mely itt apa és leánya, a mindenható ágyúgyáros és az Űdvhadsereg irgalmas szívű Barbara őrnagyja személyében vitázik, viaskodik s a végén eléggé mesterkélt okoskodással — ki is békül, megegyezik egymással. Meghatónak festi s ugyanakkor ki is neveti a jótékonytságot, mert önáltatásban szenved s inkább a hazugságot tenyészti ki gyámoltjaiban, mint az egyenes hangot, s amellett, akarva, nem akarva, ellenfelén, a rombolás szellemén élősködik. Hirdeti, hogy legnagyobb bűn a szegénység, s úgy mutatja be a hatalmat, mint amely egyúttal a jólétnek, boldogulásnak is főerőssége és áldásosabb minden emberbaráti szeretetnél. De mindjárt ki is csúfolja ezt a hatalmat, sőt öngúnyoló szavakat ad megtestesítőjének, az ágyúgyárosnak szájába, nehogy valaki, valami szárazon találjon maradni. Mindez felséges ötlet-káprázat, s a lényege az, hogy egy minden gátlástól megszabadult ember jót nevet az em-

ber sokféle gyarlóságán. A kiábrándultságnak ritka fajtája a Shawé: minden sátánkodása mellett naív, önmaga felsőbbrendűségének tudatában tetszelgő, nagy gyermek, romantikus csapongású lélek, aki magasról nézi az embert, meg is veti s mégis szerelmese minden életnek, ahol csak emberek lélekeznek. Merőben gondolkodó lény; itt is fogalmakkal dolgozik, mint minden írásában, e fogalmak azonban kiapadhatatlan képzelete, szemléltető dialektikája révén testet bírnak öltetni s izgalmas cselekmény tényezőivé válnak. Shaw színpadi hatalma ebben rejlik, lebilincselő erejét ellenségei sem tagadhatják.

A színészek dícséretes ambícióval igyekeznek hű tolmácsai lenni. *Szende* Mária Barbara órnagy szerepében még elég messze esik e modern Demokritos elgondolásától, de megnyerő hangja, könnyen átszellemülő lény, a makulátlan jóság, életbizalom hamvasságával arcán, meg tud kapni. *Góth* Sándor boszorkányos főlényvel játssza meg az ágyúgyáros viharedzett, derűs nyugalmú, enyhe öniróniával átítatott figuráját. *Harsányi* Rezső remekel egy öreg hajótörött, ingyenebédés alakításában, *Hettyey* Aranka, *Nagy* György, *Maklár*y János, *Vidor* Ferike s egy fiatal, új tehetség, *Solth*y György, is jelentékenyen hozzájárulnak az előadás sikeréhez.

Érthető izgalom előzte meg az új *O'Neill*-bemutatót a Vig-színházban. A *Különös közjáték*, az *Amerikai Elektra* után ezt a várakozást szemellátható csalódás kísérte. Ha két világhíres darabjával nem lenne annyira riválisa önmagának, a Nobel-díjas amerikaitól bizonyára ezt is szívesebben fogadjuk. A *Mindörökké...* vérbeli író munkája, fogyatékosai ellenére túlelmedik a mai átlagon, egyébként eléggé fáradt ihlet műve. A híres szerző most is felkavarja a lélek örvényeit, a fenékgig, hogy minden zegét-zugát föltárja, elélnk vetítse. De már itt inkább a reflektor helyettesíti az analízist, a kétlelkűség, a lelki kettészakadtság nyavalyája nagyon is kézzelfogható képet ölt a színen, a darab hőse mögött folyvást ott lábatlankodik, testestül-lelkestül, megkülönböztető fény-sávval bevilágítva, a másik én, a rossz, a csábító, a hitetlen, közbe-közbeszól, végzetes szavakat mond, melyek egy ideig a cselekményt irányítják. Nagy művész legyen az, aki — felvonásokon keresztül! — ennek a kettős szerepnek természetes beállítására képes. *O'Neill* épen abban mester, hogy az élet szürkeségeiből emeli ki témáját: most azonban szürkén is hagyja, csak a színpadi machinéria modoros fegásaival próbálkozik rendkívüli hatásúvá tenni. A téma: házasságtörés, a bonyodalom: a házasságtörő férfi lelki-furdalása, hánykolódása jó és rossz hajlamai, a bűnbánat és a gyilkolni kész önzés között. A rossz arra csábítja, hogy marja el útjából a feleségét, ez ráeszmél s alkalmat keres a halálra; mégis csak életben marad, megbocsájt, a férjen a jó diadalmaskodik,

rosszabbik énje pedig elpusztul a krisztuskép előtt, ahol végső segegyért esdekel. Az érzelgősséggel átfűtött s egyre unalmasabb képsorozatot egyetlen jelenet élénkíti: mikor az asszony a férj és a szerető beszédéből rájön, hogy bűnt követtek el ellene. Itt az igazi O'Neill tollára ismerünk.

Hegedüs Tibor rendezése gondos, már a szereposztás nem a legszerencsésebb. Somló István játékában egyedül az iparkodást dícsérhetjük, hogy egy nem neki való szerepet megment a hamisabb hangoktól. Makay Margit is kevesebb alkalmat kapott ezúttal, hogy művészetét ragyogtassa. Ajtay Andor meleg átérzéssel, élethűen játszott egy idős papot. Greguss Zoltán „második én”-je sikerült, markáns alakítás, kissé a panoptikum-figurák ijesztő dermedtségével. A darabot Bálint György fordította igen jól.

A Vígszínház másik újdonsága, *Asszonyok*, Clara Boothe-től; szereplői is valamennyien nők. A férfiak teljes kizárása a darabból annyit jelent, hogy annál inkább értük, miattuk történik itt minden. Hogyan fogják s tartják fogva e többnyire jómódú és időmilliomos, kultúráért nem sok hajuk-szálát hullató nők a férfit, hogyan hizelegnek, marakodnak egymás közt tíz képben, aprólékos részletezéssel rajzolja meg a szerző. A középpontban egy rokonszenves alak áll, valódi mintája a jó nőnek, erre jár rá a rúd, talán épen kivételes voltáért. Pletykák avatkoznak életébe, férje elhagyja, az intrika adja kezébe a védőfegyvert is, hogy urát szívós szerelemmel, ádáz asszonyi kitartással visszahódítsa. Clara Boothe nem sok újat tud a nőkről, mégis sok apró-cseprő vonást hord össze, asszonyos figyelme mindenre kiterjed s ahogy elég elfogulatlanul keretbe foglalja ezt a képet, könnyed, kellemes dialógjaival, a helyzetek fesztelen csoportosításával talpraesett bonnyodalmat hevenyész. Igaz, nem bírja végig, belefárad s maga is fárasztóvá lesz, az utolsó felvonás meg bátran felerészben elmaradhatna. Olyan darab, melynek jó színészek föltétlen sikert biztosítanak. Bulla Elma a címszerepben minden rábízott feladatot bravúrral old meg, csak kár, hogy hovatovább minden hangját, hangváltozását ismerjük már ezzel rokon szerepeiből. A többiek, Fejes Teri, Vizváry Mariska, Tolnay Klára, Gombaszögi Ella, Szombathelyi Blanka, Vágóné csupa testhezálló szerepben mulattatnak.

Vajthó László

EXLIBRIS
MUSEUM
HERMIA-OT 2

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

PATAY PÁL: Az eucharisztikus kongresszus és a reformátusok.
IMECS BÉLA: Ejtőernyő (vers).
MUZSNAI LÁSZLÓ: A vallástanítás theologiai előfeltevése.
GYÖKÖSSY ENDRE: Alföldi gyorsvónatozás februárban (vers).
MERÉNYI OSZKÁR: Gyóni Géza magyar mítosza.
DÖMÖTÖR ILONA: Köd (vers).
HORVATH JENŐ: Erdély református külmissziója.
ÁPRILY LAJOS: A csavargó a halálra gondol (vers).

KRITIKAI SZEMLE.

XLVII. évf. 2. sz.

1938. február.

Ára 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

SZABADI BÉLA: Karácsony Sándor: A hegyi beszéd	— — — — —	78
HARSANYI LÁSZLÓ: Hastings: Angyalnak orcája	— — — — —	80
KARACSONY SANDOR: Makkai Sándor: Magyar nevelés, magyar műveltség		81
LOSONCZI ZOLTAN: Dengl János: Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus		86
BARTA JÁNOS: Keresztury Dezső: Arany János	— — — — —	87
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	— — — — —	90
GAAL ENDRE: Zenei Szemle	— — — — —	92
A. TÓTH SANDOR: Képzőművészeti Szemle	— — — — —	95

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat a következő címre kell küldeni: Áprily Lajos szerkesztő, Budapest, II., Lorántffy Zsuzsánna-utca 3. (Baár—Madas ref. leánynevelő-intézet.) Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle megjelenik havonta. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Ráday-utca 28.) — Felelős kiadó: Török Pál
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

MEGHIVÓ

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KELETKEZÉSÉNEK ÖTVENEDIK ÉVÉBE LÉP 1938-BAN.
ENNEK EMLÉKÉRE F. É. FEBRUÁR HÓ 11-ÉN D. U. FÉL-
HAT ÓRAI KEZDETTEL A ZENEMŰVÉSZETI FŐISKOLA
DÍSZTERMÉBEN NAGYSZABÁSÚ

IRODALMI ESTÉLYT

RENDEZ, ERRE A TÁRSASÁG TAGJAIT ÉS MINDEN
ÉRDEKLŐDŐT SZERETETTEL HÍV

A Z E L N Ö K S É G

A JUBILÁRIS ESTÉLY MŰSORA:

1. *Akom Lajos* orgonaszáma.
2. A Társaságot üdvözli a m. kir. kormány nevében *Tasnádi Nagy András* államtitkár, a hazai protestántizmus nevében *Raffay Sándor*.
3. Erdélyi József, Jékely Zoltán, Reményik Sándor és Szabó Lőrinc verseiből szaval *Simonffy Margot*.
4. *Basilides Mária* énekszáma, kíséri *Kósa György*.
5. *Kapi Béla* előadása.

S Z Ű N E T.

6. *Juhász Géza* verseiből olvas föl.
7. *Kósa György* kétmánuaúlos zongoraszáma.
8. *Ravasz László* zárszava.
9. *A Lutheránia vegyeskar* énekel, *Kapi-Králik Jenő* vezetésével.

Jegyek 50 f-től 4 P-ig (Társaságunk tagjai részére kedvezményes áron: 30 f-től 2 P-ig) kaphatók a Népművelési Bizottság (Budapest, IV., Szép-u. 5.), a Bethlen Könyvkereskedés (IX., Kálvin-tér 8.) és a Zeneművészeti Főiskola (VI., Liszt Ferenc-tér) pénztáránál.

Részletes műsor a hely színén.

Mint hogy az estély első felét a rádió is közvetíti, pontos megjelenést kérünk!

December 29-i választmányi és közgyűlésünk foglalkozott az 1938. évi költségvetéssel. A 11800 P-nyi bevétellel szemben ugyanannyi kiadás áll, — s ez lehetővé teszi, hogy az 1938. jubiláris évben a Protestáns Szemle 40 ívnyi terjedelemben jelenjék meg. Ugyanez a közgyűlés foglalkozott a febr. 11-i jubiláris estély ügyével, — az estély műsora a Szemle jelen mellékletének előlapján olvasható.

Január 25-i tisztújító közgyűlésünk hat évre megválasztotta az új tisztkart, melynek névsorát külön közöljük a választmány kiegészített névsorával együtt. Ravasz László üdvözölte Kapi Bélát mint új ügyvezető elnököt, Makkai Sándort és Hegedüs Lórántot, mint az elnökség új tagjait. Hegedüs Lórántot emlékeztette arra, hogy atyja, Hegedüs Sándor alapította meg 50 évvel ezelőtt Társaságunkat, kettejük életében most az a nemzedékváltás tükröződik, amelyről a két Andrassy és a két Tisza esetében éppen Hegedüs Lóránt írt megrázó könyvet. Kapi Béla kegyeletes szavakkal emlékezett meg Társaságunk választmányának mult évi halottjairól: Geduly Henrik, Banosó Antal, Szlávik Mátyás, Maday Gyula és Tolnay Vilmos eltávozásáról. Köszönettel emlékezett meg Ravasz László munkásságáról, mely megaranyozta Társaságunk nevét. Hegedüs Lóránt a protestántizmus 400 éves történetéből azt látja, hogy minden nagy háború, az emberiség minden nagy vereszetése a protestántizmus életében apályt hoz, nekünk kötelességünk most a világháború szörnyű vereszetése után kitartani a zászló mellett addig, amíg a béke meghozza a protestántizmus új föllendülését. Közben sohase feledjük, hogy amint a katolicizmusra legnagyobb csapás volna a protestántizmus megdőlése, úgy a protestántizmusra legnagyobb veszhező a katolicizmus eltűnése lenne. Makkai Sándor ígéri, hogy a Protestáns Szemle tovább akarja folytatni a magyar tudomány és magyar irodalom mintaszerű művelését, emellett hangsúlyt fog adni annak az álláspontnak, amelyet a protestántizmus világnézeti, egyházi és evangéliumi lelkülete a kor kérdéseivel szemben elfoglal. Kapi Béla köszönetet mond a Protestáns Szemle lelépő szerkesztőjének, Áprily Lajosnak és a Társaság lelépő titkárának. Ezek után Kapi Béla javaslatára a közgyűlés az elhalálozás folytán megüresedett öt és a Makkai Sándor elnökké választása következtében megüresedett egy, összesen hat választmányi tagsági helyre Ravasz László, Török Pál, Karner Károly, Ványi Ferenc, Kutas Kálmán és Szabó József tagtársainkat választotta meg.

**A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság tisztikara
1938. január 31-én.**

Elnökök:

Kapi Béla, Makkai Sándor, Tomcsányi V. Pál, Hegedüs Sándor.

Ügyvezető elnök:

Kapi Béla.

Főszerkesztő:

Makkai Sándor.

Felelős szerkesztő:

Kerecsényi Dezső.

Főtítkár:

Szabolcska László.

II. titkár:

Váczi Elemér.

Főpénztárnok:

Kesztyer László.

Ellenőr:

Péter Lajos.

Számvizsgáló bizottsági tagok:

*Bendl Henrik, Deák Béla,
Oroszlán Zoltán.*

Ügyész:

Fromm Lajos.

**Képviselők a Tud. Társaságok
és Egyesületek Szövetségében:**
Bánkúti Dezső és Incze Gábor.

**A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányának
tagjai 1938. január 31-én.**

- Aprily Lajos* igazgató
Balogh Jenő v. b. t. t.
Bartók György egyet. tan., Szeged
Bánffy Miklós v. miniszter
5. *Benedek Zsolt* főtanácsos
Bernát István, a Nemz. Bank aleln.
Bruckner Győző egyet. tan., Miskolc
Budai Gergely ref. theol. tanár
Czeplédy Sándor ref. lelkész, Cegléd
10. *Czinke István* ny. ref. püspök
Csikész Sándor egyet. tan., Debrecen
Deák János egyet. tan., Sopron
Dezső Gyula jogak. dék., Kecskemét
Mágocsi Dietz Sándor ny. egyet. tan.
15. *Duszik Lajos* ev. főesperes, Miskolc
Domanovszky Sándor egyet. tan.
Erdős József egyet. tan., Debrecen
Erdős Károly egyet. tan., Debrecen
Farkas István ref. püspök, Miskolc
20. *Gratz Gusztáv* v. miniszter
Gyökössy Endre Máv. főtanácsos
Imre Sándor egyet. tanár
Isoz Kálmán főtítkár
Karácsony Sándor tanár
25. *Karner Károly* egyet. tanár, Sopron
Kállay Kálmán egyet. tan., Debrecen
Kemény Lajos ev. esperes
Kiss Jenő egyet. tan., Sopron
Kiss Ferenc egyet. tan., Debrecen
30. *Kolosváry Bálint* egyet. tanár
Kovács Sándor ev. püsp., Sámsonháza
Kováts J. István ehker. főjegyző
Kutas Kálmán ev. lelk., Szombathely
Magassy Sándor ev. lelkész, Sopron
35. *Maklár Károly* ref. püsp., Debrecen
Mályusz Elemér egyet. tanár
Marton János theol. tanár, S-patak
Mátyás Ernő theol. tanár, Sárospatak
- Melich János* egyet. tanár
40. *Mikler Károly* jogakad. tan.,
Mitrovics Gyula egyet. tan., Debrecen
Muraközy Gyula ref. lelkész
Németh Károly ev. l., Mosonstmiiklós
Némethy Károly v. b. t. t.
45. *Osztróluetzky Miklós* ny. főispán.
B. Pap István theol. tan.
Papp Ferenc igazgató
Payr Sándor egyet. tan., Sopron
Podmaniczky Pál br. egy. tan.,
Sopron
50. *Pongrácz József* theol. tan., Pápa
Prónay Dezső br.
Pröhle Károly egyet. tan., Sopron
Pröhle Vilmos egyet. tan.
Raffay Sándor ev. püspök
55. *Ravasz Árpád* ny. főigazgató
Ravasz László ref. püspök
Révész Imre egyet. tan., Debrecen
Schneller István ny. egyet. tanár
Soltész Elemér táborig. püspök
60. *Szabó Aladár* ref. lelkész
Szabó Imre ref. esperes
S. Szabó József ny. főigazg., Cegléd
Szabó József II. lelkész, Győr
Szász Károly v. b. t. t.
65. *Sztehló Kornél*
Tankó Béla egyet. tan., Debrecen
Tóth Lajos igazgató, Pápa
Török Pál könyvtárnok
Turóczy Zoltán ev. lelkész, Győr
70. *Varga Zsigmond* egyet. tan., Debrecen
Vasady Béla egyet. tan., Debrecen
Ványi Ferenc tanár
Victor János ref. lelkész
Zongor Béla ev. esperes, Körmend
75. *Zsigmond Ferenc* egyet. tanár

Az eucharisztikus kongresszus és a reformátusok

Tusakodának azért a zsidók egymás között, mondván: Mi módon adhatja ez nekünk a testét, hogy azt együk?

Monda azért nekik Jézus: Bizony, bizony mondom néktek: Ha nem eszitek az ember Fiának testét és nem isszátok az ő véréét, nincs élet bennetek.

Aki eszi az én testemet és issza az én véretemet, örök élete van annak és én feltámasztom azt az utolsó napon.

Mert az én testem bizony étel és az én vérem bizony ital. János 6: 52—55.

Komoly református férfiak és nők kérésére és sürgetésére, a budapesti és pestkörnyéki református gyülekezeti munkások 1937. november 1-i konferenciájának kívánsága értelmében tájékoztatni kívánjuk hittestvéreinket és más vallású atyánkfiait az eucharisziáról és az eucharisztikus kongresszus iránt való magatartásunkról.

Emlékeztetőül megjegyezzük a magunk és mások számára Bangha Béla Jézustársasági szerzetesnek 1937. október 14-én a rádióban mondott beszédéből azt a részt, amelynek lényege ez: az eucharisztikus kongresszus nem kíván sérteni, provokálni, téríteni.

Tájékoztatónk elején válaszul kijelentjük: „Igazságot kívánunk mi is szolgálni szeretetben“ — a szentírás és saját református keresztyén lelkiismeretünk parancsa szerint.

Renan, a keresztyénség lényegét nem ismerő nagy keleti nyelvész és tudós azt mondotta: Egy dogma sem érdemli meg azt, hogy miatta a szeretet parancsolata ellen vétsünk. Ő a dogmát nem értékelte, mi a keresztyén szeretetet a legnagyobb értéknek tartjuk.

Szeretettel szólunk. Nekünk ma is fáj az, hogy a tridenti zsinat átkot mondott azokra, akik az úrvacsoráról úgy tanítanak, mint a református egyház-atyák és református egyházunk hitvallásos könyvei, viszont nem mondjuk a tridenti zsinat átkokkal megpecsételt tanítására válaszoló Heidelbergi Káténkkal: „a mise kárhozatos bálvány-imádás“.

Elszomorodunk, ha arra gondolunk: a nagyhéten, az úrvacsora szereztetése napján, „zöld csütörtökön“ — a „coena domini“ — az Úr vacsorája kezdetű pápai bullát olvassák fel, melyen felsorolják a római katolikus egyház tanításától eltérő felfogásokat, átkokkal sújtva azokat, mint eretnkségeket. Örülünk annak, hogy lassan teljesen eltűnik a református keresztyén magyar szertartásos könyvből — Agendából — az úrvacsorai beszédből a keserű hitviták emléke és az építő, az úrvacsora lényegét, célját megmagyarázó szellem foglalja el a helyét.

Igazságot szólunk...

Nemcsak a protestáns keresztyén elődeink szenvedtek az Úr szent vacsorájáról vallott meggyőződésük miatt, r. kath. hívőknek sem volt szabad vallásgyakorlatuk protestáns államokban, misét mondó r. kath. pap halálbüntetést kapott egy időben a protestáns Angliában is. Igazság az, hogy a teljes lelkiismereti szabadság a későbbi századokban, a felvilágosodás ajándéka, amelyre lassanként a közönyösség borított árnyékot.

Mi ezt a lelkiismereti szabadságot nagy kincsnek és a legforróbb vallásos buzgósággal összeegyeztethetőnek, sőt összeegyeztendőnek tartjuk. Lelki ébredés és felekezeti gyűlölet nem szükségképpen tartoznak össze. Igazság és szeretet nem zárják ki egymást.

Mi a dogmát, a hitcikket nem tartjuk feleslegesnek, hanem szükségesnek. Nincs dogma nélküli keresztyénség! A keresztyénség elsősorban élet. Új élet a Krisztusban. „*Akiben nincs meg az Isten Fia, az élet sincs meg abban!*“ Ez az „élet“ az egyes hívőkben és a hívők közösségében, az Egyházban egy bizonyos idő után számot akart adni önmagáról az értelmi síkban is. A megváltást, a boldog tapasztalást és az isteni kijelentést emberi fogalmazással hitcikkben, dogmában fejezte ki az Egyház. Természetesen minden időben kora tudományos nyelvén, felhasználva az akkori logikai és bölcséleti ismereteket. A lényeg örök, változhatatlan, tévedhetetlen — a forma idői, változtatható s bizony nem feltétlenül tévedésmentes.

Itt a lényeges alapvető különbség a r. katolikus és a protestáns felfogás között. A római katolikus tanítás szerint az egyszerű zsinatilag, pápailag megállapított, kihirdetett hitcikk örök, változhatatlan, tévedhetetlen, míg a protestáns hitvallások kijelentik, ha valaki a szentírás alapján jobbra tanít minket, lázatosan elfogadjuk. A SzentLélek bizonyágtétele az Igéhez s nem az emberi fogalmazáshoz járul szükségképpen.

*

Lássuk az úrvacsora örök lényegét és annak idői megfogalmazását, az úrvacsora tan dogmatörténeti kialakulását.

A Biblia Úrvacsorának, Úr asztalának, a kenyér megtörésének nevezi azt a sákramentumot, amely a keresztség mellett az első keresztyén gyülekezetet — mint a Szent Lélek kegyelmi eszköze — megszervezte és összetartotta. E kettőről mondja Augustinus: a quibus formatur Ecclesia, — amelyek által formáltatik az Egyház.

Az eucharistia-szó hálaadást jelent, előfordul az I. Kor. 11: 24-ben; vevé Jézus a kenyeret, *hálát adván*, megtörte azt.

A II. században az úrvacsorai jegyek — kenyér és bor —

felett mondott hálaadó, megszentelő imádságot neveztek eucharistiának. Az úrvacsora kezdetben szorosan összefüggött a keresztyének közös esti étkezésével, — szeretetvendégséggel, agapéval, — amelyen a jobbmódúak ételét és italát szeretettel megosztották a szegényekkel is. A szeretetvendégség végén volt az úrvacsora.

Az emberi gyarlóság megfertőzte ezt a szent közösséget; már Pál apostol keresi a módot az úrvacsora szentségének a megőrzésére. (I. Kor. 11.) Valószínű, hogy egyes helyeken, Korinthusban is, különválasztották az agapét — az úrvacsorától, máshol hosszabb ideig együtt tarthatták. Bizonyos, hogy 144-ben Justin martir már az úrvacsoráról mondja: Hoc autem alimentum apud nos vocatur Eucharistia. — Ezt a táplálékot hívjuk mi Eucharistiának. *Tehát később maga az úrvacsora egyenlő az eucharistia elnevezéssel.* Mi volt a lényege? Mit látott benne az apostoli keresztyénység? Bizonyos, hogy nemcsak azt, aminek egy szellemes tudós nevezte: „Jézus utolsó hasonlatá“-t. Nem is csak kegyeletes megemlékezést. Azt is természetesen, hiszen az Úr szavai ezek: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!“ De többet is ennél. „Az én testem bizony étel, az én vérem bizony ital“; „Ha nem eszitek az Ember Fiának testét és nem isszátok az ő vérét, nincsen élet bennetek!“ Ezek ugyancsak az Úr saját szavai. Az úrvacsora az Istennel való megbékélés szentsége, sákramentuma volt: Krisztus helyettes engesztelő egyetlen áldozatának szemléltető hirdetése, az Egyház Főjével és tagjaival való szent közösség — koinomia, communio — megpecsételése.

Lassanként új elem járul hozzá a zsidó és pogány áldozat és áldozó papság meglétének észrevétlen hatására: Maga az úrvacsora is áldozat — thüsia, sacrificium.

A szeretetvendégség hovatovább csak a szegények étkeztetésévé lett, amelyen részvétből, alázatosságból a papok még résztvettek, de helye már — érthető okokból — nem a templom. A templomi istentisztelet középpontja lassan az eucharistia, megszabott, szép imádságok és egyéb részek határozott sorrendjével, liturgiájával. Az „áldozat“ része a hívők által felajánlott eledelek és egyéb adományok, az önmaguk Isten szolgálatára, dicsőségére való áldozatának jele és bizonyítéka gyanánt. Imádkoztak az „áldozathozó“-ért is. Észrevétlenül bejött a holtak nevének a megemlézése is, akiknek a nevében hozátartozóik hozták az adományt, az áldozatot. Meg tudjuk érteni, hogy a pogányok halottaik sírjára vitt ételáldozatot a keresztyénné lett családok az egyházhoz vitték és mint áldozatot halottaik nevében az oltárra vitték. Később halottaikért is bemutatták az eucharistiát, amelyet lassan misének neveztek.

A mise — a latin missio szónak származéka — polgári nyelvhasználatban jelentette a népnek a császári főhivatalnok előtt való ünnepélyes megjelenését, ugyancsak elbocsátását.

A rendes istentisztelet végén elbocsátották a keresztség felvételére készülöket és az egyházi büntetéssel sujtottakat, a vezeklöket e szavakkal: Ite, missa est! Menjetek, elbocsáttatok! Ez a missa Katechumenorum.

Az úrvacsorai istentisztelet végeztével a rendes egyháztagok, az úrvacsorázók elbocsátása történt ugyanazon szavakkal, — ez a missa fidelium, a hívök elbocsátása. Ily módon az egész úrvacsorai istentisztelet misének neveztetett.

A nagy magyar békitö irányú, irenikus hittudósna, a kassai magyar papna, Alvinczi Péternek az úrvacsoráról írott munkája nem kifogásolja ezeket a neveket, bár mint láttuk, nem mind bibliai eredetü; igaz, hogy a „szentháromság“ név sincs, mint ilyen, a bibliában. Nem a név, az elnevezés maga az elválasztö, nem is a lényeg, amit vall a református és római katolikus igazán hívö: Az érettünk megfeszített és föltámadott Úrral való titokzatos lelki egyesülés, — a Főnek a tagokkal való egysége, — az unio mystica cum Christo, — hanem az emberi magyarázat, a dogma, kerete annak a meghatározásna, hogyan történt a Krisztus testének evése és vérének ivása s miként értelmezi az Egyház és a hívö a szereztetési ígéket: ez az én testem, ez az én vérem.

Az első századokban a „miként“, a „hogyan“ nem foglalkoztatta, mondhatnök így: nem izgatta a keresztyén gondolkozást. Amiként tény az, hogy imádták Isten Fiát s a Szent Lélek nélkül nem tudtak elképzelni hívö keresztyént, és csak késöbb jelentkezett annak szükségessége, hogy pontosan, világosan, emberi fogalmakkal kifejezzék az Atya, Fiú, Szent Lélek közötti megfoghatatlan lényegi egységet és egyenlőséget, ugyanúgy éltek az úrvacsorával, Krisztus testéről és véréről beszéltek anélkül, hogy az érdeklödés ráterelödött volna a lényeg mellett az értelmi síkon való számotadásra, hittani megfogalmazásra.

A Krisztus emberi és isteni természetének a viszonya és hittani megfogalmazása terelte rá a figyelmet az úrvacsora tanra is.

„Az Ige testté lett“. Az incarnatio — a megtestesülés folytatásának tekintették a keleti theologusok az eucharistiát. Az úrvacsora áldozati oldala lassanként háttérbe szorította a Krisztus egyetlen áldozatára való emlékezés jellegét, a pogány misztériumok és a papi — sacerdotalis — felfogás következtében.

Nyssai Gergely szerint a consecrált kenyér átváltozása Krisztus testévé az incarnatio processzusának a folytatása. Alexandriai Cyrill szerint a látható kenyér a consecratio után nem kenyér többé, bár az érzékszerveknek úgy tűnik is fel, hanem Krisztus teste; a látható bor sem bor többé, bár úgy érzékeljük — hanem Krisztus vére s így erősíti a szívet.

Költöi ihlet s nem a Szent Lélek ihlete érzik Nyssai Gergely szépséges tanításán: A mi emberi testünkben lévő mérgező anyag:

a bűn ellen, ellenméreg kell Krisztus testéből, amely erősebb a halálnál. Ennek az ellenméregnek a testünkbe kell jutnia. Krisztus valódi teste halhatatlan, a halál ellenszere, azért, miként más ételnek a *testi élvezése* szükséges.

Ez még mindig nem a későbbi nyugati egyház átlényegülés — transsubstantiatio — tana, mert nála az elemek formája — eidos — s nem a substantiája lényegül át. Johannes Damascenus a keresztségről és az úrvacsoráról Nyssai Gergely felfogása alapján fejtette tovább a kérdést: Az eucharisztikus és a valódi, Szűztől született Krisztus test azonosságát először ő hangsúlyozta, de nem átlényegülés — transsubstantiatio — folytán, nem is úgy, hogy a Krisztus teste a mennyből hirtelen alászáll és belép az úrvacsorai elemekbe, hanem átalakulás — transformatio — és az úrvacsorai elemeknek a Krisztus testébe való felvétele folytán, — assumptio — a Szent Lélek által.

Az alexandriai iskola Cyrill óta az úrvacsorával kapcsolatban a keresztségről is azt tanította, hogy a víz valami isteni anyaggá változik át az Isten segítségül hívása után, amikor a Szent Lélek alászáll. Jeruzsálemi Cyrill a víz valamilyen dinamikus átváltozására gondolt. Dogmatikus formába — örülünk neki! — nem öntötte soha a hivatalos egyház a Szent Lélek és a víz, vagy a Krisztus vére és a víz szakramentális egységét, sem az egyesülés idejét és eszközt.

Örökre kár, hogy az úrvacsoránál nem volt ilyen belátóan türelmes. A nyugati egyház nagy theologusa: Augustinus az úrvacsora kérdésében is két arcú, joggal tarthatja magáénak a prot. és róm. kath. egyház is, miként hivatkoztak is rá Luther és Kálvin csakúgy, mint ellenfeleik.

Ő tőle származik e mondás: A sacramentum = verbum visibile. A szentség látható ige. Ige nélkül nincs sákramentum. „Honnan van a víznek annyi ereje, hogy a testet éri és a szívet mossa meg?“ — kérdezi felejthetetlen szavakkal. Ige és hit által.

„Kiki annyit visz az Úrvacsorából, amennyit hite edénye befogadhat.“

— Hiszen Augustinus teljesen protestáns! — kiálthat fel valaki.

Igazságot szólnak . . .

Augustinus római katolikus arcát is megmutatjuk az úrvacsorával kapcsolatban. Kegyes, szent anyja: Monika arra kérte, hogy halála után az ő nevét is említse meg — suffragari — miséjében. Augustinus megígérte és meg is tette.

Régi, de nem biblikus gyakorlatot erősített meg ezzel.

*

A középkor theologiai gondolkodása fejtette ki az eucharistia római katolikus tanát, dogmáját.

Paschasius Radbertus corwei apát „De corpore et sanguine Christi“ c. művében határozottan felvetette a kérdést: Valósággal Krisztus teste és vére-e az eucharistia kenyere és bora vagy csak képes értelemben az? Ha valóságosan az, nem történhetik más-képpen, mint a lényeg átváltozásával. Új teremtés ez minden alkalommal a sákramentumban. Csak azért marad meg egyrészt külsőleg a kenyér kenyérnek, a bor bornak, nehogy a hús és vér élvezete visszatetszést szüljön, másrészt, hogy a hit ereje kitűnjék abból, hogy a külső látszat dacára is ragaszkodik a dolog valóságához. Paschasius eseteket beszél el, hogy Krisztust saját testében és vérében látták az oltáron a pap kezében. Mindezek után azt mondotta: *Spiritualiter* haec enim accipienda sunt et non carnaliter = Lelkiképen veendőik és nem testiképen az elemek.

Hrabanus Maurus tévesnek nyilvánította Paschasius tanát. A frank uralkodó: Kopasz Károly Ratramus híres theologus véleményét kérte, aki az átváltozást tagadta, a testi kenyér és bor burka alatt Krisztus szellemi teste és vére van jelen.

Kétszáz éve mulva Berengar — Ratramus tekintélyére támaszkodva — tagadta az átlényegülést s azt tanította — ebben Kálvin előfutárja —, hogy Krisztus testének és vérének élvezetét úgy tekinthetjük, mint a hívők mennybe emelkedését.

Lanfrank, Berengar ellenfele szerint: Krisztus Szűztől született teste a mennyben van teljes épségével, de ez nem zárja ki azt, hogy az eucharisztikus test ne ugyanaz legyen, csak annyiban nem az, hogy itt külső megjelenésében kenyérnek és bornak látjuk. A földi elem az isteni mindenhatóság csodatevő erejénél fogva papi felszentelésre átváltozik isteni dologgá, megmarad a kenyér és a bor formája — *species accidentalis* — lényegének — *substantia* — átváltozása mellett.

Valamennyi zsinat kárhóztatta Berengart, aki 1059-ben, a római zsinaton visszavonta tanítását.

A IV. laterani zsinat 1215-ben hivatalos hitcikké — dogmává — emelte az átlényegülést, a transsubstantiatit.

*

A nagy reformáció századában újra az úrvacsora kérdése kerül a küzdelem központjába. Luther és Zwingli e körül vívják elvi harcaikat Kálvin, Melancton és a strassburgi Bucer e körül végzik békéltető, egyeztető szolgálataikat.

Az úrvacsora *tana* elválasztó és közösségteremtő erő egyszerre. Jellemző, hogy a XX. század nagy egységre törekvő, ökuménikus mozgalmaiban a közös könyörgő és hálaadó istentiszteletre már össze tudtak jönni a világkonferenciák résztvevői, de

közös úrvacsoravételre csak ezen a nyáron, amely tény egyháztörténelmi jelentőségű. Egyelőre még a közös imádkozásból is ki-rekesztette magát az egyetemes, az igazán katolikus egyház egyik legnagyobb része, a római katolikus közösség, — a többiek őszinte fájdalomára.

Már nem messze vagyunk attól, hogy az úrvacsora lényege nagyobb közösség-teremtő, összefogó hatalom legyen, mint az úrvacsoráról szóló külön hitvallások szétválasztó, külön közösséget teremtő ereje.

Az 1938. évben Magyarországon tartandó római és görög katolikus eucharisztikus kongresszussal szemben ne foglaljon el egy protestáns keresztyén egyén és egyház sem sértő, kihívó, téríteni akaró magatartást.

A tridenti zsinat szerint az eucharisztikus körmenet célja demonstratív, propagatív és provokatív. Az eddigi eucharisztikus kongresszusokról és vele kapcsolatos r. kath. főpapi nyilatkozatokról kellemetlen emlékei vannak a külföldi protestánsoknak.

Bízunk abban, hogy Bangha Béla kijelentése szerint folyik le az 1938. évben a magyarországi eucharisztikus világkongresszus.

„Amilyen mértékkel mérték, olyannal mérnek nektek“, — figyelmeztet mindnyájónkat az Úr Jézus Krisztus.

Ha valakit kísértene bármelyik részről a hitvitázó és valásháborús századok emberi szelleme és indulata, jusson eszébe, mit mondott Jézus a „mennydörgés fiainak“: „Nem tudjátok, minémű Lélek lakik bennetek.“

Nem a színtelenség, a minden-mindegy elvtelenség és az érzélgős vagy romantikus szeretet alapján mondjuk mindezt, hanem erős igazságunk erős tudatában, keresztyén szeretetünk erejével, világosan látva a vallás- és egyházellenes atheista, pogány propaganda erejét és hatását.

Mi teljes, boldog meggyőződéssel feleljük Heidelbergi Ká-ténk 78-ik kérdésére: Az úrvacsorában levő kenyér és bor Krisztus valóságos testévé és vérévé lesz-e?

Nem; sőt miként a keresztségben levő víz nem változik át Krisztus vérévé, sem a bűnöket el nem mossa, hanem ama dolgoknak csupán isteni jegye és záloga, éppen úgy a szent kenyér az úrvacsorában nem maga a Krisztus teste, noha azt a sákramentumok használati módja szerint Krisztus testének nevezzük.

Nem üresítjük meg mi azért az úrvacsora sákramentumát, mert hisszük azt, hogy valamint a kenyér és a bor táplálják a földi életet, éppen úgy az Ő megfeszített teste és kiontatott vére lelkünknek valóságos étele és itala az örök életre. Krisztus az úrvacsora szavaival arra tanít, hogy a látható jeggyel és záloggal bizonyosakká tesz afelől, hogy mi a Szent Lélek munkája

által oly bizonnal részesei leszünk az Ő valóságos testének és vérének, mint amely bizonyosan e szent jegyeket az Ő emlékeztére testi szánkba vesszük; arra tanít továbbá, hogy az Ő szenvedése és engedelmessége oly bizonnal a miénk, mintha csak mi magunk szenvedtünk volna el mindent és mi magunk tettünk volna eleget a bűnért. (Heidelbergi Káté 79. kérdés.)

Ez számunkra az igazság. Ez az igazság eltilt bennünket attól, hogy az eucharisztikus körmenetben részt vegyünk és a „szentség imádásban“ közösséget vállaljunk.

A szeretetünk azt parancsolja, hogy kíméljük más vallású testvéreink vallásos érzékenységét. De azt is parancsolja: saját hitfeleink református öntudatát erősítsük, hogy a tömeghatás el ne kábítsa és el ne sodorja őket. Az eucharisztikus kongresszus évében sokszorozódják meg a ref. keresztyén úrvacsorázók száma.

Patay Pál

Ejtőernyő

*Csillagfények tépik kék selymedet,
Holdtükrődön át néz az Isten
És szól hozzám: Miért adtam neked*

*Az égboltot ejtőernyő gyanánt,
Ha nem hullsz lassabban az ürön,
Ha benned is gyorsan fakul a láng?*

*Ha sebesen szállsz, mint a többiek
Azon a pár lépésnyi úton,
Amely végül maga alá temet?*

*Gyorsabban rohansz az égitestnél,
Mely a sírodon is világol.
Ejtőernyőd ragyog, de elestél.*

Imecs Béla

A vallástanítás teológiai előfeltevése

A vallástanításnak, mint minden emberi tevékenységnek, teológiai előfeltevése az Isten Igéjében gyökerező emberi felelősség. Minden emberi tevékenység felelősség, mert az Isten Igéjében gyökerezik. Ebben a tételben, amely az úgynevezett dialektikai teológiának sokat ismételt és erősen kihangsúlyozott tétele, nincs semmi új igazság. Ezt maga Barth és Brunner is egyaránt elismerik.* Ez volt a Reformáció teológiájának is egyik fő tétele. Ez a reformátori tétel pedig, mint minden tétele a Reformációnak, a Bibliában adott Kijelentésben gyökerezik. Az Isten Igéjére adott felelet és felelősség csendül ki a próféták és az apostolok minden tevékenységében.

A vallástanítás, mint emberi tevékenység, három fő kérdésre ad feleletet: mit tanítok, kinek tanítok és hogyan tanítok? Ennek a három kérdésnek a teológiai előfeltevéséről lesz itt szó. Arról tehát, hogy a vallástanítás anyaga, személye és módszere egyformán az Igében áll fenn, az Igétől függ: az Ige határozza meg. Az Igéből ismerem meg azt, amit, akinek és ahogyan tanítanom kell. Csak azt az igazságot taníthatom, amely a személyes Igazságban: Jézus Krisztusban áll fenn. Csak annak taníthatom az igazságot, aki a személyes Életben: Jézus Krisztusban gyökerezik. És csak olyan módszert használhatok, amely a személyes Útban: Jézus Krisztusban alapszik.

I.

A vallástanítás első kérdése: mit tanítok? Ennek a kérdésnek teológiai előfeltevéséről kell szólnunk. A tanítási anyag teológiai előfeltevése az Ige. Az a kérdés most, tanítható-e az Ige? Mindenkőről lehet tanítani, aminek logikája van. Természetesen mindenkiről is. Így az Igéről is lehet tanítani, különösen, hogyha az még emberi életet is öltött magára. Az Igéről is lehet tanítani tehát, mert annak is megvan a maga sajátos logikai szerkezete. Ez a sajátos logika a teológiai logika.

Igaz, hogy az Ige a hitnek a tárgya. Az Igét pusztán észszel nem foghatjuk fel. De ne gondoljuk azt, hogy az Igének nincs

* Különösen Brunner hangsúlyozza ezt a felelősséget legújabb művében: *Der Mensch im Widerspruch*. E tanulmány teológiai igazolását is e hatalmas műben lehet megtalálni.

logikai szerkezete. Van annak ellenére is, hogy a pusztá ész önmagában, mely csupa logika, az Igét nem foghatja fel. Hiszen, ha a mindenségnek megvan a maga logikus értelme, sokkal inkább megvan az Igének, aki által és akire nézve teremtettet minden. Nem bújhatok ki az Ige tanítás feladata alól azzal a mentő ötlettel, hogy az Igében hinni kell, ésszel az megfoghatatlan.

A vallástanítónak tehát tisztában kell lennie elsősorban — ha tanítani akar — az Ige teológiai szerkezetével. Nem elég csak hinnie az Igében. Ez elég az idvezüléshez, de nem elég a tanításhoz, mely az idvre vonatkozó nagy felelősségben áll. Igaz, hogy a hívó tanító maga a legszebb tanítás. A hívó példaadás elengedhetetlen a vallástanításnál. De ezt ki kell egészíteni az Ige megmagyarázával. Ez a magyarázat pedig csak teo-logikus lehet: az Ige logikájának megfelelő. Amiképen a mindenség megmagyarázása minden részletében a mindenség logikájának megfelelő kell, hogy legyen.

Természetes, hogy nem az Ige logikai szerkezetét tanítjuk az iskolában, hanem az Isten Igéjét magát, úgy, amint az kijelentett a Bibliában és testté lett a Jézus Krisztusban. De ezt csak akkor tehetjük igazán, ha többé-kevésbé tisztában vagyunk az Ige teológiájával. Elsősorban tisztában vagyunk azzal, hogy az Ige nem dolog, nem mi, hanem ki: személy-viszony. Még pedig az isteni személy viszonya a dologi világgal, első sorban a dologi személlyel: az emberrel. Az Ige sohasem önmagábanvaló, hanem az Isteni örök személyeknek: az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek a mindensége és benne reánk vonatkozó viszonya. Maga az Isten nem más valaki, mint a létnek és benne az emberi ének az Ura. Ilyen Úr az Atya, a Fiú és a Szentlélek. Nincs más Úr, csak a három isteni személy. Az Úr önmagábanvaló személy, de az Isten, tehát maga az Ige, mindig viszonybanvaló. Az Atya önmagában Úr, önmagábanvaló Személy. Ugyanígy a Fiú és a Szentlélek is. Tehát egy az Úr: az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek önmagábanvaló meghatározója. Az Atya a mindenséggel való viszonyában Isten. Ugyanígy a Fiú és a Szentlélek is. Tehát egy az Isten az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek a „mindenek“-kel való viszonyában való meghatározója. Tehát nem az Úr három és nem az Isten három. Hanem a három isteni Személy: az Atya, a Fiú és a Szentlélek önmagában egy Úr és a mindenséggel való viszonyban egy Isten. A három isteni Személynek azonban nemcsak önmagában és a mindenséggel való viszonyában, hanem egymással való viszonyában is megvan a sajátos értelme. Mind a három Személy, de nem ugyanaz a Személy, hanem külön Személy, más Személy. De egy az Úr és egy az Isten.

Erről a hármas személyű egy Úrról és egy Istenről tanítok

az iskolában. Tehát az Igét tanítom az iskolában. Mert „Isten vala az Ige“, — ahogy a János evangéliuma mondja.

Most csak a középfokú iskolákról beszélek. Az I. és II. osztályban az Igét tanítom, amint az kijelentetett a Szent Írásban. Tehát nem a Bibliát tanítom, hanem az Igét, a Bibliában. Nem Kain és Ábel történetét, hanem az Igét Kain és Ábel történetében. Ha csak Kain és Ábel történetét tanítom, akkor valóban nem vagyok irigylésre méltó.

A III. osztályban sem csak dolgot tanítok, nemcsak mit tanítok, hanem kit is. Tehát az Igét tanítom, csak más vonatkozásban. Azt tanítom, hogy a Bibliában kijelentett Igére hogyan hatottak vissza az emberek az Egyház történetén belül. Tehát az Ige diadalmas előre jutását vagy látszólagos bukását tanítom történeti hosszszetben.

A IV. osztályban is az Igét tanítom, amint az az Egyházban élő embernek elme-életében, gondolkozási síkjában visszatükröződik. Itt nem az egyes ember, nem is a mai ember érdekel elsősorban, hanem az ember, akit az Ige határoz meg. Az Ige által teremtetett, megváltott és idvességre jutott vagy nem jutott ember érdekel itt engem. Tehát az az ember, akivel a mindenkori ember s így a ma élő ember is egyidejűségben él, akinek eredete az Igéhez nyúlik vissza, de nemcsak eredete, hanem jelene és végezete is. Ki érdekel tehát? Az ember, aki az Isten képére teremtetett, aki bűnös és aki idvezül vagy elkárhozik. Mit tanítok tehát a IV. osztályban? Az Ige diadalát vagy bukását az emberben.

Az V. osztályban sem vallástörténetet tanítok csupán, mégcsak nem is vallások történetét, még kevésbé azt, hogy a keresztyén vallás is csak egy a sok vallás között és mellett. Hanem azt, hogy a különböző vallások visszautalnak az Igére. Az Igében teremtetett emberben visszájára fordult az istenkép. Tehát visszájára fordult az Ige maga is: tehát az Úr és a mindenség közötti viszony. Így nem az ember az Isten képe, hanem éppen megfordítva, az Isten az ember képe. Ilyen kép pedig sok van. Minden isten az ember képe. Ezeket az isteneket az ember szemléli vagy elképzeli. A természet világában szemléli, a kultúra világában pedig elképzeli, aszerint, hogy inkább primitív-, vagy inkább kultúremberről van szó. Az Igében kijelentett Istent a hívő ember nem szemléli, nem képzeli, hanem szereti. Itt volna helye annak is, hogy az Ige harcáról tanítsunk. Arról a harcról, melyet az Ige a természeti és a kultúr istenekkel folytat a külmiszióon belül.

A VI. és VII. osztályban lényegileg a III. osztály anyagát, a VIII-ban pedig a IV. osztály anyagát szélesítem ki és mélyítem el. Az egyházi és az emberi öntudatot a maguk részleteiben az Ige világosságába állítom. Sem az egyházzal és sem az emberről az Igétől elvonatkozva nem tanítok. Az emberről pedig nemcsak az

Igétől, hanem az egyháztól elvonatkozva sem tanítok. Az ember az egyházon belül áll az Igével viszonyban.

II.

A vallástanítás második kérdése: kinek tanítok? Ennek a kérdésnek is teológiai előfeltevéseről lesz itt szó. Honnan nézem a gyermeket, akinek tanítok? Milyen előfeltevésből? A materialista számára az anyag az a pont, ahonnan az embert s így a gyermeket is nézni kell, ha meg akarjuk őt igazán érteni. Az ideálista szerint az eszméből kell kiindulni, hogy helyes és igaz eredményhez juthassunk. A vallástanító számára, aki se nem materialista és se nem ideálista, csakis az Ige lehet egyetlen igaz előfeltétel. Nekünk az Igéből kell megérteni a gyermeket. A gyermek és a felnőtt ember között nincs semmi lényegbeli különbség. A felnőtt és a gyermek ugyanaz az ember, akit az Ige egyformán meghatároz. Brunner különösen hangsúlyozza, hogy az ember lényege, tehát az, amiben minden más léttől különbözik, csak az Isten-Igére való vonatkozásban, tehát az Igében és az Igéből érthető meg. Minden pusztán biológiai, lélektani és filozófiai megértése az embernek csak félreértés lehet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az Igéből megértett embert azután ne lehetne vizsgálni a fenti szempontokból is. De csak teológiai szempontból érthetem meg az embert s így a gyermeket is igazán, mert az ember „teo-logikus“ lény. Az ember Isten-vonatkozású lény. Nemcsak a hívő, hanem a hitetlen is.

Az Isten-Ige, akiben az ember lényé meg van határozva, a Jézus Krisztusban testet öltött. Ő maga az Ige, akiben Isten és ember igazságát megérthetjük. Isten az élet Ura. Ember az Úr élete. Ez a kettős igazság Jézus Krisztusban testet öltött. Ő valóban az Élet Ura és az Úr Élete egyben: Isten maga és Isten képe egyben. Ő Isten-ember. Ezért az ember igazi lényegét, mely minden más teremtett lénytől megkülönbözteti, Jézus Krisztusban, mint Isten képében ismerhetjük meg. Ez a lényeg az istenképűség, mely nem más, mint az Úr élete itt a földön, tér és idő keretei között. Sajnos, ez az isetnkép össze van törve az emberben. Az ember már nem tud az Úr élete lenni. Az istenkép már a múlté, de mégis az ember eredete. Az embert s tehát a gyermeket is elsősorban az istenkép határozza meg.

De meghatározza őt a jelene is. Ez a folyamat a bűn, mely az istenkép helyébe került: „Az ember csak azért lehet bűnös, mert az Isten képére teremtetett“ — mondja Brunner. A bűn visszamutat az istenképre, mely összetört és tovatűnt az emberben. Jézus Krisztus mindvégig Isten képe volt, az Úr élete a földön. Tehát nem volt bűnös. Bünt nem ismert, bár ő is megkísértetett. Az emberben igazában az istenkép visszájára fordult. S ezzel Isten is megfordult

az ő számára. Ez a megfordult Isten a bálvány. Ezért a bálványimádás a legszörnyűbb bűn. Minden bűnnek a gyökere. Ha az ember eredetét az istenkép teszi, úgy a folyamatát a bűn és pedig a bálványimádás bűne. „Az embert nem akkor határozom meg igazán, ha azt mondom, hogy teste és lelke van, hanem ha azt állítom az Ige alapján, hogy istenképe volt és bűne van.“ Az istenkép eredet, a bűn folyamat az emberben.

De nemcsak az eredet, a folyamat, hanem a végzet is meghatározza az embert. Ez a végzet még nem lett nyilvánvalóvá. De már kész van. Az Ige ezt is meghatározza. Az Igében és az Igére nézve ez a végezet csak idv, vagy csak kárhozat lehet. Mindenki számára már kész van vagy az idv, vagy pedig a kárhozat. Efelé az Istentől előre elvégezett jövő felé, vagy mondjuk így: cél felé megy mindenki. Nem lehet egy embernek egyszerre két jövő felé haladnia. Mindenki a saját jövője, Istentől előre megállapított célja felé halad.

Az embert tehát az Ige így határozza meg: istenképe volt, bűne van és végezte lesz: vagy üdv, vagy kárhozat. Ezek a határozmányok bizonyos ellenmondásban állanak egymással. Hiszen a bűn ellentmond az istenképnek, de nem mond ellent a megfordult istenképnek. A bűn ellentmond az üdvnek, de nem mond ellent a kárhozatnak. Ilyen ellentmondást azonban találunk a Szentháromság-Isten munkájában is. Hiszen a megváltás ellentmond a teremtésnek, de nem mond ellent az újjáteremtésnek. A megváltás ellentmond a kárhozatnak, de nem mond ellent az üdvözülésnek. Miért teremtett Isten úgy, hogy meg kelljen váltania és ha van megváltás, miért kell némelyeknek elkárhoznia?

Ezek az ellentmondások az Isten-Igében oldódnak fei. Az Ige értelmében a mindenségnek s így benne az embernek Ura van, és pedig az Atya, a Fiú és a Szentlélek személyében. Mindenik isteni személynek megvan a maga külön munkája, bár egyik munka sem független a másiktól. Így az Atya Úr Isten teremt, a Fiú Úr Isten megvált és a Szentlélek Úr Isten idvességre vezérel. Ezeknek az isteni munkáknak egy az alapja: az isteni Akarat és egy a célja: az isteni Dicsőség. Az Úr Isten akaratának dicsősége van. Ez a dicsőséges isteni akarat van benne a teremtésben, a megváltásban és a végítéletben. Az Úr Isten mindenik munkájában szüntelenül ad. Ad, mert akarja és csak az ő dicsőségére van tekintettel. Ad a teremtésben, a megváltásban és a végítéletben. Az Úr Isten munkája így oldódik fel és jut egységre az Akarat Dicsőségében. Abban, hogy az Úr Isten az ő munkájában szüntelenül ad: akarja az ő dicsőségét. A teremtés, a megváltás és az idvezítés úgy egységben áll az isteni Ad-tevékenységben, mint az Atya, Fiú, Szentlélek egységben áll az Istenben: a mindenség Urában.

Amiképpen az ember Istennek a képe, úgy az ember mun-

kája az Isten munkájának a képe. Az Isten ad az ő munkájában. Az ember pedig éppen megfordítva, szüntelenül elfogad az ő munkájában vagy visszautasít. Az ember munkája tehát nem önálló munka, hanem az Isten munkájában gyökerező, amint az ember maga Istenben gyökerező ember. S amint az ember, aki lényegében istenkép, bűnös és végezettel bír, Istenben áll fenn képével, bűnével és végezésével, úgy az ember munkája is: a hit, szeretet és remény, vagy ezek nemlegessége, amelyekkel az ember szüntelenül elfogad vagy visszautasít, Isten munkájában áll fenn, benne gyökerezik. A hit nem más, mint az istenkép helyre állítása, a szeretet a bűn eltörlése és a remény az idvbizonyosság. Az istenképet helyreállítja Isten az újjáteremtés által, a bűnt eltörli a megváltás által és az idvet vagy kárhozatot adja az Itélet által. Így tehát a hit, szeretet és remény egyfelől az Isten munkája bennünk. Hiszen az istenképet ő teremti újjá bennünk, a bűnt ő törli el és az idvet ő adja. A hit, szeretet és remény másfelől a mi munkánk is. Hiszen mi elfogadjuk ezekben Isten munkáját. Elfogadjuk az istenkép újjáteremtését, a bűn eltörlését és az idvre végezést. A hitetlenségben, gyűlöletben és reménytelenségben éppen ezeket utasítjuk vissza.

Látjuk tehát, hogy a hitnek, szeretetnek és a reménynek ugyanaz a logikai szerkezete, mint a Jézus Krisztusnak. Ő mondogta, hogy az „én Atyám mindezideig munkálkodik és én is munkálkodom“. Az Atya munkája volt, hogy szüntelenül adott és az ő munkája, hogy szüntelenül elfogadott. Jézus Krisztus a tér és az idő keretei között az Isten és az ember egysége volt. Benne az isteni és az emberi összeegyítetlenül, de szétválaszthatatlanul egységben állott. Így áll egységben összeegyítetlenül és szétválaszthatatlanul az Isten és az ember munkája a hitben, a szeretetben és a reménységben. A hit, szeretet és remény tehát egy tett, egy munka. De se nem pusztán isteni és se nem pusztán emberi, hanem a kettő együtt. Az Isten ad a hitben, az ember elfogad a hitben. De előbb Isten ad és csak azután fogadhat el az ember. Az Isten adása ölt testet az ember elfogadásában. Az isteni emberivé lesz a hitben, a szeretetben és a reményben, amiképpen Isten emberré lett az Úr Jézus Krisztusban.

Kinek tanítok tehát vallást? Annak, aki istenképe volt, akinek bűne van és akinek végezete lesz: vagy idv, vagy kárhozat. Annak, aki hisz, szeret és remél, vagy éppen ellenkezően nem hisz, nem szeret és nem remél. Annak tehát, aki elfogadja vagy visszautasítja Isten munkáját, melyben az ő dicsőségét akarja. Tehát akinek tanítok, az ugyanolyan, mint én, aki tanítok. Tanítvány és tanító között nincs lényegbeli különbség Isten előtt, amiképpen a tanítás anyagában sincs lényegbeli különbség. A tananyag éppen úgy meg van határozva az Ige által, mint a tanítvány és a tanító.

III.

A vallástanítás harmadik kérdése: hogyan tanítok? Ennek a kérdésnek sem lehet más teológiai előfeltevése, mint az Ige. Nekünk a módszert is az Igéből kell megtanulni. Az Ige kijelentetett a Szent Írásban és testté lett az Úr Jézus Krisztusban. Nem sokat ér a mi módszeres eljárásunk: a mi utunk a vallástanításban, legyen az bármilyen leleményes, tervszerű és öntudatos is egyébként, ha az nem gyökerezik az Útban: az Úr Jézus Krisztusban, aki magáról mondotta, hogy Ő az Igazságra és az Életre vezérlő Út. Minden pusztá didaktikai és pedagógiai szempont a vallástanítás módszerének csak a félreértéséhez vezethet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az Igéből megértett és elsajátított módszert azután ne lehetne vizsgálni a fenti szempontokból is. De csak teológiai szempontból érthetem meg a vallástanítás módszerét igazán, mert a módszer is „teo-logikus“: Isten-vonatkozású.

Csak az Igéből gyökerező úton járva érhetjük el azt, amit el kell érünk tanítási eljárásunkkal. Nekünk vallástanítóknak is szól a Krisztus utolsó parancs-szava, legalább is annak első és utolsó fele: „Elmenvén azért, tegyetek tanítványokká minden népet... tanítván őket megtartani mindazt, amit én parancsoltam néktek“.

A Szent Írásban van tehát kijelentve az is, amit nekünk el kell érünk a vallástanítás által. Tanítványokká kell tenni a tanulókat. De nem a magunk, hanem Krisztus tanítványaivá. Úgy kell tanítványokká tenni, hogy tanítjuk őket megtartani mindazt, amit Krisztus parancsolt nekünk. Ő pedig ezt parancsolta: „Szeresd a te Uradat Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, és teljes erődből. Ez az első parancsolat, a második hasonlatos ehhez, szeresd felebarátodat, mint magadat. Nincs más ezeknél nagyobb parancsolat“.

Ezt a nagy parancsolatot megtartani, tanítani csak úgy lehet megkísérelni, ha magunk is igyekezünk megtartani azt. Módszerünknek legfőbb célja tehát nem pusztá elméleti tudásnak és ismeretközlésnek az elérése, bár ez is fontos, hanem a parancsolat megtartása. A végső cél tehát nem tanbeli ismeret, hanem élet és igazság. A tanulóknak sem az a legfőbb feladatuk, hogy tudják a tankönyvet, a Biblia szövegét és a zsoltárokat, bár ez is fontos, hanem hogy tanítványokká legyenek, megtartván mindazt, amit Krisztus parancsolt. Ennek a nagy célnak és feladatnak az érdekében még azt is el kell nézmem, ha valaki nem tudja mindig a zsoltárt, nem tanulja meg a könyvet és a Bibliát, vagy ha nem jár rendszeren a templomba és ha jár, nem vesz részt komolyan az istentiszteleten.

Lássuk most melyik az az út, amelyen járva megkísérelhetjük elérni a vallástanítás igazi célját. Említettük, hogy ez az út

is az Igében gyökerezik. Krisztusban van tehát elrejtve nemcsak a tanítás anyaga: az igazság, hanem a tanítás mikéntje is: az út. Amiképen Krisztusban ismerjük meg önmagunkat, akik tanítunk és tanítványainkat is, akiknek tanítunk: akik egyformán benne vagyunk az életben.

Jézus Krisztus hármastisztet töltött be, miközben elvégezte a maga munkáját itt a földön. Ez a hármastiszt a prófétaság, főpapság és királyság. Ebben a hármastisztben kell gyökereznie a mi tisztünknek is, amely a mi vallástanítási eljárásunknak is, mint minden más eljárásunknak itt a földön, egyetlen igazi: teo-lógia előfeltevése.

A Heidelbergi Káté ezt mondja: „Őt az Atya Isten rendelte és Szentlélekkel felkenete a mi legfőbb prófétánkká és tanítónkká, aki Istennek titkos tanácsát és akaratát a mi váltságunk felől tökéletesen kijelentette; továbbá egyetlenegy főpapunkká, aki minket testének egyetlen áldozatával megváltott és az Atya Isten előtt könyörgésével szüntelenül közbenjár értünk; és örökkévaló királyunkká, aki minket igéjével és Lelkével kormányoz és a szerzett váltságban oltalmaz és megtart.“ Ezért nevezzük Őt Krisztusnak, azaz Felkentnek. „Miért hívnak téged keresztyénnek?“ — hangzik a Káté 32. kérdése. Felelet: „Azért, mert hit által Krisztusnak tagja és így az Ő felkenetésének részese vagyok a végre, hogy nevére én is vallást tegyek, magamat élő hálaáldozatul neki adjam s a bűn és ördög ellen ez életben szabad lelkiismerettel harcoljak és azután Ő velem együtt minden teremtmény felett örökké uralkodjam“.

Nekünk tehát keresztyéneknek kell lennünk az iskolában is. Hit által Krisztusnak tagjai és így az Ő felkenetésének részesei kell, hogy legyünk. Ez egy olyan elengedhetetlen teológiai előfeltevés, amely nélkül a legtervszerűbb és a legöntudatosabb didaktikai és pedagógiai eljárás is csődöt mond a vallástanításban.

Nekünk vallástanítóknak prófétáknak kell lennünk az iskolában, akik látunk és láttatunk. Látjuk az Ige teo-lógiai szerkezetét. Látjuk az igazságot és megláttatjuk azt. Látjuk az élet értelmét és benne önmagunkat és megláttatjuk tanítványainkkal is az ő igazi arcukat. Látjuk az utat is, melyen járnunk kell és megmutatjuk tanítványainknak is. Hogyan látnák meg a tanulók az igazságot, az életet és az utat, ha a tanító nem látja és nem láttatja meg velünk: ha a tanító nem próféta?

Nekünk papoknak kell lennünk, akkor is, amikor az iskolában vagyunk. Meg kell tehát tagadnunk és fel kell áldoznunk magunkat. Nehezen megy az önmehtagadás, de csak akkor, ha önmagunkba gyökereztetjük azt. Mihelyt Krisztusban gyökerezik, könnyű az. „Aki én utánam akar jönni, — mondja az Úr, — tagadja meg magát, vegye fel az ő keresztyét és úgy kövessen engem“. Ta-

nuljuk meg tőle, hogy ő szelíd és alázatos szívű. Így nyugalmat talál a mi lelkünk, még az önmegtágadásban is. De éppen így az önfeláldozásban is. Legyen az az időnknek, az egészségünknek és az életünknek a feláldozása.

Végül királyoknak is kell lennünk, tanítványaink körében is. Királyoknak, akik uralkodunk és szolgálunk. Uralkodunk, de nem tanítványaink felett, hanem elsősorban önmagunk és bűneink felett. De uralkodunk tanítványaink bűnei felett is. A bűnt kell lekötni magunkban és tanítványainkban is és egy kis országgá válik az osztály, amelyben csend és béke uralkodik. Nem lesz ott röhögés, de csendes mosolygás sem. Ebben az áhítatos csendben kiszolgálom tanítványaim jogos igényeit. Nem a kíváncsiságát, hanem az érdeklődését. Még pedig az Igében adott igazság, élet és út után való érdeklődését.

Mi tehát a vallástanítás módszerének teo-lógiai előfeltevése? Ez nem lehet más, mint a vallástanítónak Krisztusban gyökerező keresztyén mivolta. Ez a keresztyén személyiség pótolhatja a tanítás és a nevelés technikai hiányait, de nem helyettesítheti magát a módszert. A technikai módszeresség viszont se nem pótolhatja, se nem helyettesítheti a vallástanítónak keresztyén mivoltát.

Muzsnai László

Alföldi gyorsvonatozás februárban

*Még alszik a mezők embere, fája, göröngye,
Még az ég sugara hidegen omlik a rögre,
Még a hó megbúvik itt-ott az árok ölén,
Mégis az új tavasz öröme hajlik fölem.*

*Az őszi búzavetés viruló selyme ide-zöldel
És hallom: mily boldogan s hosszan beszélget el a földdel,
És érzem: hogy indul el mélyebbre most a búzagyökér
Tört-szegény magyaroknak töretlen-gazdag örömeikért.*

*Verhet a sátán, vagy az Isten jajba, viharba,
Hiszem: velünk marad mindig a búza bizalma,
Kenyerünk aszályban, fagyban is csak megterem...
Röpül a gyorsvonat ölelő hittel velem.*

Gyökössy Endre

Gyóni Géza magyar mítosza

Ha a magyar költők életének hátterét nézzük, változatos látványban lehet részünk. A XVI. sz. költői mögött égő várak lánognak, dögmadaras csatateretek terülnek el. A XVII. sz. Zrinyije körül drágaművű barokk könyvtárszoba díszlik, amelynek ablakain át lobogó török sátorokra nyílik a kilátás. A XVIII. sz. Mikese mögött a Boszporus mormolja monoton énekét, s furesa delfinek játszanak a nyugtalan hullámokon. Kazinczytól elválaszthatatlan a széphalmi kúria, magas ablakaival, virágaival, vágató lovagjával, aki finom kék frakkban elegáns tartással int búcsút a ház asszonyának. Berzsenyitől elválhatatlan a niklai magány, a méhes, a dolgos paraszti élet üteme és az asztalon nyitvahagyott római verseskönyv. Petőfihez tartozik a márciusi hangulat a Múzeum épületével a háttérben. Arany az Alföld távlatában magasodik költő hérosszá. Tompától elválaszthatatlan a falusi templomok fehér némasága, csengő harangszava és csendes temetője.

De egy magyar költőnek sem jutott olyan háttér, mint Gyóni Gézának. Szerelem helyett a harc kemény küzdelme. A kertek mélasága helyett véres holttestektől pállott mezők. Zene helyett a legörjítőbb hangvihar, amit ember valaha megálmodott, s amihez a pokol szörnyű sejtelmei halvány káprázatok voltak. Egy felgyúlt ország, egy felgyúlt világ lobogott Gyóni életének hátterében. Ez adja meg életének és hivatásának különös értelmét.

Gyóni Géza rövid életében az élet és a költészet három formáját élte át oly teljesen, mint korában kevés magyar költő.

A háború előtti évek Gyónija az Élet szeretője. A kiegyezés boldog Magyarországnak forгатagában él, szereti az életet, a lét örömeit. El nem kerülheti Ady hatását s úgy tűnik fel, mint tehetséges Ady-tanítvány, aki mestere nyomában fogja járni további életútját. Az Új versek és a Vér és Arany Adyja visszhangzik az ifjú költő verseiben. Ez a kor, bár nyugtalan és forrongó volt, nem ismerte és nem akarta ismerni a hősiességet, az életnek azt a formáját, amely a valóságon felülemelkedve a vágyak és álmok, az akarat és a lehetlenség csatáit vívja meg. Nem ismerte és nem szerette azokat a nagy elhatározásokat, amikor a léleknek a valóság fölé kell emelkednie, mint valami merész és mesebeli madárnak, amely tán csillagokba ütközik.

Gyóni igazi énje azonban ez a hősiesség volt. A háború idején kigyulladt a lelke, s új, heroikus életérzéséhez idomult költészete is. Nem költészetük nagyságát, de életérzésüket akarjuk összemérni, amikor azt mondjuk, hogy Ady borús, véres prófécia-

ját kiegészíti, megenyhíti a magyar lélek történetében Gyóni Géza igenlő, heroikus, fiatal életakarása. Ady a magyarság halálát jósolta, Gyóni a heroikus lendületet hirdette; ő maga írja a háború idején: „Forrón érzem, hogy mindenkinek, aki csak lélezkzik, most kell kifejtene a legnagyobbat és a legjobbat, amit csak tud.“ És valóban, helyesen érezte Gyóni, hogy a magyarság életét csak az a hihetetlen, emberfeletti, heroikus lendület és kitartás mentheti meg, amit ő hirdetett. Az ostromolt Przemyslból küldte énekeit 1914-ben megjelent *Lengyel mezőkön, tábornú mellett* című versgyűjteményében. Gyóni érezte, amit a magyarságnak csak egy része érzett, (mert másik része idegennek és céltalannak látta a háborút), érezte, hogy a nemzet élet-halál sorsáról van szó. Ő a háborút nemzeti háborúnak érezte. Értelmet és hivatást látott benne és nemzeti értelemben azonosította magát céljaival és szellemével.

Ez Gyóni Géza második világa, második korszaka: aktív hősi (lélek) élet. Életének harmadik korszaka rabságban telik el. A végtelen orosz hómezők ölelik magukhoz, ahol valaha az orosz szabadság-álmok megszülettek. Lelke Istenhez menekül, s már élve is szinte az örökkévalóság birodalmában él. *Rabságban* c. kötetében összegyűjtött költeményei ezt az Isten közelében élt sugározák. Megint Adyra kell gondolnunk, amikor a két költő magatartásáról Istennel szemben van szó. Adynál Isten a bosszúálló, harcoss Isten, a katasztrófák, a mámor és a halál Istene. Piros lángok között, meghasadt felhők között, sokszor elpusztult világok romjain látja őt a költő. Gyóni istenerzése több irányban fejlett, nála megjelenik a szeretet és a szenvedés Istene is. Isten a rácsnyitogató, a szabadító Isten, a szeretet és a béke hatalma. Azután Isten a nyugodt, nagy elhatározások Istene, aki biztosan tartja kezében a világ kormányát s az élet és a halál törvényének ura. Rajta kívül más út nincs és ő az élet egyedül lehetséges vizsgálása és ajándéka a tetten és a szenvedésen át. Gyóni utolsó napjai Istennel eltöltött, felhőn élt napok, beszélgetések Istennel, kedves halottakkal és különösen röviddel előbb meghalt testvérével, Mihállyal, aki lelkének jobb fele volt.

Ha azt kérdezzük, a három Gyóni Géza közül, a vázolt három korszak költője közül melyik áll hozzánk legközelebb? A felelet a következő. A háború után úgy alakult Gyóni költői sorsa, hogy inkább szereték benne az Élet szeretőjét vagy a szibériai rabot látni. Ma azonban az a Gyóni Géza áll hozzánk legközelebb, aki a magyar lét egész megrendülését átérezte és átélte: a *Lengyel mezőkön* Gyóni Gézája, a háború igazlelkű költője.

Mi ad értéket Gyóni háborús verseinek? Egy szóval az, hogy Gyóni a háborúban magyar mítoszt, magyar csodát látott. Úgy szólván az egyedüli költő, aki erre a magabízó meglátásra képes

volt és ezt végig is gondolta. Ennek a magyar mítosznak, magyar esodának a hordozója a sáros köpenyegű, férgestestű, véres csizmájú, ezer halált halt magyar közlegény, a lövészárkok közlegénye. Ő az Erő és a Vas fia, akiről Gyóni egyik versében beszél: szerinte a háborúnak és a nemzeti életnek legfőbb alapja. Gyóni szerint az egyszerű közkatonna a háborúban, jól tudta, hogy annak egyik legfőbb, tőle elválaszthatatlan alkotórésze a halál, de olyan halál, amelyből életnek kell fakadnia. Gyóni számára a háború a vér, az erő és a szenvedés élménye: életigazság, sors, amely előtt meg kell hajolni. A háború valóságába épügy belefér nála az országút árkában fekvő fiatal halott, a rohamesapatok dobbanó ereje, a gránát telitalálata, felgyúló tábortüzek, a férfias erő és küzdelem, mint az utána következő béke és megnyugvás.

E földet s mit rajt teremt a zseni,
Paraszterőnek kell megvédeni...
És jöhet vihar, világkeverő:
Mosolygva állja szűz magyar erő...

Miből tevődik össze tovább Gyóni magyar mítosza? Egyik eleme a halál. Gyóni nem tartozik a háborús uszítók közé, akik kávéházakból és irodalmi estélyekről tüzeltek kitartásra és küzdelemre, és lelkesedtek a győzelmes ütközetekért. Gyóni Géza nem látott hazugságot a háborúban, jól tudta, hogy annak egyik legfőbb, tőle elválaszthatatlan alkotórésze a halál, de olyan halál, amelyből életnek kell fakadnia. Gyóni számára a háború a vér, az erő és a szenvedés élménye: életigazság, sors, amely előtt meg kell hajolni. A háború valóságába épügy belefér nála az országút árkában fekvő fiatal halott, a rohamesapatok dobbanó ereje, a gránát telitalálata, felgyúló tábortüzek, a férfias erő és küzdelem, mint az utána következő béke és megnyugvás.

Ennek a magyar mítosznak, a magyar katona hősiek erőfejtéseinek a színhelye tehát a háborús pokol. Itt válik el azonban Gyóni költészete és gondolatvilága a háború többi költőitől. Mert a magyar költők ebből a pokolból általában visszakíváncoztak a jól kivilágított kávéházakba és az irodalmi szalonokba. A frakkos háborús költők pedig egyszerűen nem vettek tudomást a háború borzalmairól és ingmellük gyűrött ráncait kisimítva tovább énekelték háborús danáikat. Gyóni Géza háborús mítoszának azonban csak az egyik fele fakad halálsejtelemből. A másik fele győzni és élniakarásból táplálkozott. És jól tudta, hogy a harc a magyar jövőért folyik, amelyet *kiküzdeni* lehet csak. Úgy érezte, hogy a jobb magyar jövőért folyik itt minden, mert a magyarság jólétéhez és szabadságához vezet el a harcok után a győzelem. Különösen Petőfi lelke él c. verse fejezi ki ezt az érzést. Ezért énekl

meg azt a színhelyet, amely a harcok központja lett. Gyóni képzeletében Przemysl vára a magyar élet vára, s a magyar sorsdráma színhelye. Itt van a magyar pokol, de innen visznek „a magyar Kánaánba égi pásztorok“.

És ha azt kérdezzük, mi adta Gyóni Gézának azt az erőt, hogy ezt hirdesse és rendületlenül higgyen a jövőben? Kétségtelen, hogy vallásossága, tiszta, becsületos protestantizmusa, amely Istenhez magához fordult és a világban Isten büntetését és jutalmát látta. Egyik legjobb ilyen verse: *Az ítélet napjai* c. költeménye. Ebben a bibliai költők módjára háromszor kiált az Úrhoz, míg végre Isten megáldja a magyar fegyvereket. A magyar sorsnak Istenhez fűzése ebben a versben teljesedik ki. Gyóni Géza magyar mítosza legszebben *Ének a Gránicon* c. versében jut kifejezésre. Egyesül e versben a szeretet, a szenvedés és a hősiesség, Gyóni költészetének három alaphangja.

Életének és költészetének ebből a kapcsolatából megérthetjük költészetének jellemvonásait. Gyóni Géza Ady-tanítvány, aki új színekkel és új hangokkal gazdagította a magyar költészetet. Gyóni Géza katonaköltő. Legigazibb hivatásának azt érezte volna, mint egyik levelében írta, hogy bejárja a harctereket és lelkesítse küzdő bajtársait. Önként vállalta a közlegény szolgálatát: az irodalomnak is ilyen közlegényi, feltétel nélküli szolgálatát tartotta a legszebbnek és legalázatosabbnak. Érezte, hogy nem kövér haditudósítók és hangzatos újságcikkek kellene bajtársainak, hanem oly költő szava, aki együtt érez velük, mint ember az emberrel, mint lélek a lélekkel és élet az étellel. És Gyóni Géza végül a Szennvedés költője volt, aki a szenvedésben megtalálta Istent és alázattal hajlott meg az élet és a halál törvényei előtt.

És ez vezet át bennünket Gyóninak, az embernek az értékelésére. Mint embernek egyik legfelölőbb jellemvonása az a protestáns hivatásérzet volt, amely költészetben is, mint mindenütt, a vallási, az erkölesi és hivatás-elemet hangsúlyozta. Költeményei nem forma szempontjából, hanem tartalmukban, lényegükben hatnak, mint áldozatos élet őszinte megnyilatkozásai. Gyóni, az *ember*, irodalmunk nagyjainak sorába tartozik. Ha költészetének értéke nem emelkedik is legelső közté, költészetének a szelleme annál értékesebb és ez Gyóninak, az embernek a jellemében gyökerezik. Épen tavasszal volt alkalmunk Gyóninak egyik fogolytársával beszélgetni, aki sokáig volt vele együtt. A szeretet, a gyöngédség és az önfeláldozás megható vonásait mondotta el. Véleménye szerint Gyóni Gézát a szíve ölte meg, testvére halálát nem tudta elviselni. Gyóni Géza költésze ilyen nagy zengő szív, egy igaz embernek a szíve szólal meg benne, aki beváltotta, amit ígért és meghalt azért, amiért lelkesedett. A hivatásban és a szeretetben való tökéletes feloldadás, tökéletes odaadás Gyóninak, az embernek legki-

válóbb jellemvonása és ebből fakadnak költészetének legőszintébb, legszebb értékei is.

Egyéniségét leghűbben kifejező költeménye (*Ének a Gránicon*), amelyet előbb idéztünk, felajánlott életéről szól. A költő ebben életét, pohárnyi vérét ajánlja fel a magyarságért. Ez a pohárnyi vér Gyóni életének szimbóluma. Ő azok közé tartozik, akik vérüket adták a közösségért. S mint a monda szerint a nehéz, nagy, hősi, munkát igénylő épületek vakolata csak akkor áll meg, ha embervér keveredik közé, úgy vegyül az ő vére a mi sorsunkba, úgy tartja az ő vére a magyar élet básyáját. Gyóni Géza példája a hősi magyar életakarásnak, a hősi magyar életérzésnek, s ha emlékéit tiszteletben tartjuk, magát a magyarságot becsüljük meg.

Merényi Oszkár

Köd

*Mint lomha, nagy, undok madár,
Falánk csőrrel zsákmányra vár
S nyirkos szárnyal mindent leföd
A köd.*

*Szint, sugarat magába fal.
S mint gyertyátalan ravatal,
Könnyes, elcsüggedt hangulatot ölt
A föld.*

*„Jó reggelt“ vágyánák mondani,
Szívárványzúslót bontani,
De van-e hajnal s vajjon hol lehet
Kelet?*

*A nap s a hold, jaj, merre jár?
Most nincs irány és nincs határ.
Ajult az idő s szétfolyt, mint a vér
A tér.*

*Mint fészken ülő, rút madár,
Nedves szárnyat fölénkbe tár
S menekvő mozgást gúzsba köt
A köd.*

*A kedvünk bánattá lohad.
Csak vánszorog a gondolat.
És meggyújtja vészjelző mécseit
A hit.*

Dömötör Ilona

Erdély református külmisziója

Az erdélyi református külmiszió első jellemvonása, hogy gazdátlanul indult. Akinek megadatott, hogy közel állott hozzá s benne élt első mozdulatától kezdve, az bizonyosságot tehet róla, hogy mennyire nem volt gazdája ennek az ügynek. Hasztalan kísérei végig az ember a patakot, vissza el egészen a forrásig, a forrás titkát nem láthatja. És ha akármilyen mélyre hatol is, egy ponton előbb vagy utóbb át kell adnia a titkot megoldatlanul Valakinek.

Így tanultuk meg mi Erdélyben, minden fokozatos elméleti lépcső helyett, egyszerre a legnagyobb leckét a külmiszióról: azt, hogy ez a munka azért gazdája köztünk, mert Isten a gazdája. Nem láttuk a pogányok nyomorúságát, nem volt erőfeleslegünk, nem volt gyarmatunk, nem voltunk gazdagok, se anyagiakban, se lelkiekben. Nem volt és nincs más indokunk a külmiszióra, csak az Úr. „Ő szólt és meglett, parancsolt és előállott.“

Isten volt a gazdája ennek a munkának, nemcsak olyan értelemben, hogy Ő volt a küldő, akinek engedelmeskedtünk, hanem Ő volt mindvégig és Ő most is a gazdája. Ha soha nem hallottuk volna híret Barthaak és a hangsúlytheologia követelésének, akkor is bizonyosságot tennék róla, hogy az Isten országának szolgálata nem emberi agilitás vagy aktivitás, hanem a Szentléleknek minden emberi kovásztól mentes munkája, valami egészen más, mint ami racionális gondolataink (És. 55: 8—9.), vagy jószándékú tetteink (Heid. Káté 91. k.). Az engedelmisség is, mellyel parancsának eleget teszünk, az Ő ajándéka s amit teszünk, voltaképpen csak tanuságtétel amellelt, amit Ő cselekszik („...lesztek nékem tanúim...“ Csel. 1: 8.). És milyen csodálatos mélység van abban, hogy az Úr Jézus a misziói parancsot így kezdi: „Elmenvén...“ — tehát kiküld az idegenségbe, de így végzi: „...veletek vagyok...“ (Mt. 28: 18—20.), tehát Szentlelkével Ő végzi a munkát.

Bár kétségtelen, hogy legnagyobbbrészt *egy* nemzedék tagjait ragadta meg elsősorban és állította sorompóba Isten Lelke az erdélyi ref. egyház eddigi külmisziói munkájában, mégis ennek gyökérszállai messze szétvezetnek és vissza a multba. Mint egyházi munkának, ki is tudná felkutatni valamennyi eredőjét? Olyan aratás ez, melynek nem a mai nemzedék volt a vetője. A legkorábbi magvetésben része van már *Kenessey Béla* püspöknek is, aki a külmiszió gondolatát elsőnek veti fel Erdélyben (már amennyire ezt meg lehet állapítani), nem csupán olyan formában, hogy „Erdély maga is külmisziói terület“. A legjelentősebb szolgálata e téren a századforduló utáni két évtizedben a szintén nem erdélyi

származású *Kecskeméthy Istvánnak* s az ő lapja, a „Kis Tükör“ köré csoportosult tábornak volt. Ismeretes, hogy ez a tábor egy időben hordozta *Kolangara* indiai bennszülött misszionárius költéseit. A kilencszázhuszas évek elején a magvetést már egészen a felelősségébredés formájában végzi a Kecskeméthy és *Tompa Arthur* irányítása alatt működő szabad belmissziói szervezet, az *Evangéliumi Munkások Erdélyi Szövetsége* (C. E.), különösen a külmisszióért való imádkozásban és a Turáni Misszió ismertetésében; a missziói lélek ébredését és a munkára mintegy a talaj előkészítését pedig közvetve bár, de mindmáig fokozódó erővel a meginduló egyes belmissziói munkák, ezek mögött a megújulás útját kereső lelkipásztori lépések (*Ravasz László* és köre), evangéliumi baráti tömörülésük (*Vécsi Szövetség*) s különösen a kolozsvári theol. Fakultásunkon 1921-ben megalakult *Theologus Ifj. Ker. Egyesület* szolgálta. Ezekből nőtt ki az az általános megújulás, melynek egyik természetes, szükségképpen ágá a külmisszió s amely megújulásban, a szomorú napok legdrágább vigasztalásaként, Bibliáját és egyházát egyként veszítő népünknek egyszerre adta vissza mindkettőt Isten kegyelme. Így bontakozott ki *egy közös gyökérből* belmisszió s külmisszió s így tanultuk meg a harmadik nagy leckét a külmisszióról, hogy t. i. *az sohasem állítható szembe édes testvérével, a belmisszióval*. Ez a harmadik jellemvonása külmissziói munkánknak mindmáig világosan tükröződik benne.

A negyedik jellemvonása az, hogy életeleven valósággá az *ifjúság ügyeként* lett. Különös jelentősége volt a tanuló- és nemdiákifjúságunk közt hódítóan terjedt Ifj. Ker. Egyesületnek az egész belmisszió terén is, de a külmisszióknak egyenesen bölcsőjeként tekinthető. Az IKÉ-t eleinte Kecskeméthy István vezeti, majd irányítása az ifjú theologiai tanárnak, az ifjúság vezérének és barátjának, *dr. Imre Lajosnak* kezébe kerül. Az IKE lapja és Élő Könyvek c. füzetsorozata a legelső és leghűségesebb irodalmi szolgálatot végezte a külmisszió terén egyházunkban. 1923 óta indított konferenciái nemcsak elődei a tíz év múlva megindult külmissziói konferenciáknak, hanem a kérdést ma is mindig napirenden tartják.

Az Ifj. Ker. Egyesület bibliakörös ifjúságából bontakozik ki első misszionáriusunk és az itthoni hátvéd élesapata. Ez a kibontakozás a kilencszázhuszas évek második felére s a harmincas évek elejére esik. *Babos Sándor*, miután a kolozsvári theol. fakultáson tanulmányait az 1921—25. években elvégezte, Baselbe megy tanulmányútra. Itt lesz bizonyossá előtte külmissziói elhívása s tanulmányútja második évében már a Missionshaus vendégként készül a mohamedán misszióra. Már akkor megjelenik az első kifejezése a mi külmissziói munkánk legsajátosabb vonásá-

nak, hogy t. i. ez *egyházi munka*, még pedig abban, hogy *dr. Mak-kai Sándor*, az Erdélyi Egyházkerület akkori püspöke, tudomást szerezvén Babos előkészüléséről, körlevélben hívja fel a Kerületébe tartozó gyülekezeteket a külmisszió ügyének felkarolására. Ebből a felhívásból nem indult ki még az itthoni érdeklődés felébredése és a hátvéd kialakulása, de egyházunk vezetősége, különösen az évenkénti nagyheteken (*Anstein* baseli missziói inspektor, *Pilder Mária* stb. előadása) ébrentartotta a gondolatot. Nagyban hozzájárult a munka egyházon belüli kialakulásához az a körülmény is, hogy az IKE sohase volt egyházon kívüli munka, sőt fejlődése során szervesen beleépült abba, az IKE immár széniori sorba került első nemzedékének pedig döntő jelentőségű szolgálat adatott külmissziói munkánk megindulása terén.

1928 nyarán, mikor Babos Sándor Baselből hazakerült, még nem volt előkészítve itthon a talaj a munkára. Segédlelkészi beosztást nyert, előbb az óromániai Braila-Galac, majd a zsilvölgyi Lupény egyházközségekben. Hat barátjával tervezgeti az úttörést s egyikük, *Bedő Béla* neve alatt közzé tesznek 1929-ben több egyházi lapban egy felhívást „Mit tesztek a külmisszióért?” címmel. Huszan küldenek rá választ. Még ez év nyarán a vizaknai IKE-széniori konferencián kész terv kerül megbeszélés alá, de Isten úgy adta (nagyon jól adta)!, hogy nem alakult meg akkor az Erdélyi Református Külmissziói Társaság. Nem volt megérve az ügy vállalására ez a kis kör sem, de annál örvendetesebb, hogy pár év múlva már egyházunk egyeteme kész volt rá. Ugyancsak az IKE Szénior Osztálya készíti elő s adja ki a következő évben, Babos Sándor előszavával, az Ifjú Erdély Iratterjesztése révén, a külmisszió tájékoztató könyvecskéjét („Mi a külmisszió?”). Kész terv van már a külmisszió-lapra is.

Széniorok szövögetik a külmisszió terén a külföldi kapcsolatokat is leginkább. A „Hajnal“-nek nem egy barátja van köztük s a kapcsolat a Magyar Református Külmissziói Szövetséggel évről évre mélyül, különösen *Molnár Mária*, majd később *Döbrössy Lajos* munkába-állása és *dr. v. Csia Sándor* erdélyi látogatása folytán. Sok imádság és adomány segíti Erdélyből is ezt a testvérmunkát. A bibliakörös lányok első nemzedékéből való *Deák Judith*, párisi tanulmányútjával kapcsolatban megnyeri a francia református testvérek felelköltséges ajánlatát Babos afrikai munkakezdésére. Egy másik szénior magánlevélben a Skót Református Egyház közismert vezető-emberéhez, *dr. J. Macdonald Websterhez* fordul, ki e levelet *Donald Fraser* akkori külmissziói titkár kezébe juttatja. Tőlük 1930 első napjaiban érkezik meg a Mandzsuria felé mutató, döntő jelentőségű válasz s még ebben az évben magáévá teszi ezt az Erdélyi Egyházkerületi Főhatóság. A következő évben ismét egy szénior, *Biró Mózes*, indítványára, az IKESzO

kérésére, dr. Makkai Sándor püspök kinevezi Babos Sándort külmisziói utazótitkárrá, új lángot gyújtva az ügy mellett, amit aztán egyéves szolgálata alatt meghordoz Babos nemcsak az Erdélyi, hanem az egyre jobban érdeklődő Királyhágómelléki Kerületben is. 1932 áprilisában, egyelőre körlevélként, megjelenik a külmisziói lap is, „Egyház és Misszió“ címen, melynek szénior-szerkesztője már az Erdélyi Kerületi Igazgatótanács megbízását is bírja, az itthoni tábornak a *Külmiszió Barátai* név alatt való megszervezése szintén rábiztatván, miután Babos Sándor csakhamar Skóciába távozik, hogy egyéves tanulmányútjával véglegesen befejezze előkészületeit, megismerje a testvér skót egyházi életet s megtanulja a jövődő munkájában nélkülözhetetlen angol nyelvet.

Hazatérte után, 1933. aug. 24-én püspökünk ünnepélyesen beiktatja, szolgálatára kibocsátja Babos Sándort, mint misziói lelkeszt, a kolozsvári-alsóvárosi templomban, ahová tartozott. Ezen és a felavatással kapcsolatos első külmisziói konferencián már jelentős sereg vesz részt, de kíséri egész egyházunk érdeklődése. Babos Sándor pár nap múlva útra kel s 1933. okt. 28-án kiköt Mandzsuria partjain. Skót testvéreink a fele-költség vállalásával, de egész szívvel állanak mögötte s ezt elmondhatjuk a mi itthoni egyházunkról is, hiszen a Külmiszió Barátai mai táborának egy-nyegyede akkor már együtt volt.

Misszionáriusunk a peipingi College of Chinese Studies nyelviskolában tanul egy évig, majd Hailungban és Liaoyangban képezi tovább magát s kapcsolódik bele a munkába (1934), míg 1935-ben két súlyos próbán is átvezeti az Úr. Az év elején már szó van a nekünk adandó, Mudángyiáng nevű, északmandzsuriai misziói terület megtekintéséről, ami végett Ásihőbe utazik, itt azonban skárlát éri utól s ötheti betegséggel ágyhoz szegzi. Az év végén pedig egy misziói út alkalmával a banditákkal is találkoznia kellett, de Isten különös kegyelméből kevés szenvedés árán és azonnal megszabadult. 1936 nyarán végül, miután úgy reméltük, hogy a megnyílt oroszországi úton gyorsan és olesón hazajöhet, hozzájárult egyházi Főhatóságunk, hogy a misziói mezőn a munkát irányító Policy Committee határozata szerint hazajöjjön egy félévi szabadságra, s bár a szárazföldi út nem sikerült, Isten segítségével hazajött misszionáriusunk és előadó-körúton szolgált. E szabadság a mindössze három éves, jobbára nyelvtanuló és előkészülő szolgálat után azért indokolt, mert 1936 nyarán a távozó *Robertson* ásihői skót misszionárius helyén kell önálló munkát kezdenie, ezután pedig a szomszédos mudángyiangi úttörést megszerveznie, amiért is visszamenetelen után jóideig nem hagyhatja el helyét. Szükséges volt e hazajövele az itthoni egyházzal való kapcsolat erősítése, a felelősség elmélyítése s az önálló misziói állomás és terület felvételének megvitatása végett is.

Hogy a munka az egész egyházunké, a Babos Sándor kibocsátása alkalmával és után lett nyilvánvalóvá. A forrongó idegen földre az árva ifjút igazán megragadó, könnyes szeretettel és imádsággal bocsátotta útjára református népünk.

Az itthoni hátvéd irányító sajtó-organuma, az „Egyház és Misszió“, csakhamar rendes egyházi lapja lett, előbb az egyik, majd mindkét Kerületnek. Ma már az eredetinek kétszeres terjedelmében, havonta 2000 példányban jelenik meg. Előfizetési díjra még nem volt szükség: a Külmiszió Barátai adományából jutott ennek zavartalan megjelentetésére is mindmáig.

Az erdélyi kerületben Babos távozása után rendszeresített a külm. utazótitkári állás, melyre *Makkai Sándor Kovács Gézát*, majd *Vásárhelyi János Szigethy Bélát* nevezte ki.

A Külmiszió Barátai nevű tábor, mely az egyháznak csak olyan tagolt csoportja, mint például az IKE, az 1934. évi nagyenyedi konferenciáig háromszorosára nőtt, továbbgyarapodott az 1935-i marosvásárhelyi és az 1936-i tordai országos külmisziói konferenciáig, ma pedig 1669 jelentkezővel (melyből 209 királyhágómelléki — 1354 egyén és 315 gyülekezet v. csoport, ezekből 174 és 35 királyhágómelléki — képviselvén a romániai 783 gyülekezetből 308-at) az elmélyülés útján van. Igen fontos munkaszerve évenként rendszeresített országos konferenciája.

Amilyen mértékben nyilvánvalóvá lett, hogy az erdélyi külmisziói munka annyira egyházi jellegű, amilyen mértékben (legalább is megindulásában) talán még egyetlen külmisziói munka se volt, olyan mértékben merült fel két probléma: az *egységes szervezés és irányítás kérdése s a két egyházkerületnek a munkában való összekapcsolódása*. Mindkettő megoldódott a legszükségesebbekre szorítkozva úgy, hogy a munka zavartalan menetét biztosíthatja. A szervezést egy, a legelső külmisziói konferencián megalkotott *munkarend* alapelvei nyomán, a lap segítségével, az utazótitkári szolgálat igénybevételével a természetesen kialakult munkásokra bízta egyházunk Főhatósága: az egész irányítást pedig az Erdélyi Kerületi Missziói Tanács (mely a belmissziói ügyek megvitató helye is) végzi, a két Főhatóság felügyelete mellett. Mivel azonban sem a Főhatóságok sem a Missziói Tanács nem vitathatnak meg minden részletkérdést, egy állandó kisebb bizottság szüksége merült fel, melyet megérezvén az utolsó országos konferencián a Külmiszió Barátai gyűlése, az egyházi Főhatóság hozzájárulásának feltételével, az ügy eddigi megbízottai mellé 4 bizottsági tagot választott.

A Királyhágómelléki Egyházkerületi Főhatóság, megpecsételve azt a kialakult helyzetet, hogy a mozgalomhoz csatlakozottaknak mintegy nyolcadrésze e kisebb Kerületből toborzódott, 1935. évi májusi kerületi közgyűlésén hivatalosan is csatlakozott mand-

Horváth Jenő: Erdély református külmissziója

zsurnai missziói munkánkhoz, közös misszionáriusnak tekintve Babos Sándort, elismerve az utazótitkárnak és a Külmissziói Barátai vezetőjének, valamint az „Egyház és Misszió“ c. lapnak mindkét Kerületre kiterjedő szolgálatát, a Missziói Tanácsban egy kiküldöttjével (ker. belm. előadóval, ezidőszertint *Debreczeni Istvánnal*) való képviseltetését és az Erdélyi Főhatóságnak a végrehajtásban való illetékességét. Ez a sok tusakodás, tárgyalás, imádkozás gyümölcseként létrejött megegyezés végtelenül fontos, mert egységünk első pecsétje: ma ú. i. — a Zsinat félbeszakadt munkájától eltekintve — *a külmisszió a két Testvérkerületnek egyetlen közösen folyó munkája.*

Az évek multával, a mi nagy örömünkre, csak mélyült a kapcsolatunk a távolabbi testvérmunkával, *a magyarországgal.* Az idősebb testvér felénkfordulása, imádsága azt a biztatást és bizonyosságot jelenti nekünk, hogy valóban az Úr követségében járunk, ahol egyre nő a felelősség és napról-napra új feladatok bontakoznak ki előttünk, de ahol egyre több testvérszívvvel kapcsol egybe a láthatatlan, egyetlen egyházba, az anyaszentegyház Feje.

Horváth Jenő

A csavargó a halálra gondol

*Uram, a tél bevert a templomodba.
Alltam vaspántos portádon belül,
s ámulva néztem botra-font kezemre
sugárban omló fényességedet.
Térdelt a nép, én álltam egyedül,
úgy hallgattam, amit beszélt papod:
„Ez világot szívedben megutáljad
és úgy menj ki belőle meztelen —“*

Uram, te ezt így nem akarhatod.

*Tudom, hogy földed nagy területéből
egyetlen barlangod jutott nekem,
s megreng az is, ha viharod zenéje
végigrobajlik fenn a tölgyeken.
De ha tavaszod jó, enyém az erdő,
és jó hozzám az erdő: ennem ad,
rigószavaddal kelt a kora-reggel
s odvamba surran este sűnfiad.
Gazdám, a nyár, az ősszel hullt levéllel
új őszig minden gondot eltemet;
meztláb járom harmatos meződet
s verőfényed fürösztli mellemet.
S ha kóborolni küld a nyugtalanság
s nótázva fut mellettem patakod,
kurjantással köszöntöm kék lakásod,
s fütyörésem s Uram, te hallgatod.
Zöld asztalomon vadgyümölcs az étel,
otthon-kínáló tűz nem int felém.
de mondd, volt-e valaha szép világod
valakié úgy, ahogy az enyém?*

*Ha menni kell, vállamról rongyruhámat
egy rándítással elhullathatom,
saruim szíjja sem marad velem.
Uram, utálni nem tudom világod,
de indulhatok, amikor kívánod,
igéd szerint: egészen meztelen.*

KRITIKAI SZEMLE

Karácsony Sándor: A hegyi beszéd. (A KIE-szövetség kiadása. Budapest, 1937.)

A hegyi beszéddel szemben négyféle magatartás lehetséges: kikacaghatjuk, mint naív álmodozást, hódolattal adózhatunk neki, mint egy nagy költő csodálatos műalkotásának, erkölcsi életünk törvénykönyvének tekinthetjük s mint aféle józan és praktikus emberek lefaraghatunk belőle minden „túlzás“-t és elérhetetlen követelményeit leszállíthatjuk a magunk csekély teljesítőképességének a szintjére, végül pedig rájöhethünk arra, hogy „a hegyi beszéd nem kötelez senkit semmire. A hegyi beszédben képesíti Krisztus a benne hívőket mindarra, amire a Krisztustól távol élőket nem lehet kötelezni.“ Más szóval: „A hegyi beszédet nem lehet megfogadni és úgy élni, mint egy törvénykönyv paragrafusait és egy illemkönyv szabályait. A hegyi beszéd nem életstílus, hanem életkvalitás. Küldetésszerű élet. Annak az élete, akit Krisztus elküldött, hogy így éljen.“ Így mondja Karácsony könyve.

Ez a magatartás könyörtelen leszámolást jelent a racionalizmus és utilitárizmus mindenféle fajtájával. Karácsony, ha nehezen érthető helyre talál a hegyi beszédben, nem nyilvánítja azt észokok alapján elfogadhatatlannak, hanem így vágja ketté a gordiusi csomót: „Ennél a passzusnál (Máté 7:13–14) is az könnyíti meg a dolgomat, ami tulajdonképpen az egész hegyi beszéden keresztül. Az, hogy tudom, Jézus mondja, tehát így van. Nem vitakoznom kell vele, hanem tudomásul kell vennem. Az egész életemmel tudomásul kell vennem és akkor az életemmé válik.“

De nemcsak az igazságkeresés racionalista módszerét veti el, hanem a Szentírás alapján kimutatja a racionalizmus váradalmainak alaptalanságát is. Vannak különösen Amerikában, de nálunk is olyan emberek, akik a keresztyénség diadalát úgy képzelik el, hogy az mint valami politikai párt egyszercsak elnyeri az abszolút többséget. Karácsony naívnak, sőt evangéliumellenesnek tekintti ezt a váradalmat: „A keresztyénségnek nem az a feladata, hogy „elterjedjen“. Sohasem lesznek a Krisztus megváltottai sokan. Ti vagytok a földnek savai, egészen más szerepet szán a keresztyéneknek, mint az eszme népszerűsítői. A só nem változtatja sóvá azt, amit megsóz, hanem áthatja. Minden amit megsóznak, sós, nem pedig só.“

Ez az antiracionalista magatartás amilyen idegen az írástudóktól, olyan közel áll a katonákhoz. A katona legtöbbször nem ismeri a vezér terveit, nem érti sok intézkedését, de szereti a vezért és bízik benne, ezért vitakozás helyett készségesen engedel-

meskedik neki. Karácsony is tisztában van ennek a magatartásnak a természetével; vallja, hogy a hegyi beszéd Jézus Krisztus jó vitéjéhez szól s ennek alapján különböztet meg benne ilyen kisebb fejezeteket: verbunk, parola, mérték, régula, iskola, parancsolat, csata előtt, csata közben, csata után, obsit.

Vitatkozni lehetne róla, vajjon megvan-e a hegyi beszédben tisztán és félreismerhetetlenül ez a tagozódás, de az bizonyos, hogy ez az egész szemlélet nagyon termékeny és helyénvaló. Helyénvaló elsősorban azért, mert biblikus, másodsorban azért, mert ezeket az elmékedéseket főképp az ifjúságnak szánta a szerző (először cikkek formájában a KIE lapjában, a Magyar Ifjúságban közölte őket).

Aki az ifjúságot el szeretné vezetni Krisztushoz, az nem hitvatkozhatik elég gyakran erre a katonás magatartásra, hiszen a magyar ifjúság nagy része Krisztus követését ma is valami férfiatlan dolognak tekinti. Nagy része van ebben annak a sok negatívumnak, mellyel tévesen asszociálni szokták a keresztyén életet. Karácsony megpróbálja ezeket a negatívumokat pozitívumokra átváltoztatni. Milyen újszerű pl. az, amit a szelidségről ír: „Szelíd csak az olyan ember lehet, aki örökségül bírja a földet. Az ilyen örökös aztán nem úgy szelíd, ahogy általában véve képzelik... Ha egy ilyen örökös elme egy melletted, nem azért nem üt meg a könyökével, mert nem akart megbántani, hanem azért, mert a maga útján ment, nem a tiéden. Nem volt szüksége a térnek arra a darabjára, melyet te foglaltál el.“ Ez a pozitív lelkület abban a tekintetben is férfias, hogy idegen a lelkétől mindenféle sopánkodás: „Nincs igazságtalanabb panasz, mint keresztyén körökben arról beszélni, milyen sűrű a sötétség körülöttünk-mellettünk. Hát persze, hogy sűrű. A sötétségnek az a dolga, hogy sötét legyen... Sohasem erről van tehát szó..., hanem mindig arról, hogy égünk-e, látszunk-e *mi* teljes erővel.“

Már ezek az idézetek is adtak némi ízelítőt Karácsony stílusából. Ez a stílus eleven, ízes, gazdagon van fűszerezve népies kifejezésekkel s át- meg átszöve magyar remekírókból, főként Arany műveiből vett idézetekkel, helyesebben szólva, szemléleti formákkal. A legnagyobb erőssége ennek a stílusnak az, hogy az élet nyelvén szól hozzánk s hiányzik belőle az átlagos vallásos írástól elvezethetlenné tevő kenetesség. Példáiban a katonaeleten kívül sokat merít gyermekkori emlékeiből, ezzel is emlékeztetve bennünket a Mester ama kijelentésére: „Ha... olyanok nem lesztek, mint a kis gyermekek, semmiképen nem mentek be a mennyeknek országába.“

Mivel a stílus nem csupán külső ruhája a gondolatnak, már a mondottakból is következik, hogy Karácsony egészen új és egyéni magyarázatát adta e művében a hegyi beszédnek. Termé-

szetesen ez a magyarázat nem minden részletében sikerült egyformán. Néha az az érzésünk, hogy az egyszerűbb, megszokott magyarázat meggyőzőbb, mint az új. Így vagyok pl. ennek az igének a magyarázatával: „Legyen a ti beszédeitek: Úgy, úgy, nem, nem.“ A lelki szegénység új magyarázata sem elég meggyőző. Ebben a magyarázatában élesen elhatárolja a szerző a szegénnyt a koldustól, pedig a görög szövegben éppen koldust (πρωχός) találunk. — Miközben arra törekszik, hogy semmit el ne alkudjék az igéből, megtörténik néha, hogy élesebben és merevebben fogalmaz meg valamit, mint maga a Biblia. Pl.: „Nem szabad elhazudni, letagadni, kíméletből hallgatni felőle, hogy Isten fiai *kizárólag* azért boldogok, *egyesegegyedül* annak örvendeznek, mert úgy háborgatják őket Krisztusért, mint a prófétákat azelőtt.“ (Az aláhúzások itt tölem erednek.)

Ezek a kritikai észrevételek azonban nem homályosíthatják el azt az örvendetes tényt, hogy Karácsony Sándor keresztyén örökségünknek egy nagy kincsét, melyet már nagyon elhomályosított a használat és a megszokás, új fényben ragyogtatta fel; kegyelettel, de sokszor értelmetlenül ismételtetett örök igazságokat sokak számára újra aktuálissá tett. Örömünk annál nagyobb, mert ez a munka az egyetemes papság elvének, ennek a ma még elég ritkán érvényesülő reformátori elvnek, egyik ízes gyümölcse és igazolása.

Szabadi Béla

Hastings: Angyalnak orcája. (Fordította: Dobos János és Incze Gábor. Ravasz László tanulmányával: *A vasárnapi iskola és a gyermekistentisztelet.*)

„Akié az ifjúság, azé a jövő“ — olvassuk egyre gyakrabban ezt a feltétlenül igaz, meggondolkoztató és minden neveléssel foglalkozó egyén számára sok elkötelezést jelentő megállapítást. Magában foglalja ez a tétel azt a szigorú parancsot, hogy aki a gyermekek és a sérdülők nevelésének nehéz és szent munkáját vállalta magára, annak nem lehet avatatlan kézzel, iskolázatlanul a fogékony, hajlítható lelkekhez közeledni.

Istennek legyen hála, ma már rendkívül sok segédeszköz áll mindazoknak a rendelkezésére, akikre az ifjúság nevelése van bízva. Különösen örvendetes számunkra az a jelenség, hogy az utóbbi időkben, — a legtöbb ízben nagy elméleti és gyakorlati tudással megáldott, arra hivatott szakemberek — a vallástanítás ügyével is sokat foglalkoznak. Egymásután jelennek meg a vasárnapi iskolai vezérfonalak, vallástanítási segédkönyvek, útmutatók és gyermekistentiszteleti prédikációk, melyek a gyermekek vallásos nevelésének területén dolgozó munkásokat akarják segíteni felelősségteljes, sok körülményt kívánó szolgálatuknak

a végzésében. Ebbe a misszióba kapcsolódnak bele Hastingsnek magyar fordításban megjelent nagy értékű művei is.

A kezünkben lévő VI-ik kötet elején, amelyet az előző kötetekből nyert áldások alapján őszinte örömmel vettünk kezünkbe, dr. Ravasz László bevezető tanulmánya a vasárnapi iskoláról és a gyermekistentiszteletről szól. Miért szakadt a vallásitanítás két ágra, hogyan fejlődött ki a vasárnapi iskolai munka, mik ennek a jelességei és kísértései, mi a szerepe a gyermekistentiszteletnek, melyek a legfontosabb teendőink, ezekre a kérdésekre kapunk itt az írótól megszokott világos, roppant meggyőző és ösztönző erejű, minden, gyermekek közt végzendő vallásos nevelői munkánkban megbecsülhetetlen haszonnal értékesíthető feleletet.

Az értékes tanulmány után 44 gyermekistentiszteleti beszédvázlat következik, melyek közül néhány olyan kidolgozott, kerékded-egész, hogy minden kiegészítés nélkül is felhasználható. Egy-egy újtestamentomi igének nagy kortörténeti, bibliai-földrajzi, evangéliumi és emberismerettel megírt feldolgozásai ezek a beszédvázlatok. Az alapigének néha nem minden részét veszi figyelembe a szerző, de amit megragad, azt megkapó könnyedséggel és eredetiséggel tudja részeire bontani, úgyhogy a legelrejtettebb, legmélyebb igazságok szinte maguktól látszanak kibomlani. Bár a gondolatok, fejtegetések mélysége és nehézsége néha nem engedi meg, hogy azokat változtatás, leegyszerűsítés nélkül vigyük közel a gyermeki lelkekhez, hivatott kezekben mind kiválóan alkalmasak a gyermek vallásosságának építésére. Amit ír, az mind értékesíthető, és sokszor sajnáljuk, hogy olyan hamar végére értünk ezeknek az üde, kedves fejtegetéseknek. — Az alkalmazott történetek mindig eredményesen mélyítik el az alapige vezérgondolatait, a gyakorlati alkalmazás pedig rövidege ellenére is, élesen mutat rá azokra a kötelességeinkre, amelyek mulhatatlanul szükségesek az „angyal-arc“, az igazi emberarc kifermálásához.

Ezek a beszédvázlatok, amelyek ifjúsági istentiszteleti igehirdetésekhez és bibliamagyarázatokhoz is felhasználhatók, református egyházunknak a gyermekek és ifjak között dolgozó munkásai számára új és értékes segédeszközt nyújtanak a kitűzött cél még áldottabb szolgálatához. Illesse köszönet a fordítókat.

Harsányi László

Makkai Sándor: Magyar nevelés magyar műveltség. (Bp., Révai-kiadás.)

Makkai a nevelői gondolkodást végigkíséri azon az úton, amelyet az a humánus világba jutása óta egy áhitott kibontakozás felé a mai napig megtett. Neveléstörténetileg ezt az útszakaszt így határozhatja meg: Herbarttól—Schnellerig, a módszer

elvétől a személyiség elvéig. Makkait ezen az úton mindvégig a filozófia világitószövétnéke kíséri s az menti meg az eltévedéstől is, hogy soha tetszetősnek látszó állítólagos eredmények nem hitetik el vele a filozófiai alapvetés hiányának az elhanyagolható fontosságát. Nem hiszi el a pszichologizmusnak azt a feltevését, hogy a növendék lelke megismerhető s ez a tény nevelői célkitűzéshez elégséges. De ugyanez az egészséges kritikai állásfoglalás lendíti őt túl Schneller elméletén is, az által, hogy magát a kultúrát is az önérték mérlegére teszi, tehát nem fogadja el hiteles mérőnek máig kialakult mivoltában. Böhm értékelméletének „nemes szellemiségében“, azaz az intelligencia fogalmában találja meg a helyes elméleti megalapozást, mely tartalmilag biztosítja a pedagógiai életközösség helyességét, a szeretet nevelőhatalmának pedig a célját tüzi ki.

Ennek az elméleti gondolatnak gyakorlati nehézségeit a nevelés szociális vonatkozásaiban kíséri meg eltüntetni. Az emberi közösség túlságosan tág vagy szerfölött szűk alakulatai nem bizonyultak időálló nevelőhatalmakkak, helyükbe a fajközösség alapján álló nemzeti társadalom lépett. Az egyénileg intézményekben bajosan biztosítható önértékű nevelői személyiség helyett a nemzetnevelést látja a szociális nevelés olyan konkrét formájának, amely nemcsak elméletileg igaz, hanem gyakorlatilag is megvalósítható. Imre Sándor gondolatai nyomán oldja meg a nemzet nevelés fogalmában rejtőző belső pedagógiai problémát: a nemzet, *amint van*: eszköz, a nemzet, *amint lennie kell*: öncél.

Végigkíséri szerzőnk a nevelőhatalom mellett a nevelőmunkát is a válság évtizedein keresztül menő útján a legújabb időkig. A nevelő munka elméletét szerinte az a törekvés vitte ezen az úton előre, hogy a pedagógia egészében és részleteiben önálló tudománnyá válhasson, abban a meggyőződésben, hogy éppen ezáltal oldódik meg a gyakorlati nevelés minden lehetséges problémája is. A tudományos megismerés határtalanságába vetett optimisztikus hit kellett ehhez, amellyel korunk a krízisek óta többé nem rendelkezik. A ma a nevelő munka lényegének már nem is a mély és széles elméleti tisztázást tartja, hanem (a történetek után megmagyarázható egyoldalúsággal) az egység, a fegyelem, a tekintély, a felelősség új formáinak megteremtését, tehát a *szervezet* problémáját. Miután pedig a szervezettség posztulátuma az egész nemzetet nevelői közösségnek és így iskolarendszernek minősíti, a pedagógia kultúrpolitikává szélesedik és mélyül. Végző megoldásképpen a ma pedagógiájának nevelőhatalma: a nemzet, nevelői munkája pedig: kultúrpolitika.

Ez a fogalmi tisztázás új parancsokat tartalmaz. Az iskolától megköveteli, hogy se el ne zárkózzék a társadalomtól külön világ gyanánt (mint a multban tette), se függvénye ne legyen

a társadalomnak (mint ahogy az néha mintha megkövetelné tőle), hanem, mint „miniatűr társadalom“ álljon a társadalommal a megisméltetés viszonyában, mint szervezett és tudatos életminta, mint a nemzeti élet begyakorlásának színtere és műhelye, mint egymást megelevenítő kölcsönhatás. Meg kell, hogy újuljon az ilyen iskolában az eddigi iskolai munka is. Nem érvényesülhet benne többé úgy, mint a világháború előtt egymástól függetlenül hármas feladatainak megoldásaképpen a nemzeti, a természettudományos és a vallás erkölcsi szellem. Naív, nemzetiségekkel nemtörődő történetiszemlélet, objektív tények helyett szubjektív világnézetet nyújtó természetudományos nevelés és gyökeretlen erkölcsi idealizmus helyett az élet szolgálatába állított iskolai munkára van szükség. Az ilyen munkában az oktatást sem túlbecsülni, sem lebecsülni nem szabad, hanem annak kell venni, ami: az életcél öntudatosításának az ember összes tevékenységeiben. Ebben a felfogásban az élet egészen felemelhető az intelligencia síkjába, vagyis a megismerés, megértés megítélés, értékelés szférájába, közben az ismerés így megfogalmazva sokkal több, mint a racionalitás. Ebben a megfogalmazásban az emberi szellem és élet organikus egység, tehát nem érzi problémának sem azt, hogy neveljen-e, vagy tanítson az iskola, sem azt, hogy a képzés formális legyen-e, vagy materiális. Az ilyen iskola eszménye: az egységes szellem, amely minden részletében összeműködő és azonos módon céltudatos.

A nevelő is új parancsot kap ebben a pedagógiában. Szakítani kell azzal a tévhittel, hogy növendékének mindenható teremtetője és ura. Az új nevelő nem kormányzó hatalom, hanem órálló faktor. Nem vezér, hanem kísérő. Nem diktál, hanem tolmácsol. Saját életével dokumentálja növendékeinek az életcél. Felelős és áldozatos. De megváltozott értesültségünk az ifjúság felől is. Szemünkben és számunkra az ifjúság nem átmenet, hanem életforma. Csak egyik meghatározója az életkor, tartalmi sajátossága: a döntés előtt állás, ezért nincsenek lezárt, hanem csupa újra felvetett kérdései. Pedagógiailag az a fontos, hogy kérdéseire a feleleteket a felnőttek adhatják meg. Ifjúságunk harcban áll apáival, kritikus, magyarázatok helyett a tények érdeklik, hajlamos a gyors állásfoglalásra. Ne is tekintélytiszteletére számítsunk, hanem önkéntes hódolatszenvedélyére. Ezt pedig csak szeretet fejében kaphatjuk meg tőle, az egyetlen lehetséges megoldási formánk tehát: az alázatos istenfiúság.

Mindez idáig — hogy úgy mondjuk — a nemzetnevelés formai elemeinek volt a fogalomtörténeti tisztázása. A nemzetnevelés tartalmi eleme: nemzeti műveltségünk. Szerzőnk úgy érzi, hogy ezt a műveltséget magának a fogalomnak az új és teljesebb definíciójától kezdve minden vonatkozásában át kell értékelnünk a

„való“ és a „kellő“ axiológiája szerint. A kultúra nem materiális, hanem szellemi jelentés és realitás. Kollektív műveltség, tehát egyidejűleg objektív (művekben megvalósuló) és szubjektív (mert alapfeltétele az egyéni és személyes átélés). Lényeges harmadik vonása a szervezethez, mely tudatossá és hatékonyvá teszi. A magyar nemzetnevelés eredménye magyar kultúra, amely nem egyéb, mint művelt magyar emberek, értékes magyar művek és célszerű magyar szervezetek organikus egysége. A magyar művelt embert a magyar szellem alakíthatja azzá a magyar természet adottságaiból. Ennek alapfeltétele az, hogy a személyiség tisztelete elősegítse annak szabad és szabályozott kibontakozását. Szerencsénk, hogy a műveltségben nem a mennyiség, hanem a minőség a fontos, ami a mi esetünkben szűkebb térre korlátozott, lehet viszont mélyebb. A humánus a magyar lélek sajátosságában értéke szerint igazán csak a „kellő“ szempontjából egységes. A „való“ szomorú képet tár elénk az egységes magyar értékelés hiánya felől. Nemzeti pantheonunkat csak új kritikai nemzetszeretettel mentheti meg attól a kísértéstől, hogy bálványgyűjteménnyé válik, pedig más oldalról nem kell félnünk a tiszta igazság egyedül komoly nevelőerejétől sem. Ez áll nemzeti irodalmunk igazságára nézve is, sőt minden tudományág önértékű igazságát nemzetünk élet-sorsával kell összefüggésbe hoznunk. Nemzeti műveltségünk legmagasabb fokú logikai értéke, a tudományegyetem ne legyen szakfőiskola, de meddő elméletesdi sem, hanem lelkiismeretességre nevelésben álljon a gyakorlatiassága, miközben az összes életkérdéseket legmélyebb és legvégső alapjaiban vizsgálja és tisztázza. Ez azonban csak akkor sikerülhet, ha van olyan létparancsa, mely professzorokat, hallgatókat és közönséget élő univerzitássá egyesíthet. Az erkölcsi műveltség sajátos magyar mértéke az élet bensőséges, lelki becslése meglehetősen hullámzó, inkább jogi természetű. Itt életmegfordítás nagy követelménye előtt állunk. Művészetünk magas nívója és a közizlés között is nagy a szakadék. Kétszeres súllyal esik ilyen körülmények között latba a szervezés minden nyílt kérdése. Itt azon áll vagy bukik az egész, hogy sikerül számításba vennünk sajátos nemzeti természetünk nehézségeit úgy, hogy az egyes tényezők autonómiája egyfelől kellő szabadságot biztosítson, másfelől mégis érvényesülhessen az egységes irányítás és ellenőrzés biztosította rend, összeműködés, egyetemes elkötelezettség és organikuság. Fórum és intézményesség kellene ehhez, elsősorban a nemzeti társadalommal kölcsönösségben élő iskola. Az igazi középosztály problémája ez, amely esetünkben nem adott társadalmi valóság, hanem nemzetpedagógiai eszményi szofrozüné, a tudatosság megtestesítője, az ösztönösséggel, a néppel szemben. Nem mint tömeg hiányzik ez nekünk, hanem mint sereg. Különösen a kisebbségi magyar sorsban van

szükségünk ilyen seregre, mely mennyiségben megfogyatkozását minőséggel, sűrített, alapértékekre redukált, intenzív műveltséggel pótolhatja, sajátmagát társadalmilag szervezi meg és az örök humánumot tisztábban átérzve tarthatja a világ lelkiismerete felé. Mióta Európa Szovjetország delegátusát felvette a Népszövetség tagjai sorába, új megfogalmazásban lettünk újra a nyugati keresztény kultúra őreivé s fenti szervezkedésünk immár egyetemes emberi kötelességünk is, nemcsak magunk jólfelfogott érdeke.

Nagy örökgyógyóink ránkmaradt szellemi értékeinek is kincs-tartói vagyunk, így cselekedvén. Az önnevelő Bethlen Gábor, az ebresztő Zrinyi Miklós, a sorshordozó Széchenyi István, a kultúrpolitikus Wesselényi Miklós, a kisebbségi Mikó Imre csirájában már minden problémánkat hordozták, sőt megoldásuk irányvonalát is egyenkint és összesen jelzik előttünk.

A középosztály problémáját még égőbbé és még sürgősebbé érleli az a letagadhatatlan új nehézség, hogy az eddig megingathatatlanak érzett és tartott őstalaj, a népi életforma maga is bomlóban van és mindenestül problémátikussá vált. Nagy kérdés ugyanis számunkra (mely korábban egyáltalán nem volt kérdéses), hogy ez az életforma kényszerű szociális kategória-é, vagy az emberi létezés és lelki egzisztencia egy örök formája? Úgy látszik nevezetesen, hogy a naív formák mélyén érték lappang, ami nem azonos értelmű a mi közhasználatú fogalmainkkal. A népnevelés feladata tehát nem az, hogy a népet akár egyeseiben, akár egészében kiemeljük a maga reális és egyedüli életformájából, hanem, hogy a maga kategóriájában emeljük fel.

Vannak magyar végletek, amelyek ennek a nemzetnevelő munkának már a pusztta meglétükkel ellene szegülnek. Egyik ilyen lelki magatartás a nemzeti irrealitás, természetellenes, lázbeteg álomlátás, az élet valóságos tényeinek csodaváró tagadása. A másik — ennek ellentéte — a lapos mindennapiságunk földhöz tapadó realizmusa, amelyet tévesen neveznek józanságnak. Harmadik közlelki aberráció a magyarság és európaiság kapcsolatának végletes értelmezése akár mint dacos turánizmus, akár fordítva — mint elragadtatásban vonagló Európaimádat.

A nemzetnevelés lelki előfeltétele európai magyarságunk átérzése és megélése. A mi európai feladatunk, úgy ahogy az Istvánná keresztelkedett Vajk átélte, embernek lenni — magyarul. Ez többé nem ő, Európa, hanem mi, magyarok. Európa nem a magát adta nekünk, hanem a sajátmagává tett abszolútumot. Ne ruha legyen rajtunk ez a műveltség, hanem életünk lényege és értelme.

Makkai könyvének legnagyobb értékét szerettem volna megmutatni hűséges tartalmi ismertetésével. Az sikerült neki, ami

pedagógiai irodalmunkban valóban sokkal inkább „kellő“ idáig, mint „való“-filozófiai egységbelátása és tudományosan módszeres egységbentartása a nemzetnevelés problémájának. Nem bírálom, mert semmi megítélni való nincs benne és nem bírálom, mert vitatkozni szeretnék s ha módom és alkalmam lesz rá, fogok is vele. De hogy a vita esetleg e folyóirat olvasótáborra előtt is lehetséges legyen, az egész gondolatpalotát a maga szépséges egészében kötelességem volt megmutatnom. Ceruzavázlat, egyetlen igénye: a hűség és teljesség. Egyetlen szubjektív vonás esetleg rajta, a másoló öröme, melyet közben nem titkolhatott el a fölött, hogy a valóságban szeme elé táruló mintát vonásról-vonásra követhette.

Karácsony Sándor

Dengl János: Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus. (Budapest, Grill Károly könyvkiadóvállalata, 1937.)

Az egyre erősödő nyelvművelési mozgalomnak egyik értékes eredménye Dengl János nagyszabású munkája. Egyfelől arról tanuskodik, hogy a nyelvhelyesség kérdései iránt való érdeklődés ma már a magyar társadalom szélesebb rétegeit is meghódította, másfelől, hogy e mozgalom további alakulásában is mentes minden túlzástól s a nyelvvédelem mellett az élet és a stílus követelményeit is tekintetbe veszi.

A nyelvművelés kérdéseivel foglalkozó tudományt egyébként a szerző igen helyesen, mint már előtte Balassa József is alkalmazott nyelvtudománynak mondja. Bizonyos, hogy a nyelvművelés kérdéseinek behatóbb tárgyalása nem tartozik sem a történeti, sem a leíró nyelvtan körébe. Hiszen a nyelvtudomány e két legfőbb ága tényeket állapít meg, úgy, amint azok a nyelv fejlődésében vagy pedig fejlődésének egy meghatározott időpontjára vonatkozólag kimutathatók. Viszont igaz az is, hogy a nyelvművelés megállapításaihoz is a bizonyítékokat elsősorban a történeti és leíró nyelvtan nyújtja, tehát tanúságaik nem mellőzhetők. Dengl munkájának is nagy érdeme, hogy számos a magyar történeti s leíró nyelvtan körébe vágó tanulmányra is támaszkodik.

Magá a munka két főrészre oszlik: „általános“ és „különös“ részre.

Az elsőben a szerző először is rövid és világos magyarázatot ad a nyelvről, mint jelrendszerről. Ezt követőleg „A nyelv szelleme és a magyar nyelv“ című fejezetben nyelvünk eredeti sajátosságait sorolja fel. Ezután a nyelvi változások fajait ismerteti, majd különféle stilisztikai kérdéseket tárgyal. A nyelvhelyesség kérdései szerinte is elsősorban a stilisztikához kapcsolódnak. Értékmérőjük a szerző szerint a mindenkori irodalmi nyelvszokás, vitás kérdések eldöntésénél azonban a nyelvtan szabályai mellett

az analógia, a régi nyelv, a népnyelv, sőt a szépérzék tanúságai is tekintetbe vehetők.

A „különös“ rész rendszeresen tárgyalja a magyar nyelv-művelés különféle részletkérdéseit. Legelőször is a nyelvszerkezet (szótan, mondat) körében mutatkozó helytelenségeket és idegenszerűségeket ismerteti. Ezt követi a helytelen és idegenszerű kifejezések, majd az idegen szavak tárgyalása. Munkájának e legfontosabb és legterjedelmesebb részében a szerző a nyelvtörténet szempontjából is igen fontos és gazdag anyagot ad. Újabb irodalmi nyelvünk németességeinek itt találjuk meg a legteljesebb összeállítását. De egyéb részletek is a szerző önálló kutatásairól tanuskodnak. A logikátlan szavak és kifejezések gyűjteménye, igen eleven képet rajzol arról, miképp fejlődnek, alakulnak, változnak új környezetükben az átvett idegen szavak. Mivel pedig munkájának egyik célja a kereskedelem és közgazdaság nyelvének magyarrá való tétele, e körből is sok eredeti megfigyelését közli.

A mű második fő részében határozza meg a maga nyugodt, következetes nyelv-művelői álláspontját. Nem tör minden helytelen, vagy idegenszerű szerkezet, kifejezés vagy szó felett pálcát, hanem mindenkor ügyel arra, hogy szükség van-e rájuk, illetőleg nem pótolhatók-e a meglévő nyelvkészletből, továbbá hogy szélesebb körű elterjedésük folytán nem váltak-e nyelvünk valóságos alkotórészeivé. Bizonyos, hogy e körülmények mérlegelésénél könnyen lehetnek eltérések az egyes nyelv-művelők között. Így egyes kérdésekben (pl. az alany és állítmány egyeztetése, az *ami* névmás használata) a szerző is némileg más nézetet vall, mint legtöbb nyelv-művelőnk. Más esetekben viszont bőséges adattárával és irodalmi utalásaival az olvasó felfogására bízta a döntést.

Általában az egész könyv érdekes és gondolatébresztő. Igen jó szolgálatot tesz mindazoknak, akik alaposan és részletesen tájékozódni akarnak a magyar nyelv-gondozás mai teendői felől.

Losonczy Zoltán

Keresztury Dezső: Arany János. (A Magyar Szemle Kincses-tára, 143. sz. Bp., 1937.)

Ez a könyvecske egy népszerű kiadványsorozatban jelent meg. Könnyű stílusa, művészi előadása csakugyan a nagyközönségnek szánja, de tartalma, mondanivalójának mélyebb igénye messze túlemeli az ilyen füzetek megszokott mértékén. Nem azt ismétli, amit Arany Jánosról eddig is hallottunk; nem elégszik meg felületes életrajzzal vagy a művek mozaikszerű ismertetésével, hanem egységes, mélyen átélt pályaképet alkot, olyan képet, amelyért mai fejlett irodalomtudományunknak sem kell szégyenkeznie. Már eleve fölöslegessé teszi tehát, hogy a bírálat az ismeretterjesztő művekre kijáró jóakarató elnézéssel közeledjék hozzá;

elbírija, de meg is kívánja a maga nemesebb szándékához mért komolyabb, szigorúbb megítélést.

Ember és szerep — egy fiatal írónk romantikus önéletrajza dobta bele pár éve ezt a két fogalmat az irodalmi köztudatba. Ember és szerep kettősségére építi fel K. is Arany egész pályáját, s ezt a pályát külsőleg is Arany három nagy szerepvállalása szerint tagolja. Az első szerep: az átlagemberé, amelyhez a művészi vágyaiban megtépázott Arany Nagyszalontán igyekszik morális következetességgel hozzátörni magát. A második épen az a „hivatás-eszme“, amely az elkallódni látszó tehetséget ebből a kisszerű életformából kiemeli: a „népköltő“-nek Petőfivel közösen vállalt, politikummal és szűkebb aktualitással színezett szerepe. A harmadikat akkor kínálja a sors Aranynak, amikor (1854 körül) a másodikban is csalódott s a céltalanság már lelki válságokba is sodorta. A „nemzeti klasszikus költő“ páratlanul szép, de páratlanul súlyos hivatása volt ez, amelyet Arany évtizedekig hord előbb teljes, őszinte vállalással, majd fásult beletörődéssel, míg aztán végül titkon kibúvik belőle s a szerepnélküli szubjektivitás fellángolásával zárja be pályáját. — Ember és szerep, egyén és hivatás, tehetség és sorsvállalás: ezekben a fogalmakban K. csakugyan Arany egyéniségének s az egész magyar klasszicizmusnak egyik legmélyebb gyökérszálát találta meg. Lépten-nyomon érzi az olvasó a kép belső igazságát, amikor a szerepnélküli céltalanság, az elvállalt szerep és a teljesen betörni nem tudó ember, a diadalmas szerepviselés és az összeroskadni készülő kételkedés lelki drámájának újabb-és-újabb fejezeteit olvassa.

És mégis: épen ehhez a szemlélethez fűződik ennek a kis könyvnek egyetlen súlyos fogyatkozása is. Jellegzetes fogyatkozás ez: inkább a szerepet adja, mint az embert, vagy talán helyesebben: jobban tudja megrajzolni a szerepet, mint az embert. A föld, a kor, a hagyomány, a kultúra keretei, amelyek a beléjükszületett költő-embert a maguk szerep-lehetőségeivel várják, aztán a művek, amelyeket a költő ezekben a szerepekben alkotott, élénkebben vannak előttünk, mint maga az ember. Igaz, az emberből is megkapjuk azt, ami a már kifejtett, szemmel is meglátható klasszikus alkatot adja: egyéniségének fegyelmező, alakító, szerepkitöltő erőt és fogékonyságait, de csak halvány lélektani körvonalozást kapunk ennek a klasszikus költőnek emberi nyersanyagáról, s egyáltalán nem tárja fel K. azt a szemmel nem látható, de még mindig megsejthető és kiérezhető lappangó küzdelmet, amely Aranynál a látható formák mögött folyt.

Nemcsak Aranyt, — klasszicizmusunk igazi nagyjait: Széchenyit és Keményt sem lehet tisztán a „klasszicizmus“ magyar fogalmaival megmagyarázni. Erre figyelmeztet már az a tény is, hogy mindenütt a nagy nyugati irodalmakban a klasszicizmusból

lett romantika, nálunk pedig a múlt század első harmadának romantizmusából lett klasszicizmus, így ennek a magyar klasszicizmusnak egyik legmélyebb problémája a megelőző romantikához való viszonya volt, amiről Keresztury-nál nem találunk egy szót se. Széchenyi, Kemény nagy arányban, Arany kisebb mértékben: még a vérükben, egyéniségükben hordják ennek a romantikának nekik már inkább terhes örökségét, — s személyes problémájuk (egyúttal az egész nemzeti kultúra problémája): megküzdeni ezzel a romantikus gyökérhálózattal, megneemesíteni, átformálni, szellemiesíteni s így alkotni meg a klasszicizmus magyar kultúráját.

Arany lappangó romantikus természetének s az ezt átformáló lelki erőknék részletes bemutatására kicsit „szoroska hely az itteni“; épen ezért csak egyetlen példát hozok fel, ehhez azonban magából Kereszturyból indulok ki. Azt mondja ő Aranyról (két helyen is), hogy valami végzet-hit volt benne, az „eleve-elrendelés“ hite. Éreznünk kell, hogy a klasszikus Arany szempontjából ez nem lehet igaz: az ő egész erkölsi világa a szabadakaratra, a személyes szabadságra van építve. Másrészről azonban Keresztury mégsem jár rossz nyomon; sejtí, hogy Arany akarat-problémáját, ahogy önnön életalakításában átélte, nem lehet pusztán a szabadakarat, a sorssal szemben érzett autonómia élményéből megérteni. Hol van hát az igazság: az eposzokban és a balladákban-e, amelyek az egyén személyes erkölsi szabadságát sugalmazzák, vagy a költő magánéletében, amelyre Keresztury szerint is a sorstól való rettegetés átka nehezedik? Az igazság az, hogy itt a klasszikus Arany születését leshetjük ki. A végzet-hit, az eleve-elrendelés veleszületett, mint egy kis ágazata mélyebb romantikus természetének, — s ő ezt a végzet-látomást formálja állandóan, küzd ellene, szellemiesíteni akarja, és ha magánéletében nem is mindig, de az alkotás csúcspontján eljut addig, amíg valóban eszmévé finomítja: az egyéni erkölsi szabadság és a normatív erkölsi világrend eszméjévé. Azt persze könnyen elhitetjük, hogy a győzelem sohasem volt végleges és hogy a legyőzött romantikus látomás árnyéka ottmaradt a háttérben mindig. Ez a belső harc tette nehezzé Arany minden szerepvállalását.

Visszatérek Keresztury könyvéhez. Csak a lényegét érintetem a fentiekben s mellőznöm kell a részletek tárgyalását. Pedig nehezemre esik nem szólni legalább néhány szót Arany legszebb alkotásainak Keresztury-féle jellemzéséről s arról, ahogy néhány mély színnel meg tudja rajzolni pl. az öreg Arany életének különös hangulatát. Ha művét egészben nézem, a magam felfogása szerint találok benne hiányosságokat, de az, ami nincs benne, nem csorbítja annak az értékét, ami benne van. Tökéletes képet ad Aranyról az irodalomtudomány eszközeivel, s talán nem is akart

túlmenni azon a vonalon, ahol már a filozófusibb megértésnek kellene következnie. Befejezésül azonban legyen szabad még valamit nyíltan és őszintén megjegyezni. A tiszta művészi előadás arra vall, hogy Kereszturynek ez a könyv személyes élménye volt. Művésziessége mégsem gyönyörködtet mindig, hanem néhol valósággal nyugtalanító. Vannak helyei, ahol a művészet nyakára nő az élménynek. Könnyed szépiró modora sokszor bánik úgy a mély tartalommal, hogy igazán nem tudjuk: valóban lent járt-e a tengerfenéken, vagy csak a játékos véletlen hulláma dobta elébe ezeket a gyöngyszemeket?

Barta János

Színházi Szemle.

Bibó Lajos legújabb darabja, *Eszter* mélypontján mozog a Nemzeti Színház programjának. Érezzük a szerző becsvágyát, nemes szociális szándékát, s azt is megértjük, hogy az igazgató szenzációs újdonságnak képzelte ezt a laza képsorozatot. Elfogadjuk azt is, hogy a kialakult színpadi kép megtévesztően reményt-keltő lehetett mindaddig, míg a nézőteret meg nem nyitották a közönségnek. De már a főpróbán rá kellett jönnünk, hogy az elgondolt dráma lelke az író tollában maradt.

Esztert, a faluról jött, tapasztalatlan leányt megrontja a fővárosi mételty. Egy kerítőnő tartja hatalmában, ő játszotta egy szépfiú kezére, kitől gyereke is volt, de meghalt. Eszter épp most jön a temetésről. Kálváriáját szomorú kórusként veszi körül a kávéház csöcseléke, az élet elesettjei, vak katonák, zokogó eszelős utcai énekes, bukott nők. Ez a millió máris elnyomja Eszter amúgy is csenevész alakját. Az írónak nincs elég rutinja, hogy az előzmények közlését három felvonásra ossza szét, mindjárt az első felvonásba préseli bele, kommentárszerűen. Az induló eselekményt inkább zavarja, mintsem segítené Eszter multjának rajza. Végszóra megjelenik egy derék kubikus és elveszi a lelki-leg romlatlan Esztert.

A második felvonásnak az a konfliktusa, hogy Eszternek nincs gyereke, a kubikusnak pedig, paraszti mohósággal, mindjárt az első évben kellene. Eszter kétségbeesésében a szépfiúra gondol: attól bizonyára ismét lenne s akkor a türelmetlen kubikus is boldog lehetne. Még gondolatnak is abszurdum ez, a szerző is érzi s úgy igyekszik elfogadhatóvá tenni, hogy Eszter megrémül idétlen szándékától, megvallja az urának. A kubikus a végszóra betoppanó szépfiút megöli, Esztert pedig elkergeti. Író legyen, aki egy ilyen monstruózus fordulatot elfogadtasson a színpadon; *Bibónál* olyan adalékszerűen perog ez a jelenet, mint darabjának bármelyik epizódmozzanata. A millió itt is dominál; a házaspár sialmas konfliktusát mellékes jelenségek szorítják háttérbe. A

harmadik felvonás a kényszerű megoldást hozza. A kubikust a bíróság felmentette. Már bánja tettét, szeretné, ha Eszter visszatérne. Eszter meg is érkezik, végszóra, karácsony estéjén, halálos beteg. A kubikus szembekerül az anyjával, mert ez nem akarja befogadni a „megtérő bűnöst“, mire fia kipurancsolja a házból. A békés megoldást Eszter állapota teszi lehetetlenné: meghal. Hol itt a dráma? Két halott ugyan van, de ezek is csak a drámai élet elsorvadását jelzik. A szavak az író szótárából valók, nem a szereplők sorsából erednek, igazi feszültség nincsen, ami mégis volna, a szorgalmas rendezés és a színészek játéka idézi elő. Sok itt a meghökkentő, sőt visszataszító jelenség is, az író — mintegy igazabb mondanivaló híján — halmozza a lehangoló vonásokat. Általában valami sötét fenyegetés lidércnyomása ül az egész drámán. Nincs az a vad téma, mely alkalmatlan volna az ország első színházában: megfelelő művészettel. Bibónak a mértéktartó ízlésen kívül arányérzéke, alakítóképesége sincsen. Műhelyben voltunk, nem a Nemzetiben, s ez a műhely műhelynek is elég rendetlen.

Egy sereg kitűnő színész játszik a darabban. De mit ér, ha nincs, mit játszaniok, ha a szerep hamis, vagy társtalanul, összefüggéstelenül tétovázik a színen? Rossz darabban a jó színész is csak — magát mutogatja. *Dayka* Margit (Eszter) reménytelenül keresi szerepének a Sonjakkal való rokonságát. *Jávor* Pál kubikusa is inkább csak testi ábrázolás. *Márkus* Emilia, mint kerítőnő, megdöbentő, kirívó egzotikum, irtóztató tünet. A többiek, kevés kivétellel, annál jobbak, mentől kisebb szerepet játszanak.

Igénytelen, de elég mulatságos tréfa *Gerald Savory* vígjátéka, az *Édes otthon*. Apa, anya, két fiú s egy csitri ártatlan évdéseinek, s egymás megható szeretetének aprólékos jelenetezése az egész tákolmány. Súlytalan, rokonszenves, félig nyárspolgár, félig bohémkedő, bohózatba hajló figurák ezek, szeretik a kényelmet, a hasukat s többnyire igen jó kedvük van. Az egyik fiú, akit gyermekkorában fejére ejtettek (egy kicsit mintha a család többi tagjával is ez a kalamitás esett volna) társadalmi rangja ellenére szobalányukat veszi feleségül; a flörtjébe beleúnt csitri egy csinos zongoraművészt csíp el magának, s bizonyára a harmadik csemete is megtalálja majd a párját, mint zsák a foltját. *Savory* szinte tüntet a „cselekmény“ primitívségével s ez jól áll neki. Irodalmi érték nélkül is alkalmas szöveget írt a nem nagyon követelődző nézők szórakoztatására; a Vígszínház színészei, *Ladomerszky* Margit, *Gárdonyi*, *Szombathelyi* Blanka, *Perényi* és a többiek is jól kiaknázzák a hálás helyzeteket.

Denys Amiel, a nálunk már jól ismert író darabja, *Élettársak* (Mon ami), a kevésszerepű, kizárólag a dialógusra szorító modern francia vígjáték nemesebb fajtájából, a Magyar Színházban

érte meg ősbemutatóját. A gondtalan, csak érzékeinek élő asszony, a férfi bölcsesség jóvoltából, lassanként ráeszmél a lelkére, komolyabb hivatására is. Ez a férfi bölcsesség így hangzik: Tulajdonképp nem én vagyok megcsalva, hanem azok, akik feleségem szélsője szerint, kisebb-nagyobb időközökben, egymásnak adják a kilincset; de a tulajdonos mégis én vagyok, mert változatlanul az asszony közelében maradok: én vagyok az örökös tag. Ez a filozófia vígjátéki elemnek pompásan beválik a szellemes francia kezeügyében. Amiel egyébként is talpraesett vígjátékíró, pompás csevegő, s néhány alakjával egészen be tudja tölteni a színpadot. *Törzs Jenő* a tragikomikum legnemesebb eszközeivel minden szereplő fölébe emeli a férj alakját, *Makay Margit* kitűnő az asszony nagyvonalú rajzában, *Földényi László* humora is figyelmet érdemel. A fordítást, igen elevenen, *Bálint György* végezte.

Vajthó László

Zenei Szemle.

A *Schola Cantorum Sabariensis hangversenye* új színnel gazdagította hangversenyéletünket. Megjelent a hangversenydobogón az első egynemű magyar vegyeskar s annál nagyobb az érdem, hogy a katolikus egyházzene magyar reneszánszát vidéki város: Szombathely gazdagította ezzel a cselekedettel. Az új együttes, mint azt kiváló és nagytudású szervezőjük és karnagyuk *Werner Alajos* a mintaszerű műsor előszavában írja: „ha most külső kereiteiben kissé koncert jellegű is, tartalmában istentisztelet akar lenni a régi nagy scholák céljaival és ideáljaival“. A bemutatott *Pa-lestrina*, *Victoria*, *Lassus* és *Ingegneri* művek kiváló előadása mély benyomást keltett és hatásosan bizonyítja azt, hogy *Werner Alajos* még nagy eredményeket fog felmutatni.

Kerpely kamarazene együttesének élményjelentőségű hangversenyén most mint a *Bartók-Waldbauer-Kerpely trió*, *Mendelssohn d-moll* és *Mozart E-dur trió*, meg a *Kodály duó* esztétikumát a maguk igazságában tárta fel. Művészelekkük roppant komolyságával az előadott művek nemes humanizmusát tették magukévá és juttatták kifejezésre.

Anderson Mária néger énekesnőnek hatalmas, érzékeny meleg, bársonyos, lágy és mégis tömör mezzo hangja van és csodálatra méltó az a mesteri mód ahogyan ezt a pompás organumot kezeli. Stíluskézsége is meglepő. Ahogyan ő *Schubert* világát átéli és kifejezi azt kevesen tudják így tolmácsolni. Az előadott művek teljes és költői átélése a legnagyobb elismerésre méltó. Néger spirituáljai meg tolmácsolásában nem exotikus primitív érdekességek, hanem megrázó erejűek.

Andrés Segovia gitárestje a hangszer ma már nem koncer-

táló jellege és az előrelátható átiratok miatt is vonzott bennünket. Érdekelt még az is, hogyan hangzik e hangszer egy nagy hangversenyteremben. Fülünknek ehhez való alkalmazkodását megkönnyítette, hogy Segovia valóban nagy művész-egyéniség és tónusa sokrétű. Elragadóan szólaltatta meg Scarlatti és Mozart kompozícióit, műsorának kiemelkedő száma azonban mégis Bach Chaconneja volt. A zene világában sok ellensége van az átiratoknak, pedig Bach maga is különböző hangszerekre vagy hangszercsoportokra írta meg számos művét. Noha a gitár nem is szerepelt a Bach használt hangszerek között, ott volt közeli rokona a lant. Ezért igazán kár arról beszélni, „stílusos“-e a chaconnet gitáron játszani. A kérdést az dönti el, milyen volt az előadás. Segoviá-é azt mutatja, hogy itt tökéletes és igen magas színvonalon álló művészetről van szó s úgy érezzük, a tolmácsolás méltó volt Bach elképzeléséhez.

Hangversenyéletünkben évadról-évadra fokozottabb jelentősége van a zenekari hangversenyeknek. Közönségünk érdeklődése is nagyobb irántuk, mint a kisebb szólóművészek koncertjei iránt. Valóban megállapíthatjuk azt, hogy nemcsak operaházi, hanem zenekari konjunktúránk is van. Ez a körülmény arra készíti a képzett — nyilvános szólistaként szereplő — de elhelyezkedni nem tudó muzsikuskok nagy tömegét, hogy a zenekari szervezkedés keretén belül kívánja megélhetését biztosítani. *Rajter* Lajos hangversenyével kapcsolatosan emlékezünk meg a múlt évadban alakult Magyar Szimfónikus Zenekarról is. A rádióból jól ismert kitűnő Rajter, mint műsorai mutatják, növekvő becsúgygyal keresi a nagyobb igényű művészi feladatok megoldását. Programmja súlypontjának Brahms c-moll szimfóniának tolmácsolásában őszinte mély átélés fűti. Elgondolásában fokozatosan fejlődik a mű, plasztikusan formálódik és ennek során sok szép részletre világít rá. *Vaszy* igen hatásos Paganini átiratának briliáns előadásával pedig méltó nagy sikert aratott. A zenekar legnagyobb erőssége a jól hangzó vonóskar, a fúvósok még kissé nyersekek, de a Magyar Szimfónikus Zenekar lelkes fiatal testületét fejlődésképes együttesnek érezzük.

A *Filharmóniai Társaság III. és IV. bérleti hangversenye*. A figyelmes hangversenylátogató számontartja, hogy egyik vagy másik zeneművet kinek a tolmácsolásában hallotta. A különféle interpretációkat aztán összeveti s a legszebbnek tartottat marandó élményként őrzi meg. Az így kialakuló zenei gondolatvilágban Dohnányi Ernő valószínűleg sokszor fordul meg s az általa vezényelt III. hangverseny is olyan, melyre szívesen emlékezünk vissza. Hatalmas műsorának két pillére: Mozart B-dur szimfóniája és Strauss: „Imgyen szóla Zarathustra“ zenekölteménye. Dohnányi, Mozart és Strauss tolmácsolásában pompásan juttatja kifejezésre azt, hogy milyenek a zeneművészet abszolút képességei.

Dohnányitól mi sincs távolabb, mint a divatos raffinált stílárís csiszoltság, a tiszta eszteticizmus. Előadásában a búbájos Mozart-mű minden fínomságát, formatökélyét és magasrendű érzelemvilágát kifejezte. Strauss materializmus felé hajló érzelemvilágát is híven szólaltatta meg. A műsor magyar újdonsága *Siklós Albert* szellemes felépítésű, kényes ritmikájú és a fúvósok számára nehéz feladatot jelentő Scherzoja volt. Ennek formája, hangszerelése, szerkesztése és ötletes gazdagsága a nagy tudású művész-pedagógus zenegazdagságáról tanuskodik.

Furtwängler Wilhelm a IV. hangversenyen Wagner: Mesterdálnok-nyitányát ragyogó színekben tolmácsolta és megérezttette annak öserejű hangmámorban való tobzódását. Ennek éppen ellentétes hangulata szólalt meg Strauss: „Halál és megdicsőülés“ művében. Furtwängler sokszor megcsodált költészete és nagy érzelemgazdagsága felejthetetlen élményt szerzett. Igen érdekes volt a Furtwängler temperamentumában Beethoven Sors-szimfóniája is. Éreztük a beethoveni lélek lobogását s ha nem értünk is mindenben egyet romantikus felfogásával, meghajlunk a nagy művész e felfogásában is kidomborodó rendkívüli képességei előtt. A hangverseny koronája Brahms Haydn-variációinak tolmácsolása volt. Fínom részletmunka, lélekzetelállító részletek, káprázatos technika, mély kedély- és érzelemvilág, tudatosság, intuíción és felülmúlhatatlan költőiség keveredett ebben a nehéz előadási problémát is jelentő műben művészi megnyilatkozásá.

Minden évad hangversenyáradata megcsendesedik az év végén. A Zeneművészeti Főiskola ezt a párnapos szünetet évek óta emlékezetessé teszi a karácsonyi hangulatnak megfelelő előadásával. Most *Dohnányi* „Magyar karácsonyi énekek“ első hangversenyelőadását kaptuk ajándéku. Valóban hálásak vagyunk ezért a bensőséges, mélyen átérzett, legtisztább poézissal teli szerzeményért. *Székelyhídy* Ferenc kiváló előadásában szólalt meg a mű a Főiskola tanáraiból alakult kamarazenekar kísérete mellett s a zongoraszólamot maga Dohnányi Ernő játszotta. A „Magyar karácsonyi énekek“ az áhítatot szolgáló irodalom nagy nyeresége. Valóban átélt karácsonyi szerzeményekre pedig soha sem volt nagyobb szükségünk mint ma, hogy ne csak felidéződjék, de belénk is vésődjék a szeretet ünnepének varázsos és megváltó hangulata.

Gaál Endre

Képzőművészeti Szemle.

Régi Olasz Mesterek Kiállítása (képek, szobrok magyar magángyűjteményekből). A *Nemzeti Szalon* igazi karácsonyi kiállítással kedveskedett a művészet barátainak. Egy éven belül ezúttal másodszor gyűjtött egybe és rendezett művészettörténeti értékű tárlatot Petrovics Elek, a magyar magángyűjtők féltve őrzött kincseiből. Szerencés gondolat volt ezúttal az olasz mesterek felé fordulni, mert így, az olasz művészeti termelés arányai és honi gyűjtőink érdeklődése folytán, olyan anyag állott a rendező szolgálatára, amely múzeumok árnyékában is méltán megállja a helyét. Történeti méltatás helyett, hiszen ez túllépné kereteinket, csupán néhány oly egyéni benyomást említünk, amely a műélvező látogatónak egy-egy múzeális gyűjtemény megszemlélésénél személyes élményeként különös örömet jelent.

A renaissance nagy századainak művei után a XVII., ill. már XVIII. század két festője Giuseppe Bazzani és Alessandro Magnasco kötik le figyelmünket, akiket több kiállított képükön lobogó szenvedély és közvetlen előadás jellemez és hoz közel kunkhoz.

A régi olasz kisplasztika felvonulása szerez még különös örömet, ahol Domenico Paris és Benedetto da Maiano madonnái gyengéd költészettel és elegáns előadásmóddal jelesek.

Érdeklődéssel várjuk, mivel lep meg Petrovics Elek és a *Nemzeti Szalon* legközelebb ezen a téren s csak mint különös vágyat ajánljuk figyelmükbe a spanyolokat s az impresszionistákat és ezeket.

A Rippl-Rónai József-emlékkiállítás is az Ernszt-múzeummal kapcsolatban azt, hogy egy-egy állami múzeumban lévő képnek sem árt, ha időnkint más világításban és társaságban látjuk ban, Petrovics Elek szakértő rendezésében vonul fel. 178 válogatott munkával szerepel a tíz évvel ezelőtt elhunyt, rendkívül termékeny festő. A válogatásnál azt a korszakot részesítette előnyben helyes érzékkel a rendező, mikor a Párisból hazatért művész, érett, céltudatos tehetséggel merült bele az itthoni föld szépségeibe s vált korunk intím festészetének utolérhetetlen mesterévé. Fehér falak, barna bútorok közt topogó kedves öregek színes, eszményien békés világa, magától értetődően egyszerű és mégis merész eszközökkel nyer színt, rajzot, formát az olajfesték vagy pasztell közvetítésével. Micsoda port vertek fel ezek a képek keletkezésük idejében! Most pedig, minél jobban távolodnak tőlünk időkben, annál tisztábban látjuk előkelő helyüket a kor európai és magyar művészetében.

Svéd kiállítás a Szépművészeti Múzeumban. Vízfestmények, — rajzok, — érmek. Sajnos ez utóbbi csoportot nem tekintve csak arra elegendők, hogy felkeltsék érdeklődésünket az iránt a művé-

szet iránt, amelynek ezek jórészt csak melléktermékei. Hiába a jóindulatú irányítás a katalógus előszavában, nem a legjelesebb művészek, hanem a legügyesebb rajzolóok kötik le érdeklődésünket, bár ez a kettő mint azt Sergel, Zorn, Larsson, Liljefors mutatják, gyakran együttjár. Az illusztrátorok: Elgström, Fougstedt, Arosenius dominálnak, jelzik, megállapításunk helyességén kívül, az északiak ismert fantáziáját és rajzkészségét. A svéd éremművészet egész fejlődését végigkísérhetjük, míg Milles robusztus darabjai. Walenberg, Olsson és mások erőteljes munkái a jelen magas színvonalú termelését bizonyítják.

Iványi Grünwald Béla legújabb termésével teljesen az intím piktúra mellett tesz hitet. Sajátságosan ütköznek ki ebben a törekvésében Munkácsy- és Paál-hatások s a Fränklnél felvonuló újabb festők visszhangjai. Virtuóza az ecsetnek s csak Rippl—Rónai embereit-bútorait egybeölelő művészetének árnyékában érezzük, hogy az intimitás csak téma a számára.

Szandai Sándor szobrai és Sugár Andor képei töltik be a Tamás-galériát. Feltétlenül a szobrász az erősebb. Fejei jellemzőek, összefogottak, kispasztikája tartalmas, súlyos, csak nagy álló szobránál hagyta el az ereje. Sugár minden képe egy-egy lávaömlés. Még forrnia kell.

A festegető színészek kiállítása érdekes alkalom arra, hogy a dilettantizmus hatásait szemléljük. Ahol az anyag szoros korlátokat szab — lásd a ceruza feketéje s a papír fehérje — ott biztosan mozognak. A vízfestés sem bír ki mindent s a lehetőségek határfalai itt is megtámaszthatják az ügyesen alkalmazkodókat. De az olajfestés lehetőségei korlátlanok. Ha itt nincs képzett, irányító művészi judícium, amelyik maga szab magának korlátokat, az eredmény menthetetlen. Sajnos, a legtöbb dilettáns éppen ezt a korlátlanságot keresi s ezért kell menthetetlenül elbuknia, mihelyt a nyilvánosság elé lép. Fényesen igazolják a fentieket Gellért Lajos artisztikus, szellemes karakter-rajzai — az ellenpéldákról pedig hallgassunk. Kürthy György, a képzett festő, rajzoló és díszlettervező — noha színész is — külön prezentálást és nívósabb szomszédságot érdemelt volna.

A. Tóth Sándor

SILVSTER M.
BUDAPEST, XIV.
HERMINA-OT S.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
MAKKAI SÁNDOR

FELELŐS SZERKESZTŐ:
KERECSENYI DEZSŐ

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

- MAKKAI SÁNDOR: Lenni és élni.
KOVÁCS SÁNDOR: A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság.
KAPI BÉLA: Egy pillantás a nemzeti élet műhelyébe.
RAVASZ LÁSZLÓ: Krisztus és az egyház.
KARÁCSONY SÁNDOR: Protestantizmus és választójog.
ROLLA MARGIT: Este a hajón (vers).
ISTVÁNYI GÉZA: Szellemtörténet, neopozitivizmus, új történeti realizmus.
FEJES ADÁM: Van elnémitő ihletés (vers).
ZOVANYI JENŐ: Adatok a magyar protestantizmus multjából.
KISS TAMÁS: Cantus brevis (vers).
KERECSENYI DEZSŐ: A protestáns folyóirat.
- KRITIKAI SZEMLE.
KRÓNKA.
JELEK ÉS MAGYARÁZATOK.

XLVII. évf. 3. sz.

1938. március.

Ara 2 pengő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

HALMI JANOS: Pongrácz József: Az Apostolok Cselekedetei — — —	134
SZABÓ ISTVÁN: Zoltai Lajos: Ismeretlen részletek Debrecen multjából	136
LOSONCZI ZOLTÁN: Zsirai Miklós: Finnugor rokonságunk — — —	138
FERENCZY FERENC: Pintér Jenő: Magyar nyelvvédő könyv — — —	141
BODOR ANTAL: Földes Ferenc: Vereb község monográfiája — — —	142
GARDONYI ZOLTÁN: Molnár Antal: Kodály Zoltán — — — —	143
KARÁCSONY SANDOR: Incze Gábor: Túl az országhatáron — — —	143
HALÁSZ GÁBOR: Képes Géza: Napnyugati madarak — — — —	144
VAJDA ENDRE: Sándor Judit: Én csak a szívemet adhatom — — —	146
SZABÓ RICHARD: Boross Sándor: Örök tükör — — — — —	147
SZEGEDI ISTVÁN: Jankovich Ferenc: Barangoló — — — — —	149
VAJTHÓ LASZLÓ: Színházi Szemle — — — — —	151
GAAL ENDRE: Zenei Szemle — — — — —	153
A. TÓTH SANDOR: Képzőművészeti Szemle — — — — —	154
KRÓNIKA.	
SÁRKANY OSZKÁR: A M. Protestáns Irodalmi Társaság jubiláris estje — — — — —	156
JELEK ÉS MAGYARÁZATOK.	
PANITI NAGY ANTAL: Szakértelem. — Vannak csodák! — —	158

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, folyóirat-cserepéldányokat, könyveket a következő címre kell küldeni: Kerecsényi Dezső szerkesztő, Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1. Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság tisztikara:

Elnökök:

Kapi Béla, Makkai Sándor, Tomcsányi V. Pál, Hegedüs Lóránt.

Ügyvezető elnök:

Kapi Béla.

Főszerkesztő:

Makkai Sándor.

Felelős szerkesztő:

Kerecsényi Dezső.

Főtitkár:

Szabolcska László.

Titkár:

Váczy Elemér.

Pénztárnok:

Keszler László.

Ellenőr:

Péter Lajos.

Számvizsgáló bizottsági tagok:

*Bendl Henrik, Deák Béla,
Oroszlán Zoltán.*

Ügyész:

Fromm Lajos.

Képviselők a Tud. Társaságok és Egyesületek Szövetségében:

Bánkuti Dezső és Incze Gábor.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányának tagjai:

Aprily Lajos igazgató

Balogh Jenő v. b. t. t.

Bartók György egyet. tan., Szeged

Bánffy Miklós v. miniszter

5. *Benedek Zsolt főtanácsos*

Bernát István. a Nemz. Bank aleln

Bruckner Győző egyet. tan., Miskolc

Budai Gergely ref. theol. tanár

Czeplédy Sándor ref. lelkész, Cegléd

10. *Czinke István ny. ref. püspök*

Csikész Sándor egyet. tan., Debrecen

Deák János egyet. tanár., Sopron

Dezső Gyula jogak. dék., Kecskemét

Mágocsi Dietz Sándor ny. egyet. tan.

15. *Duszik Lajos ev. főesperes, Miskolc*

Domanovszky Sándor egyet. tan.

Erdős József egyet. tan., Debrecen

Erdős Károly egyet. tan., Debrecen

Farkas István ref. püspök, Miskolc

20. *Gratz Gusztáv v. miniszter*

Gyökössy Endre Máv. főtanácsos

Imre Sándor egyet. tanár

Isöz Kálmán főtitkár

Karácsony Sándor tanár

25. *Karner Károly egyet. tanár, Sopron*

Kállay Kálmán egyet. tanár, Debrecen

Kemény Lajos ev. esperes

Kiss Jenő egyet. tan., Sopron

Kiss Ferenc egyet. tan., Debrecen

30. *Kolosváry Bálint egyet. tanár*

Kovács Sándor ev. püsp., Sámsonháza

Kováts J. István ehker. főjegyző

Kutas Kálmán ev. lelk., Szombathely

Magassy Sándor ev. lelkész, Sopron

35. *Maklár Károly ref. püsp., Debrecen*

Mályusz Elemér egyet. tanár

Marton János theol. tanár, S-patak

Mátyás Ernő theol. tan., Sárospatak

Mélich János egyet. tanár

40. *Mikler Károly jogakad. tan.,*

Mitrovics Gyula egyet. tan., Debrecen

Muraközy Gyula ref. lelkész

Németh Károly ev. l., Mosonsztmiklós

Némethy Károly v. b. t. t.

45. *Osztrólczy Miklós ny. főispán*

B. Pap István theol. tan.

Papp Ferenc igazgató

Payr Sándor egyet. tan., Sopron

Podmaniczky Pál br. egy. tan.

Sopron

50. *Pongrácz József theol. tan., Pápa*

Prónay Dezső br.

Pröhle Károly egyet. tan., Sopron

Pröhle Vilmos egyet. tan.

Raffay Sándor ev. püspök

55. *Ravasz Árpád ny. főigazgató*

Ravasz László ref. püspök

Révész Imre egyet. tan., Debrecen

Schneller István ny. egyet. tanár

Soltész Elemér tábóri püspök

60. *Szabó Aladár ref. lelkész*

Szabó Imre ref. esperes

S. Szabó József ny. főigazg., Cegléd

Szabó József II. lelkész, Győr

Szász Károly v. b. t. t.

65. *Sztehló Kornél*

Tankó Béla egyet. tan., Debrecen

Tóth Lajos igazgató, Pápa

Török Pál könyvtárnok

Turóczy Zoltán ev. lelkész, Győr

70. *Varga Zsigmond egyet. tan., Debrecen*

Vasady Béla egyet. tan., Debrecen

Ványi Ferenc tanár

Victor János ref. lelkész

Zongor Béla ev. esperes, Körmend

75. *Zsigmond Ferenc egyet. tanár*

Lenni és élni

Az evangéliumi keresztyénség a nagy reformációban újra „lett“, visszahajolt saját lényegének őskútjába, megfürdött az élet vizében s úgy jelent meg a világban, mint új teremtés. Ezt az önmagából megújult létet védelmezte az óprotestantizmus egyházi keresztyénsége a XVI. és XVII. századok folyamán, a maga módja szerint, az ortodox tan eszközeivel.

A XVIII. és XIX. századok újprotestantizmusa nem *lenni*, hanem *élni* akart. Élni a világban és a világgal. Mint egyik legnagyobb magyarázója jellemezte, többé nem „egyház“ volt, nem akart egyházi keresztyénség és létmód lenni, hanem szellemi mozgalom és irányzat, versenyképes és versenyző tényező az emberi szellem kulturális, társadalmi és nemzeti önkifejtésében. Az újprotestantizmusnak a világban szétoldódó nagy életében az egyházi létmód és maga az egyház is csupán az egyik életforma, de méginkább csak egy történelmi jelentőségű, kinőtt és mellőzhető gyermekruha lett, alig több olyan hagyományok és jelképek őrzőjénél, melyre a felnőtt, felvilágosult, művelt, szabadelvű embernek nincs többé szüksége. Nem nagyon régen még büszke öntudattal vallhatta magát protestáns keresztyénnek az, aki egyháziatlan, sőt egyházellenes volt. Igen jellemző, hogy azok az evangéliumi mozgalmak is, melyek az újprotestantizmus körében felléptek, igen kevés érzékkel bírtak az egyház, mint a választottak közössége, Krisztus teste és a szentek egyessége iránt s egyenesen küldetésüknek vallották ennek a megmerevedett intézménynek belülről való szétfeszítését. A véres és fekete pont után, melyet az európai humánnum válsága és katasztrófája tett ennek a végzetes folyamatnak végére, ma már világosan látjuk, hogy az újprotestantizmus keresztyénsége *élni* akart anélkül, hogy *lett* volna, mert elvesztegetett létét, az evangéliumi valóságot látszatelettel, áltevékenységgel, lényétől idegen szellem szolgálatával akarta helyettesíteni.

Napjaink emberalakító és világformáló tényezői, még akkor is, ha egymás közt ellentétben vannak, egy tekintetben teljes azonoságot mutatnak: az evangéliumi keresztyénséget és annak egyetlen létmódját, az egyházat egzisztenciájának gyökerében támadják meg.

Elsősorban maga a protestáns keresztyénség felelős azért, hogy ezek a viharfúvó óriások az egyházban nem a hit valóságos lelki egyházát, Krisztus testét látják, melyben és amely által Krisztus jelenléte és hatalma egyedül nyilvánulhat meg, hanem emberi, földi, hatalmi intézményt, amely törekvéseiknek nem is

annyira szellemi, mint inkább politikai akadály. Akár pozitív, akár negatív módon állanak szemben vele, akár kiirtani, akár csak mellőzni akarják az új embertípus kialakításáért folyó harcukban, mindenképpen bizonyos az, hogy az ítélet lényege így hangzik: aki *nincs*, az nem *élhet*. Aki nem tudott lenni, az ne akarjon élni, hatni.

Ebben a kegyetlen ítéletben azonban nagyon is megszívlelendő igazság van. Az evangéliumi keresztyénség megvalósítására hivatott protestantizmus, amikor magát szellemi mozgalommá és iránynáá proklamálta, s mint ilyen akart az emberalakítás munkájában vezető szerepet vinni, saját lététől üresítette meg önmagát s elveszítette jogát arra, hogy sajátos és pótolhatatlan feladatot töltsön be a világban. Mihelyt az isteni Kijelentés, illetve a hit szférájából, tehát az egyházi létmódból önként, sőt büszkén kilépett, többé nem lehetett egyéb, mint a humánium szolgája. Hogy valóban szolga és nem vezér volt, aminek annyiszor hitte magát, azt éppen napjainkban kell meglátnia, mikor maga a humánium mind határozottabban teszi túl magát azokon az eszméken és törekvéseken, melyek mellé egykor az újprotestantizmus szegődött. Közel van az idő, mikor a humanista kultúrprotestantizmus cél nélküli, hatástalan, félrelökött és összetört szerszám gyanánt fog heverni a világ országútjának árkában.

De van valami, amit nemcsak tudunk, hanem élő hittel valunk is. A protestáns keresztyénségnek ez a végzetes elhajlása a saját létének egyedüli értelmétől mit sem változtathat magának az evangéliumnak, a Kijelentésnek és az Isten által rendelt létmódnak, az Anyaszentegyháznak világfeletti valóságán és igazságán. Sőt inkább megrendülve látjuk, hogy ez a világfeletti valóság és igazság magában a protestáns keresztyénségben is egyre parancsolóbb hatalommal kezd felragyogni.

Ma már nem „modern“ dolog egyháziatlan, vagy egyházellenes keresztyénnek lenni, ma már a liberális-humanista protestantizmus kezd lommá, ócskasággá, elmaradottsággá fakulni s az örök modernség: a hitvalló egyház körvonalai és tényei bontakoznak ki a hamis *életében* feleslegessé vált, de igazi *létében* öntudatára ébredő evangéliumi keresztyénség belső válságából.

A magyar protestantizmus e pillanatban még jórészt csak szemlélője a keleten és nyugaton folyó ítéletidőnek. De tudnia kell, hogy ez ránézve „kegyelmi idő“, rövid és utolsó alkalom. Most kell és nem holnap, amikor késő lesz, meghallania és megszívlelnie az Igét: „Áron is megvegyétek az alkalmatosságot, mert a napok gonoszak. Annakokáért ne legyetek esztelenek, hanem megértsétek, mi legyen az Úrnak akaratja.“ (Eféz. 5. r. 16–17. v.)

Ma talán nincs olyan magyar protestáns keresztyén, aki a reformáció hajnalának vidám kakasával kiáltana fel: „Öröm élni!“

De olyan nagyon sok van, aki sürgetve hangoztatja: „Ideje élni!“ Pedig a mi legfontosabb és legsürgősebb dolgunk ma nem az, hogy *éljünk*, hanem hogy *legyünk*. Előbb ismét azzá kell lennünk, amivé rendeltettünk, hogy aztán saját valónkból, saját létmódunkból élhessünk azzal, ami reánk bízott.

A magyar protestantizmus nem lehet egyéb, mint az evangéliumi keresztyénség letéteményese. Ha pedig az, akkor teljes önátadással és elszánással vissza kell helyezkednie a Kijelentés feltétele alá, a hit terébe s önmagát e vallástétellel kell kifejeznie: *Hiszek* egy közönséges keresztyén Anyaszentegyházat, szenteknek egységét. Nem állítok, de létesítek, nem szervezek, nem kormányzok és igazgatok, nem államsegélyből fenntartok, hanem *hiszek!*

A magyar protestáns keresztyénségnek abban az egyházban kell önmagára ébrednie, léte értelmére találania, egész valójában megújulnia, amely egyház *a hit tárgya*, a Krisztus valóságos lelki teste. A magyar evangéliumi egyházak élete és munkája ennek az egy igaz egyháznak mértéke alá kell hogy álljon. Gondoljuk csak el, mi volt eddig az a sajátos érdek, amit keresztyénségünk a maga *nevelő és oktató munkája* által adott a saját egyházi iskoláinkban? Mivel volt több, miben volt más, mint a világi iskoláké? Vizsgáljuk meg, hogy *pásztori misszióink* a maga vígasztaló, tanácsadó, irányító munkájában mivel tudott többet és jobbat nyújtani a lelkeknek, mint a világ? Vessünk számot, hogy *gyülekezeti misszióink*, akár módjaiban, akár intézményeiben és eredményeiben tekintve, miben volt más és becsesebb, mint a társadalmi jótékonyosság? Ha pedig azt találjuk, hogy mindezekben se sajátosabb, se jobb, se több nem volt, csodálkozhatunk-e azon, ha a nemzeti szocializmus azt hirdeti, hogy a lelkek és a társadalom az övé, mert ő egységesebben és eredményesebben el tudja végezni azt a munkát, melyet az egymás között is egyenetlenkedő felekezetek csak tökéletlenül és töredékesen végezhetnek el? Ha a mi szolgálatunk is a humánumból fakad és abban merül ki, látszólag talán *élünk*, de valójában nem *vagyunk* s a jövőben nincs többé szükség reánk.

De ha először és mindenekfelett *leszünk*, ha valóban Krisztust éljük és hozzuk hit által az emberhez, a Kegyelmet a bűnös-höz, akkor e létünkben olyan valamit, azt az egy szükségeseget éljük és hozzuk, melyet senki más nem adhat, de amely nélkül az ember belehal szívtelen önzésébe és gögjébe.

Aki *van*, az *élhet*, annak nemcsak lehet, de kell is élnie. Ha van és lesz evangéliumi magyar keresztyén egyház, evangéliumi létmód, akkor a magyar protestáns keresztyénségnek van és lesz élete is. És akkor öröm lesz és ideje lesz élni, mert kell is élnie az Isten által ma hatalmas váddal, de nagyszerű ígérettel is eléje

állított hivatásának: *a magyar nemzet újjáteremtésének*. Ezt az életet nem az a szerep fogja jelenteni, melyet a politikában és taktikában kiméricskél magának, vagy mások kiméricskélnek neki, nem is azok a külön terület-kisajátítások, melyeket a kulturális és szociális teendők részleteiből próbál magának lefoglalni, vagy kap másoktól szemkiszúrásul, hanem élni fogja létét *a nemzeti élet minden terén és minden kérdésben* annak az örökkévaló *alpnak* biztosítása és érvényesítése által, amelyről meg van írva: „Más fundamentumot senki sem vethet azon kívül, amely vettetett, mely a Jézus Krisztus.“ (I. Kor. 3. r. 11. v.) Ezen az egyetlen alapon állva bontakozik majd ki pótolhatatlan és kimeríthetetlen élete abban is, amiben *protestáns*, mert tiltakozó az ember minden önmagával való betelése és megelégedése ellen és abban is, amiben *evangéliumi keresztyén*, mert az isteni szeretet követő és munkálója a magyar nemzet nagy sebeinek gyógyításában.

Makkai Sándor

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

Üdvözlő beszéd a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság f. é. február 11-én tartott jubiláris irodalmi estjén.

A magyarországi protestantizmus egyházainak üdvözlését hozom a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak, mely véréből való vér és lelkéből való lélek. Százados vágyak és törekvések váltak benne életté és valósággá. Nem azért alakult, hogy merőben felekezeti célokat szolgáljon, talán éppen a nemzeti kötelékek lazítása árán, hanem hogy elvégezze a történelmi küldetés reá eső részét, hogy keresztyén osztálytársaival, a testvéregyházakkal nemes versenyre kelve erejét, veritékét odavigye a közös szent oltárra, amit a szécsényi országgyűlés Rákóczi-emlékérme jelképez, a Haza és Nemzet szent oltárára, megfelelő, még könnyű és véromlás közt is megfelelő a serkentő intésnek: „*concurrunt ut alant*“. Amint a reformáció nemzedéke minden külső tagoltság mellett hitt a krisztushívők láthatatlan, de élő eszményi közösségében, sőt nemesak hitt, hanem ápolta, dédelgette is hívei lelkében; amint a reformátorok, Luther és Kálvin Isten akaratának eszközeihez méltóan tanításukkal nemzetük életének újjászülőivé lettek, e társaságban is élt és mindenkor hatott a keresztyén világ nagy egységének ábrándja, amely elé hasztalan emelkednek

mohos korlátfalak; ma is összefogja a magyar protestánság szét-hulló erőit a székely havasoktól a Porta Hungarica-ig, amiképpen összefogta a XV. század protestantizmusa a maihoz hasonló szakadozottságunk szomorú idején. A szabadság és rend elvének harmóniáját hirdetve és magvát szerteszórva szolgálja a diadalmas magyarság és diadalmas keresztyénség magasztos eszményét, hogy a Megváltó nevére minden térd meghajoljon. Szent hitünk, hogy meg is fog hajolni. És meg fog hajolni a kereszthordozó magyarság előtt is, mert az emberiség sorsának tényezői nem azok, akik a keresztfákat ácsolják, hanem azok, akiket a szilaj, vak gyűlölet keresztfára szegez.

Köszönetet mondunk néked, nemes Társaság mindazért, ami munkát a lelkünkben élő eszmények győzelméért végeztél. Hogy szerény körödben Istennek üzenete és követe voltál hozzánk. Köszönet azért, hogy reformátoraink lelkét édes nemzeti nyelvünkön újra megszólaltattad; hogy *Koszorú-füzeteiddel* az Evangélium világosságát elvitted a kunyhókba a névtelen, éhező és szomjazó milliókhoz; hogy multunk küzdelmét és dicsőséges szenvedését ismét lelkünk elé idézted; hogy kezedet mindig a kor ütőerén tartottad, percről-percre érezted és hírül adtad lüktetését; hogy közöttünk oltár és szószék voltál és mint az Ige szolgálja hirdetted minékünk: „*Nincsen senkiben másban üdvösség, nem is adatott az ég alatt más név, mely által megtartatunk, egyes-egyedül az Úr Jézus Krisztus.*”

Ez Igével mint tanulsággal búcsúznak életútdad első félszázados szakaszától. Ezt az Igét bocsátjuk előtted a második félszázad útjára, mint fénylő tűzoszlopot. Hirdesd és kövesd! Ha hirdeted és követed, az életet jegyezted el. Onts magadból világot és meleget, hogy élet zsendüljön, kalász fakadjon a barázdákon, amerre csak jársz a földön!

Az Úr kegyelme legyen veled és vezéreljen téged, míg nemes törekvéseid egytől-egyig révpartra nem találnak.

Kovács Sándor.

Egy pillantás a nemzeti élet műhelyébe

Előadás a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság f. é. február 11-én tartott jubiláris irodalmi estjén.

Egy pillantást vetünk a nemzeti élet műhelyébe s megállapítjuk azt az igazságot, hogy a nemzet nem születik, hanem lesz.

Maroknyi emberesoport elindul a történet ősrendetegéből hajnalsugárral boltozatos homlokán. Lelkében régi énekek emlékfoszlánya szong, szívében elhagyott tűzhely parázsló szikrája fénylik.

Nagy századok, évezredek útján, viharban, napsütésben, koldusalázottságban, királyi fényben. Mindig más és mindig ugyanaz. Mindig megérkezik és mindig elindul. Minden elindulásában előző érkezésének üteme lüktet, minden megérkezésében új elindulásának ereje feszül.

Messze világító csillag vezeti. Mindenből életet, erőt, fejlődést kell kidolgoznia. Számára magvetés a verejték, a könny, a vér, emelkedés a sirüregbe zuhanás, lépcsőfok az összetört oltárkö.

A nemzet önmagában örök levés, történeti ígélet és új lehetőséget rejtő befejezetlenség.

A nemzeti élet láthatatlan műhelyében két hatalom rajzolja a nemzet arcát: a történet és a lélek.

Kialakulásán mindenekelőtt történeti adottságok dolgoznak. Évezredes arcán megismerjük a Volga-melletti őstörzs faji jellemvonásait. Meglátjuk rajta ezeréves történetének formáló hatását. Viaskodott a földért, harcolt nemzeti önállóságáért, független élete feltételeiért és vérét hullatta a magyar és európai kultúráért. Lelkén átsötétednek történeti küzdelmei. Gondolkodásán, jellemén és életszemléletén meglátszik, hogy vérrel öntözött vetését sokszor idegenek kaszája aratta.

Hatalmas tényező a nemzet kifermálásában a közös anyaföld, a bércel váltakozó róna, a zúgó erdőség és a zizegő búzátábla. Mindaz, amit szemünk áttekinteni képes és amit csupán lelkünkkel érthetünk meg.

Hatalmas tényező az állam is. Látszólag külső szervezet csupán, erő és hatalom alkotása, de a bazalt hegyóriás sziklatestéből a nemzeti lélek vési ki a törvény és alkotmány építőköveit.

A nemzeti élet kialakításában hatalmas tényező a történeti mult, mely egyszívű, egylátású, egycélú óriás-emberré teszi a nemzetet. Ez a történeti mult egységes folyamattá válik. Meglátjuk benne a honfoglaló Árpád hadverő kardját, István király kereszttyén hitét és világtávlatot áttekintő államférfiúi bölcsességét.

Verbőczy törvénykönyvét, Hunyadi törökűző viaskodását s a regösök nemzetségétől a mai nemzedékig költők, írók, művészek, tudósok építő munkáját. A történeti multból sarjad a sorsközösség fája, mely ugyanazzal a kenyérrel eteti, a nyomorúság ugyanazon vizével itatja s ugyanazon álmokkal színesíti halottvirrasztó éjszakáit. Nagy jelentősége van a nemzet nyelvének, benne gondolkodása, érzésvilága és életbölcsélete világol, azután szellemi és erkölcsi értékeket egyesítő műveltségének, mit összességében nemzeti kultúrának nevezünk.

Nyilvánvaló tehát, hogy a nemzetet formáló történeti-erők lelki-erőkkel szövődnek át, úgyhogy sokszor nem tudjuk megállapítani, a történet szüli-e a lelket, vagy a lélek teremti-e a történetet. Azt azonban igazságként megállapíthatjuk, hogy a nemzeti élet műhelyének formáló ereje a nemzeti lélekben válik teremő hatalommá. Ez a nemzeti lélek teremti meg a nemzet egyéniségét. Megtisztult aranyabroncsként átfogja történeti életét, tradícióit és aspirációit, államszervezetét, műveltségét, jellemét, szokásait és életszemléletét s mindegyikre ráüti elhatározó bélyegét: ez magyar, ez a magyar nemzet egyénisége!

De a nemzetnek egy magasabb kategóriája is van. Nemzeti egyéniségből nemzeti személyiséggé kell lennie.

A törzs életétől a nemzeti személyiség bércormáig hosszú, küzdelmes út vezet. A törzset más törzs fölé emeli hősi vitézsége s a törzsből nép lesz. A népet nemzetté teszi belső kiépítettsége és egysége s nemzeti egyéniségének kidolgozásával, más nemzetek fölé emeli önmagát. Mindezt elérheti a történethez, önmagához és más nemzetekhez való kapcsolatában. De a nemzet nemzeti személyiséggé csak Istennel való kapcsolatban lehet. Ez pedig azt jelenti, hogy a nemzetnek Isten színe elé kell kerülnie, fel kell ismernie Istentől kijelölt történeti küldetését, fel kell használnia Istentől adott erőit és éreznie kell Isten előtt való felelősségét. Ez a történeti szemlélet a nemzetnek horizontális elhelyezkedése mellett vertikális irányban való elhelyezkedését jelenti.

Ez a vertikális irányban való elhelyezkedés csodálatos változásokat eszközöl a nemzet arcán. Az egész nemzetet Isten elé állítja felekezeti, nyelvi, gazdasági, műveltségi tagoltság nélkül. Azaz meghagyja a különböző tagozódást, de felettük érvényesíti a nemzet egységét. Az egész nemzetet állítja homloktérbe s nem engedi, hogy annak egyes rétegei egymással szembeforduljanak. Az államszervezetet megbecsüli, nemzeti munkája drága eszközének tekinti, de nem emeli önmaga fölé, nem teszi rabtartó hatalommá, avagy szolganevelő tirannussá. Az egyházban a lelkek üdvösségének munkálóját, Krisztus titokzatos testét látja, melyhez a megremegő szív áhítatos imádságával s életének boldog felajánlásával közeledik és megőrzi annak minden más közösségtől

való különállását. Nem helyezi azt az állam fölé, de nem is engedi annak hatalmi szekere elé fogni. Határozott követeléseket érvényesít az emberrel szemben is. A megbízással felékesített vezetőket és a mindennapiság szürke ruhájában járó embereket ugyanazon isteni mérték alá állítja: mindenkitől szívet, lelket, munkát, becsületet kíván. Egyetlen kérdése: milyen értékkel szolgálod nemzeted történeti küldetésben rejlő örök személyiségét?

A nemzetnek Isten elé állása s nemzeti személyiséggé való kiművelése tehát azt jelenti, hogy a nemzet minden értéke az élő Isten sugárzó fénykörébe kerül. A vérrel szerzett és verejtékkal öntözött drága magyar föld, a történeti küldetés és történeti múlt, az államszervezet és a sorsközösség, a nemzeti műveltség és az életszemlélet, az emberi közösség és az életszolgálat, mind-mind megtisztulnak és megnemesednek, mert múlt, jelen és jövőndő nemcsak a történet horizontális, hanem az Istennel való élő kapcsolat vertikális síkjában találja meg örök rendeltetését.

Félszázaddal ezelőtt Hegedüs Sándor, Szász Károly és kiváló munkatársaik azzal a meggyőződéssel hívták életre a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságot s annak folyóiratát, a Protestáns Szemlét, hogy nemzeti létérdeket jelent egy olyan magyarság kiépítése, mely nemcsak nemzeti egyéniség, hanem Isten színe előtt élő nemzeti személyiség is.

A Protestáns Irodalmi Társaság programját a protestantizmus bölcsőjében hozta magával. A nemzetet személyiséggé tevő kultúra ősi forrását tárta fel előtte: a bibliát. A nép lelki és erkölesi életének gazdagításával emelte az egyház és nemzet élet-színvonalát. Gyökérmunkát végzett: hívó, imádkozó, szolgáló embereket nevelt. Koszorú-vállalatával fundamentális építést végzett: család-védelmet, falumentést, tanya-kultúrát. Könyveivel és szemléjével a művelt társadalom számára egyházéleti és történeti tájékoztatást adott és világnézeti irányítást szabott. Látóvá tette a nemzet szemét, hívóvá a szívét, éberré a lelkiismeretét.

Egyszerű kék munkás-zubbonyban beállt a nemzeti élet műhelyébe s a protestantizmus vallásos hitét és nemzet-szeretetét beállította a történet és lélek ezernyi erő-atomja közé, hogy vérben, könnyben, verejtékben, bűnbánatban, imádságban általa is minél tisztábban kiformalódjék a nemzet egyénisége és személyisége.

Mit akartunk egy félszázadon át? Szolgálni!

Miben látjuk dicsőségünket? Szolgálatunkban!

Miben keressük jutalmunkat? Szolgálatunkban!

Miben látjuk jövőndő feladatunkat? A szolgálatban!

Mit kérünk küldőinktől és támogatóinktól? Hogy szolgálhassunk!

Ezzel a bizonyágtevéssel, Isten nevében, átlépjük a második félszázad küszöbét!

Kapi Béla

Krisztus és az egyház

Bezáró beszéd a Protestáns Irodalmi Társaság 50 éves jubileuma alkalmából a zencakadémiában rendezett ünnepségen.

Az elhangzott beszédekből elibénk áll a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 50 esztendő múltja. Ebből engem nem az lep meg, hogy ez a múlt milyen régi, hanem az, hogy ez a program ma is milyen modern. Csodálattal kell adóznom az alapító elnök Hegedüs Sándor szellemének, aki ezelőtt 50 esztendővel olyan tisztán meglátta, mire van szükségünk és olyan határozott formába öntötte mindazt, ami e szükségletet kielégíteni van hivatva. Érdekes megfigyelni, hogy Hegedüs Sándor nem egy theologiai tudós társaságot alapított. Nem is olyat, amelyik egyházpolitikai programot van hivatva megvalósítani. Még arra sem vállalkozott, hogy a kegyesség új vagy régi formáinak a gyakorlására gyűjtse össze az embereket, mindenekfelett tartózkodott attól, hogy támadó felekezeti zászlaját tűzze ki. Ő látta azt, hogy a protestantizmus gyökere egy olyan hit, amelyik egy sajátos műveltséget hozott létre és elhatározta, hogy e műveltség hirdetése és ismertetése által erősíteni fogja ezt a hitet. Így ment teljesülésbe a Protestáns Irodalmi Társaság hármaskor programja: tudományos megismerése a magyar protestantizmus múltjának és szellemi tartalmának, irodalmi becsű olvasmányokkal a népvalláserkölesi színvonalának emelése, a magyar protestáns műveltség embernek mai szellemi áramlatok, támadások és kísértések között tájékoztatása.

Azt hiszem, hogy ma is ez a legfontosabb feladatunk. Más eszközökkel szolgáljuk, mint ezelőtt 50 esztendővel, de ha nem szolgáljuk, még gyorsabban rámelegyünk, mint ahogy mentünk volna ezelőtt 50 esztendővel.

Sokszor tapasztaljuk, hogy egy előttünk kiterített tényszövedék nem a teljes valóság, mert mögötte elrejtetten egy sokkal fontosabb és lényegesebb tényszövedék várja a felszabadulását és kibontakozását. Összel még teli van napsugárral és illattal a levegő, a fák gyümölestől görnyedeznek, hajlandók vagyunk azt vélni, hogy az élet csúcspontra érkezett és önmagával betelt, holott a külső jelenségek mögött lázasan folyik egy nagy leszerelés, a győzelmi külszín alatt az arevonálnak gyors felgöngyölítése, s diadalénekek helyett takarodók harsannak fel és megkezdődik a legnagyobb visszavonulás és a legnagyobb csatavesztés: a tél. Viszont február utóján hiába borítja szemfedél a hegyeket és a völgyeket, a rónákat és a kerteket, hiába állanak ázottan, kopaszon a bokrok, az erdők: tudjuk, hogy mélyen, lent a gyökereknél, a

növények gumóiban és szikleveleiben, elhullott magokban, a fák derekában felhalmozódott készletekben egy elrejtett hadsereg mozdul meg s lázas erő kifejtéssel, biztos haditerv szerint tör előre és nemsokára felhangzanak a megnyert csaták kürtszavai.

Nem tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy a mi mostani keresztyénségünk ilyen látszat-keresztyénség. Nem igaz az, hogy 700 millió ember Krisztusé, nem igaz az, hogy az egyházak ennyi meg ennyi millió hívót számlálnak magukban. Az igazság az, hogy a keresztyén civilizáció külszíne alatt egy borzalmasan erős pogányság terpeszkedik és sokkal kevesebb ember keresztyén, mint amennyit megkereszteltek. Ne gondolja senki, hogy az a máról-holnapra egéig feltorlódo pogányság, amellyel a forradalmas országokban találkozunk, frissen született. Ez ott volt a keresztyén anyaszentegyház keretei között, embereit, mint istenfélő keresztyéneket tartotta számon valamelyik egyház és azt gondolta felőlünk, hogy ezek mind Krisztus népe, elszánt igaz keresztyének, akiket az igehirdetés, vallástanítás olyan mértékkel mérhet, mintha legalábbis mindegyik egy fiók Pál apostol volna. Ez a szomorú tény még ellappanghatott volna a szemünk előtt évtizedekig, vagy évszázadokig, ha nincs egy olyan világhatalom, amely egyeseket, népeket döntésre szólít: Krisztus ellen, vagy Krisztus mellett álljanak csatasorba.

Az egyház *áltatja* magát. *Áltatja, mikor azt hiszi, hogy híve az, aki annak vallja magát.* Áltatjuk magunkat, amikor azt hisszük, hogy aki a keresztyén jelszót használja a politikában, az Krisztushoz személy szerint — ipso facto — hozzátartozik. Áltatás azt gondolni, hogy a keresztekért azért tüzik ki, a nagy tüntetéseket azért csinálják, egyházpolitikai harcot azért vívnak meg, mert az emberekben ellenállhatatlan szenvedéllyel lépett fel az a szükséglet, hogy Krisztusnak szolgáljanak. Ezzel szemben a valóság: mindezeket azért művelik, mert ezáltal új hatalmi csoportosulásokat lehet elérni, s dicsőséget, hatalmat, pénzt, vagy egyéb földi jót nyerni.

Minden katolikus legyen katolikus s minden protestáns legyen protestáns.

Igy jön ki tehát az a tétel, hogy minden egyháznak a legfontosabb, legnagyobb és legsürgősebb feladata és érdeke az, hogy *minden tagja csakugyan az övé legyen.* Az álkeresztyénség helyett valódi keresztyénség éljen kerítéseink között.

Azt a munkát, amit az egyháznak végeznie kell, hogy saját híveiért megküzdjön, azokat megnyerje s akiket megnyert, azokat megtartsa: misszióknak nevezzük.

A Protestáns Irodalmi Társaság is egy missziói gondolat szolgálatában áll. Az a célja, hogy a magyar protestantizmus szel-

lemi erőivel és igazságaival megnyerje és megtartsa az embereket Krisztus egyháza számára.

A világban is, de magunk között is azt tapasztaljuk, hogy a Krisztus és az ő egyháza elválik egymástól. Épen abból támad az álkeresztyénség, hogy az egyház Krisztus nélküli és a Krisztus egyház nélküli. Ezért kétféle formája van a jóindulatú hitetlenségnek és ebből a jóindulatú hitetlenségből toborozza a rosszindulatú és támadó hitetlenség a maga katonáit: vannak, akik elfogadják az egyházat, de nem fogadják el a Krisztust. Ezek azok, akikre nézve az egyház történelmi vagy kulturális intézmény, politikai alkotmány, pártszervezet, hatalmi rendszer; el lehet benne helyezkedni, erőit fel lehet használni, ki lehet játszani anélkül, hogy valaki személyesen viszonyulna az egyház urához: Krisztushoz s megtörténnék rajta az a döntő sorsfordulat, hogy e világ hiúságainak ellene mondjon s a Krisztus mellé álljon.

A másik formája az, amikor az emberek elfogadják a Krisztust, de ellene mondanak az egyháznak. Meghódolnak az evangélium tisztasága, a názáreti Jézus erkölcsi fensége és örök igazsága előtt; csodálják tanításainak mélységét, szépségét, örök időszerűségét, de az egyházban emberi érdekek szövődékét, emberi gyarlóságok fellegrát, sötétség és hatalomvágy sasfészkeit látják.

A Protestáns Irodalmi Társaságnak, mint minden missziói munkának ezt az ellentétet kell feloldania, úgy hogy igyekezék Krisztussal betölteni az egyházat s az egyházban mutatni meg Krisztus erejét. Ezzel a protestantizmus az új félszázadban új értelmet nyer, nemcsak egy szellemi irány a többi közül, hanem maga az evangélium, maga az Ige, úgy amint azt Isten a mai és holnap nap magyarázainak üzeni.

Ravasz László

Protestantizmus és választójog

I.

A protestantizmus egy bizonyos fajta lelki magatartás. Legényege szerint és elsősorban: vallás, vagyis az ember relációja az emberfelettihez, tehát Istenhez, halálhoz, túlvilághoz s az innenvaló világnak minden olyan eleméhez, amelyben transcendens alkatok nyilvánulnak. Mindenki, aki e felsorolt élettényezőkhöz megkülönböztethetően ilyen vagy olyan (és nem másilyen) alap-princípiumok szerint viszonyul, protestáns (azaz nem katolikus keresztyén, nem zsidó, nem egyéb monotheista, nem is polytheista). Az emberi lélek azonban oszthatatlanul egységes s az a lelkimunkája, mely megnyilatkozásában jellegzetesen vallásos, nemcsak vallás, viszont minden más egyéb lelki „termék“, legyen az jogi, művészi, nyelvi, vagy társadalmi viszony, alkotás, kijelentés, gesztus, mindig, minden egyes esetben vallás is. Ha tehát van a magyar szellemi életnek protestáns színeződésű és szempontú szemléje, akkor annak kiterjeszkednie a szellem munkaterületének egyetemére nemcsak joga, hanem kötelessége is. E sorok írója ebből a megfontolásból kapta a megbízást és vette a bátorságot, hogy ez alkalommal, melyet az aktualitás szült, közjogi természetű kérdéshez világnézeti alapon szóljon hozzá. A hozzászólás ezek szerint apolitikus, kritikai és elvi.

II.

Az elv, melynek alapján a választójogot nézzük, a protestantizmusnak, mint vallásnak alaprincípiuma. Isten és az ember relációja a kegyelem és hit viszonya egymáshoz. Az Isten szuverén kegyelméből szabadulhat meg az anyja méhétől kárhozatra méltóan bűnös ember bűneinek megkötöző hatalmából, mégpedig a megváltó Úr Jézus Krisztus egyszeri tökéletes áldozatának, a kereszthalálnak érdeméből. Az ember a maga részéről nem tehet ebben semmit, csak elhiszi, hogy a teljes Szentírás, melyben mindez írva található, Istentől ihletett, azaz igaz és őreá is személy szerint vonatkozik. Ezt a hitet sem szuverénül érzi, vagy nem érzi, hanem ez a hit is Isten különös kegyelmének az ajándékaként juttatik neki, mint erre Istentől elválasztottnak. Ha azonban hisz, megszabadul. Bűnei nem tulajdoníthatnak néki többé bűneiül, kapja Istennek szent Lelkét, amely a szenteknek egyességébe, az egyházba építi bele mint közösségbe egyéni életét, hogy az evangélium örömezetének továbbadója, Isten országa dicsőségének eszköze lehessen.

Ennek a vallásos relációnak a sajátosan protestáns jellege az, hogy egyedüli alapja a Szentírásón alapuló egyéni hit, egyetlen tünete a szabadság, egyetlen ellenőrző biztosítéka pedig a közösség lehetősége. Amennyiben protestáns vagyok, Istennel való helyes relációm felől semmi más bizonyítékom és megnyugtatósom nincs, csupán az, hogy hiszek. Hiába van tehát minden egyéb, egyháztörténet, bölcs egyházatyák egybehangzó bizonyágtétele, a jelenlegi intézményes keresztyénség, annak formái, kultusza, liturgiája, a dogma világosan bizonyított igazsága, a papok tudományja, a hívők istentiszteleti és más természetű egybesereglése, a magam régebbi élményei, az egyetlen pozitívum, amely számomra az Istennel és az emberfeletti világgal való relációmát jelenti és biztosítja, az, hogy én hiszem Isten kegyelmét. Ez a hit adja számomra a szabad állapotot. Hiszem, hogy Isten Krisztus által szabaddá tett, következképp megszabadultam a bűntől és haláltól, tehát szabad vagyok. Az, ami ezen a ponton a protestáns lelket valóban azzá avatja, ami: a skrupulus nélküli szabadság. Szabad vagyok, mit mostantól kezdve cselekszem, azt szabad cselekednem. Nem mérem esetről-esetre sémákhoz, nem utánzom mások erkölcsi modorát, nem szorongok attól való aggodalmas félelmemben, jaj, hátha nem sikerül, mert nem élek többé a törvény nyüge alatt. A törvény Krisztusra vezérlő mesteremmé lett, rajta láttam be, hogy tehetetlen és képtelen vagyok betölteni magam erején, miatta törtem össze s lettem kénytelen Krisztus segítségét igénybe venni. Azt pedig, hogy Krisztus valóban megszabadított a bűntől és én azóta csakugyan szabad vagyok, nem pedig holmi önáltató fikció, vagy misztifikáció mámoros álmodozója, azzal a ténnyel ellenőrizhetem, hogy képes és kész vagyok a másik emberrel együtt élni, ami a legnehezebb feladat a világban, mert szolgálat, áldozat és szeretet nélkül megvalósíthatatlan. A mások által is annyit emlegetett s pregnánsan protestáns jellegű korokban valóban is mindig jelentkező „bűnbánat“ és „bűntudat“ épen abból áll, hogy az ember lássa be, mennyire nem folyik emberi alaptermészetéből, amely önző, mert bűnös, sem a szolgálat, sem az áldozat, sem a szeretet, sem semmi, ami „jó“. Ha tehát lépten-nyomon kiviláglik, hogy megelőző természetemtől teljesen elütő módon és mértékben „szociális“ lény bírok lenni, ez annak a jele, hogy valóban szabaddá lettem a Jézus Krisztus által. A szolgálat, áldozat és szeretet: Isten Szent Lelkének a munkája bennem. „Élek többé nem én“, „az én egész életem imádság“, az „én hitemen“ építi fel Krisztus az ő anyaszentegyházát, a „szenteknek egyességét“.

Ez a protestáns vallásos magatartás. A kálvini színeződésű protestáns lélek különös hangsúllyal érzi ki belőle és éli is meg, hogy mindez kegyelemből való, a lutheri árnyalatú lélek viszont azt érzi mindennél erősebben s életformáló elv kizárólagosságá-

val, hogy egysesedül egyéni hit által lehetséges, a nélkül azonban, hogy a tétel másik felét egyik is, másik is tagadásba venné.

III.

Az egyéni felelősséggel szabad és szent protestáns lélek természetesen viselkedik jellegzetesen és sajátosan protestáns módon a lelki élet egész frontján és valamenyi nyilvánulásában. Azt jelenti ez, hogy a protestáns lélek nemcsak Istenhez való relációjában működik kegyelemben és hit által, nemcsak vallásos életében viselkedik szabad ember módjára és nemcsak mint „egyháztag“ egyénileg és nem azzá „avatva“ szent, hanem jogi viszonyulása, művészi szimboliztikája, nyelvi megnyilatkozásai és társadalmi gesztiója szerint is kegyelemből, hit által, szabadon és szentül él. Az Irás szerint él, amely szerinte teljes szavahihetőséggel ígéri a tökéletességet, „miként a mennyei Atya tökéletes“. „Hiszi“, hogy a tökéletesség, mert rendelkezés szerint szükséges, tehát lehetséges is „kegyelemből, hit által“ és szellemi életének egész területén skrupulus nélkül, tehát szabadon viselkedik, de egyben „félelemmel és rettegéssel, hatalom alá vettette, Krisztus szerelmétől szorongatva, annak foglyaként“, tehát szentül él. Ezeknek a kitételeknek azonban a szellemi élet nem-vallásos megnyilvánulásaiban már semminémű theologiai jellegzetességük nincs. A protestáns alapszövedékű lélek művészi megnyilatkozásai merőben esztetikumok példának okáért; nem „építőbb“ irányúak, vagy „vallásosabb“ hangulatúak egyéb műalkotásoknál s mások műveit a protestáns lelkek sem „élvezik“ más szempontból, mint másítható műélvezők. De műélvezet vagy műalkotás közben is, mint az élet minden egyéb vonatkozásában saját személyükkel par excellence „szabadok“, másokkal szemben pedig par excellence „szentek“. A két fogalom azonban egész pontos definíciót igényel ezúttal.

IV.

Először is hangsúlyozni kívánjuk, hogy sem a szabadság, sem a szentség nem kizárólagos attributumai a protestáns léleknek. Más lelkek is lehetnek szabadok és szentek, a protestantizmust azonban jellemzi ez a két lelki tulajdonság, mert lényegéből természetesen és feltétlenül következik. Azt is expressis verbis kívánjuk kijelenteni, hogy sem az egyik, sem a másik megállapítás nem foglal magában rejtett értékeket. A protestáns ember nem több és nem különb azzal, hogy szabad és szent másítható embertársainál, csak egy bizonyos fajta lelkű ember. A szabad és szent ember nincs, sőt a „tökéletes“ ember sincs bebiztosítva tévedések

és hibák ellen, mindössze másképen reagál az élet nyílt kérdéseire, mint más lelki szervezetűek.

A szabad lelket naiv elfogulatlanság és független gátlástalanság jellemzi. Sem belülről kifelé, sem megfordítva nem érez korlátozást. Nem azért ebédel például, mert delet harangoztak, hanem azért, mert éhes és megbízik éhségérzetében, nem fél tőle, hogy az savtúltengéses éhségérzet. (A beteg ember ebben a vonatkozásában nem szabad.) Ha szabadúszó, nem megtanult szabályos mozdulatokat ismétel, hanem „viselkedik“ a vízben, viszonzozza a víz viselkedését és bízik benne, hogy mozdulatai a mindenkori helyzetnek megfelelőek. Ha úgy szabad ember, hogy szabadlábton él, az a különbség közte és a bebörtönzött rabok között, hogy neki szabad — nem ölni, nem lopni, stb., stb., a rab ugyanezzel kénytelen. Mondanom sem kell, hogy a szabad embernek nem a törvény tiltja a gyilkosságot és a lopást, hanem ő Isten kegyelméből elfogulatlanul él és forgolódik a másik emberrel életközösségben és — csodálatosképpen — a másik embernek sem életében, sem vagyonában nem történik semmi kár. A törvény már kötné a szabad embert, ha a törvényt tölti be közben, akkor már nem igazán szabad.

Ez utóbbi meg gondolás azonban némileg túlul a szabadság fogalmán a szentség fogalma felé. A szabad ember azért igazán szabad, mert nem a maga erején az, hanem szentségéből következőleg. Ő ugyanis már átélte azt a krízist, mely tehetetlenségéből Isten kegyelméhez vezetett s már tudja, hogy a törvényt nem lehet betölteni, ebbe a törekvésbe minden ember belebukik. Ezért szent, ami azt jelenti, hogy az Istené. Szent minden, amit az Isten igényel (az Írás szerint, amely az ő számára autentikus). Ő is szent, mert ő sem a magáé, mióta áron megvétellett. (A Krisztus vére árán, mely elégtételül, váltságul ontatott ki.) Nem a magáé, nem is a köz é, hanem Istené. Isten rendelkezik vele, közegi ellenállása Isten felé megszűnt, azért tudja Isten eszközéül felhasználni. Ez az eszköziség Isten kezében nagyon ökonómikus felhasználódása az „egyéniségnek“, mert indításában Isten Lelke a motorikus erő, az „odaadás“ vagy „odaszentelődés“ lehetővé teszi, hogy maradéktalanul minden energia a cél szolgálatára fordítsék, Isten országának szolgálata pedig mint célgondolat rendkívül megnyugtató a tekintetben, hogy minden bölcsen és jó végre történik. Isten Szent Lelke felhasznál saját céljaira — aki ezt elhiszi, kínzó tépelődések nélkül élhet valóban szabadon. Bár nem a „közé“ az ilyen „szent“ ember, mégis szociális lény, mert mindenkor vonakodás nélkül és korlátlanul annyit adhat magából, amennyi az életközösséghez Isten költségelőirányzata szerint szükséges. A folyószámla bírja, mert „egészen a keresztfának haláláig“ fizetésképes, annyi viszont tökéletesen „elégéses“.

V.

Az eddigiekből az világlott ki, hogy a protestáns lélek *a maga személyében szabad és kifelé hatásában szent*. Szent, azaz Istennek odaadott, az Isten Lelkétől motivált, az Isten céljára irányuló. Röviden úgy fogalmazhatnók ezt meg, hogy a szabadon cselekvő lélek hatásában Istentől függő és Isten akaratából érvényesülő. Ez a hatás két vonatkozásában jelentkezik: az „adott helyzet”-ben és a „másik ember”-en. Tehát sohasem recept szerint, hanem az aktualitás és a szociális szükséglet ellenállása és feladata szerint „hat” a külvilágra: a körülményekre és a környezetre a szabad ember. Hatása az elképzelhető legökonomikusabb, mert egyrészt nem pazarol több energiát, mint amennyire épen szükség van, más oldalról viszont határtalan erőforrásai vannak, s így sem a körülmények nem fognak ki rajta, sem a környezet nem igényelheti teljesítőképességét erején fölüli. Az a tény, hogy erőrezervoárja transcendens forrásokból táplálkozik, kiszámíthatatlanná bővíti kapacitását és — a mindennap méretei keretében — határtalanná tágítja a hatásmezejét. Kispolgári értelemben a protestáns lélek titokzatos, meglepő, sőt nyugtalanító jelenség.

Mielőtt rátérnénk tulajdonképeni problémánkra, még csupán azt kell nyomatékosan hangsúlyoznunk, hogy ez a protestáns lélek nem okvetlenül a protestáns egyház keretein belül helyezkedett el és alkot társadalmi közösséget. Minden valószínűség szerint leginkább és legtömegesebben protestáns vallásúak egyéneiben és tömegeiben él és hat. Mióta azonban a szellemtörténet egyik korszakában az emberiségnek előbb európai, majd amerikai társadalmi átéltek az egyéni felelősség jelentkezésének és kifejlődésének krízisét, e társadalmak akármelyik egyéne szabadabb és szentté lehetett kegyelemből, hit által s színeződhetett azután barokká, aufkléristává, egész a mai napig mindenné, ami az egyetemes emberi szellem történeti fejlődésében a jelenkorig épen feléje áramlott s ahogy épen egyéni rezonanciája megengedte. Az egyetemes emberiség Európaszerte a maga egységében már volt protestáns, a XVI. században, amikor is elsősorban vált számára lehetségessé a szabadság és a szentség egyéneiben is. A XVI. század óta mindenki számára lehetséges ez a lelki magatartás.

Amikor ezt a tényt leszögezzük, nemcsak a katolikus, vagy egyébhitű egyénekre gondolunk. Azt is akarjuk ezzel mondani, hogy a protestánsok között is jóval több ilyen lelkű egyén található, mint amennyit nyilvántartunk, vagy mint amennyi tudja és vallja is magáról, hogy ő ilyen. Mint ahogy az egyén megtérése pillanatától kezdve szabadabb és szentté lett s attól kezdve élete annál szabadabb és szentebb, mennél kevésbé szabályok szerint methodikusan igazodó, az euramerikai embereknek is töme-

gei vannak, akik már a XVI. században (vagy még előbb) megtértek és viselkedésük protestáns, még ha protestantizmusuk egyénekenként az újabb évtizedekben nem is tudatosult. Lévéen pedig a szabad lélek életmegnyilvánulása transzcendens indítású és mindenekfelett spontán, a fordított lehetőséget is fel kell tételeznünk, azt nevezetesen, hogy újabb időben „megtért“, „felébredt“, „újjaszületett“ egyének, vagy csoportok viselkedése minden jóindulat, erőlködés és bizonykodás ellenére esetleg mégsem igazán „szabad“ és „szent“, tehát nem is protestáns.

Még másik megszorítást is kénytelenek vagyunk tenni. Ha feltételezzük, hogy mindenfajta euramerikai lélek lehet protestantizmussal színeződött is, fel kell tételeznünk másrésről azt is, hogy az euramerikai protestantizmusnak is számtalan változata van, sőt, lévén a protestantizmusnak épen az „egyéni“ volta a legjellemzőbb, a lehetséges variációk száma egyenlő az egyének számával. Egészen tiszta típusok talán csak a XVI. században képezhettek nagyobb csoportokat. Az azóta leviharzott szellemi áramlatok nemesak színezték a protestantizmust, hanem sokszor szennyezték is, helyt-helyt egészen meg is hamisították. Mindaddig azonban, míg valamelyik lelket a XVI. század protestantizmusa ihlette utoljára pozitív irányban és éltetőn, akármilyen nyomorúságosan tengő az élete annak a léleknek, mégis csak protestáns az, mert ha alig észrevehető erőhatás formájában, mégis csak protestáns módon reagál a körülményekre, a másik ember felé s saját életmegnyilvánulásaiban egyaránt.

Nincs jogom tehát magamról azt megállapítanom, hogy protestáns vagyok lélek szerint, mert, ha szabadságom nem ismeri el a kegyes papok szenttéavató illetékességét, még kevésbé avathatom szentté magamat, vagy avathatok szentté mást én. Nincs jogom másról azt megállapítanom, hogy nem „jó“ protestáns, mert nekem is, másnak is egyformán megvan az igényem és reménységem arra, hogy kegyelemből, hit által szabad és szent lettem. Emberi megítélés nem kritériuma egyiknek sem. Csak annyit mondhatok tehát, hogy amily mértékben kegyelemből hit által szabad és szent a lélek, annyiban protestáns. Hogy az-e valaki is, nem tudhatom, de tudom, hogy lehet az. Ha pedig van ilyen lélek, mindenre protestánsul reagál. Közjogi problémák között is.

Az a kérdés most már, hogy a választójog aktualitásából közjogi téren mi az „adott helyzet“ és hogy viszonyulunk egymáshoz a „másik ember“ és „én“?

VI.

A protestantizmus elsősorban vallás, a léleknek a természetfelettihez viszonyuló magatartása. Az embernek tehát, mint pro-

testánsnak, a közjog s benne a választójog nem elsődleges problémája. A protestáns lelket nem érdekli különösebben a választójog, mert nem a természetfelettihez viszonyuló lelki tartalom. Nem azt akarom ezzel kijelenteni, hogy protestáns ember ne politizáljon, csak azt, hogy az ember van a választójogban érdekelve, nem a protestáns. Az ember választó és választható, vagy nem választó és nem választható, függetlenül mindattól, amire a protestáns lélek szabadon reagál és Isten indításával hat. Természetesen a protestáns lélek mint aktív vagy passzív választójog birtokosa (esetleg kitagadottja) ebben a vonatkozásában sem befolyásolható szabadságát és szentségét illetőleg, de ez a körülmény imponderabile mindenféle közjogi mérték szerint és számára. Nem lehet tehát azt mondani, hogy a „jó“ protestáns politizál, azt se, hogy nem politizál. Nem lehet tételként felállítani, hogy passzív választójogát gyakorolnia kell, azt sem, hogy kár, ha gyakorolja. Akár cselekszi egyiket, vagy másikat, akár nem, protestantizmusának a közjog nem közege, a választójoggal elfoglalt álláspontja csak közvetve függ össze Istennel való viszonyulásával. Az a lelki munka, mely a léleekben politizál és így, vagy úgy viszonyul a választójog aktualitásából, nem protestáns, mert nem vallásos lelki megnyilvánulás, csak színeződhetik azért, mert ugyanazon lélek tartalma és formája, melynek isteni relációi épen protestánsok. A politizáló lelki erő és lelki forma elemi érzés, életérzés, a lélek testi beágyazottságából induló érzés, törekvése és iránya valami egészen más, mint a vallásos érzése.

VII.

Akár részt kér a protestáns lélek a közéletből, közelebről a törvényhozó munkából, akár közömbösen viselkedik e tekintetben, nem lehet számonkérni e magatartását a protestantizmusától. Akár van választójoga, akár nincs, Istennel a viszonya egyformán lehet e körülményektől függetlenül pozitív is, negatív is.

Még kevésbbé lehet a protestáns lélek szabadságát a szabadság ürügye alatt, vagy annak nevében törvényekkel megkötözni. Nem lehet tehát kimondani tételképen, hogy a protestáns magatartás par excellence ellenzéki, vagy radikális, vagy demokratikus, vagy liberális. De azt sem lehet a fejére olvasni, hogy hivatalból a hatalom pártján van, hiszen írva található, hogy „minden lélek engedelmeskedjék a felsőbb hatalmasságoknak“, vagy, hogy „adjátok meg a császárnak, ami a császáré“. Azt sem állíthatni dogmatikusan, hogy a protestantizmus „forradalmi“ forma, de azt sem, hogy elvből „forradalomellenes“. Épúgy lehetetlen ab ovo arisztokratikus alakulatnak venni, tekintettel arra, hogy természetéből kifolyólag volt kezdettől a kultúra zászlóvivője, iskola-

építő, művelődéspolitikus, a szelekció legegészségesebb esete, presbiteri és konzisztoriális formáiban elit-társadalom. A protestáns lélek nem azért szabad, hogy bele lehetne merevíteni ilyen (és ezekhez hasonló) megkötözöttségekbe. A protestáns lélek mindenkori magatartása viszonyulás az adottságokhoz és a többi lélekekhez, mely esetről-esetre áll be, adódik, módosul és újraalakul, úgy, ahogy Isten tervei szerint akkor épen a legökönómikusabb. Nem lehet tehát azt sem kimondani, hogy a protestáns lélek a legtágabb értelmezésű általános választójog híve, azt sem, hogy már lelki alkatánál fogva a nyílt pluralitás mellett nyilatkozik. Ellenben igenis hangsúlyozni kell két egyformán érvényes tételt, amely a szabadság elvéből következik. A protestáns szabadságnak semmi köze a választójog ilyen, vagy olyan mértékéhez és alkalmazásához, mert a protestáns ember Istenhez képest, Istentől és Istenre nézve szabad, s szabadsága nem politikai természetű. Ez az egyik tétel. A másik — már egyszer hangoztatott tétel — itt is érvényes, természetesen. A protestáns lélek szabadsága a protestáns ember életének minden vonatkozására kihat, tehát közjogi állásfoglalásaira és tevékenységeire is — közvetve, de ez a hatás jogi kategóriák alá nem sorolható, sem abba, mint keretbe be nem fogható.

VIII.

Ugyancsak megfoghatatlan a protestáns lélek másik attribútuma, a „szentség“ is közjogi téren és eszközökkel, vagyis a protestáns ember kifelé hatása (viszonyulása a körülményekhez és a többi emberhez). A gyakorlatiasság, amellyel a protestáns lélek az adott helyzetben viselkedik, a szolgálatosság, áldozatosság és szeretet elve, mely magatartását embertársaival szemben jellemzi, nem jogosít fel bennünket semmiféle konzekvenciának a levonására a választójogi vita aktualitásából. Nem jellemző e tekintetben a protestáns lélek kifelé hatására sem az, hogy a protestáns ember megszorítja a másik ember számára a választójog gyakorlatát, sem az, ha kiterjeszti. De nem jellemző reánézve az sem, hogyan indokolja e magatartását gyakorlati szempontból, azzal-e, hogy egy különben helyes elv korlátlan érvényesítését nem engedik bizonyos letagadhatatlan nehézségek, vagy azzal, hogy itt a tizenkettedik óra, amikor elkésztett lépés mielőbbi pótlásával menthetjük meg, ami még menthető. Nem lehet azt mondani, hogy könnyelmű, ha merész tette határozza magát, sem azt, hogy nem őszinte, mert korrektívumokkal és mesterséges pótmegoldásokkal leplezi valódi szándékát, mely a hatalom gyakorlását a megváltozott eszközök mellett is minden áron biztosítani szeretné a maga számára. Nem lehet pedig mindezt kategorikusan kijelenteni egyszerűen azért, mert a jog forrása életérzés és a test reflexmozgá-

sai, amelyek szintén életérzések után igazodnak, nem eshetnek erkölcsi értékítéletek mértéke alá s — ismételjük — a protestáns gyakorlatiasság és szolgálat principiumai nem a lélek jogi szférájának „termő-elve”. Megint csak arra kell utalnunk, hogy a gyakorlatiasság és a szolgálatosság másképp hatnak a közjogi szférába s így a választójog aktualitásából is, nem ezen a primitíven elképzelt módon és diktatórikusan „rövid úton”.

IX.

Vajjon megkísérthetjük-e már az eddigiek alapján a feleletadást az egyre erősebben feltoluló kérdésre: hogyan „viselkedik” hát a protestáns lélek közvetve, mint vallásos magatartás közjogi szférában, jelesül a választójog problémájával szemben?

Egy bizonyos. Vallásos jellegéhez híven. Az sem kétséges, hogy önmagában: szabadon, kifele hatásában gyakorlatiasan és áldozatok árán is szolgálva.

Mi az, ami így, áradva és mégis visszatartva, spontán, de biztos mederben még mindig érvényesülhet a léleknek e sajátosan vallásos magatartásából, erejéből és hatásából e merőben idegen területen. Csak egyetlenegy, de ez aztán maga a protestantizmus, nevezetesen az *egyéni felelősség*.

Az egyén hiszi azt, hogy amit az adott helyzet és a szolgálat diktálta felelősség mellett akárhol (tehát itt is) cselekszik, az Istentől való, csak jó végre mehet, tehát szabadon megcselekedheti. Meg is cselekszi.

Ha úgy tartja legjobbnak, hogy adassék, illetőleg gyakoroltassék a legszélesebbkörű választójog, akkor ennek megfelelőképpen cselekszik. Ha az óvatosságot véli jónak, akkor korrektívumokat ajánl, vagy eszközöl. Másrészt, ha Istentől elkötelezettnek érzi magát rá, többet törődik ezzel a problémával, ha nem érzi ezt az indítást, indifferens ebben az ügyben. Az alapmagatartása mindenütt egyéni, mindenben szabad és mindig felelős. In ultima analysi: transcendens erőkkkel motivált, velük függvényviszonyban lévő, teleologialag mindvégig felfelé irányuló ez a magatartás.

Ha pedig nem ilyen, hanem ennek az ellenkezője, még mindig van valami sajátosan pozitív protestáns színezete. Az, hogy ilyenkor is tud és mer egészen földi, őszintén anyagszerű lenni. Alantas indítékú, módszerében földhözragadt és célkitűzésében méltatlan ilyenkor, de legalább nem hazugul patétikus és nem utal vallásos gyökerekre.

X.

Nagyon lehangoló volna ez a végeredmény, ha a szabadság, a gyakorlatiasság és a szolgálat semmiféle formában és mérték-

ben nem jellemezné a lélek protestantizmusát ilyen egészen reális és aktuális esetben, mint a választójog problémája, a maga felismerhető jellegzetességében is valahogy. Nem, ez nincsen így, hiszen a vallás a testi beágyazottságú lélek működésének eleven ereje.

A választójog problémájával szemben is mutatkozik közvetlen formájában és módján az a tény, hogy a protestáns egyéni felelősség: szabad. Abban mutatkozik meg, hogy élő protestantizmus még akkor sem hiszi el, hogy a megkötöttségből más, mint bűn származhassék, ha a körülmények nem engedik meg számára azt a szolgálatot, hogy áldozatok árán is szabaddá tegye a másik embert. Olyan szituáció ez, amelyben az egyetlen garancia, hogy jó dolog történik, nem gonosz dolog, az egyéni felelősség mély hite. Hiszem, hogy szabadon cselekedhetem így, hiszen a körülmények így engedik most, ezzel az áldozattal a szolgálatot.

Ma még nem tudhatjuk, milyen formában válik törvény a választójogi javaslatból. De azt reméljük, hogy bábái közt ott őrködik és munkálkodik a protestáns lélek is. Hisszük, hogy egyéni felelőssége teljes tudatában szolgál közben a körülmények ökonómikus tiszteletbetartása mellett — így, vagy úgy döntve, de minden esetben szabadon, szabadságra, jó reménységben a felől, hogy transcendens erők mezején és irányában működik.

Más bizonyosságunk nem lehet.

Karácsony Sándor

Cantus brevis

*Herceg, szépmívű ódák kedvelője,
ne haragudj, most többre nem tellett.
Tudod, sokminden, mint a lehelet
elfullad, mire szó lenne belőle.*

*Bennünk minden csak megfürösztí magát
s illattá bomlik széjjel, mint mikor
tüdőre szívjuk a rózsák szagát,*

*vagy, mint a tejben olvad a cukor...
Mire leírnánk már elhal az ige,
mint ujjaim között e versike.*

K i s s T a m á s

Szellemtörténet, neopozitívizmus, új történelmi realizmus

A magyar szellemi életben, a magyar történettudományban a szellemtörténeti irányzat már elérkezett delelő pontjára. A hős-kor, a kezdeti küzdelmes évek, a nagy viták harcos korszaka már lezárult. A szellemtörténészek híres úttörő, programadó folyóirata, a *Minerva* már alig-alig jelenik meg és legújabb évfolyamaiban nemigen hoz olyan súlyos cikkeket, mint azelőtt. Nincs már szükség harcra, küzdelemre. Az idealizmus és spiritualizmus jelszavával föllépő új áramlat könnyű és teljes győzelmet aratott a pozitívizmuson és a történelmi materializmuson. A magyar szellemtudományok egyes ágazatainak új szintézisei mind e módszer jegyében születtek. A szellemtörténeti iskola tagjai foglalták el a tudományos élet vezető pozícióit, az egyetemi tanszékeket, az előkelő tudományos és kritikai folyóiratok szerkesztői szobáit, ők a múzeumok, levéltárak és egyéb tudományos intézetek, társulatok irányítói. Senki azok közül, aki ma számot tart arra, hogy a magyar szellemtudományban komoly tényezőnek tekintés, nem meri magát nyiltan a régi irányzat, a pozitívizmus hívének vallani. Lassan-lassan azonban, mint minden szellemi mozgalom történetében, itt is kialakulóban van a nagy úttörők epigonjai között egy szellemtörténeti megalapozottságú akademizmus, dogmatizmus, amely minden tudományos munkát csak ezeknek a szellemtörténeti dogmáknak alapján tud megítélni.

A fiatal történész-nemzedék számára ily körülmények között már nem élmény a pozitívizmus, ők nem élték át a nagy harcok korszakát, ők már merőben az új elvek alapján kapták módszeres kiképzésüket az egyetemen, teljességgel ezekben nevelődtek bele. A pozitívizmusról csak úgy tanultak, mint letűnt, elhibázott, rossz módszerről, amelyik némi kevés haszontól eltekintve általában rengeteg kárára volt a szellemtudományoknak.

A fejlődés azonban nem állott meg, nem állhatott meg az „ortodox“ szellemtörténetnél.¹ A huszas évek neobarokk hangulatának kellett ez a szubjektívabb, a realitásokkal keveset törődő szemlélet. De az objektíválódás, a „neue Sachlichkeit“ a harmincas évektől nálunk is egyre erősödő társadalmi folyamata újból a realisabb nézőpontokat hozta fölszínre. Ma a harminc, negyven,

¹ Jellemző a szellemtörténeti irányzat tekintélyének hanyatlására, hogy éppen e módszer legkiválóbb képviselői közül sokan kerültek önmaguknak szellemtörténészekként való megjelölését.

sőt ötven évesek nemzedéke több-kevesebb korrekcióval még a szellemtörténeti irányzat híve; a legfiatalabb, az egyetem padjából csak most kikerülő historikusok között azonban egyre többen hangoztatják, hogy túlvannak a szellemtörténeten. És ezek az ifjak jobb elnevezés, közös alapok kijegecesedése híján — ellenére tanulmányaiknak, módszeres kiképzésüknek — újból szeretik magukat pozitivistáknak, „neopozitivisták“-nak nevezni. Ezt a tapogatózó, részben kialakult „neopozitivista“ történetiszemléletet szeretnék a következőkben szemügyre venni s amennyire most még lehetséges, lényegét, alapelveit, főformáit röviden, a teljesség igénye nélkül, körvonalozni, viszonyát, kapcsolatait, ellentéteit a szellemtörténethez képest ismertetni.

Az új történetiszemlélet elnevezése, a neopozitívizmus, — amint látni fogjuk, — nem szerencsés és éppen nem találó. Egyáltalán nincs itt szó visszahajlásról, a múlt századihoz hasonló pozitivista korszak fölvirradásáról. Hiszen ezek a fiatalok nem ismerik, nem olvasták a „grand siècle“ nagy francia és angol történetíróit, Taine-t, Sorel-t, Ruckle-t, Stephent; jóformán csak halomból, a historiográfia történetéből tudnak róluk egyet s más. A magyar pozitivisták a nagy hazai szellemtörténészek megismerése után még kevésbé hathatnak. Nincs is egyetlen olyan képzett történész ma közöttünk, aki vissza akarna, vagy vissza tudna térni ahhoz az analízáló, az adatok szerves összefűzésétől visszarettenő, minden ízében aszintetikus természetű történetíráshoz, amit nálunk a pozitívizmus jelentett.² A szellemtörténeti mozgalom nagy eredménye, a szintetikus, az egész történelmi életvilágot egybelátó történetiszemlélet sajátja ennek a most formálódó új irányzatnak is és talán még fokozottabb mértékben, mint a szellemtörténészeknek. Éppen ez a mély szintetikus szemléletmód kapcsolja a szellemtörténeti mozgalomhoz. A „neopozitívizmus“ semmiesetre sem a múlt századi magyar pozitívizmus renaissance-a. Ez az új szemlélet teljességgel a szellemtörténet talajából sarjadt ki. A szellemtörténeti iskolának legfőljebb szélső túlzásai ellen, az elméleteken fölépülő, filozófiai megoldásokkal kísérletező történetírás ellen jelent élesebb reakciót, egyébként tulajdonképpen a szellemtörténeti mozgalom egyenes folytatása, realista irányban való továbbfejlődése. Az ó-pozitívizmussal való rokonsága, — újból hangsúlyozzuk, — néhány kétségtelenül meglévő külsőleges hasonlóság ellenére inkább csupán optikai csalódás.

² Hogy a magyar pozitívizmus mennyire mást jelentett, mint a nyugat-európai, itt nem kell részletesen fejtegetnünk. Mindenesetre valahogyan szárazabb és terméketlenebb volt, mint amaz. A pozitívizmus végső konzekvenciáit sohasem merté levonni. (V. ö. Hóman B.: A történelem útja. [A magyar történetírás új útjai. 34. s. köv. 1.]

A szellemtörténet erősen hangsúlyozta, hogy az egész emberi élet, az egész emberi műveltség egységes alapokon épült föl és bármilyen apró részletkérdésről is legyen szó, erre az egészre állandóan gondot kell fordítani. Az ő fölfogásuk szerint az egységes alap a szellem, az objektív szellem. Valamilyen történelmi periódust egy-egy arra a bizonyos periódusra jellemző szellem, valamilyen jellegzetes világnézet foglal egységbe, ez a világnézet-típus az alapépítménye a kor történelmének ez a primer jelenség, független a többitől. A föltámadó mítoszok a főmozgatók, a korszak egész történelme ezekből vezetendő le. Az objektív szellem értékek megvalósításán munkálkodik, el akarja érni a kitűzött normák megszabta állapotot. Ily módon az emberi történet nem egyéb, mint az objektív „szellem többfajta értékirányba egyidejűleg folyó tevékenysége, mely az adott valóságnak az ideák szerint való átformálására törekszik.“³ Nem hanyagolja el ezek szerint a szellemtörténet a dolgok, a pozitívumok világát sem, de miután megállapította létüket, rögtön kereste kapcsolatukat a végső okokkal, rögtön igyekezett világnézeti értékmotívumaikat fölfedni, létezésüket ebből magyarázni, őket teljes egészükben valami célrendszerben fölfogni.

Nyilvánvaló tehát, hogy a történelmi változások végső rugói e fölfogásban mindig transzcendenciák: szellem, mítosz, érték, akarat; vagyis kívül esnek az empirisztikus megismerés határán. Mindezekből az következett, hogy a történelem alaptudománya a filozófia, az idealista filozófia lett. A történész számára legfontosabb föladattá vált a korszak vezető ideáit, értékszemléletét, célrendszerét megállapítani és ezek aktualizálódását, objektíválódását nyomon követni. Így lassan-lassan a megvalósítandó eszme, a megvalósítandó érték fogalmán keresztül bizonyos teleologikus jelleget öltött magára a történelem. Kezdet azután a filozófiai túlzók kezében elsősorban eszmetörténétté, alkalmazott filozófia-történétté válni, az ideák elváltak az őket hordozó társadalom történetétől és — hogy egészen karikatürisztikus túlzással fejezzük ki magunkat, — deus ex machina módjára fölülről nyúltak bele az emberi életvilágba. A történelem kapcsolatai az empiriával meglazultak.

Még egy probléma van itt, amit föl kell említenünk, a történelem objektivitásának kérdése. A szellemtörténeti módszer Spranger alapján azt vallja, hogy objektív történelmi megismerés pszichológiailag lehetetlen. Minden megértés tudatosan, vagy tudatlanul egy világnézeti magatartásból fakad.⁴ Természetes kö-

³ Joó Tibor: Bevezetés a szellemtörténetbe. (Bpest, 1935) 126. l.

⁴ Kornis Gyula: Történetfilozófia. (Budapest, 1929) 66—67. l. Joó Tibor i. m. 166 s. köv. l.

vetkezménye különben ez a felfogás az értékelés hangsúlyozásának. A szellemtörténész nem elégedhetik meg a „wie es eigentlich gewesen ist“ megállapításával, számára a történésnek mindig van valami jelentése, értelme, a szellemtörténész semmit sem ért meg bizonyos célrendszerbe való behelyeztettség nélkül, ily módon a földolgozó világnézetét csakugyan nem lehet a szintézis alaptényezői közül kirekeszteni. Mert valóban világnézetének megalapozottságától függ, hogy milyen jelentést ismer föl a történésben, milyen ideák érvényesülését állapítja meg benne és ebből a szempontból melyeket tart jelentőseknek, vagy jelentékteleneknek. A történelmet irányító erők megismerése mind kívül esvén az empiria határán, nem lehet objektív történelem, amint nem lehet objektív metafizika sem.

A szellemtörténeti iskola legkiválóbb, legigazibb historikusai gyakorlatban sohasem valósították meg következetesen a szellemtörténet ez alapelveit; józan történelmi érzékük — ami mindig erős valóság-értéket is jelent egyben — visszatartotta őket az ilyen idealista szélsőségektől. Tiszta szellemtörténeti módszerekkel dolgozó történész még az ifjabbak között sem igen akadt. Sőt hovatovább a szellemtörténet realizálódásának folyamata is megindult egyesek munkásságában. A szellemtörténeti szemlélet egyoldalúsága különösen a történettudomány reális ágait sujtotta erősen, a gazdaság- és társadalomtörténetet, az archeológiát, de kiváltképpen a történelmi segédtudományokat, az ortodox szellemtörténetek által a pozitívizmus reliktumainak tekintett és többé-kevésbé lenézett diplomatikát és paleográfiát. Úgyhogy pl. az utóbbiak, az írásbeliségtudományok nem is kapcsolódtak be a szellemtörténeti mozgalomba, önmaguk számára nem tudtak szellemtörténeti módszereket kialakítani. De a társadalom és gazdaságtörténelem számára is csak tapogatózás volt szellemtörténeti módszerüknek szervezése. Igen jellemző dolog, hogy a magyar szellemtörténet programirátát jelentő „A magyar történetírás új útjai“-ban egy történetfilozófusnak kellett a társadalom- és gazdaságtörténeti fejezetet megírnia.

A szellemtörténeti módszer egyoldalúságait leginkább megérző reális történelmi disciplinák képviselői között, — ezek különben sem folytattak sohasem mélyrehatóbb filozófiai tanulmányokat — kellett az új, a régivel sok tekintetben ellentétes történet-szemléletnek kialakulnia. Az általános társadalmi helyzet is a szellemtörténet ellen szólt. A konkrétumokat kerülő, absztraháló, tehát bizonyos szempontból relativista történet-szemlélet ideje lejárt. A legújabban fölmerülő súlyos problémák idején biztos, reális eredményekre volt szüksége a társadalomnak. A magyar szellemtörténeti mozgalom nagy tanítómestere és állandó impulzus-adója, a német történetírás is eltért ettől az irányzattól és ma

már merőben más utakat követ. A magyar történészek a fennálló szoros kultúrkapcsolatok következtében szintén ráléptek erre az útra. A faji alapokon álló történetszemléletet ugyan senki sem fogadta el képzett történészeink közül, de a sokkal jelentősebb régiségkutatói mozgalom nálunk is nagy hullámokat vert. Ezek a kutatók már mind más, realista szemlélet alapján dolgoznak. A szellemtörténetből csupán a mélyen szintetikus, a részletekből mindig az egészre kitekintő szemléletmódot őrizték meg. Ugyanez áll újonnan nekilendülő mezőgazdaságtörténetünk ifjú munkásaira. Mindezek még nyiltan nem léptek föl a szellemtörténet ellen. A nyílt szakítást Hajnal István történetírása jelentette.⁵ Ő már merőben másban látja a történet lényegét, mint a szellemtörténészek. Szemlélete a realista francia és angolszász történetírókéhoz áll közelebb. Közvetlen tanulmányi köre ugyan még nem alakult ki, de amióta a német történetírás lehanyaglásával újból a nyugati, francia és angol historiográfia veszi át lassan nálunk is a vezetést, egyre több hatása van a fiatalokra. Az egyetemről mostanában kikerülő disszertációk javarészen már megérik az ő hatása. Az új magyar történetszemlélet kialakulásában elhatározó jelentősége van.

Az új szemléletmód erősen szociológiai megalapozottságú. Ez a szociológiai beállítottság talán félreértésekre adhat okot, hiszen a történelmi materializmus eléggé kompromittálta a „szociológiai“ történetírást. De nem ilyesmiről van itt szó. Ennek a szemléletnek semmi köze sincs a történelmi materializmushoz, távolról sem a comte-i, vagy a spenceri organikus szociológia alapján áll. A modern viszonszociológiai irány adta az alapszempon-
tokat. A társadalom kialakulásáról kifejtett Vierkant- és Wieseféle tanítások jelentik az elindítást. Nem beszélhetünk itt a szellem tagadásáról. Csak ez az új történelemszemlélet már másként látja a szellem szerepét, mint a szellemtörténet.

Az egyes emberek, vagy embercsoportok életében állandóan szerepelnek bizonyos szellemi tartalmak. De ez a belső szellemi tartalom az egész történelem folyamán meglévő és ható valami. Az ember szellemi struktúrája többé-kevésbé mindig azonos volt. Racionalista szellem, kapitalista szellem, miszticizmus stb. mindig kimutathatók. Ha végiglapozzuk a filozófia történetét, rá kell jönnünk hogy a fellépő eszmék sohasem újak, valamilyen formában megvoltak már a legrégebb görög, vagy kínai filozófiában is. Nincs az objektív szellem történetében sem fejlődés. Mindig társadalmi viszonyok szabják meg, hogy a szellem melyik formája jut hatáshoz. A társadalom atomizálódása idején, pl. a XIX. szá-

⁵ Részletesen kifejti elméletét világtörténetének bevezetésében. (Hóman—Szekfü—Kerényi szerkesztette Egyetemes Történet. III. köt. Bpest, 1936.)

zadban a legkülönbözőbb szellemi irányok kerülnek felszínre és fejthetik ki hatásukat. A társadalmi kötöttségek, a hagyomány-szerűség idején pl. a racionalista szellem nem tud kibontakozni. A történelmi változásokat, a történelem dinamikáját tehát az emberközi cserének, ember emberhez, embercsoport embercsoport-hoz való viszonyulásának változása okozza. Ezek a szociális viszonyváltozások adják a fejlődést. Ez az alapfolyamat, erre épül föl az egész emberi életvilág, ebben leli végső magyarázatát a mítoszok története éppen úgy, mint a gazdasági eszközöké, vagy az okleveles gyakorlaté. Az emberben nem lehet különválasztani a testet és szellemet és az absztrahált szellemet a társadalom fölött függetlenül lebegő vezéricsillagnak megtenni. Az ember-szférában mindennek változását végeredményben csak azoknak a tényezőknek változásával lehet magyarázni, amelyek módot, lehetőséget nyújtanak, hogy emberi kultúra, emberi kultúrtörténet egyáltalán megindulhasson és állandóan továbbfolytathatóhassék.

Ilyen módon a filozófia helyére ebben a történetiszemléletben a szociológia lépett. Ezzel együtt megszűnt minden, amivel a filozófia terhelte meg a történelmet: az értékelés, a világnézeti megalapozottság hangsúlyozása, a szubjektivitás. Midőn az új szemlélet az empirisztikus megismerés számára transzcendentális faktorokat nem tekintí már alaptényezőknek a történelemben, a reáliák világában a kutató és földolgozó világnézetének már nem lehet olyan döntő szerepe, az objektívításra több remény lehetséges, az egész szintézis megszabadul a szubjektív labilitástól. A szellemtörténeti pszichológizmusból folyó alanyiség, individualizmus helyére inkább törvénykereső generalizálás lép. Megnyilvánul ez a témák keresésében is.

Az új szemlélet nem keres jelentést, értelmet a történelemben. Nem nézi az időközönként kitűzött célt, motívumokat, hanem a társadalmasodás mélyén rejlő okokat kutatja, amelyek az emberi történelmet olyanná formálták, amilyenné lett, amelyek alkalmas, formát adtak a lappangó belső tartalmak kifejlődésére.

Ez a szociológiai alak a szellemtörténeti irányzattal szemben csakugyan a pozitívizmussal való rokonságra mutat. Ugyanilyen jelenség a pozitív adatoknak erős figyelembevétel. Az oklevelek, a tárgy-történet, archeológia, történeti statisztika, a gazdaságtörténet apróbb jelenségei jelzik legjobban azt a szociológiai utat, amelyet az emberiség bejár. Ezek a látszólag jelentéktelen, a mindennapi élet viszonylataiban únos-úntalan szereplő dolgok jellemzik azt a társadalmi apró munkát, tömegmunkát, amely az emberi társadalmasodás formáit megváltoztatja, amely e szerint mindennek alapfolyamata. A pozitívumok, a „petits faits“ tehát igen fontosak a történelem számára.

A pozitívizmussal való e hasonlóság azonban csak külső-

leges, látszólagos. A pozitivisták számára a pozitívumok föltárása öncél, ők itt megállnak, a „neopozitivisták“, éppúgy, mint a szellemtörténészek „metapozitivisták“, túlmenni a pozitívumokon, mögéjük néznek, csak egy nagy folyamat jelzőköveinek tekintik őket. És ennek a folyamatnak föltárása a föladat. Végeredményben tehát itt is a szintézis a leglényegesebb. A huszadik század magyar történetírásának főjellemvonása a szintétizmus marad, csak a kezdeti idealista és szubjektív megalapozottságú szintézis helyére a realista és objektív alapú szintézis lép.

Istványi Géza

Este a hajón

*Valaha régen
a szálló este puha csendjén
mesebeli tündérek keltek.
Szóló szőlő, mosolygó alma,
csudavirágok énekeltek.
...Hogy este lett,
hát szállt a meseszó:
Tündérországba
vitt egy nagy hajó.*

*Tizenhat évvel
már álmok vontak
és a messzeség.
Hívtak távoli
sejtelmes zenék,
... s hogy este lett,
már vitt a ringató:
álomvirággal
megrakott hajó.*

*Ma... két kezembe
hajlik le fejem.
Ó, messze partok, sápadt csillagok!
sötét a tenger
s én magam vagyok.
...Bús este lett
és viszen a hajó:
az életem
halálba ringató.*

Rolla Margit

Adatok a magyar protestantizmus multjából

I. Volt-e Vásárhelyi János nevű tanár Sárospatakon — és még valami.

Csécsi János óta Szombathi Jánoson keresztül egészen Marton Jánosig (bezárólag) egy Vásárhelyi János nevű is szerepel a sárospataki tanárok névsorában. Ennek Csécsi 1606-tól 1608-ban is tartónak, Szombathi pedig még előbb kezdődőnek véli a hivatalkodását. Marton viszont, miután csak a 16. századbeliéről volt módjában pontos dátumokat adni, bár ott is átvéve egy pár hibát, a 17. századbeli felőli bizonytalanságában egyszerűen Szombathi után halad erre nézve is.¹

Pedig Szombathi ma már bizonyosan észrevette volna, hogy a Vásárhelyi János tanáruul felvételének végképen nincs több alapja, mint egy — tollhiba. Csécsi János ugyanis az ő „Registrum historicum“-ában csupán a következő följegyzésből indul ki a Vásárhelyi János tanárságára vonatkozólag: Illyricus János a sárospataki iskolában 1608-ban volt senior, Vásárhelyi János és Kecskeméti János rectoráságuk alatt.² Ennek a följegyzésnek azonban semmi egyéb nem szolgálhatott alapjául, mint egy a Szent-simoni Pastoris Gábor respondensége és Martini Jakab professzor elnöklése meg szerzősége mellett Wittenbergben 1608. jan. 20-án tartott egyetemi értekezés ajánlása, mely K(ézdi) Vásárhelyi Mózes sárospataki rectorhoz, Kecskeméti János ottani lectorhoz és Illyricus János ottani seniorhoz volt intézve.³

Nyilvánvaló ebből, hogy aki jegyzetet készített erről az ajánlásról, akár maga Csécsi, akár más, a máshonnan is ismert Mózes keresztnevé Vásárhelyinek tévesztette el a többi csupa Jánosok között a keresztnevét. És az szintén nyilvánvaló ugyaninnen, hogy a Marton művében hiányos sok egyéb között a Kecskeméti Alexis Jánosról való megemlékezés is.⁴ Már abban sincs igaza, hogy „*talán* 1608-tól“ volt rector, mert hiszen mindenesetre épen ettől az évtől kellett lennie, még pedig Kézdivásárhelyi Mózesnek ez év nyarán⁵ történt halálát követőleg. De az idézett adatból meg kétségtelen, amiről ő teljesen hallgat, hogy a Kézdivásárhelyi Mózes életében, legkésőbbben 1607-től lectori hivatalt töltött be. Hogy pontosan melyik, esetleg régebbi évtől fogva, az a jelenleg ismert adatokból meg nem határozható. 1600 elején másodpapi állásban működött Sátoraljaujhelyben⁶ és alighanem már Ujfalvi Katona Imrének 1602 vége felé vagy 1603 elején való eltá-

vozása után foglalta el a sárospataki lectori tisztelet, melyről Kézdivásárhelyi Mózes ekkor a rectorira lépett volt elő. Azokban az években tehát, mikor Csécsi, Szombathi (és Marton) szerint állítólag egy Vásárhelyi János nevű tanárkodott, teljességgel nem egy ilyen nevű, hanem vagy Kecskeméti Alexis János vagy pedig egy vagy több ismeretlen nevű volt a lector.

A most említett adattal kapcsolatban, a benne említett egyik személyből kiindulva, ezzel a megállapítással egyidejűleg egy másik történeti tényre is rá kell mutatnom, ugyancsak a sárospataki collegium multjának a Marton könyvében ismertetett korszakából.

T. i. az idézett Szentsimoni-féle ajánlás értelmében Illyricus János 1607-ben seniorságot viselt a sárospataki collegiumban. Ám a Miskolci Csulyak István önéletrajza szerint 1586-ban is,⁷ 1599-ben is⁸ Illyricus János töltötte be ezt a tiszteletet. És hasonlóképpen egy országos levéltári okirat⁹ 1590-ről sem másat mond collegiumi seniornak, mint Illyricus Jánost, akinek mint a sárospataki egyház kántorának és az odavaló tanulók seniorának adómentességgel ruházta fel a házáat Dobó Ferenc. Ezek az időközök (1586—1590—1599—1608) elképzelhetetlenné teszik azt, hogy valamennyi alkalommal külön személyekről lehessen szó. Legfeljebb az első és utolsó időpontban szereplőkről volna feltehető, hogy az utóbb előforduló történetesen fia lehetett az először előfordulónak. De még akkor is feltétlenül bizonyos a közbeeső időpontokból, hogy a seniori hivatal akkor még nem évenként vagy épen — mint később sokáig — néhány hónaponként¹⁰ változó, hanem igenis állandó volt, melyet huzamosabb időn át ugyanegy személy látott el.¹¹ Ennélfogva minden biztonnyal csupán 1613-ban vette kezdetét a seniornak az ifjúság kebeléből időszakonként való választása,¹² érdekes véletlenként a negynevű Geleji Katona Istvánnal kezdődőleg.

II. Mi igaz az 1635-iki bodrogkeresztúri zsinatból?

Debreczeni Ember Pál szerint¹³ a tiszáninneri református egyházmegyék unióját szorosabbá tette és megerősítette az 1635. jún. 20-án Bodrogkeresztúron tartott közszinat, amikor is a négy esperes, u. m. Miskolci Csulyak István, a zempléni, Szegedi Benedek, a borsodgömörkishonti, Kovásznai Imre, az abaujtonnai és Görgei János, az ungi, az összes jelenvoltak szemeláttára kézzel tett bizonyosságot szent egységökről s ünnepélyesen megígérte a kölesönös szolgálattételt. Egyszersmind azt is elhatározták, hogy mindegyik esperes javasolni fogja egyházmegyéje közszinatan, hogy évente legalább egyszer, egyházmegyénként váltokozva, az összes esperesek ellátogassanak a soros egyházmegye

közzsinatára s egyiköket, azt, amelyiknek egyházmegyéjében az ily közzsinat tartatik, hasonlóképen sorjában, superintendensöknek ismerjék. Kimondották továbbá, hogy ezeken a közzsinatokon ejtik meg a lelkészszentelést, meg hogy összeírják a négy egyházmegye közös kánonait, végül pedig az iránt is intézkedtek, hogy egy legyen az agendájok s mind az igehirdetésnek, mind a szentések kiszolgáltatásának egyforma legyen a módja.

Erről a bodrogkeresztúri zsinatról a Debreczeni Ember Pál nyomán Földváry László is megemlékszik,¹⁴ Zsilinszky Mihály pedig „A helvét hitvallású egyház zsinatai“ közé sorozva „A komjáti, bodrogkeresztúri és szatmárnémeti zsinatok“ egy kalap alá vételével¹⁵ szemelláthatóan hasonló fontossággal ruhazza fel, mint amilyent méltán tulajdonít a másik két fölemlítettnek. Majd néhány naív és hibás állítás előrebocsátásával ekként írja le a zsinat megtörténteknek vélt eredményeit: „...most a kor kívánalmaihoz képest szorosabb unióra léptek. A négy esperes közül egy közös elnököt, communis inspektort, superintendenst választottak. A közegyházat egyetemesen érdeklő kérdésekben, p. o. hitelvi, szertartási és iskolai ügyekben közzsinatot tartottak.“¹⁶

Mint észrevehető, Zsilinszky valami ismeretlen, de megbízhatatlan forrásból merítette értesüléseit az állítólag Bodrogkeresztúron végzeteket illetőleg, egészen fantasztikus dolgokat mesélvén rólok, mert hiszen ha valósággal mindazt megtették volna határozatukban, és végre is hajtották volna a tiszáninneri reformátusok, amit ő előad erre nézve, úgy már ekkor befejezetté vált volna ebben az egyházkerületben is a püspök kormányzata alatti egység, nem pedig száz év múlva kell vala az egyházkerületnek első püspökét megválasztania.

Csak az a baj, hogy ez az egész história nélkülözi a történeti alapot. Az, amit Debreczeni Ember Pál elbeszél, tényleg határozatba ment, ha nem is közzsinaton, s ha nem is ott és akkor, ahova és amikor ő teszi. De az, amit Zsilinszky papírra vetett, csupa képzelődés eredménye.

A tényleges valóság az, hogy nem is Bodrogkeresztúron, nem is jún. 20-án, és — mint mondám — nem is közzsinatban, hanem 1635-ben ugyan, de okt. 10-én, még pedig Bodrogkisfaludon, a tiszáninneri négy esperesnek a zempléni egyházmegye „presbyteriumi gyűlésével“ (ma tanácsbírák értekezletének mondhatnók¹⁷) kapcsolatosan tartott összejövételén állapodtak meg azokban a végzésekben, amiket felsorol Debreczeni Ember Pál. Határozataik mindenestre beváltak volna nemcsak első, hanem még második lépésnek is az egyházkerület valódi egységének megteremtéséhez. Az volt azonban a baj, hogy a Miskolczi Csulyak István esperesi naplójában megörökített megállapodások¹⁸ az ő följegyzése szerint „prandio sumpto“ történtek. Így aztán nem

róhatjuk fel, hogy — miként Miskolczi széljegyzetben bevallja önmagáról — ő bizony elfelejtett a maga egyházmegyéje zsinatán indítványt előterjeszteni, a többi esperes pedig még inkább abban a helyzetben lehetett, vagy talán még előbb kimehetett emlékeztetőkől az egész tanácskozás és a nagy felbuzdulás, mikor még az is így járt, aki legalább följegyezni mégsem mulasztotta el. A többi, egy tucatnyi lelkészársok között pedig, ha vissza bírt is gondolni egyik-másik a tervbe vett sok szép intézkedésre, mindenestre tanusított annyi tapintatot, hogy ne figyelmeztesse espere-sét feledékenységére.

Maradt aztán minden a régiben.

Debreczeni Ember Pálnak annál feltűnőbb többszörös tévedése, mivel ő okvetlen egyenesen a Miskolczi naplójának a felhasználásával írta meg közlését, és így meg kellett volna arról is győződnie, hogy noha tényleg hívott egybe Miskolczi jún. 20-ára zsinatot Bodrogkeresztúrba,¹⁹ ám ennek megtartását meggátolta az árvíz, azután meg el is halasztotta Miskolczi az egészet.²⁰

¹ A sárospataki református főiskola története. I. rész 1931. 32. l.

² Sárospataki Füzetek 1864. 692. l.

³ Régi Magyar Könyvtár III. k. 1063. sz.

⁴ I. m. u. o.

⁵ Nem júl. 17-én, mint Marton állítja, hanem ennél korábban. Szombathi és persze Marton sem tudja, hogy ez a Kézdivásárhelyi Mózes külföldre menetele előtt Máramaroszigeten rectorkodott.

⁶ Szenczi Molnár Albert naplója... 1898. 28. l.

⁷ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 1927. 123. l.

⁸ U. o. 128. l.

⁹ Országos levéltár N. R. A. 765—4. — Más ismeretlen adatokat is találtam, melyek a collegium történetének már megjelent részét már csak ebben is hiányosnak tüntetik fel. Kétségtelen is, hogy a helyi kutatás korántsem elegendő egy megfelelő mű megírására.

¹⁰ Szinyei Gerzson szerint évenként változott, természetesen az ő személyes tapasztalataihoz képest. A multa nézve azonban hathatós cáfolat a Koncz Józseftől (A marosvásárhelyi ev. ref. collegium története 1896. 174—6. l.) közölt névsor.

¹¹ 1598 áprilisában is Illyricus János volt kántornak említve, de itt nincs a seniori minősége feltüntetve (Országos levéltár N. R. A. 751—29.).

¹² Marton: i. m. 157. l.

¹³ Lampe—Ember: Historia ecclesiae reformatae in Hungaria... 1728. 573—4. l.

¹⁴ Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez I. k. 1898. 61. l.

¹⁵ A magyarhoni protestáns egyház története. 1907. 248. l.

¹⁶ U. o. 251—2. l.

¹⁷ Aminek azonban semmi köze a presbiteri rendszerhez, épenúgy, mint a dunántúli egyházkerület hasonló jellegű és nevű intézményének.

Fejes Adám: Van elnémitó ihletés

¹⁸ A jelenvoltak teljes névsorát egy üres hely hagyásával szintén ő tartotta fenn ugyanott. Másolatban megvan nálam „A zempléni ref. dioecesis zsinatai Miskolczi Csulyak István esperes idejében (1629—1645)“ című közleményem (Történelmi Tár 1909.) kéziratban maradt folytatólagos részében, mely 1634-től 1645-ig terjed.

¹⁹ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 1928. 217. l.

²⁰ U. o. 218—9. l.

Zoványi Jenő

Van elnémitó ihletés

*Van elnémitó ihletés,
amely szent csöndre hangol,
cifra szóért el nem barangol,
mert gyakran a szó oly kevés:
van elnémitó ihletés.*

*Halk, bámuló, nagy áhítat
szívünkbe új tüzet rak,
szemünkből ezer csillag
keres fényével csend-útat,
halk, bámuló, nagy áhítat.*

*S két ihletett szem összenéz,
sugaruk összevillan:
— egy ilyen pillanatban
ó, igazabb az ölelés,
ha két ilyen szem összenéz.*

*Van elnémitó ihletés,
mikor hallgatni édes
és álmunk semmivé lesz,
ha szólunk, mert a szó kevés
— van elnémitó ihletés.*

Fejes Adám

A protestáns folyóirat

Folyóiratunk szerkesztőinek sorában két, ott eddig még nem szerepelt nevet talál az olvasó. A folyóirat ügyeinek vitelében személyi változás történt s a változással e sorok írója is részt kapott a feladatok elvégzésében és a szolgálattelésben. Nem adhat úgynevezett programot, mert ismeri a programok emberi tökéletlenségeit, de azzal, hogy tapogató tájékozódását a folyóirat olvasóinak nyilvánossága előtt próbálja meg, mégis jövőbeli teendők elhívó szavára igyekszik figyelni.

Minden folyóiratnak, ha valóban komolyan veszi önmagát, kettős arculata van. Az egyikkel befelé tekint, arra a szellemi közösségre, mely őt, mint látható intézményt, a láthatatlan szellem képviseltetésére létre hozta. Benne és általa szemléli ez a közösség önmagát, keresi azt, ami életére nézve lényeges. Benne és általa hajtja végre az ön-formálásokat és ön-változtatásokat, melyeknek szükséges voltára ama lényeglátás folyományaképpen ráismert. Így jut el ez a közösség a maga tisztulóneszméletéig, öntudatáig.

A másik arc kifelé néz. Ezzel a tekintetével küld üzeneteket arról a világról és annak a világnak, mely kívül esik a közösségnek önmaga minőségét meghatározó, — nem elhatároló! — vonalain. Minél tisztább önmagáról való tudata, annál jelentősebb ez az üzenet. Hozzátehetjük: csak akkor van ennek az üzenetnek életértéke, ha az üzenőben küldetés-tudat él. Lehet ez a megüzent szó figyelmeztetés, bírálat, reform-követelés, de lehet bátran kiálló harcvállalás vagy védekezés is, ha az a külső világ deformálni vagy gyengíteni akarja ezt a küldetéstudatot.

A protestáns folyóirat sem más, mint ennek a kettős szerepnek folytonos megvalósítása. A Protestáns Szemle pedig a maga ötven esztendő múltjával bizonyítja, hogy ez a szerep emberi és időbeli lehetőségek között hatóvá, alakítóvá, élettartalommal tudott válni. De mivel e megvalósulásnak emberi és időbeli korlátai vannak, a célok és módok kérdése minden pillanatban eleven, különösen pedig akkor, midőn új kezek nyúlnak a tetté váltás munkájához.

*

Annak a kornak a magyar protestánsai, kiknek áldásos buzgósága nyomán ez a mi folyóiratunk megszületett, nem érezték szükségét annak, hogy kérdező bizonytalansággal tekintsenek annak a közösségnek terjedelmére és mélységére, mely e folyóiratnak táplálója. Az idő a nagy találkozások ideje volt s e találkozásban nemcsak a kétfajta protestantizmus vett részt, hanem a

rajtuk kívül állók is. A szellemi életnek a 18. században megkezdődött laicizálása befejeződött s a „haza és emberiség“ új vallása mögött felnőtt szabad elv jegyében — úgy látszott — végérvényesen elhalványultak azok a határok, melyeknek ép színben való megtartásáért valamikor nemzedékek harcoltak és szenvedtek. Az egyházi és világi multismeret minden tudományos eredménye is egy-egy törlő mozdulat volt az elválasztó vonalon. A boldognak felismert jelenben az ellentétes pólusok szinte észrevétlenül ki-egyenlítődték.

Nem e kor megítélése kedvéért írtuk le ezt a rövidke multbeli helyzetképet. Ezt már elvégezték mások és illetékesebbek. Tudjuk azt is, hogy mit köszönhetünk ennek az időnek. Köszönjük magát a közösség és az egység szükséges voltának újra való felismerését, köszönjük intézményeinknek egész sorát. De tudjuk azt is, hogy mind ezért milyen árat adtunk. Rá kellett azonban e valamikori helyzetképre pillantanunk, hogy mai állapotunk világosabbá váljék előttünk.

A „protestáns“ szónak az a tartalma, mellyel az elmúlt század töltötte meg ezt az egységet és közösséget sugalmazó jelzőt, ma már nincsen meg. Sirathatjuk elveszését és vágyakozhatunk vissza e tartalom meglétének korába: nem segíthetünk. De amikor ezt az elvesztést megvalljuk, nem árulunk el gyengeséget sem befelé, sem pedig kifelé. Hogy ez így történt, szükségszerű és kikerülhetetlen alakulás eredménye volt. Lehet, hogy a szellem útjának szinte mechanikus reakció-mozdulata hozta létre, de lehet s talán valóbb az, hogy a szellem csak így tarthatta meg önmagát. Így történt ez életünk minden területén. A régi erejét elhasznált világ gazdái bekerítették telküket, egyelőre jelezték, hogy vannak és élnek, majd pedig megkezdték a bekerített telek erőit feltárni. Az elhatárolt parcellákból valóban elfelejtett vagy soha fel nem fedezett erők sugároztak ki: táji és faji eszmélet, nemzeti-állami öncélúság és elmélyült konfesszionális öntudat.

Nem követjük ennek az egyetemes elkülönülésnek az útját addig a kártékony pontig, ahol ebből már gyűlölet fakad, bár fajok, nemzetek, államok és egyházak mai élete éppen elég példával szolgál. A mi szorosabb ügyünknel maradva: a két ágú magyar protestantizmus is eltávolodott egymástól. A theologiai tudomány eddig észre nem vett különbözőségekre mutatott rá, az egyházszervezetek pedig nem egy intézkedéssel és újra fogalmazott törvénnyel tették immár mindenki előtt láthatóvá az elmosódott választóvonalat. A közösség és egység gondolata a közös veszély és az ünneplés pillanataiban próbál, többnyire szavakban, életre kelni.

Az ágak ily egymástól való eltávolodását mindenekelőtt közösségi intézményeink érezték meg. Az az energia, mely létrehozta

őket — éppen, mert korszerű és nagyrészt profán szellemiség elemeivel volt keverve — széteszlott. A keretek állnak még, de úgy, hogy minden pillanat már-már teljes megüresedésük felé visz.

Közösségi és egység-tudatunk még nem jutott el a végsőkhöz. Hogy a megtartó Kegyelmen kívül minek köszönhetjük, a mult hagyománya még töredékesen is hatásos erejének-e, világi presztizs-örzésnek-e, vagy pedig annak a sajnásnak, mely még a legörvendetesebbnek gondolt elszakadást is kíséri egy darabig: most nem keressük. Elég az, hogy megvan. Megvan a két protestantizmus és a más hitet vallók legjobbjában, amint megvan még a meredt szemmel egymás mozdulatait figyelő fajokban és nemzetekben is.

Megvan és újra élni, életalakító valósággá válni akar. És pedig függetlenül a gyakorlati hasznosságától és a „jól felfogott érdek“-től. Az elhatárolt telkeken történt mélyre-ásás el fog jutni oly alaprétegekig, amelyek a másoké alatt is megtalálhatók. Új és ismeretlen rétegek lesznek ezek, mindenesetre mélyebben és biztosabban fekvők, mint ama régiek voltak, melyekre annak idején a korszerű felszínen könnyen rátaláltunk. Nem egy jele van annak, hogy a multunkat és hitünket kutatók ujjai már rá is tapintottak egy-egy rétegre. A feladat az, hogy egészükben és összefüggéseikben feltáruljanak a láthatóvá váljanak még azok előtt is, akik a nagy mélységekbe nem merészkedhetnek. Új alapozású és új minőségű protestáns egység-tudat kezdheti meg a maga belül és kívül jobbító munkáját. A munka eszköze pedig: e folyóirat.

*

A protestáns folyóiratnak üzenete van e világról és e világnak. A Protestáns Szemle nem mindig érezte ennek szükségét és nem mindig egyforma világossággal. Nem érezte életének első évtizedében, mert maga az akkori protestantizmus úgy látta, hogy az isteni „kell“ és az e-világi „van“ az elérhető legjobb összhangban van egymással. Hozzásímult az országot-világot berendező erőkhöz, velük nem egy ponton azonosult is: alig volt oka, hogy üzenő hangját hallassa. Egy-két sérelem, időnkénti felkelések „ultramontán“ törekvések ellen — ez utóbbiakhoz a nem protestáns világ egy része is készséggel szekundált —: csak ily alkalmak voltak az üzenetadásra. A protestantizmus biztonságérzetben élt. Amikor a századvég felé már a szabadkőművesség és a szocializmus is kezdte éreztetni a maga erejét, még akkor is élt ez a korhoz kötött biztonságérzet. „A protestáns egyháznál ilyen belső harc (t. i. a szabadkőművesség bontó következményeiként) — írta Szemlénkben egy névtelen cikk 1897-ben — nem is képzelhető, mert a vakbuzgó-ság és hitetlenség két kategóriájának véglete közt a protestantizmus a vallási viszonyulatok számtalan árnyalatát engedi meg.“

A krízis azonban már a századfordulókor megmutatkozott. A talaj megmozdult a külső világ nyomására s egészen a háborúig a védekező protestantizmus lépéseit figyelhetjük. A háborús megrendülésben találta meg a protestantizmus ismét, talán a 16. század óta először, a maga hangját e folyóirat hasábjain.

E hangot még ma is halljuk. Ezzel derült ki, hogy a protestáns folyóiratnak *egyetemesség-igénye* van. Tárgyköre az egész élet s ma talán még inkább, mint azokban a korábbi ugyancsak nehéz években. Eligazításra várnak hittestvéreink a gyorsan változó élet minden kérdésében és rögtöni igazságra szomjaznak. Tudomány, művészet és politika ügyeiben kéri a keresztyén szabadságra vezérlés szavát. De hasznosan kérheti és várhatja ezt a szót a protestantizmuson kívüli világ is. Az a protestantizmus, mely örökkévaló tápláló erőt megtalálta, megleli és kimondja az egész életnek szánt reformáló elveket is. A „lappangó polgárháború“, a nézetek zürzavara, a találgató megoldások között figyelmeztet a megmaradó törvények érvényére. Amikor ezt teszi, nem földi hatalom érdekében, nem is a maga látható szervezeteinek világi hatalmáért küzd, hanem azért, ami neki kezdettől kezdve rendeltetése volt: küzd az Isten uralmáért.

*

A tájékozódó érzi, hogy kezében ma még imbolyog az iránytjelző mágnestű. Amikor idő és örökkévalóság követeléseivel szembenéz, a Protestáns Szemle ötven évet átérő kötetein áll meg a szeme. A lapokról élők és elhunytak nevei tekintenek rá. E nevek gazdag örökséget jelentenek. A bizonytalan új kéz ezen az örökségen támaszkodik meg. Megtartás és gyarapítás — ez az örökhagyók parancsa.

Kerecsényi Dezső

KRITIKAI SZEMLE

Pongrácz József: Az Apostolok Cselekedetei magyarázata. (Pápa, 1936. — A Pápai Ref. Theol. Akadémia által kiadott „Theol. Kézikönyvek“ V. kötete.)

Hézagpótló mű szegényes újtestamentumi irodalmunkban, mivel az Ujszövetség történeti könyvei közül épen ehhez nincs modern kommentárunk magyar nyelven. Pedig szétágazó színtere és sokrétű cselekménye miatt éppen ennél a könyvnél van nagy szükség szakszerű magyarázatokra. — A tudós szerző széleskörű ismeretei, leszűrt eredményei alapján, bátor, biztos ítéleteivel most épen ehhez a könyvhöz adott kitűnő, szakszerű kommentárt, azzal a nemes, haladó konzervativizmussal írva meg munkáját, mely hosszú tudományos munkássága alatt mindig kiváló sajátja volt. Ezzel a konzervativizmussal, — mely a legújabb eredményeket mindig jól ismeri és kipróbált ítéletével pártatlanul mérlegre teszi, — lehet szerintünk az igazi haladásnak a legjobb szolgálatokat tenni.

Tudományos értékén kívül a bibliaolvasó közönség széles köreire nézve is megvan a könyv jelentősége, hiszen a bibliát olvasók jórésze igazodik ahhoz, hogy mit olvasnak és tárgyalnak a lelkeszi személyek által vezetett bibliakörökben. Már pedig minden lelkes szívesebben vesz bibliaköreiben tárgyalás alá olyan könyveket, melyek tárgyi megértéséhez megvan a megfelelő segédeszköz.

A könyvben a részletes Magyarázat 310 oldalat foglal el, ezt megelőzően pedig rövid, világos bevezető fejezetek vannak a Csel. címéről, céljáról, forrásairól, szerzetési kérdéseiről és megbízhatóságáról. Ezekhez egy rövidre fogott, mégis majdnem minden fontos művet felsoroló bibliográfia csatlakozik, a Csel.-hez írt Magyarázatokról és Bevezetésekről, — Origenestől kezdve a reformátorokon át a legmodernebb művekig áttekintést adva. — Csak azt sajnáljuk, hogy a mintaszerűen megírt kis fejezetből a nagy német kommentárok vonatkozó kötetei elmaradtak, az új göttingai és a Zahn-féle kivételével. A judaicumokban igen fontos Strack-Billerbeck kommentár sines itt felsorolva, pedig az Előszóban jeleztetik, hogy ezt a magyarázatok során mindenütt tekintetbe fogja venni a szerző. — A részletes magyarázat a Nestle-féle szöveg (Brit és Külf. Bb. Társ.) alapján versről versre halad, a szöveget összefüggő kisebb részekre tagolja és minden ilyen rész elé rövid bevezetést adva. A Magyarázatok mindvégig nemcsak alapos nyelvészeti, régiségtani, kortörténeti tudásról tesznek bizonyosságot, hanem igen nagy értékük az is, hogy a száraz adatok tömegén át-átcillan az evangélium tüzének éltető ra-

gyogása, új meglátások, meglepő kapcsolatok fénye, — egy élet szorgalmas munkásságának és higgadt eredményeinek józanságával ellenőrizve és egyensúlyban tartva. — Ahol egy-egy fontosabb probléma kerül sorra, megfelelő bibliográfiát is találunk, — a szerző nem erőszakolja mindenkire a maga nézeteit. Nagy érték, hogy a tudományos kutatás legfrissebb eredményei mellett sok fontos helyen ott találjuk *Kálvin* eredeti kommentárjait (persze fordításban), melyek frissesége a ma emberét is megfogja. Ha valamely régi vagy új bibliafordításunk a „Károli“ fordításokkal szemben új szintet ad a szöveg értelmezésében, a *magyar vonatkozásokra* mindig gondoló szerző el nem mulasztja megemlíteni. — Külön ki kell emelnünk, milyen röviden, pontosan adja elő sok és mindenre figyelő mondanivalóit a kommentár.

E kiváló tulajdonok mellett van a könyvben egy-két dolog, mit nem hagyhatunk szó nélkül. Elsősorban azt, hogy sok rövidre fogott megállapításon, érvek felsorolása *nélkül* leszögezzék kész eredményen nagyon is látszik az a biztonság, melyben a pozitív theol. irányzatok érzik magukat a *jelenlegi* Magyarországon. Ma a pozitív keresztyénség „államvallás“, mit a magyar közvélemény előtt a közelmúlt szomorú eseményei igazoltak ezért jelenleg nem kell tartania racionalista vagy egészen hitetlen irányzatok támadásaitól... Van egy fejezet a XVIII. oldalon a Csel. történeti megbízhatóságáról, mely ezt a fontos és súlyos kérdést, — kétségtelenül a szerző nagyon jól megalapozott és nagyon őszinte tudományos meggyőződése alapján, — ámde *mindössze 11 sorban* intézi el. Egyszerűen hivatkozás történik arra, hogy a támadások összeomlottak, az újabb régészeti kutatások pedig erőteljesen támogatták eredményeikkel a Csel. adatait. Ha azok a theol. ifjak, kik most tanulják a könyvet, életük delén esetleg találkoznak a támadó kritika egy erőteljes hullámmával, vajjon mi fog történni? — Talán egyszer egy vita hevében nagy szolgálattal tenne majd, ha fel tudnának sorolni néhány konkrét eredményt az említett régészeti kutatásokból. Ha egyszer majd megjelennek az ifjú magyar papok a most megszállott Felvidéken és szemben találják magukat a racionalista cseh protestantizmus ott hagyott emlékeivel — ha majd egy vallásilag cinikus hallgatóság előtt vitára kerül a sor, vajjon hogyan fogják reprezentálni a magyar kultúrfölényt, ha most *csak az eredményeket* kapják, de nem a csatarendbe állított érveket?

Egy másik kisebb kifogásunk, hogy bár a Bevezetésbe több helyütt van szó Lukácsról, nincs külön fejezet szentelve a Csel. Szerzője életének és érdekes személyiségének. Viszont Eusebius nevezetes adatát Lukácsról („Lukasz de to men genosz ón tón ap' Antiocheiasz“. — Hist. Eccl. III. 4.), egyszerűen így közli az író: Lukács származására nézve antióchiai születésű, — pedig ha

Eusebius ezt akarta volna mondani, akkor nem kellett volna a fenti óvatos formát választania, melyben csak az van, hogy Lukács származása olyan volt, mint az antióchiiaiak közül valóké. Mivel pedig Antióchia Szeleukida város volt, melynek megmaradtak kapcsolatai Makedóniával, nem lehetetlen, hogy az Eusebius által ismert hagyomány arról tudott, hogy Lukács európai származású volt. (Talán épen a Csel. 16, 12-ben kiemelt Philippi városbeli.) És így nem volt egészen előzmény nélkül, hogy Pál a tróászi látásban egy *macedón* férfiút látott, aki őt Európába hívta, lelkes, könyörgő hívással, ázsiai munkateréről... (Csel. 16, 9 — s köv. versben megjelenik a „Mi“ forrás...!)

Az eddigieket összegezve őszinte örömmel állapítjuk meg, hogy ez a mű igaz értéket és gyarapodást jelent U—T irodalmunkban és kiváló, alapos munkáért nagy köszönet és elismerés illeti a tudós szerzőt. Úgyszintén a Dunántúli Ref. Egyházkerület Vezetőit, első sorban püspökét, akik anyagilag lehetővé tették a mű megjelenését.

Halmi János

Zoltai Lajos: Ismeretlen részletek Debrecen multjából. (Debrecen, 1936.)

A mult század 60-as és 70-es éveiben, a magyar történetírás tudományos munkaszervezetei kiépítésének és a források feltárása kezdeteinek korában, minden bizonytalanságtól is ösztönözve, egy évtized leforgása alatt egymás után látott napvilágot a három nagy alföldi város, Debrecen, Kecskemét és Szeged első összefoglaló története. Az utóbbi egyelőre kisebb terjedelmű, az előbbieken azonban három, illetőleg négy kötetben egész élet munkáját eljegyző művek. Abban mind a három megegyezik, hogy íróik helyi talajban gyökereznek: Szücs István a debreceni kollégium tanára, majd a debreceni törvényszék bírója, Hornyik János Kecskemét város hivatalnok, Varga Ferenc pedig Szeged plébánosa volt. Autodidakta történetírók és lokálpatrióták, akikben a tudományos megismerés és a hely szeretete nemesen vegyült egybe. Munkáik után Debrecenben és Szegeden három évtizeden át, Kecskeméten pedig jóformán napjainkig tartó hallgatás következett, mintha Szücsék városaik multjából minden kimeríthetőt kimerítettek volna. Pedig műveik bizonyos mértékben minden jelességük mellett is kezdettől fogva elavultak voltak, mert forrásaikat kizárólag csak a helyi levéltárra és a még akkor csekély történeti kiadványokra korlátozták, ezekhez Debrecenben még az is hozzájárulván, hogy a város ú. n. titkos vagy magánlevéltára még évtizedekig zárva volt avatatlan szemek előtt.

A munka folytatására Szegeden Reizner János, Debrecenben pedig Zoltai Lajos személyében a századforduló táján jelent

meg az ugyancsak helyi talajból növő második várostörténetíró nemzedék. Reizner Szeged történetét négy nagy kötetben dolgozta fel s a város történetírása Varga kisebb kezdeménye után tulajdonképpen ezzel zárkózott fel a debreceni és kecskeméti vonalra. Zoltainak a századfordulón induló életműve, mely — hála Istennek — ma sem lezárt, nem szintézisben áll előttünk. Háromszáz, sokszor napilapokban érdemtelenül korán elmerülő kisebb-nagyobb tanulmány, valamennyi Debrecen történetével foglalkozó, a foglalatja ennek a ritka életműnek, mely négy évtizedet ölel át szakadatlan egy célban: az általa oly megható hűséggel szolgált és szeretett nemes keresztyén respubika, Debrecen történetében. Amióta 1900-ban első tanulmánya megjelent, nem mult el esztendő, hogy kisebbek mellett néhány nagyobb tanulmányt is ne bocsátott volna a nyilvánosság elé, mely igen hamar nem csupán Debrecenre jelenti, hanem a magyar történetíró és történetolvasó szélesebb körét is.

Zoltai érdeklődése a mult időben elvesző őskortól kezdve jóformán a tegnapig terjed és észrevehetően a „találat“, az előbukkanó forrás; egy-egy számadáskönyv, kiásott pusztai templommaradék, előkerülő oklevelek és jegyzőkönyvi adatok irányítják. Ilyenek pedig valósággal halmozódva tolnak egymásra, hiszen élete a levéltárban és a jóformán általa alkotott múzeumban folyik le. Tanulmányai, melyek közül 18 önálló alakban vagy legalább is különnyomatban jelent meg, mindig egy-egy ismeretlen vagy homályos részlet megérett analizisét tartalmazzák s a cím, melyet Zoltai fenti, talán legterjedelmesebb munkájának adott, egész munkásságának jellemző mottója lehet: „Ismeretlen részletek Debrecen multjából“. Ezek az ismeretlen részletek azonban közös szálakkal egyébe fűzött összeségükben ismert egészébe rendeződnek el: a város új története tárul elé azokban.

A Debrecen megérdemelt támogatásával kiadott új Zoltai-munka három részre oszlik. Az első az 1611—1618. évi számadásokat szólaltatja meg s azok adatain keresztül mutatja be a három hatalom ütközőpontján élő város életét. Városi számadásokat Zoltai az 1658—1674. és 1678—1684. évekről már korábban is dolgozott fel: ezekhez a kusza, de oly beszédessé tehető számsorokhoz nyilvánvalóan különös vonzalmat érez. A számadások valóban nem csupán számadatokat nyújtanak neki: nagy tárgyi tudásával könnyű felismernie a számok mögött az élet elemeit. Most is megkapó képet formál a sorsát különböző adókkal és ajándékokkal megváltó város országos és magánjogi függőségeiről, a polgárookra az egyenlőség alapján kirótt közteher rendszeréről, a közjöveldemek között szinte legfontosabb helyet elfoglaló keresmálásról, majd pedig a szükségletekről, melyekre az összefolyó jöveldem felhasználtott. Az egyes tételek kapcsán érdekes rész-

leteket mutat be s ezek megvilágítására a számadás korán és adatain túl is idézi gazdag adatait. A város helyzetének megértésére például mily jellemzőek azok, amiket a város Krakától, Konstantinápolyig terjedő követségeiről mond el, s mily sokatmondóak azok a tudakozások, amelyeket a kálvinizmus vezető empóriumának tudatát hordó város egy-egy papi állása betöltése előtt az egész országban végez a méltó debreceni pap megtalálására.

A munka második része Debrecen határának kialakulásáról és birtokainak megszerzéséről szól. Ez a dolgozat húsz évvel ezelőtt már megjelent egy helyi s éppen ezért Debrecenen kívül nem könnyen hozzáférhető nyomtatványban. Indokolt volt tehát az Ismeretlen részletnek közé felvenni ezt a nagyfontosságú kérdést tárgyaló s a szerző által az újramegjelentetés alkalmából lényegesen átdolgozott tanulmányt. Az új megjelentetés szükségét mi sem tanúsítja jobban, mint az a körülmény, hogy a helyi kiadványban meglehetősen elrejtőző tanulmányt számos alkalommal idézték monográfikus vagy összefoglaló történeti munkák, melyek a török világban kialakult nagy városi határookra kerestek magyarázatot.

A munka harmadik része mintegy függvénye az előbbinek: a város öt érdekes határperét mutatja be, melyek nem egyszer századokon át húzódtak, elpihenve és ismét felújulva. A vitás határok valamennyije a város hortobágyi oldalára esett s miközben Zoltai e határperek eredetét, lefolyását és eredményét előadja, a tanúvallomások alapján, itt is, ott is részleteket fest meg a korabeli élet apró, de érdekes jelenségeiről, mint a hatalmas, nagy nyájakat legeltető hortobágykörnyéki jobbágyokról, a pásztornyaralókról és pásztorteलेlőkről, a paraszti időszámításról, a határ-,elbőgetés“-ről és a pásztorelet más, színes mozzanatairól.

Az olvasmányoszerű stílusban élvezetesen megírt munkát a szerzőnek hét térképe teszi szemléletessé.

Szabó István

Zsirai Miklós: Finnugor rokonságunk. (Budapest, 1937. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása.)

A finnugor rokonság iránt való érdeklődés, mely nálunk azelőtt inkább csak nyelvtudományi téren nyilvánult meg, a világháború utáni elszigeteltségünkben egyre általánosabbá kezdett válni. Szinte vígasztalásul szolgált, hogy vannak még népek, melyek a messze múltban a magyarsággal egy nyelvet beszéltek s vele egy tőből sarjadtak ki. A budapesti, helsingforsi és tallini finnugor nagygyűlések, a magyar, finn és észti kölcsönös művelődési egyezmények, diákcserek, ünnepélyek, iskolai finnugor napok mind jelei annak, hogy az elszakadt testvérnépek legalább részben újból egymásra találtak. A magyar protestantizmust, különö-

sen pedig az evangélikus egyházat, még egyéb kapesok is fűzik rokounainkhoz. Éppen azok a finnugor népek, melyek nehéz küzdelmek árán szabadságukat visszavívták s új államszervezetükben a biztos virágzás útján haladnak előre, és pedig a finnek és észtek túlnyomó részben Luther egyházának hívei. E kapcsolat érzését a mult év tavaszán Budapesten tartott finnugor lelkészgyűlés bensőségesen ki is fejezte.

Időszerű volt tehát Zsirai Miklós nagy munkájának megjelenése. Gazdag tartalmával, lebilincselő előadásával, gondosan megválogatott fényképeivel és rajzaival méltán rászolgál az egész magyar olvasóközönség érdeklődésére, minden részletre kiterjedő alaposágával, különféle új adataival és megállapításaival, gazdag könyvészetével pedig a tudományos kutatók nélkülözhetetlen forrásmunkájává válik.

A könyv első része szinte lépésről-lépésre haladva vezet be a nyelvhasznítás rejtelmeibe. Legelőször is bizonyosságot nyerünk afelől, hogy a nyelvek osztályozásának legbiztosabb alapja a nyelvrokonság, majd ezzel kapcsolatban megismerjük részletesebben is azokat a nyelvcsaládokat, melyekkel az idők folyamán a finnugorság is érintkezésbe jutott. A következő fejezetek nyelvünk rokoni kapcsolatainak bizonyítékait tárgyalják. Itt gondosan megválogatott példák alapján megismerjük a nyelvhasznítás módszereit. Az utolsó fejezet a nyelvi és a faji rokonság viszonyának kérdésével foglalkozik, utalva az e téren mutatkozó nagy nehézségekre.

A mű második része a finnugor őskor kérdéseiről szól. Ismerteti a nyelvtudomány és különféle segédtudományok adatai alapján vonható következtetéseket a finnugor ősnép egykori lakóhelyére és műveltségére vonatkozólag. A finnugorság szétválásának idejét Zsirai saját új kutatásai alapján a Krisztus előtti második évezred közepe tájára teszi. E részben értesülünk arról is, mikép vált általánossá a „finnugor“ elnevezés.

A kötet harmadik legtejedelmesebb része sorra veszi az egyes finnugor népeket. Tájékoztat történetükről, régi s jelenlegi lakóhelyükről, nyelvjárásaikról, műveltségi, vallási viszonyaikról, nép- és műköltészetükről. Az egyes fejezetekből szinte kiérezhető a szerző aggóató figyelme, amellyel finnugor rokounaink sorsát kíséri. Vele együtt örülünk, hogy az óriási területen szétszórva élő, csekély számú s amellettt számos nyelvjárásra töredezett vogulok és osztjákok végre talán az utolsó pillanatban öntudatra ébredtek s e nyelvileg hozzánk legközelebb álló, de térben legmesszebb szakadt rokon népeknek ma már saját nyelvükön írt népiskolai tankönyveik is vannak. Ugyancsak örömmel értesülünk egyéb orosz területen élő finnugor népek önálló művelőatósi törekvéseiről is. Büszkeséggel olvassuk azokat a fejezeteket, melyek a finnek bá-

mulatosan gazdag népköltészetét, fejlett tudományosságát és közoktatásügyét, magas színvonalon álló művészetét mutatják be s örülünk, hogy Finnország természetadta kincsei, a vízierők s a sok fa mily nagy lendületet adtak iparának. Viszont aggodalommal kérdezzük, hogy vajjon a mindössze 500 lelket kitevő vót s a szintén erősen megfogyatkozott lív nép meddig tud még az idők viharának ellenállni.

Érdekes felvilágosításokat kapunk e fejezetekben a finnugor népek multjára vonatkozólag is. Látjuk, hogy a történelem folyamán egyre hatalmasabbá vált oroszország legtöbbjüket csupán nehéz harcok árán tudta leigázni s egyes, számbelileg igen csekély rokonnépeknek és néptörödékeknek egykor történelmi jelentősége is volt. Értesülünk arról is, mily áldásos hatással volt a reformáció mindazokra a finnugor népekre, melyekhez rendszerint svéd közvetítéssel eljutott. Így a finnek irodalmi nyelvét reformátoruk, Agricola püspök teremtette meg, közoktatásukat pedig Gusztáv Adolf svéd király emelte magas fokra. Az észtek nemzeti életének hosszú elnyomásuk idejében az evangélikus egyház volt leg-erősebb védelmezője, az északi sark közelében tengődő lappok közé is elsősorban a reformáció vitte el a műveltség elemeit.

Meg kell itt még említenünk, hogy a finnugor népekről szóló fejezetek számos adatát a szerző fáradságos levelezés útján szerezte meg, azonkívül különösen a finnugor népnevekkel foglalkozó szakaszokban is sok új adatát és megállapítását tette közzé.

Jórészt új kutatásokon épül fel a könyv negyedik része is. Ez a finnugor nyelvhasznítás története. A finn és a lapp nyelv hasonlóságát már a IX., a magyar-vogul-osztják nyelvekét pedig a XV. században vették észre. A finnugor népek rokonságának részletesebb bizonyítása azután a XVII., nálunk a XVIII. században indul meg. Igen figyelemreméltók itt azok a külföldi nyelvtudományi munkákból idézett nyilatkozatok, melyek a magyar Sajnovicsnak és Gyarmathinak általános tudománytörténeti szempontból is fontos szerepére mutatnak rá. A következő fejezetek arról adnak számot, mikép építik fel vállvetett munkával a magyar és a finn nyelvtudósok a finn-ugor összehasonlító nyelvtudomány egész hatalmas rendszerét. Bizonyos, hogy Zsirai Miklós alapos munkája, melynek első példányát a szerző igaz tanítványi hálával nagyérdemű elődjének egyetemi tanszékén, Szinnyi Józsefnek nyújtotta át 80. születésnapja alkalmából, igen nagy mértékben fog hozzájárulni a hazai finnugor nyelvhasznítás további emelkedéséhez, valamint nyelvi rokonságtudatunk erősítéséhez.

Losonczi Zoltán

Pintér Jenő: Magyar nyelvvédő könyv. (Budapest, 1938.)

Nemzeti öntudatunk elhanyaglásának jelei minden vonalon kiütköznek. Szinte napról-napra észlelhető, hogyan pusztulnak, hogyan kallódnak el csodálatos és pótolhatatlan értékeink. És hogyan nyomul helyökbe a megemésztetlen idegen eszme, zavaros életszemlélet, a nyugati népek életén átsuhanó s abból ocsúként kirostált alantas ízlés, szokás és zsbivásárra adott értéktelen, előcskult divat.

Természetes, hogy ez az általános romlás nem kíméli meg egyetlen területét sem szellemi életünknek s átharapózott anyanyelvünkre is. A magyar nyelv még sosem volt olyan veszedelemben, mint most, amikor megmaradt földjeinken a belső elhanyaglás kórja ütöközik ki rajta, az elvesztett területeken pedig az erőszak fojtja el. Ott tartunk, hogy az ízes magyar beszéd ma már feltűnést kelt és külön dicséret jár annak a magyar írónak, aki jó nyelvérzéssel tud írni — anyanyelvén. Nagyon ideje volt, hogy néhány évvel ezelőtt legelőkelőbb tudományos testületünk, a Magyar Tudományos Akadémia, maga állott élére a nyelvvédő mozgalomnak s mind tudományosan, mind gyakorlati eszközökkel igyekszik megküzdenni a nyelvünket rontó és romboló veszedelmekkel.

Pintér Jenő, aki hatalmas irodalomtörténeti munkásságával páratlan érdemeket szerzett a magyar szellemélet feltárása téren, a vezéralakja a Tudományos Akadémia által megindított nyelvvédő mozgalomnak. Most megjelent könyve pedig foglalatja azoknak a tudományos eredményeknek és gyakorlati tapasztalatoknak, amelyeket a mozgalom leszűrt. A tudós szerző nem tagadja meg Magyar nyelvvédő könyvében sem önmagát. Tiszta tudományt ad, de ezt — tudósnál ritkán tapasztalható — olyan szerencsés kézzel és gyakorlati érzéssel teszi, hogy könyve mintájául szolgálhat azoknak a tudományos könyveknek, amelyek a bennök foglalt tudományt közkincesé akarják tenni s nem csupán a kevés kiválasztott számára készülnek. Rendszere világos, az óriási anyagot rendkívül gazdaságosan dolgozza fel, tárgyalási módja pedig — anélkül, hogy engedményt tenne a tudományoság rovására — élvezetes és közérthető.

A könyv, a bevezetésen kívül, mindössze 4 fejezetből áll. Ez már egymagában is biztosítja a benne való gyors tájékozódást s minden keresgélés nélkül azonnal megtalálható benne, amire felvilágosítást kívánunk. A magyar nyelv szelleméről, belső alkatáról és törvényeiről a két első fejezet (A helyes magyar stílus. Nyelvi sajtóságok) ad tömör összefoglalást. A 3. fejezet a nyelvünket megfertőző hibás kifejezéseket foglalja össze, a 4. fejezet pedig azokat az idegen szavakat szedi jegyzékbe, amelyek minden ok és szükség nélkül szerepelnek nyelvünkben. Bizony meg-

döbrentő képet mutat ez a két fejezet nyelvünk romlásának mértékéről és minden megjegyzés nélkül indokolja, hogy milyen égető szükség van annak védelmére. A tudós szerző természetesen nem mulasztja el, hogy a hibás kifejezések mellett ne közölje a helyes kifejezéseket s a feleslegesen használt idegen szavak mellett a megfelelő jó magyar szavakat.

Pintér Jenő „Magyar nyelvvédő könyv“-e kitűnő munka. A nagy gonddal, tudással és körültekintéssel megírt könyv nyeresége a magyar szellemiségnek. Nem csak az íróembernek nélkülözhetetlen segédkönyv, hanem minden olyan magyar embernek is, aki ad valamit anyanyelve épségére és tisztaságára. Bár koszorúzná a szerző nemes törekvését és munkásságát minél teljesebb eredmény s életerőnk kiküszöbölne minden romlást, amely a magyar szellemiséget és öntudatot elhomályosítja, — a magyar élet minden más területéről is.

Ferenczy Ferenc

Földes Ferenc: Vereb község monográfiája. (Budapest, 1937. A Falukutató Intézet támogatásával kiadta Vereb község.)

A napjainkban sok vitát keltő különféle irányzatú falukutató munkák közt figyelmet érdemel Földes Ferenc tanítónak e közel kétharmadrészben református lakosságú falu örvendetes és elszomorító jelenségeit javító szándékkal s tárgyilagosan feltáró monográfiája. Az ősrégi magyar község érdekes gazdaság- és néptörténete s az egyház multjának lelkes ismertetése a szülőföld és az egyház iránti ragaszkodást erősíti a lakosságban, amelyhez elsősorban szól e könyv. A katolikus földesúr, a verebi Végh-család s a református gazdák közti állandó jó viszony megvilágításával rámutat a szerző arra, hogy nincs mindenhol ellentét és nem lehet általánosítani. A lakosság itt ma is hálásan emlegeti, hogy 1848-ban a földesúr örömmel szabadította fel jobbágyait s szőlőiket megváltás nélkül engedte át, 1865-ben pedig takarékmagtárt létesített, amely ma is működik s a monográfiát is az adta ki. Részletesen ismerteti a szerző a lakosság valláserkölesi és családi életét, fejlett gazdálkodását és szövetkezeteit, aránylag kedvező jövedelmi viszonyait s rámutat arra, hogy nincs munkanélküliség a faluban, sőt az uradalom bérlője idegen summások szerződésére van ráutalva a lakosság egykézése s Budapestre vándorlása miatt. A gyermekhalálozás nagy s a reformátusok lélekszáma 1880—1930. évek közt 708-ról 527-re csökkent és csak 1930 után mutatkozott javulás. Az egyke egyik oka az, hogy nem akarják jobban elaprózni földjüket s csökkenteni jövedelmüket, ami egy családnál ma átlag 1000 pengőre tehető. Földes azonban rámutat arra, hogy a 21 holdas mintagazda jövedelme ennek háromszorosát is meghaladja, elsősorban azért, mert 5 gyermeke dolgozik

vele együtt és idegen cseléd tartására nem szorul úgy, mint az egykés gazdák. Földes könyve rövid összefoglalásban mindent leír, ami érdekes és tanulságos s gyakorlati tanácsokat is ad a hiányok pótlása s a beteges tünetek orvoslása tárgyában. Más községek is okulhatnak belőle s kívánatos, hogy minél többen kövessék a példát.

Bodor Antal

Molnár Antal: Kodály Zoltán. („Népszerű Zenefüzetek“ 4. szám. Somló Béla könyvkiadó, Budapest, 1936. 58 oldal és 5 oldal kottapélda.)

Világviszonylatban is elismert, jellegzetesen magyar nemzeti zeneművészetünk egyik vezéralakjáról írt könyvet Molnár Antal, a zenei esztétika kiváló mestere. Molnár Antalt a tudós higgadtsága megóvta azoktól a túlzásoktól, amelyekre egyes rajongó kortársak még ma is oly könnyen ragadtatják magukat. Mindamellettt a könyv minden fejezetéből a szerzőnek Kodály élete munkája iránti őszinte lelkesedése sugárzik. Molnár Antal írása pompásan egyesíti magában a részleteket kutató, elemző, és a szintétikus, összefoglaló módszereket. Kodály művészetének egyes részletkérdéseit ugyanolyan sikerrel boncolgatja, mint amilyen meggyőzően bele tudja állítani Kodály egyéniségét az új magyar zeneművészet tengelyébe.

Kodály munkássága ma még nem tekinthető át teljes egészében, tehát még nem mondható róla végleges ítélet. Bármit hozzon is a jövő: annyi mégis bizonyos, hogy a mai magyarság szellemi kiválóságainak a sorában Kodály Zoltán előkelő és fontos szerepet tölt be. Kodály kompozícióit értékelni, valamint zeneélet-irányító tevékenységét becsülni egyaránt megtanulhatjuk Molnár Antal könyvéből.

Gárdonyi Zoltán

Incze Gábor: Túl az országhatáron. — 1917—1937. — (Budapest, 1937. Sylvester nyomda.)

Incze Gábor immár negyedik kis kötetében gyűjti össze és adja közre nagyszámú és gyakori utazásai alkalmából szerzett benyomásait és még mindig, változatlanul, sőt egyre jobban érdekel bennünket az a sajátos, egyéni szög, amely alatt a képeket visszaveri. Nagyon szerencsésen egyensúlyozott a lelke, az az oka ennek a sikernek. Egyfelől sohasem merül el csupa szubjektivitásba, mikor a tájat, vagy benne az embert, vagy a kettő relációját, a műveket szemléli, másrészt mindig ráömlik egyéniségének őszinte líraisága mindenre, amit észrevett és megjegyzett magának. Bennünket, olvasókat éppen ez az érdekes csereviszony fog meg: más a világ, amelybe ez az egy ember most egy kis időre

belépett, kifejezetten azért más, mert belépett oda és más az ember, kifejezetten azért más minden újabb lépten, mert annyi helyen járt és annyi mindent látott.

Néhány háborús „tájkép“ komolyítja el a könyv mondani-valóját mindjárt induláskor. Szinte magától értődő az elmélyült tekintet annál, aki félig gyermekkorban így kezdte vándoréveit. A folytatás is ígéretes: skót református környezetben megszokja az élet értelmét keresni a felületek alatt, a háttér mögött az ifjú theologus. Nem csoda, ha Oberammergauban és a nagy Münsterben és azontúl mindenütt, ahol a katolikum elétáruul, ment marad mind a két kísértéstől és sem a negáció, sem a hyperloyalitás nem színezi magatartását még a könyvet befejező olasz katolicizmus képével szemben sem. A fiatal papra nem hoz szégyent a globetrotter fiatal magyar sem. Higgadt marad a diplomatak közt, a másajkú ifjúság táborában és a velünk szemben idegenül, vagy közönyösen érző francia tudósok szavának hallatára egyaránt. A vonat zakatolásának ritmusából nem az ölési szándékot hallja ki, hanem az előrehaladásét, ifjúkora ellenére is elég érett arra, hogy a nálánál fiatalabb külföldre induló magyar pályatársait értékes tanácsokkal érlelje. Korán megnyílik szeme feléles látásra is, felfedezi és szolgálja a külföldön rekedt vagy idegenbe szakadt árva magyarok ügyét Fiumében is, Bécsben is. Talán a vasárnapi iskolás gyermekek szolgálatának különleges alkalmá teszi, talán az északi országok kiváltképen magas színvonalú életmódja, de ennek a könyvnek mindenesetre legértékesebb közlései egy ilyen északi útnak egyes állomásai rendjén hangoznak el. Még aránylag leghalványabb képet egy birminghami konferenciáról s Északolaszország néhány városáról kapunk, igaz, hogy rendkívül nehéz maga a feladat is: egy merőben új és egészen lelki helyzet utánérzése is, a konvenciók kézzelfoghatósága is egyformán makacs ellenállású közegek.

Karácsony Sándor

Képes Géza: Napnyugati madarak. (Műfordítások. Budapest, 1938. Cserépfalvi-kiadás.)

Vannak korszakok, amelyekben stílusindítók a műfordítások, mint Kazinczyék idejében, vagy a Nyugat hőskorában. Szerpük ekkor forradalmi, tudatos bravurból születnek, nagyszerű ürügyek, hogy a változott formaigény kipróbálja rajtuk erejét és idegen példákkal szentesítse a maga belső megújulását. Máskor értelmük a stílusmegtartás, kész formai hagyományokba ágyazása a megkívánt távoli szépségeknél; ez volt Szász Károlyék munkája és ez a most fellépő fordító nemzedéké. Az elsők a hódítók, az utóbbiak a békés gyarmatosítók; ott a szenvedély, itt az áhítat találja meg feladatait.

Kosztolányi, a nagy konkvisztádor, kalandos útját a líra is meretlen területein szerényebb keretek közt, de nem kisebb becs-vággal és mintaképéhez méltóan ismétli meg most Képes Géza. Egyénisége és képességei elsősorban a lány, bensőséges, tisztán lírai szavú költők felé utalják, a pillanatban feloldódni tudók, villanásnyi impressziókat rögzítők felé. Gyors és könnyű kézzel felvázolt hangulatképek izgatják a visszaadásra, „krétarajzok“, ahogy egyik szép olasz fordításának a címe mondja; halk tónu-sukat, gyengéd árnyalásukat egyenrangúan sikerül néki átmen-teni. Fajták, tájak különbsége elvész; a bemutatott olasz csoport, vagy Európa másik végletén az észtek ugyanazt a kissé bágyadt artisztikumot tükrözik itten, amelynek értelmet és érdemet a be-lőle áradó szomorúság ad. Rilke jelzi a genialis fokot, amit e me-lankólikus szépség elérhet. A kötet még sem egyhangú, a benne-foglaltak alapján gazdag lírai panorámává szélesedhetett Cs. Szabó László bevezetése; Képes Gézában ugyanis az egyfajta stílus iránti rokonérzést kíváncsi, újszerűséget kereső ízlés tá-mogatja, megkívántatja vele a multban a felfedezésre érdemest és a hivalkodás nélküli modernet; angol példái ezt bizonyítják. Talán a francia részen érzik legkevésbé az egyéni odafordulás; az elmaradt izgalmakért kárpótól azonban Valéry „Elveszett bor“-ának legbelsőbb titkaiban meglesett zenéje. A zengő, ringó, sejtelmes sort, „Songeant au sang, mesant le vin“, aligha lehet jobban érzékeltetni, mint Képesnek sikerült: „Tán vérrre várt és bor borult?“

Félhangokon, árnyalati jelzéseken múlik minden más bra-vúrja is. Idegei megérik a legrejtettebb hangsúlyt is és türel-mesen kísérletezik, míg rokon eszközzel fel tudja kelteni a rokon idegrezdülést. Webster gyönyörű versében a természet kivirág-zik és elhervad. „And consequently this is done — As shadows wait upon the sun.“ Az elmúlást a consequently könyörtelen ha-tározója húzza alá, amit Képes Géza — elejt. De tudja, hogy szük-ség volt rá, s a kétszer ismételt és-sel lassítja ünnepélyessé és végzetessé a maga megoldását. „Mint napra árny, les ránk a vég — és megfojt és nincs menedék.“ Webster másik halálversében a „the friendless bodies of unburied men“ gyászpompája a fordí-tásban kitűnően: „e hantolatlan ember árva testét.“ Donne uj-jongó, a megszakítással végérvényessé súlyosított ítélete: „And death shall be no more; death, thou shalt die!“ a halál szó nagy-szerű kettőzését a zárósó erejével pótolva hiánytalan megfele-léssel tér vissza Képesnél: „S te nem leszel. Meg fogsz halni, ha-lál.“ Hölderlin robajos sorait, amelyekben lélekzetelakadva érez-zük meg a fenyegető végzetet, „Wie Wasser von Klippe — Zu Klippe geworfen, — Jahrlang ins Ungewisse herab“ ilyen utánzó készséggel teremti újra: „Szirtről szirtre zuhanva — míg elnyeli őket a vak szakadék.“

Melléfogásai is árnyalatokon múlnak. Sohasem lehet ráolvasni, hogy hűtlen az eredetihez, különösen mesterének, Kosztolányinak szövegtől elkalandozásaira emlékezve. Csak éppen elhanyagol valamit, ami nem kedvére való, például Eliot verseinek ironikus, prózai mellékszövegét és a vers már megfésülődött, áthangolódott a maga érzelmibb hangjára. Ki érezné meg a „tömör áldás“-ban a „pneumatic bliss“ furesa ízét? Ezért nem igazán jók, szép részletektől eltekintve, a Donne-átültetései sem, mégha a jobban érzelmi síkon mozgó vallásos énekeket választotta is a bemutatásra; ezekben is több a logikai tűz, mint amennyi a fordításban megmaradt. Donne hite ellentétekben lobban ki, „as praying, as mute; as infinite, as none“ — a fogalmak izgatott vonulása ellaposodik, ha képbe öltöznék: „Minden ígérő hős, majd néma törpe.“ Máskor nem az elvett, de a hozzáadott árnyalat bágysztja finomkodóvá az eredetit: en mon avril — szent áprilisomba; vous, à la gorge rouge, étrangère hironnelle — fecskék, kiknek begyét véres kéz ujja érte. (Ronsard-sonettek.) Az ösztönösnek, vagy az intellektuálisnak sohasem kell olyan óvatosnak lennie, mint az artisztikus léleknek; jelzőkön, hangsúlyokon fordul meg a szerencséje és a balsorsa. Képes Gézát mindenesetre nagyon kedvelte a szerencse.

Halász Gábor

Sándor Judit: Én csak a szívemet adhatom. (Versek. Mi-nerva irodalmi műintézet kiadása.)

„Az örök Szeretet, mely mozgat napot és minden csillagot“ —, hogy a Divina Comedia utolsó akkordját üssük le, megvalósulásai során kiválasztotta magának Sándor Judit költői tollát. Boldog emlékezetű szigorú kritikusok ellágyulásait idézi a bírálóban ez a kis kötet, mely egy gyermekleány — még nagyon gyermek — verseit tartalmazza. Az ellágyulás nem a költeményeknek szól, hanem költőjüknek, akinek egyénisége virágszerűen bontakozik ki az egymást követő sorok zenéjéből. Inkább róla szeretnénk beszélni, kimásolni sorokat, strófákat, egész verseket.

Amilyen érett viszonylagosan a forma- és a gondolatanyag, olyan gyermek a mögöttük álló lélek. Ebben a kötetben egész világosan látszik, hogy a gondolatok mennyire közhelyei az emberiségnek. Nagy költők mélynek mondott témáival, egységesnek érzett világlátásával találkozik itt az ember, anélkül, hogy a lélek gyermekképletét szétbontották volna. Mert a legnagyobb gondolat, a keresztyén gondolat, melyet nyugodtan viszünk a legalacsonyabb iskolákba, elfér már egy kis kibontakozó értelemben is. Ami később rovátkolttá vágja az agyvelőket, az emberiség kultúrája, a ruha, mely megfoghatatlan lelkünket fedi, a néha sajtóan kényelmetlen, de sujtásos és nemes anyagú, az utolsó ember-

öltő költői által annyiszor megénekelte ruha, a formák nyugós és édes bonyodalma — még nincs meg ezekben a versekben. Isten és természet nagy érzéseit árasztják, a Charitas végtelen áramát, melyben titokzatosan el van temetve a másik nagy szeretet, a Sophokles által megénekelte „legyőzhetetlen Erosz“.

Valamikor talán meg fogják határozni a nőköltők természetét. (A férfiaknál ilyen módon senki sem fogja felvetni a kérdést.) És meghatározzák a gyermekét is. A csodagyermek furcsa kategóriájába Sándor Judit nem fog belekerülni. Nem euphorioni lendület viszi verseit, nem ad új megoldásokat a líra számára. Reményik Sándor is arra kéri bevezetőjében az olvasót, hogy inkább ígéretnek tekintse a kötetet a később kibontakozó eredetiségre. Ellágyított klasszicizmusnak lehetne nevezni a belső forma alaplényegét. A szépségre való öntudatlan törekvés meglehetősen leszűkíti a forma területét. Jambusai olyan tökéletesen csengenek, hogy bántja a hallást, ha megbotlik a metrum. (Az igazi érett költőknél éppen ezt a botlást legalizálja a minden poétikák mögött álló hatalom.) Szókinése is csak a szép szavakat tartalmazza, és talán csak azért nem tűnik fel soknak a könny, álom, virág, mert mindig őszintén hatnak. Nem poétikus és áradozó, csak mély belső buzgás van benne. Utolsó strófáit rendszeren ez szokta egy sorral kibővíteni, ami azonban a formának inkább lágysága, mint hajlékonysága.

De az egész mű mögött már ott érzik az ibseni szállóige igazsága a költészet önmagunk-feletti-ítélkezés jellegéről. Ha Sándor Judit beváltja bevezetőjének reményeit, ennek az ítéletnek hangsúlya lesz nyomatékosabb. Most életének „bűvös hazából hozott hímpora“ kapja meg az olvasót.

Vajda Endre

Boross Sándor: Örök tükör. (Magyar írók. Szerkeszti: Vajthó László. 3. sz. Kir. Magy. Egy. Nyomda, Budapest.)

Boross Sándor legújabb verskötete kettős arculatú egyéniséget állít elénk. Egyik a reális talajon, a földön, sőt magyar földön álló és élő költő arculata. Megjelenik előttünk a hazáját, annak s különösen szülőföldje vidékének tájait jól ismerő, szerető ember. Élete már delelőre jutott; szerelme viharos verseit korábbi kötetiből ismerjük, itt is vissza-visszacseng távoli ekhóként a már lecsendesült harc néhány fájó akkordja.

Másik arculatát mintegy elfordítja tőlünk, a messzeségbe, a végtelenbe tekint, majd mintegy kikapcsolódik téből és időből s a filozófián keresztül próbálja az ember és a maga kínzó kérdéseit megoldani.

Költészetének éppen ez a része jelent a mai magyar költők világtól külön világot. Számára a vers nem az önmagáért való művé-

szet, hanem mindig prófétikus lelkének egy darabját jelenti. Ez a lélek pedig az ó-görög filozófusok lelkével találkozik egy ponton: a világ, a létezés okának, az ős-oknak, a levésnek, a nagy világ-születésnek keresésében. Akkor tud igazán költő lenni, mikor sajátos lírai közösséget érez elvont képzeteivel; így pld. többször átéli a lét-hajnalnak érzelmi állapotát a világ keletkezésével és az ember életrekelésével kapcsolatban. A megoldást azonban nem az ő értelmezésük alapján, hanem Platon segítségével találja meg. Maga hivatkozik egyik versében arra, hogy Plátóval álmodik s valóban erősen elvont verseinek villanásai nyomán kirajzolódik előttünk az ideák tanához hasonló világkép.

Boross ujjongva kiált fel, mikor ki meri mondani, hogy nincs már anyag:

Nincs Teremtés; az van, mi volt
Félelmünk előtte,
Melyben lelkünk a dolgokat
Dermedtté képzelődte. (Új élet.)

Tehát minden érzékelhető csak látszat, nála azonban nem az ideák szerepelnek valóságként, hanem valami nagy Ismeretlen,

Ma valaha betöltötte
Világul az Ūrességet.

Hiszi Istent is. Ez azonban költészetének legkevésbé kialakult gondolata, mert igen különböző felfogással és módon említi Istent. Egyik helyen így ír: Velem Együtt az Isten maga lázad! Miatta Ady egyik versének (*A kimérák Istenéhez*) hangnemét éreznők itt. Máshol, mintha Ady Sion-hegyi, boldog, ékes, hideg valóságát látnók, mikor így ír:

A titkokért folyó lázas ostromokban
Isten meredek fenségén összeroppan
Minden és visszaverődik örökre
Meggfoghatatlan káprázatba törve. (Örök tükör.)

Mintegy kiegészíti ezt *Istennel* című verse, különösen annak első szakasza:

Nem kell se félnem, sem imádnom.
Sem gőgje nincsen, sem dühe.
Nem tudom én, ki és sohse látom,
De nem élhetek nélküle.

Egész más Boross költészetének tartalmi képe, mikor nem az absztrakciók világában, hanem édes hazája földjén jár. Kettős erő vonzása hat rá: a fajta és a föld. A maga költői tehetségét is fajtája lelkének tulajdonítja:

Belőle hoztam éggé szabadultan,
Magamban én is akkora erőt,
Hogy egy kis rögre állva fönt a létezésem
Mézét izelhetem Isten előtt. *(A fajtám.)*

„Hí engem, vár a föld...” mondja másutt *(Földemnek lenni kell)* s ennek a földnek néhány szívéhez nőtt tája, a roskadt fűfák között húzódó holt-meder, az apja sírját őrző, elszakított Szárazberek meleg színekkel bontakozik ki tolla alatt.

S a föld népe, a magyar paraszt is életre kel verseiben. Többször is megénekelte alakja Szarka Miska, az öreg csikós. A budapesti lovasrendőrben is a hetyke, hortobágyi legényt látja s vidáman szól rá: „Kurjants pajtás, csürgess egyet...”, de már haláltánc-tónusú, sötét képet fest a kubikusokról.

Néhány jó színkeverésű, üde pasztellje bizonyítja, hogy leíró vénája is van, bár a hangulat és műfaj egységét gyakran megbontja ezeknél a belépő eszmei tartalom. Borossra éppen az jellemző, hogy minden versének van eszmei, gondolati magva, ez néha gyengéje, de ereje is.

Költői stílusa fővonása a tömörség. Szóösszetételeivel, gondolkoztató metaforáival szinte a zsúfoltságig jut el. Kerüli a díszít és csillogást, muzsikája nem fülbemászó, de acélpengésű sorainak van egyéni verete.

Érdekes, különálló költő, versei elmélyedést kívánnak és érdemelnek.

Szabó Richárd

Jankovich Ferenc: Barangoló. (Versek. Nyugat-kiadás.)

A Dunántúl hímes rétein és ízes szavak dimbes-dombos világában él és neszel egy különös élőlény. Aki az erdővel lélezkedik, a fű párnájára hajtja fejét, induló hegyekkel jár-kél, csivít a fecskével és titkon bizonyára érti a verebek nyelvét. S mindezt abban az elhagyatottságban, a magáramaradásnak oly félreismerhetetlen jegyeivel, a művészi elhívatottságnak áldásával megcírógatva, átkával megverve: kétségtelen, hogy aki a Barangoló verseit megírta: költő.

Ha költőnek lenni nem annyit tesz, mint kurtább sorokat írni a prózaíróénál, ha nem annyit tesz, mint tetszetős szólamokat ügyesen kihangzó sorvégekkel kiönteni: akkor költő csak igazán Jankovich Ferenc, amint azt mondani szokták: a javából.

A kétségtelenség megnyugtató jelével indul a legelső verse s így indul valamennyi verse, így is folytatódik, így is fejeződik be. Voltaképpen egyetlen vers az egész kötet; címe és tartalma: Jankovich Ferenc. Amikor az ember már beleolvasta magát egy kicsit a versekbe, már nem is a fecskét olvassa, nem is a rétet, nem is a Balatont, — a költő édes hugát! — már csak ez hangzik

ki mindúntalan a sorok közül: Jankovich Ferenc, Jankovich Ferenc. Ennek a költőnek nem lehetnének más versei, nem is lehetne más neve sem. Az igazi novella felborul, ha a hős nevét felcserélem. Ilyen felcserélhetetlen, ilyen mindenki mástól különböző, ilyen sajátos világ a Jankovich Ferencé.

Ha kivesszük őt onnan, ahová voltaképpen tartozik: az erdőből, a füvek, fák, hegyek, madarak, egyszóval: a táj világából és úgy keresünk számára rokonságot, az emberek között, önként adódik Vörösmarty, Berzsenyi neve, a Kisfaludyak neve, még határozottabban Vajda János neve. Rokonszenvesebb és biztatóbb ez a rég halottakhoz fűződő rokonság, mint a mostanában divatosabb, amikor költőink kortársaikra hasonlítgatnak veszedelmesen: Adyra, Babitsra. Van valami dzsentris patinája ennek a visszanyúló ági hajlamnak, már szinte pedigré.

Poeta doctus: ez kétségtelen. Nagyképűségtől, tolakodó fitogtatástól menten, a véredényekbe és zsigerekbe egyenletesen felszívódott műveltség szinte franciás könnyedséggel és azurparti derűvel árad művéből. A kritikus, aki könnyen veszi dolgát, úgy magyarázná ezt, mert Párisban élt. Én úgy látom, ez a hajlam hajtotta őt Párisba, ahol éppoly otthonosan él, mint csak nagyon kevesen Párist járt költőink, művészeink közül. Otthonosan, mint a Dunántúl rétein s dombjai között, mindamellett, hogy úgy Párisban, mint kultúrája negyedik dimenzióbeli virányain megél benne a magyar parasztfiú szinte Jánosvitézszerű üdesége, aki így dalol, a népdal iratlan kótájára:

— A Nagy-úton templomtornya,
— jó magas is, csillagos is —
idehallik a tivornya.
Hej, te szegény kócos kocsis! —
Döng a fala a papháznak,
olyan vígan zongoráznak...
— Kócos kocsis, kócos kocsis,
hej, te szegény kócos kocsis,
bánatos is, haragos is
miért vagy?...

Vagy így:

— Legénylábam nyomán így surrannak a napok.
Mindig magam voltam, mindig magam maradok.
Vagyok a magányban, mint az erdők keresztje,
mélázó fejemre ráhulldogál az este...

Aztán meg így is:

Kritikai Szemle

— Két szemem sarkából kitörlöm a falukat
s könyvnek a kezembe itt van Kelet és Nyugat.

Ez akár költői programnak is beválik. De ahogyan olvastatom ezeket a verseket, helyesebben, ezt a költőt, énnekem az az érzésem, hogy ennek az éremnek, ennek a Jankovich Ferencnek, ez a keleti, ez a még szebben megmivelt oldala.

Szegedi István

Színházi Szemle.

Kállay Miklós képzeletét vonzzák a térben, időben távoli mese; a távolság az ő legnagyobb ihletője. Ez a menekvés a jelenből egyúttal a költészethez közeledést is jelenti. Újabb darabjának már a forrása is költői mélységekből, a régi, középkori monda világából fakad. A *Roninok kincsében* kész drámai történet motívumai álltak rendelkezésére, ezeket kellett európai nézők elé vinnie s útközben, az átköltés útján, a maga szemléletével fölékesítenie. *Godiva* mondája viszont tipikusan epikai téma, itt már nehezebb feladat várt a drámaíróra. Az eredeti mondában Godiva túlnyomóan szenvedő jelenség, a női jóság, türelem angyali mása. Kállaynak, a színpad törvényeihez igazodva, ki kellett emelnie passzív mivoltából, cselekvő személlyé kellett izmosítania. Nála Godiva egy lélek üdvösségéért vállalkozik a legszörnyűbbre, amit a női szemérem vállalni képes. Leofricnak, egy hirhedt rablólovagnak felesége lesz, hogy jó útra térítse, s kész elhagyni szüleit, ifjú szerelmét, Harolt lovagot is, kész eltűnni a megaláztatásokat, melyek féltékeny férje oldalán rá várnak. Leofric, mikor halálos betegség lepi meg, egy kuruzsló tanácsára (mert csak így gyógyulhat meg), azt parancsolja Godivának, hogy meztelenül lovagoljon végig az utcán. Csoda történik: Godivát fehér galambok ezrei takarják el a sokaság elől. Harolt, a hűséges szerelmes, aki mindenüvé követte, megvakította magát, nehogy kísértésbe essék s szerelmesének meztelenségét meglássa. Leofric végre megtér s nincs ellene a szerelmesek boldogságának. Ez a rövid összefoglalás is mutatja, hogy Godiva mondája a színpadon is megmaradt mondának, s ami akciót Kállay e történetnek jelenetekre tagolásával támasztott, inkább csak mélynyomású, nemes drapériájú illusztráció. De a darab nyelvét olyan szép s néhol annyira mélységes líra fűti át, minőt Rákosi Jenő *Aesopusa* óta keveset hallottunk színpadon. E költői hangulat az érdektelenebb nézőt is megkapja; *Godiva* a dráma tisztultabb világáért való küzdelemnek egyik szép példája. Talán csak a darab „közjátékának“ van itt-ott zavaró hatása. Mintegy keretül, a cselekménysort megmagakasztva, a világosság angyala küzd a gonoszság fejedelmé-

vel és az enyészet urával. Ők intézik Godiva és Leofric sorsát, mely a jónak és rossznak harcával párhuzamosan fordul jóra. Ennek a betétnek inkább csak festői hatása van; három kitűnő színészünk, *Táray Ferenc*, *Csartos Gyula*, *Maklárty Zoltán* igyekszik beleolvasztani a darab menetébe. A címszerepben *Szörényi Éva* tehetséggel igazolja a dráma eszmei hitelét, erő van mindvégig halk megjelenésében s rendkívül finom, lehellétszerű szépség. *Kiss Ferenc* rablólovagja igen eleven alakítás; de néhol mintha egy-egy pillanatra kidolgozatlanul hagyná. *Abonyi Géza* az eszményi rajongás megtestesült, kissé egyszínű képét adja. *Berky Lili*, *Ónodi Ákos* játékán kívül az együttesnek mindegyik tagja lelkesen szolgálja az író. *Németh Antal* rendezése nagyméretű, mozgalmas, minden részletében hatásos reneszánszkép. Elismeréssel adózunk *Kiszely Gyula* stílusos kísérőzenéjének, *Horváth János* díszleteinek, *Nagyajtay P. Teréz* jelmezeinek, s *Millos Aurélnak*, aki a táncokat tanította be.

A Nemzeti Színház centenáris éve több magyar és idegen dráma reprizére kötelez, melyek a száz esztendő folyamán korszakos sikert jelentettek. Érthető tehát, ha igazgató és rendező aggodík a hirtelen, nagyobb átmenet nélkül beiktatott ideális, de nem mindig közönség-vonzó műsornak sorsáért s ezúttal az átdolgozás bűvös konyháját is mozgósítani akarják. Ebben látjuk a okát a *Csalódások* túlméretezésének. Kár volt s felesleges is. Kisfaludy ma sem avult el, éppen *Galamb Sándor* rendezésének értékei igazolják ma is hatni tudó vígjátéki szellemét. A *Csalódások* azonban (mint a többi Kisfaludy dráma) nem bír el ennyi, a shakespearei drámáknak is bőven elegendő időtartamot; így elnyujtva, vérszegényebbnek tetszik, mint amilyen valójában. Mire a három és fél órára kinyujtott felvonások végére jutunk, már inkább csak színes, táncos, énekes egyveleg emléke kavarog bennünk, mintsem egy klasszikus patinát kapott régi vígjátékunké. Az ellen, hogy *Galamb Sándor* az író magával az íróval segíti, darabját más műveiből vett részletekkel tetézi, nincs kifogásunk, ha módjával történik. Például a *Szülőföldem szép határa*, ahogy s ahol elénekelik, egyik legszebb fejezetévé válik a darabnak. Csak a túlterhelés okozott bajt, ezen meg könnyű segíteni. Már a bemutatás után hamarosan fél órát rövidült a darab, bátran befejezhetik tíz után néhány perccel. A sallangot lefejtve, ez az előadás is méltóan sorakozhatik *Galamb Sándor* kifogástalan rendezései mellé. A színészek játéka, ha természetszerűen szét is hullott, eléggé híven idézte Kisfaludy vígjátéki szellemét. Ő az epizódfigurákban volt igazán nagy. Ezúttal sem a címszereplő került érdeklődésünk középpontjába; a plánmain csüggő Lombai inspektor uram elől Mokány viszi el a pálmát. Olyan alakítással, minő a *Lehotay* Árpádé, egyébként sem versenyezhetne *Gózon*

Kritikai Szemle

Gyula nagyvidámságú, de kissé száraz Lombai-karikatúrája. Lehotay játékában valóság és illúzió remek aránya diadalmaskodott, s valami felséges természetesség, mellyel egyik legnagyobb szerepévé tette ezt a halhatatlan figurát. A szereposztás egyébként is gondos munkára vall, ha nem volt is mindenben szerencsés; ez talán a színház nagyszámú gárdája arányos foglalkoztatásának nehézségeivel magyarázható. Az alakok kedvességét azonban így is elég jól eltalálták, *Abonyi Géza, Lukács Margit, Somogyi Erzs, Pataki Jenő, Uray Tivadar, Aghy Erzs, Lánczy Margit, Kürti József, Lehotay*nak mindnyájukén tülemlkedő alakítása mellett is ébren tudták tartani a darab ártatlan vígságát. *Vincze Ottó* kísérezeneje sok finomságot mutat, kivált a *Szülőföldem szép határa* melódiaja; a jeles zeneszerző maga vezényelte a zenekart. *Vitéz Zombory József* díszletei, *Nagyajtay P. Teréz* kosztümjei figyelemreméltók; *Misley Panna* a táncokat tanította be ügyesen.

Vajthó László

Zenei Szemle.

A *Filharmóniai Társaság* ötödik és hatodik hangversenyét ismét *Dobrowen* Issay vezényelte. Ez a két egymásutáni hangverseny megfelelően kifejezésre juttatta úgy a műsor összeállításában, mint annak tolmácsolásában, hogy a kiváló karmester első-sorban színházi szakember, aki a beállításra fekteti a fősúlyt és felfogásában a „hatásos“ részletek dominálnak. Valószínű, hogy bizonyos teátrális hangsúllyal jobban kiemelkednek a lényegesnek véltek, de e lehetőségek szempontjainak előtérbehelyezése következtében igen sok hallgatója nem jut el — mint azt *Haydn* katonaszimfóniájának tolmácsolása is mutatta — a művek igazi lényegéhez. Az azonban tagadhatatlan, hogy ez a felfogás rendkívül alkalmas arra, hogy a zenén kívül álló tömegek figyelmét a muzsikára irányítsa. A hatodik hangverseny tiszta orosz programja nyíltan is propaganda jellegű, a művész a nemzete benne élő muzsikájának közlését óhajtja általa szolgálni. Törekvése már azért is értékelendő, mert ezzel számos ismeretlen művet hozott közönségünk elé. Az orosz est műsorán szereplő négy mű közül is három újdonság. *Glinka* nyitányának előadását tisztán csak a művész patriotizmusa indokolja, de már *Prokofieff* klasszikus szimfóniája stílustörekvési kísérletezése miatt is érdeklődésre számíthatott. *Prokofieff* e művét is elegáns formakészség és színes elokvencia jellemzi, mégis bizarr ötletnek kell tartanunk a rokkó hangulat és a modern mechanikus szemlélet összekeverését. A bemutatott művek közül *Rimszki-Korzakov* „Saltan cár“ mese operából írt szvitjének ötletes indulója volt a leghatásosabb. Hasonlóképen a színpadi muzsika teréről való volt az ötödik

hangverseny újdonsága is: *De Falla* „Varázsló Amor“ kilenczetes balletszvitje. Az andaluziai cigányjelenetet ábrázoló mű a Spanyol folklór melódiáinak alkalmazására, érdekes ritmusokra és gazdag hangszerelési lehetőségekre adott alkalmat. Valóban hallottunk is egy pár érdekes zenekari hatást. A két hangverseny legkiemelkedőbb száma *Dohnányi* fisz-moll szvitje és *Csajkovszki* ötödik szimfóniája volt. A fisz moll szvit Dohnányi egyik legkitűnőbb alkotása, tökéletes zenei portré. A szimfóniaszerűen nagylélekzetű mű szellemesen fejezi ki a szerző finoman romantikus érzés- és gondolatvilágát. *Csajkovszki* sors-szimfóniája minden eszéköt felhasználó ragyogó pathosát, szinte démoni szemfényvesztését *Dobrownen* csillogó felfogásban igen hatásosan tolmácsolta.

Händel a *Belszár-oratoriumban* olyan témát választott, amely méltó volna egy *Shakespeare-drámához*. Valóban megdöbbentő az a hallatlan feszültség, amely az oratorium orgia-jelenetét jellemzi s a titokzatos „Mene, Tekel, Upharsin“ szavak megjelenítése szinte színpadi hatást kelt. A mű bemutatása zenei eseményt jelentett, hiszen még mindig vannak nálunk elő nem adott *Händel*-művek és most a mester jelentős alkotásáról van szó. A tolmácsolás nehéz, de hálás feladatot jelent mind a szólistáknak, mind az együttesnek. A közreműködők, a *Budapesti Enek- és Zenekar Egyesület*, valamint *Lichtenberg* Emil lelkes buzgósága méltán megérdemlik az elismerést.

A *Női Kamarazenekar* néhány éves működése alatt kitűnő műsoraival és nemes művészi törekvéseivel vonta magára a figyelmet. Az együttes nemes törekvését mutatja, hogy most is egy ismeretlen *Mozart*-szimfóniát, a *C*-durt mutatta be. A jó, szép és komoly muzsikálásban most *Bartók* Béla is résztvett. A rendkívül nehéz és kényes *c*-moll *Mozart*-zongoraversenyt tolmácsolta és különösen a zenei rajz pontosságával remekelt. Az együttes hangversenyét alapos tudású és elmélyedő karnagya, *Sándor Frigyes*, vezényelte.

Gaál Endre

Képzőművészeti Szemle.

Pólya Tibor hirtelen megszakadt festő-életének terméséből rendeztek barátai emlékkiállítását az *Ernst-múzeumban*. Korán indult, alig 16 éves fejjel s korán fejezte be, 52 éves korában, sokoldalú, termékeny művészpályáját. A közönség különös érdeklődéssel fordul egy-egy emlékkiállítás felé, hiszen a befejezett munkásság áttekintése talán el-elárul valamit abból a rejtélyből, amely a művészt övezi. *Pólya Tibor* derűs egyéniségétől távol áll a rejtélyesség s mégis alig lehet pár sorban világos összefoglalást adni művészetének. Rajzos, anekdotizáló szellem, aki egyforma fogékonysággal szívja fel a magyar kisváros faluba oltott

életének derűs megnyilatkozásait s pályatársai festői stílusának egyes sajátságait. Ez utóbbit olyan meglepő könnyedséggel teszi, hogy szinte zavarba hoz vele. Így legutóbbi mestere Aba Novák volt, de tőle is csak azt és annyit tanult, ami és amennyi szinte magától ragadt rá, mert rokon volt vele: a zsúfolt mesélést s az ecset gyors játékát. A mindennapi élet pénzt is jelentő feladatai, a karikatúrától a plakátig, kedves területei voltak csapongó fantáziájának s szellemessége és ízlése sosem hagyták cserben. Szerencés típusa volt a gyakorlati művésznak, aki nem futott erejét meghaladó ábrándok után, hanem megragadta az élet kínálkozó feladatait s elegáns könnyedséggel felelt meg rájuk.

Vass Elemér legújabb képeit látva önkénytelenül Zebegény felé fordul tekintetünk, ahol Szőnyi, Egry, Berény, Bernáth a háborúelőtti Nagybányához hasonló jelentőségű művészfelfogást látszanak sugározni. Míg azonban az impresszionizmus hazai fellegvára csatarendbe szólította a fiatal festőnemzedéket s napsütéses természetszemlélet áradt szét tanítása nyomán, az új „főhadiszállás“ csak igen kevesek előtt nyit közvetlenül ajtót s fátyolozott, borongós világszemlélettel húzza búvkörébe a közeledőket. Az alapítók nem egy jellemző sajátságukkal fizettek a közösségért; Vass Elemérnek nem volt veszteni valója. Hogy az iskola mit nyert vele, azt a jövő fogja megmutatni.

Csont Ferencet a hazai levegő hozta ismét közénk — 11 évi távollét után. Sok földet és sok iskolát megjárt s most a felszabadult naturalizmus könnyedségével szinte habzsolja az itthoni látóvalókat. Még nem tudjuk minél vagy kiknél fog kikötni. Szédületes tempóban festett képein a szerencsésen elkapott meglátások a megoldatlan felületességgel harcolnak.

Míg a fenti gyűjteményes kiállítások egy-egy önmagukban lezárt hangulategységgel fogadták a műértőket s a többféle oldalról megmutatókozó művészegyéniség lehetővé tette a feléje való közeledést, korunk másik kiállítási formája, a tárlat, legfeljebb a műértő-jelölteknek jelent örvendetes vadászterületet.

A *Nemzeti Szalon* Téli Tárlatának részvételi feltétele — a tagság — semmiféle esztétikai alapot nem nyújt ahhoz, hogy egymás mellett élvezhetővé tegyen közel 200 képet-szobrot. Kézdi Kovács László és Egry József, Rudnay Gyula és Hatvany Ferenc egyvégtiben legalább is közömbösítik egymást, de többnyire olyan érzést keltenek, mintha versszakonként felváltva olvassuk össze különböző költők alkotásait. Ez pedig bajosan szerez esztétikai élvezetet. Hogy pedig azzal mi történik, aki köteteken át akarja folytatni ezt a „műélvezést“, arról pontosan tájékoztat a

Műcsarnok Téli Tárlata (689 műtárgy). Még ha egy költő műveit szedem ilyenformán begyere, talán jutok valamire, de ebben az analógiában meggátol itt a rendezés, amely a képméreték

szimmetrikus csoportosítását veszi alapul s ilyen formán könyörtelenül szétszedi, akár többteremnyi távolságra is, ugyanazon festő műveit, még ha teljesen azonos körben mozognak is. Pedig a képek úgyszólván kivétel nélkül a kiegyensúlyozott naturalizmus szolid polgári erényeit tükrözik. Idillikus tájképek, parfümös aktok, díszes portrék mit sem árulnak el abból, hogy e falakon kívül egy világ járja szuronyok hegyén tébolyult táncát s egy nemzet fiatal lelkiismerete lát demográfiai rémképeket kihúnyó tűz-helyek felett. Ezek a festők nem ismerhetik a művészyomort, amelyik összekovácsol a szenvedőkkel, ezek vagy beérkezett vagy elhelyezkedett emberek. Nem maguknak festenek művészi álomvilágot, — mint mondjuk a zebegényiek, — de a való életet festik olyan eszményien édesnek és gondtalanoknak, ahol csupa könnyű öröm az élet. Ennek a művészetnek nincsenek magas célkitűzései vagy mély problémái. Átveszi a tegnap festőnyelvét, témáit s beéri a legáltalánosabb képzőművészeti igények kiszolgálásával. Lemond arról, hogy az írásművészet jelentékeny alkotásaihoz hasonlóan a nemzet emberi létproblémáira irányítsa a képzőművészet eszközeivel a figyelmet, vagy hogy ízlésformáló legyen (ízlést kiszolgáló helyett) vagy hogy — néhány kivételtől eltekintve — esztétikai tőkénket gyarapítsa.

Thorma János hatalmas méretű vásznáról kell még szólnunk. Ez állt a kiállítás középpontjában. Márciusi hótól esatakos pesti utca párás háztetőinek árnyékában Petőfi alakja emelkedik ki a mámoros tömegből, a szabad sajtó első termékét lobogtatva. Történelmi eposz az impresszionizmus lírai formájában. Ennek az összeférhetetlenségnek zavaró érzésétől a részletek festői kvalitásai s a méretet jól bíró rajztudás sem mentenek meg. Aki a filmhíradók világában ilyen témához nyúl, annak a freskó kötött, epikus formanyelvét kell választania, annál is inkább, mert ez újra jogaihoz jut napjainkban.

Mindez persze cseppet sem akar a közelmúltban elhunyt mester kibebítése lenni, aki tudvalevőleg elsősorban mint kiváló művészpédagógus írta be nevét nemzetünk halhatatlanjai közé.

A. Tóth Sándor

Krónika

Irodalmi est a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság és a Protestáns Szemle 50 éves jubileuma alkalmából

Orgonazengés nyitotta meg a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság és a Protestáns Szemle 50 éves jubileuma alkalmából rendezett irodalmi estet: Akom Lajos orgonaművész játszotta Bossi Intermezzóját. Orgona: méltóságteljes, komoly, mondhat-

nók „protestáns“ hangszer, régi megnyitója és kísérője a Zene-művészeti Főiskola protestáns vallásos estjeinek és ünnepségeinek. Ez a megnyitó orgonaszó mintha meghatározta volna ünnepünk hangulatát: vallásos, templomi szellemet intonált. Jalsoviczky Károly miniszteri osztályfőnök a kultuszminiszter nevében üdvözölte a Társaságot és rámutatott az Irodalmi Társaság és a Protestáns Szemle nagyszabású, félszázados munkásságának sokirányú tájékozódására és mind a nép, mind a társadalom életében végzett nevelő és műveltségterjesztő szerepére. Kovács Sándor püspök a protestáns egyházak nevében üdvözölte a Társaságot s hangsúlyozta, hogy a Protestáns Irodalmi Társaság nem csak felekezeti célok szolgálatában áll, hanem a testvéregyesületekkel karöltve a vallásos szellemű művelődés terjesztését tűzte ki céljául. Ezután Kapi Béla püspök „Egy pillantás a nemzeti élet műhelyébe“ c. előadása következett. A nemzet nem születik, hanem lesz és arcát két hatalom alakítja, a történelem és a lélek — ez volt a nagyhatású előadás vezető gondolata. A protestáns magyar lélek gondozása, tudományos feltárása, tudatosítása volt a társaság célja: hogy protestantizmus és magyarság mennyire összeforrt, mennyire szétválaszthatatlanul egy, azt a műsor első részének két művészi számából is éreztük: Basilides Mária egy Händel-ária után régi magyar énekeket adott elő, Tinóditól, Szepetneki Jánostól, Bornemissza Pétertől. A XVI. század magyar protestáns lelkének zord szépségű panaszai Basilides Mária különösen mélyen átértzett előadásában valóban vallásos és nemzeti élmény erejével rázták meg a hallgató lelkét és rádöbentettek a XVI. és a XX. századbeli magyarság sorsközösségére s a protestáns magyar lélek mély történeti gyökereire. Ma sokat hallunk magyar katolikus irodalomról: fiatal katolikus írók nálunk is igyekeznek külföldi példák után modern katolikus irodalmat teremteni. Mi, magyar protestánsok, rokonszenvvel tekintünk ezekre a kísérletekre, bár sikerükhöz nem sok reményt fűzünk. A magyar irodalom legnagyobb értékeiben protestáns magyar szellem nyilatkozik meg. A tisztán hitbuzgalmi és vallásos célokat szolgáló irodalomtól eltekintve is nyugodtan beszélhetünk valóban európai színvonalú magyar protestáns irodalomról. A magyar protestáns költészet négy évszázados magyar tradícióra tekinthet vissza. Irodalmi estünkön R. Simonffy Margot művészi tolmácsolásában Erdélyi József, Jékely Zoltán, Reményik Sándor, Szabó Lőrinc verseit hallottuk, a műsor második felében pedig Juhász Géza mondta el négy költeményét: valamennyien a modern magyar irodalom kiváló értékei: velük nem merül ki természetesen a modern magyar protestáns költészet. A protestantizmus nemzetföltöttiségét zenei nyelven Akom Lajos orgonajátékán és a Basilides énekelte Händel-árián kívül a Kósa György játszotta Böhm-

és Pachelbel-művek s végül a Lutheránia Vegyeskar Kapi-Králik Jenő vezetésével előadott XVI. századbéli egyházi énekek tolmácsolták.

Ravasz László dr. püspök nagyszabású záróbeszédében a misszióban jelölte meg a Társaság és a Protestáns Szemle további feladatát. A Társaság hármas programja: a magyar protestantizmus multjának és szellemének tudományos megismerése, a népművelés és művelt protestáns közvélemény kialakítása ma is időszerű. Ravasz püspök nagyon érdekes példával világította meg, hogy a mai látszatkeresztyénség alatt pogányság lappanghat, hiszen a több országban felszínre került új pogányság megvolt a keresztyén külső alatt is — ezeknek az országoknak a pogányai ott voltak már akkor is, amikor ezek az országok még sokmillió keresztyén tömegekkel büszkélkedhettek. Egy egyház feladata sem lehet más, mint hogy jó katolikusokat, illetve jó protestánsokat neveljenek a hozzájuk telekkönyvezett lelkekből. Ebbe a missziós munkába, melyre ma nagyon nagy szükség van, kapcsolódik bele a Protestáns Szemle is.

Sárkány Oszkár

Jelek és magyarázatok

SZAKÉRTELEM. A Kálvin János Társaság januárban konferenciát rendezett „Arccal a falu felé” összefogó cím alatt. A konferencia előadásai azzal a határozott céllal készültek és adtak elő, hogy a református keresztyénség és közelebbről a magyar református egyház szempontjai, sajátos feladatai emelkedjenek ki ebben a nagy kérdésben, a falu problémájában. A konferencia vezetősége azokat kérte fel előadókul, akiktől remélhette, hogy ezt a sajátos megvilágítást hitük, tudományuk és tapasztalataik alapján képesek lesznek megadni a falukutatás dzsungeljében. Akik a konferencián résztvettek, úgy érezték, hogy az előadások és megbeszélések legalább is nagy mértékben közelebb vittek ahhoz, hogy a falut és a népet a református keresztyén hit követelése alá állítva szemlélhessük. Amde a konferencia vezetősége merészkedett megfélekedni arról, hogy nálunk a falukutatás „szakma” lett és mellőzni tudatlankodott olyan „szakférfiakat”, akiket „szaksajtójuk” és szaktárs-csodálóik egyedüli tekintélyeknek hirdetnek a falu dolgában. Ezért aztán két harcias laptól is megkapta a magáét.

Nem kívánunk vitába elegyedni ezekkel a lapokkal és nyomtatványokkal, melyek a szörnyű mulasztást a Kálvin János Társaság szemére vetették s szellemesen példálóztak a konferencia címe, valamint az előadók „nagysága” és rátermettsége felett. Sőt, a legtávolabbról sem kívánván bírósági ítéletekbe kapasz-

kodni, elismerjük azt is, hogy a konferencia előadóinál bizonyára sokan tudtak volna több adatot és részletet feltárni a falu életéből és hogy „szakértőbben“ állíthattak volna fel különféle politikai és szociológiai elméleteket szegény népünk üdvözítésére.

Szerintünk azonban nem ez a dolog lényege, amiért a kifogásolókkal szóbaállunk. Hanem éppen az, hogy tiltakozunk a falu és a nép „szakmává“ tétele ellen. Igenis, tiltakozunk a falukutatók céhének kisajátító törekvései ellen. A mi szemünkben a falu és a nép nem „anyag“, nem „szaktárgy“ s a legtávolabbról sem sajtó-szenzáció. Mi nem tartjuk sem kívánatosnak, sem célravezetőnek, hogy a faluról szenzációs könyveket és riportokat írjanak s így hurcolják be ezt az élet-halál kérdést a köztudatnak főleg abba a rétegébe, melynek szenzációnál többet nem is jelent. Igenis el tudjuk gondolni egészen más módjait annak, hogy komoly és odaadó tanulmányaink eredményeit felelősségünk tudatában, önzetlen és tiszta szeretettől indítatva s névtelen harcosokként is, illetékes fórumokon át próbáljuk értékesíteni. Azt a gyanúsítást, hogy az állam, az egyház, a társadalom, a tudomány összes fórumai a falu és a nép megveszekedett ellenségei lennének, nem vagyunk hajlandók a legelrémítőbb címlapok dacára sem magunkévá tenni. Nem, még akkor sem, ha az igazság egyik fele benne van is ezekben a könyvekben, tudván, hogy minden féligazság hamisság.

Igénytelen soraink azonban ezen túl és ettől eltekintve arra akarnak most rámutatni, hogy a magyar református egyház püspökei, professzorai és pásztorai, minden céhberendezés dacára is mindenkor illetékesek arra, éspedig nem a falukutatók által kegyesen kijelölt kivételeikben, hanem hivatásuk egyetemességében, hogy a magyar református falu és nép pásztori és missziói gondozásáról, neveléséről és megújulásáról nyilatkozzanak és tanácskozzanak. Akik nem kérdőívekkel, hanem az Isten Igéjével dolgoznak és mérnek, azok tudják „az idők jeleit“, ismerik a falu és a nép igazi, mert Isten ítélete alatt álló kérdéseit, még ha nem rendelkeznének is a falukutatók céhének jogosítványával s szociológiai és irodalmi patronjaival. Tiltakozunk tehát az ellen, hogy az Ige szolgáinak illetékességét és rátermettségét bárki is kétségbevonja vagy megtámadja a magyar nép döntő életkérdéseinek megoldásában! És imádkozunk azért, hogy az Isten őrizze meg népünket attól, hogy Krisztus nélkül az emberi „szakértelem“ áldozatául essék!

Paniti Nagy Antal

*

VANNAK CSODÁK! Mert ime, mi történt boldog napjainkban? Románia élére hirtelen új kormány került, mely antiszemita intézkedéseket tett, helyesebben ígért. S erre a lokális tényre közel és távol egyszerre csóztól megindultak a természetfeletti

jelenségek. A kormány azóta meg is bukott, de a jelenségek tanulságnak maradnak.

Először is megzendültek Magyarországon az eddig néma újság-berkek s szívrepesztően jajongták, hogy Erdélyben ütött a végórája a *magyar* kisebbségnek! Hát nem igazi csoda, hogy húsz esztendő óta efféléről még csak nem is suttoztak s most egyszerre kórusban kiáltják szét a világba? Bizony, eljött a napkeleti mágusok új csodaideje s tágranyitották böles szemeket, melyeket bizonyára csak azért tartottak csukva húsz évig a magyar kisebbség sebei felett, mert mélyen elmerülve gondolkoztak a segítség módjain.

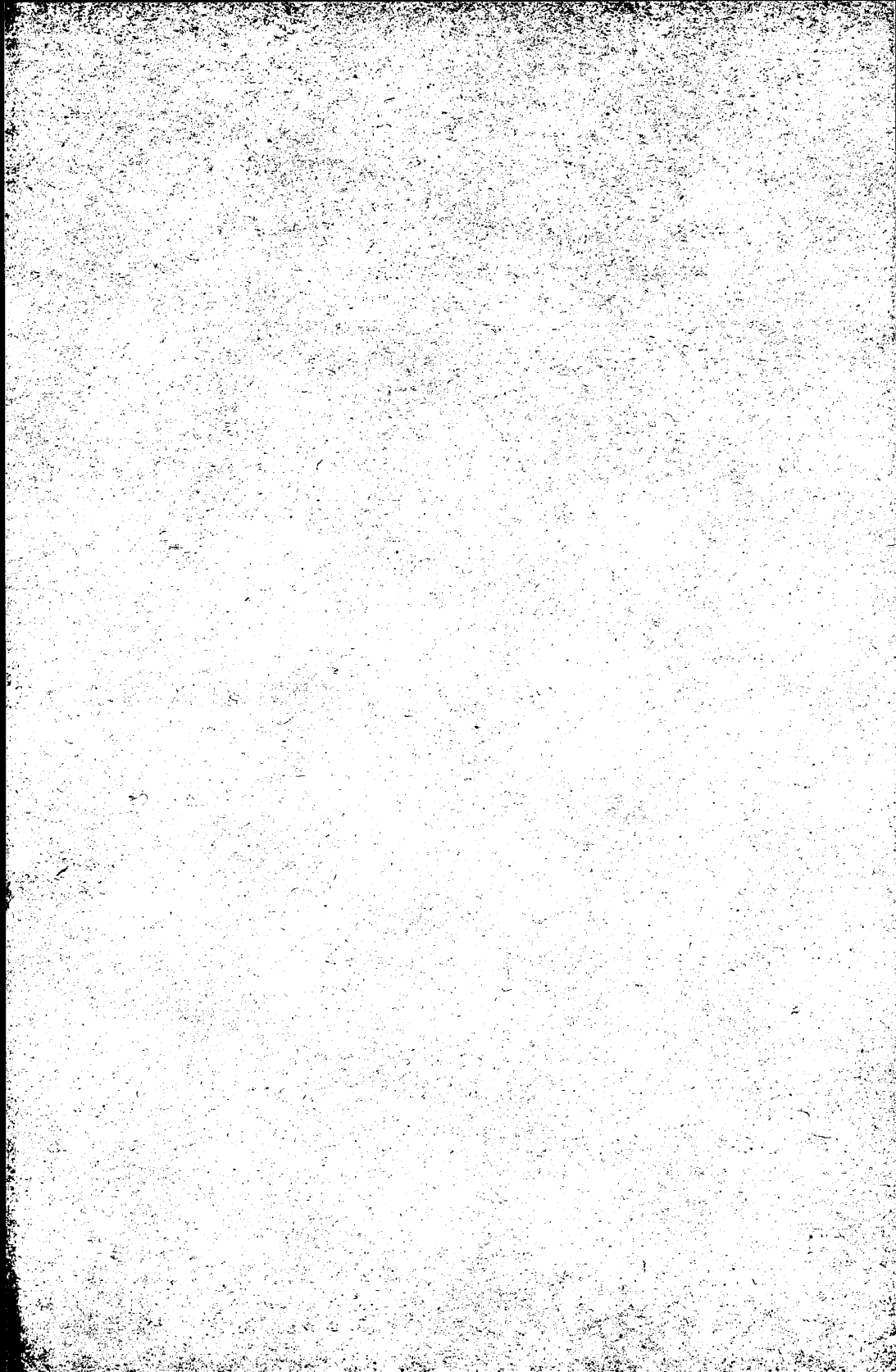
Másik, még nagyobb csoda. Európa, az öreg krokodil, húsz esztendeig könnyezett a magyar kisebbség sorsa felett. Haszontalan természetrajz-könyvem szerint a krokodil azért könnyezik, mert nála ez jelzi az étvágyat, olyképpen, ahogy más állatnak a nyála csorog a prédára. De most hirtelen lenyelte könnyeit s kissé nagyot hallván, a vész hírre így hördült fel: Mi az? Erdélyben ütött a végórája az *üzletnek*? Hah, nem tűrhetem! — És ami sohasem történt meg Trianon üde hajnala óta, európai kormányok hivatalosan vetették közbe magukat a szegény kisebbségért, aki, miután többször leesküdte, most esküszik rá, hogy magyar. A krokodil hát bőszen csapkodott farkával, de miután minden csoda három napig tart, ez is remélhetőleg csak addig fog tartani, amíg csakugyan a magyar kisebbségre kerül a sor Erdélyben. Azután ismét áll néma csend s csupán a könnyek csorognak.

De ne kicsinyeskedjünk. Köztudomású, hogy Erdély a szabadelvűség, a türelem, a lelkiismereti szabadság hagyományos földje. És ime a harmadik csoda: az igazi erdélyi magyarság mélyen hallgat, sebei néz, ősi fajtájának és hitének mélyről fel-dübörgő szózatát figyelni s a liberalizmus zászlóját az az idegen lengeti helyette, aki a reakciós Magyarországról futott közéje a román fegyverek oltalma alatt.

No még egy csodát a hegyibe! De már magam is szinte azt hiszem, hogy a fülem cseng s a szemem káprázik! Mert olyan magyar újságokat is olvastam, amelyek éppen ellenkezőleg azt sejtették, hogy Erdélyben most jó csak fel a magyarok napja! Minden jó lesz, mert román s magyar együtt ütik a zsidót ezután! Akkor pedig ezen az alapon mi, magyarországi magyarok is társulhatunk s Goga meghatottságában tán még a régi Romániát is hozzánkasatolja! (Kár, hogy már ez a remény is füstbement!)

Ennyi csoda közt biztosan és megengedhetően összezavarodott a fejem s csak ez az oka, hogy Ady verse kalapál a halántékomon: Vak ügetését hallani Hajdani, eltévedt lovasnak...

Paniti Nagy Antal

SILVESTER RT.,
BUDAPEST, XIV.,
HERMINA-ÚT 37

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
MAKKAI SÁNDOR

FELELŐS SZERKESZTŐ:
KERECSENYI DEZSŐ

TÁRSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

VASADY BÉLA: Abránd-é, vagy lehetőség? (A keresztyén únió kérdéséhez.)
HALASY-NAGY JÓZSEF: Európa és a keresztyénség.
JUHÁSZ GÉZA: Patkány (vers).
TÖRÖK PÁL: A magyar zsidóság útja.
SZEGEDI ISTVÁN: A tökéletes szabadság (vers).
ASZTALOS MIKLÓS: Árvízi mozaik.
R. BERDE MÁRIA: Csütörtök este (vers).
JÓÓ TIBOR: Még mindig „szellemtörténet“?

JELEK ÉS MAGYARAZATOK.

KRITIKAI SZEMLE.

XLVII. évf. 4. sz.

1938. április.

Ára 2 pengő.

Budapest.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

KRITIKAI SZEMLE

RÉVÉSZ IMRE: Kúr Géza könyvei	204
TÓTH BÉLA ZOLTÁN: A református népiskolai nevelés	208
PAPAY FERENC: Tóth Endre: Jákób kútjánál	209
URBAN JÁNOS: A miskolci jogakadémiai egyházjogi szeminárium	210
KRING MIKLÓS: D. v. Mikusch: Kemál Atatürk.	211
HAMVAS JÓZSEF: Petri Mór: Naplemente fáklialángja	214
FÜSI JÓZSEF: Szerb Antal: Utas és holdvilág	215
DEBRECZENY LILI: Ignác Rózsa: Anyanyelve magyar	217
HAMVAS JÓZSEF: Harangszó Naptár	218
VAJTHÓ LASZLÓ: Színházi Szemle	218
A. TÓTH SANDOR: Képzőművészeti Szemle	221

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, folyóirat-cserepéldányokat, könyveket a következő címre kell küldeni: Kerecsényi Dezső szerkesztő, Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1. Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékdéöntári számla száma: 4170.

Ábránd-é vagy lehetőség ?

(A keresztyén únió kérdéséhez.)

Aki ma Magyarországon a keresztyén únió kérdéséhez hozzászól, számoljon azzal a ténnyel, hogy e problémát egyszerre két szempontból kell mérlegelnie: egyfelől a világviszonylatban jelentkező keresztyén egységmozgalmak szempontjából, másfelől pedig a hazai viszonylatban felmerült úniós eszmecserek által teremtett konkrét helyzetnek a szemszögéből. Mindkét szempont elsősorban is rövid történeti visszatekintésre készítet, máskülönben a kérdéshez való hozzászólás érintés nélkül hagyja azt a mindennapi szintet, amely végeredményben mindnyájan élünk, mozgunk és vagyunk és amely tulajdonképpen melegágya még az oly elvontnak látszó és fölöttébb nehéz elvi kérdésnek is, mint aminő a keresztyén únió problémája.

1. *A keresztyén egységmozgalmak és a római szentszék állásfoglalása.*

Vessünk néhány rövid pillantást elsősorban is az ú. n. *keresztyén ökuménikus mozgalmakra*. — A világháború utáni években vádként hangzott az egyházak fölött a „világ“ ítélete: a keresztyénség megbukott. Az egyházak nem tudták megakadályozni a népek harcát, embereknek egymást mérszárlását, kultúrkinések pusztulását. Nem tudtak a keresztyén testvériség jegyében egységesen fellépni, szolgálaleknek bizonyultak és a békesség hirdetői hősiessége csak elvétve jelentkezett állásfoglalásaikban. A keresztyénségnek csődbe kellett jutnia, mert a keresztyén egyházak egymással is állandó feszültségben éltek s ezáltal mintegy példát adtak az egyenetlenkedésre, a világot is lángba borító háborúskodásra.

A mélyhitű keresztyéneknek erre a vádra azonnal megvolt a válaszuk: A keresztyénség maga nem bukott és nem is bukhatik meg. Ellenben a világ és benne az egyházak egzisztenciális baja, létszüksége kétségtelenül ott kezdődik, hogy az evangélium elvei, Isten létparancsai Krisztus és az első keresztyének óta még sohasem voltak teljes egészükben kipróbálva. *Merjenek* az egyházak és bennök az egyháztagok egyszer már igazán és *csakis Krisztusra* hallgatni, *Benne* hinni, *Neki* engedelmeskedni, mindez szükségszerűen és azonnal maga után vonná a világ arcának átmásulását, valamint az egyének és közösségek reformációját.

Krisztusnak, az egyház Fejének kell engedelmeskedni! Ez a

követelés szükségszerűen az egyházak egyesülésének kérdését is ellenállhatatlan aktualitáshoz juttatta. Mert hogyan is lehessen az egyház „az élő Istennek egyháza, az igazságnak oszlopa és erőssége“ (I. Tim. 3: 15.), ha a „világ“ felé nem tudja az evangéliumot egybehangzóan hirdetni, hanem csakis úgy, hogy közben az egyik egyház a másokban versenytársat, sőt egyenesen ellenséget kénytelen látni. Az egyházból mindaddig hiányozni fog a hitelreméltóság és meggyőzés ereje, amíg szétszakadozottan folytatja életét s amíg az egyes egyházak nem egyedül a Krisztusnak való engedelmesség tényéből élnek, hanem ugyanakkor az egymás közötti feszültségek és ellenségeskedések érzelmi atmoszférájából is. Ilyen és ehhez hasonló megfontolások alapján kezdeményezték a világ különböző országaiban élő keresztyén egyházi vezető férfiak az ú. n. ökümenikus mozgalmakat. Az egyik ezek közül az „Élet és Munka“ (Life and Work) mozgalma, amelyet „a gyakorlati keresztyénség világmozgalmának“ is neveznek, mert első konferenciáján (Stockholmban, 1925-ben) arra az elgondolásra építve, hogy a hitelvi ellentétek nem akadályozhatják meg a különböző keresztyén egyházak gyakorlati összefogását, a hitvallási és teológiai különbségek mérlegelésének háttérbe szorításával a keresztyén etikai elveknek a gyakorlati élet kérdéseire való alkalmazását és ebben a vonatkozásban az egyházak együttműködését szorgalmazta. A másik ökümenikus mozgalom a „Hit és Rend“ (Faith and Order) mozgalma, amely viszont egyenesen hitelvi és egyházzervezeti téren igyekszik a különböző keresztyén egyházakat és hitvallásokat egymáshoz közelebb hozni. Az „Élet és Munka“ mozgalma második konferenciáját 1937 nyarán Oxfordban tartotta, a „Hit és Rend“ mozgalma pedig második konferenciáját szintén 1937 nyarán Edinburgh városában (ez utóbbinak első konferenciája 1927-ben, Lausanneban volt).

E két ökümenikus mozgalom eddigi történetéről itt most meg nem emlékezhetünk. Röviden csak annak megemlézésére szorítkozunk, hogy a két mozgalom útjai a lepergett tíz-tizenöt év alatt nem egyszer találkoztak egymással. „Az Élet és Munka“ mozgalmanak munkásai idővel átlátták azt, hogy a keresztyén etikai elveknek a gyakorlati életre való egybehangzó alkalmazása bizonyos fokú előzetes hitelvi és teológiai tisztázások és összhangot biztosító előmunkálatok nélkül nem lehetségesek. Másfelől a „Hit és Rend“ mozgalmaiban mind erősebben jelentkezett az az egészséges követelés, hogy a hitelvi és egyházzervezeti kérdések tárgyalása közben ez a mozgalom ne alakuljon át a szakemberek (teológusok) céhévé, hanem keresse és találja meg állandó kontaktusát az egyes egyházak gyakorlati köztudatával és mindennapi vallásos életével is. Most van folyamatban a két ökümenikus mozgalom végleges egyesülése s remélhetőleg már a közeljövő-

ben a „világ“ felé az „Egyházak Ökuménikus Tanácsa“ fogja képviselni az egymással szövethető két egységmozgalmat.

A két keresztyén egységmozgalom stockholmi, illetve lausannei konferenciájának lezajlása után a római szentszék is szükségét érezte annak, hogy róluk nyilatkozzék s megindokolja, miért nem fogadhatta el ez ökuménikus konferenciák meghívását. Így jelent meg 1928 január hó 6-án, Vízkereszt ünnepén, XI. Pius pápa pápaságának hatodik évében a „De vera religionis unitate fovenda (Az igaz vallási egység ápolásáról)“ című és a „Mortaliū animos“ szavakkal kezdődő pápai encyklika.¹ A római szentszék ez encyklikában teljes merevséggel elzárkózik a keresztyén egységmozgalomban való részvételétől. Hitelvi indoka e magartásának az, hogy Krisztus titokzatos testét, az Anyaszentegyházat magával a látható római katolikus egyházzal azonosítja s épp ezért a keresztyének egyesülését szerinte „nem lehet munkálni mással, mint csak az elszakadtaknak a Krisztus egy igaz Egyházához való visszatérésének munkálásával, mert valamikor ettől pártoltak el ők szerencsétlen módon“. A római szentszék ez encyklikája zárószóiban hívja „az elszakadt fiaikat“, hogy térjenek vissza az egy igaz Egyházhoz, „de ne azzal a gondolattal és reménységgel“, „hogy az élő Isten Egyháza, az igazság oszlopa és támasza“ (I. Tim. 3: 15.) elvesse a hit (t. i. a római katolikus hit) sértetlenségét s eltűrje az ő tévelygéseiket, hanem ellenkezőleg azért, hogy alávessék magukat az ő tanítói és kormányzói hatalmának“. Vagyis e pápai encyklika a reünio feltételül olyasvalamit követelt, aminek elfogadása a protestánsokra nézve — Bangha Béla tavalyi találó megállapítása szerint is — „egyenesen harakirit jelentene: egy 400 éve keservesen védelt álláspontnak, amelyért vér is folyt, meaculpázó visszavonását.“² Az encyklika azonban nem állott meg a római egyház e hitelvi állásfoglalásának előterjesztésénél és az „eretnekek“ visszahívogatásánál, hanem a leghatározottabban kinyilatkoztatta azt is, hogy „sem az apostoli Szék nem vehet részt semmi módon az ő gyűléseiken (t. i. a keresztyén egységmozgalmak gyűlésein), sem a katolikusoknak nem szabad semmiként sem az ily kezdeményezéseket nyilatkozatokkal támogatni, vagy azokon közremunkálni, mert ha ezt tennék, valami olyan hamis keresztyén vallásnak adnának tekintélyt, mely nagyon is távol áll a Krisztus egyetlen egyházától“. II. János 10-et idézve — „Ha ki hozzátok jön és e tudományt nem hozza magával, ne fogadjátok őt házatokba s ne is köszönjetelek neki“ — emlékezteti a katolikus híveket arra, hogy e szavakban a szeretet apostola „a legszigorúbban megtiltott mindenféle érintkezést azokkal, kik Krisztus tanítását nem vallják a maga teljességében és romlatlanságában.“ Végül Cypriánust idézi, akinek tanúsága szerint „Krisztus menyasszonyát házasságtörésbe

vinni nem lehet; romlatlan ez és szemérmes. Csak egy házat ismer, egy hálószoba szentségét őrzi szüzi szeméremmel“. Más szavakkal: Krisztus titokzatos jegyese, a római egyház nem szennyezheti be magát azzal, hogy a protestáns felekezeteiket is egyházaknak ismerje el és hogy velük az egység megvalósítása céljából egyáltalában szóba is álljon.

A keresztyén egységmozgalmak mélyhitű kezdeményezőinek és azóta is továbbvivőinek a római szentszék e legutóbb idézett sebző kitételei fájtak a leginkább. Még azt meg tudták érteni, hogy a római katolikus egyház hitelvi álláspontjához szigorúan ragaszkodott, és azt is csak tisztelni tudták, hogy a maga „depositum fidei“-jét a protestáns hittel szemben hangsúlyozni és megvédeni igyekezett, de már a II. János 10. egyoldalú idézését, amely ugyanezen levél 7. verse megvilágítása szerint nem is a „római hitrendszert“ (mert hisz ilyesmi abban az időben még nem is volt), hanem a Krisztus istenségét tagadók és támadók elleni védekezésre szólítja fel a keresztyén híveket — már nem tudhatták megértéssel fogadni. A cypriánusi idézet s a hozzáfűzött megjegyzések pedig mélyen felháborították őket s egyetlen vigasztalást ezek után csakis Krisztus ígéletében találhattak: „Ahol ketten vagy hárman egybegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük“ (Mát. 18: 20.). Fájt a protestánsoknak és még most is fáj, hogy míg Krisztus tanítványai még a pogányokhoz is elmentek, hogy nékik az „igaz hitet“, az evangéliumot prédikálják, addig a római szentszék még azt a keresztyén testvéri meghívást is mereven visszautasította, amelyben a keresztyén egységmozgalmak kezdeményezői őt is részesítették.

Ez a „protestáns“ fájdalom azonban nemcsak a visszautasításban részesültek sértett önérzetének fájdalma volt, hanem ennél sokkal mélyebb forrásból is táplálkozott. Mert a protestánsok a „fekete rendőrség“ rideg kiméletlenségét voltak kénytelenek ez eretnekítő encyklikából újra kiolvasni, holott azt remélték, hogy a keresztyén összefogás krisztusi gondolata a nagy világégés után a római szentszékét is a testvéries tanácskozásokban való részvételre és a nem római katolikus keresztyénnel való együttműködésre fogja készíteni. Az encyklikából azonban újra csak azt kellett hallaniok, hogy ők nem tagjai a Krisztus titokzatos testének s Vele, mint Fejjel, nem függnék össze. Oly venyigék tehát, akik nem maradtak meg Krisztusban, a szőlőtőben, hanem kivetettek és ép ezért méltó büntetésük a megszáradás (János 15: 6). A protestánsok fájdalmának ez volt a legsebzőbb kiváltója: a római szentszék fölüenyés módon történő ítélethirdetése oly dolgokban, amelyekben Krisztus az ítélezést a saját maga számára tartotta fenn.

A pápai szentszék ez encyklikája természetesen még ma is érvényben van. Roma locuta, causa finita. A hivatalos római ka-

tolikus egyháznak a keresztyén egységmozgalmakkal szembeni elutasító magatartása tehát még most is fennáll. Ezt a tényt, amikor a keresztyén unió kérdéséről beszélünk, nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Sőt egyenesen ennek a nagyon is sötét háttért képező ténynek a fájdtó ismeretében kell ráfigyelnünk arra a keresztyén unió megbeszélésre is, amelynek — hazai viszonylatban — Bangha Béla jézustársasági atya jól ismert cikke volt a megindítója.

2. *A hazai unió „üzenetváltás“.*

Bangha Béla, aki a huszas években, sőt még a harmincas évek elején is a kifejezéseinek élességében sem válogató római katolikus hitvitázóként volt ismeretes, mult év februárjában, nem ugyan a saját folyóiratában, a Magyar Kultúrában, hanem a Magyar Szemlében egész meglepetésszerűen közzétette *Keresztyén unió?* című cikkét. E cikk higgadt tárgyalásmódja, testvéries hangja mindjárt megjelenése után el is érte egyik célját: az eucharisztikus kongresszust előkészítő hónapokban nagyban hozzájárult a felekezeti békeesség atmoszférájának állandósításához. — Bangha Béla ez első cikkében felveti a kérdést: „lehet-e ma józanul unió mozgalomra gondolni?“ Sorra veszi az unió konkrét akadályait: a dogmatikai, a történeti, az érzelmi és politikai akadálycsoportokat. Valamennyit komolynak ítéli, de azért cikkét bizonyos örvendetes jelenségek felsorakoztatása után mégis a következő reménykedő szavakkal zárja: „Lehet-e keresztyén unióról szó? Egyelőre sajnos alig, de a távolabbi jövőben talán lassan mégis! A közeledés nem dogmatikai engedményeken vagy hitvitákon fog múlni; sem valami szatócsi alkudozáson a két vagy több fél között, hanem sokkal inkább két dolgon: a felekezeti ellentétek érzelmi atmoszférájának enyhülésén és a belső, vallási lelkület erősödésén“.

Bangha Béla cikkének protestáns részről természetesen „sokszzerű visszhangja“ támadt. Itt azonban csak a Ravasz László és a Victor János cikkeiről emlékezünk meg, mint amelyek gyökereükben ragadták meg a Bangha által felvetett kérdéssel kapcsolatos tennivalókat.

Ravasz László a hívő protestáns gyakorlati realizmusával boncolgatja az unió lehetőségét és akadályait.³ Legfőbb akadálynak a dogmatikait látja. Emiatt, mégha egyébként az unióhoz szükséges lelki előfeltétel és jószándék mindkét félen készen állna is, az unióról való beszélgetés „csak azzal a gondolattal lehetséges, hogy a keresztyén egyház újra való egyesítése legalábbis annyi időbe fog kerülni, amennyibe a szétbomlása került“. Mindazonáltal fontos, hogy az eljövendő unióról már most beszéljünk, mert az ily beszélgetés ráeszméltet minket arra, hogy a keresztyén egyházak

közös feladataikat csak az esetben tudják megoldani, „ha magukat egymás természetes szövetségésének tartják“ és megtanulják „a kor leckéjét“, mely ebben a mondatban foglalható össze: „vallani a saját hitünket úgy, hogy megbecsüljük a másét“. Ha ezt a leckét megtanulni nem tudjuk, továbbra is az eddigi két veszedelmes véglét: a *szinkrétizmus* és *zélótság*, a keveredés vagy vakbuzgóság felé fogunk sodródni.

Victor János is azzal kezdi tanulmányát,⁴ hogy bár a Bangha cikke általános elismerést és örömet váltott ki a protestáns közvéleményben, mégis a keresztyén unió gondolatát a protestánsok sem tudják a naív, lelkendező optimizmus szellemében tárgyalni. „Katholikus-protestáns unióról, mint *gyakorlati javaslatról* a jelenben szó sem lehet, de mint *óhajról* és *eszményről* mégis lehet, sőt kell róla beszélni“. A legnagyobb akadálycsoport Victor szerint is a dogmatikai. Protestáns részről is „ugyanolyan dogmatikai sziklafalba ütközés“ jelentkezik itt, mint aminőre katolikus oldalról Bangha Béla rámutatott. A katolicizmusban és a protestántizmusban a keresztyénség két szembenálló felfogása feszül egymásnak és ezek „semmiféle kompromisszum középpontjába össze nem tolhatók“. Mind ennek ellenére mégis „hinni kell“ az unió ügyében és nem szabad elmulasztanunk azoknak az apró lépéseknek megtételét, amelyek közelebb visznek bennünket hozzá. Ily lépések a következők: 1. a gondterhes vallási világhelyzet konzekvenciáinak a levonása; 2. a vallásszabadság elve melletti rendületlen kitartás; 3. az újabbkori műveltség lélektani átítatottságának kihasználása (ez teszi lehetővé, hogy ma már mind többen vannak, akik megértéssel tudnak lenni a mások vallási meggyőződése iránt, anélkül, hogy ugyanakkor elvtelen relativizmusba süllyednének; 4. a mind alaposabbá váló történelmi tájékozódás (a különböző keresztyén felekezetek történelmi hivatásának és jelentőségének értékelni tudása); 5. a mind fokozottabb mértékben jelentkező „szociális beállítottság“, amely a keresztyén egyházak sorsközösségtudatát nagyban fokozza; 6. a vallási lelkület erősödése és az egyházi teológia elmélyülése. Mindezek nagyban elő fogják segíteni a felekezeti ellentétek és feszültségek érzelmi atmoszférájának is a jövőbeli enyhülését.

A protestáns részről történt eme két, nagyon komoly hangú megnyilatkozás után Bangha Béla szükségét érezte annak, hogy a keresztyén unió kérdésével még egyszer, külön tanulmányban foglalkozzék.⁵ E második cikkében tulajdonképpen négy főtétel köré csoportosítja mondanivalóit. *Először* is rámutat arra, hogy „a kérdés lényege nem csupán ez: barátság vagy haragtartás?, felekezeti béke vagy széthúzás?, hanem inkább ez: unió vagy nem-unió?“ Ennek a voltaképeni kérdésnek pedig már csak a „békés tárgyalása is jelentékenyen alkalmas arra, hogy a felekezeti atmosz-

féra feszültségeit enyhítse". Am e békés tárgyalások közben sem szabad feladnunk azt a tételt, hogy „únió nélkül igazi, maradandó és őszinte béke bajosan képzelhető el, legfellebb a vallási közöny és semmivel sem törődés alapján“. Az únió nélküli teljes és őszinte barátság egészen logikus dolognak nem is tekinthető „Két idegen ember élhet merő udvariassági viszonyban, de két testvér bajosan“. A reverzális-ügy is példázza, hogy „amíg felekezeti megoszlás van, addig igazi béke és zavartalan összhang az egyházak közt nem lehetséges; ami más szóval megint csak annyi, hogy az igazi békének s barátságnak csak egyetlen biztos és tökéletes útja van: az egység, az únió“.

Második helyen afeletti őszinte örömeinek ad kifejezést, hogy a protestáns visszhangok az únió dogmatikai nehézségeit és akadályait szintén erőteljesen hangsúlyozták. „Tiszteletreméltó, sőt éppen az únió szempontjából reménykeltő álláspont“ — írja róla Bangha — „hiszen únióról is csak ott lehet szó, ahol a vallási igazságnak még tárgyi értéket és becsületet tulajdonítanak s azt minden fölé helyezik“. De — és ez az új lépés Bangha második úniós fejtegetésében — annak megállapítása után, hogy „az egyesülés közvetlen akadálya a dogmatikai igazságnak a kultusza mindkét részen“, rá kell figyelniük arra a lélektani tényre, hogy „a dogmatikai igazságnak a megállapításában megint csak lényegesen közrejátszhatik az érzelmi szempont. Nemesak a szenvedélyeink, hanem az igazságaink is sokszor zavaró és illetéktelen érzelmi mozzanatok hatása alatt alakulnak“. Különösképen kísért ennek veszedelme a vallási, közelebbről a dogmatikai viták terén, amikor „egyrészt a legelvontabb s legszubtilisabb eszmeréteghez ér az elménk, másrészt érzelmeinket is legkomolyabb s legharcosabb értékörzésre szólítja síkra a vallási érdekek komoly fensőbb-sége“. A reformáció idejében beállott vallásszakadás így azután leginkább érzelmi és szenvedélyi rugókra vihető vissza. De izóta sem múltak el ez érzelmi ellentétek, mindössze annyi változás történt, hogy „a küzdelmet eredetileg elindító érzelmelek helyébe a kevésbé lobogó, de annál mélyebben ható érzések s a megtámadottság állapotának folytonos félelme“ lépett és ez „tapasztalatszerűleg ugyancsak befolyásolhatja a véleményeket“.

E lélektani megfontolások viszont — és ez tulajdonképpen Bangha Béla *harmadik* tétele — már a helyes megoldás útját is jelzik: „olyan közhangulatot kell lassankint teremteni, amely az érzelmi mozzanatoknak ezt a túltengését a helyes és jogos mértékre csökkenti vissza“. Indítsunk tehát harcot önmagunkban minden illetéktelen érzelmi mozzanat túltengése ellen. A protestáns fél revidéálja az elszakadás tényét és okait; a katolikus fél pedig az elszakadtakkal való vitatkozás módszereit. És mindkét fél tartsa állandóan szem előtt azt, hogy „az eszmecsere sohase menjen túl

a legszigorúbban tárgyi és igazolható sorompókon és sohase fölényes és türelmetlen lebunkózás legyen a cél(ja), hanem az őszszesíró testvéri érzés és az akadályok lebontásán őszintén dolgozó jóakarattal. „Úri hangú, testvéries megtárgyalásokra“ van tehát szükség, hangzik Bangha konklúziója s őszintén sajnálkozik a felett, hogy az ily nyugodt tárgyalás elől ez idő szerint „mindkét fél szinte eleve elzárkózik“.

Negyedik helyen „nem polémiaként“, hanem inkább „iskolapéldául“ három hittételt említ, amelyeket illetőleg szerinte „tisztán tárgyi, dogmatikai alapon a katolikusok és protestánsok között nem volna lehetetlen a megegyezés“. Ennek előfeltétele azonban az, hogy mindkét fél „a százados egymás mellé beszélés“ után igyekezzen élni a „félreértések fokozatos tisztázásának lehetőségével“. A Bangha által tárgyalt hittételek a szentek tisztellete, a jócselekedetek szükségessége, az egyház tekintélye s ezzel kapcsolatosan a pápaság intézménye. A százados polémiák folyamán kiköszörülődött élek letompításával, bizonyos félreérthetőségek kisímításával igyekszik mindegyik hittétel taglalása közben rámutatni arra, hogy ha mindkét oldal a másik állításában meglevő igaz mag kiemelésére és a túlságosan sértő formulázások kerülésére törekszik, ez esetben a katolicizmus és protestántizmus között most még tátongó szakadékoknak vélt közbevetetések nagyon könnyen áthidalhatókká válnak. Második tanulmányát a következő felsóhajtással zárja: „Mekkora érték és erőnövekedés lenne a közös egyházra nézve...“, ha mindaz az energia, elmeél, lendület és szívósság, amely ma testvérharcban, szenvedélyes mellébeszélésben vagy legalább is idegenkedő egymást-kerülésben meddősíti kölcsönösen egymást, az egységes krisztusi cél érdekében érvényesülne!“

3. *Bangha Béla második tanulmányának értékelése.*⁸

Mindarra, amit eddig összefoglalva előadtunk, szükség volt, hogy az úniós megbeszélések mai állása az olvasó által minél áttekinthetőbb legyen. A továbbiakban két kötelesség teljesítése vár reánk. Először is a „Mortlaim animos“ encyklika megállapításainak állandó szem előtt tartásával Bangha Béla második úniós cikkének négy főtételére kell röviden és szintén „az őszszesíró testvéri érzés“ és „az akadályokat lebontani igyekvő jóakarattal“ nevében válaszolnunk. Második helyen szólnunk kell majd *az egy egyház és a sok egyház problematikájáról*, vagyis pozitív előterjesztés formájában az únió kérdésének protestáns hitelvi megvilágítását kell nyujtanunk. Az első feladat megoldására már most sor kerül, míg a másodikkal egy későbbi tanulmányunkban fogunk szembesíteni. A cikkünk címében felvetett kérdésre is végleges választ majd csak ott adhatunk.

Bangha Béla második tanulmányának elsősorban azzal a tételével kell foglalkoznunk, amelyben megállapítja, hogy nemcsak a szenvedélyeink, hanem az igazságaink is sokszor zavaró és illetéktelen érzelmi mozzanatok hatása alatt alakulnak, épp ezért mindkét félnek — a katolicizmusnak és a protestantizmusnak egyaránt — az érzelmi mozzanatok e túltengését a helyes és jogos mértékre kell visszacsökkentenie. Bangha idevonatkozó lélektani fejtegetései teljesen helytállóak. Az egyházak és hitvallásaik által megfogalmazott tételek sem kerülhetik el azt, hogy létrejöttükbe illetéktelen érzelmi tényezők (vitatkozás és harc csiholta szenvedélyek, belső átgondoltság hiánya, „a megszokás és megszeretés hajlandósága“, revideálatlan vágyas-elemek túltengése stb.) tudatosan vagy tudattalanul bele ne játsszanak. Mindössze egy vonatkozásban szorul Bangha fejtegetése kiegészítésre. Ő ugyanis az érzelmei illetéktelen beavatkozásának lehetőségét inkább csak a hitvitázások, a „vallásszakadások“ időszakaira korlátozza, vagy legalábbis ezeken a tényeken illusztrálja, holott az emberiség általános szellemtörténete (s nem csupán vallás-, illetve egyháztörténete) és a mindennapi élet lélektana egyaránt bizonyosságai annak, hogy az ember ösztönisége és szellemisége egymással *állandó* feszültségben áll és hogy az utóbbinak nem mindig sikerül az előbbi által motivált érzelmi túltengést lecsökkentenie vagy egyenesen gyökeresen leszerelnie. Vegyük példaként az elhívések, hiedelmek, a kollektív meggyőződések és hittételek kialakulásának lélektanát. W. James amerikai valláspszichológus találó megállapítása szerint: „A mi hitünk más valaki hitébe vetett hit“. Vagyis: elhívéseink létrejöttében igen nagy szerepük van az elsősorban ösztönös valónkat befolyásolni tudó szuggesztív hatásoknak. A hozzánk hasonló, a nekünk rokonszenves, a velünk vérségi, rokoni kapcsolatban álló vagy a velünk „egyívású“ és az előttünk bizonyos vonatkozásban tekintélyszámba menő emberek megjegyzéseire, nézeteire többet adunk, szívesebben hallgatunk, leginkább akkor, ha közleményeik eddigi vágyaink, ösztönös szükségleteink kielégülését biztosítják s így a szellemi átgondolást, átértékelést nem teszik ránk nézve kötelezővé. Mások hite tehát bennünk elsősorban a szuggesztív szintjén mozgó *ösztönös elhívést* hívja életre. Az ily mások hitén viszont egész bátran nemcsak egyes egyének, hanem a közösségek, egyházak hitét is értenünk kell. Általában mindazt, ami a kollektív életközösségek atmoszférikus nyomása alatt közvéleménnyé, konvencióvá, hagyománnyá, objektív szellemmé alakul. Mert az egyén a másik egyénnel való érintkezése közben tulajdonképpen mindig ezzel az objektív szellemmel, ennek érték- és jelentés realizációival jut szuggesztív úton és módon kapcsolatba. Ez az objektív szellem viszont sohasem tiszta és sohasem mentes az illetéktelen érzelmi

elemek túltengésének alakító hatásától. Az objektív szellem még nem azonos magával a *normatív* szellemmel, az örök értékek és abszolút igazságok kategórikus világával. Mind az egyénnek, mind pedig a közösségnek az a legnagyobb és állandó feladata, hogy az objektív szellemet minél inkább összhangba hozza a *normatív* szellemmel, illetve a szuggesztív szintjén elfogadott s az objektív szellemből táplálkozó ösztönös elhívéseit a normatív szellem zsinórmértékéhez mérve minél szellemibb (vagyis az illetéktelen érzelmi mozzanatok befolyásától minél inkább függetlenített) meggyőződésekékké izmosítsa. Ennek a műveletnek megállás nélkül kell tartania. Egyénről-egyénre, nemzedékről-nemzedékre meg kell ismétlődnie. Máskülönb a hagyományként továbbélő objektív szellem által hordozott illetéktelen érzelmi mozzanatok, helytelen értékelések, hamis beállítások, tudatos, vagy tudattalan félreértések öröklődnek és nemcsak az elődök, hanem az utódok tisztánlátását is károsan befolyásolják.

Ha már most ezeket a lélektani meggondolásokat az egyházi tanfejlődés és ezzel kapcsolatosan a dogmatikai akadályokat elhárító únióval kapcsolatos kérdéskomplexumra is átvisszük és alkalmazzuk, elsősorban is az a kérdés merül fel, hogy a (katolikus és protestáns) egyházi hagyományokként örökölt objektív szellem mikor vette fel magába a tárgyi igazság tisztánlátását akadályozó, illetéktelen érzelmi mozzanatok? A hitvitázások, a vallásszakadás korában? Minden bizonnyal. *De nem csupán ekkor.* Bekövetkezett ez már nem egyszer a középkori egyház életében is és be fog következni a jövőben is mind a katolikus, mind pedig a protestáns egyházak életében, ha csak állandó vigyázással és imádkozással, önlegyőzéssel és „kíméletlen pártatlansággal“ oda nem mérik a saját egyházuk hitrendszerét és az ezt magába foglaló egyházi hagyományokat az imént normatív szellemnek nevezett valósághoz.

És itt bukkanunk rá problémánk punctum saliens-ére. Mert mit tekintünk az illetéktelen érzelmi belejátszásokat megítélő normatív szellemnek? És vajjon beszélhetünk-e oly közös „normatív szellemről“, amelynek kategórikus világát egyedüli és minden mást kizáró forrásként mind a katolikus, mind pedig a protestáns egyházak magukra nézve kötelezően elismerik?! Sajnos, nem. Mert míg a protestáns egyházak a hitvallásaikat meghatározó, megítélő és tápláló forrásként kizárólag a Szentlélek által írott Igévé dicsőített Szentírást tekintik s a normatív szellem kategórikus világát ebben keresik és találják meg, addig a római katolikus dogmatika szerint a szenthagyomány a Szentírással egyenrangú hitforrás. A protestáns egyházak önmagukat és tanításukat legalábbis igyekeznek fenntartások és kikötések nélkül közvetlenül a Szentíráshoz, mint a „beszélő Isten személyének“

(„*Dei loquentis persona*“, Kálvin) örök-új ígéjéhez mérni, a római katolikus egyház ellenben vallja, hogy Jézus Krisztus rendeléséből „a hitet nem közvetlenül a Szentírásból, hanem az Egyháznak élő, tekintélyjellegű tanításából kell merítenünk, még a Szentírásban való hitünket is!“⁷ Az *ecclesia docens* így azután fölötte áll a Szentírásnak. Az illetéktelen érzelmi mozzanatok túltengését megállapító, megítélő és megakadályozó normatív fórum tehát a római egyház tana szerint a hivatalos egyházi előterjesztés, a protestantizmus szerint viszont kizárólag Isten ígéje (*sola Scriptura sacra-ely*). Amíg két, egymástól lényegileg különböző fórumot tekint mindkét fél az abszolút, isteni igazságba vetett hit forrásaként, addig nyilvánvalóan mit sem ér annak általánosságokba vesző megállapítása és kölcsönös elismerése, hogy dogmainkba és igazságaink kialakulásába is belejátszanak a zavaró és illetéktelen érzelmi mozzanatok. Más és más lévén a zsinórmérték, mindkét fél más és más érzelmi mozzanatokot fog zavaróknak és illetékteleneknek nyilvánítani. A helyes lélektani meglátás és átértés tehát nem fogja maga után vonni az alapvető dogmatikai eltérés automatikus megszűnését.

Az egész kérdéskomplexummal kapcsolatban most még csak egy dologra világítunk rá. A Bangha által kezdeményezett s általunk most kiszélesített lélektani megfontolások alapjában véve nem érintik a protestáns dogmatikát, ellenben annál inkább kikezdi a hivatalos római katolikus hitrendszert. A protestantizmus ú. i. vallja a „*semper reformari debet*“ elvét, amelyet nemcsak az egyházi tiszték viselőire és az egyháztagokra, hanem az egyház által elfogadott hitvallásokra is bátran merhet alkalmazni. Hogy a sok példa közül csak egyet hozunk fel: a magyarországi református egyház egyik hitvallásos könyve, a II. Helvét Hitvallás „Előszavá“-nak záró mondatában ezt olvashatjuk: „... azoknak, akik az Isten beszédéből jobbakra tanítanak, köszönet kifejezésével *engedünk* is az Urban, akinek dícséret és dicsőség“. De vajjon remélhetünk-e ugyanilyen nyilatkozatot attól a római katolikus egyháztól, amely a saját maga hiteles, hivatalos és tekintélyjellegű előterjesztését tekinti közvetlen hitszabálynak (*regula proxima fidei*-nek) s a dogmafejlődésben sem hisz a dogma-átalakulás értelmében, vagyis „abban az értelemben, hogy a hit-letétemény lényeges változásokat szenvedhet, akár terjedelem, akár tartalom dolgában“?⁸ Ha pedig ilyesmit a római katolikus dogmatika merev elzárkózása következtében az ő saját hívei és mi sem remélhetünk tőle, úgy a Bangha által kezdeményezett és általunk csak továbbvitt lélektani fejtegetéseket nyilvánvalóan éppen a hivatalos római katolikus dogmatikának kell a legélesebben visszautasítania. A szentszék nem egykönnyen fogja elismerni azt, hogy hivatalos és tekintélyjellegű előterjesztéseibe akár „a megtámadott-

ság állapotának folytonos (vagy alkalmi) félelme“, akár pedig a szenvedélyek, vagy az illetéktelen és zavaró érzelmek mozzanatosora bármikor is belejátszott volna. Amely pillanatban Bangha Bélának sikerülni fog csak egy ponton is a szentszékekkel ilyesminek a nyilvános elismertetése, — emberileg beszélve — azonnal nagy lépésekkel jutnánk közelebb a keresztyén únió megvalósulásához.

Az eddigi fejtegetésekből folyik az, hogy a Bangha által első és harmadik tételként felállított követelmény teljesítése nem ütközik protestáns részről különösebb nehézségekbe. „Úri hangú, testvéries megtárgyalásokra“ nem is csak hazai, de egyenesen *világviszonylatban*, mi mindig hajlandóknak fogunk bizonyulni. A keresztyén egységmozgalmak ökuménikus konferenciáira épp az ily, Bangha által említett megfontolások alapján küldetett el a meghívás a római katolikus egyház részére is. Stockholmban és Lausanneban, Oxfordban és Edinburghban az egységet célzó tárgyalások mindig igyekeztek kerülni „a fölényes és türelmetlen le-bunkózásokat“ és a legszigorúbban tárgyi és igazolható sorompókon belül megmaradni. Ha Bangha Béla a szentszék engedélyével részt vehetett volna ezeken a tanácskozásokon, hisszük, hogy ő is úgy mutatna ma rá az ökuménikus konferenciák érzelmi atmoszférájára, mint amelyek (ha csak viszonylagos mértékben is, de mégis) példát mutattak arra, hogyan kell „egészséges higgadtsággal“, az érzelmi mozzanatok túitengésének helyes és jogos mértékre csökkentésével a különböző keresztyén egyházaknak az egymáshoz való közeledés útját munkálniok. Az ökuménikus konferenciák történetének, tárgyalásanyagának és érzelmi atmoszférájának közvetlen ismeretére támaszkodva, legnagyobb sajnálatunkra nem tudjuk azonosítani magunkat Bangha ama megállapításával, mintha a különböző keresztyén egyházak csupán az „idegenkedő egymástkerülés“ viszonytalan viszonyában állának egymással s mintha a római katolikus és a protestáns fél közötti nyugodt tárgyalások elől csakugyan *mindkét* fél szinte eleve elzárkózának. A történeti tények — világviszonylatban — ennek épp az ellenkezőjét igazolják. Ily körülmények között a Bangha Béla által megkésettén előírt receptnek megszívlelésére, az azon megnevezett medicinának a vállalására elsősorban nem nekünk, hanem az ő saját egyházának van szüksége. De vajjon bevehet-é ez az egyház oly medicinát, amelynek összetétele és gyógyíthatása elvileg ellenkezik az ő hivatalos, tekintélyjellegű előírásával?! Bevehet-é oly medicinát, amely ha nem is máról-holnapra, de minden bizonyonnyal előbb vagy utóbb a „Mortalium animos“ encyklikának szellemi gyökérzetét és lelki rugóit okvetlenül és radikálisan kikezdené?! Ha majd a római szentszék Bangha Béla helyes lélektani okfejtését és tiszteletreméltó javaslatait elfogadva csakugyan vállalni fogja — még pedig világviszonylatban — a nemrómai ke-

resztyén egyházaknak, tehát a János második levelének szellemében Krisztus istenségét szintén valló üdvközösségeknek hivatalos képviselőivel folytatandó testvéries megtárgyalásokat, azonnal több bizakodással tekintünk majd mi is — *hazai viszonylatban* is és az eucharisztikus világkongresszus előtti hónapokban is — a Bangha Béla által kezdeményezett kereszttyén úniós tárgyalások sikeres kimenetelére.

Egészen röviden még csak a Bangha által iskolapéldáku felhozott tanokra, illetve a katolikus és protestáns tanok egymással való összehasonlításának általa alkalmazott békéltető módjára kell egy-két lényegbevágó megjegyzést tennünk. Ha Bangha Béla résztvett volna a „Hit és Rend“ lausannei vagy edinburghi konferenciáján, bizonyára sem a szentek tiszteletének, sem a jócselekedetek üdvserző szükségességének, sem pedig az egyházi tekintély és a pápai intézmény tanainak katolikus és protestáns szempontú megvilágításait nem merte volna egymáshoz annyira közelállóknak nyilvánítani, mint ahogy ezt cikkében cselekedte. Általában hozzá kell szoktatnunk magunkat ahhoz, hogy egy-egy hitrendszeren belül az egyik hittétel a másikkal dinamikus, életeleven összefüggésben van s ép ezért nem lehet a katolikus és protestáns felfogások közti közelséget avagy távolságot egy-egy erőszakosan kiemelt hittételen sikerrel illusztrálni. Itt van mindjárt a szentek tiszteletének kérdése. Bangha nagyon leegyszerűsíti az egészet. Szerinte az alapelv, hogy t. i. „csak az egy igaz Istent illeti imádat“, katolikus és protestáns félen „tökéletesen közös és csak az alkalmazás kérdésében van vita“. Pedig ezzel még távolról sem merült ki e tannal kapcsolatosan a katolikus és protestáns álláspontok közötti eltérések sora. Egy szót sem szól például Bangha Béla arról, hogy a protestánsok Krisztust *egyedüli közbenjáróként* imádják és az Ő főpapi tisztgyakorlását nem hajlandók Mária és a többi szentek között is megosztani. De nem tesz említést a szentek „fölső jócselekedeteiről“, az „evangéliumi tanácsokat“ megtartó „érdemeiről“ sem, amelyeket a protestáns hit szintén nem hajlandó elfogadni. És arról is hallgat, hogy az apostoli hitvallás tanát a „szentek egyességéről“ (communio sanctorum-ról) egymástól teljesen eltérő módon magyarázza a római katolikus és a protestáns dogmatika.

A jócselekedetek szükségességének kérdését sem lehet és szabad oly könnyen elintéznünk, mint ahogy azt Bangha Béla cselekszi. Nem lehet és nem szabad, még akkor sem, ha a kérdést „nem a vitázó teológia útvesztőin keresztül, hanem az egyszerű, józan megítélés nyugodt szemléletével vizsgáljuk“. Mert ez utóbbi sem állhat meg annak általános megállapításánál, hogy „katolikus és protestáns félen valószínűleg egyaránt megegyezhetünk abban, hogy az evangélium szerint az üdvösségre csakugyan mindkettő

szükséges: a kegyelem és a hit egyfelől, a jócselekedetek, vagyis a hit megelevenedése az életben másfelől". Az „egyfelől” és „másfelől” szavak ily használatmódja ú. i. nagyon könnyen az egymásmellé rendelés látszatát kelti, már pedig a protestáns hit ép a kegyelem *kegyelem voltának* (tehát *abszolút* és *ingyenes* voltának és nem csupán „alapvető jelentőségének”) elismertetése érdekében küzdött és küzd az ellen, hogy a jócselekedeteknek üdvszerző jelentőséget tulajdonítsanak. A múltban a Bangha által emlegetett „roppant harcok” a katolikusok és protestánsok között sohasem ez általános kérdés körül folytak: van-e a hit mellett szükség a jócselekedetekre is, mert hisz erre mindkét fél csakis „igen”-nel felelhetett. A punctum saliens sokkal inkább mindig ez volt és továbbra is ez marad: az ingyen kegyelemből, ajándékba kapott hit mellett, mint vele egyenrangú és egyszintű hivatkozási alap, szóbajöhet-e a jócselekedetek érdemszerző s így üdvözítő volta, vagy pedig nem? Erre a katolikus „vitázó teológia” és az egyszerű katolikus hívő ma is „igen”-nel fog felelni, viszont egész bizonyosan „nem”-et mond reá a protestáns „vitázó teológia” és az egyszerű protestáns hívő. Arról most hosszabban nem is akarunk szólni, hogy minden attól függ, mit is ért tulajdonképen „kegyelemen” és „hiten” a római katolikus egyház hivatalos dogmatikája és mit a Szentírásra, mint Isten kijelentésére és csakis erre fundált reformátori-protestáns dogmatika. Már pedig a jócselekedetek üdvökonómiai jelentőségének értékelése ennek a lényegbevágó különbségnek a kellő figyelemre méltatása nélkül nem lehetséges. Itt is újra hangsúlyoznunk kell tehát azt, hogy nem lehet illusztráló anyagként a katolikus és protestáns hitrendszerek dinamikus összefüggéséből mesterségesen egy-egy hittételt kiragadni, mert ez a művelet dogmatikai téren egy lépéssel sem fog közelebb vinni minket az unióhoz.

A középponti egyházi tekintély elismertetésének kérdésében sem gondoljuk, „tárgyi, dogmatikai alapon” mozogva, oly könnyen elérhetőnek a megegyezést, mint ahogy ebben Bangha Béla reménykedik. A „Hit és Rend” edinburghi konferenciájára a nem-római keresztyén egyházak hivatalos képviselői épp az egyházi tekintély és hatalom tanával szoros kapcsolatban álló papirend és egyházi szolgálat kérdéseiben tudtak legkevesebbé közmegegyezésre jutni.⁹ A püspöki, a zsinatpresbiteri és a kongregacionálista egyházkormányzati rendszerek hitelvi és egyházjogi egymásnak feszülése még ez egyébként mindvégig úri hangú, testvéries megtárgyalások higgadt atmoszféráján belül is ugyancsak élesen jelentkezett, ami a római katolikus egyház képviselőinek jelenléte esetében minden bizonnyal csak fokozódott volna. Amíg római katolikus részről az egyház tekintélyét, tanító és kormányzó hatalmát az apostoli utódlás (apostolica successio) formai tanáéhoz, a

papirend sákramentumához, a pápához, mint az egyház látható fejéhez és mint Krisztus földi helytartójához kötik hozzá, nem pedig közvetlenül és kizárólag a lelki Főnek, Krisztusnak és az Ő tiszta és korlátlan hatalomgyakorlásának rendelik alá, addig a protestantizmus nem lesz hajlandó Bangha értelmezését követve a római katolicizmus „egyháztekintélyi és hierarchikus elvében csak pedagógiai és lelkipásztori keretet, vezetést és irányítást látni” s a „belső ember autonómiáját” (Ravas) nem fogja ez egyháztekintélyi elvnek való önálárendelésével feláldozni. Azt Banghával együtt készséggel és keresztyéni együttérzéssel mi is elismerjük, hogy a pápaság mint „empirikus, történeti valóság”, ma már teljesen más, mint volt a reformáció idejében és hogy az akkori „süllyedési mélypontját” messze maga mögött hagyva a pápaság legújabb megszemélyesítői „már emberi és általános keresztyéni szempontból is mélységes tiszteletet” érdemelnek „mindenki részéről, aki Krisztusban hisz s a keresztyénség nagy erkölcsi javait őrzi”. Am amit így a legújabb pápákról Banghával megállapíthatunk, ugyanazt kell vallania neki is velünk együtt nemcsak a reformátorokról, hanem a ma élő protestáns lelkipásztorok legnagyobb részéről is. Az ily érzelmi és történeti ténymegállapítások azonban még aligha fogják a fennálló dogmatikai nehézségek áthidalását elősegíteni. Amint a római katolikus egyház sem vállalja azt, hogy minden újrászenteselés nélkül áldozárpapjának fogadjon el bármely protestáns lelkészt, pusztán azzal az indokolással, hogy az illető személye és pásztori munkája általános keresztyén szempontból teljes tiszteletre méltó, azonképen a protestáns egyház sem adhatja fel az egyházi tekintélyről és hatalomgyakorlásról vallott evangéliumi hitét csak azért, mert az utóbbi idők pápai székében minden tekintetben tiszteletet érdemlő emberek ültek.

Az előadottak bizonyára mindenkit meggyőzhettek arról, hogy a dogmatikai különbségek leegyszerűsítésére vállalkozás nem okvetlenül kecsegtet sikerrel és hogy ily úton aligha remélhető a katolicizmus és protestantizmus közötti feszültség fokozatos enyhülése. Készséggel elismerjük, hogy Bangha Béla sem akarta leegyszerűsítő tanösszehasonlításával „a helyzet nehézségeit elmosni”, de e mostani összehasonlító kísérlete mégis csak azt igazolja, hogy mindenekelőtt az „idegenkedő egymást-kerülések” végleges kiküszöbölésére, a kölcsönös és közvetlen érintkezések fonálának felvételére, az egymás személyének, hitvilágának és értékeinek a jóakarató és teljesen alapos megismerésére van szükségünk és majd csak mind ennek megtörténte után vállalkozhatunk a dogmatikai különbségek és megegyezések *együttes* tisztázására. Más-különbén még a legjobb akarató cikkezőések is a félreértések és értetlenségek új meg új sorozatának lesznek a megindítóivá.

Ravasz László a múlt év őszen püspöki jelentésében, a Bangha Béla által kezdeményezett keresztyén úniós beszélgetésre is célozva, ezt mondotta: „A felekezeti közti helyzetet lényegesen érintette az az üzenetváltás, mely a katolicizmus lelki vezetői és a protestantizmus hivatalos vezetői között ment végbe. Ha ez az üzenetváltás nem is hozott konkrét eredményeket s máról-holnapra nem változtatta meg sem a tényleges helyzetet, sem a lelkek hangulatát, mégis kétségtelen dolog, hogy felszínre hozta a jóakarató törekvést az egymás megértésére“.¹⁰ Ezt a „felszínre hozott jóakarató törekvést“ kellene most már *mindkét félnek* továbbfolytatnia. Elsősorban pedig a római katolikus félnek. Nemcsak azért, mert ő képviseli az „erős többséget“, nem is csak azért, mert az eucharisztikus kongresszus évében elsősorban a hazai római katolikus egyház érdeke a felekezeti feszültségek érzelmi atmoszférájának csökkentése, hanem főképpen azért, mert római katolikus részről az eddigi „üzenetváltásban“ még csak a „*lelki* vezetők“ vettek részt, a *hivatalos* vezetők részéről azonban megnyilatkozás tudtunkkal eddig még nem történt. A magyarországi protestantizmus vezetői készséggel vállalkoznának arra, hogy a hazai római katolikus egyház hivatalosan megbízott képviselőivel személyesen folytassák a már megindult „úri hangú, testvéries meg tárgyalásokat“, de tartunk tőle, hogy amíg a „Mortalium animos“ enciklika szelleme és betűje érvényben van, a hivatalos római katolikus egyház merev elzárkózása miatt erre nekünk világviszonylatban vagy hazai viszonylatban lehetőség és alkalom aligha adódik.

Abránd-é a keresztyén únió, vagy pedig lehetőség? *Emberileg szólva*: mindaddig ábrándnak kell tartanunk, míg a római szentszék, közelebbről pedig a *hazai* hivatalos római katolikus egyház a „Mortalium animos“ enciklika kötelező erejénél fogva nem elősegíteni, hanem tiltani fogja a protestáns egyházakkal, mint egyenrangú felekkel s mint a Krisztus titokzatos testéhez szintén odakapcsolódó és élő összefüggésben levő tagokkal a keresztyén únió megvalósításának feltételeit munkáló hivatalos és testvéries megbeszéléseket. Mihelyt azonban mind hazai, mind pedig világviszonylatban ezek a tárgyalások hivatalos formában mégis csak megindulhatnak, minden bizonnyal máris jelentős lépésekkel közeledtünk a keresztyén únió megvalósításához. Ennek a legközvetlenebb akadálynak a lebontásához kérjük Bangha Bélának és a vele együttérző római katolikusoknak a hathatós támogatását. Mert ezt az akadályt *csakis ők* távolíthatják el. Mi csupán imádkozhatunk azért, hogy ez nekik minél előbb sikerülhessen.

JEGYZETEK.

¹ Magyar fordításban megjelent a Magyar Kultúra 1928. évf. 98. s. köv. lapjain; továbbá a Theologiai Szemle 1928. évf. 327. s. köv. lapjain és a Theo-

logiai Tanulmányok 5. számában Rábold Gusztáv fordításában. Lásd u. o. Marton Jánosnak az encyklikával kapcsolatos egyháztörténeti fejtegetését és Vasady Bélának az encyklikáról adott dogmatikai értékelését, végül Baltazár Dezső nyilatkozatát a „Mortalium animos“ ügyről.

² *Bangha Béla*: Keresztyén únió? (Magyar Szemle 1937. februári szám, 108. l.).

³ *Ravasz László*: Egység, vagy barátság (Protestáns Szemle, 1937. évf. 161—166. l.).

⁴ *Victor János*: Keresztyén únió? (Magyar Szemle, 1937. évf. májusi szám, 1—15. l.).

⁵ *Bangha Béla*: Még egyszer: A keresztyén únió (Magyar Szemle, 1937. évf. decemberi szám, 297—308. l.).

⁶ Ez allejezet szövegében idézőjelek közé tett szavakat és kifejezéseket, ha csak más nincs jelzve, mind a Bangha Béla tanulmányából vettük át. Helykímélés okáért nem élünk minden egyes alkalommal a pontos utalás módszerével.

⁷ *Schütz Antal*: Dogmatika. Első kötet. Budapest, 1923. 50. l.

⁸ *Schütz Antal*: i. m. 86. l.

⁹ Lásd: Report of the Second World Conference on Faith and Order (Edinburgh, August 3—13. 1937, 23—27. lapjait; továbbá a R. Dunkerley és A. C. Headlam kiadásában, harminc teológus közreműködésével készült The Ministry and the Sacraments c. könyvet (Student Christian Movement Press, London, 1937, IX és 560 l.).

¹⁰ *Ravasz László XVI.* püspöki jelentése. Különnyomat a Dunamelléki Református Egyházkerület 1937. évi jegyzőkönyvéből. Budapest, Bethlen nyomda, 1937., 6—7. l.

Vasady Béla

Európa és a keresztyénség

Európa nem egyszerű földrajzi fogalom, hanem szellemi alakulat. Területileg a történet folyamán folyton változik: az ókorban nem több mint a földközi tenger környéke, majd a római birodalom területe, s ma a földgolyó minden részén találkozunk vele. A mult századnak egyik legnagyobb eredménye, hogy az európai gondolkodást és az európai életstílust úgyszólván az egész földkerekségén uralkodóvá tette. Vitán felül állott, hogy ez a legmagasabb életforma, melyre az emberi nem eddigelé fölemelkedett, s ezért elienállhatatlan vonzást gyakorolt még azokra a népekre is, akik — mint pl. a kínaiak és japániak — nagy és ősi kultúrákat mondhatnak a magukénak. Kezdetét vette földünk uniformizálása, egy egytetemes kultúra kibontakozása, s vele az alapját tevő világnézet olyatén elhatalmasodása az emberiség életében, amire még nem volt példa a világtörténetben. Vele szemben minden más világfelfogás a régmúlt idők csökevénye gyanánt él tovább és halálra ítéltnek látszik.

A világháború után azonban Európának ez a fölénye mintha megszűnt volna. A Népszövetség politikailag az egész földkere-

séget egységbe óhajtja ugyan olvasztani, de e külső egység nagy belső ziláltságot és egyenetlenségeket takar: Európa megtorpant, világnézetében is szakadások támadtak, és a külön nemzeti kultúrák öntudatosabbak, mint valaha. Nem hajlandók felolvadni valami színtelen egyetemességben, s minden erővel a maguk külön saját-szerűségeit hangsúlyozzák még élet- és világfelfogásukban is. E zürzavar láttára az Európán kívül élő népek szemében Európa tekintélye megingott: nem látják benne többé sem a mindent összefogó erőt, sem azt az értéket, melyet minden körülmények között érdemes utánozni. Ázsia és Amerika ráébredtek arra, hogy ön-magukban olyan értékeket hordoznak, amelyeket nem szabad az idegen Európa kedvéért feláldozniok. Az angol birodalomnak, az új-kori Európa egyik legesodálatosabb politikai mesterművének, ösz-szetartó kötelékei meglazultak, — Oroszország szinte kivált Európából, s az együttműködés színe alatt ma a bomlás csíráit hinti el közöttünk. A jelek azt mutatják, hogy Európa szellemének élet-funkcióiban zavar állott be, és földrészünk hegemoniája a többi világrész fölött, s vele irigyelt mintaszerűsége szűnőfélben van. Ha így folytatódnak a dolgok, eljő a nap, mikor Európa történeti emlék és a nagy földségeknék ismét egy jelentéktelen félszigetje lesz, mert a világ sorsát máshol fogják intézni, és élet- és gondolkodásstílust mástól tanul az emberiség...

Van-e ezen az úton megállás, vagy kérlelhetetlen törvényszerűséggel megyünk a pusztulásnak elébe? — olyan kérdés, melyre a sokat emlegetett pesszimista Spenglerrel együtt sokan keresték a választ anélkül, hogy kétes értékű jóslásoknál egyebet tudtak volna mondani. Hogy világunk válaszüton van, ez már cáfolhatatlan igazságként belégyökerezett a mai ember gondolkodásába. Am hogy hogy mi lesz a válság vége, nehéz volna tudományos pontossággal megjósolni, hiszen a tudomány feladata nem a jóslás, hanem a megállapítása annak, ami van. S ha mai helyzetünket összehasonlítjuk azzal, amelyben volt Európa pl. a Karolingok idejében birodalmunknak felbomlása után, akkor könnyen hajlik az ember arra, hogy az akkori helyzetet súlyosabbnak és rosszabbnak mondja a mainál. Akkor azonban a gyógyulásnak és fölemelkedésnek lehetőségét megadta az a tény, hogy a keresztyén hit és a benne foglalt értékeszmék presztízse érintetlen volt; rájuk lehetett egy új Európát építeni. De napjainkban hol van olyan egyetemes tekintélyt képviselő értékrendszer, olyan élet- és világfelfogás, amelyet mindenki kész volna a magáévá tenni és életét hozzája alkalmazni!? A tegnapi Európa értéktáblái romokban hevernek, s az emberek lelken a kétség, az értékek relativizmusának tudata és az ideálталanság terpeszkednek.

A huszadik században végbement nagy változást mindenki legott megítélheti, ha maga elé állítja azt a két embertípust, kik

közül az egyik 1900-ban, a századfordulón volt 30 éves, a másik pedig akkor született, tehát 1930-ban lépett a ma oly sokat emlegetett harminc évesek közé. Az öregebb elfogadta azt a világréndet, amelybe beleszületett, s ha javítani akart is rajta, elvi alapjait nem tagadta meg. Tudomásul vette, alkalmazkodott hozzá, és élet-pályáját elég világosan látta a keretei között, ezért nem viselkedett vele szemben ellenségesen. Vonzódott ehhez a világhoz, nem érezte magát fölöslegesnek, s elég szabadságot talált benne arra, hogy egyénisége és a társadalom közt harmónia jöhessen létre. A reája nehezedő kötelékeket nem érezte rabláncoknak, csak adónak, melyet magánélete és vagyona szabadságáért és biztonságáért fizetnie kell.

A fia egy nemzedékkel később már egészen más eszményeknek hódol. Az apja világát elutasítja magától. Nem vonzza őt annak szabadság-ideálja, mert szűk körbe van szorítva, ahol ezzel nem tud mit kezdeni. Bilincseket érez magán mindenfelől. A pusztta létét is bizonytalannak látja, ezért a mai világot egészében elutasítja magától és egy újat akar a helyébe tenni. Imaginárius világban él ennélfogva. A valósággal kevés az érintkezése. Egyikről se tud sokat. Amire vágyik, azt se látja tisztán, de elég róla annyit tudnia, hogy más, mint ez a reális világ, amelyben nem találja helyét. Társakat keres tehát ennek a régi világnak felfordításához és az újnak kiépítéséhez. Érvényesülését a távol kódében keresi, de a célért kész önmagát is feláldozni. Nagyobb benne a hősiesség és a szolgálat szelleme, mint apjában. Többre vállalkozik, de többet is csalódik. Innen a mai emberek közt a sok félbenmaradt és eltorzult élet. A fennálló világot ez a nemzedék csak akkor fogadja el, ha legyőzve és ábrándjaiban csalódva kénytelen hozzá visszatérni, de csak elégedetlenül tud élni.

Apák és fiak eme két merőben ellentétes világélményének következménye, hogy ma szakadás van az ifjak és öregek között. Viszonyukat a türelmetlenséggel lehet jellemezni: az öregek elégedetlenek a fiatalok viselkedésével, túlzottaknak találják vágyaikat, — az ifjak pedig tiszteletlenek az öregekkel szemben, mert őket okolják életük bizonytalanságáért, világunk elromlásáért és alig várják az időt, mikor magukhoz ragadhatják a vezetést.

Mindez jele annak, hogy a mai Európa más vizeken akar hajózni, mint a tegnapi. Új világnézet hevíti, új értékeket keres, és kész elfordulni a világháború előtti évek uralkodó eszméitől.

S kérdezzük: mit jelentett Európa annak, aki 1900 táján állt be a sorba, hogy tovább építse azt a világot, melyet elődeitől szent örökség gyanánt vett át? — Mindenek előtt az embernek egy egészen különös ideálját, melytől akkor sem tudott szabadulni teljesen, ha ú. n. természettudományos gondolkodása útján tudatosan szembe akart helyezkedni vele. Ezt az ember-ideát az ember mi-

voltáról szóló keresztyén tanítás fejezte ki legtökéletesebben. Belőle élt az európai ember azóta, hogy az összeomlott antik világ romjain a Nyugat egy új kultúrát és új politikai életformát teremtett magának.

Mert ne feledjük el, hogy aki Európát mond, keresztyénséget is mond, hiszen az európai világnézet a keresztyénség alkotása. Gyökerei belőle szívják életerejüket, úgy, ahogy a keresztyénségben, mint történeti képződményben zsidóság, görögség és rómaiság is benne él. Hajónk mintegy háromezer esztendő óceánján úszik, s e nagy idő vizének minden áramlatát és hullámverését megérezte. Európa világnézetének színét és különös ízét főképpen a keresztyén embereszme adja meg. Vallási gyökerei vannak tehát, s mikor a profánság hatalmasodik el rajta az újkorban, akkor is ennek a vallási eredetnek a folytatása vagy tagadása.

A keresztyénségnek alaptétele, hogy a világ rendje Isten rendje, s benne az ember Isten képére és hasonlatosságára teremtett lény. Mivolta ennél fogva az isteneszme által világosodik meg: az ember megértéséhez Isten ismeretén keresztül vezet az út.

A mi Istenünk minden más vallás istenétől abban különbözik, hogy a legteljesebb fokon személyes lény, és személyességénél fogva határozott erkölcsi lény. Nem halhatatlanná tett ember, hanem öröktől fogva és örökké élő mindentudó és mindenható szellem, akinek műve a világ, s aki a maga fényét adja teremtményeinek. Nem ködös fogalom, se nem zavaros összevisszaság, mint sok Keleten tisztelt istenség, hanem a kinyilatkoztatás által ismeretes valóság, akinek akarata sem titok az ember előtt. Bármily sötétbe van burkolva körülöttünk a világ, Isten esupa fény, világosság, szellemi Nap, aki felé állandóan tájékozódhat az ember. A feléje közeledés útja az erkölcsi élet. Így az emberi lét emberfölötti célt és értelmet nyer: a keresztyén világosan lát ott, ahol egyéb vallások hívei sötétben botorkálnak. Tettei értelmet nyerne, mert ha Isten akarata szerint cselekszik, nem a pillanat zürzavara uralkodik rajtuk, hanem velük Isten teremtő művét folytatja, — az ember élete *gesta Dei per hominem*. Ez által oly méltóságra és értékre tesz szert, amelyről más vallások követői álmodni sem mernek. A keresztyént az a hit élteti, hogy egy értelmes és csodálatos műnek: a teremtésnek szükséges részese. A világban való léte tehát nem fölösleges és céltalan valami, mert nélküle csonka és hiányos lenne a mindenség. Ezen az alapon felelősnek érzi és tudja magát mindazért, amit gondol és cselekszik.

Sokan abban a hiedelemben élnek, hogy a keresztyénség és a zsidóság isteneszméje egy és ugyanaz, s a keresztyénség a zsidóságnak egyenes folytatása. Holott nagy és hosszú az út a partikuláris zsidó isteneszmétől a keresztyénség Istenéhez. Amaz egy vándor sivatagi nép harcos nemzeti istene, aki bosszút áll tőle elhajló

népén épp úgy, mint ellenségein. „Ne legyenek neked idegen isteneid rajtam kívül!“ — mondja az ő népének és szabadítót ígér neki, aki fel fogja emelni elesettségéből és kivezeti a szolgásgnak házából. Az az Isten azonban, akit a keresztyénség hirdet, ezzel szemben nem egy néphez szól, hanem minden embert egyformán hív magához. Nem bosszúállással fenyeget, hanem megbocsájtó szeretetet kínál. Nem a távol jövő ködében csillogtatja föl a Messiás eljövételét, hanem beteljesedett ígérét gyanánt, mint a bűnök bocsánatát, Isten és ember kiengesztelődésének kezesét mutatja föl. Nem földi hatalmat, hanem mennyei boldogságot és örök életet ígér a benne hívőknek, s mindenkit egy nagy mű építésére: Isten országának munkálására hív el. Ezért a keresztyén embernek hivatása van. Külön egyéni feladata a létben, melyet senki más helyette el nem végezhet, s életének értéke éppen azon fordul meg, eleget tett-e ennek a hivatásnak, vagy megfeledezett róla és elhanyagolta. Isten országa, e készülő nagy mű ugyanis hiányos volna az ő téglahordása nélkül. Az embernek tehát fenséges szerepe van: a teremtett világ formálásában Isten elhívott munkatársa, akit éppen ezért a világban kiváltságos szerep és minden egyéb teremtmény fölé emelkedő méltóság illet meg.

A zsidóság hite szerint Jahve egy isten a sok között, aki azonban erősebb és hatalmasabb a többinél. Leigazza tehát azokat és egyeduralkodóvá lesz fölöttük, s ezt az egyeduralmat ígéri az ő népének is, akivel az adok-veszek szerződéses viszonyában áll. Védelmet ígér és hűséget vár. A keresztyénség Istene azonban egyetlen és egyedüli Isten. Nincs más Isten rajta kívül. Nem is harcolhat más istenekkel. Jóságának túlradása teremteti vele a világot, s benne az embert, akit irigység nélkül „a maga képére és hasonlatosságára“ formál. Nem szolgává, hanem szabaddá teszi, aki egymaga van hivatva dönteni, hogy a jó vagy a rossz irányában akar-e haladni. Izrael istene a kényszer erejével és a büntetés vasvesszejével tartja együtt az ő népét, a keresztyénség Istene senkit sem kényszerít a szolgálatára. Nem, mert izzig-vérig erkölcsi lény, aki ennek megfelelően erkölcsi közösséget teremt: nem kényszerrel, hanem az értékesség vonzásával szabad akarathól kívánja megnyerni az embert céljainak szolgálatára.

Innen van, hogy ez isteneszme nyomában az ember isteni elhivatásának tudata és egy minden más moráltól különböző ú. n. keresztyén erkölcsiség eszméje árad el azon az emberi közösségen, melyet ez kovácsol össze és tömörít egységbe. Ez az erkölcsi közösség végtelen növekedésre képes, hiszen nem egy törzs, nem egy nép a hordozója, hanem minden jóakarató ember, aki bárhol a világon önkéntesen' magára veszi ennek az erkölcsi világnak szolgálatát. Hihetetlen sikerének, a lelkeken nyert diadalának éppen ez az egyetemessége, a „katholicitása“ az oka: a keresztyén-

ség magába tudott szívni és meg tudott őrizni minden oly mozgalmat és eszmeáramlatot, mely isten- és emberideáljával és erkölesi világfelfogásával nem ellenkezett. Így szívta föl a zsidó messianizmust, de nem ködös ígéreteként, hanem mint beteljesedett reménységet, — így a hellén metafizikát és a római hatalmi akaratot, hogy velük és rajtuk túl egy új szellemi alakulatot teremtsen: Európát, mikor az antik világ elsüllyedése után a káosz lett úrrá a római birodalom népein. A keresztyén egyház a pogány erkölcsök és zavaros hiedelmek kataklizmájából sértetlenül került ki, és a romokon magasra emelte egy új emberségnek, s egy a réginél átfogóbb, mert minden emberre — szabadra és rabszolgára — egyformán kiterjedő szeretetnek zászlaját. Köréje gyülekezett akkor mindaz, amit még ma is művének vallunk és Európának nevezünk.

A keresztyénség tehát Európának nemcsak hitet adott, hanem világnézetet és erkölcsiséget is. Magas célokat tűzött cselekvése elébe, s ezzel értelmet nyert az ember élete és munkája. Tőle kapta a valóságnak is azt a magyarázatát, melyben maradék és ellenmondás nélkül fonódott egybe a természet és a természetfölötti világ, szellem és anyag, lélek és test. A természetfölötti ott munkált a természetben, a szellem az anyagban, és a lélek a testben. Az ember két világ határán állónak tudta magát, s összekötő kapocs volt köztük, mert önmagában egyesítette konkrét alakban a lét immanens és transzcendens elveit egyaránt. A *homo realis* (*seu existentialis*) önmagában megtalálta a lét megértéséhez az utat, mert a természetes és a természetfölötti felé egyaránt voltak kapcsolatai.

Világnézetünk zűrzavara ott kezdődik, mikor a konkrét emberségnek ez a formája elhomályosul tudatunkban. A renaissance túlságosan a természetes és e-világi oldal felé fordítja figyelmünket. Az antik művészethez és szellemhez való visszatérés ürügye alatt aláássa a keresztyén erkölcsiség értékeit, s a világ szépségeit és örömeit dicsőíti a túlvilág örömeivel és boldogságával szemben. Descartes éles határt von a lélek és a test közé, s tudományunk azóta sem találta meg az összekötő kapcsolatot a kettő között. A lélek ettől kezdve hontalanul bolyong közöttünk, s tudományunk nem tud vele mit kezdeni, tehát legszívesebben megtagadja és az idegek játékára szereti visszavezetni. Az újkorban az ember szerepe folyton növekszik, Istené pedig fogy a mi világképünkben. Dante szemében még nem az ember a legfőbb valóság, hanem Isten, — Montaigne ellenben már csak az embert látja, mikor az élet rejtélyein elmélkedik. Az „emberi“, a „nagyon is emberi“ árja önti el gondolkodásunkat. Valami különös narciszizmus lepi meg az európai embert: elégedetten gyönyörködik önmagában, nem akar önmagánál tovább látni. De eddig az ember

fölötte állt a természetnek, most beléje süllyed és részévé lesz egy értelmetlen, vak természeti erőktől mozgatott világfolyamatnak. Az egyén kiválik a közösségből, s legfeljebb az érdek vékony szálai fűzik még hozzá. Az emberfölötti cél elhomályosultával a közösség elveszti értelmét: elegek vagyunk önmagunknak! Leibniz monasai már ilyen zárt világok, melyek önmagukban élik életüket, s nem is kívánnak lezárt körükből kilépni. Minden egyén a világ céljának és központjának érzi magát. Az individualizmus túlzásai megbontják a régebben elismert erkölcsi közösségek (család, állam, egyház) kereteit.

S mihelyt az egyén kitépi magát a közösségből és lebegő helyzetbe jut, akit majd ide, majd oda sodor érdekeinek hulláma, elvész szeme előtt az a hierarchikus rend, mely nélkül egészséges társadalom nem állhat fenn. Hiszen ember és ember közt a magára vett feladatot és szolgálat különbséget tesz, s érdemeik nem egyenlők! S az organikus társadalomban a kiváltság az érdem jutalma. Minél magasabban áll valaki a hierarchia fokain, annál több szolgálattal tartozik a köznek, mely őt felemelte. A középkori lovag védője volt a gyengének, a monostor oltalmazó vára a védtelennek, ezért élveztek kiváltságos helyzetet. Egy individualista társadalomban azonban a kiváltságok értelmetlenné válnak, üres csökevények, s ezért gyűlöletesek lesznek. Viszont a hierarchia lerombolása és az egyenlőség követelménye nyomán automatizmusokba és bürokráciába fullad minden civilizáció. Az intézmény megmarad, de az éltető szellem kihal belőle. Ez a jelenség mindig egy teremtő történelmi korszak végét jelenti.

Ma igen sok jel szintén arra mutat, hogy korunk is ebben a betegségben szenved. Az a konkrét ember, aki ott állott Európa bölcsőjénél és tevékenyen részt vett ennek megerősítésében, mintha eltűnőben volna. Helyébe lépett az absztrakt ember, aki csupán csavar a világgépben, s egy másik csavarral épp úgy helyettesíthető. Ezt nevezi ő egyenlőségnek. Ott látjuk továbbá helyén a kiábrándult pesszimistát, aki elfordul a valóságtól és a művészet elefántesonttoronyába zárkózik, — vagy a naív optimistát, aki képtelen álmokat kerget, de arra nincs ereje, hogy a valóságot megragadja és átalakítsa. Ott sűrög-forog aztán a színen a *homo oeconomicus*, kinek szemében az ember a természet és a materiális gazdasági tényezők terméke, ezért létének értelmét az anyagi világ meghódításában találja. Ebben a felfogásában segítségére siet az újkor tudománya, mely abban a hitben kutatott, hogy annál nagyobb teszi az embert, minél inkább kezébe adja a materiális világ fölött a hatalmat. S az eredmény az lett, hogy a gépek között elveszett az igazi ember: a humanum elkallódott a mechanizmusokban. Az ember, aki nem lát tovább a természetnél, nem ismeri többé önmagát: idegenül áll szemben azzal a részével, amely több,

mint természet. Mert mi lett a hitét vesztett és pusztán a természetre hagyatkozott emberből? Hogyan fogja föl a maga létének értelmét? A természet csúcsa-e, vagy a nyomorékja? Ha azt nézi, mit sikerült neki az anyagi világból meghódítania, akkor az előbbi felfogás felé hajlik, — de ha azt veszi számba, mi mindent vesztett el e hódítás közben az élet vitális erőiből, akkor az utóbbit fogja igenelni. A XIX. század tudománya, ez a *scientia sine conscientia* tudatosan kikapcsolta kutatásaiból a magasabb erkölcsi szempontokat, s ma már látjuk, hogy ezzel az erkölcsi kérdések iránt közömbös tudománnyal, amely megállapít, de nem értékkel, a sötétbe ugrottunk. A tudomány nem tud vezetni bennünket, noha ezt a szerepet szánták neki azok, akik a hittel és az életet irányító mítoszokkal állították szembe. Legégetőbb kérdéseinkre néma marad. Micsoda az ember? Mi a hivatása e földön? Miért lesz civilizációnk újra meg újra a legprimitívebb ösztönök zsákmánya? — olyan kérdések, melyekre nem kapunk tudományunktól feleletet.

A szellemnek ez a megfogyatkozása és a léleknek tagadása okozta, hogy üressé vált sok olyan életformánk, melyeknek csak a keresztyén világnézet adott tartalmat, a helyükbe bizonyos mechanizmusok és ködös vágyálmok leptek. Gazdag és szegény pl. békében élhetnek egymással az evangéliumi segítő és megbocsátó szeretet alapján, de viszonyuk gyűlöletté változik, ha ez nincs többé a szívükben. A munkának addig van értelme, míg alkotás, míg a teremtő vágy mozgatja, de nehéz teher lesz, ha merő kényszer és kenyérgond diktálta rabság. Ma üres aktivitás, az önmagunk elől való menekülés egyik formája. A tökéletesedés erkölcsi feladatát levette vállunkról világunk végtelen haladásának mechanikus előreáramlása, melyre büszkén hivatkozunk, ha korunkat más korok fölé akarjuk emelni. Így lettek a szegényekből, kiknek az Üdvözítő Isten országát ígéri, a mult században proletárok, kiknek vágya a proletáriátus diktatúrájáig és a kommunista társadalom eljöveteleig terjed. De mindennél szörnyűbb pusztítást végzett köztünk a személy mivoltában és rendeltetésében való hit eltűnése és az aperszonalizmusnak, s vele a kollektív tömegembernek a feltűnése. A mi kultúránk ugyanis azon a tudaton épült, hogy minden egyes ember saját szerű személy, azaz a maga rendeltetése útján tudatosan haladó és felelősséggel cselekvő ember, — e helyett ma a tömegember felelőtlen élete az eszmény: az ember túri a létet, mint valami kikerülhetetlen terhet, alkalmat a gyönyörre és a szenvedésre, de a felelősséget senki se akarja többé hordozni. Az anyag és a mechanizmus így diadalmaskodott a szellemen és az életen, és a szám az értéken. Ez a mai ember legnagyobb tragikumá.

Halasy-Nagy József

Patkány

1.

*Egy zúzvara sem szítál
a nyugalmas szürkületben.
Bedereng a téli táj
ezüst fénye rezdületlen.*

*A gyerekhad viháncol,
pogácsát hoz feleségem.
A mi szokott vitánk foly
kanyarogva földön, égen.*

*„Förtelmes megalkuvás!” —
hadarint körül Gulyás Pál.
„Igazad van, jó Gulyás,
ránk a biztos rothadás vár.”*

*Hörpintünk, Szikrázni kezd
Szabó Pista zord vonója.
Örök magyar téli est:
vinkó, cigaretta, nóta.*

*Mint Achilles pajzsa véd
a köd a sötét magasban.
Érc-fényt hint a hó-vidék,
érc a föld, ingathatatlan.*

2.

*Csak én át ne hallanám
a csönd egy-egy pillanatján,
ócska házunk padlatán
hogy örül vakon a patkány.*

*Már csak őket figyelem,
hogy cincognak, hogy cicáznak.*

*Iszonyatos intelem:
Hahó! Utasok! Vigyázat!*

*Összeszűkül a szoba
tántorgó hajókabinja;
forr alattunk, harsog a
tenger ős tajtéka, kínja.*

*Meglódnak e falak,
robog perceink vonatja,
Bomba guggol híd alatt,
sín tövén feszeng az akna.*

*Hogyha légből röpködünk
férgék morzsalékaképen,
testvérek, mi lesz velünk
a határtalan időben?*

3.

*Mintha expressz ablakán
szórakozottan megállnék,
szemben új gyors zúgna rám
s elvillanna, mint az árnyék.*

*Egymásra nem nézhetünk,
feleség, cimbora, gyermek;
szerteszúrta életünk,
az évmilliók benyelnek:*

*s emlékezni sem tudok
unt s imádott arcotokra.
Az idő zubog, zubog,
s egy-egy örvényt hány a sodra.*

J u h á s z G é z a

A magyar zsidóság útja

Szívesen írnám bevezetőül, hogy aki politikát keres, az ne fáradjon e sorok olvasásával. De hiába írnám, mert a zsidó ügyben minden szónak politikai éle van, két éle mindeniknek a szó iegszorosabb értelmében. Két éle van még ugyanannak a statisztikai adatnak is. Rég tudjuk, hogy lehet csavarni a statisztikát elhallgatásokkal és kiemelésekkel, de a legesalafintább módszert is fölülmúlja az az egyszerű mód, ahogy a számokat ellentétesen értékesítik a vitázó felek a zsidókérdésben. Lelkiismeretesen gyűjtött, irányzatos kihagyások nélküli pontos számoszlopokat állított össze Kovács Alajos. Ugyanezt tette Venezianer Lajos. Pontosan egyeztek a rovatok és bennük a számok, s a pontosan egyező adatokból levont tanulság maga volt az ellentét. Venezianer — mint most hasonló számok idézése után Stern Samu¹ — önérzetesen hivatkozik rájuk: lám, milyen becses szolgálatokat tettek a hazai zsidók a magyarságnak, — Kovács Alajos a vészharangot húzta meg: íme, mennyire kisajátították a zsidók a magyar nemzeti vagyont s a magyar kultúréletet!

Világos, hogy bármit írjunk ebben a kérdésben, az eredményt minden olvasó maga fogja megállapítani, és saját meggyőződésének támogatására fogja fölhasználni. Ilyen meg gondolással, magasabb cél nélkül, ráadásul elavult módszerrel, az érzelmi és szellemi tényezők lehető kikapcsolásával, biológiai szemszögből nézem a hazai zsidóságot, mintha egyetlen nagy organizmus volna az egész.

A hazai zsidóság száma a kiegyezés korában rohamosan növekedett. Ez a gyarapodás arányaival messze meghaladta minden más hazai népcsoport szaporodási arányát. A nagy szaporaság észrevételéhez nem is kellett a statisztika, köztudomású volt. A közvélemény két okát látta a feltűnő jelenségnek: egyik a bevándorlás, a másik a zsidóság szaporasága, a zsidó családoknál egy időben szinte legendáshírű nagy gyermekáldás. E közül a két ok közül az egyik, a bevándorlás, igaz lehetett a kiegyezés előtti korszakban, a nagy gyermekáldás igaz volt a kiegyezési korszak első felében, — a kiegyezési korszak második felében és azóta állandóan már a múlté mind a kettő.

A kettő közül a vándorlás kérdése a homályosabb. 1918 előtt útlevel nélkül lehetett jönni-menni Magyarország és az osztrák tartományok határán, tehát szinte lehetetlen volt megállapítani,

¹ A zsidókérdés Magyarországon, kiadja a Pesti izr. hitközség, Bp., 1938. Globus, 32. 1.

hogy hány zsidó jött be és hány hagyta el az országot s a statisztika évtizedről évtizedre csak azt mutatta ki, hogy a zsidók száma a vándorlások révén nem gyarapodott, hanem — igaz, hogy kis mértékben, de — csökkent. Hogy ez a csökkenés miből állott elő: gyöngye volt-e a bevándorlás, vagy pedig erős ugyan a bevándorlás, de a még erősebb kivándorlás ellensúlyozta, arra nem feleltek a számok, csak azt bizonyították, hogy a vándorlások következtében a zsidóság száma Magyarországon inkább csökkent, mint emelkedett.

Az erős szaporodás másik oka, a nagy gyermekáldás, megvolt a kiegyezés utáni első évtizedekben. 1900 körül azonban az egykerendszer elterjedt a zsidóság körében is, és ekkor már országosan, valamennyi népcsoport közül a legalacsonyabb születési arányszámot a zsidóknál találjuk. Az 1901—1905. évek átlagában 1000 lélekre számítva minden egyes vallás körében több születés fordult elő, mint a zsidóknál. A születések arányszáma akkor a katolikusoknál 38,6, — a reformátusoknál 34, az evangélikusoknál 33,5, — a zsidóknál 31,8 volt! Az irányzat hanyatlást mutatott. 1913-ban a vonatkozó számok: 35,5, — 32,5, — 30,3, — a zsidóknál 24,9!

Pusztán a születések száma nem határozhatja meg a népszaporodás mérlegét. Ha alacsony is a születések száma, kedvezőre billentheti a mérleget a halálozások még alacsonyabb száma. Ezt látjuk a hazai zsidóságnál a XX. század fordulóján. Az előző évtizedekben a magasabb születési arányszámához viszonyítva is feltűnően magas volt a zsidóság lélekszámának gyarapodása, — mert a születések aránya az országos átlag körül mozgott, a halálozásoké az átlagnál jóval alacsonyabb volt. Az egész ország lakossága 70 év alatt sem kétszereződött meg, a zsidóság lélekszáma megkétszereződött 40 év alatt — pusztán a természetes szaporodásból. Az 1910 körüli évtizedben az emelkedés rohama lényegesen meglassúdott, de a feltűnően alacsony születési arányszám dacára a háború kitöréséig nem maradt el a többi vallások lélekszámszaporodási aránya mögött. Ennek a jelenségnek az a magyarázata, hogy a zsidók halálozási arányszáma ekkor már elérte a legmélyebb pontot. A halálozási arányszám az említett évtizedben 1000 lélekre 23—26 volt más népcsoportokban, a zsidók között 14—17, a másvallásuakéhoz képest szinte felényi! A zsidók magas szaporodási arányszáma tehát már évtizedek óta nem a születések magas számának, hanem a halálozások visszaszorításának volt a következménye!

Biológiailag ebből két dolog következett. Mint a halálozás arányának alacsony volta elárulja, a zsidók fejlettebb egészségvédelme megmentette és fölnevelte a gyöngye újszülöttet, megtartotta a gyöngye felnőttet: gyöngye nemzedék lépett az előzőnek nyo-

mába. A fejlettebb egészségvédelem által „az emberi kor végső határáig“ életben tartott egyének azonban a világháború utáni időben elérték azt a kort, amelynél már esődöt mond az orvosi tudomány, és ekkor kezdett kihalni a zsidóságból az a korosztály, amelynek megfelelő másvallású korosztályok kivesttek, vagy nagyon megritkultak már sok évvel korábban. Ez a folyamat rontotta le végeredményben a zsidóság kedvező halálozási arányát.

Ma tökéletesen ellenkező a helyzet, mint volt 70 évvel ezelőtt. Most magas a zsidók közt a halálozások aránya és alacsony a születéseké. Előállott az, amit már évek óta fájdalommal panasznak a zsidó hitközségek: a kitérésektől és a vándorlási veszteségtől eltekintve is csökken a hazai zsidóság lélekszáma, amely még félszázaddal ezelőtt bámulatos emelkedésben volt.

Ennél a jelenségnél meg kell állania egy szóra annak is, akit nem érint a zsidóság sorsa. Ez a veszély, az új nemzedék elcsenevezése, s azután a faj elsorvadása minket is fenyeget, valláskülönbőség nélkül, sőt fenyegeti az egész kultúremberiséget. Szerte a világon a vagyonosabb és műveltebb néprétegekben a fokozott egészségvédelem satnyább és aránylag csekélyszámú nemzedéket állít a régi helyébe. A nagy szaporaság ideig-óráig megmarad az alsóbb néposztályoknál, azok az embercsoportok azonban, amelyek jobb nevelésben részesülnek és több műveltséget kaphatnak otthon, a szaporodás arányában messze maradnak az alacsonyabb rétegek mögött, nagy aggodalmára az emberiség jövőjéért aggódó egészségpolitikusként és az emberbarátnak.

A folyamat kezdetén persze csak a kedvező jelenségeket érzi az a népcsoport, amely kihalásra ítélte önmagát. Az életkor meghosszabbodása óriási előnyt jelent a gazdasági versenyben. Közömbös-e iparosra, kereskedőre, orvosra, ügyvédre, vagy bármilyen foglalkozású egyénre, hogy önálló tevékenységének ideje nem 20—25 évre, hanem 40 évre, esetleg még többre terjed? Hány ember van, akinek szélesebb körök figyelmét vagy bizalmát csak 35—40 éves korára sikerül elnyernie? Olyan mindegy-e az, hogy ez az ember nem csak 10 évet él még, hanem 20—25 évet vagy többet? Önmagának vagyont, gyermekeinek jövőt biztosítania annak lehet inkább, aki tovább él. És a hazai zsidó átlagban jóval tovább élt, mint másvallású honfitársa. Mint kereskedő, ő tudta legjobban, hogy milyen cikknek van igazi kelendősége, ő tudta legjobban, hogy melyik ipari vagy mezőgazdasági vállalatnak van jövője, ő tudta legbiztosabban befektetni vagyonát. Mint a legvirágzóbb részvénytársaságok vezetője, ő keresett ügyvédet, ő adott hirdetést és előfizetést a lapoknak, s az ügyvédi és hírlapírói pályán természetesen az ő emberei helyezkedtek el. A hírlapok hirdetési rovata az ő áruit dicsőítette, az irodalmi, művészeti, színházi és a többi belső rovat az ő embereit. Mindezekben az értel-

miségi pályákon már csak azért is nagy arányokban helyezkedett el a zsidóság, mert a kereskedőnek — aki ráadásul városban, közép- és főiskolák szomszédságában élt — inkább volt módja gyermekeinek taníttatására, mint másnak. Ha a hazai zsidóság ma anyagilag kedvezőbb helyzetben van, mint más népcsoportok, annak a sokat emlegetett kommerciális szellemen kívül ez a szinte biológiai törvényszerűséggel végbement folyamat az oka. Van azonban a biológiai folyamat értmének másik lapja is.

Az értelmiségi pályák megrohanása, a zsidóság kultúrszomjúsága további biológiai és gazdasági következményekkel jár. A tanult pályákra lépők önállósulása messze kitolódik. Míg a kereskedő, iparos már 16—18 éves korában segéd, aki előbb is kereső volt, az értelmiségi pályán, különösen a zsidók által kedvelt ügyvédi és orvosi pályán, a keresetképeség és az önálló egzisztencia elérése még a jó békeidőkben is 10 évvel később jött meg. Az értelmiségi pályák elárasztása nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a zsidóság körében a házasságok későre maradjanak és a születések aránya alászálljon és ez siettetette a főntebb vázolt biológiai következményt, az új zsidó nemzedék gyöngülését, szaporaságának megtörését nagy mértékben. Ez volt a biológiai következmény. A gazdasági következmény abban nyilvánult, hogy a zsidó ifjúságnak az értelmiségi pályákra tódulása következtében a pultok mögött a helyüket másvallásuak foglalták el. A vaskereskedésben, — amely aránylag igen nagy tőkebefektetést követel, — a régi német kereskedőréteg elég szilárdul tartotta magát az egész kiegyezési korszakban, legtöbb szakmában átengedte a vezetést a zsidóságnak, amely azonban 1900 körül a gyermekhiány miatt kezdett megint háttérbe szorulni, különösen a fűszerszakmában, az utánpótlásban. Magas maradt máig a zsidóság aránya a nagykereskedők és önálló kereskedők között. Nagykereskedővé örökség útján vagy hosszú élet munkája után lehetett valaki, ezen a téren világos az előző korszak hatása. Vezetőszerepük megmaradt az önálló kereskedők közt is, hiszen az 1900 körül kereskedői pályára lépett ifjúság a világháború előtt alig önállósíthatta magát. Napjainkig megtartotta vezető pozícióját, szinte egyedűrságát a zsidóság a textilszakmában: abban, amelyben a legfinomabb közönséget aránylag legkevesebb fáradsággal kell kiszolgálni. Mintegy biológiai törvényszerűséggel tartotta meg a zsidóság a legértékesebb pozícióit, átengedve a több zaklatással járó fűszerszakmát a másvallásuaknak.

Az 1900 körül kereskedelmi pályára tóduló másvallású ifjúság rég elérkezett az önállósuláshoz, gyermekei most próbálkoznak az elhelyezkedéssel. Ezek a mai súlyos helyzetben gyűlölt versenytársat látnak a rég beérkezett zsidóságban, és kétségtelesen hozzájárulnak a szenvedélyek fűtéséhez. A zsidóságnak imént

kimutatott fogyása aligha ad elég helyet a másvallású állástalalóknak. Fog-e, tud-e a gazdasági élet árja a mai bizonytalan körülmények közt annyira megerősödni, hogy hátára vegye mind az indulni akaró hajókat, ez olyan probléma, amelynek kedvező megoldása enyhítené a társadalmunkra és a magyar zsidóságra váró megpróbáltatásokat, bár még így is kérdés maradna, hogy mennyire sikerül a túlhevített kedélyeket kielégítenie.

Török Pál

A Tökéletes Szabadság

*A Tökéletes Szabadság nem a földön virul,
elköltözött már régen e földnek tájirul,
és fenn az égben él, a felhőkben lakik
és jobban, mint a Nap, sugárzik és vakít.*

*Nem tudja látni azt a gyarló földi szem,
mert nem is emberi, sokszor már azt hiszem,
ha megmutatkozik, hajlongunk, undokok
s hunyorogunk, pisla szemmel, mint a vakondokok.*

*Mélyen a föld alá ástuk be min magunk,
már nem is emberek, rabszolgák sem vagyunk;
az állat bög, üvölt, kukorékol, csivít,
mi élünk hangtalan. Mit keresünk mi itt?*

*Ó, de másféle Szándék küldött el ide le,
mi voltunk itt az élet sarka, meg fedele;
most megaláztatunk: sorunk féreg sora,
úgy csattogtat le ránk a Nagy Rém fogsora...*

*Úgyis tudod, mi sujt, úgyis tudod, mi bánt,
hát százezer bűnünk és százezer hibánk,
— Égből tekints le ránk! — minek kell festenem,
Tökéletes Szabadság: én édes Istenem!*

Szegedi István

Árvizi mozaik

1838 március 14–16-án egyedülálló méretű árvíz öntötte el Pestet és a Duna melletti budai külvárosokat. A százéves forduló kapcsán az alkalmi visszaemlékezéseknek légiója idézi vissza számunkra az akkori árvízi eseményeket. Ezekhez csatlakozik az alábbi kis mozaik is, amely az árvíz protestáns vonatkozású momentumaiából állít össze egy kicsiny, kegyeletos emléksokrot.

*

Az árvíz eseménycsoportjaiból egyik-másik már a katasztrófa alatt is, de későbbben is, különösebben a hír szárnyára került, mint az árvíz egyéb eseményei. Ezek közé tartozik a széna-piaci, ma Kálvin-téri református templomban lejátszódott esemény is. A veszély alatti gyatra hírszolgálat alatt a szóbeszéd ezt sokszorosán megnagyította és eltorzította s a róla szóló hír még a külföldi sajtóban is ebben a torzított formában látott napvilágot.

Mint *Wesselényi* írja naplójában, a gátszakadást követő nap reggelén, tehát 14-én, a széna-piaci református templom előtt a víz sebesen rohant keresztül, de még oly kicsiny volt, hogy a csónakból ki kellett szállni és egy darabon a vízben gázolva húzni kellett azt. *Wesselényi* a mélyebben fekvő Molnár-utca felől ért a mai Kálvin-térre s azon átmenve a szintén mélyebben fekvő s így már jobban elborított Üllői-úton kezdte el a mentést.

Mikor az ár 15-ikéről 16-ára virradólag a legmagasabb szintet érte el, akkor a Kálvin-tér és Ráday-utca sarkán 6 láb 2 hüvelyk, a Kálvin-tér és Üllői-út sarkán 7 láb 10 hüvelyk, a Kálvin-tér és a Keckeméti-utca sarkán 5 láb magas volt a víz állása. Ekkor a víz a református templom közepén 5 lábnyi volt, azaz 1 méter 58 centiméter magasan állt.

Az ár elől menekülő lakosság elsősorban a középületekbe és a templomokba menekült. Igen természetes, hogy a templomokba menekültek a legkülönbözőbb felekezethez tartoztak. A más valláshoz tartozás senkit sem gátolt abban, hogy a legközelebbi templomban keressen menedéket, bízva abban, hogy a templom, mint erősebb építmény, ellent fog állni az ár rombolásának.

A pesti templomok közül az ár azonban végül csak háromba nem hatolt be: a Ferencesek, a Szerviták és az evangélikusok — mai Deák-téri — templomába. Akik tehát eredetileg is nem itt kerestek menedéket, azoknak az árvíz fokozódása miatt utóbb új menedékhely után kellett nézniök. Így jártak azok is, akik a reformátusok széna-piaci templomába menekültek. Ezt az eseményt *Trattner* így írja le naplójában: „Csak ma tudtam meg az okát

mult éjjeli hosszú borzasztó harangozásnak, mely Reformátusok templomából füleinkbe zúgott. A növekvő árvíz behatolt ebbe a templomba is, ámbátor jó magasán fekszik. Tele vala menekedő emberekkel, kik attól tartottak, hogy a templom vízzel megtelik, ők pedig vagy béfulnak, vagy a hideg éjszakában jéggel vegyített vízben állván, megfagynak, vagy sírboltjába lesüllyednek. Ezért e szorongattatásban vészharangot húztak, hogy segítségre jöjjenek. Ez meg is történt, de nem oly hamar, mert a szükség más felül még nagyobb volt és csolnakok sem állottak mindjárt mindenütt készen, hogy valamennyit egyszerre bátorságba viheték volna. Valamennyien barátok klastromába vitettek. De mivel az már anélkül is tele volt, kénytelen voltak a hosszú fagyos éjszakát azok templomában hideg köveken, átázott ruhákban, éhen, szomjan, és mindenféle testi és lelki bajokkal küzdvén, tölteni.“

Ez az esemény 15-ére forduló éjszakán történt. Ha az átszállítás késedelemmel folyt is le, mégis baj nélkül ment végbe. A felizgatott közvélemény azonban még napok mulva sem szerzett tiszta képet a vészesen hangzott hosszas harangozás okáról s a legvadabb rémhírek is mohó fülekre találtak. Az ár már vissza is takarodott, amikor a *Jelenkor* egyik nem különösebben lelkiismeretes munkatársa ezeket a rémhíreket valóság gyanánt tálalta a világ elé:

„Miatán ennyi s több iszony közt végre biztos helyre jutának a menekvők, szenvedéseiknek még koránt sem volt vége. Kik a református sz. Egyházba menekvének, újabb szerencsétlenségbe bukkantak. A sírbolt ugyanis a bezúduló víztől felásván lezuhant s hány ember veszté ezáltal életét! S minthogy az odafutamodottak már szinte térdig gázoltak a percről-percre magasbuló, jéggel vegyes vízben, megfagyástól, vagy befulladástól kellvén tartaniok, kénytelenültek rémületükben vészszajra kongatni meg a harangozat másuvá vitetésük miatt, mi meg is történt, mert mindezek, mind a nép más része a szent Ferenc rendiek házába vonult; de a falak repedezései miatt onnan csakhamar a sz. egyházba volt kénytelen menekülni s ott éhesen, szomjan, bőrig ázóttan, köveken, halálos félelem közt küzdeni a borzasztólag hosszú éjt.“

A *Jelenkor* és a pletyka vész híre továbbjutott a külföldi sajtóba is s mire Nürnbergbe ért, az egyik ottani lapban már úgy jelent meg, hogy az összeomlott protestáns temetkezőhely száz menekültnek lett közös sírja. A *Nürnbergi Korrespondent* és a *Jelenkor* valótlan híret aztán hiába cáfolta a *Der Spiegel*, a *Hirnők* és a *Társalkodó*, a széna-piaci református templomban lejátszódtott éjszakai pánik tovább is egyik központi eseménye maradt az árvívről fennmaradt közemlékezésnek.

*

A Deák-téri evangélikus templomba nem hatolt be a víz. Itt maradt szárazon a legnagyobb sziget az árvíz alatt. Természetesen számos menekült húzódott meg a templom falai között nemcsak az árvíz alatt, hanem a közvetlenül azt követő napokban is. Az árvíz eltakarodta után az első evangélikus hálaadó istentiszteletet március 25-én tartották a már kiürült templomban. Ekkor tót nyelvű volt az istentisztelet s részt vett azon *Füredy* László vezetésével a vak gyermekek énekkara is. A magyar evangélikusok április 1-én délelőtt fél kilenctől tízig, a német anyanyelvűek pedig ezt követőleg tartották meg a maguk hála-istentiszteletét a Deák-téri templomban.

A pestiek március 13-át ettől kezdve fogadalmi ünnepként évről-évre megülték. Az 1848. évi március rendkívüli szellemi és politikai áramlatai azonban a tíz év előtti vizár emlékét feledésbe taszították s azóta az 1848-as március hálaünnepé lépett az árvíz-ünnep helyébe.

*

Az árvízkor nyolevannégy éves volt id. *Báthory* Gábor, a dunamelléki református szuperintendens. *Báthory* ekkor már 42-ik esztendeje szolgálta a pesti református egyházat. Mikor az árvíz a lakását ledöntötte, magas kora ellenére is minden igyekezetét arra fordította, hogy az egyházkerület ott őrzött levéltárát megmentse, ami sikerült is neki. Az árvíz megpróbáltatásaiba bele is betegedett s elgyengülvén, még 1838 nyarán lemondott hivataláról. Nemes nagylelkűségéről ekkor újjultan tanúságot tett, mert az árvíz által tetemesen megkárosult pesti református egyház még tartozott neki fizetéséből 2250 ezüst forinttal. *Báthory* amidőn állásáról leköszönt, lemondott hátralékos fizetéséről is, hogy még egyszer érezhetően segítse a nagyon is rászoruló egyházközséget. Nemes cselekedete méltán váltotta ki a sajtó egyvidejű elismerését.

*

Pest és Buda magyar és német ajkú polgárai között az árvíz alatt semmi ellentét nem merült fel, a tótok azonban több-ízben is megpróbálták nemzetiségi különállásukat hanngsúlyozni s ebben előljárt *Kollár*, a pesti tót anyanyelvű evangélikusok lelkipásztora.

Még az árvíz külön gyűjtést rendezett a pozsonyi liceumban *Borik* Dániel Miroszláv és *Hurbán* József Miloszláv tót hittudományi hallgató s 100 kenyeret és 60 font sajtót vitt Pestre *Kollár* tót evangélikus lelkésznek, hogy ő azt a pesti tótnyelvű lakosok közt ossza szét. Megjegyzendő, hogy *Hurbán* 1848-ban egyik vezetője lett a tótok magyarelles megmozdulásának s *Kollár* János egyik, legnagyobb apostola volt a tót nemzeti ébredésnek. A liceum többi hallgatóit megbotránkoztatta ez az eljárás s külön gyűjtést

rendezett, amely már nem ismert nyelvi különbségeket a felsegélyezendők között.

Utóbb *Kollár* egy olyan cikket írt egyik prágai folyóiratban, amely méltán váltott ki Pesten felháborodást. A *Figyelmező* december 8-i számában olvashatjuk: „A Prágában *Kwety* (Virágok) cím alatt megjelenő, belletristicai foglalatú hirlapban (1838. 43. sz.) *Kollár* János pesti ev. paptól ez áll: Pest, october 14-ről szóló leveléből kivonva. Árvíz borította városunk varázserővel emelkedik romjaiból. Új házak, új utcák állnak elő, mint egykor Thebában Orpheus sípja által. Morvák, tótok s részben csehok is legnagyobb szorgalommal dolgoznak s a katonaságon kívül ezeknek leendenek legkitűnőbb érdemeik az új Pest felől. Magából Prágából néhány ács és kőműves tartózkodik itten, kik templomunkat s prédikációinkat igen szorgalmasan látogatják, örvendvén lelkükben, hogy Pesten a József városban egy külön cseh-tót templom fog építtetni. Tót beszédet most szélteben s nyilvánosan lehet hallani az utcákon, a hídon, a kávéházakban, a deákok és jurátusok ajkairól, honnan e nyelv, mi elébb szokatlan volt, bátran és tartózkodás nélkül harsog le. Nemzetünknek külső nagysága egy idő óta némi belső nagylelkűséget s magas önérzetet kezd szülni. *Kollár János.*“

A *Figyelmező* névtelen cikkírója felháborodva jegyzé meg fenti idézet közreadása után, hogy az építendő templom nem tót, hanem „*második evangélikus templom*“ nevét viseli s hogy a közös pénztárból építendő templomban a gyülekezet kifejezett akarata szerint koronként német és magyar nyelven is fog az ige hirdettetni, mert hiszen a pesti evangélikus gyülekezet magyarokból, németekből és tótokból is áll. Cikkét így végezé be: „Elvárjuk egyébiránt a levélíró válaszát arra: miféle nemzetet és ifjakat ért ő, a magyar törvények alatt élő magyar polgár, nemzetünk és ifjaink alatt? s vigyázzon, hogy ne feledje, miképen Magyarországnak eddig is egy királya s egy nemzete volt, bármilyen népet tápláljon is vendégszerető földje.“

Igy keveredett a pesti tót evangélikus pap személyén keresztül nemzetiségi vonatkozás is az árvíz történetébe.

*

Az árvíz számos embernek adott alkalmat arra, hogy bebizonyítsa bátorságát, fáradhatatlanságát és emberszeretetét. Azoknak a kitűnő férfiakkal névsorából, akik az árvíz veszes napjai alatt önként s mindent kockáztatva előljártak a mentés munkálataiban, minden történeti forrás kiemeli és az élre helyezi ifj. báró *Wesselényi* Miklósnak, az „árvízi hajós“-nak nevét.

A hazai protestántizmus mindig büszke volt *Wesselényire* s amikor most néhány momentumot ragadtunk ki az árvíz törté-

R. Berde Mária: Csütörtök este

netéből, emlékesokrunk legszebb virágául azokat a mondatokat ajánljuk minden magyar protestánsnak követendő például, amelyekben *Wesselényi* önmaga számolt be arról, hogy mit érzett a vész napjaiban:

„Midőn a csolnakokon útnak indulhattam, a magam helyén s teljes erőben éreztem magamat. Mindezen rémítő jelenetek közt, melyeknek eddig közepette voltam a hullámok tetején, számtalan keservet s gyötrelmet, de sok édest s mennyeit is éreztem. Átaljában pedig meg kell vallanom, így veszélyektől és borzalomtól körülvéve éreztem, hogy ily helyzet és munkásság az én elemem. Fejemet tisztábban fontolónak, véretem nyugodtabban folyónak s inaimat erősebbnek talán sohasem éreztem.“

Lehet-e szebben jellemezni, hogy milyen legyen egy protestáns ember, akkor, midőn veszélyben levő embertársainak megsegítéséről van szó. A rendesnél is tisztábban fontoló, nyugodtabb és erősebb. Olyan tanítás ez, mely az árvíz emlékének időszerűségétől függetlenül is örök érvényű...

Asztalos Miklós

Csütörtök este

*Most Krisztus fenn az Olajfák-hegyén
Vérkönyvet sír és vért izzad szegény,
Küzd a pohárral, amely készen áll,
Áruló árnyékkal, ki résen áll...*

*Most Péter fent az Olajfák-hegyén
A virrasztásban megrestült szegény,
Feje elcsuklott egy bogáncstövön,
Csak kardja zörren néha a kövön.*

*Most János fent az Olajfák-hegyén
Az imádságban elfáradt szegény,
Elszenderült... ám ki nagyon szeret,
Annak mély álma soha nem lehet.*

*Most Mária sötét özvegy-tanyán
Léptekre vár s egy szóra vár: „anyám!“ —
Meg-meglebbenti az ajtólepet,
Hányszor felkelt, hányszor letérdelt...*

Joó Tibor: Még mindig „szellemtörténet“?

*Most Magdaléna házból házba nyit,
Futtában koldul érte: nincsen itt?
Mint nyomot vesztett hű eb, úgy lesi,
Szép köntösét, haját megtépdesi.*

*Most Júdás vad pribékhadat terel,
Míg lelke kapzsin kétfelé perel:
„Mi az, hogy hit, remény, hogy szeretet?
Pénzen az Istent is megveheted...“*

*Most bódéjában egy kötélverő
Friss árut rak ládából elő.
Rúdra kerül istráng, kenderzsineg:
Kinek nyakán szorul holnap, kinek? —*

R. Berde Mária

Még mindig „szellemtörténet“?

Istványi Géának a Szemle mult számában megjelent cikére első érzésünk az ijedelem volt az idő villámgyors múlása felett. Hát ilyen öregek volnánk már? Hiszen még most-most vitatuk annak az idealisztikus és szintetizáló történet szemléletnek a jogosultságát, melyet szellemtörténetnek neveztek el, — s ime már tartják is fölötte a gyászbeszédet újabb irányzatok nevében. Az ijedelem szerencsére nem tartott soká, s helyet adott annak a belátásnak, hogy itt a fiatalság egy hangulatával állunk szemben, mely a tényeken nem igen változtat, s mely az újítás fiatalos vágyából, de nem az újítás tényéből fakad. Istványi maga elismeri, hogy a neopozitívizmus és az új realizmus fejlődési viszonyban van azzal az elméleti állásfoglalással, melyet ő szellemtörténetinek tart; magunk pedig tájékoztatása nyomán arra a belátásra jutottunk, hogy még csak elhajlásról sincs szó a *valódi* szellemtörténeti szemlélettől. Nem kell hát félni a jó öreg szellemtörténetet. S ha most pár megjegyzést függesztünk a cikkhez, azért tesszük, mert közérdekűnek tartjuk, hogy egy olyan sajnálatos jelenséget tegyünk szóvá, amelyre ez a cikk is pregnáns módon mutat rá.

Istványi azt írja, hogy a szellemtörténettel való elégedetlenség azok között a historikusok között támadt fel, akik nem folytattak „mélyrehatóbb filozófiai tanulmányokat“. Ennél jellemzőbb

dolgot szándékosan sem árulhatott volna el. S e tanulmányok hiányát és a hiány következményét maga a cikk meggyőzően illusztrálja. Még a pusztá terminológia helytelen használatának is ijesztő példáival találkozunk benne. Világosan kitetszik, hogy a szerző nincs tisztában olyan fogalmak pontos tartalmával, mint idealizmus, realitás, realizmus, objektiválódás, teleologikus, racionalista, s hogy a transzcendens és transzcendentális tényezők közti lényeges különbség is ismeretlen előtte. Egész cikkének a gondolatmenete az alapvető filozófiai tájékozottság oly fokú hiányára vall, hogy az érdemben való vitát szinte lehetetlenné teszi. A filozófiában való járatosság nélkül pedig kár történelemlogikai kérdésekhez nyúlni, mert a történelemlogika mégiscsak filozófiai diszciplína. Ezzel kellett kezdenem, mert az egész dolog ezen fordul meg. A filozófia nemcsak a szellemtörténet szerint alaptudománya a történelemnek, mint ahogy Istványi véli, hanem valóban és minden idők felfogása szerint alapja minden tudománynak, mert hiszen éppen az egyetemes elvek tudománya. Ezen már vitatkozni sem lehet. Sajnos, a felsőoktatás fejlődése eltért attól a régi és egészséges gyakorlattól, hogy minden szakképzést nagyon alapos filozófiai stúdium készítsen elő. A modern német historiográfia éppen azért lett oly öntudatos és hatalmas, mert művelői — Dilthey, Troeltsch, Meinecke, Hintze, stb., kik egyben a valódi „szellemtörténet“ hiteles tanúi — éppen annyira filozófusok, mint historikusok.

Filozófiai képzettség nélkül lehetetlen megérteni a szellemtörténet lényegét is. Amit például Istványi állít a szellemtörténetről, azt ez az irány sohasem vallotta. S itt kénytelen vagyok személyem védelmének keresztül érvelni. Istványi ugyanis az én könyvemet használja fel állításai igazolására. Én azonban sohasem írtam azt, amit ő nekem tulajdonít, sőt éppen az ellenkezőjét. Érdekes volna részletesen elemezni egész jellemzését, melyet a szellemtörténet állítólagos elméletéről ad, bárha az eredmény igen lehangoló is volna, de nem áll elegendő hely rendelkezésemre. Csak összefoglaló mondatát tekintsük meg közelebbről. „Ily módon az emberi történet nem egyéb, mint az objektiv „szellem több-fajta értékirányba egyidejűleg folyó tevékenysége, mely az adott valóságnak az ideák szerint való átformálására törekszik“. A dült betűs szöveg könyvemből való. De csak a dült betűs. Istványi elébe tette az „objektív“ szót, melynek természetesen az én szövegemben nyoma sincs, ott csak általában a szellemről van szó. Filozófiában járatos olvasó tüstént tisztában van vele, milyen óriási különbség van a két szöveg között. S nem is hinném, hogy az idézet meghamisítása szándékos volna; inkább a filozófiai járatlanságra vetek. Istványi nem tudta, milyen látszatba kever vele. Ha az általa közölt szöveg valóban az enyém lenne, akkor én

azt vallanám, hogy a kultúra és történet nem az emberi egyének műve, hanem valami felettük lebegő misztikus és önálló léttel bíró hatalom. S Istványi valóban azt is hiszi, hogy a szellemtörténet felfogása, s így az enyém is, csakugyan ez. Hanyadszor védekezünk e vád ellen? Egyik legterjedelmesebb része irodalmi tevékenységemnek éppen annak az ismételt hangoztatása, hogy a kultúra és történet emberi egyének összeszövődő alkotása. Erre az igazságra alapoztam metódikai elveimet is, melyek gyakorlati példáját Zrinyi Miklósnak és a barokk korszellemnek a viszonyán próbáltam bemutatni. (Századok, 1932.) Könyvemben is bőven írok erről, s a szellem alkotáról és három kategóriájáról, a normatív, objektív, szubjektív szellemről is. Úgy látszik, hasztalan. Istványi inszINUÁCIÓJA ellen mégis csak tiltakoznom kell és védekezésül saját szövegemre és egész könyvemre hivatkozom.

Azt is feleslegesnek tartom, hogy elismételjem a megismerés objektivitásának kérdésében vallott felfogásomat, melyre hasonlóképpen hivatkozik Istványi, megint csak félreértve szavaimat. Ha ő azt hiszi, hogy a szellemtörténet a historikustól „az empiria határán kívül eső irányító erők megismerését“ kívánja, sejtelve sincs ennek az iránynak a törekvéseiről. Azt sem értette meg, mit jelent a „jelentés“ keresése a történeti tényekben és azok „célszerűbe való belehelyezettsége“. Amikor Sprangerrel azt hirdetjük, hogy a megismerésben elkerülhetetlen szubjektív tényezők belejátszása, szó sincs pszichologizmusról, legalábbis abban az értelemben, ahogy a filozófia érti ezt a szót. Az az „értékelés“ is egészen más, amit a modern történelem-elmélet hirdet, mint amit Istványi képzel. Dehát meg kellene ismerkedni az érték pontos fogalmával. (Azt azonban, hogy a történelmi érzék erős valóság-értéket is jelent, nem tarthatom egyébnek sajtóhibánál.) És hogy beszélhet objektivitásról az a historikus, aki azzal érvel, hogy „az általános társadalmi helyzet is a szellemtörténet ellen szól“? A „társadalmi helyzet“ ilyen fokú akceptálása aligha egyeztethető össze az objektivitásra való törekvéssel, melyet a szellemtörténet szigorúan megkövetel, bármit is képzel róla az új realizmus. Mit válaszoljunk arra, ha azt olvassuk, hogy „a konkrétumokat kerülő, absztraháló, tehát bizonyos szempontból relativista történetsszemlélet ideje lejárt“ és „a legújabban felmerülő súlyos problémák idején biztos, reális eredményekre volt szüksége a társadalomnak?“ Mit ért Istványi konkrétumon, absztrakción, realitáson és relativizmuson? Mert nekünk az a gyanúnk, hogy nem azt, amit általában érteni szokás. Mért volna például — hogy a legszélsőségesebb esetet vegyük — egy stílus kevésbé „konkrét“ és „reális“ valóság, mint egy történeti osztályhelyzet? Mért volna inkább absztraháló eljárás e stílus megállapítása képekből vagy szövegekből, mint az osztályhelyzet leírása az oklevelek szűkszavú

és sokféleként értelmezhető forrásanyaga nyomán? És az absztrakció mért vonja maga után logikusan „tehát“ a relativitást? S honnan tudja Istványi, hogy a viszonzszociológia — mely egyébként a szociológiában már meglehetősen meghaladott álláspont, ott ma inkább a historizmus a friss irány — nem enged módot szubjektívizmusnak és relativizmusnak? Hiszen az is „absztrahál“ az adatokból. Ha foglalkozott volna Rickerttel, akkor tudná, hogy *minden* fogalomalkotás absztrakció.

Mindaz, amit az új realizmusról előad, amellet szól, hogy az semmit sem tér el a helyesen értett szellemtörténeti felfogástól és gyakorlattól. A társadalom talán nem szellemi alkotás? S azt, hogy a történetben bizonyos szellemi képletek állandóan visszatérnek, azt éppen a szellemtörténet derítette fel. Hogy pedig az objektív szellem történetében van-e fejlődés, azt ilyen könnyedén aligha lehet elintézni. Ez a történetfilozófia legnagyobb kérdése és Istványi Géának sem sikerült ezúttal megoldani. Azt sem tudjuk elhinni, hogy „az új szemlélet nem keres jelentést, értelmet a történelemben“. Az értelem nem képes értelmetlen tevékenységre, márpedig a tudomány értelmi tevékenység. S az ismeretelmélet alaptételei közt tanultuk azt is, hogy a dolgok azáltal léteznek számunkra, hogy jelentenek valamit. Az új irány egyetlen képviselőjeként Hajnal Istvánt említi. Az ő kitűnő írástörténeti tanulmányai azonban ékesen bizonyítják, hogy a szellemtörténetnek nevezett modern, általánosabb, a tények megértését a szellem mélyebb rétegeiben kereső, s társadalmi jelenségeket onnan magyarázó módszere milyen pompásan válik be a paleográfia „reális“ diszciplinájában is. Vagy olvassuk el tőle a technika fejlődéséről szóló igazán a legjobb szellemtörténeti tanulmányt a Dománovszky- emlékkönyvben.

Mert nem az a szellemtörténész, aki annak hirdeti magát, hanem aki valóban ezzel a megújhódott szemlélettel nézi a múltat, még ha tiltakozik is az elnevezés ellen. De Istványi Géza abban a tévhitben él, hogy azok a gyanús filozófusok előre kidolgoztak holmi ködös elméleteket s azokat próbálták ráerőszakolni a historikusokra. Azonban „a szellemtörténeti iskola legkiválóbb, legigazibb historikusai gyakorlatban sohasem valósították meg következetesen a szellemtörténet ez alapelveit; józan történelmi érzékük visszatartotta őket az ilyen idealista szélsőségektől“. Az idealizmus ugyan sosem lehet eléggé szélsőséges, de a dolog nem egészen így áll. A szellemtörténet alapelveit éppen a legkiválóbbak *gyakorlata*, nem pedig előleges spekuláció termelte ki. Az elmélet csak a gyakorlat nyomán foglalta össze. Az eredetet és a fejlődést vázoltam könyvemben, itt csak arra utalok újólga, hogy a szellemtörténet elméleti alapvetői legnagyobb gyakorlati művelői voltak, Dilthey és Troeltsch.

Sok mindent lehetne még mondani, de így is átléptük a kiszabott tért. Csak annyit jegyezzünk meg még végül újólág, hogy a szellemtörténet esetében sem új diszciplináról, sem arról nincs szó, hogy mindenáron valami új módszert igyekeztek volna kiszemelni. Kár is volt ezt a műszót felkapni és elterjeszteni. Magam is keservesen bánom, hogy könyvem címével ehhez hozzájárultam, noha mindjárt az első lapokon állást foglalok használatával szemben. A történet igazi mivoltának megértéséről és az ehhez mért szemléletről és módszerről van itt szó. Felesleges tehát hadakozni ellene, vagy éppen elhantolni, mikor változatlanul él és virágzik, ha a régi mellett új név alatt is. És mért csinálunk olyan nagy gondot belőle, szellemtörténészek vagyunk-e, vagy új realisták? Hiszen csak tán egyik sem sértő! Legyünk jó historikusok: ez a fontos. A legfőbb tanulság pedig az, amivel kezdtem, hogy bármiféle tudomány öntudatos művelése csakis az öntudat legmagasabbrendű eszközének, a filozófiának biztos birtokában, tanult és módszeres használatával lehetséges.

Joó Tibor

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

AUSZTRIA. A politika nem tartozik a mi hasábjainkra. De minden, ami emberi, mélyen érdekel minket. Az a tény, hogy Ausztria a Német Birodalom része lett, sok mélyen emberi érzést vált ki azokból a magyar lelkekből is, akik nemzetük életét az evangélium ítélete alatt szemlélik. Mindenképen megrendítő elgondolni, hogy ezzel a ténnyel egy sokszázados, sajtóságos hagyományokkal és öntudattal telt s ránkézve annyi soha el nem felejthető emlékekkel súlyos mult záródott le örökre. Igaz, hogy az az Ausztria, melyhez a mi emlékezésünk fűződik, talán már két évtizede halott volt, de ez a „talán“ csak most lett bizonyossá. Azok tehát, akik hozzá fűzték a magyar jövőndő valamely elképzelését, most temetnek, a feltámadás reménye nélkül. A történetírás ezután mindenestre szenvedélytől mentesebben beszélhet róla, a magyar lélek pedig könnyebben követheti a közmondás tanácsát: a halottakról vagy jót, vagy — semmit...

Túl minden politikai elgondoláson, fenn, a lélek magasságában egy nagy vigasztalás és biztatás is csendül felénk „a hazatért Ostmark“ örömszajából. Ebben a magasságban, — és csakis

Jelek és magyarázatok

ebben, — természetesnek, örvendetesnek, mélyen emberinek és Isten törvénye szerint valónak kell látnunk és üdvözlőnünk azt a tényt, hogy ugyanannak a népnek és léleknek két darabja egybeolvadt. Mi, széttépett magyarság, tudjuk, hogy mit jelent ez s könnyeink és imáink forróságán át valljuk: ez az igazságos, helyes és egyedül jó. A nyelv, lélek és jellem s ha úgy tetszik: a vér és vágy kiirthatatlan és elpusztíthatatlan törekvése ez az egyesülés. Valakinek, egy óriásnak, most ez sikerült. De a lélek világában nincsenek nagyok és kicsik. A kicsiknek is óriási vágyaik, reménységeik lehetnek s vannak. Nekünk is. Ezért örvendezünk a nagy példának, mely ezt az igazságot megvalósította és megbizonyította. Ha nem örvendենénk, saját természetünket és legmélyebb vágyódásunkat tagadnók meg.

Azonban az, ami a szomszédunkban történt, egyúttal erőteljes intelem s figyelmeztetés arra is, hogy ugyanaz a törekvés mindig csak a maga útján ölthet testet egy nemzet életében. Mi magyarok, nem kaptunk lemásolható mintát, még kevésbé szórakozási alkalmat egy utánzási játékra. Mások vagyunk, kicsik vagyunk, áldozat vagyunk. Mindez azt parancsolja nekünk, hogy a lelki és fizikai magyar existenciát önállóan, a magunk útján és módján biztosítsuk, fejlesszük ki. Először teljes és újértelmű magyar önismeretre van szükségünk, hogy a magyar életet a maga sajátosságában felépíthessük. Az igazi nemzetnevelés hősiecs munkájára, melyből az új magyar élet, a jövődő fája virágba borulhat s megtermi áldott gyümölcseit. M. S.

A „VÁLASZ“ márciusi számának Magyar föld c. közleményében többek között a következőket olvassuk: „A földművelési miniszterium birtokpolitikai osztályához érkezett jelentések szerint feltűnő érdeklődés mutatkozik jugoszláv megszállás alatt levő magyar földbirtokoknak csonkamagyarországi földbirtokokra való elcserelése iránt. Allítólag több millió pengő értékű birtoktranzakcióról van szó. Az érdeklődő birtokosok egy része Jugoszláviában fekvő földjeit akarja áruba bocsájtani, hogy a vételárból aztán Magyarországon vásároljon birtokot. Ha ezek a hírek igazak, az illetékes hatóságoknak a legszigorúbban kell elbírálniok a tervbevett földvásárlásokat, mert nem lehet célunk az, hogy a jugoszláviai magyarság ott eladogassa a földjeit, amelyek bizonyára szerbek kezébe kerülnének, hogy aztán az itt élni is alig tudó parasztság elől vásárolják el a földet.“

Józan, sőt rideg sorok. Bizonyos tekintetben igazat is mondanak. Mert általánosságban tényleg nem helyeselhető, ha magyar kézen levő földek bárhol is idegen kezekre kerülnek és ugyancsak általánosságban nem kívánatos az sem, hogy valaki az itt élni is alig tudó parasztság elől a földet elvásárolja.

Mégis, mikor ezeket a sorokat olvastam, belémdőbent, sőt bélélnyilallott valami.

A Válasz írója nem mondja meg pontosabban, talán nem is tudhatja, kik azok, akik Jugoszláviában el akarják adni a földjeiket, hogy Magyarországon szerezzenek helyette másat maguknak. A végén mégis egy általánosítást csinálva, „a jugoszláviai magyarság“ gyűjtőneve alá foglalja őket. Felteszi tehát, hogy esetleg, vagy valószínűleg magyar kisebbségi testvérekről van szó. Pedig a kérdés lényege éppen az, hogy kik akarnak ilyen tranzakciót csinálni? Milyen lelkületű, sorsú, fajtájú, törekvésű emberek? Üzletről van-e szó, vagy olyan kényszerről, amely egészen más megvilágításba helyezi a kérdést? Ez az egyik.

A másik pedig az, hogy vajjon a magyarországi földtelen parasztságot csakugyan az a veszély fenyegeti, hogy kisebbségi sorsban gyötrődő magyar testvérei vásárolják el előle a földet? Tényleg ez-e az igazi és legnagyobb veszedelem és ha ez nem volna, a magyarországi nincstelen azonnal tudna földet vásárolni magának?

A kis közlemény jelentéktelennek látszó állásfoglalásával kapcsolatban szükségesnek látjuk rámutatni arra a nagy dologra, hogy a jelenlegi Magyarország területén kívül magyar kezekben levő földecskék, valamint a hozzájuk fűzött különféle reménységek tekintetében az idő kérlelhetetlenül dolgozik ellenünk. Eljött az ideje felfigyelnünk arra, hogy a magyarság faji tömörülése az idő parancsszava, melyet igen sok okból, többek közt épen a magyarországi egészség közszellem kialakulása szempontjából is, sürgősen meg kell szívlelnünk. Ne felejtjük el, hogy vannak és lesznek esetek, mikor a lelket és a magyarságot még a föld árán is meg kell mentenie. A magyar nemzet jövőjének kérdése ma már alapvető átértékelést követel sok meggyökerezett, egy vagy más okból fenntartott és hangoztatott, de az idő által már túlhaladott felfogásra nézve. Nem hiszem azt sem, hogy a magyarországi parasztság földtelensége a Válasz írójának óvása által lenne orvosolható. Nem titkolhatom el, hogy jobban szeretném, ha a magyarországi föld bizonyos részei a kisebbségi sorsba kényszerített magyarok kezében volnának, mint jelenlegi bitokosaiban. Határozottan vallom, hogy az illetékes hatóságoknak nem a Válasz írója által jelzett földvásárlásokat kellene a legszigorúbban elbírálniok. És végre szent hitem az, hogy semmiképpen nem lehet célunk kisebbségi magyar testvéreink elől a magyarországi nemzettesthez való hozzáforrás minden lehetőségét ridegen és testvéritlenül elvágni.

Paniti Nagy Antal

SAJÁT MÉRTÉKET! Folyóiratunk egyik munkatársától hallottam a napokban egy kisiúróól, aki először látta meg Budapestet. Ez a kedves csemete mindeddig nem látott nagyobb vizet faluja patakjánál s nagyobb állatot a házörző kuvaszuknál. Mégis, mikor a budapesti nagynéni megkédezte: „Láttad a Dunát?” — a kölyök lebiggyesztette száját s azt pöfögte: „Kicsi!” A néni meghökkent, de tovább próbálkozott: „Na és mit szólnsz az állatkerthez? Megnézted az elefántot?” „Kicsi!” — üvöltötte a született kritikus.

Olvasom egyik költőnk „méltatását“. A kritikus hosszas pöccintések után imígyen nyilatkozik róla: sajnos, nem zseni... Mit gondol ez az ítész: a magyar irodalomban ugyanbiza hány költő és hány vers maradna meg, ezalatt a mérték alatt? Mióta lett a zseniség olyan általános és kötelező mértéke a költőségnek, mely alól csak a kritikus mentes?

Belefogtam egy másik kritika olvasásába. Itt egyik regényírónk főztjét piszkálta sokáig és étvágytalanul a bíráló, míg végre orrát fintorgatva kimondta, hogy az író nem versenyezhet Gide stílustörekvésével, nem éri el Zweig lélektani finomságait, nem mérhető Strachey ecsetkezeléséhez, nem ért Maurois tiszta vonalvezetéséhez, nem töri a nehézség X. masszív anyagszerűségétől és nem röpdös Y. lehellatszerű csipkeségének pasztelles felhőiben.

Honnan veszik ezek a kritikusok az objektivitás, hitelesség és jóhiszeműség mértékét? Egyáltalában miféle mértékük van a magyar szellem alkotásainak mérésére? Ez a mérték az önkény, a szeszély, a nyavalygó affektálás. És valószínűleg az irodalmi klikk érdeke. A magyar irodalmi kritika a mértéktelenség betegségében szenved és az érdekelttség fertőzetében majomkodik. A magyar művek megérdemelnék, hogy a magyar szellem saját mértékével mérjék őket, de ehhez olyan kritikusokra volna szükség, akiknek meg van a saját becsületes magyar mértékük. Tisztelet a kevés kivételnek.

Glandius

KRITIKAI SZEMLE

Kúr Géza könyvei és egy új Méliusz-kútfő. (A komáromi református egyházmegye. I. kötet. Kiadja a komáromi református egyházmegye Komárom 1937. Nagy 8-rét, 264 l. Képekkel és hasonmásokkal. Ára 25 cs. kor. Magyarországon kapható Rácz Kálmán ny. tanárnál Pápán 4 P 50 fill.-ért + portó. — Cseh-magyar református történeti kapcsolatok. Komárom 1937. 8-rét, 96 lap. Egy képpel és egy hasonmással. Ára 15 cs. kor.)

Mindig valami különös lelki hasadásfélét érzek, valahányszor elszakított területen keletkezett magyar egyháztörténelmi munka ismertetése jut osztályrészemül. Ilyenkor erős vitára kél bennem a tisztán tudományos szempont és érdek annak a helyzetnek elképzelésével és méltánylásával, amelyben ottani magyar testvéreink általában, de kiváltképen az egyháztörténelem művelésére elsősorban hivatott protestáns lekipásztorok élnek — többé-kevésbé mind, de a felvidékiek s a délvidékiek különösen. Nemesak a maguk anyagi ereje elégtelen teljesen arra, hogy magukat a tudományos munka modern eszközeivel ellássák, a kutatás leg-
tágabb lehetőségeit s a tanulmányozás és feldolgozás nyugalmát a maguk számára kellő mértékben biztosítsák, hanem a köz részéről, egyházi hatóságoktól, magyar társadalmi erőktől sem számíthatnak e téren nagyon messzemenő támogatásra, nem a megfelelő megértés és méltánylat híján, hanem egyszerűen az anyagi lehetlenség okából. Ezt az Erdélyben is nagyjából így álló helyzetet a Felvidéken és Délen még súlyosbítja az a körülmény, hogy ott a protestáns és kivált a református magyar művelődés multját képviselő könyv- és levéltárak sokkal kisebb mértékben vannak, mint Erdélyben s ahol vannak is, a református és magyar egyháztörténelmi kutatás számára egyfelől nehezebben hozzáférhetőek, másfelől jóval soványabb eredménnyel kecsegtetnek, mint amott. Ha ezt a helyzetet az ember — nemcsak úgy általánosságban, hanem sok ismert fájdalmas konkrét vonásával is — maga elé állítja, nem tud megmaradni a mindentől elvonatkoztatott tudományos ítélkezés rideg álláspontján s nem azt érzi főfeladatának, hogy a szóbanforgó művek tudományos hiányait és hibáit egyenként kimutogassa, hanem azt, hogy örömmel adja tudtul: íme a magyar protestantizmus tudományos életere lehetetlenül nehéz helyzetek közt sem apad ki, lekipásztorai most is, mint fennállása első másfél-két századában, egészen kivételesen súlyos megpróbáltatások közt is érzik felelősségérzetüket a magyar tudomány művelése s különösen saját egyházuk történeti tudatának bővítése és elmélyítése iránt.

Kúr Géza, az elszakított Komárommegye Csicsó nevezetű községének református lelkipásztora, ezért érdemel igen nagy elismerést minden jó magyar embertől s a protestánsoktól különösen. Két fentjelzett könyve közül a kisebbiknek még a kiadása költségeit is teljesen maga viselte (noha ez eredetileg a „Cseh-szlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság“ pályázatára benyújtott mű, még pedig jutalmazott mű volt — de szomorúan jellemző, hogy a megítélt jutalmat sohasem kapta meg!), amíg a nagyobbikért egyházmegyéje hozott tiszteletreméltó anyagi áldozatot. A szellemi teljesítmény pedig egyik esetben sem mutatja hiábavalónak a napvilágra hozásáért kifejtett anyagi erőfeszítést. A szerző ugyan egészen műkedvelő történetíró, akinek módszeres képzettsége nincs, a témáival kapcsolatos tudományos eredmények és problémák terén nem mozog eléggé otthonosan, olvasottsága hézagos és egyoldalú, nyelvismerete, úgy látszik, vékony és bizonytalan — de tárgyyszeretével és vaszorgalmával, meg bizonyos természetes, ép historikus-öszttönnel mégis elérte azt, hogy mindkét művében vannak olyan mondanivalói és közlései, amelyekre a tudománynak hálásan kell fölfigyelnie.

A komáromi református egyházmegye története, amelyet ez a most megjelent I. kötet a Türelmi Rendelet idejéig vezet le, igen becses kútfőközlések tartalmaz az egyházmegye 18. századi életére vonatkozólag és sok gondosan összeszedett adattal, köztük eddig ismeretlenekkel vagy alig ismertekkel is szemlélteti az ellenreformációnak itt végzett, szellemi eszközökre csak nagyon kevésbé támaszkodó, de statisztikailag annál hathatósabb működését s református szempontból lesújtó eredményeit. Ebben a kötetében is, a másikban is, a szerző különös gonddal domborítja ki Valesius Jánosnak, az egyházmegye cseh eredetű, de meglelt férfikorában a debreceni kollégiumot is elvégzett esperesének tisztes hitvalló alakját (77 éves korában egy évig tartó börtönre vetette a vallásháborító hatalom, s 95 éves korában, 1758-ban halt meg, magyar feleségével együtt Nagykesziben van eltemetve, máig meglévő sírkő alatt). Valesius, igazi szent missziói hévtől lelkesítve, eleven kapocs volt az elnyomott és apasztott felsődunamelléki magyar reformátusság, meg az 1622 óta teljes kíméletlenséggel üldözött, szétszórt, törvényen kívüli állapotba helyezett cseh-morva református atyafiak között, akiknek, folytonos veszedelem között, mint magyar esperes is önzetlen buzgósággal szolgált. Most, az ő önfeláldozó munkáját Kúr Géza könyveiből közelről s részletesen megismerve, értjük meg igazán, milyen értékes, csöndes és hősies előkészítés alapozta meg a kis részben debreceni, nagy részben sárospataki magyar református theologus-ifjaknak a Türelmi Rendelet után újraéledt cseh-morva reformá-

tus gyülekezetromok szervezésében véghezvitt, áldozatos és hő-sies munkásságát, amely tehát nem volt — mint eddig többé-kevésbbé képzeltük — minden előzmény nélküli. Kúr Géza két könyvének e tán legnagyobb érdeme: a Valesius nemes alakjának élénk állítása mellett, említsük meg legalább az egyik legnagyobb hibáját is: a cseh-magyar református kapcsolatokat ismertető műve éppen erről a 18. századvégi magyar református misszióról általában aránytalanul keveset s különösen kevés újat mond (ez a kevés leginkább az emigrált ifjak személyi adataira vonatkozik) — ez pedig igen jelentékeny részben abból következik, hogy a szerző a kérdésnek újabban keletkezett, komoly és elég bő cseh-nyelvű irodalmát, sajnos, valószínűleg nyelvi nehézségek miatt, egyáltalán nem használta fel; pedig a magyar történettudomány-nak ezzel tett volna igazán nagy közvetítő szolgálatot.

De még ennél is sokkal nagyobb, szinte kitörő örömmel üdvözölhető tudományos szolgálata lett volna a buzgó szerzőnek, ha a cseh-magyar kapcsolatokat ismertető műve függelékében (81—90. lapok) közölt rendkívüli értékű vegyes cseh-latin nyelvű kútfőt először is nem hibákkal rakva tette volna közzé, másodszer pedig — ez az egy öneki könnyebben ment volna, mint minékünk! — gondoskodott volna a nehéz 16. századi cseh szövegnek filologiai-lag teljesen megbízható magyar fordítása megszerzéséről s ezt is közölte volna ugyanitt. Mert ez a vegyes cseh-latin szöveg (eredetijét a Brüderunität herrnhuti levéltára őrzi, de Kúr Géza nem az eredetiből, hanem egy negyven évvel ezelőtt készített másolatból közölte) nem kisebb dolgot tartalmaz, mint a cseh-morva atyafiaknak Méliusz Péterrel való, eddig teljesen ismeretlen érintkezését. A debreceni püspök híre kereskedelmi kapcsolatok révén 1564 táján eljutott a cseh-morva atyafiak közé is s ezek érintkezésbe léptek vele. Az atyafiak személyes tapasztalaton alapuló följegyzéséből megtudjuk, hogy Méliusz akkor még „életkorra nézve fiatalocska, lehet úgy 24 éves“, de nagy tudású, hallatlan buzgalmú ember és kiváló igehirdető, ámbár nagyon beteges, annyira, hogy egyszer a templomi szószéken vett rajta erőt betegsége. Az atyafiak levéllel és — huszita eredetű, de már a reformáció eredményeihez símult — hitvallásukkal keresték fel Méliuszt, de barátságos közeledésükre, Méliusz egyoldalú tájékozottsága, fiatalos hirtelenkedése s egyéb szerencsétlen körülmények összejátásása következtében, nem kaptak olyan választ, amelyet reméltek: Méliusz nem vont ugyan meg tőlük minden elismerést, de több tanításukat, köztük főként az úrvacsoráról szólót elfogult és heves kritikában részesítette, a mellett pedig pusztá szóbeszédnek alapján egyfelől a coelibatus pártolását, másfelől erköcsi eltévelyedéseket vetett a szemükre. Erre aztán az atyafiak is érthető ingerültséggel válaszoltak s az összeköttetés 1566/67-ben

— amikor Méliusznak már különben is minden erejét Dávidék ellen kellett összpontosítania — igen elkeseredett hangulatban megszakadt. Az atyafiakra előnyösen jellemző, hogy a Méliusz nagy tanultságát, önmagát nem kímélő fáradszorgatosságát még e kudarc után is elismerik s visszautasító magatartásáért, igaztalan kritikájáért a felelősséget részben arra a Magyarországon született bródi kereskedőre, Uher Ádámmra hárítják, aki jóformán kierőszakolta, hogy az atyafiak az ő közvetítésével keressenek Méliuszhoz és a debreceni egyházzal kapcsolatba, de aki — a följegyzők gyanúja szerint — e megbízásában nem járt el teljes hűséggel, s lehet, az ő tökéletlen vagy rosszmájú szófia beszédei alapján is alkotott magának Méliusz az atyafiak életéről és tanairól kedvezőtlen képet. Viszont Méliusz is megküldte az atyafiaknak az 1561—62-i debrecen—egervölgyi hitvallást, meg a debreceni egyház védelmére írt 1564-i Apológiáját — de ezekről az írásművekről az atyafiak véleménye éppoly kedvezőtlenül alakult, mint a Méliuszé róluk és hitvallásukról; a cseh följegyzések szerzője, bár elismeri, hogy van bennük sok jó és szentírászerű dolog is, különösen a szabadszájúságig menő merész szókimondást s a túlságosan vegyes tartalmat kifogásolja bennük, mondván, hogy: „ennek a hitvallásnak a szerzője megérdemelné, hogy prágai módon rothadt tüdő közé tegyék, hogy így tanuljon meg tisztességesebben beszélni“.

Bővebben beszélni azért nem tudjuk és nem merjük egyelőre ezt a rendkívüli érdekességű kútfőt, mert kérésünkre több hozzáértő, köztük nyelvész-szakemberek is egymástól függetlenül megállapították, hogy a cseh szövegközlés tele van alig kihüvelyezhető másolási hibákkal (kisebb mértékben ilyenek találom a latin részeket is) s ennél fogva lehetetlenség pontos fordítást adni az egészen hiteles eredeti szöveg megszerzése nélkül. Ennek érdekében többfelé is megtettem a lépéseket s ha Isten is úgy akarja, igyekszem magam közrebocsátani az eredetét s annak szabatos magyar fordítását és magyarázatát. Kúr Gézának addig is nagy köszönettel tartozunk, hogy e forrás létezésére figyelmeztetett bennünket a maga fogycatókos, de jobb híján egyelőre mégis csak felhasználható közlésével. Már ebből is van egy igen nagy eredmény: ez az első hiteles följegyzés, amely személynél tapasztalás alapján bizonyítja a Méliusz ifjúkorát; ha 1564 táján még csak 24 év körül valónak látszott, akkor lehet, nem is a közepe, hanem csak a vége felé születhetett az 1530-as éveknek s így valóban melanchthoni koraisággal kezdhette rendkívüli pályafutását. Ezzel végleg igazoltnak tekinthető az eddig is — főként Zoványi Jenő által — erősen valószínűsített föltevés a Méliusz 1536 körüli születéséről. Ha súlyos beteg (szív- vagy tüdőbajos?) ember is volt — amit innen tudunk meg legelőször —

és mégis „fiatalocskának“ tünt föl az atyafiak előtt, akkor csakugyan szokatlanul fiatalnak kellett lennie, mert a betegség nem fiatalítja a külszínt. — E mellett egyéb érdekes apró adatok is (pl. a debreceni egyházi életre, a lelkipásztorok öltözetére vonatkozólag) nagy számmal merülnek fel ebből a nevezetes kútfőből, amelyet éppen ezért értéke szerint meg kell becsülnünk s a tudomány javára használható és kifogástalanul megbízható módon közrebocsátanunk.

Ha Kúr Géza (körülményeinek változásával vagy az így is rendelkezésére álló lehetőségek szemesebb kihasználásával) el tudná azt érni, hogy lelkesedése és önmegtagadása a tudományos tájékozottságával és módszeres gyakorlottságával némileg megnyugtatóbb arányba kerülne, vagy legalább kútfőközlési technikáját tudná valamelyest tökéletesíteni: leghasznosabb egyháztörténeéseink egyikévé lehetne.

Révész Imre

A református népiskolai nevelés főbb kérdései. (Összeállította: **dr. Juhász Béla**, Nagykőrös, 1937.)

A Dunamelléki Egyházkerület jelentős lépést tett a mai református iskolaügy egységes és korszerű megreformálása felé, amikor 1936, majd 1937-ben tanácskozássra hívta össze Nagykőrösre vezető lelkészeit, felügyelőit és tanítóit. Hivatva volt a gyűlés felületet adni arra a kérdésre, hogy a református iskolarendszer munkájának értéke arányban áll-e azzal a hatalmas anyagi megterhelést jelentő áldozattal, amibe az Egyháznak kerül. A hibák őszinte föltárásával mutattak rá az előadók a mai református iskolai oktatás és felügyelet hiányosságaira s törekedtek — ha csak elvi síkon, de sok értékes gyakorlati útmutatást is szolgáltatva — a kibontakozás lehetőségeit megteremteni.

Az elhangzott előadások mindegyike időszerű problémát vett föl. Így Váczy Ferenc az elemi iskolák református keresztényi nevelésében beállott törés lélektani okait kutatta. Az iskola és egyház között megszakadt kapcsolat hajdani egységét sürgeti, mert különben az Egyház éppen a legfőbb támaszát veszítheti el.

Juhász Béla gyermeklélektani tanulmánya már tisztázott alapelvekből kiindulva építi fel a gyermek lelkét. Beállítja az iskolai közösségbe, hogy a vallás erkölcsi nevelés nevelés-lélektani vonatkozásait szem előtt tartva boncolhassa az iskola és gyermek viszonyát. Értékes anyagot tartalmaz a gyűjtemény többi része is, amelyben szó van a vallás tan népiskolai tanítástervéről, az egyházi ének tanításainak hiányosságairól. Különösen az utóbbi elhanyagolása érinti súlyosan az Egyházat, mert az ének a vallásos érzület megalapozásának és kifejlesztésének elsőrendű eszköze. Erre alkalom és idő a tanulmányok későbbi folyamán nem

kínálkozik, mert középiskoláink zsúfolt tanterve kizárja a lehetőséget. Az ismétlő pedig már nélkülözi a mindennapi munka rendszerességét, de egyébként is kevés ilyen iskola van a református egyház igazgatása alatt.

Az iskolai munka eredményessége közvetlenül a tanítóság kezében nyugszik. Nem kisebb jelentőségű azonban az iskolafelügyeleti szerv sem. Csakis hivatásuk magaslatán álló, a nevelési és lélektani kérdésekben tájékozott, az iskolai munka lehetőségeit jól ismerő felügyelő adhat irányító és továbbfejlesztő hatású utasításokat s valósíthatja meg az iskola célját: a református keresztyén szellemű személyiség kialakítását. Nem a szavak szó szerinti betanulása a fontos, hanem tárgyi szempontok mellett az alanyi: életté váljon a tanítás és a tanult anyag mindenkor cselekvésre ösztönző, vallásos lelkiületet formáljon. Ide azonban csak szervesen felépített órák láncolatán át vezet az út. A tanítónak tanításmenetében ki kell dolgoznia az anyagban lévő lehetőségeket, korábbi megfigyelésekkel kiegészítve.

A tanítási tervezet-órávázlat készítésének módszerét és jelentőségét, az elemi iskolai valláserkölcsei nevelés eredményének megállapítását Juhász Béla tárgyalja igen tanulságosan.

Végül a kötetet tanítási vázlatok fejezik be, amelyekben a szóbanforgó elvek gyakorlati alkalmazását találhatjuk.

Az egész konferencia nagy öneszmélésnek a megnyilatkozása. Felismerése a fejlődés és körvonalazása a mainál jóval mélyebb, bensőséges református keresztyén szellemű nevelés szükségességének. Leplezetlen fölmutatása a fennálló fogyatkozásoknak egy egységesebb, az Egyházat inkább szolgáló új szellem kialakítása érdekében. Tükröződik a Család, Egyház és Iskola szorosabbra fűzésének a vágya és a vallásnak kiemelése a *csak* tantárgyak sorából mintegy az egész nevelői oktatásnak középontba állításával.

Csak bármi előbb folytatása lenne a termékeny kezdeményezésnek, melynek keresztyénvitele a nagykorú református tanítóképző intézet nevelői karának érdeme és dicsősége.

Tóth Béla Zoltán

Tóth Endre: Jákob kútjánál. (Beszédek. Pápa, Főiskolai nyomda, 1935.)

Tóth Endre pápai theologiai akadémiai tanár több évi igehirdetői munkájából bocsátotta ki e 176 oldalas kötetet. 49 beszédét közli, ebből nagy rész ünnepi beszéd, 26. Csak három beszédnek nem jelzi alkalmi voltát. Tíz szertartási beszéde sákramentumi s esketési beszédein kívül tartalmaz egy kiveszőfélben levő áldott szokás alkalmi homilétikumát. Az egyházkelésre is kapunk tőle egy beszédet.

Mi adja meg e kötet különös jelentőségét? Egyfelől az, hogy egyszerű beszéd. Kicsi dunántúli falvak számára készülő theológus nemzedék gyakorlati theologiai tanára valószínű ezt tartotta szem előtt, ezeknek kell tolmácsolni majd az Ige üzenetét s ez szabja meg mondanivalói jellegét is. Másfelől az a benyomás marad az emberben a kötet elolvasása után, hogy a pápai gyülekezet, amelyben hirdette rendszerint ünnepeken az Igét, nemcsak külsőleg templomépítő gyülekezet, hanem ő maga híveiben is, bensőleg is szent templommá növekedik. Tóth Endre előszavában megvallja: sokszor ült ott a Jákób kútjánál, hallgatva a Mester tanításait. Könyvét azért adta ki, hogy ezzel is szolgálja a szent programot: Istennek lélekben és igazságban való imádságát.

Pápay Ferenc.

A miskolci jogakadémiai egyházbizottsági szeminárium munkássága. (*Kiss Antal: Az 1913—16. évi budapesti országos ág. hitv. ev. zsinat.* — Miskolci Jogászélet Könyvtára Új sorozat, 26. szám. — Miskolc, 1937. 29 l. — *Novák István: Az 1913—16. évi budapesti országos ág. hitv. evang. zsinat bizottsági joganyaga.* A Miskolci Ág. Hitv. Ev. Jogakadémia Szemináriumainak Értekezései 9. szám. Miskolc, 1937. 112 l. — *A sajtóvölgyi szimbólikus ág hitv. ev. egyházkerület 1936. évi május hó 2-án a tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület miskolci jogakadémiája nagytermében megtartott közgyűlésének jegyzőkönyve.* Egybeállította: *Novák István.* Miskolc, 1937. 53 l. — *A biharországi ág. hitv. ev. egyházkerület miskolci jogakadémiája nagytermében megtartott közgyűlésének jegyzőkönyve.* Egybeállította: *Novák István.* Miskolc, 1937.)

E négy mű már megjelenésével is beszédes bizonyítéka a miskolci jogakadémia egyházbizottsági szemináriumában folyó komoly és lendületes munkának. Amde tartalmuk ezen túlmenőleg is igazi értéket jelent evangélikus közegházunk részére. A Bruckner Győző dékán vezetése mellett végzett szemináriumi tanulmányozásnak két irányát tükröztetik vissza e munkák: az egyházjog studiumábani elmélyülést, önálló tudományos kutatásra való serkentést és a gyakorlati egyházi közigazgatási életre nevelést, a jövőendő felügyelők, közgyűlési tagok szakszerű képzését. E tanulmányok annál fontosabbak és jelentőségükben annál nagyobb súllyal bírnak, mert tudományegyetemünk ma az evangélikus egyházjog művelése igen csekély térre szorítkozik. Egyetlen evangélikus főiskolánk tehát igen jó érzékkel látta meg a hiányt és gondoskodik annak megfelelő pótlásáról.

Kiss Antal is, Novák István is az 1913—16. évi budapesti országos zsinat munkásságával foglalkozik. Kiss Antal a zsinat előzményeit, lefolyását és tárgyalási anyagát ismerteti eredeti levéltári kutatások alapján. Munkája, minthogy ezen zsinatunkat az

egyházjogi irodalom még nem dolgozta fel, hézagpótló és nem egy tekintetben alapvető.

Még inkább elmondható ez Novák Istvánnak nagyobbterjedelmű, széles egyházjogi látókörrel, nagy tudással és igen nagy, de mindig biztosan uralt és áttekinthetően kezelt levéltári anyag alapján megírt munkájáról, amely a bevezetésen és befejezésen kívül hat fejezetben tárgyalja érdemben az 1894. és a világháború befejezése közötti időszak alatt megvitatott zsinati munkálatokat. Legrészletesebben az alkotmányjogi kérdésekkel foglalkozik. Ezek azok, amelyek a napokban befejezést nyert 1934—37. évi zsinat irányelveivel kapcsolatban lévén, leginkább jelentenek aktualitást. Nem kevesebb jártassággal tárgyalja azonban az egyházi közoktatásügy, az egyházi háztartás és az egyházi törvénykezés kérdéseit. Az érdemi rész utolsó fejezete a Budapest-székesfővárosi ág hitv. ev. egyházköztség jogi helyzetével kapcsolatos zsinati vitaanyagot mutatja be. Elsőrendű kritikai érzékkel teszi vizsgálat tárgyává a zsinati bizottságok tevékenységét, — e mellől azonban nem hiányzik a szükséges egyházjogi tudása sem. Körültekintő alaposzággal analizál és az egész, levéltári kutatások alapján gyűjtött joganyag feldolgozása szintetikus mesterműnek mondható.

Különös jelentőséget az ad e két munkának, hogy a magyarországi evangélikus zsinatok ezek megjelenésével a legutóbbi zsinat kivételével tudományos feldolgozást nyertek.

A szimbólikus közgyűlések az egyházjogi szeminárium egy-egy évi munkájának eredményeit és befejezését jelentik. Angol vitarendszerrel, az ifjúság nagy érdeklődése mellett lefolytatott vitákról, tárgyalásokról nyerünk itt képet. A közgyűlések általában felölelik evangélikus közegyházunkat a jelenben foglalkoztató főbb kérdések mindegyikét és beható vizsgálat alapján keresik a lehető megoldásokat. Az egyes közgyűlési állásfoglalásokat széleskörű irodalmi tanulmányozás, levéltári kutatás és egyházjogi anyagfeldolgozás előzte meg s így úgy közegyházi, mint tudományos egyházjogi szempontból egyaránt értéket jelentenek.

A miskolci jogakadémia evangélikus mivolta legjobban egyházjogi oktatásában domborodik ki és éppen ezért nézhetünk nagy érdeklődéssel az egyházjogi szeminárium jövődő munkája elé, amelyben a legközelebbi állomást — mint azt a szimbólikus egyetemes egyház felügyelője bejelenti — szimbólikus zsinat tartása jelzi.

Urbán János

Dagobert von Mikusch: Kemál Atatürk. (Fordította, részben írta dr. vitéz Horváth József. Dr. vitéz József Ferenc kir. herceg előszavával. Budapest, 1937.)

Honnan jött ez az ember, akinek luciferi szemöldökkel árnyékolt tekintete még a fényképről is erőt sugároz és tiszteletet

ébreszt. Tizenegy év óta a török köztársaság elnöke s mindenki úgy tudja, hogy az új Törökország megteremtője. Mintha az Attilák és Dzsingisz kánok kora születnék újjá, a mi nemzedékünk olyan természetesnek és egyszerűnek találja, hogy *egy* ember akaratából népek kelnek fel, országok, évszázados intézmények pusztulnak el, csak azért, hogy egészen új világok támadjanak romjaikon. Aligha van izgatóbb kérdés, mint ezeknek az örökös és most mégis olyan időszerű csodáknak mögébe nézni. Elmélyülésre csak egy kissé is fogékony lélek előtt a történéseknek, a szellemi és anyagi változásoknak olyan árja fog felbuzogni, amely ezeket a csodákat ha nem is mossa el, de mindenesetre közelebb hozza hozzánk.

Musztafa Kemál, aki ősi török paraszt családból származott, katonának készült. Tiszti pályájának kezdete arra az időre esik, amelyet a török nemzet életében a halált elodázó, életmentő amputációk korának nevezhetünk. Az egykor hatalmas birodalom sorra kénytelen feladni ázsiai és afrikai tartományait. A központi kormányzat teljes enerváltságában lassan kiengedi kezéből a hatalmat. Nemcsak a katonai és polgári adminisztráció kapkod fejtellenül, hanem, ami a legsúlyosabb volt, teljesen elvesztette uralmát a lelkek, a közvélemény felett a kormány. A birodalom népei sorra elszakadnak. Egyik vereség a másik után éri a hadsereget. El lehet képzelni, hogy ez a teljes anarchia milyen lelki válságba sodorta azt a fiatal tiszti nemzedéket, amely tele volt tettvágygal, az európai fővárosokban kiszélesedett látókörrrel indult el pályáján. Jórészt az ő körükben erősödött meg az ifjútörök mozgalom és az ebből kiágazott egyéb megmozdulások, melyek először a liberális demokráciában kerestek orvoslást, majd sorozatos katonai puccsokkal próbálkoztak a már feltartóztathatatlan látszó végzetet elhárítani. A nagyvezérek és kormányok gyakori változása azonban mit sem használt. 1912-ben megindultak a balkáni népek és alig két esztendő alatt a török birodalom európai hatalma néhány száz négyzetkilométerre zsugorodott. Röviddel a Szerbiával kötött béke után kitört a világháború. Törökország számára szinte csak folytatása volt a balkáni harcoknak. Mindenesetre már kezdettől fogva a legsúlyosabb nyersanyag és lőszerhiányokkal küzdött. A végső kifejlés vígasztalanságát sokan előre látták. 1918 őszén a központi hatalmak sorában Bulgária után rövidesen Törökország is letette a fegyvert. Musztafa Kemál a balkáni és a világháborút kimagasló állásban küzdötte végig. Országosan jelentős szereplése azonban csak ezután kezdődött. Szíria elveszett, a tengerszorosokat és Sztambul a szövetséges hatalmak csapatai szállották meg. A béketárgyalások arra mutattak, hogy Törökországból egy négyzetkilométer se marad szabad. A csoda itt kezdődött. Musztafa Kemál felismerte, hogy az alkudozások mit sem segítenek, a távoli tartományokat végleg veszni

kell hagyni és a maradékerőket az ősi török területek megvédésére kell összefogni. A következmények arra mutatnak, hogy a legyőzött államokban talán Kemál volt az egyetlen, aki idejekorán látta át a győzők teljes kimerültségét s ezt az inkább lelki, mint gazdasági mozzanatot pusztulásra szánt nemzetének megmentésére egyedül ő tudta felhasználni. Az antantnak teljesen kiszolgáltatott és tehetetlenül alkudozó szultánnal szemben megtagadta az engedelmességet. Az „anatoliai lázadó“ a még meglevő, régi ellenzéki szervezetek segítségével a szellemi és erkölcsi, a kisipar kezdetleges eszközeinek a legvégsőkig való felhasználásával pedig a gazdasági és hadi technikai erőket és lehetőségeket igyekezett a felszabadítás szolgálatába állítani. A mozgalom, amely a távoli, nyomorúságos orosz határvidékről indult ki, hihetetlen nehézségek leküzdése árán győzedelmeskedett. Katonailag legnehezebb volt a Szmirna felől mélyen benyomult, kitűnően felszerelt görög sereg feltartóztatása. A legvégső percben aratott szakáriai győzelem után nemcsak a görög hadsereg, de az ősi Ioniának csaknem egész keresztvénsége kénytelen volt elhagyni a török földet. Még a küzdelem folyamán egészen önállóan, Sztambultól függetlenül rendezkedtek be a „lázadók“. Mivel a szultán nem volt többé ura az eseményeknek, szinte automatikusan lett az antanttal szemben álló, most már tárgyaló fél a Kemál-mozgalom. A szakáriai győzelem nemcsak kifelé szerzett tekintélyt a kemálistáknak. Ráterelte az országot a belső megerősödés egyedül helyes útjára. Ahogy a lázadók mozgalma mindent a törökségre építve indult meg, úgy vonta le most ennek a ténynek a további fejlődés számára irányt szabó következményeit Kemál. Vissza az ősi törökséghez! Ahhoz, amelyet még nem itatott át teljesen a mohamedán vallással terjedő arab műveltség és a nagy hódítások után a bizánci szellem. Az arab kultúrával szorosán összenőtt mohamedán egyház ellenállása mitsem használt. Ismertesekek azok a teljesen modern, bizony sokszor anakronisztikus intézkedések (a viselet európaiasítása, a közfelfogás irányított átalakítása, családnevek bevezetése, az állami gépezet teljes modernizálása, külföldi államok büntető és polgári törvényrendszerének egyszerűsítése és egészen való átvétele, a gazdasági élet áthangolása), amelyek szinte máról-holnapra csináltak a középkori, megmerevedett Törökországból modern államot. A külső átalakulás belső hatóerőinek egyik legfontosabbika volt az a rendelkezés, mely az arab írás helyébe a latin abc-t vezette be. Annak, hogy a régi Törökországban a lakosság 90%-a analfabéta volt, legfőbb oka az arab írás elsajátításának óriási nehézségeiben rejlett. 1923 őszen a szultánság, majd a kalifátus megszüntetése, a köztársaság kikiáltása egyszerű formáság számba ment csupán.

Az ősi törökséghez való visszanyúlás sok felesleges sallang-

tól, a természetes ütemű fejlődést gátló külsőségtől szabadította meg az új törökországot. A legősibb népi elemek tudatos felújítása azonban együtt járt évszázados, tehát a nép lelkében már szintén elég mélyen belevésődött szokások, intézmények lerombolásával. A legrégebb történeti erők működtetése a közbeeső fejlődés, tehát ugyancsak történeti erőknek legázolásával ment végbe. A kemalista mozgalom semmiképpen sem volt természetes evolúció; ez igazi forradalom volt. De mondható-e ahistorikusnak? Mint minden forradalomban, Kemál forradalmának eseményárjában is igen sok a személyes elem. Kemál- és munkatársainak akarateréje sok csodát művelt. De ez a kor nem az Attilák kora! Lehetetlen meg nem látni, hogy a megkorhadt társadalmi és állami szervezet újjáéledését a nagy egyéniségek erején túl nehezebben kielemezhető, mélyebbről feltörő erők formálták.

Mikusch könyve Kemál és mozgalma nagy alakjainak rajzában igen eleven. A mélyebb szempontokat, az események szélesebb horizontban való megláttatását, az első tekintetre nem evidens erőknek feltárását azonban nélkülözzük nála. A kollektív hatótényezők felfejtése csaknem egészen a politikai ellentétek és változások rajzában merül ki. Bár szól a gazdasági és társadalmi viszonyokról is, ezek ábrázolásában hiányzik a mélyebb szakismeretre valló egyenletesség és biztosság. A fordító mindenestre köszönetet érdemel, hogy végeztéig fordulatos, nagyobb zökkenőktől jóformán teljesen mentes átültetésben ismertette meg a művelt magyar közönséggel Mikusch könyvét. A fordítás az eredeti munkát meglehetősen megrövidítette; de ez a rövidítés nem vált az érthetőség rovására. Viszont Horváth által a fordításhoz csatolt utolsó két fejezet a török-magyar kapcsolatokról nem igen tudott a hírlapi tudósítások színvonala fölé emelkedni. A török köztársaság elnökének és Zajti Ferencnek párbeszéde pedig bizvást elmaradhatott volna a könyv végéről.

Kring Miklós

Petri Mór: Naplemente fáklalángja. (Versek. Budapest, 1938. — Fáy Dezső illusztrációival.)

Ez a kötet, néhány régebbi versen kívül, alig két év termése. Több, mint száz vers.

Petri Mór magával foglalkozó, állandóan témakereső természetű magyarázza ezt a folytonos termelést. Erős a kívánsága gondolatainak, hangulatainak kifejezésére. Környezete, olvasmányai állandóan nyújtják a tárgyat és kifejlett formáival készenlétben, könnyedén önti versbe tételeit. Öröm neki az alkotás. Nem kér érte köszöntős lakomát, de szívesen venne egy kevés bért és ráadásul egy kis áldomást. A versben neki a forma a „vitézi torna”. Szeszélyes kedvű ritornelljei ebből a szándékból fakadnak. Játé-

kosak e kis versek, de „világosak a formavetések, nem leszek fej-törődsdi kusza rejtvény.“

Kis diák korában Berzsenyit, Csokonait, Kölcseyt kapta jutalmul. Hálásan gondol ezekre a könyvekre, mert ezeknek köszöni, hogy költői útján nem tántorodott meg. Feltámadnak benne a régi szerelem emlékei, várromok között a mult élete. Megszólaltatják ismerős emberek. A rádió „Mit üzen“-je, akit új Anonymusnak nevez, Vikár, a Kalevala fordítója, Hegedüs Loránt egy cikke, verseskönyveinek bírálói, a hír, hogy diákleány kimentett egy Dunába esett fiút. Ezeknek nyújtja „Pálmák“ című ciklusában a pálmát. Az új lírát nem szereti. Világosságot követel, életet és egészséget. Írásra indítja Kölcsey, Csokonai, Garay, Heine és Catullus. Neheztelése állandóan az „újak“ ellen fordul. E sokféle-ség mellett is folytatásokban megírt termelés ez a könyv. Fényképező gépével állandóan készenlétben áll. A filmek méretei különbözők, de a felfevő gép lencséje mindig ugyanaz.

Kirkconnel Watson, egyik külföldi méltatója, lehiggadt parnasszistának osztja be Petrit és ezzel formakedvelését emeli ki. Csakugyan ez a formakedvelés indítja legtöbb versének megírására. Ez a formakészség zeng végig az egész kötetben, mely épen ebben a tekintetben még előző kötetei után is jellegzetesebben fejezi ki Petri Mór költői egyéniségét.

A kötetet Fáy Dezső finom fametszetei díszítik.

Hamvas József

Szerb Antal: Utas és holdvilág. (Regény. Révai kiadás.)

Mindenekelőtt: rendkívül élvezetes, sőt izgalmas olvasmány. Olvasás közben nem enged szóhoz jutni; mint valami kellemes utitárs, elfeledtetni velünk a világot, meséje áramában ringunk és sajnáljuk, hogy ilyen hamar az út végére értünk. S mégis, azt hiszem, sokunkkal történt meg, hogy a felocsúdás pillanatában szégyenkezve akarjuk visszahárítani a szerzőre e ritka élvezet okait. Hát nem zsúfolta teli regényét problémákkal? Hiszen, nem is szólva a történeti regényekről, melyekből újra kell megtanulnunk a történelmet, bármilyen regényhez is nyulunk, csak gondunk gyűlik meg vele. Vagy, mert gondosan adagolt szociográfiát kapunk, vagy, mert kénytelenek vagyunk a szerzőt egészen személyes keservein végigkísérni, de mesét, valamivel bonyolultabb szerkezetet alig-alig látunk. S a művelt olvasóközönség pedig, mert fáradt s másra képtelen („nem bírja idegekkel“), detektívregényt olvas — a tiszta izgalomért. Nos, Szerb Antal joggal kevélykedhetne, hogy ezt a jelentős réteget, mely beleúnt a sok kínosan, balsaci erőfeszítéssel, de általános naturalista színtelenséggel összegyűrt regénybe, újra meghódítja az irodalomnak.

A felfedezésnek ez az öröme, hogy a problémák mögött leg-

alább izgalmas, *megszerkesztett* mesét kapunk, óvatosabbá tehetné bennünket, hogy a szerzőre mindenáron rábizonyítsuk forrásait, mintáit. E helyett inkább megállapíthatnók, hogy milyen fölényesen keveri ezeket is, mert minden sorában, hanglejtésében ottcsillogó friss és eleven egyénisége harmóniát teremt. Már első könyvének bírálatában is, éppen e folyóirat lapjain, figyelmeztettünk Szerb sokágú iróniájára, mely mintha a külföldi példákat is azért alkalmazná, hogy gúnyt űzzön belőlük.

Noha bizonyos, hogy e regényében egészen komoly témát dolgozott fel, s, szerintünk, teljes sikerrel. Igaz, itt is ellentétpárok között futtatja hőseit, a nemes és emelkedett halálban megigazulni akaró értelmi embert. Éva és Erzsí, a menyeyei és a földi szerelem. Ervin és Tamás, az askézis és a halálba rontó művészgőg képviselői, a hős belső világának ellensarkai; mindezek között a nyers héj: a valóság groteszk megjelenítője: Szepetneki, Malonney pesti változata, a motorbiciklis zsaroló kalandor, egyébként Szerb kedvenc alakja. De ez éles keretek csak arra jók, hogy Mihályt, e tétova és rokonszenves tévelygőt annál biztosabban bonyolítsa bele e természetesen szövődő változatokba.

A könyv alapötlete nagyon vonzó és termékeny. A hős kamaszkorának lidérces élménye bomlik ki valósággá, a motívumok kikerekednek, egy hosszú lelki folyamat vetül ki a valóságra. Eredmény: a lélektani erők felszabadulnak s a főhős belátja, hogy képtelen az áhított magasabb életformára, vagy a gőgös öngyilkosságra. Vigaszul és szükséges igazolásul a két vágykép a valóságban is meghal, a nők pedig követik a maguk útját és természetét, mely körülmény csak a hős esetében fájdalmas s ez a könyv lírája és igazi értelme. Persze mindez lehetne még igen unalmas lélektani tétel — regény, megfelelő freudista gyakorlattal, de éppen itt van Szerb varázsa, hogy feladatát fölényes csevegő módjára oldja meg, akinek csak ürügy az érdekes téma, hogy hangját hallassa.

Külön szépsége a könyvnek, hogy cselekvénye legnagyobb-részt Itáliában játszik, de nem a világvárosi fürdőhelyek kultuszáért, hanem indokolt belső szükségből s olyan helyeket fedez fel, melyeket még a világ zajától elvonult félhivatalos utirajzpótlékok is kihagynak. Ez azért említendő meg külön, mert Olaszországról tudvalevőleg igen nehéz újat mondani, de, úgy látszik, Szerbnek külön szívügye volt, hogy friss szellemét itt is megjárassa.

Napjainkban nagy a divatja az autodidakta írók írásainak. Ezeket bizony néha aggodalommal és elnéző megértéssel kell olvasnunk. De mennyivel szívesebben merültünk el egy szakember művében, aki tudja, hogy mit csinál; írás közben fel-felhajol asztalától és megértően összezenget beavatott olvasójával.

Füsi József

Ignác Rózsa: Anyanyelve magyar. (Regény.)

A történelmi regények és regényes történelmi életrajzok már-már mindent elborító áradatában jól esik látni ezt az üde színekkel kiemelkedő kis szigetet, amely — ellentétben a ma divatos multidézéssel — a jelent mutatja meg az olvasónak. Az író az erdélyi magyar ifjúság mai sorsát, nehéz küzdelmeit választotta regényének témájául. Tárgya újszerűen merész és hézagpótló, mert a Csonkaország magyarja keveset tud erről a fájó kérdésről. Ignác Rózsa jól ismeri s biztos kézzel irányítja, bogozza és fejt ki regénye anyagát, amely élményszerűen hat. Sehol nem látjuk a kezdő tétovázását, sem szerkezetben, sem jellemzésben, még kevésbé stílusban. Sőt a stílus a legerősebb oldala, az a könnyed, egyéni hang, jóízű humor, derült életszemlélet, ami olyan ritka manapság. Csupa egészség ez a könyv, — témájának ellenére. De ez az ellentét mégsem hat kellemetlenül, mert humorban oldódik fel.

Kolozsvárott, az Egyetem-utca sarkán, a Majális-tető alatt, a Piarista-rend rozszant bérházában él két öreg, elszegényedett magyar úriasszony: Lenka néni és Minka néni — Mikszáth, vagy még inkább Krúdy tollára emlékeztető kedvesen furcsa alakok — 18. századba illő, sűrighű lovagjukkal, Bohuniczky Nándival és barátnőjükkel Rózával együtt. Abból tengetik életüket, hogy diáklányoknak adnak koszt-kvartélyt. Afféle szegényes penzió az övék, de az ardeáli és regáti román lányok mégis szívesen laknak náluk — bár a kiszolgálás nem elsőrangú, komfortról szó sincs s az ablak oly alacsony és rozoga, hogy párkányáról az ócska díványra lépve ajtónak is használják késő esti hazatéréskor a kosztosok. Elnézik ezeket a hiányokat, mert önkénytelenül érzik a finom, úri légkört, a belső előkelőséget, ami a két, kedves öregből kiárad. Itt él a regény nyolcadik gimnázista, szegénysorsú kis hősnője, Kovács Ilona, akinek anyanyelve magyar. Elnyomott kisebbség a nagy román államban. A kis diáklány valóban hősnő a szónak igazi és legszebb értelmében. A kosztosokat kiszolgálja, hogy lakást és ételmet kapjon, szegényes ruhában jár, magánórákat ad s általában emberfeletti erővel küzd, hogy tanulhasson, hogy elérje célját: megbírkózzék a román érettségivel s majd orvos legyen belőle. A magyar, román és szász ifjúságnak színesen kavargó csoportjai, diákmozgalmai veszik körül Kovács Ilonát és szerelmesét, az erős jellemű Berbáth Ferit, — hogy a sok érdekes részletből kialakuljon egy egységes kép: az erdélyi magyar ifjúság képe. Az író események és sorsok mögé rejti célját: e kép mögül kicsendülő hangot, a magyar kisebbség küzdelmeiben edzett, hősiességi élniakarásának bátor szavát.

A téma nagyvonalúságához képest túlságosan sok az apró, mozaikszerű részlet. Viszont itt mutatkozhatnak meg Ignác Rózsa megfigyelőképessége, emberi sorsok — színészi tehetségre valló

— életrhívó ereje, friss hangja, humora, eleven dialógusai. Így a szerkezet, ha veszít is egységben és ökonómiában, nyer színesen elágazó részletekben, ami mindvégig érdekes és hű korpéppé teszi Ignác Rózsa regényét.

Debreczeny Lili

Harangszó Naptár. A Luther Naptár huszonötödik évfolyamával megszűnt. Alapítója, Hetvényi Lajos, tizenegy évvel ezelőtt meghalt, özvegyének mindig inkább nehezebbre esett a kiadással járó munka és 1938-ra már nem jelentette meg. Hetvényi után Németh Sámuel szerkesztette a naptárt az alapító szellemében. Úgy hogy tekintélye és közkedveltsége nem csökkent. Az egész magyar evangélikusság sajnálta ennek a naptárnak megszűnését.

Az elárvult feladatot most a Harangszó vállalta és az 1938-ik évre megindította a Harangszó Naptárt. A Harangszó szerkesztősége hivatott volt arra, hogy a Luther Naptár szellemében dolgozzék tovább. Ez a néplap, amelyet 1910-ben alapított Kapi Béla, az evangélikus családok kedves olvasmánya az egész országban. Meg van tehát a kapcsolata közönségével. Ez a kapcsolat biztosítja az új naptár elterjedését. A szerkesztőség munkájára nem lehet nagyobb dicséretet mondani, mint azt, hogy szinte teljes egészében a Luther Naptár mását tudták megteremteni.

Hamvas József

Színházi Szemle.

A modern bolgár dráma előnyösen mutatkozott be a Nemzeti Színházban *Javorov Peju Zivatar* c. színjátékával. Nem közvetlen műve a szerzőnek, egy Meli M. *Sismanov* nevű honfitársa alkalmazta színpadra, szemlátomást finom tapintattal. Tragikus sorsú, korán elhalt, öngyilkos író munkája; érdekesen keveredik benne a hamisítatlan szülőföldi világ, a balkáni vad erkölesiség, s az európai színháznak, többek közt Ibsennek hatása. Viszont meglepően hiányzik belőle a kisebb népeket annyira jellemző páthosz. Javorov drámájában, mely az eredeti elgondolás biztos tagoltságát, a részletek higgadt szétosztását félreismeretlenül magában viseli, minden előttünk folyik, a hangsúly mindig a lényegen van s a csekély számú szereplők úgy viszonylanak egymáshoz, ahogy azt a darab szelleme kívánja. Apró-cseprő hibákat, hiányokat könnyen felhányhatnánk; átlag műsorunkra gondolva, elégedjünk meg azzal, hogy egy ismeretlen drámairodalom a fejlődés elég magas fokán álló reprezentánsát küldte hozzánk.

A mese egyszerű nagyon, a szavak szinte gyökerükig koptatva, hogy minél rövidebben fejezze ki magát az író. A multért

Kritikai Szemle

bűnhődés drámája ez; éppen azt éri a legkeservesebb csapás, aki legkevesebbé érdemelte. Prokovics Száva bolgár földbirtokos boldogságát feldúlja egy huszonhárom év után kipattant titok: fia, Danail, nem az ő gyermeke, hanem barátjáé, Vitanov ezredesé, akinek, mint politikai elítéltnak és menekültnek egykor menhelyet adott s akiért egyéb segítsége mellett még fogságot is kellett szenvednie. Vitanov visszaélt barátja önfeláldozásával s Bizsitra, a rajongó, beteges idegzetű asszony naivságával. Mégis, huszonhárom év múltán amnesztiát kapva, első dolga, hogy fiát magának követelje. Bizalmas szóváltása az asszonnyal, mikor egykori vonzalmukra hivatkozik, megrendíti a vőlegény Danailt, aki véletlenül tanúja a jelenetnek. Bizsitra lelki-furdalástól gyötörve, öngyilkosságra gondol, Prokovics nem is akar hinni barátja szörnyű vallomásának — mire az megriadva erőt vesz magán s kijelenti, hogy tévedett, nem igaz az egész. Most már boldog lehetne Danail s jegyese is, Bizsitra is megnyugodnék, csak Száva élete van összetörve. A darab legőszintébb, valódi írótól származó jelenetében dől el a sorsa, s itt az ellentét, a fordulat is kifogástalanul van megalkotva. Danail a nevelőapja pártján van, gyűlölettel emlékezik meg igazi apjáról, az együtt töltött évek erősebbnek bizonyulnak minden más kapocsnál, nem a vér dönt, hanem a több mint két évtizedes együttléte, az összeszokás. S Prokovics, aki oly szívesen hinné hazugnak Vitanov szavait, barátjának temperamentumára kénytelen ismerni Danail fogcsikorgató dühében, s iszonyodva taszítja el magától s majdnem megöli a fiút. Hamisítatlan, tragikus konfliktus ez. Most már minden késő, egyedül ő nem tud hinni a másokat oly könnyen meggyőző fordulatnak, s a harmadik felvonás végén, pisztolyát dadogó szavak közt babrálgatva, átadja magát végzetének. A darab a kicsiny, nyers, megalkuvást nem ismerő népek erkölcsi gondolkodása szerint végződik, sajátos hangsúllyal, mintegy még egyszer éreztetve, hogy nem a modern Európa levegőjében vagyunk.

Csortos Gyula játékában izzik és forr a dráma egész tragikumája; ami a többi szereplő egyéniségéből az író tollában rekedt, az ő pompás hangszerelése szinte kiegészíti azt. A vihar előtti szorongás s a felhőszakadás hangulata (a darab zivatar közben játszik) valósággal testet ölt játékában. *Nagy* Adorján is kitűnő, Vitanov ezredes alakításában. *Tasnády* Ilonát csöndes siránkozásra kárhoztatja a darab leggyöngébben formált szerepe. *Ápáthy* Imre (Danail) kissé látványosan játssza meg nehéz figuráját, megfelelő mélység nélkül. *Eszenyi* Olga — a szöveghez híven — a fiatal, üde leány szíromalakjaként tétovázik e tragikus alakok között. A darabot *Török* Dóra fordította, színesen. *Patkós* György szorgalommal végezte a játékmesteri tisztet, a szép díszleteket *Jaschik* Almosné tervezte.

Andai Ernő *Harang és kalapács* c. színjátékában Lola Montez vitte színpadra, aki a 48-as forradalmas világban olyan nagy szerepet játszott Münchenben. Elcsavarta egy sereg diák fejét; azok, mikor egyletükből ki kellett válniok, az „Alemannia“ egyesületet alapították s híven kiszolgálták a kegyenelő szeszélyei, világ csúfjára, mert bizony a lakosság „Lolamannen“-nek csúfolta az „Alemannen“ csoportot. Lola miatt még az egyetemet is bezárták, s a külföldi diákok felszólítást kaptak, hogy három nap alatt hagyják el a várost. Erre a polgárság is megmozdult, tüntettek a táncosnő háza előtt, s végre a király, közkívánságra, engedett, az egyetemi előadások megint elkezdődtek, Lolát eltávolították, a táncosnő szidalmak közt hagyta el a várost s vele együtt a szolgálatára alakult „Alemanniát“ is elfújta a korai szél. Ezt a „históriai“ tényt vette alapul Andai Ernő, azokkal a káprázatos mendemondákkal együtt, melyek Lola Montez nevéhez fűződnek. Valóban, a fáma szerint minden második ember szerelmes volt bele, sokan udvaroltak neki, sokan haltak meg érte, ki a becsülete védelmében, ki más okból, a vérpadon, s mindez azért, mert tünevényes szépség volt s táncfenomén. Ebben is rendkívüliség; mint mondják, négy éves korában még nem tudott rendesen járni.

Andai darabja olyan, mint egy drága, de üres gyöngyházszelence. Tálalás, kiállítás nagyszerű, díszlet- és jelmeztervezők (Horváth János, Nagyajtay P. Teréz) mindennek megadták a módját s a színészek is kitettek magukért. Egyébként a darab — csipkével kivarrrva — történelmi szereplőkkel teletűzdelt zene mentes operettek fajából való. I. Lajos bajor királyból csak az öregedő szerelmezt látjuk; három felvonáson keresztül egyedül csak egy nővel törődik. Egyebet nem tesz, mint családját s az audienciára érkezőket háritgatja el magától, s pláne forradalmas napokban. Igaz, alig egy-két nap keretében történik a szerelmi megszállottság, de ebbe a kevés időbe annyi minden bele van préselve, s a valószínűség egyébként is annyira állandó veszélyben forog itten, hogy igényeinkről le kell mondanunk. A király körül csak az udvartartás kínosan hosszadalmas mozdulatait szemlélhetjük. Igazabbnak érezzük a zsarnoktermészetű, egyben megható karikatúrának beillő városi tanácsos, Mathias Ferdinánd úr otthonát, hová a táncosnő egy hirtelen zápor elől bemenekül. Ott találja a tanácsos özvegy, környezetétől leigázott vejét, Vogt János aljegyzőt, kivel kölcsönösen megszeretik egymást. Másnap a Hofbräuban találkoznának, ha a király látogatása meg nem zavarná Lolát. Így az aljegyző hasztalan várakozik s mikor apósával, aki utána jön, hogy jó fiúként haza vigye, hevesen szakít s a szabadságot hangoztatja, akaratlanul vezére lesz a szabadságvezért kereső tüntetőknek s Lola ellen ő izgat leghangosabban. De a konfliktus jó véget ér, Vogt kimagyarázkodik Lola előtt. a király

pedig, aki a táncosnő miatt rendőrfőnököt menesztett s engedte lemondani a kormányt is, érzelmesen búcsúzkodva egyengeti a két szerelmes útját — Amerika felé.

A közönségnek tetszik a darab, mert sekélyes, de hatásos romantikát élesztget; kár, hogy oly kevés írói készséggel. *Tókas* Anna rokonszenvesen komolyítja magához Lola Montez szerepét, s a darab szelleméhez hűtlenül elmélyíti: e hűtlenségben van játékának értéke. *Abonyi* Géza pompás királyfigurája is nemesebb veretű, mint ahogy a szerep diktálná (s a darab lelkisége is), ez némi ellenmondást visz játékába. A mellékfigurák közül elsősorban *Gózon* Gyula remekbeöntött öreg tanácsosát kell magasztalnunk, s ugyancsak *Jávor* Pálnak nem kisebb élethűséggel adott aljegyzőjét. Egy sereg festői szerep ad nagy elevenséget a darabnak *Berky* Lili, *Apáthy* Imre, *Füzess* Anna, *Forgács* Antal, *Tapolczai* Gyula, *Nagy* Adorján, *Gobbi* Hilda alakításában. *Abonyi* Ti vadart, mint játékmestert illeti elismerés.

A Nemzeti Színház műsorán az utóbbi időben legkevesebb kedvünk *A nők barátja* felújításában telt. Akik e darab régebbi előadásait nem látták s most nem felújításként látták viszont, hanem mint újdonságot, talán mulathattak rajta, mert ötletben s a kiállítás ötletességében ezúttal sincs hiány. Egy értékes mű gyarló fordításban sem veszti el egészen értékét; a lelkéből kiforgatott játékban is megvan a réginek, az igazinak emléke. *Aszlányi* Károly sem fordíthatta fel (szerencsére) fenekestül *Dumas* művét. Természetesen nyers körvonalat kapott az egész darab, s egy kivételével talán valamennyi szereplő; az átdolgozó nyomán pedig elpárolgott *Dumas* szalon-finomsága, előkelő szellemessége. *Aszlányi* művét bizonyos tekintetben csodálkozva nézzük: hogyan volt képes kaviárból *bifteck saignan*-t hevenyészni? Egyedül *Timár* József lép itt „régizben” a színpadra; úgy fest, mint *Dumas* neheztelő szelleme. A többiek már *Aszlányi* muzsikájára kényszerültek. Kívánjuk, hogy a nézők legalább *Dumast* felejtsek el egy estére, hogy az átdolgozásban zavartalanabb örömeiket lelhessék.

Vajthó László

Képzőművészeti Szemle.

Kínai képzőművészeti és iparművészeti kiállítás a Nemzeti Szalonban. A háború Kínához sodor egy Chytil nevű osztrák-magyar hadseregbeli tisztet. Pekingben festőakadémiát nyit, majd hazatérve gazdag kínai gyűjteményével járja a Nyugatot, kikapótolva a kollekción újabb darabokkal. 1931-ben bekövetkezett halála óta özvegye folytatja az érdekes vállalkozást. Ez a gyűjtemény jutott el most hozzánk is.

A termék során a jelenkori művészet mellett a mult kép-

viselői s a vallásos buddhista művészet is szóhoz jutnak. Képek, szobrok, szőnyegek sorakoznak fel. Az ilyen kiállítás elsősorban az egzotikum erejével hat az itthoni látogatókra. Távoli világ s merőben idegen szellem termékeinél a dekoratív külsőségek mögött rejtőző lélekhez bajos hozzáférkőznie a siető látogatónak. De ha nem is jut el mélyebb műélvezetig, a dekoratív felszín virtuóz vagy hihetetlenül gondos, finom munka, mindig felkeltheti érdeklődését. Felvinczi Takács Zoltán szakértő rendezése kétségtelenül megkönnyíti ebbe a távoli világba való bepillantást.

Svéd hivatalos reprezentatív képzőművészeti kiállítás jött ezután sorra a Szalonban. A közelmúlt svéd grafikai és éremművészeti szemle után, nem maradhatott el a festészet, szobrászat és iparművészet bemutatkozása sem, hiszen a korábbi ízelítő kötelezte is erre az illetékeseket. A festészet és szobrászat alkotásait illetőleg az öregeké a vezető szerep, ami olyan alkotás előtt, mint például Eldh „Ifjúság“-a (1912) értékeik időtálló erejéről győz meg, másrészt azonban ugyanazt a fáradságot s nagy művészek hiányát mutatja, amit Európa-szerte észlelhetünk. A jó átlagból itt sem csillannak elő olyan meglepő festői vagy szobrászi alkotások, amelyek kitörülhetetlen emléket hagynak a szemlélőben. Ezúttal az iparművészeké a palma. A kerámia és üvegművesség asztalai körül tömörül a legtöbb érdeklődő, ezek adják a legmaradandóbb benyomásokat s egyben a kiállítás jellegét. A technikai raffinaltság, robusztus egészséges alapformákon, jellemzik ezeket az edényeket s gyakorolnak olyan hatást a honi műbarátokra, hogy néhányat, a horribilis árak ellenére, meg is vettek.

Nálunk ezzel szemben a művészi erőfeszítés s a kifogyhatatlan teremtő fantázia érnek el a nehéz körülmények között is olyan állomásokhoz az egymást kergető kiállítások tömegében, hogy lehetetlen legalább pár szóval ki nem ragadni közülök egy-néhányat, mikor az észrevevésen túl úgyis alig számíthatnak egyébre.

H. Mattioni Eszter és Pólya Iván olyan színgazdag, időtálló freskószerű műkötechnikával lepték meg legutóbbi kiállításukon a látogatókat, amely méltán megérdemelné, hogy a kényes freskó s az időrabló mozaik mellett, az épületdekorációban forradalmat jelentsen. Olyan hihetetlenül érzékeny ez az új anyag — amit fémkontúrok közé öntenek — a művész fantáziájának minden játéka iránt, mint akár a tempera vagy olajfesték s ha megmarad ilyen széles kultúrájú művészek kezében, mint amilyen Mattioni Eszter is, legnagyobb várakozással nézhetünk elterjedése elé. Külföldi világiállítások magyar pavillonjai értékes csemegével gazdagodtak — feltéve, hogy az illetékesek szeme is megakadt a „hímes műkövön“.

Ripszám Henrik megkerülte a földgolyót, hogy hazanézzon

látogatóba. Bravúros ecsetrajzok számolnak be útjáról s múltják felül nemcsak sok vízfestőnk keresett finomkodásait, de saját olajképeit is.

Magyar-Mannheimer Gusztáv (1859—1937) hagyatéka igen érdekesen szemlélteti mint lett egy nagy rajzi felkészültséggel induló figuralista, csillogó színekben gomolygó, kuszált tájképek festője.

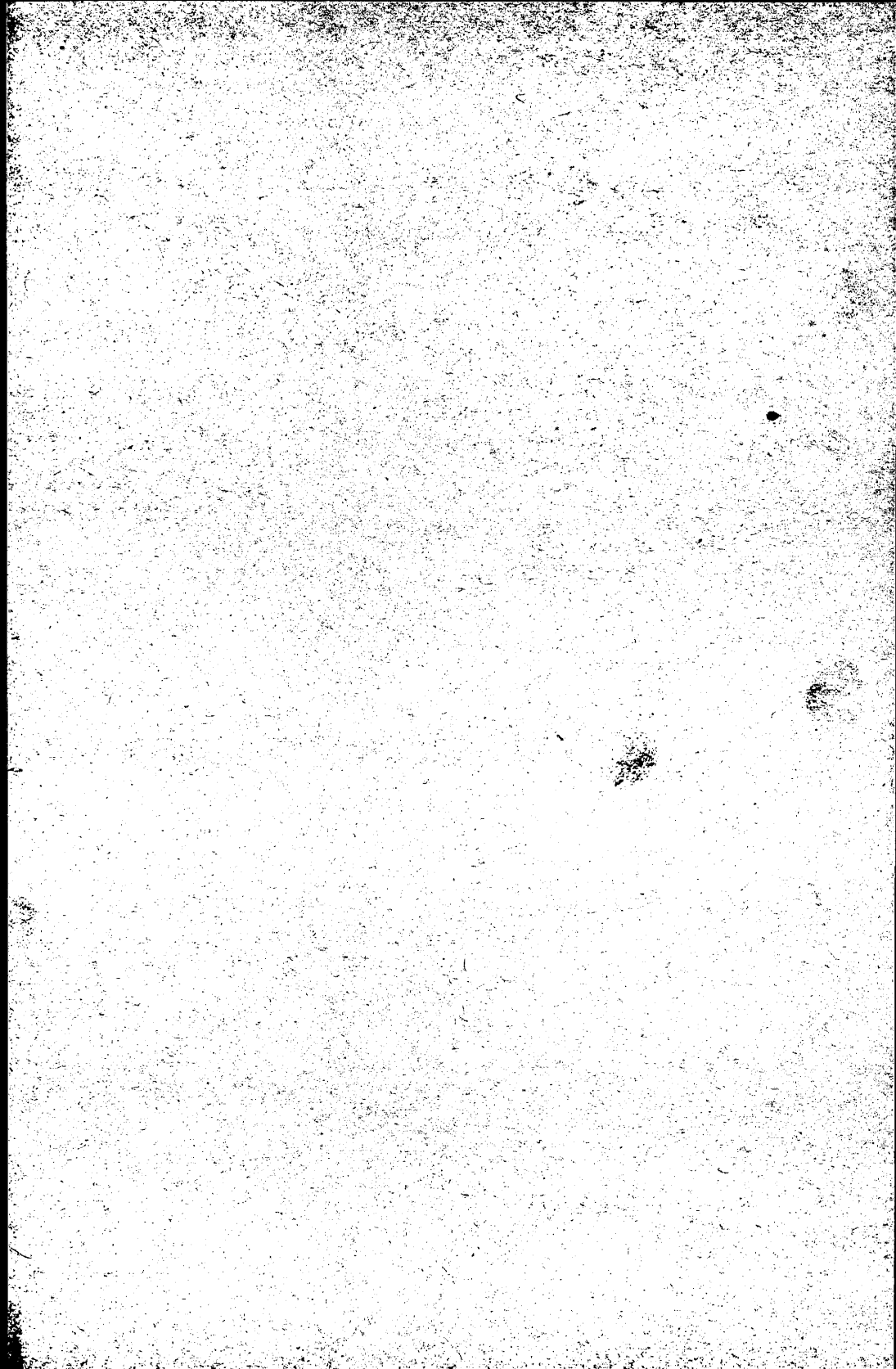
Kernstok Károly rajzokon, képeken keresztül a nagyméretű feladatok szerelmese. Ahol ilyenhez üvegfestményekben hozzájuthatott (debreceni vármegyeháza), ott meg is állotta a helyét. Képeiben, ahol sem szigorú technika, sem megrendelők nem kötötték, festői és kompozíciós értékeknek nyers és komolytalan ötletekkel való keveredése az önkritika hiányát éreztetik igen kellemetlenül.

Szobotka Imre finom, kiegyensúlyozott gyűjteményét mint a zebegényiek legújabb értékét látjuk kibontakozni Fränknél. A kubizmusból hozott kiváló képszerkesztő készsége, légies szín és tónus vibrációknak válik hordozójává. Nem vált fanyarrá, se kuszálttá Zebegényben, s reméljük, tiszta muzsikáját továbbra is megőrzi.

A Madách-szobor pályázata állította sorompóba östehetség-től akadémiai tanárig szobrászaink és építészeink légióját — amint azt az Iparművészeti Múzeumban kiállított munkák bizonyítják. A feladat kettős volt: Madách az ember és alkotása, „Az ember tragédiája“ iránt kőben-bronzban való megörökítésre. Nem tudjuk, hogyan folyt a bírálás, de hogy ebben a tumultusban lehetetlen érdemük szerint foglalkozni a művekkel, az biztos. Csoportosítani kellett volna az anyagot s ha a művészek annyi erkölcsi és anyagi erőfeszítést pazaroltak a pályázatra, megérdemelték volna a külön kiállítást — és bírálatot. Így néhány név és szokott recept szerint dolgozó szobrász kapott szűkebb pályázatra megbízást s a többinek még erkölcsi elégtételre se lehet kilátása. Külföldön hasonló esetben a pályázatot követő kiállításon ütközik meg a művészi kritika a zsüri döntésével — nálunk egy agyonhallgatott, kiállításnak esúfolt raktárban való szégyenkezés, a művészek jutalma. Véleményünk szerint Tóth Imre szobrász és Juhász László építész közös terve érdemelte volna az első díjat. Ember helyett eszmét emelnek ki s számolnak azokkal is akik nem ismerik „Az ember tragédiáját“ (a köztéren álló szobor nem csak a tanultak esztétikai tulajdona) s igen figyelemre méltó monumentális formában „írott köveken“ adnak róla fogalmat. Ennek a munkának további kidolgozását kellett volna szorgalmazni. Hasonló intelligenciával számol a Döbrentei-téri parknak — mint a szobor kiszemelt helyének adottságaival Illyefalvi Lőte Éva szobrász és Rimanóczy Gyula építész terve is s

hasonló szellemi síkba emeli a feladatot, ahova egy zsüri legfeljebb tagjaiban érhet fel, de összefüggésében aligha. Borberek nem díjazott tervének művészi elgondolása s szobrászi felvázolása ragadott még meg, bár díjazott terve is tagadhatatlanul figyelemre méltó. A többi díjazott szobrászi kvalitásai általában kétségtelenek, de hogy egyikük sem mert vagy tudott Madách remekművéhez méltó konzekvenciamentes, egyedülálló ötletet próbálkozni, arról még ebben a vásári összevisszaságban is meggyőződhattünk. Ezek után a Madách-szobrot már alighanem úgy tekintetjük, mint eggyel több szobrász frázist, kőbefaragott tósztot Budapest közterein.

A. Tóth Sándor

SYLVESTER RT.,
BUDAPEST, XIV.,
BERMINA-ÚT 37

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
MAKKAI SÁNDOR

FELELŐS SZERKESZTŐ:
KERECSENYI DEZSÓ

FŐMUNKATÁRSÁK:
PRÖHLE KAROLY RÉVÉSZ IMRE
TÚRÓCZY ZOLTAN

TARTALOM

RÉVÉSZ IMRE: Eucharistia.
MAKKAI SÁNDOR: Legyen világosság.
JÉKELY ZOLTAN: Éjfél-i rémület (vers).
HERMANN KUTTER: Vallásos liberalizmus — keresztyén szabadság.
WICZIAN DEZSÓ: Payr Sándor.
GULYÁS PÁL: Vak börtönben (vers).
TÓTH BÉLA: Gulyás Pál, a költő.
HARTYANI ZOLTAN: Két új oktatásügyi törvény.
ISTVÁNYI GÉZA: Az új magyar történet szemlélet alakulásához.

JELEK ÉS MAGYARAZATOK.

KRITIKAI SZEMLE.

XLVII. évf. 5. sz.

1938. május.

Ara 2 pengő.

Budapest.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,

KRITIKAI SZEMLE

INCZE GÁBOR: Nagy Sándor Béla: A református istentisztelet — —	272
HAMVAS JÓZSEF: Hegyaljai Kiss Géza: Szívem temploma — — —	272
KOMORÓCZY GYÖRGY: Thim József: A magyarországi 1848/49-iki szerb főkelés története — — — — — — — — — —	273
HAGYMASI BALINT: Két Officina-képeskönyv — — — — — — — —	274
KERECSÉNYI DEZSŐ: Pintér Jenő: A magyar irodalom története — —	275
GARDONYI ZOLTÁN: Csekey István: Liszt Ferenc származása — —	276
SÁRKANY OSZKAR: Illyés Gyula: Rend a romokban — — — — —	276
SZABÓ RICHARD: Bibó Lajos: Anna tekintetes úr — — — — —	279
FEHÉR GÁBOR: Rónay György: Keresztút — — — — — — — —	280
ZOMBORY LÁSZLÓ: Tasnádi-Kubacska András: Nopcsa Ferenc — —	282
FUSI JÓZSEF: Márai Sándor: Kabala — — — — — — — — — —	283
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle — — — — — — — — — —	284
GAAL ENDRE: Zenei Szemle — — — — — — — — — — — — — —	286

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, folyóirat-cserepéldányokat, könyveket a következő címre kell küldeni: Kerecsényi Dezső szerkesztő, Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1. Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Eucharistia

Sokan talán — a magunk sorai közt éppúgy, mint római katolikus testvéreink ünnepi láztól égő táborában — fölösleges szószaporításnak tekinthetik ezt az írást. Hiszen az evangéliumi protestáns álláspont félreérthetetlen leszögezése a budapesti eucharistikus kongresszussal s az azt hordozó eszmevilággal szemben már sorozatosan megtörtént. Megtörtént egyebek közt ebben a folyóiratban is, és megtörtént legközelebb, a két hitvallású evangéliumi egyház legfőbb lelkészi és nemlelkészi tisztviselői részéről, előkelően hivatalos formában is. Mi szükség még most is, közvetlenül az ünnepek küszöbén — a három-négyszáz éves jó magyar szólással megmondva — „azon bakot nyúzni“? Most már a tetteknek kell következniök: római hiten lévő atyánkfiai ünnepeljenek, ahogy akarnak és tudnak, mi pedig szép csöndesen álljunk félre — ahogy megmondottuk.

Valóban semmi kedvünk sincsen ebből a dologból „agg szót kovácsolni“ és nem áltatjuk magunkat afféle képzelődéssel, mint ha most, az ország-világra szóló ünnepek előestéjén, a mi szavunknak volna ereje csak egyetlenegy római hiten lévő magyar testvérünket is a maga vallási álláspontjának helyessége felől gondolkozóba ejteni. Sőt még azt sem képzeljük, hogy akár csak egyetlenegy igaz meggyőződésű evangéliumi protestáns magyar testvérünknek is szüksége volna hitének megerősítése végett a mi írásunkra. Ellenben talán sem ideát, sem oda túl nem lesz egészen fölösleges néhány egyszerű és őszinte széljegyzet arról, hogyan is kellene elgondolnunk s érzelmileg és gyakorlatilag megvalósítanunk azt a bizonyos „félreállást“.

Azt hiszem, lényegileg kétféle magatartás között lehet választanunk. Félreállhatunk úgy is, ahogy a Madách Luciferre:

Mint látom, itt családi jelenet
Fejlődik, szép talán az érzelemnek,
De értelmemnek végtelen unalmas.

Tehát félreállhatunk hideg közönnyel, teljes testvérietlenséggel, bajosan leplezhető metsző gúnnyal — mint olyanok, akik ezt már rég „jobban tudják“ és akik az egészben nem látnak egyebet, mint a vallási elmaradottság sajnálatos tünetét, a tömeglélek kóros és káros megnyilatkozásait.

Félek, hogy ilyen félreállók is számosan fognak akadni protestáns keresztlevéllel bíró egyének között. Hanem ugyanakkor erős a gyanúm, hogy nemesak ezek között. Lesznek ilyenek valószínűleg nagyon sokan a római katolikusnak elkönyvelt töme-

gekben is. Mert a *csak* vízzel megkeresztelt ember „keresztynésége“ lényegileg minden felekezeti akolban egyformán viselkedik: ha világi érdekei úgy kívánják, kirakatba áll, ha azok nem kívánják — sőt talán éppen ellenzik — jégveremben lapul. Nos, az ilyen félreállókból nem kérünk, ha protestánsok, és nem örvendünk nekik, ha római katolikusok. Testvértelen és terméketlen lelkek ők, akiket sajnálni kell s azon igyekezni és imádkozni, hogy valamiképpen ebből a luciferi beállítotttságból kimozduljanak a krisztusi felé. Evangéliumi alapon mi, hívó protestánsok nem tekinthetjük őket szövetségeseinknek, akár a hivatalos kerítéseinken belül, akár azokon kívül vannak számontartva.

Képzeltető ellenben a félreállásnak egy másik, testvéries és családiás módja is. Ha komolyan, és nemcsak luciferi csúfolkodással értjük azt, hogy itt csakugyan „családi jelenet“-ről van szó, akkor ezzel azt az eléggé nem hangsúlyozható nagy tényt vesszük a szívünkre, hogy az eucharistikus kongresszuson elvégre is *keresztyn* emberek gyűlnek össze: olyan magyar és nem magyar embertársaink, akik velünk együtt a Krisztus nagy családjába tartozóknak vallják magukat. Krisztus földi családja pedig (most nem a Szentek Egyességéről beszélünk, amely ebben a földi családban is benne van ugyan, de vele nem azonos) csak olyanformán van a maga dolgaival, mint minden más népes és szerteágazó földi család. Az egyes ágai nagyon el vannak távolodva egymástól. Soha, míg e világ, közelébb nem hajolhatnak többé egymáshoz. Az egyik ágon békén dalol a madár, a másikat a vihar tördösi. Egyugyanazon nevet viselő család főnemesi ága a mindennapi életben gyakorlatilag igen kevés közösséget tarthat a köznemesivel, a gazdag ág a szegénnyel, a nagyon művelt ág a kevésbé művelttel. De bármi messze széthajlottak egymástól az ágak, amíg egyáltalán élet van a fában, közös törzsükről és gyökerükről sohasem feledkeznek el. Nem vesznek részt, képmutatás nélkül nem is vehetnek részt egymásnak minden bújában és örömeiben — de nem is válnak egymás iránt annyira érzéketlenné, hogy megtagadnák egy töről való voltukat.

Krisztus családjának evangéliumi hitű ágai sem hazudhatnak a Szent Lélek ellen azzal, hogy a tőlük nagyon messzehajlott római hitű ág örömnepében akár felebaráti szeretet, akár hazafiság, akár csak puszta polgári udvariasság címén, vagy akár mi más tetszetős világi indokolással tevőlegesen résztvegyenek. De viszont azzal sem szomoríthatják meg a Szentlélek Istent, hogy jól-rosszul leplezett keserűséggel vagy épp gyűlölködéssel nézzék a római ág örömnepét. Mi semmiesetre sem örülhetünk mindannak, aminek ők örülnek és úgy, ahogyan ők örülnek. De abban a lelki hangulatban, amelyben mi az eucharistikus kongresszust szemléljük, az egyik szólam — tehát nem az egyetlen és nem

is a vezérszólam, de mindenesetre a legmélyebbről jövő — mégis csak az *öröm* kellene, hogy legyen. Öröm Abban, Aki — szeretjük hinni — az ő örömüknek is a legmélyebb forrása. Örvendezés azon, hogy e napokban magyar földön magyar milliók és velük együttérző idegen százezrek lelki szeme fordul áhitatosan a Gyökér felé, Aki a mi Gyökerünk is. És végül örvendező bizakodás abban, hogy erre az esetre is áll az Ige igazsága: „*ha a gyökér szent, az ágak is azok*“ (Róm. 11:16b).

Evangéliumi hitű keresztyén sem érzéketlenül, sem keseredett vagy kaini szívvel nem állhat meg ama tény előtt, hogy e napokban millió testvérszív dobban meg a boldog bizonyosságtól: *Krisztus közöttünk van*. A mód, ahogyan közöttünk lételet elképzelik, nem állja ki a mi lelkiismeretünk bírálatát, mert a mi lelkiismeretünk, amint Luther mondotta Wormsban, Isten igéjének foglya. De maga az a mindenekfölött dicső és gyönyörűséges tény, hogy Krisztus közöttünk lehet és csakugyan közöttünk is van, hogy Ő teljes életvalóságával — úgyis mint megváltó Istenünk és úgyis mint elsőszülött Testvérünk — táplál bennünket, egyesül velünk s egész életünket úgy tartja fenn az örökkévalóságra, ahogyan fenntartói földi árnyékéletünknek a kenyér és a bor: vajjon ez a tény nem egészen a miénk is, éppúgy mint egészen az övék? Vajjon ennek a ténynek — Krisztus közöttünk van, Krisztus táplál, Krisztus egygyé lesz velünk — el nem vitatható egyetemességén, minden felekezet fölött állásán változtathat valamit az a többféle mód, ahogyan ezt aényt az úri szent vacsorával kapcsolatban a történeti keresztyén hitvallások megfogalmazni igyekeztek, ahogyan ezt az abszolút irracionálét ha nem is elracionalizálni, de többé-kevésbbé racionális *köntösbe* öltöztetni próbálták, a theologiai munka örök kényszerével és örök kockázatával? „*Experior magis quam intelligam*“, Krisztustól való tápláltatásomat a szent vacsorában inkább tapasztalom, mintsem megértem: Kálvin mondja ezt, a nem is egy oldalról fél vagy egész racionalistának kikiáltott Kálvin. Az úrvacsora tanának valamennyi theologiai megfogalmazása és dogmatizálása — ha valódi alázatos theologuslélek és nem farizeusi fanatizmus vagy góg áll mögötte — be kell hogy ismerje önmagáról ugyanezt: az, ami a hívő lélek és Krisztusa között az úrvacsorában végbemegy, meghaladja az emberi elme korlátait. Mindaz a theologizálás, amely erről *többet* akar mondani, mint amennyit maga az Ige mond, óvhatatlan ki van szolgáltatva annak a kísértésnek, hogy *egyebet* is mondjon, mint az Ige s bölcsőbb akarjon lenni nála.

Krisztus felé forduló lelki szemek, Krisztus közösségét sóvárgó testvéri szívek: *ezeknek* mi az eucharistikus tömegekben, tőlük félreállva is csak örülni tudunk. Minél krisztustalanabb, és sajnos, minél *öntudatosabban* krisztustalan kezd lenni ez a világ,

amelyben élni nehéz sorsunk és változhatlan rendeltetésünk: annál jobban tudunk nekik örülni.

Szinte kiáltani szeretném: nem a teljes Krisztus-közösség motívuma idegen a mi számunkra az eucharistikus gondolatvilágban, hanem az a másik motívum, amely megingathatlan bibliai meggyőződésünk szerint éppen arra alkalmas, hogy a teljes Krisztus-közösség motívumát tegye kérdésessé: *a miséspap által vértelenül „megújított“ golgothai áldozat*. Ez az, ami a félreállításunkat, ha nem is érzéketlenné, gúnyolódóvá, keserűvé vagy gyűlölködővé, de nagyon-nagyon távolivá teszi. És ez az, ami miatt mi meg vagyunk győződve arról, hogy amilyen messzire állunk félre az eucharistikus kongresszustól, épp annyira a közelébe állunk a Szentírás alapján magának az egyetlenegy Áldozatnak, aki egyszersem egyetlen és örökkévaló Főpapunk is.

Mi sohasem bírunk olyan Krisztus-közösséget még elgondolni sem, annál kevésbé átélni és gyakorolni, amelyben nem az ember kerül a Krisztus hatalmába, hanem Krisztus az emberébe. Ahol a Krisztus és a bűnös ember közé odaáll egy másik bűnös ember és így szól: Krisztust csak tőlem kaphatod meg, én készítem meg számodra Őt, Ahol ennek következtében az örök emberi hatalomvágy újra összetoldozza azt a kárpitot, amely Nagypénteken széjjelszakadt a szent hely és a szentek szentje között. Ahol tehát eláll egy emberi intézmény, és azt mondja — Ő helyette s az Ő nevében meri azt mondani —: Én vagyok az ajtó, én vagyok az út!

Ezért örök-idegen számunkra az eucharistikus kongresszusban a „világegyháznak“, pápájának és papságának minden, a Krisztusénak akaratlan is felébe nőző dicsőítése s az ezzel együttjáró minden pompa és minden tömegtüntetés. Mindennek legfőljebb csak annyiban tudunk, mint evangéliumi keresztyének, örülni, mert számunkra egy roppant nagy és igen üdvös, bár nyilván teljesen negatív előjelű figyelmeztetést, ébresztőket jelent: *csak ezt ne!* Az Isten szerelméért, valahogy az ne legyen a félreállításunkból, hogy egy szép napon beállunk — másolni! Ami oda túl természetes, az minálunk természetellenes és hazug: hívják akár tömegfelvonulásnak, akár liturgiával vagy bármi egyébbel való érzék-kápráztatásnak, akár a „papi tekintély“ erősítgetésének, akár a „hivatalos egyház“ felmagasztalásának, vagy akármi másnak... Ami kísértő ösztön lappang bennünk és furdal bennünket mindezekre nézve mindakét evangéliumi egyházunkban, azok valahogy lábra ne kapjanak még jobban „félreállítás“ közben, hanem az eucharistikus kongresszus fényében és pompájában, s mindabban, ami mögötte van, ismerjék fel ezek az ösztönök a maguk igazi arcát és igyekezzenek eltűnni.

De ez csak úgy lesz lehetséges, hogyha valóban Krisztus

mellé állunk félre az eucharistikus kongresszustól, nem pedig csak egy kis határozatlan féljobbot, oldalgást csinálunk, amelyből észre sem vesszük, mily hamar lehet odakanyarodás is.

Még hívő és gondolkozó római katolikus atyánkfia is alighanem jobban rokonszenveznek az előbbi fajta félreállással, mint az utóbbival. Amit a nagy Faulhaber bíboros már ezelőtt vagy másfél évtizeddel megmondott: „vannak hívő protestánsok, akik a maguk két sákramentomával többre mennek, mint sok rossz katolikus a héttel” — azt ma, az ő lelkiségével bíró római hitű magyaroknak (akikről szeretjük feltenni, hogy igen sokan vannak, mind a papság, mind a világiak soraiban) lehetetlen még sokkal nyomatékosabban nem vallaniok az elmúlt másfél évtized s különösen a legutóbbi öt év tapasztalatai után. Az ilyen testvéreinknek bizonyára kedvesebb, ha nem vagyunk ott az eucharistikus kongresszuson és őszintén megmondjuk, hogy hitből nem lehetünk ott — mint hogyha ott volnánk, és ugyanúgy volnánk ott, ahogy bizony az ő soraikból is lesznek elegenden: nem hitből, hanem kíváncsiságból, érdekből, nyájösztönből. „*Ami pedig hitből nincs, bűn az*” (Róm. 14: 23).

Egy család vagyunk velük: örülnék, hogy az ő örömük legmélyebb forrása is Krisztus, a Fő, a Szőlőtőke. Egymástól messze ágak vagyunk ugyanazon a családfán: ne akarjuk a meszszit mesterségesen közelnek feltüntetni. Még ha talán némelyeknek jól esnék is ez közöttük, a legbelátóbbak és a lelelkibbek bizonyára valami tolakodásfélének éreznék, s ez — még ki nem mondottan is — az ő családi ünnepüket éppúgy megrontaná, mint a magunk lelkét és önbecsülését.

A szegedi népnek van egy gyönyörű keresztyéni szokása. Villámláskor jobbkezt szívére teszi a szegedi római katolikus magyar és azt mondja: „*És az Ige testté lőn és miköztünk lakozék.*” Világviharban áll ma a Krisztus szerteágazó földi családja. Alatta megrendült a föld, felette a Sátán villámai cikáznak. Lehet-e más vígasza, reménysege és erőssége, mint csak egyedül a testté lett és a közötté lakozó Ige? A budapesti eucharistikus kongresszusban végsőleg szívesen hajlandók vagyunk ezt az alázatos, bátor és boldog gesztust, a villámok közt szívre tett jobbkez hitvalló gesztusát látni — és örömet azonosítjuk magunkat azzal, ami benne Ige és Evangélium.

De csak azzal és semmi egyébbel.

Révész Imre

Legyen világosság

Noha Ravasz László új könyve három hatalmas kötetre terjed, ezerhatszáz oldalt tesz ki és kétszáznegyven beszédet, előadást foglal magában, mégsem szabad elfelejtenünk, hogy könyveinek díszes sorában ez csak az egyik, bár terjedelmében és jelentőségében mindenesetre kimagasló mű.

Nem szólhatunk tehát ezúttal az ő egész munkásságának, közelebről igehirdetői szolgálatának teljes fejlődési vonaláról és tartalmáról. Ez a nagy és csábító feladat máris hívja és sürgeti ugyan a maga tudományos feldolgozóját, nekünk azonban ezen a helyen meg kell elégednünk a „Legyen világosság“ által megszabott keretekkel.

Előljáróban említsük meg, hogy az egyes kötetek a szerző beosztása szerint a következő részeket tartalmazzák. Az első kötet prédikációkat, alkalmi prédikációkat és Cinterem cím alatt az egyházi élet nagy kérdéseivel foglalkozó előadásokat. A második kötetben Casualia gyűjtőcím alatt úrvacsorai, konfirmációi, házasságkötési, lelkészszentelési és beiktatási, templom- és iskolaszentelési beszédek vannak összegyűjtve, külön részt alkotnak a temetési beszédek és végre a „Halk és szelíd hang“ nevet viselő zárórészben evangéliumi előadások. A harmadik kötet Irodalom, Magyar sors, Nevelés és Tekintőn elnevezések alatt a református keresztyén világnézet látószögébe állított döntő korkérdések magyarázatait foglalja magában.

A rendkívül nagy és változatos anyag könnyebb áttekinthetése végett szabadjon az egészet két csoportba fogva tárgyalnom, melyek közül az első a szorosabb, a második a tágabb értelemben vett igehirdetői szolgálatot példázza.

A céljánál, jellegénél és tartalmánál fogva szorosabb értelemben vett igehirdetés körébe tartoznak a Prédikációk, a Casualia, a Temetési beszédek, valamint a Cinterem, a Halk és szelíd hang és a Tekintőn című részek darabjai.

Valamennyire nézve az a döntő és jellemző, hogy egytől-egyire a keresztyén hit ma ismét előtérbe nyomult központi kérdéseire adják meg az Ige válaszait. Ravasz László igehirdetői emelkedettségétől és szenvedélyes lényegretörésétől, mint mindig, itt is távol áll minden aprólékoskodás, jelentéktelen részletkérdésekkel való babrálás, kazuisztikus játék. Bátor alázatossággal megy s viszi hallgatóit a szentélybe, Istennel Krisztusban való megrendítő és boldog találkozásra. Ez az egy szükségesre való elszánt törekvés alkalmi prédikációit is igazi igehirdetői bizonyosságtételekké teszi, az alkalmiság csak ablak, amin át Istennek, főleg a nemzet

életét vezérlő, örök atyai tervébe, törvényeibe és gondviselésébe láttat bele. (Az én lelke által, Liszt és Kovász, A szent mag.)

Azok a központi kérdések, melyek prédikációinak tárgyát képezik, nem kisebbek, mint Isten országának valósága, az eleve elrendelés, a társadalmi kategóriák világrendisége, az egyház evangéliumi ősképe és élettörvénye s ezekhez hasonló fontosságúak. (Isten országa bennünk, Négy prédikáció az eleve elrendelésről, Jézus királysága, Isten olyan, mint Krisztus, A gazdag és szegény találkozása, Az első gyülekezet: a gyülekezet örök mintája.)

Meglepő és sajátos feleletet adnak ezek a prédikációk arra a kérdésre, hogy miképpen lesz az exegetikai, dogmatikai, etikai, egyszóval teológiai valóságból igehirdetői értékvalóság? Mert a prédikációk tárgyát nem közvetlenül a teológiai valóság képezi, nem ebből magából erednek a beszéd szálai és mégis testesebb, realisabb igazságok állanak előttünk, mintha teológiai fejtegetések próbálnák őket foghatókká tenni. Az igehirdetés titka és az igehirdető művészete abban rejlik, hogy a teológiai valóságot átminősíti, kihúzza és újraszövi azokat a szájakat, melyek a tant élő és élettámasztó bizonyosságtétellé változtatják. Így például nem fejtegeti Isten országának teológiai fogalmát, hanem rámutat arra, hogy ez a valóság tárgyként, alkat- és szerkezetszerűen nincs benne a világban és soha sincsen máshol és másban, egyedül csak bennünk lehet, mivel a hit tárgya és élete. De mihelyt ez, azonnal csodálatos módon ezer jelt ad magáról a világban, különösen az ellentétes, kétségbeejtő világban. Ezeket a jeleket csak az látja, aki hisz bennük, tehát éli Krisztus királyságát, az Ige törvényét, benne él Isten országának parlamentjében, iskolájában, gyakorlóterén, lakodalmas házában: az egyházban. Az ilyen lélek számára Isten országa, mint a hála tündéri tenyészete, mint a látható világon átütő és a láthatatlan boltjait betöltő roppant-lombozatú óriás fa, élő valóság s ennek életében ő maga is részes. Hogy dolgozik tehát az igehirdető a lelkek Istennel való összehozásán? Úgy, hogy a hitűkhöz szólva, plasztikus jelekben felmutatja s ezáltal hatalmas erővel öntudatukba hozza fel létük gyökeréből való Istenhez tartozásukat, istenfiúi honosságukat, másrészt szomorú elidegenedésük, bűnben való hontalan bolyongásuk ellentett képével sürgető vágyat ébreszt bennük, hogy keressék önmagukban és ne kívül a hazatérés útját s lépjenek be Krisztus sebeinek ajtóján át az Atya hajlékába. Úgy vezeti őket az Ige világában, „mint ismerősöket és mégis ismeretleneket“, hogy leverje és aztán tetteire indítsa. Az eleve elrendelésről szóló négy prédikáció is mutatja a dogmatikumnak ezt az igehirdetői átminősítését. Ez mindjárt a kérdés elhatárolásában mutatkozik, mert nem a tan ismertetése a legfontosabb, hanem annak megvilágítása, hogy kihez szól ez a

tanítás? A felelet az, hogy csak a hívőhöz, úgy is, mint a gyülekezet tagjához és úgy is, mint egyénhez, mert csak a hit ismerheti fel s csak a hitből fakadó jótett pecsételheti meg a kiválasztottság tárgyi valóságát. A predestinációnak az Istenről, az emberről, a tanítás gyümölcseiről szóló igazságai mind csak ezen az elhatároláson belül válhatnak életté, a Kegyelem ellenállhatatlanságának, elveszíthetetlenségének és elégséges voltának bizonyosságában.

Egyike a legnagyobb jelentőségű megláttatásoknak az, hogy az egyház élettörvényét az Ige a Márk ev. 3. r. 13—19. v.-ben tárja fel s az egyház forrása a tizenkét tanítvány életközössége Krisztussal. (Az első gyülekezet: a gyülekezet örök mintája.) Az igazi első gyülekezet e felmutatása megváltoztatja azt a felületes és közkeletű vélekedést, mely az egyház mivoltát az első jeruzsálemi gyülekezet történeti képéhez méri. Ezzel szemben itt az a határozott bizonyoságtétel áll, hogy az egyház lényege az elhívás folytán Krisztussal való együttlét és az ebből fakadó szolgálat. Magának a reformációnak is egyedül ez az egyház lehetett mintaképe s az őskeresztyén gyülekezet csak annyiban, amennyiben maga is a Kijelentés világába tartozván, ennek jegyeit hordozta. Az igazi első gyülekezet tehát nem külsőleg leutánozható, hanem lényegi képe az örök egyháznak, amiből az is következik, hogy az őskeresztyén történeti gyülekezet életéből éppen azok az egyszери vonások utánozhatatlanok, melyekre gyakorlati szempontból szoktak hivatkozni, mint például annak félreértett kommunizmusa.

A több részbe csoportosított evangéliumi előadások gazdag anyagából itt csak a Cinterem darabjaira mutathatók reá és pedig azért, mert itt az ősi templom-vár őrállója a protestáns keresztyénség sorsdöntő kérdését veszi különféle látószögből vizsgálat alá. Reformáció, protestánsizmus, kálvinizmus, egyház: mindezek ma ott válnak izgalmas problémákká, ahol arról van szó, hogy a protestáns szellemnek, mint irányzatnak és mozgalomnak evangéliumi gyökerétől elszakadt és megüresedett élete visszakapcsolódhatik-e és hogyan Krisztus lelki testének, a hitvalló egyháznak öntevékeny életébe? Ravasz László ennek szükségessége, parancsoló volta és lehetősége mellett tesz bizonyoságot, de ugyanakkor Krisztus testét nem engedi valamely látható organizációhoz teljesen hozzákötni s abban betelni, hanem az egyház igazi lényegére, a Krisztussal való közösségre mutatván reá, kijelöli a gyülekezeti élet organizált és a lelki élet szabad, személyes tevékenységének együttes szükségességét. (Egyház és egyesület.)

Mindenképpen méltó volna, hogy a *Casualia*-ba gyűjtött gazdag változatokról külön is szóljunk. Nem egy közöttük a legszébb mintáját adja az úrvacsorai és a szimbólikus istentiszteleti

beszédnek. A főtémának: a látható és emberi megdicsőülésének az istenivel való egyesülésében, annyi ragyogó képét adja, hogy csak maga ez a gyűjtemény igehirdetésünk nagyértékű meggyarapodását jelenti.

Azonban le kell mondanunk a részletezéséről és pedig azért, hogy kellően kiemelhessük a külön részt alkotó temetési beszédek jelentőségét. Ezek nemcsak ennek a könyvnek, hanem Ravasz László egész igehirdetői művészetének legműfajosabb alkotásai. Már eddigi műveiben is bebizonyosodott, hogy mint a halál arcába néző élethirdető, hozta a reábízott sok kegyelmi ajándék közül a legbecsesebbet a magyar lélek és szellem számára. Ez az ajándék most teljes pompájában bontakozik ki előttünk. Ezeknek a kis remekműveknek olvasása közben első és döntő megbizonyosodásunk az, hogy Isten kegyelméből való költőt hallunk, aki töredékeiből újjáteremti, mélyértelmű egészé forrasztja, tűnő jeleiből szent titok hirdetőjévé magasztosítja s lényegtelen elemeitől megtisztogatva, maradandóvá tömöríti a halál árnyaiba foszló életet. A költő varázspálcájának érintésére a múlandóság egész világa: természet és történelem „hasonlattá” elevenedik, hogy megláttatni segítsen az örökkévalót és láthatatlant. A költő mellett munkába áll a mindennapok történetírója is. Azonban nem mindig úgy, ahogy talán emberileg várnók. Egyéniségek, jellemek, sorsok, amint csodálatos plaszticitással alakbaöltöznek előttünk, nem minden esetben kapják azt a hangsúlyt és jelentőséget, amely emberi ítélet szerint járna nekik. Nem mindig az a személyiség mond a legtöbbit, aki aránylag a legtörténelmibb veretű. Az életet formáló gondolatok fontosabbak, mint az őket hordozó emberek és sokszor szürkébb életből ragyog ki, a halál keretébe állítva, a nagyobb horderejű gondolat. Más, igazabb történelem sorsvonalra rajzolódik itt ki az emberi példázaton át. Ravasz László ennek a lelki történetírásnak mestere, az ő rajzaiból mélyebben és áthatóbban szól hozzánk a kor lelke, mint nagy történeti munkák vastag köteteiből. De megszólal e beszédekben az ember, a humánus nagy megértője és szeretettel szemlélője is. Szemében nincs éreketlen és jelentéketlen ember. Nincs olyan lélek, akinek ne volna legalább egy, sokszor nem is egy olyan vonása, mely legmelegebb érdeklődésünkre, sokszor tiszteletünkre vagy csodálatunkra, minden esetben pedig emberi együttérzésünkre méltó. Önmagunk ítéletére és vigasztalódására valamenyny alkalmas. Így lesznek a halottak az élők tanítóivá, „holtuk után is beszélve”. Darányi Ignác a magyar kálvinista bölcseség mintaképe, Dégenfeld József, „az útrakelt kőszobor” az Istenre támaszkodó függetlenséget példázza. Zsinka Ferenc megmutatja, hogy kell a jellemből missziót csinálni. Szilassy Aladárné, az erős asszony Krisztushoz hajló szelídségre int. Ballagi Aladár,

a vídám regös és keserű táltos a szabadság mindenekfelett való szeretetére és féltésére figyelmeztet. Vargha Gyulában látjuk a magyar Jeremiást, aki nemzete gyászos sorsát önlelkében éli át. Hogy milyen árvák vagyunk önmagunkban, azt a magyar kapu jövevénye, Szaboleska Mihály láttatja meg velünk. Révész Kálmánra nézve, hálát adunk Istennek a magyar kálvinista őserő kincseiért: az egészséges tudományért, a látszatok megvetéséért, az erkölcsi függetlenségért, a túró hitért, az Istenben vídám önérzetességért. Hamar István élete hirdeti, hogy a külső látszat mögött a magas belső nivå a férfi igazi értéke, Dókus Ernő a hűség nagy tanítómestere. Antal Géza élete meghatóan beszél az emberről, aki először fényes, büszke kultúrpalotát épített csillogó eszmékből, aztán rombadőlt egyházkerületének lett önmegtagadó építgetője s közben ömaga romjaiba roskadt. Baltazár Dezső, az „erős fegyveres“ hirdeti azt a boldog vereséget, mikor az erőset legyőzi a Legerősebb. Plosvay Lajos a művelődés napfényes kertjében dolgozik hajnaltól alkonyatig és fél belépni a homályos szobába, de amikor az Úr hívja, a sötét ajtón át az igazi világosságba lép be. És még sok-sok más emberi alak tűnik fel e beszédekben, akiknek neve talán a földön már el is tűnt, de a Kijelentés fényétől csillagként lobban fel, tanításunkra és vigasztalásunkra.

Az emberábrázolásnak ez a szenvedélyes szeretete, el nem apadó sugározása az élet mély szerelmét árasztja s mivel a halál tükréből verődik vissza, magasztos örvendezéssé gyúl Isten remekein. A költő, a történetíró és az ember együttes munkája anyyira ható valóságga teremti át a kort, a környezetet és az embert, hogy ebben a sugárzó atmoszférában a távozók igazabb, lényegesebb arcukkal néznek reánk, mint amikor még közöttünk jártak.

De mindez mégis csak eszköz, tudatosan használt és fegyelmezetten alárendelt eszköz az igehirdető kezében, arra a célra, hogy ezeken keresztül Isten örökkévaló gondolatának dicsőségét mutassa meg. Ezért a képek realitása nem a naturalistáé, nem is a moralistáé, hanem az Ige szolgájáé, aki csak egy természetet tart fontosnak: az anyag köntöse mögötti természetfelettit s csak egy valóságot ismer és bizonyít: Isten örök valóságát a múltadó felett. Ezért képei mind a hit bizonyágtevései, győzelmi jelek az örökkévalóság diadaláról.

Áttérve a tágabb értelemben vett igehirdetői alkotásokra, az Irodalom, a Magyar sors és a Nevelés címek alatt Ravasz Lászlónak olyan előadásait és beszédeit találjuk, melyekben igehirdetői mivolta szélesebb értelmet nyer s túl az írásmagyarázón és lekipásztoron a nemzet szónokává, tanítójává válik.

Az irodalom kérdéseit érintő részben elsősorban olyan tö-

mőr, művészi portrékat találunk, melyek különböző méretű és jelentőségű, más és más irányban alkotó szellemeket ábrázolnak, úgy, amint azt a megemlékezés alkalmi hozták magukkal. A két nagy világtanító, Aquinoi Tamás és Kant égboltot kupolázó életművén túl a mi sajátos magyar építőink tűnnek fel, szintén nem időrendben vagy rangsorban, hanem alkalmi szerűen. Példaképpen ragadom ki közülük a Gyulai Párról szóló megemlékezést, mely meggyőző dokumentálása annak a korszakalkotó ténynek, hogy egy keménykötésű ember lángeszű egyoldalúsága, az intellektuális becsületesség iránytűjétől vezetve, miképpen teremt évtizedeken át megfellebbezhetetlen ítélőszéket a magyar ízlés és esztétikai értékelés terén.

Néhány előadás ünnepi alkalmakból támadt megvilágítása igen különböző szellemi tényezők életformáló hatalmának. A magyar reneszánsz, a magyar nemzeti színészet, a magyar protestáns irodalom és az erdélyi irodalom kerülnek itt a szellemtörténezs és esztétikus finom mérlegére. Két nagyobb tanulmányban az irodalom elméleti problémái találunk magyarázatot. Az egyikben az irodalom és művészet, mint valláspótlék, képezi vizsgálat tárgyát s a tanulmány tisztázza az esztétikum és a religiózum teljes függetlenségét és önállóságát, azonban világosan kimutatja egészséges kölcsönhatásuk szükségét s kívánatos voltát is. A másik „Az irodalomismeret ellenmondásai“ címen az irodalom dialektikáját adja, a dialektikus megismerés ellentételei között feltárva azokat a mérhetetlen összefüggéseket, melyeknek szövedékében az elhatárolhatónak hitt irodalom, mint élet, léleklizik és alakul. A megismerés minden nehézsége közt éppen ez a roppant életszövevény kelti fel az alázatos hódolatot az irodalom örök misztériuma előtt s ennek erős megéreztetése a tanulmány kiváló értéke.

Van azonban két olyan tanulmány is, melyeken át beléphetünk a Ravasz Lászlóhoz személyszerint legközelebb álló titok szentélyébe. Egészen természetes, hogy az ő legizgatóbb problémája a beszéd, a szónoklás nagy csodája. Ennek a misztériumnak két függőnytakaróját lebbenti fel „A beszéd, mint műalkotás“, azután a „Szónoklás és igehirdetés“ vizsgálatában.

Lehet-e a beszéd műalkotás? Ez az első nagy kérdés. Az elméleti okfejtés odavezet, hogy általánosságban lehetséges, mert valamely értékes szellemi jelentést a szó anyagában ki lehet úgy fejteni, hogy ezáltal önmagáért való, egységes és tagozott életdarab támadjon. Ez az elméleti lehetőség azonban csak sajátos módon válhatik a beszédben valósággá s éppen ebben a módban van elrejtve a nagy kockázat. A beszéd ugyanis hozzá van kötve az elhangzása közben való létesüléshez és ezzel annak minden kiszámíthatatlanságához és veszélyéhez. Ezenkívül minden más mű-

alkotástól különbözően kétségtelenül gyakorlati jellegű és határozott célja az, hogy a van és a kell szakadékát áthidalja. Mint műalkotás, logikai drámának nevezhető, mely azonban csak akkor teljesül, ha hallgatóját mássá teszi, mint ami a beszéd kezdetén volt.

Ez az eredmény már világosan átutal a szónoklás és igehirdetés összemérésére, melyet Ravasz László egyik legkiérettebb, csúcs-értékű tanulmányában végez el. Az élő szó hatalmának örök és mai tényéből indulva ki, elmúlt retorikák porai felett keresi az élő szó hatástudományának, a célzatos és művészi beszéd elméletének dinamikai törvényeit. Ennek a tudománynak fő kérdése: miképpen hat a beszéd? E kérdésre négy lényeges tényező vizsgálatából kell leszűrünk a feleletet s ezek: az alkalom, az élő szó, a hatás és a beszélő, mert ezekből tevődik össze a beszéd hatalma.

Az alkalom a szükségessé és öntudatossá vált életlehetőség, tehát a szónoklás első és döntő titka az alkalmak felfedezésében és megragadásában van. Maga az élő szó, az elmondandó beszéd rendkívül sokrétű alkotás, melyet igen mélyrehatóan és szemléletesen boncol szét, mint a beszéd akusztikai, nyelvtani, logikai, lélektani, axiológiai testét, megvilágítván ezek titokzatos törvényszerűségeit, parancsait. A hatás titka már nehezebben mutatható ki, először is azért, mert a hatás a beszéd természete szerint rendkívül változatos, azután, mert kiszámíthatatlan és igazi mivoltában felmérhetetlen. Annyi azonban bizonyos, hogy mindig életgyarapodásban, átminősülésben mutatkozik meg. Az igazi hatás az, amelyik a feleletből mindig új kérdéseket támaszt és új alkalmakat teremt új beszédekre. A beszélő pedig akkor szónok, mikor benne a teremtő személy és a tökéletes szerszám két ellentétes követelménye harmónikus testet ölt.

Az igehirdetés is szónoklás, tehát a beszéd teste és tényezői itt is azonosak. Mégis az igehirdetés a szónoklás olyan fajtája, mely lényeges dolgokban más, egyedüli. Az igehirdetésre az alkalmat nem a szónok teremti, hanem Isten adja. Az igehirdető nem teremtő személy, hanem engedelmes tolmács, visszhang. Az igehirdetésben a beszéd akusztikus teste liturgiális szentségüvé, logikai teste prófétai dinamikává, lélektani teste lelki építéssé, axiológiai teste Krisztus és a Sátán viaskodásává válik. Az Ige általunk szól, de a beszéd törvényeit teljesen alá kell rendelnünk az Ige törvényeinek, szolgálatának. Hatása az Anyaszentegyháznak, Krisztus testének építésében mutatkozik meg. A beszélő, az igehirdető vaskényszer alatt, de hitből beszél, a lehetetlen lehetővé tételét viszi végbe, nem dicsekedhetik azzal, hogy az evangéliumot hirdeti, de jaj neki, ha nem hirdeti az evangéliumot.

Ravasz László tanításának egyik főtengelye a magyar sors. Folytonos erőfeszítéseket tesz a lelkét égető magyar létkérdés megoldására. Itt is az alkalmak juttatják hozzá, hogy a sors-

probléma nagy gombolyagjából egyik, vagy másik szálát kihúzzon és azt a magyarázat kristálycsévéjére feltekerje.

Minden magyarázatának alapját evangéliumi hite adja meg, melynek igazsága az, hogy Magyarország és a magyar nemzet Isten tulajdona a Krisztusban, amiből következik, hogy „Magyarországnak legfontosabb, legsietősebb, legszükségesebb ügye Krisztus“. (Kié az ország?)

Elénk tárja az individuálizmus mai nagy felszámolási kísérleteit s megállapítja, hogy az individuálizmusnak lealkonyult Európában. Mégis, az egyént kipusztítani nem lehet, mert „az egyén az a szabály, amely az emberi lény millió alkatrészét állandó törvényszerűséggel egybefoglalja.“ Míg a természetben egyéni az, ami közös, addig a szellem világában közös az, ami egyéni. A nemzet szellemi életegység, a nemzeti együvé tartozást nem lehet materiálisan megmagyarázni. Gyökere öntudat, lendítőereje hivatásérzet, ihletője vallásos érzés. A nemzeti lét eszmény, egy páratlan érték tudata és életparancsa. Az egyén és nemzet viszonya ezért a kölcsönös egymásrautaltság. Az egyéniség a nemzetet fejlesztő szabály, a nemzet az egyéniséget fejlesztő életkeret. A nemzetnevelés célja: egyéni törvénnyé tenni a nemzet élettörvényét. (Egyén és nemzet.)

A nemzetnevelés eredményének, az új magyar kultúrának lelki militarizmussá kell válnia, állandó készenlétté és harccá az anyagelvűség és nemzetköziség ellen, ez a neonacionálizmus, azonban ennek neointernacionálizmussá is kell lennie, az emberi szolidaritás, az új emberség, a nemzetek közötti jóakarát munkálásává. (Neonacionálizmus.)

A nemzet léte attól függ, hogy milyen véleménnyel van a nemzet önmagáról? A nemzet szervezetté vált öntudat. Beteg, ha ez az öntudat nem elég erős, de beteg akkor is, ha túlzott, tehát hazug. Egészségét igazolta, egyetemessége, egysége, vallásossága, erkölcsi ereje bizonyítja. Ezt az öntudatot minden egyénnek felelősen és tisztán hordozni: ez a nemzetfenntartás módja. (Nemzeti lét és nemzeti öntudat.)

A magyar igazság először abban áll, hogy a magyarság az emberséggel van összekötve, ami szabadságot, öntudatosságot, szeretetet, szolgálatot, lelket, méltóságot jelent. Vagyis külön emberséget. Másodszor abban, hogy a magyarnak igazán magyarnak kell lennie, engedelmesen vállalnia saját hivatását, rendeltetését. Harmadszor abban, hogy az emberi és a magyar egyedül Krisztusban lesz egységgé, aki a hit által vádlónk, de szabadítónk is. (Mi a magyar igazság?)

Ez a megállapítás magában foglalja azt, hogy a keresztyénség és a nemzeti eszme összefüggenek, noha különböznek egymástól. Lehetnek egyoldalú vagy helytelen felfogások, az igazság

azonban az, hogy ha a nemzet nem engedné meg, hogy református legyek, kivándorolnék s ha az egyház eltérne egy olyan kormányzatot, mely megtiltaná, hogy magyar legyek, kilépnék abból az egyházból. Magyarságom Isten eleveelrendelésének döntése. Istenről kell a nemzetnek bizonytságot tennie egész létével és akkor Isten és az ő örök rendje is bizonytságot tesz a magyar nemzet mellett. (Hit és nemzet.)

A nemzet életének döntő követelménye az egység. Ez csak lelki egység lehet és csak úgy valósulhat meg, ha a nemzedékek és az egymással szemben álló lelki csoportok a magyar nemzet élettörvényének, a jövő dallamának nagy szimfóniájába bele tudnak olvadni. (A nemzeti egység lelke.) Miért van magyar bánat, magyar bukás, a gonosz győzelme, a holnap rettentő fenyegetése? Azért, mert csak így s csak ebből a tüzes kemencéből léphet ki az az ember és az a nép, amelyik méltán viseli ezt a nevet: magyar. (Magyar teodicea.)

Ezeknek a magyar sorssal szembenező, nemzetnevelő gondolatoknak konkrét alkalmazásai és szemléltetései azok a beszédek, melyek a nemzeti lét egyes nagy felvetődő kérdéseit tárgyalják, mint amilyenek a kisebbségi sorsot hordozó magyarok létkérdése (Mi bennünk a székelység? A magyar diaszpóra-öntudat.), a nép problémája (A magyar földművelő. Arccal a falu felé), a zsidókérdés (A zsidókérdés megoldása), valamint azok, amelyek egyes nagy személyiségekben mutatják fel a magyar sorsot. (Az örök Rákóczi. Az időfeletti Széchenyi. Kőrösi Csoma Sándor.) De az egész ciklus minden darabján átizzik az egész magyar történelem mélységes átélése és nincs olyan elvi kérdés, melyet ne a magyar történelem nagy példái tennének hatóelevenné, igen sokszor teljesen új és megragadó szemléltetésben.

Az eddigiekből nyilvánvaló, hogy a nemzetnevelő egyúttal szorosabb értelemben vett pedagógus is. Idetartozó beszédeinek lényegét frappánsan világítja meg egyik példája, mely szerint a nevelés minden alakjában a praesens imperfectum: a tökéletlen jelen átvezetése a perfectum futurumba: a tökéletes jövődőbe. (A pataki főnix.) Az a nevelés, melyet Ravasz László hirdet, szükségképpen vallásos nevelés. A gyermek az ő szemében Isten legnagyobb ajándéka, az élet célja, rendeltetése. A gyermek jelenti számunkra a jövődőért viselendő felelősséget. Benne, általa nemzetgyilkosok és az embermivolt meggyalázói lehetünk. Úgy kell tekintenünk reá, mint Krisztus közvádldójára. Mégis tudnunk kell, hogy nem mi nevelhetjük jól, hanem csak Krisztus. Ez azt is jelenti, hogy a nevelés a legnagyobb közügy, melyben minden tényezőnek egyet kell érteni. Krisztus egyháza gyermekpárti, azért van felekezeti nevelés, de ennek vallásos és keresztyén nevelésnek kell lennie. A nevelés hatalma a hívó emberé. Ilyen nevelők értet-

hetik meg az ifjúsággal, hogy az ő életkora kegyelmi idő, az alkalom tündérkapuja s hogy a teremtett világ sóvárogva várja általuk Isten fiainak megjelenését. (A vallásos nevelés.)

Néhány kiragadott példán, néhány ráutaló megjegyzést tettem a Legyen világosság hatalmas tárházának kincseire. S most érzem igazán: a lényegesre alig tudtam rámutatni. Ennek pedig Ravasz László művészete az egyik legfőbb oka. Egy másik könyvet, legalább is egy gazdag breviáriumot kellett volna írnom, hogy mindarra és éppen arra mutathassak rá, ami az ő igehirdetését azzá teszi, a mi. Éppen abban nem lehet őt ismertetni, amiben egyedüli és a legértékesebb. Maguk az itt is érintett világos, logikus, lapidáris gondolatmenetek az evangéliumi szellem közkincesei. Mikor fölragyogtatja őket, azonnal a magunkéra ismerünk benne, ősi helyesléssel. Azonban amíg nem jött a mester, akinek Isten hatalmat adott arra, hogy helyettünk és a mi számunkra életrekelte őket, holt kincs voltak, elmerülve a tudattalanban, sokszor alig is felismerhető salakosságban, mint kőzetben az arany, a rádium. Ravasz László írásaiban azok nagy tartalmi értékén és igazságain túl az a legértékesebb, ahogy az igazságot kiragadja a sötétből, ragyogó világosságba hozva, döbbenően elhatárolja és kiemeli, plasztikus testbe formálja és rászövi a szemléletesség varázslatos ruháját. Ezzel az igazság egyszerre lélekzeni kezd, ránkszegzi mély szemét, aztán hirtelen ránkszabadul, hogy torkonragadjon, megrázzon, megítéljen, majd megittason, tetteirendítson, megvigasztaljon. Ezért nem lehet beszélni, írni róla, ezért kell olvasni a könyvét, elmerülni benne, hallgatni ötmagát. A gondolatokat testesítő részleteiben vannak felhalmozva azok a szemléletek, melyekben az élettámasztó szellem működik.

Ravasz László művészi nyelve, stílusa csúcspontra érkezett. Ezt a csúcspontot tisztafényű világosság, nagyvonalú, méltóságos egyszerűség, a tömörítő művészet fegyelmezett keménysége, a szó belső feszítő és robbantó erejének céltudatos kormányzása s a hangnak gyökerében vibráló forrósága jelzik és mérik. Az idők, alkalomok, feladatok, mindennekefelett az önnevelés három évtizeden át hatalmas, gazdag orgonává építették ki az ő igehirdetését, de e nagy hangszerszám felett szilárd, célbatörő akarat áll őrt, hogy a szertelen zengés áradása helyett csak a szükséges dallamot érvényrejuttató szolgálatot tegye, bár minden hangzatán érezzük az egész szimfónia rejtett gazdagságát. Tudjuk, hogy Krisztus király képére nem egy aranyat vertek s ha egy a szemünk elé kerül, kimeríthetetlen kincstárról ad hódoló sejtelmet.

Előszavában mondja, hogy maga is elcsodálkozott: az élet kényszerítésére mennyi mindenféle tárgyról kellett szólania. Könynyű elgondolni, hogy egyetlen nagy tárgyról mekkora élvezet volna neki gyökérig ásó és végső ághegyekig hatoló opus doctumot

írni, például egy nagy magyar dogmatikát, vagy esztétikát. Lehet, hogy ez a legbensőbb személyi vágyakozása és lehet, hogy egyszer erre is megadja neki Isten kegyelme a lehetőséget és nekünk az efelett való örvendezést. Csakhogy nem azt csináljuk, amit akarunk és szeretnénk, hanem amit kell. A magát darabokra tördelő kenyér az életetadó kenyér és a sokfélére kényszerítettés Ura az, aki tegnap és ma és mindörökké ugyanaz. A szolgálat sokféleségébe az Ő lelke viszi bele az egységet, az azonosságot, olvasztja egyetlen művé a darabokat. Ezt a feladatot, — ebben teljes bizonyosak vagyunk, — más nem tudta volna így megoldani s Ravasz László egyházunk és nemzetünk életében éppen így töltheti be a tanító és próféta mindennél fontosabb szolgálatát. Legyen Istené a hála és a dicsőség, hogy így van és adja meg az Ő kegyelme, hogy sokáig így legyen.

Makkai Sándor

Éjféli Rémület

*Rajtam vagy újra Roppant Pillanat,
énem mindenséget betöltő tágulása —
mintha ülnék a Világ elején, a vak
ős-semmiben, mint Goya Őrült Óriása.*

*Mért nő úgy a fogam? állkapcsomat
mért zengeti e mardosási mámor?
Mintha csupa fog volnék, sűrű csontcsapat,
ez maradtam multból, jövőből és a mából.*

*Hol van a szerelem? Hol a Halál,
földi élet paradicsoma, pokla?
Ember volnék-e még? Világ vak tutaján
megváltva úszom át dicsőbb csillagzatokra.*

Jékely Zoltán

Vallásos liberálizmus — keresztyén szabadság

(Széljegyzetek Walter Nigg „A vallásos liberálizmus története“ c. könyvéhez.*)

Hálával tartozunk a szerzőnek, hogy 400 oldalnyi könyvében bemutatta nekünk a vallásos liberálizmus történetét, mert hiszen mint minden egyéb keresztyén megnyilatkozást, úgy ezt az irányzatot is tűz alá vette a mindeneket számadásra kényszerítő jelenkor. Azonkívül pedig a svájci egyházak és azok lelkészei is mai helyzetükben nyilván olyan fordulóra jutottak, ahol és amikor a vallásos liberálizmushoz való viszonyunk (amely az elmúlt évszázadban jórészt rányomta a maga bélyegét országos Egyházunk arculatjára) többé el nem kerülhetően tisztázandó. Egy tárgyilagos és méltányos leszámolás föltételezi a történelmi tények kellő ismeretét és mivel egy ilyen összefoglaló bemutatás híján ezt a tárgyi ismeretet eddig nehéz volt megszerezni, Nigg könyve most tényleges és lényeges hiányt pótol. A szerző hálát érdemel nemcsak azért az áttekintésért, amit a humanizmustól a jelenkorig terjedőleg nyújt, helyenként valóságosan lebilincselő részletekkel (mint pl. „Az alapítók“, „A virágzás kora“ c. fejezetekben), hanem tőlünk, svájciaktól még külön azért is, mert olyan eleve nem méltatja a svájci újítókat. Mert, úgy lehet igaza van, amikor azt mondja, hogy mindezeket a történelmi tényeket és eseményeket a feledés és megvetés veszedelme fenyegeti, „mivel ma a „liberális“ szó már önmagában is lebecsülést jelent s ez az egész kérdés a mai személyiség-ellenes időben tilossá válik“. A szerző ezzel védeni akar és a kegyelet kötelezettségére kíván figyelmeztetni. Mert ő témájának nemcsak történetírója, hanem (minden tartózkodás mellett, amellyel az ellenfelet épűgy szóhoz juttatja, mint a saját kritikáját) egyúttal meleg védelmezője is.

Nigg legfőbb igyekezete, hogy mindenütt kiemelje a liberálizmus vallási előfeltételeit és hangulatát, lévén az „örökveretű szellemi magatartás, amely minden időkben megtalálta a maga megtestesülését“. Már a humánizmus méltatásánál is — mely irányzat „őse a vallásos liberálizmusnak“ — védekezik ez „előhírnökök“ vallásos indifferenciájáról szóló és J. Burekhardt által megalapozott, hivatalos felfogás ellen. Mert valósággal szívügye,

* A „*Kirchenblatt für die reformierte Schweiz*“ 1938. évf. 2—3. számából, a szerző engedélyével készült fordítás. Közöljük ezt a mélyenjáró és felettébb aktuális tanulmányt, mely az evangéliumi protestantizmusnak ránk nézve is döntő, legváltásosabb problémáját világítja meg.

hogy bizonyosságot tegyen a vallásos liberálizmusnak s örök funkciójának az emberi szellemtörténetben megnyilvánuló gondviselészerű jellege mellett: „A vallásos liberálizmus keletkezésében ugyanaz a providenciális szándék nyilvánul meg, mint az őskeresztyénség, a szerzetesség, a reformáció és a francia forradalom létrejöttében.“ Ezért nélkülözhetetlen az Egyházban a liberálizmusnak az a missziója (mert ugyan ki merne hadakozni a gondviselés ellen!?), hogy korrektívum legyen a „tan és dogma“ mindennemű megmerevedése ellen. Sőt mi több, feladata különösképen az Egyház keretein belül érvényesül (nagyon is saját érdekében!), mivel az Egyház statikus és konzervatív ellenerői nélkül a liberálizmus az önmagában való felbomlás (sic!) áldozata lesz. „A liberálizmus abból a feszültségből él, mely közte és a régi és a reformátori Egyház között fennáll és a folytonos vélemény-tisztázás közte és ezeknek tradíciói között sohasem ér véget s nem is szabad megszűnnie soha.“ A szabadság nevében — „mert a szabadság elismerésével áll és esik minden vallásos liberálizmus“ — áll őrt és szenved, amikor minden szellemi sötétség ellen felveszi a küzdelmet. A vallásos szabadság jogát védi, amikor „nem retten vissza attól, hogy a vallás örök lényegét a kor szellemi műveltségének megfelelően fejezze ki.“ Teszi ezt pedig különösképpen ma, amikor egy „hatalomvágyó új orthodoxia“ azon van, hogy az Egyházban a türelmetlenségnek és eretneküldözésnek új korszakát vezesse be. De várni kell tudni, mert a vallásos liberálizmus újból fel fog támadni. A „magányos“ várakozó pedig ezalatt álljon meg abban a tudatban s vigasztalódjék meg azzal, hogy „az igazság minden időben kisebbségben volt.“

Harcos könyvről van tehát szó, nemesak történelmi összefoglalásról. De élő történelmet nem is lehet másképpen írni, mint eleven résztvállalással s nem válik a könyv hátrányára, hogy a szerző nem titkolja állásfoglalását. Ez azonban (sajnos!) többnyire csak mellékes és sokszor kissé fegyelmetlen megjegyzésekben és mellékmondatokban nyilvánul meg, mint ahogy a szerző másfelől kifejezetten lemond arról is, hogy tényleges definícióját adja a vallásos liberálizmusnak. Egy kicsit csodálkozunk azon is — s ez legyen első, előlegezett kritikái megjegyzésünk! — hogy Nigg, a történész, miként bánik el a „legújabb theológiá“-val, mely szerint „esupán arra jó, hogy egy Wilhelm Buschnak* szolgáltasson újabb illusztrációkra alkalmas anyagot.“ Számára nem jelent egyebet egy szellemileg kissé elhanyagolt, háborúutáni nemzedék reakciós és restaurációs jelenségeinél. Már tisztán a történelmi méltányosság szempontjából sem engedhető meg az

* Wilhelm Busch német szatirikus költő, aki szellemes rigmusokban (melyeket saját maga illusztrált is) mindent és mindenkit kifigurázott. (Fordító megjegyzése.)

a könnyed modor, amivel Nigg a „legújabb teológiá“-t elintézi (az ember szinte kísértésbe jő azt hinni, hogy a szerző tollát tisztán ingerülség vezette e kitételekre!), amikor nem lát benne egyebet az elmúlt idők orthodoxiájának felújulásánál, miközben még „a fasiszta államideákkal“ való lelkirokonságát is sikerül felfedeznie, mint „amely szellemi hazája a dialektikai teológiának.“ Ha Barth Károly, aki mindezekben mint főbűnös szerepel, valami ellen joggal tiltakozhatnék, akkor ez ellen az „orthodox-liberális“ skéma ellen kelhetne ki, amelynek jegyében akarják munkáját meghatározni és elintézni. Igaz ugyan, hogy a gyűlölt „teológiai-egyházi reakcionáriusok“ neveit egyetlenegyszer sem említi a szerző — mert ha megemlítené, úgy a „Kijelentés teológiájá“-nak problémafelvetését nemcsak gondosabban, hanem legalább is egyáltalán vizsgálat alá kellett volna vennie. De ezt mindenképen mellőzi, mivel teljességgel tagadja ellenfeleinek teológiai komolyságát. Az előszóban ez olvasható: „Semmiképen nem nevezhető teológiai komolyságnak, ha valaki csupán a 400 évvel azelőtt felvetődött problémákért rajong s a sokkal közelebb fekvő új kor kérdéseit egyszerűen ignorálja.“

Ez azonban fejetetejére való állítása a tényeknek. Mert azokat a „reakcionáriusok“-at nem valami romantikus rajongás vitte a Bibliához, hanem az „újkor“ és a „háborúutáni ember“ nyomorúsága. S az akkori hivatalos és „tudományos teologia“ teljes tehetetlensége kényszerítette őket egy új és „időszerű“ bibliai magyarázatért való keserves küzdelemre.* „Ennek a Könyvnek“ (t. i. a Bibliának) „kibírhatatlan különhelyzetét“, a háború utáni idők korszában tényleg újból föl kellett fedezni, mivel még a vallásos szocializmus — mely felől ezek az „új-orthodoxok“ jöttek — sem volt erre képes. Csoda-é tehát, hogy ezzel és ebből a reformáció küzdelmeinek újabb és mélyebb megértése fakadt? Ennek a megállapítása csupáncsak legegyszerűbb gesztusa a történelmi igazságnak s semmiképen nem lenne meggyanusítható a legkisebb részrehajlással sem. Pedig mindentől eltekintve a szerző csak örülhetne, egy „reformatori teologia felbukkanásá“-nak, mert hiszen ő maga állapította meg egyszer, hogy csakis az ellenféllel való állandó eleven véleményisztázás őrizheti meg a vallásos liberálizmust az önmagában való felbomlástól. (Az különben sajtóságtól ellentmondás: az orthodoxiát, ezt a pofozófiát, nem szabad agyonpofozni, mivel mégis csak szükségünk van rá. Íme: „egy örökveretű magatartás, amely nem az önmaga gyökereiből táplálkozik, hanem folytonosan csak az ellentétből él!)

* Hogy a Kijelentés teológiája a történetkritikai bibliakutatást csupán „egy elegáns meghajlással“ intézte volna el, amivel azonban „de facto funkciók kívül is helyezte azt“, ez egyszerűen teljesen alaptalan és indokolatlan állítás, amely R. Bultmann és K. L. Schmidt munkái révén bármikor megcáfolható.

Második megjegyzésünk közvetlenül ebből fakad: Látva a „szabad vallásosság“ példátlan méretű feltörését, mint ez napjainkban az északi fasizmusban észlelhető, mely minden „keresztyén-zsidó“ elemnek még az irmagját is ki akarja pusztítani, látva „az idők e jeleit“, vajjon hogyan vigasztalhatná meg az Egyházat a vallásos liberálizmus újjáéledésének reménye, amikor ezt az Egyházat — nemcsak másutt, hanem nálunk is — halálos veszedelem fenyegeti létében és lényegében egyaránt?! Mi lenne, ha „az élő fejlődés“, mely szerint „az Egyház ingája az orthodoxia és liberálizmus között hintázik“ egyszer nagyon is elevenné és ijesztővé találna válni, úgyannyira, hogy az Egyház falaiból — amelyeken belül egyedül kíván és tud létezni a vallásos liberálizmus — egyszer nem sok, vagy semmi sem maradna meg? Mit tehetne és mit tehet az ilyen veszélyeztetett s a léte gyökeréig megpróbált Egyház egyebet, mint azt, hogy egy „mindent megértő“ s mindent elnéző, „türelmes Egyház“-ból átváltozzék — óh, nem „farizeus Egyház“-zá (mert ezzel szemben örök igaza van a liberális theológiának!) — hanem egy nagyon határozott, hitvalló Egyházzá, amely az idő hatalmasságaival szemben egyértelműen és egyoldalúan vállalja a maga igazát. De ez a Kereszt alá visz, mert a világ — s ép és különösen a vallásos világ — a Jézus Krisztus nevét s az ehhez az Egyhez való türhetetlen kötöttséget nem viselheti el. Mert ma már igazán nem arról van szó, hogy az Egyház falain belül háborítatlanul ápolgassunk egy korrekt tant, sem pedig az orthodoxia elleni küzdelemről ugyancsak az Egyház falain belül, hanem arról, hogy készek vagyunk-e ezzel az Eggyel, Akiről bizonyosságot teszünk, „Kereszt alatt álló Egyház“-zá lenni. Az erre való készségnek a frontján azonban egykor bizonyára nemcsak „igazhitűek“ fognak találtatni, hanem liberálisok is, mert ezt a frontot nem egyházpolitikai és theologiai pártesoportok, hanem maga az Egyháznak az Ura állítja fel (ha ugyan egyszer egyáltalán méltatni fog bennünket erre!), amikor is elsőks utolsókká és utolsóks elsőkké lesznek.

Ezzel áttérhetünk a puztán történelmi, mert a közvetlenül ma lejátszódó események által meghatározott adottságokról egy alapvető kérdésre. Láttuk: az Egyház „ingamozgása“ érzékenyen megzavarodott, mivel magát az Egyházat, vagy mondjuk így: a Jézus Krisztusról való bizonyágtételt — mert hiszen „Egyház“ csakis ebben lesz nyilvánvalóvá — fenyegeti a megfojtás veszedelme. Nigg ebben bizonyára már „dogmatizmus“-t fog szimatolni. Mindegy. Csak még egyszer leszögezzük a tényállást: a keresztyén hitvallás s ez annyit jelent, mint bizonyágtétel Jézus Krisztusról, az Űrről (aki tehát több, mint mindenféle vallásos „irányzatok és mozgalmak“ pátronusa!) — ez a hitvallás, mondom, ma a legvégső fenyegetéssel áll szemben s ehhez közünk van

mindannyiunknak, akik „az Egyház tagjai“ vagyunk. S ezért kérdezzük Nigg-től: hol van a határ ama liberálizmus között, amely boldogan sütkérezik az összes századok, nyelvek, égövek, filozófiák, vallások és felekezetek liberális szellemeivel való lelkiközöség fényében s ama liberálizmus között, amely egyúttal szégyenli is a keresztyén hitvallást? Mert Nigg *nem* vonja meg ezt a határvonalat, holott erre a mai helyzetre való tekintettel okvetlenül szükség lett volna. De nyilvánvalóan nem is akart disztingválni, mert a valódi liberális magatartás — ezt tanítja az egész könyve — tiltakozik ez ellen. Gyanakszik mindenre, ami pozitív leszögezést jelent, aminek „dogmatizáló“ jellege és „tan“ íze van. Az élet tiszteletreméltóságának és gazdagságának lenyűgöző hatása alatt védekezik az „egyes phänomén“ mindennemű abszolutizálása ellen. De azért a vallásos liberálizmus persze nem zárkózik el „a Jézus személyének és Isten Országáról tanításának“ hatalma elől, mert a liberálizmus „mindenfelé nyitott“ és sohasem „szűk“. De a „szabadság“ iránt érzett misztikusan-elementáris, szent szenvedélyben fenntartja magának azt a jogot, hogy az isteni kijelentést nemcsak ennek a „véletlen történelmi esemény“-nek a „skandalon“-jában, hanem „másutt és mindenütt“ is meglássa és felismerje. S ezért van és kell legyen „bátorsága az eretnekségre“ is, mert „a religiosum sajátossága valami más és egyéb, mint theologia, bibliai hit az egyházi tan“. Így tehát ép „a religiosum sajátossága“, vagyis más szóval, a vallásos szabadság teszi lehetetlenné egy „keresztyén liberálizmus“ létezését, mert ez az önmaga lényének ellentmondása lenne. Mert a liberálizmus, ez a világot átfogó örök funkciója a népek kultúréletének, a keresztyén hitvallást talán a vallásos bizonyágtételek legkiválóbbikának és leggazdagabbikának tarthatja, esetleg megragadó szimbolumot is láthat benne, mégis mindegyre csak arra fog igyekezhetni, hogy megóvja azt, az elkülönítő, minden harmóniát leromboló „dogmá“-vá való elfajulástól s megmerevedéstől.

Szabadság! Ez a közép- és gyújtópontja mindannak, ami Niggnek és nekünk is szívügyünk ebben a véleményisztázásban. A szabadságot akarjuk, a minden szolgaságtól való felszabadulást. De azonnal hozzátesszük: Nem az önmagában való szabadságot, nem ezt a bálványt, nem az általunk vélt szabadságot, mely csak fantáziánk óhajának szülötte és csupán dacos vágyálmünk lehet, hanem a tényleges és valódi szabadság, mely az Isten maga és amely sohasem létezhetik Isten mellett, mint holmi „misztikus elv“ vagy más eféle. Mert hiszen Nigg nem a liberálizmusról általában kíván beszélni, hanem a vallásos liberálizmusról. Ebben látja a közös alapot az Egyházban s az Egyházzal, ebben az előfeltételét minden lehető beszélgetésnek a „jobb és baloldal“, „orthodoxia“ és „liberálizmus“ között. Isten szabadságáról van szó, ma-

gáról az „élő Isten“-ről, aki nem zárható „dogmák és tantételek“ közé, Aki minden szellemi tekintélyt és önhitséget elsodor a maga „életáram“-ával s megsemmisíti azokat. Ha Nigg szerint is (aki pedig helyenként nagyon is olcsó csúfolódásokat enged meg magának) erről van szó, hogyne hajolnánk meg mi is az Úr isteni munkájának mély titka és hatalmas életáramának fenséges zúgása előtt, mint olyanok, akik mindenkor csak tiszteletlen tudákosok és éretlen szájhősök vagyunk előtte?!

De hogyan történhetik meg az — s ezt most már szenvedélyesen kérdezzük az igazság és a szabadság nevében — hogy existenciánknak és kvalitásunknak a természetben s a történelemben megnyilvánuló titkát — „Isten“-nek merjük nevezni, amint ezt a vallásos liberálizmus minden időkből megeseleksi?! Hogy tudhatunk „magáról Istenről“ s az „Ő szabadságá“-ról beszélni, amikor végtére is magunk döntjük el a „személyiség elve“ szerint, hogy miben áll Istennek ez a „szabadsága“, amikor azonosítjuk a bennünket körüláramló „élet“-tel s így értelmezői és világszemlélői leszünk az életnek és titkainak?! Ki és mi jogosít fel bennünket arra, hogy ilyen közvetlenek legyünk, ilyen direkttek merjünk lenni — Istenhez? Tiltakozunk ez erőszakos rövidzárlat ellen, a nekünk rendelt határok ez önhatalmú átlépése, a „valóság“ bármilyen vallásos értelmezése ellen, amint ez jelenleg olyan masszívan és túltengően burjánzik a német nyelvterületen is (amelyre Nigg kutatása korlátozódik), — vétót mondunk mindeme értelmezések ellen, melyeket nem tudhatunk a szabad és szuverén Úrról, mert csupán „e világ Istenéről és bálványairól“ s ezek metafizikai háttéréről tehetnek bizonyosságot. Ahol Isten maga értelmezi és magyarázza meg a szabadságot, különben nem is lenne szabad Ura minden dolgoknak és rendszereknek, aki nem szolgáltatja ki magát senkinek. Ezzel nem postulálunk és nem következtetünk a saját „theológiai logikánk“ szerint. Nem is szegülünk ellene öncélú daczból. Csupán csak utalunk a bibliai tanúbizonyosságok tényére, amelyek hatalmas kórusban (mit tehetünk róla?!) a szabadságnak egy egészen más dalát zengik, mint amelyről Nigg könyve tud: Isten szabadságáról harsonáznak s az Ő gyermekeiéről a Krisztus Jézusban.

Mit hirdethetnénk s mit is kellene egyebet hirdetnünk — különösen a mai helyzetben — „az Egyházon belül“ egyebet, mint teljes „egyoldalúság“-gal ép ezt a szabadságot (amelynek nem létezik semmiféle pótléka!), ha nem akarunk ajtót s ablakot nyitni mindenféle kegyes spekulációnak? S hogyisne kellene Isten szabadságának manifesztációját, azaz Istennek amaz Egyben, a Jézus Krisztusban való kijelentésének titkát eszünk és szorgalmunk minden igyekezetével kutatnunk s mély hódolattal „éjjel-nappal arról gondolkodnunk“ (Józsúé 1:8)?

Attól tartunk, hogy Nigg mindezt egy reménytelenül elfogult és boldogtalan dogmatizmus által diktált végzetes szűkkeblőségnek fogja minősíteni. Ám legyen! A magunk részéről viszont azon csodálkozunk s azt bámuljuk, hogy az a hatalmas kórus, amely Isten szabadságát s az Ő gyermekei szabadságát a Krisztus Jézusban újjongja s amely egyedüli hirdetője az igazi „keresztyén liberálizmus“-nak (pl. I. Kor. 3:22—23: „Minden a tiétek, ti pedig a Krisztuséi vagytok“; II. Kor. 3:17: „Ahol az Úrnak Lelke, ott a szabadság“, és II. Kor. 6:4—10; Róm. 6:1; 8:15. és 21; Ján. 8:36; Jak. 1:25. stb.) az ő könyvében olyan teljesen hallgat. „Az egyházban“ — azaz a Biblia tanúbizonysága alapján állva — csakis „a megkötözöttek szabadságá“-ról tudhatunk, arról, mely soha meg nem szűnő hálával kapcsol a Krisztushoz, arról a szabadságról, amely megszabadított, azaz a kegyelemből való szabadságról. S ez a kegyelem nem bénít meg s nem semmisít meg, hanem szabaddá, azaz igazán emberré tesz bennünket. Ez a gratia liberatrix.

S ezzel elérkeztünk ahhoz a ponthoz, amit — bármilyen furcsának tessék is — épp az orthodoxia véd a legelszántabban. Mert épp ő az, aki szembeszáll a világ hálójában vergődő természetes ember szüntelenül „harmóniá“-t éhező, vallásos gondolkozásával és érzésével, aki tiltakozik mindennemű szabadon lebegő, csupa fenntartással élő, magát semmiben „leszögezni“ nem engedő „hit“ ellen, hogy kivédje Isten szabadságát és egyetlenségét a Jézus Krisztusban való végleges kijelentésében. Azért köti magát a „Szentírás“-hoz, azért hangsúlyozza, hogy a hite „bibliai hit“ s semmi egyéb. Ezért fordul meg számára minden az Isten emberré levésének „dogmá“-ján s ezért harcol minden „jézuanizmus“ ellen, azaz Jézus személyének minden emberi értelmezése és dicsőítése ellen, aminők bőven találhatóak a „Jézus élete-kutatás“-nak történetében. Megmarad azon állítása mellett, hogy „Jézus Fiúságának egyetlensége“ (Schlutter) abban nyilvánul meg, hogy Isten a Jézus Krisztusban való kijelentés nélkül a „természet“, „sors“, „élet“, „numinosum“ stb. vonásait viseli s többé már nem Isten, a szabad Úr, a Teremtő és Megváltó. Ezzel a megkötöttséggel, amellyel az Egyetlenegyhez ragaszkodik, természetesen arculüti a modern vallásos érzést és gondolkodást, amely az ilyenfajta megkötöttségben „minden isteni“-nek a blaszfémikus elszűkítését látja. Pedig az orthodoxiának igazsága és történelmi jogosultsága épp ebben a megkötöttségben van, mert mindennek, ami „keresztyén“ (szemben mindazzal, ami „vallásos“) kizárólagosan és mindig ebben volt, van és lesz a lényege és léte egyaránt. Nem abban van a hibája, hogy „lebecsüli a modern vallásosságot“ s nem is abban, hogy a Bibliából — abbéli önhatalmú igyekezetében, hogy biztosítsa a Kijelentést — „fétist“ csinált, hanem abban, hogy tu-

lajdonképen racionalizálta a Kijelentést, tantételeket csinálva belőle. Ezek pedig — miután, ha kellett, az államhatalom igénybevételével is érvényt szereztek nekik — ténylegesen veszélyeztették a szellem és lelkiismeret szabadságát.

Mit mondhatunk pl. a Jatho, Traub, Leimbach stb „esetei”-re? Csak annyit, hogy az „Egyház” a maga „minden modern érzést kigúnyoló eretneküldözésével” erkölcsileg kifogásolható eszközöket használt a maga hatalmának megmentésére? Nem! Azért nem tudott ezeknek az „eretnekek”-nek nyugodtabban, megfontoltabban és fölényesebben válaszolni, azért kellett magát olyan féltékeny tiltakozással elbástyáznia a „hitetlen újkor” ellen, mert nem hitt és nem hisz a Krisztusban való szabadságban, mert ténylegesen és világosan nem tudott és nem tud már semmit „a keresztyén ember szabadságá”-ról. Mert az a mi közös nyomorúságunk jobbról is, balról is, elvesztettük ezt a Krisztusban való szabadságot. Mi értelme van ennek a szabadságért való rajongásnak az orthodoxyával szemben, amiről Nigg könyve is tanuskodik, ha összehasonlítjuk azzal a szabadsággal, ami a Krisztus Jézusban adatott nekünk? A Krisztusban — de erről csak dadogva beszélhetünk — a világ, a modern világ is, megítéltetik, mint „elleneségeskedés Istennel szemben”. A Krisztusban és az Ő keresztyénében a vallásos világról is (mégpedig nemcsak „is”, hanem róla mindenekelőtt) az az ítélet, hogy ellenségeskedés Istennel szemben, bármint igyekszik is azt elrejtteni „az élet mély tisztelete” mögé (I. Kor. 2:8). A világnak ez a meztelen fölfedése nem azonos annak pesszimiztikus leértékelésénél. Csak érvényesítése „az igazság ítéleté”-nek, mégpedig a felszabadító és megmentő igazságának (Ján. 8:36). Krisztusban a világ „elveszett és megszabadult”, Benne nem várunk többé semmit a világtól, de mindent remélhetünk a világnak. Őbenne kiábrándulunk a világból, hogy igazán megszerethessük. Csakis Krisztusban fordulhatunk oda teljesen és egészen a kultúra felé, csakis Benne vehetünk igazán részt „modern kérdései és problémái”-ban. Csakis Benne, a „megkötözötték szabadságá”-ban lehetünk igazán nyitva a világnak, de olyan függetlenségben, amelyből „a modern világeértékelés” (mely alapjában véve csak világrabság), még csak nem is álmodik. Csakis ebben a krisztusi szabadságban lehet eredményesen harcolni a hagyományos orthodox egyháziasság szemellenzős világelzárkózása ellen is, nem pedig — ahogy Nigg is teszi — a „vallásos szabadság” nevében. Az Egyház „dogmatikus megmerevülése”-nek a Krisztus az egyetlen korrektívuma, nem pedig a „vallásos liberálizmus”, amely csak kívülről — noha teljes igyekezettel akarja az Egyházat „felélenkíteni és modernizálni” — próbálja nógatni és nyugtalanítani azt. Az Egyház megújodásáért folytatott küzdelem csakis magának az Egyháznak talaján

irányulhat az Egyház ellen. Csakis (s ez paradox kijelentés!) az Egyházban lehet harcolni az Egyház ellen, az Egyházzért.

Csakis ebből a szempontból érthetőek meg az olyan férfiak, mint Blumhardt, Kutter és Ragaz, akiket Nigg a „vallásos szociálizmus“-ról szóló fejezetében említ s akik, svájciak lévén, egészen közelről érdekelnek bennünket. Ezekről „az Egyház ellen harcolók“-ról, mindenekelőtt Blumhardtról s e cikk írójának édesapjáról, minden kétségen felül megállapítható, hogy csupán a régi apostoli bizonyágtételekből merített új Krisztus-ismeret vezette őket lépésről-lépésre radikális állásfoglalásukra minden „egyházi üzem“, minden pietisztikus „csak üdvözülni akaró kegyesség“ ellen — nem pedig holmi „liberalizáló tendenciák“, mint ahogy Nigg szeretné rájukfogni. Igaz, hogy „Blumhardttól semmi emberi nem volt idegen“. Igen, de nem azért, mert zseniális és „grandiózus tágszívűség“-gel mindent össze tudott egyeztetni a lelkiismeretével, hanem azért, mert a maga külön egyéni útjain, de apjának — ennek az igazi papi mentornak — világoslátásával haladt előre s fejlődött tovább s így tényleg egy soha nem sejtett és a „Krisztusban“ egyedül neki adatott, „világ-nyíltság“-ra jutott el. („Blumhardts Predigten u. Andachten aus der Kriegszeit.“ 4. kötet, R. Lejeune kiadásában). Édesapám pedig nem az „élet teológiája“ érdekében (pedig intenzíven foglalkozott a német ideáлизmus-sal) s nem a „megcsontosodott dogma-uralom“ ellen harcolt (hiszen nem is „uralkodott“ semmi az akkori, mindent toleráló Egyházban!), amikor az Egyház és a „keresztyén társadalom“ elleni küzdelmében egészen odáig jutott, hogy megtagadta az egyházi esketést és elhagyta a nyilvános confirmációi ünnepélyeket. Hanem azért, mert keseregve gyászolta azt az Egyházat, amely elásta a reábízott talentumot s azért nem volt és nincs többé felszabadító, gyújtó aktuális szava a jelenkor bálványai ellen s ahelyett „általános vallás-erkölcsi közhelyekkel“ s ennek következtében teljesen „üresen csépelő vallásos üzemmel“ segít magán. Mert néha csak azzal lehet ráeszméltetni az Egyházat a maga „örök reformáció“-jának szükségességére, hogy — ahelyett hogy gondolkodás és meggyőződés nélkül megmaradjunk „az adottságok iránti köteles hűségünk“-ben — egyszerűen *nem* vállalunk többé bizonyos dolgokat, bármilyen régtől bevett s „megszentelt“ szokások legyenek is azok.

De egy Leonhard Ragaz szenvedélyességét sem lehet holmi „vallásos szociálizmus“-ból, vagy Richard Rothe-féle elvből magyarázni, még ha Ragaz tényleg a „vallásos liberálizmus“ felől jön is. Az ő lendülete is egy új, kozmikus Krisztus-ismeretből származik, ami neki adatott s neki fontos. Nigg Ragazot „egy egészen becsületes, bár kissé monoton theologus“-nak nevezi s ezzel a megjegyzésével is csak ítéletének elhamarkodottságát és

tájékozatlanságát bizonyítja. Mindenesetre nagyon megkönnyítette magának a három nevezett theologus méltatását. De a szerző meggyőződését tekintve nem is várhattunk tőle egyebet e férfiak életművének teljes elrajzolásánál.

Nigg könyve kétségtelenül nemesak „értékes indításokat s meggazdagodást“ jelent számunkra. Ennél sokkal fontosabb feladata abban van, hogy magunkbaszállásra s állásfoglalásra kényszerít a liberálizmussal szemben, amely országszerte érvényesült Egyházunk tanbeli és hitvallásbeli szabadságában. Nem vitatható a liberálizmus ama „joga és missziója“, hogy az Egyházon belül tiltakozzék a „dogma- és lelkiismeretkényszer“ ellen. És bizonyára végzetes lenne — ezt szívesen concedáljuk Niggnek — ha az „Írás“ „történetkritikai kutatása“ nem hatna többé kritikai fermentumként továbbra is a theológiában. De a mai válságos helyzetben nem állhatunk meg annál, hogy meddő „visszatekintés“-eket vessünk erre vagy arra az „irányzat“-ra s nem engedhetjük meg magunknak azt a fényűzést sem, hogy fájdalommal-ekeseredett elmélkedéseket folytassunk arról, ami elmúlt s amivel ma igazságtalanul bánunk el (hiszen, ami azt illeti, az ortodoxia is megírhatná a maga „passió-történetét“ az elmúlt 50 esztendőről!), mert arról van szó — s egyedül ez érdekelhet ma bennünket — hogy az Egyházat ma hallatlan élességgel éri a felszólítás a „Jézus Krisztus, az Úr melletti vagy elleni döntésre. S ezen a ponton, jobbról és balról egyaránt, mindnyájan nélkülözzük a döntésnek és a hitnek erejét. Mindannyian csak a szegénységünkről tehetünk biznyságot. Egyformán csakis a Szent Lélek ajándékáért könyöröghetünk, hogy Benne és Átala úrvacsorát tarthassunk egymással. Mert „senki sem mondhatja Úrnak Jézust, hanem ha a Szentlélek által“ (I. Kor. 12: 3).

Hermann Kutter

Payr Sándor

1861—1938.

Január havának 30-án, vasárnap délelőtt, kevéssel 77-ik élet-
évének betöltése előtt, hívta el az élet és halál Ura a magyar pro-
testáns egyháztörténetírás nesztorát. Alig egy héttel előbb kezdő-
dött súlyosabb betegségéig szüntelenül dolgozott s csak még há-
rom hetet kívánt Isten kegyelmétől, hogy befejezhesse a Zenge-
dező Mennyei Karról, mint az evangélikus énekeskönyvek törzs-
könyvéről szóló tanulmányát, amiben oly sok örömét lelte s ami-
nek megírását évek óta, szinte legkedvesebb életmunkájaként ter-
vezte. Ez nem adatott meg neki. De még utolsó óráiban is lelkiis-
meretes gondossággal adott utasításokat arra, hogy a Zengedező
nálá volt értékes példányai visszakerüljenek a kölcsönzőkhöz. Ez
volt Payr Sándor: mindvégig hűséges, lelkiismeretes és bámula-
tos szorgalmú munkása a magyarországi protestáns, de főképen
evangélikus egyháztörténetírásnak. Amilyen lelkesen tudott még
nyugalomba vonulása után, gyakori betegeskedése közben is
újabb munkájáról, kutatásainak aprólékos részleteiről beszélni,
az megszügyenítő és példaadó volt egyben.

Pápán született 1861 február 25-én. Ennek a dunántúli város-
nak, ahol a reformáció két főirányából kinőtt két erőteljes gyüle-
kezet békés egyetértésben ölelkezett össze, — a szelleme hatotta
át egész életmunkáját. Mindíg bátran vallotta magát hitvallásos
evangélikusnak, de mindig testvéries megértést mutatott a refor-
mátusokkal szemben. Ennek egyik szép megnyilatkozása volt a
debreceni Kálvin-émlékkönyvben megjelent egyik utolsó nagyobb
tanulmánya. Teológiai tanulmányait Sopronban és Baselben vé-
gezte. Karsay Sándor püspök avatta őt lelkésszé 1886-ban s nem-
sokára a fejérmegyei Pusztavámra került lelkésznek. Innen már
1889-ben a soproni teológiai akadémiára hívták meg tanárnak. Az
érezékeny lelkű fiatal tudós tanárt azonban a munkája kezdetén
jelentkező nehézségek annyira bántották, hogy — nem érezvén
magát a tanári hivatásra eléggé felkészültnek — rövidesen vissza-
tért gyülekezetébe. Majd Gyurátz Ferenc püspök titkára lett Pá-
pán. A nála húsz évvel idősebb püspökben, korábbi tanítójában,
igazi lelki atyját, majd valóságos atyai barátját találta meg, aki-
nek az emlékét később nagyszabású életrajzzal örököltette meg.

1899 szeptemberében megválasztják a soproni teológiai aka-
démian az egyháztörténelem rendes tanárjává s most már végle-
gesen itt is marad. Ettől kezdve a tudományos és lelkésznevelő
munka lesz az egyetlen hivatása, amit erejének, lelkesedésének
teljes odaáldozásával végez. Nem keres más érvényesülési útakat,

szerényen kitér minden kitüntetés elől, de annál többet dolgozik. Azt azonban mégsem háríthatta el, hogy a debreceni Tisza István-tudományegyetem református hittudományi kara 1929-ben, a speieri protestáció emlékére és hosszú tudományos és egyházi munkásságának elismeréseképpen a tiszteletbeli doktori címmel kitüntesse. 1923-ban, az evangélikus hittudományi karnak az Erzsébet-tudományegyetem keretében történt megszervezésekor az egyetemes egyháztörténeti tanszékre került, mígnem 1930-ban nyugatomba vonult, hogy csendben folytassa tovább gazdag, áldott munkásságát.

Alig lehet áttekinteni Payr Sándor kisebb-nagyobb tanulmányainak tömegét. Pedig ezekben, a különféle egyházi lapokban, folyóiratokban, sőt még a Luther-naptárban is megjelent cikkekben, tanulmányokban igen sok fáradságos kutatásának eredményeit tárta fel, amelyek így elszórtan a további kutatások számára, nehéz hozzáférhetőségük miatt, könnyen elkallódhatnak. Nagy kár, hogy nem tudott ezekből még életében egy-két kötetre valótló összegyűjtte kiadni.

Nem adott Payr Sándor nagyszabású történetírói munkássága számára részletes módszertani alapvetést, illetve programot, de még valamiféle önéletrajzszerű visszatekintésben sem rajzolta meg a hosszú tudományos pályáját. Mégis rengeteg kisebb-nagyobb iratából világosan és tisztán rajzolódik elénk az a történeti felfogás és módszer, amely Payr Sándor munkásságát olyan csodálatosan, törésmentesen egyenesvonalúvá és zárttá teszi. Számos tanulmányával kapcsolatban őszinte, személyes vallomást tesz, hogy mi vezette őt egyik vagy másik kérdés tanulmányozására. Mindenekfölött a tiszta igazság kiderítése volt a célja és törekvése. Minden olyan jelenség, ami a történeti valóságot és igazságot eltorzítani vagy meghamisítani próbálta, szent haraggal töltötte el. A történeti élet, az egyház történeti életének hordozójaként is elsősorban az embert, az egyes személyiségeket tekintette. Nem az eszmék és a nagy összefüggések érdekelték, hanem inkább az emberek egymásközi személyes kapcsolatait, cselekedeteit és cselekedetszámba menő szavai. Ezekben azután a legaprólékosabb részletek is egyformán érdekelték és hihetetlen szorgalommal, kitartással tudott mindennek utánajárni, semmi fáradságot nem sajnált még valami egészen mellékesnek, jelentéktelennek látszó adat felkutatásáért sem.

Ez a pozitivizmus felé hajló történet szemlélete, amely olyan nehézzé tette számára az újabb szellemtörténeti irány megértését, mégsem tette munkáit élvezhetetlenül szárazakká. Bár formai, kifejezésbeli szépségekre, művészi előadásra sohasem törekedett, sok elevenséget vitt előadásába az a lelkesedés, amellyel az egyházi mult egyes, gyakran még kisebb jelentőségű egyéniségeit is

követendő mintaképekként rajzolta meg. Másrészt őszinte fájdalomt okozott lelkének, ha — különösen az evangélikus egyház, vagy általában a magyar protestantizmus multjában szereplő valamelyik személy jellemén súlyosabb foltot talált. De ha már nem kerülhette el, ezt is nyíltan megmondta. Általában a nyílt, egyenes és egyszerű lelki összetételű jellemekeket szerette, akikkel maga is lelki rokonságot érzett. A római katolicizmushoz való viszony tekintetében mindkét oldalon elismeréssel emelte ki a felekezeti türelem szószólóit. Különösen figyelmet érdemel ebből a szempontból Széchenyi vallásosságáról írt tanulmánya.

Egyéniségének egyéb vonásai közül különösen a költészet és zene, valamint a humor iránti érzéke adott még jellegzetes zamatot munkáinak. Fiatalabb éveiben maga is egész sor komoly és tréfás versben énekelt meg az egyházi élet egyes jelenségeit. A történeti anekdótáknak pedig egész tárházát tette közzé évek során át a Luther-naptárban. Ezek a vonások valóban nem mellőzhetők el Payr Sándor nemesen egyszerű, kiegyensúlyozott lelkületének megismerésénél.

Tudományos egyháztörténetírói munkájának voltaképen egy középponti célja volt: a dunántúli evangélikus egyházkerület története. Rengeteg kisebb tanulmánya s nem egy nagyobb monográfiája is mind egy-egy épületkő volt életének főművéhez. Ezek közt már egyik legkorábbi nagyobb tanulmánya: a magyar pietistákról (1898), valósággal úttörő jelentőségű volt. Alig néhány évvel ezelőtt a hazai történetírás egyik vezető tekintélye: Hóman Bálint vallás és közoktatásügyi miniszter tett éppen Sopronban bizonyosságot arról, hogy Payr Sándornak ez az említett, de számos más munkája is az egyetemes magyar történettudomány számára is mennyire hézagpótló fontosságú és szerzőjüknek a céhbéli egyháztörténészek körén messze túlmenően őszinte tiszteletet és elismerést szerzett. Annál inkább sajnálni lehet, hogy Payr Sándor életének főműve befejezetlen maradt. A dunántúli egyházkerület, valamint a soproni evangélikus gyülekezet ugyancsak nagyszabású történetének is csupán az első kötete jelent meg, előbbi a 17. század közepéig, utóbbi az 1681-iki soproni országgyűlésig terjedően. Érdekes a dunántúli egyházkerület külső történetének előadása. Ebben amennyire lehetett, a 16. századi nagyobb földesúri birtokterületek szerint csoportosította s adta elő az egyes gyülekezetek történetére összegyűjtött anyagot, amivel erős tápot szolgáltatott annak a felfogásnak, mely szerint hazánkban a reformáció terjedése, megszilárdulása a „cujus regio, ejus religio“ elv szerint magyarázott földesúri jog segítségével volt köszönhető. A földesúri patronátus nagy jelentőségének elismerése azonban semmiképen sem elegendő arra, hogy a németországi territoriális rendszerből az 1555-iki augsburgi béke hatása-

képen kialakult „ejus regio, ejus religio“ elv érvényesülését nálunk már jóval korábban s a németországiaktól mégis csak lényegesen különböző körülmények között feltételezhesük. Payr Sándor munkájának ilyen célzatú kiaknázása egészen bizonyosan nem felel meg az ő szándékának sem. Ellenben a hihetetlenül nagy anyag, amit itt az egyes gyülekezetek, köztük számos, azóta már elenyészett község történetére vonatkozólag levéltárakból, egyházközségi jegyzőkönyvekből s különféle emlékekből nyujt, amelyeket legnagyobb részben saját kutatásaival gyűjtött össze és amelyekből egy kötetnyit külön ki is adott, — szinte kimeríthetetlen tárháza marad idevonatkozó ismereteinknek. Amellett azonban igen értékes, sőt sok tekintetben mintaszerű, nagy munkájának az egyház belső életét, annak szellemi vonatkozású fontosabb megnyilatkozásait tárgyaló része is. Mindkét irányban nélkülözhetetlenül fontos a Payr Sándor által megkezdett munkának továbbfolytatása.

Másik nagyjelentőségű területe Payr Sándor munkásságának az egyházi ének- és zeneügy volt. Az ezzel való foglalkozás mindig a legkedvesebb volt számára. Már fiatal lelkész korában kiadott egy németnyelvű énekeskönyvet, később pedig egyik főszerkesztője volt a ma már szinte egyetemesnek mondható dunántúli evangélikus énekeskönyvnek. Maga ugyan jóformán csak fordításokkal, átdolgozásokkal gyarapította az énekeskönyv anyagát, de gazdag ismereteivel, tanácsaival mégis ő volt az egésznek irányító lelke. Lehetetlen elhallgatni, hogy az „Erős vár a mi Istenünk“ ma is használatos fordítása, amelynél megfelelőbbet a legutóbbi nagy pályázat sem tudott kitermelni, lényegében az ő munkája. Mégis megható önzetlenséggel nyújtott maga is segítséget azoknak, akik a hivatalos pályázat buzdítására megpróbálkoztak azzal, hogy jobb fordítást nyujtsanak egyházunknak. Pedig életének utolsó éveiben bizony nem egyszer keserűséget is okozott neki az a támadás, vagy kritika, amely életének legkedvesebb művét olykor érte.

Payr Sándor gazdag életmunkája azonban Isten ajándéka-ként él tovább az evangélikus egyháztörténetírás el nem hervadó lapjain, a multból tanulni akaró és tudó utódok hűségében és há-lájában és a hívő gyülekezetek Istent dicsőítő éneklésében.

Vak börtönben

A HAJDUKHOZ

*Nektek az Isten tengert nem adott,
idedobott az Óceán mögé,
de fölöttetek lengnek a csillagok, —
számítsátok ki a csillagok szögét!
A csillagoknak az összehajlását,
amelytől függ duzzadó véretek, —
lessétek meg a konstellációkat,
ők szűrnek a fűvekbe mérgeket!*

*Nektek az Isten tengert nem adott,
de véretekbe dobta ritmusát:
zúgó katlan a testetek... Lessétek
meg a művészet logaritmusát!
Zúgó katlan a testetek, úgy ültök
előttem, mint a forgó indulat
mozdulatlan szobrai, arcotokra
piros rózsát fest az alföldi Nap!
Ti azt mondjátok, hogy ez az egészség
rózsája... En azt mondom: a halál,
a cselvető halál rózsája játszik
arcotokon, ő vert titkon tanyát
tibennetek, ő gyúrja lábikrátok,
ő gyúrja mellkasotok, izmotok,
ő gyúrja agyvelőtök gözcsomóit,
szívetekben az ő keze motoz!
Úgy ültök itt előttem, mint a düh
bálványai, a földre letepert
benneteket a vad Történelem,
évszázadok kinja, egy vak keserv!
Itt heverték, mint a düh telt tömlői,
testetek a nedvtől szinte reped...
Lessétek meg a csillagok pályáit,
lessétek meg a szent művészetet!*

*Nincs más menekvés: új Eiffel-toronyt
kell építeni az eget felé,
ássátok fel gyorsan az Alvilágot,
hívjátok fel Szókratész szellemét,*

*hívjátok fel Plátont és az Argókat,
vágjátok a vad vérnek új utat...*

*Nincs más menekvés: új Eiffel-toronyt
kell fúrnotok az égbe, új kutat,
a művészet csillagtornyát húzzátok
a levegőbe, a vak ösztönök
hinárját rántsátok ki véretekéből,
amely alatt a Föld dühe dörög!
Építsetek új tornyot a magasba,
legyen a szívetek új motorok
zúgása, legyetek új vezetékek
és legyetek új transzformátorok!*

*Nem látjátok, hogy be vagytok kerítve
mindannyian már? Egy új Batu-khán
kacag szekértáborotok fölött, —
hol lesztek egy alkonyi nap után?
Nem lesz belőletek egy ép iz, szerte
lesztek szórva a Föld négy sarkain,
véretek folyamában fogtok úszni
s eltűntök a Természet ajtain...*

*A Természet ajtókkal van tele!
Nektek az Isten tengert nem adott, —
törjétek be a Térnek ajtaját,
amely mögött az Óceán zuhog!
Építsetek új kábelt a tengerhez,
amelyben a csillagok csendje él...*

*Most itt ültök véretek börtönében,
titeket vak börtönbe zárt a vér!*

Gulyás Pál

Gulyás Pál, a költő

A költő Rodin-szobor. Mint Rodin-nál az alak a kő félig nyersen hagyott tömbjéből, úgy bontakozik ki a költő egyénisége elődeinek konvenció-világából.

Gulyás Pál első kötete, a Juhász Gézával együtt kiadott Testvér Gályák, 1923-ban jelent meg. Ady ekkor már négy éve halott. Körülötte elcsitult a zivatar, neve nem harcbárd többé s alakja nem célpont. Hatása a mélyben, „ifjú szívek“ kábelén terjed tova. A nyomában felburjánzó irodalmi kilengések elültek. A konszolidáció társadalmi téren is megteszi első lépéseit.

Ez a világ adja Gulyás Pál föllépésének hátterét. Mit hoz e világba az új jövevény? Megjelenésének formáját tekintve: öntudatos és igényes föllépést. Az új költő poeta doctus. Öntudatát műveltsége adja, mellyel mint valami iránytűvel, külön zugot igyekszik magának keresni a költők glóbuszán, igényességét fiatalos idealizmusa szüli, mely a magasra és tökéletesre tör. Hangja nem hasonlít senkiéhez, de nem is egyéni: költészetünk nemes hagyománykészletéből veszi hozzá az anyagot, s azt igyekszik mondanivalójában esiszolni. Válogató, alkalmazó ízlése ritkán bicsaklik meg. Tartalmilag nézve: ifjúi idealizmusához híven a világot nagy, elvont formákban éli át: a lét és nemlét Hamlet-i síkján, s mivel az ezerarcú lét megragadásához még nincs elég eszköze s apró jelenségeit nem is tartja költőhöz méltónak, az Enyészet mindent elmosó Óceánját zúgatja verseiben. Egy fordított szimbólizmussal állunk itt szemben: Adynak a jelenségvilág eszköze volt ön maga kifejezésére, Gulyásnak tünet, melyből saját gondolatait, érzéseit olvassa ki. Ez a magatartása a Gulyás-„csír“.

Ezt a könyvet öt év cézurája választja el a Misztikus Ünepi Asztal verseitől. A magyar költészet közben Ady egyéni, lélek-világából a tárgyak világába, a népi és költői konvenciók szintjére merült fel. Gulyás saját belső nehézkedési törvényétől vonva, nem mindenben követte ezt az utat. Közben korával ő is közelebb került a világhoz, s ettől a közeledéstől az elvont mindenség tükre apró jelenségserepekre törött, de e jelenségeket a költő saját szemével s nem egy közösség pápaszemén át nézi. A Testvér Gályákban jelentkező Gulyási attitűd, az ott megfigyelt beleérező és felidéző készség itt már teljes erővel jelentkezik. A dolgok mögött a költő szíve dobog a maga halk, sokszor mégis nyugtalanító, nagytávlatú kérdéseivel. — Ha volt költészet, melyet pantheistának neveztek, a Gulyásét ezen a ponton panhumanistának kell nevezni. Ilyen címei vannak: A fák lassú szíve, A fák pályája, A néma lomb. S ha volt valaha impresszionizmus, mely az érzékek impresszionizmusa volt, akkor Gulyás ekkori versei a lélek impresszionizmusát jelentik. Ez a lélek itt még kérdez és tétován mereng. Még nem találta meg lengése irányát.

A versek hangja a költő tárgyi igényével szerényedett, úgy is mondhatnánk: tárgyérzékével finomult. Símán folyó, majdnem elbeszélő, prózai hang a Misztikus Ünnepi Asztalé, de már alig van benne konvenció, s elemeiben, kötésében, ritmusában ott lapang a kissé fanyar, ideges Gulyás-íz.

A harmadik kötet, az 1934-es *Tékozló*, a Gulyás-„csír“ teljes kibontakozását hozza. A költő természetérzése itt teljes diadalát üli. Gulyás itt egészen beolvad a természetbe. Úgy nézi a világot, mint a teremtés hajnalán felnyíló naív emberszem nézhette. Nem különbözteti meg magát a dolgoktól. Életét kiterjeszti mindenre. Úgy érzi, hogy kövekben, fáknban, fűvekben, a napszakok változásaiban az ő élete hullámszik tovább. Tudós szóval: mágikus gondolkodás jellemzi.

A Misztikus Ünnepi Asztal utolsó verse a szóról, a szó bűvös erejéről szól. Ami ott igény volt, e kötetben valóság lett. A költő bátran nyúl a szóhoz, érzéséhez, mondanivalójához hangszereli, s a meghódított szó teljes arzenáljával idézgeti a világ vele-egy lelkét. A kötet címadó verse, a többször átdolgozott *Tékozló*, Gulyás Pál életérzésének és képességeinek eddig legtéljesebb összefoglalása. Az ember és a természet egységének megszólatatása e vers ez egység kifejezésének legtökéletesebb eszközével, a zenei nyelv segítségével. A szobor kibomlott a kőből. Lehámlott róla minden fölösleges, felszabadult minden tagja s minden ízében Gulyás Pálhoz hasonlított.

Szobor, mely belülről készül, könnyen veszélyessé válhat alkotójára: magába zárhatja, s a művész önmaga tökéletességének foglya lesz. A *Tékozló* után Gulyást is ez a veszedelem fenyegette. De az a képesség, mely idáig hozta, adott neki erőt, hogy a magakovácsolta burkot is széttörje. Az a nyugtalan lényeghajlandóság, mely a fűveken, fákon a természet „titkait“ követelte, felülkerekedett egyensúly- és forma-igényén, s költészetének határait, a külső tökéletesség feladása árán is, kitágította addig a pontig, amelyen túl a „természet magánvalója“ hullámszik, a „lengő semmi“; ahol az „első dal anyja“ lakik, akit senki sem ismer, akitől minden származik; ahol a „személytelen Isten“ az úr, aki mindnyájunk felett rendelkezik.

Ady e világban élt s innen zengte felénk rejtelmes üzeneteit. Gulyás itt megint fordítva jár el: e világ felől törí az útát a titkok országa felé.

A *Tékozló* óta Gulyás versei nem jelentek meg önállóan, csak szétszórva a *Válasz*, *Protestáns Szemle*, stb. lapjain. Újabb alakulásának önállóan megjelent dokumentuma egy tanulmány: *Út a Kalevalához*. A lélek titkos gravitációját követve Gulyás tanulmányozni kezdte a Kalevalát s megtalálta benne tárgyasulva, epikai objektivitásban mindazt, ami benne lírai élmény volt. Ez

Tóth Béla: Gulyás Pál, a költő

hatalmas igazolás és bátorítás volt számára. A poeta doctus költői igénye, mely a külső tökéletességet is igen fontosnak tartotta, itt olvad meg véglegesen a Kalevala levegőjében, „Viipunen kamrájában“.

De nyújtott a Kalevala a költőnek még mást is. Ez az eposz egy népi közösség alkotása abban a forró, szűzi pillanatban, amikor ez a közösség a természet és kultúra határán megjelenik, s ez tanulság volt Gulyásnak arra, hogy célját, a természet Ding an sichjének megjelenítését legbiztosabban népe útmutatásai alapján, az évezredek népiség földalatti folosóján érheti el. Így szegődött költészetével a csodaszarvas nyomába. Így vezetett a költő útja az elvont mindenséget „fenkölt“ szférájából egyénisége tárnáján át népe mélyrétegébe, a geológiai magyarság bányáiba.

Adynak egyénisége volt a feneketlen kút, melyen át e világba lekerült, Gulyás korunk kollektív hajlamának megfelelően népén át száll alá. S itt, ezen a ponton, a népiségben, összeér költőnemzedékének irányával. Találkozik velük és rögtön el is hagyja őket, mint a gyorsvonal az álló órházakat.

Gulyást Németh László valaha „vidéki fiatalember“-nek nevezte. Csakugyan volt benne valami vidékies félszegség, de nem földrajzi, hanem kozmológiai értelemben. Nem közénk, „nem e világból való“ volt. A mi hétköznapi világunkban úgy járt ő, mint egy távoli égitest követe, egy rejtelmes küldetés terhét vonszolva s titkos ígéit mormogva. E világ és műveltsége által rádiktált formák között kissé mereven mozgott ez a különös tehetség, sámán volt egyházas talárban, de amióta tudatára ébredt küldetésének, ledobta talárját, bátran mozog, többé nem félszeg s hangja tisztán és erősen szól.

A magyar költészet front-térképén ma Gulyásé a legmeszszebbre tolt zászló.

Tóth Béla

Két új oktatásügyi törvény

Érdeemes elgondolkodni rajta, hogy tulajdonképpen miért űzik, hajtják úgy egymást a tanügyi reformok manapság, különösen pedig miért esik a középfokú oktatás rendszere újabb újabb gyökeres átdolgozások alá. Ezelőtt egy-egy tanterv két-három nemzedéket is kielégített, maguk a régi iskolafajták pedig évszázadokig is elszolgáltak. Ma lázas újítási vágy hajtja az embereket világszerte folyton más és más oktatási módok megalkotására.

Az élet gépesítése mindinkább hatalmába keríti a modern ember szellemét. Amint megkívánjuk gépi berendezéseinktől, hogy

a lehető legjobb hatásokkal működjenek, ugyanilyen követelményeket támasztunk szellemi berendezéseinkkel, nem utolsó sorban oktatásügyi intézményeinkkel szemben. Lehet-e rajta csodálkozni, hogy a tanügyi reformok már majdnem a gépkocsi-modellek módjára váltogatják egymást és a tanterv is, ha már három éve szaladt, ócska taligának számít?

Hazánk és a külföld között csak az a különbség, hogy nálunk az oktatás minden fokán és az iskolák minden fajtájában némi bizonytalanság érezhető, a külföldön azonban, főként Nyugat- és Észak-Európában, a népiskolák, a továbbképzők és a szakoktatás tekintetében már meglehetősen tisztázódtak a nézetek és állandósultak az alapelvek. Az elégedetlenség, amely a folytonos újítási vágyban mutatkozik, inkább a közép- és felsőoktatást érinti.

Hogy miért éppen a közép- és felsőoktatás van világszerte a kiegyensúlyozatlanságnak ebben az állapotában, ott kell keresnünk az okot, hogy a világháború sodrában végképen eltűnt a görög-római műveltség közvetlen elsajátításának vágya s vele végképen meghalt az évszázadok óta élő halott: a latin nyelv. A klasszikus műveltség valahogyan ízet vesztette, gondolatainkat és ízlésünket közvetlen hatásával már nem alakíthatja többé, hiába ismerjük még sokan, az idősebbek közül, magát a nyelvet elég jól, az, aminek a nyelv a hordozója; a szellem, már csak távolról érdekel bennünket. A latin nyelv, annyi emberöltőn keresztül a középoktatás gerince, végképpen kiszolgált, a modern embernek többé nincs rá szüksége. Amit lázasan keres és viharzó reformmozgalmakban egyre hajszol, de egyenlőre nem talál, az a latin nyelvnek alakító erőben és eszménytartalomban egyaránt méltó és korszerű pótlása. Ez a magyarázata a tudományos irányú nevelés terén világszerte mutakozó nagy kielégítetlenségnek, és szellemi kiegyensúlyozatlanságnak.

A most elkészült legújabb középiskolai törvényeink alkotója liceumok és gazdasági középiskolák felállítása által kíván egyensúlyt teremteni a magyar középiskolák, általában a magyar iskolák különböző fajtái közt. Túlnézve az előbb vázolt s az európai iskolaügyet egyetemesen érintő nehézségeken, azt kell tapasztalunk, hogy a magyar iskolaügy egyensúlyát még más körülmények is veszélyeztetik. A húsz év óta egymást érő iskolareformok során a népoktatás átszervezése, korszerűsítése, a falusi és városi népiskolák összehangolása, az első és középfokú oktatás szerkezetének egymásbaillesztése következetesen mindig elmaradt, holott éppen ennek kellett volna az összes többi iskolafajok átigazítását megelőznie. Ilyenképen a mai magyar népiskola messze van az egyöntetűség álláspontjától és akár fekvését, akár tanulóinak társadalmi rétegezetttségét tekintsük, bizony igen különböző teherbírású alapja a fölébe épített magasabb oktatási rendszernek. Már

pedig biztos egyensúlyt ingatag alapon még a legfejlettebb újítói ügyességgel sem lehet állandósítani.

Kétségtelen azonban, hogy ha a mostani népiskolát építésre alkalmas alapnak elfogadjuk és megmaradunk a törvény alkotójának eszmekörében és társadalomszemléletében, *a gyakorlati középiskoláról s ezzel a népiskolai tanítókérdésről szerzett törvényt, komoly, tiszteletreméltó munkának kell tekintenünk.*

A mostani tanítóképzőkből átszervezendő liceumok a nevelői munkára való előkészítést szolgálják olyan módon, hogy azért egyben gyakorlati középiskolákká is válnak s azok előtt a végzett növendékek előtt, akik nem férnek be a tanítóképző akadémiák zárt számába, nyitva áll az út — a gimnáziumi tanárképzőt kivéve — minden más tanár- és szaktanítóképző-intézetbe. Nyitva az összes gyakorlati irányú főiskolákba, mindazokra az életpályákra, amelyekre a törvény középiskolai érettségét kíván meg, és így választhatják pl. — hogy a falu szempontjából a legfontosabbat említsem csupán — a jegyzői, vagy szövetkezeti tisztviselői pályát is. Törvényünk keret-törvény lévén, sem a liceum tantervéről, sem a ráépített 2 éves tanítóképző akadémiáról a tantervi rendeletek megjelenéséig nem tudunk meg sokat. Reméljük azonban, hogy a multak tapasztalatain okulva, az enciklopédikus ismeretközlést mellőzik majd az új tantervben. Mert nem lehet elképzelni nagyobb veszedelmet, mintha 18—20 éves fiatal emberek a szellemi telítettség fölüenyés érzésével hagyják el az iskolát, kivált ha évekre, sőt évtizedekre olyan környezetbe kell kerülniök, amelytől semmi lelki ösztönzésben nem részesülhetnek.

A törvény általános indokolásában minden esetre megnyugtató fejtegetéseket olvashatunk arról, hogy a fiatal tanítónemzedékben fel kell kelteni és meg kell erősíteni a további önnevelésre és önművelésre irányuló elhatározott akaratot. Igen helyes, hogy az akadémiák mellett működő gyakorlóiskolák tanítóitól külön vizsgát követel meg a törvény. Tulajdonképen az volna jó, ha az összes iskolaigazgatónak is ugyanilyen, vagy hasonló külön vizsgálatot kellene letenniük. Nem egy országban régi, bevált rendszer ez az okleveles tanítók szakiskolán kívüli továbbképzésére. Kár, hogy a törvényalkotó éppen a holland és skandináv tanítóképzés példájára nem hivatkozik, pedig az Egyesült Államok, Németország és más nagy országok intézményeinek tanulmányozása korántsem bír azzal a fontossággal, mint a társadalmuk szervezésében kiváló és igazi népi műveltséggel bíró demokratikus kis nemzetek oktatásügyének s nevelési szellemének alapos megismerése. Azt sem hallgathatjuk el, hogy van az általános indokolásnak egy része, amely komolyan aggaszt bennünket. A tanítóképzés terjedelmével kapcsolatban a falusi tanító tevékenységi körének kibővülését világítja meg a törvényalkotó a többé-

kevésbé állandósult mellékfoglalkozások részletes felsorolásával. Mi azon a nézeten vagyunk, hogy a népoktatás olyan komoly és egész embert kívánó hivatás, s ezt a munkát a társadalomnak úgy kell javadalmaznia, hogy a tanítónak sem ideje, sem szüksége nem lehet mellékfoglalkozások halmozására. Van és lesz az országban elég képzett ember és mai napság már könnyen eljuthat a legeldugottabb faluba is, hogy gazdasági szaktanácsokat adjon, a gazdasági szövetkezeteket vezesse, hogy statisztikai adatok gyűjtését, vagy a választói névjegyzékek összeírását elvégezze. Már eddig is éppen eleget sinyli a falusi és tanyai népoktatás azt, hogy a néptanítót úgy ide-oda cibálják mindenféle mellékfoglalkozások örvén, hogy annak az igazi nevelői munkára alig marad már érkezése. Azok pedig, akiknek a törvény beleszólást ad a tanító munkájába, legtöbbször éppen a mellékfoglalkozások elvégzésének sikere szerint bírálják el nevelői egyéniségét. Ez az intézményes sokoldalúság talán bevált volna ezelőtt 50—60 évvel, de mai napság a tanító nem lehet már ebben az értelemben faluvezető. csak abban az igazi értelemben lehet, hogy 9 évig tartó nevelői munkája után az ő keze alól kerülnek ki az eljövendő Magyarország derék, művelt, becsületes falusi polgárai.

Amit a törvényben és indoklásában a *leányliceumokról* olvashatunk, azt a reménységet kelti fel bennünk, hogy a *nőnevelés ügye nagyot fog nyerni ennek az iskolafának életrehívásával, főképpen protestáns nőnevelésünket fogja majd új, egészséges, szabad szellem áthatni*. Kivált ha a tantervben is érvényesül a törvényalkotó abbeli szándéka, hogy az iskolai nevelés súlypontját az ismeretközlésről a kedély kiművelésére tegye át.

A gyakorlati irányú középiskolák második csoportját a szintén a polgári iskolára, vagy a gimnázium alsó tagozatára épített Gazdasági Középiskolák teszik. Mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi irányú, vagyis három, egymástól merőben eltérő iskola-fajta találunk itt a gazdasági jelző alatt. A szó maga is kissé erőltetett ebben a tágabb értelemben, s német mellékizét érezzük. Ezek az iskolák is majd rendeleti úton kapnak részletes tantervet s így még nem láthatjuk világosan az iskola felépítésében, vagyis az általános ismereti tárgyak és a szaktanulmányok és gyakorlatok egymáshoz való viszonyában a pontos arányokat. Az sem tűnik ki a törvényből, hogy mi történik majd a már meglévő középfokú, gazdasági, felsőbbipari és felsőkereskedelmi iskolákkal. Különösen az utóbbiak sorsa, az egyetlen igazán sikerültnek mondható magyar szakiskola jövője érdekel bennünket teljes mértékben. Az új kereskedelmi irányú gazdasági középiskolában csak egy kötelező élő idegen nyelv lesz. A felsőkereskedelmi iskolában igen helyesen kettő van: német és francia. Minthogy Magyarországon lehetetlen elképzelni kereskedelmi iskolát németnyelvű oktatás nélkül, világos, hogy a kereskedelmi középiskolában a német

lesz az egyetlen kötelező nyelv s így bennük igen könnyen a kizárólagos német irányítottság jut majd érvényre.

De a gazdasági középiskolával szemben elvi jelentőségű kifogásokat is kell tennünk, amelyek elsősorban a mezőgazdasági és az ipari irányú iskolákat illeti. Az általános ismeretek közlése — kivált ha az iskola a gimnáziumok keretében ezek párhuzamos felsőtagozataként szerveztetik meg, — nagyon könnyen el fogja nyomni a tulajdonképpeni szakirányt s komoly szakkiskola helyett lesz belőle ú. n. potyatantárgyakkal megkönnyített gimnázium. S a távozó növendékek nem vezetésre hivatott szakemberek lesznek majd, — ahogy a törvény szeretné, — hanem elurasodott, tudálékos műkedvelők.

Úgy érezzük, hogy a magyar nevelésügy mellékútra tévedt az általános ismeretek és a szaktudományok közlésének négy évfolyamú középiskolákban való egyesítésével. Ezen az úton megdrágítjuk magát az oktatást, jogosulatlan társadalmi igényeket támasztunk a tanulóknban, veszélyeztetjük a szakképzettséget és fölöslegesen szaporítjuk a külön igényekkel fellépő diplomások számát. S mindezeknek a tetejébe mi magunk nehezítjük meg, hogy a magasabb szakismeretek általánosakká váljanak.

Évekkel ezelőtt egy tanulmányomban a magyar iskolarendszer legfőbb hibájául azt róttam fel, hogy nevelésen kívül társadalmi előjogok osztogatásával is foglalkozik s különösen az érettségi bizonyítványnak biztosít olyan varázslatos erőt, amely tulajdonosát társadalmi előjogok, osztályöntudatok birtokosává avatja. Maga a törvény alkotója is érzi ennek a helyzetnek a fonákságát s a gyakorlati irányú középiskoláknak érettségi vizsgálat tartására való jogosultságát azzal magyarázza, hogy „a társadalomban *talán tévesen*, de mégis az a felfogás alakult ki, hogy az érettségi bizonyítvány az elismerten magasabb külső ismertető jele“, meg aztán, hogy az érettségi vizsgálat „a művelt középosztályhoz való tartozás és az általános műveltség *elismerésének* egyik feltétele“. Úgy gondolom, mai napság nem szabad ilyen előítéletek szempontjából látni a magyar művelődés, különösen pedig a szakképzés menetét. Nekünk protestánsoknak meg éppen nem szabad elnéznünk, hogy a magyar nép egyetemes szellemi felemelkedése rég elavult előjogok és társadalmi balítéletek zátonyán felakadjon.

Mostanában, ha a Duna völgyének újra rendezéséről esik szó, mind gyakrabban halljuk Nyugat felől *Staatsführende Schicht* kifejezést. Nos, nekünk nem *Staatsführende Schicht* kell, mint előjogos néposztály, hanem öntudatos, művelt magyar tömegek kellenek. A gyakorlati oktatásnak és a szakképzésnek olyan rendszerének kell a gyakorlatban kialakulnia, amely senkit társadalmi környezetéből nem bolygat ki, „az általános műveltség elismerését“ nem szabadalomlevélhez köti, hanem ontja olcsón, szívesen egyre erősödő sugárral mindenszomjúhozómagyarnak. *Hartyáni Zoltán*

Az új magyar történetiszemlélet alakulásához

— Válasz Joó Tibornak. —

E folyóirat márciusi számában megjelent cikkemben egy új magyar történelmi irányzat kialakulásáról próbáltam beszámolni. Beszéltem arról, hogy vannak a legfiatalabbak között történészeink, akik a háború után fellépő és uralomra jutó idealista, spiritualista megalapozottságú történetiszemlélettel, az ú. n. szellem-történettel szemben bizonyos szempontból ellentétes látásmódot vallanak. Ezzel kapcsolatban ki kellett térnem mindarra, amit az új irányzat a szellem-történet szemléletében és módszerében kifogásol. Ezek a kifogások elsősorban a szellem-történeti módszer jegyében született történelmi munkák ellen szóltak, az azokban megnyilvánuló történetiszemléletet vették kritika alá. Felhasználtam természetesen egy-két helyütt a rendelkezésemre álló idevonatkozó történetlogikai munkákat is, így Joó Tibor szellem-történeti bevezetését, de — hangsúlyozom, — főként arra voltam tekintettel, hogy hogyan jelentkezik a szellem-történet a gyakorlatban. A kis cikk távolról nem lépett fel azzal az igénnyel, hogy az új irányzat történetlogikai kifejtője legyen, csupán egyszerűen fel szerettem volna hívni a figyelmet az új jelenségekre. Egy nem filozófiai folyóiratban nem filozófusok számára historiografiatörténeti problémáról szólva, nem fordított különösebb gondot arra, hogy terminológiája mindenben fedje a filozófia terminológiát.

Balvégzetemre, mert Joó Tibor a szellem-történet védelmében, ugyancsak kioktatott mint a Filozófus e Szemle áprilisi számában. Elmondta, hogy könyvét alaposan félreértettem, sőt a félreértések alapján meg is hamisítottam, a filozófiai terminológiával egyáltalában nem vagyok tisztában, teljesen hibásan látom a szellem-történet lényegét és végezetül azt is megállapította, hogy az általam vázolni próbált történetiszemlélet nincs is, hiszen ha jól elolvastam volna az ő könyvét, vagy esetleg Rickertet, Sprangert, Diltheyt, világos lenne előttem, hogy a szóbanforgó történeti irány is beletartozik a szellem-történetbe.

Nos, a Filozófustól kapott ilyen, főként terminologiai megleckéztetés¹ után is kénytelen e sorok írója előző cikkét teljes egészében fenntartani. A nélkül, hogy terminologiai vitába óhajtanánk bocsátkozni és ebben a tekintetben Joó Tibor fölényét, akár

¹ Bírálóm még sajtóhibákat is szememre hány.

igazát kétségbe akarnók vonni, megpróbáljuk újból összegezni kifogásainkat a szellemtörténettel szemben és megpróbáljuk a szellemtörténetétől eltérő új irányzat lényegének kifejtését.

Akármilyen történelmi módszerről, akármilyen történetiszemléletről is legyen szó, mindig vannak alapos eltérések a gyakorlat és elmélet között. Az elméletben élesen elhatárolt megkülönböztetések a gyakorlatban elmosódnak, az elméletben filozófiai úton pompásan tisztázott fogalmak a gyakorlatban összezavaródnak, majd minden egyes kutató írásában más és más értelmet nyernek. Bárhogyan is tiltakozzék a szellemtörténet elmélete az objektív szellemnek a szubjektív szellemmel való összekeverése ellen, bármilyen éles megkülönböztetéseket vegyenek föl a szellem egyes kategóriái között, ez a filozófusokra marad kötelező és csak náluk marad következetes, a gyakorlatban nem gondolnak állandóan a fogalmak kialakulásának menetére, a szellemtörténeti munkák vagy nagy részében már előbb-utóbb úgy beszélnek a szellemről, az ideák világáról, az értékek világáról, mintha az szinte szubsztanciális léttel bírna. Fölteszik valami új eszme, valami új szellemi tartalom, új mithosz feltűnését és ebből vezetik le a kor egész történetét. A szellemet önálló, külön léttel bíró tényezőnek fogják fel és ezzel irányítatják az emberi történelmet. A történetész feladata számukra az, hogy megállapítsák egy-egy korra vonatkozólag, milyen eszmék, értékreirányulások mozgatják a történelmi egyedeket, vagy kollektívumokat és mennyiben valósulnak ezek meg.

De ha még az éles distinkció megtétetik is, ha úgy fogják fel a szellem fogalmát, ahogy azt a szellemtörténet elmélete megköveteli, akkor is csupa oly tényező válik a történet mozgatójává, mint szellem, eszme, érték, akarat, tehát az empirikus megismerés számára merőben transzcendenciák. Mind filozófiai fogalmak, megismerésük filozófiai módszerekkel lehetséges. Jó szellemtörténetész tehát ezek szerint csak az lehet, aki jó filozófus. A történetírásba — mely végeredményben mégis csak empirisztikus tudomány — ilymódon belekerülnek olyan módszertani elemek, amelyek tőle alapjában idegenek, filozófiai módszerek, absztrakción, spekuláción alapulnak.

Nem a filozófia ellen küzdünk tehát, hanem a filozófiai módszerek alkalmazása ellen. A történetírás módszerei nem lehetnek a filozófia módszerei.

Ami a másik vitapontot, az új szociológiai beállítottságú irány kialakulását, egyáltalán létezését illeti, itt sokkal könnyebb dolgunk van. A számunkra kijelölt szűkebb terjedelem miatt nem bocsátkozhatunk részletesebb fejtegetésekbe, megelégszünk annak kimutatásával, hol vannak az ellentétek szellemtörténet és az új irányzat között. Főként Hajnal István történetírását vesszük vizs-

gálat alá. Hiszen, mint előző cikkünkben is megmondottuk már, ő az új mozgalom úttörője. Am Joó Tibor egyszerűen azon az alapon, mert Hajnal is szintetikus alapokon foglalkozik szellemi tartalmakkal, őt is megteszi szellemtörténésznek. Hogy mennyire jogtalanul, — ha nem vagyunk is tekintettel Hajnal kijelentéseire — munkáiból, módszertani elveiből könnyen bebizonyíthatjuk.

A szellemtörténet szerint a fejlődést célok, érték-akarat, érték-motívumok viszik előre, ezek adják a történeti változások magyarázatát. Hajnal pedig és utána többen éppen azt fejtegetik és munkáik is azt igazolják, hogy ha egyes emberek életében kétségtelenül megvannak is ezek a gondolati tartalmak, ha az ember élete folyamán unos-untalan értékel is, lebegnek előtte különböző célok, melyeket meg akar valósítani, az egész embervilág története mégsem ezektől az egyéni értékre irányulásoktól függ, a társadalom élete nem tudatos. „Nem intézmények, társadalmi képletek alap gondolata, értelme adja a fejlődés menet irányát, — mint azt a német idealisztikus irány elképzei, — hanem a szociológiai mozgás, ami alattuk folyik.“ Nem szellemi, vagy gazdasági ösztönök, egyszóval belső tartalmak az irányadók, hanem egyszerűen a mozgás folyamatának természete. A szociális egymásra hatás formáinak változása, a dinamika szabja meg a történeti változásokat, nem a belső tartalmak változása, új gondolat, új szellem feltűnése. Nem azt kell kutatnunk, hogy milyen szellem mozgat egyeseket, hanem hogy milyen szellem kifejlődésére van alkalom. Objektív szellem, kultúra, eszme, mítosz, tehát eredmények, a társadalmi struktúra eredményei. Eppen itt van a lényeges látásmódbeli különbség. A szellemet ez a szemlélet nem látja primérnek, hanem ellenkezőleg, a társadalmi viszonyok következményének.

Hogy gyakorlati példát idézzünk, ez a szemlélet az újkori kapitalista fejlődés kialakulásának motívumát nem fogja kapitalista szellemben, vagy mint Max Weber, a protestáns szellemben keresni, hanem természetesen módon a középkor apró tömegmunkájára mutat rá, mint amelyik alkalmat adott a kapitalista fejlődés és vele együtt a kapitalista szellem kialakulására. Egy másik, Joó Tibornál is szereplő példát említünk még. Az új történetsszemlélet a technika kifejlődésében nem egy idea objektiválódását látja, egyáltalán tagadja, hogy a technika előrehaladását valami célratoró akarat segítette volna elő, sőt az itt-ott felmerülő akaratok éppen a technika kifejlődése ellen törekedtek. Nem, mint minden történeti folyamatban, itt sincs célra-tartás, tudatosság az egész fejlődés a lassú, öntudatlanul elmélyülő szakszerű, céhszerű munka eredménye.

Ha a szellemtörténet elmélete tágítható annyira, hogy mind-ezek után is besorozza ezt az újszerű történelemszemléletet a maga irányába, ám tegye, a terméketlen terminológiai vita nem

Jelek és magyarázatok

lehet célunk, annyi azonban kétségtelen, hogy ez az új irány más látással, más módszerekkel közeledik a történelem felé, mint ahogyan ezt eddigelé az ú. n. szellemtörténészek tették.

Ennyiben talán mégis csak sikerült bebizonyítanunk, hogy a multkori cikkünk mégsem volt merő ifjú titánkodás, alaptalan frondörködés. Végezetül még csak azt óhajtanók újból leszögezni, hogy nem kívántunk a szellemtörténet ellen támadást indítani, vagy különösen nem akartuk nagy béka-felfuvalkodottsággal detronizálni, „elhantolni“, mint bírálónk azt a szemünkre veti. Egy újszerű szemléletmód alakulására mutattunk rá, annak jogosultságát igyekeztünk vitatni, de erősen hangsúlyoztuk, hogy „a szellemtörténeti mozgalom nagy eredménye, a szintetikus, az egész történelmi életvilágot egybelátó történetiszemlélet sajátja ennek a most formálódó új irányzatnak is“ s így ez „tulajdonképpen a szellemtörténeti mozgalomnak egyenes folytatása, realista irányban való továbbfejlődése.“

Istványi Géza

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

EGYHAZ ÉS NEMZET. Bármilyen legyen is valakinek a felfogása azokról a magyarországi „nemzeti szociálista“ törekvésekről, melyek a nemzet életének átformálásában a jelenlegi vagy eddigi kormányzatokénál radikálisabb tempót és módokat sürgetnek, annyi bizonyos, hogy nekünk, mint az evangéliumi keresztyénség hordozóinak, nem szabad kézlegyintéssel napirendre térnünk e jelenségek felett. Az idők jelei kiáltva figyelmeztetnek arra, hogy a keresztyén egyházak élete is nagy átalakulások előtt áll, sőt már jelenleg is nagy átalakulásokon megy át. Az öncélú nemzeti élet, a sajátos magyar léterdek hatalmas szózata egyre erősebben tör fel a mélységekből és az evangélium hitvalló egyháza ezt az Isten parancsa szerint való ősi ösztönt nem hagyhatja magára, nem engedheti elferdülni, elvadulni, hanem egyenesen megszentelni hivatott és köteles.

Ezért, mint igen jellemző kortünetet, mindenképpen érdemes figyelmünkre méltatni azt a nyilatkozatot, amely az „Összetartás“ című hetilap husvétiszámában „Út és cél!“ címen jelent meg s a magát „hungarizmusnak“ nevező nemzeti szociálista mozgalom állásfoglalását körvonalozza a keresztyén egyházakkal szemben.

Van ebben a nyilatkozatban kétségtelenül igen sok olyan tétel, melyeket csak helyeselhetünk és készsággel aláírunk. Így teljes egyértelműséggel valljuk mi is, hogy „a nemzeti öntudat a krisztusi igazságból meríti emberi méltóságának, erkölcsi elhivatottságának bizonyosságát“. Alapigazságként fogadjuk el, hogy „számunkra a keresztyén igazságot történelmi magyar egyházaink hirdetik és tanítják“. Nagyon örvendünk e kijelentésnek: „Az egyházak munkája a nemzet életének lényeges tényezője.“ Sok ellenkező híreszteléssel szemben megnyugvással vesszük tudomásul, hogy a mozgalom az egyházakat munkájukban védelmezni, támogatni kész és a nemzeti állam feladatának tartja e munka lehetőségeinek teljes biztosítását.

Semmi kifogásunk nem lehet az ellen sem, sőt ősi magatartásunk és gyakorlatunk igazolását látjuk abban a követelményben, hogy az egyházak munkája „teljes egészében a magyar nemzet építésére gyümölcsözőzzék.“ Teljesen igaz, hogy nekünk mindekelőtt és felett „a közös vér kötelékében“ kell megvalósítanunk „az Isten magyar családját“.

Egyenesen aranyiszavak gyanánt kell üdvözlönnünk a következőket: „Lehetetlen megengedni, hogy a történelmi egyházak egymással áldatlan harcokat vívjának, egyik a másiknak hitelét, tekintélyét, értékét lerontsa, hogy egymás őszinte hitű tagjai között először is a családi életben, azután a társadalmi és közélet terén széthúzást, békétlenséget, elhidegülést, sőt gyűlöletet támaszszanak, ami ellenkezik Krisztus Urunk parancsával és a nemzet egységes erejét megbontja.“ „Amint a magyar testvéri közösség igaz tagjai között nem lehetnek első és másodosztályú magyarok, úgy nem engedhető meg az sem, hogy egyik egyház a másiknak tagjait másodrangú vagy hamis keresztyéneknek bélyegezze és erkölcsi tisztességükben meggyalázza.“

Végre azt is megnyugvással állapíthatjuk meg, hogy a mozgalom helyesen látja a vallástanítás célját, mikor annak feladatát az igaz keresztyén emberek formálásában jelöli meg és az állam kötelességének nyilvánítja a gondoskodást afelől, hogy „az egyház intézményei és az egyház részéről végzendő szükséges missziók anyagilag megalapozva, tökéletesen működhessenek.“

Az, ami ebben a nyilatkozatban, ezeken a helyes meglátásokon túl foglaltatik, a közlemény terminológiája szerint a „vallási“ és a „politizáló“ egyház éles megkülönböztetésében egy olyan valláspolitikai sejtetése, melyre sok szempontból fel kell figyelnünk.

Előttünk kétségtelen, hogy a nyilatkozat „vallási egyház“ alatt az igazi, lelki, evangéliumi egyházat, Krisztus hitvalló testét érti. Erre vonatkozólag beszél „vallási totalitásról“, amelyet „abszolút helyesnek“ tart.

A „politizáló egyház“ alatt, amelyet „semmiféle formájában

Telek és magyarázatok

nem tűr meg“, a „világi totalitásra“ való törekvést érti, mely „egyházpolitikai feltételek teljesítésétől teszi függővé az „üdvözülést“, holott annak csak „vallási feltételei“ vannak.

A magunk részéről, saját evangéliumi egyházainkban nem érezzük érintve magunkat e vád által. Azonban aggodalommal látjuk azt, hogy e lényegében helyes szétválasztás gondolata két olyan tételre vezette a mozgalom vezetőit, melyek súlyos félreértésekre és veszedelmekre vezethetnek a nemzet életében, amennyiben annak közvéleményébe átterjedhetnek, még politikai fordulatok estleges hatóerejétől eltekintve is.

Az egyik így hangzik: „Éles határvonallal különválasztjuk a vallás-nevelést a nemzetneveléstől“.

A másik pedig így: „A mi mozgalmunk az egyes egyházakkal szemben olyan mértéket fog álláspontjai megválasztásánál tartani, amilyen mértékben az egyes egyházak megóvják semlegességüket a magyar népi közösség most folyó alkotóharcaiban.“

Meggyőződésünk szerint a vallásos nevelés, ha igazán az, nem választható el a nemzetneveléstől. Ez ellenkezik magának a nyilatkozatnak szellemével is, mikor helyesen állapítja meg, hogy csak igaz keresztyén emberekből lehetnek hazájukat, nemzetüket, fajtájukat szerető egyének a nevelés által. De a magyar keresztyén egyházak sokszázados iskolai munkáját nem is érheti az a vád, hogy vallásos nevelésük által nem ilyen nemzetnevelést szolgáltak volna. Gondoljunk csak az ősi protestáns kollégiumok munkájára: mi lett volna nélkülök a magyar nemzetből? Nem „politizáló“ értelemben, hanem lelki és szellemi jelentés szerint igenis nélkülözhetetlen lesz a jövőben is a magyar keresztyén egyházak teljes erőből való részvétele a nemzetnevelésben s ennek módjait, intézményeit bármely valóban nemzeti kormányzatnak elsősorú kötelessége és érdeke lesz biztosítani.

Ugyanígy valljuk azt is, hogy végtelenül szomorú és káros volna, ha a magyar keresztyén egyházak „semlegességet“ tanúsítanának a magyar népi közösség alkotóharcaiban, ha őket valaha is erre a semlegességre kényszerítenék. Hiszen maga a nyilatkozat is azt mondja, hogy a pap legyen „magyar pap“, neveljen „magyar keresztyéneket“.

A hitet nem lehet és nem szabad bezárni a templom falai közé, annak ki kell áradnia onnan a nemzet életére, hogy megszentelje azt. A politikai pártharc természetesen nem az egyház küzdőtere s ha csak az ettől való tartózkodást értjük semlegesség alatt, nincs szavunk ellene, sőt helyeseljük is. Azonban mindenkinek nagyon kell vigyáznia arra, ha nemzete jövőjét valóban szívében viseli, hogy egy könnyen és világosan meghatározható követelményt ne szélesítsen ki olyan súlyos fogalom használata által,

mely aztán a gyakorlatban végzetes korlátozások és kényszerítések olcsó jelszavává válhatik.

Semmi sem fontosabb, mint minél sűrűbben és minél alaposabban tisztázni s közvéleménnyé tenni nemzeti jövődönk alkotótényezőinek valódi szerepét s hogy ezek között az egyház, a keresztyénség alapvető és elsőrangú, az minden kétségen örökre felül áll.

Paniti Nagy Antal

HÁT BÖZÖDÚJFALU?... Az udvarhelyszéki kis Bözödújfalú szokatlan hírnévre tett szert még jóval a háború előtt. Ott éltek ugyanis az erdélyi szombatosok megfogyatkozott felekezetének utolsó tagjai, akik abban a „boldog világban“, mikor még nem igen fessegették a „faj vagy felekezet“ problémáját, levonták „felekezetük“ hitelveinek összes következményeit és annak rendje-módja szerint — *áttértek zsidónak*. Bözödújfaluba valószínűleg lassabban érnek el a szenzációk, de ha elér majd a magyarországi „zsidótörvénynek“ a híre oda is, erősen csodálkozni fognak a jó zsidó-székely atyafiak, akiknek ősei közt soha nem volt egy szál zsidófajú sem, hogy most már ők — elvben — nem székelyek, nem magyarok, hanem zsidók s ha történetesen eszükbe jutna Magyarországra költözni, csak 20% erejéig kapnának helyet a nemzet életében.

A bözödújfalusiakat aligha fogja különösebben izgatni ez a tudat, hiszen sohasem alapítottak gyárat, nem igen kereskednek nagyban és nem részesülnek semmiféle részvénytársaság busás osztalékaiban, ősapáik módján ők is csak a sziklás székely földcskét túrják. De példájuk itt van és élesen belevilágít a faj és felekezet vitájának kusza rengetegébe, hangosan hirdeti, hogy valahol nincs rendben a dolog.

A keresztyénség, igazi értelmében nem „ebbe a világba“ biztosít szabad belépést, hanem Isten országába, mégpedig százalékos arányszámra való tekintet nélkül, mert az Ige az egyénhez, a bűnös emberhez szól. A törvénytervezet pedig a keresztyén embert ebben a világban, a mulandó, tülekedő, üzleti világban akarja érvényesíteni 80 százalékos erejéig. Ha jóhiszeműek vagyunk, azt kell hinnünk, hogy itt egy nyolevanszázalékos földi Civitas Dei készül megvalósulni. A keresztyén ember azonban tiltakozik a *mennyiség* elvének e különös alkalmazása ellen és ha egyéni érvényesüléséről van szó, méltatlannak kell éreznie, hogy ezt a lelki kategóriát, egyháztagságát kelljen emelőnek használnia, ha pedig Magyarország jövőjének kialakításáról van szó *szellemi értelemben*, nem elégedhetik a 80 százalékkal, ő csak százszázalékos krisztusi magyarságot fogadhat el ideálképeének.

Tehát: a zsidóság faj és nem csupán felekezet. Mondjuk ezt

Jelek és magyarázatok

nem a zsidóság ellen, hanem a keresztyénség igazi értelmének és méltóságának megmentéséért. Miért jelentsen előnyt, érdemet a zsidónak az, hogy — néha külső okért — kikeresztelkedett, mikor sok-sok évszázadon keresztül keresztyén volta nem jelentett anyagi előnyt például a magyar parasztnak? A magyarságnak érvényesülnie kell hazájában minden más faj előtt s a százalékot a politikai bölcsesség majd megállapítja, de a keresztyénség szellemével ellenkezik az, hogy minőségi kategóriáját mennyiségi alapon, „ennek a világnak“ berendezésére használják fel.

Ernyei Gáspár

MINDENNAPRA EGY VEZÉR! A tojóstyukról szóló kis gyermekversike jut eszébe annak, aki a magyar utcákon sétál s ha akarja, ha nem, itt is, ott is röpcédulákra esik a szeme, amelyek ezt meg amazzt cégjelzik a magyar nép csalhatatlanul egyedüli vezérévé. Tegnapelőtt Böszörmény Zoltán, tegnap Festetich gróf, ma Kémeri Nagy Imre, holnap Nemtudomki... „Kotkodács, kotkodács, mindennapra egy tojás!“ Szegény jobboldali magyar emberek ugyancsak kapkodhatnak lélekzet után ebben a székről-székre játékban. Még meg sem melegedhetik az emlékezetben az egyik „vezér“, már jön a másik „milliók nevében“.

Ma minden nép messiást vár és hivatását keresi. A magyarság tanácstalan, iránytvesztett körbentopogását semmi sem jellemzi jobban, mint az, hogy százak és ezrek dobják magukat az első kezügybeeső vezér után, aki rendszerint maga is ép olyan naív és vak, mint a nyomába tóduló világtalanok.

„Milliók nevében éljen Kémeri Nagy Imre, a magyar nép vezére! Jöjjetek velünk a magyar feltámadás felé!“ — így szól az egyik ilyen röpcédula. Savonarola pedig azt íratta jó néhány száz éve a firenzei városháza homlokzatára: *Krisztus Firenze királya*. A feltámadást váró magyar népnek is csak egy vezére lehet: Jézus Krisztus. S aki majd a nemzetnek megújulás után való szomszoruhozását az igazi építő munka vágyává és készségévé fogja átértékelní, csak a Krisztus mindenek felett való királyságáért vívott harc vezére lehet, milliókért és milliókkal.

Ernyei Gáspár

KRITIKAI SZEMLE

Nagy Sándor Béla: A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint. 147 lap. (Theol Tanulmányok 51. szám.) — Debrecen, 1937.

Az evangéliumi keresztyén egyháztörténet, dogmatika, polemika, gyakorlati theologia, vallásfilozófia mezején alig tíz esztendő alatt félszáz protestáns magyar theologus mutatkozott be a Theol. Tanulmányok sorozatban. Nagy Sándor Béla ímé a második félszáz sorát nyitja meg evvel a liturgikai tanulmányával, amelyben a közhiedelem szerint annyira gyér liturgiával rendelkező református istentisztelet gazdag történetét, elméletét és gyakorlatát elemzi.

A római katolikus előzmények, vagy ellentétek, források, vagy visszatartó hatások ismertetése éppolyan tanulságos, mint a református istentisztelet fogalmának (Isten dicsősége), lehetőségének (a Szentlélek ereje), szükségességének (Isten így akarja), céljának (tökéletessé nevelés = építés) bemutatása. Elvi alapjai után gyakorlati megvalósulásának útján látjuk Kálvin felfogását a liturgus személyek, interna és externa vocatiójuk, cselekményeik körül, továbbá azokat a követelményeket, amelyeket a sacramentáliákkal, rendkívüli istentiszteleti alkalmak idejével, rendjével, módjával szemben felállít.

Nemcsak latin és francia Kálvin-idézetek rengetegéből épül fel ez a pompásan áttekinthető, csaknem a Kálvin logikájára emlékeztető tanulmány, hanem a genfi reformátorról és munkájáról szóló egykori és legfrissebb monografiák eredményeit is leszűri és felhasználja.

A nagy gonddal összeállított dolgozat szinte a tökéletesség igényét leheli magából: a lexikális pontosságú és terjedelmű adatok mellett olyan biztos kézzel húzta meg a rendező vonalakat és ellenmondást nem tűrő következményeket, hogy ma erről a kérdésről többet, mélyebben szántó és kimerítőbb dolgozatot sem felmutatni, sem írni nem lehet.

A doktori disszertációnak készült munka becsületes teljesítmény.

Incze Gábor

Hegyaljai Kiss Géza: Szívem temploma. (Házi imakönyv protestáns keresztyének részére, mindennapra és különféle alkalmaakra. — Kiadta Debrecen sz. kir. város és a tiszántúli református egyházkerület könyvnyomda vállalata. 1938.)

Az imádságos könyv az Istennel való beszédre tanít. Amint a lírai költő szavakba önti az érzelmeket, amiket mi nem tudunk elmondani, az imádság szerzője is azt mondja ki, aminek kifeje-

zésére vágyunk. Az imádság a hit lírája. A dicsőítés, hálaadás és kérés három elemének bensőséges egybeolvadása. Beszélgetés a végtelenül Legnagyobbval, aki mindenható titokként állna feletünk tökéletességében, ha nem volna egyúttal szerető Atyánk. Ebből következik az imádság nyílt őszintesége, az Isten előtt kiárt kebel, az odaadás békéltető nyugalma és a hit felemelő ereje. Gazdag bányái ezek az imádságszerző ihletett óráinak.

Hegyaljai Kiss Géza ebből a kincsesbányából olyan értékeket hozott fel, mely sok ezer imádkozó olvasójának lelkét gazdaggá teszik. Az egyszerű hang, a sallang nélkül való felszárnyalás, a boldog meghódolás, a hittel telt bűnbánat meghatottsága, az élet változásaiban az örökkévalóság felé fordulás, mind kaput tár felfelé, mutatja az utat, vigasztal az igazsággal és erősíti az életet.

Az imádságos könyv legnagyobb részét az év minden napjára szánt imádságok töltik be, az e napra szánt szentírásbeli hely megjelölésével. Ezzel mindennapos forrása a lelki épülésnek, az élet állandó megszentelésének. Ezután alkalmi imádságok következnek, könyörgések betegekért, ravatali, temetési imádságok. Függetlenül a Miatyánk, az apostoli hitvallás, Kálvin két imádsága, mutató az angol és holland imádságos könyvből.

Ez a könyv nem bizottsági tárgyalásokon fakóvá szűrt alkotás, sem különböző hangú, egyénenként kiváló szerzők munkáinak különböző hatású gyűjteménye. Költői lelkű, eleven hitű evangéliumi ember üde, egyéni megszólalása. Ez az igazi protestantizmus. Az egyén lelkében megerősödött keresztyénség, amellyel minden hívő vállalja a közösséget.

Ez a könyv a protestáns egyházak hívőinek maradandó imádságos könyve lesz.

Hamvas József

Dr. Thim József: A magyarországi 1848/49-iki szerb fölkelés története. (II. kötet, Budapest, 1930. II. kötet: Budapest, 1935. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok a nemzeti-ségi kérdés történetéhez. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat.)

Thim nem ismeretlen kutatója a magyarországi szerb mozgalmak történetére vonatkozó forrásanyagának. Évek hosszú sora óta foglalkozik már ezekkel a kérdésekkel és ezeknek kihatásával s jelen könyve csak betetőzése nagy szorgalommal és páratlan hozzáértéssel eddig megírt tanulmányainak. Tudományos szempontból méltóan sorakozik e könyve a Tört. Társulat eddigi nemzetiségtörténeti kiadványaihoz, melyek Szekfű, Steier és Miskolczi tolla alól kerültek ki. Szomorú tapasztalatot szűrhetünk le könyvéből, nem a tudomány számára, hanem a magyar életkérdések szempontjából. Thim kutatásainak eredménye az, hogy

„az 1848/49. szerb fölkelés indítóoka a szerbek egyesítése és az egységes szerb birodalom fölállítása volt.“ Ez az önállósítási törekvés tör ki a kiadvány minden sorából s az eredeti, vagy már kiadott politikai programoknak, beszédeknek hosszú sora buzdít, lelkesít a szerb felszabadítás érdekében. Leszűrhető ebből a tényből az a megállapítás, hogy a mai magyar szomorú helyzetnek nem annyira a magyar kormányok nemzetiségi politikája volt az előidézője, hanem a nemzetiségek már akkor határozottan követelték a Bácskának és a Bánátnak a nagy szerb államhoz való hozzácsatolását, valamint Bosznia-Hercegovinának Szerbiával való egyesítését. Thim könyve ezeken a kérdéseken kívül összegyűjtötte a szerb vajdaság keletkezésére vonatkozó adatokat s azokkal tisztázta a kérdésnek közjogi kapcsolatait. Magyar szemmel nézve emeli az iratok fontosságát, hogy a szerbeknek akkor tárgyalásaik voltak a bécsi, valamint a magyar kormányzattal, egyes magyar csapatparancsnokokkal, a belgrádi török parancsnoksággal s ezek a tárgyalások fényt derítenek a hatóságok és a kormányok magatartására. Ezekből lesz világossá, hogy a szerb—magyar ellentét elsősorban külső beavatkozás eredménye volt s a külső beavatkozás szálai Bécsben és Belgrádban futottak össze, s utóbbi-tól egyébként nemcsak biztatást kaptak, hanem fegyveres támogatást is kértek. Hasznos újítása a szerzőnek most már a kiadvány értékesíthetése szempontjából, hogy az iratokat nemcsak az eredeti ószláv vagy szerb nyelven adja ki, hanem magyarra is lefordítja. Nagy várakozással nézünk ezek után az első kötet megjelenése elé, amelyben Thim az általa kiadott és egyéb források alapján meg fog írni — mint jelzi — a mozgalom történeti kibontakozását.

Komoróczy György

Két Officina-képeskönyv. (1. Aurora. Hazai almanach 1822—1831. Összeállította és bevezetéssel ellátta *Kenyeres Imre*. 2. Kálti Márk képes krónikája. Összeállította és fordította: *Kardos Tibor*. Bp., 1938. Officina-kiadás.)

A szép könyvek kedvelői igaz örömeiket találhatják ebben a két mintaszerűen ízléses kiadványban. Az elsőbe Kenyeres Imre válogatott össze jellegzetes szövegeket és képeket Kisfaludy Károly Aurorájának tíz évfolyamából. Kicsiny, de minden lényegeset megmutató keresztmetszete lett ez a magyar romantikának. Képnek és szövegnek még ősi és szervezettebb együttélésére emlékeztet Kardos Tibor kiadványa. Legköltőibb és legdíszesebb középkori krónikánk, annyi későbbi költőnk méltó ihletője, a kiadással — a kiadó szándékainak megfelelően — azt a szerepet is kapta, hogy az egyre jobban feltáruló magyar lovagi műveltség megmutatója legyen.

Hagymási Bálint

Pintér Jenő: A magyar irodalom története. (Két kötet. Budapest, 1938. Franklin-kiadás.)

Ismeretes, hogy Pintér Jenő nagy irodalomtörténeti rendszerezése eddig már kétszer jelent meg rövidebb alakváltozatban. Az első 1921-ben készült el. Létrejöttében nagy szerepe volt az akkori időnek. Az a veszély fenyegetett, hogy az 1907. évben a Magyar Tudományos Akadémia pályadíjával kitüntetett és 1909-től 1913-ig négy kötetten el is indult részletes irodalomtörténeti összefoglalás befejezését a megnehezült élet beláthatatlan időre megakasztja. A teljes magyar irodalomtörténet iránti eleven kívánságot elégítette ki akkor a szerző azzal, hogy készen álló anyagát egy kétkötetes keretbe szorította bele. Ez a kiadás egyúttal a legnemzetibb szaktudománynak szinte szimbólikus lépése is volt. Az országromlás és a szellemi zűrzavar után a magyar irodalomtudomány e könyvvel a biztos, a kételkedést nem ismerő iránymutatás hangján szólalt meg. A mű elején elvi alapvetés volt található, a történetkritikai vélemény a nemzeti élet nehéz kérdéseivel színeződött, az anyagáttekintés pedig kiterjedt az akkori jelenig s e jelenről mondott a tudomány szavaival ítéletet. Ezt az összefoglalást 1928-ban a képes kiadás ugyancsak kétkötetes formája követte. Vele Pintér Jenő a szaktudomány körén már kivüleső művelt közönség irodalomismereti igényeinek tett eleget.

Mindkét alakváltozat nagy népszerűsége tette szert, s e népszerűség utólag is igazolta, hogy mind a kettő valódi szükséglet felismerésének és tudatos szolgálattelvésnek köszönhető létrejöttét. Különösen gyakran forgatott könyvvé lett az 1921-ben megjelent tudományos célú teljes rendszerezés. A könnyen kezelhető forma, az áttekintést megkönnyítő terjedelem mindazok számára, akiknek vagy az anyagbeli első tájékozódásra volt szükségük (egyetemi hallgatók), vagy pedig mindennapi munkájukban kellett szélesebb támaszték (a középfokú iskolák irodalomtanárai), nagyon kedvelté tette ezt a művet. Ez a kedveltség megmaradt még akkor is, mikor már a hét kötetes rendszerezés is (1930—1934) napvilágot látott. A tudomány kezdetein állók, valamint az ismereteket csak a középiskola céljainak megfelelő határokig közvetítők számára riasztó volt az itt eléjük táruló anyagterjedelem. Hogy ma az anyagi erők is igen elégtelenek az ily hatalmas mű megvásárlására, azt mindenki tudja.

Az 1921-es kétkötetes kiadás teljesen el is fogyott s megszerzése ma már szinte lehetetlen. Ez a most megjelent kétkötetes forma van hivatva arra, hogy annak helyére lépjen. Terjedelmében, nyomdai kiállításában, beosztásában emlékeztet is rá, de a szerző érvényesítette benne mind azokat a tanulságokat, melyeket életművének eddigi változatai kínáltak. A két kötethez viszonyítva a szöveg természetszerűen erősen megrövidült s a bibliográfiai

részek csak a legfontosabb utalásokat tartalmazzák. Az első kötet anyaga a 19. századig terjed, a második pedig századunkig. A legutóbbi harminc év irodalmának összefoglalását így csak az 1930–34-ben kiadott irodalomtörténet remélhetőleg nemsokára megjelenő új köteteként kaphatjuk. A mű végén különféle szempontú egybeállítások — anyagáttekintések korszakok szerint, a műfajok útját jelölő írók nevei, az írók születési helye, foglalkozása, életkora — tájékoztatják az ezek iránt érdeklődő olvasót.

Az irodalmi anyag tagolását, a tények történeti bemutatását és értékelését ugyanazok a szilárd elvek irányítják, mint a már előbb említett rendszerezéseket. Ezek az elvek kezeskednek, hogy Pintér Jenő e mostani új irodalomtörténete is, előbbi műveihez hasonlóan, nélkülözhetetlen eszköze lesz a szaktudomány munkájának és irodalmi műveltségünk terjesztésének.

Kerecsényi Dezső

Csekey István: Liszt Ferenc származása és hazafisága. (Különlenyomat a „Budapesti Szemle“ CCXLVII. köt. 702. számából. Budapest, 1937.)

A Liszt-emlékév (1936) már mögöttünk van. Csekey tanulmánya az emlékév letelte után, tehát az alkalmosság keresése nélkül jött létre. A szerző főként kultúrtörténeti szempontból vette vizsgálat alá a nagy zeneköltő származására és hazafiságára vonatkozó megállapításokat. Egyes részletkérdések tekintetében olyan adatokra bukkant, amelyek alapján a jubiláris irodalom számos termékében szinte közhelyszerűen ismétlődő állítások némelyikét helyesbíteni kell. Csekey rámutat arra, hogy Liszt nem kapott magyar nemességet, nem is származott magyar nemesi családból, azonban a család nevének írása tekintetében már Liszt Ferenc atyja a magyaros formát használta. Összefoglaló megállapításaiiban Csekey a német fajelmélettel szemben nem a vérséget és a nyelvet, hanem a történelmi és hagyományi sorsközösség alapján álló belső érzületet tekinti a nemzeti hovatartozóság kritériumának. E szerint Liszt magyarsága nem vonható kétségbe.

Csekey dolgozata figyelmet érdemel egyrészt azért, mert a jubileumi irodalom számos tévedését helyesbíti, másrészt pedig azért, mert a címben foglalt kérdésre vonatkozó adatoknak elfogulatlan, tudományos áttekintését is nyújtja. *Gárdonyi Zoltán*

Illyés Gyula: Rend a romokban. (Budapest, 1937. Nyugatkiadás.)

A Rend a romokban Illyés nagy prózai munkáinak, az Oroszországnak, a Puszták népének, Petőfinek ihletéből sarjadt ki s ezeknél közvetlenebbül vall a költő utolsó éveinek emberi válságairól. Ismerősen csengenek a sorok — hiszen a versek jórészét

már a folyóiratokból ismerjük, vannak olyanok, amelyeket megszerettünk, vannak sorai, melyeket emlékezetünkbe is véstünk, de csak így, kötetbe sűrítve, ciklusokba fűzve ébredünk rá a szemérmesen titkolt mondanivalóra, a kényes vallomásra, melyet a zárkózott, szemérmes férfi prózai írásaiban még titkol, de a versek merészen kitergetnek előttünk. Illyésnek a költészet nem játék, nem vallomás, több mindennél: igazibb, őszintébb élet. Olyan ez a versekbe temetett hangulat, mint a kifordítva lehányt ruha, mint egy ötvény negatívja. Szabad-e a ruhát visszafordítani, szabad-e elkészíteni a pozitív ötvényt? Szabad-e hát józan, prózai mondatokba formálni a versekben bujkáló értelmet? Elfogódottan nyulok az írószerszámhoz, szabad-e a lélek csöndjét újra felkavarnunk?

Milyen más ez a kötet, mint az előzőek! Hova lettek a nehéz, földszagú jelenetek, hova lett a Nehéz Föld, meg a Sarjürendek forradalmi hangulata s hova lett a csendes, klasszikus idill, az ősz horáciusi víziója? Ott még dübörög a föld, dübörögnek a hosszúsú, terhes sorok, csikorog a finomabb kifejezéshez nem szokott nyelv, majd valami sajátos illyési páthosszal a magasba lendül, hogy erőteljes, profétai sorokat alkosson, majd néhány naturalista részlet visszarántja s köznapiságával kigúnyolja önnön páthosságát. Egyszerű, érdes, hamisítatlanul paraszti volt ez a nyelv, sistergett benne a dac, a keserűség. Az első kötetekből egy kicsit darabos, csiszolatlan, de monumentális népi költő képe bontakozott ki. A Rend a romokban a magány vallomásait gyűjti egybe. A költő elmagányosodik: visszatér a pusztára, ahol senki sem tudja, hogy költő, ahol nem tudják, hogy a népért harcol, a népet képviseli. Magányosan, idegenül járja be gyermekkora tájait — de ugyanilyen magányos a városban, ahol a pusztá emlékeivel és titkos megbízásaival jár-ke, magával hurcolva sorsának tragikus parancsát. Kénytelen-kelletlen kiszakadt társadalmi osztályából és belekerült egy másikba — ahová talán nem is kíváncsozott. A költő és az ember ütközött benne össze. A költőnek vannak bizonyos ifjúkori adósságai: a Nehéz Föld és a Sarjürendek. Nem mi kérjük számon, hanem a költő lelkiismerete. Az ember, aki a költővel ugyanazt a nevet viseli, anyagi előnyökért kénytelen tülekedni, kénytelen bizonyos engedményekre, városi ruhában jár, fogaskerekűn utazik s nem veti meg egy hajófedélzet kényelmét. Ezek a hedonista örömeik azonban sohasem zavartalanok: a költő, a mult, az, aki volt, nem hagyja az embert, a polgárosult pusztait, a polgárt talán, a kényelmes nyugszéken pihenni, figyelmezteti a fűtők nehéz munkájára, figyelmezteti azoknak a sorsára, akik alul maradtak, s nem hagyja a lelkiismeretet holmi „polgári“ szólamokkal elaltatni. E belső vita eredményeképpen a költő győz, az ember nem menekülhet, nem adhatja át magát a polgári bizton-

ság, a polgári kényelem nyugalmának, nem feledkezhetik meg azokról, akik alul maradtak. A Nem menekülhetsz . . . első pillantásra szelíd vers, nincs benne más, mint egy belső vita a polgár és a költő között, ha azonban a mélyére nézünk rádöbbenünk arra a következetlenségre, mely Illyés újabb költészetének alapjában rejlik, arra az ellentétre, melyet ez a költészet hasztalan igyekszik kiegyensúlyozni. Illyés szociális költészete nem pusztá emberi rokonszenv az elnyomottakkal, hanem a társadalmi rend egész határozott tagadása. Nem menekülhetsz, tehát nincs kiegyezés, nincs mentség, bűnösök vagyunk valamennyien, akik „költői szintjén a világnak“ élünk. A válasszal azonban ez a kötet adós marad. A költő mégis menekül, menekül a válasz elől, nem ítéli már, csak nézi a világot — a választ kimondani nincs ereje, nincs bátorsága, menekül a költészet magányába, abba a ragyogó, külön világba, melyet teremt magának, olvasó eszközeiből, néhány gyermekkori emlékből (szegényes emlékek „már ifjú fővel Kaposvárt is láttam, noha lepedőben“), néhány hasonlatból — egyéni világ ez nagyon, kívülről jövő nehezen igazodik el benne, nehezen szokja meg döbbenetes hasonlatait, fanyar képeit, szívszorító hangulatát.

A kényszerű polgárosodás tragikumát csak ritkán sikerül olyan határozott vonásokkal megragadni és olyan drámai formákban kifejezni, mint a Nem menekülhetsz . . . és a Kacsalábon forgó vár c. költeményekben. Sokkal természetesebben buggyan ki az elveszett remény siratásának immár irodalmunkban is évszázadosnál régibb attitűdje. Csokonai siratja olyan önleleplező szenvedéllyel vesztett reményeit, mint Illyés. Máskor az elégia csendes mélabújával szólal meg Berzsenyi őszies hangján: A mécesre a diófán. Külön tragikum: a városba sodort népmi tragikuma. Ebben a hangban Arany János az elődje. Belőle is épp oly hasztalanul tör fel a vágy egy kis független nyugalomért, házáért, kertért: Munka után, Ó édes betegség. A nagy probléma megoldása könnyűnek látszhatna egyeseknek: menjen vissza a költő a pusztára s visszatérve osztályába teljesítse azokat a kötelezettségeket, melyeket magára vállalt. Úgy látszik azonban, ez is lehetetlen már. A vágy éppen olyan sűrű vendége, mint az önvád, de mindig csak távoli, elérhetetlen tájakat varázsol a szeme elé. Az orosz puszták, a vogul tájak felé hajtja a vágy, ott csillog a boldogság délibábja, valami nagy hazatérés fantasztikus képe rajzoldók fel előtte, valami, még elfojtott halálvágy tör ki, népünk nagy halálvágya, a „pusztulás vágya a szívben“.

A kielégítetlen ifjúság, az elszáradt remények s mindenek felett a nem keresett bölcs tapasztalás keserítik meg a kötet ízét. A fiatalos, forradalmi Illyés nincs többé, helyette egy nyugodt, klasszikus költőt találunk, aki meglepően emlékeztet egyben-másban nagy klasszikusainkra. Csokonai megszállottságával rágódik

a fanyar bánaton, a visszahozhatatlan mult idón, Berzsenyi melancholiájával hallgatja az őszt és nézi, közömbösen, mint az öreg Bessenyei, az elfutó életet egy szőlőhegy tetejéről. Micsoda érett, klasszikus attitűd és mennyire magyar! Elvágódása a városból, melynek valóban megkapó kifejezési formákat talál. Arany Jánoshoz hozza közel. Ó-divatú epigrammái Kazinczyra, Vörösmartyra emlékeztetnek. Egy modern költőnkben sem él olyan elevenen a magyar irodalmi hagyomány, s különösen a népies nemzeti klasszicizmus hagyománya, mint benne. Nem csak az érzések közössége és a származás hasonlósága emlékeztet arra, hogy a magyar klasszikusok nagy családjához tartozik, hanem még formáival is hozzájuk közeledik. Lassan lefoszlik róla az első kötetek népköltői páthosza és megtalálja nyugodt, könnyedén gúnyos hangját, azt a hangot, melyet remek prózájából már ismerünk. A szentimentalizmus mindig idegen volt tőle. Most az irónia páncéljával érzelmesebb tárgyakhoz is mer nyúlni s ilyenkor meleg szívének az iróniáján is átütő dobogása teszik egy kevés polgári érzelmességtől is fertőzött verseit műremekekké. Költészetének fő témája eddig a világ volt: a táj, az emberek, az állatok, a virágok. Táj- és növényábrázoló művészetének is csúcspontja ez a kötet. Az Egy barackfára csak Csokonai lehelletkönnyű rokokofantáziáihoz hasonlítható. Figyelme most egyre jobban befelé fordul s előkészül a legegyetemesebb emberi érzések kifejezésére.

Sok megvalósult remek mellett nagy ígéret ez a kötet. Reméljük, hogy ezzel a kötettel a költő túljutott a válságon, sikerült rendet teremtenie a romok között. Hogy hová indul innen, nem tudjuk, de sejtjük, hogy az út befelé vezet. *Sárkány Oszkár*

Bibó Lajos: Anna tekintetes úr. (Franklin Társulatkiadása.)

Anna fiatalon hozzáment Dukaihoz. Ez azonban csak a homományért vette el, esküvő után mindjárt otthagya feleségét, hogy teljesen a gazdaságnak éljen. Válásra kerül a dolog, de a férj nem sokkal ez után meghal. Annának udvarlója van, Kecskeméthy Elemér, érzékeny, könnyen sértődő ember. Ez a helyzet a regény megindulásakor. Ekkor történik a váratlan esemény: kitűnik, hogy Dukai minden vagyonát volt feleségére hagyta azal a föltétellel, hogy annak a birtokon kell lakni. A tapasztalatlan, de ügyes, talpraesett asszonyka küzdelme a gazdasággal, az őt ellenségesen fogadó vidék rosszakaratával és szerelmének története —: a regény.

Ha Bibó Lajosnak az volt a szándéka, hogy az olvasónak néhány szórakoztató órát szerezzen, célját sokaknál eléri s ebben az esetben mi is kétségkívül elismerjük értékeit: hangja frissességét, az elbeszélés gyorsan pergő menetét, a kiindulópont érdekes voltát, a főhős rokonszenves egyéniségét, a vidéki élet és ala-

kok ismeretét és sikerült rajzát. Elismerjük azt is, hogy van érzéke a jó szerkesztés iránt, és tudatosan vezeti a cselekmény célja felé. Ez pedig nyilván annak a bemutatása, hogyan válik a pesti életből kiszakadt nőből a környezet átalakító hatása folytán még szerelmében is igazi vidéki asszony.

Meg kell azonban azt is mondanunk, hogy — talán éppen a cél felé sietés miatt — vannak a regényben hiányos, elnagyolt részletek, vagy éppen következtelen fordulatok. Így pl. több oldalról megmintázott alakja csak egy van: maga a főhős, Anna. A több szereplő mind csak a vele való vonatkozásban kap életet, egysíkú ábrázolásukban is még leginkább a vidéki élet többé-kevésbé tipizált reprezentánsai jelentenek szint és némi létezés-szerűséget. Ezzel szemben a belső történet hősei — Anna két szerelme — bizonytalan, homályos körvonalú egyéniségek. Különösen az első, akitől Anna lassanként elfordul.

S talán a gazdaság körüli harcok felé erősen odafordított figyelem az oka annak, hogy az író mintegy ki-kiejti kezéből a szerelmi történet finom szálait s gyakran előkészítés, vagy átmenet nélkül más következik be, mint amit várunk. Anna és Kecskeméthy szerelmében valami feszültség lappang, néha sértődésekben, veszekedésekben tör ki. Anna nem tudja rászánni magát arra, hogy férjhezmenjen. Mikor a birtokra költözik, Kecskeméthy szinte árnyékká homályosodik, már föltűnik az új férfi és új szerelem, mégis egyszerre — meglepetésszerűen — Anna kívánja az eljegyzését régi udvarlójával. Ez azonban nem változtat azon, hogy közben egyre jobban meg ne szeresse Mihályt. Azt egyáltalában nem érzékelteti az író, hogy mi megy a végégyenlenség retardáló mozzanatokon keresztül jutunk el a „boldog vég“-ig.

Bibó Lajos, akinek van érzéke a lélek finom rezzenéseinek felfogására s megörökítésére, alaposabb elmélyedéssel, teljesebb kidolgozással megsokszorozhatta volna regénye értékét.

Szabó Richárd

Rónay György: Keresztút. (Révai kiadás.)

Ez a regény négy részből áll. A részeket nem annyira a mese főmozzanatai, mint inkább a négy főalak választja el egymástól. A fejezetek címéül is a négy főszereplő nevét írja a szerző, helyesen, mert ez a tény is jelzi, hogy a könyv lényege nem mese, hanem lélekanalízis.

Az ilyen természetű munkák nehezen szoktak indulni s ez így van a Keresztút-nál is. Az egész első rész anyaga zilált, ami elől különösen hátrányos, mert megnehezíti a témába való beleélést. Akadályos annak is, hogy Agostonról egységes kép alakuljon ki az olvasó lelkében. Proust rángatja így a cselekmény fo-

lyását előre, hátra az időben. Csakhogy Proustnál a cselekmény menetének ez a tördelt volta nem megy a képszerű lényeg egységes kialakulásának rovására, sőt nagyon is elősegíti azt; hiszen ez adja meg ennek az elbeszélő módszernek a jogosultságot. Nem mernénk azt állítani, hogy szerzőnk Prousttól tanult, de az tény, hogy regényének első részében emlékeztet rá az elbeszélés képszerű ziláltságában. Ez a ziláltság ezúttal nem bizonyult jó fogásnak, mert nehéz és széteső anyaggá teszi azt, ami az időrendi fonal megtartásával sokkal könnyebb olvasmány volna. E hátránytól eltekintve az első résznek már határozott színe van s a kép realitása teljes. Nyilvánvalóvá lesz az író finom elemző képessége s ez mindvégig főereje marad. Ez a képesség némileg egyoldalú. A groteszk és sötét színek világában találja otthon magát, s a vérségi szeretet szavát alig juttatja szóhoz, pedig ezek a színek csak még jobban elmélyítették volna azt a komorságot, amelynek rajzában az író olyan erős.

A második rész anyaga szerveesebben összeálló. Az a lelki együttes, amely az anya, a fiú és Somosné együttélése folytán kialakul, aprólékos gondosságú kidolgozásával, mindig teljes művészi elhithető erejével minden dicséretet megérdemel. A vénülő asszony rajza, a céltalannak tudott élet hisztériás kapkodásának, tragikus erőfeszítésekre következő ernyedtt visszahullásainak festése valósággal oroszos színű.

A harmadik rész az egészben a legsikerültebb. Az első két részben mese és analízis ellentétesen álltak szemben egymással, s a lélekelemzés központba állításának a mese adta meg az árát. Itt a mese és a lélekrajzolás teljes harmóniában jelennek meg s ennek az a következménye, hogy kölesönösen erősítik egymást. Különösen gazdag színekre bomló, és a finom részletmegfigyelések sorolása közben is mindig egységes Pál lelki életének képe. Rózsika alakjának csak egy színét láttatja az író, de ennek az egy színnek a sötét tónusú képben nagy világító ereje van. Valamennyi szereplő közül ezt tudja legjobban megszerettetni velünk, éppen ezért ennek a tragédiája a leginkább szívünkhöz szóló, annak ellenére, hogy Ágoston és Zsófi sorsának festése sokkal színesebb, gazdagabban fejlett írói egyéniséget mutat.

Rónay elsősorban nem mesélő, hanem analízáló tehetség. Regénye utolsó részében van a legtöbb mese és éppen ez a leggyengébb. Jellemző pl., hogy a magyar falu reménytelenül nyomasztó légköre már az előző részekben igen jól van érzékeltetve, de amikor e légkör természetes következményének, a falusi lázadásnak az ábrázolására kerül a sor, azonnal elszíntelenedik minden. A szektáriusok bemutatása és a sorsukról festett kép pedig már olyan irányzatossággal íródott, amely nem méltó a könyv színvonalához. Egyáltalán nem rajongunk a szektákért és tudjuk,

hogyan azok lényegében minél kevesebb az evangélium és minél több a szélsőséges és sunyi módon takargatott politikum. De úgy érezzük, hogy a regényíró munkája több egyebek között bírói ítélet is minden olyan jelenségről, amely útjába vetődik. Éppen azért szükségesnek tartjuk, hogyha a szegény kis kisemmizett szektáriusok elmarasztaló ítéletet kapnak, akkor hangozzék el az igazságérzetünk által követelt ítélet azokról az állapotokról és intézményekről is, amelyek odahajtják a proletáriátust, hogy valóságos érzését a régi kereteken kívül élje ki.

Rónay György könyvének összhatása nagyon kedvező. A könyv legerősebb oldala a lélekrajzolás, különösen a vakvágányra jutott életek torz úton és torz alakban kibuggyanó, céljatévesztetten háborgó energiáinak rajza. Az író tehetsége egyoldalú, de éppen a legértékesebb irányban erősen fejlett.

Fehér Gábor

Tasnádi-Kubacska András: Nopcsa Ferenc kalandos élete. (Budapest, 1936.)

Az utóbbi évek regényírásának egyik legdivatosabb formája az életrajzregény. Hogy e műfaj megtalálta az utat a közönséghez, mutatja az ilyenfajta regények egyre szaporodó száma. A népszerűség érthető: a héroszok már a legősibb kortól kezdve foglalkoztatták a köz képzeletét, a kiemelkedő egyéniségek életének intímabb részletei is mindig érdekelték az olvasókat.

Tasnádi-Kubacska szerencsés kézzel választotta ki a magyar értékek közül báró Nopcsa Ferencet. Nopcsa báró már ma is, amikor kortársainak legnagyobb része még életben van, sokoldalú, különös, talán különé egyéniségével kissé titokzatos, de legnagyobb mértékben érdekes valaki. Tudós és kalandos utazó. Anachronisztikus lény a regényes lovagkorból. Kényelemben született nagy úr, aki később éveket tölt szegénysorban, nélkülözések, sőt életveszedelmek között, olykor titokzatos célok érdekében. És mindezek felett magyar a háború előtti Ballhausplatz-politika idejében.

Nopcsa báró egyike volt a jelenkor legnagyobb öslénybúvárainak, de követője és tanítványa, Tasnádi-Kubacska, mégsem válik a szakmabeli tudós egyoldalú életrajzírójává, hanem ezt a változatos és színes életet változatos és színes képekben tárja elénk. Nopcsa életének legfontosabb és legjellemzőbb szakait fogja össze egymást követő és kiegészítő részletekben szerves egésszé és ez érdekes részletekből plasztikusan alakul ki báró Nopcsa különös, de megragadó egyénisége.

Tasnádi-Kubacska könyve jól megírt olvasmány. Nagy érdeme, hogy sok értékes és új dolgot ismertet kiforrott, könnyed és szórakoztató stílusban.

A jeles szakember szerzőnek a széppróza felé induló első kí-

sérlete teljes mértékben sikerült. A könyv ízléses kiállítása a Franklin-társulatot dicséri.

Zombory László.

Márai Sándor: Kabala. Révai kiadás.

Elmúlt már az az idő, amikor Máraiban a forradalmi újitót ünnepeztük. Ma már nyugodtan vesszük kezünkbe műveit, tudjuk, mit kapunk tőle. Legföljebb a Márai-utánzóktól kell óvakodnunk. Mert kétségtelen, hogy annakidején az egész fiatal, főleg hírlapokba is dolgozó írónemzedéken végigrezgett a Márai-hatás, mely, amint mondani szokás, felszabadítólag hatott prózairodalmunkra. Márai erős egyénisége áttörte azt a kínos ellentmondást, melyet az író és műve közé a más-más világnézettől sugallott szociális és közösségi feladatok és az író igazi mondanivalója közti különbség ékel. Márai őszinte volt, elsőnek ő tért vissza a „szűkebb körre“ és vállalva a sehovasemtartozás átkát, bevallotta, hogy őt első-sorban saját kérdései érdeklik, talán jelentéktelen dolgok, melyek elöl azonban nem térhet ki, mert ő mindenekelőtt költő, individualista. Így született meg az a bizonyos Márai-modor, ez a kissé cinikus, rezzenetlen szemű, de alaphangjában mindig igen bánatos szemlélet, mely a maga őszinte s hevülékeny lírájával visszaadta a „nem fontos“ dolgoknak irodalmi becsületét.

Ez a kötete is csupa jelentéktelennek látszó jelenségről szól. Nagy része magánbeszéd, csöndes beszélgetés, képek távolból és közelből, de mindig az író nagy magányával a háttérben. Ami másnak csak halvány és haszontalan ötlet és gondolatesillanás e dolgok láttán, az Márainak elég arra, hogy belőlük, mint egy zenei motívumból, egy egész kis művet szerkesszen, kis prózai szonátákat és intermezzokat. Így van valahogy: ahol más szeme már nem talál semmit, füle tompa hozzá, Márai ott kezd figyelni és ezekből a „műsoron kívüli“ számokból vonja ki az ő művészi anyagát, egy fölényes szórakozott elme játékos könnyelműségével, de az örök nagy dolgok elvégzett, reménytelen bánatával.

Annyi álpróféta és hangoskodó prókátor idején kellenek ezek a finom hangok, kell, hogy meg tudjuk a „Spanyol iskola“, a „Májusi tanácsok“, „Az ütő-óra“, az „Angyal“, „A pálma“ és a vendéglői kis „Őz“ titkát, kell, hogy elmondjuk az íróval „A budapesti imát“ az Oktogon-téren; kell, hogy belássuk, ez az igazi költészet és együtt sóhajtsuk az íróval: „Nincs jogom hangosan sírni többé. Bánatomat megvetik a fiatal barbárok és büntetnek érte“.

Füsi József

Színházi Szemle.

Hónapokig kellett várnia Németh Lászlónak, újabb irodalmunk egyik vezető egyéniségének, míg a *Kék róka* telt házi közben, s most is csak szerény időközökben, első darabjának alkalmat kaphatott. Közönsége rég megvolt már, a *Villámfénynél* 1936-ban jelent meg a *Tanú*-ban; érthető, ha az irodalom inyencein s a színészeken, akik rég megkezdték s egy időre félbe is hagyták a próbákat, villanyáramként futott végig az újdonság izgalma. Ilyen szellemű érdeklődést a Nemzeti Színház Pirandello-bemutatóján tapasztalhattunk utoljára.

Nagy Imre, a fiatal körorvos, nagyműveltségű tudós és rajongó emberbarát, aki ingyen gyógyítgatja szegény betegeit, meghasonlottan él egy árva kis faluban. Szomszédja, a bővérű közejegyző, csak kalandjaira gondol, felesége meg az örökös féltékenységre, de a többi hivatalnok-család is részvétlenül nézi a nép halatlan nyomorúságát. Imre hasztalan ír ragyogó könyvet e szörnyű állapotokról, csak az ifjúság áll mellé. Bántja jóléte is, felesége gazdagsága, kórházat szeretne építeni a hozományából, a maga reformeszméinek vágyik élni, de az asszony értetlenül s növekvő aggodalommal fogadja a családi életüket fenyegető terveket. Imre beleszeret a főjegyzőnek Luzernből hazaérkező süldő leányába, azt hiszi, vele élhetne igazán hivatásának, de csalódik benne. A leány egy húron pendül udvarlójával, az ifjúsági lapszerkesztővel és báltrevezővel, akit egyébként mélységesen lenéz. Imre felocsúdik lázalmából, egy házimulatság kettős féltékenységi botránya kijózanítja, s most már kifakad belőle minden felgyülemlett keserűség. Szemére veti feleségének, hogy „mintaházasságuk“ hazugság, hogy az asszony örökké rabságban tartotta őt, állását is összeköttetései révén kapta s vagyona miatt is fölényét kell éreznie. Szakit hát mindenkivel, hogy szegényeinek éljen.

Nagyon gyámoltalan összefoglalása ez Németh László színművének. De hiszen alig van cselekménye. A kitűnő szerző respektálja ugyan a dráma törvényeit, de nem sokat törődik velük. Inkább csak jelzi, hogy színpadon vagyunk, alakjai keveset mozognak, ellenben feltűnően műveltek, főerejük a frappáns ötletekben van, látszik, hogy egy zseniális lény közelében élnek. A nézőnek folyvást erre az eleven beszédre kell figyelnie, s jaj neki, ha egy pillanatra szórakozott. Drámai formába öltöztetett tanulmány ez, az alakok már induláskor készen vannak egy — közel háromórás, valljuk meg: nagyskálájú, ragyogó dialektikájú vitára. De akár-hogy viszonylanak is a főhőshöz, mindnyájan érte, ezért az egyetlen sokrétű figuráért valók, aki diadalmasan emelkedik ki típusmivoltuk közül. Nagy Imre valóban érdekes, figyelemreméltó s rendkívüli egyén, egy tragikus kornak kegyetlenül őszinte lelki-

ismerete és igazmondása lobog benne, s akik körülte ágálnak, csak arra valók, hogy egymagában ne tűnődjék véges-végig. Ezek az alakok egy-egy élénk színfolt a darabban, csupa egyszólamú fogalomként terebélyesedve élő lényvé, érzéki férjjé, féltékeny asszonygyé, családjáért aggódó, rövidlátó feleséggé, hígvelejű ifjúságvezérré. Az átmenet a főalakhoz a süldő leány volna, a tavaszi zsongás testet öltött, kissé halvány és hiányos körvonalú képe; arra jó, hogy egy nála sokkal idősebb férfiban, kinek zsenije érdekli csupán, ártatlan démonisággal „karsú testének villámfényénél” vihart támasszon. Így a környezetrajz meglehetősen erőszakolva lehangoló, s főként az úgynevezett „ifjúság” egyetlen férfi-képviselője silányka, hogy a főhős annál magasabban kiemelkedjék, de azért ez is megkapja a maga valósághitelét. Többször érezni rajta a szerzőnek magát sujtó iróniáját, egy-egy pillanatra az akasztófahumorig, mely nemcsak a lángész örök kudarcát, hanem elemi gyöngeségeit, igaztalan világfájdalmát is panaszolja.

Nehéz, fullasztóan ködös darab, de lassanként határozott körképben kibontakozó; színpadi törtsége ellenére, töretlen eszmei ritmusával megkap és sokáig felejthetetlenül foglalkoztat. Jól esett éreznünk, hogy vagy tízszer olyan tapsvihar szakította félbe az előadást, minő csak nagy drámaíróknak jut.

A Nemzeti Színház Kamaraszínháza mindent megtett a *Villámfénynél* sikeréért, *Németh* Antal igazgató eléggé tiszteletben tartotta a szöveget, ha néhány szerves részét, nyilván a szókimondás súlya miatt, rövidítette s lazította is. A színészek egytől-egyig jelentőset nyújtottak, s áhítatos buzgalommal vállaltak közösséget a szerzővel. Legnehezebb, mondhatni titáni feladat jutott *Timár* Józsefnek; vállalta is becsvággal, utolsó lehelletig; élő, egyéni képet adott, a legapróbb részletraizig s biztos keretbe foglalta Nagy Imre alakját. *Petheő* Attila a főjegyző figuráját alakította élethűen; ugyanilyen értékű *Szabó* Margit erősvonalú főjegyzőnéje is. *Rápolty* Anna, *Szeleczy* Zita s *Apáthy* Imre is kifogástalanul kapcsolódtak az együttesbe. Elismerés illeti *Abonyi* Tivadar játékmestert s a díszlettervező *Horváth* Jánost.

Csathó Kálmán komolyabbra váltotta hangját. Eddig könnyebb játékok vígságán keresztül szűrődött nevelő szándéka, ezúttal a humor pedánsabb fajtája felé gravitál, kiábrándultsága jobban megmutatkozik s néha már-már az ostor is megsuhan kesztyűs kezében. Kedvenc alakjait is elhagyta egy időre. A *Fűszer és csemege*, melyet a Vígszínház mutatott be, egy régi kereskedő családban játszik, az öreg, tisztos cég úrhatnám unokája kerül konfliktusba a hagyománnyal. A kép elég új, ha a tanulság maga régi is; igaz, nem sok foganatja volt mindmáig. A darab biztos felépítésű, *Csathó* széles esetvonalásokkal, kedvére rajzol, bár túl is rajzolja a konfliktust, szaporázza a törtszámokat s váltig

ismétli a nevelő igéket, melyek a kereskedelem, az ipar művelésére buzdítanak. A vígjáték egyébként méltán sorakozik a szerző eddigi javaterméséhez. A színészek számára nincsenek nagy feladatok, a szerepek jól testhezállók, *Somlay*, *Vizvári Mariska*, *Páger*, *Bulla Elma*, *Greguss*, hogy csak a főbbeket említsük, derekasan szolgálják a jóindulatú szerző ügyét.

Dékány András első darabja, a Nemzeti Színházban, *Arany-sziget*, tehetségre vall, mely még keresi magát. A fiatal írónak van képzelete, színpadi érzéke is, egy-két jelenete, kivált az első felvonásban, régi drámairónak sem válnék szégyenére. Csak az összbenyomást hagyja bizonytalanak. Történelmi darabban sem az a fontos, hogy megfelel-e a legmegbízhatóbb krónikáknak, hanem, hogy a néző hitelesnek találja-e. Az a kép, melyet *Dékány* Katalinnak, az egykori markotányosnének karmai közt vergődő s tengerészálmaihoz menekülgető Nagy Péterről rajzol, éppen a történelmi hűség és a biztos egyéni elgondolás pólusai közt tétovázik. Pár vonás hiányzik még ezen a képen, jó néhány pedig bátran elmaradhatna, hogy nemcsak Pétert lássuk, többnyire ittason, hanem *Nagyot* is. *Kiss* Ferenc markánsul fogja meg e bizonytalanul formált alaknak illanó karakterét, s művészetével sokban kárpótol a szerepkönyv hézagaiért. *Kürti* József öreg tengerésze is kitűnő tanulmányfej. A többi szereplő inkább festői hatást nyújt, s a rendezés is (*Both* Béla érdeme) sok részletfestéssel gyönyörködtet; *Horváth* János díszletei látványosan szépek.

Örömmel néztük meg Aldo de *Benedetti* olasz írónak vígjátékát a Belvárosiban. A *Félperces szerelem* megint jó úton mutatja ezt a színházunkat. Nem tartozik az alkotások közé, de épkézláb, mulattató darab, szerzőjében van egy csipetnyi a vérbeli vígjátékíróból, mesterkéletlen humora némelykor üdítően frissíti fel a jeleneteket, s a harmadik felvonásban is szerencsésen tudja fokozni az érdeklődést. Kitűnő a rendezés, *Góth* Sándor, *Lázár* Mária, *Ráday*, *Simonyi* Mária, *Nagy* György játsszák a főbb szerepeket, igen jól.

Vajthó László

Zenei Szemle.

A Filharmóniai Társaság hetedik hangversenyén az évad legjelentősebb bemutatójaként *Bartók* Béla „Zene húroshangszerekre, ütőkre és celesztára“ művét játszották. A baseli kamarazenekar jubileumára írt kompozíció, mint a címe is mutatja, különleges hangszeresoportosítás s a vonósokon és különféle ütőhangszereken kívül zongora és 2 hárfa is résztvesz az összjátékban. A zenekar elrendezése is elüt a megszokottól, de ez csak külsőség. Lényeges az, hogy *Bartók* e művében művészete eddig elért eredményeit a maga nemében tökéletes műalkotásban foglalja össze. Ezzel a

szintézissel Bartók eddig még adósunk volt s szerzeményében hár teljesen egyéni módon kezeli a hangszereket s egészen új hangzási képleteket teremt számukra, formai szempontból önmagából vonja le a törvényszerűségeket. A főhelyet e műben is a ritmus foglalja el. Ennek a fanatikus alkotónak új műve bámulatos ritmusgazdagságával kápráztat el s a négy jól formált tételben e csodálatos sokféleség teljes organikus egységbe olvad és rendkívüli erővel állítja elénk a hangszereken túli gazdag zenei tartalmat. A bemutatásért elismerés illeti Dohnányi Ernőt, aki megszólaltatta a modern irodalom egyik legnehezebb partitúráját. Dícsérettel kell megemlékeznünk a félelmetes hangszerproblémákat győző ki-váló együttesről is.

Az utolsó (VIII.) bérleti hangversenyen Berlioz Benvenuto Cellini nyitánya mellett Debussy „La mer“ szimfónikus költeménye és Bruckner VII. szimfóniája szerepelt. Debussy e 3 tételes orkesztrális műve a finom színek és tónusok puha vibrálása, igen kényes hangfestés. Dohnányi koncentrált zenekari produkciója ennek megfelelően csupa érzés, minden realizmus nélküli, finom pasztell színekben élő formálás. A VII. szimfóniában pedig az elnök-karnagyot nem a Bruckner probléma, hanem a muzsika vonzza. Dohnányi muzsikál és ép ezért ebben az őszinte zeneszeretet nemes lendületében nem a mű terjengőssége, a körvonalak elmosódottsága, hanem a szerző fenkölt és hívő gondolat- és érzésvilága, őszinte rajongása fejeződött ki és a szerkesztés fogyatékoságát az előadás biztos zenei ereje felejtette el.

A két *rendkívüli filharmóniai* hangversenyen *Mengelberg* Willem és *Cortot* Alfréd szerepelt. *Mengelberg* Beethoven Coriolan nyitányát és a IX. szimfóniát vezényelte. Művészi lelkiismeretessége és szigora közmondásos, példás gondossága nemcsak a szellemi, de a fizikai részre is kiterjed. A nyitány drámai lázongását kitűnően interpretálta, de sajnálatunkra a kilencedik III. és IV. tételét az első kettővel ellentétben (különösen a II. volt remek!) nem fogja egy „Jupiter tonans“ erejével marokra. — *Cortot* Schuman zongoraversenyét és Franck Cézár Szimfónikus változatait játszotta. A zongoraverseny szélesen ívelő lendületét Cortot nemesen és artiztikusan fejezte ki, de a német romantika e mesterművének tolmácsolásában akaratlanul is némi irodalmi asszociációnk támadt. A vezénylő *Georgescu* György a bukaresti filharmónia karnagya Beethoven III. Leonora nyitányát és Rabaud „Éjjeli menet“ szimfónikus költeményét is dirigálta. Az ő franciás ízlése, virtuóztatásra hajló felfogása nem képviseli Beethoven erejét, de hatásosan szólaltatta meg a Massenét-hangulatú Rabaud-művet és sikerrel követte Cortot rendkívüli művészetét.

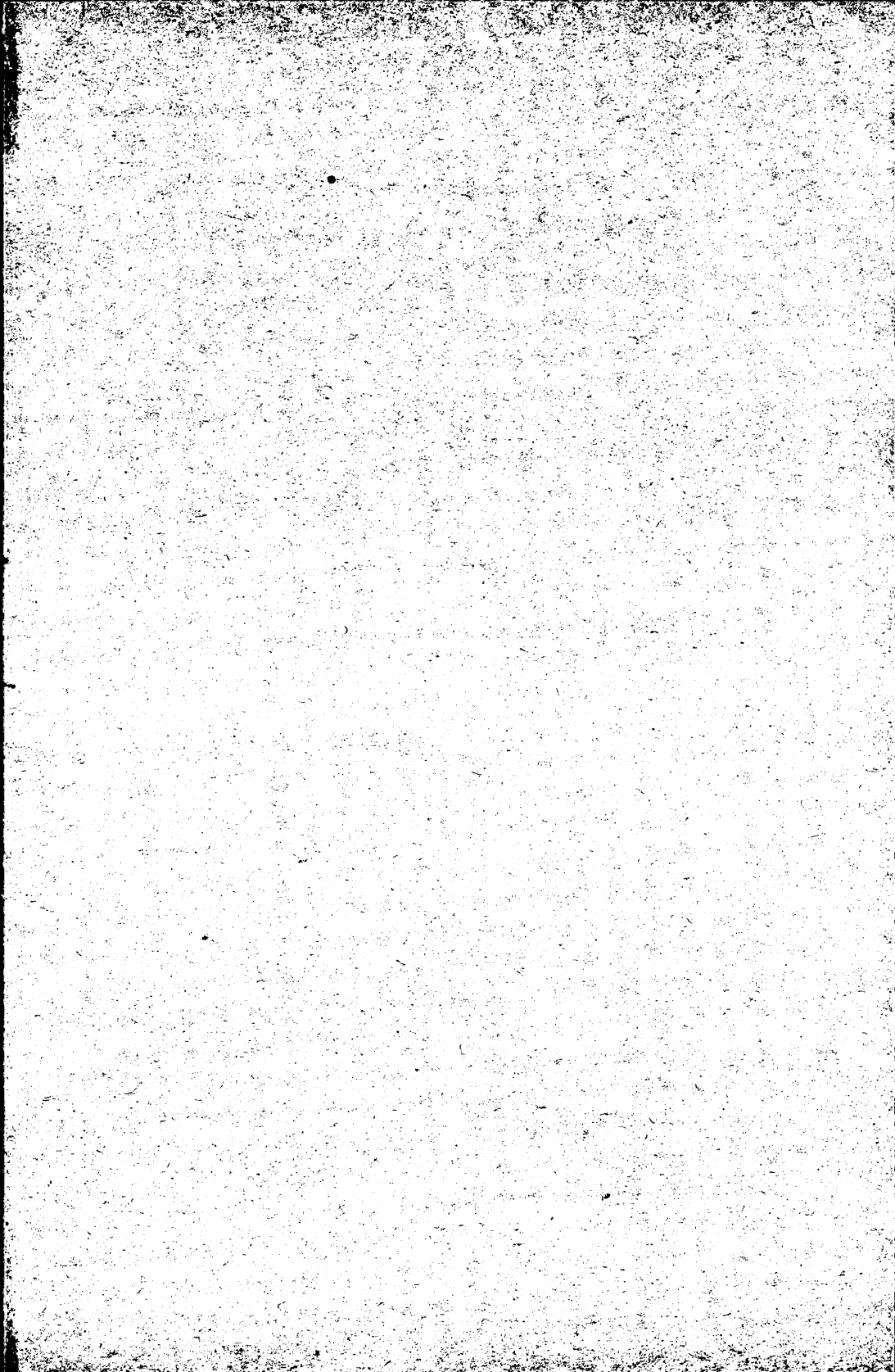
Két külföldi vegyeskar is szerepelt nálunk. Mindkettő említésre méltó, sőt a „*The Fleet Sreet Choir*“ kiemelkedő élménye

volt évadunknak. A horvát zene úttörőjéről elnevezett „*Lisinski dalegylet*” széphangú, jó technikájú, fegyelmezett és intelligens együttes. Műsoruk a pompás magyar szövegkiejtéssel remekül előadott Bartók és Kodály műveken kívül csupa „hazai” szerzőből állott.

A vezénylő *Pozajic* Mladen mindenkép elismerésre méltó munkát végez együttesével. — A klasszikus énekkari kultúra hazájából Angliából jött másik együttes összeállítása iskolapéldája annak, hogy milyen nagynak kell lenni egy jól hangzó együttesnek. Amit ez a harminc és egynéhány énekes produkált, az csodálatos és a Thomanenchor szereplésével hasonlítható csak egybe. Hangvételük eszményien puha, a négy hangfaj hangzásban tökéletesen kiegyenlített, nincs hanglebegés a női szólamokban s minden tökéletes hangszínnel olvad egybe. Két estélyük műsorán régi klasszikus szerzők mellett modern komponisták művei is szerepeltek. Ezek a szerzők és mondanivalóik nem jelentősek, de műveik technikai felépítése teljesen megfelel a kórusének kívánalmainak, anyagszerű és stílusos. Épp ezért jól is szólnak és a kiváló előadásban meg egész nagy sikert keltettek. A remek együttes karmestere T. B. *Lawrence* ahhoz a karmestertípushoz tartozik, aki az előadáson a próba szobák műhelytitkaiból mitsem árul el mozdulataival. A két kórus külön stílus és világ, de összehasonlításuk mégis érdekes. A zágrábiak mint mi: dinamikusan énekelnek, az angolok pedig statikusan, pontosan és biztosan, de legkevésbé sem uniformizáltak.

Szakolczay Ernő orgonaművészete ma hazánkban kétségtelesenül egyik első helyen áll. Mostani hangversenye is azt mutatja, hogy úgy stílusban, mint felfogásban ő méltó letéteményese a nagy orgona tradícióknak. Plasztikus előadásában rendkívüli háttással bontakozott ki Muffat, Pachelbel, Franck és Widor műve és hasonlóképen méltó sikert aratott a bemutatott Perényi-Postludium is a műsort kiegészítő apróságokkal együtt.

Gaál Endre

SYLVESTER RT.,
BUDAPEST, XIV.,
HERMINA-ÚT 37.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ
MAKKAI SÁNDOR

FELELŐS SZERKESZTŐ:
KERECSENYI DEZSÓ

FŐMUNKATÁRSÁK:
PRÖHLE KÁROLY RÉVÉSZ IMRE
TÚRÓCZY ZOLTÁN

T a r t a l o m :

Mi az élet s az élő szervezet?	<i>Bartók György</i>
Új Kőmíves Kelemen (vers)	<i>Horváth Jenő</i>
Felekezet, faj, foglalkozás, nemzet	<i>Török Pál</i>
A német harc az ifjúságért	<i>Kemény Péter</i>
Az érettségi reformjához	<i>Szathmáry Lajos</i>
Zápor (vers)	<i>Bakó József</i>
Műfaj és nemzedék	<i>Bikácsi László</i>
Tudományos peregrináció a reformáció korában	<i>S. Szabó József</i>
Protestáns katonák lelki gondozása 1834-ben	<i>Markó Árpád</i>

Jelek és magyarázatok

Kritikai Szemle

XLVII. ÉVF. 6. SZ.

1938. JÚNIUS

Ára 2 pengő.

Budapest.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása.

KRITIKAI SZEMLE

RÉVÉSZ IMRE: Regnum — — — — —	336
SURÁNYI-UNGER TIVADAR: Bud János: A munka mitosza — — —	339
BUZA LASZLÓ: Ernst Flachbarth: System des internationalen Minder- heitenrechtes — — — — —	340
JOÓ TIBOR: Rédey Tivadar: A Nemzeti Színház története — — — —	342
HARSANYI ISTVÁN: Karácsony Sándor: Magyar nyelvtan — — — —	344
SZABÓ RICHARD: Csengery János Homeros-fordítása — — — —	347
FEHÉR GÁBOR: Molter Károly: Tibold Márton — — — — —	348
GAAL ENDRE: Kodály Zoltán: A magyar népzene — — — — —	349
VACZ ELEMÉR: Új Idők Lexikona — — — — —	350
VAJTHÓ LASZLÓ: Színházi szemle — — — — —	351

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, folyóirat-cserepéldányokat, könyveket a következő címre kell küldeni: Kerecsényi Dezső szerkesztő, Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1. Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

Mélyen leszállított árak:

Házi Kinestár

3. Szaboleska M.: Ahítat, szeretet. —40
 5. Kenessey B.: Női jellemképek. —40
 7. Dalhoff—Cszmadta: A keresztyén szeretet munkái. — — — —40
 8. Raffay S.: Jézus hasonlatai. —40
 9. Opzoomer: A vallás gyümölcse. — 40
 10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.—40
 11. Thomas: Az evang. és szociálizm —40
 12. Szabó A.: Külmissziói kalauz. —40
 13. B. Papp I.: A belmisszió hősei. —40
 14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei. —40
 15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni? (Csak kötve) 2.—
 16. Szóts F.: A vallás élete. — — —40

A Házi Kinestár ára:

Díszes vászonkötésben — — — 2.—

A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.

Bernát István: Két optimista apostol — — — — —20

Emlékezés Kálvinról.

Irták többen. 80 — — — — 1.—

Hastings: Van Isten — — — — 1.—

Egyháztört. Adattár II—IX. à — 2.—

Egyháztört. Ad. X. à — — — — 2.—

Egyháztört. Ad. XI—XIV. — — — 3.—

Fejes I.: A prot. egyház feladata —20

Kenessey B.: Károli emlékkönyv —50

Kliss: Török Pál élete — — — — 150

Koszorú-füzetek.

- Vallásos iratok, számonként — —06
 Makkal Sándor: Erdélyi ref. problémák — — — — —24
 Masznyik E. dr.: Jézus élete evangéliumi képekben. I—II. 3.—
 Mokos Gy.: Hercegszöllősi kánonok hasonmásos kiadása, — jegyzetekkel és rokonkánonokkal — — — — — 10.—
 Pokoly J.: A protestantizmus hatása a magyar állami életre 2.—
 Polner ödön: Deák F. egyházpolitikája — — — — —30
 Prot. Szemle régebbi folyamaiból kapható (1921—23 szünetelt):
 I. 1889. — — — — — 2.—
 1892—1893. à — — — — — 4.—
 1894—1898. és 1903—1917. à — — 6.—
 1919—1932., füzetenként à — — —80
 Reményik Sándor: Kenyér helyett (Versek) — — — — — 2.—
 Révész I. munk. a pátens korából 1.—
 Szász K.: A prot. egyh. viszonya a társ. kérdésekhez — — — — 1.—
 Tíz arckép — — — — —50
 Zoványi J.: Magyar prot egyház-történeti monografiák — — — 150
 Két ifjúsági irat (míg a készlet tart):
 Raffay Sándor: Fénysugarak. 6—12 éves gyermekeknek — — —40
 Raffay Sándor: Nemes ösvényeken. 12—16 ifjaknak — — — —40
 Vallás erkölesi felolvasások — — —30
 Vallásügyi Tárgyalások II—III. à 250
 Vallásügyi Tárgyalások IV. à — 4.—

Főbizományos:

Bethlen Gábor-könyvkereskedés; Budapest, IX, Kálvin-tér 8.

Telefon: 185—053.

STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. IV, KECSKEMÉTI-U. 8.

Telefon: 185—616.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság tisztikara:

Elnökök:

Kapi Béla, Makkai Sándor, Tomcsányi V. Pál, Hegedüs Lóránt.

Ügyvezető elnök:

Kapi Béla.

Főszerkesztő:

Makkai Sándor.

Felelős szerkesztő:

Kerecsényi Dezső.

Főtitkár:

Szabolcska László.

Titkár:

Váczy Elemér.

Pénztárnok:

Kesztyer László.

Ellenőr:

Péter Lajos.

Számvizsgáló bizottsági tagok:

*Bendl Henrik, Deák Béla,
Oroszlán Zoltán.*

Ügyész:

Fromm Lajos.

**Képviselők a Tud. Társaságok
és Egyesületek Szövetségében:**

Bánkúti Dezső és Incze Gábor.

Hálás köszönettel nyugtázzuk az eddig beérkezett
tagdíjakat, amelyekkel
tagtársaink közül sokan
az 1938. évre már
kiegyenlítették
tartozásukat.

Azokat a t. tagtársainkat, akik az 1938. évre, vagy
az előzők valamelyikére tagdíjukat be nem fizették,
kérjük, hogy a mai nehéz időkben ne hagyják el
Társaságunkat, hanem igyekezzenek mielőbb teljes
mértékben eleget tenni vállalt kötelezettségeiknek

TITKÁRI HIVATAL

Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Mi az élet s az élő szervezet?

Meg kell vallanunk, hogy a közember és a közemberek összessége, amelyet közönségnek szoktunk nevezni, vajmi keveset tud arról a nagy mindenségről, amely őt mindennapi életében körülveszi, amelyben született, él és amelyben meg kell halnia. Önmagának fenntartása, akarátának érvényesítése, érdekeinek szolgálata jobban érdekli, mint az a nagy világ, amelynek tagjaként él és amely nélkül élni nem tudna, mert hiszen annak elenyészően kicsiny, jelentéktelen, nyomorult, mindúntalan mások segítségére szoruló része csupán. De talán még kevésbé ismerjük azt az életet, amelyet magunk is élünk s amelyet velünk együtt él mindaz, aminek nevéül az élő organizmus nevet adták a tudósok. Mi a biológiai értelemben vett élet? Hogyan keletkezik ez az élet? Miként fejlődik ki, nő, gyarapodik, újul, alakul ez az élet? — mind olyan kérdések ezek, amelyekre évszázadok óta keresi a feleletet a tudomány, amelynek munkája után azonban a közember a maga szakadatlan futásában ritkán érdeklődik. Lamarck és Darwin óta ugyan élénkebben foglalkoztatta a biológia a laikus lelkeket is, de ez az érdeklődés azonnal megcsappant, míhely a darwinizmus nyomán kelt vihar szép csendesen elült, mint ahogy minden vihar egyszer szép csendesen elül s így elfeledkezünk róla, mintha soha részünk nem lett volna benne. És kell-e vajjon magyarázni, hogy a megélenkült érdeklődés is — kivált a nagy közönség részéről — nem az élet tudományos értelmezésének, hanem a viharnak szólt. Elülvén a vihar, elült az érdeklődés is s az élet tudományos magyarázata ma már éppen olyan kevésbé érdekli az embereket, mint amilyen kevésbé érdekelte Darwin és Lamarck előtt. Ez pedig nincs jól. A biológiai értelemben vett élet kérdése u. i. alapja és gyökere mindazoknak a kérdéseknek, amelyek az ember létére, lényegére, mivoltára, fejlődésére, természetére, szóval az emberre, mint a nagy mindenség sajátos részére vonatkoznak. Az ember életének biológiai megértése az emberi élet értelmének és céljainak megértésére nélkülözhetetlen, amit nem is kell bővebben magyarázni senkinek, aki a maga életéből is nyilván tudja, hogy az ember a maga egész mivoltával a természet nagy ölébe van ágyazva és ha onnan kivesszük, nemesak értelmét és jelentését, hanem egyenesen létét veszíti el ő, a „teremtés koszorúja”. Platon egyik dialógusában Sokrates magától értetődő egyszerűséggel mondja, hogy miért kellene neki a természet nagy titkával bíbelődnie, amikor az ember saját magát sem ismeri. Ez a nem-ismerés már ott kezdetét veszi, hogy nem tudjuk mi is az az élet, amely nekünk osztályrészünkül jutott, hogy annak folyamán a

magunk létét kifejtsük. Mi éljük az életet anélkül, hogy lényegével tisztában lennénk és tudnók: mi is az az élet, amely közös minden olyan létezővel, amelynek szerveket és szervek összességét azaz szervezetet tulajdonítunk.

Az életről való elmékedések kezdetén az élet folyamatát valami gépies és mechanikus folyamatnak gondolták és úgy vélték, hogy lefolyik az minden belső vagy külső cél nélkül, mint ahogyan lejár a megindított gép azok szerint a törvények szerint, amelyeknek létét és tevékenységét köszönheti. Ez a felfogás mereven ragaszkodva az élet ezen gépies mivoltához, elégnen tartotta reá mutatni arra, hogy a kémia és fizika törvényei mellett az élet lényege megmagyarázható s igen hosszú időnek kellett lefolynia, amíg a tudomány szerényen megvallani merészelte, hogy az élet lényegéről voltaképpen a dolgot megtekintve, semmit sem tud mondani. Legfennebb csak azt merte megkockáztatni, hogy az életnek tüzetes magyarázatára igazában véve nincs is szükség, mert hiszen az élet, mint még sok más ilyenmő fogalom, ú. n. határfogalom, amelyen túl menni ismeretünkkel nincs miért. Nem kell tüzetesen és bővebben magyarázni azt, mert hiszen élvén mindenki az életet, közvetlenül ismeri azt és kommentár nélkül tudja, hogy mi az élet. E kitérés a felelet elől kényelmes, a magyarázat azonban elégtelen volt. De a közember ezzel a magyarázattal is megelégedett, mert a közember nem szereti az olyan magyarázatokat, amelyekért szellemileg is meg kell dolgozni. Az élet hát határfogalom, — s ezzel az ügy reá nézve el volt intézve. A fődolog, hogy tartson soká az élet — így szól a Filiszter — hogy azután miként magyarázzuk azt, az már nem az én, hanem a tudósok dolga. Amiben, természetesen ismét igaza van: amint a filiszternek mindig igaza van.

A tudomány azonban fél- és látszólagos megoldásokkal meg nem elégedik; ha megelégedett az öreg nemzedék, elégedetlen az ifjabb; ha megelégedett a természettudomány, elégedetlenkedett a filozófia. A természettudomány mechanisztikus felfogásának elégtelenségét leelőbb a bölcelet látta be és hangsúlyozta az élet teleologikus jellemét, amiben voltaképpen a Kant nyomába hágott, akit joggal kell a biológiai elmélet alapvetőjének tekintennünk. Az ú. n. klasszikus biológia álláspontjának helytelenségére elsősorban éppen azok a filozófusok mutattak reá — nálunk főként Böhm, — akik Kant tanán acélozták meg erőiket. A klasszikus biológia azon az úton haladt, amelyet Newton és a természettudományok jártak: az Egészet részeire elemezve igyekeztek megérteni akként, hogy az Egészet ezen részecskék aggregatumnak vagy legjobb esetben összetételének hitték és tanították. Már az angol ú. n. asszociációs lélektan megalapítói részecskékre bontották az emberek lelkét, hogy ezeknek összetételeként ismerjék

meg azt, amit lelkinek nevezünk. Már tehát az angol s az ő nyomába lépett német, francia, magyar asszociációs lélektan az analízis segítségével *atomokra* bontotta a lelket s ezekből az atomokból akart megérteni s megmagyarázni minden lelki jelenséget és felállítani minden lelki törvényt, egy pillanatig sem kételkedve ennek az eljárásnak helyességében. A klasszikus biológia sem tett egyebet, mint atomizálta az életet, azaz az élet végtelen egészét a maga részeiből szerette volna megérteni, mert úgy érezte, hogy ez az elemző eljárás az egyetlen út, amelyen a tudománynak járnia illik. Itt is a részek léptek előtérbe és akarták magyarázni az Egészet. Az élet nem egyéb, mint egy sereg kémiai és fiziológiai folyamatnak összetevődése bizonyos mechanikai törvények szerint s ezért csak az képes megérteni az életet a maga sajátosságában, aki éppen ezt a sajátosságot tagadva, kémiai és fizikai elemzés alá veti annak minden részletét, amelyet a tudomány eszközeivel megállapítani, izolálni képes. A sejt organikus vegyületek pusztá csomója lön és felébredt a nagyravágyás kémiai úton állítani elé azt. Az organizmus sem egyéb — folytatják e felfogás hívei — mint számtalan sejtnak aggregátuma, amely aggregátum keletkezése ismét kémiai törvényeknek engedelmeskedik. Mindezeknek alapján azután egyebet nem lehetett mondani, mint azt, hogy az élet folyamata sem egyéb, mint kémiai és fiziológiai folyamatoknak bizonyos szövedéke, amely gépies úton-módon tartja fenn és fejleszti ki magát. Senkinek sem jutott eszébe megvizsgálni, hogy vajjon az élet Egészében nincs-e valami *több*, mint amennyi és ami az egyes sejtekben van. Minden ilyenféle állítás méltatlan volt a tudományhoz és a fellengző filozófia területére utaltatott. Az ilyen filozófiai próbálkozásokat még maga a nagyírú Apáthy is mereven és az őt jellemző hevességgel utasította vissza, jóllehet ő semmiképpen sem volt a mechanisztikus álláspont hirdetője, sőt határozott ellenfele volt annak. E sorok írója előtt egy beszélgetésük alkalmával szellemes gúnyolódással utasította vissza Driesch elméletét, azt mondván, hogy a biológus csak akkor lesz filozófussá, ha már kifáradt, mint biológus és nincs több mondanivalója a tények mezején. — Még kevésbbé jutott eszébe ezen felfogás híveinek annak vizsgálata, vajjon az organizmus mit is jelent a maga belső alkata szerint? Ha az élet organizmushoz van kötve, vajjon nem éppen az organizmus az a pont, amelyen a kutatásnak meg kell kezdenie a maga munkáját? Ezeket a kérdéseket a klasszikus biológia nem bántotta.

Ennek a mechanisztikus felfogásnak uralma azonban a múlt század vége felé mind gyengébb lön és meglepő gyorsasággal növekedett azok száma, akik az organizmusban nem egyszerű gépféleséget láttak, hanem erősen meg voltak győződve arról, hogy az élet gépiességének hirdetése éppen az élet lényegét szalasztja

ki kezei közül és ejti el. Nem lehet tagadnunk, hogy ebben a tekintetben a Driesch kutatásai elsőrendű fontossággal bírnak és elsőrendű fontossággal bír ez az energia is, amellyel Driesch a maga különben metafizikai jellegű elméletét hirdette, terjesztette és védelmezte azokkal szemben, akik az általa követelt entelecheiát felesleges metafizikai pótléknak tartották. Driesch ú. i. beható kísérletei nyomán bizonyossá lett afelől, hogy az organizmust egyszerű gépies együttlétnek, sejtek együttlétének felfogni nem lehet. Az organizmus nem egyszerű összegeződés, amely azáltal jön létre, hogy bizonyos természetű és számú részecskék valami külső behatás folytán minden további nélkül „összeállanak“, hanem Egész, amelynek jellemzője, hogy *több*, mint a maga részeinek pusztja *összege*. A részeknek, itt a sejteknek pusztja összeállásából, összegeződéséből Egész nem keletkezik. Kell lennie egy elvnek, amely ezeket a részeket Egésszé organizálja; kell lennie egy szervező, organizáló erőnek, amely a részeket egy organizmusba tereli s ez által egy új valamit produkál s ez az új valami éppen a rendszer. Nem lehet itt célunk nyomról-nyomra követni a Driesch elméletét. Elég reá mutatnunk arra, hogy ő ezt az organizáló, szervező elvet az Aristotelesből vett entelecheiában találta meg, amely azonban igazán felesleges metafizikai pótlék. Az immár kétségtelen — Kant rég kimutatta, — hogy az organizmus egy speciális rendszer, amelyben a részek, itt a különböző elemek és folyamatok meghatározott módon vannak rendezve akként, hogy minden rész függ egymástól és az Egészről, de viszont az Egész is függ a maga meglétében részeitől. Innen van, hogy az élő organizmusból kivett sejtek egészen másként viselkednek, mint az organizmusban való összefüggésükben. Ezért Egész az organizmus és nem pusztja összege a benne lévő sejteknek. Ámde ennek az organizmusnak szervezésére egészen felesleges az entelechia fogalmát segítségül hívni, amint a legújabb biológia egyik legkiválóbb alakja, a bécsi biológus, *Bertalanffy*, kinek művét az alábbiakban követni fogjuk, világosan bebizonyította.*

Bertalanffy, éppen úgy mint az angol Ll. Morgan és Whitehead, az ú. n. *organismikus* álláspontnak a híve, amely szerint a biológia alapkérdése az élő organizmusban levő folyamatok és anyagok rendjének és organizációjának problémája. A biológia feladata ennek a rendnek és organizációnak törvényszerűségét a természettudomány eszközeivel kutatni és megállapítani. Ehhez a feladathoz híven az élőlényeket úgy kell tekintenünk, mint sajátos, dinamikus kölcsönhatásban álló elemek rendszerét és arra

* A következő fejtegetésekben Bertalanffy legújabb művét követem, amely *Das Gefüge des Lebens* c. alatt jelent meg 1937-ben Leipzigban s az író egész biológiai elméletét előadja.

kell törekednünk, hogy megállapítsuk azokat a törvényeket, amelyek ezen rendszerek működését szabályozzák. Ebből egészen világosan következik, hogy az organizmusok soha sem lehetnek gépek, de gépszerűvé válhatnak egyes orgánumok, ám sohasem teljes mértékben, mert egy olyan szervezet, amely merőben gép lenne, nem volna képes a külvilág változó követelményeinek megfelelni. Itt tehát mechanisztikus magyarázattal semmire sem megyünk. Minden szervezet azaz organizmus nem egyéb, mint *dinamikus erők rendszere*, amely erők dinamikusan hatnak vissza a külvilág minden hatására akként, hogy ezeket a visszahatásokat csak kis mértékben korlátozza az a lassú mechanizálódás, amely a rendszer keretén belül kétségtelenül végbemegy az egyes szervek tevékenységében.

A rendszernek ezeket a reakcióit egyenesen az jellemzi, hogy tevékenységük *célja* egészen világos. Azaz — mondja Bertalanffy, — a rendszer visszahatásait a külsővilág hatásaira az aequifinalitás jellemzi, amelynél fogva minden organikus rendszer valamely kezdeti állapotból különböző utakon ismét a végállapotba képes átmenni. Ezt a tényt igen világosan bizonyítja Driesch kísérlete, amelyet polypokon és planariákon végzett: ezek az élő lények szétdaraboltatván, a meglévő részekből az organizmusnak hasonló, normális alakta fejlett ki. Ha az organizmus ezen sajátosságához hozzá vesszük azt is, hogy az organizmus külső ingerek hiányában is nem egy nyugvó, hanem tevékeny rendszer képét mutatja, akkor a Bertalanffy és társai által képviselt organizmikus álláspont röviden így foglalható egybe: az elemző s tehát a részekből kiinduló szemlélet helyére az Egészből kiinduló és azt tekintő szemléleti mód lép; a részeket összegező felfogás helyét a rendszert követelő felfogás foglalja el; a statikus és gépszerűséget hangsúlyozó elméletet a dinamisztikus álláspont váltja fel; az organizmus reaktivizáló tevékenységét központba állító nézet helyére az organizmus primér aktivitását sürgető nézet kerül.

A felsőbb élő lényeknél az egységesítés és rendszerezés munkáját egy egész sereg szerv és azoknak rendszere végzi, mert a növekvő munkamegoszlás során azokat a tevékenységeket, amelyeket eleinte pld. az amőbáknál az egész szervezet látott el, most az egyes orgánumok végzik. A szerveknek ez a speciálizálódása vezet magasabb élő lények kialakulásához, amely lények organizmusa mind tökéletesebben tagolt rendszer. Az bizonyos, hogy ezen specializálódás oda vezet, hogy az így kialakult szervek minél nagyobb mértékben válnak pótolhatatlanokká, annál kevésbé „ugorhatik be” valamely más szerv a munka elvégzésére.

Az organizmus egyik legjellemzőbb vonása, hogy nem *statisztikus* és kívülről *lezárt* rendszer, mint a kémiai rendszerek, hanem

stationárius és *nyílt*, azaz olyan rendszer, amely a maga tömegviszonylataiban akkor is állandó marad, ha az organizmust felépítő anyagok és energiák szüntelenül változnak is. Mert hiszen az organizmusokból — köztudott dolog — állandóan régi alkotórészek távoznak el és újak lépnek be. Ez az organizmusra nézve rendkívül fontos dolog, mert egy lezárt rendszer nem képes munkát végezni. Az organizmus csak akkor dolgozhatik, ha nincs egyensúly állapotában, hanem csak mindig átmenőben van az egyensúlyi állapotra. Éppen ez az egyensúly adhat energiákat, amiként energiákat ad a vízesés. De ez csak úgy lehetséges — mondja szellemesen Bertalanffy — hogyha a vízesés szakadatlanul új víztömegeket kap s az organizmusba szüntelenül új kémiai energiákat juttatunk. Azaz: a szervezet *dinamikus egyensúllyal* bír (i. m. 81. l.).

Az organizmus rendszeréről azt mondtuk, hogy reactionnak célja mindig világos. A célszerűségnek ezt a tényét nagyon világosan mutatják az ú. n. *reflex*-mozdulatok, amelyeket mindenki jól ismer. A reflex-mozdulat voltaképpen nem egyéb, mint velünk született mechanizmus, amelyet éppen ezért nem lehet szokás vagy gyakorlat által megszerezni. Tehát nyilván gépszerű. Második jellemvonása az, hogy „önkéntelen“; a reflex valamely ingerre a mi tudásunk nélkül azonnal beállítódik. Az ú. n. patellaris ingernél a megütött láb azonnal felugrik; a szempilla az erős fényhatásra összehúzódik. A reflex-mozdulat tehát az akarat uralma alól ki van vonva. És végül, minden reflex általában véve a „célszerűség“ jellemvonásával bír. Így kétségtelenül célszerű a szempilla említett csukódása a szem veszélyeztetése esetén.

Ha az organizmusban levő idegrendszer tevékenységét figyelemmel kísérjük, azt kell mondanunk, hogy az idegrendszer minden tevékenysége az organizmikus álláspont helyességét bizonyítja: az idegrendszerben végbemenő folyamatok a summatív és analitikus eljárással nem magyarázhatók, mert azok nem bonthatók fel részekre, sőt ellenkezőleg, a normális életben minden történés függ az egész idegrendszertől, amely minden reactio esetén a maga egészében foglalkoztatva van. Az idegrendszer teljesítményei ezért nem érthetők meg izolált elemek és folyamatok egymásba illesztése által. De tarthatatlan e tekintetben a mechanisztikus felfogás is. Mert a magasabb állati életben található mechanizmusok másodlagos, levezetett állapotnak tekintendők. A béka, melyhez a szív tartozott, halott; maga a szív azonban alkalmas sóoldatban napokig ver még, ami azt mutatja, — úgymond szerzőnk, — hogy a szív *autonomikus* szerv, amely egyenlő körülmények között, külső ingerek nélkül is működni képes (133. l.). Ez a helyzet az idegrendszer némely központjánál is. A légzési központ pl., ha a külső körülmények ugyanazok maradnak, tevé-

keny. De sőt az egész idegrendszer is végez ilyen autonómikus mozdulatokat; mindenek előtt ilyen az anyag- és az erőcsere. Ez a csere is autonóm, mert magában a rendszerben van alapja, s nem külső ingerek által kiváltott tevékenység. Ez az autonomia mutatkozik a legfontosabb belső szerveinkben: a szív dobogásában, a belek perisztaltikus mozgásában stb. Különben az idegrendszerben magában sem a reflex-tevékenység az első, amint eddig hitték és tanították, hanem az autonóm, azaz magában a rendszerben alapuló tevékenység. Az emberi embriónál is az első tevékenységek autonóm természetűek, azaz nem külső ingerek által váltatnak ki.

Ez a felfogás azonban nem csak az egyes szervekre nézve érvényes, hanem az egész szervezetre. Ugyanez az autonómikus tevékenység állapítható meg az *ösztönös* viselkedésben. Minden ösztön külső ingerek hatása nélkül lép fel és vezet megfelelő mozdulatokra, pl. a táplálék keresésénél, vagy a nemi viszonyban a másik fél felkeresésében.

Ha az organizmus aktív és autonóm rendszer, akkor — hangsúlyozza különös erővel Bertalanffy — az *inger* fogalmának is változáson kell keresztülmennie (134. l.). Ebben az esetben u. i., az inger nem okozza a történést a magában véve nyugvó rendszerben, hanem csupán *módosítja* azt. Ez a tétel pedig arra a nevezetes következtetésre vezet, hogy az organizmus közelebről nem az ingerek által kényszerítetik reactiora, hanem sokkal inkább az organizmus *belső* állapota, a normális állapottól való bizonyos eltávolodás, a „szükséglet“, a „hiány“ itt a mértékadó. Az organizmust tehát közvetlenül nem az inger kényszeríti arra, hogy keresse az élelmet vagy nemi párját, hanem a szükséglet és a hiány, amint ezt Böhm Károly már évtizedek előtt nagyon világosan és logikusan kifejtette. Az ösztönös mozdulatok és mozgások mindaddig tartanak, míg az eredeti, a normális állapot helyreállítva nincs s tehát nincs megszüntetve az a hiány, amely az organizmus normális állapotát megzavarta. A külső ingerek nélkül való, az organizmus belső állapotából fakadó „ösztönös mozdulatok“ és a külső ingerek által kiváltott reakciók között csak foki különbség van.

Ha az ösztönös tevékenységeket közelebről tekintjük, akkor általában három ismertető jegyüket állapíthatjuk meg. Első jegy az, hogy minden ösztön stereotyp: az illető tevékenység minden ember által ugyanazon módon végeztetik, ellentétben az ember „önkéntes“ cselekedeteivel, amelyeket az egyik egyén így, a másik amúgy hajt végre. Második jegy az, hogy az ösztönök öröklődnek: amíg az emberi „iparos“ a maga mesterségét nehezen tanulja meg, addig az állat „tudja“ a maga teljesítményeit anélkül, hogy valaha vagy valakitől tanulta volna. Harmadik

jegyük az, hogy az ösztönök valósággal bámulatba ejtenek csodálatos célszerűségük által. Ez a célszerűség azonban adva van a nélkül, hogy az állat belátással bírna tevékenységének összefüggésébe vagy céljába. Ezt a három jegyet megtaláljuk a reflex-mozdulatoknál és cselekedetekenél, amiért is Bertalanffy az ösztönös cselekedetekről azt tanítja, hogy azok valóban „összetett reflexek“. Ha pedig éppen a célszerűség jellemvonására vagyunk tekintettel, akkor azt kell mondanunk, hogy *sajátos* ösztön-probléma nincs is, hanem csak speciális esete az az organizmus egyetemes célszerűségi problémájának.

Ha mégis különbséget keresünk a reflex és az ösztönös tevékenység között, akkor ezt a különbséget csak abban találhatjuk, hogy a reflex-cselekedetnél az előhívó inger legtöbb esetben egészen egyszerű, az ösztönös tevékenység létrehívása azonban egészen komplikált és alkati jelleme van. Az ösztönös cselekedetek plaszticitása világos. Bizonyításul Bertalanffy a pók hálószővését hozza fel. A pók hálószővésénél az ágak, ameyekre az egyes szálakat szövi, nagyon különbözők, esetről esetre változnak, a pók pedig mindig ezekhez alkalmazkodik a maga ösztönös tevékenységében. Amde ez az alkati jellem és plaszticitás nem jelent elvi különbséget a reflex-mozdulatok és az ösztönös tevékenységek között. Tagadhatatlan u. i., hogy az alkalmazkodást és a szabályozást megtaláljuk a reflex-tevékenységeknél is. És viszont: az ösztönös cselekedetekenél is lassanként beáll a mechanizálódás és determináltság úgy, hogy az ösztönös tevékenységeknél is rendre-rendre elmaradnak az egyéni vonások. Valamely bogárállam minden tagja a legnagyobb célszerűséggel és tökéletességgel dolgozó gép lesz, de minél tökéletesebb ez a mechanizálódás, annál kevesebb a lehetőség valami újnak megtanulására és új körülményekhez való alkalmazkodásra.

Ha már most ismét végigtekintünk azon, amit eddig elmondottunk, akkor azt fogjuk látni, hogy az ú. n. alkat-elmélet, amely az új lélektan egyik legbefolyásosabb elmélete, Bertalanffy biológiai elméletében is teljesen érvényre jut. Az alkat-elmélet — és nem alakelmélet, amint némelyek, akik a dolog lényegével nincsenek tisztában, mondani szokták, — az alkatelmélet alkat névvel illeti azokat a lelki folyamatokat, amelyeknek jellemző tulajdonságai a folyamat részeinek tulajdonságaiból meg nem érthetők. Egy látott figura, egy hallott melódia, egy olvasott értelmes mondat több, mint egyes látási pontok, hangérzetek, szójelentések összege. Ugyanazt a látott figurát lehet más színekben elé állítani, ugyanazt a melódiát más hangnembben átírni, ugyanazt a mondatot, illetve annak értelmét más szavakkal kifejezni, de az „alkat“ maga nem változik, jöllehet részei változtak. Ilyen alkatok, amint azt Köhler kimutatta és Planck elfogadta, vannak a

fizika terén is. Az alkatelmélet ekként maga is az Egészre veti a fősúlyt és abból magyarázza a részeket. Bertalanffy organizmikus álláspontja is az organizmus, tehát ezt a biológiai Egészet állítja előtérbe és ennek tulajdonságaiból akarja magát az életet megérteni.

Az alkatelmélet álláspontja azonban érvényesül a fiziológia terén is. Érvényesül mindjárt annál a tevékenységnél, amelyet leghelyesebben észrevételnek nevezhetünk. A régi fiziológia és lélektan az érzéki észrevételeket (pld. egy fa képe, egy rét észrevétele stb.) aként magyarázta, hogy az egyes elemek összetétele által keletkezik s ekként az egész fiziológiai és lelki életet atomizálta. Az alkatelmélet felfogása szerint azonban az észrevétel nem részek összetevődése által jön létre, hanem minden látási vagy hallási vagy szaglási alkat belső dinamika útján keletkezik, amiből az következik, hogy azok a folyamatok, amelyeknek eredményeképpen az élményezett alkatok létrejöttek, nem egyes ingerek csomói, hanem már ők maguk is Egészeket, alkatokat képeznek. A fiziológiai folyamatok ezen rendezettsége és alakitottsága egy rendszer keretén belül végbemenő történések belső dinamikájából ered, ami nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy az észrevett alkatok alkat-jellege belső szükségszerűség következménye.

Ha az alkatelmélet alkalmazását jól meggondoljuk, akkor nem maradhat rejtve előttünk az a szoros kapcsolat, mely éppen az alkatelmélet alkalmazása által áll elő a fizika, biológia, fiziológia és a lélektan között. Ez a kapcsolat kétségtelenül a szemlélet azonosságát jelenti a nevezett tudományok területén: mind a négy tudomány rendszerekkel foglalkozik s ezen rendszerek rendje egy belső dinamika következménye. A szemléletnek ez a közösége igen szoros kapcsolatot létesít a négy tudomány között, ami azután világosan mutatja az alkatelméleti szemlélet és magyarázat rendkívül nagy termékenységét a különböző jelenségek és dolgok magyarázatában. Érdekes és fontos probléma tárgyát képezi az a kérdés, hogy ez a szerves és rendszeres alkat miként fogandó fel a maga létében tőlünk független fizikai világban, és miként a biológiai és a lelki világban. Mert Bertalanffy fejtegetései szerint kétségtelen, hogy az alkati egészek és rendszerek nem csupán az ember által vétetnek észre és észleltetnek, hanem már a magasabbrendű állatok is az alkati észrevétel alapján cselekednek és alkotják a maguk teljesítményeit; sőt — amint pontos és hiteles kísérletek mutatják — az efajta alkati észrevétel már a bogaraknál is előfordul. Sokszoros kísérletek igazolják azt a tényt, hogy a méhek pl. nem egyes érzékek alapján, hanem a látott és rendszerezett alkati Egészek szerint tájékozódnak a maguk sokszor igen távoli vidékekre vezető gyűjtő útjaikon, de különben is egész tevékenységükben.

Ha már most tovább haladunk az élet újabb értelmezésének ismertetésében, — azt kell megtekintenünk, hogy vajjon az új. n. absztrakt gondolkodás, azaz annak némely fogalma és a mi szervezetünk, általában az élő szervezet között van-e összefüggés, s ha van, miben mutatkozik az meg? A modern biológia szinte egyetemesen hangoztatja azt a tételt, hogy a tér és idő fogalmának megmagyarázásában helytelen úton járnak azok, akik azt vallják, hogy csak *egy* tér és csak *egy* idő van. A dolog valójában úgy áll, hogy úgy a tér mint az idő felfogása a legszigorúbb összefüggésben áll az élő szervezet belső alkatával. A tér és az idő a mi organizációnktól függ, amint ezt már Madáchnál is olvashatjuk és a Böhm böleseletében tüzetesen kifejtve találjuk. De a modern biológia még tovább megy ezen az úton és azt tanítja, hogy általában véve egész érzéki világunkról alkotott képünk a minket körülvevő környezethez van kötve. Bizonyára ezt a gondolatot fejezi ki Madách a költészet és bölelelet ünnepélyes nyelven, amikor ezt mondatja Adámnak Luciferrel:

Nézd ott a sást, mely felhők közt kovályg,
Nézd e vakondot földet túrva lenn,
Mindkettőt más-más láthatár övedzi.
A szellemország látköröd-kívül van
És ember az, mi legmagasb neked.

A mi szervezetünk aként van teremtve, hogy lépten-nyomon a körülvevő természet és valóság vet határt neki s mi tovább nem láthatunk, mint amennyire szemünk és környezetünk látnunk enged. A nagy biológus, von Uexküll tüzetesen kifejtette és szinte általánosan elfogadtatta azt a tanát, amely szerint minden élő szervezet világa a szervezettől és annak környezetétől függ. Az emberi szervezeté is. Mi szervezetünk alkatán túl nem mehetünk és környezetünk korlátjait át nem hághatjuk. Szervezet és környezet között való állandó kölcsönhatás határozza meg tűnő életünket s mi egyebet nem tehetünk, mint hogy felhasználva minden erőnket, érvényre juttatjuk mindazt, ami bennünk adva van. Hogy itt azután mi szerep jut a szellem tevékenységének? — ez egészen más kérdés, amely a biológia pusztá határain túl vezet.

Ha visszatekintünk fejtegetéseinkre, ezek summája ím ez. Az organikus valóság és történés a maga felépítésében a kémiai elemtől fel egészen az egyénfeletti szervezetekig, a sejttől a rendszeres organizmusig való fejlődésében és funkcióiban, nem egyes részecskék vagy történések summája, hanem egységes, rendszeres Egész. És tovább: minden organikus rendszer nem egyéb, mint stationárius folyamatok hierarchikus rendje. Így pl. az egyes organizmus egyes sejtek dinamikus egyensúlya; az egyes sejt a

maga komponenseinek dinamikus egyensúlya; de az egyes organizmus ismét váltakozó tag a magasabb egységekben. Tehát minden magasabb rendszer úgy tekinthető, mint alantasabb rendszerek dinamikus egyensúlya s ezek a részként jelentkező, alantasabb rendszerek folyton változnak, míg maga az általuk alkotott magasabb rendszer, mint állandó Egész tartja fenn magát. Ha tehát az élő organizmust úgy tekintjük, mint „struktúrá“-t, akkor azt kell mondanunk, hogy ezt a struktúrát a hosszúra kiterjedő és lassú folyamatok jellemzik; az organizmus „funcioi“ azonban tovatűnő és gyors folyamatok. A funkciók újulása által újul meg lassanként az organizmus Egésze. Ezek a gyors folyamatok pedig éppen úgy, mint a hosszúra nyúló és lassú folyamatok, egytől-egyig célszerűek abban az értelemben, hogy az élő organizmus fenntartásához nemcsak hozzájárulnak, hanem úgy is vannak *elrendezve*, hogy ehhez az önfenntartáshoz hozzájáruljanak.

Bartók György

Új kőmives Kelemen

*Déván a lelkem mindig elborong
s napfényben, ködben sokáig elnézem
a letörött zászlót, a várromot.
Halálában is milyen büszke-szép!
Királyi kövek, csupa zord erő.
Legendás mártírvérből ötvözött.
Mint az egész multunk: vérrel ötvözött.
És temető. És mégis temető.*

*Déván a lelkem mindig elborong
s elfog valami szent építési láz,
ahogy el-elnézem a várromot.
Új Kőművesként úgy kiáltanék:
Testvér! Románok, németek, magyarok,
kezdjük újra! A rossz szíveinket,
e szétverődő, dacos köveket,
építsük egybe! És ha újra omlik
s áldozatra gondolunk remegve,
jaj ott ne hagyjuk romnak a falat:
örök kötés a Jézus Krisztus vére!*

Horváth Jenő

Felekezet, faj, foglalkozás, nemzet

Országházban és kocsnában, munkahelyeken és kirándulásokon ez a négy fogalom szenvedélyes viták tárgya. Mint ilyenkor szokásos, nagy a fogalomzavar az alapvető kérdésekben. Bizonyos irányú reformok híve azzal nyugsztatja a „fontolva haladót”, hogy az áriáknak a faji politika semmit sem árt. A Protestáns Szemle olvasóinak túlnyomó többsége azonban nem ária, hanem turáni. Nem turánkodó, hanem turáni. Nem Turáni Társaságbeli tag-igazolványa, hanem a vére turáni. Bizonyára ezekre is vonatkozik az a különös intés, hogy zsidót védni pedig csak zsidónak szabad. Alkalmazkodjunk az intéshez, hagyjuk a zsidók védelmét az egyházi emberekre, ők tudják, hogy hol van a bibliában a két legnagyobb parancs, vitatkozzanak fölötte. Vitatkoznak is keményen: a római pápa ezzel ellenkezőnek tartja a Krisztusétól különböző keresztiek pártjának tanításait, egy magyarországi (és bizonyára több külföldi) jezsuita páter szerint a katolikus papság mégis ez új keresztieknek híve. Egyik protestáns lekipásztor hivatkozik a Szeresd felebarátodat-ra, amely nem beszél faji különbségekről, a másik kijelenti, hogy ma minden magyar embernek antiszemita kell lennie. Bizzuk a hivatalosakra az eldöntést, mi hagyjuk el ezt a jelszót és nézzük a kérdéseket tisztán magyar szempontból. Állapítsuk meg — ellentétben a vitázók túlnyomó részének elképzelésével — hogy a reformtervekben nálunk nem Utopiáról, nem holdbeli vagy elméleti országról van szó, hanem Magyarországról, amely itt van a földön.

Lássuk a mai izgalom egyik főokának, a fajok harcának statisztikai tükröződését a magyarság multjában, különös tekintettel az érdeklődés központjában álló zsidóságra.

Kezdetleges viszonyok közt az egyszármazású emberekből álló népesoportok tagjai egy nyelven beszélnek, egy vallás hívei és gyakran azonos foglalkozásúak. A mai magyar nemzedék ehhez hasonló jelenségre legvilágosabban Erdélyben emlékezhetik, ahol 1848 előtt az evangélikus vallás egyszerűen száaszt és közjogilag is külön területtel rendelkező népet jelentett, melynek jellemző rétege a városi polgárság, bár a szászok nagy része földműves volt akkor is. A szászok faji, felekezeti és foglalkozásbeli elkülönülése azonban nem volt tökéletes az 1848 előtti magyar birodalomban. Amint görögkeleti vagy görögkatolikus jobbágy nemesak román, hanem szerb és rutén is volt, úgy evangélikust is lehetett találni magyarok és tótok között. Olyan nemzetiség, amelynek száрма-

zása, nyelve, foglalkozása és vallása is eltért az összes többi lakosokétól, az 1848 előtti Magyarországon kettő volt: a zsidó és az örmény. A többi lakosságétól eltért a cigányok nyelve és foglalkozása is: „nincs falu, amelynek végén legalább egy cigány ne kovácsolna. A megtelepültek életmódja a zenészet, miben igen jelesek, csizmadiaság, téglavetés és az annyira kedvelt kovácsság. Eredeti indusi nyelvük sok magyar és oláh szóval elegyedett, a megtelepedettek a sátorosok nyelvtisztaságát bámulják“. A cigányoknak ez a másfajú lakosságtól eltérő nyelve, foglalkozása, sőt sátoros életmódja mai napig megfigyelhető, őket mégis mellőzöm a továbbiakban, mert amint Fényes Elek mondja: „rendesen a falu vallásához tartoznak“.

A ma már elfelejtett klementinusokhoz, az örményekhez és cigányokhoz hasonlóan külön nemzetiségnek tüntetik föl az 1848 körüli statisztikák a zsidókat. 1842-ben így jellemzi őket Fényes: „A nyers természetényekkel, főkép a dohánnyal, gyapjával, bőrrökkel, gabonával való kereskedés csaknem egyedül kezükben van, s a szegény adózókat a zsidók fortélyos csalárdságaitól nem ritkán a törvényhatóságoknak kell megóvni. A pálinkafőzést s ennek kimérését számos helyeken szinte kirekesztőleg gyakorolják s a köznépet hiteladás által a szeszes italok könnyelmű italára csábítván, azt testileg, vagyonilag s erkölcsileg megrontják. S ámbár Franciaországban és Amerikában a zsidók polgárosítása nemcsak kárt nem szült, sőt inkább az új polgárok minden kötelességeiket, melyekkel honjoknak tartoznak, pontosan teljesítik, hanem a kereskedéstől még most is irtódzó magyarnál a zsidók emancipációja nem szülne-e törvényesített egyedúrságot, ez oly kérdés, melyet az alkalommal tovább fejtegetni nem akarok“.

Előrebocsátva azt, hogy kereskedői szellem rendszerint olyan népekben ébred föl, amelyeket a természet mostohasága vagy elenséges elnyomás szülőföldjének elhagyására kényszerít, amint ezt a föniciektől és görögöktől kezdve az arabokon át számos nép példáján látjuk, meg kell említenem, hogy Fényes Elek tudta és meg is írta azt, hogy Magyarország kereskedelmén az 1848 előtti időkben a zsidókkal a német városi polgárokon kívül görögök, rácok, örmények és a ma elfelejtett cincárok (macedónok) osztoztak. Vegyük csak elő a legtöbb család könyvei közt meglévő jó öreg Jókait. Görög, rác és örmény kereskedő elég gyakori az ő alakjai közt. Van egy novellája, melynek címe A kalmár és családja. Erről ő maga írja meg, hogy eredetileg A görög és családja volt a cím, de az osztrák rendőrség emiatt felidézte őt és megtiltotta, hogy kifigurázza a rácokat, akik az osztrákoknak hűséges fegyvertársai voltak. „Hiszen kérem az én alakom nem rác, hanem görög. — No persze, a kutyánkat tegye bolonddá! Ez a komikus alak nem maradhat meg görögnek. Irja azt címnek: Az

örmény és családja“. Jókai engedett, de az abszolutizmus utáni kiadásban örmény helyett kalmárt írt. Ime: kalmár, örmény, rác, görög az 1848 körüli időkben szinonim fogalmak voltak, alkalmassak egy körmönfont csaló megjelölésére. Csak mellékesen említem, hogy mint Jókai kalmárját, úgy Csongor és Tünde csaló csaplárosát is Dimitrinak hívják: az sem volt zsidó.

A rác kereskedők becsületét az osztrák rendőrség védte, a zsidókét Eötvös és mások nagyhatású agitációja következtében a szabadelvű közvélemény. Fényes Elek Magyarország leírásának második kiadásában, 1847-ben kihagyva az előbb idézett megrovást, mintha előlegezné Jókai novellájának belső gondolatát, azt, hogy a következő nemzedék (Dimitri veje) a legtisztességesebb kereskedővé válik, már ezt írja: „A zsidók, néhány családot kivéve, magok közt német nyelvet használnak, de azért németekhez nem számíthattuk, pedig különös népet sem tesznek, mert jelenleg csak üldözött vallásuk miatt váltak külön. Újabb időkben az előrelátóbb izraeliták nagy buzgósággal tanulják és taníttatják a hazai magyar nyelvet. Mi a zsidók emancipációját illeti: ez most kevés rokonszenvre talál a nagy tömegnél, pedig helytelen és méltánytalan okból, mert a zsidóknak tulajdonított pénz- és gabona-uzsoráskodást a keresztyének is csak oly arányban üzték, ha nem jobban. Óh uram, mikor jön el a te országod! Mikor lesz az, hogy ember vallásos meggyőződése miatt nem üldöztetik! Mikor látják által magyar hazánkfiai, hogy a zsidóknak tulajdonított hibák, ha és amennyiben igazak, csupán az emancipáció által orvosolhatatlanok meg gyökeresen“. A magyar törvényhozás megfelelt Fényes Elek fősóhajtásának. 1849-ben, a szabadságharc utolsó vonaglósaiban kimondta, majd 1861-ben megígérte a zsidók egyenjogúsítását, s ez ígéretét később be is váltotta. A magyar népszámlálások pedig 1867 után a zsidóságot kimutatták mint felekezetet, nemzetiségileg azonban ahhoz a nemzetiséghez osztották, amelynek nyelvét az egyes zsidók anyanyelvükként vallották. Sőt az 1891-es népszámlálási mű — kifogásolván a régi eljárást: „csak az a kár, hogy Fényes az akkori téves felfogásból indulva ki, a zsidó felekezet híveit külön nemzetiségnek vette“ — mintegy helyreigazításul kísérletet tesz arra, hogy az ötven évvel azelőtt, 1840-ben Magyarországon élt zsidóságot beossza a német és a magyar anyanyelvűek közé. Az örményekkel és cigányokkal szemben hasonló módszert követtek 1867 utáni népszámlálásaink. Örménynek, illetve cigánynak írták be azt, aki anyanyelvűül az örményt, illetve a cigányt vallotta. Azokat azonban, akik közülök magyar, román vagy más anyanyelvűnek vallották magukat, azokat a népszámlálás magyar, román vagy más nemzetiségűnek mutatta ki: az anyanyelvet egynek vette a nemzetiséggel. A közvélemény ettől csak annyiban tért el, hogy elfogadta magyarnak még azt is, aki egy

szót sem tudott magyarul, ha ennek dacára magyarnak vallotta magát. A magyar közélet pedig a politikai magyar nemzet tagjának tekintett minden magyar állampolgárt, felekezett-, faj-, foglalkozás- és anyanyelvkülönbség nélkül.

Más elvet követtek 1918 után az utódállamok. Az elvek változása természetesen érdekes eltolódásokat idézett elő a nemzetiségi arányszámokban. Nagyváradon az 1910-es magyar népszámlálás 58.000, Nagykárolyban 15.000 magyart mutatott ki, megállapítva azt is, hogy ezeknek túlnyomó része nem is ért más nyelven, mint magyarul. Az 1920-as román népszámlálás ezzel szemben csak 40.000 magyart talált Nagyvárad 68.000-nyi lakosa között és csak 3337 (háromezerháromszázharminchét) magyart Nagykároly 15 ezernyi népében. Általában tíz év alatt a magyarság lélekszáma közel 200.000 főnyivel csökkent eszerint a Romániához csatolt területen. Ennek a feltűnő jelenségnek főoka az, hogy a névelemzés és faji megkülönböztetés segélyével pl. Nagyváradon a 18.000 zsidót nemzetiségileg is zsidónak, Nagykárolyban és másutt a zsidóknon kívül a német származásúakat is nem-magyarokként könyvelték el.

Ennek az iskolának nálunk is vannak követői. Van egy irányzat, amely a zsidókon kívül a többi nem-magyar származásúakat is ki akarja zárni a magyar nemzetből.

Ez az irányzat nem 1918 után keletkezett. A világháború előtt Lueger pángermán pártja és ezzel egyetértve Ferenc Ferdinánd hirdette, hogy Magyarországon tulajdonképpen alig van magyar, csak néhány nagyszájú ügyvéd csinál magyarkodó propagandát, amitől megijedni nem érdemes. Ferenc Ferdinánd ezt a fölfogását Vilmos császárnak is előadta, és Vilmos császár hivatalos kísérője beszámolt a német külügyminiszteriumban arról, hogy Ferenc Ferdinánd állítása szerint az igazi magyarok száma kétmillióra becsülhető.

Míg Lueger, Ferenc Ferdinánd, és a magyar faj tisztaságának régebbi barátai Csernoch Jánosnak és másoknak magyarságát azért vonták kétségbe, mert ezeket szerintük csak a magyar terror kényszerítette a magyarsághoz való csatlakozásra, mai fajvédőink egy része tolakodásnak minősíti a magyarsághoz való csatlakozást. Várhatjuk, hogy jönnek kirohanások a cigányok ellen, akikről egy részüknek magas zenei műveltsége dacára hivatott zenészeink ismételten panaszolták, hogy meghamisítják a magyar nemzet egyik legféltettebb drágagyöngyét, a magyar népdalt, más részükről a falusi intelligencia és falusi nép panaszolja, hogy kóbor életmódjuk közveszélyes. Én beszéltem már az új irányzatnak egy olyan magas zenei műveltségű hívével, aki a cigányokat el kívánja tiltani a zenéléstől, és beszéltem olyanokkal, akik nem fogadják el a liberalizmusnak azt a reményét,

hogy a magyar nemzet és a magyar közigazgatás képes lesz a társadalom hasznos tagjaivá nevelni e kóborok utódait, amint a múltban civilizált több félvad állapotban hozzánk vetődött népet. A zsidóknál meglehetősen pontossággal meg tudjuk állapítani, hogy kirekesztésük a nemzet kebeléből a határokon belül mintegy 450 ezernyi, a határokon kívül mintegy 300.000-nyi visszaesést jelentene a magyarság létszámában, a cigányokról nincsenek ilyen megbízható adataink, de 100.000-nél nagyobb volna a magyarság lélekszámának csökkenése az ő kizárásuk révén. Ha nem állunk meg a félúton, hanem teljesen magunkévá tesszük a környező államokban eddig követett politikát és kizárjuk a magyarságból mindazokat, akik nem magyar származásúak, akkor a magyarság lélekszáma körülbelül annyi lesz, mint Pest vármegye és Budapest lakosságának összege. Kövessük-e az új vezéreket a román példa szerint és Ferenc Ferdinánd magyargyűlöletére hallgatva, vagy higgyük azt, hogy bölcssek voltak a középkori magyar királyok, akik minden bevándorló csoportot be tudtak építeni birodalmukba? Nem bánták, ha féltik azok a maguk szokásait és nyelvét, még vallás terén is tettek engedményeket. Az bizonyos, hogy ez az annyiféle téglából-kőből, fából-vasból összerakott épület királytalan korszakban, Hunyadi korában világot fenyegető földrengést romlás nélkül kibírt. Ma sokan azt hiszik, hogy mór stílusú boltívre nem lehet súlyt rakni, tehát ki kell dobni az ehhez való köveket.

Nem volna-e érdemes hozzáértőkkel megvizsgáltatni, hogy lehet-e és mire lehet használni az ilyen íveket, mielőtt a kövek eldobálása miatt az épülő ház tervének megszükitésére kerülne a sor?

Török Pál

A német harc az ifjúságért

A Harmadik Birodalom világnézeti rendszerének alapelve az addig hihetetlenül hangzó és keresztülvihetetlennek vélt: nemzeti szocializmus. Hitler még ez évi Berlinben tartott választási beszédében (1938. III. 28. Sportpalast) is hangsúlyozta, hogy ez a gondolat egyáltalán nem volt magátólértetődő, mert keletkezésének idejében az első fele a polgárság jelszava és csigaháza volt, második fele pedig Moszkva eszméinek takarója. Az összekapcsolás éppen ezért nem lett középút, hanem leszámolás. A mozgalom leszámolt mindennel, ami a megkövesedett régi társadalmi renchez és a megkövesülni akaró felforgató törekvésekhez tartozott. Diadalrajutása után mindent átalakított és a régi fogalmakat vagy új tartalommal töltötte meg, vagy újakkal helyettesítette. A kispolgárok nemzeti színéből kihámozva az egész nemzet sajátosságosan német jellegét, és az osztályok helyett egységes Volk-ról, népről beszélt. A szocializmusból (amelyik alatt valójában kommunizmus lappangott) annak eredeti jelentését használta fel, a közösséget, a társulást, társaságot. Így lett a nemzeti szocializmus valójában, átlépve az elmélet területéről az élet valóságába, gyakorlatilag, a népközösség, „Volksgemeinschaft“ világnézete. Egy nép, egy világnézet.

Ebben a világnézetben aztán minden ami eddig személytelen volt, vagy személytelenül meghúzódott a társadalmi osztályok árnyékában, napvilágra kényszerült. A polgár fogalma eltűnt, de vele együtt eltűnt a munkás, a kegyelmes úr, a tisztviselő és a proletár fogalma is, társadalmi osztály értelmében. Helyettük mindenki egy nevet kapott: Volksgenosse, néptárs, vagy ha tesszik polgártárs, vagy akár elvtárs is. Mert ugyan ki ne értett volna egyet a nemzeti célokkal, ha egyszer németnek született. Ez a Volksgenosse név aztán megtisztelő név is lett. Jelentette, hogy akit így szólítanak, azt úgy is tekintik, mint aki e nemzet sorsában egy a többivel, egy a bajban és egy a dicsőségben.

Mindezeket az eddig elmondottakat előre kellett bocsátanunk azért, hogy megérthessük az új német nevelési terveket és elveket. Mert a népközösség gondolata nemcsak alapja a német nevelési módszernek, hanem egyúttal célja is. Ebből indul ki, és ezért dolgozik. Nem tekinti úgy az ifjúságot, mint amely bele születik egy adott helyzetbe, hanem igen helyesen egy idegen, tétován álló seregnek veszi, akiket meg kell hódítani, meg kell győzni, de akiket sohasem szabad rabigába kényszeríteni és legyőzni. Hódításról van szó itt, a legszorosabb értelemben. Adottság nincsen, hanem csak cél van, amely felé törekedni kell, hogy el lehessen érni.

Éppen ezért egészen új gondolat merül fel az ifjúság meg- és beszerzésének kapcsán. Ez pedig, amint az ifjúsági vezér, Baldur v. Schirach kifejti könyvében, hogy az ifjúsági szervezetet nem az állam hozza létre az ifjúságért, hanem az ifjúság alapítja az állam számára. Ez a gondolat csakis az előbb kifejtett népközösség gondolatával kapcsolatban érthető meg. Különben csupán paradox, megkapó formulának hangzik, ebben az összefüggésben azonban az egyetlen megoldási lehetőség. A gondolatmenet a következő: ez az ifjúság a jövőendő Volksgemeinschaft. Minden közösség, ha igazi közösség, szabad elhatározásból csatlakozott tagok csoportja. Egy eszméhez nem lehet senkit fegyverrel kényszeríteni, mert eszméért csak akkor lehet harcolni, ha az valakinek lelki birtoka, abban hisz, azt akarja. A nemzeti szocializmuson alapuló Volksgemeinschaft eszméjét sem követheti senki, aki nincsen meggyőződve annak „egyedül üdvözítő“ voltáról. Ezért az ifjúság, amelyik koránál fogva maga is kis közösség (kortársak közössége, mert serdülőkorban a legnagyobb a különbség „ifjak“ és „öregék“, „felnőttek“, „nagyok“ között), ez az ifjúság kell, hogy szabadon csatlakozzék ehhez az eszméhez, csatlakozásával tegyen vallást mellette, legyen így utánpótlás, és egyben jövőendő. Természetes azonban az, hogy a gyakorlatban nincsen meg ez a szabadság olyan szépen, ahogy azt az elv követeli. Igaz ugyan, hogy belépésre itt sem kényszerítenek senkit, mint ahogy a pártba sem kényszerítenek tagokat, mégis természetes, hogy a párttagok gyermekeiket, tekintet nélkül azok „felfogására“, beviszik a szervezetbe. (Más kérdés azonban, hogy 10 éves korban, amikor a gyermek bekerül az első ifjúsági szervezetbe, a Jungvolkba, ill. a Jungmädel közé, lehet-e felfogásról, politikai véleményről beszélni.)

Az mindenesetre tény, hogy ha esetleg nem párttagok, vagy a mozgalommal szemben opponáló egyének gyermekei be akarnak lépni, ezt a kívánságukat minden erővel támogatják a párt részéről, még a szülők akarata ellenére is. De az ifjúsági szervezet, amint a fentiekből is látjuk, valóban nem állami szervezet, a vele szemben állók megbüntetésére nem akarják igénybe venni az állam hatalmát, mint pl. nálunk a leventéktől húzódozókat. Egészen tipikusan pártifjúság az ifjúsági szervezet, s tagjait propaganda útján szerzi meg. Harcol értük, meg akarja nyerni őket, hogy egykor méltó utódja lehessen.

*

Mindezekből világosan kitűnik most már az is, hogy ennek a világnézetnek nemcsak a világról van más nézete, mint elődei- nek, hanem magáról az ifjúságról is. Ez a nézet pedig egészen érdekes és újszerű. Tudatosan és gyökeresen akar szakítani a régi

elvekkel, és helyette újakat hoz. Először is nem tekinti ifjúságát gyermeknek, abban az értelemben, ahogy a mi nevelési rendszerünk annak tekinti, és szépen az ismeretek óvatos adagolásával igyekszik önálló gondolkozásra juttatni. Hitler maga fejezte ki ezt a gondolatot a Mein Kampfban, amikor kifejti, hogy a gyermek már magában hordja a teremtő gondolatokat. Éles választóvonalat húz az öregség bölcsesége és az ifjúság zsenialitása között. A korral járó bölcsesség jellemzője az élet tapasztalatainak felhasználása. Ez a bölcsesség nagyobb alaposágra törekszik és elővigyázatos, míg az ifjúságot éppen a termékenység jellemzi, amely gyönyörű és nagyon sokszor hasznos gondolatokat szül, de ezeket nagy számuk és saját tapasztalatlansága miatt feldolgozni nem tudja. Mégis ebből lesznek majd az alapkövek, amelyekből a korral járó bölcsesség építeni fog, ha ugyan annak idején a „bölsz öregek“ az ifjúság zsenialitását el nem fojtották, vagy az ifjú öregességével magát terméketlenségre nem kárhoztatta.

Az ifjúság teljes értékű tagja éppen ezért a Volksgemeinschaftnak. Vannak kötelességei, feladatai s ezeknek betöltésével elősegíti a közösség jólétét. Ezek a kötelességek és feladatok erejéhez vannak mérve, de nem ereje alá. Utcai gyűjtések, használt anyagok összeszedése mind olyan dolog, amit a felnőttekkel együtt csinál, nem csupán azok felügyelete alatt, hanem mint egyenjogú munkatárs. Ebből látja és megtanulja, hogy mit jelent másokért dolgozni, másokért élni. Nem úgy, mint nálunk, hogy: „segítsetek a szegény bácsinak“, hanem tudva azt, hogy abból, amit összeszed, munkaalakalom lesz, kenyér és ruha. Nem is úgy, hogy urnahölgyek szépen felöltöztetett és kifésült gyermekei játékból, amíg meg nem únják, gyűjtenek a mama szárnyai alatt, hanem egészen kötelességszerűen, vagy addig, amíg el nem adják a kis jelvényeket mind, vagy ameddig kiszabták nekik, 2, 3, 4, sőt több óra hosszatt. Munka ez, komoly és felelősségteljes munka. Mert ez a cél: a felelősségérzet felébresztése. A reá kiszabott munkáért csak ő visel egyedül felelősséget, és ebben a felelősségben a társadalomnak tudatos tagjává lesz.

Természetesen a pszichológia sem hiányzik. És ez a pszichológia is új utakra tér. Nem nézi a gyermek gyengéjét, hanem csak erényeit, és a benne lappangó lehetőségeket. Mindegyik gyermek érzi azt, hogy amit rábíztak, azt bizalommal hagyták rá. Talán meg is mondták neki: tudod te ezt, és abban a pillanatban csakugyan tudja. Így nevelnek a saját erőben való bizásra, és ezáltal az önállóságra is. Aki a legönállóbb, a legügyesebb, az lesz a vezér egy-egy kis egységben. Kisebbségek között ez természetesen az ököljog uralmát jelenti, azt, hogy a többiek elismerik egyről: te vagy a legerősebb. Később azonban szinte észrevétlenül lép en-

nek helyébe az ész uralma, és lesz az a vezető, aki kortársainak problémájára legjobban meg tudja adni a választ. Természetesen nem szabad ezt valami nyilvános verseny formájában gondolni, itt csak arról van szó, hogy lassan-lassan kialakul a közvélemény, amely vezetőt emel maga fölé, primus inter pares-t.

Kissé kérdésesnek látszik ugyan sokak előtt, hogy vajjon egy 18 éves ifjú rendelkezik-e azzal a képességgel, hogy megoldja 15–18 éves kortársainak problémáját, vagy legalább is kielégítő feleletet adjon rájuk. Valószínű, hogy a kötelességérzet érleli a fiatal vezért, és törekedni fog arra, hogy megvalósítsa magában azt a képet, ami vezetettjei lelkében él róla, de egyáltalán nem olyan bizonyos a siker. Mindenesetre egyéni kérdés ez, és mert a vezér személye mindig kikristályosodik, eleve nem tagadható a lehetőség.

*

A Volksgemeinschaft gondolatának nevelési téren való érvényesülése az egyházi nevelés lehetőségének végét jelenti. Ebben a közösségben ugyanis nincsenek különbségek, sem társadalmi, sem világnézeti, sem pedig felekezeti alapon. Nem szabad hogy legyenek, mert minden egyes különbségtevés megbontja az egységet. Csak olyan különbség van, amit mindenki maga tüntethet el, ha fennállására sor került: a munkában való hűség, hűtlenség vagy munkateljesítmény különbözősége. Az egyházi nevelés pedig, még ha egészen aláveti is magát az állam világnézetének és azt teljes egészében aláírja, akkor is kénytelen különbséget tenni esetleg minden más tekintetben teljesen egyenlő emberek között: felekezeti szempontból. Éppen ezért nem is beszélhetünk egyházi, csupán felekezeti nevelésről, és a felekezeti neveléssel együtt annak tökéletes csődjéről. Egészen egyszerűen nem illeszkeztetett bele ebbe az államformába az a rendszer, amelyik különbséget tesz állampolgár és állampolgár, illetőleg Volksgenosse és Volksgenosse között. És ez egyúttal a keresztyénség tragédiája is, azé a keresztyénségé, amelyik szétszakadt, és egymás ellen fordult egyazon igazság keresésében.

Egyházi iskolák csakis akkor állhatnak fenn, ha átveszik azokat a nevelési irányelveket, amelyeket az állam ad nekik. Ebben az esetben egyházi kézen levő állami iskolákká válnak, s ezekben legfeljebb a pontosabb, gondosabb és több hittanóra jelenti az egyházi jelleget. De amikor egy felekezeti iskolában más felekezetű növendékek is vannak, nem tudja betölteni igazán a Volksgemeinschaft gondolatát csak akkor, hogyha eltekint attól, amittől tulajdonképpen el nem tekinthetne, hogy: ihr habt einen anderen Geist (Luther), bennetek más lélek van... Mert különben hogyan tudja igazán betölteni azt a rendeletet, amelynek alapján

minden iskolában havonta egyszer minden osztály a saját keretén belül köteles egy ú. n. Gemeinschafts-Nachmittagot tartani, aminek célja, hogy a gyermekek együtt legyenek egy meghívott (általuk meghívott) nevelő jelenlétében. Itten nincsen kiút és itten nincsen mentség, csak az az egy, amit a nemzeti szocialista állam követel egyházaitól, hogy vonuljon vissza erről a területről, és adja át a helyét. Igyekezék inkább másképp működni, úgy ahogy Rosenberg kifejti a Mythosban: „metaphysisch untermauern“, metafizikailag megalapozni a közösség gondolatait.

Keserű, kemény, de ha őszintén nézzük, igaz ítélet ez az egyházak felett. A felekezeti harcok rengeteget romboltak. A nemzet testében (és most mindegy, hogy Németország multját idézem-e csak, vagy a miénket is), ellentéteket okozott egyesek konok és szeretetlen magatartása, és miattuk szenvednie kell az újjászületett nemzetben az újjá nem született egyháznak. Építeni kellett volna, katolikusnak és protestánsnak együtt, kéz a kézben, és akkor nem lett volna ellentét egyház és állam között, mert akkor Isten nevében kezdődött volna meg az újjászületés és újjáalakulás munkája.

Az állam megtalálta a mai élethez mért és abban egyetlen célszerűnek vélt életformáját. Az ifjúság felnő, és csak azt látja, hogy van egy erős, központi gondolat, amivel szemben, vagy amittől óvatosan félrehúzódva áll valami, amit nem is ért meg egészen, és nem tudja, mit gondoljon róla. Nem tudja beleilleszteni abba a rendszerbe, amit ismer és amiben felnő, elvonul tőle. A templomok kiürülnek, az „öregek“ szembe kerülnek az ifjúsággal. Magyarázni nem lehet, nincsen idő rá. Csak egy kérdőjel mered eléjük: miért hiányzanak ezek a népi közösségből, és mért állanak velük szemben?

Hitler azt mondta: „Vannak még, akik nincsenek közöttünk, de ezek el fognak tűnni. Nem élhetnek örökké, és helyettük ott jön az új nemzedék, ez a nemzedék pedig egészen a miénk.“ — A népi közösség azonban nyitva áll nemcsak az egyesek számára, hanem az egyházak számára is, és abba beléphetnek mind, mihelyt egyszer nem akarnak mást, csupán tisztán Krisztust hirdetni, és azt keresni, ami összeköt, nem pedig ami elválaszt.

Kemény Péter

Az érettségi reformjához

A középiskola valamennyi nevelési tényezője közül *az érettségi vizsgálat* az, ami a diák egész nyolcéves középiskolai életszakaszának minden munkáját megszabja. A középiskola tanulmányain túlesik ugyan, de a gyakorlatban mégis a középiskola befejező akkordjának számít. Így elmondhatjuk, hogy az eszményi személyiség értelmi komponensei az érettségi vizsgálat alkalmával kerülnek a diák életében utoljára és legeldöntőbbben mérce alá.

Ha az elméleti pedagógiában manapság a személyiség kérdése az, ami a nevelés céljának új megfogalmazásával kapcsolatban problematikussá vált: akkor ezzel párhuzamosan a nevelés gyakorlati világában, az érettségi vizsga kérdésével egybefonódva *a szellemi érettség és annak ismérveinek kérdése* a legidőszerűbb probléma.

*

A középiskolában folyik ugyan az értelmi oktatással együtt érzelmi és akarati nevelés is, sőt mostanában fokozott mértékben és erősen hangsúlyozva, de az e tereken elért eredményt mindmáig nem szokás érdemjeggyel kifejezhetően mérlegelni. Kísérlet történt ugyan minősítő megjegyzéseknek az évvégi bizonyítványokba való bejegyzésére, azonban az érettségi vizsgálat ezekre a területekre nem terjedt ki. Az érzelmi és akarati élet mérlegrehelyezése ugyanis, akár az érettség fokát, akár annak minőségét akarnók is értékelni, nagyon problematikus művelet volna, mert e téren még mértékegység sem áll rendelkezésünkre. Legfeljebb típus-megjelölésről és a beállítottság irányának meghatározásáról lehet szó. De miután ezeknek a leszögezése az illetőre nézve sorsdöntő lenne, s objektív volta a mai körülmények között (gyakori iskola- és tanárcserék) nehezen volna biztosítható: az idevonatkozó érettségi vizsgálatról beszélni egyelőre illuzórikus. Marad tehát az érettség vizsgálatának tárgyául tovább is *az értelem*, mint az ifjú szellemiségének manapság egyetlen lemérhető eleme.

Az értelem érettségének tényleges ismérve a mai gyakorlatban *bizonyos ismereti anyag*, öt-hat tárgyból, tárgyanként külön-külön, részleteiben és keresztmetszetszerű áttekintésben, ezenkívül bizonyos értelmes és összefüggő előadásra való készség is, mely esetleg gondolkozni-tudásra mutathat ugyan, de legtöbbszörre ismét csak ismereti anyag kész szövegének memoriális fejbentartását szokta jelenteni. Az érvényes érettségi utasítás szerint is megkívánandó *szellemi fejlettség* (amit mi gondolkozókészségnek nevezünk) vizsgálata ténylegesen csupán az ú. n. reál-tárgyakban

szokott megtörténni, a humaniórákban vajmi ritkán. Mert nézük csak, hogyan folyik le egy érettségi vizsgálat manapság.

Az írásbeli vizsgálaton a „Romantikus dráma“ tételre az felel meg ma helyesen, aki az ilyen címszó alatt tanultakra jól emlékszik s azokat el tudja ismételni. Szóbelin érett lesz, aki Mikecsről és leveleiről mint részletkérdésről folyékonyan beszél s a balladaköltészetünk fejlődése feliratú összefoglaló fejezetére emlékszik. Latinból megéri, aki az általánosabban használt szavak ismeretével el tud igazodni egy auktor szövegében, felmondja a feltételes mellékmondatról tanult szabályokat, továbbá tudja a magisztrátusokat. Történelemből a Mátyás királyról szóló három és fél oldal szövegének kell fejben lennie, továbbá egy a hadügy fejlődése címen megírt compendium-fejezetnek. Matematikából egy a kamatoskamat-számítások körébe tartozó példát old meg a jelölt a szaktanár támogatásával, továbbá ismét a szeme elé képzei a Pythagoras-tétel levezetésének a menetét, leolvassa a lelki szemei elé képzelt füzetlapról és átmásolja a táblára. Ha jó az emlékezete, sikerül. Fizikából észébejut biztosan a ferde hajítás elmélete, továbbá ott vannak a közlekedő edények, vagy a villamoscsengő csodái. A németre-fordítás az írásbelin sikerülvén, szóbeli nem is szükségeltetik. Az ifjú megérett.

Az e fajta érettségi vizsgálattal kapcsolatban a következők észrevételek tehetők:

1. *Nem teljes az ismeretek köre*, amelyre nézve a vizsgálat történik, jöllehet ma már bajosan nevezhető általánosan műveltnek az az ember, aki a kémia, a biológia, vagy akár a fizikai földrajz világában nem járatos annyira, mint például az irodalomban, vagy akár a Newton-törvények körül.

2. *Önkényes a tárgyak kiválogatása*. Meggondolandó, miért nem kaphat szellemi érettségéről bizonyítványt az az ifjú, aki a Metamorphosest képtelen olvasni eredetiben, amikor ugyanakkor érettnek nevezhető az a másik ifjú, akinek a szimbiózis élet-tani szerepéről, vagy az atomok szerkezetéről sejtelve sincs, de nem is kell hogy legyen, hisz meg sem kérdik felőle.

3. *Hiányzik az ismeretek közötti összefüggések látásának a puhatolása*. A vizsgálat csak a részletekre bontás módszerével történik, az egészben-látás készsége nem követelmény, holott a természetrajzi, földrajzi, történeti, nyelvi irodalmi stb. életjelenségek egymástól el nem választhatók, tehát ismeretük is csak összefüggésükben lehet igazán értékes. A fentemlített szimbiózis néven nevezett életjelenség pl. nemcsak a természetrajz világában lelhető fel, hanem pl. a gazdaságtörténetben, a politikai történetben is. Bár e tárgyközi viszonylatok észrevétele s a mindenség egységben-látása az érett ifjú világgépéhez feltétlenül hozzátartoznék, e képesség vizsgálata a mai érettséginek nem szerves alkotórésze. Az

ú. n. összefoglaló kérdések valójában ál-összefoglalások, mert egyrészt csak egy-egy tárgy keretében foglalnak össze, másrészt ezt az összefoglalást is a kompendium készítője végezte el.

Az a felhozható magyarázat nem állja meg a helyét, hogy hiszen az ifjú érettségét úgyis az összes tárgyakból lefolyt vizsgálat után az összképből állapítja meg a vizsgáló bizottság, mert ez esetben a bizottság végzett szintézist, nem a jelölt, de ezt is hiányosan végezte, csupán a jelölt részéről elhangzott rész-ismertetekre vonatkozólag, nem pedig a tárgyi ismereteknek egységesen látandó szintetikus egészére, a tanuló egységes értelmi vilá-gára vonatkozólag.

4. Az érettségi vizsgálat *sokszor csupán memóriális anyag-megterhelési próba*, amely minden momentumában az után kutat, hogy a beszedett ismereti anyag kellőleg raktározott árunak tekinthető-e, azaz szükség esetén könnyen ráakad-e a jelölt emléké-péktárainak zúgaiban, s tudata előterébe tudja-e állítani használható folyékony állapotban. Vagyis az érettségi vizsgálat igen sokszor tisztára anyagias alapon áll, amikor a jelölt szellemi érettségének ismérvéül a betű, a szó, a mondatok memóriális s így felidézhető képének meglétét ismeri el. Holott az élet: a dolgok és események, tárgyak és funkciók, s az érettség is e két tényező kapcsolódása: bizonyos ismereti anyagé s az ezzel való bánnitudás készségé.

Az elmondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a mai érettségi vizsgálat a szellemi érettség ismertető jegyeit a jelölt érzelmi és akarati világának mellőzésével csupán az értelem terén keresi, annak is csupán egyik vonatkozásában, az ismereti anyagot illetőleg, az önálló munkakészség meglétének elsőrenden történő puhatólása nélkül.

*

A következőkben megkíséreljük megrajzolni az érettség vizsgálatának azt a formáját, mely a használatban levőnél korszerűbb, azaz ismereti tartalmát tekintve teljesebb, módszerét illetőleg az összefüggések látását puhatólja, egészében pedig a személyiség kerek egészének értékelését célozza a tökéletesség felé haladás útjának egy bizonyos mérőföldkövéhez, az érettség minimális fokához viszonyítva.

Érett az, amiben az érés folyamata befejeződött. Érett az, ami értékeinek teljességéből annyival már rendelkezik, amennyivel a tápláló kocványról leszakíttatván már önállóan is meg tud élni. Érett az, ami önmagában teljes szervezet ahhoz, hogy a világ szervezettségében minden irányban megállja a helyét. Érett az, aki szabadúszó, akiben a tanult szabályok szerinti rángások szerves mozgássá hasonultak, a természet erőivel személyesen és teljesen kapcsolatba kerültek. Érett az, aki és ami önnálló foly-

atódásra, élettermelésre képes, mert benne a legkisebb sejt ön-értékű is, meg összműködésre is képes. Érett az, aki és ami már megtalálja az önmaga és a világ közötti legtermészetesebb kapcsolatokat és éppen ezért öntudatos, önálló gondolkozásra és cselekvésre képes. Érett az, aki értelmi, érzelmi és akarati énje szintétikus világának teljes egészével, minden kapcsoló szálának összműködésével az adott problémával szemben a legtermészetesebb állásfoglalást tudja öntudatosan tanusítani.

Ezek szerint az érettség jellemzése elsősorban bizonyos *szellemi funkciókészség* (az Utasítás „szellemi fejlettség“-e), s csak másodsorban az ismereti anyag állományának nagysága („tárgy-ismeret“). A tárgyi memoriális ismeret nem állja az időt. A feledés csak idő kérdése. Az ilyen alapon kiadott érettségi bizonyítvány évekig tartó belső értéke: merő illúzió, semmivé foszlik. A gondolkozni tudás a tudat alatti és feletti ösztönös funkciók vilá-gával érintkezik, tehát maradandóbb érték, mert a szellemi izmok munkakészsége.

Vizsgálat tárgyává voltaképen csak a gondolkozó készséget kell tenni, hiszen az anyag ismerete amannak az előfeltétele. Aki helyesen tud gondolkodni, annak megvannak bizonyosan a tárgyi ismeretei, amelyeken a begyakorlást végezve a helyes gondolkodás funkcióinak szintétikus működéséhez eljutott; viszont a részletismeretek halmaza, mint épületanyag, még nem jelenti a vele való bányi tudást is.

Az újfajta érettségihez természetesen *másfajta előkészület is kell*. Az ismereti anyagrészek adagolásával párhuzamosan annak szerves tudássá való elágaztatása, egyéb ismereti anyaggal való kapcsolatba hozatala s a kettő kapcsolatából önálló gondolat eredetetzetése, illetőleg az idevezető módszer elsajátíttatása: ez a középiskola feladata. Az anyagmennyiség és a gondolkozókészség megfelelő fokozatainak ellenőrzése az egyes tanévek folyamán történik, bizonyítványok kiállítása mellett. S ahogyan a kész villamosberendezést is úgy vesszük át a vállalkozótól, hogy bekapcsoljuk az áramkört, s ha az működik, rendben levőnek jelentjük ki: azonképen *az érettségi vizsgálaton is az élő szellemi áramkeringést kell próbára tennünk, a maga teljes enciklopédikus körében, egymásravezetéseiben és működésében*.

Ha az érettségi vizsga tényleg elsősorban a szellemi munkakészségének vizsgálata lesz, megszűnik az a képtelen helyzet, hogy a jelöltek nyolc éven át csak érnek-érnek, s a nyolcadik év befejeztével következik az anyagmegrögzítés munkájának a dandárja. A sakkozó sem a szabályokat rögzítgeti verseny előtt a fejében, mégegyszer, utoljára, hanem újabb és újabb játszmákat folytat le, hogy mindig újabb és újabb kapcsolatok kerüljenek elő, a régen tanult lépések, a mindig váratlanul változó helyzetnek

megfelelő új viszonylatban történjenek, a memóriát nyomasztólag terhelő szabályok mozgékony készségekké váljanak.

Igy tehát az is nyilvánvaló, hogy a jövőendő érettségijére *nem lehet az anyag beemlézésével elkészülni, mert nem is az anyag a tárgya*; nem érdemes előtte semmit megrögzítés céljából átismételni, mert úgysis új kapcsolatokra lesz kíváncsi a bizottság. Erre az érettségire az készül jól, aki szellemi és anyagi életünk egymásbaszűrődő kérdéseiről, azok összefüggésének mikéntjéről *beszélget* tanárával vagy társaival, mindig más és más kapcsolatban. Ehhez persze a szóbeli előtt két-három hét kevés, ha a nyolc év nem volt elegendő.

*

Az imént körülírt nyolc évi készülés után a szóbeli érettségi vizsgálat a következőképen fest: Az érettségi vizsgálóbizottság tagjai (elnök, kormányképviselő, a gimnázium minden egyes szaktárgyának egy-egy szaktanára) helyet foglalnak a zöld asztal egyik oldalán, velük szemben leül a jelölt. Vizsgálata egy óra hosszáig tartó párbeszéd, tételek nélkül. A vizsga-párbeszédet a bizottság részéről mindvégig egyazon tanár vezeti, mégpedig az a tanár, akinek a szakjából a növendék a gimnáziumi tanulmányok folyamán a legjobb eredményt mutatta fel, illetőleg akinek a szakjából a növendék a legtájékozottabbnak mutatkozott. Erre azért van szükség, mert a szellemi kapcsolódás így jöhet a legalkalmasabban létre. A szaktanár a szakjának egy általánosabban ismert részletkérdéséből kiindulva a gondolatkapcsolódás természetes fonalán halad a növendék gondolkodókészségének puhatolásában, kutatja, hogy a jelenségek és tünemények összefüggő kerek egészet alkotnak-e a jelölt szellemi világában, előbb egy-egy tárgyon belül, majd a párhuzamos vonatkozások révén kiszélesítve a beszélgetést az ismeretek egymás alá és mellé rendelt egyéb csoportjaiban, de úgy, hogy voltaképen nem is egyes tárgyak kerülnek sorra, hanem az ismeretek és azok összefüggéseinek egységes és egymásbakapcsolódó rendje.

Tegyük fel, hogy az illető jelöltnek elsősorban humanisztikus irányú az érdeklődése és irodalommal szeret foglalkozni. Tehát egyik irodalomtanára folytatja le a következő vizsgálatot. Kezébe ad a jelöltnek pl. egy Horatius-ódát, felszólítja, hogy olvassa el és fordítsa magyarra. Aztán megbeszéli annak pl. filozófiai hátterét a férfiúi erényre vonatkozólag. Erről esetleg áttérnek Berzsenyire egy kívülről ismert versének az előbbi gondolatkörhöz való csatlakozódása révén. Innen szó terelődik a romantika stílusforradalmára a klasszikus külső alatt, majd Berzsenyi életével kapcsolatban szó kerül Napoleontól s azokról a földrajzi területekről, melyek nevével kapcsolatosak, innen kiindulva a mi ne-

mesi felkeléseinkről, egykorú hadseregünk szervezetéről, akkori politikai viszonyunkról Ausztriához (itt a szó pár percere németre fordul), az együttélés feltételeiről, majd az analógia révén áttérnek a szimbiózis állat- és növénytani szerepére, a vízben éléssel és légzéssel kapcsolatban kémiai vonatkozásokat beszélnek meg, a vízzel kapcsolatban esetleg fenéknyomásra, vagy az Archimedes törvényére térhetnek át, s kiszámítják — tegyük fel — egy búvárhajó súlyát a vízben, megadott méretek alapján.

Természetesen ez a beszélgetés egészen más menetű is lehet s menete csupán attól függ, hogy a jelölt a tanárral való beszélgetés folyamán hogyan találja meg azokat a pontokat, amelyeknél a téma szervesen folytatódhatik az ismeretek összefüggő egyetemében, egyáltalában megtalálja-e őket, a kapcsolatokat, analógiák és más, szervi kapcsok megképzene-e előtte.

A fent leírt esetben valószínű, hogy a beszélgetés színezete irodalmi jellegű lesz, ha viszont a kérdezést a földrajz-tanár folytatja le, valószínű a természettudományos jelleg kidomborodása; matematikus tanár kérdezése mellett bizonyára a logikai készségek fognak hangsúlyozódni. De ez így is helyes. Mert az érett embernek az is egyik jellemvonása, hogy egy típuskeretbe sorolható sajátos gondolkodási módja már kialakult, s csak ennek megnyilvánulási lehetősége mellett tudja igazán kifejtetni készségeit. Már pedig e készségek tárgyilagosan csak így vizsgálhatók.

Az egytanáros kérdezési rendszernek kétféle előnye van. Először is biztosítja, hogy az összefüggő egész meglátásához felesleges aprólékos részletek, ritkán előforduló szabályok nem sülyesztik csupán ad hoc megterhelési próbává az érettségít. A kérdező tanár maga is csak a saját szakjában mindentudó. Más tudományos területekről csupán annyi ismerete van, amennyi általános műveltségi anyagként memóriájában megmaradt, mert érdeklődési körével valamiképpen szerves kapcsolatba került. S ha ez a tanár ezzel a tudásvilágával érett embernek számít, hiszen érettségi vizsgálatot csak ilyen vehet fel, miért kell az érettségiző ifjúnak minden téren szakembernek mutatkoznia?

Második előnye az egytanáros kérdezési rendszernek, hogy nem véletlenül adódó ismereti tükör-eserepekre vonatkozó kérdések, összefüggéstelenül külön-tárgyak töredékproblémái hullanak a jelöltre, hanem minden kérdés kapcsolatban lévén a mellette levővel: a növendék világképének kerektsége a maga szervességében tehető vizsgálat tárgyává.

A beszélgetési rendszer haszna is kettős. Először is biztosítja, hogy a növendéknek ne kelljen, sőt ne is lehessen memóriája befogadóképességének végsőkéig feszítése mellett kész szövegek beemlékezésével feledésrevaló munkát feleslegesen végeznie az ú. n. készülési „finish“ alkalmával, hiszen nem tudhatja sem ő maga,

sem a tanára, hogy majdan a vizsgán az anyag milyen metszetben, milyen vonatkozásban, milyen szempontból kerül a beszélgetés folyamán felsorakoztatásra. Az élet maga kívánja ezt a módszert, amelyre a tanulmányok előkészítnek. Az élet is úgy adja fel percről-percre a maga kérdéseit, hogy nincs a megoldásukra kész szövegünk, hanem a percenként adódó esethez kell minden alkalommal külön-külön rendeznünk ismereteink és készségeink egész fegyverraktárát. Az ennek az életnek megfelelő érettség csakis előre megszövegezetlen válaszokban, feltalálókészségben, a gondolkodás friss mozgékonyságában mutatkozik. A hivatalos utasítás, mely szerint a tanulónak időt kell engedni ismereteinek értelmes, összefüggő előadására: a gondolkodás és a gondolkodtatás megkerülésére, a beemlézés bénító önállótlanására csábítja a jelöltet és a tanárt egyaránt egy pusztá látszat-könnyebbség kedvéért. A szövegtanuló eljárás az éretlenek érettségijét lehetővé teszi, de ugyanakkor megkeseríti az érettekét.

A második haszna a beszélgetéses módszernek, hogy biztossítja a tanulónak az érettség minimális fokához megkívánhatóan kialakult saját személyiségének az érvényesülését. E módszer mellett nem kérdezik tőle mások gondolatainak szövegét a megtanulásra kijelölt szárfüzésben, hanem érettsége ismérvéül éppen azt keresik, tud-e maga is találni összefüggéseket a dolgok között, milyen mértékben és hogyan. Van-e személyes állásfoglalása és látása a problémákkal szemben a tudomány ismeretei alapján? Ez a személyiséget megillető kérdés.

A *bizottsági rendszer* egyik célja az volna, hogy a beleélést kívánó beszélgetés folyamán a tanárt mentesítse az osztályozást szolgáló állandó ítéletései, tehát a tárgytól elvonatkozó mellékaktus végzése alól. A bizottság osztályoz úgy, hogy mindenik tagja jelenti, hogy összbenyomásos megítélése szerint a jelölt általában érettnak mondható-e, és milyen fokon, vagy sem.

Az érettséget tehát *nem tárgyanként állapítjuk meg*, hiszen az érettség a személyiség egészének előrehaladási foka; a személyiség értelmi oldalának sem tantárgyai vannak, hanem összefüggések meglátásához való logikai és intuitív készsége, öntudatos magatartása stb., amelyeknek az ismereti tárgyak csupán közegei. Az érettségi bizonyítvány ezek szerint, mint olyan, egyetlen fokozatmegnevezéssel jelzi a gondolkozókészségnek, mint az érettség értelmi ismérvének fokát. A jelölt tárgyi előmenetelét az egyes tárgyakban legutoljára elért és ide bejegyzett érdemjegyek mutatják.

*

Nagyon természetes, hogy ez új érettségihez *új tanítási módszer* általánossá válása is kell, amely a tanításban a hangsúlyt

nem a *mit tanuljunk meg-re*, hanem a *hogyan gondolkozzál-ra* veti. Nagyon természetes, hogy ez újfajta érettségihez *újfajta tanár* is kell, aki hajlandó arra, hogy növendékének érettségije alkalmával ő maga is, egész személyiségében mindig újra érettségizék, s ehhez a szaktárgyain túl is mindig színvonalon tartsa magát. Az is természetes, hogy nagyon nehéz lenne egy a régihez szokott tanárnak ebbe az újabb rendszerbe behelyezkednie. Ha lehet az emberek ezreit új anyagi keretek közé helyezni, pedig ez nagy szervezeti megrázkódtatással jár, akkor tán érdemes volna fontolóra venni egy-két olyan változtatás lehetőségét is, amely nem a keretek megváltoztatásával, hanem a szellem megújításával jár. Különösen olyan köröknek, amelyeket hivatásuk különben is a szellem örök reformálására kötelezett.

Szathmáry Lajos

Zápor

*Tapsoljatok és kacagjatok velem
A legelső záporzó reggelen!
Mosdik és minden új ruhát akar.
Hiába kérlel, ordít a tavaly,
pénznélküli elgyötört férj gyanánt.
Valaki felizgatta a határt,
a várost, a vért, hogy lázongjanak:
Itt van már bennem az első csapat
a testük gyujtogat, a kedvük esztelen,
nevessetek és kacagjatok velem!*

*A kertek, a házak nekünk fürdenek.
Vidám sikolyuk nyitja a fellegek
csapját és zuhog az óriás zuhany,
az ucca visong habzó-boldogan,
mert vízseprűvel seprik a telet,
mint felfrissült izmok a gyermekek
futkosnak kövér habocskák között.
Bennem is bukfencez a régi kölyök,
emberek, kacagjatok ti is velem
e lélekfürdető böjti ünnepen!*

Bakó József

Műlaj és nemzedék

Két esszé-író: Halász Gábor és Cs. Szabó László.

Kétségtől szimbólikus jelentőségű, hogy a mai magyar esszé-irodalom két kimagasló képviselője, Cs. Szabó László és Halász Gábor most könyvalakban is kiadta folyóiratokban elszórt tanulmányait és esszéit (Levelek a száműzetésből, Az értelem keresése*). Az esszé, kiváltképp a folyóirat műfaja, céljában különösen a jelenhez tapad, hatásában nagyon is időleges és helyi. Az esszé-írók tudják, hogy kockázatos „kötetbe merevíteni“ azt, ami a változó időhöz van kötve, de egyúttal érzik is, hogy az idők nagyon is gyorsan változnak, az élő jelen kegyetlen gyorsasággal tűnik a múltba, sietni kell, ki kell lépni a magányból, megmutatni, hogy itt voltunk, így gondolkoztunk, ilyen problémáink voltak, így láttuk a világot. „Büntetlenül sokáig nem lehet elzárkózni a mások mértéke elől“ — írja Halász Gábor kötete előszavában és ha az előtte levő nemzedék elszoruló szívvel veszi tudomásul, hogy ami tegnap még irodalmi élet volt, az ma már könyvespolcra helyezett irodalom lett, az utána következő nemzedék harcos türelmetlenséggel veszi át a bíró szerepét, hogy ítéletet mondjon egy évtized eszméjéről és értékéről.

Mert Halász Gábor és Cs. Szabó László könyvében egy nemzedék vállalja most a felelősséget, egy nemzedék munkája után tett most pontot a két esszé-író kötete. A kritikuskak nem is lehet más feladata, mint lemérni ennek a nemzedéknek súlyát, megmutatni munkásságának értékét, eszméjének, világnézetének keletkezését, átalakulását, a nemzedék irodalmi életét, tündöklését és hanyatlását Halász Gábor és Cs. Szabó László írásainak tükrében.

Ez a nemzedék a 20-as évek elején lépett fel, világháború és forradalmak után, anyagi és szellemi zürzavar közt, az európai rendeződés kezdetén. Az erkölcsi és anyagi züllés, a bomlás és káosz után mindenki vágyta a rendet, az erőszak tombolása ellen az értelem uralma után sóhajtozott Európa. Az indulatok embeérével szemben az ész embere lett az eszmény, az írók a tizenkilencedik század ellen felfedezték a tizennyolcadik századot, a racionalizmus és humanizmus aranykorát. A magyar író soha olyan európai nem volt, mint ekkor, ismét úgy érezte: missziót tölt be, Nyugatra utazott, hogy Európát hozzon haza. Az író álma a rendezett, kiteljesedett urbanizmus, világnézete a tömeg szennyes zürzavarával szemben a tiszta intellektualizmus, ereje a morajló erőszak ellen az értelem világosságáa.

* Mindkét kötet Franklin-kiadás.

Bizonyos, hogy kevés nemzedék csalódott nagyobbat, mint éppen az előttünk járó harmincévesek. Mert, ahogy kérészéletű látszattá zsugorodott össze a huszas évek hatalmas iramú gazdasági fellendülése, ugyanígy tisztán látjuk már ma, hogy Európa rövid életű humanizmusa, a fölvilágosult tizennyolcadik századnak csak fölszínes utánzása volt. És ahogy lassanként megváltozott a politikai és világnézeti légkör, úgy csúszott ki fokozatosan irodalmilag is a talaj alóluk. Missziótudatuk még mindig megmaradt, de ezt inkább befelé, egymás közt hangsúlyozták, mintsem kifelé mutatták volna. Lázasan építették ki egymás ellen az arcvonalakat és nem vették észre, hogy irodalmuk már rég elvesztette vezérlő hivatását.

Az ifjabb nemzedék már nem ír esszét. A *Nyugat*-ban közzétett esszé-pályázat eredménye szinte sikertelennek mondható. A bíráló-bizottság (Halász Gábor, Illés Endre, Cs. Szabó László) megállapításai szerint a beküldött esszék módszere iskolázatlan, hangjuk szubjektív. Fiatall íróink nemcsak, hogy nem írnak esszét, hanem szinte egységesen támadják az esszét, az esszé-irodalom túltengését. És ahogy esszé-irodalmunk fénykorát az akkori politikai és szellemi légkör tökéletesen megmagyarázza, ugyanúgy támasztja most alá az új esszéellenes irodalmi közvélemény érveit a történeti és világnézeti változás.

A világnézet-változás ízlésváltozás is egyben, ezt esszé-íróink tudták legjobban. „A világnézeti változásokkal együttjár az ízlés átalakulása” — írja Halász Gábor és éppen ezért téved Cs. Szabó László, mikor az esszéellenes hangok egyetlen érvét abban látja, hogy esszéista nemzedékük nem alkotott nagy műveket. Nem a nagy alkotásokat követelte az ifjabb nemzedék, hanem a nagy érzéseket. Nem azért fordult el a kor a műfajtól, mert nem adott egy új Tolsztojt, hanem azért, mert az esszé-írók inkább szerették az eszméket, mint a népet, közelebb állt hozzájuk a könyv, mint az ember. Cs. Szabó László maga bevallja: „Csak beszéltünk, locsogtunk a tizennyolcadik századról anélkül, hogy e századhoz méltón szerettük volna az embert.” Nem a géniuszok hiányát hánytuk ennek a nemzedéknek a szemére, hanem a gyökértelenséget. „Olvasni, annyi, mint akklimatizálódni”, írja Halász Gábor s ezt az igazságot legjobban az ő nemzedékén bizonyíthatná. Egy nemzedék, mely inkább élt olvasmányában, mint az életben, mely inkább hitt a szavakban, mint a valóságban előbb-utóbb bágyadt irodalmiságba fullad. A tizennyolcadik századtól nem a harcoss humanizmust vette át, hanem az irodalmiság mindent előntő vérszegény eszméjét. Azt hitték, hogyha az indulatok emberével szemben az ész fegyelmező erejét képviselik, legyőzik a tömegek lázadását. Az értelem, a humanizmus kisugárzó, szuggesztív erejében

reménykedtek, de sohasem merészkedtek leszállani az ideák világából.

„Az okosság szertelen kicsapongása“ (Cs. Szabó László szavai) jellemzi minden sorukat, de hozzá tehetjük, egy önmagáért való, önmagába visszatérő, játékos és csillogó, de erőtlen okosság. Halász Gábor, Kazinczy, Széchenyi és Bessenyei tanulmánya a műfaj három ragyogó csúcsteljesítménye, minden mondata sugárzó eszesség, módszere újszerű, megállapításai eredetiek, csak nem meggyőzőek. És ahogy az egész nemzedék talaj nélkül próbálta megvetni a lábát, ugyanúgy lóg esszé-írónk Kazinczyja, Széchenyije és Bessenyeije ég és föld között, egy eszmevilág fáradt fényében. Ezernyi új és meglepő adatot hoz fel, de csak megcsillogtatja, aztán elejti, az egyéniségek fejlődését tisztán lelki kényszerrel, belső bizonytalansággal, homályos ösztönökkel magyarázza. Mintha a társadalom dinamikája nem is működne a történelemben! Az a sajátságos helyzet áll elő, hogy Halász Gábor minden titkát felfedi alakjainak, behatol a legrejtettebb lelki zúgokba és mégsem látjuk tisztábban egyik hősünket sem. Halász Gábor egy-egy ösztönös lelki mozzanatra egész fejlődési vonalakat épít fel és közben megfélekedezik, hogy nagy embereink is emberek voltak, adott társadalomban éltek és dolgoztak, a környezet, a gazdasági és szellemi mozgásfolyamat alakító ereje rájuk is hatott, sőt rájuk még fokozottabban, mint másokra.

Amilyen talajnélküliség látható esszé-írónk látásmódjában, olyan gyökértelenséget érezhetünk stílusukban is. A gondolkodás eltávolodását a tárgy-fogalomtól az elvont funkciófolyamat felé a legtisztábban szemlélhetjük esszé-irodalmunk nyelvén. Mintha íróink elszakadtak volna a magyar nyelv éltető humuszától, egy mesterségesen táplált, szimbólumokkal és széteső képekkel zsúfolt, hasonlatokkal telített nyelvet tenyésztettek ki, ahol a hasonlat már elnyomja a valóságot, a kép az értelmet. Egy sajátságos „irodalmi tolvajnyelv“ kialakulásának lehettünk tanúi, mely előtt az ifjabb nemzedék néha már értetlenül áll.

Ha Halász Gábort nemzedéke legtisztább képviselőjének nevezzük, Cs. Szabó Lászlóról elmondhatjuk, hogy nemzedéke világtól már inkább eltávolodott, témáiban és hangjában már több közösséget látni az új generációval. Írásaiban Középeurópa új humanista értelmezését hintette szét, cikkeivel termékenyítő eszméket adott a magyar ifjúságnak. Hangban és tárgyban már közelebb áll hozzánk, nem veszik bele a könyv és betű élettelen homályába. A könyv mellett már meglátja a tájat is, az olvasmány mögül már a népet is felfedezi. Egy-egy tájegységnek (*Kárpát kebelében*) meg tudta fogni a hangulatát, a kövek és hegyek megvesztegető színein át a lényegre mutatott rá. Városképeiben (Budapest, Eger, Erdélyi városok) nemcsak új és sajátságos műfaj-

jal gazdagította irodalmunkat, hanem az ismerős utcákat és dombokat is felejthetetlenül újjávarázsolta bennünk. Ha látását itt-ott mégis felszínesnek érezzük, ez nem a gondolkodó kisiklása, hanem a szépíró megejtő varázsa, akinél a hangulat élménye gyakran elnyomja az életet, a szimbólum pedig túlnő a valóságon.

Közhely, hogy az esszé az átmeneti korszakok legjellegzetesebb műfaja. Átmenet, de mifelé? Cs. Szabó László egyszerűen a girondisták és jakobinusok őrsgváltását látja az úgynevezett hűszévesek és harmincévesek harcában. A politikai hasonlat helyett jobban és érthetőbben világíthatjuk meg a két nemzedék felfogásbeli ellentétét, ha azt vizsgáljuk, hogyan láttak ők, hogyan vállalták ők a munkát és hogyan a mai ifjabb nemzedék. A szemléletbeli ellentétre maga Cs. Szabó László mutat rá legtalálhatóbban, mikor azt írja, *Egy erdélyi renegát vallomásában*, hogy ők a város felől várták az elmaradt megújulást, a mai ifjúság pedig már a nép oldaláról látja. Ez a szemléletbeli ellentét, az esszéista nemzedéknek ez a nép és talajnélküli eszmeisége végig húzódik minden írásukon és legjellemzőbb színe egész munkásságuknak. Az ő neohumanizmusukkal szemben az új nemzedék erős szociológiai vértézete különösen szembetűnő. És nemcsak az irodalom, hanem a szellemi állásfoglalás egyéb területén is jelentkezik ez az új őrsgváltás. Hiszen csak legutóbb Szemlénkben lezajlott vitára célzunk (Joó Tibor és Istványi Géza), ahol az ifjú történész-nemzedék egyik tagja fejezte ki szemléletünket: „Nem azt kell kutatnunk, hogy milyen szellem mozgat egyeseket, hanem hogy milyen szellem kifejlődésére van alkalom. Objektív szellem, kultúra, mítosz tehát eredmények, a társadalmi struktúra eredményei. Éppen itt van a lényeges látásmódbeli különbség. A szellemet ez a szemlélet nem látja primérnek, hanem ellenkezőleg a társadalmi viszonyok következményének.“

Az ellentétek tehát nem is annyira a műfajban, mint inkább a szemléletben, nem annyira a célban, mint inkább a munkavállalásban vannak. Az író kilép magányából, írása bátor, szelleme erős és töretlen lesz. „A mai humanizmus legyen férfias, kemény és harcoss bár sohase szabad lemondania a fölényes szellem legfőbb erejéről: a türelemről, óvakodnia kell, hogy ezt a türelmet öngyilkosságig fokozza.“ Cs. Szabó László hiszi, mert hinnie kell, hogy nemzedéke megérti Thomas Mann szavait, felismeri a megváltozott idők új feladatát, irodalmuk, nemzedékük kiállja a próbát. A felismerés már vállalás, a közös vállalás már a magány tagadása.

Mert a magányosság a haldoklás kezdete és ha az író nem akar idő előtt meghalni, nem az elszigetelődést, hanem a közösség vállalást keresi. Halász Gábor és Cs. Szabó László esszé-kötetével egy nemzedék munkásságára vár bírálatot, de ugyanakkor már

meg is tagadják munkájukat, el is szakadnak egy korszak eszmévilágától. Az irodalom nem magánügy, hanem közügy, mondja Halász Gábor a sorok között, az író is változhat, nemcsak a kor, vallja bátran Cs. Szabó László s ezzel tulajdonképpen már meg is tették a lépéseket az új munkavállalás felé.

Irodalmi őrszolgálatnak nevezi Cs. Szabó nemzedékének eddigi munkáját, és az új őrségváltásnál elmondhatjuk, becsülettel és hűséggel teljesítették szolgálatukat, az értelem és a gondolat őrzésének mindig hálátlan és veszélyes feladatát. S ha eljön majd az a szellem, amit annyian várnak Osló és Lausanne, Dover és Strassbourg közt, azt elsősorban azoknak köszönhetjük, akik nehéz időkből megvesztegethetetlenül vállalták a kemény őrszolgálat szerepét. Hinni valamiben, sokszor felér a tettel és éppen a hit ösztönét kaptuk az előttünk levő nemzedéktől szellemi örökségül. Hitet, de nemcsak a szellemben, hanem a közösségben is, hitet nemcsak az okosságban, hanem a szeretetben is. A közösséggel a közösségért, szeretettel a szeretetért, ez az új nemzedék munkavállalásának harcoss etikája. „A vállalkozáshoz nem kell remény, a kitartáshoz nem kell siker, mondta Hallgatag Vilmos. Protestáns szavak, — írja Cs. Szabó László — mindenki tanulhat belőlük.“

Bikácsi László

Tudományos peregrináció a reformáció korában

Azt hisszük, nem lesz érdektelen, ha a mai, sok tekintetben analóg körülményekből kiindulva, egy pillantást vetünk a magyar ifjúság reformációkorabeli *peregrinációjára*. Így nevezték u. i. akkor az ifjak külföldi egyetemekre, vagy mint régen hívták, akadémiákra járását. Többnyire gyalog, esetleg alkalmi ingyen-szekerezéssel, s ha egy kis pénze akadt a peregrinus diáknak reá, postakocsival történt, kegyetlenül rossz és nem biztonságos utakon, nélkülözések és veszedelmek között. Mindez nem riasztotta vissza a tanuló ifjúságot, mely főként a reformáció eredő helyére, Wittenbergbe nagy számban zarándokolt.

A tanulók vándorlásának a reformáció korában sokféle jelentőségét látjuk. Első renden, természetesen a szellemi gazdagodást, a művelődés és tudomány érdekeit szolgálta, de nem kisebb mértékben célozza a lelki megújulás, a megnyugtató hit és vallás keresését is. Ma úgy mondanánk, hogy az akkori nagy szellemi mozgalomban a különböző világnézetekkel, eszméáramlatokkal és

hitbeli felfogásokkal óhajtott megismerkedni a vándor diák, hogy kiválassa magának azt, amelyik lelkét megnyugtatja. A világnézeti harc akkor is olyan erővel és hevességgel jelentkezett, mint manapság, csak hogy valamivel őszintébben s kevésbé politikai, mint inkább vallásos síkban. Több peregrinus magyar diák elzarándokol a hírneves kath. egyetemekre: Páduába, Bolognába, Párisba, Salamancába, sőt Rómába a pápai udvarba is, hogy a reformátorok mellett a kiváló kath. tanítómestereket is meghallgassa s így lelkének mérlegére tehesse a kath. és prot. tanokat.

A komoly és becsvágyó peregrináció egyik jelentős eszköze volt hazánkban a reformáció terjesztésének egyfelől azáltal, hogy a vándor ifjak itthon lelkes apostolai lettek az evangéliumnak. Az egyik pl. ezt írja: „Indulok vissza hazámba, hogy az elnyomott egyháznak szolgálhassak. Hogy az én életemet, vagy haláloamat kívánja-e, azzal nem gondolok, csak Isten dicsőségét munkálhassam“ (Belényesi Gergely Kálvinnak 1545.). Másfelől a peregrinus diákok szorosabb ismeretségbe jutván a reformátorokkal, összeköttetést létesítettek közöttük és a reformációt támogató, hatalmas patrónusaink között. De nemcsak a reformált hit pionírjai voltak a peregrinusok, hanem a művelt országokban látott civilizációnak és kultúrának is szellemi és gazdasági téren egyaránt áldásos meghonosítói. Följegyezték, hogy pl. a burgonyabogyókat is protestáns vándor diákok hozták Magyarországra.

A peregrináció magyar nemzeti és politikai szempontból is figyelmet érdemel. A diákok a magyar irredenta eszméket és integritást hirdették a művelt Európában szerteszét. Ez eszmék lánghol propagálására, — fájdalom, — akkor is olyan szükség volt, mint most. A peregrinusok a török hódítás és pusztítás ellen a keresztyén népek lelkiismeretét, a közös keresztyén szolidaritás érzetét igyekeztek felkölteni s ebből folyólag a segítség készségét fölbreszteni. Akikkel csak sorsuk összehozta őket, fejedelmeket, közrendűeket, egyházi és világi főembereket kérelmeikkel és jajszavaikkal halmozzák el.

A messze földet bejárt diákok végül az akkor nehezen kapható könyvek gyűjtése és hazai földre hozása által főiskolai könyvtáraink (sárospataki, debreceni stb.) gyarapítása körül is kiváló érdemeket szereztek. Leveleikből olvassuk, hogy milyen fáradságos utánjárással és nagy költséggel igyekeztek könyvekhez jutni. Maguk is adtak ki könyveket külföldön, legtöbbit Bécsben, Krakóban és Wittenbergben, de ezeken kívül Augsburgban, Strassburgban, Baselben, Zürichben, Magdeburgban, Frankfurtban, Tübingában, Nürnbergben és a németföld határain túl Velencében, Páduában, Genfben, Párisban, sőt Antwerpenben is. Néhány peregrinus a könyvnyomtatást is megtanulta külföldön.

A magyar ifjak reformációkorabeli peregrinációjáról, — sajnos, — kevés leírás maradt fel, egyrésze annak is pusztá vázlat csupán azoknak a helységeknek megemlítésével, amelyeken a peregrinus átutazott, vagy ahol tanulmányozás végett hosszabban időzött. A nyomtatásban kiadott útleírások között legrégibb a *Skaricza Mátéé*, mely Baselben 1585-ben jelent meg. Skaricza Szegedi Kis István életrajzába szőtte bele utazásának rajzát, de csak a legrövidebben, mert „ha — úgymond — azokat, amiket néhanéha baráti körben el szoktam beszélni, itt is előadnám, nem kerülném el azt az erős vádat, hogy nem Szegediről, hanem magamról írok.“ — Részletes utirajzot adott már *Decsi Csímor János* 1587-ben Wittenbergben megjelent latin könyvében. Szintén latinul hagyta emlékezetben *Szenczi Molnár Albert* is naplójában külföldi utazásainak rövid leírását; de ő több fontos dolgot is följegyzett a látottak és hallottak közül s élményeiből nem egy érdekes és tanulságos mozzanatot örökített meg. Egészen rövid, vázlatos leírást nyújt vándorlásáról *Miskolczi Csulyak István* naplójában (1600—1607.). Ő, mint Thököly Sebestyén fiának, Miklósnak a nevelője, e főúr költségén peregrinált. A nyomtatásban felmaradt diák-utirajzok közül a peregrináció valóságáról, módjáról, eseményeiről, nehézségeiről legtöbbet lehet megtudni abból a pompás könyvből, mely *Szepsi Csombor Márton*tól Kassán 1620-ban jelent meg. Csombor ugyan már nem a 16-ik, hanem a 17-ik században (1618—19.) „bujdosott“, ahogy maga írja, de mindjárt a század elején, épp úgy, mint Csulyak, s ezért bátran úgy tekinthetjük mindkettő művét, mint a reformációkorabeli peregrináció hiteles forrását. Csombor a szárazföldön leginkább gyalog utazott, de olykor igénybe vette a szekeret, a dilizsanszot, sőt lóháton is nyargalt. Sok érdekes, tanulságos, itt-ott mulatságos esetet is jegyzett fel. A keleti, majd a viharos északi tengeren rozzant hajókon tett utazása félelmetes, lélekzetszorító, de egyben a kor közlekedési eszközeit és viszonyait is élesen világítja meg. Skaricza szintén áthajózott az északi tengeren nagy félelmek között, s mikor partra szállt, megkönnyebbült érzéssel ilyen verses formában sóhajtott fel:

„Béke veled tenger, s vihar, én már partra jutottam,
Tenger zsarnoka szél! béke legyen veled is!
Ajkam hálaimát zeng vígan az égi Atyának.“

A Csombor könyve egészben véve hű tükre a diákperegrinációnak. A sok kaland és súlyos helyzet közül, melybe szerzője jutott, íme egy. Franciaországban, mivel franciául nem tudott, egy vendéglős ruháitól megfosztotta s csaknem mezítelenül úzte ki a fogadóból. A latinul beszélő helybeli pap útján sikerült neki a fizetés körül támadt félreértést eloszlatni és ruháit visszakapni. Londonról

ezt írja: „Mindenekelőtte a népnek nagy deáktalanságán csudálkoztam, mert három utcán felmenvén, sohul sem találtam egy embert, aki velem deákul tudott volna beszélni.“

A peregrináció költségeit is nehezen tudta megszerezni a szegény diák, főleg az olyan, aki éveken keresztül tartózkodott külföldön és ezalatt sokfelé elbolyongott. Mint rektor itthon gyűjtött valamit a partikuláris iskolában, vagy mint ú. n. alumnus végezte a külföldi egyetemeket jóakarató pártfogók, főurak, várososok, vármegyék, olykor jobbmódú lelkipásztorok segítségével. Több világjáró diák úgy tudott messze földekre vándorolni és sok egyetemet látogatni, hogy főurak tanulógyermekkeit kísérte azok költségén, mint nevelő és mentor. Gyakran rászorultak a peregrinusok gazdag emberektől kért kölcsönre is, melyet hálásan igyekeztek visszatéríteni. „A te kölcsönöd felől — írja a már említett Belényesi hitelezőjének (1543) — ne nyugtalankodjál, higyj nekem, mindent megteszek, hogy mielőbb köszönettel visszafizessem.“ Egyesek a wittenbergi magyar coetustól is kaptak segítséget, sőt útközben is találtak jószívű adakozókat, leginkább a lelkipásztorok, tanárok, de a művelt polgárok közül is. Skaricza és Szenczi Molnár több ilyenről emlékeznek meg. Azt meg különös dicsérettel jegyezte föl Szenczi Molnár, hogy *Alfonz*, spanyol király legátusa a legnagyobb jóindulattal és költséggel támogatta Milánóban és környékén tett utazásaiban. Akkor még a vallás- és hitbeli meggyőződés különbözősége általában nem vont ellenséges elválasztó vonalat az emberek közé. Ennek számos, megható példáival találkozunk peregrináló ifjaink. Szenczi Molnárnak pl. üdvözőlverséért egy kardinális adott Milanóban „viaticum“-ot. Nemcsak hitsorsosaik látták el útközben a diákokat élelemmel, hanem a róm. katolikusok is testvéri szeretettel vendégelték őket. Szenczi Molnárnál még azt a feltűnő följegyzést is olvassuk, hogy őt *VIII. Kelemen* pápa látta vendégül Caballus hegyi palotájában. És ez nem hihetetlen. Erről a pápáról azt hagyta emlékezetben a történelem, hogy minden nap tíz szegény vendégelt meg saját asztalánál, akiket, mielőtt asztalhoz ültek volna, bizony nem igen examináltak meg a kátéból. Így jutott oda a szegény magyar vándordiák is.

Sokra megy azoknak a magyar bolygó diákoknak a száma, kik a reformáció korában ma el sem képzelhető viszontagságok között keresték föl leginkább Németországban egy akadémiát, előbb a wittenbergit, majd a heidelbergit és oderafrankfurtit, de nem ritkák azok sem, akik bejárták, úgyszólván valamennyi művelt európai országot. Ezek a nagy globetrotterek hosszú időn, néha 8—13 éven át bolyongtak országról-országra, egyetemről-egyetemre, szerevve maguknak bőséges ismereteket és tapasztalatokat. E helyen ezekről a sokszor és sokat vándorló, országot, vi-

lágot bekalandozó, tudmányszomjas, prot. bolygódiakokról lesz szó.

A 16-ik századi nagy utazó diákokról *Frankl Vilmos* tesz először említést. Ő a következőket sorolja fel: Balsaráti Vitus János, Bogner Péter, Dudith András, Jordán Tamás, Zsámboki János, Skaricza Máté, Laskói Csókás Péter, Szenczi Molnár Albert. De ez a névsor nagyon hiányos, mert még ezeken kívül több világjáró magyar diákot ismerünk. A Frankltól előszámláltak közül Dudith és Zsámboki (*Sambucus*) nem sorolhatók a protestánsok közé. Jordánról annyit tudunk, hogy orvosi pályára készült, Bognerről pedig, hogy Brassónak lett neves prédikátora. Ezek különben sem magyarok, hanem szászok voltak. A többiek-ről, amint időrendben jönnek, alább lesz szó.

A legrégebb, aki feltűnik előttünk a világlátott magyar diákok között a Belényesből származott *Belényesi Gergely*. A 16. század negyvenes éveinek elején járt Strassburgban. Nem régen (1928) a strassburgi városi könyvtárban igen érdekes levelére bukkant az ott búvárkodó *Incze Gábor*, mellyel szíves volt engem is megismertetni. Addig is, míg ő Belényesi levelét közzétenné, megemlítem azt, mert megtudjuk belőle, hogy Belényesi Párisban is járt, s onnan írta levelét 1543. aug. 10-én Hubert Konrádnak, a strassburgi Szent Tamás székegyház diakónusának. A párisi Sorbonne-ra már a 12-ik század óta látogattak el magyar tanulók. Ebbe a monstruózus egyetembe a világ minden részéből sereglettek az ifjak s Skaricza szerint a növendékek roppant tömege né-mely évben több mint 30 ezerre fölszaporodott. Ha ezt kissé túlzott számnak is tekintjük, annyi kétségtelen, hogy sok-sok ezer diák fordult meg benne évenként. Belényesi előtt többek közt ott tanult és szerzett doktori diplomát a híres hitvitázó, *Szegedi Gergely*, a nagyváradi ferencesek gvardiánja, akit a *Dévai Biróval* vívott irodalmi harcából ismerünk. Dévai fölényesen verte vissza és gúnyolta ki a doktor szerafikus vékony tudományát, s nem sokat tartott az őt tanító egyetemről sem, amelyet pedig „az egyetemek szülőanyjának“, s hozzá „áldástárasztó anyjának“ neveztek a tudós zárdai barátok. A reformáció hívei általában kevéssé becsülték az ellenük leghevesebben küzdő Sorbonne ósdi professzorainak tudományát. Az *Epistolae Obscurorum virorum*-ban egyenesen ilyen lesújtó, nyers kritikát olvasunk egyik magisteréről: „Olyan párisi számár, amilyenek ott még többen vannak.“ Nos hát Belényesi sincs megelégedve a Sorbonne-al: „Engem — írja Hubetnek — azok a tudományok, melyeket itt tanulmányozni akartam, a te tudományod mellett nem elégítenek ki. A Sturm-féle tudós férfiak helyett itt keveset érő, nagyon dőre, nyelvelő sophisták vannak. Elhatároztam mégis, hogy ha Isten is úgy akarja, egy évig itt fogok maradni, talán túrni tudom ezeknek a

járatlanoknak a tudatlanságát és az Isten ellen naponként megnyilatkozó szörnyű gyalázkodását, azután visszatérek hozzátok és újra a ti theol. tudományotoknak szentelem magamat.“ Belényesi 1544-ben vissza is tért Strassburgba s onnan 1545-ben ellátogatott Genfbe Kálvinhoz. Merre járt még, azt nem tudjuk, itthoni működéséről sem maradt följegyzés. Lehet, hogy haza sem jött többé, talán peregrinálása közben veszett el valahol. Ilyen külföldön elkallódott peregrináló tudós diákjaink többen lehettek; így tűnt el pl. a nagy *Szegedi Kis István hasonnevű fia*, aki 1586-ban Baselen még kiadta atyjának *Speculum Pontificum* c. művét s többé aztán nem került elő.

Belényesivel csaknem egyidőben járta a világ széles országútvonalait *Macarius József*. Öt évig tanult Wittenbergben, azután Mayláth István fiával, Gáborral, mint annak nevelője, beutazta (1544—47) Németországot, Helvéciát, Ausztriát, valószínűleg még több földet. Itthoni működéséről keveset tudunk. Egyideig Sárvárt Nádassy Tamás nádor udvarában élt. Arról is nevezetes, hogy jártában-keltében ő szedte fel valahol azt a mesét, melyet Shakespeare Szeget-szeggel c. darabjában feldolgozott, mely mese ilymódon hazánkából vándorolt Angliába. Íme ilyen sáfarai voltak a peregrinus diákok az irodalomnak is.

Egy másikat már úgy ismerünk, mint aki maga is művelte az irodalmat. *Gyalú Torda Zsigmond* ez, aki Révai Ferenc nádorhelyettes fiainak mentoraként előbb Wittenbergben képezte magát, aztán ellátogatott a páduai, bázeli, bécsi egyetemekre és még több más helyre (pl. Velencébe, 1544—54.). Melanchton nagyon szerette, vele levelezett, őt *Perényi Péter* különös figyelmébe ajánlotta (1545.). Ajánló levelében így írt róla: „vir hanestissimus; non solum in lingua Latina et Graeca, sed etiam in doctrina Ecclesiastica praeclare eruditus“. Művei jelentek meg Páduában, Bécsben, kiadta magyarul Euripides Orestesét (Bázel, 1551.), melynek fordítására Melanchton buzdította s amit Kálmáncsehi Mártonnak ajánlott; lefordította és kiadta (Bécs, 1563.) Galeottinak Mátyás királyról írt munkáját is. Vele egyidőben peregrinált a nagyhírű sárospataki orvosdoktor és tanár, *Balsarati (recte Basarági) Vitus János*, aki a wittenbergi egyetemre 1551-ben iratkozott be s ott a magyar coetus széniorává is megválasztották (1555.), majd *Perényi Gábor* költségén a páduai és bolognai egyetemre utazott, ahol orvosdoktorra avatták. Írva van róla, hogy Rómában a szigorú egyházi restaurátor, *IV. Pál* pápa udvarában is tartózkodott, mint gyakorló orvos. Bod Péter szerint (Magyar Athenas) a jeles bibliafordító, *Károlyi Gáspár* is fölkereste wittenbergi tanulása után (1556.) Strassburgot és Helvécia főiskoláit (Bázel, Zürich, Bern, Lausanne), úgyszintén a vele egykorú *Gönczi Fabricius György*, Debrecen későbbi nagyhírű papja és

püspöke, akit 1557-ben Wittenbergben találunk, onnan elmenve 8 esztendeig vándorolt német, olasz és francia földön, mígnem 1565-ben ismét visszatért Wittenbergbe.

A nagy bolygó diákok közé tartozik *Szóts Lukács*. Itthon nem maradt róla semmi emlékezetben, de a zürichi városi levéltár megőrzött egy érdekes levelet, melyet 1562-ben írt Bullingerhez. Ebben elmondja, hogy bejárva Germániát, Flandriát, Britanniát és Angliát (sic!), visszatért ismét Wittenbergbe. E tájon tanult ugyanott *Berzeviczi Márton*. Ő is hosszú ideig peregrinálhatott és sok egyetemet látogathatott, mert 1565-ben Párisban aláljuk, ahol I. Ferdinánd király halálára egy Oratio funebriest írt és adott ki. — Ugyancsak ez időben bolyongott Olasz-, Francia- és Németországban Bod szerint 8 esztendeig a kitűnő író, prédikátor, könyvnyomtató és hittérítő, *Bornemisza Péter*. — Két unitárius püspököt is nagy világjárónak tüntetnek fel ez időben diákkorukban a régi írások. Az egyik *Hunyadi Demeter*, aki 7 évig (1568—75) kalandozott külföldön s Németországon kívül, egyebek közt, Italia egyetemeit (Pádua, Bologna) is fölkereste, a másik *Enyedi György*, aki Wittenberg (1571) Genf, majd Pádua, Bologna egyetemeit látogatta. Hosszú ideig (1566—1573) peregrinált és sok földet össze-vissza járt *Thuri Mátyás* és *Paksi Mihály*, amaz Rákóczi Zsigmondnak, a későbbi erdélyi fejedelemnek és feleségének, Telegdi Borbálának, emez Telegdi Miklósnak és feleségének, Bánfy Borbálának alumnusa, mindketten kedvelt tanítványai. Paksi a Telegdi Miklós fiaival még Lyonba és Párisba is ellátogatott. Itthon ő Patakon, Thuri Debrecenben rektoroskodott, azután prédikátorként működtek. Paksinak érdekes levelei maradtak fenn (*Miscellanea Tigurina*), Thuri pedig Bullingerrel, Bézával ismertette meg a magyar antitrinitárius hitvitákra vonatkozó kéziratokat és nyomtatványokat.

A 16. századnak legnagyobb magyar vándor diákja talán *Kevi Skaricza Máté*. Messze útjára „részint szórakozás, részint haszon végett“ *Kaplyáni Tamással* indult el (1569), aki Kendi Ferenc fiát, Farkast kalauzolta a műveltség és tudomány távoli vidékein. Skaricza ezekkel együtt járta be Ausztriát és Itáliát. Páduában híres mesterektől hallgatták Aristoteles bölcsészetét, mely a reformátoroknak is fő-főtanulmány tárgya és az iskolai tanításnak elengedhetetlen követelménye volt. Kaplyáni Itáliából Wittenbergbe ment (1570) növendékével, de Skaricza ezután még beutazta Német-, Francia- Angolországot és Németalföldet s 1571-ben érkezett Wittenbergbe, honnan hazajövén atyai támogatójának és szellemi vezetőjének, Szegedi Kis Istvánnak lett az utóda a ráckevi papságban és tudományával nagy tekintélyre emelkedett egész Magyarországon. Ő fordította először magyarra Luther fenséges énekét, az *Erős várunk*-at és megírta versben Ráckeve tör-

ténetét. Versenyzett vele a peregrinálásban s az így szerzett tapasztalatban és tudományban *Laskói Csókás (Monedulatus) Péter*. Az ő útját nem ismerjük oly részletesen, mint a Skariczáét, aki azt megírta, de tudjuk róla, hogy Kendi Sándor fiával, annak mentoraként Németországban kívül járt Helvéciában (Genfben is), Itáliában és Franciaországban (1578—85), Wittenbergben két ízben tanult, itt és Genfben könyvei jelentek meg. Ő gyűjtötte össze és adta ki először a wittenbergi magyar tanulók névsorát (1578—79). Pártfogói között találjuk *Kassai Dávid Zsigmondot*, a váradi, majd gyulafehérvári iskola nagyhirű inspektorát, az erdélyi főurak kegyeltjét, akiktől a coetusnak Csókás által küldött adományokat ő eszközölte ki. Mint wittenbergi diák előzőleg (1577), ő is nagy tanulmányi utakat tett Helvéciában, Itáliában és Franciaországban.

A 16. század vége felé (1586—87) peregrinált a már említett naplóíró, *Decsi Csímor János*, mentorként kísérvén útjában Bánfy Farkas fiát, Ferencet, aki olyan nagyérdemű tudós ifjú ember lett, hogy a wittenbergi egyetem az 1588—9. évre rektorául választotta meg. Hogy ők hol és merre kalandoztak, elsorolja Csímor előbb idézett naplójában. Itthon Csímor is díszre volt a magyar református egyháznak, mint marosvásárhelyi tanár. Ez időből még *Krakói Demeterről* szólnak az írások úgy, mint aki ephorusi minőségben járt be tanítványával, gimesi Forgách Mihály báróval együtt jókora darab földet (1587—88), s hazajövéen sárospataki rektor lett és ott halt meg korán (1598). A század legvégén (1590—96) bolyongta be fél Európát diákként, az egész életében nyughatatlan, vándortermészetű *Szenczi Molnár Albert*. Bejárta Ausztriát, Cseh- és Németországot; Magyarországon sem bolyongott senki annyit és olyan sokfelé, mint ő. Az említett országokon kívül még utazott Strassburgban, Helvéciában és Itáliában. Naplójában megemlíti azokat a nevezetesebb vándordiákokat is, akikkel peregrinációja alatt találkozott.

A 17. században a fentebb említett naplóírókon (Miskolczi Csulyak István, Szepsi Csombor Márton) kívül szintén több magyar prot. diák barangolta be széles Európát, de aztán a peregrináció hovatovább csak egy-két kiválasztott egyetem (leginkább Németországban és Hollandiában) látogatására korlátozódott s legfeljebb az oda- és visszautazás alkalmával tettek a tanulók kisebb körútakat. A reformációkorabeli nagy diákvándorlások ilyen módon lassanként megszűntek, de a külföldi egyetemekre menő studensek száma nem kevesbedett s továbbra is hatalmas erőforrásai voltak a peregrinációk nemcsak a hazai protestántizmusnak, hanem a közműveltségnek és a tudománynak is.

S. Szabó József

Protestáns katonák lelki gondozása 1834-ben

Hadilevéltárunk őrzi a régi magyarországi főhadparancsnokság (Generalkommando für das Königreich Ungarn) irattárát. Ebben a nagy levéltári anyagban sok adatot találunk a katonaságnak a protestáns felekezetekhez való viszonyáról, a protestáns tábori lelkészi szolgálatról, protestáns tisztek és legénység személyi adatairól stb.

Ismeretes, hogy a Napoleoni hadjáratok lezajlása után Fel-ső-Olaszország (Lombardia, Velence) és Dalmácia a bécsi kormány fennhatósága alá kerül. Az ott elhelyezett császári megszálló csapatokban több magyar ezred is volt és azok kötelékében az ország minden részéből származó sok protestáns katona. Ezek lelki gondozásáról intézkedik az alábbi, — teljes magyar fordításban közölt, — rendelet, amelyet a magyarországi főhadparancsnokság az alája tartozó katonai hatóságoknak és parancsnokságoknak is kiadott.¹

„Öfelsége bölcseségétől, lelkében meggyökerezett vallásosságától, mindenkire kiterjedő emberszeretetétől indítva gondot visel arra, hogy a császári királyi hadseregben szolgáló és különféle vallásfelekezetekhez tartozó egyének, — amennyire a viszonyok azt megengedik, — vallásuk vigaszaiban részesüljenek. Ezért az udvari haditanács 1834 november 30-án kelt 3878 számú javaslatára legkegyelmesebben megparancsolni méltóztatott, hogy legelsősorban és különösen a protestáns katonákra vonatkozó, és az előző években már kiadott rendeleteket újból kihirdessék.

Az udvari haditanácsnak e tárgyban 1781- és 1784-ben kiadott legfelsőbb elhatározást tartalmazó rendeletei kimondják azt, hogy a protestáns lelkészek a katonai kórházakban mindenütt és mindenkor felkereshetik betegen fekvő katona hittestvéreiket. Amennyire a helyzet azt lehetővé teszi, a nem katolikus katonáknak meg kell engedni, nemcsak azt, hogy hitfelekezetük templomait látogathassák, hanem olyan helységekben, ahol ilyen templom vagy imaház van, őket a velük egy valláson lévő tisztek vagy altisztek zárt sorokban vezessék saját templomaikba vagy imaházaikba. Ha pedig abban az időben, amikor egyik-másik községben istentiszteletet tartanak, a századok gyakorlatra készülnek, akkor a protestáns katonák a sorból kiléphetnek vagy pedig

¹ M. kir. Hadilevéltár. Világháború előtti alosztály. Gen. Kdo. 1834—24—321. (Q. 5331. sz.)

őket századuk kivonulása előtt vagy után, — meghatározott órában kell istentisztelet tartására összegyűjteni. Ha azonban a táborban, vagy abban a községben, ahol katonaság van beszállásolva, protestáns istentisztelet tartása lehetetlen, — akkor a rend kedvéért ezekre a katonákra is érvényes az általános katonai templomi ünnepélyes kivonulás kötelezettsége, mert helytelen volna ezeket az embereket ezalatt magukra hagyni, hiszen saját vallásuk szellemének is megfelelőbb az, ha egy más keresztény istentiszteleten résztvesznek, mintha az istentisztelettől egyáltalában távol maradnának.

Őfelsége legfelsőbb és határozott parancsa szerint arról is kell gondoskodni, hogy a hadtestekben és ezredekben szolgáló protestáns katonákat évenként legalább egyszer, megfelelő időben összegyűjtsék és ez alkalommal egy, — nyelvükön beszélő és felekezetükhöz tartozó, — lelkész nekik istentiszteletet tartson, az úrvacsorát kiszolgáltassa és hitvallásukban megerősítse. Ha az illető tartományban protestáns prédikátorok nincsenek, akkor a legközelebbi tartományból kell ilyeneket oda meghívni. Ez, a Generalkommando intézkedése szerint történjék.

Végül pedig, — mivel sem a lombard-velencei királyságokban, sem Dalmáciában a protestáns hitfelekezetekhez tartozó katonák lelki gondozására kiadott fenti intézkedéseket az ott uralkodó helyzet miatt nem lehet végrehajtani, másrészt viszont e csapatoknál jelentős számú protestáns katona szolgál, — mindaddig amíg ez az állapot tart, két protestáns lelkészt, — mégpedig egy ágostai hitvallásút és egy reformátust, — kell oda beosztani. E legfelsőbb rendelkezés végrehajtásánál komolyan figyelembe kell venni azt, hogy a különböző felekezetekhez tartozó, egészséges és a beteg katonáknak, a szolgálat és a helyi viszonyok figyelembe vételével mindent megengedjenek, ami vallásuk szabad gyakorlásához tartozik, és amire alkalom nyílik. Ezért az érvényben lévő parancsok értelmében, felekezetükhöz tartozó altisztek felügyelete alatt az izraelita vallású katonákat is zsinagógájukba kell vezetni.

E rendelet lelkiismeretes végrehajtásáért a csapatparancsnokokat teszem felelőssé. Ha saját hatáskörükben mindent elintézni nem tudnának, forduljanak eseteként a Generalkommando-hoz.

Buda, 1834 december 13.“

E rendelet említést tesz arról, hogy két protestáns lelkészt kell a Felső-Itáliában állomásozó osztrák csapatokhoz küldeni. Ez voltaképpen csak ismétlése egy korábban kelt utasításnak, amely ebben a kérdésben már intézkedett és az előbb közölt rendelet mellékleteként található ugyanabban az idézett ügydarabban.

Az udvari haditanács javaslatára ugyanis I. Ferenc 1834 március 23-án kiadott legfelsőbb elhatározásával megengedte azt, hogy a Lombardiát és Velencét megszálló császári csapatok ezreihez két protestáns lelkipásztort (egy ág. ev. hitvallásút és egy reformátust) osszanak be, akik magyarul tudnak s e megbízásra egyébként is alkalmasak. Ezt a rendeletet megkapta a budai főhadparancsnokság is. Azonnal átírt a magyar udvari kancelláriához és két megfelelő lelkipásztort kért. Az udvari kancellária *Bukva Lajos* evangélikus és *Harsányi Sámuel* református lelkészt jelölte ki. A Hofkriegsrat a jelölteket elfogadta és ugyanazon év november 15-én utasította a Generalkommandót, hogy a két protestáns lelkészt indítsa útba Veronába. Javadalmazásukat évi 600–600 forintban állapította meg, azonfelül megkapták elutazásuk napjától kezdve a tábori lelkészeket megillető napidíjakat, előfogatókat. A Felső-Itáliát megszálló csapatok főparancsnokságánál való jelentkezésükkor közölték velük azt, hogy mint tábori lelkészek, a katonai szolgálat szempontjából az ottani esk. Generalkommando mellé beosztott Feldsuperiorat és az apostoli Feldvikariátus alá tartoznak.

Markó Árpád

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

AFRIKA HÖSE. A Pesti Hirlap május elseji Képes Vasárnapjában meleg hangú megemlékezés jelent meg David Livingstone születésének százhuszonötödik évfordulója alkalmából. Magábanvéve örvendetes dolog, hogy a világ mai robájában emlékezteti valaki az újságolvasókat a Livingstone-féle hősré, arra a hősi embertípusra, amelyik egészen más volt, mint a mai.

Hogy ezt a megemlékezést szóvátesszük, arra komoly okunk van. Livingstoneról rajzolt képe, minden jószándéka s nagyjából való adatbeli helyessége dacára lényegében elégtelen, sőt hamis. Rá kell mutatnunk arra, hogy az embernek és művének megítélésében a régi, most már Istennek hála, haldokló liberális humanizmus jellegzetes elszíntelenítése érvényesül.

Azt olvassuk ebben a szép cikkben, hogy Livingstone „a civilizáció pionírja” volt, aki „Afrika belsejében a felvilágosítás és az emberiség fegyverével harcolt s igazi nagy humanista volt”. Jelentőségét a cikk írója abban állapítja meg, hogy nagy szolgálatot tett hazájának a felvilágosítás munkájával, a civilizáció

terjesztésével és hogy „nélküle az angol világbirodalom ma lényegesen kisebb lenne“. Egy szóval se mondjuk, hogy mindez nem igaz, sőt ennél több is. Azonban elképedve olvassuk, hogy e cselekedetek végbevitelére életének döntő rúgói is hasonlók voltak, mert „azért lépett be a londoni hittérítő társaságba, hogy nagy utazásokat tehessen“ s életének titkát az magyarázza, hogy „ellenállhatatlan vágygal vonzotta az őserdő misztikumá“. Ezek után nem csoda, hogy a cikkíró szerint „a nagy tudós és felfedező“ számára „a hittérítés szinte mellékes tevékenységévé vált“ orvosi és kutató munkája mellett.

Ha már így áll a dolog, teljesen indokolatlanul említi meg a cikk azt, hogy „a nagy tudós térdeplő helyzetben, ágyára borulva halt meg“.

Igazságtalanok lennénk, ha el nem ismernők, hogy a cikkíró többször említi Livingstone „szeretetét“ a feketék iránt s csodálattal adózik annak a „megértésnek“, mellyel a négerek övezék körül a nagy fehér doktort. Igen, itt, ebben a szeretetben van a titok kulcsa. Ez világít reá arra, hogy Livingstone talán mégsem az őserdőért rajongott s a feketék nem a civilizációba voltak szerelmesek. Ez a szeretet magyarázza, hogy a fehér ember élete folytonos kockáztatásával a feketék ezreinek életét mentette meg s hogy ezek a megmentettek jótévedésük holttestét hősiessé áldozattal az őserdőkön át a tengerpartra vitték. Miféle szeretet volt ez, kérdezzük? Humanista emberszeretet? Az álmokörben szenvedő beteg testek, illetve az összeroskadt holttest iránt érzett szeretet?

Livingstone saját bizonyágtételéből, egész csodálatos életéből tudjuk és látjuk, hogy ő nem humanista volt, nem a felvilágosítást tekintette fegyverének, nem az angol világbirodalom növelésében látta élete célját s a hittérítést nem mellékfoglalkozásként gyakorolta. És azt is tudjuk, hogy a „nagy tudós“ azért halt meg térdeplő helyzetben, mert a halál imádkozás közben érte s azért találták ágyára borulva, mert a nyitott Szentírásra hajtotta fáradt fejét. Nem az ő magasztalására, hanem egyedül Krisztus dicsőségére kell hirdetnünk az igazságot, hogy Afrika hőse Krisztus hőse volt, Krisztust szerette az emberben, a hívő szeretet volt a fegyvere, Krisztus követségben-járása az egyetlen tevékenysége s élete célja Krisztus diadala a világ felett.

Mindazt, amiért hazája és a világ elismeréssel halmozta el, valóban megtette, de maga a cikkíró mondja, hogy ez az elismerés nem érdekte és untatta őt. Az, ami egyedül érdekelte őt, örökkévaló Urának elismerése volt: „Jól vagyon, jó és hű szolgálom!“

Jellemző és szomorú, hogy a nagyközönség számára írt szép megemlékezés mellékesnek vagy mellőzendőnek tartotta Livingstoneban azt, ami egyedül lényeges benne s nem bízott az igazság

hatalmában, mely még az újságolvasók szívét is meg tudja ragadni leplezetlen fényességével. Pedig ha hűségesen követte volna az igazságot, egy porszemmel se lett volna írásában kisebb az, amit ez a férfiú hazájának és az emberiségnek ajándékozott, sőt igazi jelentőségében ragyogott volna ki cikkéből az Ige figyelmeztetése: „Az Úr é a föld és annak teljessége.“ Ezt pedig a mai hódítóknak is felettébb szükséges volna megszívlelniök.

Alljunk meg hálával a Krisztus hősenek emléke előtt, áldjuk Istent az igazi Livingstoneért és örvendezzünk azon, hogy Krisztus ígérete telt be általa is: „Veszték erőt, minekutána a Szentlélek eljő reátok és lésztek nékem tanúim a földnek mind végső határáig.“ (Ap. Csel. 1. r. 8. v.)

Paniti Nagy Antal

KI A MAGYAR? Miután barátommal megegyeztünk abban, hogy azoknak a társadalmi, politikai és törvényhozási törekvéseknek, melyek egyre erősebb ütemben érvényesülnek a magyar földön, egyetlen értelme a magyar faj felemelése lehet s megállapodtunk abban is, hogy itt a legfőbb ideje a magyart tenni saját országa és élete urává, — egyszerre csak elénk meredt a kérdés: voltaképpen ki is a magyar?

Mert hát tudvalevő, hogy kevert faj vagyunk s hogy igen sok idegen nevű és vérű ember kér magának részt Magyarországnak sorsából, jövőjéből és kenyéréből.

Barátom végre is odakövetkeztetett, hogy a „magyar“ nem faj-fogalom, hanem tudat-tartalmat jelentő név. Magyar a „hungarus“, azaz aki annak vallja magát, bármiféle legyen is egyéb-ként faji vagy nyelvi eredetére nézve, feltéve természetesen, hogy fenntartás nélkül azonosítja magát Magyarországnak sorsával.

Mivel azonban beszélgetésünk célja nem elméleti volt, hanem annak a gyakorlati módnak tisztázása, hogy miként lehetne az igazi magyarokat önmegvalósításhoz és kenyérhez juttatni, a magam részéről nyugtalan maradtam s valami közelebbit, megfoghatóbbat szerettem volna keresni annak eldöntésére, hogy ki a magyar?

Eszembe jutott, hogy a legutóbbi angol külügyminiszterválság idején valaki az ottani parlamentben teljes komolysággal indítványozta: ne lehessen Anglia külügyminisztere az, aki az angolon kívül más nyelvet is ért és beszél, mert csak ez lehet biztosítéka annak, hogy valóban angol létérdeket fog képviselni. Tényleg, gondoltam a furesza javaslaton elmélkedve, ha valaki kizárólag csak angolul tud, alighanem igazi angolnak tekinthető.

Szerény analógiaképpen indítványoztam tehát barátomnak, egyezzünk meg abban, hogy akinek annyira anyanyelve a magyar, hogy másképpen nem is tud, akinek se pénze, se ideje, se

iskolázottsága, se társadalmi körülményei nem engedték meg, hogy a magyaron kívül más nyelvet is elsajátítson, az kétségtelesenül magyar s gyakorlati szempontból legelső sorban szorult rá arra, hogy magyar életmegvalósuláshoz és magyar kenyérhez segítsük. Ne vonjuk kétségbe senkinek magyar voltát, aki annak vallja magát, de viszont ne engedjük a feltétlenül magyart: az ősréteget, a falu népét, a lehetőségek és képességek romlatlan humuszát a magyar jövőből kisémmizni.

Barátom kissé naívnak találta gondolatomat, de néhány feialá sétálás után mégis elismerte, hogy ez a kulcs nyitná a zárat. Csupán afelett aggodalmaskodott, hogy igazságtalanság volna az őszintén magyar érzésű és törekvésű, de nem ilyen bizonyosan és alaposan magyar rétegek háttérbeszorítása. Azon fött a feje, hogy azokkal mi legyen hát?

Isten segítségével azt indítványoztam, hogy mindenki, akinek vagyona, műveltsége, hatalma van Magyarországon, bizonyítsa be valódi magyarságát a következőleg: önzetlenül nyissou utat az érvényesülésre a nép gyermekeinek s teljes áldozatossággal segítse a csak magyarul tudó szegénykéket művelt, egészséges, vagyonos, értékes magyar tényezőkké lenni. Ez az áldozat bizonyára kétségtelessé tenné, hogy méltó a magyar névre, még akkor is, ha nyelve töve alatt a dédapa lappangó szelleme germanizmusokat vagy egyebeket sugalmazna.

Miután nem mi ketten fogjuk eldönteni a dolgot, ebben megbékültünk. Abban a reménységben váltunk el, hogy talán lesz valaki, aki többet tehet nálunknál s aki zászlójára az első sorba írja a csak magyarul tudó szegények nevét.

Paniti Nagy Antal

KRITIKAI SZEMLE

Regnum. (Egyháztörténeti évkönyv. Közzéteszi a magyar katolikus történetírók munkaközössége. 1937. Budapest. Nagy 8-rét, 283 lap. Egy címképpel, négy képmelléklettel.)

Annak idején (1936: 392. skk. II.) érdeme szerint méltatta folyóiratunk ennek a rokonszenves és szükséges vállalkozásnak első kötetét. Ez a második, amint fiatal és tehetséges gárdánál természetes, határozott haladást mutat mind a tárgyak megválasztása, mind a kidolgozás terén. Az első kötet több mint száz lappal testesebb volt ugyan, de ez a második belső értékben mondhatni ugyanannyit gyarapodott, amennyit rőfre és fontra fogyott amahhoz képest. Sokkal jobban érdeklik az egyháztörténelem központi kérdésföltevései és sokkal több benne a sajátosan magyar tárgyú vizsgálódás. — *Vanyó Tihamér* a francia róm. kath. egyházmegyétörténetírás régibb és újabb szervezését és elgondolásait ismerteti kitűnően, oly tanulságok levonásával és a magyar tudományosságra alkalmazásával, amelyek hazai prot. egyháztörténetírásunkat a megfelelő változtatással éppúgy érdeklik, mint a r. katolikust. Sok egyéb mellett pl. nagyon egészséges és üdvös dolog nekünk protestánsoknak fiatal és ígéretes *r. kath. szerzetes* történetíró szájából hallani efféle kijelentést: „Az olvasóknak és az íróknak is jórésze azt gondolja, hogy az egyháztörténelem célja a hitvédelem...” (18. l.) — és ennek a felfogásnak határozott *elítélését!* — *Bálint Sándor* a magyar r. kath. nép imádságaiból ad gazdag szemelvénygyűjteményt, főleg Szeged, Tápé, Jászladány vidékéről. Nagyon érdekes figyelemmel kísérni bennük az evangéliumi és a nem-evangéliumi, számos esetben „unterchristlich” elemek összefonódását. Itt igen gazdag lehetőségei nyílnak a további kutatásnak, egyebek közt a r. kath. és a prot. magyar népi lelkiség e mély rétegeinek összehasonlítása útján is. A mi Illyés Endrénk kutatásai a Bálintéival egybevetve nem egy tanulságos párhuzamra villantanak fényt. — *Karsai Géza* tanulmánya a színjátszás vallásos gyökereiről széleskörű olvasottságra vall s érdekesen felvázolja azt az itt most leginkább előtérben álló problémát, amelynek jobbról-balról való vitatásába ma a német vállalási és világnézeti kavarodás is belejátszik: keresztyén liturgikus vagy pogány kultikus eredetű-e a középkori dráma? Kár, hogy maga szerzőnk az állásfoglalással adós marad. — *Balanyi György* gondos, aprólékos kutatásai Magyarországi Boldog Ilona kevéssé ismert alakja körül igyekeznek oszlatgatni a hagiografikus homályt. — *Gábrriel Asztrik* értékes új meglátásokkal teljes tanulmányban világítja meg, miként tükröződött Szent Erzsébet magyarsága a Nyugat szemében. Érdemes lett volna arról is tudó-

mást vennie, hogy a buzgó református Hesseni Móric fejedelem különös büszkeséggel emlegette magát az Erzsébet leszármazottjának, ez a körülmény volt az egyik indítóoka arra, hogy magyarul tanuljon, nagy magyar pártfogolta, Szenczi Molnár Albert pedig meghatottan állott meg a nagyasszony sírjánál és kegyelettel nyilatkozik róla.* Csak tollesuzamlás lehet, hogy a 89. lapon fent egy latin idézet nemcsak szabadon, hanem az igazi jelentésével épp ellenkező értelemben van magyarul tolmácsolva. — *Barta István* igen komoly kutatások alapján fejtegeti a külföldi egyetemeknek középkorvégi szellemi művelődésünkre tett hatását. Egy csaknem egyidejűleg megjelent rokontárgyú tanulmánya is (Ungarn und die Wiener Universität des Jesuitenzeitalters, a bécsi magyar történeti intézet évkönyvében) arról tanúskodik, hogy e fiatal kutatóknak erről a nagyérdekű tárgykörrel még sok új mondanivalója lesz. — *Kónyi Mária* tanulmánya a bátai apátság szent-vér-ereklýjéről érdekes fejezet a középkori magyar kegyesség történetéből. Perényi Péterről azonban éppen nem áll az, hogy az „oltárszentség“ kérdésén kívül „minden egyéb vonatkozásban protestáns elveket vallott.“ (127. l.) Egész közpályája alatt kiforratlan volt ő vallási tekintetben, mint különben még évtizedekkel később is nagyon sok olyan magyar főúr, akit a régebbi prot. egyháztörténelmi köztudat föltétlen protestánsnak és reformációtámogatónak könyvelt el (a Perényiek közt sem csak ő az egyetlen ilyen). — *Pásztor Lajos* Temesvári Pelbártnak és Laskai Osvátnak, e két pompás középkorvégi magyar ferences igehirdetőnek az egyházi és világi pályáról nyilvánított nézeteit ismerteti, jóval közelebb hozva ezzel hozzánk emberi és prédikátori arcukat. — *Murarik Antal* a „lélekváltság“ (donum pro salute animae) középkori jogszokását vizsgálva, eszméltetően világítja meg az egyházi és a világi jog egy érdekes érintkezési területét. — *Miklószy Zoltán* az archipresbyteri tisztség magyarországi előfordulását vizsgálja a róm. kath. hierarchiában. Pontos és tanulságos megállapításait hasznosan egészítené ki, ha a kérdésnek azt a részét is megvizsgálná egyszer: miért lett a magyar „esperes“ szó, — amely nyilván az archipresbyterből ered — egészen más tisztségnek a megjelölésévé a hazai r. kath., majd ennek nyomán a prot. egyházakban is, mint amiféle tisztséget, illetőleg rangot a magyarországi archipresbiterek viseltek? — *Clauser Mihály* dolgozata a patrióta Pázmányról inkább csak vázlat és adalékgyűjtemény, bár nem haszon nélkül való. A szerzőnek a következő állítását azonban: „Pázmány arról tudósít, hogy Alvinczi megkoronázta Homonnai Bálintot“ (185. l.) nemcsak az ismert történeti tények, hanem még magának Pázmánynak ama szavai sem igazol-

* Szenczi M. A. naplója, levelezése és irományai. Bp. 1898. 46—50. l.

ják, amelyeket a szerző ez állítás megvilágosítására azon nyomban idéz. Alvinczit az ellenkező oldalon szívesen kevergették a mérhetetlen politikai becsvágy hírébe — amint ismeretes, Bethlennel kapcsolatban is. Ha azonban csakugyan elment volna idáig, bajosan kapott volna nemeslevelet II. Ferdinándtól (amikor ezt a püspökkancellár Lépes Bálint el akarta sikkasztani, a Forgách Zsigmondhoz írt levelében Alvinczinak ezekre az állítólagos nagypolitikai szerepléseire még csak nem is céloz!)* — *Babics András* Radanay Mátvás pécsi püspök kinevezéséről szóló valóban érdekesítő tanulmányából közlőről megismerjük a hirhedt protestánsüldözö kapitánypüspök meglehetősen összetett lelkivilágát s látjuk, hogy még a saját hitfelei, egyházi és világi felettesei sem nagyon voltak elragadtatva tőle és módszereitől; egyúttal kiváló betekintést nyerünk a római kúria és a magyar korona közt századokon át húzódtott nagy pör: a főpapi székek betöltésének jogvitája egyik bonyolult és izgalmas fejezetébe. — *Kisbán Emil*, aki a pálosrendről szóló nagy monografián dolgozik, e helyt a rend eltörlését adja részletesen elő. A különben érdemes tanulmány nem tudni, mi alapon beszél Jansenius „komoly férfiakról lebecsült“, de viszont II. Rákóczi Ferencről Rodostóban „buzgón olvasgatott“ „szépirodalmi művei“-ről (209. l. jz.); e mondatában többszörös tévedés, ill. képtelenség van. Az is alaposan elcsúszott állítása, hogy „Akadémiánk első elgondolása, a Hazafiúi Magyar Társaság megalapítása is a pesti pálosrendház lakóinak eszme körében született meg.“ (235. l.). Teljes tisztelet a derék és törzssökösen magyar rend nemzeti érdemei iránt, — de tudunkkal sem Apáczai Cseri János, sem Bod Péter, sem Bessenyei György nem voltak pálos szerzetesek. Szintén a kellő bizonyítás nélkül állítatik az, hogy a rend eltörlésének és vissza nem állításának legfőbb oka erős nemzeti szelleme volt (240. l.). A 231. lapon ajánlatos lett volna legalább a régi magyar könyvcímeket pontosabban (tehát nemcsak magából az esetleg nagyon felületesen szerkesztett klostromi katalogusból) idézni. A „pálcat törni“ és a „láncát törni“ (207. l.) kifejezések, a „tűnni“ és a „feltűnni“ (221. l.) igék jelentése közt jókora különbség van: ezt még Anyos Pál, Verseyhy Ferenc, Virág Benedek, meg a többi jóízű magyar pálos író nem vétette össze! — *Gárdonyi Klára* tanulmánya a biedermeier kor vallásosságáról és az *ifj. Iványi-Grünwald Béla* hozzászólása Széchenyi István vallásossága kérdéséhez figyelemreméltó iránymutatások a XIX. századi magyar vallásos lélek eddig még alig feltört, pedig már csak nemzeti önismeretünk szempontjából

* A *Theologiai Szemle* 1933—34. (IX—X. évf.) 180—181. lapjain közölve van az eredeti levél! V. ö. *Révész K.* cikkével: Történelmi hazugságok a három nagy erdélyi fejedelemtől. Prot. Szemle 1917. 610. skk.

is hatalmas fontosságú kutatásmezejére. — A Regnum-kötetek folytatását protestáns szempontból is megokolt reménységgel várjuk.

Révész Imre

. **Bud János: A munka mítosza.** (Politikai tanulmányok. Az Athenaeum kiadása. Budapest, 1937.)

A könyv 26, javarészt napilapokban megjelent kisebb tanulmányt tartalmaz és mintegy folytatása annak a hasonló gyűjteménynek, amelyet a szerző 1935-ben „Harc a jövőért” címen tett közzé. A tanulmányok javarésze *gazdaságpolitikai* tárgyú. Egyesek közülük a magyar mezőgazdasági politika időszerű kérdéseivel foglalkoznak, mások az iparpolitika égető problémáit teszik vizsgálat tárgyává, ismét mások a bel- és külkereskedelmi politika, a valutapolitika és a hitelpolitika szövevényes összefüggéseit boncolgatják. A gazdaságpolitikai tárgykör mellett csak kisebb szerep jut az állami élet egyéb megnyilvánulásainak, közöttük általános közigazgatási és nemzetpolitikai kérdéseknek. A szerző gondolatmenete azonban ezeknél a kérdéseknél is előszeregettel irányul a gazdasági háttér felé és biztos kézzel rajzolja meg azokat a kapcsolatokat, amelyek a nemzeti élet gazdasági alapjainak nagy jelentőségére utalnak.

A vezérlő szempont, amely az egész könyvben érvényesül, az egyéni *szabadság* és a közületi *beavatkozás* között célszerűnek mutatkozó határvonal bölcs és pontról-pontra való következetes mérlegelése. Legszebben kidolgozott alakját ez a szempont a könyv utolsó tanulmányában ölti, amelynek címe „A kereskedelempolitika válaszüton” és amely érett tapasztalatok segítségével szűri le azoknak a mélyreható kereskedelempolitikai beavatkozásoknak tanulságait, amelyek az utóbbi években mind nálunk, mind pedig a külföld különböző országaiban egyre nagyobb mértékben terjednek el. A szerző biztos kézzel kerüli el az egyoldalú elfogultságnak Scylláját és Charybdisét: egyrészt helyesen ismeri fel a bírálat nélküli, teljes kereskedelempolitikai szabadelvűség gyengeségét; másrészt pedig találóan mutat rá az állami mindenhatóságba vetett hit hátrányaira. Gondolatmenetében szerencsésen egyesül egymással a gazdaságtudományi kutató, a pedagógiai tapasztalatokban gazdag egyetemi professzor és a hosszú, sikeres gyakorlati multra visszatekintő politikus szemlélete.

A könyv külső megjelenési alakja a legnemesebb értelemben felfogott *közírás*: újságírói lendülettel élénkített gondolatfűzése lépésről-lépésre teherbíró tudományos megfontolások alapján áll. Számos helyen kicsillan a tudós elmélyedő hajlama. Azonban még elvontabb társadalomtudományi gondolatok is annyira könnyed fogalmazásban jelennek meg itt előttünk, hogy az átlagos újságolvasó közönség számára könnyen érthetővé válnak.

Az egész gyűjtemény címét jól indokolja a rajta végigvonnulól általános társadalmi felfogás: a szerző izzó lelkesedéssel hisz a *munka mítoszában*, amely szerinte megteremtteni hivatott a sajátos magyar életformát. Minden sorában arról igyekszik meggyőzni az olvasót, hogy a munka mítosza kiegyensúlyozza az ellentéteket, életre hívja a nemzetegységet, az acélos akaratot, a céltudatos cselekvést és az igazi élniakarást.

Ebből a szemléletből nemcsak a nemzetpolitikus tanulhat sokat, hanem a közigazgatás és a közgazdaság embere is. A könyvben foglalt tanulmányok először 1935 decembere és 1937 szeptembere között, tehát abban a két esztendőben láttak napvilágot, amely a világgazdasági válságból való kibontakozás útját jelezte. A kibontakozás folyamán fokozatosan ráztuk le magunkról a gazdasági válság súlyos béklyóit és a közgazdász tekintete is egyre inkább tudta átlépni a napi konjunktúrapolitika viszonylagosan szűk határait. Egyre inkább a jövő nagy *szervezeti* (strukturális) megoldásai felé kellett már tekintenünk, amelyek évtizedekre hivatottak a magyar gazdasági életnek irányt szabni. A szerző bátor tollal vállalkozott erre a rendkívül nehéz feladatra és biztos kézzel vezeti ki olvasóját a nemzet jövőjéért való küzdelem és a gazdaságpolitikai kételkedés útvesztőjéből. Különösen tanulságosak azok a szempontjai, amelyekkel a jellegzetesen magyar társadalmi magatartást a külföldi parancsuralmi rendszerek fejlődésével állítja szembe. Ezek a szempontok a könyv időszerűségét előreláthatólag még hosszabb időre és a legtágabb olvasórétegek számára is biztosítani fogják.

Surányi-Unger Tivadar

Dr. Ernst Flachbarth: System des internationalen Minderheitenrechtes. (Veröffentlichungen des Instituts für Minderheitenrecht an der Budapester kgl. ung. Péter Pázmány-Universität. Reihe I. Zahl. 1 Budapest 1937.)

Flachbarth Ernő könyve, mely önmagában is befejezett egész, első része egy nagyobb munkának, mely a nemzetközi kisebbségi jogot minden vonatkozásában feldolgozza. Ez az első kötet a kisebbségek nemzetközi védelmének történetét és az anyagi kisebbségi jogot tárgyalja. A második kötet az alaki kisebbségi joggal foglalkozni, azzal a nemzetközi jog által szabályozott eljárással, mely a kisebbségek jogi helyzetére vonatkozó anyagi jogi szabályok megtartását célozza s egy jogpolitikai részben a tételes jog kritikáját s a reformjára vonatkozó javaslatokat adja majd elő.

A jogtörténeti rész (1–65. lap) Hunter-Miller naplójának felhasználásával részletesen ismerteti a világháború után kötött kisebbségi szerződések keletkezését. Érdekes olvasni, hogy a győztes

kis államok — főleg Románia — milyen ellenállást fejtettek ki az ellen, hogy nemzetközi szerződéssel kötelezzék őket kisebbségeikkel szemben megfelelő magatartásra. A főhatalmak nagyon érélyes hangú jegyzékben kénytelenek voltak a diplomáciai viszony megszakításával és azzal fenyegetni meg Romániát, hogy területi igényeit nem fogják honorálni. (51. lap.)

Kétségtelen tehát, hogy a kisebbségi kötelezettségek vállalása és az új határok elismerése közt junktim volt. A kisebbségi szerződés aláírása *előfeltétele* volt a nemzetközi elismerésnek. Flachbarth ezt az előfeltételt felfüggesztő feltételnek mondja (99. lap), nézetem szerint nem helyesen. A feltétel — szemben az előfeltétellel — mindig olyan esemény, mely csak a jogügylet érvényes létrejövetele után következhetik be. A junktim különben is inkább a *felbontó* feltételhez hasonló állapotot teremt: a kisebbségi szerződések benemtartása kérdéssé teszi, hogy a vele junktimban megállapított határok fenntarthatók-e továbbra is.

A könyv lényegesen terjedelmesebb része (66—475. lap) a tételes anyagi kisebbségi jogot tárgyalja. Részletesen ismerteti az összes idevonatkozó nemzetközi jogszabályokat, az egyes államok közt keletkezett kétoldalú szerződéseket is. Fejtegetései nagyon világosak és szabatosak. Az anyagot a nemzetközi jog részeként tárgyalja s rendszeres jogászi feldolgozást ad.

Flachbarth könyve adatainak gazdagságánál fogva szinte nélkülözhetetlen forrásmunka a szakember részére, de egyes fejezetei nagyon érdekesek a laikus közönség számára is. Ilyenek pl. a kisebbségi szerződések céljára s a kisebbség fogalmára vonatkozó fejtegetései.

Mi volt a kisebbségi szerződések kötésének célja? A főhatalmak biztosítani akarták az új és területükben megnövekedett államok faji, nyelvi és vallási kisebbségeivel szemben azoknak a kormányzati elveknek az érvényesülését, melyek az európai kultúr-államok szociális szervezetének alapjai: t. i. a személyes szabadságot, a vallásszabadságot és az állampolgárok közti jogegyenlőséget. (118. lap.) Mint politikai cél az lebegett szemük előtt, hogy ezzel az idegen uralom alá jutott kisebbségek helyzetét elfogadhatóvá tegyék, sorsukkal kibékítsék őket. Ilyen értelemben a kisebbségek nemzetközi védelme a párizs-környéki békeszerződések állandóságát is kívánja szolgálni.

Nagyon szépen és helyesen fejti ki Flachbarth (119—120. lap) a Mello Franco és Politis-féle felfogással szemben, hogy a kisebbségi szerződéseknek nem az asszimiláció a célja s hogy ennek következtében nem lehet a nemzetközi védelmet csak átmeneti jellegrének tekinteni.

A kisebbségek nemzetközi védelme, bármennyire sikerülne is ezt a védelmet hatékonyá s a kisebbségek helyzetét könnyűvé

tenni, — igaza van Flachbarthnak — nem lehet a magyar kérdés végleges megoldása. De azért nagyjelentőségű a végleges megoldás szempontjából is, mert biztosíthatja a magyar erők fennmaradását az elszakított területen akkorra, mikor a végleges megoldás ideje elérkezik. Kisebbségi testvéreink egyéni sorsának megkönnyítése mellett a magyar erőknek ezt a konzerválását kell a kisebbségi védelem célja gyanánt tekintenünk.

Igen érdekesek Flachbarthnak a kisebbség fogalmára vonatkozó fejtegetései is (122—140. lap). Széles alapokon foglalokozik a kérdéssel s arra a helyes eredményre jut, hogy mind a nemzeti, mind a nyelvi kisebbség szubjektív fogalom, a hozzátartozást az illető érzelme, illetőleg erre vonatkozó nyilatkozata alapján kell eldönteni. A névelemzés és minden egyéb ú. n. „objektív“ eljárás a legteljesebb ellentétben áll a kisebbségi védelem szellemével, mert épen azt veszi el, t. i. a saját nyelv és nemzetiség megőrzésének lehetőségét, amit a kisebbségi szerződések biztosítani akarnak.

Legfellebb az lehet kérdés, hogy a nyilatkozat tényleg az illető igaz érzését juttatja-e kifejezésre? Ott, ahol az uralkodó fajt akarják megvédeni a nemkívánatos idegenek betolakodásával szemben, fel is merült a gondolat, hogy a nyilatkozat őszinteségét az illető megelőző magatartása alapján ellenőrizni kell. De a kisebbséghez való tartozás megállapításánál ilyen ellenőrzésre nincs szükség. A kisebbségi állampolgár nehéz helyzetét érdekből senki sem vállalja.

A m. kir. Pázmány Péter-tudományegyetem Kisebbségi Intézete, mely *Kenéz Béla* vezetése alatt nem régen kezdte meg működését, Flachbarth könyvének kiadásával értékes szolgálatot tett a kisebbségjogi tudománynak s a magyarság ügyének egyaránt.

Buza László

Rédey Tivadar: A Nemzeti Színház Története. (Az első félszázad. Budapest, 1937. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda.)

A Nemzeti Színház centennáriumának sokféle ünneplése közt egyike a legjelentékenyebbek, s mindenesetre a legmaradandóbbaknak Rédey történelmi műve, melynek egyelőre első kötete jelent meg. Tárgy és feldolgozó egymásra találtak itt. A színház történelmét színházi ember írja meg, mégpedig olyan színházi ember, kinek szempontjai, érdeklődési irányai, mértékai, művészi céljai, egyszóval egész szelleme tökéletesen azonos azzal a szellemmel, mely nemzeti színházunkat megteremtette és felemelte. Azokat a férfiakat, kik e félszáz esztendő virágzás kezesei voltak, sőt az egész korszak lelkületét, nemcsak a szöveg s benne a finom prortrék jelenítik elénk, hanem az író személyisége is, mely a magára vont előkelő objektivitáson át is szakadatlanul — és nagyon örvendetes módon — kiérződik. A könyvnek tehát irodalmi

varázsa is van historiográfiai értéke mellett. Még stílusa is természetes archaizmussal idomul tárgya korához. Itt is, mint a könyv egész szellemében, nemes hagyományok termékeny továbbélésének örülhetünk. A magyar történelmi esszé örökét őrzi az adatokat könnyedén feloldó, az összefoglalásokat finom részletekkel élénkítő elbeszélő előadása is, mely szorosan a kronológia szerint halad, természetes és világos tagolással csoportosítva az anyagot a színház helyzetének, a külső világhoz való viszonyának, a kritikának, az igazgatásnak, a társulat belső életének, a tagok körül beállt változásoknak, szereposztásnak, játérendszernek, műsornak eseményei köré. Az arány és mérték finom érzékéről tanúskodik egyébiránt a mű minden mozzanata, mely „a józan okos-ságot” és érzelmes együttérzést vegyíti, annak a magyar klaszszikának az erényeiről, mely Nemzeti Színházunk születését is körülvette, s úgy látszik e példán, változó külsőben, alakulva az idővel, de máig életerősnek bizonyult. Így Rédey könyvének teljesítménye is pontosan megfelel feladatának. Sem több, sem kevesebb, mint a színház történelme. Mi volt a színház művészi teljesítménye és milyen eszközökkel, milyen úton érte el? Bizonyal lehetett volna szélesebb és távolabbra nyíló perspektívát is tárni mögéje, vagy stílustörténelemmé mélyíteni a színjáték fejlődésének előtérbe állításával, a dramaturg szempontjáról is vetülhetett volna az anyagra élesebb sugárkéve, — de a vállalt feladat nem ez volt, hanem a színház külső és belső történelmének elbeszélése teljes tájékoztatásul a tárggyal kevésbé ismerős olvasó számára is. Így aztán a kor csak annyira jelenik meg a háttérben, amennyire éppen szükséges, ugyanilyen arányban kap helyet a színjáték fejlődése és a dramaturgiai szempont is a színház egésze történetének nagy keretében, s itt Rédeynek, a kitűnő kritikusként ismert képességei csillannak fel rég porladó színészek és antikvitássá vált színművek s előadásaik elemzésén. S ezekben a kritikai elemzésekben oly közelivé tudja tenni a régesrég színházi estéket, mint csak az, aki teljesen beleélte magát abba a multba, mely írói szemléletében oly vonzó világként jelenik meg előttünk.

Ahelyett, hogy tartalmat ismertetnénk, — melyre úgy sincs elég terünk, — néhány tanulságot emeljünk ki. Így mindenekelőtt hozzátjárul a könyv egy szívós, bár indokolatlan történelmi babonának a megdöntéséhez. Ez a széltében elterjedt babona azt tartja, hogy nemzeti kultúránk nem belülről fejlődve hozta létre az intézményeket, hanem megfordítva, előbb az intézmények születtek meg, a keretek, külsőleges jószándék hatására, valódi benső szükségérzet nélkül, s csak később fakadt fel bennük a tartalom, s nőttek össze a nemzet szellemével. Színészetünk őstörténete Rédey előadásában éppen az ellenkezőjét bizonyítja. Régen volt már magyar színészet hazánkban, sőt a Nemzeti első nagy gárdája is

együtt volt már, mikor a természetes benső szükség sürgetésére, a nemzet heves kívánczóságára a Színház létre jött. A másik tanulság a híres politikus babonára vonatkozik. E babona szerint nálunk minden politikai célokat szolgál, ha a legnemesebb nemzeti politikát bár, nem pedig az önértékű művészi vagy tudományos, stb. célt, s ez a külső szempont határozta meg a művészet, tudomány s minden más kulturális jelenség fejlődését is, nem pedig tulajdon belső elvük. Amint a magyar színház fejlődése itt előttünk áll, ez a hasonlóképpen közkeletű tétel kissé ingadozik. Való, hogy a *nemzeti kultúra* ápolására törekedtek a Színház alapítói, de e két fogalom kapcsolatában legalábbis egyenrangúnak látszik mindkettő. A tiszta esztétikumra éppen úgy törekedtek, mint ennek az esztétikumnak a nemzetivel való összehangolására, helyesebben arra, hogy a nemzeti lélek és a nemzeti közönség emeltesék fel a legmagasabb művészet régióiba. A fejlődést hajtó erő pedig, a fejlődés ábrázolásából kitetszőleg, a színház immanens belső elve volt. Akkor emelkedik a Színház, mikor tulajdon tendenciáit követi, nem külső váradalmakat, s természetes, hogy akkor teljesíti legjobban nemzeti feladatát is. Még a negyvenes évek elején írja az egykorú kritika: „Nem inkább kötelessége-e egy nemzeti színháznak, a közönséget emelni iparkodni, s őt a valódi széppel, a valódi költővel még akkor is megismertetni, ha elejénte vonakodik tőle...?” Valóban örökérvényű szavak, melyeket Goethe Wilhelm Meistere éppen úgy átértzett, mint a magyar klasszicizmus szellemei, s melyeket a mai színháznak is át kell éreznie. Ez a színház és közönség legmélyebb viszonya. S Rédey könyvében erre is találunk eszméltető lapokat. Nemcsak a Színház követte a korszellem fejlődését, egyaránt szemmel tartva a külföldet és a hazai viszonyokat, hanem ő is egyik leghatékonyabb tényezője a modern magyar társadalom kialakulásának. A divat és a modor legkülsőségesebb mozzanatainak kezdve, a beszéden, a dikción keresztül, az érzések legbensőségesebb világáig alakította a színpad közönségét. Végtelenül vonzó feladat volna egyszer ennek a hatásnak a történetét feldolgozni.

Joó Tibor

Karácsony Sándor: Magyar nyelvtan társaslélektani alapon.
(Exodus-kiadás, 1938.)

Karácsony Sándor nevének pedagógus körökben régóta megvan a maga színes, jellegzetes, érdekes csengése. Az „Erő” leggazdagabb évfolyamai, *A csucsai front*, *A tanulás mesterfogásai*, *Nyugati világnézetünk felemás igában*, stb.: megannyi érdekfeszítő alkotása egy nevelői adottságokkal, fiatalos energiával bőségesen megáldott, érdekes egyéniségnek. Nem véletlen, hogy idáig is kétszer kéredzkedett tollam alá az „érdekes” szó. Karácsony Sándor

valóban azok közé az emberek közé tartozik, akik elsősorban a maguk különösségével, a besorolást csaknem lehetetlenné tevő egyéni — egyéniségével kapják meg a hatáskörükbe kerülőket.

A besorolhatatlanság sorsában osztozik legutóbb megjelent könyve is. Terjedelmes módszertani előkészítésnek számító bevezetésében maga is rávilágít erre a tényre, mikor ezt írja: „Arra kérem azokat, akiknek ez a könyv kezükbe kerül, ne olvassák úgy, mintha nyelvtan volna. Úgy se olvassák, mintha nyelvtani vezérvény volna. Tehát se nyelvészeti, se módszertani szempontból ne nézzék, mert különben megcsalódnak és meg is fognak botránkozni. A könyv ugyanis feldolgozott anyaga mellett is pedagógia, s nincs kizárva, hogy nyelvtannak is, módszertannak is kifogásolható. Nem hibájából, hanem természetéből kifolyólag.“

Az után a szerzőtől vett megállapítás után, hogy e könyv nyelvtan, de nem nyelvtan (Karácsony különben is szereti a paradoxonokat!), magunknak is meg kell állapítanunk, hogy ez a mű valóban műfajon kívüli. Ha pedig azt kutatjuk, mi volt vele a szerző végső célja, ezt mondhatjuk: a magyar nyelv iránt érdeklődő, vele foglalkozó emberekkel, elsősorban pedagógusokkal folytatott szuggesztív eszmecsere a nyelvről, mint társadalmi termékről, ennek az emberi közlésszervezőnek a belső életéről a társadalmi nyelvteremtő mozzanatok tudatosítása révén. Ezen felül pedig egy szempontból, a nyelv szempontjából igyekszik végiggondolni a nevelés lehetőségét.

Nyelvvel, nyelvtannal nevelni persze csak úgy lehet, ha megfejtjük a nyelvi kifejezés szerkezetét, társadalmi szerepét, mert hiszen az „egyén autonóm és így nevelhetetlen“. Vannak azonban az egyéni léleknek „társas funkciói“ is, s ezek olyan erők, amelyek az autonómia körén belül képesek feldolgozni a kívülről, a „másik ember“-től jövő hatásokat az egyén számára. „A társas lélek az egyéni lélek, de nem önmagában véve és önmagára nézve, hanem a másik ember felé fordultában“. „Jog, művészet, nyelv, társadalom, vallás mind az egyéni lélek funkciói, de csupa olyan funkciója, amely a másik embertől függően, ahhoz viszonyulva, azzal együtt lehetséges“. „A nyelv a társas lélek értelmi funkciója. Ha lehetséges egyáltalában nevelés, akkor szükséges, hogy nyelvi is legyen.“ „A nyelvi nevelés feladata, hogy azt tanítsa s úgy tanítsa, hogy annak nevelő hatása legyen.“

Ebből a gondolatmenetből következik, hogy szerző a művében nem nyelvtani szabályokkal foglalkozik. Teljességre törekszik. Igen fontosnak tartja azonban pl. a *relatio* és *tempus* fogalmának tisztázását, mert olyan alkotó elemei ezek az egyetemes létnek, amelyeknek értéke időálló. Célkitűzéséből folyik, hogy teljesen kihagyja művéből az ikes ragozás tárgyalását, mert hiszen annak „nevelő ereje nincs, s így a mi rendszerünkben sincs jelentősége“.

Kevésbé értjük már meg azonban azt, hogy az egész könyvben nem kerül szóba a nominális mondat, amelynek elméletét Gombocz Zoltán olyan pompásan kifejtette, pedig ezzel kapcsolatban sok tanulságos kérdést fel lehetne vetni. Így aztán Karácsony Sándor „A műhely üres“ mondatban az *üres* szót — a régi iskola módjára — állítmánykiegészítőnek nevezi.

Tanulságos dolog végigkísérni a szerzőt könyve fejezetein. Sok éles meglátást, tanári munka közben nagyon sok felhasználható ötletet találunk ebben a műben. A könyv hirdetett módszerét azonban — a maga egészében — aligha tudja alkalmazni a nevelő. Ilyen módszer segítségével nagyszerű eredménnyel taníthatott Karácsony Sándor, de igen sok benne a megtanulhatatlan elem. Ahhoz pl. egy-két analógia — vásár, film — segítségével, ahogy azt szerző teszi, a tanár megértethesse egy nyelv, pl. a magyar nyelv szerkezetét: olyan elhithető, szuggeráló erőre van szükség, amivel csak kevés nevelő rendelkezik. — Az analógiákkal különben is óvatosan kell bánnunk. A mű olvasása közben is néha fel támad bennünk a kételkedés: vajjon elég mélyen igaz-e az, hogy a beszéd olyan, mint a vásár, vagy mint a film? Néhol bizony kanyargós és veszélyes utakon visz bennünket a szerző egy-egy közönséges tény megismertetéséhez.

Kifejezőkészlete szokatlan, olykor talán feleslegesen is újszerű. Az az érzésünk, hogy nem egészen szerencsés ilyenféle meghatározásokat alkalmazni: „Mondat az a képzeletbeli filmkép, amelyet belső látásunk előtt egyszerre egynek képzelünk el.“ „Alany a mondatbeli világ, állítmány a mondatbeli élet.“ „Főnév, a valóságos tapasztalat, a tagolatlan kép faji állítmánykiegészítője, azonos megfelelője“. Ez a bonyolult pedagógiai-nyelvészeti tolvajnyelv aligha alkalmas arra, hogy segítségével megoldjuk a nyelvtanítás, a nyelvi nevelés problémáit. Pedig a szerző nyilván arra gondol, hogy a magyar nyelvet mégis csak ezzel a módszerrel lehetne tíz-tizenkétéves korban megtanítani, hiszen sok helyen, pl. a 72. lapon, kis gyermekekhez szól.

Magyar nyelvtant tanítani, mégpedig jól tanítani, a magyar-tanárok egyik legnehezebb feladata. Ezért fogadunk nagy örömmel minden olyan törekvést, amely valami épkezláb megoldást keres ezen a területen. Szerencsére nem szórványosak már irodalmunkban az ilyen természetű próbálkozások, s Karácsony Sándor valóban sok ötlettel, s amellet a társas-lélektani szempont üdvös hangsúlyozásával s következetes alkalmazásával igen nagy szolgálatot tett. Milyen pompás pl. ezen az alapon az actio és tempus fogalmának mesteri tisztázása, s a megértetés igazi módjának szerencsés megtalálása ebben a műben! De ezen kívül is annyi serkentő, világosságot árasztó megjegyzés van benne, hogy bátran ajánlhatjuk annak elmélyedő áttanulmányozását mindenkinek,

aki vagy maga, vagy mások számára tisztázni akarja a magyar nyelv, a nyelvi kifejezés törvényeit. Igazán hálásak lehetünk Karácsony Sándornak sok tekintetben szokatlan formájú, különös, de egyszersmind gondolatébresztő munkájáért.

Harsányi István

Homeros. Csengery János átültetésében. (I. Odysseia. II. Ilias.)

A homeroszi eposzok fordítása egyfelől az ó-görög nyelv alapos és biztos ismeretét követeli meg, másfelől kivételes erejű költői tehetséget. Ezenkívül időt és türelmet is igényel és talán éppen ezek hiánya okozta, hogy nagy költőink, akik kiváló műfordítók is voltak, nem próbálták ki erejüket ezen a nehéz, de hálás és méltó feladaton.

A magyar nyelvre való átültetésnek külön problémája a versforma kérdése. Vörösmarty ragyogó hexameterai segítségével sem tudott ez a görög nyelv sajátos zeneiségéből sarjadt s avval nagyszerűen egybesimuló, klasszikusnak nevezett versmérték a magyar nyelvben teljesen asszimilált polgárrá honosodni. Már Arany János kedvelt alexandrinjai köntösébe öltözteti az Ilias néhány sorát, Baksay pedig merészen a teljes Ilias-t adja ebben a magyar klasszicitásúvá lett formában. Sokan megrótták ezért s az evvel járó népies hangért.

Érdekes, hogy Csengery János most készült teljes Homeroszában mégis ezt a formát választotta. Páros rímű tizenkettősei versszakokra bontás nélkül folyamatosan haladnak. Természetesen sorról-sorra való egyezés fordítás és eredeti közt már a választott magyar sor rövidebb volta miatt sem lehetséges. Így a fordítónak szabadságában állt a verssorok tetszésszerű szaporítása, sőt erre szüksége is volt. Mégsem nagyon élt vele, ezt első pillantásra megállapíthatjuk az eredeti sorok megfelelő helyen feltüntetett sorszámozásából. Tömörségre törekedett tehát a fordító és filológiai pontosságra s dícséretes szándékát általában meg is valósította. A tömörséget néhol túlzottan is. Pld. az Ilias I. 23. sorát így fordítja:

Tisztelet a papnak s a fényes adónak!

Itt az adó szó nem felel meg az eredeti *apoina* (váltságdíj) kifejezésének, homályosan is hangzik, adót pedig tiszteletadás nem igen illet meg. Az eredeti *dechthai* (el kell fogadni) külön állítmány nyilván a tömörség kedvéért maradt el. Ezáltal azonban a kifejezés naív eposzokban annyira szokásos ismétlése is elesik e helyen.

Hogy az eredeti alkotás költői szépségei a fordításnak igen gyakran áldozatul esnek: ismert tény. Nem áll módunkban rövid ismertetés keretében nyomról-nyomra végighasonlítani az eredetit a meglévő átültetésekkel, ismét csak egy példával szolgálunk.

Egy homodaktylusos sor kitűnően festi az öszvérek szerte legelésző, útjukról le-letérő csörtetését (Ilias XXIII:116). Ezt a mozgásérzékitő, igen tömör mondatot így fordítja Csengery:

S majd le, majd föl, oldalt és rézsút haladtak...

Sikerült ugyan tömören egy sorban fordítani, ámde a *haladtak* állítmány üres nem értjük, hogy miért haladtak ilyen üresen és semmi festői nincs az egész kifejezésben. Baksay inkább megtoldotta egy sorral:

Sokfelé törtettek, bujkáltak a gesztben,
Fölfelé, lefelé, félfelé, keresztben.

A kifejezés így plasztikusabb és több benne a mozgáselem.

A költői művek ilyen és hasonló művészi szépségei mutatják meg, hogy a fordító mennyire *teremtő* művész is kell hogy legyen. Bizonyos azonban, hogy a legnagyobbak fordításai sem adhatják meg az eredeti teljes zamatát. Csengery János lelkiismeretesen, híven tolmácsolta Homeroszt, nagy feladatát becsületesen, jól oldotta meg.

Szabó Richárd

Molter Károly: Tibold Márton. (Regény. Révai-kiadás.)

Molter Károly könyvének tárgya izzóan időszerű. A német nemzetiségi probléma jelenleg Magyarország egyik igen jelentős kérdése s ebben egy igazi vátesz ihletett útmutatására ugyancsak szükségünk volna. Rendén van-e, természetes dolog-e az a megsemmisítő túlsúly, amellyel a hazai németiség a magyar élet nem egy területén rendelkezik? Ez a túlsúly természetes következménye-e németeink szellemi magasabbrendűségének, vagy más okok idézik elő? Lehet-e, kell-e a mai helyzet ellen valamit tenni, vagy pedig maradjunk meg azon az állásponton, amelyet a magyar föld asszimiláló erejéről költött kényelmes legenda szuggerál? Milyen irányban halad a hazai németiség legújabb nemzedéke, és mit várhatunk tőlük? E kérdéseket a legélesebb formában Szabó Dezső tette fel, s ugyancsak ő adott rájuk feleletet is, de azt az összefoglaló egyetemes hatású regényt, amely a fenti probléma-nyagra megoldást adna, még nem írta meg senki, holott pedig erre a műre ma a legnagyobb szükség volna.

Molter Károly regénye is felelet akar lenni a fenti kérdésekre. Meséjének átgondolása és megszerkesztése nagyon is alkalmas arra, hogy felölelje a fenti problémakört és annak minden részletére reflektáljon. Kár, hogy csak az előbbi nemzedék gondolatvilágában mozog és a legújabb generációt, amelyre leginkább volnánk kíváncsiak, nem szólaltatja meg. Ettől eltekintve a mese kompozíciója kifogástalan. Az író természetes és meghitt viszonyban van azzal a problémakörrel, amelynek kifejezésére vállalkozott. És mégis, Molter könyvével szemben sok kifogás emel-

hető. Még legszerencsésebb lapjain sem hat igazi élményerővel, annak a megsejtésnek ellenére sem, hogy az író tényeket, önélet-rajzot ír. Nagyobb válogatásra lett volna szükség az esemény-anyagban. Molter láthatólag úgy gondolkozik, hogy a művészi életszerűség titka a cselekmény hajszálygökeireiben, a részletekben rejtőzik. Ez igaz is, de éppen ilyen valóság az, hogy nem minden részlet alkalmas az életszerűség illúziójának keltésére, s az igazi művészi adomány éppen abban a meglátó erőben van, amely ösztönösen megkülönbözteti az érdektelent az életes vonásoktól. Színtelennek tartjuk a sváb szülőföld, majd Kecskemét és Budapest rajzát. Alig érezzük a német és magyar lélek különbözőségeit, e két idegen lelkiségnek súrlódását és az ebből támadó feszültséget. A könyv hőse kiegyensúlyozott lelkű átlagember, aki egészen közömbös a vérségi kapcsolatok iránt, és így magyarok közé jutva könnyen és biztosan elmagyarosodik. A vérségi probléma ilyen megoldása kissé könnyed s közeli a veszély, hogy művészileg érdektelen is. Ha csakugyan vannak Tibold Mártonok, akkor nem érdemes róluk regényt írni. Már sokkal sikerültebbek a bárókisasszony, a báró és a zsidó gavallér epizódalakjai, bizonyára azért, mert ezek nem az elsődleges érzelmek síkján, hanem az intellektus területén mozognak és így közelebb állnak a szerző lelkéhez. Ez a lélek gazdag a humán műveltségben és erős a gondolatformálásban, de ezek a képességek azt a szintetikus erőt, mely a regény-alkotáshoz szükséges, nehezen tudják helyettesíteni.

Fehér Gábor

Kodály Zoltán: A magyar népzene. (Kir. M. Egyetemi Nyomda, Bp. 1937.)

Aki a zenében megnyilatkozó magyar népi hagyományt akarja megismerni, jobb kalauzt nem választhat, mint ezt a könyvet. Kodály Zoltán mindenkinek világos, okos és értékes áttekin-téssel szolgál, aki a népi lélek zenei kifejezésének gazdag birodalmában tájékozódni kíván. A térképrajzoló pontosságával és hűségével vázolja a kutatás mai állását, hogy aztán annál jobban ki-domborítsa a népi zene évezredes fejlődését, a „legmagasabbrendűek igényeit is kielégítő“ művészetét. A dolgozat méltó társa Bartók hatalmas összefoglaló munkájának „A magyar népdal“-nak, mely a népzene állapotának bemutatása, törvényeinek leírása, míg Kodály a fejlődésre is tekint. A két mű kiegészíti egymást és népzenei kutatásunk alapvető munkái. Kodály e tanulmányában népzeneink minden történeti, fejlődési és stílusbeli kérdése szóba kerül. Nyolcvan oldalra tömörítve világítja meg a hagyományos magyar dalkincs rétegződését stílus és eredet szerint s a tovább nem elemezhető ősréteg mellett rámutat a belőle sarjadt, a hozzátapadt újabb rétegekre, a beolvasztott idegen elemekre, a

rokon népekkel való kapcsolatára, a műzene és egyházi zene nyomaira és a nép hangszeres zenéjére. Művét számos hangjegypélda mellett bámulatosan pontos forráshűsége utaló jegyzet-apparátus és néhány gondosan kiválogatott kép egészíti ki. A mű csodálatosan tömör. Kiválaszt Kodály mintegy félszáz dallamot s meglepő gazdagsággal idézve az analógiákat, tanító erővel magyarázza el mindazt, amit a filológus pontosságával, a tudós rendszeres felépítésében és a művész intuíciójával feltárt. Sokszor csak egy pillanatra villan fel előttünk számos részletkérdés, de ezalatt a pillanat alatt az eurázsiai dallamvilágnak ez a legteljesebb ismerője a maga káprázatosan gazdag, sokoldalú tudásával végtelen távlatba mutat és minden maradandó vonásokkal vésődik lelkünkbe. A szerző virtuóz nagy mestere annak, hogyan lehet kevés szóval sokat kifejezni s így a maga szűkszavúságában előadottak nemcsak feltárják a kérdéseket, hanem össze is foglalják s rávilágítva a megoldandó feladatokra is, bizonyára rendkívül termékenyítőleg fognak hatni a jövő kutatására. Hitvallásszerű felfogás az, hogy a nemzeti önismeret és egységes öntudat megteremtésére eddig még ki nem aknázott erő rejlik népzeneinkben. „A nemzet névtelen tömegeiben nemcsak hatalmas anyagi és erkölcsi erőtartalék rejlik, hanem éppen legsajátosabb kulturális, művészeti értékeinknek is elsősorban a nép a letéteményese . . . *A néphagyományban benne van egy nagy nemzeti kultúra magva, aminek kifejllesztése a művelt réteg dolga.*“ Kodály nagy és alapos tudása, mindig biztos kritikai érzéke most is helyesen mérlegel e megállapításban. Hiszi, hogy ahhoz, „hogy nemzetté lehessünk, előbb újra, meg újra néppé kell lennünk“.

Aki kezébe veszi ezt a magvas tanulmányt, az előtt nemcsak a népzene csodálatos birodalma tárul fel, hanem megejtí a szerző tárgya iránt érzett szeretetének varázsa s ráeszmél a közös múlt, a közös hagyomány, a közös sors vastörvényére. Kodály szelleme egyetemes, tisztán lát, megfellebbezhetetlen igazságérzővel ítél. Stílusa rendkívül világos, minek folytán ez a zenetudományi mű közelférközik a művelt olvasóközönséghez is. Kodály Zoltán vaslogikája elől pedig nem lehet kitérni, amit mond, az izgat és nyugtalanít s bizonyos, hogy aki egyszer elolvasta e könyvet, az még sokszor veszi azt kezébe.

Gaál Endre

Új Idők Lexikona. (I—VIII. k. Budapest, 1937—38.)

Lexikonírásunk az utóbbi években jelentős lendületet vett. Egymást követték az újabb és újabb lexikon-kiadások, amely mennyiségi túltermelés azonban nem jelentett mindig minőségi emelkedést is. Sok e modernnek nevezett lexikonok közül nem vett számot a legegyszerűbb feltétellel, nem számított azzal, hogy a

közönségnek, a ma emberének mik az igényei és szükségletei, mit is kell tulajdonképpen kielégíteni. Vagy elmaradtak a mai kortól teljesen, vagy kizárólag csak a modern dolgokra helyezték a főszűlyt s így egyik esetben sem feleltek meg a korszerű követelményeknek. A kettő, a „kortól független örök érvényesség“ és a „jelent kifejező kortársi magatartás“ szerencsés összhangolásban jelentkezik a most megjelenésben levő Új Idők Lexikonában. A 20 kötetre tervezett lexikon eddig megjelent 8 kötete tartalmában, külső megjelenési formában és illusztrációiban is azt mutatja, hogy a közönség igényeit a legteljesebb mértékben igyekszik kielégíteni. Az új feladatok egész sora, mint a lexikon gyakorlati irányú részének szükséges megnövelése, a természettudományok és a műszaki tárgykörök tárgyalásának jelentős kibővítése és nem utolsó sorban a háború utáni megváltozott viszonyok alapos ismertetése, mind komoly feldolgozásra találtak a munkában. Ha a még hátralévő kötetek is hasonló alapos munkáról tanuszkodnak majd, akkor a lexikon munkatársainak vágya, amit Széchenyi következő szavaival fejeztek ki: „Közintelligencia egyedüli valóságos erő; ennél előbb-utóbb nagyobb hatalom nincs s azt a lehető legnagyobb magasságra fejteni legszentebb hazafiúi kötelességünk, mert annál nagyobb jót nem tehetünk hazánkknak“, — valóban teljesült.

Váczi Elemér

Színházi Szemle.

Kétségtelenül szellemes ötlet volt a *Nóra* folytatása, viszont író legyen a talpán, aki ilyen vállalkozásba belefog. Helmer Nóra (híres építész), Frank Hilda (kitűnő gyermekorvos), Krisztina (elvált, léha asszony): ez a három név természetesen felébreszti a kíváncsiságot, vajjon miféle tanulságot sugároz a megbolygatott és tovább fejtett Nóra-probléma. Ám *Székel*y Julia a vállalkozás kényességének tudata nélkül hozta őket színpadra; csak nevükben élnek, azok nélkül bizony talán eszünkbe se jutna, hogy egy híres dráma felszámításáról van itt szó. Mentől jobban megismerjük ezeket a különös lényeket, annál idegenebbekké válnak számunkra bensőjük szerint, már amennyire abba az újdonsült szerző be tud világítani. Nórába egy nála sokkal tehetségesebb építész-mérnök, Tornvald, szerelmes, voltaképp neki köszönheti a karrierét; Hilda meg a jelentéktelen dr. Jörensénért rajong. Mi a konfliktus? Nóra megtudja, hogy Tornvald hamisítottá jóvá nagy képzeletre valló, de hibás tervezeteit, s hogy csak kudarcait köszönheti önmagának. Nosza, szakít a mérnökkel, hogy aztán mégis csak lebírja sértett becsvágyát s felesége legyen. Ellenben már a szintén nagyon önértetes dr. Jörensén mindvégig nem bírja

megbocsátani Hildának, amiért az többet tud nála s akaratlanul elhódította előle a főorvosi állást, s csak akkor venné feleségül, ha felhagyna a praxissal. A nemes hölgy egyébként erre is hajlandó lenne, ha éppen az imádott férfi legújabb baklövése nem hivatása felé sodorná. Így hát az egyik esetben a középszerűség kegyesen megkönnyőrül a tehetségen, a másik esetben ellenben nem. A cirkalommal mutatósan megvont hármas szívügyben Krisztina középpütt áll: ő könnyebb eszközökkel csipi el férjnek magát a híres professzort, s titokban jót nevet a körülte duló szenvedélyeken.

Nem sok *ibseni* lappang bizony ebben a cselekménysorban, a finoman csomagolt banalitások tengerén legfeljebb néhány reminiscencia úszkál, az bizonyos, hogy Székely Julia ismeri Ibsen egyéb darabjait is. Külön révben azonban nem tudott kikötni, s talán maga sem tudná megmondani, mit akart. Három „esete“ inkább az élet szeszélyességét ábrázolja, amihez — legalább a darab tanúsága szerint — felesleges volt a külső Ibsen-kapcsolat.

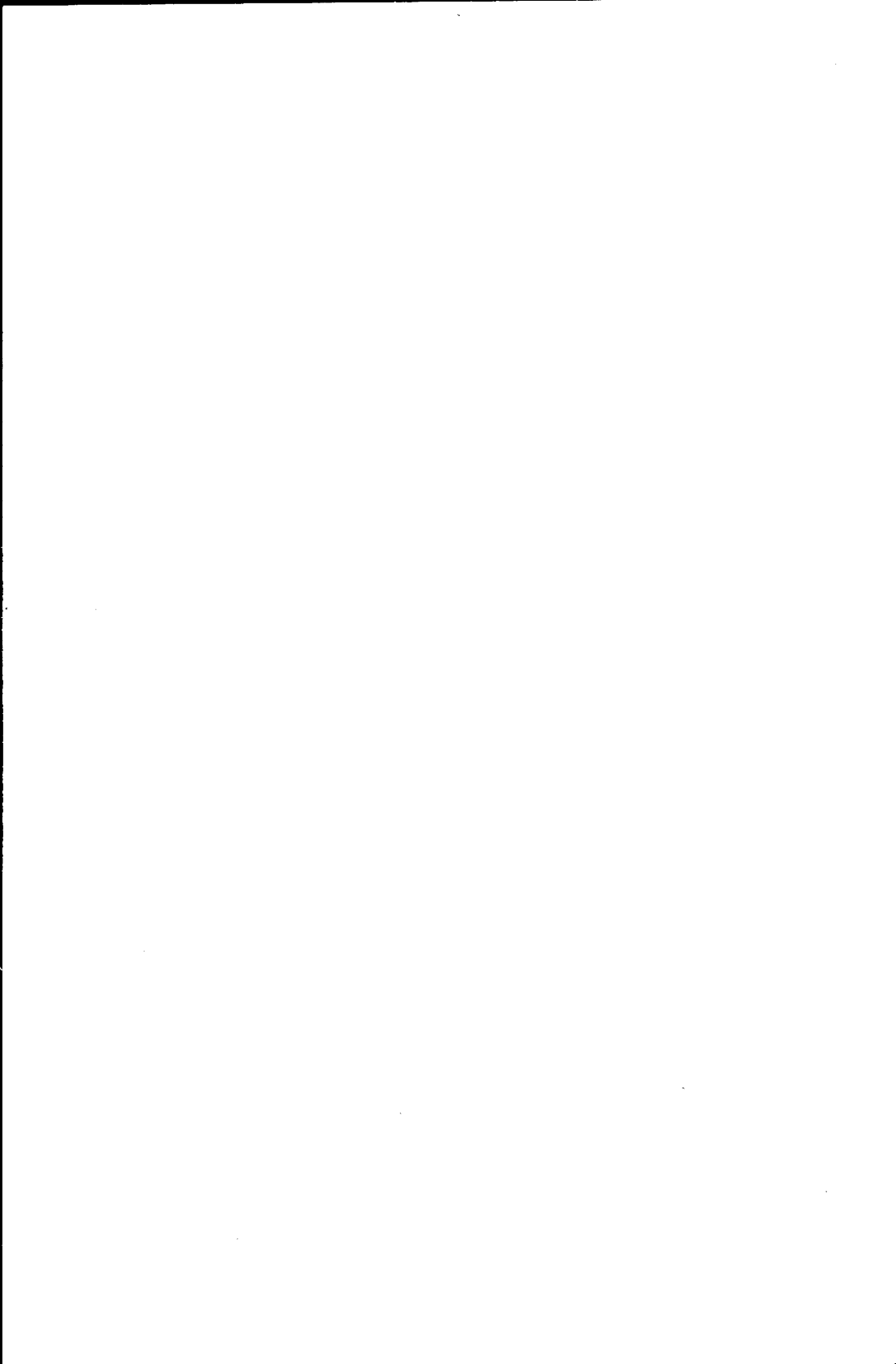
Az előadás szenzációja *Bajor Gizi* rendezése volna; kár, hogy ez a kitűnő szándék megfelelő szöveghez nem juthatott. Így inkább csak az ő művészetéhez s itt-ott modorosságaihoz való igazodást vehettünk észre a fiatal gárda egyik-másik tagjának játékában s egy kis szorongó érzést is a mesternő szívesen vállalt fennhatósága alatt. Legsikerültebb, igen határozott, sokrétű karakterképet nyújtott *Gobbi Hilda*, aki egy idő óta nagyot nőtt s szinte első vonalba került már. *Ungvári László*, *Szőrényi Éva* hálátlan szerepekkel küszködnek, hősiezen. Igen eleven szatírájú figurát teremtett szerepéből *Szelezcky Zita*. *Uray Tivadar*, *Nagy Adorján* kiváló önmagukat adják, javára a zsenge szövegnek. *Matány Antal* néhány fukar mozdulata jóízű komikum, *Juhász József* is elsőrangú. *Básthly István* díszletei hatásosan érvényesülnek a Kamara Színház diszkrét keretei közt.

Nyilván igen fiatal ember a szerzője a *Nincsenek véletlenek* c. vígjátéknak, melyet a Belvárosi Színház mutatott be. Egyelőre csak megjegyezzük a nevét: *Solt Endre*. Jó színészek állnak a szolgálatába, élükön *Turay Idával*: naiva-humora már magában sikert jelent. Az ifjú szerző mindent elkövet, hogy ne vessünk, s ez a szándék, a maga túlbuzgalmában, szinte mulattatóbb, mint a darabnak gyakran ízetlen és erőszakolt vidámsága.

André Julien du *Breuil* vígjátéka, *Tolakodó fráter*, zenétlen operett; a szerző teljes uralmat enged a színészeknek; ezek, tőle függetlenül, mindent megadnak, amit a néző tőlük elvár.

Hasonló értékű *E. Bourdet* vígjátéka is, mely *Harsányi Zsolt* fordításában *Fehér és fekete* címen került színre a Vígyszínházban.

Vajthó László

SYLVESTER RT.,
BUDAPEST, XIV..
GERMINA-ÚT 37

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ
MAKKAI SÁNDOR

FELELŐS SZERKESZTŐ:
KERECSENYI DEZSÓ

FŐMUNKATÁRSÁK
PRÖHLE KÁROLY RÉVÉSZ IMRE
TÜRÓCZY ZOLTÁN

T a r t a l o m :

Protestáns hitvallás	<i>Török István</i>
A művészet	<i>Mitrovics Gyula</i>
Tudomány és nemzedék	<i>Joó Tibor</i>
Falu és város, magyar és német kultúra	<i>Csabai István</i>
A székesfehérvári tanügyi kiállítás	<i>Szabadi Béla</i>
Vargha Gyula életéhez	<i>G. Vargha Zoltán</i>
Jelek és magyarázatok	
Kritikai szemle	

XLVII. ÉVF. 7.—8. SZ.

1938. JÚLIUS—AUGUSZTUS

Ára 2 pengő.

Budapest.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása.

KRITIKAI SZEMLE

KEKEN ANDRÁS. Scholz László: A hálaadás kelyhe — — — — —	393
SIPOS ISTVAN: Enyedy Andor: A nagy király követségében — — — — —	395
PAP FERENC: A Kálvin János Társaság kiadványai — — — — —	396
HORVATH JENŐ: Imre Lajos: Hivatás és élet — — — — —	397
MAKKAI LÁSZLÓ: Révész Imre: A reformáció az erdélyi oláhok között — — — — —	399
HARSÁNYI LÁSZLÓ: Sipos István: A sémiták őshazája és a bibliai őshagyományok eredete — — — — —	401
ISTVÁNYI GÉZA: Domanovszky-Emlékkönyv — — — — —	402
TÖRÖK PAL: Rédei József: Magyar tragédia száz év előtt — — — — —	405
MAKKAI LÁSZLÓ: Siculus: A romániai magyar kisebbség — — — — —	405
CSABAI ISTVAN: Jajczay János: Mai magyar egyházművészet — — — — —	406
ISTVÁNYI GÉZA: K. Varga Sándor: A nemzeti szocialista Németország — — — — —	408
SZABÓ RICHARD: Új verskötetek — — — — —	409
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Roila Margit: Ezüstharang — — — — —	411
TÓTH BÉLA: Új magyar regények — — — — —	411
DEBRECENY LILI: Ignác Rózsa: Rézpénz — — — — —	413
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi szemle — — — — —	414

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, folyóirat-cserepéldányokat, könyveket a következő címre kell küldeni: Kerecsényi Dezső szerkesztő, Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1. Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Protestáns hitvallás

A háború óta a felekezeti öntudat mind a két protestáns hitfelekezetben megerősödött. Nem állíthatjuk ugyan, hogy azóta nálunk Luthert és Kálvint valami különösebb buzgalommal tanulmányozzák, de nevüket minden esetre serényebben emlegetik, képzelt alakjukat egyre sűrűbben idézgetik. Ez a felekezeti öntudatosodás mindinkább elkülöníti egymástól a protestáns egyházakat vagy legalább is meglazítja hagyományos kapcsolataikat s megüresíti a közös *protestáns* nevet. Ha azt mondom: *evangélikus* hitvallás, mindenki a keresztyénségnek arra a fajtájára gondol, amelyet a lutheri vagy Luther szellemében írt hitvallások határoznak meg. Ha meg azt mondom: *református* hitvallás, a keresztyén hit kálvini értelmezésére gondolunk. De mi foghatót ad a protestáns hitvallás? Egyenesen gyanús cím: vajjon nem a kijegecsedett evangélikus vagy református hitvallásos jelleget akarjuk itt most feloldani? Éppen olyan időben, mikor a világos megmutatkozás és a nagyon határozott állásfoglalás életkérdés lehet egyházunk számára.

Erre azt feleljük: akármennyire elidegenedünk is egymástól, legfeljebb elidegenedett *testvérek* lehetünk. Ha minden szálát elszakítunk is, összeköt bennünket a reformáció letagadhatatlan alapténye. Kisebb vagy nagyobb mértékben ugyan, de lelkileg mindnyájan a reformáció néven ismert megújulás gyermekei vagyunk. Erre jó visszagondolnunk, éppen a felekezeti öntudatosodás korában s éppen a felekezeti öntudat tisztulása érdekében.

A *reformáció* nem politikai forradalom volt, noha máig ható politikai következményei is vannak; nem is az emberi művelődés egyik állomása, noha művelődéstörténeti fejlődést is indított meg; nem is egy-nehány hőslélekű reformátor tette. Ezek mind csak másodlagos dolgok. A reformáció elsősorban és mindenekfelett a *Biblia megszólalása*. A megszólaló Biblia formált egyszerű szerzetesből és fiatal jogtudósból reformátort s rajtuk át a megszólaló Biblia hatott ki a művelődés és politika távoli világára. Minket most azonban nem ez a távoli hatás, hanem a legközvetlenebb, az egyházi hatás érdekel.

A Biblia megszólalása, elsődleges érvényesülési területén: az egyházban az emberi hagyományok bírálatát jelentette. Protestációt a megszólaló Biblia szabadsága mellett, s protestációt a római katolikus hagyományok nyüge ellen. *Luther* egyik csattanós vitairatának ez a címe: „Kérdés: vajjon Krisztus gyülekezetét Péterre és az utána következő pápákra alapította? Luther Márton felelete: Nem, hanem egyedül Jézus Krisztusra, Isten Fiára

(1524). Mert más fundamentomot senki nem vethet — idézi Pált — azon kívül, amely vettetett, mely a Jézus Krisztus.“ — Ebben a pár sorban benne a reformáció: Luther már nemcsak a római egyház erkölceit akarja megjavítani, hanem egész hagyományos rendszerét a Biblia szerint reformálni. Az első protestáns hitvallás, a későbbiekhez mintául szolgáló *Ágostai Hitvallás*, békülékeny szelleme ellenére is kimondja az egyházi hagyományokról, hogy: „hurkot vetnek“ reánk s elvonnak a Biblia mondanivalójától. Krisztus érdeme és megigazító kegyelme helyett emberi dolgokra terelik figyelmünket s így „az egész keresztyénség... semmi egyéb, mint bizonyos ünnepek, szertartások ... pontos betartása.“ „Hagyománytisztelet pedig nem igazít meg Isten előtt.“ (2. r. V.) — A *Második Helvét Hitvallás* még keményebben ír (akkor t. i. már nem volt remény a római egyház belső reformjára): „Nem tűrjük, hogy... hitbeli dolgokban az egyházi atyák pusztá nyilatkozataival, vagy... a bevett szokásokkal, vagy az ugyanazon véleményen levők nagy számával... zaklassanak bennünket.“ „Megvetjük az emberi hagyományokat.“ Hangzatos nevekkel cicomázzák, apostoliaknak mondják ugyan őket, „ámde ha a szent iratokkal összehasonlítjuk... ezektől eltérnek és ebből a különbözőségükből bebizonyosodik rólok, hogy teljességgel nem apostoliak.“ „A zsidóknak is voltak hajdan ősi hagyományaik, amelyeket azonban szigorúan megcáfolt az Úr, bebizonyítván... hogy ezekkel hiába tisztelik az Istent.“ (II. r.) Íme, ez a protestáns hitvallás. Ha e Biblia melletti s emberi hagyományok elleni protestációban egyek vagyunk, éppen a legfőbb dologban vagyunk egyek s bizvást beszélhetünk *közös* protestantizmusunkról, sőt protestáns hitvallásról is. Mégpedig arról a közös protestantizmusról, amelyet egy *széttagolt* protestantizmusnak éppen történelmi széttagoltságában kell megvallania.

*

A protestantizmus, már a nagy reformátorok életében külön-külön szervezkedő irányokra oszlott, s a megosztás azóta egyre nagyobb mérvet öltött. Manapság, ha a szektákat is ideszámítjuk, csaknem kétszáz protestáns felekezetről beszélhetünk. Római katolikus hitvitázók nagy előszeretettel mutatnak erre a tényre s hangzatos érveket kovácsolnak belőle: Íme, a római katolicizmus mennyire meg tudja őrizni az egységet, milyen konzerváló erő a világ számára, a bomló és bomlasztó protestantizmussal szemben. Ha csakugyan az igazságot lelték volna meg a protestánsok, egyek lennének az igazságban stb.

Annyi bizonyos, a reformátorok nem örültek ennek a megosztásnak. A reformáció sokféleségében nem gazdagságot, hanem szegénységet, sőt nyomorúságot láttak s e sokféleséget ők sem a reformáció igazságából, hanem emberi gyöngékből és az emberi

gyöngéket kihasználó sátáni praktikából, mindezeken túl pedig az Isten titokzatos akaratából magyarázták. Következésképpen ezt a sokféleséget sem letagadni, sem lealkudni nem akarták. Ők reformátorok s nem politikusok voltak; nem politikai, hanem hitbeli egységet kerestek. *Kálvin*, Luthernek ez a legméltóbb tanítványa, különösen komolyan vette a protestáns egység munkálását s a sokféleség Isten színe előtti felelősséggel való hordozását. Ez a ridegnek tartott ember, szinte szárnyaló levelet ír Luthernek: „Bárcsak hozzád repülhetnék s legalább néhány órára társaságot élvezhetném. Mert nagyon szeretnék... sokféle dologról értekezni veled.“ (1545. jan.) A levelet Wittenbergben nem is kézbesítették Luthernek; tudták, hogy a Zwinglivel folytatott marburgi kollokvium óta leküzdhetetlen előítélettel viselkedik a svájciak iránt. *Kálvin* vonzalmán ez sem változtatott; mint gyakran mondta: „Ha Luther engem ördögnek tartana, én akkor is úgy tisztelném őt, mint Isten egyik legnagyobb szolgáját.“ *Kálvin* egységesítő törekvései megghiúsultak s hasonló sors érte evangélikus részről a *Melanchton* kísérleteit. Nekünk ma nem az a feladatunk, hogy sopánkodjunk a szétszakadáson, hanem hogy lássuk meg abban Isten ujmutatását. Ő a mi sokféle szakadozottságunk által is tanítani akar minket.

Amikor megengedte, hogy emberi gyarlóságok: félreértés, makacsság, előítélet, szeretetlenség, sőt féltékenység megakadályozzák a protestáns egységet, eleve útját vágta a protestantizmus világhatalmi törekvésének. Tanított és ma is tanít minket, valamiképp ne a római világegyház mintájára szervezkedjünk és rendezzük be egyházi életünket s egyik protestáns egyház se politikai-hatalmi eszközökkel építse magát, hanem lelki eszközökkel szolgálja az Igét. Így lehet só a protestantizmus ebben a világban.

Amikor Isten a hagyományokból kiszabadított Bibliát adta nekünk és nem engedte meg, hogy a Biblia megértésében egységre jussunk, útját vágta a protestantizmus elbizakodottságának. Tanított és ma is tanít minket, valamiképpen reformátoraink által elintézettnek ne tekintsük a Biblia megértését: valamennyien összefogva küzdjünk a Biblia teljesebb és helyesebb értelmezéséért s ez a közös küzdelem legyen a protestantizmus első és legfőbb feladata. Így *válhatik* sóvá a protestantizmus ebben a világban.

Amikor megengedte Isten, hogy a pápás egyház, nyilvánvaló bűnei s a reformáció ellenére is megmaradjon, viszont az amúgy is tagolt protestantizmusból újabb és újabb szekták váljanak ki, tanít, sőt figyelmeztet bennünket arra, valamiképpen protestáns hagyományainkban meg ne merevedjünk, hanem haladjunk tovább a reformáció útján, de vigyázzunk, hogy a mi

Biblia melletti s emberi hagyományok elleni protestációnk csak ugyan *evangéliumi* protestáció legyen. Így *maradhat* só a protestantizmus ebben a világban.

Nagy kérdés s most messzire vezetne a tárgyalása, vajjon a széttagozódott protestantizmus megértette és követte-e ezeket a széttagozottságában rejlő isteni tanításokat. Vagy más szóval mondvá, felismerte-e azt a történelmi hivatást, hogy széttagozottságát keresztyéni módon, Isten színe előtti felelősséggel hordozza.

*

Az ítéletmondást Isten ezen a téren is fenntartotta magának. Mi legfeljebb jeleket kereshetünk és jelekből következtethetünk az ítéletre. Ilyen jelek már korán, a második-harmadik reformátori nemzedékben mutatkoznak. A nagy reformátorok apró utódai főleg a felekezeti különbözőségek kimélyítésében keresték protestantizmusukat. Figyelmen kívül hagyták Kálvin intelmét, mely a tanbeli különbözőségek határát nagyon finoman és világosan megszabta: „A tanítás módjában való sokféleség olyan legyen... hogy az (a sokféle tanítás mégis) mindenkit egyedül Krisztushoz vezéreljen.“ (A frieslandi lelkészekhez, 1545. nov. 28.) Kálvin itt nemcsak határt vont, hanem a tanbeli sokféleség közös célját, belső egységét is megjelölte: a Jézus Krisztust. A reformátorok utódai azonban már nem annyira a közös célon, Luther és Kálvin közös Krisztusán, hanem sokkal inkább magán Lutheren és Kálvinon tájékozódtak. Egyet minden esetre elérték: hovatovább lutheránusabbak lettek Luthernél és kálvinistábbak Kálvinnál. Voltaképpen az történt: a reformáció idején kiszabadult a Biblia az emberi hagyományok nyügeből, a protestantizmus pedig később csaknem ugyanolyan megkötő hagyományt csinált a reformációból. Ezáltal pedig nemcsak a két testvéregyház, a lutheri és a kálvini távolodott el egymástól, hanem ugyanakkor mindegyik eltávolodott a saját reformátorától is. A lutheri ág ma messzebb áll Luthertől és a kálvini ág is bizonyára messzebb Kálvintól, mint amilyen messze állt valaha Luther és Kálvin egymástól. Ennek a torz fejlődésnek a jelei egészen a jelenbe nyúlnak. A nagyobb világosság okáért, talán jó lesz, ha a jelenből veszünk beszédes jeleket.

Említettük már az evangélikus és református felekezeti öntudat megnövekedését. Ez az öntudatnövekedés, amennyire örvendetes, éppen annyira kétértelmű és csalóka jelenség. Vajjon ennek az öntudatosodásnak külső jelvényei: református részről a Kálvin égőszíves jelvénye, evangélikus részről pedig a Lutherórsza a valóságban nem azt mutatják-e mindenek előtt, hogy a reformációból hagyományt csináltunk és ezt az emberi hagyományt és csakis ezt őrizzük örök kincs gyanánt nagy öntudatos-

sággal. Természetesen ezt a kritikai észrevételt éppígy, sőt talán még kevesebb fenntartással alkalmazhatjuk pl. a Luther-szobor-akcióra vagy ha sor kerül rá, a Kálvin-szoborakcióra is.

Félre ne értsük a dolgot: ezek a jelvények szép dolgok s remélhetőleg a Luther-szobor is szép lesz, de ki merné állítani, hogy ezek elsősorban csakugyan hitvallást s nemcsak valami felekezeti konzervativizmust fejeznek ki? Már pedig a legöntudatosabb felekezeti konzervativizmust sem szabad összetévesztenünk a protestáns hitvallással. A kettő között a különbség röviden ez: a felekezeti konzervativizmus a *multból*, a hitvallás pedig az *Igéből* táplálkozik. És itt se értsük félre a dolgot: a felekezeti konzervativizmus is szép, de nagyon veszedelmes egy olyan protestantizmus számára, amelynek nincs már meg a belső szabadsága s nem meri saját hagyományait nagybátran az Ige mértékével mérni s az Ige rostáján újra és újra megrostálni. Ha a kétségtelenül szükséges hagyománytisztelet mellett csakugyan élne bennünk hagyományainkkal szemben a reformátorok nem kevésbé szükséges evangéliumi szabadsága, bizonyára nem tanusítana a protestantizmus olyan érthetetlenül konzervatív magatartást a magyar élet nagy kérdéseiben. Csak egy példát vegyünk: az ú. n. irodalmi pörökkel kapcsolatban éppen egy katolikus szerző: a Mihelics Vid tollából s éppen egy katolikus folyóiratban: a Katolikus Szemlében (1937. nov.) olvashattuk a legevangéliumibb határozottságú és bátorságú hozzászólást, holott a prófétai hangot, ha nem a hagyományokból, hanem az Igéből élünk, nem római katolikus, hanem protestáns részről várhattuk volna.

Mindezekből a csupán példaként felhozott jelekből azonban nem akarjuk azt következtetni, hogy a protestantizmus saját hagyományai tiszteletében teljesen elfeledkezett a Bibliáról. A reformáció tette népkönyvvé a Bibliát, tanultuk már az iskolában. Manapság csak a Brit és Külföldi Bibliatársulat évente tizmilliószámra terjeszt Bibliákat és Bibliarészeket. De itt is legyünk óvatosak a megnyugtató következtetésekkel: ez a terjesztés, bármennyire örvendetes is, magában véve még csak technikai dolog. Az a kérdés, ezzel a terjesztéssel arányban áll-e a Biblia olvasására való nevelés és a tényleges bibliaolvasás. Vajjon egyházi életünkben, vallásoktatásunkban nem a Bibliáról, keresztyénségről és reformációról szóló többé-kevésbé épületes tan került-e a Biblia helyett a középpontba? S a valóságban nemcsak egy lemosolygott hívő kisebbség szívügye-e a Biblia? Ilyen körülmények között csoda-é, ha Róma elleni evangéliumi protestációnk éppen evangéliumi jellegét veszti el s mindinkább hatalmi versennyé és csúf érdekarccá fajul.

*

Midőn e torz fejlődés néhány régi és új jelére mutattunk, nem az volt a célunk, hogy a protestáns hitvallást csak a nagy reformátorokra korlátozzuk és a protestáns hitvallók létezését kétségbe vonjuk. E torz fejlődés ellenére is voltak például hitvalló gályarabjaink; evangélikusok és reformátusok együtt vonták az evezőt a gályán, s nem is olyan régen ugyancsak együtt harcolták meg hitvalló bátorsággal a pátens elleni harcot. Szóval voltak fénypontok a sötétben; de vannak-é *ma* is? Bangha páter megnyugtatólag mondja: „a magyar protestantizmusnak kétségtelesen nagy értéke, hogy eddig minden olyan kísérletnek ellen tudott állani, amely őt a hitvalló keresztyénség útjáról lesodorni s a merő szólamkeresztyénség ingoványaira vinni kívánta volna.“ (Magyar Szemle, 1937. dec. 301. l.) Bangha páter elismerő szavai, sajnos, helyesbítésre szorulnak: ő itt nyilván hagyománytisztelőtünket tévesztette össze hitünk megvallásával. Megállapítása csak akkor volna helyes, ha nem *hitvalló*, hanem *hitvallásos* keresztyéneknek nevez bennünket. A magyar protestantizmusnak csakugyan voltak mindenkor reformátori hitvallásai s ezeket formálisan elismerte, irántuk hivatalos tisztelettel viseltetett. A hitvallásos protestantizmus azonban még korántsem hitvalló protestantizmus. Nem is tehetjük hitvallóvá a hitvallások propagálásával, terjesztésével, betanításával vagy esetleg az egyháztagoknak a hitvallásokra való felesketésével. Ezzel a buzgólkodással elérhetnők, hogy egy önáltatással több lenne az egyházban, de hitvalló egyház mégsem lenne.

A protestantizmus hitvallóvá nem úgy lesz, hogy hitvallóvá akar lenni, hanem úgy, hogy a Bibliát, mint az Isten Igéjét újra keresni kezdi s mintegy felfedezi. Az Ige tesz hitvallóvá. Lefejti protestantizmusunkról először is a hagyományok nyügét, a világhoz való igazodást, a látszatokra törekvést, a taktikázást, pl. azt a furcsa igyekezetet, hogy a szélsőségektől való féltünkben keresztény-keresztyén összefogást keressünk, szóval lefejti az Ige mindazt, amit ma életnek nevezünk s ad helyettük új életet.

Mi ezt az új életet, a maga lábán járó s nem a világ kegyéből élő protestantizmust elképzelni is alig tudjuk. De ott van előttünk a német hitvalló egyház nagyon közeli példája. A hitvalló egyházzól, Barthról, Niemöllerről újságjaink is sokat írtak vagy sokat hallgattak, politikai érdekeltségeik szerint. Egyik magatartásban sem volt sok köszönet.

Pár szóba fogva, az eset a következő: Még a nemzetiszocialista forradalom idején, a kommunista rém lidércnyomása alól szabaduló protestáns egyház, a megtartatás és támogatás reményében, politikai eszközüül kínálkozott fel az államhatalomnak. Egy hívő kisebbség erre kiállott a fegyvertelen Dávid módjára s szembefordult az óriás többséggel. Nem kérdezte, mit eszünk, mit

iszunk, mivel ruházkodunk, hanem reávetette gondját az Úrra, és megalkuvás nélkül hirdetni kezdte a reábízott evangéliumot. 1934 tavaszán Barmenben külön zsinatra gyűlt, úgy is mondhatnók: protestáns zsinatra, mert együtt voltak itt evangélikusok és reformátusok. Nem nagyon vizsgálgatták, hogy a zsinatnak megvannak-e a formai kellékei. Tekintélyt a határozataiknak nem a jogi értelemben vett „törvényesség“, hanem a régi hitvallásokkal való megegyezés s végső fokon az Ige tekintélye adott. Ezen a zsinaton nem hangzottak el hangos szólamok a szélsőségek, illetve a modern pogányság ellen, az összefogást sem hangoztatták. De nagyon egyszerűen és nagyon tárgyilagosan együttes bizonyosságot tettek arról, hogy Krisztus az egyedüli Úr hiten és egyházon. Az Igét csak Ő adhatja az igehirdetők szájára, s Isten akaratát nem kereshetjük sehol másutt, mint Krisztusban. Az államhatalomhoz való viszonyt következőképpen így határozták meg: az állam éppúgy nem tekintheti magát egyháznak, vagyis az isteni akarat hirdetőjének, mint ahogy az egyház sem tehető az állam szervévé. Ebben a hitvallásban voltaképpen semmi új dolog sincs, de akik a helyzetet ismerik, aktualitását megérthetik.

A barmeni hitvallásnak vállalták és vállalják a következményeit. A nyárspolgári kényelmet biztosító hagyományos egyháziasságnak természetesen vége. Viszont boldogan tapasztalják, hogy a Biblia nagyon eleven módon beszél hozzájuk s a Biblia ígéretei valóságok. Fokozottan érzik természetesen a hit megvallásával járó kísértéseket s emberi gyöngeségüket, viszont boldogan tapasztalják az anyaszentegyház, a hittestvéri közösség s az isteni kegyelem mindent átfogó valóságát. A német hitvalló egyház példájából látjuk, hogy ez a mi sok jel szerint torz fejlődésű és hitvallónak nem mondható protestantizmusunk is megéledhet és hitvallóvá válhat.

Összefoglalva a mondottakat: józanul igyekeztünk szemügyre venni protestantizmusunkat s a közös protestáns sors és hivatalás Isten akarata szerinti elhordozását. Kinyitottuk a szemünket az intő jelek előtt is, amelyeket a protestantizmus multjában és jelenében észre kell vennünk. Következőképpen nem mertük hitvallónak nevezni a mi mai magyar protestantizmusunkat. Nem is a felekezeti öntudatban vagy a hagyománytiszteletben keressük hitvallóságunkat, hanem ezt az öntudatot és hagyománytiszteletet megítélő és megigazító Igében. Ezek után egy feladatunk van: Ha az Isten hitvallásra hívó szava hangzik, ne meneküljünk el előle hagyományainkba, hanem nyissuk meg fülünket és fogadjuk be. A többi Óréá tartozik.

Török István

A művészet

I.

A kultúra nélkülözhetetlen föltételét *Fichte* és *Höfding* nagyon helyesen az önművelés lehetőségében és szükségében ismerték fel; annak a lehetőségében, hogy fáradalmainak teljes kipihenése és a hétköznapi élet szükségleteinek a biztosítása után maradjon az embernek ideje ideális irányban is önmagát tovább művelnie s ezzel kapcsolatban legyen kedve és ideje a szépségekben való elmerülésre is. *Goethe* is azt mondja, hogy az ember, mihelyest létezése biztosítva van, dolgokat keres maga körül, melyekbe saját lelkét belelehelje. Végeredményben tehát a kultúra lényege eme helyes felfogás szerint az anyagi, szellemi s az utóbbiba beleértve a művészi életnek is a teljes egyensúlya.

Az tehát, hogy az emberi szellem magasabbrendű kifejlése az esztétikai élményeket okvetlenül megkívánja, mélyen gyökerezik az emberi lélekben. Magasabb rendeltetésének bizonyítéka, hogy nem elégedhetik meg a hétköznapi életföltételek biztosításával; annak kielégítésén túl szellemi erőinek is érvényesülniök kell. Az emberi szellem hatalmát bizonyítja az is, hogy legyüri a természet erejét és rabjává teszi; de ezzel még csak mindennapi élete válik kényelmesebbé. Másik kiváltságunk a valláserkölcsi személyiség méltóságára való emelkedés. Ennek rendjén a legfőbb erő, jóság és hatalom fogalmának a megalkotása is bizonyágtétel a számunkra megnyíló végtelen lehetőségek előtt. Úgyisint az is, hogy embertársainkhoz való viszonyunk szabályozásában a nyers erón, az önérdeken és a jogszerűségeken túlemelkedő kapcsolatokat keresünk. Ezek azonban mind csak szükség-szerű föltételei az élet nyugalmanak; még az erkölcsiség is, mert biztosabbá és kellemesebbé teszi a puszta törvényszerűségnél — bár kétségtelenül magasabbrendűvé is — társadalmi együttélésünket.

Hitünkben a kicsinységünkre eszmélés mutatja nagyságunkat. Egy almán végigfutó hangya nem ébred annak tudatára, mennyivel kisebb ő annál a tekénél, amelyet ő körülutazott. Magunk összehasonlítása a végtelennel — erőben, jóságban és térbelileg is — már magában részesévé emel bennünket a végtelennek, noha máskülönbben az egybevetés, a kicsinység és igénytelenség érzésével sujt le; ennek bevallása és a meghódolás azonban a Végtelen előtt már a kiegyenlítődes nyugalmat jelenti. Azért az életünk egyensúlya által megkívánt lelki szükség hozzátartozik még a napi életünkhöz. És, mert hódolat, bármily magasba mutató föl-

ismerés eredménye legyen is, mégis csak meghajlás egy másik, ama legfensőbb, az Egyetemes előtt...

Erkölcsei emelkedésünk lehetőségének nagy árnyéka az erkölcsi süllyedés lehetősége. Erkölcsös, igaz csak ember lehet. És ez is bizonyágtétel. De erkölcstelen is csak ember lehet. És az erkölcsiség is magamegadást követel, meghajlást, a magasabbrendű életközösség érdekei előtt. Erkölcsiség nincs önmehtagadás nélkül. Igaz, a hit és az állami élet nagy mártirjai a világi és valóságos szentek nagy sokasága a legszebb glória az emberiség feje körül; de mindennek nagy ára van: az egyén részéről az önfeláldozásig menő mehtagadás a kollektív ember magasztos eszménye előtt.

Hit és erkölcs tehát hódolat és önmehtagadás. Egyedül a *művészet* az, amelyben kollektív életet élhetünk anélkül, hogy önmagunkat föl kellene áldoznunk; sőt épen ellenkezőleg, egyéni megnyilatkozásban tükröződik az egész ember, egyes emberben az emberi közösség, és az egész teremtett világ. Azért a művészet tárja föl legteljesebben, legközvetlenebbül és minden megalkuvás nélkül az emberi szellem méltóságát és magasabbrendű elhivatottságát. Lchet mondani, hogy ember több magamehtagadásában s ezért magasztosabb hitében és erkölcsében; de önmagát leghiánytalanabban és leghívebben mégis művészetében adja. Vallásos hite felolvadást jelent az egyetemesben, erkölcsisége az emberiség kollektív életében; mindezek mehtagadása nélkül egyedül a művészet jelenti egyéniségének a csonkítatlan kiélését. A művésznek az egyénisége szól a műélvezőnek az egyéniségéhez. De már most ki kell ezt egészítenünk azzal, hogy mégis az egész emberiség lelki kifejlődésének lüktetése érzik a művészetek történetének a változataiban...

Életküzdelmében az ember adottságok kérlelhetetlenségével áll szemben. Akár a tudományos megismerés magasabb célkitűzésével, akár mindennapi szükségleteinek a szolgálatában fordul felé, ezzel a megkötöttséggel számolnia kell. Végzetes lehet reá, ha ezt figyelmen kívül hagyja: csalódás, önámítás áldozata lesz; célját nem érheti el; ércfalba veri a homlokát. Tehát nem tehet mást, minthogy számol a körülményekkel. Legelső feladata a valóság és abban saját helyzetének és lehetőségeinek a pontos megismerése. Csak ennek megállapítása után készülhet elő teendőire. Mindennek sikere érdekében önmagának kell alkalmazkodnia a valósághoz. Iparkodnia kell a legnagyobb megerőltetéssel, önmagának szinte a mehtagadásával, a tárgyilagosságra, hogy megismerése tárgyszerűen hiteles legyen; máskülönben félrevezeti önmagát s elhatározásaiban homokra épít. A megismerés nehézségei sokszor nagy megerőltetést kívánnak tőle; nemcsak testileg kell alkalmazkodnia a valósághoz, pl. hő és fényhatásokkal szem-

ben, hanem szellemileg is, máskülönben alól marad létért folytatott küzdelmében. Az új és új *megismerési nehézségek* új és új megismerési módszerek alkalmazására kényszerítik. Mindez állandó feszültséget, elméjének szüntelen alkalmazkodását kívánja meg.

Az állandó feszültség azonban oldódásra vár. Az emberi szellem mindezt részben nyugalom, részben más tevékenységi mezőre való átváltással érheti el, ahol szabadabban, gátlások nélkül játszhatja ki erőit. Az ember magasabbrendű szervezetével ugyanis vele jár erőinek a differenciáltsága. Ennek következménye, hogy egyes idegközpontok kimerülhetnek, s amellet más idegközpontokban tetemes erőfölöslegek vannak kihasználatlanul felhalmozva. A játék lényege az, hogy a kimerült idegközpontok pihentetése mellett levezeti ezeket az erőfölöslegeket s így nemcsak a fáradtságot, de a feszültségi érzést is kiküszöböli. Távol van tőlünk, hogy a művészetet a játékelmélettel hozzuk bensőbb kapcsolatba, de az mégis világot vet a lelki erők kiegyensúlyozásának a kérdésére, s ennek a kiegyensúlyozásnak egyik lényeges tényezője a művészi tevékenység is.

A lelkiséget az állandó aktivitás jellemzi: a lélek felüdülését is szakadatlan tevékenységben, de a korábitól eltérő tevékenységben keresi. Életküzdelmeiben sem ez a tevékenység meríti ki, hanem a gátlások, melyekkel állandóan szembetalálkozik. Olyan tevékenységi területet keres tehát, amelyen ezek a gátlások nem zavarják. Ezt ott találhatja meg leginkább, ahol nem kell számolnia a valóság akadályaiival, ahol azokon túlteheti magát; ahol pedig jelentkeznek, ő maga változtathat rajtuk saját kára és céljainak kockázata nélkül. Az emberi lélek szükségképpen teremtett hát a maga számára egy olyan tevékenységi kört, amely leginkább megfelel az ő lelki erőinek, nem lépi át az ő lehetőségeinek a határát, és amelyben módja van a saját adottságainak megfelelően még a mindennapi valóságon is változtatásokat tennie. Ez a művészet.

Művészetében az ember felszabadul az alól a kényszerűség alól, hogy szakadatlanul ő alkalmazkodjék környező világának adottságaihoz. Ellenkezőleg, szabadon válogathat az adottságok között s céljainak és kifejező eszközeinek megfelelően választja meg a tárgyat művészi alkotásaihoz. Nem szakít a valósággal, hanem uralkodik rajta. Nemesak válogat, de céljainak megfelelően átcsoportosít, sőt át is alakíthatja a valóságot. Meg nem hazudtolhatja, vele ellentétbe nem kerülhet, de teljhatalmúlag állapítja meg művészi ábrázolásának célját, tárgyát és eszközeit.

Főlényes kedvteléssel tüzi ki maga elé művészi tevékenységének a célját, amelyhez minden másra való tekintet nélkül mindvégig ragaszkodik. Mindent elejt, ami nem tartozik hozzá, és min-

dent bevon ábrázolása körébe, ami a célt szolgálja. Az alkotás ösztönössége az igazi művészt mindig rávezeti a dolog lényegére, amelynek a cél szolgálata a mértéke. Mint a kör sugarai, itt is minden a központban fut össze. Így lesz rögtönössé, átütőerejűvé, spontánná a műhatás. Mindez önként, a kedvtöltés szenvedélyével történik; épen azért, ha vannak is, nem érzi sem a művész, sem a műértő a fáradságokat. Annyival kevésbé, mert a szemlélő önként vállalja az élményeket, másrésről a művész a munkát. A művész nemcsak a tárgyat, hanem a kifejező eszközöket is önként válogatja össze, és pedig azok sorából, melyek emberi mivoltunknak, felfogó és feldolgozó képességeinknek, a legjobban megfelelnek s egyszersmind a tárgy kifejezésére is a legalkalmasabbak. Csakis ily értelemben fogadhatjuk el *Haberlin* tanítását az esztétikai élet problémátlanságáról, t. i. ha ez a problémátlanság azt jelenti, hogy az ember művészetébe a maga számára már minden kérdést megoldott. Csakis ebben az értelemben lehet az esztétikai élet a kész formák, a megoldások élete.

A lélek — a játékon kívül — *művészi* élményében él a legtöbb *szabadsággal*. Tárgyának földolgozásában igazi művész sohasem hatol bele annyira a részletekbe, hogy mindent elmondjon és ezzel teljesen megkösse a lelkét a *műélvezőnek*. A művészi hivatottságnak épen az az egyik próbája, hogy mentől többet hallgasson el — a világosság rovása nélkül. Például a ballada sajátos költői hatásának is a sejtelmesség a főforrása, mellyel szabad és amellettsé gazdag élményeket fakaszt az olvasó lelkében. Ha a művész semmit sem bír rá a műélvező lelkének önkéntes, általa tudat alatt mégis erősen befolyásolt élményeire, már eleve lemond minden hatásról, és így egészen kárbaveszett és felesleges munkát végez.

Még több szabadság jellemzi a *műalkotást*. A műélvezés útját mégis megjelöli a műtárgy, mely élményeinknek mindenkor központjában marad. A műalkotást ezzel szemben valamely külső benyomás csak épen megindítja. Ezután sem szakad ugyan el, mint láttuk, a valóságtól, de tárgyának részleteit céljainak megfelelően válogatja össze és csoportosítja; mellőz és kiemel. Ebben a munkájában kirekesztőleg a saját művészi céljai s — tudat alatt — általános emberi szempontok érvényesülnek.

Az emberi lélek szuverénítésének ilyen érvényesítése közben három szempont kiemelkedését különböztetjük meg. Az első a szerkesztésben és kifejezésben a *lényeg kiemelése* a cél megközelítésére; a második a kifejezés teljessége érdekében a *legmegfelelőbb technikai eszközök* alkalmazása, és harmadik a műtárgy olyatén megalkotása, hogy a *műélvezőben a művész lelki indítékainak legmegfelelőbb hatásokat* váltson ki a lelki élménynek lehető legkönnyebb, önkéntes — spontán — lefolyása mellett. Ez utóbbi

szempont is azonban műalkotás közben jobbára csak tudat alatt szokott érvényesülni.

Emez önkényesség jegyében mi itt is, a műélvező részéről a gátlás nélküli szabadság érvényesülésével találkozunk. Ez teljes párhuzamát adja a műalkotás önkényességének, amelyről fentebb szözlöttünk.

A tárgyválasztás és kidolgozás szabadsága egészen világos az *időbeli* művészetek körében, amilyenek a költészet, zene és mozgásművészetek. Némi megvilágításra szorul azonban a kérdés a *térbeli* művészeteknél. Ezek egyrészénél nem kicsinyelhető szerephez jut ugyanis az *utánzás*, pl. a képírásban és szobrászatnál. Más részénél pedig az anyagszerűség szempontja szól bele a kivitelbe, sőt még a tárgyválasztásba is. Anélkül, hogy a kérdést összes vonatkozásaiban kimerítenők, meg kell említenünk, hogy a legszorosabb értelemben vett utánzó művészetekben sem az utánzás hűsége az egyedül döntő tényező. Már maga az elhatározóan szól bele a kérdésbe, hogy a művész a valóság csak egyetlen pontjának ábrázolására vállalkozik. Még ha pl. a tájképen nem csoportosítja is át a kiszemelt tárgyakat, amint az a szoros valóságtól eltérően igen gyakran megtörténik a plakátokon, magának a szempontnak a megválasztásával saját művészi céljai szerint rendezi a távlati vonalakat. Nem szólva arról, hogy a képsík széleire eső részleteket központiakkal szemben kissé elhanyagolja, tetszése szerint olyan fényhatásokat alkalmaz, amelyek ismét az ő sajátos hangulati célkitűzéseitől függenek. A technikai eszköznek — olaj, vízfesték, pasztell, márvány vagy bronz, — valamint a különböző eljárás módoknak — széles vagy finom ecsetkezelés, pointilleurözés — a megválasztása ismét eleve dönt a változásokról, amelyeken a valóságnak ábrázolás közben át kell esnie.

A szobrászat még nagyobb eltérésekkel jár a valóságtól, mint a képírás. Mindenek előtt teljesen kiemeli környezetéből az alakját és mesterséges háttérrel gondoskodik. Teljesen figyelmen kívül hagyja a színeket, vagy ha színez is, eleve lemond a természetességéről.

Szóljunk-e itt a költészeetről, melyben lesujt a bűnösre vagy futni hagyja — erkölcsi szempontjainak fenntartásával is, — költői céljának megfelelően? Aztán a színpadon pár óra alatt leperget, mert összesűrit, eseményeket, melyek a valóságban évekig elhúzódnak. Bűvészlámpájával bevilágít a lelki mélységekbe, melyek közönséges ember számára oly ritkán, és nehezen tárulnak fel.

Művész számára az élet íme olyan anyagot nyújt, melyet szabadon idomít és gyúr újjá. És ebben a munkájában csak a saját törvényszerűségei irányítják. *A saját törvényszerűségei alapján újjáteremti hát a világot a maga épülésére és a maga örömére.*

Anélkül, hogy meghamisítaná, még a természeti képre is rányomja a maga bélyegét; azért voltaképpen tájképi ábrázolásában is, mintegy tükörbe tekintve, az ember lelke ragyog vissza felénk. Teljes joggal mondhattuk hát fentebb, hogy megszabadulva gátlá-
*saitól, művészetében nyilatkozik meg az ember lelke a leghiány-
talanabban.*

II.

Az ember magasabb rendeltetésének tehát a művészet egyik bizonyossága, mert azt igazolja, hogy szelleme nem elégedhetik meg azzal az erő kifejtéssel, melyet életföltételei kívánnak meg tőle. Alkotásvágya nem ér véget azoknál az erőlködéseknél, melyekkel a lételet biztosítja: művészetében tündérváratokat is épít lelke szobrik felének a gyönyörűségére. Ilyenkor túlveti magát a korlátokon, és saját kedvtöltésére teremti át a világot. Istenhite és erkölcsi önfeláldozása mellett a prózai világnak ebben az átköltésében emelkedik a legmagasabbra; Istennek a saját képére teremtett fia íme a művészet világában szinte megközelíteni látszik teremtő urának világbíró hatalmát. Ha az újjáteremtés munkájában nem ragadja magával a titánok maga-megfelejtkező örülete s versengés helyett szolgálatnak és bizonyágtételnek tekinti hívását, a művész egyéniségében és alkotásaiban is az Istenfiúság lelke nyer kinyilatkoztatást...

Ezért az ígéhirdetés mellett a művészetek a legszárnyalóbb tolmácsai az ember Istenbe vetett hitének s ezzel a legbensőbb szolgálatot teljesíti és teljesítheti az egyházművészet körében a *vallásos* élet elmélyítése körül. De csak akkor, ha ebben a nemes szolgálatában is megőrzi szabadságát, s mindenek előtt művészet marad. Ha tendencia lesz úrrá művészi törekvései fölött, és ezeket háttérbe szorítja, egyházi szolgálatában sem ér el teljes sikert: művészetét a történet és dogmák illusztrációjává teszi. Önmegtartó-
dása árán a művészet a vallás ügyének sem tehet szolgálatot.

Ugyanilyen a helyzet a művészetnek az erkölcsiséghez való viszonyában is. *Sulzer* szavaiban: a szép a jónak családke, sok igazság van, de nem úgy, hogy a művészet sajátos szempontjainak a háttérbe szorításával álljon az erkölcsiség szolgálatába. Az olyan kísérlet, amelyből lerí a tendencia, s háttérbe szorulnak a szép jogai, erkölcsi szempontból is kisebb eredménnyel fog járni, mintha az igazi műérték bensejéből árad szét a tiszta erkölcsiség levegője. A szép önmagának érvényesítésével már szükségképen szolgálja az erkölcsiséget, mert az ember magasabbrendű szellemiségének a kiművelését szolgálja. Épen azért a művészet már az-

zal, hogy igazi művészet és az emberi szellem finomabb légkörét terjeszti maga körül, felülmúlhatatlan szolgálatot tesz az erkölcsi világrendnek. Csak kivételes perverz esetekben történik meg, hogy

a művészetek lelkes barátja képes elrugaszkodni a másik értékrendtől, a jó világtól. A valóság a legtöbb esetben az, hogy ilyeneknél a szép tisztelete sem őszinte: divat vagy üzlet.

Mindez nem is lehet másként. A világreg egyetemes törvények örök tengelyén forog. A hatalmas gépezetnek minden kereke egybevág. Abban erők nem dolgozhatnak egymás ellen, csak egymás kiegyensúlyozására. A világreg egyetemes összefüggéseinek kicsinyített mása az emberi mikrokozmosz. Az erők ebben is kiegészítik egymást és szabályozzák. Törvényei egymásból folynak és lehetőségei egymást támogatják. Ezért a művészet a természeti valósággal sem kerülhet ellentétbe, épúgy, mint a jóval s a hitélet kívánalmaival szemben sem. Ellenben époly kevésé lehet rabja is annak, mert hiszen a művészet, mint láttuk, felszabadulás. Az embert örök törvény fúzi elszakíthatatlan kötelékkel a természethez, a valóságok világához, amelynek ő maga is szerves alkotó eleme. Ezzel a törvénnyel büntetlenül nem ellenkezhetik az ember. Ez szabja meg művészetében is a természethez való viszonyát. Saját megismerő erőihez mérten költi át, mint láttuk, művészetében a valóságot; de művésziétlenné lesz, ha megtagadja, vagy meghamisítja. Egyetlen alkotásában sem lesz annyira egygé az ember a természettel, emez újjáteremtés ellenére sem, mint művészetében. Tudományos megismerésében a természet törvényeit kutatja ugyan, az eredmény azonban — és ez a célja — mány nem a megvalósulás, hanem mindig elvontság, mert a tudomány elvont tételeket keres, és ahhoz vezet végső elemzésben. A műalkotásokat pedig csak alapvető elveik érvényessége köti a valósághoz és elvonások helyett mindig a konkrét megjelenés alakját ölti magára. A művészet tehát éppen annyiban áll közelebb a valósághoz, hogy a megjelenítés alakja itt is a konkrétság, mint a valóságban, szemben a tudományos megismeréssel, és amellet a tudomány elvont tételeinek az érvényességét sem tagadja meg, sőt megvilágítja...

Az a körülmény, hogy a művészet mindig egyedi megjelenítés alakjában mutatja be tárgyát, rávilágít az utánzó művészeteknek egy másik jelentős tulajdonságára, az ábrázolásnak a *valószerűségére*. A művészi ábrázolásnak mindig valószerűnek kell lennie, abban az értelemben, hogy az ábrázolás választott területén, a valóság visszaadására kiszemelt körben az ábrázolás megfeleljen a valóságnak; a valóságnak a látszatát keltse, de a látszatoságnak mindig a nyilvános fenntartásával. A művészi ábrázolás tehát egy pillanatra sem hagyhat bennünket kétségben afelől, hogy itt nem a valóságról van szó. Ezért művésziétlenek, visszatevők, sőt sok esetben egyenesen undorítóak az olyan hiánytalanul élethű ábrázolások, mint aminők pl. a színezett viaszfigurák, amelyek megtévesztésig hasonlók a valósághoz.

A valóságosság ismét egy egyetemesebb törvényszerűség érvényesülését jelenti. Az embert a valóság tárgyai veszik körül, benyomásaival állandóan ezekből táplálkozik. Ennek a valóságnak megvan az ember számára a maga külön formanyelve; vonal, szín, távlati, hang strukturális alakulatainak a maga félreérthetetlen jelentése. Kifejező eszközeit a művész is csak ezekből veheti, mert ezeknek van jelentése, értelme számunkra; ezekkel tud beleilleszkedni emberi életünk egész szervezet-egységébe, strukturális világképébe. Amelyik művész eredetiségét és zsenialitásának a bizonyítékait abban keresi, hogy ezektől akarja magát függetleníteni, nemcsak a valóságtól, közönségétől is kell, hogy elszakítsa magát, értetlen marad. Önkényesen választott kifejezőmódjainak a közönség lelkében nem lehet meg a maguk rezonanciája.

A művészi ábrázolás valóságossága mellett párhuzamos fogalom az idealizálás, mely a művészi kifejezés átütő erejét, rögtönösségét fokozza, a kifejezésben gazdagabb elemeknek az összepontosításával és erősítésével. E kettőnek az egyensúlya szintén egyik értékmérője a művészi ábrázolásnak.

Íme a művészet a tiszta emberinek és egyben a természetnek is a legvalóbb tükrözése! Mindez megfelel annak a bölcselati gondolatnak, mely az igazságot a valóságnak mind egyetemesebb és átfogóbb szemléletében keresi. Ennek megfelelően a bölcselati kutatás mind nagyobb egységek összefogására törekszik. Ezen az úton haladva juthatunk el, mint a fentiekben meg is kíséreltük, a művészet lényegének és igazi rendeltetésének is a helyes fölismeréséhez. Ezek szerint a művészetben egyaránt kell a tiszta emberinek, az igazi humanitásnak és a világegyetem egészének, valamint alkotó-elemeinek is a képét, legvalóbb értékeit keresni az egyéni megnyilatkozásnak, az egyéni kifejezésnek és az egyéni megvalósulásnak az alakjában, szemben a tudományos megismerés elvont általánosításával.

Ha mindezek után röviden akarunk megfelelni erre a kérdésre: mi hát lényegében a művészet? — így felelhetünk: *valamely egyéni alkotásban megnyilvánuló kifejezés.*

A kifejezés fogalma rendkívül gazdag vonatkozású. Amint láttuk, a művészet kifejezi az alkotónak, sőt az alkotóban az egész emberiségnek is, egész belső lelkiségét; de tükrözi mind élményeiben, mind az alkotás eredményében, a műtárgyban vagy műalkotásban, az embernek egész környezetét és a természeti világot. De a kifejezés fogalma magában foglalja a művészt és a közönséget is, a kettőnek belső egyesülését. A kifejezés magában hordja azt a törekvést, hogy eredményeiben rajtunk kívül eső másvalakit részesítsünk. Kifejezéshez nemcsak kifejező alany, tehát itt művész vagy költő, szükséges, hanem közönség is, amelyik azt meghallgassa, vagy megláthassa, arra visszhangot adjon, azt magáévá

tegye. A művészet rosszul értelmezett szabadsága nevében a művészek ez ellen a gondolat ellen nagyon sokszor élénken tiltakoznak. Ez azonban túlzó és egyoldalú értelmezés. Közönség nélkül nem lehet művészet. Ilyenről nem tud a világtörténelem. A művészet egyike az emberi életközösség legerősebb kollektív tényezőinek.

A kifejezés fogalma végül magában egyesíti művészetben tartalomnak és alaknak válhatatlan egységét. Tárgyi oldalról a szépnek egyszerű meghatározása: tartalom és alak összhangja. Ez az alapjában véve lényeges és helyes meghatározás nem hangsúlyozza eléggé a valóságot. Művészetben tartalom és alak között nemcsak harmóniáról, hanem teljes egybeolvadásról van szó. Az esztétikai elméletek történetében, de a művészi gyakorlatban is állandó a küzdelem a két elem; tartalom és alak között. A formalisták kimondottan alaki határozmányokban keresik a szép lényegét. A barokk s méginkább a korcsművészetek pusztán a formális elemek művelésében merülnek ki. Ezzel szemben azonban a művészi klasszicitás föltétele a kettőnek az egyesülése. Jellemzően világítják meg ezt a költői példák. Számos költői műfaj tárgya önmagában véve pusztán lényegtelenség. Ha ezt a tartalom értékeitől megfosztjuk, élményeink során erőszakolásának semmi értelme nincs. Viszont tartalmilag teljesen üres költői előadás egyébként bármily virtuóztatás mellett is pusztán szemfényvesztés marad. A tartalomnak és alaknak tehát belső és szételemezhetetlen összefonódása az igaz klasszicitásnak az egyik mértéke.

Ez egyben rámutat a tudományos és művészi előadás közötti különbségre is. Tudományos előadásban a hangsúly kétségtelenül a tartalomra esik; kedves ráadásnak vesszük az előadás eleganciáját. Művészetet művészetté az előadás mikéntje emeli. Iskolás észjárással ebből a megállapításból könnyű volna arra a következtetésre jutni, hogy tudományos előadásban a tartalom lévén a fontos, és az előadás módja mellékes, a művészetben az előadás mikéntje a fontos, és a tartalom mellékes. Ez azonban nem fedi a valóságot. Bármennyire hangsúlyozzuk is az előadás jelentőségét a művészetben, nem szabad a kettőt szétválasztani, amint a fentiekből kitűnik. Éppen azért szükséges a kifejezés fogalmát állítani előtérbe a művészet lényegének a meghatározásánál, mert ebben tartalom és alak válhatatlanul egyesülnek.

Mitrovics Gyula

Tudomány és nemzedék

Szellem és társadalom

Einrichtungen der Gesellschaft [sind] das
grösste Kunstwerk des menschlichen Geistes und
Fleisses...

Herder.

Mikor Istványi Géza válasza az én megjegyzéseimre folyóiratunk májusi számában megjelent, nem gondoltam viszontválaszra. Céltalannak láttam, miután Istványi első cikke óta sem mutatott hajlandóságot a vitakérdésünk körül szereplő fogalmak közkeletű, a tudományos világban szélében elismert értelmezését elfogadni, sem az egyértelmű terminológiához alkalmazkodni, ami nélkül pedig tudományos diskuszió teljességgel lehetetlen, mert valóban nem egyéb szalmacséplésnél. A magot ugyanis már az a fél az olvasók elé pergeti, aki szabatos meghatározásokkal dolgozik. E mellett Istványi egyszerűen kitért az érdemben való vita elől, megjegyzéseimet válasz nélkül hagyta, úgy tett, mintha támadásaim nem „ültek“ volna e szellemi viadalban, sőt azzal szemben, hogy én cikkének egy súlyos fogalmi értelmetlenségét lojálisan sajtóhibának nyilvánítottam, ő azzal vádol, hogy sajtóhibákat is szemére hányok. Ha ilyet tettem volna, nem jártam volna el tisztességesen. De nem tettem ilyet, sőt magam siettem mentségére a sajtóhiba gyanujával, amiről az olvasó megjegyzéseimnek figyelmesebb áttekintésével meggyőződést szerezhet, s bizonyára Istványi sem értette volna félre szövegemet, ha nagyobb figyelemre méltatja. Így azonban szövegem megint csak elferdítve kerül ki keze alól, mint az első cikkemben használt idézet is. Ezek után nem volt okom föltenni, hogy viszontválaszom már elkerüli ezt a sorsot. Így hát céltalannak láttam egy újabb vitacikket, s a szerkesztőséggel abban állapotunk meg, hogy a vita körülbelüli alapproblémájáról — a szellem és társadalom viszonyáról — adunk közre egy tisztára elvi tanulmányt. Közben azonban oly jelek merültek föl, melyek a diskuszió tisztán elméleti látszata mögött határozottan leleplezték annak igazi jelentését, mégpedig azt, amit magam is gyanítottam és első megjegyzéseimben kifejezésre is juttattam. Szemlénk júniusi számában Bikácsi László azonosította magát és nemzedékét Istványi kiállításával, s miközben a „harmincévesek“ esszé-irodalmát mint lezárt korszakot mérlegeli, egyben egy oldalmozdulattal bennünket, az „öreg szellemtörténészeket“ is félrehárít a porondról és erőteljesen jelentkezik „örségváltásra“. Az Istványi-féle, s általa újrealizmusnak, máskor neopozitivizmusnak nevezett irány generációs jelle-

gét hangsúlyozza Szenczei László is az Erdélyi Helikon májusi számában, igazat ad Istványinak, s rosszalással állapítja meg, hogy Istványi készültségére miatt elvesztett egy vitát, melyet meg kellett volna nyernie. A generációs együttérzésnek ezen írásbeli megnyilatkozásai mellett számos szóbeli jelentkezése is jutott tudomásomra. Istványi szavára feltámadtak az ifjak hadai őrsegváltásra. S ezért abban állapotunk meg a szerkesztőséggel, hogy mielőtt az őrhelyet átadnók, előbb még egyszer próbát teszünk, tisztában van-e a jelentkező új őrség céljaival legalább annyira, mint ez a mienk, esszéisták és szellemtörténészeké, sőt arra is választ kérünk, csakugyan más-e az, amit ők akarnak, vagy mégiscsak abból fakad az ellentét, amiben én láttam gyökereit első megjegyzéseimben.

Amint Istványi újabb cikkéből és a hozzászólásokból mostmár világosan kibontakozik, szerintük a „szellemtörténet“ és az új irány közt az a különbség, hogy az előbbi a történet tényezőjét a szellemben látja, az utóbbi pedig a társadalomban. Istványi szó szerint ezt írja: „A szellemtörténet szerint a fejlődést célok, értékek-akarát, érték-motívumok viszik előre, ezek adják a történeti változások magyarázatát.“ Az új irány pedig azt tartja, „hogy ha egyes emberek életében kétségtelenül megvannak is ezek a gondolati tartalmak, ha az ember élete folyamán únos-untalan értékkel is, lebegnek előtte különböző célok, melyeket meg akar valósítani, az egész embervilág története mégsem ezektől az egyéni értékre irányulásoktól függ, a társadalom élete nem tudatos. 'Nem intézmények, társadalmi képletek alapgondolata, értelme adja a fejlődésmenet irányát, — mint azt a német ideálistizikus irány elképze-
zeli, — hanem a szociológiai mozgás, ami alattuk folyik.' (Istványi nem jelöli meg, kitől és honnan való ez az idézet.) Nem szellemi vagy gazdasági ösztönök, egyszóval belső tartalmak az irányadók, hanem egyszerűen a mozgás folyamatának a természeté. A szociális egymásrahatás formáinak változása, a dinamika szabja meg a történeti változásokat, nem a belső tartalmak változása, új gondolat, új szellem feltűnése. Nem azt kell kutatnunk, hogy milyen szellem mozgat egyeseket, hanem hogy milyen szellem kifejlődésére van alkalom. Objektív szellem, kultúra, eszme, mítosz, tehát eredmények, a társadalmi struktúra eredményei. Éppen itt van a lényeges látásmódbeli különbség. A szellemet ez a szemlélet nem látja primérnek, hanem ellenkezőleg, a társadalmi viszonyok következményének.“

Istványi, nagyon helyesen, abban látja az úgynevezett szellemtörténet lényegét, hogy az a történet rúgójának a szellemet tartja, szellemben pedig — ezt is jól írja Istványi — azt az emberi vonást kell érteni, hogy az ember cselekedetét, életét, egész magatartását értékek, célok, eszmények irányítják, azokat akarja meg-

valósítani. Vagyis a merő természeti élet adottságaiból, nyersanyagából emberi kulturális életet törekszik formálni. Az embert — hogy még egyszerűbb módon próbáljuk a dolgot megvilágítani — nem csak az élet pusztá fenntartásának állati ösztöne készíteti tevékenységre, ő még ezt az életfenntartást is emberi módon végzi, kultúrált, mesterséges módon, azaz szellemének segítségével, s e mellett egyéb céljai is vannak, amelyek túlhaladják a pusztá életfenntartást, szép tárgyakat akar alkotni, bölcs gondolatokat termelni, megismerni a valóság titkait, hatalmába keríteni a természet erőit, valamint embertársai akaratát is, hogy a hatalmat és az emberi világ szervezésének gyönyörét élvezhesse. És mit soroljak még föl? Mindent felsorolhatnék, amit ember tesz, gondol, akar. Azon, hogy az embernek szelleme van, s magán a szellem fogalmán *ezt* kell érteni. Ezt értették rajta mindenkor, ezt értik ma is, ezt a filozófusok, sőt még a szellemtörténészek is. Aki ezt kétségbe vonja, azzal minden további vita céltalan. (A kérdés filozófiai kifejtését a vita folyamán többször emlegetett „Bevezetés“-emben találhatja az olvasó. Újabban l. „A magyar nemzeti szellem.“ Magyarságtudomány, 1938.)

Mármost Istványi a továbbiakban azt állítja, hogy noha az egyes emberekben valóban tevékeny ez a szellem, „az egész embervilág története mégsem ezektől az egyéni értékre irányulásoktól függ, a társadalom élete nem tudatos“. Kár, hogy itt az utolsó vessző után nem használ kötőszót, mert így ebből a bizonytalan mellérendelt szerkezetből nem derül ki, milyen viszonyban van az a tény, hogy „a társadalom élete nem tudatos“, azzal, hogy „az egész embervilág története mégsem ezektől az egyéni értékre irányulásoktól függ“. Az ugyanis kétségtelen, hogy a társadalomnak nincsen külön tudata, minthogy tudata csak egyéni léttel bíró élőlénynek lehet, a társadalom pedig nem bír önálló egyéni léttel. A társadalomnak egészen másfajta létezési módja van. Hogy milyen, arra azonnal rátérünk. Azt akarja mondani Istványi, hogy az ember tudatos a maga egyéni életében, viszont mihelyt társadalmi vonatkozásokba kerül, megszűnik tudata? Ezt aligha hiheti, hiszen világos, hogy normális emberi élet s annak egyetlen mozzanata sem képzelhető a társadalmon kívül, s az is elképzelhetetlen, hogy az ember normális állapotban öntudatlan legyen. Az értelmet talán a következő mondatok világítják meg. Az ismeretlen eredetű idézet szerint „nem intézmények, társadalmi képletek alap gondolata, értelme adja a fejlődés menet irányát, mint azt a német idealisztikus irány elképzei“. Ez a megállapítás bizonyára azon a feltevésen alapszik, hogy a társadalmi intézményeknek, a társadalom képleteinek bizonyos értelme van, bizonyos gondolaton alapulnak, azaz bizonyos célból, tudatos akaratból fakadtak, s ez a cél határozza meg és éltezi őket. Ezek az intézmé-

nyek, képletek tehát azért vannak, hogy az ember valamit általuk elérjen, s ebből világos az is, hogy ezeket az ember hozza létre céljai érdekében.

A német ideálistitikus irány azonban nem képzeli, hogy a történet életét kizárólag a már meglévő képletek s eredeti és változhatatlan célrendszerük határozza meg. Velük szemben ugyanis ott látja az egyéneket, akik természetesen nem szüntetik be megalkotásukkal a szellemi tevékenységet, hanem egyre újabb célok, eszmék, elgondolások támadnak bennük, s azon vannak, hogy a meglévő társadalmi berendezkedést továbbformálják, átalakítsák. Erre korunk oly kitűnő példa, hogy a dolgot aligha kell bővebben bizonyítani. Az ideálistizmusnak s az ő alapelvein kifejlődött modern történetiszemléletnek tehát az a — nyilván jogos — meggyőződése, hogy a társadalom történeti életét a meglévő állapot és az újat akaró egyének kölcsönhatása mozgatja, illetve ez a kölcsönhatás maga a történet. Ezt filozófiailag úgy fejezzük ki, hogy a történet a szubjektív és objektív szellem hatásvonatközása. Mert az egyénben tevékeny szellemet szubjektív szellemnek nevezük, s ezen a kifejezésen tehát egyszerűen az emberi egyént mint szellemi, vagyis igazán emberi lényt kell érteni. Az objektív szellem pedig — minden ellenkező hireszteléssel szemben — az ideálistizmus szerint csupán mindaz az alkotás, amit az ember a maga szellemével a természet adott alapján és anyagából a benne élő értékek, célok, eszmék szerint létrehozott, vagyis amibe szellemét objektíválta. Ezért objektív szellem az. Ezekben az objektív szellemi alkotásokban, társadalmi intézményekben, képletekben tehát egy elv rejlik, melynek megvannak a maga következményei és ezek a következmények élete folyamán kifejlődnek. A jelenség filozófiai magyarázata helyett inkább egy példát lássunk. A keresztyénség egy eszmerendszer, s hívei e szerint az ideális elképzelés szerint igyekeztek átalakítani az egész embervilágot. Ez az eszmerendszer azonban magában rejt olyan logikus következményeket, melyek, ha egyszer magát az eszmerendszert belevittük a valóságba, spontán, automatikusan érvényesítik hatásukat, az alapelvet egyszer elfogadó egyének törekvéseit logikusan bizonyos irányba térítik, s így az egész társadalom életét bizonyos egységes tendencia szerint alakítják. A keresztyénség megváltoztatta az emberi világ egész szerkezetét. Minden intézményben, minden társadalmi képletben létrehozott bizonyos következményeket, melyek alapelveiből fakadtak, s aztán logikai önkéntelenséggel érvényesítették hatásukat az adott viszonyokra. Ezzel a mintegy egyén feletti, bár természetesen nem az egyének szellemétől független, azon kívül létező, hanem az ő tudatukban élő, objektív szellemmel szemben áll az egyének törekvése, mely nekifeszül ennek az automatizmusnak, helyesebben logikus dialektikai kifejlésnek és valami más,

új eszmerendszer következményeit akarja érvényesíteni a fejlődés irányán. Ez így, gondolom, egészen világos és könnyen érthető. Annál csodálatosabb hát, hogy az újrealizmus a történeti fejlődésmenet irányát a „szociológiai mozgás“ által véli megszabottnak, ami „alattuk — a társadalmi intézmények, képletek alatt — folyik. Nem szellemi vagy gazdasági ösztönök, egyszóval belső tartalmak az irányadók, hanem egyszerűen a mozgás folyamatának a természeté. A szociális egymásrahatás formáinak változása, a dinamika szabja meg a történeti változásokat, nem a belső tartalmak változása, új gondolat, új szellem feltűnése.“

Megvallom, tanácstalanul állok ezzel a fordulattal szemben. Istványi azt kifogásolta — alaptalanul persze, — hogy a szellem-történet az objektív szellemből, egy metafizikai hiposztázisból, az embertől független misztikus létezőből, mely *deus ex machina*-ként nyúl alá az emberi világba, vezeti le a történetet. Most pedig ő állítja, hogy egy földalatti hatalom, mely teljesen független az emberi egyénektől és akaratuktól, tudatuktól, mindentől az égi világon, irányítja a történetet: a szociológiai mozgás dinamikája. Adós marad, mint sok egyébbel, ennek a titokzatos mozgásnak a bővebb megvilágításával is, úgyhogy nem egészen tudjuk, mit ért rajta, de annyi kétségtelen, hogy sehogyan sem vág össze a szellem-történet állítólagos objektív szellemét illető kritikájával. Az ellentmondás teljes. Mert ez az alvilági istenség, ez a titokzatos *mozgás*, ez olyan tökéletes metafizikai hiposztázis, olyan transzcendencia, olyan empirikusan megismerhetetlen valami — hogy az ő kifogásait fordítsuk vissza, — hogy iskolapéldául használható realisták elrémítésére.

Mert mostmár talán értjük azt a homályos passzusát is, hogy „a társadalom élete nem tudatos“, noha az egyes emberekben csakugyan tevékeny a szellem. Istványi tehát úgy látja, hogy az emberi világ az egyének tudatos szellemi törekvéseiből és egy vak hatalomból áll, mely magából a társadalom — általa közelebbről nem jellemzett — létének tényéből áll, mely létnek önmagában semmi tartalma, jelentése, értelme nincs, csak éppen van, minthogy az emberek nagy tömegei együttélnek. És ő, Istványi, komolyan abban a meggyőződésben él, hogy ez a rajtunk kívül folyó mozgás, ez a nem-tudom-micsoda inkább nyitva áll a megismerés számára, mint a szellem értékei, céljai, eszméi, melyek mindnyájukban, bennünk a megismerőkben eleven élnek és öntudatunkban közvetlenül szembeállhatunk velük? És komolyan hiszi ő, hogy például a világháborút — hogy művészeti és tudományos alkotásokban nyilvánuló tendenciákról ne is beszéljek — nem „szellemi vagy gazdasági ösztönök, egyszóval belső tartalmak“, tehát nem különböző forrású imperiálisztikus érdekek és emberi egyének, diplomaták és katonák, hazafiak és fegyvergyá-

rosok, demagógok és fanatikusok indították útjára, hanem valami nem is tudom mi? Nem érzi, milyen képtelenséget állít, mikor azt hirdeti, hogy az objektív szellem, kultúra, eszme mind csak annak a társadalmi struktúrának az eredményei, aminek az ő felfogása szerint a világon semmi köze a szellemhez, mely pedig amazokat még ő szerinte is létrehozza? Valami összeköttetésnek csak kell lenni az ok és az okozat között. Azt a közhelyet csak tán ő sem vonja kétségbe, hogy semmi sem hozhat létre valami olyat, ami benne magában eleve nincs?

„A lényeges látásmódbeli különbség“ valóban itt van, s egyben itt van az a logikai abszurdum is, melyen az újreáelizmus vagy neopozitivizmus egész elmélete — ha az valóban az, amit Istványi kifejtett — hajótörést szenved. Ő a szellemet a társadalmi viszonyok következményének látja. Dehát az emberi társadalom micsoda, mi hozta létre, mi tartja fönt, mi alakítja, mi motiválja mozgását, dinamikáját, struktúráját mi határozza meg? A szofisztika játéka újul fel, hogy *phüzei* vagy *thezei* jött-e létre a társadalom és áll fönt?

A társadalom, az *emberi* társadalom — hiszen bizonyára erről van szó — az emberek természetileg adott együttéléséből fejlődött ki az emberi szellem kultúráló, átformáló, szervező erejének hatására, mint ahogy a természetileg adott hangból alakította ki az emberi szellem a beszédet, vagy Carrara egy márványtömbjéből Dávid szobrát. És ugyanez az erő tartja is fent, határozza meg struktúráját és irányítja dinamikus mozgását. A szellem nélkül *emberi* társadalom, amint az ember szót értjük, nem lenne, mint ahogy maga az ember sem lenne. Ember és szellem az emberi élet semmiféle területén sem szakítható el egymástól, mint ahogy az állati élet semmiféle vonatkozásában sem szűnik meg a ló vagy farkas emlős állat, e *genus* valamennyi adottságával, lenni. Az emberi társadalom éppen úgy objektív szellem, mint a művészet vagy kereskedelem, csak éppen abban különbözik tőlük, hogy alapja, kerete, színtere minden egyéb szellemi alkotásnak. Az emberek nagy tömegben együttélnék és ebből az együttélésből társadalmat szerveztek, melynek keretében aztán további emberi életüket élik. Ennyi az egész. Valóban a szellem a primér az emberi alkotott világhoz és történetéhez képest. Nála nélkül nem volna. Ha szigorú következetességgel végiggondolja, talán Istványi Géza maga is belátja. Elvi elsőbbséget az objektív szellem, az emberi alkotások világában pedig nehéz lesz kijelölni. A történet éppen ezeknek a különböző célokat követő erőknek a küzdelme és a történelem végső feladata ezeknek az erőknek a felderítése a ránkmaradt adatokból, hogy azokat megérthessük. Ez az úgynevezett szellemtörténet. És nem elég realista szemlélet ez? Nem realitás maga a szellem is, ha már egyik alkotása, a tár-

sadalom realitás? És mért volna inkább pozitív egy társadalmi jelenség, mint az az eszme, amely létrehozta? Mért volna hát kevésbbé pozitív az a tudomány, amely *ezt is* kutatja?

Csak nem akarja komolyan állítani Istványi, hogy a kapitalizmus kifejlődésére döntőbb befolyással volt „a középkor apró tömegmunkája” (nem vagyok egészen tisztában veled, mit értezen; talán azt, hogy a kisiparosok és kereskedők kezdtek megtakarított pénzre is szert tenni), mint azok a rendszeresen kifejtett és szélteben hirdetett tanok, melyek egyenesen vallási parancsként írák elő a tökeképzést? Arról meg igazán nehéz lesz bárkit is meggyőzni, hogy a technika fejlődése csak úgy magától, „az alatta folyó mozgás” hatására, céltalanul jött létre. Hiszen maga utal az „elmélyülő, szakszerű” munkára. „Öntudatlanul” pedig, amint ő állítja, bajos lesz „elmélyülni”. A technika bizony egy idea, éppen a technika a célszerű eszköz ideájának az objektíválódása. Ezért: objektív szellem ő is. Attól tartunk, hogy Istványi félreértette Hajnal István szép tanulmányát.

Fejtegetéseink folyamán talán sikerült megvilágítani a „szellemtörténet” álláspontját és rámutatni az újrealizmus Istványi által előadott elméletének gyengéire. Végző summája, mely szerint a történésznek „nem azt kell kutatni, hogy milyen szellem mozgat egyeseket, hanem hogy milyen szellem kifejlődésére van alkalom”, súlyos ellentmondást rejt magában, aminthogy premiszái után nem is lehet másként. Annak megállapításához, hogy milyen szellem kifejlődésére van alkalom, előbb meg kell állapítanom magának a kifejlődött szellemnek a mibenlétét, valamint az alkalom, a körülmények, a történeti helyzet struktúráját és okait. Honnan? Abból, ami létrehozta? S mi hozta létre? Mint mident az emberi világban: a szellem, maga az ember. A „szellem-történet” úgy formulázza feladatát, hogy meg kell állapítani, miért éppen az a szellem jött létre, s ezzel a történés rúgóját felfedni. Vagyis: a történésznek fel kell deríteni az *egész* történeti valóságot, melybe az egész emberi élet, minden funkciójával és életmezejével beletartozik. A mult emberi élete pedig töredékesen ránkmaradt írott és egyéb emlékekből rekonstruálható. Első föladat tehát ezeknek az emlékeknek, a forrásoknak összegyűjtése, számbavétele, hitelességük kritikai megállapítása és rendszerezése. Ezt a munkát — ismételjük „Bevezetés”-ünk álláspontját — másként, mint „pozitivistá” módra, nem lehet elvégezni, hiszen tények megállapításáról van szó. Ám itt megállni nem lehet, ha munkánkat teljessé akarjuk tenni. Vállalnunk kell az egykor eleven, immár kihamvadt élet felidézésének bizony merészebb és kockázatosabb feladatát is. Erről mondanánk most megint le?

De Istványi, mint ebben a második cikkében hangsúlyozza, nem annyira a szellemtörténet elmélete, mint inkább gyakorlata el-

len intézett támadást. A szellemtörténeti irány gyakorlatával szemben vannak kifogásai. S azt tartja, úgy látszik, hogy a szellemtörténeti gyakorlat, mely a történetet mozgó eszmék megismerésére tör, nem is lehet célravezető, mert eleve lehetetlen. „A szellem, eszme, érték, akarat... az empirikus megismerés számára merőben transzcendenciák.“ Elfelejtette Istványi, hogy a szellemében lakó eszméket — például az újrealizmus eszméjét, — értékeket, akaratot közvetlenül tapasztalhatja? Amikor nyomon kísérem Széchenyi naplóiban ennek a szellemnek a fejlődését, éppen olyan tapasztalati megismeréssel van dolgom, mint mikor egy oklevél olvasatát állapítom meg. És vajjon az a titokzatos szociológiai mozgás nincsen legalább annyira transzcendens az empiriához képest, mint bármi más, amit nem tudunk kézzel megragadni, csak a mindnyájunkban közös emberi szellem megragító erejével?

Am ha Istványinak a szellemtörténeti gyakorlat ellen vannak kifogásai, mért nem állt elő konkrét példákkal? Ezek az általánosságban mozgó kifogások és a velük kapcsolatos újítási vágyak nem tudják elcsitítani gyanunkat, — amit egyébként a bevezetőül felemlített hozzászólások is erősítenek, — hogy itt egyszerűen a fiatalság ösztönös, önmagáért való újítási vágyával állunk szemben. S ha ebből az erőfeszítésből kiváló teljesítmények születnek meg, igazuk volt. Megérte. De miért ebből nemzedék-kérdést csinálni? A magam részéről sohasem éreztem a „szellemtörténet“ generációs jelenségnek, mert mindig tudtam, hogy egy mozgalmat, melynek kezdőpontja az 1833-ban született Dilthey munkássága, bajos dolog nemzedékhez kötni. S ebben, amennyire tudom, kortársaim is megegyeznek. Viszont eszünk ágában sincs olyan kísérletekkel azonosítani magunkat, melyek mások által megállapított, s idegen anyagon érvényes szkémákat akarnak mindenáron rávonni történeti jelenségekre, ahelyett, hogy — igazi történészhez illően — éppen azt a jelenségekben megnyilvánuló egyéni sajátosságot és fejlődését törekednének felderíteni, csak azért, mert a „szellemtörténet“ címkéjét viseli. Dehát nem gondolnak arra Istványiek, hogy az ő állítólagos új szemléletük és módszerük sem olyan varázsszer, mellyel nem tévedhet senki gyakorlata? S a varázsszer próbája még egyelőre késik. Mi, ez az állítólagos „szellemtörténész nemzedék“, létünk alapját és jogosultságát nem kötjük dogmatikus elvekhez, még generációs tudathoz sem, még kevésbé pusztá programmokhoz, hanem az igazság megismerésének akaratához és — hadd hivatkozzak végül erre is — teljesítményekhez. Elismerem, rendkívül kényelmes szemlélet a történet jelenségeit egy alattuk működő vak, mechanikus erőhöz kötni, melynek értelmét nem kell fáradságos elmélyüléssel kutatni, mert hiszen nincs, és a történet fejlődését az „öntudatlan elmélyülésen“ át mozgatja. Mozgatja, — de mi felé, ha nincs célja

és értelme?! Ez a felfogás — szóljunk végül erről is — a világnézeti nihilizmushoz vezet és morális anarchiához. Mi értelme, célja van a magasztos emberi törekvéseknek, ha a történetben semmi hatásuk, eredményük nincs, mert azt mindenestől vak erők mechanizmusa mozgatja, mellyel szemben az emberi szellem úgysis tehetetlen? Elismerem, hogy felette kényelmes ennek a felfogásnak az alapján aztán minden felelősséget elhárítani magunktól, arra való hivatkozással, hogy úgysis tehetetlenek vagyunk. Dehát *ennek* a felfogásnak, egy eleve megfutamodó őrségnek adjuk át az őrhelyet?

A történet tudományának, a történelemnek, igaz, realitásnak kell lenni. De vannak talán más, legalább olyan mértékű realitások is, mint például a proletáriátus elszaporodása a modern civilizáció kedvezései közepett, ami bizonyára egyike ama szociológiai mozgás jelenségeinek. De aki e realitást meg akarja ismerni *teljes egészében*, annak járatosnak kell lenni a filozófiában. Mert a történet alanya mégis csak az ember, s aki történetével akar foglalkozni, ismerni kell eleve őt magát, ismerni kell — protestáns vagyok, ki kell mondanom, nem tehetek másként — ismerni kell — *szellemét*. Mert így hívják azt a titokzatos alkotó erőt benne, így, szellemnek, akár tetszik, akár nem.

Joó Tibor

Falu és város, magyar és német kultúra

A népek, akárcsak az egyének, fiatalkorukban a legfogékonyabbak a külvilág benyomásai iránt. A fejlődésnek ebben a korai szakában, a környezet mély és jövőtől terhes képek alakjában íródik be a lelkekbe, hogy onnét többé ki ne kerüljön, hanem annak egyik legalsó rétegeként a kollektív tudattalan őstelevényében bőáradású csatornákon keresztül táplálja a későbbi jelenségeket. A német képzeletvilág félhomályában a teutoburgi szent tölgyek ma is ott nyujtják ki kérges ágaikat a megfoghatatlan fellegek felé, míg a magyar lélek mélyén a vágató lovashordák előtt feltáruló síkságok világos térföldjei terülnek el. Más gyökerű és más arcú kultúrát jelent ez a két lelki táj. Jelenti a növények fényfelé sóvárgásának misztikáját és jelenti az állati lét mágikus vadságát, jelenti az élet formáinak bonyolult őserdei bőségét és jelenti az alföldek mindent világosságban megmutató egyszerű, de hatalmas vonalait. Röviden a különböző kultúrák tí-

pusainak két geológiai kialakítóját és jelképét, az oázist és a steppét jelenti.¹

A germán mithologia középpontjában a Világfa, a kozmikus Yggdrasil áll s alatta a normák fonják a komor sors szövetét, hogy egykor az romlásba döntse, az Istenek Alkonyába, a tragikus Ragna Rök-be süllyessze a mennyei ázokat. De ez a fa erősebb, mint maguk az istenek, mert ez a fa a világmindenség, ahogy azt a germán képzelet látja.

A fa a német lélek szimbóluma. Hatalmas és sokfelé ágazó, sárból táplálkozó és égbe törő lény ez. Százados törzse örök viaskodással küzdi fel magát a magasba. Könnyed szellők nem mozdítják meg nehézkes ágait, de villámok, viharok gyakorta látogatják. Hazája a sötét erdő, tele csodás lényekkel, koravén tudós törpékkel. A romantika kék virága is valahol ott nyílik. Érzelmes csodálat fogja el a német lelket, ha énjének ezt a jelképét látja s ha nincs is szeme előtt, képzelete akkor is vissza száll hozzá. „Oh Tannenbaum wie grün sind deine Blätter“... éneklük a karikatúrák német kirándulói Capri azur barlangjában, hol egykor az örült Tiberius császár bámulta haboktól ezüstre vált testét. A kemény derekú fa, mint jelkép és mintakép ott bujkál mindig a német költészetben és művészetben. Wölflin szellemes megállapítása, hogy az olasz festők képeiken a fákból is épületeket, fürkéket, tektonikus tagokat képeznek, míg a németek az oszlopban, pillérben, boltzatban egyaránt a fák ágas-bogas nyújtózásait és folyandárok szeszélyes indáit fedezik fel. A német katedrális — s ez vonatkozik a germán vérkeveredés által üzött francia gótikára is — nem egyéb, mint egy hatalmas és szent erdő.

Az erdő és a fa formálta ki a német lelkületet. Az erdőirtás kemény, izomfeszítő és hősi küzdelme edzette meg a germán testet és nevelte fel folyton előre csörtető akaratosságát. A német kultúra irtvány kultúra, hirdeti a legújabb német történetiszemlélet.² Mindig a nagy erdőirtások helyén alakultak ki s legfontosabb gócai és legátütöbbs erejű kezdeményezései is innét indultak.

Mintahogy a német lélek társa és jelképe a fa, úgy a magyar vérmérséklet kialakítója a ló s a lovas életmód. Eléggé elkoptott szólásmód beszél arról, hogy lovas nemzet vagyunk, anélkül azonban, hogy ennek a kétségtelenül helyesen felismert igazságnak mélyebb jelentését megkísérlettük volna felfedni. Nem véletlen, hogy a középkori művészet első jelentős loábrázolása magyar

¹ A steppének és oázisnak geokulturális jelentőségét egyetemi előadásaiban Teleki Pál fejtette ki. Az állatnak és növénynek a kultúrtípusokra való hatását lásd Frobenius L.: Schicksalskunde. 80—101.

² A. Helbok: Grundlagen der Volksgeschichte Deutschlands und Frankreichs. 1937. Ismerteti Szekfű Gyula, Magyar Szemle IV, 391.

mestereknek, a Kolozsvári testvéreknek alkotása és ha teljes értékben méltányolni akarjuk azokat a sorsszerű kapcsolatokat, melyek századokon keresztül fűzték a magyart a lóhoz, elég — ha elolvassuk Mátyás király levelét apósához, a Nápoly felett uralkodó Ferrantéhoz, melyben a szinte bajtárs számba vett hősi csatamének olyan dicsőítése tolult tolla alá, amilyent a lovakat spanyol iskolában táncoltató nyugati kultúrák körében aligha képzelhetünk el.

A szeszélyesen ingadozó, de azért mégis valamikép korlátok közé feszített magyar temperamentum, mely a legvérmesebb kitérések után is egy-egy csodálatos józanságú meglátást vet fel, a vad hajszát, a lovaglás biztonságát és a távolba szakadatlanul kémlelő tekintetet egyaránt megkövetelő lovasnomád életmód kései jegyeit tárja elénk.

A lovas életmód a sajátos lovaskatona-göggöt s az abból eredő hazug illúziók és délibábok kifejlődését segítette elő, míg a nomádot körül-vevő szélesen kitaruló steppe, világos és józan valóság szemléletre tanította. A letelepült ember, aki már nem járja be a világ nagy térségeit és így nem ismeri azokat, láthatárán túl misztikus végtelent érez, de a folyton kóborló nomád tudja, hogy bármerre menjen is, mindenütt a valóság megszokott formái fogadják: hegyek, folyók és legelők. A síkság, ami a nomádot körülveszi, nem túlságosan változatos. Nagy, egyszerű vonalak határolják, ép azért áttekinthető és jól megfigyelhető. Ha valaki közeledik, már messziről szemügyre veheti alakját, viselkedését, járását. A síkságon nem lehet semmit sem elrejtteni, a steppe nem ismeri a titkokat. Ezért a nomád képzelete mindig a valósághoz tapad, de nem aprólékos részletszemlélettel, hanem alkalmazkodik a táj nagyszerűségéhez és egyszerűségéhez. Érzék-szervei megélesednek az eléje táruló valóság folytonos beszívásától, de a külvilágból beléje került képeket nem zavarják meg misztikus titkokat sejdítő képzeletek. A steppe vonala vízszintes, s a tekintet, mely végig síklik rajta, el kell terüljön a valóság belátható mérföldjein, de semmi sem mutat felfelé, a végtelen csillagrendszerek kozmikus világába. A steppe és lovas nomád életmód, melyen a Kárpátok medencéjéig vándorló magyarság átment, ilyen értelemben alakította ki a magyar képzeletet és lel-kületet.

A steppe kötetlen és szabad életformát jelent. A tisztásokra, irtványokra, völgyekbe települő németiséget viszont a körül-vevő hegyek és erdők, zárt és körülhatárolt, tehát kifejező jelképpel élve, oázis-szerű életlehetőségekre kényszerítették. Az idők folyamán, kultúra és civilizáció előhaladásával, az oázisból városi kultúra fejlődött, a steppe pedig faluvá települt, tehát zárt életmódból egy más formájú, de ugyancsak zárt életmód, a szabad és

kötetlen stílusból pedig egy másik, legalább is viszonylag szabad és kötetlen stílus lett.

Aki Erdélyben utazik, tehát olyan vidéken, ahol a német és a magyar szellem közvetlenül ütközik össze, jól megfigyelheti a lényegükben steppe- és oázis-kultúrák ellentétét. A szász városok festőiek. Szűk utcák, ódon házak, temérdek tornyok, szépen kovácsolt rácszatok kötik le a szemet. Különböző stílusok váltakoznak, gótika, reneszánsz, barokk s noha ezek az emlékek a multról tanuskodnak, azáltal, hogy bepillantást engednek a történelem dinamikájába, elevenné teszik a várost és eleven városi kultúráról beszélnek. A szász falvaknál viszont sivárabbakat, lélektelenebbeket alig lehet elképzelni. A civilizáció itt is jelentős, de hiányzanak az életnek meleg és lendületes erői, melyek néha rendetlenség alakjában törnek elő. Itt pedig csak rideg rend és megcsontosodott rendszer uralkodik. A házak, mintha zsinórral mérték volna ki őket, úgy sorakoznak egymás mellé, mind ugyanolyan típusú skatulyák, mindegyik falán ugyanaz a kisvárosi, stílustalan díszítés, szellemtelen meszelés. Fedézetükön ugyanaz a pala vagy cserépborítás, amely bizonyára a leggazdaságosabbnak mutatkozott. Ünnepeken ezek a földművelő polgárok népviseletbe öltöznek, mert hisz régi ruházódásuk formáit és színeit, de nem a szellemet, jó honfihoz illő gondossággal és lelkiismeretességgel változatlanul őrzik. Mi sem természetesebb, hogy így ezeket a népviseletet a filológia szelleme lengi körül. Megmerevedett motívumok gyűjteményének látszanak, nincs meg bennük az az üde közvetlenség, mint a magyar paraszt ünneplőjén, melyet a virágos kertek tarkaságai és az erdei madarak vidám seregei tesznek díszessé és pompázóvá. A magyar népművészetben a motívumok századokra nyúlnak vissza, az európai stílusok elemei keletről jöttékkel keverednek, a templomi gótikus ajtóveretek mintái hímzéseken bukkannak fel újra. Minden változik, felfrissül, újjá alakul. Ép úgy mint a népviselet, a magyar falu képe is arról tanuskodik, hogy itt még a történelem s a kultúra alkotó erői teljes hatékonyságukban működnek. Civilizáció, hiigiénia, életnívó tekintetében kétségkívül szomorúan a szász falvak mögött maradnak, népmozgalmi adataik is helyenként tragikusak, de a magyar falvakban mégis több kultúrenergia van, mint a szászokban, az alkotásoknak nagyobb lehetőségét s a műveltségnek termékenyebb vitalitását sejtetik. Díszekkel és régi jelekkel kifaragott kapubálványok, hímes székelykapuk, színes-falu házak, tarkára írott bútorok, edények, varrottasok, a fonókban felcsendülő ódon ritmusok és rigmusok mutatják, hogy a magyar mélykultúrának televénye itt terül el. Csak a magokat s a megművelő szorgos kezeket várja. A magyar városok, azoknak egy-egy hangulatosabb részletétől eltekintve, ha nem is nyujtják

azt a száraz, lendületnélküli sivárságot, mint a szász falvak, de jellegük semmiesetre sem áll nagyon távol azokétól. Meglátszik rajtuk, hogy nem élet bő nedveinek áradásából nőttek ki, hanem polgármesterek és tanácsnokok szerkesztették össze őket. A szász, tehát német területeken a kultúrának magjai, középpontjai vannak — városok — melyet az értéktelenebb vidéki részek vesznek körül. Magyar földön viszont a kultúrtermő erők a falusi tájakat éltetik, míg a városi részek élettelen, merev vázak. Tehát szimbolumunkhoz visszatérve, a magyar s a német kultúra által képviselt két kultúr típusban, az oázis és a steppe átalakult képét fedezhetjük fel.

A magyar lénye legigazibb bensejében mindig falusi ember. Régi művészetünkben legmagyarabbá az a két stílus tudott válni — a román és a reneszánsz — melyeknek megvolt a lehetőségük, hogy a falvak világával bensőségesebb kapcsolatot teremtsenek, ami az elsónél a dunántúli rendi templomokon, a másodiknál pedig az erdélyi és felső magyar kastélyokon vált lehetségessé. Az ősi steppét őrzi még ma is a nép, a kultúrának ez a mindig konzerváló, statikus alaprége. A történelem folyamán a birtokos nemesség és a földművelő parasztság volt a magyar műveltség két alaptényezője s jellemző, hogy mindkettő falusi ember-típus. Leopold Ziegler a németiség jelképes alakjává a Vándort avatta. Ha a nagy és nemes célokért örökké kutató germánságot a mindennapok görbe tükrével nézzük meg, akkor a Vándor mögött felfedezzük a Kiránduló alakját. Az erdőirtó német ősök leszármazottai, a város fiai, a falakon túl elterülő sokszínű természetet is városiaságuk szemüvegén keresztül nézik. Kirándulnak belé, felfrissülnek tőle, jelenségeit vizsgálják, boncolják, lepke és botanikai gyűjteményekbe sorozzák. A szabad természet ölen a német megrendülést érez, s ez elárulja, hogy idegen, másszerű világba került, melyet ez a megilletődöttség érzelmessé színez át.

A magyar ember viszont a természetet úgy látja, mint amilyen. Érzékeivel átfogja, el is gyönyörködik benne, de olyan magátólértetődő dolognak tartja, mint a fényt és a levegőt. Számára a meglepetést, az ámulni valót a város jelenti. A csodákat ő ott fedezi fel és az élet ingere ott hat rá fokozottan. Bekerül, becsöppen a városba — mint Tamási Ábele a rengetegből — ebbe a titkatos sokizű és sokodru külön világba, mely neki mindig kissé vásárhelyet, az ünnepi sokadalmat, az összeverődött embertömeget, a megbámulni való mutatóványokat s főleg idegen, de ép azért annyira vonzó finom úri népet, ismeretlen csillogást, az életbőség számtalan lehetőségét és henye, buja, a harcot s a rögtönzést nem ismerő világot jelent. A pocsolyás Értől elszakadt Ady számára azért lesz álomváros, emberdzsungel és Gyönyör-Bakonnyá

Páris, a küzdelmekről tántorgó magyar számára a sugárzó Élet szimbolumává.

A német vándorol a természetben, egy magasabb, valóságfeletti cél felé, a magyar pedig, ha balsorsa bujdosásra kényszeríti, a vad és zabolátlan elemekkel összefonva „bujdosik az éren, bujdosik a nádon”.¹ De bujdosásában és nyugalomban a magyar világkép hátterét a faluvá telepedett steppe képezi s csak a látható peremén csillognak sóvár szemei előtt a város ígézetei mint a portyázó pogány hadnagyok előtt Bizánc rejtelmektől izzó aranykupolái.

De a steppe s az oázis, falu és város nemcsak egymás mellé, vagy egymással szembe állított típusokat jelentenek, hanem relációt is. A város terjedni akar, lelkében még ott ég az ősök szálfákat döngető, erdőket kiirtó akaratosága. A város, mint piac megemésztí a körülötte levő térségek élelmiszereit és életnedveit. Utakat épít, hogy azokon keresztül magához ragadja a falvakat és civilizál, hogy saját létét gyarapíthassa. A steppe és oázis, a falu és a város olyan tényezők, melyek természetük szerint kell, hogy egyszer találkozzanak egymással, gyakran tragikus konfliktusok alakjában, akárcsak azok a kultúrák, melyek belőlük eredtek, a magyar s a német.

A magyar kultúra belekerült a német sodrába, noha az idegen volt számára, mert sajátos természete szerint, inkább a latin világgal érzett rokonságot. Az olasz tengeri kultúra közelebb áll a magyar steppe világképéhez, mint az oázis-szerű német, de végzetes az, hogy a steppe az oázishoz van kötve s a tenger neki csak távoli ábrándkép. A német kultúrát, hogy hódíthasson, a latin hódít, hogy kultúrát adjon. A német könyvet a kard követi, a latin légiót viszont a humanizmus. Az olasz extrovertált, kifelé forduló embertípus, kultúrája is ilyen napszerű, szoláris jellegű; öntudatlanul, céltalanul sugározza ki magából ösztönös műveltségének bőségét.

A német befelé élő, introvertált lény, kultúrája is mindent fel akar szívni és magába vonni. De mindezek ellenére a magyar kultúrára rámerevedett a német máz s nem pattogzott le napjainkig sem. Rejtélyes végzete tán a magyarságnak, hogy teremtő erőinek legjavát könnyedén hozza napvilágra a latin szellem — melyhez szemléletmódunk hasonlatossága kapcsolt — de mi ezt a benső rokonságot oly gyakran félre ismerve önpusztító vaksággal hódoljunk a maga nemében nagyszerű, de ránk nézve fojtó germán kultúra előtt? Érthetetlen és végzetes ez a kapcsolat, melynek folytán, a németséggel való vadidegenségünk felismerése ellenére, mégis a germánságért lelkendezünk és még a latin ég zavartalan és nagyvonalú termékeit is inkább fogadjuk el német

¹ Prohászka L.: A vándor és a bujdosó. 1936. (Minerva-könyvtár.)

átdolgozásban, mintsem, hogy az eredeti tiszta forrásból merítsünk. Vagy talán ép az ellentétek vészterhes vonása az, ami összehozza a steppéből és oázisból, faluból és városból eredő magyar és német kultúrát?

Kérdések ezek, melyeket meg nem oldhat a kultúra vizsgálója, de melyeknek szövevénnyé kúszálódó végzetes képe ott lebeg hasztalan fürkésző tekintete előtt.

Csabai István

A székesfehérvári tanügyi kiállítás

Az ősi Árpád-kori székváros nemrég épült központi elemi iskolájában talált otthonra az a kiállítás, melyet a fehérvári tanterületi főigazgatóság rendezett, hogy ily módon rója le kegyeletének adóját első királyunk emléke iránt.

A rendezőség választása nem ok nélkül esett erre a modern stílusban épült, csupa-ablak iskolaépületre, ezzel is hangsúlyozta azt, hogy célja nem iskolaügyünk multjának vagy történeti fejlődésének, hanem jelen állapotának a bemutatása.

Milyen a modern iskola? Se nem kaszárnya, se nem gyárüzem, hanem derűs otthon. Ezt hirdeti már a kiállítás előcsarnokában olvasható, kissé döcögősen megfogalmazott felírás: „Hol vígkedély, ott eredmény, öröm. Hol unalom, ott magamat hiába töröm.“

Ez a derű végigkísér bennünket az egész kiállításon. Ránk mosolyog a kiállítás céljaira készült, gyakran humoros ízű szemléletető képekről, felénk sugárzik az alkotó gyermek maga eszkábálta játékszereiről és kísérleti eszközeiről, vele találkozunk a női kézimunkák tarka seregében, a gyermekrajzok merész vonalai és a magyar dolgozatok ákom-bákomai között.

Azt hiszem, ez a két utóbbi terület az, ahol a jelen leginkább eltér a multtól. Harminc-negyven évvel ezelőtt az iskola arra törekedett, hogy a gyermek úgy rajzoljon és úgy fogalmazzon, mint a felnőttek. A mai iskola nem kíván ilyen lehetetlenséget s a modern pedagógusnak az okoz legnagyobb örömet, ha a gyermek rajzban és írásban gyermeki módon fejezi ki magát. Persze ez az átalakulás még nem teljes. Amint lapozgatunk a kiállított füzetekben, kedves és üde gyermeki témák szomszédságában száraz tartalomelmondásokra és kétes értékű moralizálásokra is akadunk. Nagyon érdekes, ha az újnak és a réginek ez a küzdelme ugyan-

annak a tanárnak a munkájában jelentkezik, pl. téma modern (Egy kedves nyári napon), de a kidolgozás módja iskolás (vázlatot kell írni a dolgozat elé).

Még kevésbé vált közkinccsé az a felismerés, hogy az ifjú se nem gyermek, se nem felnőtt, hanem ifjú. A felső osztályokban feladott dolgozattémák ritkán kívánnak a diáktól önálló állásfoglalást, legtöbbször megelégednek kész eredmények visszaadásával vagy összefoglalásával.

Talán úgy tetszik, hogy sokáig elidőztünk a fogalmazás tanításánál, de itt szemlélhető legvilágosabban a modern pedagógiai törekvések. Hogy a földrajz, természetrajz és természettan tanítása is ebben az irányban halad, annak jeleivel találkozhatunk a kiállításon, de a tisztán elméleti tárgyak tekintetében csak a kiállított tanári óravázlatokra vagyunk utalva.

Hogy jutott el a modern pedagógia az öröm jelentőségének erre a felismerésére? Úgy, hogy érdeklődésének középpontjába állította a gyermeket. A mai pedagógust érdekli mindaz, ami a gyermekkel összefügg, érdekli tehát a gyermek táplálkozása, öltözködése, tisztálkodása, lakásviszonyai, időbeosztása, üdülése, szórakozása, olvasmányai, sőt még az is, hogy mi van a gyermek zsebében. Amint a kiállítást nézegetjük, meglepődve látjuk, milyen sokféle szempontból lehet tanulmányozni a gyermeket. Ötletesenél tetsesebb szemléltető képek és statisztikai kimutatások kötik le léptenyomon a figyelmünket. De bármennyire értékeljük is ezt a gondos adatgyűjtő munkát, mégis felvetődik bennünk egy kritikai kérdés: érzí-e vajjon a mai pedagógia, hogy a kérdőíves statisztikai módszer illetékességének is vannak határai s amikor a minőséget a mennyiségek nyelvén próbáljuk kifejezni, nem kapunk, mert nem is kaphatunk teljesen hű képet a valóságról. Ez a hiba már akkor megmutatkozik, amikor csak az anyagi világban próbálunk eligazodni a statisztika segítségével. Pl. két gyermek, aki naponta csak egy tál ételt kap ebédre, a statisztika szerint egy kategóriába tartozik, pedig milyen jelentős különbség lehet a két eset között tápérték szempontjából, ha az egyik gyermek szalonnás, tejfölös-túrós csuszát ebédel, a másik meg sovány lebbencs levest; az egyik ehetik annyit, amennyit akar, a másiknak meg szűken ki van adagolva a porciója. Még nagyobb lesz a hiba, ha szellemi téren alkalmazzuk a statisztikai módszert. Mit olvas a diák? — hangzik a kérdés s a kiállítás feleletképpen bemutatja egy keretben az ifjúság legolvasottabb íróinak arcképét. Nem vonom kétségbe, hogy az itt feltüntetett írók (Verne, Gaál Mózes, Gárdonyi, Mikszáth, Tamási, Nyirő, Gulácsy Irén, vitéz Somogyváry Gyula, Kósáryné Réz Lola, Tormay Cecil stb.) kapták a legtöbb diákszavazatot, csak az a hibája ennek a kimutatásnak, hogy nem világosít fel, mert nem is világosíthat fel sem a legigénytelenebb, sem a leg-

igényesebb diákok olvasmányairól. Hiányzik ebből a kimutatásból az a tekintélyes számú diáksereg, amelyik izgalomtól piros füllel bújja a detektívregényeket és „sárga könyv”-eket, de hiányzik az a hetedikes diák is, aki a Bakonyér partján sétálgatva Petrarca szonettjeit olvassa. A statisztika tehát nem kedvez az egyéniségnek, nem törődik a kivételekkel, nem veszi figyelembe a belső minőséget, ezért, ha nem ügyelünk rá, könnyen elmachinálhatja a szellemi, illetve iskolai életet. Lehet jó szolga, de ne tegyük meg úrnak, mert kegyetlen zsarnok lesz belőle.

Jellemzi a modern pedagógiát az is, hogy tudatában van a nevelés egységének. A háború előtti időben mereven el volt különítve a nevelő iskola a szakiskolától, a középiskola az elemi iskolától. A tanügyi igazgatás pár év előtt létre jött reformja megszüntette ezt a széttagoltságot s ma a tankerületi főigazgató jogköre kiterjed mindenféle iskolatípusra. A kiállítás is magán viseli ennek az egységes pedagógiai szemléletnek a bélyegét. Az elemi és polgári iskolák, ipari és kereskedelmi szakiskolák éppúgy szóhoz jutottak, mint a tanítóképzők és a gimnáziumok s ez az egység nagy mértékben fokozza a kiállítás értékét. Egyetemet végzett ember hajlamos arra, hogy rangkülönbséget tegyen iskola meg iskola között s a gimnáziumot minden tekintetben a többi iskolatípus fölé emelje. Aki figyelmesen bejárja ezt a kiállítást, az egészen új színben fogja látni valamennyi iskolatípus munkáját s kénytelen lesz egy pár megrögzött ítéletét módosítani. Igazat ad majd Pál apostol szociológiájának, hogy egy testben különféle szervek vannak s egyik szerv a másiktól nem értékben, hanem csak funkcióban különbözik. *Az alkotó gyermek* feliratú teremben például a középiskolák többnyire csak diákok alkotta fizikai kísérleti eszközökkel szerepelnek, míg a polgári iskolák a legváltozatosabb kézimunkákkal tesznek bizonyosságot diákjaik alkotó készségéről. Ha valaki azt gondolja, hogy csak a középiskolákban folyik komoly értelmi nevelés, nézze meg a Máv. fehérvári főműhelyével kapcsolatos inasiskola kiállítását, a legnagyobb precizitással megalkotott kis mozdonyt és vasúti kocsikat s meggyőződhet róla, hogy nemcsak az agynak, hanem az ujjaknak is van intelligenciája.

Szociális szempontból is tanulságos a különféle iskolatípusok egymás mellé rendelése. Egyik statisztikai kimutatásból pl. megtudjuk, hogy tavaly a gimnázisták 42,1%-a, a polgáristák 27%-a és az iparostanoncok 20%-a volt nyaralni. Ezek a számok rámutatnak egyházaink egyik sürgősen megoldandó szociális feladatára s protestáns részről a KIE-munka fontosságára. Lehetővé kellene tenni minden protestáns inas számára, hogy ha máshova nem mehet el nyaralni, töltsön legalább két hetet a KIE dunavecsei táborában.

Befejezésül vessünk fel egy, a Protestáns Szemle olvasóit legközelebről érdeklő kérdést: milyen szerepe van a vallásos nevelésnek a mai iskolában? Hiszen ettől függ, hogy iskolaügyünk kősziklára vagy homokra épített házhoz hasonlít-e. Erre a kérdésre szinte lehetetlen adatszerű választ adni. Az igazi vallásos nevelés ugyanis számot tart az egész diákra s akkor eredményes, ha nemcsak a vallásórákon, hanem minden órán folyik. Át kell hatnia a legkülönbözőbb jellegű tantárgyakat, a latint éppúgy, mint a tornát s azt a többletet, melyet az ilyen szellemű oktatás nyújt, lemérni alig lehet. Hogy megvan-e, vagy nincs meg, azt csak az döntheti el, aki hosszabb ideig benne él egy iskola családi közösségében.

A kiállítás rendezői nem is vállalkoztak arra, hogy ezt a vallásos nevelést szemléltessék. Megelégedtek a vallástanítás tárgyi kellékeinek és módszerének bemutatásával, külön termet jelölve ki a katolikusok és külön a protestánsok számára. Ez a bemutatás a dolog természeténél fogva jobban sikerült a katolikusoknak, mint nekünk, hiszen az ő vallásukban nagyobb szerepe van a tárgyaknak és az érzékeknek. De ha lényegünket, Istennek léleklében és igazságban való imádatát nem is akarjuk megtagadni, tanulhatunk azért egyet-mást katolikus testvéreinktől. Milyen helyes pásztori érzékre vall pl. egyik hitoktatójuknak az az ötlete, hogy év elején sokszorosított levélben keresi fel tanítványainak szüleit, kérve munkája támogatását. Bibliai történeteknek, főképp példázatoknak megrajzoltatása kezdő fokon jó segédeszköz lehet a szemléltető vallásoktatásnak. Érdekesek azok a fali tábláik is, melyek egy-egy hitigazság magyarázatát foglalják össze vázaltszerűen (pl. a hit titkai).

A protestáns teremben ott találjuk vallásos irodalmunk jellegzetes termékeit, egyházi lapjainkat, diákszövetségeink (Soli Deo Gloria, Pro Christo) munkájának ismertetését, tájékoztatót a pápai Konfirmált Ifjak Egyesületének életéről. Említésre méltó, hogy ennek az egyesületnek a tagjai az idén olvasnivalót gyűjtöttek a brazíliai magyar reformátusok számára. Követendő példa.

Érdekes jelenség, hogy a protestáns vallástanítás segédkönyvei között ott szerepel Tóth Tihamér Tiszta férfiúság-a is. Ne gondoljuk azonban, hogy ez a hatás egyoldalú. A katolikus teremben ott találjuk dr. Csaba Margit munkáit. A katolikus szerző, aki a leányifjúságnak nyújt legnehezebb kérdéseiben keresztyéni útmutatást, évekig buzgó bibliaolvasó tagja volt a Pro Christo diákszövetségnek s ez a körülmény minden bizonnyal hozzájárult lelki arcának kialakulásához. Érvényes tehát az egyházak egymásközötti életében is a közlekedő édenyek törvénye s ez némi vigasztalásul szolgálhat azoknak, akik a keresztyén egyházak egymástól való elzárkózását Krisztus-ellenes, tehát élet-ellenes dolognak tartják.

Szabadi Béla

Vargha Gyula életéhez

Ismeretes, hogy Vargha Gyula, a költő 1882. január 16-án vette feleségül a költő Szász Károly Póla leányát. A fiatalok 1879 tavaszán ismerkedtek meg s hamarosan egymásba szerettek. A leány szülei azonban korainak ítélték a frigyet. Póla csak tizenhatodik évében járt, a tíz évvel idősebb Vargha Gyulának (fizetés-telen min. s. fogalmazó), nem volt még megfelelő jövedelme. Bár a fiatalok kitartó hűséggel voltak egymáshoz, a hivatalos kézfo-gót is csak a leány 18. születésnapján tarthatták meg, 1881. okt. 15-én. Az előttevaló nyáron Szász Károly lerándult Kávára Vargha Gyula szülőfalujába, s ottani benyomásairól a következő ér-dekes levélben számolt be leányának:

Kedves Pólám!

Igéretem szerint neked írom le kávaei kirándulásomat s ot-tani benyomásaimat, mert hiszem, hogy ezek téged legjobban ér-dekelnek.

Mint tervünk volt, pénteken d. u. $\frac{1}{2}$ 6-kor komfortábliba ül-tünk Vargha Gyulával és kihajtottunk a vasúti pályaudvarhoz, hol Mészöly Dezső (V. Gy. legjobb barátja) ki szintén velünk volt jövendő, csakhamar csatlakozott hozzánk. 8 órának csak néhány percz volt hijja, mikor Pilisen kiszálltunk, hol már a kocsi várt reánk a V. Gy. szüleinek lovaival. Részint a ránk borult setétség, részint a nem épen jó út, részint a napközben nyomtatással (va-gyis csépléssel) elfoglalt lovak gyöngesége okozta, hogy az ígért $\frac{3}{4}$ óra helyett az út $\frac{5}{4}$ órát tartott Káváig, de kellemes beszélge-tésben lévén, nem tetszett hosszúnak.

Mikor $\frac{1}{4}$ 10-kor a csinos kis udvarház elébe robogtunk, a két öreg s leányuk Ida (Straubné) már a folyosón vártak s üdvözlé-sünkre siettek; a vacsora is készen várt s mint Straubné mondta — de én nem vettem észre — a rántott csirke már meghűlt s meg-száradt. Nagyon jó, ízletes vacsoránk volt s még 11 óra utánig fenn beszélgettünk. Straub, ki a szomszéd Bényén jegyző, nem volt ott, mert porosan sárosan jöven a mezőről, neje nem tartotta társaságunkban megjelenhetőnek s kedve ellen haza küldötte, amiért ki is kapott mindnyájunktól. Másnap Straub is megjelen-vén, láttuk, hogy nagyon csinos s a mellett ügyes ember, jól he-gedül s komoly tréfás modorú.

A csinos kőházban, melybe tágas előszobán lépünk, középen jókora ebédlő van, melyből balra egy elég nagy nappali szoba, s ebből egy szintén két ablakos vendégszoba nyílik (ebben voltam én, első éjjel magam, másodikon V. Gyulával). Az ebédlőből jobb-ra nem nyílik szoba, hanem az előszobából a konyha és gondolom

spájn, de az épület ez oldalán nem voltam. Kis, de csinos lakás, magas, világos, jó levegőjű szobák. A ház előtt folyosó, vadszőlővel befutva. A padlásra a konyhából mennek, a pince pedig a ház mellett van a hegybe vágva. A ház előtt udvar és szerús kert terül el, melyben két csinos asztag tiszta búza van, megkezdett csépléssel. Alább gyümölcsös és veteményes kert, benne a zümmögő méhes. Szóval egyszerű, jó módú középszer, a ház jellege. A környék szép, bár nem regényes. Völgy s halom váltják egymást. Reggel mindjárt felmentünk a ház fölötti halomra, honnan a falu és határa belátszik. Tíz óra után pedig, mikor a harmat felszáradt, a szép völgybe, melynek egyik oldalán a jó visszhangú sűrű szilfaerdő vonul el, másik oldalán szőlők s legelők váltakoznak; végében pedig a „forrás“ — mely egy ideig azzal bízatta tulajdonosát, hogy második marienbadi lesz, de aztán abban marad. Lefolyása kis patakocska a völgy hosszában.

De térjünk már az emberekre. Az öreg úr, kissé guduczos ősz szakállú, 78 éves aggastyán, ki sokat tud beszélni a régi időről s régi emberekről, de egy egy nevet elfelejt, a mi kihullott gyengülő emlékezetéből. Korához képest elég frissen mozog még s igen jó indulatú, régi tanultságú, egyszerű, becsületes magyar tekintetes úr. Végzett jogász, de nevelőnek jött ki a Puky-urakhoz, aztán itt maradt, a földosztálykor fennmaradt remanentiális földekből vette meg házhelyét (belső telkét) s kis birtokát, melyhez később még Bényén is szerzett annyit, hogy belőle egyszerűen, becsületesen megélhetett s gyermekeit felnevelhette. — Az asszony egykor mindenestre szép lehetett, s öreg asszonynak ma is az volna, ha fogai kihullta miatt szája nagyon beesve, s orra és álla előre görbülve nem lenne. Tíz évvel fiatalabb férjénél s annyival elevenebb is. Leányuk nem épen szép, de elég csinos, ügyes nő. Átalában igen rokonszenves emberek, a kikhez könnyű vonzódni. Én egyszerre urambátyámnak s asszonyénémmnek, és kedves hugomnak szólítottam őket s a „mélts.“ címet csak hamar kikértem, mivel úgy kezdtek szólítani. Emellett különösen veszi ki magát, hogy V. Gyulától most is eltűröm a mlgs. címet, de ez azért van, hogy ha pl. bátyjának szólíttatnám vele magamat, ne kelljen a címzést harmadszor is változtatni.

Én igen jól találtam magamat köztük, nem is mentünk sehová, elbeszélgettünk, nézelődtünk, — V. Gy. énekelt, Str. hegedült, Mészöly D. délután vizitbe ment, mi az öreggel a ház előtt pipáztunk (roppant jó pipás öreg úr).

Hogy engem szívesen láttak s nagyon megembereltek, mondanom sem kell. A fiok iránti szeretetből valami átsugárzott réám is. Mert életök fő érzése, a V. Gyula iránti imádatos szeretet s büszkeség. Csak úgy ragyog a szemök, ha rá néznek, pedig folyvást rá néznek. No, ő is épen úgy szereti őket s ragaszkodik hoz-

zajok, a mi bizony dícséretre méltó a mai világban. Ha a X. parancsolat ígérete szerint, a születészelet jutalma a hosszú élet, úgy V. Gy. is megéri az apja korát. Érje is meg.

Tegnap estére haza akartam jöni; részint hogy itthon legyenek, részint mert a kis házban csakugyan szoroson voltunk s féltem, hogy az öregeknek terhére esem. De oly szívesen marasztottak s V. Gy. oly szépen kért, hogy maradjunk, hogy meg se tagadhattam. Ma öt óraker már mind talpon voltunk, a pompás (igazán pompás) fölös kávé megittuk s aztán, kölcsönös öleléssel elbúcsúztunk, jó emlékeket hozva (s remélem: hagyva is) magunkkal (és magunk után).

Indulásunkkor V. Gyula egy fehér violát tűzött a gomblyukamba; nem tudom mire szánta, de azt hiszem nem teszek ellenére és inteni ellen, ha ide zárom számodra, Káván jártam emlékeül.

Ti hogy vagytok? Ezerszer csókollak mindnyájatokat. Kedves mamát külön is, kinek ma még írok mindenesetre.

Budapest, 1881. VIII./21.

Szerető édes apád

Sz. K.

Közli: *G. Vargha Zoltán*

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

VILÁGGYÜLÉS DEBRECENBEN. Ez év augusztus huszonharmadikán a világon szétszórva élő magyar reformátusság testvéri találkozóra gyűl össze Debrecenben. Jelenlegi adataink szerint három millió kétszázézer magyar református lelket fognak képviselni azok, akik szerencsések lesznek ezen a ritka és Isten segedelmével reméljük, gazdag áldásokat árasztó összejövetelen résztvenni.

A magyar reformátusság törzse, egymillió nyolcszázézer lélek ma is a csonkaországban, a Magyarországi Református Egyház kebelében él, a második legnagyobb tömböt a Romániai Magyar Református Egyház hétszázötvenezer lelke alkotja, ezután következik a cseh-szlovákiai, az amerikai egyesült államokbeli és a jugoszláviai magyar reformátusság több mint háromszázötvenezer lelket számláló serege. De az európai államok nagy városaiban éppenúgy, mint Kanadában, Mexikóban, Délamerikában és a világ minden tájékán szétágazik ez a nagy szórvány, vér és hit szerint való testvéreinknek ez a viharvert zarándokgyülekezete.

Emberileg nézve, a világ szerint óriási többségében a szegények, kicsinyek, jelentéktelenek tömege ez a mi közösségünk, hiszen ezért is szórta úgy szét az idők irgalmatlan szélvészze. Valóban hozzánk szól az Ige: „Tekintsétek csak a ti hivatásokat, atyámfiai, hogy nem sokan hivattak bölesek test szerint, nem sokan hatalmasak, nem sokan nemesek.“ (I. Kor. 1. r. 26. v.) És mégis: evangéliumi örökségében s evangélium által megszentelt nemzeti hagyományaiiban csodálatosan gazdag gyülekezet ez! Micsoda erőtényezője lehetne a magyar jövődönök, ha együtt, egységesen, igazán kifejthetné és megvalósíthatná önmagát, Isten örök gondolatát önmagában!

A debreceni világgyűlés, melynek programját e percben még csak körvonalaiiban ismerjük, ünnepélyes megnyilatkozásaiiban egyetlen boldogító izenet hirdetésére hivatott. Arra, hogy emberileg emelt határokon, kényszereken és sorsokon túl és felül ez a nagyszerű egység készen van s átterjedhet a föld egyik végétől a másikig Krisztus testében, a lelki Anyaszentegyházban. Ugyanazon hitben és szeretetben Krisztus tanúinak láncává válni a föld végső határáig: ez az a nagyszerű hivatás, melyet a világon szétosztott kicsinyek és szegények, a magyar reformátusok megvalósíthatnak, mert elválasztottságuk isteni előjogánál fogva szabad nekik a jobb világ kovászának lenni minden népek között, ahová szétszórtak. Ha a debreceni világgyűlés ezt a keresztyén magyar hivatástudatot tudja lángragyújtani az ünneplő lelkekben, csodálatos magyar pünkösöd lesz belőle, Isten Szentlelke által. Imádkozzunk és dolgozzunk érte, hogy így legyen!

A magyar reformátusok világgyűlésének különös színt és jelleget ad az, hogy Debrecenben lesz megtartva. Debrecen a magyar református világ közepe. A magyar pusztta gyönyörű bokré-tájának igazi szépsége az a mennyei szín és illat, melyet a tövisek között nyíló lilium, a református Anyaszentegyház sugároz és áraszt belőle. Nem is az, ami látható, hanem a tűnő árnyak mögött győzedelmesen pompázó lelki virág: a magyar kálvinizmus négyszázados, örökifjú szelleme. Ezt a szellemet szimbolizálja a jubiláló négyszázéztendő Kollégium, a lelki, szellemi, erkölcsi kincseknek ez a kiapadhatatlan bőségszaruja, mely a magyar történelem könny- és vérfoiyamába annyi balzsamot és életelixirt ontott bele gyermekeinek szívében és értelmében, jellemében és áldozatán keresztül. Most, mint egy óriási mágnes, mint egy sugárzó anyaszív, húzza magához a világ minden tájékáról a magyar református lélek csöppjeit és szemecskéit. Mint a mi eltéphetetlen lelki közösségünk kifejezőjéhez, zarándokoljunk hozzá a négy szelek felől s ismerjük egymásra, testvérként, az ő anyai karjainak ölelésében, hogy örökre egyek maradhassunk életben, halálban, feltámadásban.

M. S.

EGYHAZ ÉS IFJÚSÁG. A multkoriban rámutattunk arra, hogy nálunk is van olyan irányzat, amely a nemzetnevelést függetleníteni akarja az egyházaktól. Magyarul: ki akarja venni az ifjúságot az egyház kezéből.

Mult számunkban jelent meg Kemény Péter érdekes cikke „A német hare az ifjúságért“ címen, mely ennek a törekvésnek a német nemzeti szocializmusban már megvalósult formájáról számol be. Ha ezt a cikket elolvasva, összevetjük a májusi számunkban közölt „Egyház és nemzet“ című elmékedésünkkel, azonnal láthatjuk, hogy a magát önállónak és sajátosan magyarnak hirdető itthoni mozgalom egyházi programjának gyakorlati részét egyszerűen a német mintáról másolta le.

A nemzeti szociálista állam azt követeli az egyháztól, hogy vonuljon vissza az iskola és a nevelés területéről és adja át helyét az államnak. Valóban, mint Kemény Péter mondja: „itt nincs kiút“, mert a legjobb esetben és átmenetileg csak „egyházi kézen levő állami iskolákról“ lehetne szó, ahol azonban az egyház nevelő és alakító hatalma már semmivé vált. A meztelen igazság ez: „A népközösség gondolatának nevelési téren való érvényesülése az egyházi nevelés lehetőségének végét jelenti.“ Ez áll előttünk a német példában és hogy ez szolgált mintául a jelzett magyar programnak is, az egyáltalában nem kétséges.

Az ifjúságától megfosztott egyháznak, Rosenberg fogalmazása szerint az a teendője maradna, hogy „metafizikailag alapozza meg a közösség gondolatát“, vagyis magyarán megmondva semmiféle teendője nem maradna, e vékony és értelmetlen frázis mögött. Az ismertetett magyar programban ilyen kinullázás nincs ugyan s feltétlenül több és reálisabb munkakörvonalazás történik, azonban a nemzetnevelői szerepétől megfosztott s népének létharcában semlegességre kényszerített egyház itt is csak odajutna, hogy kérdőjellé válna az ifjúság számára: „miért hiányzik a népi közösségből és miért áll vele szemben?“

Egyébként a legtávolabbról sem azonosítva magunkat Kemény Péter nézeteivel s mellözve a következtetéseivel való vitatkozást, állapítsuk meg, hogy a magyar iskolázás és nevelés, sőt a tágabb értelemben vett magyar nemzetnevelés is egészen más, sokkal mélyebb gyökerekkel kapcsolódik az egyházhoz, mint a német nevelés a német egyházakhoz. Merjük állítani, hogy magyar földön lehetetlen volna közvéleménnyé tenni egy olyan hitetlen és a dologhoz nem értő véleményt, mint amilyen az, hogy az egyház „metafizikai megalapozást“ van hivatva adni a közösség eszméjének. Aki ilyent hirdet, az nemcsak a hit és keresztyénség, nemcsak a vallás és egyház, de a metafizika fogalmával sincs tisztában.

Szilárd meggyőződése, hogy a magyar ifjúság nem áll az

előtt a kérdőjel előtt: keresztyén legyen-e vagy magyar? Amiből az következik, hogy ilyen kérdőjel elé állítani az ifjúságot csak erőszakos mesterkedéssel lehet.

A magyar egyházak századok hosszú során át voltak előbb kizárólagos, utóbb döntősúlyú tényezői, mint iskolafenntartók, a nemzetnevelésnek s az ifjúság oktatásának. És ezt a munkát lebecsülni, vagy károsnak ítélni a legnagyobb igazságtalanság lenne. Biztosítékunk van a múltban és reményünk a jövőben, hogy az egyházi iskolák, felülemelkedve a felekezeti harcokon, minden belső ellenmondás nélkül, teljes odaadással nevelhetik a keresztyén magyar ifjúságot, száz százalékgig keresztyénnek és száz százalékgig magyarnak. Tiltakozunk az ellen, hogy idegen elméleteket és rendszereket teljesen ok nélkül és halálos veszedelmünkre a mi sajátos adottságunkra erőszakoljanak.

De még mindezekén túl is jól értsünk meg egyet! Az egyház nemzetnevelői munkája nem is merül ki az iskolázásban. Az ifjúság még az iskolán kívül sem szakítható el az egyháztól s nem lehet Krisztus egyházát lassú halálra ítélni azzal, hogy a felnövekvő nemzedéket kitépjük a karjaiból. Ugyan miféle emberi hatalom, állambölcsesség, nemzetrendszer vagy metafizika tudná megakadályozni azt, hogy az egyház anyai szava elhasson az ifjúság szívébe s az evangélium meghódítsa Krisztus ifjainak harnatját? Ki tudná megakadályozni az Igét abban, hogy magához vonzza az életet kereső, a magát nem találó, a bűntől szabadulni akaró ifjú lelkeket? És ki adhat lelket, erőt, célt, vigasztalást a nemzet jövődjére előtt álló ifjúságnak, hogy merjen és tudjon annak nekivágni? Nem a politikai elméletek, hanem csak Isten hőse, Krisztus, egyedül.

Mindig voltak és mindig lesznek öntelt emberi próbálkozások, hogy az önmagával és a világgal elégedetlen embert politikai, társadalmi, anyagi és kulturális javakkal kielégítsék s közben gyilkos háborúba sodorják ezek birtoklásáért, de a szenvedések, leverettetések, kiábrándulások szükségképpen elkövetkező sötétségében egyedül Krisztus egyháza fog mellette állani, hogy megmentse a kétségbeeséstől és az örök haláltól.

Azért amelyik nemzet igazán élni akar, az botorul nem tépi ki ifjúságát Krisztus egyházának vezető kezéből.

Az idők jelei pedig sürgetik a magyar keresztyén egyházakat, hogy amíg nem késő, félretéve a szétszaggató ellentéteket, hódítsák meg Krisztusnak a magyar ifjúság szívét.

Paniti Nagy Antal

KRITIKAI SZEMLE

Scholz László: A hálaadás kelyhe. (Tanulmány az Úr szent vacsorájáról, 1938)

Scholz László a fiatal evangélikus lelkésznevezdeknek egyik legképzettebb és leginkább „teológus“ tagja. A mult esztendőben egyik fiatal lelkésztársával együtt prédikációs kötetet adott ki. Prédikációiból ígéretes módon esendültek ki a tiszta reformátori keresztyénség új hangjai. Azt nem tudhatjuk, hogy vajjon ez a prédikációs kötet megtisztította és meggazdagította-e az evangélikus igehirdetést, azt azonban bizonyosan tudjuk, hogy alig van ma Magyarországon evangélikus lelkész, aki az eucharisztikus kongresszussal kapcsolatban a maga és hívei számára ne hasznosította volna Scholz László teológiai munkásságának az eucharisziára vonatkozó eredményeit és meglátásait, s aki — éppen ezért — ne lenne néki hálás. Hosszabb-rövidebb tanulmányok, prédikációk és előadások voltak az előttünk fekvő könyv előfutárai.

Bizonyos, hogy ennek a könyvnek a megírására a külső indító okot az eucharisztikus kongresszus szolgáltatta. Ez vetette fel igen éles formában annak a szükségét, hogy a különböző keresztyén egyházak úrvacsorai tanítását és gyakorlatát tisztán és világosan megismerjük. Bizonyos azonban az is, hogy Scholz László könyve minden külső aktualitása ellenére is időtálló érték. Érték marad akkor is, ha elülnek a kongresszus felverte hullámok.

E tanulmány megírásával értékes szolgálatot végzett az író, mert régi hiányt pótol. Ilyen részletességgel és világossággal magyar nyelven nem írtak még az úrvacsora kérdéséről.

Értékes ez a szolgálat azért is, mert nem akármiről, hanem az úrvacsoráról írt, amely a keresztyén tanításnak és életnek a szíve és középpontja. A keresztyén tan és élet területén nincs semmi, amit közvetett vagy közvetlen kapcsolatba ne lehetne hozni az úrvacsorával. Amint maga a szerző is mondja, az úrvacsorában Krisztus: — minden!

Végül értékes szolgálatot végzett Scholz azzal is, hogy nem akárhogyan írta meg ezt a tanulmányt. Maga említi, hogy nem akarta tudományos formában megírni tanulmányát, mert ezen a nyelven kevesen értenek. Ha azonban a forma nem is tudományos (amin különben vitatkozni is lehetne a szerzővel, mert egy könyvet bizonyára nem a neveknek és címeknek, valamint a leelőhelyeknek a pontos felsorolása tesz tudományossá), a tanulmány minden megállapítása mögött aranyfedetként áll ott a szerző komoly teológiai képzettsége. Örülünk, hogy megmutatta: így is

lehet olyan komoly teológiai művet írni, mely joggal tart számot a tudományos jelzőre.

Lássuk azonban most már magát a könyvet.

Az első fejezetben a római egyház úrvacsorai tanítását és ennek lutheri bírálatát adja a szerző. A katolikus egyház „eldologiasította“ az úrvacsorát, materiálissá tette, szemben kálvini spiritalizmussal és a lutheri realizmussal. Ez a különbségtétel a régi protestáns dogmatikák hagyománya. Azt azonban Scholz Lászlónak köszönhetjük, hogy e merev hagyományos megkülönböztetésen túl rámutatott az alapvető lényegbeli különbségre. Arra tudniillik, hogy az úrvacsora, mely az evangéliumi tanítás szerint kegyelmi eszköz az Isten kezében és ajándék az ember számára, a római egyház tanítása és gyakorlata szerint eszköz lett a papok kezében és ajándék az Isten számára.

A második fejezetben Luther harcát ismerteti az elszellemisített szentség, tehát a zwingliánus és kálvinista tanítás ellen. Luther a bibliai realizmus alapján áll és semmit sem hajlandó az Igéből lealkudni, de hozzátenni sem enged semmit. „Luther egyhez volt hozzákötve: az Igéhez. Ez az a szikla, melyről hadakozik mindkétfelé. Róma felé odatartja az igét és azt mondja: Lerombolok mindent, ami az Írásból nem igazolható, de azt, amit az ige igazol, megtartom! A svájciak felé odatartja az igét és azt mondja: Nem engedem lerombolni azt, amit az Írás tanít s arra, ami ezen felül van, nincs szükségem.“ Ilyen világos és erőteljes módon mutatja meg a szerző Luther bibliკusságát. Ugyanilyen erőteljesen mutat rá arra, hogy a lutheri-bibliai tanítás, mely szerint Krisztus az úrvacsorai elemekben valósággal jelen van, nem tépelődő határozatlanságból keletkezett, amint azok mondják, akik az „in, cum, sub“ igazi értelmét nem tudják megérteni, — nem is úgy jött létre, hogy Luther talán kínosan kereste volna az arany középutat s ennek kedvéért hajlandó lett volna kompromisszumot kötni, hanem egyedül úgy, hogy Luther útja az ige útja volt! Luther tanítása éppen ezért nem más álláspontok között, hanem fölött helyezhető csak el.

A harmadik fejezet címe: Luther harca a Krisztus-szerezte szentségért. Itt a lutheri tanítás logikus kifejtését találjuk meg. Ehhez kapcsolódik a negyedik fejezet, mely ezt a tanítást az Írásból igazolja. Végül az ötödik fejezet: „Luther úrvacsorai mondanivalója a mai gyülekezethez“ címen a gyakorlati egyházi élet számára tolmácsolja Luther üzenetét.

Amint ebből a rövid és felszínes áttekintésből is kitűnik, a szerző nem maga akar beszélni, hanem Luthert akarja megszólaltatni. Szerénységét dicséri, hogy nem akar több lenni, mint Luther tolmácsa. Mi sem mondhatunk róla többet, mint azt, hogy ez kitűnően sikerült neki.

Keken András

Enyedy Andor: A nagy Király követségében. (III. Miskolc, 1938.)

Két nagy kényszerítő hatalom eredője robban ki minden vérbeli lelkipásztor prédikációjában. Az első és elhatározó hatalmasság az Ige, amellyel meg kell birkóznia s amely előtt maradék nélkül meg kell alázkodnia. Az Ige az, amely *építi* a gyülekezetet. A másik kielégítetlenül nem hagyható kényszererő az aktuális gyülekezeti szükség, mely a híveit figyelő pásztorra a hét első napjától annak utolsó napjáig, illetve munkája kezdetétől annak bevégzéséig növekvő arányban szorongatja és zaklatja. Ez az erő az, amelyik nemcsak plántálásra ösztönöz, de az Ige segítségével gyomlál, sőt sokszor *pusztít és irt.*

Ennek a kötetnek mind a 49 beszédén és beszédvázlatán rajta ég, hogy azokat szerzőjük lelkében *a gyülekezeti élet élő szükségsei* szülték. Egy beszéd sem viseli magán a textussal való kemény tusakodás, vagy lelki viaskodás letagadhatatlan bélyegét. Olyan Igét szeret magyarázni a Szerző, amelyik már rendszerint önmaga kínálja fel a természetes felosztást és határozza meg a beszéd egyes részeit. Nem kerüli, de nem is keresi a tételt. Nem rétorizál. Nem is akar különösebben tanító lenni. *Azonnal* hívei érdeklődését és szívét keresi és hozzájuk beszél. Nem szónokol az emberek feje fölé és nincs benne a kenetességnek még csak a leg-
elemibb mértéke sem. Amit mond, abból egy szó sem felesleges. Személyes élmény és pásztori aggodás minden mondata. A hit, bűn, halál és a hare azok a frontok, ahol együtt vívódik gyülekezetével. Mint fölfelé örvénylő fekete forgószéllel, a „sors“-sal kell újra és újra szembenéznie, mert apokaliptikus korunknak ezzel az ismeretlen démonjával állnak szemben különös tehetetlenséggel hívei. Így kerül szóba kikerülhetetlenül és észrevétlen természetességgel a predestináció, Isten szuverénitása, az egyetemes papság, gyónás és még sok más mély theologiai gondolat minden theologizáló célzatosság nélkül.

E kötetben annyira jellegzetesen szeizmográfikus az igehirdetés, hogy *adataiból korunk egész tükörképe összerakható.* A faj és vér bálványa épügy református világnézeti megítélés alá kerül, mint István király ünnepe, a zsidókérdés épügy, mint az eucharisztikus kongresszus vagy a reverzális-kérdés. Különösen kiáltó élességgel tér vissza minden beszédben szinte a magyar reformátorok óta páratlan szociális felelősség az embertársait kizsorszózókkal szemben épügy, mint a munka rabszolgáival szemben. Egyik csoport sem ér rá Istennel találkozni. Fejtegetéseiben sorra kerül a munkanélküli segély, az inségadomány épügy, mint a diák nyári munkaharc az egész évi életért. Rádió, autó, gáz, bomba, technika, háborús feszültség, fixfizetésre való támaszkodás, protekció, devalváció, stb. érintett tényezők, melyeket az élet

szószéki megítélésre útal. Így az igehirdetésben nagy szerep jut a világnézeti elemnek. Valahol ezekről a kérdésekről valóban kell beszélni a lelkipásztornak. A beszédek gazdag és pezsgő gyülekezeti és egyesületi élet körvonalait sejtetik. Szerző mégis szószékre vitte a mindennap minden kérdését. Ebben mások talán szigorúbb mértéket is tartottak volna. Enyedy Andor közvetlen egyénisége, természetes és keresetlen beszédmodora azonban bizonyára minden disszonáns hatást eleve kizárt. Más egyéniség szájában egy-némely hasonlatai (23, 24, 183. l.) ezt a hatást aligha kerülhetnék el.

A nagy Király követségében járó és beszélő lelkipásztor beszédeiben prédikációs irodalmunknak egyik kiváló és jellegzetes alkotásával ajándékozta meg egyházát.

Sípos István

A Kálvin János Társaság kiadványai.

Kálvin János Institutiojának négyszázados jubileumát nemcsak emlékünnepek s emlékkönyv teszi maradandóvá, hanem ekkor alakult meg egy nevére nevezett Társaság is. Programját „Mit akar a Kálvin János Társaság?” címmel Sebestyén Jenő írta meg az első kiadványban. „Isten dicsőségét szolgálni, Isten uralmát biztosítani, ...nem valami Kálvin-kultusz ápolásáról van szó, nem is valami elvont, tudományos célokat kitűző irodalmi vagy theologiai társaságról, ...hanem elvi és gyakorlati munkáról, a Magyarországi Református Egyház történelmi és hitvallásos szellemének, ...ősi hitünk igazságainak akar hívő öntudattal felfegyverzett szószólója és bizonyságtevője, magvetője és harcosa lenni.“ „Nem a harcot, hanem a komoly, nagy felelősségű építő munkát tekinti életprogramjának!“

Ezért „időhöz és terjedelemhez nem kötötte fog szólni“ s ennek a munkának egyik része ez a hat kiadvány. Rendezett ezenkívül a Társaság két januári konferenciát, 1937-ben az egyetemes papságról (ennek előadásai is megjelentek könyvalakban), 1938-ban pedig „Arccal a falu felé“ címmel.

„Isten szolgája Kálvin János“ címen tartott felolvasást Sebestyén Jenő a budapesti Ref. Theol. Akadémia jubileumi ünnepélyén. A Magyar Kálvinizmus különlenyomataként jelent meg ez a felolvasás a kiadványsorozat 2. számaként. A református reformáció kezdete az Institutio megjelenése, teológiai, szociális és politikai szempontból európai jelentőségű tény s éppen ma a kálvinizmus új renaissance-a előtt pompás anyag minden hívő református ember számára ez a füzet.

A gyakorlati élet kérdéseit tartja szem előtt Csekey Sándor „A református vasárnapi iskola“ című dolgozata, a harmadik kiadvány. Elvi, alapvető kérdéseket tisztáz s gyakorlatilag is kitér a tanító, a gyermek, az anyag s az ének problémáira. Vonalvezeté-

sében a tiszta református gondolat érvényesül. Megláthatjuk, hogy mikép lesz s lehet reformátussá a vasárnapi iskola.

1936 őszén tanévnnyitó beszédként szólott Sebestyén Jenő „A református teológia jövője“ címmel. Az akadémiai Értesítő különlenyomataként jelent meg a sorozat negyedik számaként a beszéd. Sorra veszi a szerző a ref. teológia értelmességét a multban, a jelenben, külön ismerteti a magyarországi helyzetet s megrajzolja a jövő útját. Az egyház számára egzisztenciális kérdés, hogy tud-e virágzó teológiai életet s érdeklődést ébreszteni. Ez a beszéd erről szóló bizonyoságtétel.

Zugor István biai lelkipásztor írta a sorozat 5. számát „Az egyházak és egyházi tisztviselők közadói“-ról. Az adózás labirintusában eltévedve számtalan egyház s tisztviselő túlfizeti adóját. Zugor István füzetével a kezében minden érdeklődő s dolgainak utánanéző ember sokat nyerhet. A föld-, ház-, kereseti-, jövedelem- és vagyonadó kérdése s az ezzel kapcsolatos jogorvoslat ügyében nélkülözhetetlen minden egyház számára ez a füzet.

„Az eucharisztia és az eucharisztikus kongresszusok református szempontból“ címen Sebestyén Jenő dr. írta meg a sorozat 6. számát. Nem egyoldalú ismertetés a róm. kat. felfogásról, hanem református elvi tanítás ez a munka. Kálvin tanítását adja az igazi eucharisziáról: „Mindaz, ami csak van bennünk, az Ő dicsőségének szolgáljon és az Ő magasztalásának vágyától legyen áthatva.“ Hisszük, hogy ez a füzet is hozzájárult ahhoz, hogy külső harc nélküli belső építést, református öntudatosítást jelentett a kongresszus számunkra.

A reformáció lutheri, zwingliánus és kálvini ága röpiratokkal kezdődött. Ma mintha alábbhagyott volna táborainkban a traktátus-kiadás. Ma pedig erre is szükség van. Rövid, jól megfogalmazott füzetekre, hogy ezek által Ágoston megfogalmazása szerint „pateat, placeat, moveat veritas.“ Ilyen értelemben várjuk az újabb füzeteket.

Pap Ferenc

Imre Lajos: Hivatás és élet. (Elmélkedések, prédikációk, előadások. Kolozsvár, 1938.)

Imre Lajos 1921 óta, mióta az erdélyiek kolozsvári theol. fakultásán a Ravasz László örökébe lépett, sokoldalú és gazdag egyházi-irodalmi tevékenységgel szolgált, önálló kiadványok kapcsán is. Ez első reprezentáns kötetét éppen ezért sokan és régóta vártuk. Kár, hogy a megnehezült könyvkiadási lehetőségek miatt nem lehetett nagyobb, teljesebb.

A kötetbe felvett darabok hűen tükrözik nemcsak a szerző kristályos teológiai felfogását, „amely Isten igéjét a maga fel-tétlenségében és fenségében akarja vallani, s annak hirdetését

szolgálni az egyházban“ és amelyben érvényesítve látjuk az új-reformátori theologia legmélyebb figyelmeztetéseit, hanem egymásba-kapcsolódó egészként mutatják fel a hivatásnak, mint Istentől rendelt misszióknak és az életnek, mint az Ő ügyéért való szolgálatnak útját. „Az egész kötet nem akar más lenni — mondja a szerző — mint emberi próbálkozás, hogy a legnagyobb dolgokra gyarló emberi beszéddel ráutaljon, hogy figyelmessé tegyen arra a feladatra, amit Isten a hivatásban adott, hogy azt ebben az életben teljesítsük, hogy így a hivatást is, az életet is az Ő akarata alá rendeljük“.

A könyv első része hat elmélkedésből áll. Itt sajnáljuk leginkább, hogy olyan szűk a kötet kerete. Imre Lajosban ugyanis a pedagógusnál és képzett tudósnál is nagyobb ajándéka Istennek a bibliamagyarázó, aki éppen a rövidebb, szabadabb missziói igehirdetésben száll legmélyebbre. Prédikációi — könyvének második része — erőteljes, többnyire hosszú, bár nem hosszadalmas, súlyos beszédek. Retorikai hatásuk minimális, annál jobban megráz a tartalmukban ott lüktető, mély próféta tüz. Az embernek önkéntelenül Robertson jut eszébe, noha sem neki, sem másnak a közvetlen hatását nem lehet Imre Lajosnak egészen sajátos igehirdetésén kimutatni. Mert bár szinte fárasztó puritánsággal kerüli a képeket s határozottan intellektuális vonalvezetéssel, szilárd theologiai megalapozással tesz bizonyosságot az egy szükséges dologról, konkrét utalásaival mégis nagyon közelép az emberhez, valóban ad hominem beszél. A kötet harmadik részében kilenc, különböző missziói alkalmakkor tartott előadás található, mintegy jelezvén a szerzőnek, mint egyházkerületi belmissziói előadónak, szétágazó nevelő-missziói munkáját, amit azonban a darabokban is acélos egységbe fog az Istentől rendelt és felismert hivatásban kiteljesedő élet belső törvénye, útmutatása. Ez ad lépéseinek csodálatos biztonságot. „Minél jobban fenyegetnek, nyomnak, támadnak és veszélyeztetnek a külső körülmények, annál tisztábban kell látni, annál bátrabban kell hirdetni, magunkhoz kapcsolni azt a nem e világból való üzenetet, amely reánk bízott“ — íme a mai erdélyi sors hitvallása, mely egyetemes világviszonylatban is éppolyan igaz. Nincs itt terünk rá, hogy ezeket a tanulmányzámba menő előadásokat ismertessük, noha az éppen annyira hasznos lenne, mint a prédikációknak homiletikai szempontból való részletes taglalása, csupán összefoglalásul azt a mindenik előadáson végigvonuló alaptételt emeljük ki, melyet a szerző egy pillanatig se enged szem elől téveszteni, hogy t. i. amennyire kilátástalan próbálkozás csak egy parányival is megközelíteni az elesett, válságában kiteljesedő embernek az Űristen által elébe adott célt, éppolyan minden kétséget kizáró bizonyosságú és diadalmas a cél szolgálata a léleknek való engedelmisségben bármennyire nem

tanúskodik is pillanatnyilag mellette az emberi látás. A feltétlen hit legyőzhetetlen szava ez.

Imre írásművészetéről nem mondhatunk sokat: ezzel nem fogná az embert. Egyéni, cícomátlan, keresetlen, egyszerű s néha nehézkes is. De talán éppen ezért tud áldott eszköz lenni Isten szolgálatában.

Horváth Jenő

Révész Imre: A reformáció az erdélyi oláhok között. (Debrecen, 1938. Székely Társaság. Erdélyi Füzetek 2. sz.)

Azt a missziót, amelyet az erdélyi magyar reformáció a románok közt végzett, sokan és sokféleképpen méltatták már, de olyan tudós, aki egyházi és történeti szempontból egyaránt felkészülten nyúlt volna a kérdéshez, eddig még nem akadt. Ebből származott az, hogy a református román-misszióknak sem célkitűzéseit, sem természetét, sem eredményeit nem fejtette eddig még ki senki úgy, hogy az a dolgok igazi megértését előmozdította volna. Egyrészt a korszellemtől, az európai fejlődéstől elszigetelten, másrészt kizárólagosan politikai és kulturális viszonylatban vizsgálták ezt a problémaszöveget magyar és román tudósok egyaránt. Senki sem gondolt arra, ami pedig a legkézenfekvőbb lett volna, hogy elsősorban a református és a görögkeleti keresztyénség sajátos belső életét kell tekintetbe venni és ebből indulni ki a kutatásban.

Igy történt, hogy a magyar és román részről egyaránt idegen nézőpontból vitatták a kérdést. Az egyik oldalon ragaszkodtak ahhoz, hogy a románság politikai és kulturális emelkedését szolgálta volna a térítés és csak a Habsburg-restauráció akadályozta meg a végső sikert. A másik oldalon vádolják a missziót azzal, hogy a románságot elmagyarosítani és déli görögkeleti testvéreitől elidegeníteni akarta s az erdélyi fejedelmek balkáni imperializmusának szekerét toltta. Ezek az állítások (amennyiben igazak) részgazságok csak, mert a dolog gyökerét nem érik el.

Révész Imre sokkal mélyebbről indul, szellemtörténeti és egyháztörténeti alapokból. Beállítja a kérdést a kor sajátos világába, rámutat az első reformátoroknak a görögkeletiséggel szemben táplált kedvező előítéletére (Luther: „Glauben wie wir, taufen wie wir, predigen wie wir, leben wie wir“), az innen származó egyesítési kísérletekre és a végső kiábrándulásra, a nyugati és keleti keresztyénség kibékíthetetlen ellentétére. Méliusz Péter világosan látta, hogy a keleti egyházban a reformáció szerves kifejlődésének hiányoznak az előfeltételei. A görögbarát nyugati reformátorok hatására Méliusz kortársai és utódai közül azonban sokan másként vélekedtek. A Róma-ellenes front kialakításának vágya, a középkori egyháztól örökölt felelősségtudat az eltévedett keleti testvérrel szemben s a sorozatos csalódások ellenére

is fel-felkísértő hiedelem a reformáció és a görögkeletiség rokonvoltában, egyaránt arra indították az erdélyi fejedelmeket és papjaikat, hogy a hatáskörükbe került görögkeleti egyházat reformálják.

A XVI. században a brassói és szebeni szászok kezdték meg a missziót s munkájukat teljes állami segédlettel folytatta János Zsigmond fejedelem és kormánya. A katolikus Báthoryak kora és a XVII. század-eleji zavaros helyzet nem kedveztek a térítésnek s így az elejtett fonalat csak Bethlen Gábor vette fel újra, de már egészen más, kizárólag szellemi eszközökkel. Lelki szemei előtt Dácia református királyság, a keleti Svédország álma lebegett, ebben a keretben akarta összefogni a Habsburgok és a török ellen Erdélyt és a két román vajdaságot. A terv azonban megbukott a keleti egyház öntudatos ellenállásán és I. Rákóczi György már szerényebb kilátásokkal indult tovább a kijelölt úton. Püspöke, Geleji Katona István, a románok reformálásának legbuzgóbb előharcosa, meggyőződéssel vallotta, hogy a református és görögkeleti hit közt lényeges különbség nincs s ha az utóbbit sötét babonáitól megtisztítják, az egyesülésnek semmi akadályja nem lesz. Ez magyarázza meg azt, hogy a tulajdonképpeni térítés látszólag nagyon kis eredményeket ért el, csak szórványosan, meggyőződésből áttérteket vettek át a református egyházba s a főcél magának a keleti egyháznak a megtisztítása volt saját kerekein belül. Ezért helyezték a román püspököt Geleji felügyelete alá s ő ezért részesítette előnyben a román püspöki szék betöltésénél a görög földről jövő jelöltet a hazai románnal szemben, mert a görög által tisztább, babonamentesebb, reformációhoz közelebb álló szellemet vélt uralomra juttatni a román egyházi életben. Különös prozelitizmus volt ez: nem szervezetet, vagy tömegeket akart a maga egyházába beolvasztani, hanem a szerinte egyedül igaz hit szellemét akarta a keleti testvéregyházon belül érvényesíteni. Egészen más eszközöket használt és más célokat követett a Rákóczi—Geleji-féle „térítés“, mint a későbbi görögkatolikus uniónista mozgalom, ezért nem lehet a kettőt külső eredmények alapján összehasonlítani.

A fejedelmeket és Gelejit valóban a keresztyén embernek a tévelygőkkel szembeni felelősségérzete és az őszinte segíteni akarás mozgatta. Azért harcoltak a román egyház szláv liturgiai nyelve ellen, melyet a nép, de néha a papok sem értettek, mert szerintük csak az anyanyelv közvetítheti Isten igéjét a maga élő valóságában mindenkire. Ezért fordították le románra s adták ki fejedelmek és magyar főurak saját költségükön a Szentírást és a zoltárokat, ezért alapított Lorántffy Zsuzsánna Fogarason román iskolát a magyar mellett, ahol nemcsak a román ifjaknak kellett magyarul tanulni, de a magyaroknak is románul.

Az idő rövid volt, hogy a munka gyümölcsöket is hozzon (Révész szerint a nyugati és keleti keresztyénség közti alkati különbség miatt ezt nem is lehetett remélni), de a románság szempontjából mégis korszakos jelentősége volt. A reformáció vitte győzelemre a román egyházi nyelvet, adta a románságnak az első nyomtatott könyveket s döntő hatása érzik ma is az erdélyi román egyház különleges szervezetében.

Révész Imre tanulmánya helyes szemszögből világítja meg a sokat vitatott kérdést s egyháztörténeti és kultúrtörténeti szempontból olyan magas színvonalon álló, új, értékes megoldásokat nyújt, melyekre méltán büszke lehet a magyar tudomány.

Makkai László

Sipos István: A sémiták őshazája és a bibliai őshagyományok eredete. (Filológiai kritikai tanulmány. Budapest, 1938.)

Ha valaki meg akarja ismerni egy népek a történetét, jellegzetes fizikai és lelki sajátosságait, s bele akar látni azokba a ködös mélységekbe, amelyekből életének titokzatos tápláló forrásai feltörnek, annak foglalkoznia kell az illető nép őshazájának kérdésével is. Nemesak a kép egész-voltának szempontjából fontos ez, mert ismeretének nélkülözése nemesak egy mozaiknak a hiányát jelenti, hanem azért is, mert ennek a kérdésnek tisztázása sok, idáig figyelembe nem vett tényre hívja fel figyelmünket, s így eddig végig nem elemezhető problémák megfejtéséhez szolgáltat megbecsülhetetlen adatokat. Tehát ezáltal a kép nemesak kiégszül, hanem tisztábbá is válik.

Sipos István előttünk fekvő tanulmányának ez biztosítja szükségyszerű fontosságát, ez adja meg jelentőségét és értékét. Kutatásait nem csupán tudományos érdeklődés táplálja, hanem annak elsősorban a hitből fakadó indokoltsága van. Munkáját az a hit inspirálja, mely boldog örömmel keresi és tapasztalja meg az isteni kijelentés abszolútságának igazságát. A sémita nép őshazája a szerzőt nem azért érdekli, mert a sémitáknak világpolitikai irányító szerepük s a kultúra területén szembeszökő nagy jelentőségük volt. Számára azért életbevágóan fontos ez a kérdés, mert Isten különös, természetfeletti kijelentésének hordozója, a választott nép, a nagy sémita nép- és nyelvcsalád szerves tagja volt. A sémita népcsalád ajándékozta meg a világot a három legmagasabbrendű, egyistenhívó vallással, s e három közül, a zsidóság és keresztyénség gyökerei közvetlenül, az iszlám objektív tartalmának jórésze pedig közvetve abba az isteni kijelentésbe nyúlnak vissza, melynek hordozója Izráel volt — ebben rejlik szerzőnk szerint a sémiták világtörténeti jelentőségének legfőbb szempontja is.

A továbbiakban a „sémita“ szakkifejezés eredetéről és je-

lentőségéről, továbbá a sémita nyelvek rokonságával és felosztásával kapcsolatban olvasunk figyelemreméltó megállapításokat. Ezek szerint a sémita megnevezés nem vonatkoztatható egy bizonyos faji egységre abszolút értelemben véve, mert a sokak által „par excellence“ sémitáknak tartott zsidók fajilag legkevesebbé tiszta sémiták. Egyedül a nyelv az a jellegzetesség, melyre a sémita jelző mint szakkifejezés minden megszorítás nélkül alkalmazható. Az egyetlen nyelvcsalád, mellyel a sémita rokonságot mutat, a chámita csoport.

A sémita nyelvek felosztásában az időrendi, nyelvészeti és földrajzi szempontokat egyesíti. Majd megemlíti a sémita őshazára vonatkozó eddigi elméleteket, felsorakoztatja az arábiai őshaza-elmélet legdöntőbb érveit, és azokat a legtöbb esetben meggyőző bizonyítékok alapján világosan és szemléletesen cáfolja. Ha érvelése olykor nem látszik elég átütőerejűnek vagy minden kétséget kizárónak, annak a rendelkezésre álló adatok gyérsége vagy hiányossága az oka. A chámita őshaza szerző szerint Arméniában, a sémita őshaza pedig Amurruban volt, aminek bizonyosságául a földrajzi, éghajlati, történeti, irodalmi, egyéb kulturális és vallásos indokok egész sorát hozza fel. Mindennek eredményeképpen a tudományos és bibliai álláspont egybehangzóságát állapítja meg.

A mű értéke elsősorban az eddigi eredmények gondos összefoglalásában rejlik, melyet a tanulmány írója a sémitákkal foglalkozó irodalom egész mezejének átfogásával lelkiismeretes véghez el. A könyv címéből a filológiai jelző azonban elmaradhatott volna, mert a tanulmányban nem találunk annyi nyelvészeti vonatkozást, mely elégséges volna a könyv ilyen jellegének a biztosítására. A csinos, ízléses kiállítású könyvnek továbbá egy jelentéktelen, de mégis szembeötlő szépséghibája az is, hogy az első oldalra — a kálvinista ember mélységes alázatosságával és nemes szerénységével egészen össze nem egyeztethető módon — mindazok a tudományos fokozatok is odakerültek, melyeket a szerző, Isten segítségével, tanulmányai jutalmául elért.

Akik az Ó-Testamentum népével és Izrael történetével komoly alapossgal foglalkoznak, azok haszonnal forgathatják ezt a széleskörű forrástanulmányon felépülő munkát.

Harsányi László

Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. (Budapest, 1937. Egyetemi Nyomda kiadása.)

Domanovszky Sándor a budapesti egyetemen csaknem harminc esztendeje neveli a történész ifjúságot, mint a magyar művelődéstörténet tanára. Ez alatt az emberöltő alatt egész új örténet-író nemzedék nőtt fel az ő keze alatt, az ő szellemében. Nines taian

közöttünk egy is, aki hatása alól kivonta volna magát, aki nem kapott volna tőle valamikor elindítást, valamilyen probléma-keresésében útmutatót.

Legszűkebb tanítványi köre ennek az impozáns, hatalmas kötetnek kiadásával ünnepelte meg igen méltó módon magisterek hatvanadik születésnapját. A Domanovszky-émlékkönyv 36 tanulmányt foglal magában és ez a 36 tanulmány éles fényvel világít be a magyar kultúrtörténet világába. Az egyház, az iskolázás, a színház, a művészet, a társadalom, a közigazgatás, a kereskedelem, közlekedés és az ipar, a pénzügy, a mezőgazdaság, a települések története, a helytörténet és a diplomatika, egyszóval a művelődéstörténetnek csaknem mindegyik ágazata talál magának képviselőt egy, vagy több tanulmány írójának személyében. Mivel, úgy látszik, az volt a főszempont, hogy minden egyes szerző nagyobb összefoglaló cikket írjon, vagy legalább is módszertanilag jelentős részletkérdéssel foglalkozzék, az új magyar kultúrtörténet problematikáját ismerhetjük meg e vastkos kötetből.

A nagyobb összefoglaló cikkek közül talán *Wellmann Imre* tanulmánya (Mezőgazdaságtörténetünk új útjai) kapcsolódik az emlékkönyv cikkei közül leginkább Domanovszky munkásságához. Mezőgazdaságtörténetünk a múlt században már megkezdődött ugyan, de sokáig stagnált, fejlődni egyáltalán nem tudott. Egészen az 1920-as évekig bizony csak a legkezdetlegesebb állapotban maradt. Domanovszky Sándor érdeme az, hogy szemináriumában oly ifjú kutatógárdát nevelt — ennek tagja maga a cikk szerzője is. — amely az irányító mester programja alapján megteremtette a magyar agrártörténetet.

Az emlékkönyvben lévő annyi értékes tanulmány között talán a legnagyobb értékű *Hajnal István* technika-történeti összefoglalása. Hajnal merőben új szempontok szerint látja a történelmet. Minden jelenség mögött keresi az azt mozgató és előidéző társadalmasodást. Élesen mutat rá arra, hogy nem az ötletek, a találmányok a lényegesek a technika történetében; hiszen ezek a legrégebbi időben éppúgy megvoltak, mint ma, mégsem tudtak hatalmas technikai föllendülést okozni. Az anyag szerepe fontos itt. Ebben objektívizálódik, ebben lesz közkinccsé az emberi ügyesség.

Igen kitűnő cikk és ebben a könyvben igen helyénvaló *Kniezsa István* településtörténeti tanulmánya. A képzett nyelvész hűvös, biztonságos criticizmusával állapítja meg a nyelvtörténeti adatok településtörténetben való felhasználásának alapelveit. Az egyház- és vallás-történeti tanulmányok között *Mályusz Elemér* II. József tolerancia-gondolatának a német természetjogi irodalomban gyökerező eredetét mutatja be a tőle megszokott éles kritikai érzékkel. *Tóth László* Szent Margit nevelőjének, Boldog

Ilonának legendáját dolgozza föl. *Gerendás Ernő* az esztergomi káptalannak Esztergomba visszaköltözéséről ír, *Kossányi Béla* a kalizok mohamedán vallását bizonyítja be és juttatja nyugvópontra ezt a már régóta húzódó problémát. Az iskolázás történetét *Ila Bálint* szép tanulmánya képviseli (Gömör megye iskolaügyéről a Ratio Educationis előtti korszakban). *M. Császár Edit* a Népszínház történetének első korszakát világítja meg. Érdekes problémát dolgoz föl *Váczy Péter* „A magyar királyság központi igazgatása a XII. században“ c. tanulmányában. Főként diplomatikai eszközökkel vizsgálja és kutatja ki azokat a tényezőket, amelyek az abszolút királyi hatalom fékezését jelentették a magyar középkorban. *Kunorovitz Bernát Lajos* pecséttani adatokkal szolgáltat fontos alapszemponthoz a speciális praesentia regia bíróságának szerepléséhez. *Szilágyi Loránt* az újkori magyar királyi secretáriusok szereplését világítja meg. *Pálffy Ilona* a kamarai igazgatásnak a magyar, *Sinkovics István* az erdélyi területeken való berendezkedéséről értekezik, *ifj. Szentpétery Imre* a pozsonyi és székesi kamara viszonyáról ír, *Varga Endre* pedig a hivatásos ügyvédosztály kialakulását rajzolja meg. A társadalomtörténeti tanulmányok között kiemelkedik *Fekete Nagy Antal* értekezése a középkori országos és partikuláris nemességről. *Bartoniek Emma* a középkori magyar társadalomnak a szegénységről és gazdagságról való felfogását figyelte meg. A gazdaságtörténeti tanulmányok vannak a legnagyobb számmal. *Husztai Dénes* az Árpád-kori szabad földbirtokról ír tömören sokatmondó cikket. *Paulinyi Oszkár* finom, minuciózus pontossággal végzett számításokat a középkori magyar aranymonopólium jövedelmeiről. *Gillemot Katalin*, *Csapodi Csaba* és *Bakács István János* a XVIII. század végi és XIX. század eleji gazdaságtörténetünk egy-egy fontosabb elmélet-történeti részletével foglalkozik. A helytörténetírás a képzett történészeknél legelhanyagoltabb területe tudományunknak. Annál örvedetesebb tehát, hogy az emlékkönyvben négy kitűnő helytörténeti tanulmányt is találunk: *Kring Miklós*ét Tata, *Váczy Elemér*ét Nógrádvára, *Juhász Lajos*ét Sárvár történetének egy-egy részletéről; *Eperjessy Kálmán* pedig az utcaneveknek a várostörténetben való felhasználására mutat be példákat. A művészet-történetet *Kampis Antal* és *Vayer Lajos* szép tanulmánya képviselik. Végezetül meg kell még emlékeznünk két összefoglaló cikkről: *Komoróczy György* a magyarral annyi rokonvonást mutató lengyel gazdaságtörténet problematikáját mutatja be, *Baráth Tibor* pedig Kelet-Európának, mint történeti tájnak a fogalmát tölti meg magyar tartalommal.

Istványi Géza

Rédei József: Magyar tragédia száz év előtt. (Lovassy László pere és rabságának titkos iratai. Bpest, 1938. Századunk kiadása.)

A régi morva gubernium volt a spielbergi börtön fölöttes hatósága. A gubernium rendszerint bécsi utasításra, de esetleg saját elhatározásából is intézkedett a politikai foglyokkal való bánásmód ügyében. Legtöbbet ugyan a bécsi levéltárakból lehetne megtudni a foglyokról és köztük Lovassy Lászlóról, egyes részletekre azonban csak a brünni kormányzóság levéltára adhat fölvilágosításokat. Rédei főleg ennek irataiból állította össze Lovassy rabságának és elméje elborulásának történetét, amint maga mondja „keskeny történelmi keretbe helyezett reportageként“. Lovassyt gr. Ugarte Alajos kormányzó egyéni buzgalomból elkülönítette a többi rabtól s az elkülönítést akkor sem szüntette meg, amikor ennek kedvezőtlen hatása mutatkozott a rab kedélyén. A szerencsétlen ifjú hosszú három éven és egy hónapon át (1837 ápr—1840 május) mindvégig teljesen egyedül volt elzárva, még a szomszédos cellák is üresen állottak. Kilenc hónapon át egy egész folyósónak egyetlen rabja ő volt. Senkivel, még édesatyjával sem levelezhetett. Sorsát önmaga is súlyosbította. Megalázónak tekintette és elutasította a politikai foglyok szokásos munkáját, a gyapjúharisnyakötést. Tudományos könyveket kért, de nem kapott, a följánlott magyar nyelvű imakönyveket elutasította, talán mert az katolikus volt. Elutasította a morva kormányzó által „gutgesinnt“-nek jellemzett brünni német evangélikus vikárius lelki vigasztalásait is. Kedélyének elborulása nem változtatta meg dacosságát. Börtönőreinek és fölötteseiknek nem volt sürgős az ő kedélyének gyógyíttatása, — a külvilág s abban a magyar társadalom pedig még azt sem tudta, hogy melyik börtönben sínylődik. 1839 októberében Ragályi Ferdinánd Brünnben nyomára bukkant, — e miatt a birodalmi rendőrminiszter, Sedlitzky nyomozást indított a börtönfelügyelő személyzete ellen annak kiderítésére, hogy ki fecsegett róla. A nyomozás azonban azt sem derítette ki, hogy éppen ebben az időben mi okozta Lovassy izgatottságát. Az országgyűlés közbelépésére kapott Lovassy is kegyelmet, de későre. Pozsonyba érkeztekor ünnepelték, mint a nemzet kiszabadítottját, de ő 1892-ben bekövetkezett haláláig, 52 éven át, többé nem szerepelt a nyilvánosság előtt.

Török Pál

Siculus: A romániai magyar kisebbség kulturális helyzete. (Debrecen, 1938. Székely Társaság. Erdélyi Füzetek 1. sz.)

Az érdekes tanulmány a romániai magyar kultúra s ennek hordozói, az egyházak elmúlt két évtizedét vizsgálja. Összehasonlítja a háború előtti magyarországi románság jogi helyzetét a háború utáni romániai magyarokéval s arra a következtetésre

jut, hogy a románság nem adta meg azokat a jogokat az uralma alá került magyarságnak, amelyeket 1918 előtt magának követelt, sőt a romániai magyarság kultúrája egészben nagyobb nyomás alatt van ma, mint volt annakelőtte a románoké Magyarországon.

A romániai katolikus egyházat az 1927-iki és 1932-iki két konkordátum szervezetileg az idegen nyelvű és jóval kevesebb lélekszámot bíró bukaresti érsekség alá rendelte, vagyonilag pedig közös háztartásra utalta a görögkatolikusokkal. A védettebb helyzetű protestáns egyházak a hasonló belső beavatkozásoktól megmenekültek ugyan, de az agrárreform egyaránt lesújtott minden magyar felekezetre. Bár az államsegély a háború előtti viszonyokhoz mérten mintegy a kétszeresére emelkedett, a kisebbségi egyházak helyzete mégis romlott, mert földbirtokaik 84,5%-át vesztették el, amit a nemzeti önfenntartás legfontosabb pontján, a nevelésben éreznek meg leginkább, mivel az állam a felekezeti iskolákat nem segívezi. Az iskolaügy egyébként az egész problémaszövevény legkényesebb pontja, a sorozatos iskolabezárások, a hirhedt névelemzés, a székelyföldi kultúrzóna s a méltánytalan érettségi vizsgák már kora gyermekkortól kezdve az üldözött vad lelkiállapotába kergetik bele a kisebbségi magyarokat.

A szerző nem hallgatja el azonban azt sem, hogy a román közvélemény nem osztja minden rétegében az Anghelescu-féle kultúrpolitikai elgondolást. Egész sora a kiváló román szakembereknek szólalt már fel és javasolt megértőbb bánásmódot a kisebbségi kultúrával szemben. Különösen a kolozsvári egyetem tanárait emeli ki, mint akik nem tesznek különbséget többségi és kisebbségi hallgatóik között.

Végeredményben azonban, ha az egyházi és iskolai helyzetképhez a színház és a sajtó terén előforduló sérelmeket is hozzászámítjuk, végső benyomásunk az marad, hogy a jelenlegi kisebbségi szerződéseknél nincs elég tekintélyük és szankciójuk, hogy megvédjék a romániai magyarság érdekeit s az idő sürget, hogy az úgynevezett kisebbségi kérdés megoldását szilárdabb és méltányosabb alapokból kiindulva oldják meg az illetékesek.

A tanulmányt Darkó Zoltán statisztikai táblázatai teszik bizonyító erejűvé.

Makkai László

Jajczay János: Mai magyar egyházművészet. (Bp. 1938. Révai-kiadás.)

A képzőművészeti ágakból egészszé forrasztott összművészet, az építészet, szobrászat, festészet és iparművészet gondosan összehangolt egységét, ma már csak az egyház tudja megvalósítani. Az új idők művésze megalkotja művét, anélkül, hogy tudná, hogy az milyen környezetbe fog kerülni. A vásárló korlátlan úr, a megvett festményt, szobrot saját ízlése vagy ízléstelensége sze-

rint helyezi el s ezzel legtöbbször agyonüti a mű hangulatát és kifejezését. De az egyházművészet még megőrzött valamit a régi nemes hagyományokból és néha a monumentálításra és egységre vágyó művészeket ma is olyan feladatok elé állítja, melynél festő, szobrász és szépműves elképzeléseit és álmait az építész vezetése alatt megbonthatatlan szervezetté kapcsolhatja össze. Jajczay könyvének lapjain a mai magyar művészek ilyen összefogásai tárulnak elénk. Látjuk Rimanóczy pasaréti templomának derűs könnyedségét, Árkay Bertalan városmajori egyházának egyszerűségében is méltóságos tömegeit, benne Sztehló Lily üvegablakokká szilárdult szín-színfóniáit, Molnár C. Pál törekeny és tiszta formákból kifejeződő szentjeit. Megjelenik Aba-Novák robusztus freskóin a világot teremtő Isten hatalmas keze és Pátczay szent Istvánja, kezében a keresztként magasba emelt kard. Végül az ötvös-művek, oltárszőnyegek és kárpitok változatosságában is elgyönyörködhetünk. A nyomdai kiállítás kifogástalan, a könyv kiadójának büszkesége lehet, a képek szépek, noha kiválogatásukkal nem értünk mindig egyet. A 130 fénykép elé Jajczay János írt néhány oldalas gördülékeny bevezetést. Az iparszerűen üzött, izléstelenül érzélgős álegyházművészetet, a felburjánzó szentkép-kereskedelmet nemes haraggal ostorozza, míg a korszerű és igazi művészet felé teljes lelkesedéssel fordul. A szövegrész rövidre szabott keretei nem engedték meg a szerzőnek, hogy mélyebb problémákra világítson rá, de az ismétlések helyett szívesen hallottunk volna népszerűsítő formában néhány mondatot a művészi és vallási élmény ősi kapcsolatairól és az egyházművészet sajátos feladatairól. Kifogást emelünk az ellen is, hogy Jajczay nem mindig gondolta át mondatai tartalmi helyességét s inkább csak a jóhangzásra ügyelt. Például a következő két kis mondat tele van ellenmondásokkal: „A gótika ... ugyanabból az okból bukott meg, mint a reneszánsz. Mindkét korszakra, ha nem is egyformán, de materialista világnézeti felfogás következett!“ Tekintve, hogy a gótikát a reneszánsz követte, ezt a kijelentést úgy kell értelmezzük, hogy a materialista reneszánsz buktatta meg a gótikát, de akkor a materialista reneszánszot hogyan buktathatta meg a materiális világnézet? Jajczay, könyvében bemutatott művészet magyar jellegéről is beszél, anélkül azonban, hogy ennek mibenlétét bővebben kifejtené. „A magyar nép sajátos miszticizmus felé hajlását“ említi meg és templomainak „különböző sejtelmességét.“ Újabban divatosra kezd lenni, ha nem is olyan határozott és kiélezett megfogalmazásban, mint Jajczaynál, hogy a magyar józanság helyett — valami fogyatékosági érzés által indítva — erre a miszticizmusra hivatkozzanak, teljesen indokolatlanul. Egyházművészetrel kapcsolatban kétségtelenül tetszetős erről

beszélni, de az Istenhez sokféle út vezet, a magyar nép pedig sohasem járta a misztika ösvényét.

Jajczay idézi Erasmus szavait, melyeket a protestáns Bazelről mondott: „Hier frieren die Künste.“ Ezzel kapcsolatban rá kell mutassunk arra, hogy a protestántizmus nem fagyasztotta meg a vallásos művészetet, sőt elmélyítette. Példa erre Rembrandt. Igaz viszont az, hogy a mai művészetet a magyar protestáns egyházak sokkal kevésbé értik meg és karolják fel, mint a katolikus egyház. Pedig a modern építészet egyik elharcosa ép a protestáns Hollandia volt, s az egyszerűsége, nagyvonalúsága, tiszta felületekre törekvő modern egyházművészet sokkal inkább az egyszerűbb, józanabb protestantizmusnak felel meg, mintsem a katolicizmusnak. Ezért gondolatainkat azzal a reménykedéssel zárjuk, hogy a magyar protestáns egyházak is meg fogják érteni a kor művészetének a szavát, úgyhogy nemsokára a mi részünkről is lehetővé válik egy olyan szép munka kiadása, mint amilyen Jajczay könyve.

Csabai István

Kibédi Varga Sándor: A nemzeti szocialista Németország.
(2. kiad. Bpest, 1938.)

Ha valaki mostanság elfogulatlan szemmel érkezik valamegyik német nagyvárosba, azt okvetlenül megkapja az ott első szempillantásra feltűnő élénk forgalom, az élet pezsgése, díszes felvonulások, vidám kiránduló csoportok és mindenütt a szervezett munka dobogása, építkezések, útjavítások, városrendezés stb. Ezt a hangulatot érzékelteti V. könyvecskéje is. Nem igyekszik a dolgok mélyére hatolni, az élet, a társadalmi lét belső oldalait nem kutatja; egyszerűen bizonyos filozófikus aláfestéssel közli, amit látott és hallott, tapasztalt. Néhány közvetlen szóban elmondja — ez a közvetlen előadó modor, úgylátszik, főoka munkája sikerének — mik a harmadik birodalom eszközei a teljes nemzetegység megvalósítására, mi módon szüntették meg az osztályellentéteket, munkanélküliséget. Beszél az új egységes német lélek kialakulásáról és annak gyakorlati megjelenési formáiról, az „egy szellem és ezer kar“ állapotáról. Érinti a zsidókérdést is, ismerteti az idevonatkozó német felfogást. Általában kimondott szándéka szerint minden kérdésben pártatlan akar maradni, a látottakról objektív leírást adni. Persze ez sohasem lehetséges, innen is onnan is kivesendül a szerző rokonszenve a német nép és hatalmas új megmozdulása iránt. A nemzeti szocialista mozgalmat minden lépésében a németység szabadítójaként tiszteli. Érdekes ebből a szempontból keresztyén egyházakkal szemben való nemzeti szocialista magatartás ismertetése. A keresztyénség „hirdette a felebaráti szeretetet és az emberi méltóság gondolatát, de nem tudta áttüze-

síteni a lelkeket, nem tudta áthidalni a népet szétszaggató mélységeket“. Ezt a feladatot a hitlerizmus ifjúi lelkesedéssel végezte el. „A nemzeti szocializmus magáévá tette azokat a területeket, amelyeket az egyház hosszú időn át magának követelt, de szegényes természetével megtartani nem birt.“ Az egyháznak csak a tempelomok maradtak.

Istványi Géza

Új verskötetek. (Joós Sándor: *Porszemek*. Sopron, 1937. *Karinthy Gábor: Étel és ital*. Bp., 1937. Nyugat-kiad. *Kónya Lajos: Te vagy-e az?* Sopron, 1937. *Tanka János: Szírmok lépcsőjén*. Aba, 1938. *Ternyey Árpád: Halálos szélben*. Bp., 1936. Scholz Testvérek-kiad. *Zalay Fodor Gyula: A zsákhordó dala*. Bp., 1938. Napkelet-kiad.)

Hat magyar lírikus — hat vonás, színfolt a jelen kor irodalma arculatához — hat származásban, életkörülményekben különböző ember húrja rezdülése. Van-e amiben megegyeznek, ami közös vonása mind a hatnak? Legfeltűnőbbben az, hogy menekülnek a formától. A Babits és követői által magasra fejlesztett zeneiség, versszakoknak, soroknak, szavaknak és hangoknak ritmusgazdagsága mintha — az egy Karinthyt kivéve — ismeretlen volna előttük. A versek túlnyomó tömege jambus s ez sokszor szótagrövidítéssel ereszkedővé törik fölöslegesen. A rímelésben mindegyikük pongyola. De néhol megbocsáthatatlanul erőszakolt rímeket találunk.

Tárgyuk a lírai én s ez érdekesen vagy érdektelenül — nagy hullámokat ritkán vetve kis sugarú kört világít be. A magyarság sorskérdései csak ritkán jelennek meg s nem mindig szerencsésen. — Betűrendben kívánunk velük foglalkozni.

Joós Sándor versei a földtől, ekeszarvától elszármazott, a gondot már örökségképpen magával hozó, súlya alatt tovább is vívódó ember kiáltásai, vagy álommá szövődő sóhajai. A költő arca kifelé csupa kemény vonás: az élet-harc teszi azzá, befelé forduló énje szeretetben fogant töretlen hangokkal emlékezik az édesanyjára. A szerelem szívhangjainak melegségét bizonyos okoskodás mérsékeli. Verseinek alaphangja általában szomorkás, de nem kétségbeesett. Nyelvén népies zamat alig érezhető, stílusa ritkán Adyra emlékeztet, igyekszik újat adni, legmegkapóbbak természetes, egyszerű sorai.

Karinthy Gábor versei forrongó belsőnek formában, stílusban, értékben igen különböző kivetítései. Mintha nem találná irányát, útját, sőt mintha más-más emberből törnének föl ezek a fülledt sorok, annyira más-éreseinek kifejezőmódja. Egyik véglete a verizmus: Szinte élvezettel tobzódik az ondort keltő képekben (A disznó, Az anyó és gyermeke), másik a fantasztikum:

sajátos félig mese-, félig álmovilágban jár. Néha a valóság képeiből szó álmiformát (Palota), néha a fantázia segíti elő a reális látásban: elképzelt dolgot ír meg éles megjelenítő erővel (Középkori ballada). A két végletet összekapcsoló nagy út közepén néha csodálatos összhangban tör ki belőle a dallam, egyik — szerintünk — legszebb verse is innen nőtt ki (Vadgesztenyék). Vanak egészen erős versei, de még több versében találunk erős szakaszokat, sorokat. Tehetség; hibái, különösségei ellenére is határozottan tehetség.

Kónya Lajos a bálterem jazz-zenéjén át a magyarok milióinak panaszdalát hallja. Keserűen látja, hogyan pazarolja el a drága faj energiáját (Ima dáridós éjjel). Megérzi a fajok sorsa közötti különbséget: egészen mai szemmel nézi a nyugodt, hittel teljes germán fiút. Finom metszetszerű verseiben a festői látás tompítja az érzelmek közvetlenségét. Hangulatképei közül az opálszemű kedves alakja köré szöttek tűnnek ki.

Tanka János versei legnagyobb részében a falunak, vagy környékének egy-egy részletét szakítja ki képnek. S az akvarellszínek realiztikus rajzába belerejti, hol pillanatnyi hangulatát, hol régi emlékek melegségét. Így sok versének a reális képtartalomon kívül van valamilyen időbeli vonatkozása s valamilyen jövőre ható. Néhol csak sejtetik, hogy a versen túl képe szimbólummá válik. Ezekből a versekből egy fajtáját, hazáját, népét, családját szerető, Isten hívő és szépségekre vágyó ember rokonszenves arcképe bontakozik ki.

Ternyey Árpád városba szakadt, gép-korszakban élő ember, de gyűlölettel néz a gépre (Pumpáló soffőr) és öserejű nosztalgiával kíván a természetbe olvadni (Beolvadás). Néha kétségek fogják el, úgy érzi, hogy „a fák, virágok idegen világok“, reá csak a magány vár, bár hűrként szeretne zengeni a világhegedűn. Legtöbb versében azonban mégis áthatja az erős természetérzés, magát a természet egy részének érzi, egynek 'érzi magát különösen a fákkal (Mint a fák, Reggel, A kertben, Fák közt). Szép kert-hangulatú verseinek is ez az alaphangja, sőt a szerelem húrjai is ezzel az alapérzéssel csengenek egybe.

Zalay Fodor Gyula lírájának uralkodó eleme a reflexió. Foglalkozik az élet kérdéseivel: szerelemmel, gonddal, halállal, magyarságával. Tagadja modernségét, mégis — bár nem szeretik ezt a szót — néha meglepően az. „Vetközz le, édes“ című versében ideális célját verista eszközökkel közelíti meg. Verselésére legerősebben vonatkozik, amit bevezetőként mondtunk.

Szabó Richárd

Rolla Margit: Ezüstharang. (Versek.)

Érdekes egyéniség képe ez a szerény, előkelő verseskönyv. Semmi érzelgősség; néhol kissé modoros, de sohasem kellemetlen páthosz; mély érzés, őszinte rezignáció, egyben eleven élettudat. Az *Ezüstharang* minden dala igaz fájdalomból lett s mégis az életszeretet derűje, a munka, becsület, tisztaság kényes hite mint habkönnyű fehér fátyol hullámszik e versek sötét szövetén. *Rolla Margit* nagy, de néma becsvágyú, magányos lélek, nem akar sehova sem tartozni. Mindez rokonszen vessé teszi könyvét, kiemeli a verseskötetek mai nagy átlagából.

Még gyengébb strófáiban is találni valami érett szépséget, tartalmaz gondolatot. Egy-két nagyobb léleketű versének kompozíciója is figyelmet érdemel már. Általában festői erővel tud írni, szemlélatomást kedveli a dekoratív elemet, a széles, átfogó kereteket. Némely verse finomhímzésű, nehéz rojtokkal ékes szövegekre, mélytónusú falfestményekre emlékeztet.

Mondanivalója: egy nagy élmény, mely heroikus jellemmé edzette. Első komolyabb stációjánál elég még annyit mondanunk róla, hogy fejlődésre képes.

Komjáti Gyula, az Angliában annyiszor méltán ünnepelt (nálunk sem ismeretlen) fiatal művész öt remekszép rézkarccal ékesítette a könyv száz példányát. Hűségesen igazodott a költemények világképéhez, anélkül, hogy pusztán „illusztrációkat” adott volna.

A kötet *Biró Lajos* könyvnyomtató műhelyének ízlését dicséri. A borítékot *Fenyves Sándor* tervezte.

Vajthó László

Új magyar regények. (*Szónyi Zoltán*: Házasság az komoly. Genius-kiad. Bp. 1938. *Posszonyi László*: Üldözni fognak titeket. Révai-kiad. Bp. 1938. *Székely Tibor*: Magányos úriember. Singer és Wolfner-kiad. Bp. 1938.)

Kezdetben vala: Körmendi Ferenc: Budapesti kaland, Földes Jolán: Halászsó macska utcája, Szerb Antal: Utas és holdvilág, vagy még messzebből kezdve a dolgot: A. L. Huxley vagy a modern frivolság. Dos Passos vagy negyven perc alatt a világ körül, s most itt van Szónyi Zoltán regénye.

De ahogy a tudósok mondják, az irodalom szociális jelenség, a könyvhöz olvasó is kell. A háború utáni fejvesztettségben kialakult egy laza, felszín-műveltségű közönség, mely gyökeretlen sznobságában európaiságot szédeleg, távlattalanságában cinikus fölényvel kárpótolja magát, ezeknek íródott Szónyi Zoltán műve.

Erélyes amerikai lány, aki gyáva vőlegényét kergeti Európában, fővárosokon át luxusvonatokon, szemtelen támadóját

knockoutolja, de egy kis romantikáért mindent odaad; Európa minden népének, sőt távolabbi földrészek népeinek is egy-egy képviselője anekdóta-szerű tipizálásban, társadalmi, bölcselmi vagy történelmi körítéssel, s happy end-del az amerikai leányt „bulldog“-szerűen követő megtermett vöröshajú angol javára, mindez a fölényes szellemesség könnyed modorában: ez Szőnyi regénye, s az ismertetett közönség közhely-képzeletvilága s hangja, vagy a „nagyvilág“, ahogy a Színházi Élet-olvasók elképzelik, tökéletes és teljes összeállításban és „kivitelben“. Mintha receptre készült volna a mű. Eddig a színdaraboknál s a regény bizonyos fajainál, mint az alsóbbrendű szerelmi vagy kaland-regény, éreztem ezt a receptszerűséget. Ez a regény a „fentebb“ síkra is átvizsi.

Itt még elégtételt kell adnom Huxleynak: az ő európaisága magas, eszmei s műveltségi Európa, s frivolsága kínból fakad: torz grimasz egy világra, amelyen nem lehet segíteni.

Ugyanaz az „europäer“-hajlandóság van meg Possonyi Lászlóban, mint Szőnyiben, csak magasabb fokon: a francia új-katolikus írók által divatosá tett szellemet igyekszik érvényesíteni. Itt két Európa áll szemben egymással. A Szovjet robotos, racionalis-materialista, szocializált, jelszavas, rendőri, nyomasztó s nyomorgó, kényszerhős világa, s amaz ósdi, romantikus, polgári tétova öreg Európa. A kettő két személyben, egy francia népszövegségi tisztviselőben s egy intelligens orosz munkásnőben csap össze, s a küzdelem mindkettőjük megtisztulását és felemelkedését eredményezi az új-katolicizmus jegyében.

Sajnos, a két világ vonásai a regényben halványak, szétesők. Még a Szovjet képe kezd itt-ott egységessé összeállni s atmoszférát nyerni. Európa csak a főhős, Pierre, elmosódott alakján át szerepel egy pár szólamban. Pierre-ről magáról is csak azt tudjuk, hogy mi a foglalkozása, mit keres Oroszországban, de őt magát alig ismerjük. Már több vonással jelentkezik Lyda, de ő sem tud egyéniesülni, ismerősünkké válni. Még legjobban körvonalazott alak Desszov, a Cseka ügynöke, de ő meg olyan, mintha a Tolnai Világlapja bűnügyi rovatából tanulta volna a mesterségét. A regény megoldása az új-katolicizmusban nem elég szuggesztív, katolicizmusa nem elég mélyről fakad, kissé erőszakolt, deus ex machina-szerű.

A mű legfőbb erénye az előadás elevensége, bár stílusa kissé szürke és suta, de nem szétfolyó, és sohasem lankasztó.

Székely Tibor regénye az Európa-hajszolások után egy kis hazai, budapesti világ. Átlátszó, egyszerű, símafolyású történet. Arról szól, hogy a mai felszines érdeklődésű, rohanó, cselekvő korban a gondolat embere mennyire elhagyatott, magányos. Sipos Géza író hírnevét elborítja testvére, a világbajnok népszerű-

sége, elveszi tőle szerelmét, s végén, mikor apjának egy érdekhajhászó lelkiismeretlen nővel való kalandja miatt, mert tisztán látja a dolgokat, családjával is meghasonlik, teljesen magára marad. A mű végén azért mintha megtalálná „egyensúlyát“, míg öccse dicsősége egy vereséggel szertefoszlik. A mese arányát kisé megbontja, hogy a fő történetre, mint a fagyöngy a fára, ránó az apa szerelmi fellángolásának és hajótörésének epizódja, s jó részt elszívja amattól érdeklődésünket.

A mű pszichológiai regénynek indul, de az író lélektana túlságosan racionális, alakjai csak gondolati életet élnek, azt sem túlságosan magasrendűt és sokoldalút. Ezért van az, hogy egyénítésük kevéssé sikerült, még Gyuri, a világbajnok rajza a legtalálób. Hozzá nem is kellett sok pszichológia.

Az író nyugodt, szenttelen hangon, gördülékenyen adja elő mondanivalóit. Nem siet, de nem is lassú. Az egész regény: közepszer, nem az a bizonyos arany, de nem is teljesen értéktelen.

Tóth Béla

Ignác Rózsa: Rézpénz. (Regény. Bp. Dante-kiadás.)

Aki olvasta az író első regényét: az Anyanyelve magyar-t, az várakozásteljes érdeklődéssel veszi kezébe a Rézpénz-t. Bizonyos, hogy első könyve üdőbb hangú, elevenebb energiájú s egy masszává tömörülőbb, de a Rézpénz szélesebb rétegeket megvilágító, nagyobb perspektívájú regény. Itt is az erdélyi magyarság sorsa az író központi problémája. Tárgyát jól ismeri, több oldalról megvilágítja, eleven kifejező képessége átsegíti a nehézségeken, ura marad tárgyának mindvégig, ha torzóként adja is azt át az olvasónak. A tárgy természetéből következik, hogy elgondolkoztató torzó marad a regény. Az író kortárs szemlélete kihat egy eleven húsdarabot Erdély mai életéből, olyan darabot, mely többfelé ágazó idegekkel kapcsolódott az egész testhez. Lehetetlen, hogy ez a darab befejezett egész legyen, miután a test maga is forrong, alakul szemünk láttára, akár, mint valóságot, akár, mint regénytemát tekintjük.

Többféle szálból szövődik össze Ignác Rózsa regénye. Egyik a mai erdélyi magyar színészet keserves küzdelme, másik a kisebbségi magyar sors anyagi és szociális nehézsége, amelyhez harmadikként járul — mint ennek aláfestője — a szegény havasi románok: marzsinának, ordacsináló esztenások élete, akiket a regáti urak éppen úgy kiuzsoráznak, mint a magyarokat A kis magyar színésznő, a gazdag gentry-családból származó Türje-Szász Klári s a harangöntő-műhelyt nyitó magyar mérnök szerelmében szövődik többé-kevésbé egységes anyaggá a tárgy sokfélesége. Nagyon érdekes része a regénynek a magyar vándorszínész-társulat lobogó fényekkel megvilágított élete, a színészet hőskorát

idéző vándorlása egy piros autóbuszban, az élénk színekkel festett, jellegzetes színészfigurák s maga a főszemély, a kis Szász Klári tehetséges, akarakterős alakja. Sokkal elmosódottabb a mérnök személye s egész szereplése a regényben: tervei, küzdelmei, pénzhamisítási ügye Moganuval, a gazdag román esztenással. Ez a Moganu és édesanyja, a boszorkányhírében álló román asszony, Ignác Rózsa írásának erős fény- és árnyhatásokkal kihozott érdekes alakjai.

A címül választott rézpénz csörgéséből, — melyet a havasi boszorkány átlukasztva összefűzött, — kihallatszik az erdélyi magyarok és románok tárgyilagosan megírt közös sorsküzdelmé a betelepedett, hódító regátiakkal. Az olvasó lelkében tovább hangzó jajkiáltás a regény, az erdélyi magyar művészet és kisebbségi sors megoldatlan problémájának jajszava.

Debreczeny Lili

Színházi Szemle.

Színházaink is alkalmazkodtak az eucharisztikus ünnepekhez. A Magyar Színház Emmet *Lavery* nemrég nagy sikerrel adott darabját újította fel, *Az Úr katonáit*, újból műsorra tűzte Zilahy Lajos híres, ódonzamatú s talán legkiforrottabb színművét, *A szűz és a gödölyét*, a Nemzeti Színház *Calderon* misztériumát, *A nagy világszínházat* hozta színre, a Kamara-Színház *T. S. Eliot Murder in the cathedral* c. drámáját mutatta be, *A hit győzelme* címen, a Pesti Színház *Strindberg Husvét* c. színművét. A Belvárosi Színház egyik népszerű újdonságával, *Orbók Attila Kapu előtt* c. poétikus székely legendáját, a Művész Színház *Paulini Béla Magyar csupajáték* c. látványos zenés, táncos, dalos jeleneteit iktatta az előadások sorába. Dícséretes szándék a maga nemében valamennyi, bár egyik-másik darabnak érettebb színpadi képét is kaphattuk volna, szorgalmasabb próbák és szerencsebb szereposztás révén.

T. S. *Eliot* darabjának történelmi személy, Becket Tamás canterbury érsek a hőse, ki az egyház és az állam harcában végleg szembekerül egykori pártfogójával, II. Henrik királlyal, száműzetéséből visszatérve sem hódol meg a világi hatalomnak, mely az oltár mellett lesújt rá. K. F. Meyer „A szent“ c. regényét kell ismernie annak, aki e történet drámai motívumait keresi. A canterbury asszonyok kórusként fel-felzengő panaszja, a szaporos párbeszéd s „kísértő látomások“ adják, ami a színpadon folyó mozzanatok megértéséhez múlthatatlanul szükséges. A cselekmény elég vontatott, egyházi szónoklat is helyet kap benne, a végső jelenetek viszont nagyon is zsufoltan következnek. *Eliot*

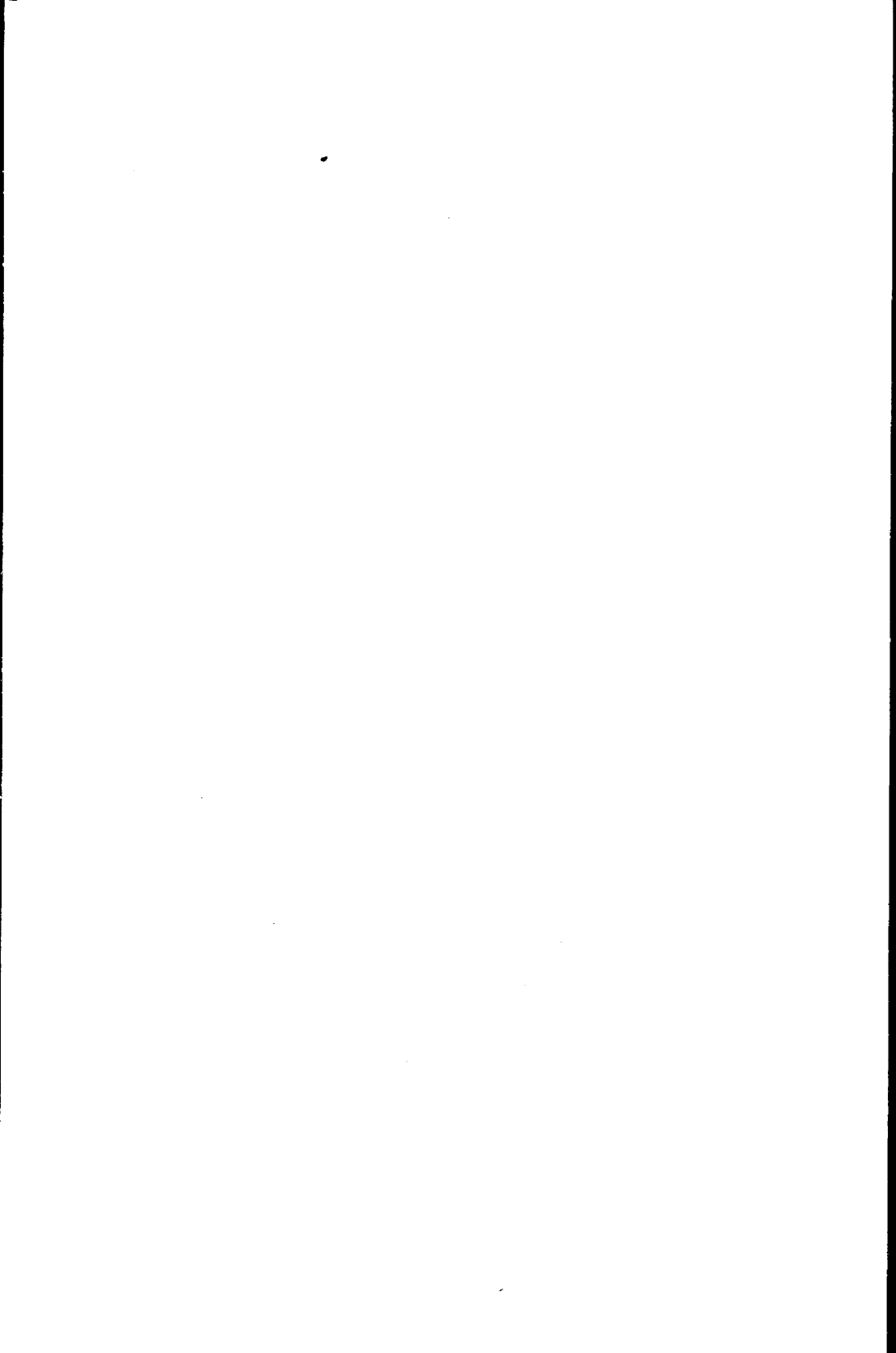
szerecsére alig másfél órára szabta a darab időtartamát. Egyetlen főszereplő van, az érsek. *Lehotay* Árpád egyszerű páthosszal, nagyvonalúan alakítja s drámai lüktetést tud adni lírai természetének. Az összjáték gondosságát tekintve a kis szerepeket is mind meg kellene említenünk, *Abonyi* Tivadar játékmester gondos munkája mellett. *Horváth* János díszletei, *Nagyahtay* P. Teréz jelmezei hatásosan érzékeltetik a változatlanul egy színt, a canterbury székesegyház egyik mellékoltárának környékét, mely a rendezésben túlságosan komor árnyalatot kapott. A darab *Kállay* Miklós szép fordításában került színre.

Calderon misztériumdrámáját Possonyi László „átköltésében” hozták színre. Az eredeti szöveget, sajnos, nem ismerjük, de úgy látszik, *Németh* Antal rendezése nem ejtett el belőle sokat. Nem tartozik a nagy spanyol író jelesebb drámái közé, mégis szerkezetének természetes, ötletes voltával, mély vallásosságával, előkelő szellemiségével ma is kiemelkedik a hasonló irányú darabok közül. Mozzanatai eléggé drámaiak, csak szélesebb, szabadabb keretek közt érvényesülnének igazán. Felséges az író elgondolása: a „Mester” játékot rendez, színtere a föld, szereplői az emberek, s minden szerep érdeme szerint nyer jutalmat. *Abonyi* Géza játssza a Mestert, a legfelsőbb, tizparancsos hangon, közvetlen fenséggel. Igen jó *Petheő* Attila leegyszerűsített királyfigurája. *Kovács* Károly (a gazdag) kivált végső jelenetében talált néhány igazibb hangra. *Lukács* Margit (Bölcsesség) kristálytisztá beszéde, nemes arcéle az előadás egyik értéke. *Szabó* Margit (földanya) szép kiejtésével tűnt fel újból. *Szörényi* Éva (Szépség) szerepének csak egyik részét valósította meg, ártatlanabb önteltséggel, mint kellett volna. A látványos együttesből még *Ungváry* László halálja, *Major* Tamás koldusa, *Hosszu* Zoltán parasztja vált ki. *Farkas* Ferenc kísérőzenéje jól illeszkedik a jelenetekhez, igen szépek *Jaschik* Álmos díszletei, *Nagyahtay* P. Teréz kosztümjei. A fordítás, illetőleg átdolgozás tehetséges műkedvelő munkája; tömör, szépzenésű sorok gyöngye, laza részletekkel váltakoznak.

A *Husvét* c. darabban egy család a börtönbejutott apa szegénységétől sujtva támolyog. Tipikus „strindbergi” vergődés, három felvonáson keresztül. E zaklatott lelkek csupán arra valók, hogy minél erősebb lidércnyomás alatt szenvedjenek; az író hajszolja az alkalmat, hogy sötétbe borítson mindent. Főhőse, akibe egész pesszimizmusát belevitte, a megbélyegzett ember fia, egy fiatal, gögös, nagybecsvágyú tanár üldözési mániában végsőkéig nagyítja a rájuk zuduló veszedelmeket. Végre, mikor a legfélelmeesebb ellenség, az egyik hitelező szinte mesebeli jótékony öreggá válik, aki csak leckéztetni akart, a szorongatott ifjú gyötrelmei az emberi belátás, megalázkodás iskolájában megenyhülnek s a család

fölött kiderül az ég. Nem érdektelen, de könnyen unalomba fuló téma, csak nagyon jó színészeknek való feladat. Sajnos, a kitűnő *Somlay* Arturé az egyetlen számottevő alakítás, a többiek mintha félénkek volnának szerepükkel szemben, s hideg tartózkodással vagy siránkozással, mesterkélt egzaltációval kerülik meg Strindberg nehezen ábrázolható világát. A darabot *Possonyi* László fordította s *Hegedüs* Tibor rendezte gonddal.

Vajthó László

SYLVESTER RT.,
BUDAPEST, XIV.,
GERMINA-ÚT 47

Tel. : 111-008

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ
MAKKAI SÁNDOR

FELELŐS SZERKESZTŐ:
KERECSENYI DÉZSÓ

FŐMUNKATÁRSÁK
PRÖHLE KÁROLY RÉVÉSZ IMRE
TÚRÓCZY ZOLTÁN

T a r t a l o m :

A mi családunk	<i>Makkai Sándor</i>
Mindnyájan (vers)	<i>C. F. Meyer—Br. Podmaniczky Pálné</i>
Egyházi középiskoláink	<i>Túróczy Zoltán</i>
Kazinczy és a „kálvinista Róma“	<i>Révész Imre</i>
A debreceni református kollégium	<i>Soós Béla</i>
Kölcsey szelleméhez (vers)	<i>Gulyás Pál</i>
Kölcsey iróniája	<i>Halász Gábor</i>
A magyar rádió prózai műsora	<i>Cs. Szabó László</i>
Németh László regényei	<i>Juhász Géza</i>

Kritikai Szemle

XLVII. ÉVF. 9—10. SZ. 1938. SZEPTEMBER—OKTÓBER

Ára 2 pengő.

Budapest.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása.

KRITIKAI SZEMLE

INCZE GABOR: Zsigmond Ferenc: A debreceni református kollégium	— 467
JOÓ TIBOR: Deér József: Pogány magyarság, keresztény magyarság	— 468
BENKÓ ISTVÁN: Gróf Tisza István képviselőházi beszédei	— — — — 471
CSABAI ISTVÁN: Schürer—Wiese: Deutsche Kunst in der Zips	— — — — 474
LOSONCZI ZOLTAN: Papp István: Finnország	— — — — — 476
SZABÓ RICHÁRD: Vasadyné Nagy Szeréna: Hárfa lettem	— — — — 477
HENCZE BÉLA: Új erdélyi antológia	— — — — — 478
SZILADY ZOLTAN: Halász Gyula: Édes anyanyelvünk	— — — — — 480

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, folyóirat-cserepéldányokat, könyveket a következő címre kell küldeni: Kerecsényi Dezső szerkesztő, Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1. Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

A mi családunk

— Előadás a magyar reformátusok debreceni világgyűlésén,
1938. augusztus 23-án. —

Ha egy régóta és nagy messzeségekbe szétszórt népes család tagjainak, — az életben talán csak egyszer, — megadatik a találkozás csodálatos alkalmá, lelkük mélyéig ható izgalommal keresik egymás areulatán a közös ősi vonásokat, melyek eredetük és lényük egységére mutatnak.

Mindnyájan, akik itt lehetünk, megrendült lélekkel érezzük át, hogy a Mindenható Isten kegyelméből mi is egy ilyen találkozás részesei vagyunk. Krisztus magyar református családjá sereglett ma itt össze, ritka, boldog testvéri találkozásra. Ritka és rendkívüli esemény ez, hiszen a mi családunk nem egyéb, mint egy nagy szörvány, mely országok és világrészek roppant távolságaiba ágazik szét. S valóban boldogító esemény, mert ez a viharvert zarándoksereg a vér és hit szerint való édes testvéreknek gyülekezete.

Természetes tehát, hogy mi is, egymás arcába nézve, mély lelki izgalommal kutatjuk eltéphetetlen egységünk bizonyosságait, az ősi közös családi vonásokat.

Mi a magyar református lélek és hivatás lényege? Erre a kérdésre keressük a feleletet, mert ünneplésünk legfőbb célja a magunk egységes lelki arcának meglátása, hogy ez az arc tündököljön majd előttünk örök emlékeztetőül és örök biztatóul, szerteszét a nagy világban, ahol egymástól távol élünk és küzködünk.

Mindenekelőtt arra kell ráismernünk, hogy mi ezt az egységes lelki arcot, mint őseinktől kapott örökségünket, hordozzuk. A legmélyebb és legerősebb kapocs közöttünk a történelem, a múlt. Minden magyar református ember a vérben, az idegeiben, a csontjaiban hordozza ezt az örökséget, melyet végzetnek kellene neveznünk, ha nem volna rendeltetés. Végzetnek, mert lelki arcunkra a múlt viharos fellegeinek sötét árnyéka borul. A tekintet fátyolos mélyén, a homlok komor redőjében, a száj keserű ráncában felejthetetlen szenvedések emléke sötétlik. Erről az arcról sohase lehet letörölni a börtönök és gályák árnyékát s ez a családi bélyeg marad örökre az a legfeltűnőbb jel, amiről az örök mártírság közösségének tagjai egymásra ismernek. Krisztus magyar református családjának a szenvedés történelmi osztályrésze. Sokan azt hiszik, hogy ez külső adottságoknak, események véletlen találkozásának következménye s mint ilyen, elmúlt vagy elmúlhatik.

Családi önmegismerésünk első feltétele az, hogy ezt a felü-

letes és téves gondolatot elvessük magunktól. A mult velünk él és jelenné, majd jövővé válik. Így kell lennie, mert szenvedéseink oka nem külső körülményekben, hanem hivatásunk sajátosságában rejlik. Ha ezt a hivatást felismertük, vállaltuk és gyakoroljuk: az önmagunkhoz való hűség mindig egyet fog jelenteni azzal, hogy felvesszük az Úr szenvedő szolgájának keresztjét.

Mi az a hivatás, melyre a magyar reformátusság a multban vállalkozott s melyet családi örökségül reánk hagyott? A magyar sors összefonása az evangéliumi keresztyénséggel. És mit jelent ez? Egy külső szabadságát imádó nemzettel megismertetni azt az igazságot, mely egyedül tehet szabaddá, a lélek belső, örök igazságát. Egy porhoz és vérhez láncolt népet lélekben és igazságban való istentiszteletre nevelni. Igaz hit által Krisztusba oltani a vad vesszőt, hogy a háládatosság gyümölcsét teremje. Egyszóval: szent, lelki nemzetet formálni, amelyik önmagában múlja felül és győzi le végzetét!

Akinek ez a hivatása és erre vállalkozott, az mi egyebet várhat a világtól, mint örök kisebbséget és örök vértanúságot?

Tudnunk és vállalnunk kell tehát, hogy a szenvedés hivatásunkkal együtt adott örökségünk, multunk letörülhetetlen családi bélyege, lelki közösségünk kristályosító fonala s ma is, a világ magyar reformátusainak ezen a találkozásán a legfőbb, legalapvetőbb feltétele annak, hogy elválaszthatatlan egységünket igazán átérezhessük.

De vajjon kívánatos-e, hogy ezt a boldog családi találkozót a szenvedés jegyébe állítsuk? Nem válik-e ezáltal a csüggedés, lemondás, önfeladás fegyverletételévé, holott a további küzdelmekre való felszerelés és bátorítás alkalmául kellene szolgálnia?

Olyan kérdés ez, mellyel csak az Úr szenvedő szolgájának hivatástudatával nézhetünk szembe. Ez a hivatástudat azt parancsolja, hogy minden önámítás nélkül vessünk számot a tényekkel s az erő és vigasztalás forrását ne önmagunkban, hanem egyedül Isten akaratában keressük.

Ime, ha Krisztus magyar református családjának jelenlegi világhelyzetét elfogulatlan őszinteséggel szemléljük, be kell látnunk, hogy az minden tekintetben multunk vetülete, megisméltődése, következménye.

Isten Igéje félreérthetetlen világossággal szól hozzánk és nekünk, éppen erre a családi alkalomra: „Tekintsétek csak a ti hivatástokat, atyámfiai, hogy nem sokan hivatottok bölcsék test szerint, nem sokan hatalmasok, nem sokan nemesek“. (I. Kor. 1, 26.)

A valóság tehát, Isten Igéjének tükrében is ez: emberileg nézve, a világ szerint a mi családi közösségünk, bárhol is éljenek tagjai, óriási többségében a szegények, kicsinyek, jelentéktelenek tömege. Ezért is szórta úgy szét az idők irgalmatlan szélvész.

Krisztus magyar református családjának még itteni törzse is, annál inkább tördelt ágai, elfujt levelei, árván, társtalanul, örök kisebbségben élnek e világon. Külsőleg látható képünk azt mutatja, hogy mi vagyunk a világ legnagyobb keresztyén szórványosa s hogy ennél fogva sehol, még saját hazánkban sem lehetünk döntő tényezője a világszerinti közéletnek. Ez a kép még szív-szorítóbbá válik, ha az uralkodóvá váló korszellem keretébe állítjuk. A tömeg, a gép, az erőszak e rettenetes korában láthatólag minden nélkülünk és ellenünk történik, hitünk halk lélekezése, szeretetünk hűnyó parazsa elenyészik a viharfúvó óriások lélekoltó szélvészében. Igen, ilyen a mi jelenlegi képünk, ez a mi szemmel látható világhelyzetünk. A tények kérlelheteretlenül bizonyítják, hogy mindaz, ami külsőleg egy családdá tesz minket, egyúttal pusztulásunkat hirdeti.

És mégis, családi találkozásunk nem az önlemondás, hanem a felemelkedés áldott erőforrása lesz, ha valóban az Úr szenedő szolgáljaként nézzük és értjük meg az idők jeleit.

Mert mi mégsem a láthatókra nézünk, hanem a láthatatlanokra, mert a láthatók ideig valók, a láthatatlanok pedig örökkévalók. (II. Kor. 4., 18.)

Nekünk, magyar reformátusoknak van egy belső, örök arcunk is, mely kiolthatatlan reménységet sugároz s a küldetés győzhetetlen hitét árasztja magából. Szétszórtság és kicsiség, árvaság és jelentéktelenség, hatalom és erőszak halálos fenyegetése csak annak végzetes, aki végzetnek látja s átokként veszi magára. De a mustár mag nem így temetkezik a rothasztó földbe, a kovász nem így vegyül a tészta fullasztó tömegébe. Ellenkezőleg: a halálos szorongattatás az, ami csodálatos belső erőket szabadít fel belőlük.

A mi lelki családunknak is van ilyen rejtett erőforrása: a teremtő Isten örök célgondolata, melyet felőlünk gondolt s lelkünk mélyén elültetett. Evangéliumi örökségünk, evangélium által megszentelt nemzeti hagyományaink a jövő csodálatos erőtenyezőjévé tehetnek minket ennek az isteni célgondolatnak szolgálatában, ha együtt, egységesen, igazán kifejtjük és megvalósítjuk önmagunkat.

Krisztus szenedő magyar református családja lélekben erős és boldog család lesz, ha felismeri a történelem és a jelen tükrében egyaránt elrejtett igazi és egyedül értékes családi vonását, egységének győzedelmes jegyét: Krisztus arcát a maga múlandó vonásai mögött.

Csodálatos, de úgy van, hogy éppen szétszórtságunk emberileg lesújtó ténye az, amiben kinyilvánul Krisztus velünk való örök akarata: „Lésztek nékem tanúim a földnek mind végső határáig“ (Ap. Csel. 1., 8.)

Felül az emberi határokon és korlátokon, a kényszerűség és

sors vasgyűrűjén a magyar reformátusság többé nem szórvány, hanem egyetlen test: Krisztus testében, az élő, lelki Anyaszent-egyházban. Ez a nagyszerű egység nem valami álmokép, nem is emberi erőfeszítéssel még ezután megvalósítandó feladat. Ez az egység készen van az Úr örök eleveelrendelésében és Krisztus megváltói művében, — nekünk csak rá kell ismernünk hitünk szemével s háládatosságunk forró ölelésével szívünkre kell szorítanunk.

Ugyanazon lelki testben, Krisztus igaz egyházában áttérjedni a világon, óceánok és vámsorompók, békediktátumok és szuronyerdők, emberi hazugságok és megalázások felett, ugyanabban az ősi, tiszta evangéliumi hitben, ugyanabban az áldott szeretetszolgálatban Krisztus tanúinak láncává válni a föld egyik végétől a másikig: íme az a nagyszerű hivatás, az az isteni mandátum, melyet Krisztus magyar református családja, a világon szétszórt kicsinyek és szegények közössége megvalósíthat és megvalósítani rendeltetett.

Van egy olyan magyar jövődő, melynek a mi családunk a legküldetésesebb tényezője: elválasztottságunk Isteni előjogánál fogva szabad nekünk hívó magyar szívünkkel a jobb világ kovászának lenni minden országokban és népek között, ahova szét-szórattunk.

Magyar református világgyűlés ünneplő gyülekezete, megérted-e most az Úr Igéjét: „Kevés az, hogy nékem szolgám légy, a Jákób nemzetségének megépítésére és Izráel megszabadultjainak visszahozására: sőt a népeknek is világosságul adtalak, hogy üdvöm a föld végéig terjedjen.“ (Ésaiás 49, 6.) Ha Isten Szentlelke által ez a keresztyén magyar hivatástudat lángragyúl most ünneplő lelketekben: a debreceni világgyűlésből csodálatos magyar pünkösd virágozik ki, a „nyelveket egyező hit“ magyar bizonyosságtétele hárommillió kétszázezer magyar református lélek és sokezer magyar református gyülekezet életén keresztül, az egész világ számára.

Igaz, úgy látszik, hogy a világ ismét vérre szomjúhozik. Az ember, akinek kétezer éve hirdetik a békesség és szeretet Igéjét, olyan háborúra fegyverkezik, melynek rémképe egy egyetemes öngyilkosság borzadályát ébreszti bennünk. Mi, a Biblia népe azonban tudjuk, hogy ez az iszonyatos látszat ördögi hazugság, mert „a teremtett világ sóvárogva várja az Isten fiainak megjelenését“. (Rom. 8., 19.) Ez az Ige a mi ébresztő harsonánk, a mi életünk titkának megfejtése, a mi szenvedő családunk dicsőséges jövődjének ígérete. Állami és politikai egységünket darabokra törték, régi hazánk földjének kétharmadrészen idegennek bélyegeznek, megmaradt országunkban kisebbség vagyunk, a világ minden táján jövevények és zsellérek kenyereét esszük: de

Krisztus magyar református egyházában, lélekben és igazságban mi lehetünk és mi is legyünk az evangéliumi ember tiltakozó, figyelmeztető és vigasztaló megjelenése az önmagát halálra marcangoló humánus világában.

Szabad-e ilyen hivatásról és jövődőről beszélni — nekünk? Nem vakmerőség, hiú ábrándozás, istenkisértés-e ez a szó a porbólvett emberek közt is porszemek részéről?

Emberileg igen. Tőlünk, nekünk lehetetlen. De „minden lehetséges a hívőnek“. És nekünk, akiknek e világban csak a hit kockázata maradt, csupán egyetlen sikoltásunk törhet a halál ellen a Krisztus Triumfator szívéhez: „Hiszek Uram, légy segítségül az én hitelenségemnek!“ (Márk. 9., 23—24.) Krisztus magyar református családja, ha élni akarsz, ha nem akarsz árulója lenni önmagadnak, akkor csak hős lehetsz, ki a legnagyobbra tör: Isten Szentlelkével jelenvalóvá teszi Krisztust a maga életének áldozatában!

...És itt minden erről a hősi nagyratörésről, erről a boldog áldozatról beszél. Családi találkozóink sajátos színét és jellegét éppen az adja meg, hogy Debrecenben tartjuk, a magyar református világ közepén, az ősi családi tűzhely mellett.

Debrecen a magyar puszta gyönyörű bokrétaja, de igazi szépségét az a mennyei szín és illat adja meg, melyet a tövisek között nyiló liliom, a magyar református Anyaszentegyház sugároz és áraszt belőle. Nem is az, ami látható, hanem a tűnő árnyak mögött győzedelmesen pompázó lelki virág: a magyar kálvinizmus négyszázados, örökifjú szelleme.

Ez a szellem beszél most hozzánk a hit halálos kockázatáról, mellyel a földre tiport, bujdosóvá tett, halálrasebzett magyar népből lelki nemzetet nevelt, a szenvedések hősiek vállalásáról, mellyel a maradékot vérben, tűzben, elnyomásban, nyomorúságban magyarnak és keresztényennek megtartotta a jövő számára. A lehetetlenről, mely Isten Lelke által lehetségessé vált.

Ezt a szellemet testesíti meg most előttünk a jubiláló négyszázéztendő Kollégium, a lelki, szellemi, erkölcsi kincseknek ez a kiapadhatatlan bőségszaruja, mely a magyar történelem könny- és vérfolyamába annyi balzsamot és életelixirt ontott bele gyermekeinek szívére és értelmére, jellemére és áldozatán keresztül.

A Kollégium az, aki mint egy óriási mágnes, mint egy sugárzó anyaszív, a világ minden tájékáról idehúzta magához a magyar református lélek csöppjeit és szemecskéit. Úgy záródkoltunk ma hozzá a nagy szelek felől, mint a mi eltéphetetlen lelki egységünk kifejezőjéhez. Az ő anyai karjainak ölelésében ismerünk egymásra, mint testvérek.

Ebben a felismerésben mit is tehetnénk mást, minthogy megrendült szívvel, boldog önátadással, Isten Kegyelmeiben bizakodva

vállaljuk a keresztet s elinduljunk rendeltetésünk pályáján, örvendetes izenetet vinni a világnak Krisztusról, aki meggyőzte a világot!

Krisztus magyar református családja: vidd magaddal szívedben Debrecen ősi egyházának és kollégiumának, a te családi tűzhelyednek feledhetetlen képét a küzdelembe, mely országok és világrészek távolában vár reád s a Zászlós Bárány vezérlete alatt vívd meg harcodat a világ jobb jövőjéért, örökre egy maradván Benne és Altala, életben, halálban, feltámadásban!

Makkai Sándor

Mindnyájan

C. F. Meyer.

*A Lélek így szólt: Nézz föl! Szenderegtem.
A Jézust láttam fényes fellegekben.
Csodás jelentést adva a kenyérnek,
Most törte a tizenkettőnek épp' meg.
Fejük fölött kitárt két karral állt ott,
Szívére vonni vágyva a világot.*

*A Lélek így szólt: Nézz föl! S íme láttam:
Sokan részt vesznek már a lakomában.
És egyre újabb asztalok terültek,
Melléjük újabb ezrek települtek,
De meghivatlan gyászalokok ezre
Gubbasztott még ott szürke ködbe vesző.*

*A Lélek így szólt: Nézz föl! S íme látok
Kéklő derűn végtelen lakomát ott.
Buzogva tört elő az élet árja,
Nem nyúlt ki ott egy csésze sem hiába,
Kévékre dőlt a nép a dús mezőben,
Nem volt üres hely s nem volt éhező sem.*

Fordította: Br. Podmaniczky Pálné

Egyházi középiskoláink

Az iskola év elején vagyunk. Az érdeklődés homlokterébe újra odakerül az iskola. Gyermek, szülők, tanítók, tanárok, hatóságok, lakásadók, kereskedők mind róla beszélnek. Én is róla beszélgetek. Csak úgy magamban, magamnak, mint aki morfondírozik.

Aki a magyar protestáns iskolákat világvizonylatban figyeli és jellegzetes vonásait keresi, hamar rájön arra, hogy a magyar protestáns iskolák az iskola iskolái. Külföldieknek is legtöbbször ez szúr először szembe. Aligha van még egy protestáns iskola a világon, amelynek a szemében és számára olyan fontos lenne az iskola, mint a magyar protestáns iskolák.

Aki kételkedik ebben, gondolja végig a következő tényeket: Sokkal több az iskolánk, mint a templomunk. Igaz ugyan, hogy sok helyen az iskola istentiszteleti hely is, ennek a ténynek erőltető hatása azonban rögtön összezsugorodik, mielőtt azt kezdjük el számítani, hogy az egyházi épületek, templomok és iskolák hány órán át állanak hetenkint a kultúra és hány órát a szorosán vett egyházi munka, a kutusz és az Isten szolgálatában.

Sokkal több a tanerőnk, mint a lelkészünk.

Sokkal több pénzt áldoz az iskola a kulturális, mint a szorosán vett lelki munkára. Ha az egyházi költségvetésekből leütjük azokat a tételeket, amelyek az iskola önfenntartó munkájának biztosítását célozzák, tehát a létbiztosító tételeket, egyszerűen nyilvánvaló lesz, hogy mennyivel kevesebb jut a lelki munkára, mint a kultúra szolgálatára. Figyelembe sem véve az állami támogatásokat!

Ezek a tények világosan mutatják, hogy a magyar protestáns iskolák iskolapolitikájában nemcsak a történelmi múlt továbbcsorduló ereje dolgozik, hanem elvi meggyőződés is. Nemcsak azért tartanak fenn iskolákat, mert valamikor egy adott történelmi helyzetben rá voltak kényszerítve a felállításukra s most nem akarnak megszentelt hagyományok ellen vétetni, örökségek tékozlójának látszani, hanem azért is, mert az iskolai munkában az iskola egyik feladatát, néha a jelek, beszélő tények szerint egyik főfeladatát látják. Különösen szembejön mindez akkor, ha megfigyeljük a gazdag állam és a szegény iskola versenytartását az iskolapolitikában. Nem akarunk lemaradni sem épület, sem felszerelés, sem pedagógiai modernség, sem eredmény szempontjából. Nem mellékes számunkra az, hogy milyenek az iskoláink.

Ez az egyházi iskolapolitika egy világszerte dúló ellenszél-

lel küzd. Mindenfelé megfigyelhető az a jelenség, hogy az állam monopolizálni akarja az iskolákat. Minél totálisabb az állam, annál totálisabban. Hogy nálunk még nem tört ki az egyházi iskolákat elsöprő vihar, annak könnyű megtalálni a magyarázatát.

Az egyházi iskolatípus megtűrése jó üzlet az államnak. Minden államszegély ellenére is még mindig tekintélyes az az összeg, amit az egyházak áldoznak iskolai célokra. Az állam anyagi érdeke tehát ennek a mai állapotnak a megtűrését teszi kívánatossá.

Azután az egyház ma még hatalom nálunk. Legalább is látszólag nagy tömegek felett rendelkezik. Én ugyan kétlem, hogy kenyértörés esetén ugyanezeket a tömegeket vezényelni fogja tudni a papság, mert Ausztriában is máról-holnapra eltűntek a róm. kat. tömegek, újból igazolva azt az igazságot, hogy tömegeket csak belső feszítő erők tudnak összetartani, nem pedig kívülről alkalmazott nyomás... ma még azonban az a helyzet, hogy az állam kockázatosnak láthatja ezt a hatalmi mérkőzést. Minden hatalom csak addig tart, míg kudarcot nem vall. Nem jó tehát vele kísérletezni!

A mai magyar államnak elvi okai is vannak arra, hogy így viselkedik. Amíg történelmi, alkotmányos, jogfolytonossági állásponton áll, addig természetes, hogy nem konfiskálhat szerzett s törvényben biztosított jogokat. Amíg a magántulajdon elvén áll, addig nem sajtáthat ki amúgy is a köz szolgálatában álló magántulajdonokat.

De meg fölösleges is, hiszen az egyház szolgálai módon alárendeli magát az állam iskolapolitikájának s hűségesen szolgálja és kiszolgálja azt.

Természetes, hogy az olyan összetételű és gondolkodású államban, mint ma a miénk, lelki gátlások vannak az egyházi-iskola-ellenes világaramlattal szemben, de az is természetes, hogy mindebből semmit sem érez ugyanaz az állam, mihelyt más lesz a gondolkodása és a célkitűzése.

Elgondolkoztató tények beszélnek azonban arról, hogy még ilyen államban is, mint a miénk, mily sok van az iskolaügy monopolizálására való hajlamból. Gondoljunk csak például az iskolák uniformizálására való törekvésre, mely azt szeretné, ha az azonos típusú iskolák között legfeljebb a kataszteri birtokív s az iskola homlokzatának felírásában lenne különbség. Gondoljunk továbbá az állam rendelkezési jogának egyre nagyobb kiépítésére. Ma már sok állami iskolai hatóság még azt is fölöslegesnek tartja, hogy megtartsa a hivatalos egyházi utat. Már a papír-autonómia is sok némelyek szemében s az egyházi hatóságok közvetítésével való vezetés is túlkörülményes, egyszerűen rendelkeznek tehát, rólunk, nélkülünk. Különösen megdöbbentők azonban azok a tények, amelyek már egészen elevenbe vágnek: törpeisko-

lák beszüntetése, a testneveléssel kapcsolatosan a hittani óraszám megállapítása, segédtanítói minősítés, a jogakadémiák, most pedig a tanítóképzők csökkentése.

Ilyen körülmények között önkénytelenül felvetődik két kérdés: kell-e és érdemes-e nekünk, mint egyháznak, egyházi iskolákat fenntartani? Veszedelmes gondolat, de hát morfondírozó ember magában s magának olyan gondolatokat is el szokott mondani, amiket máskor maga is eleve elutasít.

Szűkítsük le most gondolatainkat a középiskolákra, mert az elemi iskolák külön kérdéskomplexumot alkotnak.

Az első kérdésre határozott nemmel felelek. Az egyháznak nem kell iskolákat fenntartania. Nem lényegéből folyó szerves munka ez. Idegen munkaterület a számára. Nem erre rendeltetett. Aki ezen az elvi állásponton megbotránkozik, az még nem tudja, hogy az Írás szerint Isten mire rendelte az egyházat, s még nem figyelte meg, hogy hány virágzó egyház megvan iskola nélkül. Az egyházat lényege és rendeltetése nem kötelezi a kultúra illetén szolgálatára. Ez lehet áldott mellékterméke, de semmiképpen sem elsőrendű életjelensége.

A második kérdésre már nehezebb megfelelni.

Az államnak minden esetre érdemes az egyházi középiskolák fenntartása. Erről már szoltunk.

Érdemes a nemzetnek is. Gondoljunk csak arra, hogy a protestáns középiskolák a magyar nemzeti gondolatnak milyen melegágyai voltak.

Erdemes a tudománynak is. A középiskolai tanulmányi versenyek azt mutatják, hogy az egyházi iskolák s köztük ép a protestánsok is, nemcsak, hogy megállják a versenyt az állami középiskolákkal, hanem még sok esetben felül is múlják azokat. Ezenkívül azt a tényt, hogy a közoktatás decentralizálása alkalmával szervezett és nagy közoktatásügyi hatalmat jelentő tanterületi főigazgatói állások nagyrészt szerzetesekkel, tehát egyházi középiskolai szakférfiakkal töltötték be, talán szabad ebben a vonatkozásban nemcsak róm. kat. akciónak, hanem az egyházi középiskolák munkája elismerésének is tekinteni.

De hát érdemes-e fenntartani középiskolát az egyháznak, közelebről egy protestáns egyháznak? A kérdés mérlegserpenyőjébe csak egy közismert tényt dobok bele: az intelligencia elegyháziatlanodását. Általános a panasz, hogy az intelligencia közönyös az egyház iránt. Egyáltalában nem, vagy csak ritkán jár templomba. A hétvégi kirándulás, a vadászat, vagy az ágy fontosabb neki, mint az istentisztelet. Ha elmegy templomba, akkor is sokszor csak azért teszi, hogy az ünnepélyes alkalom „fényét emelje“. Nem él benne a gyülekezet kultikus közösségében.

Közönyét minden üres templompadnál pontosabban méri le

a reverzális statisztika. Mindenki, aki benne él ebben a harcban, tudja jól, hogy — tisztelet a kivételnek — az intelligencia mindig könnyebben engedi át gyermekei vallását, mint az úgynevezett egyszerű nép. Akármennyire szepítjük, nem lehet ezt teljesen megmagyarázni az intelligens emberben nagyobb mértékben meg-lévő „humánus gondolkodással“, bizony döntő tényező ebben a kérdésben a közöny. Neki nem fontos az egyházi hovatartozás.

Különösen megdöbbentő módon hozta felszínre az intelli-gencia közönyét az oxfordi csoportmozgalom, amely nyilvánvalóvá tette, hogy az intelligenciában is mennyi vágy van a vált-ság után, de azt is, hogy mennyire nem várnak megoldást kér-déseikre az egyháztól.

Ennek a helyzetnek az ítélete alól nem lehet felmenteni az egyházi középiskolákat. Nem lehet minden felelősséget a vallás-tanításra tolni, mert az egyház nem csak vallástanítást végeztet, hanem egész iskolát is tart fenn azért, hogy magának egyházhű intelligenciát neveljen. Még súlyosabbá válik a kérdés, ha azt kérdezzük, hogy érdemes-e egyházi középiskolákat fenntartani az egyház Urának, a Krisztusnak szempontjából. Ezek az eredmé-nyek lemérhetetlenek ugyan, de félek, nem lesz sok azoknak száma, akik az örökkévalóságban az üdvösségüket munkáló esz-közökért hálát adva az egyházi középiskoláért is fogják magasz-talni az Urat.

Az a benyomásom általában, hogy egyházi középiskoláink kiválóak, de nem a maguk nemében. Minden megvan bennük, csak ép az a többlet hiányzik vagy gyengén érvényesül, amiért érdemes volna az egyháznak fenntartani őket, ami egyedül teszi létjogosulttá őket.

Mi lehet ennek az oka?

Talán kisebbségi sorsunk alakította jellemünk akadályozza iskoláink egyházi jellegének erőteljesebb kidomborítását. Kisebbségi sorsunk simulékony diplomatákká formált s nem egy eszme fanatikus előharcosaivá. Magyaráztatnak magyarázat, de hát a fordítottjára is van elég példa.

Talán a növendékeink felekezeti statisztikája hozta magával mindezt. Középiskoláink nagy részében tekintélyes a másvallású növendékek létszáma, néhol még többségben is vannak s az ezekre való tekintet kiemelte az iskola összetételéből az egyházi vonat-kozást és betokozta a vallásóra keretébe. Végig szoktam olvasni az értesítőkből az évközi írásbeli és érettségi tételeket. Ritkán ta-lálok olyanra, amiből az iskola egyházi jellegére következtetni lehetne. Magyaráztatnak ez is magyarázat, de nem mentség. Le-hetne ezt a helyzetet Istentől adott drága missziói alkalomnak is tekinteni, aminthogy vannak is iskolák, ahol egyszerűen arra az álláspontra helyezkednek, hogy mindenki, aki egy egyházi közép-

iskolába beiratkozik, tudja jól, hová iratkozott be. Az egyik róm. kat. tanítónőképzőben például a mult képesítő írásbeli tétele a prot. növendékek számára is az eucharisztikus kongresszus volt.

Talán tanáraink lelki struktúrája az oka, akik — tisztelet a kivételeknek — legtöbbszörre egy évtizeddel elmaradtak lelki élet tekintetében a mától. Ebben is áll az, hogy az iskolának ép hivatása következtében az a kísértése, hogy csak a történet kategóriájában éljen s megvárja, míg a ma történelemmé válva ér hozzá. Tanáraink nagy része a századeleji kultúrprotestantizmus emlőjén nevelkedett fel s ma is azt képviseli.

Ezt mutatja elszekularizált életük. Isten, a vallás s az egyház elkülöníthető életterület a számukra, melytől függetleníthető az élet többi területe.

Ezt mutatja az egész munkacélkitűzésük. A felvilágosodás korának állampolgár-ideálja, a kultúrprotestantizmus homo sapiens-ideálja és a nacionalizmus jóhazafi-ideálja keveréke az az ember-típus, amelyiket egyházi középiskoláink lombikjaiban ki szeretnének termelni. Hogy valaki Krisztusban megkegyelmezett bűnös, Isten embere legyen, az a legtöbbnek túlmegy az érdeklődési és a köteleesség-körén.

Különösképen ezt mutatja azonban egyházi középiskoláink egész pedagógiai rendszere. A — hála Istennek — letűnőben levő theologia szerint, ki akarják nevelni a gyermekből a „jó ember“-t. Ez a régi racionalizmus útja, mely azt hiszi, hogy valakit rá lehet beszélni a keresztyénségre s hogy a jó tudása elég a jó cselekvéséhez. Ez a római katolicizmus útja, mely ismer egy felfelé haladó vonalat a természettől a szentségig, a teremtéstől a megváltáshoz, amelyben a megváltás nem törés és a teremtés vége, hanem annak teljességre jutása, mely beszél ugyan Isten kegyelméről, de az nála csak orvosság és erő a beteg és elerőtlenedett ó-ember számára. Ez a törvény útja, mely evangéliumot csinál a törvényből és törvényt az evangéliumból. Ez a régi erkölcsi evolúciót hirdető önváltás útja, ahol Krisztus keresztyének ellenségei nevelkednek. Mert ha az életben szükséges döntések akaratí erőfeszítéssel, vagy nevelői munka révén elérhetőek, minek akkor a keresztyén? Ez az egész nevelési rendszer tehát egy biblia-ellenes anthropológián épül fel, mely elfelejti, hogy az ember, úgy amint van, a halál állapotában van, amelyből csak Isten ígéje, Isten teremtő szava szólítására kelhet fel, mint új teremtés. Ez a nevelési rendszer halottöltöztető. Imádságra kényszerít össze kezeket a koporsóban s ájtatos könyvet nyom beléjük, s azt állítja róluk, hogy keresztyének. Hol van ebből a nevelési rendszerből a keresztyénné nevelés lehetetlensége fölötti döbbenet, a növendékekért való imádkozás belső kényszere és az Isten ígéjének a döntés kényszerével és lehetőségével való odaállítása?

Túróczy Zoltán: Egyházi középiskoláink

Azt hiszem, nem sok tanárunk merne ezekből a kérdésekből csak arra az egyre is őszintén igennel felelni: Szoktál-e imádkozni a tanítványaidért?

Tanáraink mentségére meg kell azonban őszintén mondanunk, hogy az egész egyházi közvélemény is vétkes azért, hogy ők ilyenek. Ilyen a többség is. Hiszen az egyház is úgy szokott beszélni iskoláiról, mint veteményes kertjéről.

És mégis azt mondom, hogy érdemes fenntartani az egyházaknak, mint ilyeneknek, középiskolákat. Áldott lehetőség van bennük elrejtve. Megépített meder ez, amelyben most kevés csergezik az élet vizéből, de amelyikben csodák történhetnek, ha felfakadnak a belső források.

Nagyon kérek mindenkit, ne értse félre mindezt. Nem tanulmány ez, csak őszinte töprengés. Nem árt, ha néha az ember őszintén elmondja, amit gondolt.

Nem is vádbeszéd ez. Aki írta, nagyon szereti az egyházi középiskolákat. Ezért is írta. Nem ellenük, hanem az érdekükben.

Aki írta, maga örülne legjobban, ha valamiben nem volna igaza és maga is buzgón imádkozik azért, hogy érdemes legyen az Istennek és az egyháznak egyházi középiskolát fenntartani.

Túróczy Zoltán

Kazinczy és a „kálvinista Róma“

„Scheltworte werden zuweilen zu Ehrenworten, wenn der Gescholtene sie sich zueignet, weil er spürt, dass das an ihm Getadelte mit dem Besten, was er zu geben vermag, zusammenhängt“.

Meinecke Fr.: Die Entstehung des Historismus. München-Berlin, 1936. I. 2. lap.

Néhány évvel ezelőtt kimutattam, hogy Debrecennek a mai magyar, különösen persze a református magyar köztudatba, úgy látszik, már kiirthatatlanul belérögződött „kálvinista Róma“ elnevezése egy kétszeres csúfolódásból állott elő. Csúfnév volt eredetileg maga a „kálvinista“ jelző is és még nagyobb csúfondárosság volt Debrecennek a kálvinisták Rómájává bélyegzése. Amaz, római katolikus és lutheri részről, azt akarta kifejezni, hogy a református vallást és egyházat nem Krisztus, hanem Kálvin alapította, tehát sült eretnekség; emez, a „kálvinista Róma“, Debrecenre alkalmazva, unitárius ötlet volt s a Méliusz („Péter pápa“) városának egyéb vallási irányokkal, de kivált a szentháromságtagadással szemben tanúsított türelmetlen kizárólagosságot pellengezte ki. Mindkét elnevezés csúfondáros élet csak a XIX. század koptatta le végképen: mert csak akkor halványult el — egy nagy szellemtörténeti változás következtében — a magyar reformátusok érzéke a bennük rejlő gúnyos célzat iránt s ekkor kezdtek büszkélkedni ez elnevezésekkel Debrecenen belül és kívül.¹

A mindezeket kimutató tanulmányomban² még homályban voltam kénytelen hagyni egy igen fontos kérdést: miképpen lehetséges, hogy Debrecennek „kálvinista Róma“-ként elnevezése az irodalomban egy XVI. századi előzmény után egyszerre teljesen elhallgat és csak a XIX. század hatvanas éveiben bukkan fel újra, de akkor aztán olyan nagy erővel, hogy egy-két évtized alatt köz-

¹ A kuruc korszak legelején még éppen debreceni híres lelkipásztor fejezi ki nagyon nyomatékosan az idevonatkozó. bibliai alapon egyedül helyes álláspontot: „Szüntelen azt üvöltik, hogy Cálvinus János csinálta hitünket s tudományunkat, és ő előtte nem volt... az honnan ragasztották reánk a Cálvinista nevet többi között, csúfolásképpen, noha mi azt reánk nem vesszük, ahoz tartván magunkat a mit szent Pál. I. Corint. 1. r. 11., 13. és 3. r. 4., 5. ír“. *Komáromi Csipkés György:* Pápistaság Ujsága, Kolozsvár (1671). Az előljáró beszédben.

² A „kálvinista Róma“. (Két elnevezés története). Theologiai Szemle 1933. és külön is: Theologiai Tanulmányok 35. sz. Debrecen, 1933.

népszerűségre tesz szert és azt máig is birtokolja? Azt hiszem, e tárgy körül azóta is szakadatlan folytatott kutatásaim során sikerült találnom erre a kérdésre valamelyes feleletet.

Mielőtt a „kálvinista Róma“ a XIX. század nyomtatott magyar egyházi és nem egyházi irodalmában elterjedt volna, már meg volt rögzítve és egy kis művelt magyar társadalmi réteg köztudatába is bevésődött ama hatalmas darab magyar irodalom útján, amely a múlt század utolsó évtizede előtt még csak kicsiny töredékében jelent meg nyomtatva, de már kéziratos állapotában is évtizedeken át hasonlíthatatlan erővel tudta formálni a magyar irodalmi ízlést, tágítani a művelt magyar lelkek szemhatárát. A Kazinczy Ferenc levelezését értem.

Debrecent a széphalmi mester nevezi irodalmunkban legelőször forma szerint „kálvinista Rómának“. Mert a Válaszúti Komédia XVI. századi unitárius csúfolódása *így* megfogalmazva még nem tartalmazza ezt az elnevezést, noha lényegileg már itt meg van vetve az alap hozzá. Dávid Ferencéktől Kazinczyig pedig tudomásom szerint sem a nyomtatott, sem a kéziratban forgott hitvitázó vagy egyéb irodalomban nem nevezték így Debrecent. Legalábbis nem *csúfolták* így — mert lehet, nem a szegény nagybányai ágostai hitvallású eklézsia levéllírója volt a XVIII. század folyamán az egyetlen, akinek a testvériesen és bőkezűen adakozó debreceni református egyház iránti hálás tisztelet eszébe juttatta és tollába mondotta ezt a kegyes bibliás hasonlatot: „tudva lévén más ker. atyafiakkal együtt nálunk is, hogy amint a régi jóféle római keresztyének felől nékiek írt szent levele kezdetén tanúbizonyosságot tett az Apostol, hogy az ő hiteknek mind e világon híre vagyon (Róm. 1: 8.), hasonlóképen ebben az országban lévő protestáns eklézsiához tartozó sok ker. gyülekezetek tanúbizonyosságai lehetnek a debreceni szent és nagy eklézsiának vélek közlött jótéteményeiről³...“

Kazinczy ellenben — ha teljesen más indítékokból is, de éppoly maró gúnnyal, mint közel harmadfél századdal azelőtt a Válaszúti Komédia — Debrecent éveken át bélyegzi, a nyilvánosság előtt is, de annál inkább levelezésében, a türelmetlenség és a csatlakozhatatlansági igény vádjával s ennek megfelelően új meg új fordulatokban igyekszik nevetségessé tenni tökéletes magahittségét és inkvizíciós buzgalmát. E fordulatok legtöbbször lényegileg ugyanazt mondja, mint a „kálvinista Rómával“, — de leleményessége egyszer csak forma szerint megfogalmaztatja vele ezt az általa éppen nem díszítő jelzőnek szánt elnevezést is.

³ 1750-ből, a debreceni városi levéltárban. Dr. Zoltai Lajos közli „Képek a debreceni régi családi életből. II. Mit olvastak régen a debreceniek?“ c. dolgozatában. Theol. Szemle X. (1934). 344. l.

Ha megfigyeljük levelezésének azt a két, egymást kiegészítő és magyarázó helyét, ahol a „kálvinista Róma“ Debrecenre alkalmazva — ebben a szözszerinti formában ugyan csak az egyik helyt, de azonnal szembeszökő értelem szerint a másikon is — előfordul, rögtön látni fogjuk, milyen alkalom és milyen szenvedély sugallta neki ezt az ötletet:

„A' Philologiai Künstlernek... nem azt kell nézni, ha megérti-e Tiszteletes Uram, és ha úgy beszélnek e a' piaczon, hanem azt, hogy miként kell a' nyelvnek új és hozzá illő dísz adni. Debrecen, az az igazi Kálvinista infallibilis Róma, azt lármázza, hogy a' mi nyelvünk keleti nyelv, nem nyugati stbb., ehhez nem illik az a' mi ezekhez; 's felejtí, hogy azt mutatja minden nemzet' csinosodása, hogy az ideákat, phrásisokat, syntaxist és szókat azon népektől kölcsönzött, mellyek nálánál régibben ismerkedtek-meg a' Múzsákkal.“⁴

(Majthényi Lászlónak. Széphalom, 1808. április 30.)

(„A debreceniek)... mint valamelly második hibázhatatlan Róma, azt tartják, hogy övék a' mennyeket nyitó és záró hatalom a' Magyar Philologia dolgában“.⁵

(Gróf Teleki Sámuelnek. Széphalom, 1808. október 29.)

Kazinczyból tehát a nyelvújító és a nyelvművész beszél, amikor Debrecen ilyen élesen elítéli és kicsúfolja. Öneki már nem a híres nagy magyar város vallási kizárólagossága fájt, mint az unitáriusoknak — akik iránt egyébként nagy rokonszenvet érzett, kivált miután 1816-i erdélyi útjában közelről is megismerkedett velük és gondolkozásukkal; — őt az bántotta, hogy korának Debrecene a magyarságban, a magyar nyelvtudásban és nyelvérzékben érezte magát csalatkozhatatlan és megföllebbezhetetlen bírónak s hideg bizalmatlansággal, merev, sőt durva visszautasítással kezelte őt, az európai magyarság és a legművészbib kifejezésre is alkalmas magyar nyelv önzetlen, nagytekintélyű és híveitől szinte rajongva ünnepeit vezérharcosát. Emiatti ingerültségében nevezte el Debrecen — az arkádiai pör lezajlása után és legközelebről ennek emlékeitől keserítve — kálvinista Rómának, aligha sejtve, hogy ezzel az ötlettel egy, szintén Debrecen körül viharzó XVI. századi szellemit harcban már megelőzte valaki.

Kazinczynak egész világnézete esztétikai volt s így érthető, hogy eredetileg vallási fogalmakat, értékjelzőket, képeket is szinte a beidegződés egy nemével szeretett esztétikai síkba áthelyezni. Ezt tette már bizonyos mértékig magával a „kálvinista“ jelzővel is. És ez volt az egyik előkészítése nála annak, hogy

⁴ Kazinczy Ferenc levelezése XXII. Budapest, 1927. 226. 1.

⁵ U. o. 232. 1.

mindíg izzó lelkéből egyszer csak kipattant a „Kálvinista Róma“ ragyogó és sebző szikrája.

Vallási értelemben ugyan sohasem szünt meg nyomatékosan, néha a büszkeség melléköngéjével hangoztatni a maga „kálvinistaságát“.⁶ A művelt magyar köztudatban talán senki sem segítette annyira, mint — éppen a levelezésével — ő, a „kálvinista“ jelzót csúfolkodó, lenéző, legalábbis tréfás jellegéből kivetkőztetni s református és nemreformátus magyarok közt egyaránt bevetté tenni, mint a mindennapi élet közhasználatára szánt és semmiféle kellemetlen hatást vagy emléket föl nem keltő vallásfelekezeti megjelölést.⁷ Hanem a vallásossága természetesen a lényegében éppoly kevésbé volt kálvini, mint amennyire hangsúlyozottan az volt és az akart lenni a nevében. A szabadkőműves „Orpheus testvér“ világlátésében megmaradt annak, aminek már 1787-ben mondá magát: „*ich bin ein von allen Religions Partheyen entfernter Christ...*“⁸ Egyszer-másszor nagyon szépen kifejezte ugyan a „kálvinistaságának“ azt az indokolását, amelyet a legkomolyabb bibliai alapon is elfogadhatónak tarthatni („Én, úgy mint a ki Calvinus Jánost hiszi a Jesus Christus leg hivebb követőjének, nem a' Római Pápát“... „a római pápa helyett Kálvin János prófétát tartom a Jézus Krisztus leghivebb, legkedvesebb igemagyarázójának“¹⁰... —'mindkettő 1791-ből); valamint azt is pompásan meg tudta mondani, hogy komoly keresztyéni szempontból hol van a *határa* a kálvinistaságnak („Nincs religiosusabb ember, mint én. De én jobban szeretem Istent, mint Kalvint. Kalvint is szeretem azonban, a' hol méltó, hogy szeressem.“ 1824-ből).¹¹ Ily nyilatkozatainak az értékét azonban nagyon hamar leszállítják más, ezeknél sokkalta sűrűbb kijelentései; ezekből meg az tűnik ki, hogy ő az úgynevezett kálvinizmusban s általán a protestantizmusban vallási és világnézeti szempontból tulajdonképp csak a tekintélymentes szabad vizsgálódás lehetőségét értékelte s ebből a szempontból mindenütt hajlandó volt „kálvinizmust“ látni, ahol vallási téren „szabadgondolkozást“ fedezett fel:

„Es ist mein Credo et Confiteor. Der grösste Unterschied... zwischen der katholischen und den zwey ewangelischen [!] Kir-

⁶ Régebbi dolgozatok Kazinczy vallásosságáról: *Gerecze Péter*: Kazinczy Ferenc vallási és bölcselmi nézetei. Pécs, 1881. *Kristóf György*: Kazinczy vallási nézetei. Prot. Szemle, 1912.

⁷ Iskolafelügyelő korában az Esterházy Károly gróf egri püspökhöz írt hivatalos leveleiben széltére használja a „kálvinista“ elnevezést, a püspök viszont hozzá írva, *soha*. Lev. I. Bp. 1890. 131., 147., 148., 178. lapok.

⁸ Lev. I. Bp. 1890. 155. l.

⁹ Lev. II. Bp. 1891. 190. l.

¹⁰ *Pintér J.* Magyar Irodalomtörténete V. Bp. 1932. 231. l.

¹¹ Lev. XXII. Bp. 1927. 382. l.

chen besteht darin, hogy ez a' lelkiisméreten semmi erőszakot meg nem szenved; und wenn dieser... Satz kalvinisch ist, so ist auch Socinus und sogar Voltaire Kalviner“.¹²

(Rumy Károly Györgynek, Széphalom, 1810. december 9.).

Viszont Kálvinban és a kálvinizmusban legkevésbé rokon-szenves éppen az volt előtte, ami mindakettőnek *lényege*: a bibliai kinyilatkoztatás egyszer fölismert igazságaihoz való hajthatatlan ragaszkodás s az ebből következő orthodox merevség. Aki úgy vélekedett, hogy „a' Vallások, *dogmáikat tekintvén*, egyik annyit ér mint a' másik“ és „ha az egy három lehet 's egy lehet a' három, miért ne lehessen az ostya is Kr(isztus) és a' Kr. is ostya“¹³ (1811-ből) — annak semmiféle „orthodox“ theologiai törekvés és magatartás iránt nem lehetett méltányló érzéke. Ehhez járult, hogy ez az ízig-vérig művészember is osztozott, annyi sokadmagával, abban a már akkor rég megrögzött s még ma is élő halvéleményben, hogy a református kereszténység istentiszteleti, szertartási s többé-kevésbé más téren is szükségképen rideg művésziatlenséget követel és terjeszt. Legközelebről bizonyára erre a művészietlen „kopaszságra“ gondolt az ő, szúrós ötletekben mindig kifogyhatatlan elméje, amikor a genfi reformátort — a nevének játékos magyarázásával — nem is egyszer „Kopasz Jánosnak“, „Kopasz Jankónak“ emlegette.¹⁴ Vízont egészen természetes, hogy a római katolicizmusban — noha erre áttérni nem lett volna képes, még azon az áron sem, hogy esetleg megtarthatta az 1791-ben református volta miatt elveszített állását vagy sokkal különböz is juthat — annál inkább értékelte a művészi szépnek és az érzelem- és képzeletvilágnak fokozott ápolását:

„A' Protest. vallás religio examinis et obsequii, a' Páp. val-lás rel. obsequii et examinis. A' különbség bizony kisebb, mint kevélyen hisszük. Nem annak kell tulajdonítani az elsőséget, a' ki poltolékul Muzsikát, festést, Architecturát ád az felett a' mely poltolékul semmit nem ád? — Luther nélkül... a' keresztényen val-lás is *szívnek és imaginatióknak* szép vallása fogott volna lenni.“

(Kölcsey Ferencnek, Széphalom, 1813. szept. 28.)¹⁵

Mindemellett sem volt hajlandó elfelejteni,

„mi jót szült a' Protestantismus az emberiségnek és Hazánk-

¹² Lev. VIII. Bp. 1898. 198. l. — Ez az elvi álláspont az 1810. nov 26-i miskolci superintendentialis gyűlés határozatában rögzítettett meg a Vay József vezetése alatt. *Ezt* dicséri Kazinczy úgy, mint saját hitvallását s ehhez fűzi aztán az „und wenn“-nel kezdődő következtetését. V. ö. az u. a. kötet 175—178. lap-jain a Cserey Farkashoz írottakkal.

¹³ Lev. IX. Bp. 1899. 25 l.

¹⁴ Lev. X. Bp. 1900. 493., 499., 503. l. — Lev. XI. Bp. 1901. 7. l. (1813-ből.)

¹⁵ Lev. XI. 72. l.

nak. Melly jó, hogy iskoláink nem úgy igazgattatnak, 's hogy nálunk magyarul tanítanak [!] a' tudományokat és szabad felvilágosodni, kell felvilágosodni, és lehet. Hogy a' Helv. Conf. előszavában annak írói azt vallják, hogy a' mi vallásunk nem tartozik az maradni a'mi volt és a'mi most,¹⁶ — de ezen szép szabadságnak vegyük is hasznát a'mint kell, és lehet“.

(Sípos Pálnak, Széphalom, 1813. nov. 2.)¹⁷

„Mily jó, hogy nálunk magyarul tanítják a tudományokat!“ A felvilágosult szabadgondolkodás mellett tulajdonképen ez az a másik nagy érték, amelynek alapján Kazinczy büszke a maga „kálvinistaságára“. Kezdetben ez a büszkesége jóformán nem ismert határokat. Első lelkesítő irodalmi mintaképe, Báróczy Sándor nyomán¹⁸ ő is szentül meg van győződve ifjúkorában arról, amit 1789 július 10-én, Kassáról e híres szavakkal ír meg Aranka Györgynek Erdélybe:

„Ha engemet esmernél, tudnád, hogy éppen nem vagyok Vallásbeli fanatismussal profanálva; engem Fiának nevez a' Böltesség: de kéntelen vagyok még is meg-vallani, hogy magát tartom a' Kálvinistát a' Magyar Litteratura elővitelére vá-

* ¹⁶ Ez is nagyon szabad és „korszerű“ értelmezése a II. Helv. Hitv. előszava szóbanforgó záró mondatának: „... protestamur, nos semper esse paratissimos... meliora ex Verbo Dei docentibus, non sine gratiarum actione, et cedere et obsequi in Domino...“

¹⁷ U. o. 112. l. Ezen és a megelőző helyen Kazinczy a Tóth Ferenc pápai theologiai tanárral, a jeles és sokoldalú íróval, későbbi püspökkel folytatott levélbeli vitája gondolatmenetéről számol be; az utóbbi helyen szószerint idéz a Tóthhoz írt egyik leveléből.

¹⁸ „Vallyon elejétől fogva nem a' Magyar Vallásu es Vastag eses Kálvinisták fegyverkeztenek-é leg hevesebben a' Magyar Törvények és szabadságok mellett; nem de nem ők voltanaké minden Ország gyűléseibe a' matskák, mellyeknek körmei által ki huzatták a' tűzből a' sült gesztenyét. Lehet hát született nyelvén is maga ügyét védelmezni, ügyé!“ *Báróczy Sándor*: A védelmeztetett magyar nyelv, vagyis a deákság mennyire szükséges voltáról való kettős beszélgetés. Bécs, 1790. 36. l. V. ö. azzal a résszel, melyet ugyane műből Ballagi Géza nyomán már „A kálvinista Róma“ c. tanulmányomban idéztem („A' Kálvinisták mind magyarul tanulják keresztényi Letzkéjeket...“ stb. 28. l.) Sajnálom és restellem, hogy ott, épp ez idézettől — melyet akkor másodkézből vettem — félrevezetve, római katolikusknak mondtam a református Báróczit: ha valaki ez idézetet elszigetelve nézi, csakugyan nem hiheti a szerzőjét másnak. Persze, ha az összefüggését megkeressük, látjuk, hogy részlet a kálvinista István és a római katolikus Aloisius dialogusából: e szavakat a kálvinista István enyhén gúnyos éllel mondja a r. kath. Aloisiusnak, mintegy *emennek* vallási álláspontjára helyezkedve; ezért beszél arról, hogy a kálvinizmust csak „subtilis sophismákkal“ lehet védelmezni, a r. katolicizmus mellett pedig „az igazság is fegyverkezik“ — tehát *annál bátrabban* lehet a r. kath. vallást is *magyarul* hirdetni és tanítani!

lasztott Népnék. Igyekeznek a' Pápista, de haszontalanul ;... A' Lutheránus pedig arra van kárhozthatva, hogy Magyarul meg ne tanulhasson. Én ennek forrását az Oskolákban találok. A' Kálvinista Universalis Nyelve a' Magyar; a' Pápistáé a' Culináris Deákság; a' Lutheránusé a' Tóth és Német“.¹⁹

Csak a kálvinista tud jól magyarul, a kálvinistaság tehát nem egyéb, mint az igazi zamatos, sűrített, tősgyökeres magyarság s legközelebből annak nyelvi és irodalmi kifejeződése — így lehetne röviden megfogalmazni a fiatal Kazinczynak azt az álláspontját, amely nem minden előzmény nélkül ugyan, de teljes tudatossággal legelőször alakítja át irodalmunkban a „kálvinista“ név értelmét magyar vonatkozásban nemzeti s ezzel kapcsolatban nyelvi, irodalmi, esztétikai értékjelzővé. Hogy ennek az álláspontnak voltak igazságelemei, az nem szorul bizonyításra; valamint az sem, hogy ez az álláspont a maga egészében igen ferde és egyoldalú volt. Úgy belement ugyan Kazinczy óta a magyar köztudatba, hogy egészen a legújabb időkig még nemreformátus vallású műveltjeink között is meg lehetett találni enyhébb s ennél fogva igazabb változatait.²⁰ De az élesesű orvos-literátor Földi János dr., Kazinczy idősebb kortársa, már akkor és református létére is világosan meglátta s magával Kazinczyval szemben nagyon tanulságosan ki is fejezte, hogy bár a két vallás nyelve a magyar nyelv és irodalom akkori fejlettsége állapotában csakugyan „két különböző Nyelv a' szóllásban 's írásban“, a dolog mégsem úgy áll, hogy a reformátusságé volna nyelvileg és irodolmilag minden érdem, a római katolikusoké pedig semmi.

¹⁹ Lev. I. 395—396. lapok.

²⁰ *Báró Fiáth Ferenc* helytartótanácsos, majd a provizórium alatt s a kiegészés után sokáig veszprémi főispán, aki „Eletem és élményeim“ c. művében a maga római katolikuságát s aulikus-konzervatív meggyőződését máskülönbén igen erősen kidomborítja, egy helyt mégis a következő nevezetes megjegyzést teszi (I. kötet Bp. 1878. 61. l.): „Meg kell jegyezmem, hogy a református családok a magyar nyelvet sohasem hanyagolták el — s ha beszéltek is németül, a társalgási nyelv a nők körében is mindig a magyar volt. Később azt is tapasztaltam, hogy a mult század második felében észlelhetett elnémetesedés és a francia háborúk utáni elkorcsosulás, a református családokat csak kivételesen méltelyezte meg, — megtartották ezek nemzeti szokásainkat, a 16-ik [!] századbeli reminiscen-tiákat dédelgetve, — Károlyt [!] a szathmári békekötőt hazaárulónak bélyegezve — független, önálló magyar állam után sóvárogva s jelles nyakassággal viszszautasítottak mindent, mi e jellemvonás feláldozását kívánta.“ Ez az itt teljesen tárgyilagos megfontoltsággal kifejezett felfogás elfogulatlan magyar körökben mondhatni egészen napjainkig köztudat volt — s tegyük hozzá, le nem tagadható tények alapján, amelyeket semmiféle politikai vagy egyéb koráramlat kedvéért és semmiféle vulgáris „átértékeléssel“ nem lehet megváltoztatni. Persze, ebből csupán logikai rövidzárlattal következtethető az, hogy régen is, ma is „csak a kálvinista az igaz magyar“.

Amazoknak bizonyára különb a syntaxisuk, mint emezeké — alapítja meg Földi —, de viszont a reformátusok „félénkek az új dolgoknak új névvel való előadásában, félénkek az új ékességeknek be hozásában, tudatlanok a' rövid kifejezésekkel való éleiben“, megrögzödtek a régiség szeretetében, a latinokodásban — „a' mai Pápista Magyarok ellenben mind ezekben merészebbek, bátrabbak, munkásabbak“.²¹

Maga Kazinczy csak fogsága után revideálta ezt az ő lelkesen egyoldalú filológiai „kálvinizmusát“ — igaz, hogy akkor aztán annál alaposabban. *És ennek a revízióknak döntő indítékait éppen a debreceni írói körrel kialakult ellentétei szolgáltatták.* Ezeknek az ellentéteknek s a belőlük kialakult heves irodalmi és levélváltási csatározásoknak részletes ismertetése célonon kívül esik. Elég csak utalnom a Kazinczyt a Debreceni Grammatika által ért csalódásra, arról való lesújtó véleményére, továbbá különösen a Czokonai értékelése körül kialakult ellentétekre, amelyek leghevesebben (és már a tragikomikum határát súrolva) az arkádiai pörben csattantak ki; végül elég arra emlékeztetnem, hogy a Mondolat végső szálai is — habár eredetileg éppen nem Kazinczy-ellenes éllel — Debrecenbe vezettek. Tudott dolog ugyan, hogy Kazinczyt a nyelvújítási harcban, a maga mind élesebben és tisztábban kialakult nyelvészeti, filológiai és esztétikai elveiért és kritikájáért, egy konzervatív s nagyrészt római katolikus papokból és világiakból álló írói kör — Kisfaludy Sándorral s más dunántúliakkal az élén — legalább akkora, ha nem sokkal nagyobb heveséssel támadta, mint debreceni hitsorsosai és tiszavidéki földijei. De lélektanilag egészen érthető, hogy az emezek részéről tapasztalt megnevelés és ellenszenv még sokkal jobban fájts neki, mint amazoknak idegensége és gúnyja. Döntőleg ennek a keserű tapasztalásnak tudható be, hogy a nyelvújítási harc során végleg leszámolt filológiai „kálvinizmusával“. Már ezt megelőzőleg kezdett elfordulni a „Kalvinista-vastagságtól“²² s ki mondta a nagy szót, hogy bár nevetséges dolog vallás szerint osztályozni az irodalmi érdemeket, ő mégis csak azokkal tart, „akik itt a pápistáknak adják az elsőséget“²³ s ezek mellett és után még a lutheránusokat is (köztük persze főként az ő szeretett és csodált Kis Jánosát) különbeknek tartotta nyelvi és irodalmi ízlés és teljesítmények dolgában a saját hitfeleinél. A nagy harcban azután végleg meggyőződött arról, hogy az ő elképzelései a magyar európaiságról és irodalmiságról, irodalmi eszményei, esztétikai normái, valamint különösen a magyar nyelv újjáterem-

²¹ Földi János levele K.-hoz 1789. febr. 5. Lev. I. 264. l.

²² Lev. IV. Bp. 1893. 53. l. (1806-ból).

²³ *Pintér J.* i. m. 238. l. (Levele Kis Jánoshoz 1807-ből).

tését illető elvei és gyakorlata teljesen mások és sok részben homlokegyenest ellenkeznek azzal a gondolatvilággal, amely e kérdések felől a saját vallásfelekezetének még műveltjei közt is (persze, igen nevezetes kivételektől megválva) uralkodott.²⁴

Mindezek alapján érthető, hogy ezt a filológiai „kálvinizmust“, amelyet fogsága előtt oly lelkesen vallott magáénak, fogsága után soha másként nem igen emlegette, mint nagyfokú ingerültséggel. Korbácsot font azoknak, „a'kik azt hiszik, hogy magyarul csak Kálonst [!] tud“.²⁵ Ezt a korbácsot pedig legszívesebben Debrecen ellen suhogtatta, mert Debrecenben és írói körében látta megtestesülve, sőt mintegy megszemélyesülve azt a „kálvinista vastagságot“, amelyet eszményi törekvései széles e hazában leglomhább gátjának tekintett s amely éppúgy félreértette és kigúnyolta önzetlen és önfeláldozó lelkesedését, mint ameny nyire vérig sebezte jókora adag hiúságát.²⁶

Az életüket egyetlen nagy ügyre föltett emberek abszolút türelmetlenségével képtelen volt, kivált kezdetben, méltányolni, de még a nagy harc lezajlása után is alig-alig ismerte el valamelyest a debreceniek állásfoglalásának kétségtelen igaz elemeit: azoknak tiszta és természetes magyar nyelvérzékét, jogosult óvakodását és bizalmatlanságát a minden féket elveszteni látszó nyelvújító buzgalommal szemben, egészséges, termékeny kapcsolódását a magyar irodalmi népiességhez, végül emberileg egészen érthető és megbocsátható féltékenységet városunk akkor és mindmáig legnagyobb irodalmi értékére: Csokonai emlékére és költői hagyatékára. Mindebben a Kazinczy türelmetlensége a harc hevében nem bírt egyebet meglátni, mint — türelmetlenséget. Azt az abszolút álláspontot vetítette bele visszajáról Debrecen lelkébe, amely az ő lelkében élt. Hiszen igaz, *valósággal* is elégszer volt Debrecen Kazinczyval szemben türelmetlen, éles, sőt durva — de nem sza-

²⁴ Lásd mindezekhez *Farkas Gyula*: A magyar romantika c. művét is (Bp. 1930) s az a körül zajlott nézeteltéréseket.

²⁵ Lev. XXII. 275. lap (1811-ből). A „Kálonst“ szó — ha nem közlési hiba — kétségtelenül a „kálvinista“ szónak valami szokatlan gúnyos átformálása akar lenni, jelképes személynévvé. V. ö. Jankovich Miklóshoz írt 1812-i levelével: „A' Vitkovichszhoz írt Epistola azoknak az én kedves hitem-sorsosinak, a' Kalvin fíjainak, bolondságokat teszi neveltségessé, a' kik azt kiáltozzák, hogy magyarul csak Kalvinista tud“. Akadémiai Értesítő, XLVII. (1937.) 172. l.

²⁶ Idevonatközlőlag I. *Nagy István* tanulmányát: Kazinczy és Debrecen. Karczag 1888., valamint *Kardos Albert* dolgozatait: Kazinczy és debreceni barátai, Debreceni Képes Kalendárium, 1908. Csokonai és Kazinczy U. o. 1925. Kazinczy és Debrecen. U. o. 1931. Csokonai s az Arkádia-pör. Irodalomtörténet. 1933. — *Négyesy L.*: Kazinczy pályája (Bp. 1931.) és *Zimándi Pius*: Kazinczy véleménye kora irodalmáról (Bp. 1936.) az általam itt tárgyalt vonatkozásokat még csak nem is igen érintik.

bad elfelejtenünk, hogy a támadó alapjában és eredetileg mégis csak Kazinczy volt, Debrecen csak védekezett, ahogy tudott s bizony nem éppen finoman és elegánsan, nem egyszer elszánt ellentámadásba is átmenvé.²⁷ Kazinczy valahogyan mégis azt képzelte, hogy Debrecen üldözi őt, holott eredetileg bizony ő üldözte Debrecen-t, a nélkül, hogy meggondolta volna — lángoló reformerlelke hogyan is gondolhatta volna meg? —: más és nem annyira engesztelhetetlen föllépéssel az elvégre is szintén európai színvonalú debreceni írói körben jóval több megértésre találhatna, mint amennyire talált.

Ezért lett Debrecen a nemes türelmetlenség lázában égő Kazinczy számára „az intolerantia műhelyévé”,²⁸ ahol „egy bizonyos nevetséges fastus, túrhetetlenség és magával eltelés lelke lebeg”.²⁹ „Én részemről azt tartom Debreczeniségnek — írja már 1806-ban éppen az egyik legmegértőbb, bár szintén nem mindenben egyetértő debreceni barátjának, a kegyes énekköltő orvos Szentgyörgyi József dr.-nak — midőn valaki mindent a’ maga szemével lát, a’ maga fülével hall, mint a’ sárgaság eszméletlen kórja s vitatja, hogy a’ dolog nem Erscheinung, hanem Ding an sich selbst, ’s nem csendesesen vitatja mint a’ subjective igazat látó, hanem kárhoztatva azt, a’ki másként ítél, ’s magának tetszésében vad röhögésekre fakadva azok ellen, a’kiknek az másképpen látszik, holott az azoknak stúdiuma, nem az övé”.³⁰ Már maga az, hogy ezt éppen *debreceni* embernek írta, eléggé érzékelteti, mennyire abszolút jóhiszeműséggel tette meg e kijelentését; de a jóhiszeműséggel példátlanul erős, naív elfogultság is járt karöltve — hiszen őrá, az ő Debrecennel és más ellenfeleivel szemben való magatartására éppen ugyanezen a kanti alapon, pontosan ugyanezeket rá lehet olvasni, mindössze a „vad röhögések”-től megválva, ami azonban Debrecenre sem talált föltétlenül!

Ha pedig egyszer Széphalomról ilyennek látják a „debreczeniséget”, akkor mi sem természetesebb, mint hogy ebben a görbe tükörben Debrecen egy „mindentudó kisvároskai lelkű nagy város”-ként³¹ jelenik meg. Itt az embereknek nincsen semmi ízlésük; „az ő felfuvalkodott orthodoxiájok mellett köztök nem támadt máiglan csak egy Író is, a’kit a’ jobb ízléshez szokott olvasó olvashasson; ’s ha támadott, Apostatájok lesz, ’s Rencgátjok,

²⁷ Legjellemzőbb erre a Fazekas Mihály nevezetes levele Kazinczyhoz. Lev. IV. Bp. 1893. 320—322. lapokon. V. ö. XIV. Bp. 1904. 434—435. lapokkal.

²⁸ Lev. III. Bp. 1892. 301. l. V. ö. IV. 304. l.

²⁹ *Váczy János*: Az arkadiai pör. Irodalomtörténeti Közlemények, 1896. 145. l.

³⁰ Lev. IV. 423—424. lapok.

³¹ *Váczy* i. m. 166. l. V. ö. a „mindentudásra” nézve Lev. IV. 344., 484. lapokkal.

mint Csokonai vala³². „Arrogantia és tudatlanság“³³ tenyészik a „dögletes“, mindent elrontó debreceni levegőben.³⁴ Debrecen, a képzelt „arbitrarius elegantiarum hungaricarum“,³⁵ a valóságban igazi „Abdera“,³⁶ amelyről Kazinczynak már Csokonai életében kialakult az a véleménye, hogy ott „a zseniket elnyomni gyönyörködnek“.³⁷ Épp azért háborodott fel mértéktelenül, amidőn úgy látta, hogy Debrecen Csokonait, akivel, míg benne élt, mostohán bánt, a halta után vele szemben önmagának igyekszik kisajátítani.

Debrecen *ilyen* értékeléséből és abból, hogy Kazinczy — a felvilágosodás kora óta mindenütt általánosan megfigyelhető írói leleménnyel vagy inkább már csak öntudatlan megszokással — minden lépten-nyomon alkalmaz bibliai és általában keresztyén (és *nem* keresztyén) vallási képeket és értékjelzőket *nem* vallási vonatkozású *tárgyak* jelképezésére és gondolatok szemléltetésére: természetesen és önként adódott az az ötletanyag és képkészlet, amelybe a „kálvinista Róma“ is beletartozik.

„Sola salvifica Debrecen“.³⁸ „DEA DEBRECEN (vel imitationem DEA ROMA, fictum [így!])“.³⁹ „Ita dicit Ecclesia!“⁴⁰ „Jeruzsálem, Jeruzsálem, Istennek szent városa! ostora és hóhérja az Isten kezeinek azok ellen, a'kik nem úgy hisznek 's szóllanak, mint te!“⁴¹ Debrecen második Genf, mert — Genf, a „Szervét“ megégetője, második Debrecen.⁴² — Tehát Debrecen és a debreceni

³² Lev. III. 386—387. lapok. (Br. Prónay Lászlónak, 1805).

³³ Lev. IV. 474. l.

³⁴ Lev. IV. 232. l.

³⁵ Lev. IV. 60. l.

³⁶ Lev. V. Bp. 1894. 162—163. l.

³⁷ *Pintér* i. m. 309. l.

³⁸ Lev. V. 155. l. 1807-ből. — Ehhez lásd XVI. Bp. 1906. 523. l. is: „Barátom, Pesten una salvificát predikálnak a' Nyelv dolgában...“ (Szentgyörgyi J.-nek 1819).

³⁹ Lev. II. Bp. 1891. l. v. ö. 514. l. (1802-ből). Utóbbi helyt mondja, hogy két Molière-darabot azért fordított le, hogy Debrecent meggyőzze: ő is tud népies magyarsággal írni ott, ahol annak helye van.

⁴⁰ Lev. IV. 63. l. 1806-ből. (Rosszmájú megjegyzése szerint a különben nemeslelkű és kellemes Szentgyörgyi kiáltozza ezt, aki „úgy szóll, mint a' Debreceni vad Tiszteletes Tudós Urak“. Kis Jánoshoz. — Pedig Szentgyörgyit „a szeretetre legméltóbb emberek“ egyikének tartotta, kiket valaha ismert! Akad. Ért. XLVII. (1937). 163. l. (1809-ből).

⁴¹ Lev. III. 288. l. (1805-ből, Szentgyörgyinek). V. ö. u. o. 291., 301. lapokkal. — Nyilvánvaló célzás a Máté ev. 23: 37-re!

⁴² Lásd Kazinczynak Nagy Gáborhoz 1811-ben írt epistoláját:

Hamv lón könyvtárod is, s a mit belé

Didot, Bodoni s Baskerville adának;

ember magától értődőleg csalhatatlan, infallibilis, mint a pápa.⁴³

Nyilván teljesen ugyanezen a húron pendül az a két nyilatkozat is, amelyeket már e dolgozat elején idéztem s amelyek — a „kálvinista Rómát“ formálisan is megfogalmazva, illetőleg félreérthetetlenül megmagyarázva — koronatanúivá lesznek ugyanannak a tényállásnak, amelyről az imént idézett változatok is félreérthetetlenül tanúskodnak: Kazinczy azért nevezte el Debrecent, megbélyegző szándékkal, „kálvinista Rómának“, mert az, szerinte, nyelvi és irodalmi, filológiai és esztétikai téren ugyanolyan csalatkozhatatlanságot igényelt magának, amelyet a „doctrinam de fide vel de moribus ab universa ecclesia tenendam“ „ex cathedra“ definiáló római pápa.⁴⁴

A „kálvinista Róma“ tehát, mint *vallási* karrikatúra, a XVI. századbéli nagy szentháromságvitában született meg. Maradandó felújítása, ugyancsak vallási vonatkozással és ugyancsak gúnyolódó célzattal, a XIX. század 60-as éveire esik. A kettő közti hiányzó láncszem, „missing link“, a Kazinczynál való előfordulása, ahol azonban csak a *kép* vallási vonatkozású, az *értelem* nem az: nyelvi és irodalmi maradiság és kizárólagosság van gúny tárgyává téve. Kazinczynál az ötlet minden jel szerint egészen önállóan keletkezett, a XVI. századi unitárizmushoz aligha kapcsolódik; viszont az 1860-as években a „kálvinista Róma“-val csúfondároskodni kezdőkhöz már valamiféle úton-módon a Ka-

Együtt lelék fel itt a vad halált,

Melyre egy más Debreceen Szervétet hányta.

Kazinczy F. műveiből (Magyar Remekírók 7.) Bp. 1903. 139. l. V. ö. Lev. XXI. Bp. 1911. 102. és 672. l.

⁴³ „*Hadnagy Fazekas, ki maga is ír verseket, és Debreceeni fi, és lakos, és így infallibilis, mint a' Pápa Rómában...*“ Lev. VII. Bp. 1896. 361. l. — Ez a Sípos Pálhoz 1810 április 10-én Széphalomról írott levele már 1846-ban megjelent! Úgy látom, az *egyetlen* ily tárgyú nyilatkozata ez, amely a Váczy-, ill. Harsányi-féle gyűjteményben való közlése előtt is már *nyomtatásban napvilágot látott*. — V. ö. Lev. VII. Bp. 1896. 344. l. is: „Debreceen maradjon hátra a' maga csalhatatlanságával“. (Kölcsey Ferencnek, 1810.)

⁴⁴ Akinek ez a csalatkozhatatlansága azonban róm. kath. dogmaként, mint köztudomású, csak az 1870-i vatikáni zsinaton mondatott ki; a Kazinczy korában még csak (igaz, nagyon régi) *tanvélemény* volt, amely fölött akkor még helye volt a vitának magában a r. kath. egyházban is. Pl. a protestáns-római reünio előmozdítására íródott s magyarra is lefordított Hille Agoston-féle nevezetes munka („Fennmaradgyon-é még tovább is a' közfal, mely a' katolikusoktól a protestánsokat elválasztja?...“ Esztergom, 1822) r. k. papi szerzője fennen tiltakozik a pápai csalatkozhatatlanság ellen, amelyet pusztán „nyilvánaltalan“ (= privatus) véleménynek tekint. 306—308. lapok.

zinczy-hatás is bizonyosan elszivároghatott, noha erre mind e mai napig nem tudtam találni fogható bizonyítékot.⁴⁵

Kazinczy és a „kálvinista Róma“ nagy pörére nézve szépen és igazán állapítja meg legújabban Zsigmond Ferenc: „Kazinczy társtalanul magaslott ki írói kortársai közül, jogos fölényvel nézett le Debrecenre, s nem is titkolta ellenszenvét a debreceni kollégiumból kikerült költők... iránt... De az is igaz, hogy Csokonai legigazabb értékeinek méltánylásához nem volt érzéke; ami pedig a magyarság és az idegenszerű „szépségek“ szempontjait illeti, a magyar nyelvnek nagy kárára vált volna, ha Kazinczy véletlen újító kedvét nem ellensúlyozta volna Debrecen álláspontjának másik véglete. Hogy a magyar irodalmi nyelv művészi hajlékonyságúvá válhassék, s mégis megőrizze acélos erejét, ahhoz két eszköz kellett: kalapács és üllő. Kazinczy kezében volt a kalapács, Debrecennek pedig vállalnia kellett az üllő hálátlan szerepét“.⁴⁶ Ez a kitűnő megállapítás nemcsak nyelv- és irodalomtörténeti vonatkozásban, de még szélesebb távlatban is megállja a helyét. Debrecenben, amióta a magyar történetnek kiemelkedően nevezetes városa lett, tehát a XVI. század óta, csakugyan kellett valami érdekes és kivételes vaskeménységnek lennie, amely kiválóan alkalmassá tette az üllő szerepére. „Kálvinista Róma“-ként emlegetése nem más, mint ennek az üllő-szerepnek szemléletes képpé sűrítése s egyben — ha az elnevezés több forrásból való eredetét szemügyre vesszük — ennek a szerepnek meggyőző *magyarázata* is. Debrecen a maga, az újkori Magyarországon egyedülálló történeti helyzete és sorsa tette reformátusságában és magyarságában egyformán engesztelhetlenné és egyformán viharállóvá. Nem tudott volna olyan kemény, alkut nem ismerő magyarnak megmaradni, ha nem lett volna olyan nyakas kizárólagossággal református harmadfél századon keresztül. Viszont reformátusságát „kálvinistasággá“ vulgarizálódni éppen az ő megvesztegethetlen magyarsága, utóbb már a vallási sajátosságot is elsősorban nacionalista értékjelzőnek felfogó nemzeti érzülete segítette. Végül: sem a református keresztyénségnek,

⁴⁵ Br. Podmaniczky Frigyes „Napló-töredékek“ c. műve 2. kötete (Bp. 1887) 275. lapján, mint a szerzőnek 1849 január 26-án kelt naplójegyzetei vannak beiktatva a következő sorok: „Hírlik Debrecenben, hogy Kossuth kis fiait kinevezik tisztokká; e nagyon is az önuralomra [= autokrátiára] emlékeztető ötlet rossz vért csinált a calvinista Rómában, s szerintem joggal“. Nekem azonban az a benyomásom, hogy P. ezeket az emlékirataiba beleszótt naplójegyzéseket az emlékirat összeállításakor átstilizálta s így nem bizonyos, hogy a „calvinista Róma“ itteni emlegetése, mely pedig igen nevezetes adat volna, csakugyan 1849-ből és nem csak a 80-as évekből származik, amikor már széltére használták.

⁴⁶ Zsigmond Ferenc: A debreceni református Kollégium története. Debrecen, 1938. 155. l.

sem a gyökeres tiszai magyarságnak és Bécs-ellenes nemzeti ér-
zületnek kiváltképpen rábízott értékeit nem tudta volna Debrecen
a pusztta létét is annyiszor veszélyeztető viharos századok-
ban oly híven és oly töretlenül megőrizni, ha az egyiknek a vé-
delmére nem aknáztta volna ki a legbőszesebben a másokban rejlő
erőket is és viszont, és ha mindkettőnek védelmében nem lett
volna a végletekig elszánt, a ridegségig egyoldalú és az elfogult-
ságig következetes. Ezt volt kénytelen tapasztalni Dávid Ferenc
éppúgy, mint Mária Terézia, Kazinczy Ferenc éppúgy, mint Bal-
lagi Mór. Sőt bizonyos vonatkozásokban még legújabbban is, az
1920-as évek elején, felújult Debrecennek ez az álló-szerepe. (És
vajha akkor újult volna fel utoljára! Vajha akkor lett volna
szükség legutolszor a felújulására!) — Ezért talál a „kálvinista
Róma“-ra olyan egyszerre fölvilanó nagy igazsággal a történész-
nagyemester Meineckének az a megállapítása, amelyet e dolgozo-
tom élére írtam.

Egy szó, mint száz: a széles és mély, közel négyszázados
szellemtörténeti háttérrel bíró „Kálvinista Róma“ szállóige ke-
resztapaságában a már eddig kimutatott tényezőkkel Kazinczy
Ferenc is osztozik. A magyar nyelv és a magyar szellem mű-
vészi megújulásának nagy Vátesze az ő művészi hitvallásának
inkvizíciós hajlamú üldözőjét látta a Rómává személyesített Deb-
recenben és — a „genus irritabile vatum“-hoz illő poétai bosszú-
állása volt vélt üldözőjén a „kálvinista Róma“. Ennek a titulus-
nak Debrecen akkor még éppúgy nem örült, mint 250 évvel azelőtt,
amikor az erdélyi atyafiak tisztelték meg vele.⁴⁷ De ma már, sőt
már vagy egy félszázada, annál inkább örvend neki és büszke
reá; minek következtében illő, hogy a magyar irodalom „Szent
Öreg“-jének⁴⁸ az iránta ma már rég kiengesztelődött Debrecen
necsak azokért az ajándékaiért legyen hálás, amelyekért az
egész írástudó magyarság örök hálával tartozik — hanem még
különlegesen is hálát érezzen iránta, mint immár történelmivé
vált epitheton-ának egyik társ-szerzője iránt.

Révész Imre

⁴⁷ De nevezetes, hogy már Komáromi Csipkés György, a XVII. század
közepén, tud olyanokról, akik, noha titkolják, valójában *örülnek* a „kálvinista“
névnek. Ez a debreceni tudós tanár- és lelkipásztor-szerzőnek elsősorban alig-
hanem debreceni tapasztalata lehetett (Concionum Sacrarum Centuria Prima,
Várad, 1659. 35. l.: „*utut coram aliquibus simulent, revera tamen gaudent talibus
nominibus*“). Ez a VIII. beszéd — az I. Kor. 3: 4-ről — 1653-ból való).

⁴⁸ Kőlcseynek, aki Kazinczyt akadémiai emlékbeszédében „szent öreg“-nek
elnevezte, aligha volt tudomása arról, hogy Kopácsi Istvánt, Sárospatak egyik
reformátorát s a magyar református egyház megalakulásának egyik nevezetes
munkását szintén „sanctus ille senex“-nek nevezte el Kassai Császár György a
Szikszai Fabricius Bazil felett tartott oratójában. (Wittenberg, 1577. F. levél).

A debreceni református kollégium

A történelem nem egyszerű visszatekintés a multra; a történelem a jelennek a legégetőbb élniakarási ösztönét táplálja. Oda menekülnek egyének és közösségek mindannyiszor, valahányszor a maguk egyéni erejét elégtelennek érzik nagy feladatok megoldására. Menekülésnek mondom ezt a multafordulást, mert van benne felejtés-vágy is a ma szegénységéért, reménységkeresés is egy más jövőre vonatkozóan, de legtöbb benne mégis elmúlt idők és emberek erejében és ereje általi meggazdagodásnak a hite. Ezért nincsen szegényebb nép a történelemnélkülínél; nincsen szegényebb ember, mint aki sem utóda, sem boldog őse senkinek. A magunk tchetetlenségének a nyomasztó érzését megpróbáljuk áthárítani a multra, eredményeik által önérzetünket neveljük s elhisszük, hogy ebben a végtelen folyamatosságban, amit földi időnek nevezünk, mi is csak egy részt vagyunk kötelesek vállalni a terhekből és megoldásokból.

A debreceni református Kollégium multja is most kezd igazán érdekelni bennünket, amikor önmagunk feletti ítéletet mondunk, s nemesak mi tesszük ezt, hanem egy világ is megítél minket. A mi emberöltőnk egy tragikus „Mene, tekel, ufarszin“-t halott maga felett eldörögni, s hogy el ne vesszen, megpróbálja igazolni magát és régi fejlődésnek szüretébe áll bele. Ezzel azt az illúziót ringatja, mintha fejlődés-tökéletesedés felé vitt volna régi eszményeket, s hogy méltán arat és szüretel, mert még mindig hűségesen őrzi a reája hagyományozott javakat. A debreceni kollégium életének a paraszát azért szitjuk most máglyává, az ősök árnyait azért engedjük magunk körül felsorakozni, hogy önmagunk előtt is világos képet kapjunk végre: ledőlt nemzedékek fáján elég erős új sarjadék nőtt-e miáltalunk.

Két szempont szerint ítéelhetjük meg a mai református iskolázás igazi értékét. Egyfelől azt keressük, megtartotta-e a reá bízottakat és hűséges sáfárnak mondható-e, másfelől arra kell választ adnunk, hogy van-e bennünk valami új, valami nagyobb-szerű önálló érték. És a Kollégium titokzatos arcán keressük a kialakult magyar református anyaszentegyház gyermekkori vonásait; nem fényképet, hanem eszményi képet. Ha történeti hűséggel, részletekbe menően vizsgálgatnók a Kollégium multját, akkor kétségtelenül haladásról beszélhetünk csupán, s büszke öntudattal nézhetnők a magunk alkotásait. Csakhogy az érdem nem a mienk, hanem a koré, amelyik levegőt ad a szárnyaink alá, egyetemes

lehetőségeket teremt a mi szűkebb megoldásaink számára is. Más-kép úgysis fogalmazhatnók ezt a gondolatot, hogy egyeseknek és közösségeknek a mai munkateljesítménye elválaszthatatlan a körülöttünk forgó világkerék lendületétől; s amit a magunkénak gondolunk, legfeljebb abból a szempontból jelentős a mi számunkra, hogy mennyire tettük sajátunkká, mennyire éltük át és élettük át másokkal az emberiség közkincsét. Itt pedig szellemi közkincsről van szó. Olyan fejlődésről, amelyikben bennefoglaltatik erkölcsi, hitbeli és szellemi értékeknek a teljessége. A Kollégium multjában nem azt keressük hát legelső sorban, hogy berendezkedései, nevelési elvei, anyagi felépítettsége és lelkialkata mekkora elismerést nyerhet idegeneknek esetleg ellenséges érzületű bírálatából, hanem azt, hogy szűkre szabott korlátai között megtettek-e minden lehetőt a reformátusság örökérvényű feladatainak a megoldására.

Ezt a feladatot mi az élő Istennek való szolgálatban láttuk és látjuk. Bizonyára rendkívül veszedelmes meghatározás. Intézményeknek tudniillik ennél sokkal szilárdabban körülhatárolt célkitűzései szoktak lenni, hiszen mindegyik hasznossági szempontból jön létre. Ez a Kollégiumra nézve annyit jelent, hogy el kell viselnie sok vádat, aprólékos bírálatot a részletekben. De még ennél többet is: azt, hogy maga a célkitűzés is ellenszenves és idegen egy olyan világban, amelyik nem református és nem krisztusi szívvel gondolkozik. Ha tehát a Kollégiumnak négyszázéves életét az Istennek való szolgálat szempontja alá helyezük, akkor multunknak nem a jelentéktelen, múltó alkotásait és eredményeit keressük, hanem egy olyan szellemet, amelyiknek a kifejlesztésében és diadalra juttatásában négyszáz év szakadatlan folytonossága próbálta meg ezt az ősi intézményt. Az élő Istennek való szolgálat vágya bírta megteremteni, tartotta fenn, s ez virraszt most felette abban az állapotában, amit nevezhetnénk életnek is, tetszhalálnak is, haldoklásnak is, hiszen a Kollégium négyszázéves ünnepének a rendezésében derült ki a legigazabban, hogy a Kollégium, mint iskolafaj igazában halott. Alkotó elemeire bomlott szét, s közülük mindenik önálló életet élve, talán most, utoljára tesz roppant erőfeszítést az egység látszatának a megmutatására. Az egyetembe ojtott ága a nemzeti kultúrát szolgálja ugyan, de nem azzal a kizárólagosan református szellemmel, amilyenről egykor álmodoztunk. Ez nem vád, még csak nem is bírálat; természetes következmény, amit nem lehetett volna másképpen elkerülni, csak a református egyetem megvalósításával. Középsiskolái közül a gimnázium egy oktatási intézmény lett a sok közül; elérte a magyar középiskolák általános sorsa, hogy nem kérdezik többé tőle, milyen nevelő hatásokat gyakorol, hanem szám-szerű eredményeket és bizonyítványt várnak, sőt követelnek tőle.

Polgári iskolája ősi tradícióknak az emlékét igyekszik feleleveníteni, amikor az iparos- és kereskedő-osztálynak, az ősi Kollégium e leghatalmasabb pártfogóinak az életébe kíván belekapcsolódni, de neki is parancsolnak az anyagi élet követelményei. Tanítóképző-intézete az állami kultúrpolitikától hajszára is alig térhet már el, hiszen ez szinte közös édesanyánk ellen való lázadásnak tetszenék. Mindezekből az következik, hogy a Kollégium történelméből mireánk nézve tényleges értékül nem az egyes iskolafajták növekedése és önállósulása lett ünneplésre méltó kincs, mert hiszen a mai állapotban a reformátusság közkincséből átvedlett a Kollégium az egyetemes magyar művelődés egy szerény és meglehetősen önállóan alkotó elemévé. Ezzel a ténnyel szembe kell néznünk, mert ez a totalitásra törekvő államok korszakában elháríthatatlan, sőt következményeiben beláthatatlan folyamatra mutat rá. Azonban éppen ezért még fokozottabb mértékben kell megértenünk a Kollégium történelmének maradandó és lényeges vonását: hogy itt az Istennek való szolgálat a mindenkori kultúrcélok és mindenkori kultúrlehetőségek felett lebegjen.

Kultúrcélokat minden korszak maga termel ki magának, s egyes közületek ezeket a célokat egészen ellentétesen értelmezhetik. Ezért történt, hogy a Kollégium életében dicsőséges és büszke idők a megaláztatásnak keserű évtizedeit váltogatták. A reformáció idején roppant felsőhajtás tört elő a zűrzavaros életű, hánykolódó lelkeségű nemzedéknek a szívéből, valami vágy, amelyik eszközöket akart teremteni, hogy általuk közelebb jusson az igaznak megismert Isten szolgálatához. A Kollégium akkor (XVI-ik században) átvette a lutheri iskolai célkitűzést: nevelni az Isten igéjének a megértésére. Ez a feladat minden mást háttérbe szorított, ezért lett iskolánk egyoldalúvá, tantervében rendszertelenné, módszereiben tapogatózóvá. Viszont egy megszülető világképben ekkor játszotta külső fogyatékosságai ellenére is a legfontosabb szerepet: latinnyelvűsége ellenére a magyar szellemiség leghatározottabb formáját teremtette meg. Eszménye a bibliás és vértanú magyar, aki nem ismer fontosabb feladatot, mint életével és halálával bizonyosságot tenni az evangélium mellett. Csak természetes, hogy külső nevelési rendjében az evangéliumi szabadság még igen nagy mértékben érvényesül és senki sem gondolt arra, hogy az önállóságra nevelt ifjú talán vissza is élhet szabadságával. Az ősi Kollégium tudta, hogy harcba küldi neveltjeit. Világi állásokra, vagyonszerzésre, elismertetésre nem számíthatott. Dicsőségére legyen mondva: nem is akart számítani. Magába ölelte a nemes és anyagi nyomorúsággal küzdő réteget, s ezzel egy olyan magyar középosztályt igyekezett nevelni,

amelyiket vihar el nem szórhat, kísértések meg nem tántoríthatnak, mert erőforrásait nem ebből a világból nyeri.

A XVII-ik században ez a kultúrcél egy roppant erőfeszítéssel találta magát szemben, halványodni kezdett, szinte értelmét veszítette a nemzet hatalomra jutó új rétegének a szemében. Az iskolapolitika most lett olyan felekezeti szűkkeblűvé, amilyenek Fináczy a XVI-ik századbeli református iskolapolitikát is látni véli. Egy megbontott felekezeti egység helyreállítására induló lázas törekvések nemcsak hogy hatalmas vetélytársakat teremtenek a Kollégiumnak, hanem őt magát is kényszerítették a védekezésnek a csigaházába vonulni vissza. Mint ahogy az egyetemes egyháztörténelemben a reformátorok mennyei lendületű tág látókörű gondolatvilága és cselekvési módja helyet adott kicsiny és kicsinyeskedő ortodoxusok munkásságának, éppen úgy iskolánk is kénytelen volt a szabadszellem aranymadarának szárnyait megnyirbálni. Hiba lett, ami tegnap még erény volt. Veszedelem, ami tegnap egyetlen menekvésnek látszott. S egy nemzet közvéleménye előtt ekkor kezdett a református iskoláshatás mint veszedelmes, a nemzet testében idegen, talán kóros és káros jelenség megbélyegző nyilatkozatokat vonni magával. Megszűnik a váradi iskola, haldoklik a pataki, Pápa is szenved, Debrecennek úgyszólván egymagában kell helytállania egy mindent elseperni akaró, egysegítő törekvessel szemben. Ebben a korszakban derült ki aztán, hogyha a Kollégium a szolgálatnak, az Istenszolgálatnak az eszményét hajlandó volna feláldozni, akkor létének értelme is elveszne. Örök tanítás ez a jelen számára. A Kollégium legyen úgy, amint van, vagy ne legyen.

A XVIII-ik század a felekezeti türelmetlenség és a nemzeti önállóságot elnyomni akaró hatalmi kényszer minden csapását reázdította Kollégiumunkra. Megint alkalmatlan idegen testnek látszott: rövidlátónak, mert nem akarta megérteni a nagy birodalmi eszményt és maradinak; mert a szabad szellemi mozgalmak iránt nem volt érzéke. Egy Maróthi Györgynek, egy Hatvani Istvánnak kellett jönnie, hogy szellemüknek az erejével megemésztvén a külföldet és a „legmodernebb“ filozófiai áramlatokat, megbírják tartani a Kollégiumot változó viszonyok között is világító lámpásnak. Maguk elégték, de életüknek olaját átöntötték a repedező mécesbe és átmentették a célkitűzést is: Istent szolgálni tiszta evangéliumi alapon, megalkuvás nélküli bátorsággal.

Nagyobb változás ezen a téren csak egyszer állott még be: a Kollégium tulajdonképeni felbomlásának az idején, 1913-ban. Zárt egységben, idegen hatásoktól és parancsoktól elzárkózva mozdulatlan pontról nézhette Debrecen és kollégiuma a világot addig, amíg a maga erejéből élt, ha sokszor szűkösen és nyomorúságosan is, de örökölt eszményeinek a szolgálatában most még

sokkal nagyobb nehézségek elé állítódott. Az államiválétel egy intézmény számára nem látszik veszedelmesnek, — és nem is az, — amíg az államhatalom azonosítja magát egy történelmi fejlődésben kikristályosodott felfogással. Csak az elszakított területek iskoláinál lett véresen nyilvánvalóvá, mennyit árthat, sőt halált jelenthet az önálló életnek a feladása. A Kollégiumra hát az a feadat hárult, hogy megtöltsön a maga régi szellemével nemcsak új épületeket, hanem a saját testébe beleiktatott új és idegen alkatrészeket is. Tanárainak legnagyobb része többé nem debreceni. Az Isten szolgálatáról is a mienktől eltérő véleménye van. Milyen erősnek kell hát lenni a kollégiumi szellemnek, hogy ő rajtuk is, sőt rajtuk keresztül százakon és ezreken töretlenül mutassa meg régi hatalmát. Titokzatos belső összefüggyessel töltötte meg az egész Tiszántúl értelmiségét az a körülmény, hogy ők a Kollégium alsóbb és felsőbb tagozatainak a levegőjében éltek. Mihelyt egyetemünk ezt az örökséget átvenni nem volna hajlandó, akkor mi csak egy lennénk a négy egyetem közül, de nem az ősi Kollégium, nem a különleges református debreceni szellem letéteményesei. Pedig a Kollégium célkitűzése annyira egyetemes és örökérvényű, hogyha elmúló divatok, vagy hatalmi átesopor-tosítások kedvéért önként mondanánk le róla, akkor megszegényítenék a magyarságot és történelmünket harsogó váddá változtatnók át. Sem a magyarságnak, sem az európai szelleméletnek nem tehet jó szolgálatot az, aki a magyar református lélek különlegesen kitermelt értékeit értéktelennek hiszi, ennek megfelelően cselekszik, s ilyen gondolatkörben nevel másokat is. Bizonyára nehéz megérteni egy ilyen zárt világnak a lélektanát, bizonyára nehéz összeütközéseket elkerülni, mihelyt a gyakorlati élet kicsinyességeiről van szó, de mi hiszünk abban, hogy a Kollégium a maga négyszáz évével nemcsak tiszteletet parancsol, hanem megértést is érdemel és nyer.

A multhoz akkor vagyunk hűségesek, ha ezt a szellemet, ami folyton alakuló, a mai élet kultúrlehetőségeihez folyton alkal-mazzuk. Hűségünk kérdése tehát nem maradiság kérdése lesz, hanem az örökkévalóságba bekapcsolódás intenzitásának a kérdése. Ha a Kollégiumot fenntartó testületek: a Tiszántúli Egyházkerület, Debrecen Szabad Királyi Városa és a Debreceni Református Egyház a maguk létében megérezték az isteni parancsot, s ennek engedelmeskedni akarnak, akkor új feladatokat kell vállalniok naponként, új lehetőségeket kell teremteniök különleges létformánk átmentésére.

Debrecent régen is kemény bírálatok érték sokszor később országos nevezetességre jutott tanítványai részéről. Mégis hisz-szük, hogy tudat alatt is talán, de valamennyien hordozták azt a bélyeget, amelyiket legfogékonyabb korukban egy gyarlóságokkal

küszködő, mindazonáltal határozott szellemiségű intézmény reájuk gyakorolt. Ma is, a pedagógiai fejlődés aranykorszakában, sokat lehet vitatkozni egyes iskoláink felszereléseinek, egyes tanári személyiségeknek, egyes vezetői elgondolásoknak az értékéről. Semmiesetre sem válhatik a Kollégium, ez a szinte „eszmévé finomult“ lelkivalóság, bírálathelytelen, vagy kifogástalan szervezetté. Ma sem, holnap sem. Lehetőségei nem is abban a síkban fekszenek, hogy külső fényével elhomályosítsa minden más pedagógiai csillagot a magyar égen, hogy növendékeinek a tábora messze felülmúljon minden hasonlót, hanem ott vannak elrejtve, ahol a magyar reformátusság titokzatos jövője születik meg. A debreceni Kollégium létkérdése ma az: bír-e mindig korszerű és mindig eleven hatású munkát végezni az ország szívéből gondolkodásban és területileg is messze eső nép között. Lehetőségei nem a versenyfutásban merülnek ki, hanem olyan nevelési hatások gyakorlásában, amelyeket nélkülözhetetlennek ismer meg az egész nemzet közvéleménye. Azért ünnepezzük a Kollégiumot, mert eszmény. Aki mélyre tekint a testetöltött eszmények életének, mindig tapasztalhatja, hogy tökéletlen, sokszor gyarló képet bírunk csak adni a láthatatlanról. Talán nem is valós kép, ami levetődhetik a földre, hanem csak virtuális. Ebből azonban nem következik, hogy minden erőnkkel, évszázados küzdelemben meggedzett akaratunkkal ne ragaszkodjunk a történelemnek ehhez a darabjához, ami nélkül a magyar lélek harca színtelenebb, jövőbe vetett bizodalma vérszegényebb lenne.

A magyar városoknak egy divatos, inkább betegségnek nevezhető szokása fejlődik ki újabban: a történelmi utca-neveket személyiségek nevére kereszteli át. Ezzel mintha azt akarnák kifejezni, hogy a történelem csak egyénekben él. Más nemzetek városaiban sokszázados utca-nevekkel találkozunk, s azokhoz hozzányúlni szentségtörésnek éreznék. Debrecen gyakran újrakeresztel. Hanem ha a Kollégiumot a maga szellemi élete leghatalmasabb kifejezőjének megismerni és elismerni képes, akkor nem engedi újrakeresztelni a Kollégiumot. Benne ősi hibák és ősi erények kötelező erővel élnek tovább a vér jogán és örök parancsra. Kiirtani a hibákat, de megtartani az életerőt, szinte megvalósíthatatlannak látszó feladat. Kollégiumunk életét nem is lehet másképp megmenteni, csak úgy, ha egyedül a lényegest akarjuk megtartani benne, a lényegtelen pedig átadjuk az idők árjának. Ez a nagy folyam úgyis irgalmatlanul megszűr mindent. Halálra is ítél, örökéletűvé is tesz. Egy olyan kollégiumról álmodozunk, amelyik ősi köntösét ne kívül hordozza, hanem belül. A lélek ruhájába öltözik. S ha ez a lélek nem bír csodálatot és tiszteletet ébreszteni, nem bír nemzetmentő munkájában hűségesen megállani, akkor minden ünneplés csak halotti koszorú. De ha a Kollégium évről-

évre bebizonyítja, hogy az evangélium szellemével egy ma is a régi nyomorúságában sinylődő roppant magyar tömeget keresztyénebbé, magyarabbá, tűzálló értékke tud formálni, akkor az ünneplésben el kell némulnia minden disszonanciának, sőt ki kell hatnia ennek az ünneplésnek odáig, hogy a Kollégium számára a létnek új lehetőségei nyiljanak meg anyagi és szellemi támogatás révén. Nem fejedelmi alapítvány és nem kevesek iskolája; kis emberek nagy áldozataiból élt, kis embereket nevelt lélekóriásokká. Egy nemzet nem mondhat le sem arról, hogy tagjait egy jellegzetes kultúra iránti áldozatosságra nevelje, sem arról, hogy kopár területek mélyére aranyat keresni leszálljon. Ezt a hivatást a Kollégiumon keresztül egy még őserejében lévő magyar tömeg gyakorolja: ennek a tudatára felébredni annyit jelent, mint a Kollégium életét a magyar sorssal összekapcsolni s a reformátusságnak örök isteni elrendelésen alapuló létét áldott ténynek elfogadni.

Soós Béla

Kölcsey szelleméhez

— A debreceni Kollégium falára. —

*Tiszta szellem, aki nem vagy már
sem víz, sem tűz, sem föld, sem felleg,
aki már puszta hang se vagy
és akit mégis ünnepelnek,
aki száz éve vagy halott
és aki mindig halott voltál,
akinek számára e föld
nem volt tivornya, hanem oltár —
távol szellem, névtelen
eszme, a bolygó fogalomnak
partjáról intek most feléd,
partjáról a zord siralomnak:
én sem lelem az utat itt,
az út itt a föld alá megy le,
a föld pincéjébe mutat
körütem mindenféle mesgye,
a bús Minden-mindegy remeg
vak vezérek cézári botján
s a felhőkből a föld alá
bukik a büszke aeroplán...*

Étheri szellem, akinek
alig volt földön földi teste,
csak úgy lézengtél testtelen
a levegő vásznára festve,
ideák ős festményeként,
mit rejtett barlangok takarnak,
mint egy halottnak álma, ki
a földben összehajtvá hallgat, —
nemzet halottja, aki száz
és ezer esztendeje holt vagy,
akit azért küldött a föld,
hogy a Föld csillagát kioltsd
és egy új csillagot teremts,
amely a föld vermein átég,
a Végtelenség csillagát,
a Vanitatum Vanitas-ét, —
sápadt szellem, nyújtsd ki kezed,
bár nincs kezed, s a csontom töltsd meg
Hádesz zúgó árnyaival
és csontomban a halált törd meg!
Tele van halállal a föld
és mind a Nap himnuszát szórja
a föld fölé, azt lengeti
a földnek ezer lobogója;
bástyákba zárja el magát,
testén csillogva cseng a páncél,
a Nap hatalmát csörgeti
s nyomában átok és homály kél...

Csöndes szellem, aki nem éltél
és mégis életet vetettél,
aki a Tiszának s Dunának
partjához elvitted az Estét:
hord fel tested kísértetét,
az élet Himnuszát elzengni,
melynek éjjéli dallamát
csak az tudja hárfára tenni,
aki kinyújtja két kezét
a láthatatlan levegőbe
és csontjain átsüt a Hold
s nem néz már hátra, sem előre...

Gulyás Pál

Kölcsey iróniája

Érzelmes költő és kegyetlen kritikus, embergyűlölő az önkéntes szobafogságig és közügyekért harcoló, a retorikát lenéző és a legjobb szónok — az ellentétpárok csak izelítők Kölcsey szerteágazó, egymásnak feszülő hajlamaiból. Magát szertelennek hiszi és büszkén írja Döbrenteinek: „Nekem a *genius* határtalan lángoló szívet s határtalan hév beszédet nyújtott. Innen ez a hyperbolákkal teljes nyelv; innen ez a homályos, dagadó ének.“ Berzsenyiben viszont őszintén és riadtan ítéli el a dagályt. A paraszt dal tónját kívánja megnemesíteni, Csokonai hasonló törekvését nem veszi észre. Finnyássága irtózik minden perlekedéstől; habozás nélkül kész mégis az „ostor nyeles“ kritikára. Nagy érzések rajongója, a nélkül hogy fel tudna olvadni bennük; legforróbb indulatában is marad valami figyelő hidegség, az ész rosszalása, ami megfojtja a kitörő érzelmet. Szentimentális, aki nem tud sírni, lelkesedő, aki nem tud hinni, romantikus, aki csak önmagát nem tudja meggyőzni pátoaszával. „Nekem nincsenek kötelekím, — írja Kazinczyhoz 1814-ben — s ez az *epicurus*i *cynismus* vagy *cynicus*i *epicurismus*, mely a kényt és fájdalomt, a jelenlétet és jövendőt esudálatos egybeolvadással tartja előttem, elvette még könnyeimet is, az öröm és szenvedés könnyűit egyaránt.“

Egy van mit életemben
Sem búmban, sem kedvemben,
Meg nem tanulhatok:
Epedtem, olvadoztam,
Sok lyányt lágy búra hoztam,
S még sírni nem tudok.

A csodálatos az, hogy kiábrándult szemléletéből nem lemondás születik, hanem folytonos harci készség, a vanitatum vanitas-ából nem tétlenség következik, hanem hatni, alkotni, gyarapítani akarás. Ifjúsága lírájától férfikora politikai szerepléséig kiábrándultan és illúziótlanul küzd az illúzióért, ahogy az antik világ káprázatát próbálja a keserű magyar valóság fölé emelni, teljes tudatában vállalkozása reménytelenségének. Schilleri zengést akar kicsalni a még dadogó költői nyelvből, lessingi kritikus elveket meghonosítani az érzékenykedők irodalmában, a polgári törvények uralmát felragyogtatni az önérdekek feudális társadalmában, a „sötétség örvényében“ vergődők között. Folytonos vereségeken át halad távoli célja felé, tele van panasszal és tele van nyugtalan feszültséggel. Nem ismer kielégülést, vágyai egymást kergetik, s talán őt hozná ki legjobban sodrából, ha egyszer

teljesedésbe mennének. Az eszmény arra jó, hogy elérhetetlenségével ingerelje. „Mit használna nekem, ha ezen pillanatban isteni erő által óhajtásim s vágyaim világába röpíttetném is? Két pillantat múlva talán keserűbb könnyeket öntenék mint most itt; s ismét tovább, ismét távolba kíváncsoznom. És mégis talán nem sírnék. Talán enyhítne... De mi enyhítne?“

A feszültség, ami lelkének uralkodó érzése, önmegfigyelésre csábítja, kissé tetszelgő lebegésre a termékeny zürzavar felett. „Olyan vagyok mint a görög dithyramb“ — írja az *Önpanaszok*-ban, ahonnan előbbi idézetünket is vettük — „egyik érzésből a másikba, egyik gondolatból a másikba merengek által. Miért nincs, ki mind ezen léleknüanszokat dalba öntse, vagy pszichológiai szellemmel kifejtgesse? Én magam azt nem tehetem. Mert nem bizonyos távolságban kell-e lenni a lélek azon állapotjától, melyet zengeni vagy magyarázni akarunk?“

Az ellentét tapasztalat és szándék, érzések és meggondolás között, mint két különböző pólusból kicsapó elektromos szikra, átjárja, felkavarja, kigyújtja képességeit. Ihletője az irónia, az ő kifejezőbb szavával a „szeszély“; blazirt látnok, akiben széchenyies vonással a keserű gúny válik teremtővé. „Valami mélység van írásaimban — vallja életrajzi visszapillantásában Szemere Pálnak — a szeszély, mi komoly kritikáimban is sokszor érezhető, összevetve azzal, hogy gyermek koromban parodiákat írtam.“ És lentebb: „Dietai naplóm fogja neked mutatni, hogy a szeszély bennem nagy mértékben fejlik naponkint. Ezt a keserű napok, s az emberi élet hiúságaiba mély bepillantás okozták.“

Elsősorban persze a kritikai hajlandóságot szabadítja fel benne az irónikus számotvetés a valósággal, sőt hogy kritikához legyen kedve, egyenesen dült állapotban kell lennie. A recensálás nála nemcsak esztétikai meggyőződés, hanem idegreakció eredménye is, egy kicsit bosszútállás önmaga kínlódásáért. „Elroncsolt szívvel s eltépett gondolatokkal“ fog nagy bírálataihoz, előre eltökélten, hogy kegyetlenebb lesz, mint Schiller és rousseau-i karakter létére ítélkezést a „gonoszlelkű“ Voltairétól fog tanulni, „Szüntelen ingerlésben“ írja meg kifogásait, mert „szükség, hogy éleskék legyünk“. Minden igazságérzése mellett ezért némi bűntudat is él benne a megbántottakkal szemben; a halott Berzsenyi felett tartott engesztelő áldozat nemcsak a bíráló súlyos hatását, hanem a már beteg költőre tett, későbbi epés megjegyzéseit is hivatva volt jóvátenni. A „szeszély“ nem engedte, hogy kiaknázatlanul hagyja mások gyengeségeit és a nagy lélek nem tűrhette, hogy a szeszélyé legyen az utolsó szó. Nem a tévedéseit látta be, meggyőződése rendíthetetlen volt, csak tévelygő indulatai miatt meakulpázott, keresztyéni alázattal vállalva az ösztönök gyarlását. Élete alkonyán rezignáltan írta Szemerének: „Kritika ne-

künk nem való. Kés gyermek kezében, mivel vagy maga vágja meg magát, vagy máson ejt gondatlanul sebet. Osztán a gyermek sokszor gonosz is; s mérgében szándékosan is árt, nem lévén elég esze a következtést előre ellátni.“

Mélyen az tekint magába,
Ki bús érzésben ül.

Önvádnak. önismeretnek alapja kifogyhatatlan szomorúsága. Iróniája nem mulattatja, mint felvilágosodott mestereit, nem is gőgösíti, mint a byroni kortársakat, csak küzdelembe hajszolja és kedvét szegi a harcban, elveszi az étel ízét az inyétől. Verseiből, leveleiből, legelvontabb írásaiból is árad a szomorúság, novellahősei, Andaházi, Erdőhegyi „természettől nem vidám“ ábrándozók, a multból a gyásznapok kapják meg, nem az ősi dicsőség, az ő Zrínyije nem felemelő példakép, hanem a pusztulás fanfára. „És az a honi régiség! Parányi fészkek a sziklabérczen, apró harczok a sík mezőn, változékony apák, emléktelen kor, szalmafedelű városok, s más hasonlók.“ De amint a literatúránk kicsinységéből és abból a meggyőződésből, hogy haladása csak illúzió, a kritikus ébredt hivatása tudatára, úgy kelti fel a lemondó multszemlélet a politikai tettvágyat. A kiábrándultság itt is ostor az alkotásra, használásra. És a kiábrándulás a jelenre még teljesebb, mint a multa nézve. Az „Országgyűlési Napló“ a merészségükben modern politikai gondolatok és nemes, lírai kitérések mellett a gúnyolódásban is remekel. A kortársak között alig van egy-két igaz, akinek Kölcsey meg tud bocsátani. Ahogy írta, a szeszély nagy mértékben fejlett benne naponként.

„Naponként az aviticitás szörnyével vesződünk; de kiabálásaink hasztalanok“ — panaszkodott ugyanakkor levélben Bártfay Lászlónak. — „A monstrum ellen teljes elhatározottsággal Deák Ferkón, a somogyi s tolnai követeken s rajtam kívül talán senki sem szólott ellene.“ A levélírásban kémkedéstől tart, a naplóban azután félelem nélkül kiönti szívét. A tárgyalások a végtelenbe nyúlnak, a feliratok stílusproblémáival vesződnek, míg a lényeges kérdések elsikkadnak. Mindenki szónokol, senki sem határoz, a megyei utasítások késnek, a főrendek taktikáznak, az udvar gyanakszik. A parasztok külön legelőjének olyan nagy az ellenzéke, mintha forradalmi követelésekről lenne szó; akik a vallás dolgában divatosan felvilágosodottak, mint földesurak szélsőségesen konzervatívak. A legtermészetesebb reform, a magyar nyelv ügye is elodázódik a sok hiábavaló szóbeszéd között, a vallási kérdésben még a protestánsok sem egységesek. A legtöbben engedékenységre hajlandók; ő, az érzületben katolikus, gondolkozásban felvilágosodott, áll ki legélesebben a protestáns ügy, a szabadság ügye mellé három beszédével és naplójában is odakiáltja

az óvatosaknak: „Nektek két iszonyú hibátok van — részvétlenség, és féltékenység. Higyjétek el, míg ez eredendő bűnököt le nem vetkezitek, isten országába jutni nem fogtok!“ A reformországygyűlés (1832—33-ban vagyunk) alig érzi át történelmi szerepét, s ami a legnagyobb baj, a közvélemény is közönyös. Kölesey két-ségbeesetten rázza fel a jóbarát Kende Zsigmondot: „Kérlek minden szentekre, ne engedd, hogy odahaza hidegen vegyék az országgyűlés dolgait. Harsogd untalan füleikbe, hogy organikus országgyűlés ez; s ha most hiba történik, úgy lehet, százak múlva sem fogják jóvá tehetni.“ A megyei nagyúr megérti a nemes követet. De a követ véletlenül költő is és ehhez már Kende Zsigmondnak nincsen sok érzéke. Verset kér házavatásra az országgyűlésen elfoglalt költőtől, mint ahogy előbb verseket rendelt illuminációra, György-napra; mire jó a költészet, ha nem erre? Követek, kik nem tudják miért politizálnak, jóakaró, ki „commissióba tett verseket“ kíván; a poétareformer bizony nagyon egyedül érezhette magát embertársai között.

Vígasztalásnak marad a humor. Hallgassuk meg egy kerületi gyűlés leírását, amelyről olyan átszellemített képek élnek tudatunkban. De most Kölesey beszél, a „szeszélyes“: „Az irnok egy pillantatot vet a megye kapuján kifüggesztett czédulára, s jön: tizenegykor circulus! A követ nyakába kavarítja köpönyegét, s a megye nagyobb termében az asztalnál széket fog; egymásután gyűlnek társai, s velük együtt a hallgatni, — sajátképen lármázni jövő ifjúság; melylyel imitt-amott vegyesen minden karú és rendű férfiak ülnek vagy állanak... Most kimondatik a tárgy; s ki szerencsés volt először feliratni, felemelkedik, s a magáét elmondja. Boldog ő, mert a szülés kínjain hamar általment; de akire három óra múlva jön a sor; a ki nagy nehezen pörölyözött beszédecskéjét háromszor huszonnégy óra alatt nem kis fejtöréssel megmemorizálván, azt, minek előtte szóhoz jöhetne, tizenkilenc követtől hallja több vagy kevesebb különbséggel elmondatni, — az, édes barátim, minden keresztyén lélek szánakodását megérdemli. Azonban mindegyre jár! Kinek mi van begyében, azt előadja; néhányan ásítanak vagy fejeiket vakarják, egy-két gyorsíró, s egy-két curiositást kedvelő, vagy a végre küldött ifjú, vagy ha nem épen ifjú is, jegyezget; az irnoki sokaság legnagyobb része pedig lesi a szót; s minden tele szájjal mondott phrasis után harsogja: *Éljen*. És ezt harsogja édesre, ezt keserűre, a mint jó, s mind e mellett is e harsogás nagy becsben tartatik. Nem egyszer látnál ősz fejeiket, kik a mult estve barátaik közt meggyőződésből származott ítéleteiket kimondák, s a kerületi tapsért más reggel ellenkezőleg nyilatkoztak. Meg kell vallani, erős alapon építjük a haza boldogságát.“

A „szeszély“ nemcsak a kritikusknak és politikusknak, az író-művésznek is jó szolgálatot tett.

Halász Gábor

A magyar rádió prózai műsora

Mindenki emlékszik a rádió őskorára. Eleinte technikai csoda volt s a többi csodához hasonlóan fölszabadította a felnőttek lapangó játszószenvedélyét. Remek játékszer volt, egy csavarfordítással rabul ejtette az úr hangjait. A fogoly hang, valljuk be, nem volt éppen elbűvölő. Ideges, tagolatlan makogás hallatszott, kínai lovasgenerálisok lelkesítik ezen a hangon a katonáikat.

De a játék nem tartott sokáig. Fölülkerekedett a rádió belső törvényszerűsége, igazi jelleme. A technikai csodák közös sorsa, hogy a közgazdaság megzabolázza s kiaknázza őket. Rövid romantikus korszak után így járt a vasút, a táviratozás, a repülés. Így a rádió is. De gazdasági terjeszkedésével együtt elborította a művelődés összes területét. Ma már kultúrteremtő szerv, a nemzeti művelődés fegyvere.

A nemzeti művelődéshez való hozzáilleszkedés a prózai műsor első, alapvető problémáit is megjelölte. A technikai kérdések mellett mindinkább fölmerültek a nemzeti kultúrával összefüggő műsorgondok.

Ugyancsak forradalmi hatása volt a vidéki rádiózás elterjedésének. A rádió, mint minden találmány, eleinte a nagyvárosokban terjedt, a konzervatívabb hajlamú, de szenvedélyesebb vidéki hallgató lassabban jelentkezett. Bár a fővárosi és vidéki előfizetők száma körülbelül egyforma, a hallgatási idő tekintetében a vidéki rádiózás ma már felülmúlja a fővárost.

Egy harmadik igen fontos hatás is mutatkozott. A világhelyzet romlásával egyenes arányban kiderült, hogy a magyar rádió határa nemcsak az országhatárig ér. Addig ér, ameddig értik a magyar szót, vagyis a rövidhullámú irányított sugárzás óta az amerikai Egyesült Államokig.

A rádió kultúrteremtő eszköz lett, a fővárosról átterjedt a vidékre s a határontúli magyar anyanyelvűek számára elemi magyar művelődést pótol, vagy legalábbis pótolni próbál. Ez a három szempont döntötte el a kifejlett rádió prózai műsorpolitikáját.

De vizsgáljuk meg a műsort a hallgatók felől is. Legegyszerűbb, ha napi munkabeosztásukhoz igazodunk. Dél előtt 10 és 12 óra között, az első prózai műsoridőben az asszonyok már visszatértek a piacról, vagy a gazdaságból a háztartásba, a lakásba, a szoba- vagy konyhamunkához. A betegek is fölébredtek. Ebben az időben tehát túlnyomóan a gazdaasszonyok, az otthonmunkások és munkásnők, a betegek és nyugdíjasok hallgatnak rádiót. Ahol van iskolai rádió, a diákok is. Következő prózai műsorunk délután 4 órakor kezdődik. A gyermekek már túl vannak az ebédutáni álmon, a

diákok még nem fogtak leckébe. Öt és nyolc óra között hazatérnek a dolgozó felnőttek. Este 8 óra a csúcs-idő, ekkor a próza (vagy verselőadás) a kis- és nagyszínpadnak és a zenének adja át a helyet, de éjjel, a jó külföldi vétel idején, mégegyszer visszatér idegen nyelven.

Ehhez a társadalmi élet- és munkaritmushoz alkalmazkodva a délelőtti műsor ad: rövid gyermeknevelési, gyermek- és nép-egészségügyi előadást, háztartási és divatcsevegést és olyan ismeretterjesztő miniatűröket, amelyek igénytelenebb tárgyakkal nem illenek a délutáni műsorba. Délután 4 és 5 óra közé esik a mese és a diákfélóra, 5 és 8 óra közé az összes fontos prózai műsor s a helyszíni közvetítés. A két legkiemelkedőbb időpont a vasárnap déli zenekari szünet és a délután 7 és 8 óra közé eső napi egy óra. Az éjjeli felolvasás a külföldnek szól, a vétel ilyenkor világszerte elég tiszta. Ezek az idegennyelvű előadások mindig Magyarországot népszerűsítik. Évek előtt egy ízben Kisfaludy Sándor délfranciaországi fogságáról esett szó, a francia előadást véletlenül egy odavaló könyvtáros is meghallgatta. A dolognak végzetes következménye volt. Kisfaludy nyomába vetette magát, ismeretlen adatokra bukkant, a végén Magyarországra is eljött. Ez volt a tudós öreg első külföldi útja. Ha jól tudom, még Párist se látta. Azóta is emlegeti a pannonalmi barátok borát.

Ha Roussel, a majnafrankfurti híres Ázsiakutató Körösi Csomáról, Jacques de Lacretelle, a francia akadémikus a francia-magyar kultúrbarátságról, Daniel Halévy félévszázados magyarországi emlékeiről beszél, ha Balassa, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady s a népballadák német fordítása fölesendül a magyar rádióban, a csöndes éji órában Európa legjobbjaihoz fellebbezünk s szellemi rangunkra emlékeztetjük azokat, akik a szellemi rangot még becsülik.

1935-ben kereken 2500, 1937-ben már 2700 előadás hangzott el. Kell-e magyarázni ezeket a számokat? A rádió évek óta a legjobb értelemben vett szellemi rablógazdálkodásból él; a magyar folyóiratok havonta átlag 15–20 elhangzott előadást közölnek. Hálával említem ezt a hallgatólagos együttdolgozást. A rádióelőadás a pillanaté, ha nem volna magyar folyóirat, rengeteg szellemi munka foszlana az ürbe.

Haszna van ebből az intellektuális rablógazdálkodásból az idegen remekíróknak is. A magyar rádió szűkebb keretek közt a Kisfaludy Társaság régi, a nyolcvanas és kilencvenes években viselt tolmács-szerepét vállalja; sok német, francia, angol, olasz, lengyel, szlovák költő (Hölderlin, Rilke, Werfel, Vigny stb.) új fordítása egyenesen a rádióknak készült. Kosztolányi Dezső utolsó fordításait is egy rádió emlékestnek szánta.

De az utólagos közlés egyszersmind a rádióelőadások leg-

gyakoribb gyöngéjét is elárulja. Tíz „használható“ közül, hat-hét nem való igazán a rádióba. Az író legtöbbször maga árulja el hamis felfogását és „rádiósüketségét“, arra hivatkozván, hogy ez s ez a folyóirat vagy lap átvette a visszautasított kéziratot! Ha egy másik rádióra hivatkozna, inkább gondolkodóba ejtene.

Kevesen gondolnak rá u. is, hogy a fül befogadóképessége kisebb, mint a szemé. Pedig ez a rádióműfajok sarkalatos titka. Pár hónap előtt kaptam egy kitűnő fiatal tudóstól egy hasonlóképpen kitűnő kéziratot. Azelőtt kegyetlenül kritizálta a rádiót, ő is, én is meg voltunk győződve, hogy végre kezembe került a várva-várt mintaelőadás! A harmadik mondatnál feszengeni kezdtem. Keresgéltem, újrakezdtém, egyszer csak rájöttem, hogy az alattomos mondat 220 szóból s 18 gépelt sorból áll. Ha nem halianám az olvasott szöveget, ma is keresném a hibát. De a hallucináló fül visszautasította, amit a szem ellenkezés nélkül befogadott.

Eddigi kísérleteinkből az ú. n. stíltörténeti sorozat s a félórás költői est vált be legjobban. Mindkettő színes, többszólamú ismeretközlés, tehát akusztikailag is jó. A stílustörténeti ciklus öt estéből s egyenként háromszor 15 perces előadásból állt. Öt nagy európai stílust ismertetett a gótikától a romantikáig. Minden alkalommal az irodalmi negyedóra kezdte három-négy verspéldával (keresztény himnusz, Calderon, Zrinyi, Goethe, Novalis vers), következett a zenei negyedóra (valójában húsz perc) lemez-kíséréssel és befejezte a képzőművészeti negyedóra, amelyet — televízió hiányában — a Rádióélet műtörténeti mellékletei támogattak. A költői estek 1938-ban szaporodtak meg. Tíz-tizenöt perces életrajzi, kortörténeti és esztétikai bevezetés után kiváló előadóművészeink klasszikus vagy félklasszikus költők legszebb és lehetőleg kevésbé ismert verseit mondják el. A vers maga is auditív műfaj, évszázadokig csak a hallásnak költötték s azt hiszem, hözél járok az igazsághoz, mikor azt mondom, hogy a szaporodó versekkel majdnem annyira népszerűsítjük a zenét, mint a tiszta hangszeres számokkal.

A legtöbb műsorgondot a csevegés és a humor okozza. Pontosabban a csevegés és humor halála. A csevegés (causerie) az egész világon pusztul. Klasszikus hazájában, Ludovic Halévy, Courteline, Lavedan földjén is. Nem tenyészik a mai izgatott légkörben, kényes virág, szereti a békés, epikureus légkört, a második francia köztársaságot vagy a magyar századvéget. Bízunk a legközelebbi századvégben!

A humor halála sokkal bonyolultabb s néhány okára utalnom kell. Az ember nem tud igazán nevetni a fülével, helyesebben csak a fülével. A nevetetés két ritmúsú művelet, hol szóval, hol mozdulattal nevettetünk. Egy „rádió Chaplin“ egyszerűen el-

képzeltetetlen. Az ember nem veszi észre, hogy felváltva hol a mozdulaton, hol a szón mulat, pedig éppen ez a ritmus hosszabítja meg a nevetést. Ha csak egyik érzékszervünkkel nevetünk, hamarabb kifáradunk.

Ritkítja a humort, hogy sok téma nem juthat a mikrofónig. A rádió a szó szoros értelmében az otthon része, családtag, az írni-olvasni se tudó gyerek is érti, tehát roppant felelősséggel, önfegyelemmel s önmegtadással kell dolgoznia. Ezzel azt akarom mondani, hogy a kitiltott problémák nem is fájhatnak neki. Nem tiltakozhatik béklyói ellen, önként és szívesen kell vállalnia, ha a családban akar maradni. De ezért a lemondásért a humor lakol.

A humor haldoklásának van egy harmadik oka is. A mi-mózapszihózis. Kínomban s mérgemben találtam ki ezt a szót. Az emberek a háború óta roppant érzékenyek s az üldözési mánia immár mindennapos betegség. Humorkeresés közben figyelmeztettek, hogy a Borsszem Jankó régi évfolyamaiban mulatságos gúnyversek és csipkelődések vannak. Párat olvastam is. Az egyiket, úgy tudom Dóczy Lajos írta Szana Tamásról azzal a címmel, hogy „Miért lett költő Szana Tamás?” A verset a Borsszem Jankó közölte, Szana olvasta s nyilván mulatott rajta. Ma erkölesi és főleg világnézeti irtóhadjáratot s társadalmi terrort indítanak a szerző ellen. Szívesen, szívből nevetetnének. Nemesak rajtunk múlik, ha nehezebben megy, mint harminc év előtt. Nehezebben áll rá a toll, nehezebben a száj.

Ahogy a pusztá halláson át nehéz nevetetni, a gyermeket is roppant nehéz pusztá hanggal lekötni. Képelete csak a maga megközelíthetetlen világában segíti: egy felfordított széket megerőltetés nélkül kutyaszánnak, a hintaszéket északi pólusnak nézi, a mesemondó hangját azonban csalogató arc- és mozdulatjáték hijján nem követi olyan sokáig s olyan figyelemmel, mint a felnőtt hallgató a láthatatlan előadóét. Ebben a felnőttnek nagyobb a képzelőereje.

A londoni rádió különböző hanghatásokkal, színpadi és rádiótechnikai fogásokkal próbálja a gyermekek szeszélyes figyelmét lekötni. Láttam például a Hamupipőke előkészítését, két napon át próbálták. Csakhogy az angol rádió 8 millió előfizető díjából önálló, hatalmas osztályt szervezhetett a gyermekek mulattatására. Szerényebb méreteken előbb-utóbb mi sem kerülhetjük el ezt az utat.

Előadó, hallgató, kritikus csodálatos ritkán gondol arra is, hogy a magyar hang nem áll meg a magyar határon. Innen kérek minden hallgatót, aki csak egy kicsit komolyan gondolkodik a rádió feladatain, sose legyen túl bátor, túl önérzetes magyar más. kockázatosabb helyzetben élő magyarok rovására. Azok is rádióhallgatók. A rádió sosem felejtette el, hogy — amennyire

erejétől telik — sok elnémult magyar iskola, kultúregyesület és más művelődési góc helyére kell állnia.

Befejezésül még egyszer vissza kell térnem a rádió és a közönség viszonyára, utóvégre munkánk sikere vagy kudarca ezen fordul meg. Kritika a kritikáról? kérdik türelmetlenül. Csak a hangjáról.

A magyar rádió sokat tanulhat a tárgyilagos kritikából. Kaptunk már megsemmisítő leckét, kibírtuk, néha jót is tett. De kevés az efféle, kegyetlenségében is objektív kritika. A mai hozzászóló jobban szereti a névtelen levelet. (Előfordult már, hogy felvilágosítást is névtelen levélben kértek.) Kedvem ellen kénytelen vagyok erre a beteg tünetre célozni, kevésbé mint a rádiós, inkább mint magyar, mert egy olyan ország, amely magát rendezettnek tartja és vallja, nem törődhetik bele ebbe a denunciáló járványba. Mikor 1848-ban kikiáltották a második francia köztársaságot, a kormány pár heti uralom után közzétette a lapokban, hogy a névtelen feljelentéseket olvasatlanul eldobja. Az anonim hajsza megbénította a munkát. Forradalomban még menthető ez a ragály. Annál elszomorítóbb olyan országban, amely magát büszkén és állandón rendezettnek vallja.

A rádióknak nincs tartalomjegyzéke, mint a folyóiratnak vagy könyvnek, legfeljebb egy-két hétre lehet a műsorára emlékezni. Innen van, hogy sokszor a legjobb szándékkal állandó számainkat sürgetik. Nemrég egyik határontúli magyarlakta terület nevében magyar irodalomtörténeti és történelmi diákfélórákat kértek. A kérés pillanatában sorozatunk volt a klasszikus magyar iskolai olvasmányokról, nagy magyar uralkodókról uralkodásuk s a magyar műemlékekről stílusváltozásaik rendjében. A kérés mégse lepett meg, a rádióműsor hömpölygő, roppant folyamában csakugyan nehéz fölismerni az összefüggő szigetrendszereket. Nagy úr a rádióhallgató, akármelyik pillanatban selyemzsinórt küldhet az előadónak. Egyetlen mozdulattal elnémítja a kis szekrényt. Előadónak és műsorszerkesztőnek folyton erre a korlátlan türelmetlenségre és hatalomra kell gondolnia.

Egyszer fölkeresett egy humorista. A színházi botrányokról akart írni. Elmondta példának, hogy a vándorszínészet őskorában egy társulat egy vidéki városba került, ott nagy szeretettel fogadták, étellel, itallal s szállással ellátták. Az intrikust is, aki nappal igen jámbor s szerény ember volt. Este azonban ő játszotta Jágót. Egyszer csak fölpattan a házigazda valahol a földszinten és elkezd éktelenül fenyegetőzni az intrikus felé, hogy de bizony az úr nem jön hozzám aludni, mert a kapu alól is kiverem! Efféle anekdotákat akart elmesélni a magyar színészet őskorából. Csalétkül mindjárt hozzátette, hogy „tálalni“ akarja. „Kiterítem magam elé a kéziratot — mondta — és belekezek: tisztelt hölgyeim és

uraim! A színházak történetében... És elkezdek krákogni. Erre odaság a szpiker: kérem, ne krákogjon. Megint belekezek, megint krákogok, köhögök, a szpiker megint közbesúg“. Szóval vita támadt a szpiker és az előadó között, amely egy fél percig tart. Utána a felolvasás egy másodpercre megszakad, mintha kikapcsolták volna az adást, majd az előadó rendes hangján megszólal: így kezdődnek egy rádióbotrány. „Botrány“ volt a címe is. Elhangzott s másnap az egyik legnagyobb napilapban a következőket olvashattuk: „Évek óta követeljük a rádióelőadók gondosabb megrostálását. Tegnap este...“ És így tovább, megsemmisítő szavakkal. Vagyis a „Botrány“ című felolvasást a kritikus egy fél percig sem hallgatta, máskülönben rájött volna a köhögés és krákogás nyitjára.

Ezek azok a komoly, meg derűs problémák, amelyek a magyar rádió prózai műsorpolitikájában legtöbbször szerepet játszanak. Öröm-e mégis csinálni? Arra a nemzetművelési és művelődéspótló kettős feladatra gondolva, melyet a mai kemény időkben a rádió eddig végezni próbált, határozottan és egész szívvel mondhatom, hogy a lehető legnagyobb öröm.

Cs. Szabó László

Németh László regényei

1.

Mult századi hagyományainkhoz híven egy pályázaton bukant föl mint elbeszélő, de a legmodernebb közönség, a Nyugat olvasói előtt. Ahogy föltűnt, nyomban el is tűnt. Pár év mulva mint a Protestáns Szemle tanulmányírója megint úgyszólván a teljes ismeretlenségből lépett elő. Most már megtanulták a nevét, ő lett az új nemzedék Nagy Kritikusa. A Napkelet ugyan még 1929-ben közölte legjelentékenyebb regényét, az Emberi Színjátékot, de az majdnem észrevétlen maradt, kötetben meg sem jelent. Így aztán szinte meglepetés volt az új Németh László, aki 1935 óta évről-évre előáll egy-egy regénnyel.

A közhit szerint ez a szépiró Németh messze marad az esszéistától. Tanulmányaiban rendkívül tág szellem, mégpedig a befogadó képessége nagy, nem az iránytalansága. Fölléptekor hajlékony volt, mint a fiatal fa: minden vihart megbírt, minden széllal veleringott, de szilárdan állt mély gyökerein s biztosan nőtt ég felé. Irodalmunkban ő az egyetlen, aki bírálatokkal került nemzedéke élére. A legjava fiatalság vezére lett, mégpedig nemcsak az irodalomban, hanem szinte az élet minden területén.

De jött a gyors megtorpanás: a szellemi irányító visszamenekült kezdeti formájához, a szépirodalomhoz. Száz gyanú fogadta s ezer félreértés. Valami „európaít“ vártak tőle, bonyolult kultúrlények ábrázolását, világtávlatot, érdekes formakisérleteket. E helyett bezárkózott egy dunántúli faluba, — tárgyai, alakjai után ítélve: mintha nem is járt volna kívül faluja határán. Keresték benne a legmaibb nyugati irodalmak szakértőjét, a vakmerő közéleti harcost, s találtak időfölötti témáival, egy majdnem paraszt-írót. Első kötetbe került regénye, a Gyász annyira megzavarta egyik kitűnő elbeszélőnket, hogy bírálatában hazafias allegóriává, korszerű intelemmé fújta föl. Újabb művei csak növelték a csalódást. A Bűn a fővárosba visz ugyan, de nem ám az írók, hanem napszámosok közé. Utolsó regényének meg már nem is fölnőtt a hőse, hanem falusi elemista.

2.

Mi ez a szellemi selypítés? Ez az állandó öncsonkítás? Nem túlkicsinyes ez a pepecselés azzal a gyászos özvegyel, Pestre sodródó gazdafiúval, gimnáziumért verekedő elemistával? Látszólag mind más-más világ, nagy beleélő készség, hajlékony rekonstruáló képzelet műve. Egyikben sem győz betelni a részletekkel, a világgal. Mintha ujjongva mondana igent a teremtésre, a

legkisebb dologban is fölfedezi és ünnepli a jelentőst. Pedig családka változatosság ez, még csalókébb életszomj. Alapjában egy témája van Némethnek: a különb-emberség vágya, s azok a pokoli gyötrelmek, amelyek közt ez a vágy célt ér, vagy legalább is elhíteti magával, hogy ő kerekedett fölül.

Nemesak tárgyban, módszerben is édestestvérek Németh regényei. Formakísérlettel nem bajlódik. Elfogadja Móricz Zsigmond megoldását: ő is egész mondanivalóját egy-egy főalakja lelkén vetíti át. Csak az időkeretet tágítja ki. Emberi Színjátéka hőseit legkorábbi benyomásaitól holtáig követi. Többi regénye is kedvére kinyújtózhat az időben. Legrövidebb tartamú közöttük a Bűn, s a kötetbe kerültek között ép ez a legterjedelmesebb. Napló-pontossággal részletezi építőmunkás főhőse élményeit, körültagogat, lemér minden útjába kerülő követ.

Gyötrelmes mérlegelés. Halálra untatja, kimeríti a könnyű fajsúlyú olvasót. S fanyalgásra ingerli a kritikust, aki „némethi mértékkel mérné Némethet“, s mindent hiányol nála, különösen az „életszerűséget“, az „átütő erőt“. Nem a teremtés hozsannája ez a részlet-telhetetlenség, épen nem. A lét bírálata, akadémikus alaposággal; egyetlen tény, egyetlen kiejtett szót sem hagy megjegyzés nélkül. Valamennyi regényhőse egyazon alkat: úgy halad életábrándja felé, hogy közben a világ összes tuskéit számontartja. Ha nem hatolnak elég mélyen a bőre alá, külön beléjük hempergőzik, hogy minden szúrásuk szívig fájjon. Egyik Németh-hős sem társaslény, rögtön kész visszahúzódni magánya medvebarlangjába. Örökösen morog, dörmög, emésztődik. Még pedig azon a szájalmas témán, mit mondanak róla az emberek. Az ő hite szerint természetesen mindig rosszat, sértőt, megvetőt. Az egész Bűn voltaképp ennek az önmaridosó gyötrellem-ihletnek a gyümölese.

Ezek a képzelgések, az üldözési mániának ezek a visszatérő rohamai feneketlen mélységű emberirtózatot s embermegvetést árulnak el. Szinte az elfelejtett dunántúli epikus, Tolnai Lajos jut eszünkbe. Csak az tudja még ilyen borzalmasan festeni, hogyan gördül szájról-szájra, lavinaként növekedve, a pletyka és a rágalom. De Németh hősei még érzékenyebbek; mintha nyúzótt testtel járnának, a símogatóstól is üvöltének kínjukban. Főképp ez a befele szenvedő, önsebeit vitriollal kenegető alkat teszi testvérré őket.

Módszerazonosságát is ez az alkategyezés okozza. Vannak költők, akik regényről-regényre változtatják alakító eljárásukat. Ilyen például Babits, de ilyen volt Goethe is. Németh nem képes erre. Egyedül ez a makacsul monoton, részletező ábrázolás alkalmas rá, hogy objektív képein át, a legigénytelenebb sorsokba

burkolózva, szíve szerint kizokoghassa csalódását az emberiségben.

3.

Mégis bujkál ezekben a regényekben valami lebírhataltan életerő, valami halhatatlan optimizmus. Embermegvetése csak szemérmes, önmaga előtt is szégyelt, mert viszonzást nem remélő emberszeretet. Németh nem hisz az emberiségben, nem hisz a fejlődésben, de hisz az emberben és hisz az üdvözülésben.

Az Emberi Színjáték hőse, Boda Zoltán el is éri ezt az üdvösséget. A gyors elismerés és egy súlyos betegség légszavargjai ekkor még túlröpítik a fiatal író gyanúi földrerántó nehézkedésén. Nem mintha Boda Zoltán útipoggyásza könnyű volna. Egy hősére sem rakhat író több terhet. Boda apja elcsapott pap, anyja művelt úrilányból kopik háztartási automatává. Némethnek ez az anya a legmonumentálisabb alakja: az észre nem vett lelki nemesség, akit legvégsőkig félreismer tulajdon nemes fia is. Egyetlen sorsban, elemi tisztasággal, az egész Németh-életérzés! Zoltán testvéreit elferdíti apjuk erkölcsi botlása. Ő, a legkisebb, öreg szülők közt majdnem nyomorban nő föl, zúgiskolákban, tájékozatlanul. A szerelemtől korán, örökre visszaborzad. Orvosi oklevelét sem bírja megszerezni.

Mégis, ez az agyonalázott szív kicsi korától a csillagok közt jár. Mindent túlzeng benne az eleve elrendelés megigazító szózata. Nyaranta szerencsésebb kortársakkal vetélkedik. Pesti úri-fiú az egyik, az örök csecsemő Horváth Laci; a piaristák kitűnő intézetében minden kultúrhájjal megkent falusi zsidógyerek, Behr (később Bors) Alfréd a másik: terítve előttük a legkorszerűbb műveltség, nyelvek, könyvek, a főváros távlata, mégis kezdetül fölülmulja őket a parlagi Boda Zoltán. S amint nem zülleszt el a tájékozatlan gyerekkor, világháború, összeomlás, nem tévesztik meg a sátán kísértései sem. Fölfedezik mint nagy költőt, mint az orvosi tudomány új csillagát, mint neobarokk apostolt. Eléhull a szerelem, az egyetlen, a gyerekkori. S ő eldob minden „érvényesülést“, hazamegy a Cigánysorra. Kuruzsol oklevél nélkül, meggyógyítja a „menthetetleneket“, tanít és predikál a pap, egy hajdani osztálytársa, vetélytársa dühére. Végül összefog ellene minden erő: társadalom, állam és egyház. Már ekkor valóságos kis szekta van körülte; az elkallódott diák krisztusi alakká nő. Mire ellenségei golyója leteríti, rég ott röpül, szeretettől túlesorduló szívével, az egész kór emberiség fölött.

S ez a kitűnően elgondolt mély költemény: valóságos regény, sűrű élet, teljes világkép. A tavaszi fák nedvbősége áramlik izes soraiban. Vakmerő elképzeléseit éles körvonalakkal, látomászerű világossággal vetíti ki. Minden lapjának aranyfedezete, valóságHITELE van.

4.

Többi regényein növe elvontság hatalmasodik el. Föltűnő ez, mert egyre közelebb jut az élet „igazi“ problémáihoz. Az Emberi Színjáték még az alkuvástalan ifjúság hőskölteménye, isteni erők magasságában, örök eszményekért. A Gyász hősnője már kevesebbel megelégszik: saját külön voltát szeretné elismertetni falujával, amelynek, úgy képzei, az a főgondja, hogy az ő becsületét szétrágja. A Bűn bonyodalma még „földízűbb“, urak és parasztok életét robbantja össze egy épülő villa falai közt. Végül a Kocsik Szeptemberben mondanivalója csak annyi, hogy a paraszt fiúnak micsoda harcába kerül, míg fölkapaszkodhat egy szeptemberi kocsira, a gimnázium felé.

Ezzel a távlat-szűküléssel mintha a mű jelentősége is csökkenne. Az Emberi Színjáték a legkiteljesedettebb sorsra: krisztusi életre ad példát. A Gyász is magas erkölcsi síkban mozog még, egyetemes emberi mondanivalója van. A Bűn már, — bujkáló lírájától eltekintve, — akár irányregény is lehetne: a jómódúak „szociális felelősségének“ fölrebbentésére. Végül a Kocsik gyerekhősének célját, a középiskolát maga Németh is kárhoztatja, a fiú apján át, aki szerint szemétre kerül, aki a városiak közé ögyeledik. „Nem elmenni kell nekünk, hanem még jobban itt lenni.“

Ez az utolsó mű árulja el egyik helyén leginkább a Németh-regények tanulmány-jellegét. A cséplőgépnél megjelenik Jó Péterke nagybátyja, egy bővérű, szabadszájú földesúr. Fröcsköli az anekdotát, akár Móricz alakjai. Ízes az, amit mond, helyén is való, mégis ha Móriczot olvassuk, mintha magunk is ott kvaterkáznanánk hahotázó figurái közt, míg Németh olvastán néprajzi tanulmány jut az eszünkbe, s csettintünk, hogy olyan híven elraktározza a tudós a zamatos falusi kiszólásokat. Él ez a Csillér Béni, még a sűrű szeplőt is látjuk az öklefaján, sőt azt is megtudjuk, hogy kótából adomázik, sok kötetnyi élegyűjteménye van. Csak villamos feszültség nem támad körülte, — az az élő léghör, amely azonnal körétapad a csupán két szót bőffentő Móricz-figurának is.

Tegyük hozzá: ekkora megjelenítő erővel nálunk csak Móricz rendelkezik, s a világirodalomban sem sok más. Németh azért a maga elemző módszerével alakok egész sorát teremti meg, sőt új népréteget is fedez föl: a dunántúli módos kálvinista gazdák világát. Ha Csillér Béni, a parlagi nemesúr rajzában nem tud is Móricz látásmódjától szabadulni, parasztlakjaiban szuverén. Nagy dolog, hiszen ép ezekkel a tehetős kálvinista gazdafigurákkal hatott Móricz legdöntöbben.

A Tiszántúl és Dunántúl kultúrkülönbsége ez? Tiszántúli létemre úgy érzem, Móricz alakjai inkább parasztok, Némethéi

inkább emberek. Apai ágon az én családom is gazdálkodó debreceni cívis, igaz, annyira lecsúszott már, hogy apámból csak nyugdíjas vasutas korára lobbant elő a gazdálkodás láza. Móricz debreceni cívisei mégis exotikumok nekem. Viszont Németh Gyászában egyszerre otthon vagyok: mintha a dunántúli falvak ugyanazon a fokán állanának a polgárosodásnak, ahol az én iparos, presbiterkedő, rég pantolóba bújt anyai nagybátyáim. Engem már ez az élet folyt körül, csak még talán halkabb, szertartásosabb, szemérmesebb kiadásban, mint a Gyász környezete, Kurátor Zsófi világa. Ebben még egy-egy pillanatra kirobbanhat a vihar, — egyszer a Bűn doktor ura is üvöltöni kezd, — de többnyire olyan kimértek, jómodorúak itt a parasztok, hogy mikor Zsófi anyósa megjelenik unokája ravatalánál, ez a jelenet II. Fülöp Madridjába is odaillenek.

6.

Nemcsak a viselkedés vasfegyelme okozza, hogy a túlérzékeny Németh-hősök sorsa halálosan nehéz. Nem elég a világ egyetemes ellenállása sem, amely alá akar rángatni minden különb-embert. Nem elég a falu kötöttsége, kasztrendszerre, amely főképp a szerelmet öli meg, — mert a nagygazdának a csendőrmester is csak megvetett béresfiú, a grófi sofőr is csak szolgagyerek. Saját lelkük kísérti, hempergeti őket bűnbe. Ez a főbaj. Boda Zoltán életképtelenségéről már szólottam. Zsófi sem igaz szerelemből válik ura gyász-szobrává, hanem hiú daczból. Anyyira csak magával van elfoglalva, hogy halálba kergeti a tulajdon kisleányát is. A Bűn paraszthőse, Kovács Lajos tolvaj lesz, Péterke, míg csak föl nem kapaszkodhat a szeptemberi kocsi, tipikus születesomorító.

Nem tudják embertársaikat szeretni, csak céljukat szeretik. S ha a cél nem bizonyul méltónak? Az csak növeli tragikumukat. Rendesen azzal lakolnak, hogy teljesül, amire vágytak. Hiszen más végük nem is képzelhető, mint valamilyen-fajta elbukás. Kivételesen nemes anyagból készültek, kiemelkednek környezetükből, még a legmostohábban fölszerelt Lajos is. S a csúcs vonzza a villámot.

Mintha Németh ugyanazt tanítaná, amit Tamási Áron Jégtörő Mátyása: borzalmas nehéz embernek lenni. Kettejük rokonsága elvitathatatlan. Mély vallásos igényük van s erkölcsi szigoruk alkuvástalan. De Tamási mosolygó szentferenci lélek, hősei meg akarják váltani népüket. Németh zord, mint Kálvin szirtlelke, alakjai külön-külön állanak szemközt a mindenséggel, szinte közösség-ellenesen. Arra a kérdésre, kik az „egészen igazságosak“, Tamási hőse így felel: „Akik megváltották magukat. Bűnnel és szenvedéssel. S akik nem egyedül akarnak Istenhez jutni, hanem seregeket vezetnek Istenhez.“ Boda Zoltán viszont

így tanít: „Imádkozni lehet együtt, üdvözülni azonban mindenkinek magának kell.“ Tamási hisz a seregben, Németh csak az egyéni erőfeszítésben.

Könnyű volna ezt protestáns-katolikus párhuzammá duzzasztani. Tamási a hétköznapot is csodává szépíti, Németh a csodát is hétköznapná jőzanítja. De elég. Átfogóbb műveltség, az egész emberi kultúra, Németh alkotásai mögött örökdik. Tamásinak mintha egyebe sem volna, mint falusi bölcsesége. Mégis ő az eredetibb. Németh magasrendű, mindig megbízható, de meglepetései nincsenek. Némi éllel azt mondhatnám: Tamási a Boda Zoltán-típus, — megvídámított kiadásban; — Németh a Horváth Laci.

7.

Csakhogy ez még sem volna igazságos. Kettőjük közül Némethé a gazdagabb világ. Benne elfér Boda Zoltán is, Horváth Lacika is; Bors Alfréd is; a legbonyolultabb műveltség épügy, mint a népi egyszerűség. Megállapításaim zöme kötetben megjelent regényeire vonatkozik, holott ebben a műfajban mégis csak az Emberi Színjáték az ő legmértöbb alkotása. Hogy egy folyóirat hasábjain várta ki a nonum prematurt, abban talán mi, debreceniek is vétkesek vagyunk kissé. Annyira el voltunk tőle ragadtatva, hogy szerettük volna ifjonti stílsőkevényeitől, hervatagabb részleteitől megtisztítva látni.

Most újból elolvastam az egészet. S úgy érzem, kibírta az idő próbáját. Iskolás címe, dantés szerkezete, evangélizáló befejezése, szabódezsős képzűfólása, sőt pamfletizálásai mind egyetlen nagyléleketű, szép és merész alkotássá forradnak. Ha salakos is itt-ott, röpíti a salakot. Lehet, hogy a mai Németh kitűnően dolgozná át, de már félek egy ilyen operáció kockázatától, ha csak kozmetika a célja. Meg kell jelentetni haladéktalanul, úgy amint van.

Nemcsak azért, mert Németh legmértöbb szépirodalmi alkotása. Egész irodalmunkban nincs mű, amelyben ennyire egyenrangúan vegyülne a mély és magas kultúra, a népi magyar és európai műveltség. Dante, Pirandello, prousti ízek, Claudel, Kretschmer, hormon-elmélet távlatai, Sárarany, Csodálatos Élet, Halálfiat, Tamási-paródiás műgóbéság egyfelől, a falusi paraszt bibliai bölcsesége, példázatokban mozgó esze más felől. Szívárványhíd, egyszerre két tengerből szívja a vizet. Az egyik tengert Szentkuthy Prae-je, a másikat Tamási regényei jelzik. Az Emberi Színjáték azt igazolja, hogy mindkettő egyazon érvénnyel mienk. Németh választotta szét irodalmunkat sznobokra és parasztokra, épen mert ő maga nem specialista. Amint tanulmányaiban az egy oszthatatlan szellemért harcol, úgy ragyogtatja föl az Emberi Színjátékban is, a „csonka“ Boda Zoltánban a teljes, a megistenült embert.

Juhász Géza

KRITIKAI SZEMLE

Zsigmond Ferenc: A debreceni református kollégium története 1538(?)—1938. (Debrecen sz. kir. város és a tiszántúli ref. egyházker. könyvnyomda-vállalata, 1937.)

Elfogultság és büszkeség tölt el ennek a könyvnek lapozgatása közben: mintha ősrégi családfánk ágait és leveleit símogatnánk adataiban, megállapításaiban. Tulajdon életünk négyszáz esztendőre visszanyúló gyökérszálai között járunk, eredmények, sikerek vagy kudarcok titkos hatóerőinek fészkeire tapintunk itt is, ott is a négyszáz esztendő nagy magyar iskola történetében.

Igazi éposz ez a négy évszázad, amíg a városi iskolából ki-növő református főiskola, amikor legerősebb és legegészségesebb, átadja magát az államnak és az állam egyetemként öleli magához hazánk legnagyobb súlyú református akadémiaját. Szinte idillikus ennek az éposznak a bevezetése: az egyik földesúr, Enyingi Török Bálinté Pápa és Debrecen, a másiké, a sógoráé, Perényi Sárospatak, a pataki vár későbbi urainak, a Rákócziaknak fejedelmi székhelye Gyulafehérvár és végvára Nagyvárad. Csuda-é, ha mindezek a helyeken református kollégium születik meg „az igaz tudomány megtartására“ (Székely István: Krónikája 1559). A főúri és fejedelmi pártfogás megszűntével egyedül Debrecen városának van meg a módja és a mersze az iskolának gavalléros bőkezűséggel való támogatására. Majd pedig, amikor a császári parancsszó ettől is meg akarja fosztani a kollégiumot, akkor jönnek a magányosok adományai és bőkezű végrendeletei, meg a külföldön járt diákok mozgolódására a nyugati országok protestáns egyházainak alapítványai. Amikor a gerundiumos diákok tüzet oltanak a gyujtogatás pusztításának olyan gyakran kitett Debrecenben, akkor gyujtogatja előadásaival a fogékony lelkeket Hatvani professzor és egy darab Európát varázsol minden óráján a Hortobágy mellé és ugyanakkor töri be négyszólamú éneklésre a magyar diák ajakát Maróthy György a XVIII. század folyamán.

Mennyire igaza van Mária Teréziának a debreceni kollégium multjára vonatkozólag is: Die Schule ist und bleibt ein Politicum. A nemzetpolitikának, magyar közművelődésnek milyen lett volna és milyen lenne ma is a színe, ha hiányzanék belőle mindaz, amit Debrecen jelentett a kollégiumával?

A kollégium négyszögű udvarán százsámra állottak a kunyhók, mint egy katonai sátor tábor. Alig voltak melegebbek és kevésbé szellősek, mint a sátorponyvák. Mégis hevültek a próféták fiai, nemes ambíciók, pompás vágyak hajtották őket, csudálatos Illyési tápláltatásban részesültek mindannyian. Hygienikus, modern, kényelmes diákszállások, a heidelbergi diákélet, vagy az

angol Collegek gondtalan esztendei milyen szegények, halványak a debreceni kollégium négyszögű udvarán rajzolt diákok életéhez képest?!

A magát szerényen csupán csak a munka összeállítójának nevező *Zsigmond Ferenc* mesteri biztonsággal kezelte roppant anyagát és dolgozta fel, írta, elevenítette meg a magyar reformátusok Jeruzsálemje kollégiumának első négyszáz esztendejét. Jó lenne, ha legalább egy idegen nyelven (angolul) is megjelent volna a jubiláris ünnepekre ez a díszes kiállítás, szívünkhöz annyira közelférkőző munka.

Incze Gábor

Deér József: Pogány magyarság, keresztény magyarság. (Budapest, Egyetemi Nyomda, 1938.)

A magyarság történeti helyzetének, kultúrájának, szellemiségének, s ezek fejlődésének kétféle szemlélete uralkodott egészen a legutóbbi időkig. Az egyik a nyugatra-kerülést látta a döntő tényezőnek és a nyugati hatás mindenhatóságát hangsúlyozta, abban a meggyőződésben, hogy az első király műve oly éles metszést jelent a magyar őstörténet és a magyar középkor s a rajta alapuló fejlődés között, mely a keletről hozott műveltség és politikai életforma összes szárait elvágta; a magyarság varázsütésre levetette egész ázsiaiságát és mindenestől idegen, átvett európai-ságba öltözött. A másik felfogás az ázsiai eredetet hangsúlyozta és hirdette, hogy a magyar voltaképpen mindent készen hozott új hazájába, kultúrája és államisága teljesen önnön ősi szelleméből fejlődött tovább itt is, csak formákat vett át, idegen befolyás életformája lényegét nem érintette. A két felfogás élesen szembenáll egymással, de három ponton teljesen megegyeznek mégis. Az első az, hogy mindkettő forrása lehetett indokolatlan büszkeségnek és alaptalan lenézésnek egyaránt. Attól függött, jó- vagy rosszindulattal nézte-e a szemlélő a magyarságot. Az eredetét elfeledő parvenü gőgje vagy a parvenü lenézése éppen úgy fakadhatott belőlük, mint a barbár lenézése vagy a különösség gőgje. A megegyezés második pontja az volt, hogy egyik szemlélet sem vizsgálta meg, mi volt hát az az ázsiaiság, keletiség, barbárság vagy csodálatos nemzeti sajátosság, melyet a magyar töretlenül megőrzött máig, illetőleg máról holnapra irmagjáig elvetett és vadonatújjal cserélt fel. Ennélfogva nem tudhatták sem azt, hogy nem maradt-e az európai keresztény magyarságban valami belőle, sem azt, hogy a magyar nemzeti életforma csakugyan ősi ázsiai változatlanóságban tündöklék-e Európa népei között. Nem ismerték azt, ami körül a vita folyt. A harmadik egyező vonás mindebből önként következik: mindkét felfogás hamis, félrevezető és méltatlan volt.

A fordulat, amely a kérdés körül a legutóbbi időben bekövetkezett, fényes diadala a modern történettudománynak, — s erre nem árt rámutatni most, mikor, amint a folyóiratunkban zajló vita is mutatta, szemléletének jogosultságát és módszereinek helyességét igyekeznek kétségbe vonni. Mert ez az új szemlélet, mely a keletiség és nyugatiság viszonyát megvilágítva, azok valóságos arányát és struktúráját felfedte, s ezzel a magyar szellem valódi lényegét megismerte, nem jöhetett volna létre a modern történettudomány amaz alapvető belátása nélkül, hogy a szellem, kultúra és történeti fejlődés mindig egység és egyediség, egyéni teljesség (individuális totalitás), melynek minden részlete és szakasza az egészbe tagolódik be és attól nyeri értelmét, szakadás és törés nélküli folytonos összefüggésben állva egymással és az egészszel. Csak ez a belátás segíthette a magyar történettudományt is ahhoz, hogy kérdését világosan fölismerje. A kérdés ugyanis az, hogyan fejlődik egy nép életformája és sorsa, aki az ázsiai lovas nomád kultúrkörből Európába kerül és beilleszkedik annak kultúrkörébe. A módszer tehát nem lehet más, mint az, hogy az Ázsiából Európába kerülték tényéből kiindulva, mindazt, amit a magyarság ősi életformájáról és átalakulásáról adatszerűen tudunk, a két kultúrkör szellemével és életformájával szembesítjük, azokba tagoljuk bele, azokkal értelmezzük a sajátos jelenségeket, ilyenformán felderítjük a magyar szellemiség és életforma tényleges struktúráját, melynek a két kultúrkör termékeny egymásrahatásából kellett szükségképpen egyéni szintézisként létrejönni. Mert az, hogy amit az európaivá vált magyarság életformájaként kifejlesztett, nem az ősi ázsiai idegen befolyás nélküli továbbélése, az épp oly kétségtelen már eleve a modern történész előtt, mint az, hogy az ázsiai hozományt az egész nemzet teljes egészében nem vethette el, s nem vehetett magára egy merőben idegen formát. Egyik feltevés éppen olyan történeti-ellen, mint a másik. A történet természetét ismerve már eleve csakis az tételezhető fel, hogy az ázsiai magyar európai magyarrá vált, s e fejlődés az ősi örökség és az idegen hatás keresztezésére alakította ki sajátos lényegét.

A tudománytörténeti tények pontosan e szerint mentek végbe. Belső Ázsia kultúrájának és történetének egyre gyarapodó ismerete egyre élesebb fénybe vonta a honfoglalás előtti magyarság kultúráját és történetét, s egyre több mozzanat vált értelmessé. Az *ázsiaiág* jelentése egyre tisztábbá vált. Ugyanígy a másik oldalról, az európai középkor felől is fokozódott a fény. A középkor nagy lendületet vett kutatása a modern szempontok érvényesítésével olyan nagyjelentőségű belátáshoz juttatta a tudományt, melyek a magyar középkor sok problémáját is megoldották és az *európaiság* jelentésére mutattak rá a magyar jelensé-

gekben. E kutatások csak azt az egy pontot hagyták egyelőre felderítetlenül, ahol Európa és Ázsia találkoztak a magyarságban, a fejlődés döntő pillanatát, amikor az ázsiai magyarság európai magyarsággá változott, arra a kérdésre nem adtak feleletet, miként alakult az ázsiai hozomány Európa levegőjében, mi Ázsia és mi Európa a középkori magyar szellem és formáinak jelenségeiben. Ezzel természetesen együtt járt, hogy homályban maradt ezeknek a jelenségeknek értelme és jelentése, mert azok ezt attól a középkori magyar szellemtől nyerték, ami viszont Ázsia és Európa szintézise.

E bevezetés után láthatjuk be Deér József működésének egész jelentőségét. E hiány pótlására ugyanis ő tette a döntő lépést, amikor nemcsak a mai történelmi kutatások eredményeinek teljes birtokában, hanem a modern etnológia — mely már kultúrtörténelem és szociológiai is egyben, s az emberi társadalmakat mint életegészeket nézi — felfedezéseinek gazdag ismeretében is szemügyre vette ezeket a jelenségeket és így felfegyverzett szemével meglátta helyüket, vonatkozásait azokban a nagy kulturális egészekben, melyekbe azok ténylegesen beletartoznak, s ezzel értelmüket megfejtette. Amint beállította a középkori magyarságot az ázsiai lovas nomád kultúrkörbe, kitűnt egyrészt az odaillőség, másrészt el eltérés, ugyanez történt a nyugati középkorba való beállításkor, s e kettős világításban tisztán a kutató előtt állott a sajátos magyar mivolt és fejlődése, valamint magyarázatuk.

Ez a szintetikus, történelmi életegészekben való szemlélet már korábban is néhány fontos kérdés megoldásához juttatta Deért, s ez segítette a főntebb vázolt eredményekhez 1934-ben megjelent tanulmányában, *Heidnisches und Christliches in der altungarischen Monarchie*, melyben a sajátos középkori magyar királyságot, s az egész állami és társadalmi rendszert elevenítette meg. De újszerű módszereinek alkalmazására nemcsak az intézmény szelleme jelentkezett, hanem kibontakozott a sajátos magyar nemzeti szellem ősi alaprétege és európai továbbrétegződése is. Az úton nem lehetett megállni, s következett másik két tanulmány (*Közösségérzés és nemzettudat a XI—XII. századi Magyarországon*, *A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve, 1934.*, *A magyar nemzeti öntudat kialakulása, Magyarságtudomány, 1936.*), melyekben úttörő munkát végzett a magyar nemzeti szellem történelmi megismerése körül. Részletekben merülhet fel kritika, talán korrekció szüksége is, de a szemlélet egésze aligha fog módosulni.

Ez az új könyve ezeknek a régibb eredményeinek összefoglalása és továbbfejlesztése. Nyomon kíséri nemzetünk sorsát Ázsia steppéiről egészen addig, míg az újabb keleti áradat elé áll a

Nyugat és a keresztyénség védőbástyájaként; az olvasó elé varázsolja azt a fejlődést, melyet a nemzet átélt kultúrájában, életformájában, szellemi magatartásában, amint a vándorló, pásztorkodó, pogány harcosok törzseiből a nagy keresztyén országgá lett, s megmutatja, hogy volt egy sajátos magyar középkor, nem kevésbé sajátos, mint a nyugati népeké, melyet az tesz sajátosan magyarrá, hogy jelenségeiben és szellemében az ázsiai ősi hozomány krisztianizálódik és európaizálódik. Tehát téves volna azt hinnünk, hogy a magyarság merőben külön utakat követett Európában is, de arról sincs szó, mintha pusztá gyarmata volna a nyugati kultúrának, önálló alkotás nélkül. Nem, a magyarság „lényege nem a Nyugatnak és Keletnek ellenséges összetalálkozása, vagy szintelen megalkuvása, hanem új és egyéni egybeforadás, mely értékeket adott a világnak“.

Mindez természetesen nem pusztán a módszer csodája. Szem kellett, mely — ó nem az úgynevezett „analógiákat“, hanem — a nagy összefüggéseket megpillantotta, merthiszen itt nem véletlen egyezésekről, hanem szerves, funkcionális beletartozásról van szó. Széles áttekintő készség kellett, mely valamivel több, mint az egyszerű történeti érzék és nemcsak a tényszerű és okozati összefüggést ismeri fel, hnaem az emberi dolgok egyetemes struktúráit. Arra a logikai képességre volt itt szükség, mely elég képzelő erővel társul ahhoz, hogy a homályos és elszigetelt adatokat kiszabadítsa kötöttségükből, valódi életösszefüggésükbe rendezze és megelevenítse. E mellett nem csekély bátorság, vállalkozó kedv kellett már magában a középkori magyar történelemben eleddig merőben szokatlan módszerek alkalmazásához is. A könyv azonban készen áll előttünk és fényesen igazolja a bátor úttörőt, s valóban szolgálja azt a feladatot, melyet a szerző, a tudományos eredményeken kívül, Szekfü Gyula szavaival maga elé tűzött: „nemzeti öntudatosítás . . . magyarabbá tenni magyarságunkat“.

Joó Tibor

Gróf Tisza István Képviselőházi Beszédei. (III—IV. kötet. 1904. október 4—1913. június 10. Bevezetésekkel és magyarázó jegyzetekkel ellátta: *Barabási Kun József* egyetemi tanár. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1937.)

A Tisza-irodalom újabb hatalmas munkával gazdagodott. Barabási Kun József egyetemi tanár folytatta gróf Tisza István képviselőházi beszédeinek sajtó alá rendezését és közlését. A most megjelent kötetekben a századeleji politikai élet, a magyar parlamentarizmus egyik legviharosabb korszaka kél életre, s ez a vihar egy hatalmas szirt, Tisza István körül tombol.

Mint miniszterelnök, 1904 októberében bejelenti a házsza-bályreform napirendre tűzését, hogy így véget vetve a parlamenti

obstrukciónak, a képviselőház eredményes munkáját biztosítsa. Terve az ellenzéki pártok soha nem látott elkeseredését és támadásainak sorozatát váltotta ki. Tisza várta ugyan az ellenállást, de szándékán ez mitsem változtatott, mert meggyőződése, hogy „Magyarország csak úgy állhat fenn, mint szabad állam, ha fenntartja a parlamentárizmust a maga elvi tisztaságában“. Legjelentősebb feladatnak ezért a parlament munkaképességét biztosító házszabályrevíziót tekinti és a szabadelvű párt segítségével igyekszik ezt meg is valósítani. Az 1904 november 12-én beadott indítványához csatlakozó Dániel-féle határozati javaslat elfogadtatása, — ami egyedüli eszköznek látszott a parlament zavartalan munkásságának biztosítására — a körülmények kényszerítő hatása alatt a fennálló házszabályok megsértésével történik. Ez a tény az ellenzék teljes szembefordulását okozza. Tisza hősiiesen állja a támadások pergőtüzét, mert felfogása szerint helyes úton jár és a nemzetet maga mögött érzi. A szövetkezett ellenzék részéről véghezvitt parlamenti rombolás után az uralkodónak a ház felosztatását tanácsolja és a nemzethez appellál. A meginduló választási küzdelemben képességének teljes harcbevételével igyekszik az egyesült ellenzék programját cáfolni; írásaiban, beszédeiben mindig visszatérő gondolat, — ez politikai hitvallásának alapdogmája volt —, hogy sikeres nemzeti politikát csakis királyunkkal egyetértve, a 67-es kiegyezés alapján, s az országgyűlés rendjét s abban a többség uralmát fenntartva és megszilárdítva követhetünk. Aggódó lélekkel figyeli, hogy a magyar pártok közti harc új, veszedelmes helyzeti előnyhöz juttatja a belső egyenetlenség láttára feléledt nemzetiségi törekvéseket és izgatásokat. De minden áldozatos fáradozása hiábavalónak bizonyul; a nemzeti közvélemény az ellenzéket tünteti ki a választásokon bizalmával és a szabadelvű párt vereséget szenved.

A nehéz megpróbáltatások hosszú sora vár a vezérre. Pártja kisebbségben maradt ugyan, de mivel a szövetkezett ellenzék nem tudja a kibontakozás útját megtalálni, — az uralkodónak különösen a hadsereg vezényleti nyelve kérdésében tanúsított elutasító magatartása miatt — Tisza nem kap felmentést megbízatása alól. Így tehát állania kell továbbra is a többség támadásait, amíg végre báró Fejérváry kormánya váltja le, mellyel szemben a pártok összefogva megteremtik a nemzeti ellenállást. Amikor a nemzet és a pártok ellenállása kilátástalanná tette a megegyezést, az uralkodó nyiltparancsal oszlatja fel a Házat. Tiltakozó szavát ez alkalommal újból felemeli Tisza és inti a nemzetet: „Az abszolútizmus kísérletével szemben egy táborban kell minden magyar embernek lennie“.

Az udvar részéről megindított tárgyalások végül is sikerre vezetnek és a Fejérváry kormány felmentése után Wekerle kap

megbízatást koalíciós kormány alakítására. Tisza elérkezettnek látja az időt pártja feloszlására, mert meggyőződése, hogy a hatvanhetesek minden árnyalatának egy táborban kell lennie. Küldetését, politikai szereplését egyelőre betöltöttnek tekinti és megrendítően szép búcsúbeszédet mond a párt feloszlásakor a tagok előtt s a párt feltámadásáról tesz hitvallást, mivel úgy érzi, hogy sem pártja, sem az ő elbukása nem végleges.

A pártpolitikától való visszavonultságban eltöltött idő a további küzdelmekre való felkészülést jelenti a „geszti remete“ számára. A Nemzeti Társaskör megalakítása addigi politikai eszméinek a jövőre való konzerválását célozza: politikai fegyvertársainak száma egyre növekszik; végül a szabadelvű párt feltámad az ekkor alakított Nemzeti Munkapártban. Figyelmét és erejét most a párt megszervezése köti le. A választás eredménye: a Munkapárt programja helyességének és Tiszának fényes igazolása s nagyszerű elégtétel a bukásért.

1912 májusában az általános bizalom az országgyűlés elnöki székébe emeli. A véderőjavaslat megszavaztatása az ellenzék szembefordulását vonja maga után. Tiszát azonban erélyes intézkedések is csak a nemzet érdekei megóvásának magasztos gondolata vezeti és a küldetés-tudat ad számára lelkiertőt s nyugalmat a támadások elviselésére. Elnökségének idejére esik a magyar parlament történetének legviharosabb szaka, ekkor éri el tetőfokát az obstrukció. Tisza tekintélye azonban csak fokozódik az őt ért támadások közt. A parlamentáris küzdelmek folyamán tanúsított bátor, nyugodt, nagyvonalú, kiegyensúlyozott magatartása, erőskezü intézkedései csak növelték az irányában addig is megnyilatkozott bizalmat; a küzdelmek hevében annyira eggyé forrott pártjával és a közvéleménnyel, hogy az uralkodó a Lukács-kormány lemondása után (1913 június 10.) Tiszát nevezte ki ismét, most már másodsor, miniszterelnökké.

A most megjelent két hatalmas kötet lapjairól élénk lépő Tisza a magyar parlamentárizmus tisztaságáért küzdő hős, aki híve ugyan a szólásszabadságnak, de a nemzet nagy érdekeinek is védelmezője; lojális embere az uralkodóháznak, de éppúgy a nemzet érdekeinek is megalkuvás nélküli képviselője; hirdetője a demokráciának, de tisztán látja azt az óriási veszedelmet, amit a polyglott állam számára jelentene az általános választójog; őszinte munkása a magyar-román közeledésnek, elítélője azonban a féktelen nemzetiségi izgatásoknak; egyszerű: biztos és erőskezü irányítója a magyar politikai életnek. Szeme előtt állandóan az a nagy igazság lebeg, hogy a magyar nemzet és az uralkodóház kölcsönösen egymásra vannak utalva.

Hála és elismerés illeti meg a debreceni egyetem tudós professzorát, Barabási Kun Józsefet, hogy fáradhatatlan munkássá-

gával nemcsak közénk varázsolta, hanem gazdag felvilágosító jegyzeteivel, utalásaival az események forgatagába behelyezi és az olvasóval megérteti Tiszát. Teszi ezt éppen most, a nemzet számára oly válságos időben, amikor az ország viszonyaiban nagy változások álltak ugyan be, de Tisza tanításának tekintélyes része e megváltozott körülmények mellett is aktuális, idő felett álló és útmutató kell, hogy legyen a nemzet számára.

Benkő István

Oskar Schürer—Erich Wiese: Deutsche Kunst in der Zips.
(Verlag R. M. Röhrer, Brünn—Wien—Leipzig, 1938.)

Ez a terjedelmes munka, a szepességi német művészetről, a világpolitikai eseményeknek abban az izgalmas szakában jelent meg, mikor mi magyarok újra éledő reménységgel kezdtünk tekinteni Felvidékünk felé. Mint ahogy a könyv borítéklapján elhelyezett ismertetésekből értesülünk, a bőséges képanyagot előzőleg több német városban kiállítások keretében mutatták be és a sajtó egyhangúan és lelkesen állapította meg, hogy e fényképekkel sikerült véglegesen bebizonyítani, hogy a Szepesség városai, szobrai és festményei kivétel nélkül német eredetűek. A kiadó (Röhrer, Brünn—Wien—Leipzig) a felvidék más részeinek feldolgozását is tervbe vette, míg a Szudeta németeket tárgyaló hatalmas kötete már meg is jelent. A szerzők nagy szaktudással írták meg a Szepesség művészettörténetét és munkájukban a nemzeti elfogulatlanságra való törekvésnek is látjuk némi kísérletét. Tisztelettel szólnak a magyar királyok nagyvonalú kormányzásáról, mellyel lehetővé tették területükön a német kultúra ilyen felvirágzását. De ezek a kitételek inkább egy velünk barátságban álló nemzet udvariassági nyilatkozatai, mintsem következetesen végig vezetett szempontok. Maguk is bevallják, hogy nemcsak a szepességi művészet képét akarták megrajzolni, hanem a németség keleti településpolitikáját is gondos figyelemmel akarták kísélni. Tehát a Drang nach Osten mai törekvéseit igyekeztek a múlt eseményeivel igazolni. „Az újonnan megszerzett egész Keleti Ország — írják, — melyet német városok népesítettek be, német jog és német művészet formált meg, egységnek érzi magát, kiszugarazva erejét, önmagán belül családi, gazdasági, szellemi kapcsolatokat sűrű hálóját szövi és a Szellemi Német Birodalom (Geistiges Reich deutscher Nation) eszméjével Kelet felé előre nyomul.“

Schürer és Wiese a németségre sujtó szörnyű csapásként tárgyalja a magyar nemesség által „kierőszakolt“ 1608. törvények-kelyt, amelyik minden nemzetiség, tehát a magyar számára is biztosítja a céhekbe való belépést és a városi polgár-jogot. — „Ez félreismerhetetlenül a gyűlölt német városok ellen irányult, me-

lyek csak német vérűeknek adták meg a polgárjogot, és amelyek azt követelték az ifjú kézművestől, hogy „szabad és német, nem vend fajta szülőktől származott, szüzi családi ágyban fogant és született legyen“. De most a magyar nemesség a városokban is saját jogait követelte, és a szláv kézműves bevonult a német céhekbe is... Csak tragikus nézőpontból értékelhetjük ezt; fiatal történelmi erők az idegen örökséget magukhoz ragadják.“ — Szomorúan tárgyalják ezek után a szerzők a szepesi németség gyengülését a magyar uralom alatt és megállapítják, hogy a cseh-szlovák kormányzat, csak azért, hogy a magyarság ellen a németséget kijátszhassa, némi jogokat biztosított nekik, úgyhogy a szepesi németség most újra feléled.

Az imént vázolt történelmi alaphól kiindulva természetes, hogy a szerzők az egész szepesi kultúrát és művészetet németnek tartják. Nem veszik figyelembe, hogy a felvidéket a Szászfölddel ellentétben, át- meg átszővi a magyarság, hogy a harcokban hulló magyarság helyébe csak lassan szívárgott be különböző vidékekről a németség, hogy Lőcse még a tatárjárás előtt magyar város volt, hogy a Felvidéken nagyterjedelmű királyi birtokok terültek el, hogy a Szepesség felett királyi vár őrködött, benne a művészet-pártoló Zápolyákkal, Thurzókkal, Csákyakkal, hogy a magyar nemesség, a híres szepesi lándsások is beletartoztak a kultúrformáló erők közé, hogy a felvidéki oltárokon sűrűn fordulnak elő magyar szentek ábrázolásai, ami például az egységesen német Szászföldön elképzelhetetlen. De Schürer és Wiese, ha magyar művésznevek fordulnak elő pl. az ötvösek között, még akkor is a német származás bizonyítására ügyel. Erre vonatkozólag Hoffmann Edith legújabb tanulmányából megtanulhatjuk, hogy milyen gyakran bukkan fel első pillanatra németesnek látszó név mögül magyar származású egyén. A szerzők még a felsőmagyarországi reneszanszot is német művészetbe kebelezik be. Hogy mi joggal, azt csak ők tudják. Igaz, hogy a fricsi kastély építőmestere német nevű ember volt, de ezek a derék pallérok csak kivitelezői voltak az épületnek, míg az irányítói, sőt mondhatni a tervezői a megrendelő urak voltak, mint azt erdélyi példákön bizonyítani is tudjuk. Mégis csak több művészi érzék tételezhető fel Lengyelországban, Sziléziában, Morvaországban, tehát az olasz gyökerű felsőmagyarországi reneszánsznak ép kisugárzási területein is művészetet pártoló olasz iskolázottságú Thurzókról, mint a helybeli cipszer kőművesről. Schürernek és Wiesenek ez a munkája méltóan sorakozik Roth Viktor pángermán szellemű erdélyi tanulmányaihoz, amelyekben Kolozsvári Tamás és a Kolozsvári Testvérek egyaránt szászokként szerepelnek. A kitűnő képanyaggal ellátott könyv dokumentum, de nemcsak a mult idők művészetére nézve.

Csabai István

Papp István: Finnország. (A Magyar Szemle kis könyvtára, 24. szám. Budapest, 1938.)

Oly magas műveltségű népről, mint a finn s természeti szépségeiben oly gazdag földről, amilyen Finnország, nem könnyű kisebb terjedelmű munkában beszámolni. Mindezek ellenére is Papp István a szempontok ügyes megválogatása révén igen jól oldja meg feladatát. Finnország leíró földrajzának, történelmének, gazdasági és művelődési viszonyainak részletes és rendszeres ismertetése helyett ugyanis az e körbe tartozó adatokat olyformán csoportosítja, illetőleg válogatja meg, hogy a központban a finn közvéleményt ma is elsősorban foglalkoztató kérdések s a finn földnek és népének egészen különleges s így legjellemzőbb sajátosságai álljanak.

Így a finnek történelmének rövid összefoglalását olymódon adja, hogy abból főképp a mai finnség két fontos kérdése nyer megvilágítást: az úgynevezett svéd kérdés s a jelenleg orosz uralom alatt álló, de a finn népközösségbe tartozó karjalai nép kérdése. Abból, hogy évszázadokon keresztül Finnországon a svéd királyok uralkodtak, hogy ilymódon a nyugati művelődést a svédek közvetítették s hogy egészen a XIX. század közepéig a svéd nyelv foglalt el vezető helyet, könnyen megérthetjük, hogy a 10%-nyi svéd kisebbség nem szívesen nyugszik bele előnyös helyzetének megváltoztatásába. Viszont megértjük azt is, hogy a finnek nemzeti művelődésüket arányszámuknak megfelelően akarják uralomra juttatni. Ugyancsak történelmi megvilágításban részesül a karjalai kérdés is. Látjuk, hogy a karjalaiak a múltban ismételten is küzdöttek felszabadulásukért. E harcok azonban rendszerint szomorúan végződtek s következményük még erősebb elnyomás volt. Érthető tehát, hogy a finn nép a közelrokon szomszédos karjalaiak törekvéseit élénk figyelemmel kíséri.

Finnország földrajzának, gazdasági helyzetének ismertetésénél a szerző főképp annak magyarázatára törekszik, miképen nyújt a finn népnek északi hazája is igazi életlehetőségeket. Megtudjuk, mily nagy kincsei az ezer tó országának a vizekben rejlő erők s a mérhetetlen kiterjedésű erdősegek. A gyáriparnak főképp e tényezők közrehatása folytán való föllendülése nagy mértékben fokozta a kivitel, ezzel pedig Finnország jólétének erős emelkedése járt. Sok tekintetben hozzájárult a finn nép gazdagodásának előmozdításához a nagyarányú szövetkezeti mozgalom is, amely szintén a finn föld bizonyos sajátosságai következtében alakult munkaközösségekből fejlődött ki.

Ami a művelődés egyes ágait illeti, a szerző e téren is elsősorban azt emeli ki, ami különösképpen finn, amiben a nemzeti lélek leginkább kifejezésre jut. Így részletes ismertetés helyett a finn irodalom és művészetek néhány nemzeti szempontból legjel-

lemzőbb képviselőjét méltatja bővebben. Itt szól a finn egyházi ébredés egyik megteremtőjéről, Ruotsalainen Pálról is, kimutatva, hogy a nála megnyilvánuló élményszerű és bizonyos tekintetben a pietizmusra emlékeztető vallásosság egyszersmind a finn néplelekben is gyökerezik, amint a reformáció idejében is „a lutheri vallás egyéni lélekformálása és lelkiismereti szabadságeszménye összhangba olvadt a finn nép egyéniségre és belső tisztaságra hajló lelkiségével.”

Általában Papp István könyve igen érdekesen mutatja be, milyen hatással volt a föld, az éghajlat a finnek történelmének, gondolkodásának alakulására, s hogyan törtek elő részint a földrajzi helyzetből, részint a történelmi eseményekből kifolyólag azok a törekvések, amelyek ma is a finnek érdeklődésének központjában állnak.

Losonczi Zoltán

Vasadné Nagy Szeréna: Hárfa lettem. (Költemények. Singer és Wolfner R. T. kiadása.)

Rokonszenves költői asszonylélek bontakozását érezzük Nagy Szeréna versein. Azzá teszi főleg természetessége: póztalanul lép elénk, asszony-voltát sem titkolni, sem pedig erőszakoltan hangsúlyozni nem akarja. Embernek, — kedves, fiatal, érzésekkel és töprengésekkel telített emberi léleknek érezzük, és, mert nem igyekszik magát másnak mutatni, mint ami, akaratlanul is női mivoltának kicsendülése ragad meg.

Gyűjteményének két ciklusa a szerelemé. Két különböző férfi alakja köré szövődtek ezek, az elsóban a viszonzatlan érzés vágyakozása, a másodikban a beteljesülés töprengő és méléző boldogsága kap színt és ritmust.

Nem törekszik arra, hogy érzéseit tiszta hangulat-formába öntse. A gondolati elem — okoskodása, töprengése — majdnem mindig átüt sorain és néha teljesen elnyomja az érzelmit. Sokszor láthatóan küzd a kettő, erősen vizuális hajlandósága ilyenkor képek sokaságát idézi föl, vagy egyetlen hangsúlyos képbe menekül s a vers — allegoria lesz.

Allegorikus verseinek is szubjektív alapérzése van (*A csikó végzete*). Szerepeltet élettelen tárgyat is szimbólikus-allegorikus formában (*Az agyag beszél, Egy bolygó panasza*). Az ilyenekben nincs történés: egyetlen helyzetet vázol föl bennük. Innen még egy lépés, a szubjektív elem halványul (*Ének a bibliai okos szüzről*), majd egészen elmarad s helyzetdalszerű vers keletkezik (*Dubarry grófnő levele régi szerelméhez, Az islandi halász hitvese*).

Egyik ciklusa az otthon meleg képeit tükrözi. Szülei finom vonásokkal rajzolt alakja teszi ezeket életteljessé. Egyetlen tisztán leíró, Petőfi- és Arany-hagyományokat őrző verse is ehhez a körhöz tartozik (*Filagoria*).

Lelke arculatát természetesen akkor láttatja meg igazán, ha a belső érzés és gondolat allegorikus képekbe-burkolódzás helyett utat talál szubjektív énjének kifejezésére. Néhol csak egy-egy szép villanása láttat valamit a bensőből, néhol egész verssé teljesedik a lírai vallomás (*Egy fuldokló epilógja*).

Ebben a műfajban erős, egyéni és reményekre jogosító. Stílusa tömör, színes, vannak finoman szép és tartósan fülünkbe csengő kifejezései. — Egy ponton kell még sokat fejlődnie: a verselés terén. A régi formákat kedveli, leggyakoribb ritmusa a jambus. Néha azonban váratlanul két, sőt egy szótaggal kevesebbet vagy többet használ a ritmus bántóan törik meg. Rímkészsége is csekély, gyakran következtelenül ejti el a rímet. Idegen szavakkal (centrum, cirkulál) stílusának magyarossága és szépsége ellen is vét.

Szabó Richárd

Új erdélyi antológia. (Szerkesztette: *Abafáy Gusztáv, Jancsó Elemér és I. Szemlér Ferenc*. Kolozsvár, 1937.)

A könyv egyik szerkesztőjétől tudom, de a végére illesztett életrajzi jegyzetek is felvilágosítanak róla, hogy a szerkesztőket az írók összeválogatásában ezúttal is a nemzedéki szempont vezette s ezen belül természetesen az *elite* szempontja. Azok az írók szerepelnek benne, akik immár kisebbségi sorsban nevedtek fel. Magyarországi olvasó számára a költők az ismertebbek, de az erdélyi folyóiratok olvasói gyakran találkozhattak a többi névvel is. A költőkből úgy tör elő valami szublimált erdélyiség, ahogy Arany János balladáiban objektiválódott az elnyomatás hangulata: a tárgyi elemek testén futó fény- és árnyjátékokban, költői leletként ható célzásokban. Dzsida halálos komolysága, Jékely kísérteties bújja, Kiss Jenő gyermeteg jósága-tisztasága, Szemlér és Flórián célzásai mind a közös élményre utálnak, de ez a közös élmény immár csak az egyéni sorsba beolvadtan, az egyéni változat színei alatt fedi fel magát. Nincs érdekesebb dolog, mint az, amit a motívumok osztódásának nevezhetnénk: régi motívumok és új motívumok úgy különböznek egymástól, mint kivált sejtek a közös anyasejttől: eltávolodtak tőle, de lényegében azonosak maradtak, ezer reflexszel intenek vissza rá. Kár, hogy nem gazdagabb ez a kötet ilyen anyagban: a motívumoknak ezt a hazakísérését megpróbálhatnók; — az erdélyi fájdalom melengető, zord méhének formáló hatását ott érezzük még a legegényibb, legelszármazottabb ivadékon is. — Fő jellemzőjük a mélyen átérezni tudás igyekezete s valami belső kifeszítettség. A háború utáni közösségi sorsból fakadó líra legértékesebb és legbeszédesebb részéhez tartozik ez a néhány vers. Itt mindennek különös jelentősége, sajátos visszfénye, helyzeti értéke van. Mikor pl. Szemlér ezt mondja:

„Gyermekkorom legszebb vidéke — még most is az a csöppnyi szász — város, minek nevét leírni — nem engedik, de rátalálsz, — ha a térképen elmerengve — ujjad ide s tova teszed — és megkeresed azt a helyet, — ahol Petőfi elesett...“ — mi ez? Pillanatnyi szeszély vagy beidegzettség? Stílusos beszéd! Lehet-e a költői lelemény édes játékát terhesebb emlékeztetéssel egybekötni, valószínűleg súlyosabban töményíteni?! Vagy mikor ugyancsak ezt írja: „Csend volt. Lenn a fejelegyházi — síkságon szántott egy paraszt, — *lassan mozgott*, sokáig néztem, — *de alig mozdult egy araszt*“... Kép ez? — vagy szociális bú átfakadása a költő népe pusztulásán borongó lelken? A költői stílus alakulása a kényszer-élmények hatása alatt ennél a nemzedéknél, valamint a régebbinél érdekes tanulmány lehetne... Ma a magyarságnak legmélyebb mondanivalója a magyar sors; ennek legkonkrétebb rétege — kétszeresen is konkrét — a kisebbségi sorsban élők alapélménye — s ennek a legpompásabb, az egyéniség színeiben tündöklő kifejezése e kötet lírai része.

A prózáírók közt merő mesterkéeltség volna valami kézzelfoghatóbb egységet keresni. Ha csak azt nem, hogy egyaránt távolvannak a naturalizmus merev módszereitől s a mindenáron való stíluskeresés aggályaitól: üdeség, természetesség jellemzi őket, itt-ott a székelly mese-ér felbukkanása, a fantázia mozgása, itt-ott némi Tamásias emlék a rajzban, a jelenet reálisztikus humorában s főleg: az inspirációnak, a tárgynak az íróval szoros-közeli, személyes kapcsolatából fakadása s ami ebből következik, melegség s az igazi couleur locale, alakoknak és környezetnek szoros egybeolvadása, belső szünbiózisa. Érdekes, a legintellektuálisabb gyökerű s tükrű a népi Nagy István novellája, a leggazdagabb Böződyé, a legkonvencionálisabb az emléltendők közt Wassé... Böződy kiváló elbeszélőnek mutatkozik; problémája súlyos és érdekes, a valószínűség biztosítékait gondos és ösztönös éberséggel adja; bár a helyzetet a végletekig kiélezi, ez a kiélelés, a magas pontokról mutató többféle út nem zavarja eligazodását, céljába fut akkor is, mikor a feltululó lehetőségek paralizálhatnak egy kevésbé biztos kezű rajzoló bonyolítását. Nagy István az ámtás paródiáját írja meg nagyszerű humorral egy háborús-népi elbeszélés keretében — csak úgy zeng az egész kis elbeszélés szarkasztikus lírájától — majdnem epikai anyaghoz méltó háttérrel sejtetve összefogott kis története mögött s pillanatra sem veszítve megjelenítő humora szikráit s elbeszélésének népismertébből fakadó támasztékait. Egyetlen lendület az egész, egy hajszálnyi hasadás nincs az elbeszélésben. Szabédién meglátszik, hogy írója dramaturg: novellája majdnem egyfelvonásos, mindent belement a dialógokba. Kolozsvári G. Emil fölényes emberábrázoló, önmérséklete s szenttelensége csak fokozza hidegsége hatását. Az emlé-

tettek között ő a legkevésbé *erdélyi*, ill. ebben a novellájában erdélyi szín sincs; különben is ő leginkább az európai realizmus gyermeke, látásmódja, érdeklődése, elbeszélőmodora egyaránt erre vall. Igen szép még Szenczeié, Nagy Istváné és Böződyé mellett a legjobb, kerekesség szempontjából amazénak méltó párja. — Abafáy Gusztáv, a kötet egyetlen tanulmányírója, kitűnő kis tanulmányban állapítja meg, amit e sorok írója e néhány szemelvényből is elvont, hogy ez a nemzedék átment már ama romantikus korszakon, mely az előzőknek a légkörviszonyok hirtelen változásával megzavarta távlatérzékét, életérzését s meghatározta stílusát és mondanivalóját, — s az irodalomban már csak a maga sajátos irodalmi értékeire appellálva indul útjára.

Hencze Béla

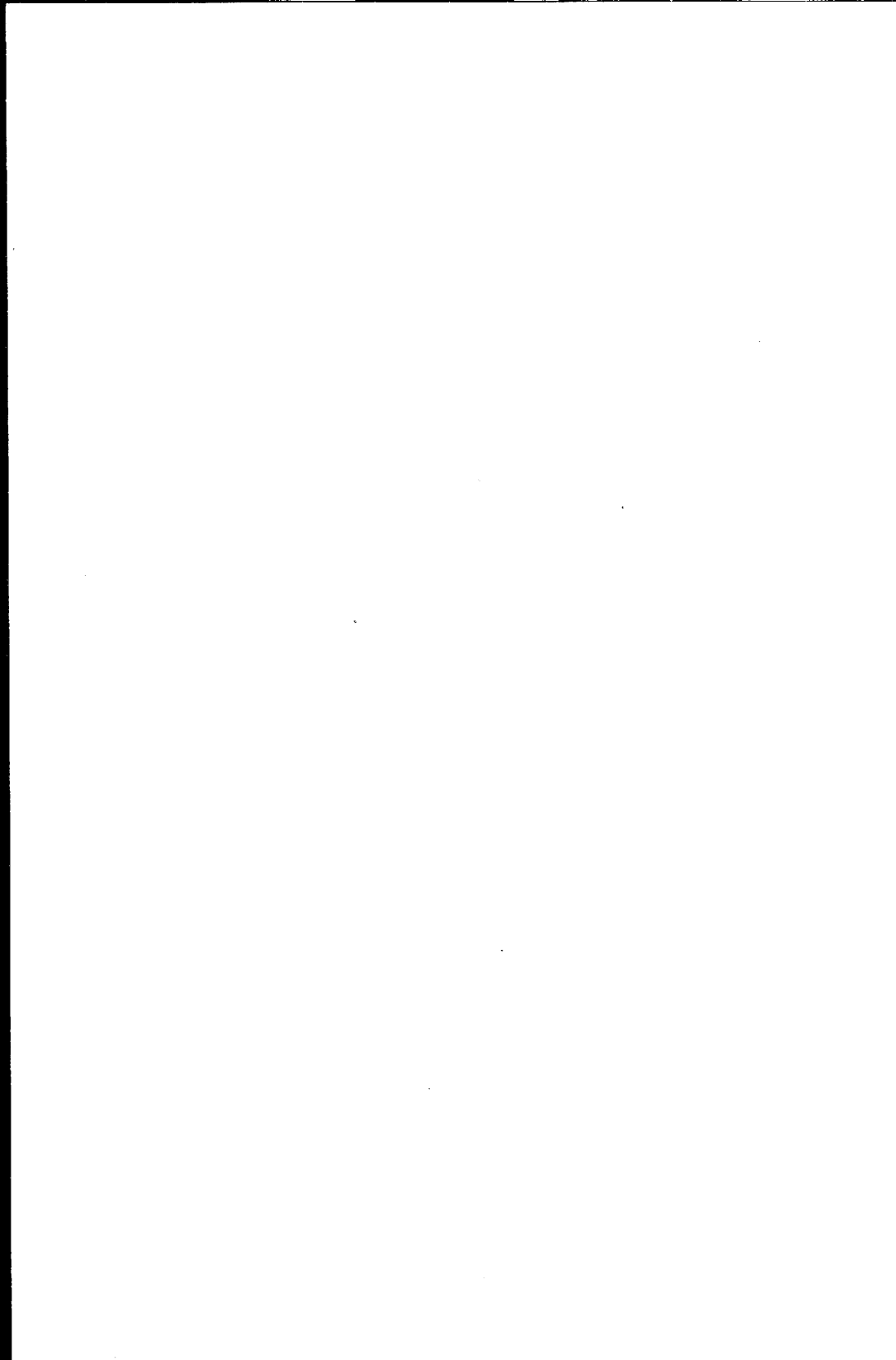
Halász Gyula: Édes anyanyelvünk. (Budapest. Nyugat, 1938.)

Élő nyelvünk védelme régóta fontos nemzeti föladatunk. Szarvas Gábor 1872-ben megindította a Magyar Nyelvört. Derék munkát végzett, de a lapja lassanként eltért eredeti céljától: el tudományosodott. Ezért indított id. Szily Kálmán a nyelv védelmére új lapot 1904-ben Magyar Nyelv címen. Ez a lap is úgy járt, mint előde, szaklappá foglalták le a nyelvtudósok. Most néhány év óta egy harmadik nyelvvédő folyóirat járja ugyanabból a szakkörből, a Magyarosan, most éppen új szerkesztőkkel.

A jó öreg Szarvas még a germánizmusok ellen viaskodott. Nekünk már újabban egy másfajta nyelvrontás hullámával kell harcrakelnünk. Ezek a hibák nemesak tudatlanságból, nemesak idegen fajúságból, hanem szándékos ferdítésből, áleredetiségből és műszellemességből fakadnak. Velük szemben bizony legtöbbszörünkben nem ébred föl már az ösztönös elutasítás, megbotránkozás, a legnagyobb nemzeti kincsünket féltő szeretet tiltakozása. Féktelenül és rakoncátlanul terjesztheti a nyelvpesztist az utca és a napi sajtó.

Halász Gyula, a magyar Rádió lektora és szellemes nyelvőre, e könyvében igen szerezés útton jár. Nem ír tudományos elmélkedéseket. Nem gyűjti undorító halmokba az amúgyis túlon túl hallatott nyelvrontásokat, hanem okosan és tréfásan megmagyarázza, miért nem jó úgy; miért jobb így. Ahogy Halász őrnagy, a világlátott riporter megszövegezi, szívesen meghallgatjuk és elolvassuk ismételten; mindnyájan tanulhatunk belőle.

Szilády Zoltán

SYLVESTER RT.,
BUDAPEST, XIV.,
HURMINA-ÚT 37.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ
MAKKAI SÁNDOR

FELELŐS SZERKESZTŐ:
KERECSENYI DEZSÓ

FŐMUNKATÁRSÁK
PRÖHLE KÁROLY RÉVÉSZ IMRE
TÚRÓCZY ZOLTÁN

T a r t a l o m :

A magyar lélek és a revízió	<i>Pap Ferenc</i>
A Károli-biblia legújabb átdolgozása	<i>Domján János</i>
Fészekrakók (vers)	<i>Juhász Géza</i>
A reformáció történeti jelentősége	<i>Joó Tibor</i>
Protestáns örökség Bessenyei György írásaiban	<i>Szabadi Béla</i>
Egy magyar vármegye a lengyel ügy szolgálatában	<i>Klein Gáspár</i>
A Nemzeti Színház második száz esztendeje elé	<i>Vajthó László</i>
A Sleepy Hollow temetőben (vers)	<i>Reményi József</i>
Tárlataink tanulságai	<i>A. Tóth Sándor</i>

Jelek és magyarázatok

Kritikai Szemle

XLVII. ÉVF. 11. SZ.

1938. NOVEMBER.

Ára 2 pengő.

Budapest.
A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása.

KRITIKAI SZEMLE

SÍPOS ISTVAN: László Dezső: Az Anyaszentegyház Élete és Szolgálata	528
JOÓ TIBOR: Eckhardt Sándor: A francia szellem — — — — —	529
MAKKAI LÁSZLÓ: Darkó Jenő: Népszerű mozgalom Erdélyben — —	532
HENCZE BÉLA: Győry János: A francia irodalom kis tükre — — —	534
SZABÓ RICHARD: Magyar nyelvvédő könyv — — — — —	535
BIKACSI LÁSZLÓ: Koczogh Ákos: Expresszionizmus — — — — —	536
HARSANYI ISTVAN: Karácsony Sándor: A Siccki-banda — — — —	538
TÓTH BÉLA: Balla Borisz: A megsebzett — — — — —	539
PALMAI KALMAN: Tamási Áron: Ragyog egy csillag — — — — —	540
BARCZAN ENDRE: Roger Martin du Gard: Egy lélek története — —	543

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, folyóirat-cserepéldányokat, könyveket a következő címre kell küldeni: Kerecsényi Dezső szerkesztő, Budapest, VII., Lövolde-tér 2. II. 1. Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

A magyar lélek és a revízió

Néhány éve Kassán jártam, megérintette szívemet a magyar mult. A kövek beszéltek. Láttam Boeckay hajdúit, amint fergetegesen ítékeznek Kátay kancellár felett. A Lőcsei-házban éppen Bethlen Gábor ülte lakodalmát, majd a nagyságos fejedelem, Rákóczi ment a templomba lóháton. Csodálatos víziók támadtak előttem. Megmutatták a várfalakat is. Valamikor börtön volt a várfal egy része, református papokat zártak be oda. A tömlőcöt szétbontották idők folyamán, egy fala azonban megmaradt. S annak a falnak csodája van. Nem mindig, — csak néha — előtűnik rajta egy írás. A börtönbe zárt papok rótták a falra ezt a három szót: Soli Deo Gloria, egyedül Istené a dicsőség!

Amikor ott jártam, nem láttam semmit az írásból. De most, úgy érzem, ez a titokzatos írás újra előragyog és azt üzeni minden magyarnak, hogy az első, amit a szívünkbe kell zárnunk: Egyedül Istené a dicsőség!

Húsz év néma bánata, dacos könnye, szent imádsága felhatott s Isten boldog csodát készít. Álomnak tűnhet fel a hit szemén nézve, ami kezdődik. Szent, boldog csoda, jobb jövő záloga az a jelképesen átadott két magyar hely. S talán mi tüzes, szalmalángos, csodaváró magyarok mintha elfeledkeztünk volna az öröm első perceiben Istenről, megülte szívünket a köd s most ismét befelé kell nézni s várni. Hisszük, hogy Isten megadja nekünk azt az időt, amikor felzendülhet ajkunkról a grádiások éneke, amikor megérthetjük igazán a 126. zsoltárt: Mikor visszahozta az Úr Sionnak foglyait, olyanok voltunk, mint az álmodók...

A befelé-nézés, a várakozás napjaiban kérdések tolnak elénk, amelyekre feleletet kell adnunk. Úgy látszik, hogy Isten a magyar népnek, a mi nemzedékünknek ajándékot készít nekünk ezt az ajándékot feladatként kell vennünk. Isten azzal tesz próbára egy nemzetet, hogy váratlanul nagy feladatok elé állítja. A nemzet vagy hozzájárul a feladatokhoz, az ajándékhoz, vagy elesik, mert nem elég erős. Isten pedagógiája egy nemzet nevelésében sokszor abban nyilvánul, hogy új feladatok nyílnak. Isten nevelésének szent állomásai a honfoglalás, a tatárdulás, a török uralom, negyvennyolc és most vesszejével és botjával tanít: Trianon és a revízió.

A revízió feltételezi azt, hogy emberi világunkban alá vagyunk vetve a változásnak és a bűnnek. Isten nem revideál. Benne „nincs változás, vagy változásnak árnyéka“. Isten nem téved, ezért nincs Nála revízió. Tanácsvezetésében, dekrétumában eleve döntött népek, nemzetek s emberek életéről s üdvösségéről.

Az Ő látása permanens látás, döntésében nincs hiba, nincs ok a korrekcióra. De nem így van ez az emberek között. Változó világ az ember. Hajlik a Sátán szavára, kívülről érő hatásokkal szemben nem tud védekezni, mily jó, hogy újabb hatás is érheti, Isten hívogatja haza tékozló fiát. Változó világunkban elzülhünk és megjobbulhatunk. Így lesz számunkra a változás törvénye élet és halál mesgyéje. Minden azon fordul meg az életünkben, hogy merre tartunk. Lehet, hogy ma tesztek valamit, amit jónak látok, aminek örülök, s jönnek napok, amikor meaculpázva vallom be, hogy tévedtem. Isten mindig akkor vezet ki a halálból és a kárhozattól, ha arra késztesz, hogy revideáljam magamat, bűnbánatot tartsak. A revízió így lesz emberi életünk alaphangja, sub specie aeternitatis nézzük magunkat s világunkat.

A revízió rokongondolat a reformációval. Az egyik a látás, a másik a cselekedet. A reformáció is azt jelenti, hogy kialakul, megalakul, kiformalódik valami, megvan a formációja s azután jön a bűn. Megrontja az isteni formát, torzú lesz a műalkotás, deformálódik a teremtésbeli szépség. De ez nem maradhat így. A deformációból el kell jutni a formációhoz, ennek az útja a visszaalakítás, a reformáció. A középkorban deformálódott egyház az Ige szerint visszaalakul Isten Szentlelkének munkája által.

A revízió, a reformáció éppen ezért lesz a hívó ember számára életlehetőség. Nemcsak egyszeri, történeti tény a reformáció, hanem semper reformari debet! Változó világunkban a bűn és kegyelem határmesgyéjén isteni életlehetőség a magunk revíziója, magunk reformációja a bűnbánat. Ez volt az alaphang Keresztelő János igehirdetésében: Elközelített Isten királysága, Sátán feletti urasága, Isten bűnbocsátó kegyelme a Jézus Krisztusban és ezért térjetelek meg, tartsatok bűnbánatot, változzatok meg! Bűnbocsánat és bűnbánat isteni és emberi oldala a szent találkozásnak. Ez volt a reformáció praeludiuma, Luther legelső tétele: Urunk és Mesterünk a Jézus Krisztus ezt mondva: „Térjetelek meg, mert elközelített a mennyeknek országa“, akarja, hogy „a hívek egész élete megtérés legyen“.

A revízió, a reformáció emberi és bűnös világunkban a helyesbítés eszköze nemcsak az egyes ember életében, hanem a nemzetek életében is. A revízió, a reformáció azonban egyetemes igazság. Nem elég, ha az egyház reformációjáról szólok, ha a határok revíziójáról beszélek. Nem lehet a revízió, reformáció egyetemes igazságát részleteiben alkalmazni, egyes esetekre alkalmazni, mert a bűn egyetemes jelenség. A revízió, a reformáció nem egyoldalú igazság, nemcsak mások számára való előírás, hanem minden emberre s minden emberi dologra vonatkozó igazság.

Magyar szempontból tehát meg kell vizsgálni a határokat, de nemcsak a határokat kell revideálni, hanem át kell nézni, felül kell vizsgálni a magyar életet. Meg kell látni azt, hogy ha Isten meg nem érdemelten, kegyelmesen visszajuttat magyar lelkeket s magyar földet. Megváltozik sok minden. Felül kell vizsgálni a megváltozott körülményeket. A revízióval kapcsolatban három csoportra oszlanak a kérdések, amelyekre felelni kell a magyar léleknek. Először meg kell látni, hogy kiket kapunk vissza s milyen körülmények között? Másodszor meg kell nézni, hogy hozzájuk viszonyítva milyenek vagyunk mi s milyen körülmények közt élünk mi? Harmadsorban ügyelnünk kell arra, hogy milyen feladatok származnak ebből az összehasonlításból?

A felvetett kérdésekre halálosan komoly feleletet kell adni. Jaj nekünk akkor, ha felkészületlenül talál minket ez a történeti forduló. Válaszadásunkban nem köthet semmi emberi tekintet, az igazság komoly megvallása reformátori örökségünk. Lehet, hogy egyik-másik megállapításunk fájó igazság lesz, de igazság. A nemzet igazi szeretete éppen abban nyilvánul meg, hogy valaki meri-e vállalni a prófétaságot is. Reformátori örökségünk a Jeremiás-sors, Apáczai Csere izzó magyarsága, szent feddőzése. Magyar jeremiád, lélek-revízió, komoly önmegismerés, őszinte diagnózis, jövőendő útjainak keresése: ez a feladatunk, ha hűek akarunk maradni a reformáció örökségéhez. S ha sokan ellent is mondanak egy-egy megállapításnak, legalább felébredt egy bántó, nyugtalanító gondolat s a magyar lélek a magyar holnap miatt desperatio salutarisban, tusakodó reménységben gyötrődik. Jaj, be ritkán zavarja meg a magyar lélek sokszor csendes tótükrét egy-egy isteni üzenet, a magyar holnap Bethesda-tavánál de kevésszer zavarodik meg a víz s de sok a beteg!

Kiket kapunk vissza s milyen körülmények között? Nem azokat, akik 1914-ben éltek, sem nem azokat, akik 1918-ban, az „államfordulatkor“ elszakadtak. Azóta hússzor hullatta levelét az idő vén fája, betemetett sok magyar sírt. Húsz év alatt megemberesedtek a fiatalok s felnőtt az öregek, az idősebbek mellett egy új nemzedék. Nem szeretem emlegetni az ú. n. generációs-problémát, de kétségtelen, hogy különbséget kell tenni a felvidéki két nemzedék között. A földművelő osztálynál talán nem annyira feltűnő az eltérés, mint a művelt emberek között. A művelt embereket véve alapul, ha megvizsgáljuk, reájövünk arra, hogy például egy 30–32 éves mai felvidéki ember, aki 1918–1925 közt járt gimnáziumba, talán magyar nyelvet, történelmet s földrajzot sem tanult. S ha tanult, nem egyszer teljesen téves megvilágításban. Magyar irodalmi, történelmi, földrajzi szempontból meglehetősen eltolódás észlelhető tárgyi tudás

és helyes látás szempontjából. Az iskolában, tankönyvek s cseh rádió által végzett propaganda alól nem vonhatta ki magát könnyen valaki, amikor megfelelő ellenhatás nem érvényesült. Találkoztam pl. olyan magyar gimnazistával, aki keleten Kárpátalján tanult kisoroszul, franciául, csehül, szlovákul, csak magyarul nem. Az új nemzedék egy része nem ismeri jól a magyarság létkérdéseit, vagy torz meglátásai vannak a kommunista-izű Sarlós mozgalom munkája által. Nem ismeri, nem látta Magyarországot, nagyon kis százalékban juthatott át a határon.

Ha az idősebbeket nézzük, a 30 éven felülieket, akik még Nagymagyarországon nőttek fel, ezek közt is meg kell látnunk a változást. A földmívelő emberek életében sem mult el nyom nélkül húsز esztendő. Szemük előtt játszódtott le a cseh földbirtokreform telepítési akciója, megszüntették a 400 holdon felüli nagybirtokokat s ha adósságra is, de kapott egy részük földet. Kommunista agitátorok fülükbe súgták, hamis színekkel festgették előttük ugyanakkor, hogy mennyire feudális s antiszociális világ van ideát s megmondták azt is nekik, hogy ha jön a revízió, mindent visszavesznek majd a magyarok tőlük. Eltörölték a címeket és a rangokat a „republikában“, grófi és bárói cím használatáért büntetés jár. Pompás iskolák épültek, cipőt, ruhát adtak ingyen az iskolásoknak, a vidékről bejáróknak meleg ebédet s nagy gyereksereg tódult ki a polgárik s gimnáziumok kapuján, iskolapolitikájukkal próbálták megnyerni a szülőket. Pénz volt erre is, igaz, hogy elkobzott magyar vagyonokból.

Az intelligencia is tapasztalhatta a csehek finom politikáját. A tanítókat, papokat jól fizették, államsegélyt, betegségi ellátást adtak, hogy könnyebben megnyerjék szándékaiknak, vagy legalább is kritikájukat enyhítsék.

A felvidéki magyarság két nemzedékében városon is, falun is észlelhető húsز év elkülönülése. Szellemi, anyagi, gazdasági, társadalmi szempontból más világ az, amelyben élnek. Egyfelől kétségtelenül észlelhető a kisebbségi élet sok áldása, de másfelől a kísértése is. Sok ponton rokon ez a világ a mi világunkkal, de vannak mégis alapvető különbségek.

Ügyelni kell nagyon arra, hogy ne merüljön föl a magyar életben a samaritánus-probléma. A fogság után hazatérő zsidóság nem vállalt közösséget az ottmaradt néppel, ezért a samaritánusok külön építettek templomot a Garizim-hegyén. Jaj nekünk akkor, ha felüti fejét a pártoskodás, a széthúzás és nem egy magyar oltáron ég a magyar géniusz, hanem külön tüzek gyúlnak a magyar gyepükön belül.

A másik kérdés-csoport az, hogy hozzájuk viszonyítva milyenek vagyunk mi. Érdekes volna s szomorúan fájó, ha ők mondanák el, hogy milyenek vagyunk mi. Vád volna sok kijelenté-

sük, de igaz beszéd. Mert ők magyarnak vallják magukat, de nem azonosítják a magyarság ideálját azzal, amit itt láttak húsz év óta. Magyarságuk kritikus magyarság, nem szépítenek, sokszor talán sötétebb a látásuk. Ha ők rajzolnák meg a nagy magyar élet áldásait és kísértéseit, talán nagyon fájna nekünk sok megállapításuk, de minden szavukból megérezhetjük, hogy szeretetük feddő szigor. Nekünk is, amikor magunkat vizsgáljuk, szem előtt kell tartanunk azt, hogy a magyar sorskérdések megoldásához nem hiányozhat az ő látásuk sem. Hozzájuk viszonyítva, az ő kritikus magyarságuk szemüvegén kell látni a magyar életet minden vonatkozásban.

Akarom, tisztán lássatok — ez a mondás vezesse a magyar lelket a jövő-építésben. Az igazságot kell követni szeretetben. Ez az ítélő tisztán-látás nem adhat azonban jogot könnyelmű kalandokra, részletmeglátások alapján való részletmegoldásokra, dőre délibabok kergetésére. A magyar léleknek reá kell térnie az igazi revízió, a reformáció útjára s el kell vetni a revolúciónak, a felforgatásnak még a gondolatát is. Az alkotmányos fejlődés keretein belül, a törvényhozás által kell végbemenni a nagy magyar elrendeződésnek, az igazi lelki, szellemi, társadalmi s anyagi revízióknak.

E revízió, e felülvizsgálás legelső sorban magunk megsimereése. Ennek részletes kifejtése messze vezetne, nem is tartozik e cikk keretei közé. De hogy milyenek vagyunk s milyeneknek kell lennünk, milyen a való világunk s milyen a kellő világ, amit ki kell alakítanunk, ezt a kettőt csak úgy láthatjuk meg, ha megtaláljuk a megfelelő nézőpontot.

Milyenek vagyunk s milyeneknek kell lennünk? Erre a felelet más nem lehet számunkra: Revízió! A magyar lélek revíziója, reformációja, bűnbánata. Mert revízió önrevízió nélkül nem mehet végbe. Ahogy Széchenyi írta: Minden reformot az embernél és különösen önmagunknál kell kezdeni. És itt jutottunk el a revízióval kapcsolatban a már felvetett gondolatig, a legaktuálisabb gondolatig, a reformáció alaptételéig, amelyet Kálvin így fejezett ki Hózséás könyvéhez írt magyarázatában: *Poenitentia est nihil aliud, quam semper reformatio vitae nostrae ad legem Dei.* A bűnbánat, magunk revíziója nem más, mint életünk állandó reformációja Isten törvénye szerint.

Milyeneknek kell lennünk: Emberibb embernek s magyarabb magyarnak. Milyen feladatok származnak az új magyar lelkiségből? Levetkőzni a múlt hibáit, úrhatnáságunkat, szalmalánglelkességünket, kigyógyulni a morbus hungaricusból. Lemondani önzésünkről. Ne gondoljuk azt, hogy a Felvidék gyarmat, ahova el lehet helyezni állásnélküli diplomásainkat. Jaj annak a léleknek, aki már azon gyötrődik, hogy hova juthatna be majd ott

valami jó állásba. A Felvidék nem légtüres tér, ott emberek élnek, magyarok. Nem kapni kell tőlük, hanem adni. Adni szívet és lelket, hitet és imádságot. Feltárni előttük a magyar szellemiséget, irodalmat, kicserélni a gondolatokat. Megismertetni velük a magyar földet s megismerni őket. Szeretni őket s nem alkalomnak tekinteni a revíziót, hogy egyéni sikereket érjen el valaki.

Mennyi feladat kínálkozik, mennyi alkalom, hogy jót cselekedjünk lélek szerint való s vér szerint való testvéreinkkel! Milyen nagy vágyakozással várnak! Tudunk-e lelkileg felkészülni erre a nagy boldog találkozóra? Tudjuk-e, érezzük-é, hogy a revízió, amelyet Isten a történelem által készít, felséges alkalom arra, hogy megújuljon, megszépüljön, kivirágozzék a magyar lélek?

Revízió, reformáció, bűnbánat s új élet... Isten így készíti a jövődőt.

Pap Ferenc

A Károli-Biblia legújabb átdolgozása

A Szentírás magyar nyelvre fordítására irányuló törekvés egyidejű a reformáció keletkezésével. A nagy megújulás első célkitűzései közé tartozott, hogy minden nép saját nyelvén szólaltassa meg a bibliát és Isten Igéje papok és kolostorok féltett titka helyett a vallásos emberiség közkincsévé váljék. A később megtámadott reformáció is a Szentírásban találja igazolását, terjesztésében egyik főcélját s ennek köszönhető, hogy a könyvek könyve a századok folyamán ezer anyagi és hatalmi akadály ellenére is a népek könyvévé vált. A vallásos szükséglet kielégítése mellett azonban még egy másik nagy missziót is teljesített. Ahol a Szentírást a reformáció századában nemzeti nyelvre lefordították, ott a fordítás szükségszerűleg a nemzeti nyelv tisztulását és kifejező erejének gazdagodását hozta magával s a biblia egyszersmind a nemzeti irodalom egyik féltett kincsévé vált. Elég itt az egyszerűség öserejével és szemléletességével beszélő *Tindale*-féle angol fordításra, a későbbi Revised Versionra s a Luther népies és hasonlíthatatlanul legnépszerűbb fordítására utalnunk. Tegyük hozzá, hogy az elmondottak kétszeresen állnak a magyar, közelebbről a Károli-féle fordításra vonatkozólag, melynek legújabb átdolgozása szeptember folyamán jelent meg.

Az út eddig a teljes és újonnan átdolgozott fordításig nem

volt könnyű. Az előreformáció első friss szeleitől megindított két huszita. Ujlaki Bálint és Pécsi Tamás első kísérlete még az úttörők minden döcögős, latinus nehézségét magán hordja. Komjáthy Benedek is nehezen tud úrrá lenni a terjengősség veszedelmén s csak Pesti Mizsér Gábor, Sylvester János, majd Heltai Gáspár és társai fordításain kezd felragyogni a magyar nyelv tömör, világos és tősgyökeres jellege és ábrázoló ereje. Nincs is utánuk jelentősebb munka, míg Károli Gáspár, az „istenes vén ember“ 1590-ben ki nem adja a teljes Szentírást. Ezzel minden előző munka elavult s minden utána következőnek alapjává lett. Az Isten házába arany, ezüst és drágakő helyett ajándékuul vitt fordítás nemzeti kincsesé is vált s a tragikus sorsú Komáromi Csipkés és a Káldi-féle fordítás sohasem tudta népszerűségét és közkedveltségét megingatni.

Pedig a Szenci Molnár, Misztótfalusi Kis stb. emendatióitól eltekintve, alapos átdolgozáson is csak egyszer ment keresztül. Már a XVIII. század óta esedékessé vált ugyan, mert a magyar irodalom felvirágzása és a nyelvújítás vívmányai sürgetőleg követelték nyelvének és írásmódjának korszerű revidelését, azonban csak a múlt század második felében kezdődött meg és 1908-ban fejeződött be, illetőleg lett közkincesé a Brit és Külföldi Bibliatársulat megbízásából tudós bizottság által végrehajtott gyökeres átdolgozás. A munka bizottságszerű végzése hozta magával, hogy a fordítás egyenetlen lett s az „ejéndel“ és „verettetének“ archaikus alak tőszomszédja lett a modern új kifejezésnek. Ebből született meg a közóhaj, hogy a biblia legújabb kiadása a Károli nyelvvel és szellemével, de teljesen korszerű magyarsággal szólaljon meg. A kívánság beteljesülése a *Czeglédy Sándor* és *Raffay Sándor* új fordítása, — a fordítók nevét legalább a próbakiadáson fel kellett volna tüntetni, — mely a magyar biblia történetében fordulópontot jelent s ezért a kezünk között lévő próbakiadással korszakos jelentőségének megfelelően kissé bővebben és részletekbe menőbben kívánunk foglalkozni.

A fordítás sajátosságát az adja, hogy nem műfordítás, hanem csak átdolgozás, amint *Bereczky Albert* helyesen jegyzi meg, szuperrevízió áll előttünk, tehát a műfordítás szabályait, amelyekkel kapcsolatban *Csikesz Sándor* tett emlékezetes megjegyzéseket e folyóirat 1924. évi 491. s köv. lapjain, csak kisebb mértékben alkalmazhatjuk. Viszont, főleg az újszövetségi részben, alig találunk összefüggő részt, amely a külső módosításokon túlmenő szövegbeli változást is ne szenvedett volna s a régi Károli szöveg helyett egészen új fordítás áll előttünk. Elég, ha ennek illusztrálására egymás mellé állítom a Luk. 10. r. végének kétféle fordítását: Feelvén pedig, monda néki Jézus: Mártha, Mártha, szorgalmas vagy és sokra igyekezel. De egy a szükséges dolog: és Mária a

jobb részt választotta, mely el nem vétetik ő tőle — s az új szöveg: Jézus azonban azt felelte neki: Márta, Márta, sokféle a gondod és törődésed, pedig kevésre van szükség, vagy csak egyre. Mert Mária a jó részt választotta, amely nem fog tőle elvétetni. Az átdolgozás természete hozza hát magával, hogy az új fordítás bemutatásánál inkább részletmunkát végzünk s a fordítók főszempontjainak megállapítása után azokat a mozaikokat adjuk az olvasó elé, amelyekből a fordítás többlete, jellegzetessége, vagy hiánya tűnik ki. A bibliafordítás egyébként is par excellence mozaikmunka s a fordítónak jelentéktelennek látszó dolgokat kell ismételtelen tökéletes nyelvtudása, ösztönös és kultúrált nyelvérzéke mérlegére vetni, hogy belőle kiragyogjon a követett eredeti minta, mint a mozaikrákó munkájából a művész alkotása a Márk-templom kupoláin.

A két átdolgozó e nagy munkában nem járt töretlen úton. Az ószövegség egyes részeihez segítséget jelenthettek a magyar nyelvű kommentárok eredményei s az *IMIT* fordítói vállalkozása, az újszövegséghez a kommentárszövegek s az új fordítások és átdolgozások, melyek közül elég *Czeglédy*, *Masznyik*, *Raffay* és *Kecskeméthy* munkáira utalnunk. Az elért eredmények figyelembevétele kötelesség és előny, a szövegkutatás biztos és végleges eredményeinek felhasználása meg egyenesen feltétel a Textus Receptus minden tiszteletben tartása mellett is.

Az új bibliával kapcsolatban feltűnő mindenekelőtt a könyv vastagsága, ami használhatósága érdekében vékonyabb és valamivel jobb papírral legalább kétharmadára csökkenthető. Az új kiadás megtartotta a kéthasábos biblia jelleget, de már nem versekre tördelve, hanem összefüggő kisebb részekként szedve. Elmaradtak a versenként felsorolt párhuzamos helyek; ezek fejezetenként, vagy laponként, a tudomásunkra jutott terv szerint is, feltétlenül pótlandók. Nélkülözzük az újabb kiadások helyenkinti félkövér szedését, mely az ismertebb versek alapján nagy mértékben megkönnyítette az állandó bibliaolvasók gyakorlati, gyors tájékozódását. Népies kiadású bibliánál erre is tekintettel kell lennünk. A szedés tiszta és gondos, a szóközi távolság, nyilván az olvasás könnyítése céljából, nagyobb a használt betűtípusnál alkalmazott távolságnál, azonban a sorok közötti távolság alig növekedett, noha az igazi könnyítést ez hozta volna meg.

A külsőnél sokkal fontosabbak azonban a belső változások. Elmaradt a félmult s csak hírmondónak maradt benne egy-két régiesség. Pl. *lőn*: Mt. 8, 26-ban. Stílusa megújult: az újszövegség mai köznyelven szól — a koine dialektos ez volt kora számára, — az ószövegség orgonaszzerű változatossággal szólaltatja meg a naív elbeszélés, a zsoltáros áhítat, a sodró erejű prófétai igehirdetés hangját. Az újszövegségben örömmel megállapítható előny az

evangéliumi elbeszélések elevenebbé tétele, a negyedik evangélium élvezetes, szinte dramatizált, a feszülő ellentéteket kifejező fordítása. A levelek elvontabb szövegénél már nehezebb egyformán világosan fordítani s ha ugyanazt a szót, illetve fogalmat több kifejezéssel fordítjuk, zavarólag hathat. Az ószövetségi fordítás az első református erőteljes kísérlet a nehéz helyek világossá és érthetőbbé tételére, terjengő részek összevonására, a kritikus helyek tudományosan megalapozott fordítására. A zoltárokon előmlő új varázs sok helyen jobban kifejezi az eredeti vallásos ahítátát. (Ezzel különben érdemes volna külön foglalkozni.) Bizonyos, hogy nem mindenütt egyformán jó a stílus és helyenként a réginél színtelenebbé vált. Így pl. *kelet* van *napkelet*, *egyház* a páratlanul szép *anyaszentegyház* helyett, találunk „annak jelzésére, hogy“ s hasonló értekezésű kifejezéseket s az ószövetségi egyes részek új fordítása még pörébben és világosabban adja elő azt, ami anélkül is elég erős és kifejező. Ilyen pl. III. Móz. 18, 6; I. Móz. 39, 7 stb. terminus technikus, vagy az V. Móz. 23, 2 (1) alanya a régi szöveg helyett. Észrevételeinket még folytathatnánk, de ennek elenére is meg kell állapítanunk, hogy ilyen modern és közérthető nyelven még nem adták közre magyarul a Szentírást.

Élénken érdekli a teológusokat és a protestáns nagyközöniséget is, hogy milyen tárgyi és belső változások történtek a fordítás szövegén belül s a fordítók kijavították-e azokat a hibákat, illetve tökéletesítették-e azokat a kifejezéseket, amelyek eltüntetése közkívánság volt. Nagyrésztben igennel felelhetünk. Ilyen haladás az *evangélium* szó egyöntetű használata, a keresztelei formula *nevébe* fordítása, az *egy nyáj* (és egy pásztor) helyes fordítása, a Ján. 5, 39 *kutatójátok* indicativusa, a Máté 20, 3 stb. *tétlenül* kifejezése, az I. Thess. 5, 23 fordítása. Igaz, hogy a *psyche* és *pneuma* eltérő fordítását éppúgy nem lehet következetesen alkalmazni, mint a héber *ruach* és *nefes* kifejezéseket. (V. ö. I. Móz. 2, 7 és I. Kir. 22, 21, vagy IV. Móz. 14, 24 és 16, 22, továbbá I. Móz. 12, 5 stb.) Jó a Mt. 15, 17 eufémizmusa, az I. Kor. 6, 12–13 újszerű megoldása, az *A Héberékhez* új cím, az *adatik* és *megadatik* egyeztetése (Mt. 7, 7 és Luk. 11, 9), a mai időszámítás alkalmazása (Mt. 20), a Jelenések 19, 7 *menyasszony* fordítása, az *országol* szép magyar szó alkalmazása, a Péld. 3, 6 új szövege, az *Amós* és *Amóc* nevek közti finom különbségtétel, a Tízparancsolat egyszerű erőteljes fordítása stb. Szerencsés az Emberfia kifejezés használata, mely megközelíti az Emberfi messiási fogalom tartalmát, azonban éppígy lehetett volna használni a parallel *Istenfia* kifejezést is az eredeti fogalom egyedi jelentésének kifejezésére. Egyes romlott szövegű helyek, főleg az ószövetségben, új fogalmazást kaptak s a régi szöveg töröltetett.

Találkozunk azonban *sajátságokkal* is, melyekre csak a for-

dítók tudnának kielégítő magyarázatot adni. Ilyen mindenekelőtt a *lélekben szegények* fordítása, mely vitatható s nem kielégítőbb a réginél. Ilyen az újszövetségben az *éjtszaka* (akadémiailag helyes, de a nagyközönség nem is ismeri s az ószövetségben nem találjuk), a *higgyetek* használata. Igaz, hogy *higgyetek* is akad (Mt. 21, 32; 24, 26). Sajátos kifejezéseik: úrság, nemhalalos, férfiakarat, Messiás-király, szívben tiszták, csodaszép vagy, aki birtokában van az én parancsolataimnak (Ján. 14, 21) stb. Helyes a *zenemester*, de magyarosabban énekemester, vagy karmester lenne. Ilyen a *mérges sikkó* fordítás is, melyet éppen álsikkó volta miatt cum grano salis kell értenünk, mert az *aglyphá* közt nincsenek mérgesek. Itt érezzük meg, hogy milyen nehéz kézenfekvő, de nem időálló szavak, kifejezések kísértését legyőzni. Ingadozó a fordítást kiegészítő bepótolt szavak használatának, vagy indikálásának módja. Gyakran minden jelzés nélkül a rendes szövegben áll, mint pl. a Róm. 9, 23 vége, mely egyébként — Czeglédy után — jobb a Károli szövegénél. A revideált Károli a kiegészítést nagyon helyesen cursiv szedéssel jelölte. Másutt a bepótolt szó zárójelbe kerül, mint pl. a ráka után magyarázatul tett *ostoba*, vagy az I. Móz. 16, 14; 22, 14 stb. Végül olykor az eredeti szöveg egy részével kerül zárójelbe, mint a Csel. 9, 36-ban. A zárójel használata is ingadozó. Egyszer rendes, az eredeti szövegben zárójel nélkül álló közbevetett mondatot fog közre, máskor az eredeti szöveg zárójelét képviseli, ismét máskor, főleg az ószövetségben azt a mondatrészletet zárja be, amelyet a kritika pótlásnak tekint. De ilyen esetben a kritikai állásfoglalástól függ a zárójel terjedelme, mint pl. a Num. 18, 16-nál, ahol *Holzinger* csak a vers második felét veszi archeológiai glosszának, — az új fordítás ezt adja zárójelben — *Baentsch* ellenben az egész verset pótlásnak minősíti, tehát legtanácsosabb lenne egyszerűen elhagyni, vagy a kiegészítések-nél és eredeti zárójeleknél bizonyos egységes megállapodás szerint a kétféle zárójelet használni. Az ószövetségben örvendetes a kritikai szöveg versbeosztásának átvétele, de fölösleges mellette zárójelben hozni a régi számozást, mert csak a szöveget terheljük s az egyszerű olvasót zavarjuk vele. Tudományos munkában elég lesz a használt biblia kiadási évét megemlíteni. Megmaradt a Mt. 5, 22 régi szövege, a Lukács 15, 16 *moslék* régi fordítása, noha ezekben a kritika már véglegesen döntött, de az utóbbiban nyilván a szó köztudatba gyökerezése kedvéért nem változtatta meg, míg a német, francia, angol, olasz stb. nyugati fordítások mind a *keration* megfelelő fordítását adják. Mi is megfogadhatnánk Marton Lajos javaslatát. Sajátos végül a használt kritikai szövegek körül tapasztalható eklektikus eljárás mód. Mindkét fordító figyelembe veszi a kritikai eredményeket, de egyik sem követi egysé-

gesen pl. a Nestle szöveget, vagy a Kittel kritikai kiadását, hanem ott tér el tőle, ahol jónak látja. Sok helyen szerencsésen.

Az új fordítás végleges szövegének korszakos jelentősége s a jelenlegi kiadás próbajellege jogosít fel arra, hogy még néhány inkább kisebb, mint nagyobb kritikai megjegyzésünknek hangot adjunk és a tapasztalt hiány eltüntetését javasoljuk. Mindenekelőtt sajnáljuk a magyar nyelv közkincese közé begyökerezett, vagy történeti emlékekkel megszentelt, egyébként helytálló szólásmódok megváltoztatását. Ilyen a Rákóczi György ismert jellemadata, amely most ezt a szövegezést kapta: *(A döntés) tehát nem az akaróé, nem is a futóé, hanem a könyörülő Istené* (Róm. 9. 16). Ilyen a hű szolgát jutalmazó ige: *Jól van jó és hű szolgám, kevésen hű voltál, ezután sokat bízok rád*, stb. (Mt. 25, 21). Ilyen a Zsolt. 90, 12: *Napjainkat számlálni: erre taníts meg minket, hogy bölcs* stb., bár itt az új szöveg is erőteljes. Sajnáljuk, hogy a kálvini predestináció tant oly jellegzetesen kifejező *eleveelrendel* szóból *előre elrendel*, vagy *előrerendel*, az *eleveelvégezésből* egyszerűen *elhatározás* lett (Ef. 1, 11, Róm. 8, 29—30 stb.). Még az átdolgozott Káldi is használja a régi kifejezést. A magyar református teológia annyira ezzel a szóval fejezte ki tanítását, hogy a Szentírásból egyszerűbb, de kevesebbet mondó kifejezés kedvéért nem nélkülözhetjük. Nagyobb egységet szeretnénk látni a kétségtelenül nehezen fordítható *dikaiosyne* fordításában. Egyszer *ítélő-igazság*, Róm. 1, 17, máskor *ítélő igazság*, 3, 21, vagy csak *igazság*, 14, 17, másutt *igazzányilvánítás*, Héb. 12, 11, vagy *igazzátétel*, I. Kor. 1, 30, vagy *megigazulás*, Róm. 5, 17, viszont a dikaiosis-t is megigazulásnak fordítja. Károli egységesen igazság-ot fordít, a nyugati fordítások igazságosságot fordítanak (Menge, Luther: Gerechtigkeít, Weymouth, Rev. Version: righteousness stb.). A hit által való megigazulás új fordítása: *hitből nyilvánítatik igaznak*, Róm. 3, 28 érthetőbb, de nem jobb a réginél. A Mt. 7, 24 nem *kőre* épít, hanem *kősziklára*, vagy *sziklára*, mert ez a *petra* (nem lithos) jelentése. A Mt. 4, 4 *kenyéren él* és Luk. 4, 4 *kenyéren él meg* (ugyanaz a szöveg!) kifejezése ismertebb, de nem több a Károliénál. A II. Tim. 2, 3 *légy kitartó* nem fedi a szenvedés elhordozásában való társsá lével gondolatát. A Mt. 16, 24 stb. helyesen: *szólt tanítványaihoz*. A Bírák 20, 46 *huszonötezerre rúgott* helyett egyszerűen: *volt*. Az Énekek énekében *melleid* helyett, 7, 8—9, használjunk *melled*, 8, 8; 7, 4, vagy még inkább *kebled*-et, mint az 1, 13-ban is, de legyen egyes számban, ha már az *emlő* régies és még mindig szép kifejezést elhagyjuk. Viszont a Hós. 2, 4-ben ugyanennek a szónak fordítására megtaláljuk: *emlői közül*.

Azonos szövegnél egyébként gyakran hiányzik az azonos, egységes fordítás. Mt. 1, 21 és 23 futuruma *szülni fog* és *szül*. 16, 23: *Menj a szemem elől Sátán (!)*, Luk. 4, 8: *Távozz tőlem sá-*

tán (!). 5, 21—22 méltó az ítéletre és megérdemli az ítéletet. És. 9, 6 (7): *A Seregek Urának buzgó szeretete műveli majd ezt!* Viszont És. 37, 32: *...szeretete fogja ezt művelni!* Végül II. Kir. 19, 31: *a seregek (!) Urának buzgó szerelme (!) teszi ezt.* A Jelenések 5, 12-ben: *Bárány, Ján. 21, 15: báránykáimat.* Mk. 14, 22: *amint ettek,* Mt. 26, 26: *a vacsora folyamán.* Mt. 25, 36: *ruhátlan,* Ján. 21, 7: *meztelen.* II. Móz. 13, 5 és 11. fordítása stb., stb. A paráznaság és házasságtörés fogalmait vegyesen használják, noha az eredeti szöveg a kettő között világos különbséget tesz. Pl. Mt. 5, 27 és Mk. 10, 19 helyesen, viszont ugyanez már más a Jak. 2, 11-ben, vagy Luk. 18, 20-ban, az utóbbi helyen már nem is ikesen ragozva. Jelentéktelennek látszó eltérések ezek, de azonos héber, vagy görög szöveg és azonos fordító mellett lehetőleg a fordításnak is azonosnak kell lenni.

A feliratok általában sikerültek, sokszor jobbak a réginél, de itt is találunk kettős, pl. *Éden-kert* és *paradicsom* elnevezést, Az újszövetség *Paradicsomot* ír, Luk. 23, 43. Hiányzik helyenként az igekötő, pl. Mt. 26, 28: *ontatik,* viszont Márknál már: *kiontatik,* 14, 24. Jézus nem: *hívja,* hanem: *elhívja* tanítványait. Mt. 4. r. 9. r. stb. Valami nem: *elvesz,* hanem: *elvész,* Jak. 1, 11. Isten iránt *engedelemmel,* de korszerűbben szólva inkább *engedelmességgel* tartozunk, V. Móz. 26, 15 felett. Ján. 3, 30: *hanyatlanom* helyett már inkább: *kisebbednem.* I. Móz. 2, 24-ben inkább: *elhagyja* a 2, 19: *meglássá* analógiájára, amely után egyébként elmaradt a vessző. Mt. 5, 39 nem: *szembe áll,* hanem: *ellene áll,* vagy *szembe száll.* A Csel. 9, 18 szószerinti fordításánál a *hős* szó kimaradása zavart okoz. Az író szemléltetni akar s leghelyesebb értelemnek ez látszik: (akkor azonnal úgy érezte) *mintha pikkelyformák estek volna le szemeiről és visszanyerte stb.,* amint Raffay Újtestámentoma (1929) nagyon helyesen fordítja. Az I. Kor. 13, 5 *nem keserít el* igéje inkább benható, illetve visszaható jelentést takar. Az És. 40, 6 *prédikálj* helyett itt erősebb a: *kiáltst!* Az Ef. 5, 19 *hymnusz-át* jól fordíthatjuk *dicséret-nek.* A Mt. 28, 19: *népeket mind* helyett egyszerűen: *minden népet,* stb., stb.

Az utolsó símitás hiányát az ó- és újszövetség közti harmónizálás hiányát éreztük azonban a helyesírás terén. Itt még sok a tennivaló. Az ó: *Jerikhot* ír, az új: *Jerikót.* Az ó: *Ésaiás* nevet ír, az új: *Ésaiás* (Róm. 10, 20), *Esaiás* (Róm. 10, 16). *Ézsaiás* (Mt. 13, 14.). Az ó: *kanaánitát,* az új *kananitát* — bár joggal írhatnánk Lukács után a parallel helyeken is *heveskedő-t,* illetve *vakbuzgó-t* — Mt. 10, 4, kanaánit: Mk. 7, 24 címe, kanaánit: Mt. 15, 22 ír. Az ó: *Jeremiást,* az új: Jeremiást, Mt. 16, 14 használ. Egyszer *Babilon,* máskor *Bábel,* És. 47, 1 és 48, 20. Kettős helyesírással szerepel még: *Bethfagé* és *Béthfagé* (Luk. 19. és Mt. 21. részben). *Hozsanna* és *Hoszanna* (Mt. 21, Ján. 12), *Getsemáné* és *Gecsemáné* (Mt. 26, Mk.

14), *Bethsaida* és *Béthsaida* (Mt. 11, Ján. 12), *Akvila* és *Akvila* (Csel. 18, 2, 26), *íráások* és *Íráások* (Mt. 21, 42, Ján. 5, 39), *Ige* és *ige* (I. Pét. 2, 8, Jak. 1. r.), *sátán* és *Sátán* (Jel. 2, 13 ugyanabban a versében). Továbbá *Sedékiás* és *Sédékiás* (Jer. 37 és II. Kir. 24), *Hilkia* és *Hilkiás* (II. Kir. 18 és És. 36), *Eljákim* és *Eliákim*, *Jojákim* és *Joákim*, *Jojákin* és *Joákin*, *Manassé* és *Manasse*, vagy *Efezus* és *Timótheus*, a tartalomjegyzékben: *Efézus* és *Timotheus* stb. Több helyen indokolatlanul hosszú a hangzó pl. *írtás* Mt. 2, 16, III. Móz. 26, 22, V. Móz. 25, 17, *kishítűek*: Mt. 6, 30, 16, 8, *utat*: Ján. 14, 4, *jöjjön*: Mt. 6, 10 és gyakran, viszont Luk. 11, 2: *jöjjön*. A II. Móz. 2, 15: *kut*, IV. Móz. 21, 16: *kút*. A 20, 14 feliratában *bocsájtja*. A bibliában, ha már sajtóhibák elkerülhetetlenek is, még a helyesírást is egységesnek szeretnénk látni.

A teljesség kedvéért megemlítünk néhány sajtóhibát is. A Mt. 1, 20-ból kimaradt az: *íme*. Jak. 2, 11: *Na* (Ne), I. Pét. 3, 20: hosszútűrése, Róm. 12, 8: *könyörölő*, Ján. 6, 34: *kenyet* (kenyeret), 1, 45: *Mózer*, Jób 40, 6 felirata: *Behómet* (Behemót), I. Kor. 9, 25: *önmagtartóztató*; Róm. 4, 41 helyett: 4, 14; Ján. 11, 47-ben a második kérdőjel helyett pont kell, a Ján. 15, 15 végéről elmarad a pont stb.

Folytathatnánk még a kisebb, vagy nagyobb kifogások felsorolását, de legalább kétszerannyit idézhetnénk, az átdolgozás előnyeinek illusztrálására. Magunk is érezzük, hogy bírálni könnyű, de fordítani nehéz és különösen nehéz bibliát fordítani. Csak hálasak lehetünk a két fordítónak hatalmas munkájáért s hisszük, ha a próbakiadás átmegy egy szükséges, gondos általános és egységes felülvizsgáláson, amelyhez az elmondottakban néhány igénytelen megjegyzést kívántunk szolgáltatni, a legjobb fordítás kerül a magyar bibliaolvasók millióinak kezébe, amit hívó tudomány, szorgalom és áldozatkészség adhat. Az Ige Ura megáldja ezt a szükséges és nagy szolgálatot.

A revideálást és kiadást a Brit és Külföldi Biblia-Társulat áldozatkészsége tette lehetővé, a nyomda és kiállítás szép munkája a Sylvester nyomdát dícséri.

Domján János

Fészekrakók

D. Görgey Ilonának

Hova raknátok fészketek?
Az egész föld korhadt, beteg,
letörik üdvötök alatt,
késett fiatal madarak, —
akartam tegnap mondani: —
mint a rengeteg vadai,
ha földrengés kergeti szét,
elbújik az emberiség
barlangok fenekére és
hiú minden menekülés.
Bár a föld központjáig áss,
utánad hömpölyög a gáz,
megmérgezi a levegőt,
szétrágja a csontod, tüdőd,
a legparányibb résen át,
minden földrepedésen át.

Még tegnap, emlékezzetek,
félíg sem rakott fészketek
el volt ítélve eleve,
hogy a háború veri le.
London, Berlin és Bukarest
elsötétült, ha jött az est;
kioltott tornyai felett
ott kóválygott a rémület,
s lehúzott zsaluikon át
sírva lestek ki az anyák.

Micsoda sors vár titeket,
balszillagú szerelmesek,
— tűnődtem búsan, — mit remél
bennetek ez a szenvedély?
Árvák, mikorra összekeltek,
egy szál őszirózsát se leltek,
kórója megzsugorodik,
izzó gerenda rárogyik;
megfulladnak a csecsemők,
kinyujtóznak a temetők,
a csatornák bűzös bele
döglött patkánnyal gyűl tele.

És most meghajtom fejemet:
több a ti bölcseségetek.
Ti bíztatok Valakiben,
kit nem nevezhetünk neven.
Ti hittetek benne halálig,
hogy fölsuhan Tatrangi Dávid,
s félelmetes gépmadarát
megszívleli a sokaság,
tábornokok és honatyák,
az összes fiak és apák.
Ha ez a gép bombát tojik,
Péterfiától Londonig
megfulladnak a hitvesek,
a nagyanyák és kisdedek;
a lángész és a csőcselék
fölfordul mint pocos veréb.
Mindenkinek helyébe száll
a legförtelmesebb halál.

Ti hittetek benne halálig,
hogy ez az irtózás megállít
minden katona-vonatot,
égő kanócot eltapod,
fúlánktól fosztja a darázst,
megzápítja a tűztojást.
Nézzetek ki az ablakon:
villany virit az utakon;
Belgrád zúgától Skóciáig
egyetlen örömtűz világít;
egész Európa kigyúl,
ujjongva veletek vidul.

A hangárban a motorok
vén torka meghittén morog:
béke kutyaí, hú ebek
oltalmazzák fészketeket.

J u h á s z G é z a

A reformáció történeti jelentősége

A szellem történetének minden nagy fordulata, a forradalmi koreszmék fellépése mindig az elégedetlenségre vezethető vissza, ami elfogja a lelkeket a régivel szemben és új magatartásra készíti őket. Az egyetemes étellel, értékekkel és valósággal szemben való magatartás feladata áll az emberi szellem előtt és egész élete, az egyéné és az emberisége egyaránt, a helyes, az igazságnak és emberi méltóságnak megfelelő magatartás szakadatlan keresése. Nem lehet tehát e nagy fordulatokat és forradalmakat másként megérteni, csak ha e szakadatlan keresés folyamatában szemléljük őket, azaz történelmileg. Történelmi jelentőségükben mutatkozik meg lényegük.

Ha így állunk meg a reformáció előtt is, az európai szellem egyetemes keresésének, fejlődésének folyamában szemlélve, a kérdés történelmi formája a reformáció és renaissance viszonyának problémája lesz. Sokak számára nyilván meglepő a feladat ilyen fogalmazása, mely nyilvánvalóan azt a meggyőződést rejti magában, hogy e két nagy szellemi áramlat közt az elégedetlenség viszonya áll fönt.

Amikor a történetiszemlélet megalkotta a mult század folyamán a renaissance és reformáció fogalmait mint egységes és egyéni történeti jelenségeket, legelőször is a legszorosabb rokoni kapcsolatot állapította meg köztük. Úgy tekintette őket, mint ugyanazon egyetlen és egységes jelenségnek a két oldalát. Az alapot a humanizmus közösségében vélte felismerni és ezen összefüggő három fogalom, humanizmus, renaissance és reformáció lényegszerinti egységét az individuálizmus, a szabadság és a földi világ értékelésének eszméihez kötötte. Felfogása szerint a renaissance e három eszme megvalósulása a tudományban, irodalomban, művészetben, társadalmi és magánéletben, a reformáció pedig a vallás és egyház terén történt érvényesülésük. Reformáció és renaissance tehát egyaránt a humanista individuálizmus, szabadság és szekularizmus formája. A közös lényeg e felfogás szerint egyetlen szóba foglalva az úgynevezett szabadgondolkodás, korának nagy bálványa, melyet ama kor meghatóan és tragikusan naív bizalommal imádott és várta tőle az emberiség megváltását, a földi lét paradicsommá válását és minden nyomorúság teljes eltüntetését. E felfogás szempontjához idomította az utolsó négyszáz év történetét is és a szabadgondolkodás egyenesvonalú fejlődését látta benne, mely a huma-

nizmus kezdeteitől kiindulva, a renaissance-on, reformáción, felvilágosodáson és forradalmakon át vezet a liberálizmus koráig.

Ma már tudjuk, milyen képtelenség a reformációt kapcsolatba hozni azzal a szabadgondolkodással, mely a francia forradalomhoz vezetett, vagy azzal az erkölcsi szabadoossággal, mely a renaissance egyik fontos ismérve, vagy pedig a liberális kapitalizmus társadalmi felfogásával, — hogy theologiai kérdéseket ne is érintsünk. A szabadság, az individualizmus és a világiasság értelmezése egészen más volt mind a renaissance, mind a reformáció világnézetében, mint a 19. század közepén. S nagy fogyatékosága ennek a felfogásnak, hogy az ellenreformációban merőben reakciót látott, reformációs jellegét képtelen volt észrevenni, s így jelentősége és érdemei iránt éppen úgy érzéketlen volt, mint ahogy vak a reformációval való szoros kapcsolatával szemben. A történeti fejlődést tehát erőszakosan teljességgel hamis konstrukcióba törte.

Mindenekelőtt az volt a hiba, hogy a renaissance-ban csak világi, a reformációban pedig csak vallási és egyházi mozgalmat látott, holott mindakettő teljes világnézeti magatartás volt, s ezért egymás mellé nem rendelhető. Mindkettő totalitásra, az élet feletti egyetemes és kizárólagos uralomra törekedett. A világnézet lényege ugyanis az, hogy az élet egészére kiterjeszti központi eszmerendszerének érvényét, s ezt az érvényt kizárólagosnak hiszi. Ma már tudjuk, hogy a renaissance-on nem érthetünk merőben esztétikai vagy filológiai elveket, melyek az antik eszmények felújításán alapulnak, hanem olyan teljes emberi magatartást kell lényegéül tekintenünk, mely az ember egész szellemét, egész életét, összes funkcióival egyetemben meghatározza és éppen azt a sajátos renaissance jelleget kölcsönzi. Másfelől a reformáción sem érthetünk pusztán a vallás és egyház keretein belül maradó mozgalmat. Kiterjed ez az emberi szellem és élet egészére, annyival is inkább, mert ez a kiterjedés, az egész élet megújítása és uralomba vétele eredeti szándéka is volt. A reformáció tehát nem a renaissance vallása. A renaissance vallása Giordano Bruno pantheizmusa, nem pedig Luther vagy Calvin evangéliumi keresztyénsége. Mint ahogy a reformáció művészete nem Tizian ragyogása, hanem Bach vergődő bensőségessége. Ezek első pillantásra szembeötlő példák. Ha pedig mélyebbre megyünk, a reformáció gondolatvilágának felületes ismerete mellett is egész sereg döntő különbséget pillantunk meg. A reformáció szekularizmusa távolról sem a renaissance érzékies világiasság rokona, hanem a földi lét megszentelését jelenti. Individualizmusa sem az egyén korlátlan szabadsága és a szabadság sem a korlátatlan életkiélés.

De fölületi töredékek helyett ragadjuk meg a gyökerénél

a kérdést. Azzal semmi szín alatt sem érünk célt, ha néhány ma már határozottan megformált gondolat, eszme helyzetét keressük elmúlt korokban, történeti mozgalmakban, annak a megfontolásnak az alapján, hogy e mai megreformáltság onnan eredő fejlődés eredménye. Ezzel legfeljebb az illető eszme sorának egy töredékét ismerhetjük meg, de nem magát a kor vagy mozgalom lényegét, melyről még az sem bizonyos, hogy az az eszme-e, melyet vizsgálataink szempontjául választottunk. A racionális megformálás, a gondolati rendszer kialakítása gyakran elleplezi az eredeti ösztönzést, tehát legkevésbé célravezető, ha abból indulunk ki, ami egy mozgalmából lett. A kezdetet kell kitapintanunk. Az idők méhébe kell nyúlnunk, amikor még tisztán felismerhető a csíra, melyből az egész kisarjad. Azaz azt kell vizsgálnunk, micsoda elégedetlenség, micsoda homályos törekvés hajtotta azokat a szellemeket, melyek az új mozgalmat, az új kort létre hívták. Mert az első, amivel tisztába kell lennünk, ha történeti jelenségekhez, mint a korszellem vagy egy világnézeti mozgalom, a megértés szándékával közeledünk, hogy azok nem lebegnek önálló életet élő, titokzatos lényekként az emberek felett, hanem bennük élnek, általuk születnek és általuk tartatnak fent, s legott kihamvad életük, ha az emberek elvesztik beléjük vetett hitüket, a hitet, amely Isten kegyelmének a jele. Mert azt, ha az embereket egy olyan hatalmas eszmerendszer tartja össze, mely őket egyenként és közösségükben s az élet egészében egyetemesen irányítja, s eltölti őket a biztonság, a helyes út és az élet magasztos értelmének mélységesen kielégítő tudatával, — ezt az állapotot bizvást tarthatjuk az isteni kegyelem állapotának, s bizonyosan az is.

A renaissance pedig nem volt a megelégedés, hanem az átmenet állapota. Az az elégedetlenség, mely őt is, mint minden világnézeti mozgalmat, létrehívta, sohasem hagyta el. Nem tudta megoldani a maga módján a nagy emberi kérdést, mely egyfelől a test és szellem, másfelől az ember és a világmindenség, s ezzel az ember és Úra viszonyának kérdése. Az embert önnön kezébe adta, s az ember nem tudott egymagában mit kezdeni önmagával.

A renaissance ösztönzője az a nyugtalanság és elégedetlenség volt, amely a középkori világrenddel szemben fogta el az emberi lelket. Ez a világrend az embert nagyon mélyre taszította. Az embert és a földet megfosztotta minden méltóságától, mely mint isteni teremtményeket minden gyarló és bűnös voltuk ellenére megilleti őket. A föld a siralom és bűn völgye, s mindenestől, a rajta élhető étellel, a rajta végezhető összes tevékenységekkel egyetemesen kárhozatos. A bűn nem abban rejlik a radikális középkori felfogás szerint, ahogyan az életet élem,

hanem magában a földi élet tényében. Büntetlenül, erényesen nem is lehet élni. Az egyetlen szabadulás a büntől és kárhozattól, s egyszersmind az égi boldogságra való előkészület: a földi életről való tökéletes lemondás, a tevékenységtől való teljes visszavonulás, a föld és a test tökéletes megtagadása, a teljes aszkézis. Ez a középkori aszkézis azonban nem valami harmónikus, csendes kontempláció, — ezt csak néhány elszigetelt esetben érték el kiváló férfiak, — hanem szakadatlan küzdelmes harc a föld és a test ellen, s azoknak állandó szenvedélyes és kegyetlen büntetése. Voltaképpen alig van csodálatosabb dolog a történetben, mint ennek a középkori világrendnek az uralma. Csodálatos, hogy azok a vérbő és a világi értékeket nagyon is becsülő népek, melyek csak az imént tértek a barbárságból a Rómától örökölt kultúra és civilizáció jármába, hogyan fogadták és ismerték el ezeket a szélsőségesen aszkéta elveket. Mert elfogadták és elismerték, ha ezerszer és ezerszer meg is szegték őket. Ezek a vétkezések az elvek ellen csak ismételt bizonyítékai voltak véghetetlenül bűnös voltuknak, s ezzel csak újabb bizonyítékai az elveknek is. Hamarosan fel kellett azonban ismerni azt is, hogy erre a középkori felfogás szerinti tiszta, erényes, keresztyéni életre igen kevesen képesek, úgyhogy az emberiség óriási többségére a végérvényes, örök kárhozattal vár. Ebből a belátásból született meg az egyház hallatlan hatalma. Mert az egyház arra vállalkozott, hogy tökéletes aszkétáinak, szentjeinek fölös jócselekedeteit mintegy összegyűjti és bizonyos feltételek teljesítése esetén latba veti azokért a tagjaiért, kiknek élete viszont önmagában elégtelen volna az üdvözülésre. Az egyház ezzel az Isten és az ember közé állt és az út csakis rajta át vezethetett. A középkori ember tehát az állandó megfélemlítés állapotában él. Szakadatlanul saját hitványságának s az általa élt élet kárhovatosságának emlegetését hallotta, újra és újra bebizonyították neki, hogy egymagában semmi jóra sem képes, amit létrehoz, alkot, cselekszik, az mind csak hitványság és kárhovat, s az egyház nélkül a földön túli sorsa sem lenne egyéb. Ezért a földi létet is minél kegyetlenebbé, irtózatosabbá, útálatosabbá, elviselhetetlenebbé igyekezett ez a világrend tenni, hogy a lélek inkább elvágyjon tőle, mintsem ragaszkodjék hozzá. A radikális középkori felfogás szerint e siralomvölgyének enyhítése már magában bűn volt, nyomorúságai isteni büntetések, melyeket alázattal és boldogan viselni kell. A földi nyomorúságokon túl pedig az érzéki színekkel újra és újra felvázolt örök kárhovat, a pokol szörnyűségei rémítették a középkori emberi lelket.

Ez a kép természetesen erősen egyoldalú. De szándékosan hagytuk ki a szelídebb és ragyogóbb színeket, melyekben a középkor is bővelkedik. A mi célunk azonban ezúttal nem a kö-

zépkor maradék nélküli ábrázolása, hanem annak a feltüntetése, ami ellen aztán az elégedetlenség feltámadt. A középkori világrend alapjai azonban minden bizonnyal ezek az itt felvázolt vonások voltak, ez a világnézet volt a korszellem követelménye. Amely jelenségek más motívumokból fakadnak ama századok történetében és kultúrájában, azok ennek a világnézetnek ellenére jöttek létre, s a világnézet radikális képviselői nem is mulasztották el kárhoztató szavukat felemelni ellenük. Helytelen, történészhez nem illő dolog volna ítélkezni e világnézet felett. Ha azonban ezt tennők, csak tisztelettel és ámulattal kellene tekintenünk az ember eme hősieis vállalkozására, mellyel e világot akarta sarkaiból kifordítani és tulajdon lényegét megsemmisítve égi lényvé válni. Az aztán más kérdés, hogy e szándék egyáltalában megvalósítható-e. S e világrendben éppen az volt a leggyötrőbb, hogy az ember emberi életét élve minden pillanatban, elkerülhetetlen szükségszerűséggel a kárhozat útjára tévedt. Ez az érzés és tudat fejlesztette ki a sajátságos középkori cinizmust, mely megadással és bátran vétkezett, számítva az egyház által előírt és az idők haladtával egyre külsőségesebbé váló formák abszolváló erejére. Ezzel pedig menthetetlenül az egyház rabjává lett és semmi reménye sem nyílt, hogy az Istennel és az üdvvel közvetlen viszonyba lépjen. S még ez sem lett volna olyan nagy veszély, ha az egyház valóban mennyei szentek kormánya alatt állott volna. Az egyház azonban emberek kezében volt.

Az elégedetlenségnek ezzel az állapottal szemben igen korai és egyre gyarapodó nyomait figyelhetjük meg, melyek mind egyazon alapvonásokat mutatják, azokat, melyek aztán a 15. század folyamán a renaissance mozgalmában egyesültek, általánossá váltak és uralomra kerültek, egyetemes világnézetté szerveződve és a régi, középkori helyét elfoglalva.

A renaissance alapvető ténye az, hogy Isten művét ismerte fel és kezdte tisztelni a világban és a földi emberben is. Az ember földi, világi tevékenysége tehát nem szükségszerűen és egyetemesen bűnös. Minden egyéb mozzanata ebből a belátásból fakad. Az ember felszabadítása ez, méltóságának helyreállítása. Az ember újra felismerte önértékét és önerejét, bátorság és önbizalom töltötte el; félelme, rettegése elszállt; feltárult előtte újra a föld és a földi élet szépsége, az élet és az alkotás gyönyöre, az egyéni felelősségvállalás és a szabadság csodálatos mámorra. Mert ez a világnézeti mozgalom, amikor az ember képességeit régi jogaikba visszaiktatta, feltámasztotta a kritika szellemét is, s ez a kritika mihamar megmutatta annak az üdv-szervezetnek a gyengeségeit, hiányait, romlatag és ekkor már erősen romlott voltát, melyet az egyház testesített meg. Ezzel

azonban keveset törődött. Annál kevésbbé, mert szelleme behatolt az egyház körébe is és a renaissance Rómában nemhogy akadályt, de inkább segítő társat talált. Általában nem igen törődött szervezetekkel. Reakcióként jött létre a középkorral szemben, tehát igyekezett minél tökéletesebben kiszabadítani az egyént a középkor sokféle kemény, szigorúan zárt szervezeteiből, s inkább azon volt, hogy ezeket a merev, s éppen merevségük folytán törekennyé vált állami, egyházi, társadalmi, gazdasági szervezeteket felbomlassza. Ez a szó illik ide. Mert a renaissance hamarosan valóban a bomlás állapotába jut. Valami csodálatos dús, buja és telhetetlen tenyészet képe tárul elénk ezekben az évtizedekben, mely rohamosan válik a gáttalan burjáNZássá. A nyomás alól szabadult erők orgiasztikus tobzódása ez. Minden szabad, ami emberi: ezzel indult meg a mozgalom. De az emberi korlátait hovatovább egyre tágabban értelmezték, míg végre nemcsak minden erkölcsi korlátot, de szociális mértéktartást is elvetettek. Az egyéniséget jogaiba iktatták és erejének, képességeinek szabad érvényesülését vitatták. Ezzel azonban a végén minden indulatot felszabadítottak és a földi létet az egyének kíméletlen küzdelmévé tették az érvényesülésért és hatalomért, melynek eredményeképpen a gyengébbek menthetetlenül rabszolgáivá váltak az erősebbeknek. A lelkiismeretet megszabadították a pokol rémétől és a humanitás méltóságához kötötték, de a felszabadult és egyre tárguló humanitás végül mindent szabadnak és méltónak ítélt az emberhez, amire féktelen hatalom- és gyönyörvágyában rááhítózott. Abból a szelíd törekvésből fakadt, hogy a szellemi világ mellett a látható testi szépség is elismerést nyerjen, s végül teljesen elvetette a szellemet. Azzal kezdte, hogy kapukat nyit azon az áthághatatlan magas falon, mely korábban a menny és a föld között emelkedett, s azzal végezte, hogy e falat teljesen lerombolta, s eltüntette a határt a földi és mennyei között, hogy szabadon élhessen az elsőnek. Első nemes vágya az volt, hogy a valóban emberi érzéseket és cselekedeteket megszenteltesse az Isten előtt, végül magát Istent ráncigálta le egy már embertelen állati elfajzásba, hogy mindenáron igazolhassa azt. Humanizmusnak indult, s kifejlése folyamán elveszítette szem elől a humanitás lényegét, mely abban áll, hogy középlenyek vagyunk a tiszta szellem és az anyag között, s rendeltetésünk a szellem uralmát biztosítani az anyag fölött.

Ez a kép is egyoldalú és a szélsőséges vonásokat húzza ki erősebben. A renaissance egyik legragyogóbb korszaka az emberi alkotó képességnek és minden csodálatra méltó. Jelentősége felbecsülhetetlen és ha a renaissance méltatása volna feladatunk, más vonások kiemelése lenne szükséges, a kép arányai távolról sem ezek volnának. De mi most a reformáció történeti jelentő-

ségének és értelmének bemutatásán fáradozunk, ezért kellett azokat a mozzanatokot tární fel, melyek szükségszerűen kihívták és a renaissance által teremtettt helyzettel szembeállították. A renaissance lényegéhez ugyanis hozzátartoztak végső következményeikben azok a vonások, melyeket fentebb felvetettünk, s ha a reformáció be nem következik, a teljes felbomláshoz vezetnek, melyben az a kultúra is teljesen megsemmisül, melyet soha nem helyeztek a tisztelet oly magas polcára, mint éppen abban a mozgalomban; s megsemmisül nemcsak az egyház, hanem vele a keresztyén vallás is. Pedig a renaissance éppen nem volt eredetileg antikrisztianus. A vallástörténelem egyik legnagyobb mestere, Troeltsch írja (Ges. Schrft. IV. 270. l.), hogy a renaissance nagy alkotó szellemeiben világosan megfigyelhető az a vágy, hogy a keresztyén lelki mélységet az újonnan felfedezett érzékiességgel és a természetben való gyönyörűséggel egy magasabb harmadik tényezőben egyesítsék, mely természetesen szintén igen élesen elkülönül a régi világtól. E fáradozások azonban nem sikerültek, mert hiányzott világnézeti alapjuk, az általános elvek kerete, melyek közé ez a probléma is beilleszthető, s megoldása értelmet nyer az egésztől. A föld és az ég, a test és a szellem, az ember és az Isten viszonyának megoldását csak a reformáció szolgáltathatta.

Hogy nem a renaissance vallásos oldala, sőt nem lehet közvetlen leszármazottja sem, az a fentebbiekből nyilván világos. A reformáció feltámadásának közvetlen okait részletesen itt nem vizsgálhatjuk, de elég talán arra utalnunk, hogy Luther nagy tettét éppen a renaissance Róma tevékenysége váltotta ki. Azzal sem törődhetünk egy ilyen általános szemlélődés folyamán, hogy egyes reformátorok milyen viszonyban voltak a humanizmussal, vagy hogy egyes humanisták között milyen fogadtatásra lelt a reformáció. Eredmények, vívmányok továbbélésén és átvételén sem múlik a két mozgalom viszonya. Azon sem, hogy a renaissance tényleg hozzájárult kritikájával a talaj előkészítéséhez a reformáció számára. Ha szemünket a lényegre függesztjük, a dolog nem kérdéses: a reformáció szembefordult a renaissance-szal. Korai kezdetei sem téveszthetők össze a renaissance első mozgolódásaival, bárha egyidejűleg tűnnek föl már a középkor folyamán. Ezeket a kezdeteket mindig világnézeti szigorúság és a lélek és élet szoros formákban tartása jellemzi. Ezzel a magatartással lépett fel a reformáció a 16. sz. elején is. Megállította a gáttalan tenyészetet és bomlást. Az emberi szellem szembefordult benne önmagával és újra összemarkolta önmagát. A reformáció ismét tartást, rendet adott az embernek, de immár nem külsőt, hanem belsőt. Ezzel azonban csak jelentőségét ismertük fel, de nem lényegét. Mert a rend és a szoros forma még nem minden, — erre napjainkban is

látunk példát, — értéke azon múlik, mi van a formában, milyen tartalom, milyen szellem, s mit szolgál a rend.

A reformáció a feltörekvő pogányság helyébe visszaállította az evangélium uralmát, de egyben megoldotta azt a problémát is, melynek megoldása nem sikerült sem a középkornak, sem a renaissance-nak. A középkor mindenestől elvetette a világot, a renaissance mindenestől elfogadta. A reformáció álláspontja az lett, hogy az ember végső rendeltetése valóban nem e földi élet, de míg e földön jár, feladata e föld megszentelése olyképen, hogy földi életét Isten választottjához méltóan élje. A valódi humanizmus szava ez: az anyag uralomba vétele a szellem által. Az isteni kiválasztottság jele tehát nem a passzív aszkézis, hanem az aktív, mely nem vonja ki magát a világi életből, hanem felemeli azt isteni színvonalra, s kiválasztottságát éppen életének módjában nyilvánítja meg és azzal bizonyítja. Az isteni szellem ezen a módon száll alá a földi létbe, s hatja azt át. A kiválasztott feladata ennek a teljesítése. Mert Isten nem hagyja a világot sem bűneibe veszni, hanem parancsa ennek a megszentelése is. Ezzel a kiválasztottakra hallatlan felelősség hárul, mely egyben méltóságuk is. Az egész világnézet alapja ugyanis a kiválasztottság tana, mellyel a reformáció az üdv kérdését megoldotta. A predestinációval az emberiség két táborra szakad, két — hogy úgy mondjuk — metafizikai fajra, melyek közül az egyik az isteni kegyelem birtokosa, vagyis az isteni szellem letéteményese, s arra hivatott, hogy azt szolgálja. Üdve éppen ebben áll. Hitében és a kiválasztottságnak a lélek szakadatlan ösztönzésében jelentkező tudatában. A felelősség, amely ezzel jár, hasonlóképen eleme üdvéretének. Ez a felelősség azért köti, mert — kissé merész, de élesen világító kifejezéssel élve — az ő feladta továbbadni a megváltást, megmenteni annyit a földi életből, amennyit csak lehet, és gondot viselni azokra az embertársakra, kiket az isteni kegyelem nem ért. A kiválasztott tehát nem is vonulhat vissza a világi élettől, köteles benne részt venni, köteles harcolni harcát Isten szolgálatában. És nem is képes másként tenni. Kiválasztott volta, a titokzatos benső ösztöke — az ösztön, mely ellen hasztalanul rugódozott Saul is — úgy sem hagyja, szándéka ellenére sem, nyugodni. Ezzel azonban a kiválasztott református keresztyén nem válik korántsem a világ gyermekévé. Nem önmagáért éli a földi életet, mint a renaissance embere, hanem csak az isteni szolgálat alkalmaként. Semmi sem jó neki e földön úgy amint van, fel akarja emelni, át akarja hatni az isteni lényeggel, meg akarja váltani. Ezt a célt, a megváltás továbbadását szolgálja minden vágya, érzése, alkotása, cselekedete. Végső célként Isten országának megvalósítása áll e földön. És az a mélységes, a kiválasztottság boldogságán is átsötétlő tragikus alaphang, mely elválaszthatatlan a reformáció életérzé-

sétől és magatartásától, — de elválaszthatatlan minden igazi humanizmustól, — emberi erőink elégtelenségének érzése és tudata.

A reformáció világiasságának, szekularizmusának tehát ez az értelme: a kiválasztott lélek hivatástudata e földi téreken. A kiválasztottság, a predestináció tanán alapszik a reformáció individuálizmusa is. Távolról sem azt jelenti, hogy az egyén már a maga pusztá egyediségében bírja értékét. Értékét egyedül az a viszony adja, melyben az istenséggel van: kiválasztottsága, a kegyelemben való részessége. Ez az individuálizmus tehát transzcendens, mert az egyén értékét felülről nyeri és nem kétségtelen, hanem meg kell bizonyulnia. Nincs minden egyének egyforma értéke. Ennek a predestináció ellene mond. Az individuum joga tehát nem önmagáé, voltaképen nem mint individuumot illeti, hanem a kegyelemé; egyedül azt illeti, aki kiválasztotta, őt csak e kegyelem letéteményeseként, s csak annyiban, amennyiben letéteményese. Ezzel az állapottal függ össze szabadsága is. A reformáció szabadság-eszméjének az az értelme, hogy a kiválasztott, s egyedül csak ő, szabad a bűntől, kimentetett a kárhozat rabságából és szabadon követheti Isten parancsait, a Szentlélek szavát. A szabadság és autonómia a Léleké, az ember akkor szabad és autonóm, ha az ő szavát és egyedül az ő szavát követi. Ennélfogva az ember felett egyedül a kegyelmes Isten az úr, csak neki tartozik engedelmességgel és felelősséggel és csak tőle fogad el parancsokat. Ehhez ad a kiválasztottság jogot és erőt. Mert ez a szabad élet nem könnyű. Szakadatlan éber önfegyelmet és kemény gyakorlatot kíván, és sok, sok lemondást az élet silány, de a gyarló vágyak előtt oly drága kívánatosságairól. A kiválasztott szabad ember felett sokkal nagyobb és többet kívánó hatalmasság uralkodik a föld minden hatalmasságánál. Ez a szabadság nem jelenti az úgynevezett szabadgondolkodást a szokásos értelemben. Az ember nem maga szabja meg autonómiájának normáit, a törvényeket, melyek szerint él. E normákat, törvényeket a kijelentés foglalja magában. A kiválasztott ember szabadságának tartalma tehát a kijelentett isteni törvény, s ez egyben medre is és határa. A szabadságnak a kijelentés ad értelmet. De e kijelentéssel közvetlenül áll szembe a kiválasztott, mint ahogy közvetlenül nyerte a kegyelmet is Istentől, közbenjáró nélkül, egyedül hitében igazulva meg az egyszери tökéletes váltság által.

Ezzel az egyház középkori szerepe megszűnt. Az egyház nem az üdv vagy a kegyelem elnyerésének eszköze, hanem a kegyelmi élet gyakorlásának eszköze. A kegyelemhez képest másodlagos, mert a már eleve kiválasztottak gyülekezete, s azt a célt szolgálja, hogy életüknek keretet adjon. A reformáció egyháza tehát nem trónol gyermekei felett, hanem bennük és általuk él, egyforma viszonyban mindenikkel, a hierarchia minden nyoma nélkül. Gyer-

mekei nem közvetítésével, hanem közvetlenül kerülnek szembe Istennel, a reformáció individualitása értelmében, de az élet gyakorlására összegyűlnek és testvéreként támogatják egymást a kiválasztottak feladatának teljesítésében, s ez a reformáció kollektívizmusa az értelme. Mint ahogy nem az egyén a cél, az érték, hanem az, amit magában hordoz, úgy nem is a kollektívum az, önmagában, hanem tartalma, amely a kiválasztott egyének egyessége folytán eltölti és jelentőségét adja. A kegyelem letéteményese nem az egyház, mint a középkor tanította, hanem maguk a kiválasztottak egyenként, de az egyház az ő egyesülésük. Ez a közösség nem uralmon, hanem társuláson alapszik, s tagjai nem hierarchikus közvetítés útján, hanem közvetlenül, egyenként állanak egyetlen uruk, az Isten fősége alatt.

Mert itt, a kiválasztottságból fakadó hivatás- és a vele járó személyes felelősségtudatban rejlik a reformáció lényege. A vázlat, melyet felrajzoltunk, a maga tiszta, mintegy desztillált formájában tárta fel világnézetét, és szintetikus módon, egyesítve az egyes reformátorok tanainak közös lényegét, mint ahogy másik két vázlatunk is csak az alapelvek kidomborításával törődött. A reformáció elveinek megvalósításában azonban kompromisszumokra kényszerült, mint ahogy a tiszta eszme mindig csak kompromisszumok árán tud megvalósítani valamennyit önmagából. Földi korlátok állanak előtte és azoknak az embertársaknak nagy tömegei, kik a kegyelemben nem részesültek, s kiknek vezetése ki tudja fog-e valaha is a kiválasztottak kezébe kerülni. E kényszerű kompromisszumok folyamán a reformációs gondolat különféle látható történeti formát vett fel és őriz ma is. De bárhol lépett is fel, s bárminő formában, mindenütt megállította azt a bomlást, mellyel a renaissance végső kifejlése, túlhajtása fenyegetett és újra megmarkolta az emberi lelket és tartást adott neki. Összefogta a szétáradó erőket, medret és irányt mutatott nekik a termékeny és a szellem irányítása alatt álló élet munkájára, tevékenységével a régi egyházat is a maga reformációjára készítette és ezzel Európa újkorának alapjait megvetette.

Ez volt történeti szerepe. De értelme kimerül-e ezzel? Ha így lenne, a reformáció sem volna egyéb, mint egy a többi történeti jelenség között és szerepét lejátszva, a mulandóság várna rá is. A reformáció szellemében azonban van valami történetfeletti, abszolút és örök, mely az isteni kijelentésből származik át rá is, s melyre történeti jelentősége, szerepe is mutat, mint jelkép az értelemre. A vallás igazságának érvényét a hit élménye tárja fel, s a hitnek nincsen szüksége az ész igazolására. De jólesik az embernek, kiben a hit és az ész gyakran szembenéz, ha az ész is megpillantja az igazságnak azokat a szilárd gyökereit, melyeket a hit oly erősen érez. A reformáció érvényének kérdésében ezzel az

esettel állunk szembe. A hit számára természetesen elég bizonyosság az, hogy tanai a kijelentésen alapulnak. De az elmélyedő historikus vizsgálat örömmel ismeri föl, hogy azért tudta megállítani a renaissance bomlását, mert birtokában volt az a megoldás, mellyel elcsitíthatta a középkori világrend ellen feltámadt elégedetlenséget és a renaissance által felvetett létkérdéseket egyaránt. Azért tölthette be azt a szerepet, melyet tényleg betöltött, mert megoldását hozta az ember és világ, az ember és Isten, a test és szellem viszonya, s az ember rendeltetése örökkévaló kérdéseinek. Ez a tény is bizonyíték a mellett, hogy isteni kijelentésen alapszik igazsága, s érvénye abszolút és örök.

Ennek bizonyossága a református keresztyén ember számára mindennél fontosabb és drágább, mert egész életének szilárd bázist és biztos iránytűt jelent. S különösen fontos ez a mai történeti helyzetben. Mert ma ismét ott állunk, mint a renaissance idején, hogy a világ rendje felbomlóban van. Mint egykor, ma ismét elszakítják a földet az égtől, a testet a szellemtől és az emberi feladatot a kiválasztottak rendeltetésétől. Újra a nyers és szellemtelen anyag érdekei hatalmasodnak el, a materiát és az ember materiális-biológiai oldalát legfőbb értékévé kezdik emelni, emberi törvényeket helyeznek az isteniek elé, s az emberiség egyetemes célja elé részeinek érdekeit. Az egyéneket isteni rendeltetésüktől elvonva vagy eltérítve, földies érdekű szervezetek céljaira használják fel, meggyalázza emberi méltóságukat, mely abban áll, hogy egyedül isteni célok szolgálatában kell állaniuk, megfosztják keresztyén szabadságuktól is, melynek értelmében egyedül az isteni törvényeknek kell engedelmeskedniük. Az ember értékmérőjéül egészen más szempontokat emelnek, mint a kiválasztottság kegyelmi jeleit. Hogyne volna hát fontos, hogy igazságunkról szilárdan meg legyünk győződve! Mert a jövő Isten kezében van. De nekünk mivel sem törődve, legnagyobb szorgossággal azon kell lennünk, hogy mind magunk, mind az emberiség életében azok a törvények érvényesüljenek, s uralmuk el ne vesszen, melyeket Ő jelentett ki és rótt szellemünkbe, s tárt föl a reformáció világnézetében. A református keresztyén ember, tudjuk, nem vonulhat vissza az élettől és a tevékenységtől előkelő passzivitásba, megundorodván a világtól és a kortól. Életmagatartásának, láttuk, lényegéhez tartozik Isten országának tevékeny szolgálata. Feladatunk tehát, hogy ne legyünk közömbös szemlélők az emberiség mai drámájában. S hogyan teljesíthetnénk feladatunkat, — mely elől kitérni az egyedül halálos bűn, — ha nem lenne szilárd és mindenképen megbizonyosodott hitünk abban, hogy abszolút és örök érvénnyel bír minden történeti változások felett! Mert magatartásunk és tennivalóink felől a mai történeti helyzetben sem lehetnek kétségeink.

Joó Tibor

Protestáns örökség Bessenyei György írásaiban

Mindnyájan ismerünk olyan anekdotákat, melyek arról szólnak, hogyan viselkedik egy adott helyzetben egy katolikus, egy kálvinista, egy lutheránus meg egy zsidó. Ezek az anekdoták néha közelebb állnak az olcsó karrikatúrához, mint a jellemrajzhoz, mégis kifejeznek egy nagy igazságot, azt t. i., hogy az a szellemiség, melyet kinek-kinek a vallása képvisel, átjárja egész valónkat s megnyilvánul magatartásunkban olyankor is, amikor legkevésbé gondolunk rá.

Az író sem lehet kivétel e szabály alól, sőt az a mód, ahogyan az író gondolatait megfogalmazza és életünk nagy kérdéseivel szemben állást foglal, különösen sokat elárulhat abból a szellemiségből, amelyik egy-egy vallás természetes velejárója. Ez a szellemiség úgy viszonylik a valláshoz vagy inkább vallásossághoz, mint a sós oldat magához a sóhoz, vagy mint a virág illata a virághoz; lehet, hogy a virág már nem él, de illata még mindig élő és ható.

Bessenyei írásai a mi szempontunkból azért nagyon érdekesek, mert szerzőjük, bár reformátusnak született, sohasem tartozott a hitvallók közé. Attól fogva, hogy bekerült a bécsi nemesi testőrségbe, a felvilágosodás búvkörében élt s ez az eszmevilág egyáltalán nem erősítette senkinek a vallásos meggyőződését. Később pedig — dacból vagy érdekből — külsőleg is elszakadt egyházától s a róm. kath. egyház tagjai közé lépett. És mégis ennek a hitehagyott aufklérista írónak az írásai mindúntalan elárulják, hogy szerzőjük református ősök ivadéka s a protestáns szellemiség egyik örököse volt. Ez áruló jelek közül egynéhányat összegyűjteni s a gyökerükre rámutatni a célja ennek az igénytelen kísérletnek.

Bessenyei tudatos íróművész volt, voltak tehát stílusproblémái. Amikor írni kezdett, olyasmit érezhetett, mint másfél századdal később Ady, aki az *Egy csúf rontás*-ban így panaszlikodik:

Finom, dalos titkokkal tele
A lelkem. S mégse apollói bátor,
Mégse merek. És úgy dalolok,
Mint egy ósdi, telt szájú prédikátor.

Bessenyei is a Magyar Nézőben kifigurázza a ref. papi rhétorika bőbeszédűségét és nehézkességét: „Még magyarul, amint szokták mondani, profanus írók nem is voltak. Hallerbül, ki Telemakhust fordította és Gyöngyösiből áll a világ. A többi Szentírás módja

volt, melyeket a református papoktól tanultunk; de mi világi írók aszerint nem mehetünk. Hiába ajánlod nekünk régi áhítatos magyarságotat *s pedigetlen hogyodat, hogy az Úr Isten Ó Szent Felsége hasonlóképpen, nem különben Adámot, első atyánkat a Paradicsomba behelyeztette, melyre nézve, ahhoz képest támaszta neki Évát, az ő feleségét, az ő mély álmában, az ő oldala csontjából, hasonlóképpen mi is a kigyelmetek leányát, Isten e mai szent napra felvirrasztván, a mi fiunknak kérni jöttünk, ahhoz képest a szeretetnek láncával, melyre való nézve való egybeszerkesztetések iránt, hogy mi is Ó Szent Felségének hálákat adhassunk, mint szintén Rebeka a kútnál sat. Mi ugyan itt meg nem állunk magyarságban.*“

Nem is állott meg. Gyúrta, csiszolta ezt az elformátlanodott nyelvet, kifejezőbbé, tömörebbé s hajlékonyabbá tette, de mikor elfordult a prédikátorok stílusától, nem röstelt stílust tanulni a *Prédikátor könyvéből*. Mintha Bölcs Salamont hallanók a következő sorokban: „Elragadt engemet is a szívem, tanulni indultam, nyugodalmat, erőt, nagyságot kerestem, azt véltem, mint a gyermek, hogyha magas hegyre mászok, onnan elérem az eget; feltörekedtem és látom, hogy a legnagyobb hegy tetejétől éppen annyira van, mint a legmélyebb barlangnak fenekétől. Megnéztem az emberi bölceket, okoskodtam vélek, vélvén, hogy a Természetnek nemes titkaival boldogságot, örömet, csendességem Istenben, világban felfedezem. Látom azonban, hogy valósággal mindezekről tanulásom után annyira vagyok éppen, mint az együgyű mezei pásztor, vagy még messzebb annál is. Haszontalan világi árnyék! Életünknek oly hosszas meggondolása nyughatatlan szívemtől egyetlen egy sóhajtását sem tudta elvenni. A legkisebb változástól fogva fel a legnagyobbig szintén úgy hányattatom érzéseimtől, mintha semmiképpen nem tudnám, hogy mindennemű világi dolgaink haszontalanságok és hivaikodó árnyékok“. (Holmi.)

Ime a prédikátor uramék stílusa megnyesve, kicsinosítva, megnemesítve. Ezt a stílust csak olyan ember teremthette meg, aki a pataki kollégium diákja volt. Egy helyen, ahol magyar nyelv-művelésről és külföldi klasszikusoknak magyarra való fordításáról ír, maga is azt ajánlja: „Lehetne az efféle dologba esmeretséget tartani a sárospataki collegiummal is, mert azok a frizérozatlan fejű filozofusok tudnak magyarul s egyébképen is.“ (Magyarság.)

Protestáns örökség az a gyakorlatias gondolkodásmód, amely oly étellel teljessé teszi Bessenyei írásait. A protestantizmus egyik nagy felfedezése volt az emberi élet egysége. Nem lehet különválasztani a testi életet és a lelki életet, a gondolatot és a tettet, a meggyőződést és a viselkedést. Isten ígéjének érvényesülnie kell itt ebben a földi életben, hirdették a reformátorok. Ez

a felismerés, ha végiggondoljuk, magában rejti csíráként minden meddő akadémizmusnak és tudományos nagyképűségnek az elítélését. Ennek a szellemnek örököse Bessenyei, mikor azt ajánlja, hogy a budai egyetem vállalja magára jó magyar könyvek megvizsgálását, kinyomtatását és gondoskodjék külföldi klasszikusok magyar fordításáról, majd így folytatja: „Az universitás francia és német könyveket nem fog íratni, mert elég van, ha pedig csak deákul irat, ott maradunk vele, ahol vagyunk. Ha ellenben az országban semmi újságot nem kezd, hogy a nemzetet felébressze, mulatságra s vidámságra hozza, kívánságának kedvet adjon, nehezen fogja a haza tudni, ha van-é universitása vagy nincs.“ (Magyarország.)

Igaz, hogy a felvilágosodás is abban az irányban hatott Bessenyeire, hogy szeresse az egyszerű és világos beszédet, mégis úgy érzem, hogy a következő sorok paraszti józansága inkább Heltai Gáspárra, mint Voltaire-re emlékezteti az olvasót: „Látok sok oly tudósokat okaik közt vesződni, homályoskodni, kiknek három levélre mázolt setét igazságaikat tizenkét sorral érthetőbb módon ki lehet vala tenni, küszködünk megértésekkel, vélvén Isten tudja majd mely nagy igazságot fogunk, azonban mikor azt fáradsággal a sok szórakozás alól kifejtettük, elnevetjük magunkat kicsinységén. Úgy vedd ezt, mint a vadászt, ki egész nap ás a róka lyukán, hogy bőréért pénzt kaphasson, s azonban, mikor nagy fáradsággal már a lyuknak fenekére ér, róka helyett, melyet reménylett, egy ürge vagy höresög ugrik ki elibe“. (Holmi.)

Nagyon érdekes az is, hogyan módosítja Bessenyeinek a felvilágosodáshoz való viszonyát protestáns mivolta. Jól ismerte és szerette e kor francia íróit, hiszen mint maga mondja, Voltaire-nek mind a 36 kötetét kétszer-háromszor elolvasta. Mégis, ha Bessenyei írásait olvassuk, nem az lep meg, milyen sokat tanult a felvilágosodás íróitól, hanem inkább az, hogy milyen kritikával fogadta tanításaikat.

Feltűnő pl., hogy mennyire ismeri az emberi ész korlátait. „Ki bizonyíthatja — kérdi a Holmiban (26—27) — ha ezerszer Epicureus is, hogy a gondolat test? De ellenben ki magyarázhatja meg, hogy a test nem testen micsoda úton munkálkodhatik? Legjobb hát az effélékben leginkább Istenünk nagyságára bízni magunkat és abba nyugodni, amire vallás által tanítottunk. Látjuk tehát, hogy mihelyt az ember önnönmaga erejére bocsátkozik, azonnal megvakul. Kézenfogva kell tehát a vallásnak népeinket vezetni e szélesen kiterjedett nagy mindenségnek mélységébe“.

Nem oly optimista az emberi természettel sem, mint a felvilágosodás írói általában. Szerinte a nagy tettek legtöbbször ambícióból, dicsőségvágyból erednek, de azért hisz a jóságnak olyan kivételes fajtájában, mely Isten kegyelmi ajándéka: „Ne

feledd el azt a romlott emberi természetet felülhaladni szokott nagy jóságot, keresztyéni kegyességet, mely szerint ambitio nélkül a buzgó, Istenéhez ragaszkodott ember gazdagságot, világi tudományokat, kereskedést, szorgalmatosságot, fényességet megvetet, magát alázatosságban tartja és így e világtól megvettetett szűkölködő szegény sorsában hír, név, földi tiszteltetés nélkül egyetlen egy dicsőséget csak Istenével való társalkodásában találja, kihez innen e földnek mélységéből a magas egekre felkiáltoz“. (Holmi.)

Még érdekesebb, hogy amikor szót emel a jobbagysággal való emberségesebb bánásmód mellett, nem pusztán észokokra hivatkozik, hanem vallási alapon is védelmébe veszi a jobbagyságot: „Nem gondolják meg (az úriszék bírái), hogy olyan halandón hatalmaskodnak, kinek elég büntetése az is egyrésztől, hogy holtig való rab és noha Adám maradéka, de a föld kerekéségén egy talpalatnyi földdel sem bír. Nem veszik fel, hogy hit szerint annak az embernek az Isten irgalmához, országához jóságot cselekedetei után éppen olyan közi van, mint fejedelmének.“ (Holmi 114.) (Igaz, hogy a jócselekedetek érdemszerző volta katolikus gondolat, de tudjuk, hogy ma is az átlag protestánsok éppen úgy hiszik ezt, ha talán nem is vallják, mint a katolikusok.)

Szinte prédikátori zordonság nyilvánul meg azokban a sorokban, ahol a halál társadalmi különbségeket nem respektáló hatalmáról szól: „Büntesd meg, ha vét (a parasztember), de legalább add meg néki azt a kis vigasztalást, hogy ne csúföld, ne utáld, se ne kegyetlenkedj rajta: ne is kevélykedj felette; mert a földbe dugnak tégedet is tafotáddal, bársonyoddal szinte úgy, mint ötöt a szűrrel, gubával“. (Holmi.)

A felvilágosodás szószólója volt a vallási türelemnek, főképp azért, mert egyik vallás sem állott közel a szívéhez. Bessenyei azonban a vallási türelmet bibliai alapon is követeli: „Keresd a tízparancsolatnak azt a cikkelyét, mely mondja: hogy öld meg halálunk erószakos halálával mindazokat, kik Szentírásnak nem hisznek? Ebben ezt fel nem találod“ (Holmi.)

Végére jutottunk töredékes szemlének. A felsorakoztatott példák nem matematikai bizonyítékok, nem is annyira az észhez, mint inkább az ízléshez szólnak. Levon az értékükből az a körülmény, hogy kísérletünk nem öleli fel Bessenyei valamennyi művét, csupán két-három művére támaszkodik. Súlyos hiba volna ez a hiány akkor, ha Bessenyei protestáns szempontból való rehabilitálása vagy kanonizálása lett volna a célunk. De nem az volt. Csupán arra a most már négyszázéves örökségre szerettük volna ezzel a cikkel is ráterelni a figyelmet, melynek Bessenyei, akarva akaratlan, részese volt s melynek mi is sáfárai, fájdalom gyakran hűtlen sáfárai vagyunk.

Szabadi Béla

Egy magyar vármegye a lengyel ügy szolgálatában

Magyarországnak a honfoglalás óta eltelt ezer éven át sok országgal és nemzettel volt összeköttetése, de ezek a kapcsolatok, bár bizonyos üdvös következményük kétségtelenül volt, hazánkra kevés kivétellel áldozatot jelentettek. Míg hatalom, majd nagyhatalom voltunk, az egyes országok segítségünkkel igyekeztek magukat biztosítani, majd mikor a különféle támadások és a korrupció által megviselt országunkkal szemben diadalmas lett a török és Mohács után fellépő meghasonlás következtében politikailag jelentéktelenné vált hazánk, Európa népei elesettségünket is a maguk hasznára igyekeztek kiaknázni és nemhogy arra nyujtottak volna segédkezet, hogy magunkat ismét összeszedhessük, hanem saját területeik jólétét fájdalmas csonkaságunk révén igyekeztek biztosítani.

Egyetlen nemzet akadt csupán, amelynél a hosszú évszázadokon keresztül fennállott kapcsolat az egyszerű érdeken felül-emelkedve mélyebb nyomokat hagyott s barátságot eredményezett: a lengyel. Jóllehet fajilag, nyelvileg és szokásaira nézve a két nemzet egymástól merőben eltérő, a magyar és lengyel nemzet között a sorsközösség kétségtelen. Magyarország az összekötő kapocs a Nyugat és Lengyelország között s kapcsolataink, melyek eleinte érdekből támadtak, a barátság jegyében szilárdultak meg. Lengyelország a német terjeszkedés veszedelme ellen az ugyancsak veszélyeztetett Magyarországon talált szövetségesre s a bajor-magyar-lengyel szövetség megszűnte után is a magyar-lengyel sorsközösség érzete erős rokonszenvet tart ében.

Tudjuk, hogy a kapcsolat állandó és barátságos. Az Árpád-házi hercegek lengyel földön találnak menedéket — a litvánok ellen a magyarok nyujtanak Lengyelországnak segítséget. Az erdélyi fejedelmek a lengyel trón elnyerése által akarják Magyarországot régi nagyságába visszaállítani s bár csak Báthory Istvánnak sikerült a lengyel koronát elnyernie, a terv Erdély fennállásáig kísért. Mikor pedig hazánk a török uralom alól felszabadult, de helyette a súlyosabb német igát kellett nyögnie, Lengyelország készségesen nyujtott védelmet a magyar bujdosóknak és elősegítette a magyar felkelők szervezkedését. Nemsokára a lengyel menekültek kerestek és találtak nálunk oltalmat.

Lengyelország az első felosztás után hasztalan várt segítséget a franciáktól, feltámadása helyett 1795-ben még teljes felosztását is meg kellett érnie. A Napoleon által alakított varsói her-

cegség, majd a bécsi kongresszus hatására a cár által adott szabadabb elvű alkotmány azonban elősegítette a lengyel politikai élet újjáéledését. Ez az újjáéledés az 1825. évi reakció miatt a júliusi forradalom hatására felkelést eredményezett s a Diebics tábornokon aratott fényes győzelmek Lengyelország felszabadulásával kecsgettettek. Európa rokonszenvenvel kísérte a lengyel szabadságot, de a rokonszenven kívül mást nem tett a lengyelek érdekében; Magyarországon azonban gyűjtéseket indítottak a lengyelek javára, pénzzel és fegyverrel támogatták a lengyeleket, sőt a megyék feliratokban kérték a királyt, segítse meg a lengyeleket, kik egykor megmentették Bécset a töröktől. Rövid időre úgy látszott, mintha az udvar teljesíteni akarná a magyarok óháját, mert a lengyelek érdekében tárgyalást kezdett a nyugati hatalmakkal, de aztán elejtette az ügyet s az oroszok vérbe fojtották a fölkelést.

A hosszas baráti kapcsolat emléke azonban nem maradhatott és nem is maradt hatás nélkül s a *vicem pro vice*¹ nemes értelemben talált visszhangra. A reformok és saját jogainak kivívásáért küzdeni kényszerülő magyar országgyűlés az alkotmányos küzdelmek közepette nem felejtkezik el a lengyelekről s mikor látnia kell, hogy a magyar nemzet saját alkotmányos jogainak a kivívásában is milyen keveset bízhat az uralkodó sokat emlegetett jóakarataiban, — a lengyelek ügyében az uralkodó jóakarataira appellál.

Az alkotmányt körülbástyázó és hősiesen védő 1825—27. évi országgyűlés kiküldött bizottsága rendszeres munkálatait elkészítette az 1830. évi országgyűlésre; Borsod megye is 11 pontból álló utasítást adott követeinek, — de ennek az országgyűlésnek tulajdonképeni célja csak Ferdinánd megkoronázása volt és a rendszeres munkálatok tárgyalását a következő országgyűlésre halasztotta. Nagy volt tehát a készülődés országszerte s így a legkurucabb megye sem maradhatott tétlen.

A királyi meghívó 1832. december 16-ra hívta össze az országgyűlést. A meghívót Borsod megye október 30-án tartott kisgyűlésén hirdette ki br. Vay Miklós s a követek választására a fölötte megkésett szüretre való tekintettel a közgyűlést a megye november 13-ra tűzte ki. Ugyanakkor Szathmáry Király József első alispán elnöklete alatt bizottságot is küldött ki, melynek az volt a feladata, hogy a megválasztandó követek részére adandó követi utasítások tervezetét elkészítse és a követválasztó közgyűlésen ezt a tervezetet bemutassa.

¹ *Vicem pro vice reddo tibi bone vicine.* Ezt a felíratot írták a lengyelek a beregszászi templom falára, amikor 1657-ben II. Rákóczi György lengyelországi dülésének meghosszulására Beregszászra törtek, azt felgyújtották, a templomba menekült lakossággot leölték.

A kitűzött közgyűlésre nagy tömegben vonult fel mindkét párt, azonban a kormánynak sikerült az ellenzék jelöltjeit kibuktatni. Követekül Felsőpulyai Bük Zsigmond másodalispánt és Palóczy László főjegyzőt választották meg. Ugyanekkorra elkészült az utasítások tervezete is, de a bizottság jelentését csak 20-án tette meg. A megye által adott megbízatásnak megfelelően a bizottság a régi, illetőleg eddigi utasításokat átvizsgálva, az új idők követelményeivel összevetve készítette el a tervezetet. Így az utasítástervezet 25 pontot tartalmaz.

A megye az utasítástervezetet elfogadta, így az teljes egészében utasítássá lett és a követek le is tették az esküt, hogy megbízatásuk értelmében fognak eljárni.

A 25 pontból álló követi utasítás a sérelmek orvoslása mellett korszerű követelményeket tartalmaz és 17. pontjában a lengyelek ügyében való állásfoglalással találkozunk. Hogy kinek az iniciatívájára történt, meg nem állapítható, de hogy a megye elfogadta és követeinek utasításul adta, a mellett tesz tanúságot, hogy a megye teljes egészében magávé tette a kérdést s azonosította magát a kezdeményező, illetőleg bizottsági állásfoglalással. A lengyelekre vonatkozó rész a következő:

„Az az Európa, mely a közelebbi múlt század utóbbi fele részében a vitéz és nagylelkű, de szerencsétlen lengyel nemzet [így] három felé osztatva a nemzetek sorából kitöröltetni megrémülve látta s nemzeti temetsége felett sírt, de politicája rajta semmit sem segített, az 1830/31-ik esztendőkből újra azt lévén kintelen látni, hogy az a lengyel nemzet, mely úgy a régibb, mint az újabb időkben olly sok fejedelmek és országok javáért és boldogságáért hazájától távolylevő vidékeken is olly sokszor és bőven öntötte véré, most önnön maga senkitől sem segítettve az orosz birodalomnak reá ömlött óriási ereje alatt minden hősi remek vitézsége mellett is összeve roskadni kintelenítettvén, Lengyelország nemzeti neve, alkotása és törvényei újabb eltörlésével az orosz birodalom egyik tartományává tétetett. Minthogy tudva van a világ előtt az, hogy az 1814/15-iki bécsi congressus a lengyel coronát az oroszok akkori császárnak és successorinak fejére tétetni azzal a világos feltételbeli kötelességgel engedte meg, hogy a lengyel nemzet ne az oroszoknak jobbagyártársok, hanem önnön alkotások és törvényei alatt él s anyai nyelvét megtartó és így saját hazával bíró szabad és független nemzet legyen, minthogy továbbá ezek szerént azon a sérelem, mellyet az Európa státusai egész háznépének a bécsi congressuson lett megegyezésén az oroszok császára fegyvere győzedelme jussán ejhetőnek tartott, sem a fegyver, sem a diplomácia, mindeddig semmit segített s az 1830/31-iki lengyel orosz háború tekintetiben fenforgó kérdések fejtegetésében ha bé nem bocsátkozunk is, minden esetre

igaz marad az, hogy egy egész nemzet (így) bármiben és mennyiben határozódhatott volna is annak állított vétsége, ezért kiirtással és politicalai halállal büntetni nem lehet. Követ urak vegyék propositióban az ország gyűlésén a felséges urunk előtt azért való jobbágyi és fiúi esedezést, hogy úgy a fellyebb érdekllett okoknál, mint annál fogva is, hogy az orosz birodalom, melyly mindamellett, hogy a statisták megjegyzése szerint a Föld golyóbisa szárazának $\frac{1}{10}$ részét bírja, semmi határok nemesmerésével Napkelet és Napnyugat fele mindegyre terjeszkedik s északról és napkeletről Morvaországától kezdve köröskörül egészen Zimonyig az austriai birodalmat és jelesen a magyar corona jussán bíródó Galiciát és szomszéd hazánkat reávaló ömléssel rettegteni, s ha valaha tehát most javasolja az előlrenézés azt, hogy ne ollyatén módon és eszközök vétetődjenek elől, melyek a szempillantás környülállásaihoz kötővén szempillantásnyi hasznot ugyan, de egyszersmind későbbben keserves és hosszás megbánást szoktak rendszerint szűlni. Felsőges urunk véle született bölcsesége és nagylelkűsége tanácsai követésével s egy vagy más legalkalmatosabbnak és jobbnak találtatandó móddal a nemes, de szerencsétlen lengyel nemzetet nemzeti szomorú sorsából feltámasztva az európai kötése szentségén sarkalló nemzeti szabadságában és nemzetiségében visszahelyeztetetni s így azon nemzet masszáját és háládatosságát az ausztria birodalom és édes hazánk örökös ére-őrfalává tenni méltóztasson. Követ urak kifogván nevükben nyilatkoztatni egyszersmind azt is, *hogy a mi rajtunk, de nem kétljük, az egész nemzetten is áll, hogyha a magyar hív nemzet kérése támogatása véggett törvényes ura és királya által a maga útján felszöllítatódni fog, újabb fényes példával meg fog mutatódni, az, hogy a magyar nemzet hívsége, buzgósága s lelki meghajthatatlan ereje mit tehet.*²

A megye ezen utasításából kitűnik az orosz imperializmus veszélyét felismerő széles látókör, de kiolvasható belőle azon meggyőződés is, hogy a lengyel-magyar határ visszaállításából a magyar nemzetre is milyen haszon származnék. A jövő politikai alakulásra vonatkozó érvelés helyességét sem vonhatjuk kétségbe, amit a történelem azóta igazolt is.

A követek, amint megállapíthatjuk, megbízásunkhoz híven jártak el. A követi utasításokat szerkesztő, illetőleg azok tervezetét kidolgozó bizottságban ott volt az első követi tisztet betöltő Bük Zsigmond és a második követ Palóczy László is, tehát már a kezdeményezésnél jelen kellett lenniök, annál inkább a végrehajtásnál, illetőleg a felszólalásnál.

² A követi utasításokról ír Záhony Béla doktori értekezésében: Borsodmegye országgyűlési utasításai a reformkorszakban, — de ezen, a lengyelek ügyében adott utasításnak csak a címét közli értekezése 22. lapján.

A követek már eltávoztak, mikor Nógrád megye 19 pontból álló követi utasítása megérkezett Borsod megyéhez, melyben a 8. pont alatt szerepel a lengyelek érdekében való felszólalás. Nógrád megye sérelemnek minősítette, hogy a nádor az ezen ügyben való közbenjárást nem vállalta. A király pedig az ezirányú nógrád-megyei előterjesztést helytelennek minősítette. Minthogy Borsod megye, mint láttuk, utasításul adta a lengyel ügyben való felszólalást, az átírással érdemben nem foglalkozott, annál is inkább nem, mert a megküldött utasításban foglalt kívánságoknál jóval többet tartalmazott a saját utasítása.

A főfontosságú ügyek tárgyalása során az alsó táblán Balogh János ellenzéki követ azt indítványozta, kérjék fel az udvart, hogy diplomáciai úton eszközölje ki a lengyel alkotmány helyreállítását. Az indítvány mellett Kölcsey Ferencen, Tisza Lajoson, Deák Ferencen kívül Borsod követe, Palóczy László is felszólalt s a 160. ülés sérelmei és kívánatai sorában a 7. pont a lengyelek érdekében készült és Nógrád sérelmét a felterjesztés ténylegesen sérelmesnek minősítette. Az országos ülés felterjesztésének a szövege igen hasonlít a borsodi követi utasítás fogalmazatához, s ez a körülmény valószínűvé teszi a feltevést, hogy ennek a szerkesztésében is Palóczy László működhetett közre.

Ha akár a borsodi követi utasítás, akár az országos ülésben készült felterjesztés szövegét nézzük, megállapíthatjuk, hogy abból nemesak a lengyelek iránt érzett rokonszenv szólal meg, hanem kiesillan az udvar elnyomó gazdasági politikája ellen egyedül gátat nyújtó és azon rést törni tudó lengyel-magyar határ szűkességének az érzete. Másfelől pedig, mikor még az imperiálizmus ismeretlen fogalom az orosz imperiálizmus fenyegető veszélyének felismerése és az az ellen való védekezés módjának mind magyar, mind monarchisztikus szempontból való felvetése a legnagyobb politikai előrelátásról tesz tanúságot. Ha volt valami megszívlelendő, hát ez az volt és ezt a szempontot nem lett volna szabad a kormánynak figyelmen kívül hagynia. De Bécsben s a főrendek körében ilyen politikai érettség nem volt. Az udvar nyomása alatt a többség a javaslatot elbukatta, a király pedig megrotta a rendeket, hogy ebbe az ügybe avatkoztak.

Az erőszakkal szemben Borsod megye sem tehetett semmit. A lengyel-magyar barátság és a közös lengyel-magyar határ fontosságának a tudata azonban nem engedte a megyét nyugodni s mikor a nemzeti öncélúság kérdései mindinkább előbbre haladtak, az 1839. évi országgyűlésre a lengyel kérdés rendezését ismét felvette utasításai sorába. A június 2-ára összehívott országgyűlés követi utasításait már előzőleg 1838-ban bizottság tárgyalta, melynek az volt a feladata, hogy más megyékkel is működjék közre, hogy a követek egységes utasítást kapjanak és tudják, hogy milyen

álláspontot képviseljenek. Ennek a ténynek volt betudható azon körülmény, hogy a tervezetben csak a 39. ponton kellett némi módosítást tenni. A felülvizsgáló bizottság a 66 pontból álló utasítás-tervezetet jóváhagyván, az utasítássá vált s 17. pontját a lengyelek ügyében való felszólalás és állásfoglalás képezte. Az utasítás ezen pontjának szövege:

„Követeinknek újra meghagyatik, hogy a Karok és Rendek táblája által az utóbbi ország gyűlésén már meg is készített, de a méltóságos főrendek ellenzése miatt elmaradt felírásnak valószínűs felterjesztésével felséges koronás királyunk alattvalói tisztelettel és bizalommal arra kéressék, hogy egy vagy más, az önn bölcsessége szerint arra legjobbnak találtatandó móddal a nemes, de szerencsétlen lengyel nemzetnek fegyverrelí sírban döntött nemzetiségét eléggé meg nem könnyezhető hamvaiból új életre virrasztani s ekép az európai kötéseknek a lengyel nemzetben megsértett szentségét köteles tiszteletben tartatni méltóztassék.“

Mutatja, hogy a megye az eredeti elhatározás mellett most is kitarat. A főrendek azonban más magyar nemzeti érdekű javaslatok elől is kitértek és elzárkóztak, annál kevésbbé igyekeztek ezen a ponton állást foglalni, mely más téren is feltétlen reformokat vont volna maga után. Így 1840. május 13-án is az országgyűlés anélkül oszlott szét, hogy a lengyelek ügyében bármi is történetett volna.

Az események gyorsan haladtak, nagy átalakulás előtt állott az ország s az 1843. évi országgyűlésre mindenütt heves mozgalmak folytak a követi utasítások megállapítása körül. A kormány különösen a közadózás eszméje ellen bujtogatta a szegényebb nemességet s mikor amiatt egész más irányba terelte a figyelmet, a lengyel kérdés több helyen a már két ízbeli sikertelenség miatt is kimaradt a követi utasításból. Borsod megye azonban — bár kétségtelenül nagyobb, most már 72 pontból álló utasítást adott követeinek, a lengyelek érdekében most is síkra szállt. A 33. pontban feltárja az okot is, hogy a napirenden levő országos ügyek mellett ezt a kérdést miért tartja fontosnak és miért foglal mellette állást: „Mindazon valóban fontos okok és tekintetek, mellyek miatt a szomszéd nemes, de szerencsétlen lengyel nemzetnek diplomatikai kötések által biztosított állásában vissza-helyezését a köközelebbi ország gyűlésein sürgettük, az újabb időkben legkevésbbé sem enyészvén el, sőt inkább fontosabbakká válván, követeinknek meghagyatik, hogy érzésben már készen levő felíráschozi járulásra a főrendek tábláját felszólítván azt a tárgyat felséges urunk eleiben terjeszteni törekedjenek“.

Sem a magyar vármegyék, sem Borsod megyének a törekvése meghallgatásra nem talált s a kívánt célt el nem érhetette. Ha azonban az út desint vires, tamen est laudanda voluntas elvét

tekintjük, szó nélkül nem mehetünk el a törekvés mellett. A meleg barátság mellett a katonai erények becsülete s a józan politikai meglátás csillan elő a törvényhatóságok és Borsod megye követi utasításaiból. Azóta az események igazolták, hogy az elgondolás helyes volt. Hogy a kivitel nem sikerült, Borsod megye érdeméből mit sem von le s ezért és a nyomában beálló következményekért a felelősség azokat terheli, akik a felelősséget illetőleg amúgy is megterhelték számlájukat.

Klein Gáspár

A Nemzeti Színház második száz esztendeje elé

A centennáris év legfőbb tanulsága: *legalább ilyennek kel-
lene lennie minden színházi évnek.* Nem mintha kifogásunk nem
volna. A siker mindig csak egy hányadát jelenti az egész munká-
nak s ebben legkevésbé a Nemzeti Színház lehet kivétel, a sokféle
szempontú s állandó hozzászólások, támadások kereszttüzeiben. De
az arány, mely magyar és idegen értékek, réginek és újak szóhoz-
juttatásában érvényesült, a kivitel hiányai ellenére kellemesen le-
pett meg. Igaz, fájdalmas gyanakvásunk sem csitulhatott el egé-
szen: világos, hogy a századforduló ünnepi alkalma, a kegyelet
kötelezettsége volt mégis csak a legnagyobb lendítő erő a szép és
tartós emlékezésben. De részben ezt is enyhíti az a tény, hogy az
ünnep tartamát egész esztendőre terjesztette ki a Nemzeti Színház.
Félannyi, sőt még kevesebb időt is elegendőnek találhattak volna
azok, akik ezt az évet az ország első színházát látogató közönség-
nek ajándékozták. Szeretnők őket tovább lelkesíteni e feladatban:
válják hétköznapivá, szokássá az ünnepi programm. Talán ha a
külsőségeket redukálnók, hétköznapiok és ünnepi alkalmak han-
gulat-távolságát csökkentenők, könnyebben sikerülhetne ez a kul-
túra minden irányában. Mert bár a díszes ruha s a vele járó for-
malitások meghatóan felemelők, egyúttal a kevés időtartamnak is
szimbólumai, s aki ünnepi pózát levetette, könnyen feledi az alkal-
mat is, melyért magára öltötte azt.

Nyilvánvaló, hogy a magyar dráma eddigi értékeinek reáli-
sabb felbecsülése is lehetségesebb ezáltal. A színházi szövegyöny-
vtárban szunnyadó régi darabok a „dicső hajdankor“ kétes glóriájá-
val bevonva élnek a köztudatban, egyenként pedig a felületes kö-
zöny lidércnyomása van rajtuk. Maga a színház is könnyen el-
veszti helye szemmértékét e multtal szemben s ítélete sommásan

lekicsinylővé válhatnak. A régiek ritka, bizonytalan időközökben való újítgatásának eredménye is táplálni látszik ezt a fölényes szemléletet. E ritka alkalmak közt kihül, elsenyved a folytonosság, a felújítónak nincs elég támasztéka, nem tud elődök végeláthatatlan sorára hivatkozni, hogy a hiányt azon melegében irtaná, az eredményeket évről-évre számontartaná s az elfogadhatót habozás nélkül nemesítené s plántálná tovább. Így egy-egy repríz afféle fél-bemutató lázában történik, s színház és közönség legfeljebb csak abban a tudatban lélezkzik fel ily rövid alkalmakkor, hogy a „hagyománykultusz“ rubrikája sem maradt egészen kitöltetlenül, az esték száma pedig igazán nem fontos. Így aztán magának a színháznak sincsen elég kapcsolata a multtal; régi nóta ez, sajnos, van rá okunk ismételten fújni.

A XIX. század magyar drámatermésének nagyobbarányú szerepeltetése nyilvánvalóan azt igazolta, hogy van életrevaló drámánk régebbi keletű is elég bőven. Ha nem vetekszünk is a szerencsésebb külfölddel, nem is válunk szégyenére. Az meg, amiért hátrább maradtunk, és sorsunk természete szerint időre kevesebb, de rohamosabb fejlődést mutattunk a világot jelentő deszkákon is, elég kegyes ok, hogy e százados seregszemlén figyelembe vétesék. De e nélkül is: a mi drámai hagyatékunk sem kopott el jobban, mint a legtöbb más nemzeté. S az is nyilvánvaló, hogy — sajnos — régi darabjaink, jó előadásban, kissé kopottan is túltesznek a legfőbb divatos újdonságunkon, s hogy e viselt, de tisztos köntöst felesleges volna vadonatújjal feleserélni. Ha a Comédie Françaiseban féltő gonddal végzik a rekonstruálás munkáját, mely még magának a színház épületének, berendezésének egy ideális korszerűségben való megőrzését is örök feladatának tekintí, mi magyarok is bátran megtehetjük ezt a majmolás veszedelme nélkül.

A centennáris programhoz szó férhet, de ne bántuk. A szándék, jóhiszeműség elvitathatatlanul ébren volt a válogatásban, melynek a kivételes alkotás, az úttörő gesztus mellett a merőben korszerű jelenségekre is tekintettel kellett lennie e fejlődés-sorban. Mind a három szempont elég érthetően érvényesült. Legfeljebb a felújítás módjában, eszközeiben mutatkozott kevesebb különbség, s mintha a műsort nem egy ízben valami túlbuzgóság is jellemezte volna.

Hála Istennek, kiáltóan hamis felfogást csak egyetlenegy tapasztaltunk. Ahogyan *A nők barátja* ezúttal színre került, kitűnően sikerült — elretentő példa. Eleven plakátja a „frissen mázolvá“ elvnek. Még feltűnőbb azért, mert ez a darab ma is „önfényben“ tud ragyogni. Dumas a félig kimondott s hozzá szalonszavaknak nagymestere: az átdolgozó ugyanesak elevenbe vágott itt, ép tagokat is lemetszett, megzavarta az egész vérkeringést s az eredetit megcsúfolóan a „mindent kimondás“ elvét valósította

meg. Annyira, hogy a cím s a nevek megváltoztatásával bátran magát hirdethette volna — szerzőnek. Egyetlen szereplő kivételével egyik színész sem Dumast képviselte itten s bizonyára rejtett szégyenkezéssel igazodott az értetlenül megdolgzott szöveghez, eleven tiltakozásként.

A többi előadás az igazibb szándék érdemes küzdelmét mutatta. Két darabban ugyan túlságba ment a buzgalom, de ezt legalább komoly értékek enyhítették. Így a *Csalódások* időtartama szinte Shakespeare-drámakénak is bevált volna, holott Kisfaludy Károly vígjátékai tipikusan kétórás méretűek s szinte kívánják maguk elé a *lever de riedeau*-t. Ehelyett valóságos kis zenésített antológiát kaptunk, meghagyjuk: igen értékeset és szepet, magának az úttörő vígjátékírónak egyéb műveiből, sokszor könnyekig meghatót és lelkesítót. De e túlbőség mégis csak a darab szellemét — rövidítette meg. A másik túlméretezés az *Úrhatnám polgár*-ral esett. Itt a „betétek“ szinte már uralomra jutottak.

Legmostohább sorsa a *Proletárok*-nak volt. Épen csak hogy előadták. Pedig itt a szöveget sem érte semmi különösebb toldáscsonkítás. Vajjon csakugyan elromlott hangszert szólaltatott meg a színház, vagy avatottabb játszókka kellett volna belőle kicsalni az elsikkadt hangot?

Egész kis sorát kaptuk a jó előadásoknak. Így a *Peleskei nótáriust*, Galamb Sándor ragyogó rendezésében, ötletes és mértéktartó átdolgozásában, magának a darabján később is sokat javítgató szerzőnek tétova elgondolását is következetesebben kifejezéshez segítve. Egyik legkényesebb feladat volt az *Árpád ébredése* reprize. Mégis nem tévesztette el célját. A lírikus Vörösmarty jutott benne szóhoz ezúttal is, méltón, s feledtetni tudta a darab nemszínpadi természetét. A kissé sötétre hangolt költői kép benyomását jólesően élénkítette, *Siklós* Albert gyöngédkező átírásában, *Béla futása*, *Ruzicska Józseftől*, az első valamirevaló magyar operakísérlet, annak emlékére, hogy a Nemzetiben jóideig operákat is adtak. A Nemzeti Színház szebb estéire emlékeztetett még néhány felújítás: *A bor, Rang és mód*, *A falu rossza*, *Liliomfi* s három jeles epizódszínészünk, *Pataky* József, *Gabányi* László, *Ónody* Akos negyedszázados jubileumával kapcsolatban a *Csikós*, *Nagymama*, *Sárga csikó*, Shakespeare *Lear király*, *A szentivánéji álom*, a görög tragédiát *Elektra* képviselte igen jó rendezésben és szereposztásban.

Németh Antal keze meglátszott ezeken az előadásokon s „játékmeistereit“ is nem egy ízben jeleskedtek, a színészekkel együtt. Pedig sok nehézség játszott közre: egyes érdemes tagokat nehezen nélkülöztünk s éreznünk kellett, hogy távolmaradásuk épen művészi tekintetben maradt megokolatlan; egyeseket meg szívesebben láttunk volna — más szerepekben. De azért általában szép

eredményt kaptunk így is; s úgy látjuk, a nemzedékváltás is elég megnyugtatóan történik. Tökéletes alakítás is akadt egy-kettő, melyről annakidején nagyrészt már beszámoltunk.

Németh Antal legnagyobb becsvágyát *Az ember tragédiájába* vitte bele. Már szoltunk róla s itt helyünk sincs a részletesebb beszámolóra. Rendezői tehetsége itt sokkal jobban megnyilvánult, mint például *Bánk bán* elgondolásában s egy-két újítása méltó rá, hogy később is figyelembe vegyék. Kár, hogy a darab fenséges nyugalmát sokszor megzavarja a fokozott zaj- és fényhatás, mely inkább a film világába igazítja e jórészt színpadra termett ritka kincsünket. A londoni szín megoldása — látványos haláltánc-jelenetté mozgósítva — megkapó s tiszteletet parancsoló, de nem minden kár nélkül. Németh Antal egyébként is háttérbe szorítja a drámai költemény eszmei képét, mely lényeges, szerves részeket mellőz s általában fölösen ritkítja a szöveget. *Paulay* Ede óta annyian kísérleteztek már Madách remekével, hol ennek, hol annak a mozzanatnak elég sikeres megoldását nyújtva, hogy méltán várhatjuk az eddigi eredményeknek higgadtabb összefoglalását.

Azt írtuk e rövid áttekintés címéül: *A Nemzeti Színház második száz esztendeje elé*, s máris végezni akarunk. A jövőbetekintésben mindig a végzett eredmény irányíthatja szemünket. Egy-két remekmű, sok jó átlag, vagy azonfelüli, s némely sikertelen próbálkozás, hol több, hol kevesebb, — körülbelül ez lesz a jövő képe is. Tartózkodjunk a föllengző szavaktól, komplikált értelmű, sokfélekép érthető kifejezésektől. Itt van előttem a fiatal igazgató beköszöntő beszéde, melyet a Nemzeti Színház évadkezdő társulati ülésén, 1935. szeptember 2-án tartott. E beköszöntő nagyrészt még mindig megvalósítandó ideálnak tekinthető Németh Antal eddigi munkásságához képest, hiszen a legtávolibb ideálok valóra váltását tűzte maga elé feladatul. Programmbeszédjének nagy része „hitvallás“, tíz pontban, szinte azt mondhatnók: magára szabott „tízparancsolatban“. Emlékszünk ilyen kifejezésére is: *öncélű éthosz*, melynek ködös páthoszáat e fiatal, nagyképzett-ségű, nagybecsvágyú, forrongó úttörő azóta halkabbra fogta. A páthosz, nagyrészt fölöslegesen, ma is megmaradt, ha önbuzdításul minden árnyalatában helyesen is. Ki tudná mindazt, amit elképzelsz, meg is valósítani? Németh Antal — részletes célkitűzések, szociális szempontok mellett — hogy beszéde lényegét legjobb megértésünkkel összefoglaljuk: európai szellemű s mégis izigvérig magyar színházat, még rövidebben: magyar világszínházat akar. Ezt álmodták egyszerűbben kifejezve elődei is, s oly mértékben közelítették meg, amilyen mértékben az ideális arányt hazai és idegen kultúra között a legarravalóbb eszközökkel meg tudták oldani. Elvek és gyakorlat közösségétől függ ez, melyből egyik

résznek sem szabad hiányzania. Németh Antalban inkább a rendező dolgozik még ma is, mintsem a dramaturg, kivált az ujdonságok kiválasztásában. Pedig az igazgatónak ezt a két hivatást, sok mással együtt, kibékítően kell virágoztatnia, az ábrázoló művész társaságában, a dramaturgnak elsőseget hagyva, s színészt és önmagát megértéssel szóhoz juttatva a kényes játékban. Nehéz feladat, kivált ma, mikor az esztetika mostoha gyermek mindenütt s a szólamok vezetnek. De megéri a fáradságot s a helyzet is ösztönözhet rá. Igazgatónak még nem volt hasonló szerencséje a Nemzetiben; még csak egyszer történt, hogy száz év javatermését valaki betakaríthatta. Még nem volt igazgató, aki annyit kapott volna, mint ő. A felelősség is kétszeresen ráhárul, a multnak a jövővel való közvetítésében.

Vajthó László

A Sleepy Hollow temetőben

*Emerson, Thoreau és Hawthorne sírján
kering a szemem, e méla, áldó,
gyanútlan tekintet, kutató tűz.
(Könyörgöm, hallgass meg, Te Megváltó.)*

*Egyszerű márványkő, szikladarab
borul a sírra, a szellem hantján
ennyi a dísz, míg kinn zsibong a lét.
(Uram, ne mosolyogj híved lantján.)*

*Szilfák és juharfák a közelben,
avarba lépek, az ősz aranyszín,
felfakadt sebem a sírra ejtem.
(Uram, e porban nem halt meg a kín.)*

*Kedves, elegikus temetődomb,
köszönt a magyar utód hálája,
poroszlók verik ma a szellemet.
(Lelkemnek e sír délibáb tája.)*

*Csapkodó hullámok között élek,
rémít a pénzbilincs, az ágyuzaj,
gályarab vagyok a sors hajóján.
(Uram, magasztallak, szent e talaj.)*

(Concord, Massachusetts.)

Reményi József

Tárlataink tanulságai

Egy művészi évad tanulságait összefoglalni az új küszöbén, kétségtelenül gyümölcsöző vállalkozás lehet, ha eljut szava az illetékesekhez. Vegyük azért először számba, kik ezek az illetékesek? Az illetékesek elsősorban a művészi fórumok, azután a nemzet nevelési tényezői, a sajtó és végül a nagyközönség. Mert távol legyen tőlünk a meddő kesergés, nézzünk szemébe a tényeknek s nyomban próbáljuk megkeresni azokat a kézenfekvő tennivalókat, amelyek képzőművészeti kultúránk egész sorsát megjavíthatják.

Mi történt? Ha csak futó pillantást vetünk is az elmúlt év képzőművészeti eseményeire, két dolog megdöbbenő bizonyossággal rajzolódik elénk. Az egyik az, hogy egymást érték a tárlatok. Kirukkolt a Múcsarnok tömegfelvonulásain kívül valamennyi művészegyesület — némelyik kétszer is, — külföldi nemzetek, alkalmi csoportok, időszerű megmozdulások, pályázatok résztvevői s végül egyes művészek. Voltak művészek, akik következetes kitartással „mindenütt” ott voltak s mások, akik csak egy képpel adtak életjelt magukról.

A másik dolog az, hogy ezek az események úgyszólván kizárólag a fővárosra koncentráltak s ami belőlük elvélve a vidékre jutott, arról is alig vagy egyáltalán nem vett tudomást az ország közvéleménye — vagyis a fővárosi napisajtó.

A vállalkozások eredményét mérlegelve Horatius szavai jutnak eszünkbe: „Parturiunt montes nascetur ridiculus mus”. Ez az egér lehet sovány vagy kövér, de semmi esetre sem több egérnél. Mert hogy a legkisebb kiállítás létrehozása is milyen óriási anyagi és erkölcsi erőkifejtést követel, azt csak az tudja, aki vagy maga is próbált hasonlót, vagy nem sajnálta a fáradságot végére járni egy kiállítást rendező művész „síránkozásának”. Ha a művész még a mai óvatos kereskedőkkel és iparosokkal szemben is egyszer-másszor tán adós maradt, az sem jelenti azt, hogy ingyenbe vehető tétele, legfeljebb más erszénye bánja. Az „egeret”, ami mégis csak letagadhatatlan, az utóbbi időben a hivatalos megrendelések teszik, de erre annyi macska esik, hogy csak kiváltságosoknak jut részük belőle. Az irányzat ma többnyire a novecentista olaszos iskola vagy a népiesség követői közt osztja ki az állami, vagy hivatalos közületi feladatokat, mindenesetre aránylag elég szűk körben. (Aba-Novák, Kontuly, Pekáry, Ohmann stb.)

A sikertelenség okát kutatva, a felületes szemlélő hamar odavágja a gazdasági válságot magyarázatul. Jó, tegyük fel,

hogy valóban ez az oka az anyagi sikertelenségnek. De az erkölcsi sikertelenséget ezzel megmagyarázni nem lehet. Dicsérik vagy szidják a művészt; ez utóbbival szemben csak a múlt század festői voltak érzékenyek. A művészi irányok harcában megedződtek az alkotók. Ma a művész számára csak egy dolog halálos: a közöny. Pedig ha valamikor, akkor éppen a mai világban volna az embernek szüksége a művészet vígasztalására. A vásárlóképeség megcsappanása nem indok a műélvezetről való teljes lemondásra.

A közönség közönyén túl ott feketélik a sajtó közönye. Megható sorokat tudnak néha írni művészyomorról, de egészséges kritikát vagy önzetlen érdeklődést alig találunk a napi sajtó hasábjain.

Végül ha a nemzet nevelésének felelős tényezői nem adnak kellő helyet és alkalmat a képzőművészeti ízlés kifejlesztésére az iskolákban, hiába várunk ilyen igényeket a középosztálytól.

Nem lennének igazságosak, ha nem fedeznék fel biztató jeleket is annyi elkeserítő tény között. Annál inkább nyomozunk kell ezek után, mert bennük lelhetjük meg a segítség kulcsát is.

Az iskolán kívüli népművelési bizottság művészeti tárgyú előadásain tolong a hallgatóság — a fővárosban. Főleg nők (az állás nélküli diplomásoknak elégük van úgy látszik a tanulásból), akik dicséretre méltó buzgalommal próbálják pótolni azt, amit az iskola nem adott meg nekik. Hasonló az eset a bizottság tárlatvezetéseiben is. A képes mellékletek elterjedésével egyes művészi alkotások, legalább reprodukciók útján, egyszerre a vidék elhagyott magányába is eljutottak. A Pesti Hírlap képzőművészeti propagandáját, eszközeinek néha szerény volta mellett is lehetetlen nem méltányolni. A nevelési tényezők a műalkotások ismertetését írják elő a rajzórán, bár az idő és eszközök hiánya (nagy méretű jó reprodukciók műkincseink javáról) még alig engedik meg keresztülvitelét. Végül a művészi fórumok kezdenek a vidék felé is tekingetni egy-egy tárlattal.

A segítség eszközei tehát csírájukban fellelhetők már ma is. Legfontosabb tennivaló elsősorban a meglevőt megragadni s tervszerűen tovább fejleszteni. Első helyen áll ezek között a közönségnevelés közvetlen eszközökkel.

A British Museum örökké ingyen hozzáférhető termeiben nem áll tájékozatlanul az érdeklődő látogató. Már az előcsarnokban szemben találja magát egy táblázattal, amiről pontosan megtudja, mikor, melyik részben, ki tart magyarázó előadást. Díjtalanul csatlakozhat.

Nálunk a Szépművészeti Múzeum a díjtalan belépést is vasárnap d. e. 10—11-re terjedő heti egy órára korlátozta, s aki 11 óra egy perckor jön, az már fizethet, nem hogy díjtalan vezetést

kapna. Nem is szólva arról, hogy nálunk a külföldiek legnagyobb meglepetésére délután nincsenek nyitva a gyűjtemények. Azt hiszik, itt csupa munkanélküli él, egészen addig, míg el nem mennek a szokásos délelőtti városnézés helyett a múzeumba s látják, hogy ott csak az öreg felügyelők ásítózhatnak munka nélkül. Mert látogató nálunk sem ér rá délelőtt múzeumba menni. A legtöbb kiállító helyiség okulva ezen, nyitva tart d. u. is.

Tárlatvezetés és műteremlátogatás pompás eszközei a közönségnevelésnek. Főleg, ha hivatott egyén végzi. A műteremlátogatásnál rendszerint ott van maga a művész is s itt kevesebb baj fenyeget. De ha a tárlatvezető nem áll a helyzet magaslatán, többet árt, mint használ, mert egyszerűen zavarja a műélvezéshez szükséges elmélyedést.

Tárlatvezetésre művészek, esztétikusok, tanárok alkalmasak, ha a hozzáértésen kívül jó előadók is. Ilyen ember pedig aránylag kevés van. De ahogy a rádió fáradságot nem kímélve keresi a jó közvetítőket, úgy kellene megkeresni ezeket a jó tárlatvezetőket is (főleg a fiatalság köréből). S nem beérni az éppen meglevőkkel.

A tárlatvezető ne akarjon egy kiállítást végigmagyarázni. Olyan ez, mintha valaki hasonló céllal egy verskötetet venne a kezébe. Adjon áttekintést az anyagról, szempontokat megértéséhez, aztán igyekezzék megtanítani látni hallgatóit. Ezt éppenséggel nem éri el, ha futó megjegyzéseket téve végigrobog velük a tárlaton, mint az olyan gyakran megfigyelhető. Ellenben vegye sorra a neki legkedvesebb darabokat (azokról fog igazán szívből tudni beszélni) s próbálja meg rávezetni a nézőket a kép szorgos tanulmányozásával azokra a szépségekre, amiket maga már élvez. Az összehasonlítás nem rossz módszer, csak ne feledjük, hogy összemérni csak egynemű dolgokat lehet. A jelszó tehát: keveset, de jól.

A sajtó és rádió a ma életformáló tényezői. Vegye fel a sajtó az annyit sajnált „nyomorgó“ művészek sorsát azzal, hogy legalább félannyit foglalkozik velük, mint a színház eltűnő csillagocskáival. Ne intézzen el egy tárlatot pár soros — sokszor felületes — kritikával, hanem tartsa ébren az érdeklődést a művészi élet eseményei iránt nagyobb cikkekkal és sok apró színes hírrel is. Dícséretes példáit láttuk a közönségnevelésnek egy időben az Ujság (Háy Gyula) s az Új Magyarország (Lehoczky György) vasárnapi mellékletein, de folyóirataink egy-két kritikus s néhány inkább ötletszerűen hozott méltatás vagy kép szerepeltetésétől eltekintve, még nem sokat tettek e téren.

Hol marad végül a magyar művészeti folyóirat, amelyik elég mozgékony és elég olesó ahhoz, hogy legalább a folyóirat-kölcshözökig s a vidéki kaszinóig eljutna?

A rádió ezirányú dícséretes tevékenységét is ki kell bővíteni. Tartsa nyilván híradásaiban a művészi élet eseményeit, ne csak a találkozókat. Fontosabb tárlatok beküldési határidejét közölje a vidékre száműzött művészekkel. Párperces beszámolókkal emlékezzék meg a kiállításokról, kiállító művészekről. A filmhíradó is szorgalmasabban látogathatná a tárlatokat, néhány méter filmet azok is megérnek a sportesemények mellett.

Az ízlésnevelés az iskolákban kezdődik. Nemesak tantervszerűen, hiszen az, amit a tanterv erre szán, alig több a semminél. Legyen az iskola szép, udvara barátságos s a folyosók falait borítsák szemet-lelket gyönyörködtető képek. Milyen egyszerű e tekintetben a Műgyetem folyosója! Hol vannak azok a jó magyar műalkotásokat szemléltető reprodukciók, amelyekre ezt a szerepet reá lehetne bízni? Ha az a bizonyos nem létező művészeti folyóirat tervszerűen közölné ilyeneket s aztán külön sorozatokban kiadná iskoláknak — már lenne valami. Szemléltető képanyagunk különösen a középiskolában teljesen idegen, sokszor elavult s még többször barátságtalanul poros, elnyűtt.

Ha aztán az iskola képek és diapozitívek terén megszerezte a kellő felszerelést, nyissa meg a kapuit a hatáskörébe eső felnőttek számára is. Persze ehhez az is kell, hogy a tanárok ne legyenek rabszolgái munkahelyüknek s jusson idejük ilyesmire is. A legszerényebb rajzkiállítást is egy kis áldozattal olyan színvonalra emelhetjük, hogy művészi eseményszámba mehet.

Az elhanyagolt vidék a műkereskedelem hiénáinak gazdag vadászterülete. Mikor ér el ide a főváros művészi életének néhány számottevő alkotása, hogy a helybeliek javával karöltve, belevilágítson a szunnyadó szívekbe? Meg kellene adni másrészt a lehetőséget arra, hogy vidéki művészek kiállíthassanak a fővárosban. Ez csak úgy lenne nagyobb anyagi áldozat nélkül lehetséges, ha valahol letétben lehetnének műveik, készen egy-egy beküldési határidőre. Így anyagukat évenként cserélve egy-egy szállítással több beküldési lehetőség nyílna meg előttük. Adjanak alkalmat a vidéki rajztanároknak, akik egy-egy városkában sokszor egyedüli képviselői a képzőművészetnek, a továbbképzésre, a többi tanároknál rég bevált nyári tanfolyamok formájában.

Tárlataink fejlődésének együtt kell haladnia a közönség nevelésével. A tömegkiállítások helyett a jól összeválogatott csoportok és egyéni bemutatkozások lehetőségeit kell előmozdítani.

Nincs a fővárosban sem (hát vidéken?) kisebb egyéni bemutatkozásra alkalmas, jutányos kiállítóhely. Pusztán ebből nem állhatna fenn, de volt már könyvkereskedéssel kapcsolatos ilyen kis kiállítóhelyünk.

Történelmi tárlatainkhoz, amelyenket Petrovics Elektől már néhány igen szépet láttunk, necsak a magángyűjtemények,

hanem az államiak is adják kölcsön műveiket. Itthon se árt meg nekik időnkint a helyváltoztatás. Nyissuk meg a tárlatokat bizonyos alkalmakkor díjtalanul azoknak is, akik még tízfilléres belépti díj megfizetésére is képtelenek.

Ha ezeket az utakat-módokat megszívlelnék az illetékesek (s vajjon ki nem az?), az előttünk álló kiállítási évad javulást jelenthet művészi életünkben.

A. Tóth Sándor

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

RÉMHÍR ÉS EVANGÉLIUM. Még mindig nem mult el tőlünk azoknak a napoknak az igézete, melyeken Európa szemközt állott a halállal. Mialatt az öreg angol békeangyal ide-oda röpködött, az egész emberiség ott állt a nagy mérlegen. Megszületett a béke s most utólag azt kérdezzük: ilyen erős volt tehát a szeretet, az önmérséklet, az áldozatkészség, az igazság, hogy minden sötét balsejtelem ellenére is meg tudta akadályozni a katasztrófát?

Ha őszintén lelkünkbe nézünk és visszaemlékezünk azokra a sötét napokra, egyedül az isteni kegyelem nagyságát csodálhatjuk és nem az embert. Mert az emberiség ma is méltatlan volt a kegyelemre s ha egyesek materiális és lelki készületlensége nem lépett volna akadályként közbe, már talán lángban állna a világ.

A magyarság nem viselkedett rosszabbul, mint bármelyik más nép. Ez talán elégtétellel tölt el mindenkit, aki aggódva figyeli sorsunk alakulását. De nem árt meg, ha megpróbáljuk az elmúlt heteket egy *magasabb mérték* alá állítani s bátran szembenézni az igazsággal.

Mikor a nagy válság szele a csontokig hatott és leleplezte a lelkeket, kiderült, hogy nálunk a legtöbben vagy nagyon is bátrak, vagy nagyon is bölcssek voltak. Ha a lélek, vagy a köztudat a vakmerőség és kicsinyhitűség közt hullámszik, az csalhatatlanul arra vall, hogy eltűnt a szemek elől az az abszolútnak ismert mérték, mely a dolgokat valódi jelentőségükben értékeli.

A magyar nemzeti társadalomról e leleplező napokban megtudtuk, ha eddig nem tudtuk volna, hogy feleútján van lelki válságának. Az az emberideál, amelyet a mult század termelt ki, a magában, egyéniségében bizó autonóm ember, a művelt, független és szilárd homo sapiens kihalóban van, családott eszményeiben és önmagában. Helyét mindinkább elfoglalja a tömegember,

aki mindenekelőtt és elsősorban felelőtlen. Vezetettni akarja magát, de képtelen a vezetőt kiválasztani. Kapkod, fejfel szalad neki a falnak vagy gyáván meghúzódik. Gondolkozni már elfelejtett, érzelmei zavarosak, értékrendszere megdőbbsntően kezdetleges.

Máskor, századokkal előbb, a fenyegető háború réme előtt az emberiséget lesujtó és újra felemelő bűnbánat fogta el. Ma inkább csak egymás bűneit idézzük s mindenki meg van győződve, hogy a másik pusztulásba viszi a közösséget.

Mikor az evangélium örömmüzenetének kellene felhangzania: „ne féljeteK, mert én legyőztem a halált“, a rémhír patkányai szaladgálnak közöttünk, egymásra uszítják az embereket s a halálfélelmet terjesztik. Vajjon hányan gondoltak a gáz elleni óvóhelyül kijelölt pincékben arra, hogy van rosszabb is a halálnál és hogy az élet célja nem az élet, hanem a feltámadás Krisztusban?

Autonóm ember és tömegember helyett a mai magyar élet várja és követeli a homo sanctust, az Isten dolgai iránti és embertársai iránti felelősséget viselő embert, aki meg tudja akadályozni a háborút, vagy ha kell, a magasabbakra nézve, öntudatos áldozathozatallal meg tudja azt harcolni s a mételtyt hintó rémhír helyett a Szentírás örömmüzenetét hirdeti, „hogy mindnyájan egyek legyenek.“ E. G.

IGAZSÁGOT MAGYARORSZÁGNÁK! Az igazság a legretentetesebb dolog a világon. Éget, mint a tűz, nem lehet előtte megállni. Mikor mindenki igazságot követel magának, nem árt arra gondolni, hogy micsoda szörnyű végítélet érkezne az emberiség fejére, hogyha a könyörtelen igazság egy adott pillanatban gátlások nélkül érvényesülhetne. A kárhozát örvénye szívná magába ezt az igazságtalanságok fertőjében fetregő világot. Eltitkolt, mindennapos, jelentéktelennek látszó bűnök olyan tömeggel zuhannának a gyarló fejekre, hogy a legszerényebb büntető következmények is elviselhetetlenekké válnának.

Most, mikor húszesztendő s csonkaságunk igazságtalansága az egész világ előtt nyilvánvalóvá válik, ugyanakkor el nem hallgatható parancs zúg felénk: igazságot a magyar lélek számára is! Emberi megoldások és kicsinyességek felett az egyetlen megtartó igazságot, a megváltó Krisztus Jézusét minden magyar számára! Nagy belső megújulás evangéliumi szelének kell végigzúgnia mezőink felett és a száraz csontokból embereket, isteni felelősségtől eltöltött magyarokat kell életrevarázsolnia.

Allami, társadalmi, erkölcsi, szellemi rendünket bele kell építenünk Isten világrendjébe, az Ő igazságának fényénél kell megvizsgálunk magunkat, vajjon bennünk, legbensőbb életünkben győzött-e már az igazság? Nincs-e saját házi tűzhelyünk kö-

rül is egy-két kiirtandó hazugság, nincsenek-e méltatlanul mellőzöttek és érdemtelenül felmagasztaltak? Mikor reménnyelelve kiáltjuk, hogy „igazságot Magyarországnak!“, az elszakított és visszatérő testvéreinkkel együtt ennek az igazságnak diadalútját kell befelé is készítenünk.

E. G.

TÉRKÉPEK A KIRAKATBAN. A budapesti utcák mai képe mi sem jellemzőbb, mint a néprajzi térképek, melyek minden nagyobb kirakatüveg mögül nagy piros foltjaikkal húszéves szétszakítottságunkat kiáltják. A határon túl, mely mint az amputációs kés nyoma húzódik a magyar néptest összefüggő darabjai közt, véreseppékként tűnnek fel a szórványos magyar faluk s egész vértengerként a minket szervesen folytató nagyobb tömegek.

S az egész nemzet fájdalma mögött újra érezzük a mi külön fájdalmunkat, képzeletben kirajzolódik a térképekre az elszakított protestáns magyarság. A felvidéki evangélikusok épen úgy eszünkbe jutnak, mint a Csallóköz, Komárom, Borsod, Bereg reformátusai; a baranyai négyszögben, vagy a Székelyföldön, Kalotaszegen, Szilágyságban rekedt testvérek, épen úgy, mint a kettévágott békési, bihari, szatmári reformátusság, az új határok közt aránylagos helyzetünket nagyon megrontotta, de minőségben, hagyományban talán még sokkal nagyobb. Ha nem is gondolunk másra, mint a nagy felvidéki evangélikusokra, a Berzeviczyekre, Podmaniczkyakra, Radvánszkyakra s a többi történelmi névre, vagy Apácaira, Bethlenre, Kemény Zsigmondra, Ady Endrére s az erdélyi református magyarság óriási nemzetmegtartó szerepére, egyszerre tudatára ébredünk csonkaságunknak. Nem volna eszméltető hatás nélkül azon gondolkozni, vajjon a háborúutáni magyar protestáns egyházak életének számos baja, erőtlensége, egész válsága milyen összefüggésbe hozható Trianonnal. Sok keserűségünk, nehézségünk okára tapintana rá ez a meditáció.

M. L.

KRITIKAI SZEMLE

László Dezső: *Az Anyaszentegyház Élete és Szolgálata.* (A theológiának mint gyakorlati theológiának alapkérdései. Kolozsvár, 1938.)

Sajátos és figyelemreméltó az a vállalkozás, melyet ennek az átdolgozott magántanári értekezésnek szép címe takar. Új idők új igényeivel tör elő és birkózik az egyik legkiválóbb erdélyi ifjú tehetség, amikor az eddigi gyakorlati teológiai rendszerekkel tulajdonképpen le sem számolva tabula rasat csinál és egyenesen keresztmetszetben próbálja bemutatni a világháború után kibontakozott dialektikai vagy új reformátori teológia betörését az eddig még fel sem számolt gyakorlati teológiai tudományos mezőkre.

Az Előszó, Bevezetés és a Theologiai Alapvetést tartalmazó első rész már az első 20 oldalon megérezteti velünk, hogy Szerző maradék nélkül magáévá teszi a dialektikai teológia különben ezer ágra szétbomló és kiszámíthatatlan eredményekre vezető általános elvi, vagy talán inkább *módszertani* rendszerét. Erre a rendszerre akar — illetve nem akar — felépíteni egy olyan gyakorlati teológiai rendszert, melynek igénye éppen az, hogy ne legyen gyakorlati teológia. Szerző szerint ugyanis a teológia mint olyan, már magában véve is gyakorlati. Niebergall és Makkai Sándor véleményével szemben éppen ebben akarja igazolni a dialektikai teológia létjogát. Ugyanakkor éppen ebben vitatja Ravasz László rendszerével szemben álláspontja magasabbrendűségét, sőt kizárólagos lehetőségét.

László Dezső nagyon helyesen cselekedte, hogy már az első részben határozottan megmondotta, hogy milyen úton kíván járni. Így megadta a szerzői szempontokat, melyek szerint egész munkáját meg kell ítélnünk. A második részben az egyház lényegét igyekszik megállapítani s a harmadik részben természetesen tér rá az egyház lényegéből következő munkáinak ismertetésére, a negyedikben pedig az egyházi munkásokkal foglalkozik. Végezetül foglalkozik külön is munkája főcímének is tekinthető alcímével: A teológia mint gyakorlati teológia. Ez a rész előre kívánkozik és egyetemesebb érvényesítést érdemelt volna.

Szerző saját magával szemben felállított követelményére, mely szerint: „Munkámat nem az elért történelmi eredményekre, nem is azok kritikailag elfogadható, tiszta tételeire, hanem Isten Igéjére próbáltam felépíteni“ (9. l.), meg kell jegyeznünk, hogy a figyelmes olvasónak éppen a bibliai alapvetés hiánya szökik szemébe éppen a legalapvetőbb kérdések kiboncolásában. Éppen az

exegetikai megalapozottság hiánya a meglepő jellegzetesség ebben a különben kiváló alkotásban. A szövegen kívül maga a „Bibliai helyek jegyzéke“ (191. l.) — mely még mellé sajnálatos módon hiányos is, — elárulja, hogy még a legklasszikusabb helyeket sem említi a Szerző, nemhogy azokra, mint fundamentomokra építene. Így a munka inkább az „átmeneti teológia“ elvi rendszerére épít, annak teológiai gyakorlatiasságát akarja igazolni és így épen a legfőbb érdeket, magát az Igét mellőzte el, amelynek kizárólagosságát pedig dícséretreméltó módon hangoztatja.

A sok sajtóhiba bántó módon hemzseg ebben a különben külsőleg is izléses kiállítású könyvben.

Sípos István

Eckhardt Sándor: A francia szellem. (A Magyar Szemle Könyvei XIV. Budapest, 1938.)

Mióta a nemzetek nemzetekül tudják magukat, azaz öntudatára ébredtek a maguk egyéniségének és különösségének a többi nemzetek között, mindig igyekeztek fogalmilag megragadni és kifejezni ezt a különösséget és egyediséget, s igyekeztek nemcsak önmaguk, de a többi nemzetek szellemét, géniuszát is ilyen módon maguk elé állítani. Az ősi emberi ösztön, az önismeret vágya hajtja a közösségeket is, nemcsak az egyéneket. S mi lehet önmagunkra eszméltetőbb, mint a másik, a nem-én? Ezek a kísérletek tehát egyidősek a nemzetekkel. S együtt is fejlődnek velük. A primitív nacionalizmus futó jellemzései után jöttek a felvilágosodás racionális portréi, majd a nagy romantikus nacionalizmus hatalmas vállalkozásai, melyek ugyanazzal a hősi szenvedéllyel heroizálták nemzetük képét, amellyel sorsát ragadták kezükbe. A háború után e szenvedélyes nacionalizmus csak fokozódott és fokozódott a nemzeti szellemre vonatkozó irodalom áradása is. Egymást érik a kísérletek, melyek a nemzetek szellemét igyekeznek megragadni és leírni. És csodálatos: ezegyszer alig mutatkozik hajadás. E kísérletek nagyrészt a száz év előtti romantikus légkörben fogantak. Legtöbbször nem is tesznek egyebet, mint modernebb formában felújítják az akkori képet, s módszerük ma is a rendszertelen intuíció, mely a nemzet történetének és irodalmának bizonyos összefogó impresszióján alapszik. Igen kevesen vannak, akik módszeresen látnak a munkához. Eckhardt Sándor ezek közé tartozik.

A nemzet történeti valóság, s így szükségképen fejlődő képződmény. Változó történeti világban él, egyre új körülmények közé kerül, egyre új feladatok elé, melyekhez alkalmazkodnia kell. Részes a fejlődő egyetemes kultúrában, e mellett önmagában is érik a kultúra és a rázuduló sors tapasztalatai alatt. Ősi lényege, mellyel megjelent a népek között, — mint minden élő, — tö-

mőrül, de egyben alakul is az élet pörölycsapásai alatt. Majd öntudata is munkába lép, s nagyjai a nemzet egyéniségének tervszerű formálásához látnak. Ezt a történetileg kialakult és egyre alakuló szellemet nem lehet másként, csak történelmileg megérteni. Mi egy nemzet igazi szelleme? Ma nem az, ami tegnap volt, s tegnap nem az, mint tegnapelőtt. Meg lehet állapítani mai képét, de csak úgy, ha a kép multba nyúló vonásainak eredetét is megragadjuk és végigkísérjük a fonalakat, melyekből a mai rajz összeáll. Egymásra halmozódó rétegek összenövése a nemzet mindenkorai szelleme, megismerni csak e rétegek felfejtésével lehet. Hogy miként, arra instruktív példát ad Eckhardt Sándor könyve.

Ő tisztában van a nemzeti szellem alkatával, s céltudatosan hozzá szabja módszerét. „E könyv két kérdésre válaszol: milyennek látta magát a francia nemzet öntudata, amióta írásban eszmélkedik és mi kapcsolata van ezzel az öntudattal annak a szellemnek, mely a francia irodalomból felénk áramlik?” A francia önvallomások — írja — „megtanítanak bennünket arra is, hogy a francia szellem kérdését is történeti szemmel lássuk és így elkerülhetjük azok tévedését, akik csak a ma franciáját elemzik a történelmi keresztmetszetben. Látni fogjuk, hogy nem minden franciának elismert jellemvonás jut el a legújabb korig s hogy a francia szellem nemcsak a faji lelki alkat, hanem sokszor a társadalomtörténeti fejlődés eredménye; e fejlődés során egyes vonások esetleg erősebben kidomborodnak, mások egészen eltűnnek. A francia szellemnek is megvan a maga története és míg a történelmi elemzés e téren is el nem készült, megállapításaink aligha ütnek meg a tudományos mértéket. Az igazsághoz azok járnak közel, kik a nemzeti szellemben nemcsak az átöröklött faji ösztönök állandó szintézisét keresik, hanem a történelmi fejlődés eredményét.” (6—7. l.) Más helyt is megállapítja, hogy a francia szellem „nem valami homogén, örökre szóló lelki szövedék, hanem történelmi erők és szellemi tényezők egymásra hatásának eredménye, mely ép úgy változások alá van vetve, mint minden történelmi jelenség.” (166. l.) De e változásban és fejlődésben mégis van valami állandó, mely egységgé teszi, „temperamentum, érzelmi adottság, értelmi képesség, társadalmi összefogó erőt adó eszmények változatlan erővel élnek a francia nemzetben, sőt e tulajdonságok és eszmék jelentékeny része már a francia nemzet kialakulása előtt megvan azokban a néptörzsekben, melyekből a francia kialakult.”

Itt ugyan felvethetjük a kérdést, hogy vajjon azok a tulajdonságok mind valóban faji eredetűek-e, s nem ugyancsak történetileg, de még az őskorban kialakult, s ennél fogva éppen olyan képződmény, mint a későbbi rétegek. Felvetődhet az a kérdés is, vannak-e egyáltalában faji eredetű szellemi jelenségek, miután a

faj biológikum. Itt azonban ilyen szigorú filozófiai disztinkciókra nincsen is szükségünk. A fontos az, hogy Eckhardt egy szívós életű alapréteget állapít meg és a ráarakódó fejlődésrétegeket, melyek közül egyik vagy másik el is takarja az alatta levőt, úgy hogy az az idők folyamán kimarad a nemzeti szellem képéből, másik pedig még jobban kidomborodik a ráarakódástól. Azt is láthatjuk ezekből az idézetekből, hogy Eckhardt összefogva állítja az olvasó elé a szorosan vett nemzeti szellemet és azt, amit népjellemnek nevezünk, azaz az ideákat, értékeket, célokat és az ezeket szolgáló lelki alkatot. E szinoptikus látásnak az az előnye, hogy a történet franciája jelenik meg előttünk a maga életteljes-ségében, fogalmi absztrakció és dialektikus úton létrehozott konstrukció helyett.

Ezzel az életteljességgel aztán az egész könyv varázsához jutottunk el. Elkerülhetetlenül a német népkarakterológiák jutnak eszünkbe olvasása közben és nem győzzük csodálni, hogy e könyv, amely a legesodálatosabb elemző készséget árulja el, véletlenül sem téved absztrakciókba, hanem mindig ott marad az élet közelében és még azt is szemlélteti, ami természeténél fogva is elvontság. Úgyhogy bátran mondhatjuk, hogy ez a könyv nemcsak a francia szellemről szól, de a francia szellem jegyében is van írva. Ugyanazzal a fölényes igénytelenséggel, könnyed egyszerűséggel, mellyel például Descartes írta a korszakalkotó meditatiókat.

S nem túlozunk, ha irodalmunkban ezt a könyvet is korszakalkotónak mondjuk. Mert mindenestre korszakot jelent az a tette, hogy túlságosan elgermanizált szellemi életünkbe bevezeti a francia szellem valódi és nemes áramát. Ezt a könyv minden kritikája örvendezve állapítja meg. S valóban joggal. Erre azonban csakis éppen ez a könyv lehetett képes. Mert ez rehabilitálja — ezt a szót kell használnunk — közvéleményünk előtt a francia szellemet. Mert erre volt szükség. Élt ugyanis köztünk egy kép a franciáról, mely a valósággal való egybevetés minden revíziója nélkül rögződött meg, s melyet valóban nehéz lett volna tisztelettel nézni. Most Eckhardt elsöpörte ezt a bábót és mintha ablakot nyitott volna, melyen át egyenest a valóságra láthatni. Amint elnelyülő és rendkívül gazdag forráskutatások nyomán, a francia szellem kialakulását annak egész történeti struktúráját *clara et distincte, more cartesiana* elénk vetíti, tökéletesen meggyőző képe élethűségéről, s egyben rendkívül vonzóvá teszi. Egész valójában jelenik meg a francia szellem s történeti teljesítménye halatlanul imponáló volta, melyet azonban nem a monumentalitás, hanem elegancia és lendület jellemez. S az a legnagyobb érdeme Eckhardtnak, hogy beláttatja velünk, hogy ez a „franciáság“ nem szükségképen felületesség és könnyelműség, nem frivolság,

hanem csak egy sajátos változata a mélységnek, lelkiismeretes-ségnek és komolyságnak, s hogy mindenekfölött emberi akar lenni, mégpedig olyképen, hogy a humanumot a maga életteljességében értelmezi, nem pedig merő absztrakcióként.

Történeties és strukturális szemléletének megfelelően alakul műve kompozíciója is, „franciás“ természetességgel, könnyedén, levegősen és mégis szilárdan. Először a nemzeti öntudat fejlődését, tehát a nemzeti szellem középpontjának, organizáló elvének alkatát vizsgálja a gall és frank hagyatéktól máig, majd a két legjellemzőbb francia vonás, a társas szellem és a racionalizmus köré rendezve elemzi a nemzeti szellem többi mozzanatait, itt is a történeti fejlődéssel értetve meg az alkatot, megállapítva, mi maradt meg örökként, a korszerűből, s hogyan tagolódik az egészbe. Végül pedig levonja „a magyar tanulságokat“. Kénytelenek vagyunk a recenzensek örök panaszát hallatni mi is, mellyel a rendelkezésre álló hely és a kívánczó mondanivalói közti aránytalanságot szoktuk panaszolni. Valóban meddő kísérlet volna megközelítőleg is képet adni a könyv gazdagságáról, hát még úgy, hogy az előadás kiválóságát is éreztessük. Az anyag rendkívüli bősége ismerete, az értékelésben tanúsított csodálatos és biztos judicium, a felhasználás gazdaságos és meggyőző volta, az elemzések biztos logikája és a szintézis világos értelme, határozottsága, s végül az előadás világossága, kifejező ereje, szemléletessége, biztossága és eleganciája: mindez a tudós és a litterátus ritka szerencsés ötvözetéből fakad. S abból a nyilvánvaló mély vonzalom-ból, mely a kutatót és író-t tárgyához fűzi, bennünket pedig a háború utáni tudományos irodalom egyik legjelentősebb művével ajándékozott meg.

Joó Tibor

Darkó Jenő: Népeességi mozgalmak Erdélyben és környékén a középkorban. (Debrecen, 1938. Erdélyi Füzetek 2.)

Régóta érzett hiányt pótol ez a füzet, melynek címe alatt tulajdonképpen egy rövid román középkori történelem rejtőzik. Hunfalvy be nem fejezett műve (1894) és Jancsó Benedek idevágó tárgyú két kötete (1896) óta a tudomány mai eredményeinek megfelelő román történeti összefoglalás nem jelent meg. Darkó Jenő írása, mint tájékoztató és rendszerező kísérlet is, hasznos olvasmány lesz azok számára, akik a magyar történettudomány szemével akarják megismerni a román középkort.

Az előadást a honfoglaláskori Magyarország néprajzi viszonyainak jellemzésével kezdi s megállapítja, hogy szláv és germán töredékeken kívül az egyetlen máig is fennmaradt nép, melyet a magyar honfoglalók Erdélyben találtak, a székely volt. Talán abban az egyben nem tudunk egyetérteni a szerzővel, hogy

a székelyek már akkor a Keleti-Kárpátok mindkét, erdélyi és moldvai lejtőjét lakták volna. Helytörténeti s más okleveles adataink inkább arra engednek következtetni, hogy az eredetileg Szászváros és Udvarhely közt lakó székelység a XIII. és XV. század között szállta meg Csík és Háromszék területét s innen terjeszkedett aztán Moldva felé tovább.

Kétségtelen azonban, hogy magyarokon, székelyeken, szászokon és az időközben felszívódott szlávokon kívül a XIII. századig Erdélyben más népeességről nem tudunk. E század első éveiből származnak első adataink az erdélyi románokról, mégpedig kizárólag az Olt középső folyásának vidékéről. Innen haladnak elő még a század folyamán Udvarhely, a Maros és Bihar felé, ahol az 1290-es években jelentkeznek. A XIV. század a magyarországi románság nagy százada, ekkor szállják meg Mármarost, Szatmárt, Bereget, Ugocsát és a Bánságot.

Külön figyelmet érdemel a szerzőnek az a fejtegetése, hogy az erdélyi és magyarországi románság nem beszüremkedett elem, hanem a XIII. századeleji magyar királyok tudatos telepítő politikája révén került be, főleg a macsói bánság területéről, ahol (mint a Balkánon általában), már a X. század óta írott források is tanúsítják jelenlétüket.

Kezdetben kizárólag a király telepíthette őket s kenézeik vezetése alatt a királyi várakhoz osztattak be szolgálattételre, adójuk a sajátosan román adó, a juhok után fizetett ötvened. Egyeséges rendjük a XIII. század végén kezdett megbomlani, mikor már egyházi és magánföldesurak is jogot kaptak betelepítésükre.

A királyi kenézek időközben, főleg akik tényleges katonai szolgálatot teljesítettek, felemelkedtek a magyar nemesi rendbe. De egyes nagyobb közösségek is kiváltságos helyzethez jutottak, így a mármaros, berégi, hunyadi, fogarasi, temesi, brassói és szörényi románok, akik saját vezetőik alatt meglehetősen önálló katonai kerületeket, ill. vajdaságokat és kenézségeket alkottak.

A középkorban a magyarországi románság szociális helyzete egyáltalán nem volt alacsonyabb a többi ittlakókénál, sőt bizonyos tekintetben sajátos előjogoknak örvendtek.

A havasalföldi és moldvai fejedelemségek is magyar hatáskörben kezdtek kifejlődni, de már a XIV. század folyamán többé-kevésbé önállósultak és a magyar és lengyel hatalom közti hintapolitika révén igyekeztek helyzetüket fenntartani. Zsigmond, Hunyadi János és Mátyás törökellenes politikai és katonai frontjának alkotó-elemi voltak ezek a vajdaságok és csak Mohács után, mikor nem állt mögöttük a magyar támogatás, hanyatlottak végleg török igába.

Néhány vitatható tétel kivételével (így pl. nem áll az, hogy Hunyadit a várnai csata után Dracul vajda elfogta volna, stb.),

melyek azonban az összhatást nem zavarják, el kell ismerni, hogy Darkó Jenő munkája gazdag forrásanyagával és sok egyéni meg-látásával értékesen járul hozzá a kérdés irodalmához s egyúttal hasznos kis kézikönyvet ad a magyar olvasóközönség kezébe.

Makkai László

Győry János: A francia irodalom kis tükre. (Magyar Szemle Társaság. Bp. 1938.)

Sohasem tudtam elképzelni embertípust, illetőleg embert a készütség olyan fokán, aki számára készülnének ezek a kis tük-rök, népek irodalmának ilyen vázlatos, ennyire összefogott ismer-tetései. Mert nem kétséges, hogy az átlag-olvasó nagyobb haszon-nal forgatna szélesebb medrű irodalomtörténetet, melyben az össze-függéseket kiadósabb, emberi érdektől eleven portrait-k szakítják meg — rövidebb tudású olvasónak a hosszabb könyv való, hosz-zabb tudásúnak... Illetőleg az ilyen csak az olvashatja haszonnal, aki kritikai szemmel olvas, valósággal újra írja, nem egyszer újraszövegezi a kapott menet alapján, s kitölti, az egészet kiegé-szíti, esetleg újra rendezi a maga ízlése és elgondolása szerint. Egyszóval a szakember. A megírás szempontjából is afféle tudós penzumnak, tudósok érettségi dolgozatának tekintetem — érett-ségének a szó szoros értelmében, — melyben az illető a maga ké-szütségének, íróművészetének és módszerességének áldoz — a köz-hasznúság illúziójával és annak örve alatt. Most még inkább ilyen eszményi szak nagyon megszorított körülmények közt cél-jába futó műfajnak tartom: Hogyan lehet a francia irodalom történetét 78 kis oldalban összefoglalni úgy, hogy kapjunk vala-mit, ami ne ismereteink legelemibb és legállandóbb — néha lexi-kálisan szertehulló s ítéletszerűen színtelen — állaga lenne, s aki-nek pedig nem az, mondjon valamit egyáltalán vagy pláne az érdeklődés felkeltésére alkalmas anyag lenne?! — Győry János kiváló felkészültséggel, a rátermettség minden feltételével meg-áldva írja meg kis munkáját. Hogy Augier egy mondatot kap, Mérimée zárójelben intéződik el, a mondottakból folyik; a belső kiegyensúlyozottság, a mindig tárgyilagos, sőt elegáns hang, a sok jellemző mondat, amelybe egy-egy mű vagy egyéniség valeur-jét belepréseli, a történeti szálak és kapcsolatok világos és biztos felfejtése az ő érdeme. Különösen az újabb századoknál érezzük a keret e feszélyező elégtelenségét; a középkor és a renaissance képe sokkal teljesebb, a róluk szóló fejezetek aránylag sokkal gazdagab-bak, mint pl. a XIX. század, — ennek az adott korlátok között csak teljes resignációval lehet nekimenni. Pedig Győry gondol-kodó és módszeres fej: módszere a lehető leghálásabb, amellet, hogy a tudományos igényeknek is legjobban megfelel. Az írókat és műveiket kizárólag a bennük nyilvánuló szellemiség szerint

rendezi, így műfajok kisebbségű képviselői, írói csoportok, kísérő és kezdeti jelenségek s az irodalmi élet sokféle heterogén mozzanata elmaradnak: csak azokat az írókat mutatja be, akik az illető szellemiséget a magosán, a tetőponton képviselik. Rendezése egyszersmind kiválasztás is. Pár jó példa a fennebbiekre: a Corneille-féle akarat-tragédia Descartes racionalizmusából legjobban levezethető, ezzel viszont ellentét-párként játszik a janzenizmus érzület-mélysége, Pascal és — Racine...; a középkori krónikások közül Villehardouin-t a kaland, Joinville-t az arcképfestés, Froissart-t a valóságérzék kapcsolataiba osztja szét; ugyanígy tesz a XIX. század történetíróival, akiket a romantika fokozataiként és változataiként mutat be. Dícséri Gyóryt az is, hogy egyáltalán nem szkematizál — ami épen a francia irodalom végigkísérésében talán eszabító volna; — az uralkodó gondolatokat a maguk sokféleségében, valóságos súlyelosztásuk ingató-lengető, alakító mozgalmasságában mutatja be, bátran és elfogultság nélkül, anélkül, hogy ezzel meghamisítaná a francia irodalom uralkodó jellegét. Ismétlem: Gyóry könyve kiváló mű, s kitűnően megoldott feladat, — szakember számára; hogy hogyan lehet ezt a tragikus tömörséget a közérdekesség eszabító-ságával, a közolvashatóság lengésével egyesíteni: azt ő sem találhatta fel.

Hencze Béla

Magyar nyelvvédő könyv. (Közrebocsátották *Pintér Jenő* és munkatársai. II. kiadás. Budapest, 1938.)

Nehéz időkben mindig tudatára ébredt a magyar annak, hogy anyanyelve nagy nemzetfenntartó erő. Több, mint másfélszáz év óta tart nyelvünk tudatos megújításának mozgalma. Ez a legmagasabb hullámot Kazinczy korában vetette, azóta is fel-felesapott, egészen sohasem ült el. Hogy ma ismét erőteljes lendület kora következett be, az főképpen a magyar irodalomtörténet fáradhatatlan szorgalmú, kiváló tudású bűvárának, *Pintér Jenő*nek az érdeme. Az ő lelkes iránymutató munkája hozta létre a „Magyar nyelvvédő könyv“-et s ennek mostani újabb kiadását is.

A könyv első fejezete a magyar stílussal foglalkozik. Megállapításait arra a sajtóságra alapozza, hogy nyelvünk nem szereti a hosszú, összetett, alárendelt mondatokban bővelkedő szerkezeteket. Irjunk tehát rövid egyszerű mondatokat s lehetőleg kerüljük az *aki*, *amely* névmás kötőszóként való használatát. Figyelmeztet néhány könnyen elkerülhető hibára — mondatok rímeltetése, az úntalanul visszaterő *volt* ige, —, rámutat igeragozásunk gazdag változatosságára.

A nyelvtani sajtóságok kapcsán a gyakorlatban előforduló, néha alig észrevehető hibák fölé helyezi nagyító-lencsáját. Különösen megszívlelendők a magyar szórendről tett megállapításai.

A gyomlálás és ültetés nagy munkáját a hibát és idegen szavak és kifejezések nagy tömegén végzi. Nagy érdeme, hogy nemcsak a durva idegenszerűségeket irtja, hanem rámutat árnyalati különbségekre is. Azzal a kis különbséggel azonban, amennyivel Pintér a kifejezést helyesbíti, nyelvünk igazi hullámhosszára talál a magyar fül.

A régi nyelvújító mozgalmak minden tanulságát levonja: nincsenek nála hibásan képzett szavak, csonkítások. Csupa talpraesett szó kerül ki ebből a műhelyből. Egy-egy idegen szóra gyakran két, három, sőt több megfelelőt talál. Nagy és egyszersmind megszegyenítő tanulsága ez annak, hogy a magunk nyelvén több árnyalatot tudunk kifejezni, több, tartalmasabb jó magyar szóval helyettesíthetjük a fölösleges idegent.

Pintér Jenő nagy gondot fordított munkája szerkezetére, besztására, betűire, külső alakjára. A nagy fejezeteket a legkiválóbb magyar írók nyelvüinkre vonatkozó mondásai választják el. Kis részek, rövid bekezdések teszik áttekinthetővé a terjedelmesebb egységeket. A szabályokat néhány jól megválasztott példa követi. Száraz elmélet unalma helyett derűsen áttetsző, könnyen forgatható, érdekes útbaigazítót kapunk benne. Biztos magyar nyelvérzéke, finom ízlése, a közölt kifejezések és szavak talpraesettsége és gazdagsága minden magyar tollforgató embernek — kisdiaiktól a felnőttig, az íróig — nélkülözhetetlen zsebkönyvévé teszi.

Szabó Richárd

Koczogh Ákos: Expresszionizmus. (Minerva-Könyvtár, Budapest, 1938.)

Koczogh Ákos könyve az első alapos magyaryelvű munka a ma már lezártnak tekinthető, de századunk első negyedében uralkodó művészeti irányról, az expresszionizmusról. Mint a szellemtörténet, az expresszionizmus is jellegzetesen német termék. Kezdetét és harcok lendületét ugyan a francia festészetben kell keresnünk és mint művészi állásfoglalás ma is él az olasz futurizmus, mégis az expresszionizmus, mint irodalmi korszak, a maga sajátosságos vívódásaival és küzdelmeivel, fejlődésében és elmúlásában elsősorban a német irodalomtörténet egyik érdekes fejezete.

Koczogh Ákos tanulmánya megfogja az expresszionizmus lényegét. Nem mint groteszk stíluskeresést, vagy nevetséges formatorzulást tárgyalja, hanem az expresszív ember lelkiségét elemezve, mint az én és a világ új viszonyának kialakulását, mint az új ember új látásmódját tárja fel. A kifejező művészet gyökerét a gótika mozgékonyosságában, a barokk nagyvonalúságában, a romantika vágyódásában keresi, de sok rokonvonalat talál Goethe, Hölderlin, Kleist, és Nietzsche művészi szemléletében is. Az expresszionizmus történeti fejlődésének vázolásában az egyes

írók műveinek elemzésén keresztül, az új művészet formai gazdagodását és eszmei tartalmának kiszélesedését tárgyalja. A kezdeti évek (1900—10) szánakozó humanista expresszionizmusától végigvezet a harcok évek (1910—20) internacionális, forradalmi állásfoglalásáig. A magyar expresszionizmus összefoglalásában rámutat, hogy az csaknem teljes egészében — talán egyedül Kassák kivételével — inkább formai mutatvány, mint szellemi magatartás volt. Az impresszionizmus, expresszionizmus és a rokon irányok (futurizmus, kubizmus, dadaizmus, szürreálizmus) viszonyának tisztázása után, e vajudó korszak legbensőbb arcát fedi fel. Érdekes megállapításaiban az új világ újemberének, az expresszív embernek vallásos hitét és filozófiáját világítja meg. Részletesen foglalkozik az expresszionizmus nyelvi anyagával, verseken és egy Kassák novella elemzésével boncolgatja a kifejező művészet formai újításait. Tanulmányát bő tudományos irodalom és a magyar és német expresszionista művek (1879-től 1935-ig) felsorolása egészíti ki.

Bizonyos, hogy egy szellemi mozgalom, egy forrongó kor lelkiségének feltárása egyike a legvonzóbb, legérdekesebb irodalmi feladatoknak, de fiatal kutatóknak egyúttal a legveszélyesebb terület is. Koczogh Ákos igyekezett mértéket tartani, mégis úgy érezzük, a kelleténél kissé tágabbra szabta az expresszionizmus fogalmát. A kifejező művészet valóban reakció a mult század impresszionista művészetével szemben, természetesen, hogy jobban megfelelt a modern ember lelkének, mégsem mernénk e vajudó évek mindent magában foglaló, egyetlen állásfoglalásává avatni. Helyesen mutat rá az expresszionizmus szellemi vonalára: újromantika — expresszionizmus, de elfelejtkezik róla, hogy nemcsak a romantika volt kétarcú művészet, menekülő és forradalmi állásfoglalásával, hanem maga az expresszionizmus is. Így érthetjük csak meg, hogy különböző világnézetű művészek — individualisták és kollektivisták, bergsonisták és materiálisták, nihilisták és szocialisták — harcoltak az expresszionizmus nevében, Koczogh is rámutat, hogy a kifejező művészet a legkülönbözőbb világnézetet takarhatja, mégsem foglalkozik ennek okaival. Tanulmánya nagyon is magán viseli a szellemtörténeti módszer egyoldalúságát: előbb jön a szellem, aztán a történet. Így aztán nem csoda, ha a történelmi háttér valóban csak háttér marad, nem éltető talaj, amelyből szervesen fejlődtek a különböző expresszionista irányok. Egy megrendült korszak, a világháború és forrongások korának sajátos művészete az expresszionizmus, — hangsúlyozza tanulmányában, de nem vizsgálja gyökerében, hogy miképpen hatottak ezek a történelmi erők az egyes népek különböző társadalmi rétegeire és így inkább belső irodalmi feszültségekkel, másodlagos hatásokkal és párhuzamos áramlatokkal ma-

gyarázza az expresszionizmus sokszínű mozgalmát, a helyett, hogy a szétfutó szálatkat a dialektikus irodalomszemlélet világánál, a társadalmi forrongások történelmi síkjára rögzítette volna le. Munkája így is nyereség; gazdag anyaga és egy kaotikus kor sokrétű lelkiségének feltárása értékessé teszi tanulmányát.

Bikácsi László

Karácsony Sándor: A Siccki-banda. (A barátkeresés regénye. Exodus-kiadás, 1938.)

Karácsony Sándor e legújabb könyve ifjúsági regény, amely azonban nemcsak gyermekekből és ifjabból álló olvasóközönségre számíthat; minden felnőtt pedagógus-olvasónak is élvezetes és tanulságos olvasmánya lehet. Akik szívesen és komoly lelki gyarapodással forgatták annakidején szerzőnek „A csucasai front” e. ifjúsági regényét, s akik fájlalták, hogy a sok ígérettel kecsegtető írás folytatása mindmáig nem jelent meg, legalább némi kárpótlást kapnak a pedagógusíró új könyvében.

A Siccki-banda főszereplője látszólag Karacs Laci, egy másodikos realista, de ha jobban belemélyedünk a regénykébe, főleg pedig ha a függelékként csatolt öt nagyon érdekes novellát és egy színpadi jelenetet is figyelembe vesszük, nem ő, hanem a Sánta ember, a tanár, aki a háttérben irányít, hat, nevel a maga csodálatos, rendkívüli egyéniségével, a belőle kiáradó lenyűgöző, de olykor szinte egészen meg sem érthető, vagy csak éppen sejtett cél felé irányuló nevelői rádiumsugárzásával. Ez a Sánta ember — érzi, tudja minden olvasója — nem más, mint a szerző, aki a maga örökké mozgalmos, hatások kisugározására rendelt személyiségét egyetlen munkájában sem tudja, nem is akarja elrejteni.

Diákesínyek, diákszorongások, feloldódások, barát-, életút- és életoélkeresések, felvetődő diák- és nevelői problémák közé visz el bennünket a szerző a Siccki-banda lapjain. Nem olyan ez a könyv, mint általában az ifjúsági regények. Több helyen talán fel sem tudja törni az események forgatagát kereső ifjú lélek a mély emberi tanulságokat tartalmazó burkot, amibe az író mondani-valóit rejtette. Ezért bizonyára sok kisdíák amolyan „elég jó volt, érdemes elolvasni” megjegyzéssel teszi majd le kezéből ezt a regényt, s valószínű, hogy sokak emlékezetében mindössze néhány nagyon érdekes és el nem csépett diákesíny képe, tanárok elleni szövetkezése marad meg, s a lélekből-léleknek szóló lényeg el-sikkad.

Régi, tiszteletreméltó ösvényeken haladó tanáraink, nevelőink között még olyanok is akadhatnak, akik a tanárság bizonyos kiszolgáltatását látják majd egyik-másik lapján, mondatában. De ha meggondoljuk azt, hogy a diákesínyek irodalmi fel-

tárása, a diákság szelíd, szeretetteljes leleplezése tulajdonképpen ártalmatlanná is teszi a nevelői rendre fogott diákfegyvereket az-
zal, hogy megmondjuk: nézzétek, mi tudjuk jól, hogy a diák ilyen,
mi számolunk ezzel.

A Sánta ember kimeríthetetlen szeretete és felelősségérzete diákjai iránt, az értük való sok lótás-futás, teljes lélekkel velük, értük élése, fel-feltámadó önvádjai, szellemes helyzetmentő ötletei, a regény egyéni, sok helyen megkapó, csak néhol kissé burkolt elő-
adásmódja mind rokonszenvessé, érdekessé, tanulságossá teszik ezt a munkát.

Tizenkét-tizenhat éves diákok s mindenrendű és rangú neve-
lők szívesen s a sorok között olvasni tudás adományának mértéke
szerint tanulsággal és lelki gazdagodással fogják olvasni ezt a
regényt s a hozzácsatolt hat kis ügyes írást. Nevelői s irodalmi
értéke egyaránt komoly.

Harsányi István

Balla Borisz: A megsebzett. (Regény. Révai, Bp. 1938.)

Egy nagyvilággá szakadt, félvilágivá serdült magyar
arisztokrata-ifjúság „Pálfordulás“-áról szól ez a regény. A fiatal-
ember mögött ott áll egy clair-obscur magyar múlt, amely egyik
oldalával későbbi tapasztalataival együtt a világ cinikus, gátlás-
talan kihasználása felé löki, de tiszta emlékeivel egyben egy más
világ tiszta zugát is fenntartja lelkében. A két lelki réteg vias-
kodása egy-egy hathatós ügyvéd, a szeretővé lett feleség és szent-
életű férjének szekundálása mellett szövi a regény meséjét, míg
végül egy távoli misztikus csoda, egy egyszer megsegített kis-
lány imádságaira, a „jobb rész“ győz.

Minden regény, amely csak egy kicsit is eltér a gyártási
sablóntól, a műfaj alapproblémáját veti fel: mi a regény? Balla
Borisz könyve elég intelligens mű ahhoz, hogy föltegye ezt a kér-
dést, s regényének sikere azon dől el, hogyan felel reá.

Vannak művek, melyek magukból fejlenek ki, maguk be-
szélnék magukért. A mai regényben ez többnyire másképp van. Az
író kiáll műve elé, vagy mellé, nem tisztán „leírója“ munkájának,
hanem rendezője, s legtöbbször előadója is. Ezekhez tartozik Balla
Borisz is. Regénye szerkezetét, az időrendet félretéve, tudatosan,
a „hatás“ szempontjából alkotja meg. Alakjait egyéniségével ta-
karja el, s azok mintha spanyolfal mögött mozognának, csak hal-
vány sziluettjük látszik, s csak a mester szavaiból tudjuk, mit
cselekszenek és gondolnak. Ugyanez a közvetítő, ez a stílusmester
áll közöttünk, s a regény egyéb valóságai között is. Itt tehát, ha
jőhíszeműen akarunk eljárni, azt kell néznünk: ki ez a közvetítő
és mit tud?

Hangja rokonszenves, finom, gesztusai tartózkodók, nemesek,
de sajnos, nem rendelkezik elég varázserővel: hőseit nem tudja

érzéki erővel megjeleníteni, vékonyak és elmosódottak maradnak, mint az árnyék. Ennélfogva a játéknak sem lesz meggyőző, kényszerítő hatása. Pedig az értelme megérdemelné, hogy az legyen. A megújhódó katolicizmus legjobb forrásaiból fakadt ez az értelem: igaz, tiszta, belső vallásosságot hirdet, bár ezt mintha egy kis magamutogatással tenné, mégis mint anyag igen nemes.

Felsőbb hatalmak valószínűleg felmentenék a szerzőt. A kritikus egyelőre nem teheti.

Tóth Béla

Tamási Áron: Ragyog egy csillag. (Révai-kiadás, 1938.)

Az örök szellemnek, amely Isten közeléből röppent ide a földre, zárt formára, testre van szüksége, hogy hivatását az emberek között teljesíteni tudja. Célja a Jóságnak és Igazságnak szinte önmagáért való megvalósítása. Az állat teste engedékenyebb, mint az emberé s a szellem érezni kénytelen, hogy élete „az emberi testben nehéz és új világot jelent“, mert az „emberi testnek több a gyarlósága, mint az állatnak“. — Milyen változásokon át jut el az örök szellem, amely kezdetől fogva van, — az ember testébe, azt a *Jégtörő Mátyás*-ban írta meg Tamási, — a szellem további sorsa a *Ragyog egy csillag* mondanivalójának egy része. A könyvnek nincs „tartalma“, ami történik, a belső élet síkján tapintható ki.

Voltaképen két életforma vívja egymással harcát két székelly parasztember szembenállásában. Az Ó- és az Új Testamentom, a törvény és a kegyelem. A küzdelem hullámai a gyermek lelkében gyűrűznek tovább, a gyermekében, akinek a testét az örök szellem birtokába vette. A két életforma hordozója a nagyapa és a nazarénus. Hogy megérthessük, mi is a könyv szándéka és célja, ezt a két embert kell elemeznünk. Mindketten székelyek, szegények és szükséztűk. Befelé élnek, látszólag eseménytelenül a viszonylagosan nyugodtan. Az igazságot keresik, ki-ki a maga módján. A nagyapa ótestamentomi ember. Előtte Isten kényszerítő és parancsoló törvénye, amelynek engedelmeskedni kell. A Jóság megvalósítására törekszik az igazság megtalálásával. Vágya, hogy ezeket a negatív értékeket a maga életében pozitíve, gyakorlatilag gyümölcsöztesse. Az ószövetségi zsidókat sujtó átok alatt él, zord és komor a sorsa. Le akar számolni az életével s mindazzal, ami körülötte van. Logikusan gondolja végig a sorsát. Van Isten, aki zord és hatalmas, az embertől pedig, úgy látszik áldozatot követel. Valamilyen pogány keserűség tépi, öklözi az öreg lelkét. Meg kell hozni az áldozatot, be kell teljesíteni a törvényt. Elzárkózik az emberek elől, megtagadja velük a beszéd s a fizikai együttlevés közösségét. Legnagyobb realitás számára a biologikum, a test, ami köti ide, a földhöz. Furesát eszel ki, hogy közelebb jusson az éghez. Egy fa tetején készit magának

fekvőhelyet, ott tartózkodik s ott várja az Isten ítéletét. Képzelete, mint az ótestamentomi emberé általában, teljesen logikus. Itt a föld s pár kilométerrel fölötte az ég, ahol Isten lakozik. El kell szakadnia a földtől, hogy közelebb jusson az Atyához. E néhány képzetbe van beleszorítva a lelkén uralkodó szinte transzcendens feszültség. El szeretne tépődni a földtől, mint Buday György fametszetén Ádám, aki göresbe rándult inakkal, minden erejét megfeszítve szinte föl akar repülni innét, de a kínba merevedett test mutatja a megkötöttség realitását. Valami egészen mély szarkazmus van abban, ahogyan az öreg oda dobja magát prédának Isten elé s önmaga szörnyű kigúnyolása, — amikor a keresett veszedelemből is megmenekül, — ebbe az egyetlen mondatba fitorodik: „Nem kellettem az Istennek“. Az öreg székely érzi, hogy valami belészorult, hogy szűkek számára a test határai, de nincsen itt a földön fórum, ahová odaállhatna. Meg kell várni, amíg tűzbe borul a világ s eljön a bibliai Cherub a véres pallossal, s igazságot tesz. A logikus ember egyedül marad; az illúziók szétpattannak, a közösségi élet ereje elmúlik, az igazság személyes ügyé önállósul. Maga marad, egészen egyedül, életéért, cselekedeteiért, egész itt-létéért csakis őt terheli a felelősség. E világ kifordult öbelőle, amit pedig a sajátjának mond, az önmagában van oszthatatlanul. Szenvedni akar, hogy kiérdemelje Isten kegyelmét. Ezért akar embert ölni, ezért volna öröm számára a börtön, ezért jelentkezik a háborúba is. És amikor a frontról hazatért, elégedetlenkedő katonák be akarnak törni a templomba, az öreg, karddal a kezében, mint egy piros Cherub áll védelemre, s golyó találja. A szenvedésben, még inkább a halálban kapta meg azt a kitüntetést, amelyre egész életében vágyakozott, pozitív jót cselekedett: megvédte az Urat, akitől az Igazság való. Isten a bujdosó Mózesnek szólalt meg a csipkeborkorban.

A másik életformát a nazarénus képviseli. Érzi Krisztus kegyelmét, érzi, hogy egész bűnös multjáért kiömlött a keresztfán Isten Fiának vére. Élete középpontjában az Ige áll. Ő is az Igazságot keresi, de nem egymagában, hanem a Szentlélek közösségében. Társas ember, örömet-bánatát megosztja másokkal, nevetése és sirása egyaránt közösségi megnyilatkozás. A kis gyermeket, akiben az örök szellem lakozik s akiben a két életforma küzd egymással, nem akarja öregapjához engedni. Csak amikor a gyermekből is az Isten beszéde szólal meg, akkor engedi el őt, megsejtvén, hogy az Újszövetség rajta kívül is és örökké igaz. Fegyvere a szeretet, amely több annál, ami itt a földön az egyes ember életének megtartására vonatkozik. Amikor a háború kiüt, pacifista szónoklatot tart a templomban, ezért kell meghalnia: Mindketten az igazságért haltak meg, valamiért, amit egész életükben

kerestek s amit különböző utakon ugyan, de önmaguk teljes küzdelembe-állítással szolgáltak.

Ez a két ember képviseli s példázza az élet szemléletének szellemi eredményeit. Mind a kettő hisz a szellem örök voltában. Mindketőben jelentkezik a sajátos ízű humor, amely azon mosolyodik el, hogyan botladozik-bukik a szellem a test gyarlósága miatt. A mű stílusában is a passzív ember szemlélete jelentkezik. Jól látják ők az élet dolgait, de nem a gyakorlati szükségszerűség vonalán. Logikusok, s beszédük még a sorsdöntő pillanatokban is elmejátéknak tűnik. De éppen ez a szó-kiborítás, ami tisztán logikai működés, — legjellemzőbb eleme a székely beszédstílusnak. Aki nem érzi, hogy ez a kifejezésmód a nem propaganda-értelemben vett fajiságnak milyen mélységeiből buzog s milyen erkölcsi és szellemi erőket takar, az ne is vegye kezébe ezt a könyvet.

Van-e szorosabb értelemben véve magyar érdekű mondani-valója a műnek? A fegyver és a Biblia, hétköznapiban szólva: az anyag és a szellem. Amikor a két öreg a háború véres napjaiban egész emberségével oda állt a maga fegyvere mellé: „mint tűz és víz, úgy szakadott széjjel a két világ, melyet gyötrelmekben, utat és Istent keresve hordozott két ember“. Mindketten harcban estek el. S amikor a székely gyerek az égre pillant, két kicsi, ragyogó csillagot lát. A nagyapáét, meg a nazarénusét. Gondolkozik, melyiknek volt hát igaza. Akkor a két csillag lassan megindul, egymásba olvad s kettőzött fényben ragyog, mint az Istenben megtisztult lélek... „s azok eggyé lettek a nagyban, amiképpen eggyé lettek bennem, hogy ne éljen többé külön a test és külön a szellem, hanem együtt akarjon teremteni egy jobb világot...“ Ez a következmény, amely egyben útmutatás is a jövőre. Így tárgul ez a látszólagosan csak a Székelyföldre lokalizált történet egyetemlegesen magyar mondani-valóvá.

Pálmai Kálmán

Roger Martin du Gard: Egy lélek története. (Jean Barois.) (Két kötet. Ford.: Hevesi András. Franklin-kiadás.)

A mai ifjúság világszerte ráébredt ifjúság, azaz új nemzedék voltára. A nemzedékváltás korproblémává érett. Eddig soha nem tapasztalt érdeklődés mutatkozik a köztudatban a nemzedékrajok, a korstílusok iránt. Az irodalomban, ha nagyon messziről kezdjük, a romantikus történelmi regény, a szinte történelmi mű számba menő realista korrajz, a több generációt bemutató családregény jelölik a fejlődés különböző állomásait. A fejlődés legújabb fokát pedig a nemzedékváltás regénye mutatja.

A mai ifjúság első figyelemre méltatott mozdulata mindenfelé a valláshoz való visszatérés volt, Franciaországban a katólicizmushoz való visszatérés. A mai francia nemzedékregény

miről szólhatna hát másról, mint a századvégi természettudományos atheizmus és az újjáébredő katholicizmus kibékíthetetlen küzdelméről. A hit és a hitetlenség harca a világtörténelem legregebben tartó háborúja, minden kor és minden ember lerázhatatlan nyüge, minden idők legáltalánosabb és leggyökeresebb problémája. A modern nemzedékregegy számára tehát adva van minden lehetőség, hogy aktualitásból az örökkévaló kifejezésévé váljék.

Roger Martin du Gard könyvében a lehetőség megvalósul. A Dreyfus pör részletei tárgyalása által történetét a korhoz köti, másrészt a vallásos környezetben felnövő, majd elhitetlenedő s élete végén a betegségek súlya alatt és a fiatalok bizonyágtételére ismét Istenhez térő Jean Barois életével az örök emberi sorsot példázza.

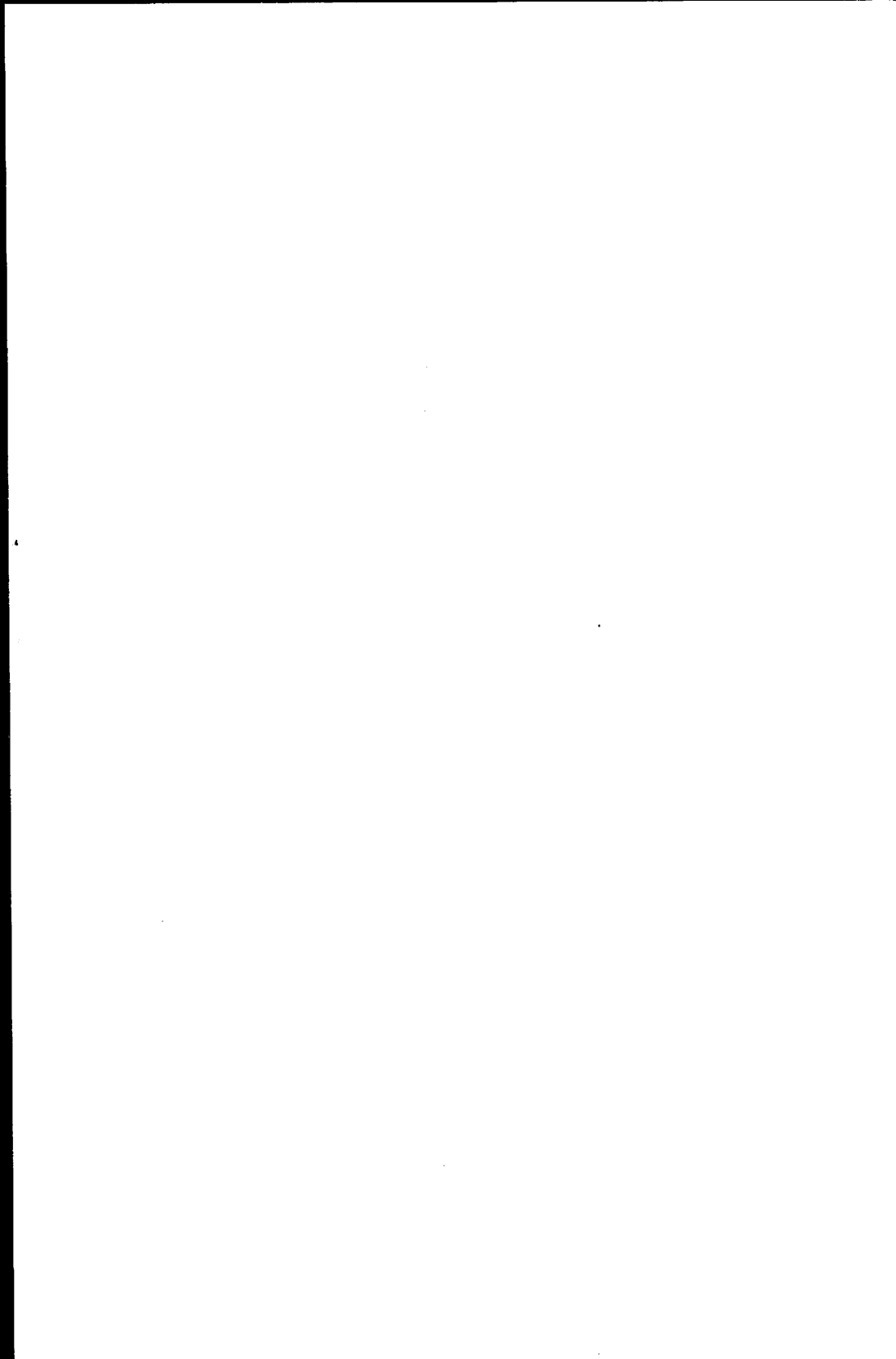
Aktuális és örök. Induljunk tovább ezen a két szálon. Az időhöz kötöttet meg kell hagyni az időben. A történelmi érzék az időbelit megérti, jóváhagyja, szükségesnek tartja. Ha ez a történelmi érzék epikus vénába ágyazódik, megszületik az eposz. Ebben az esetben: a mult századvégi racionalizmus hősi eposza. Abban a pillanatban, amint a szerző szeme előtt ez az előttünk járó nemzedék feltűnik, elbeszélése hangja rögtön eposzivá lelkesül. A főszereplő, idősebb filozófus társa, Luce, barátai, akikkel a Magvető c. lapot szerkeszti, mind az emberi szellem felszabadításáért küzdenek. A régi eposzi hősök az új haza meghódításáért, a királyi ház dicsőségéért, a keresztyénség védelméért haltak hősi halált; Barois és társai egész életüket azért áldozzák fel, azért vállalnak megvetést, üldözést, azért szállnak szembe 18 évszázad húsba és vérbeivódott hagyományával, hogy szerintük nagykorúvá, azaz vallás nélkül is élni tudóvá tegyék az emberiséget. Az igazság és jog bajnokai. Csaknem forradalomba viszik a nemzetet, de nem tudják eltűnni, hogy egy embert (Dreyfust), még ha zsidó is, ártatlanul elítéljenek, a szabadság, egyenlőség és testvériség hazájában. Az az érzésem, hogy a természettudományos atheistáknak ezt a hősi lendületét s a Dreyfus ügy résztvevőinek bámulatra méltó idealizmusát senki sem mutatta még be ilyen erővel. De nemcsak a látásmód eposzi, hanem a motívumok is. Sok a tömegjelenet, nagy népgyűlések, bírósági tárgyalások, utcai tüntetések. A Magvető megalakuló gyűlése olyan, mintha seregszemle volna. Az anticipáció és a végrendelkezés sem hiányzik. A gyermek Barois súlyos tüdőbajt kap; apja, az orvos, leviszi sétálni a kertbe, s kétségbeesett erővel igyekszik felkelteni benne az életöszönt. A kisfiú eleinte nehezen hallgat a szóra. Ő csodától, Lourdestól, várja a gyógyulást, az apa pedig az emberi akarat hatalmát hirdeti. Egyszerre csak elkezdenek zúgni a harangok, s az orvos alig tudja túlkiabálni a nagy csengés-bongást. Az

egyház és az emberi akarat küszködnek itt egymással. Ez a kis jelenet anticipálja a mű egész meséjét. — A végrendekezés gondolata akkor támad a főhősben, mikor a Trocaderoiban tartott nagy, atheista beszéde után az utcán szerencsétlenség éri s a válságos pillanatban Máriához kiált segítségért. Végtelen rémület tölti el arra a gondolatra, hogy élete vége felé elgyöngülhet, s esetleges megtérésével meghazudtolhatja a szellem felszabadításáért folytatott egész életművét. Ezért végrendeletet ír, melyben kijelenti, hogy ereje teljében, férfikora delén rendületlenül hisz a hitetlenségben, az atheizmust termő életformának tartja s ha beteges agastyán korában megtagadná is mindezt, ez csak szenilis tünet lehet majd, nem pedig az atheizmus csődje.

Amikor Baroisban nem a nemzedék képviselőjét, tehát az eposzi hőst, hanem az egyént, az egyéni lelket, a lélek örök problémáit látja, az elragadtatott eposzíró részletesen elemző pszichológussá válik. Ilyenkor igénybe veszi a lélekelemző regény egész fegyvertárát. Nem az események érdeklik, hanem a lélek fejlődése. A lelki változások vizsgálata azonban nem önmagáért való szórakozás, és nem is ürügy arra, hogy elbujjék az értékelés elől. A vallásos ébredésben nemesak korjelenséget lát. Nem gúnyolja már az egyházat, mint Anatole France tette, de nem is tiszteli oly mértékben, mint a fiatal katolikus regényírók. Szelíd, elnéző mosollyal tekint a kisműveltségű apologétákra, de nem helyesli a Biblia történeteit elszimbolizáló, a tudomány és vallás között kompromisszumokat kötő, művelt papok életfelfogását sem. A mai fiatalokkal együtt hirdeti, hogy a tudomány és a vallás egymás számára két örök idegen terület. Az egyházat inkább csak eltűri, de lelke mélyéből respektálja az egyén vallásos érzéseit.

A kritikusok sokszor emlegetik szerző példátlan nyugalmat. Az az érzésünk, hogy ez a nyugalom vallásos kérdésekben nem egészen indokolt. Ezen a területen sok még számára az ismeretlen és meg nem oldott probléma. A mult századi szellemmel azonban véglegesen megküzdött, hisz különben nem tudott volna róla az eposz hangján írni. Mi, mai fiatalok, apáink és közöttünk állónak érezzük du Gardt, s különösen ezért a gyönyörű, mult századnak emelt emlékért vagyunk néki hálásak.

Barczán Endre

**SILVESTER RT.,
BUDAPEST, XIV.,
HERMINA-ÚT 37.**

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ

FELELŐS SZERKESZTŐ:

MAKKAI SÁNDOR

KERECSÉNYI DEZSÓ

FŐMUNKATÁRSÁK

PRÖHLE KÁROLY RÉVÉSZ IMRE

TÚRÓCZY ZOLTAN

T a r t a l o m :

Látások

Visszajöttek...

Új szempontok az egyke kérdéséhez

Liberalizmus és reverzális

Az ökuménikus gondolat és a vallásnevelés

Karácsony Sándor, a pedagógus

Két vallásos mű az Operaházban

Kutas Kálmán

Makkai László

Nagy Lajos

Márkus Jenő

Makay Miklós

Fehér Gábor

Gaál Endre

Jelek és magyarázatok

Kritikai Szemle

XLVII. ÉVF. 12. SZ.

1938. DECEMBER.

Ára 2 pengő.

Budapest.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása.

KRITIKAI SZEMLE

REVESZ IMRE: Das zweite Helvetische Bekenntnis — — — — —	593
INCZE GABOR: Makkai Sándor: Az Egyház missziói munkája — —	594
MATRAI LASZLÓ: Kornis Gyula: Kölcsény világnézete — — — —	595
BIKACSI LASZLÓ: Kós Károly: Kalotaszeg — — — — —	597
CSABAI ISTVAN: Gerevich Tibor: Magyarország románkori emlékei —	599
VAJTHÓ LASZLÓ: A Zalán Futásának első kidogozása — — — —	601
PALMAI KALMÁN: Körös Andor: Isten bábjai — — — — —	602
SZONDY GYÖRGY: Az Athenaeum ifjúsági könyvei — — — — —	603
SZILÁDY ZOLTÁN: Veszprémy Ferenc: Ösztön és faj — — — — —	605
KOCZOGH AKOS: Juhász Géza: A magyar szellem vándorútja — —	607

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, folyóirat-cserepéldányokat, könyveket a következő címre kell küldeni: Kerecsényi Dezső szerkesztő, Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1. Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Választmányi és Közgyűlés

F. é. december hó 21-én, szerdán d. u. 6 órai kezdettel a Ref. Theologia (Budapest, IX., Ráday-u. 28) tanácstermében választmányi és ezt követőleg Közgyűlést tartunk. Társaságunk tagjainak és különösen a választmányi tagoknak minél nagyobb számban való pontos megjelenését kérjük.

Tárgysorozat :

- 1.) Elnöki megnyitó.
- 2.) Költségvetés a 1939. évre.
- 3.) A választmány kiegészítése.
- 4.) Főtitkári jelentés.
- 5.) Esetleges indítványok.
- 6.) Folyó ügyek.

Budapest, 1938. december hó.

Az Elnökség

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság tisztikara:

Elnökök:

Kapi Béla, Makkai Sándor, Tomcsányi V. Pál, Hegedűs Lóránt.

Ugyvezető elnök:

Kapi Béla.

Főszerkesztő:

Makkai Sándor.

Felelős szerkesztő:

Kerecsényi Dezső.

Főtítkár:

Szabolcska László.

Títkár:

Váczy Elemér.

Pénztárnok:

Kesztyer László.

Ellenőr:

Péter Lajos.

Számvizsgáló bizottsági tagok:

*Bendl Henrik, Deák Béla,
Oroszlán Zoltán.*

Ügyész:

Fromm Lajos.

Képviselők a Tud. Társaságok és Egyesületek Szövetségében:

Bánkúti Dezső és Incze Gábor.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányának tagjai:

- Aprily Lajos* igazgató
Balogh Jenő v. b. t. t.
Bartók György egyet. tan., Szeged
Bánffy Miklós v. miniszter
5. *Benedek Zsolt* főtanácsos
Bernát István, a Nemz. Bank aleln.
Bruckner Győző egyet. tan., Miskolc
Budai Gergely ref. theol. tanár
Czeplédy Sándor ref. lelkész, Cegléd
10. *Czinke István* ny. ref. püspök
Csikész Sándor egyet. tan., Debrecen
Deák János egyet. tanár., Sopron
Dezső Gyula jogak. dék., Kecskemét
Mágocsi Dietz Sándor ny. egyet. tan.
15. *Duszik Lajos* ev. főesperes, Miskolc
Domanovszky Sándor egyet. tan.
Erdős József egyet. tan., Debrecen
Erdős Károly egyet. tan., Debrecen
Farkas István ref. püspök, Miskolc
20. *Gratz Gusztáv* v. miniszter
Gyökössy Endre Máv. főtanácsos
Imre Sándor egyet. tanár
Isoz Kálmán főtítkár
Karácsony Sándor tanár
25. *Karner Károly* egyet. tanár, Sopron
Kállay Kálmán egyet. tan., Debrecen
Kemény Lajos ev. esperes
Kiss Jenő egyet. tan., Sopron
Kiss Ferenc egyet. tan., Debrecen
30. *Kolosváry Bálint* egyet. tanár
Kovács Sándor ev. püsp., Sámsonháza
Kováts J. István ehker. főjegyző
Kutas Kálmán ev. lelk., Szombathely
Magassy Sándor ev. lelkész, Sopron
35. *Maklár Károly* ref. püsp., Debrecen
Mályusz Elemér egyet. tanár
Marton János theol. tanár, S.-patak
Mátyás Ernő theol. tan., Sárospatak
- Melich János* egyet. tanár
40. *Mikler Károly* jogakad. tan.,
Mitrovics Gyula egyet. tan., Debrecen
Muraközy Gyula ref. lelkész
Németh Károly ev. l., Mosonsztmiklós
Némethy Károly v. b. t. t.
45. *Osztrólczy Miklós* ny. főispán
B. Pap István theol. tan.
Papp Ferenc igazgató
Payr Sándor egyet. tan., Sopron
Podmaniczky Pál br. egy. tan.
Sopron
50. *Pongrácz József* theol. tan., Pápa
Prónay Dezső br.
Pröhle Károly egyet. tan., Sopron
Pröhle Vilmos egyet. tan.
Raffay Sándor ev. püspök
55. *Ravasz Árpád* ny. főigazgató
Ravasz László ref. püspök
Révész Imre egyet. tan., Debrecen
Schneller István ny. egyet. tanár
Soltész Elemér tábori püspök
60. *Szabó Aladár* ref. lelkész
Szabó Imre ref. esperes
S. Szabó József ny. főigazg., Cegléd
Szabó József II. lelkész, Győr
Szász Károly v. b. t. t.
65. *Sztehló Kornél*
Tankó Béla egyet. tan., Debrecen
Tóth Lajos igazgató, Pápa
Török Pál könyvtárnok
Turóczy Zoltán ev. lelkész, Győr
70. *Varga Zsigmond* egyet. tan., Debrecen
Vasady Béla egyet. tan., Debrecen
Ványi Ferenc tanár
Victor János ref. lelkész
Zongor Béla ev. esperes, Kőrmend
75. *Zsigmond Ferenc* egyet. tanár

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

Mélyen leszállított árak:

Házi Kincstár

3. Szaboleska M.: A hitet, szeretet. —40
 5. Kenessey B.: Női jellemképek. —40
 7. Dalhoff—Csizmadia: A keresztyén szeretet munkái. — — — — —40
 8. Raffay S.: Jézus hasonlatai. —40
 9. Opzoomer: A vallás gyümölcse. —40
 10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság. —40
 11. Thomas: Az evang. és szociálizm. —40
 12. Szabó A.: Külmissziói kalauz. —40
 13. B. Papp I.: A belmisszió hősei. —40
 14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei. —40
 15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni? (Csak kötve) 2—
 16. Szóts F.: A vallás élete. — — —40

A Házi Kincstár ára:

Díszes vászonkötésben — — — 2—

A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.

Bernát István: Két optimista apostol — — — — —20

Emlékezés Kálvinnról.

Irták többen. 8° — — — — 1—

Hastings: Van Isten — — — — 1—

Egyháztört. Adattár II—IX. à — 2—

Egyháztört. Ad. X. à — — — — 2—

Egyháztört. Ad. XI—XIV. — — — 3—

Fejes I.: A prot. egyház feladata —20

Kenessey B.: Károli emlékkönyv —50

Kliss: Török Pál élete — — — — 1.50

Koszorú-füzetek.

- Vallásos iratok, számonként — —.06
 Makkai Sándor: Erdélyi ref. problémák — — — — —.24
 Masznyik E. dr.: Jézus élete evangéliumi képekben. I—II. 3—
 Moks Gy.: Herczegszőlősi kánónok hasonmás kiadása, — jegyzetekkel és rokonkánónokkal — — — — — 10.—
 Pokoly J.: A protestantizmus hatása a magyar állami életre 2.—
 Polner Ödön: Deák F. egyházpoltikája — — — — —.30
 Prot. Szemle régebbi folyamaiból kapható (1921—23 szünetelt):
 I. 1889. — — — — — 2.—
 1892—1893. à — — — — — 4.—
 1894—1898. és 1903—1917. à — — 6.—
 1919—1932., füzetenként à — —.80
 Reményik Sándor: Kenyér helyett (Versek) — — — — — 2.—
 Révész I. munk. a pátens korából 1—
 Szász K.: A prot. egyh. viszonya a társ. kérdésekhez — — — — 1.—
 Tíz arckép — — — — —.50
 Zoványi J.: Magyar prot. egyház-történeti monografiák — — — 1.50
 Két ifjúsági irat (míg a készlet tart):
 Raffay Sándor: Fénysugarak, 6—12 éves gyermekeknek — —.40
 Raffay Sándor: Nemes ösvényeken. 12—16 ifjaknak — — —.40
 Vallásérkölcsei felolvasások — —.30
 Vallásügyi Tárgyalások II—III. à 2.50
 Vallásügyi Tárgyalások IV. à — 4.—

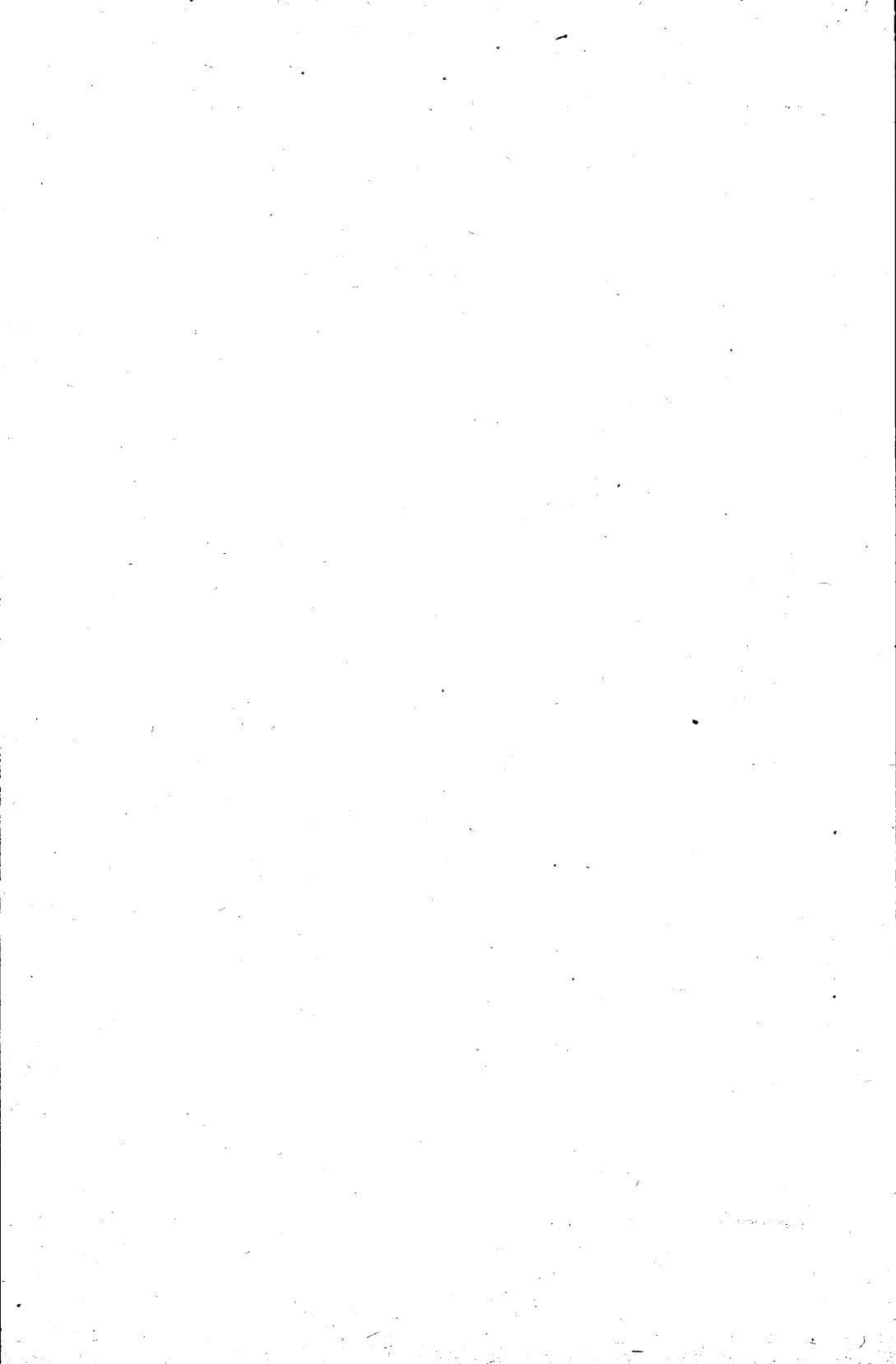
Főbizományos:

Bethlen Gábor-könyvkereskedés; Budapest, IX, Kálvin-tér 8.

Telefon: 185—053.

STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. IV, KECSKEMÉTI-U. 8.

Telefon: 185—616.

Látások

A látások egy része betelt, s természetesnek tartom, ha a Felvidékre való bevonulásunkkal kapcsolatosan több újság, egymástól teljesen függetlenül, ily cím alatt írt: Valóra vált az álom! Valóban volt valami álomszerűség abban, ahogy az események ilykép alakultak. Sokan úgy fordítottuk lelki arculatunkat a trianoni határon innen és túl egymás felé, ahogyan Dániel próféta imádkozhatott babiloni fogságának idején naponként háromszor Jeruzsálem felé fordulva. S amikor végre húsz esztendeig tartó naponkénti álomlátás és buzgó könyörgés után összetalálkoztunk, szeretném egy kissé átgondolni az álomlátás tanulságait.

Ha Kőrösi Csoma Sándor életének nagy álma megvalósulhatott volna, s valahol Ázsia szívében rábukkan az ősmagyarok ivadékaire, talán ő és ezek az ivadékok éreztek volna valami oly hatalmasan lenyűgözőt, ami hozzámérhető volna ahhoz, ami megfogta azoknak a magyaroknak szívét, akik a trianoni határon túl boldogságtól megdermedt szívvel fogadták az anyaországból hozzájuk bevonuló magyarokat. Az egymásra találás viharos erejű volt. A mélységes érzelmi megrendülést a pusztá képzelettel, a valósággal egyenértékűen, elgondolni lehetetlen. Csak azok tudják, milyen volt, akik annak szem- és fültanúi lehettek. S ha össze-mérjük az érzelmi megrendülést: mit éreztek a bevonulók és mit a felszabadulók, meg kell vallanunk, a miénk eltörpült emezek megrendüléséhez viszonyítva, akár a patak szelíd hullámzása a tenger harsogó feltornyosulása mellett. Az erőszakosan emelt húszéves gátakon átesaptak és összetalálkoztak a hullámok. A gátak sártömegekként mállottak szét. S most szinte restelkedve csodálkozunk, hogy azokat a gátakat néha, a csüggedés perceiben, valaha is viharállóknak gondoltuk. De hogy azok végül is sártömegekként máltak szét, ráeszméltet: helyes volt a látomásos hitünk, hogy egyszer mégis meg kell érnünk e történelmi eseményt. Ráeszméltet: a hit csakugyan látás, „nem a láthatókra néz, hanem a láthatatlanokra“, hogy „a hit a reménylett dolgoknak valósága“.

Az a rendkívüli tény, hogy vér és hare nélkül, isteni rendelkezésképp valósult meg egy erkölcsi igazság, egy erkölcsi törvény, rendkívüli érzéseket váltott ki. S a szokatlan események szokatlan és meghatóan fenséges gesztusokban nyilatkoztak meg. E megnyilatkozásokban az az érdekes és ránk nézve tanulságos, hogy valami őserejű testetlen érzés öltött alakot sokféle és színes módon, hogy mély megnyilatkozásokat láttunk, s e megnyilatkozásokon keresztül öröktől fogva örökké ható erőkre láthattunk.

A megnyilatkozások tömegéből kiemelek néhány jellemzőt,

amelyek mintegy ablakok, s azokon át végtelen távlatokba láthatunk, s észre vehetjük a megnyilatkozások örök lelki és erkölcsi alapjait.

Az élen menetelő katona leomlik a földre, s esőkjával illeti a rögöt. Mintha egy pillanatra élő lényvé, személyes valósággá válnék az édes magyar anyaföld . . . Egy másik katona hanyatt hever a földön, mint parányi gyermek az anyaölbén, s boldogan felsír: Hazám, karodban nyugszom! . . . Julián barátára meredhettek oly elcsodálkozóan az Ázsiában visszamaradt magyarok, ahogy az a gyermek a hídfőnél kitárta két karját a bevonulók felé, s remegő ajaka nem tudott egyetlen szót kimondani . . . Mily csodálatos távlatokat nyitó lelki megnyilvánulások voltak a következő jelenetek. A kassai református templomban a bevonulás napján tartott hálaadó istentisztelet sokaknál zokogásban végződött. A megkezdett Himnuszt alig tudták végigénekelni a felzokogó édes kínú gyönyörtől. Amikor e sorok írója Kassán egy ismeretlen házaspárhoz becsönget, s be akar mutatkozni, nem hallgatják végig, csak ráborulnak e szóval: akárki . . . hazulról hozánk betért első magyar! Egy budapesti esperes barátunkhoz a hajnali szürkületben alászólnak egy erkélyről: Nincs hová mennie? Jöjjön csak fel! — s úgy hajolnak alá, mintha a hóna alá akarnának nyúlni s a földről egyenesen magukhoz akarnák felemelni. Egymást addig nem látott emberek egymásra borulnak, s a sírástól nem jutnak szóhoz.

Mindez s a többi el nem mondott sok más megnyilatkozás valahogy rettenetes szépségű volt, s e rettenetes szépségű gyönyört az emberi szív már alig bírta el (aminthogy volt nem egy olyan szív, amelyik csakugyan nem bírta el). Valahogy ilyesnek reméljük azt, amikor majd kitarul lelkünk előtt a menny, s a hazatért lélek előtt kibontakoznak az örök haza körvonalai a menynei seregekkel, s lélek a lélekkel diadalmas örömben összetalálkozik.

E megnyilatkozásokat valami belső ellenállhatatlan erő váltotta ki belőlünk, amely erősebb volt, mint mi magunk, s azoknak meghatottan és megrendülten voltunk cselekvő és szenvedő tanúi. E kifejezésnél azonban fontosabb, hogy e gesztusok mögött megérezzük azokat az örök dolgokat, amelyeknek diadalát ünnepelték a kifejezések.

Mily belső hatalom az, amely egy időre elfeledteti az emberrel önmagát? Amely egy időre megdicsőülten emeli az embert önmaga fölé? Mi volt e rendkívüli, soha többé vissza nem térő, soha többé nem ismétlődő érzelmi kitöréseknek az eszmei, erkölcsi alapja, amelyből e megnyilatkozások kiindultak? Mi adta a kifejezéseknek a mély bensőséget és a fenséges lendületet? Az ily egyetemleges megnyilatkozásoknak mindig van valami mélységes, alig

megfogható alapjuk. Mert máskép nem érthető meg, hogy egy időre többekké, másokká és nemesebbekké válunk, mint vagyunk (szinte azt szeretném mondani: pár pillanatra megdicsőülünk), alig ismerünk önmagunkra, teljesen lelkiekké válunk, olyanokká, amilyeneknek állandóan lennünk kellene, s hogy a gesztusok, amelyek önként törtek ki belőlünk, nemesítőleg visszahatnak ránk.

Bizonyára rajtunk kívül álló erők hatottak ránk és rajtunk keresztül másokra, s hozták meg e történelmi átalakulást. Nem földi erő volt az, amely megindította azt az erkölcsi repedést, amely leválasztotta a Felvidékről a magyar területeket, a magyar városokat. Igaz, a revízió álomlátása bennünk támadt életre, s abból, mint egy fészekből, a reménykedések madárseregeinek egész raját röppentettük ki. Igazság gyanánt érezzük, hogy ennek az álomlátásnak erkölcsi talaja a magyarság egészének erkölcsi egyénisége volt. Magunk indítottunk el egy erőt. Igaz, hogy ezt eleinte mi magunk vittük előbbre, mi magunk akartuk alakítani a történelmünket. Amde ez az erő azután a mi erőhozzáadásunk nélkül is hatni kezdett. Gyorsabbá és erőteljesebbé vált, mint mi magunk, hasonlatosan ahhoz a sziklatömbhöz, amelyet a csúcsról magunk mozdítottunk el, s azután az a maga erejével zúg alá és elsodorja mindazt, ami útjában áll. A mi erőhozzáadásunk mintha lassanként mellékessé vált volna. A történelmi gondolat maga hatott tovább, maga hódított, a világtörténelemben eddig soha elő nem fordult módon és fönséggel. Egy ideig mi vittük a történelmet, azután ez kanyarított a sodrába bennünket. Tőlünk független isteni hatalom és igazságtevés hatolt előre, s szerzett magának érvényt rajtunk keresztül. Az álomlátás valósággá vált.

Minden érzelmi megnyilvánulásnál mélyebb, s egyben keresztényi világfelfogásunkra mélyen megnyugtató, hogy itt egy hatalmas, emberi erőktől független, azok fölött álló örök erkölcsi törvény igazolta önmagát. S hogy igazolta önmagát, ezzel ránk nézve nagyon megnyugtatólag igazolódott a világ isteni rendje. Bebizonyosodott: hit kell ahhoz, hogy a történelmi erők hassanak, s csak a hitnek adatik meg, hogy álomlátása valóra váljék. Akkor menti egy nemzet leginkább önmagát, ha szent álomlátásai vannak önmagáról, elhivatásáról, s ha arra igyekszik, hogy igazolhassa a világ isteni rendje benne önmagát.

Szépen fejezi ki eddigi és ezután is reánk váró lelki irányunkat, habár negatív alakban, a Szentírás e szava: „Ahol nincs mennyei látás, a nép elvész.“ Ezt pozitív alakban ilykép mondhatnók: Ahol van mennyei látás, a nép megmarad.

Amikor e csúf világi színjátékban nemzetünk életét úgy hanyták-vetették, mintha játéklabda lett volna, nem csalódtunk akkor, amikor az álomlátás világába fogóztunk. Egy nemzet életében mindig döntő fontosságú: van-e látomása, víziója önmagá-

ról, feladatairól, jövőjéről? E víziókban tökéletesebbnek látja-e jövőndő önmagát, mivel tökéletesebbé akar lenni? Költői szólnak-e nemesebb valójához? Tudósai szolgálják-e azzal a lelkességgel, amely magát az anyagot is az anyagtalanság szolgálatába állítja? Oly államférfiak állnak-e az élén, akik nem a tömegekre hallgatnak elsősorban, hanem Istennek szándékait igyekeznek megérteni, a hit szemével meglátni, hogy azután e szándékokat a nemzet életében megvalósítsák? Vannak-e prófétái a népnek, s hallgat-e prófétáira a nép?

Látás nélkül a nép anyagi jólétében is sivár lelkűvé hanyatlak. Róma azzal a fiatalos, férfias vízióval, hogy rendet, jogot és igazságot vigyen a világba, méltó volt, hogy annak urává is legyen. Az a Róma azonban, amelyik a hódításokban, a sikerekben eltespedt, s mindent meghódítva elveszítette uralmát éppen önmaga fölött: elveszítette látását önmagának nemesebb hivatásáról, s vízió nélkül megérett az elpusztulásra. Görögország az örök szépről szőtt nagyszerű álomlátásaival a világ tanítómasterévé lett. Az a Görögország azonban, amelyik az érzékiség imádatába süllyedt, cinizmusával, amelynek nincs többé álma, vágya, a világnak elrettentő példájává vált. Izráel is csak addig viselkedett Isten népéhez méltóan, amíg voltak látásokat látó és látásokat ki nyilatkoztató prófétái. Látások nélkül képmutatóvá vált, a prófétáit megkövezte és Jézust keresztre feszítette. Amikor a mai világ az érdekszolgálat rabszolgaságába hull, az igazságot a maga érdekeinek szempontjából méri, amikor elszegényednek a víziói: a pusztulás felé halad.

Fontos az, hogy ezután is lássunk látásokat és higgyünk azokban. Tulajdonképp nem is az a legfontosabb, hogy eszményeinket, látásainkat megvalósult alakban mielőbb elérjük. A legtöbb esetben azt, amit a lélek láttat velünk, nem is tudjuk megvalósítani, s akik célt értek, nem mindig azt találták meg, amit reméltek. De a csalódás sokszor nyereséget jelent. Az ily célt érő látókra gyakran illik Goethe örökszép szava: „Du kommst mir vor wie Saul, der Sohn Kis, der ausging, seines Vaters Eselinnen zu suchen, und ein Königreich fand.“

A fontos, hogy látásaink legyenek, eszményien lássunk, magasságok felé haladjunk. Akkép örüljünk annak, amit nyertünk, hogy ne vegyüljön abba káröröm azon, amit más elveszített. Ne azt tekintsük, mi volt a visszanyert magyar területeken tökéletlenebb, mint nálunk, s ne verjük mellünket: ime, mi jobban csináltunk sok mindent, — hanem lássuk meg azt is, ami jobb volt, s ne restelkedjünk magunkat a jobbra nevelni. Igyekezzünk már a kezdeti lépéseknél lemérni, amennyire emberi tökéletlenségünk-től telik, a későbbi következményeket. Kiváltképp ily vonatkozásban kell szinte prófétai látókká nemesednünk. Hinnünk kell ab-

ban, hogy a magyar nemzetnek rendeltetése van, s e rendeltetésnek akkor felelünk meg, ha hívőbb, imádkozóbb, ha rendeltetésünket szent látásokkal látó magyarokká válunk. S alázatosan kell hinnünk abban is, hogy velünk Istennek a világtörténelem nagy színjátékában céljai vannak, s hogy az eddigi eredmény zálog, kezeség és biztatás erre.

Ha nem is érzjük el mindíg, az előttünk emelkedő csúcsot, amit a lélekkel láttunk és reméltünk, keressünk magasabb csúcsot, — ott talán elérjük azt, amit hiszünk és remélünk, s bizonyára meg is valósulnak álmolásaink oly mértékben, amily mértékben hiszünk és remélünk.

Kassán két magyar asszony beszélgetett suttogva azokban a napokban, amikor még kétséges volt: javunkra ítélik-e a várost? A döntésben szerepelhető érdekek és esélyek sorát átgondolva s megbeszélve, csüggedten hajtották alá fejüket: Kassát elveszítjük! S ekkor egyikük így szólt: „A hit a reménylett dolgoknak való-sága. Én szeretem hazámat. A szeretetben nincsen félelem, sőt a szeretet kiúzi a félelmet. *Ki meri nem hinni*, hogy Kassa a miénk lesz?“ S egyikük sem merte: nem hinni.

A látások egy része betelt. Csak egy része. De hogy a Látások betelnek:

Ki meri nem hinni?!

Kutas Kálmán

Visszajöttek...

A kassai harangok már csak a lelkekben zúgnak tovább. Az ünnepnapok elmúltak... De nem úgy, ahogy általában az ünnepek szoktak, visszavetve az embert a hétköznapok szegénységébe, hogy az ünnep gazdagsága annál fájóbban kísértessen vissza az emlékezetben, hanem úgy, mint a gyermekek karácsonyestje, itthagya az áldott ajándékokat, a visszatért testvéreket s egy új életnek el-kötelező ígérését. Ami most reánk vár még, az félig még az ünnep, félig már a hétköznap: komolyan számotvetni multtal és jövővel, azzal, amit kaptunk s azzal, amivel ezért tartozunk. Ez az ünnep méltó záróhangja és munkábaindító előjátéka a holnapnak.

A visszanyert magyarságnak több, mint harmadrésze (kb. 240.000) protestáns. Az a mennyiségi és minőségi gazdagodás, amelyet ők számunkra jelentenek, kötelességünkké teszi, hogy meg-vizsgáljuk őket és magunkat, közös multunkat, a távollét hűsz-tendejének minden eredményét s azokat a lehetőségeket, amelyek közös munkánk előtt megnyílnak.

*

Magyar protestantizmus — micsoda emlékek és micsoda kötelezettségek, mennyi hare és mennyi munka, mekkora értékek és mekkora be nem váltott remények, milyen csodálatos szélsőségek húzódnak meg e két szó mögött! A reformáció teremtette meg a modern magyar embert. Öntudatot és belső tartalmat, hitet és hivatást adott neki egy olyan korszakban, mikor önmagát és országát elvesztve, testi-lelki kifosztottságban állt a sír szájánál. Személyiséggé, jellemmé formálta a tömegembert, minden közvetítés nélkül egyenesen Isten elé állította s ezzel felébresztette benne a független, önmagáért és másokért felelős lelket, évszázados nevelő munkája által pedig a puritán jogi és erkölcsi érzéket tette a magyar közélet és művelődés egyik főeszményévé. S azután következett az ellenhatás korszaka, mikor a magyar protestantizmus egy merő eleven seb és kiáltó tiltakozás lett a magyar életben. Tiltakozott a nemzet és az egyéni lelkiismeret elnyomatása ellen s amint nagy ellenfele mind jobban előrehatolt s egymásután fogyott a protestáns magyarság, úgy nőtt benne a háttérbeszorítottnak keserősége, így vált második természetévé a forradalmiság. Bocskai, Bethlen, Rákóczi György, Wesselényi Ferenc, Thököly Imre, Hajnóczy, Kossuth, Ady, mind ennek a szellemnek kirobbant jelképei. Különösen párosul ezzel a forradalmisággal a magyar protestantizmus, elsősorban a reformátusság jellegzetes maradisága. A sokszor becsapott, sokat szenvedett gyanakvásával fogad minden újítást, valódi és vélt kincseihez görcsösen ragaszkodik. Fonák igazság, de úgy van, hogy leginkább saját forradalmiságához marad hű; még olyankor, mikor már semmi értelme nincs, sem hajlandó „engedni a negyvennyolcból“.

A reformáció évszázada a magyarságból pozitív, a későbbi évek negatív vonásokat érvényesítettek s ha ez elsősorban a protestantizmusra vonatkozik is, sokban mégis az egész nemzetre jellemző.

A liberális kor újra megnyitotta a magyar protestantizmus előtt a közéletet, melynek befolyásolásától oly sokáig el volt zárva. A magyar reformkor küzdelmeibe beledobta a protestantizmus mind pozitív, mind negatív önmagát. 1848 és 1867, Kossuth és Kemény Zsigmond a magyar protestantizmus lelki történetében is fordulópontok és jelképes nevek, Kemény Zsigmondban a protestantizmus önmaga számolta fel a forradalmat és egész erejét az új építéshez adta oda. Arany, Kemény, Jókai, Gyulai a műveltség, a Tiszák a közélet síkján a magyar református önmegvalósításnak értékben és fogyatkozásban egyaránt nagyszerű példái. Ez a nemzedék sűrítette a magyar ember eszményképévé mindazokat az *emberi* jótulajdonságokat, a puritán-ságot, az igazság szenvedélyes szeretetét, a büszke függetlenség-érzést, a legszigorúbb felelősségtudatot, melyek a reformáció

Istenre néző embertípusának természetes földi velejárói voltak.

Bár a XVII. és XVIII. század a magyar protestantizmus arányszámát az összmagyarság egyharmadára csökkentette, ez magát mégis mindig nem töredéknek, hanem a nemzet *egyik felének* tekintette s teremtett magának a kultúrában, ahol az újkor száz legnagyobb magyar neve közül hatvan protestáns, olyan arányszámot, amelyik ezt az öntudatot teljes mértékben igazolja. Mert a számok mögött meghúzódó társadalmi háttér, melyből a nagy nevek viselői érkeztek, óriási súly a magyar életben. A háborúelőtti Magyarország legegészségesebb paraszttársadalma a református volt, az, a nagybirtok és törpebirtok szélsőségeitől megóvott, középbirtokos réteg, mely gerince volt a fajnak és utánpótlási forrása a középosztálynak. A református maradiság éppen ennek a földjét őrző, mozdíthatatlan osztálynak felfelé is kisugárzó és továbbörökített tulajdonsága. Szorosan összefügg ezzel a reformátusság sajátos középosztályi elhelyezkedése is. A magyar politikai és jogi élet, a törvényhozás, közigazgatás és igazságszolgáltatás a reformátusság országos arányszámát (1910: 12,6 százalék) jóval felülmúlóan (17,2) volt reformátusok által képviselve, míg a többi értelmiségi pályát, a tanügyet kivéve, a reformátusság teljesen elhanyagolta. Felületesen ítélezek az, aki ezt a jelenséget, az állami állások biztos fedezékébe való húzódásnak és a kockázattól való óvakodásnak bélyegzi. Ma már ez valóban betegség, de akkor a kizárólagosan a föld és a köz ügyei iránt megnyilvánuló érdeklődés, évszázados nevelésből fakadó hivatástudat és felelősségvállalás volt. A középbirtokban és a jogi pályákon elhelyezkedő reformátusság így kétosztályú volt. Az a városi kereskedő és iparos réteg is (civisek!), mely egyébként egyik leggyökeresebb és legértékesebb alkotó eleme a református társadalomnak sokkal közelebb áll a földhöz, az agrárjelleghez, mint más felekezeti kisközéposztályunk. A reformátusság a két főkincsnek, a hazának és a nemzetnek védelmét vállalta tehát.

Magán a protestantizmuson belül ellensúlyozta ezt az egyoldalúságot a nagyobb evangélikus rugalmasság. Ez a szellem, amelyik Kis János, Berzeviczy Gergely s annyi mások személyében nyugat felől a német kultúra jótévő hatásait hozta, a liberális Magyarországon egyedül tudott versenyre kelni az értelmiségi pályákat megszálló zsidósággal. Míg az őstermelésből kevésbé vette ki részét, az evangélikus magyarság országos arányszámán felül szerepelt az iparban, kereskedelemben s az ú. n. szabad pályákon (mérnök, ügyvéd, orvos).

Ha az arányszámokon túl a magyar közélet és kultúra hangadó egyéniségeit tekintjük s az általuk képviselt szellemet vizsgáljuk, elmondhatjuk, hogy a protestantizmus 1867 után súlyban visszanyerte azt, amit az ellenreformáció kétszáz éve alatt

elveszített. Még a milleniumi Magyarország bűneinek felszámolását is „önkörében“ ejtette meg, hiszen a századforduló kétféle magyar típusát egyrésről Tisza, Szaboleska, Baksay, Mikszáth, másrésről Ady, Szabó Dezső, Móricz testesítik meg. Bethlen István politikai iskolája ehhez a hagyományhoz nyult vissza.

De van az éremnek másik oldala is. A protestantizmus közéleti érvényesülése nemcsak előnyöket, hanem óriási áldozatokat is jelentett. Minden erejét beledobta a közösség életébe s ezáltal legértékesebb tartalmában üresedett meg.

Feladta önmagát a liberális gondolatért, szekularizálta az egyházat, mely egyedül tudta volna újra és újra erővel megtölteni, ha a pozitív hitélet forrásai el nem apadnak benne. A kiegyezés korának szellemi embere tudatában volt a jognak és erkölcsnek, puritánul tudott jó és igaz ember lenni, de elfelejtette, hogy ezek üres kategóriákká válnak, ha a szent ember igazi élettel meg nem tölti őket. A liberális teológia kora felmagasztalta az erkölcsöt és kismimizte az evangéliumot. Ez szükségyszerűen vezetett a lelkek megüresedéséhez, a formák megmerevedéséhez. Nem véletlen az, hogy ennek a kornak lelki válsága éppen két református férfiúnak, Tisza Istvánnak és Ady Endrének jelképes erejű összeesapásában csúcsosodik ki. Tisza a multat védte, Adyban már az új, lelki magyar vajúdott, egyelőre reménytelen kínokban.

Ekkor már Nyugat felől megindult az a hullám, amelyik költészetben, mint újromantika, tudományban, mint szellemtörténet, hitéletben, mint pozitív hitvallás és lelki elmélyülés, újkatolicizmus és protestáns belmissziós mozgalom érvényesült később a magyar életben. A katolicizmust, hála nemzetköziségének, hamarabb elérte és egységes szervezetbe kovácsolta ez az új spiritualizmus. A protestáns élet is korán kezdte a földrengés jeleit mutatni. De míg a katolicizmus hivatalos programként vette át a megújulás parancsát, addig a protestantizmuson belül ennek még ma is tartó forradalomként kellett érvényesülnie. Belmissziós kezdeményezések, Böhm, Ady, ezek azok az első pillanatra távol esőnek látszó, de azonos lelki szomjúság oltására felfakadt források, melyek ma már kezdenek egyetlen hatalmas folyóvízzé egyesülni a magyar protestantizmus megújuló életében. Böhmöt a kolozsvári teológia hamar érvényesítette, de Ady és a belmisszió (természetesen más és más okból), csak nagy harc után váltak termékenyítő erővé az egyházak életében.

A magyar protestantizmus előtt az új élet úgyszólván még csak megdöbentő, kínzó kérdések formájában jelentkezett s az átalakulásnak csak első, botorkáló lépései indultak meg, mikor bekövetkezett a háború s utána a nemzet katasztrófája.

*

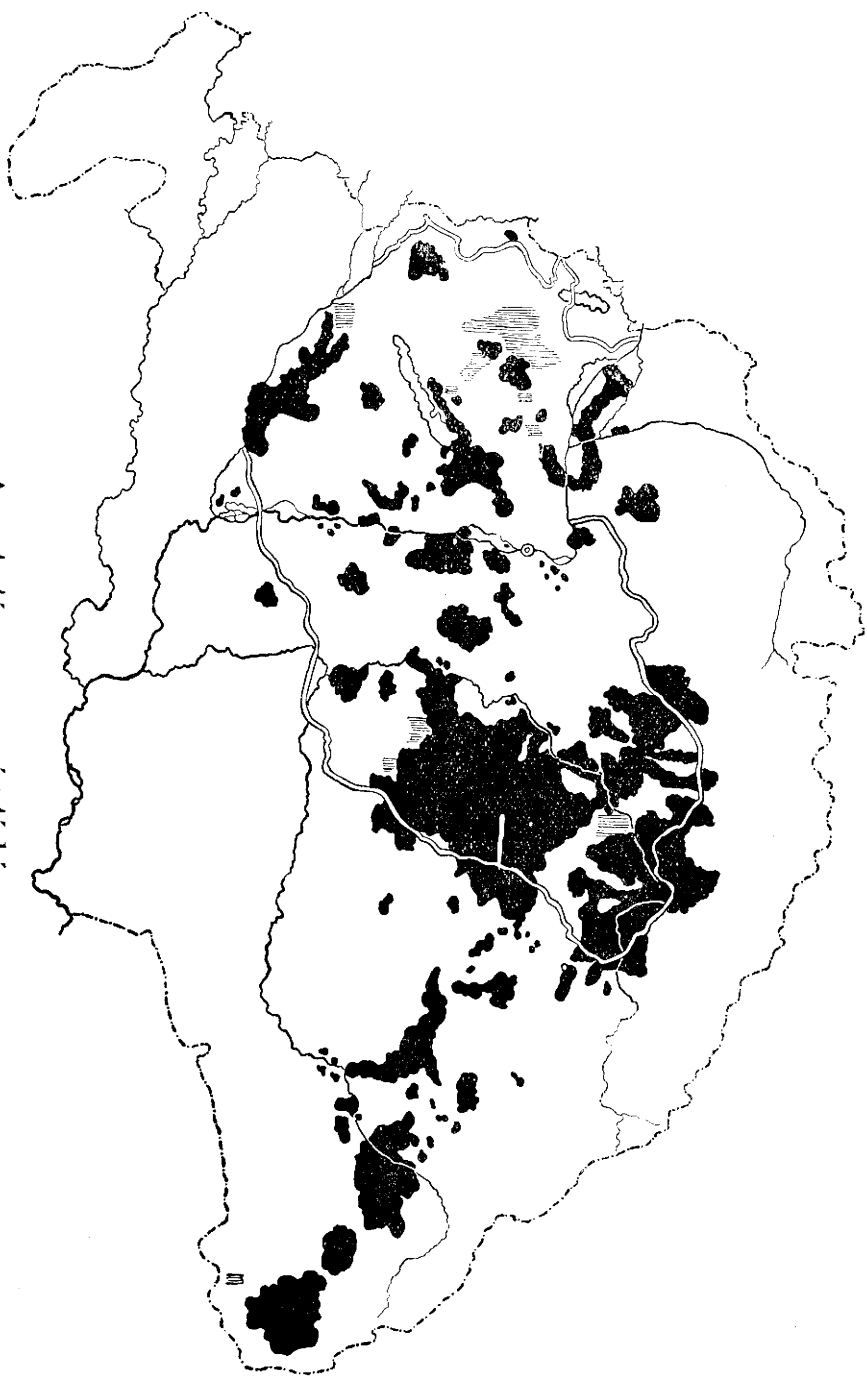
Ha rátekinünk a térképre, egyszerre meg kell látnunk, milyen külön protestáns tragédia rejlik Trianon egyetemes magyar tragédiája mögött. Míg a magyar katolicizmus „csak” egynegyedét, addig a protestantizmus egyharmadát veszítette el. Csonkai arányszámunk (27%, 20,9% református, 6,1% evangélikus) ma már csak a magyarság egynegyedét jelenti a régi egyharmad helyett. De ezek csak számok. Sokkal súlyosabb dolgok vannak hátterükben, mint azt első hallásra gondolnók. A katolikus számbeli, erkölcsi és történeti súly az ország nyugati felével az új határokon belül maradt. Az operációs kés a reformátusságnak azonban éppen az „erejébe” vágott bele, kettéosztva egységes tömbjét, határszéli helyzetre kárhóztatva az eddig központi elhelyezkedésű tiszántúli magot s teljes egészében leszakítva Erdélyt, mely nélkül sohasem lehet egész a református magyarság.

Nem kell különösebben fejtegetni azt, hogy mit jelentett a magyar s ezen belül főleg a református szellem vérkeringésében az erdélyi hagyomány. Azt is felesleges emlegetni, hiszen saját bőrünkön érezzük naponta, hogy a határszéli helyzetben, a politika által elhanyagolva, micsoda szörnyű gazdasági válságba sodródott a tiszántúli református többségű vidék s hogy ütötte itt fel fejét az egyke mellett a magyar nép másik két betegsége: a tüdővész és a nyomor.

A csonka, sok szellemi és anyagi erőforrásától elvágott protestantizmus tagadhatatlanul visszavonulásban van a diadalmasan előrenyomuló katolicizmussal szemben. A reverzálisvétel, melynek egyoldalúsága ellen egyházaink csak a legutóbbi időben próbálnak intézményesen védekezni, az áttérések, a nagyobb halandóság és az egyke évről-évre ritkítják sorainkat, úgy hogy 1920 és 1930 között a reformátusság 0,1%-al, az evangélikusság szintén 0,1%-al esett vissza országos arány tekintetében, míg a római katolikuság 1,0%-al, a görögkatolikuság pedig 0,1%-al emelkedett.

Ezt a folyamatot természetesen belső társadalmi szerkezetünk és a nemzet életében való résztvételi arányunk megváltozásának tünetei kísérik. Míg a számbelileg szaporodó katolicizmus pozíciók tekintetében is úgyszólván minden téren előre halad s arányszámát javítja, a protestantizmus helyzete erősen romlik, különösen az evangélikusoké, kik megőrizték ugyan erős középosztályi jellegüket s ezen a téren felette is vannak országos arányszámuknak, de szerepük számszerűleg bizonyíthatóan évről-évre csökken s mára már egyetlen kategóriában, a házi- és kézművesekben mutatnak emelkedést. A reformátusság az értelmiségi pályákon általában arányszáma alatt van képviselve, kivéve a törvényhozásban és a közigazgatásban, de hogy ezen a téren is mit hozhat a jövő, azt sejteti a református nyugdíjasok ijesztő szaporodása.

A protestáns magyarság térképe

A kiöregedők helyére pedig inkább katolikus utánpótlás kerül.

Az igazi baj azonban ott van, hogy a protestáns társadalom gyökerében van megtámadva. A multból átmentett értékes örökségünk, középbirtokos gazdarétegünk szerkezetében ugyan most is a régi. Az 5—1000 holdas birtokok 31%-a református kézen van, míg a nagybirtok 75%-ban katolikus és zsidó, a törpebirtokból pedig csak 22.4% a református. Az evangélikus birtokmegoszlásnak súlypontja azonban (22.2% országos viszonylatban!) már a törpebirtokra esik. Az egyke révén kicsúszik kezünkől a föld, a szaporodás révén viszont felaprózódik, ez a két véglet magyarázza földműves rétegünk válságát. A református és evangélikus agrárproletáriátus nő, a református és evangélikus napszámosok és házi-cselédek száma gyarapodik és az ország iparosodási lendülete is sok agrárelemet felszív. Az a tény, hogy a katolikus arányszám az utóbbi másfél évtized alatt kizárólag a napszámosok és házi-cselédek frontján apadt, mutatja, hogy korunk kedvezőbb a katolikus, mint a protestáns önálló egzisztenciák megszületésére.

Talán említenem sem kell, hogy a zsidóság nagymérvű hátraszorulása által keletkezett új életlehetőségek legnagyobb százeleka a katolikus részt erősíti, részeseedik benne kisebb mértékben

MEGJEGYZÉSEK A MAGYAR PROTESTANTIZMUS TÉRKÉPÉHEZ.

Mint minden néprajzi és felekezeti térkép, úgy a mellékelt vázlat sem léphet fe a tökéletesség igényével. Ügyszólván lehetetlen térképre, különösen pedig ilyen kisméretű térképre rögzíteni a szórványokat. A városi és az erősen kevert lakosságú falvakban lakó protestantizmus (így pl. Budapest vagy Bukarest magyar protestáns tömegei) szükségképpen ábrázolhatatlanná válik. A szerkesztési szempont egyébként a következő: azok a törvényhatósági járások, melyekben a szomszéd területekkel is összefüggő tömbben abszolút többségben protestáns lakosság él, protestáns jellegűeknek vannak feltüntetve. (Pl. Hajdú vm.) Ahol ez a többség nincs meg, ott a községek szerint alakuló foltok mutatják a protestáns lakosságot. (Pl. a Dunántúl.)

A magyar protestantizmusra vonatkozó legfontosabb statisztikai adatok a következők:

A kb. 11 millióra tehető keresztyén magyarságnak egyharmada, mintegy 3 és félmillió, protestáns, még pedig 3 millió református és félmillió evangélikus. A legutóbbi adatok szerint ebből Csonkamagyarországon (1938. nov. 2. előtt) él 1.800.000 református és 400.000 evangélikus, a magyarság egy negyede. Romániában 760.000 református és 50.000 evangélikus. Ide lehet számítani a köztudat által protestánsoknak tartott unitáriusokat is (75.000). Ez a romániai magyarságnak több, mint fele. Csehszlovákiában (1938. nov. 2-ig) 210.000 református és 36.000 evangélikus, a magyarság egyharmada. Jugoszláviában 42.000 református és 1500 evangélikus, a magyarságnak egytizedrésze.

Ezenkívül tekintélyes magyar protestáns, főleg református tömegek élnek Amerikában és szétszórva az egész világon.

A térképen a vonalkázott foltok az evangélikus, a fekete foltok pedig a református magyarságot jelentik. A térképet terveztek és rajzolták Makkai László és Makkai Sándor, Balogh Pál: A népfajok Magyarországon c. könyve és az 1910-es népszámlálás adatai alapján.

a reformátusság, de semmit sem kap, sőt a magáét is elveszti az evangélikusság.

Kulturális, közéleti téren a protestantizmus nemsokára, ha a fejlődés iránya nem változik, ismét védekezésre szorul. Jellemző, hogy a jövő szellemi képét alakító tanügyben a katolicizmus máris meghaladja saját országos arányszámát, a református elemet arányszáma alá szorítva s az evangélikust állandó visszavonulásra kényszerítve. Egyenesen döbbenetes látni, hogy a közvéleményünket irányító sajtó 31.7%-ban nemkeresztyén kezekben van és csak 20% jut a protestantizmusnak.

Östermelő rétegünk lerongyolódik és elgyökértelenedik, középosztályunk kiöregszik, kulturális és közéleti szerepünk mind nagyobb mértékben csökken a katolicizmus javára, amit egyébként a kormányok évről-évre változó arányú felekezeti összetétele is illusztrál.

Szembe kell néznünk ezekkel a jelenségekkel, bármennyire is elszomorítóak, és megtehetjük ezt bátran, annál inkább, mivel tudjuk, hogy ezek csak múltó fontosságúak, ha az *egyházon belül*, amelyik *egyedül* tud új erőt önteni eltanácstalanodott, züllő társadalmunkba, igazi megújulás észlelhető. Hogyan állunk tehát ezzel?

Az egyházat, emberi mérték szerint, nagyon súlyosan érintette a nemzettest szétszakadása és az ebből származó erkölcsi és anyagi leromlás. De súlyosan érintette a lélek dolgai szempontjából is az északon, keleten és délen felemelkedő kínai fal, amelyik az elszakított tagok szellemi közlekedését nagymértékben akadályozza. A nagy lelki átalakulás, mely 1914-ben még csak zárgatott a kapukon, a háború után kellett volna, hogy győzelemre jusson az egyház egyetemében. Ennek az átalakulásnak egységét és zavartalan áttörését hiúsította meg Trianon.

Kétségtelen, hogy a pozitív keresztyénség a teológiában, a liturgiában, az igehirdetésben már győzött a liberális mult fölött. De a csonkahazai protestantizmuson belül bizony még igen sok tennivaló maradt a következmények levonása tekintetében. Az ú. n. egyházi és világi protestantizmus között még mindig nagy űr tátong s a névleges egyháztagok bevonulása az Egyház evangéliumi életközösségébe egyáltalán nem nevezhető általános jelenségnek. Ehhez elsősorban szükséges lenne a felekezeti oktatás hitvallásos reformja, természetesen nem a tantervek, hanem a lelkek reformja, s a belmissziós mozgalmaknak tökéletes beolvadása az egyház munkájába. Sok kívánnivalót hagy hátra az egyháztagok körében uralkodó szociális felfogás is. A katolikus egyház mindezeket a kérdéseket hatalmi szóval oldotta meg s hivatalos iránynyá tette az újkatolicizmust. Ezért tűnik ma úgy fel a felületes szemlélőnek, hogy egyedül a katolicizmuson belül történt meg-

újulás, míg a protestantizmus az értelmétvesztett multon rágódik. A valóság az, hogy a lélek dolgozik miközöttünk is, de természet-szerűleg nehezebb az útja, mivel nem intézményeket, hanem egyé-
neket kell meghódítania. Ezért nem tudjuk talán még elég meg-
győző külső megnyilvánulásokkal dokumentálni azt, hogy nálunk
is megtörtént már a döntő lépés a felekezetből hitvalló egyházzá
való átalakulás felé.

*

Nem vagyunk megelégedve! Szent türelmetlenséggel kell hir-
detnünk befelé, hogy ha talán tettünk is már valamit életünk meg-
újítására, ez még nem elég. A hitvallásos egyház megszentelő élet-
közössége még nem fogja össze a csonkamagyarországi protestan-
tizmust. Tekintsünk visszatérő és ottmaradó kisebbségi testvére-
inkre és lássuk meg, hogy Isten vesszeje alatt hogyan szálltak ma-
gukba s hogyan csiholta ki belőlük a megpróbáltatás azt, amit mi
aránylag szabadon és zavartalanul még nem tudtunk tökéletesen
megeteremteni.

Egymillió magyar református és kb. nyolcvanezer magyar
evangélikus élt ezekig a napokig Románia, Csehszlovákia és Jugo-
szlávia államkeretein belül. Még Ausztriához is került magyar
református, a nyugatmagyarországi Felőr községgel. A volt állam-
alkotókból kétszeres, nemzeti és vallási kisebbség lett s mindkét
fronton megindult ellenük a támadás. Földreform, gazdasági el-
nyomás ezeket taszított proletársorba és kergetett a kommuniz-
mus vagy a szekták karjaiba. Névelemzés, fenyegetés vagy csábít-
ás sokakat kísérelt meg letépni a nemzet és az egyház testéről.
Az értelmiség egy része kivándorolt, más része az ősi intézmé-
nyekért folytatott egyenlőtlen harcban és a kisebbedő kenyér
utáni hajszában őrlődik.

A liberálizmus által háttérbe tolt, kismizmizett egyházak egy-
szerre a menedék köszikláivá váltak. A felekezeti iskola és a tem-
plom köré tömörült nemesak az egyházi, hanem a nemzeti, sőt a
gazdasági önvédelem is. Eleinte kétségtelenül e két utóbbi szem-
pont volt előtérben. Ha az egyházban nem dolgozott volna már a
megújulás lelke, a kisebbségi sors egy újabb, veszedelmesebb el-
világiasodás korát jelentette volna, melyben az egyházak bármi-
lyen szent, de mégis kizárólag emberi érdekek végváraivá alakul-
tak volna át. De így az egyházi szárnyak alá húzódó világi ele-
mek hasonultak lassan az egyházhoz és nem az egyház sekélye-
sedett el.

A belmisszió a kisebbségi egyházakban találta meg igazi te-
rét. Az erdélyi nőszövetségek, a felvidéki, erdélyi, délvidéki ke-
resztyén ifjúsági mozgalom nemzetmegtartó, szociális feladatú
szervezetek is, de mindez mellékes vonásuk, mert elsősorban az élő
egyháznak az evangélium győzelméért harcoló alakulatai. Az Egy-

ház hajója! — ezt a fogalmat valósággá a kisebbségek érezték át. Ebbe a szent bárkába szállítottak mindent, amit érdemesnek tartottak megmenteni s ezért játszik olyan döntő szerepet az egyház a kisebbségi életben s ezért sikerült már kezdetben (először a Felvidéken, 1923-ban) a belmissziói mozgalmakat beleolvasztani az egyházi munkába, miáltal ennek gerincévé váltak.

Hangsúlyozni kell, hogy mindezt a belső, lelki megújulás tette lehetővé. A kisebbségben élő protestantizmus kísérelte meg először egységes világnézetté olvasztani a spirituális reneszánsz különféle megnyilvánulásait. Nem véletlen az, hogy a szellemtudományok nagy magyar alapvetőjét, Böhmöt, a kolozsvári teológia és az onnan kikerültek dolgozták bele ható tényezőnek a magyar kultúrába. Nem véletlen, hogy a „konstruktív“ Adyt egy erdélyi református püspök kísérelte meg beállítani a magyar szellem fejlődésébe. És nem véletlen végül, hogy a belmisszió először a kisebbségek közt vált egyházi mozgalommá. Mindenekelőtt azonban példamutató az a lázas reformmunka, mellyel a kisebbségi protestantizmus lebontotta magában a liberalizmus csökevényeit és istentiszteletben, iskolai vallásoktatásban (Heidelbergi Káté bevezetése), igehirdetésben, hitéletben a pozitív, evangéliumi, hitvallásos keresztyén álláspontra helyezkedett. És végül egyetemes magyar jelentőségű az a nagy szociális felismerés, mely először szintén a kisebbségeken belül vált közvéleménnyé, hogy a nemzetnek s az egyháznak is földi alapja a nép, melynek fölemelése, gondozása és vezetése a legelső feladat. Ezzel kapcsolatban számolt le a kisebbségi magyar szellemiség a mult bűneivel, prédikálván a „magunk revízióját“, a lélek imperializmusát s a közélet megszentelését Krisztusban.

Ha lehet egy ilyen percről-percre fejlődő, előrehaladó folyamatot egyáltalán adott pillanatokra rögzíteni, úgy talán azt állapíthatjuk meg, hogy két évtized munkája után kisebbségi egyházaink már az *existenciaközösség* gondolatánál tartanak (lásd a felvidéki Református Összefogást, a Magyar Evangélikus Szövetséget, vagy az erdélyi férfiszövetségek tervét), mely a sáfárság, a keresztyén szolgálat elvén alapulva hivatva volna a lelki, szellemi és anyagi autarchia alapján az evangéliumi keresztyén magyar társadalmat kialakítani.

*

A két nagyhatalom bécsi döntése alapján most majdnem két-százezer református és több ezer magyar evangélikus kapcsolódik be újra a magyar életbe. Mi tagadhatatlanul nagy várakozással nézünk a közös munka megindulása elé. A protestantizmus előtt ma óriási feladatok tornyosulnak: belső életében végre kell hajtania a felekezeti hitvallásos egyházzá való átalakulást, a belmisszió szellemét az egyházon belül alkotó munkára kell beállí-

tania, a világi protestantizmusban most külön működő erőket evangéliumi szellemmel kell megtöltenie s vissza kell őket vezetnie az egyetlen lehető közösségbe, az Egyházba, mert csak ezáltal lehet remélni alvó tömegeink megmozdítását. A külső, nemzeti életben pedig meg kell találnia helyét és igazi hivatását a dübörögve közeledő szociális és nemzeti megújulásban; zárt egységben, egységes világnézettel kell résztvennie az új Magyarország megteremtésében. Tisztában kell lennünk végre azzal, hogy közéleti súlyunkat is csak akkor tudjuk visszanyerni, ha nem pozíciók elfoglalásában, hanem belső, lelki megújulásban kelünk nemes versenyre a keresztyén magyarság másik felével, a katolicizmussal.

Hisszük és valljuk, hogy ebben a harcunkban értékes fegyvertársakat nyerünk visszaérkezett felvidéki testvéreinkben.

Makkai László.

Új szempontok az egyke kérdéséhez

A magyar élet legfájdalmasabb problémája az a bonyolult népesedési jelenség, melyet egyke néven ismer a közvélemény. Könyvek, tanulmányok, riportok, prédikációk szólnak róla a nélkül, hogy általános érvényű módon megmondanák, hogy voltaképpen mi az egyke, mi az oka és mi az orvossága. A szociológus az egészségtelen jövedelemelosztás kísérő jelenségének tartja. A pap szerint a vallási hovatartozandóság az egyik döntő tényező. Az író néma forradalmat lát. Az orvos új népbetegségként kezeli. Abban azonban valamennyien egyetértenek, hogy a natalitás döbbenetes esése az emberi akaratnak, vagy helyesebben gyermek-nemakarásnak a függvénye.

A nélkül, hogy a születések mesterséges szabályozásának jelentőségét lebecsülnénk, rideg statisztikai adatok alapján rá akarunk mutatni arra, hogy a születések számának csökkenése bizonyos helyeken egyszerű, emberi akartól független biológiai jelenség, melynek a törvényeit ugyan jelenleg még nem ismerjük, de rajtunk áll, hogy megismerjük.

Botero velencei követ már a XVI-ik század végén észreveszi, hogy a régi városok szaporodása lomha, lassú s velük szemben az új alapításúaké fürge, új meg új leveleket hajtó. A legújabb kor statisztikai vizsgálódásainak is közismert eredménye, hogy a városok növekedése nem az őslakosság természetes szaporodásának, hanem a bevándorlásnak az eredménye.

Ennek a két megállapításnak adunk csak más formát, midőn tovább megyünk és azt állítjuk, hogy minden város és község lakosságának a natalitása a közület életkorának és a bevándorlásnak a függvénye. A község életkorának emelkedésével a szaporodási index esik, bevándorlók beházasodásával az esés nemcsak megáll, hanem emelkedik. Ha tehát a községben vannak olyan társadalmi osztályok, melyeknél a bevándorlás ismeretlen vagy nagyon szórványos, ezeknek a sorsa a sorvadás, a pusztulás és végül a teljes megsemmisülés.

Állításunk statisztikai igazolása látszólag lehetetlen, mert hiszen ilyen adatgyűjtés még sehol nem volt, ennek ellenére épen a sajátos magyar viszonyok mellett van mód arra, hogy az őslakosság szaporodási készségének csökkenését egy egész ország-részben megfigyeljük.

Ismeretes, hogy a török uralom megszűnése után az alföldi városok nagyrészének szinte szintiszta református lakossága volt. Még 100 esztendővel a felszabadulás után is pl. Nagykőrösön 95% református mellett 5% róm. kat. élt. Az utolsó 150 esztendőben reformerható változás ment végbe ezeknek a városoknak vallási megoszlásában, melynek eredményeképpen a Duna-Tisza közén ma már csak Nagykőrösön vannak a reformátusok többségben, míg Kiskunhalas, Cegléd, Szentes városokban a római katolikus elem került számbeli túlsúlyba, Kecskeméten pedig, ahol ez a változás már előbb megtörtént, a reformátusok arányszáma az utolsó 60 év alatt 29%-ról 20%-ra csökkent. A tiszántúl lassabban megy végbe ez a folyamat, azonban ma már itt is mindenütt jelentős róm. kat. kisebbség él, mely Hódmezővásárhelyen a lakosság 1/5-ét, Makón 2/5-ét teszi ki.

A reformátusok arányszáma az alföldi városokban.

A város neve:	Ezer lakos közül					
	református			római katolikus		
	1869	1900	1930	1869	1900	1930
<i>Duna-Tisza köze:</i>						
Kecskemét	285	245	202	658	704	759
Kiskunhalas	625	456	314	338	502	633
Cegléd	536	501	436	410	441	516
Nagykőrös	773	684	604	189	232	344
Szentes	594	534	456	347	414	487
<i>Tiszántúl:</i>						
Hódmezővásárhely	696	647	594	235	260	326
Karcag	855	757	720	118	194	237
Kisújszállás	963	898	811	15	58	124
Makó	514	499	472	359	386	417
Mezőtúr	856	820	760	103	119	163
Túrkeve	946	905	894	33	64	102

Hogy a fenti adatokkal megvilágított folyamat nem azt bizonyítja, hogy a reformátusok és katolikusok natalitása a vallási különbségen alapszik, hanem hogy az őslakók és újabb bevándorlók szaporodási indexének eltérése változtatja meg az alföldi városok areculatát, az ezekben a városokban közmert.

Az őslakóknak erről az eddig még tudományosan meg nem okolt eltűnéséről Kiskunhalással kapcsolatban Erdei Ferenc: Futóhomok c. könyvében a következőket mondja: „Kiskunhalas lassan a mozgékonyabb, szorgalmasabb és igénytelenebb bevándorlottakra száll át. Az első jövevényhadat, 60 katolikus pásztor családot Mária Terézia telepítette a városba. Azóta állandóan szivárognak a dolgos jövevények cselédnek, kapásnak, bérlőnek és lassanként háttérbe szorítják a kényelmes őslakókat.“

De állításainkat bárki maga is ellenőrizheti a felsorolt városok bármelyikének részletesebb megvizsgálásával.

Igy vegyük elő Nagykőröst. Nagykőrösről teljesen megbízható források bizonyítják, hogy a XVIII. század elején tiszta reformátusok őslakossága volt. Zsilinszky Mihály „A magyarhoni protestáns egyház története“ c. munkájában Mária Terézia korában Nagykőröstre tervezett rk. plébániával kapcsolatban azt mondja, hogy ekkor Nagykőrös város 7500 lakója között csak 4 katolikus van. Erről az őslakosságról ott is tudjuk, hogy évszázadokon keresztül szinte került a szomszéd helységekkel való keveredést, annyira, hogy az idegen helységből származóknak nagykőrösivel való házassága — büntetendő cselekmény. Nagykőrös város levéltárában számtalan adatot találhatunk erről. Az 1653. évi városi számadásokban bírság jövedelem cím alatt a körösi főbírónak következő feljegyzése olvasható: „Czeglédieken vöttem Pánczél leánya vitelekor 1 ft.“ Az 1654. évi számadásból idézzük: „Vettem Csizmadia Geczin bikapénzt 12 ft. Himler János bikapénzt ad 12 ft.“ Ettől kezdve minden évi számadásban megtaláljuk ezt a különös jövedelmi forrást.

A számos adat jogot ad annak feltételezésére, hogy 300 évvel ezelőtt Nagykőrösön idegenek számára tilos volt a házasság és, ha egy vidéki legénynek mégis megtetszett a körösi lány, bírságot tartozott fizetni. Ez a körülmény, hogy a bírságot az idegen helység lakói vagy legalább is a vőlegény rokonai fizették, a szokás ősrégi voltára mutat és visszavezet bennünket egészen a honfoglalás korába.

A XVIII. század folyamán azután Nagykőrösön olyan események történtek, melyek következtében nagyobb arányú bevándorlás történt meg. Az első ilyen esemény volt a Rákóczi-féle szabadságharc. Ez a város férfilakosságát tizedelte meg. Sokkal jelentősebb az 1739. évi pestisjárvány, amikor fél év alatt a város lakosságának közel fele, 2693 egyén lesz a járvány áldozata és

1740. március 10-én tartott vármegyei vizsgálat 119 olyan házat talált Nagykőrösön, amelynek egyetlenegy lakója sem maradt.

Az így támadt emberhiány indítja meg a bevándorlást, melynek keretében a környékbeli új alapítású, római katolikus vallású jáász községeknek mind több és több lakója költözik Nagykőrösre és 1778-ban felállítják Nagykőrösön a róm. kat. plébániát, melynek 1792-ben már 500 katolikus hívőre kell gondot viselni. Különösen megélelnkül a bevándorlás a szabadságharc után, amikor felosztják a 40.000 holdas közlegelőt és a város 68.000 holdas határában kialakul a tanyarendszer, mely a mezőgazdasági cselédek és kertészek százainak ad kenyeret.

A bevándorlás kb. a világháborúig tart. Ez az az időpont, amikor Nagykőrös eléri azt a telítettséget, mely megfelel a gazdaság mai fejlettségének és az utolsó évtizedben már nincs Nagykőrösre bevándorlás, hanem inkább elvándorlás, ami újabb fejezetet nyit meg a város népesedésének történetében.

A felvázolt fejlődési folyamatot érdekesen jellemzi a következő népesedési statisztika:

Évszám:	Református:	Katolikus:
1792	9750	509
1854	14590	2308
1880	17415	6272
1910	18712	8865
1920	17781	10033
1930	17512	10194

Adatainkból nyilvánvaló, hogy az ormánysági egykéhez teljesen hasonló folyamatot megtalálhatjuk bármelyik városban, ahol sikerül a lakosságot őslakók és bevándorlók csoportja szerint megkülönböztetni. Mindössze annyi a különbség, hogy az Ormányságban a bevándorlók nem magyar elemek és így ott a népcsere egyet jelent a magyarság kipusztulásával.

A következőkben megpróbáljuk, hogy az általunk ismertett jelenségnek a magyarázatát adjuk. Ez a magyarázat egészen kézenfekvő, hiszen hasonló jelenséggel a természetben léptenyomon találkozunk. Ősrégi tapasztalat, hogy ugyanabban a talajban ugyanaz a növény huzamosabb ideig nem termeszthető. Az állatvilágból is ismerjük a beltenyészetből származó degeneráló-dás veszedelmét, ami ellen ma már különféle hatósági vérfrissítési akcióval védekeznek. Nagyon következtelenek lennénk hát, ha egyedül az emberrel kapcsolatban nem akarnánk azt elismerni, hogy a szaporodás ütemének csökkenése bizonyos biológiai okok természetes következménye is lehet, hanem minden helyen, ahol a népszaporodás üteme az országos átlag alatt marad, a születések mesterséges szabályozásáról, egyke rendszerről beszélünk.

A népegészségügygel foglalkozó orvosok már felismerték a *mesterséges egyke* mellett ennek a *természetes egykének* a lehetőségét és épen ezért ezekből az orvosi véleményekből idézzük dr. Révész Lajos következő megállapítását: „A születések számának csökkenésében jelentős szerepe van az úgynevezett beltenyésztésnek. Egy falu, vagy vidék lakosai hosszú időn keresztül csak egymásközött házasodnak, hosszú idő multán ez a körülmény a petesejtek és ondósejtek elfajulására vezet, sőt a fajfenntartási ösztön is csökken. Az ilyen vidékeken a meddőség és egyke uralkodik. Figyelmes megtekintéskor feltűnik az embereknek egymással való hasonlatossága is. A beltenyésztés a gyermekáldás hiányára vezet különösen akkor, ha egyéb betegségek is kedvező talajt nyújtanak a meddőség és egyke számára. Így a belső elválasztású mirigyek rendellenes működése, a szaporodási vitamin hiánya, melyek egymagukban is csökkentik a megtermékenyítést, a beltenyésztés folytán hatványozott mértékben érvényesülnek a meddőség és egyke létrehozásában.“

A biológia feladata volna ebben az irányban a további kutatások megejtése, de még előttünk laikusok előtt is kézenfekvő, hogy egy község homogén elemekből álló lakossága házasságok révén egészen rövid idő alatt egymással vérségi kapcsolatba kerül és így további összeházasodás esetén degenerálódik. Minél kisebb az a kör, melyből öregapáinkat választhatjuk, annál gyakrabban futnak össze felmenő őseinket jelképező rokon szálak és így bizonyos idő múlva egy község vagy város területén bevándorlás nélkül csak rokon házasságok lehetségesek.

Ezzel próbáltuk a természetes egyke meglétét statisztikai úton igazolni és magyarázni. Az orvoslás módozatai már olyan biológiai ismereteket igényelnek, melyre csak szakember vállalkozhat. Annyi kétségtelen, hogy az egykének ezt a fajtáját csak a beltenyésztés megakadályozására alkalmas radikális intézkedésekkel lehet gyógyítani.

Nagy Lajos

Liberalizmus és reverzális

A liberális államvezetés felszámolása ma mindenütt teljes erővel folyik. E felszámoláshoz szívesen hozzájárulunk, mert a liberális rendszer végén az elhanyagolt ember és az erejében meggyengült magyarság áll. Felelősek vagyunk az embertársunkért, felelősek a magyarságért, nem pártolhatunk tehát olyan világot, amelyikben ember és magyarság szomorú sorsot kapott. Tudjuk, a liberális gondolat is értékes volt egykor és szolgálta a magyarságot. Ma azonban már erejét veszítette.

Azok részéről, akik hangosan követelik a liberális rendszer felszámolását s akik magukban már fel is számolták, egyet nem látunk, ami nélkül nem tartjuk helyesnek és következetesnek a liberális gondolattal való szakítást. *Amíg a reverzális kérdés nem tűnik el a magyar földről, addig a liberális politika köztünk él.*

A reverzális-törvény a liberális szabadverseny gondolatának a lelki területre való benyomulása. A római katolicizmus többségi erejében harcolt a liberális törvényért s a magyar törvényhozás a katolikus nyomásra kodifikálta a lelkiek terén a szabadverseny gondolatát. A reverzális-törvény szabad versenyre nyitotta meg a küzdelmet az egyházak között. Ha ez a szabad verseny csak eszközökkel és csak lelki téren folynék és minden más anyagi vagy mennyiségi, az emberre rendkívül befolyással levő eszköz kizárható volna, nem lehetne a törvény ellen kifogást felhozunk. A reverzális törvénynek azonban az az eredménye, hogy a nagyobb vagyont és a nagyobb földi hatalmat, befolyást képviselő róm. kat. egyházat a nagy-tőkés vállalat mintájára feltétlenül előnyösebb helyzetbe emelte a kisebb lélekszámú, kisebb vagyonú és kisebb hatalmú protestáns egyházakkal szemben.

A szabadversenyt a gazdasági életből a kormányzati intézkedések sorozata lassanként kizárja, a liberális rendszer felszámolása gazdasági téren megtörténik, ha ugyan már nagyobb részben nem történt meg. A lelki téren folyó szabadversenyben azonban egyetlen lépés sem történt. Mi addig nem hiszünk a liberális rendszer felszámolásában, amíg a reverzális-kérdésben nem történik mélyreható intézkedés. Hiába törlik le a liberális rendszert a magyar élet külső frontjairól, ha egyszer otthagyják a belső fronton, a rendszer nem tűnt el. Egyetlen rendszer sem dolgozhatik látszatra s a liberális rendszer felszámolása mindaddig nem teljes, amíg a kormányzat a lelki élet területén a szabadverseny lehetőségét érvényben hagyja és ezzel törvényesíti azt.

Egyházi, illetve vallási és politikai liberalizmus nem mindig

fedik egymást. Lehetséges, hogy a politikai liberálizmus az egyház szempontjából egy-egy ponton az egyház elleni merényletnek számít, ahogy lehetséges az ellenkezője is: az egyházi liberálizmus lesz államellenes. Lehetségesnek tartjuk, hogy amit az egyház a maga szempontjából helyesnek, sőt szükségesnek ítél, az államnak ugyanazt mint államellenes gondolatot el kell utasítania. Fokozott mértékben áll ez, ha az állam totális igényeket jelent be.

A reverzális esetében pl. az a helyzet, hogy a reverzális állami szempontból a szabadverseny kategóriája alá foglalható, kimondottan *egyházi* szempontból, *egyházi* érdekből még az esetleg szenvedő, létében állandóan veszélyeztetett kisebbségi egyház számára sem káros. A kisebbségek veszélyeztetett egzisztenciájukban veszteségek nélkül nem harcolhatnak, de éppen a harc minőségileg kárpótlást szerez a mennyiségi veszteségekért. *A reverzális az államnak káros.* Az egyházat erőgyűjtésre, állandó éberségre, szakadatlan tevékenységre, sajátos feladatának lehető legteljesebb megvalósítására kényszeríti, az államnak azonban az elkerülhetetlen hitviták, amelyek most nem a nyilvánosság előtt, hanem négy szemközt folynak, a megbontott családi békeesség, a reverzális miatt létre nem jött házasságok nem szerezhetnek örömet, tekintve, hogy a ma annyira célul tűzött népi egységet nem segítik, sőt akadályozzák.

Amikor a múltban protestáns részről a reverzális törvény ellen nyilatkozatok hangzottak, legvégső elemzésben nem a református vagy az evangélikus érdek védelmében hangzottak, hanem a *magyarság* érdekében. Megengedjük, hogy a felszólalások némelyikében az egyházi érdek volt a szembeötlő. Egyházi érdekből azonban vagy csak a kényelmesek szóltak, akik az erősen tevékeny egyházat nem ismerik és nem kívánhatják, vagy pedig azok, akik nem látják a reverzális-kérdés legmélyén rejlő *kizárólagos nemzeti érdeket*, avagy talán azok, akik a protestáns egyházakból el nem tűnt liberális kovász hatására egyházi, illetve vallási és nemzeti érdeket teljesen egynek vesznek. *A reverzális-kérdés végső eredményében kizárólag a magyarság kérdése, s a protestáns részről a reverzális ellen elhangzó kifogások a magyarság ügyének véltek szolgálni.*

Az államra nézve egzisztenciális fontosságú a reverzális-törvény érvényen kívül való helyezése. A modern állam nem tűri, nem tűrheti a széttöredezést. Ha olyan helyzetben akar hódítani a totális igényt képviselő állameszme, amilyen magyar földön egyházi szempontból a jelenben található, a különböző egyházi alakulatokat a maga létének veszélyeztetése nélkül nem tüntetheti el. Az azonban, hogy maga az állam siessen a kettéválás szentesítésére, sőt további elmélyítésére, csak — következetlen államvezetésnél fordulhat elő, avagy abban az esetben, ha a vezetés már

előre, hallgatagon belement egy kompromisszumba és ezzel egyetemes nemzeti igényét és törekvését eleve feladta.

A reverzális törvénynél egyházi és nemzeti érdek teljesen különválnak, sőt *szembeállnak*. A liberális államvezetés, éppen mert nem voltak totális elgondolásai, mert nem a közösség, hanem az egyed határozta meg elgondolásait, a maga elveinek feladása nélkül belemehetett az állami lét szempontjából egyednek számítandó egyik egyház követelésébe. *A modern állam, amelyik a közösséget írja zászlajára, a multnak az egyed maradéktalan kiszolgáltatását jelentő reverzális törvényben egészen egyéni érdekű törvényalkotást lát és mint ilyent kezeli a reverzális törvényt.*

A protestáns egyházaknak készen kell lenniök, hogy most már a kívánságuk nélkül, esetleg annak ellenére is hatályon kívül helyezik a reverzális törvényt. A protestáns egyházak az új helyzetben is megtalálják helyüket a maguk teológiai alapvetésének a megtagadása nélkül. Bármilyen érdeke a protestáns gondolkodásnak a tiszta protestáns család, az egy-valláson lévő gyermekek, a protestáns egyházak a maguk feladatát elsősorban mégsem a maguk erősítésében, helyzetük minél teljesebb és biztosabb kiépítésében látják, hanem *Isten Igéjének a közösség életében való szolgálatában*. És ezt a szolgálatot akkor is megvalósíthatónak tartják, ha a törvénykönyv viszonylagos előnyöktől vagy viszonylagos hátrányoktól megszabadítja őket a reverzális-törvénynek hatályon kívül helyezésével. A reverzális-törvény után sem feledkezik el egyik protestáns egyház sem híveinek állandó, a házasságkötéssel sem abbahagyható gondozásról. *Márkus Jenő*

Az ökumenikus gondolat és a vallásnevelés

Feleljünk mindenekelőtt arra a kérdésre, hogy mit értünk ökumenikus gondolaton. Nem mást, mint a keresztyén egyháznak azt az egységét, amit az Apostoli Hitvallás így fejez ki: „Hiszek *egy* közönséges keresztyén Anyaszentegyházat“. Másképpen sem magyarázza azt, mint ahogy a II. Helvét Hitvallás megvilágosítja, amikor azt mondja, hogy „az egyház igaz és egységes volta“ „nem a ceremóniákban és külsőleges szokásokban áll, hanem inkább a közös hit igazságáiban és egységében“. Újság azonban az ökumenikus gondolatban az, hogy ennek az egységnek levonja a gyakorlati következményeit. Nem elégszik meg tehát ennek az egységnek egy, bár dogmatikailag kellően alátámasztott, de mégis csak theoretikus magyarázatával, hanem azt a század változott kö-

rülményeitől parancsolt szükségszerűségnek megfelelőleg is *életté* akarja tenni. Az ökumenikus gondolatnak különben is mozgató ereje és tápláló forrása keresztyén lelkeknek az a látomása, hogy a keresztyénség idáig, hosszú századokon keresztül, túlzottan theoretikus jellegű volt, a hangsúlyt főleg az egyének krisztianizálására fektette, s elfelejtkezett arról, vagy nem volt elég ereje és bátorsága ahhoz, hogy az Igét a mindennapi élet szürke valóságaiban, így a nemzetközi életben, a politikában, gyárakban és műhelyekben, az irodákban és az iskolákban, egyszóval az emberi élet minden megnyilvánulásában *gyakorlattá, életté* tegye. Az ökumenikus gondolat számol ezzel a mulasztással, bevallja azt és az egységnek egyre fokozódó kiépítésével jóvá akarja tenni. Ez a gondolat szülte a különböző ökumenikus mozgalmakat, mint például a Nemzetközi Jóbarátság Egyházi Világszövetségét, melynek feladata a politikai és nemzetközi igazságtalanságok elleni küzdelem és a béke munkálása az egyházakon keresztül, vagy a Gyakorlati Keresztyénség Világmozgalmát, mely a gazdasági és társadalmi igazságtalanságok ellen küzd, vagy a Hit és Szervezet mozgalmát, melynek feladata a legnehezebb, célja a legvégső: egység a hitben és egység a szervezetben. Legutóbb a két utóbbi mozgalom közös akaratából ez a gondolat hozta létre az egyházak egyetemes, vagy „ökumenikus tanácsát“, amely tanács hivatva lesz a hozzá csatlakozott egyházak közös érdekeit szolgálni.

Azonos tehát ez a gondolat Krisztus királyságának gondolatával és nem rejt magában mást, mint azt, hogy Ó a valóságban is király legyen mindenekben. E királyságnak tehát, már e földön való megvalósításához a legrövidebb utat az egyházak Isten előtti megalázkodásában, testvéri egymásra találásában, az összefogásban találja meg. Lehetetlenség u. i. az, hogy amíg századunk minden világnézete, mozgalma, azonos célú törekvése világszervezetekbe tömörül, addig Krisztusnak alapjában azonos célú egyházai ne tudjanak egymásról és egymástól függetlenül, tervszerűtlenül küzdenek, nagyjában közös ellenségek ellen. Nekünk magunknak is tisztában kell lennünk azzal, de tanítványaink előtt is kell arról beszélni, hogy a keresztyénségnek nagy közös ellenségei vannak. Serdülő tanítványaink előtt szólanunk kell a marxista alapon szervezett kommunizmus, vagy a földet behálózó titkos egyesületek romboló munkájáról, hogy ők maguk jöjjenek rá arra, hogy a keresztyénségnek is szüksége van szervezetre, rendre, fegyelemre. Be kell vallanunk a római egyház szervezetében rejlő erőt és rá kell mutatnunk arra, hogy a nemrómai keresztyénség ökumenikus szervezete egy sokkal átfogóbb és egyetemesebb egységre törekszik, és hogy már évek óta küzd a népek és nemzetek, a különböző egyházak világában a krisztusi igazságoknak minden vonalon való érvényrejutásáért.

Imádkozó keresztyén lelkek sokasága tesz amellett bizonyosságot, hogy ez a mozgalom nem emberi erőlködés eredménye, hanem Istennek korunkhoz intézett üzenetének meghallgatása és a parancsnak való engedelmeskedés. Nyugat-Európa nagy keresztyén közösségeit már áthatotta ez a gondolat, s hogy a magyar életet is meggazdagítsa, vallásnevelésünkben is érvényesülnie kell. Nem azért, mintha nekünk másokat szolgálólag utánozni kellene, hanem már csak azért is, mert a magyar reformátusság sem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy a világ keresztyén-ségének egyetemes életéből kikapcsolódjék. Valamennyiszer megengedte, mindig ráfizetett. Másfelől pedig nem kötelességünk-e az, hogy a magyar református egyház gazdag kincseiből, a magyar református lélek különleges látomásaiból a gyöngyszemeket az egyetemes keresztyénség javára továbbadjuk?

Az ökumenikus gondolat a Szentlélek munkája, de megvalósítása embereken keresztül történik. Mint minden emberek által végzetett munkában, ebben is tökéletlenségek vannak. Ilyen fogyatékoság például az, hogy ezek a nagy egyetemes mozgalmak sokszor a nagy többség közös szempontjaiért nem tulajdonítanak elég nagy fontosságot azoknak az okoknak, amelyek a kis egyházakat ezektől a mozgalmaktól távoltartják. Mi, ha megnemértésben van részünk, nem vonulhatunk vissza sértődötten, hanem bajainkat addig kell újra és újra feltárni a világ nemzetközi keresztyénségének fórumai előtt, amíg meghallgattatást nem találunk. E fórumok előtt magunkat képviseltetni kell már csak azért is, hogy mirőlünk ne nélkülünk ítélkezzenek. Meg kell értetnünk tanítványainkkal, hogy mi nyelvi és fajilag teljesen izolálva vagyunk. Nekünk az örökkévaló Istenen kívül más szószólónk nincs. Nekünk magunknak kell ügyünk mellett, miként Dávidnak, kiállanunk.

Fentiekből szükségszerűleg következik az, hogy buzdítanunk kell növendékeinket idegen nyelvek tanulására. Isten azért adta az értelmet, hogy a nemzeteket egymástól elválasztó nyelvek tanulásával legyőzzük ezt az akadályt. Meg kell értetnünk az emberi nem egységét és így a nyelvek tanulásának egy egészen új, keresztyén értelmét kell adni.

Református vallásoktatásunknak kétségkívül legfontosabb célja az, hogy százados hitvallásainkat tanítványaink lelkében élletté tegyük. Ez a cél kedvez az ökumenikus gondolat céljának is. Ez a gondolat u. i. csak mélyen megművelt talajon virágozik ki. Bele kell építenünk tanítványaink lelkét abba az örökségbe, amit őseink hitvallásaiban reánk hagytak. Oszlassuk el tehát azt a tévedést, hogy ez a mozgalom el akarja színteleníteni a különbözőségeket. Nem, hanem csak azzal az új gondolattal jön, hogy minél közelebb jutnak hitvallásaik szárnyain mindannyiójuk kö-

zös Urához és Királyához, annál közelebb jutnak egymáshoz is. A kereszthez igazán elérkezett lélekben elnémul a gyűlölet és a fogcsikorgatás. Tőlünk, reformátusoktól az ökumenikus gondolat egyenesen megkívánja, hogy tovább plántáljuk hitvallásainkat, hiszen a Heidelbergi Káté és a II. Helvét Hitvallás szellemén felnövekedett lelkek nagyon hozzájárultak ahhoz, hogy az ökumenikus gondolat ilyen nagy mértékben kiteljesedjék. Akik bepillantottak az egyetemes keresztyénség nagy erő kifejtésébe, amellyel a társadalmi és gazdasági problémákat meg akarja oldani, azok hálával borulnak le Isten előtt azért a nagy segítségért, amit éppen a történelmi kálvinizmus ezekben a munkákban nyújtott. Mert a hitvallások barrikádok is lehetnek, amik egymástól elválasztanak, de lehetnek hidak is, amelyek arra szolgálnak, hogy egymáshoz közelebb vigyenek és egymást meggazdagítsák. Minden attól függ, hogy hogyan kezeljük azokat. De meg kell értetnünk azt is, hogy ezek a szimbólikus könyvek a 16. sz. polémiáinak a szellemében születtek meg és ezért vannak bennük olyan részletek, amelyek az igazságért izzó szeretetet a másik fél könyörtelen gyűlöletének tüntetik fel. Soha ne nyilatkozzunk leki-csinylőleg más keresztyén felekezetekről. A református vallásnevelésnek nincs szüksége arra, hogy a saját vallásának értékét más vallások lebecsülésével növelje. Nem jelenti ez azt, hogy ne mutassunk rá más vallások tévedéseire és hibáira. A hangsúly csupán a quo modo-n van.

Egészen érthető, hogy legelső sorban a mi evangélikus testvéreinkkel kell keresnünk az együttműködést. Nem a közönység alapján, mint ahogy előző generációknál láttuk, hanem az igazán hívó keresztyén alapon. Emeljük ki a közös multat, a közös szenvedést. A dogmatikai különbségeket nyilván kell tartanunk, de nem szabad felhasználni azokat arra, hogy a két evangéliumi keresztyén egyház tagjait egymástól elválasszuk. Külön tanulmány kellene annak megvitatásához, hogy miként segíthetnénk elő az ökumenikus gondolat kibontakozását e két egyház ifjúságán keresztül.

Felhasználhatjuk azokat a tapasztalatokat, amelyeket gyermekeink más keresztyén egyházakról, vallásokról személyesen szereztek. Ha a vallásoktatásunk alapos, nem szabad attól félnünk, hogy a másfele látottak csábítólag fognak hatni rájuk. Nem szabad eltiltanunk őket attól, hogy néha más keresztyén templomba is elmenjenek. Ez az eltiltás teljesen ellenkező célt érne el. Szüleikkel, testvéreikkel esetleg úgyis elmennek. Egész nyugodtan megengedhetjük, hogy római katolikus templomba is elmenjenek, ha a körülményeik ezt — ami néha előfordulhat — megkívánják. Jó vallásneveléssel ez legfeljebb a más vallásokkal szembeni immunitást fogja eredményezni. Az ökumenikus gondolat szempont-

jából pedig meglesz ennek az az előnye, hogy megtapasztalják azt, hogy ott is Krisztusról van szó, legrosszabb esetben Krisztusról is van szó. Természetes, hangsúlyoznunk kell a tan tisztaságának fontosságát.

Ki kell emelnünk továbbá a keresztyénség nagy, közös igazságait. Ne mindig csak azt hangsúlyozzuk, ami elválaszt, hanem néha azt is, ami egyesít. Ha mi magunk eljutottunk a golgotai kereszthez, akkor nem akarjuk annak két karja alól kitaszítani a keresztyénség egymástól annyira különböző tarka közösségeinek egyikét sem.

Vallásnevelői munkánkban feltétlen adódik alkalom arra, hogy felhívjuk tanítványaink figyelmét arra, hogy kétféle római katolikusság van hazánkban is. Hozzánk sokkal közelebb vannak a mi magyar római katolikus testvéreink, mint azok az idegenek, akiknek csak egy céljuk van: az ultramontanizmus ügyének szolgálata, sokszor a magyar érdekek egyenes feláldozásával. Ha nem is közölhetjük tanítványainkkal, nekünk, magunknak tudnunk kell, hogy a magyar római katolicizmusban is van egy réteg, amelynek fájnak az óriási egyenlőtlenségek, a javaknak aránytalan megosztása, a címek és a rangok, a magyar paraszt fekete kenyere és a magyar gyermekek végtelen temetője. Lehetetlen az, hogy a jövőnk katalizmaiban egymásra ne találjon ennek a magyar földnek minden szerelmese, akár az evangéliumi keresztyénséghez. Mert az az idő el fog mulni, amikor szépen, nyugodtan lehetett egymásra pohárköszöntőt mondani, vagy tüzet okádni. Az élet, ez a megpróbált magyar élet kezét kézbe fog parancsolni. Mi ne vágjunk önmagunk elé és ne legyünk készületlenek.

Mint ahogy mi is szeretnénk, hogy mirőlünk, szenvedő magyar református keresztyénekről beszéljenek, nekünk is beszélünk kell a kisebbségben élő, elnyomott, mártír egyházakról. Amikor a szükség kényszerítő körülményei alatt egy-egy felvilágosító munkába kezdünk, megvolt mindig a kellő eredmény. Nyomatékosan mutassunk rá arra, hogy mit kapott a magyarság az egykori angol testvérek imádságából az abszolútizmus idején. Mi is segítettünk ki másokat, mint például a cseh-morva atyafiakat, Mindez arra jó hogy megérezzük az Egyház valóságos egységét és azt, hogy ez az egység annyiban valóság, amennyiben mi a közös munkával és a közös imádsággal azzá tesszük.

Beszélnünk kell azokról a mozgalmakról, amelyek ezt az egységet már — legalább is részben megvalósították. Tartsuk fenn az érintkezést ezekkel s így ráneveljük tanítványainkat annak tudatára, hogy mi is Európában élünk és, hogy ez kötelezettségekkel jár reánk nézve. Mutassunk rá arra, hogy nincs kizárva nagy nemzetközi konfliktusok békés elintézésének lehetősége. A jelen-

legi helyzet ezt tanúsítja. Amennyiben növekszik azonban a nemzetközi kérdések békés elintézésének lehetősége, abban a mértékben kell növendékeinktől megkívánni, hogy ismerjék a szétszórtságban élő magyar reformátusok mindenféle helyzetét. Istentől parancsolt kötelességünk az, hogy református gyermekeinkből a magyar igazságnak, az igazságnak szószólóit neveljük. Az is szükséges azonban, hogy gyermekeinket teljes tárgyilagosságra neveljük, még önmagukkal szemben is. Beszéljünk nyíltan a magyar hibákról. Hagyjuk azt más tanároknak, hogy ők hadd próbálják elhiteni a gyermekekkel azt, hogy minket odakint csak mint „büszke“, „lovagias“ nemzetet ismernek, Sokkal jobban ismerik gyengéinket, mint ahogy mi azt elképzelnénk. Nem hallgathatjuk el azt sem, hogy nekünk a földi hazánál is van egy nagyobb kincsünk: a mi mennyei otthonunk és, hogy mi mindazokkal testvéri viszonyban vagyunk, akik ennek az országnak szintén polgáraiul mondják magukat.

Makay Miklós

Karácsony Sándor, a pedagógus

Péterfy Jenő Eötvös írói nagyságát azon az alapon vonja kétségbe, hogy Eötvösből „hiányzik egy tehetség fátumszerű uralma a többi felett“. Ez a mély értelmű gondolat az emberi nagyság lényegére tapint rá. Megmutatja azt az igazságot, hogy egy harmonikusan minden oldalra egyenlően fejlett gazdag egyéniség még nem emberi nagyság. Ahhoz, hogy ezzé legyen, szükséges a tehetségek fátumszerű egyoldalúsága, olyan egyéniség, amely a szellemvilágot egy ponton rohamozza meg, de innen aztán olyan új eredményeket hoz ki, amelyek egyedül az övéi.

Karácsony Sándor egyénisége minden sokszínűsége mellett is egyoldalú, s tehetségei mind egy vezető szenvedélynek és akaratnak vannak alárendelve. Ő a jelenben az az író és propagator, aki egyfelől a mult századok kálvinista szellemének leginkább megszállottja, másfelől pedig megvan benne az az erő, amely ezt a szellemet kisugározza és életként átönti azokba, akik hatáskörébe kerülnek. Másként kifejezve: Karácsony a jelenben az a magyar kálvinista pedagógus, akinek egészen eredeti, az evangéliumból természetesen folyó református szellemű pedagógiai koncepciója van, s akinek megadatott egyszersmind az a képesség, amely a magyar kálvinizmus legnemesbb ízeit tartalmazó gondolatrendszer szuggerálásához szükséges.

Más kérdés persze, hogy ennek a szuggesztív munkának mi a látható eredménye. Szellemiekkel foglalkozó ember tudja, hogy

az ilyen „reális“ eredmény nem a gondolat és az egyéniség értékétől és erejétől, hanem főleg attól a viszonytól függ, amelyben a tehetség korával szemben áll. Vannak a korral szemben szerencsés és szerencsétlen viszonyban levő propagátorok, s pl. az irodalomtörténet nagy egyértelműséggel bizonyítja, hogy ezt a viszonyt megjavítani a jelenre nézve még a legműveltebb társadalmaknál se lehet.

Karácsony Sándor hivatásának, működésének viszonya a jelenhez a lehető legkedvezőtlenebb. A protestáns egyéniségkultuszt veszi alapul akkor, amikor a kollektív szellem érvényesül minden téren; a lelkiismereti szabadságra mint valami egészen magától értetődőre épít, amikor a felülről átvett gondolatok átvétele európaszerte a legfőbb polgárerény. Az evangélium realitását hirdeti ma, amikor olyan hatalmas antikrisztianus irányzat van, amely érezteti hatását mindenütt, s eleve kedvezőtlen környezetet teremt a vele ellentétes gondolatkör számára. Nehány héttel ezelőtt nevezte egyik ref. folyóiratunk Karácsony Sándort félretett magyar pedagógusnak, s ez az elnevezés találó, mert nem igen lehet a magyar pedagógusok között még egyet találni, akinek a tehetségei és külső érvényesülése közt olyan különbség volna, mint ezt nála láthatni.

A hivatalos kultúrákból való kirekesztettség a szellem munkásai számára nagy előny és olyan érdemrend, amelyet a társadalom csak igen keveseknek juttat. Ez azonban csak a történelmi távlat szempontja, amibe a kortársaknak beletörődni se nem illik, se nem szabad. Nekünk magyaroknak különösen nyomós okunk van arra törekedni, hogy az igazi erők mindenütt arra a helyre kerüljenek, amelyre Isten őket szánta, s ha ez igaz, akkor különös mértékben vonatkozathatjuk a magyar pedagógiára, ahol ma minden in statu nascendi van, s ugyancsak szükség van a szokrateszi szellemi bábáskodásra.

A magyar pedagógia ma az erjedés képét mutatja, s az erjedés folyamatát a kortársak rendszeren félre szokták ismerni. Érzésünk szerint ez történt ma is. Minden a világon relatív, s ennek következtében a jelen a múlt évtizedekkel összehasonlítva a pedagógiai virágzás korának nevezhető. A pedagógiai gyakorlat leggorombább anomáliái eltűntek vagy tűnőben vannak. A tanári munka ellenőrzése intenzívebb lett, a tanári felelősségérzet nagyobb, az idő kihasználása aránytalanul jobb. A módszer szempontjából egész világ választja el a jelent a tíz évvel ezelőtti viszonyoktól, s az objektív néző megállapíthatja, hogy a régihez hasonlítva mindenütt nagy haladás mutatkozik.

Nevelésügyünk vezetői és munkásai nyugodt önérzettel vehetik össze a multat a jellel, amely jelennek az érdemei kézzelfoghatók. De persze minden a szemponttól függ. És bizony, ha az

evangéliumi alázatosság érzésétől ösztökélve összehasonlítjuk a létezőt azzal, aminek lenni kellene, a kép egészen másként alakul, s rájövünk, hogy amíg az új idők változásért kiáltanak, lényegi változás itt minél kevesebb történt, s ami történt, ez is nagyon problematikus értékű. Summájában a modern pedagógia a régi keretek tatarozgatása — egészen reménytelen vállalkozás, akkor se lényegbevágó, ha minden intézkedése színbölcsesség is. Buzgó és legtöbbször jóhiszemű emberek töltögetik az ócska tömlőbe az állítólagos új bort, s hogy a tömlő eddig szét nem repedt, nyilván attól van, mert az új bor nem valódi. A szorgalmas munka kilátástalan, mert hiányzik a koncepció, az a gondolatváz, amely célt, haladást, életszerűséget ad a széthulló, nagyon sokszor egymás ellen dolgozó jóhiszemű törekvéseknek.

Koncepcióra van szükség, olyan koncepcióra, amely megszabadítja a magyar pedagógiát attól a megalázó jobbágyi viszonytól, amelybe az került a napról-napra problematikusabb értékű német pedagógiával szemben; másfelől kifejezésre juttatja nevelésünknek elhomályosult református jellegét, s amíg ezt erőteljesen hangsúlyozza, ki tudja fejezni a kálvinizmusnak azt a mélyen humán magyar szellemét is, amely az egyetemes magyarságnak a multban legesodálatosabb kincse volt. Ilyen körülmények között nem lesz talán érdektelen a Karácsony-féle nevelési rendszer lényegéről egyet-mást elmondani, amelyről a tőle legtávolabb álló is elismerheti, hogy elgondolásában egészen eredeti és új, s a mellett nagyon régivé és magyarrá válik azáltal, hogy tulajdonképpen a zsinatpresbiteri rendszer szelleméből fakadó kálvinista iskoláztatás feltámasztása és a gyakorlati megvalósítás mellett elméleti öntudatosítása.

*

Ami Karácsony elméleti pedagógiájának rendszeréből ki van dolgozva, az következetes, zárt, és mint minden szerves gondolatrendszer, legfeljebb alapjában támadható meg. Mindennek ellenére neveléstana elsősorban gyakorlati jelegű. A német tudományosságnak a spekulációban szinte túlságosan örömet lelő szelleme nincs meg benne. Rendszerét két körülmény igazolja: belsőleg az a titokzatos életfluidum, amely szerves szellemi alkotások velejárója és közös ismertető jele, külsőleg pedig az a kényszer nélküli természetesség, amellyel gyakorlati és elméleti részlet-problémák a rendszer gyökerét alkotó alapfelfogásból magyarázhatók. Ha az ember behatol ebbe a — metafizikus alapjai ellenére is mindig tárgyhoz kötötten gyakorlati, a logikai rendszerezés helyett a dolgok belső összefüggéseit éreztető — felfogásmodba, megérzi, hogy ez az eljárás más, mint az eddig szokásban levő. Nehezen lehetne eldönteni, jobb-e vagy rosszabb ez a réginél, de annyi

bizonyos, hogy más. És ha a konkrétumok világosságához mindig ragaszkodó magyar lélek valaha a német minták félretevéseivel saját módján filozofálni kezd, valószínű, hogy valahol a Karácsony által tört úton fog magára találni.

Karácsony felfogásában fontos annak a ténynek az érvényesítése, hogy a pedagógia nem elméleti megfontolásokból, hanem spontán szükségérzetből született. A nevelés elsősorban vállalkozás, amelynek jogosultsága a sikertől függ. Persze, mint minden vállalkozásnak, úgy ennek is vannak tanulságai, s ezek rendszerbe szedhetők. Az így támadt tudomány kimutatja, hogy a nevelésnek meglehetősen szűkre szabott határai vannak, mert a nevelendő egyén autonómiája természetből abszolút zárt, megmutatja azt is, hogy a növendék csak mint társas lélek, közvetve nevelhető, és értékes útmutatásokat adhat a módszert illetőleg is. Mindamellettt azonban a lényeg ugyanaz marad: a nevelés ténye: vállalkozás, s az evangélium ezt a megállapítást csak annyiban érinti, hogy kimélyíti az egész vállalat komolyságát. A nevelés evangéliumi értelemben életforma, együttélés, amely úgy jön létre, hogy különböző erkölcsi és tudásbeli színvonalon álló emberek összejönnek, együtt élnek bizonyos célok elérése végett s amikor ebből az együttléteből problémák keletkeznek, idejüket és energiájukat e problémák közös megoldására szánják. A megoldandó problémák lehetnek nagyjából azonosak, de mindig mások az egyéniségek, akiknek együttes munkája folytán a megoldás létrejön. Az igazságokhoz vezető út tehát mindig más-más. Az igazi nevelő munka mindig új, embertől eddig nem járt úton halad a cél felé, s az előzők által leszűrt tapasztalatokat vezetőkül elfogadni itt épp olyan veszedelmes volna, mintha pl. a művész a teremtő munka ihlete közben stilisztikai és politikai szabályok szem előtt tartásával igyekeznék művét a műfaji elméletek kívánalmai szerint irányítani. A nevelésben minden eset speciális egyéni; a pedagógia lényegben épp annyi hasonlóságot mutat a művészetekkel, mint a tudományokkal, s benne az élet pontosan ott kezdődik, ahol végződik a sablon. Az igazi, eleven, lélekformáló pedagógiai munka legjobban a művészi alkotáshoz hasonlít. Megvalósításában az eleven intuiciót épp úgy nem lehet nélkülözni, mint ahogy nem lehet pótolni az igazi jótekonyságot — karitatív egyesületekkel. Éppen ezért az igazi nevelő folyton teljes lélekkel elfoglalt, problémák útvesztőjében úttörő ember, aki ugyancsak félelemmel és rettegéssel viszi véghez üdvösségét.

Ez a pedagógia lényege, ilyen volna megvalósítása, ha a neveléstudomány és a gyakorlat a saját belső törvényei alapján szabadon fejlődhetnék. Erről azonban csak nagyon szerencsés történelmi korokban és ott is csak átmenetileg lehet szó. A nevelés állandóan függő viszonyban van több körülménytől, vagyis: min-

den társadalom a maga képére akarja nevelni az ifjúságot. Ebből már rögtön adódik egy nagy baj: A hivatalos keretek között folyó pedagógiai munka lényegében sohse lehet életszerű, mert az előző nemzedék lelkiségét fejezi ki, vagyis pontosan egy generációval elkésik. (A mai pedagógia pl. egyéni, önálló gondolkozásra serkenti növendékeit, amikor a társadalomban a parancsuralmi szellem már ott is ellenállhatatlanul érvényesül, ahol hivatalosan még nincs meg. Szerencse, hogy az ifjúság nem veszi komolyan az iskola szellemét, mert különben nagy baja lehetne belőle.) Különben is a nevelés mindig csak megvalósítása annak az emberideálnak, ami a kor lelkében él. Szomorúan szimbolikus, hogy az ókorban a nevelés kifejezetten rabszolgák foglalkozása volt, s talán még tanulságosabb, hogy annak, aki a nevelés öncélúságát az államérdekkel szemben először juttatta érvényre, meg kellett innia a büröklevet.

Karácsony felfogása, rendszere az evangéliumi szellemű pedagógia teljes öncélúságának gondolatán épül fel. Ez magában is tipikusan protestáns szellemre vall, hiszen talán soha Európa életében a nevelés öncélúságának gondolata olyan mértékben meg nem valósult, mint a XVI. és a XVII. században. A másik alapnézet, amelyből a részletek természetes könnyűséggel magyarázhatók, hogy a nevelés nem valamely tudományos rendszer sematikus alkalmazása, hanem elsősorban eleven intuíción alapuló, minden pillanatban új lélekformáló munka, lényegében közelebb áll a művészethez, mint a tudományhoz. Ez elméleti igazolása, s gyakorlati megvalósulásában teljes uralomrajutása a szabad vizsgálódás és az egyéniség nagy gondolatának, amelyek a csődbe jutott kollektív világfelfogással szemben a protestantizmus létjogosultságának mindenkor főpillérei voltak. A: Semper reformari debet-elv nemcsak az egészre, hanem a részletekre is szól, s a Karácsony-féle nevelési rendszer teljes könnyedséggel vonható e nagy elv alkalmazása alá, jeléül annak, hogy olyan lélek megnyilatkozása, amely nem is képes más eszméken keresztül gondolkodni, amelyeknek a protestantizmus létét köszönheti.

Önkéntelenül is felvetődik az a kérdés: mit mond ez a gondolatrendszer a jelen nevelői számára. Ezt könnyen meg lehet állapítani, hiszen a mai pedagógia határozottan egy oldalra fejtett, s érdeklődésének középpontjában kizárólag a módszer van. Ha valaki figyeli a szakfolyóiratokat, rögtön megállapíthatja, hogy azok mind egy tengely körül forognak: Hogyan tanítsunk? Korunk szellemének fő, egy kis túlzással hátrán mondhatni, egyetlen problémája: a módszer. Ez foglalkoztatja az elméleti írókat s az ellenőrzés is ezt dicséri vagy gáncsolja, s nem is igen megy tovább annak megállapításánál, hogy milyen az illető tanár módszere.

Ez a módszertani buzgalom dícséretes és mindenesetre hasznos is, de mögötte egy egészen németes elgondolás áll, amely a pedagógiát mindenekelőtt tudománynak tartja és a spekuláció szemüvegén keresztül nézi. Karácsony gondolkozása szerint a nevelés — az élet egy formája, vállalkozás, ahol fő az eredmény, míg a módszer egy azon eszközök közül, amelyek az eredményt biztosítják. S ha egy-két irányban végiggondoljuk ennek a felfogásnak a következményeit, azt tapasztaljuk, hogy ez a kiindulópont helyes, mert a belőle levont következtetések is helyesek.

Első nagy nyereség mindjárt, hogy nemcsak a növendéknek, hanem a nevelőnek is szabadságot ad a megkötöttség helyett, s élesen rámutat arra, hogy egyedül üdvözítő módszer nincs. A nevelő munkája eszközeiben jogosult, sőt köteles azokat az eszközöket igénybevenni, amelyek az ő egyéniségéhez legharmonikusabban idomulnak, mert csak ebben az esetben lesz nevelő munkája életszerű, szuggesztív, ami a lélekformálás első feltétele. Jó és szükséges, ha az eddigi tudományos irodalmat tanulmányozza, de folytonos fenntartással, és tudva azt, hogy az ő sajátos, egyéni feladatait nem a spekuláció előírásainak alkalmazásával, hanem folytonos önvizsgálattal és elmélyedéssel teheti maga előtt tudatosakká. Gyakorló pedagógusnak éreznie kell, mennyivel természetesebb ez a felfogás az érvényben levőnél. Hiszen minden nevelő útja egyéni út, expedíció olyan idegen területekre, amelyek ma mások, mint egy évvel ezelőtt voltak, ahol tehát sem az előző vállalkozók tapasztalataira, se a magunkéira biztosan nem számíthatunk. És még inkább éreznie kell a gyakorló pedagógusnak, mennyire áldatlan helyzet a mai, ahol a nevelő kezére lábára a rendeletek, előírások száz nyűgét kötik rá, azután pedig megkívánják, tőle nemcsak azt, hogy jó messze haladjon, hanem még azt is, hogy a koloncok vonszolása közben mozdulatai könnyedek és természetesek legyenek.

A mondottakat általánosítva a kép még világosabban áll előttünk. Az az irányzat, amely a módszert teszi a pedagógia tengelyévé, szükségszerűen gépies munkává teszi a nevelés folyamatát és határozottan az alacsonyrendűségnek kedvez. Akinek nincs a nevelés közben egyéni mondanivalója, egyéni célkitűzése, az jól jár, mert bizonyos számú előírás és a felettesek egy-két egyéni óhajának való elégtéves révén be van biztosítva minden baj ellen. De az elhivatottságát érző nevelő minduntalan kínos helyzetbe kerül, kénytelen magában megtagadni a legegényibbet, vagy ha belső parancstól úgyve egyéni útra lép, olyanformán érzi magát, mint aki csempészárut szállít.

A pedagógia fogalmának Karácsony-féle felfogása elvezeti a gondolkozó embert annak észrevezésére is, hogy a módszeres szellem túltengése nem is egészen jóhiszemű. Ez teszi ugyanis le-

hetővé, hogy a tanár munkája többé-kevésbé teatrális produkciók alapján értékeltesék, és ezáltal figyelmen kívül maradjon az egyetlen fontos dolog, az eredmény. Ne mondjuk, hogy a módszerből és a növendékeknek a felvetődő szellemi problémákkal szemben való viselkedéséből biztos következtetést lehet levonni az eredményre, mert ez önáltatás. Egy órai tanítás végighallgatása képet ad arról, hogy a tanár hogy tudna tanítani, ha mindig ellenőriznék, esetleg valamelyes képet ad az előző óráról is, bár ez némi ügyességgel már kikerülhető. Ellenben semmi képet se ad a tanári munka hűségéről, ami pedig fontosabb mindennél, és egészen bizonytalan képet az eredményről. Ezt valószínűleg segítik az ellenőrző közegek is, de ösztönszerűen kitérnek a valóságos eredménnyel való szembenézés elől, mert ez már hadüzenet volna azon antiszelekcíós rendszer és szellem ellen, amely ellen senki se meri felemelni szavát, mert mögötte áll védőül egész társadalmunk antiszelekcíós szelleme.

Karácsony Sándor gondolatrendszerében tudomány és intuíció minden kényszer nélküli természetes összeolvadásban jelenik meg. Hogy ez mennyire így van, azt legjobban ma is az a pedagógiai gyakorlat mutatja meg, amely már több mint egy évtizede egy egészen különös szellemi együttélésben egyesíti azokat, akik kiteszik magukat hatásának. Aki valaha hallgatója volt Karácsony Sándor bibliaóráinak, az feltétlenül megerősödik a pedagógia lélekformáló erejébe vetett hitében, és abban, hogy a nevelhetőség határai, lehetőségei nagyobbak, mint gondoljuk. Ezeken az órákon Karácsony páratlan szuggesztív erejű nevelőnek bizonyul, aki az Írás szimbólumerdőjében teljes otthonossággal mozog; virtuóza a nevelés gyakorlatának, s egy gazdag szellem életbölcességének minden érvét úgy és abban a pillanatban tudja használni, ahogy és amikor a leglélekformálóbb. Alig képzelhető el, hogy az Írás realitása jelenlegi nevelőink közül valakinek a kezén sokszínűbb, szervezőbb képpé alakuljon, mint ezeken az órákon történik, ahol az emberi léleknek úgyszólván egy húrja se marad érintetlenül, s ahol a megrendítő komolyságtól a groteszk humorig minden hang harmóniában egyesül az evangélium nagyszerűségének érzékítésére. Nem sajnálható eléggé, hogy Karácsony életének ez a főműve, ahol képességeinek csúcspontja van, megörökítetlenül marad, bár más oldalról bizonyos, hogy a megörökítés elé éppen e megbeszélések életszerűsége gördít legyőzhetetlen akadályokat.

Megpróbáltuk jellemezni egy magyar kálvinista pedagógus egyéniségét, munkásságát, s törekedtünk arra, hogy ez a kép lehetőleg teljes legyen. S most mégis hiányosnak érezzük e munkát, mert nem foglalkozik személyének külső sorsával, életével. Pedig az emberi sorsnak tanulságai vannak, a kiváló ember sorsa pe-

dig: ítélet, amelyben az egész egykorú társadalom lényege vissza-tükröződhetik.

A Nagyidai cigányokban egy cigányt azzal az indokolással neveznek ki főszámvevőnek, mert — jól tud hegedülni. Mikor ezt diákkoromban legelőször olvastam, nagyon fel voltam háborodva. Cinikusnak láttam ezt a helyet; úgy éreztem, hogy Arany itt méltatlan önmagához. Azóta — tanító erejű példák hatása folytán — véleményem megváltozott. S ha nézem a magyar kálvinizmus néhány értékét, pl. a Robinzon-szigetre szorult Szabó Dezsőt, a féltreolt és desperált Németh Lászlót és a szótárcédulák közt böngésző Karácsy Sándort, belátom, hogy Aranynak igaza volt, és az adott kép rávall a mindenkor objektív epikusra. Hogy ez így van, az kétségtelen; hogy jól van-e, az kétséges.

Fehér Gábor

Két vallásos mű az Operaházban

Az idei évadot a M. Kir. Operaház a legnagyobb magyar mester, Liszt Ferenc legtelejesebb művének, a Krisztus oratóriumnak előadásával kezdte meg s őszinte örömeinkre az első bemutató is magyar szerző: Adám Jenő „Mária Veronika“ című misztériumának színrehozatala volt.

Valóban keresve sem választhatott volna méltóbb művet Operaházunk évadnyitásra, mint éppen annak a fenköltlelkű zeneköltőnek legfőbb életművét, aki bár hivatásosan soha sem léphetett fel az oltár grádusára, lélekben a legnemesebb pap, az eszmék harcosa volt. Nemes felfogása szerint „a művész a paphoz hasonlóan az emberiség, a nép vezetője, aki mindenütt szent tüzekeket, nemes érzéseket és fenséges lelkesedést gyűjt s a szépség formájában az Istenség után való vágyódásunkat kelti fel.“ Liszt e belső elhivatottsága minden művén átizzik, de legesodálatosabb gazdagságában éppen a Krisztus-oratóriumban virágzott ki. Ez nem véletlen, hiszen Liszt számára a keresztyénség nem életformát, hanem eleven életet jelentett s Krisztus nemcsak élő eszme, hanem vitális valóság is volt. Viharzó élete állandó sóvárgás és határozott belekapcsolódás volt a hit magasabb régióiba. Hitvallása őszinte, egyszerű fenség hangján sugárzik felénk Krisztus oratóriumából s erre a fenkölt szellemű megnyilatkozásra, erre a sziklaszilárd hitre sohasem volt nagyobb szükség, mint éppen az elmúlt napok gyötrődő bizonytalanságában. Minden elismerésünk és hálaünk Operaházunké lenne, ha a legnagyobb zenegéniuszunk végtelenbe emelkedő átszellemült művét nem scenéirozva, hanem

eredeti formájában oratóriumszerűen minden külsőséges hozzátétellel nélkül adta volna elő.

Az Operaházat kétségtelenül az a tiszteletreméltó szándék vezette, hogy ezzel a hatalmas művel is gyarapítsa a magyar repertoárt és szolgálja a színpad erejével úgy a keresztyén művészetet, mint Liszt Ferenc kétségtelenül szükséges kultuszát. Ebben a törekvésében a rendezést megejtette az, hogy a műben kétségtelenül hatásos képszerűség is van. A „Krisztus“ képszerűen meglevenítő, sokban a preraffaeliták keresett egyszerűségére emlékeztető, édes hangvételi kompozíció, amely a romantikus művészet kápráztatóan gazdag színességével pereg. Liszt műve kimondottan hangversenyterem számára íródott és bár nem követi az oratórium tradícióit, az alkotás úgy tartalmában is, mint kivitelezésében is a templom felé mutat s távolról sem alkalmas a szcenírozásra. Eppen irreális, és szakrális képszerűsége, a benne élő liturgia levegője az, ami érzékfeletti tartalmában magasan túlnő a színpad lehetőségein. Maga az oratórium mint műfaj kétségtelenül dráma, drámai erő, drámai tartalom, eleven élet és cselekvés lüktet benne, de szellemében, eszközeiben, struktúrájában sohasem lehet színpadi mű, gyökere nem a cselekmény kifejezésében, hanem a zenében van! Formai elemeiben sokfélétt egyesít, de egyet sohasem: a szcenikai akciót. Ahogyan az opera nem dráma és nem is lehet dráma, hanem különálló autonóm műfaj: éppen úgy az oratórium sem opera és súlyos stílushiba belőle látványos színpadi művet formálni.

A „Krisztus“ lényegében liturgikus oratórium, mely ha a liturgiába nem is illeszthető be sem a mérete, sem a szövege miatt, a Lisztet oly vonzó keresztyénség számára a leghatásosabb propaganda. Misztikus mélysége, a benne élő és nem realizálható határtalan fantázia a színpadon — a gazdag kellékek ellenére is — csak szűk korlátok közé szorul. Ez a mű, melyet — mint Gölle-rieh kifejezi — Liszt nem is teremtett, hanem celebrált, nem nyerhet semmit a színpad magyarázó erejével, mert önmagában rendkívül mély és gazdag muzsika. Liszt mindent tisztán zenei eszközökkel a zenén át fejez ki, még az oratórium recitativóit sem veszi igénybe, a muzsika transzcendens fogalommentességén át szárnyal az isteni titkok felé. Ezt a zenei szárnyalást megköti és súlyos teherként húzza az a barokkos gazdagságú és a vizuális beállítottságot előtérbe helyező előadás, aminek tanúi lehettünk.

A mű hármastagoltságának megfelelően a színpadon is három részben tűnnek elő az egyes tételek, mint a röneszansz és barokk művészet képei. Az előadás folyamán mind feszítőbb és furcsa kettősség támad a zene és a színpad között. A zene a maga extatikus lelkesültségével magasba tör, a színpad pazar színeivel és mozgalmasságával maga a kézzelfogható valóság. Így hasadás

áll elő stílusban s az „Angyali hírhozás“ meleg áhítata, a „Stabat mater“ varázsoson poétikus hangulata csakúgy elsikkad a sok külsőség között, mint ahogyan a „Három királyok látogatása“ és a „Pater noster“ szcenikus átértelmezése megfosztja a muzsikát szimfonikus programmatikájától is, legfőbb lényegétől is: irreális metafizikájától. A lebegő angyalok valósága, tarka-barka felvonulások, külsőséges megoldások sehogysem illenek e műhöz. Liszt mindennek az átélését adja és nem akart reálisan gazdag palástot akasztani Krisztusra, hanem lélekben övezi fel. Így minden tett, minden mozdulat csak illúziónk rovására mehet s ha el is fogadjuk a képeket a maguk szépségeiben, ezek az illusztrációk vizuális tartalmukban a lényeg átéléséből vonnak le s azt nem gazdagíthatják.

A kompozíció különben felfogásunk szerint már tárgyánál fogva sem szolgálhat látványos célokat. Krisztus a legmagasabb eszme megszemélyesítője s önkényesnek tartjuk a róla szóló magasztos mű színpadra alkalmazását akkor, mikor a szerző sohasem gondolt zenei képeinek scenírozására. Zenei szempontból különösen bántó az, hogy az oratórium legfőbb és legszebb kórusát, a „Stabat mater“-t megfosztják jelentőségétől azzal, hogy színpadlak mögül hangzó illusztratív hanghatássá fokozzák le s ezzel csaknem megbontják az első rész egyensúlyát. A „Mi Atyánk“-nak a Krisztus tanításairól szóló második rész közepéből a harmadik rész elejére tételét meg a szerző koncepciója elleni önkényeskedésnek tartjuk.

A mű három része közül scenikailag talán legsikerültebb mégis a második rész. Ennek oka az, hogy a kánaai menyegző utáni csodatétel tengeri viharában a színpadi látványos rendezés sem tudja elnyomni a zene démonikus hangorkánját és hogy a nyolc boldogság scenírozása a maga mozdulatlan tömegével nem kelt diszsonanciát s Palló Imre előadásában remekül érvényesül a krisztusi tanítás summája.

Ha már kénytelenek vagyunk elfogadni a scenikus beállítottságot, nem hallgathatjuk el, hogy a maga nemében igen hatásos az egyház alapításának, mint a Getsemáné kertjében való gyötrődésnek, valamint a krisztusi győzelemnek kifejezése. A „Krisztus“ előadásakor azonban rá kell mutatnunk arra, hogy a Verdi Requiem színpadi keretbe foglalásával annakidején Radnai Miklós elment addig a végső határig, ameddig a vallásos művészet színpadi kivetítése sikerrel kísérelhető meg. A mostani előadást sajnos olyan stílus- és ízlésrontásnak véljük, amely végzetesen befolyásolhatja a jövő fejlődését. A muzsika lényege, önmagában önmagáért helytálló teljes szimbólikája a „Krisztus“ scenírozásával a színpadi technikától legyőzve maradt a porondon. A bűvészinás ismert meséjére kell gondolnunk és végre szeret-

nénk, ha a maga helyén hasznos szellemmunkások megtalálnák azt a keretet, amelyen belül a zeneművészet szolgálata mellett nem öncélként szerepelnének.

Ugyancsak a zenén kívüli hatások előtérbe jutása jellemzi Adám Jenő „Mária Veronika“ c. új művének előadását is. Adám az úttörők és stíluskeresők nehéz munkájára vállalkozik, misztériumot ír s ezzel az opera ősi formájára, a zenés misztériumjátékra utal, de ugyanakkor a görög drámák kórusának felújításában is megújítást keres. Úgy érzi, hogy a ma embere távol áll a formák természetellenes mesterkelt világától, de ugyanakkor nagyszerű örökség köti az örökszépségű zenei formák világához.

Korunk talajvesztett, nyugtalan világában a ma embere a hit kérdéseiben is igen sokszor az értelem analizisétől vár megnyugtató feleletet. Adám Jenő a jelen részvétlen hűvös nagyképűségével, rideg és könyörtelen mechanizmusával, jazzritmikás haláltáncával, intellektuális sóvárgásával szembe a végső dolgok tisztult áhítatát szegezi. Műve felépítésében komoly tehetséggel és elismerésre méltó ösztönösséggel igyekszik mondanivalói kifejezésére újszerű zenei nyelvet találni. Muzsikájában helyet kapnak a zárt számok, mint a lélekábrázoló zenei aláfestések, a szóritmus erejével ható szavalókórus és az énekkarnak az oratórium fennkölt régióiba emelkedő magasztos extázisa. Abszolút zenei formák: toccata, rondo, variáció, fugato és fuga váltakoznak rövid zenei utalásokkal, magasztos zsolttárhang a mulatójelenet jazzritmikájával. Hangja egyéni, de távol áll a ma divatos népi, és a lineáris törekvésektől. Sokrétű kapcsolatai egész Händelig nyúlnak vissza. Adám Jenő a Veronika vízióinak újszerű aláfestésével, az expresszív hangzástömbökből mennyei harmóniát sugárzó, Istent dicsér zsolttárával és allelujájával, a sirató asszony énekével, a vallásos zene fénykorának formájába öltöztetett nyitányával és a mulató jelenet jazz zenéjével jelentős értékkel gazdagította a magyar zeneművészetet.

Sajnos, Adám mély művészi átélését, csodavárását és hitét a színpadi ábrázolás nem tudja követni. A házasságtörő Veronika figurája a legkevésbé sem képes rokonszenvünk, de még érdeklődésünk megnyerésére sem. Mérnöke közönséges kalandkereső autós lovag, értéktelen jampec-típus, báb, s így előttünk teljesen érthetetlen az az extatikus rajongás, amelyet Veronika iránta érez. A beállítás filmszerű, a képek látványosak, de nem nyújtanak semmit. Hiányérzetünk fennáll a színre gördülő autó, a realitásában visszatetsző sivar találkahely, a mozgalmasságában is kifejezéstelen szálloda és gépgyár-jelenet, a rendkívül színes és mégis érdektelen mulatókép, valamint a káprázatos külsőségű mennyország-szín ellenére is, Különösen stílustalan a mennyei jelenetek mozgalmassága. A festményeken lehetnek táncoló angyalok, mert

a művész a reális valóságot átkomponálja és olyanná teszi, hogy nem érzünk stílustörést, de valóságban az ilyen „szentmozgalom” után hat. Az Operaház mozgási kifejezéstárából ez a stílus teljesen hiányzik, de felfogásunk szerint ezt a mennybeli lebegést nehezen is lehet megvalósítani, mert közel a veszély, hogy földszagúvá válik. Itt a teljes mozdulatlanság vagy a nagyon kevés mozgás a legtöbb, ami megengedhető.

Az egész kiállítás a háború utáni huszas évek német expreszszionizmusának színpadtechnikáját idézi, de magán viseli az Operaházunkat utóbbi időben jellemző végletekig fokozott színpadtechnikai eszközök nyomait is. Az ember nem tud szabadulni attól a gondolattól, hogy a mű a kifejező eszközökből nőtt ki és nem az eszme hozta létre a szükséges formát. Ilyen körülmények között kétszeresen értékelendő az a heroikus erőfeszítés, amellyel Ádám Jenő ezt a hosszúra nyúló és komoly élményt sehol sem nyújtó keretet életképesé igyekszik tenni.

Tudjuk, hogy az úttörők munkája nemcsak nehéz, hanem hálátlan is. Ádám Jenőnek ez az új műve első operájával szemben a másik végletet jelenti. Hisszük, hogy ez a legjelentősebb fiatal magyar tehetség meg fogja találni a megfelelő szövegkönyvet és ezzel méltóbb alkalma nyílik képességei kifejtésére.

Gaál Endre

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

A KATOLIKUS SZEMLE novemberi számában Lippay Lajos volt szíves arra emléztetni „Az Egyház missziói munkája” című könyvemre, hogy azzal „Tévedések egy református hittudományi könyvben” cím alatt foglalkozzék. Minthogy nem lehet közönyös a protestáns szellemiségre nézve a másik oldal véleménye ebben a fontos tárgyban, a kor döntő egyházi kérdését alkotó missziói tevékenységben, itt óhajtok néhány sorban a nevezett közleményre reflektálni.

Természetesen nem úgy, hogy Lippay Lajos réámvonatkozó ítéleteivel perbeszálljak, mert saját könyveimmel kapcsolatban ez sohasem volt szokásom. Megjegyzéseim tárgyi természetűek. Lippay Lajos nem vette észre, vagy nem ért rá észrevenni, hogy a könyv első része valóban csak bevezetés a missziói munkával magával foglalkozó további három részhez, melyek közül a negyediket ő meg sem említi, holott az is az alapkonceptióból következik, hogy a missziói munkának hány és miféle ága s ezért a könyvnek hány része legyen. Ezért elhatározta, hogy az első, bevezető rész „tudományos”, a többi pedig amolyan „speciális gyakorlati útmutatás”, melynek „tudományos értéke nincsen” és pedig jellemzően azért, mert „a református lelkészek számára” iratott. Ez pedig mi a csodáért érdekelné őt? Így aztán, szellemesen „gyakorlati református almanachnak” nevezi el a könyvet. A magam részéről nagyon boldog leszek, ha a könyvet a gyakorlati egyházi életben is használni tudják majd s az erre való törekvést részemről nyíltan bevallom, azonban nem kell hozzá egyéb, csupán a könyv egészének türelmes, tényleges és teljes elolvasása, hogy bárki is észrevegye: ez a könyv a gyakorlat elmélete, vagyis a pasztorális és missziói teológiának tudományos rendszere, noha csak vezérfonálszerűen, mivel elsősorban hallgatóim tájékoztatására készült. Azt pedig, gondolom, Lippay Lajos nem veheti tőlem rossznéven, hogy mint ilyen, református teológiai munka, hiszen engem ezért tartanak.

Miután azonban ő így elkülönítette a bevezetést a tárgyalástól, azt gondolhatnók, hogy a szemügyre vett rész egészét fogja ismertetni és bírálni, mint egy református ekleziasztika vázlatát, mivelhogy az. Lippay Lajost azonban csak egyes „tévedések” érdeklík. Mivel szerencsére ezek minket is nagyon érdekelnek, mint „jelek”, röviden megemlítem őket.

Először is azt kifogásolja, hogy szerintem „az Egyháznak fejlődése nincs”. Szerinte viszont van és ő a fejlődést az Egyház „növekedésében”, továbbá a „dogmafejlődésben” látja, egyben ezek elsikkasztásával vádolván engem. Nyilvánvaló tehát, hogy tétele-

met nem értette meg. Holott a 7-ik oldalon világosan megállapítom, hogy mikor az Egyház vallástörténeti ősképeréről beszélünk, „távolról sem egy emberi-történeti csírára gondolunk, melyből az idők folyamán az Egyház fokozatosan kifejlődött s amely folyamatban Krisztus egyháza az egyik mozzanat lenne, még ha a legtekélyesebb is“, hanem a vallástörténetben „láthatjuk a Kegyelem edényeit, melyek a Kijelentés számára előre formáltattak, de láthatjuk azt is, hogy a Kijelentés világossága, a Szentlélek bizonyágtétele, az igaz hit nélkül az ember ezekben az edényekben csak a maga tévedéseit önthette bele“. (10. old.) Éppen az ellen tiltakozom tehát, hogy „az Egyház az emberi szellem alkotása“ volna s állítom, hogy ellenkezőleg „az isteni Kijelentés tárgya, Krisztus alapítása és teste“. Tehát nem fejlődés eredménye. Ha ebben bármely keresztyén egyház tagja, s így a római katolikusé is, más véleményen van, a felett csak ámulhatunk és csodálkozhatunk, mégpedig őszinte sajnálkozással.

Felettebb meglepő tehát, hogy én szerinte az Egyház történeti kezdetét „teljesen racionalista módon magyarázom“. Holott én még azt sem vagyok hajlandó elfogadni, hogy az Egyházat valaki az első jeruzsálemi őskeresztyén gyülekezet formájában lássa „kezdődni“ s éppen azt bizonyítom, hogy csak „örök keletkezési típusában“ szemlélhető, úgy amint az a Márk ev. 3. rész 13–15. verseiben láthatjuk, Istennek Krisztusban való szuverén megszólító és elválasztó akarata megnyilvánulásaként. (42. old.) Ha ez racionalizmus, akkor igazán nem tudom, hogy mi nem az?

De úgy látszik, magam sem tudom alaptételemet keresztülvinni, mert Lippay szerint azzal ellentétben „az ótestamentum fejlődéséről“ beszélek. Meghökkenem és lázasan kerestem: hol követem el ezt a bűnt? Megnyugodva jelenthetem, hogy seholsem. Mégcsak időrendi értelemben sem beszélek ilyesmiről. Ellenben a 10-ik oldalon mondom azt, hogy „vallástörténetileg az Ótestamentum nem egyöntetű, hanem rétegződéses“. Ez azonban teljesen más jelentésű, mint a fejlődés, nemcsak az Egyház időfelettségét illetően, hanem magának az Ótestamentumnak hittani értékére nézve is. Hiszen a vallástörténeti folyamat, mint előbb érintettük, semmiben sem változtathatja meg a Kijelentés örökkévaló igazságát. A tudományos gondolkodás viszont elsősorban a különböző szempontok distinkciójában gyökerezik.

Először nem akartam hinni a szemeimnek, mikor Lippaynak azt a vádját olvastam, hogy a 16-ik oldalon „kifejezetten védem Péternek, a kulcsoknak hatalmát“ és ezek után „minden átmenet nélkül“ odajutok, hogy az Egyház nem üdvintézmény, amelyben ex opere operato üdvcselvények hatnak. Ami szerinte „különös, nagyfokú következetlenség“. Mondom, nem akartam elhinni, de végre is el kellett hinnem, mert többszöri olvasás után

is meggyőződtem, hogy ez van odanyomtatva. Ha csak valami incselkedő szellem Lippay részére nem nyomott egy külön hamisított példányt, nem értem, mit és hogyan olvasott a 16-ik oldalon? Mert ott szóról-szóra ez áll: „A világtörténelmet csináló szó: Te Péter vagy és ezen a kősziklán építem fel az én Anyaszentegyházamat . . . és neked adom a mennyek országának kulcsait, nem Simonnak, a Jóna fiának, nem a testnek és vérnek szólott, hanem a mennyei Atya kijelentését boldogan halló hitnek, amely bizonyosságot tesz a mellett, hogy Te vagy a Krisztus, az élő Istennek fia. Ez a bizonyosságot tevő hit a „petros“, a „kőszikla“, mely alapja lehet és lesz minden lelkek közösségének, akik ebben az igaz hitben megegyeznek. Ez a gyülekezet, az Egyház éppen e megegyezés folytán bírja és gyakorolja a fokozatos egyházfegyelem, az oldás és kötés hatalmát“. Ítéltétek meg tehát, atyámfiaik, férfiak, hogy én miképpen „védem“ Pétert és a kulcsok hatalmát s milyen jogon jutok arra a „következetlen“ következtetésre, hogy az Egyház nem ex opere operato üdvintézmény!

Könyvem 19-ik s köv. lapjain, — inkább csak a kép folytonossága érdekében, — érintem a történeti Egyház keleti és nyugati típusait. Lippay újfent meglepő dolgokat olvas ki ebből az epizódból. Először is azt nem olvassa ki, hogy szerintem a két típus az üdvintézményi jellegben egyezik s hogy ehhez képest minden különbség másodrangú. Ellenben kiolvassa, hogy én a kettő közötti különbség lényegét állítólag a liturgiában, a szertartásban látom, ami szerinte sem lényeges. Ekkora tájékozatlanság láttán méltán felháborodik, — de én is, hogy ezt feltételezi rólam! Ebben a kis fejezetben szó sincs efféle oktondiságról. Szó van ellenben a keleti típus liturgikus szelleméről magáról, mellyel kapcsolatban megállapítom, hogy a gazdag liturgiában egy sajátos panteisztikus megistenülést akar szolgálni és éppen ez különbözteti meg a római típus erkölcsi jellegétől. Azt pedig a legnagyobb méltatlankodás színe alatt sem lehet kétségbevonni, hogy a római típus „igényt tart a lelkek feletti szervezett impériumra“ s ebben, csakis ebben az értelemben politikus jellegű. Lippay ezt a szerényigényű kis fejezetet tényleg „valami különös“ és „nagyfokú“ előítélet pápaszemén át olvasta s belelátott benne nem levőket s nem látott meg bennelevőket. A magam részéről különben a tényeket illő tisztelettel s minden polemikus él nélkül említettem meg.

De ha engem „ekkorai járatlansággal“ vádol is, cserébe mindjárt szakértővé avatja magát Kálvin teológiájában s azt állítja, hogy én a látható és láthatatlan Egyház tárgyalásában „állandó ellenmondásba kerülök Kálvinnal.“ Megnyugtatom: az erre vonatkozó fejezet nem akar más lenni, mint Kálvin idevágó tanításának lehető precíz kivonata, melyben semmiféle egyéni állítást

nem kockáztatok meg. Ha nem hiszi, olvassa el az *Institutio* negyedik könyvét.

Ami pedig azt illeti, hogy én „védem“ a láthatatlan Egyházat a láthatóval szemben s az utóbbit nem akarom „magamévá tenni“, utalok könyvem 25-ik lapjára, ahol a Heidelbergi Káté 54-ik kérdésével és feleletével kapcsolatban megállapítom, hogy ez a hely azért az Egyház „locus classicusa“ mert benne a láthatatlan Egyház primátusa jut érvényre (az Egyház a hit tárgya, Isten Fia gyűjti, világ kezdetétől végéig teljesül, az egész emberi nemzetségből választatik ki, térhez és időhöz kötve nincs, a Szentlélek belső bizonyágtételétől függ, célja az örökéletben valóságosul meg), viszont határozottan kiemelkedik a látható Egyháznak a láthatatlantól függő, de mégis bizonyos és megismerhető karaktere is abban, hogy az Ige a mértéke, az igaz hitben való megegyezés a jelenlétének bizonyítéka, Krisztus oltalmára támaszkodik s nem világi módon önmagára, benne a tagok hitvallása, bizonyágtétele, élete a döntő kritérium. Ha ez nem elég, arról nem tehetek.

Azonban az alapos és elfogulatlan olvasás s a hűséges referáda koronája mégis az az állítása, hogy én a 41-ik lapon „őszinte beismeréssel vallom: a reformáció eltért az egyházi fogalomtól.“ Bocsánatot kérek, én ilyen mondatot már csak magyar nyelv-helyesség szempontjából sem írnék le soha. Tárgyilag viszont pontosan az ellenkezőjét írtam le. Szó szerint ezt: megkezdődött (a protestantizmusban) „úgy a tudományos teológiai, mint a gyakorlati egyházi élet visszatérése a hűtlenül elhagyott eredeti és valódi alaphoz: a reformátori teológiához és Egyházhoz“. Mert „a reformáció... az Egyház reformációja volt. A reformátorok az Egyház helyreállításáért küzdöttek“. Megelőzőleg t. i. arról van szó, hogy a 18. és 19. század protestáns teológiai irányai eltértek a reformáció alapjától s nem arról, hogy a reformáció tért el az Egyháztól. Éppen a reformátori Egyházhoz való visszatérés örvendetes tényét „vallottam“ s ha ez „beismerés“, akkor valóban teljesen őszinte. De vajjon az-é a fentebbi ismertetés, mely olyan olvasóhoz szól, aki aligha fogja ezt a könyvet maga a kezébe venni?

Teljesen egyértékű ezzel az az állítása is, hogy én az 55-ik lapon „az evangéliumi Egyház csődjéről“ beszélek. Isten őrizzen ettől! Az emberinek a csődjéről beszélhetek, de az evangéliumi Egyházzal, Krisztus hadseregéről azt vallom, hogy „aktuális miszsiója minden eddigi megbízatását felülmúlja“. Végre idetartozik az is, hogy én tagadom a „külön papságot“, de „kénytelen vagyok szólni a papi rend különböző fokozatairól“. (72–76. old.) Holott én beszélek egyetemes papságról és ezen belül egyházi szolgálatról, de rendről és fokozatokról soha. Ime, ilyen a tárgyila-

gossága, nem is a bírálatnak, hanem egyszerűen csak az ismertetésnek.

Ezeket az apróságokat azért tartottam szükségesnek megemlíteni, hogy rámutassak: nagyon tiszteletreméltó és kívánatos volna a római katolikus és protestáns teológiai művek kölcsönös tanulmányozása és ismertetése, ha annak célja valóban egymás komoly és alapos megismerése volna. Ebből idővel sok áldás származhatnék. De abból, ami itt történt, semmi jó nem fakadhat. Ha Lippayt a bevezetésen túl és ennek alapján érdekelte volna az a fontos kérdés, hogy milyen fölfogás és állásfoglalás alakult ki a református Egyházban a missziói munka, mint az Egyház saját élettevékenysége felől s a könyvet ebből a szempontból tanulmányozta volna, talán saját Egyháza felé is tanulságos, de legalább is érdekes képet adhatott volna a Katolikus Szemle olvasóinak. Így azonban a munkától idegen szempontból csak akadékoskodott s önkényes részleteket „szövegezett bele”. Szerény viszonzásképpen hadd „szövegezzem át” én is az ő megtisztelő írásának legalább a címét a valóságnak megfelelően így: „Tévedések egy református hittudományi könyv bírálatában”. Makkai Sándor.

BARTH ÉS A CSEHEK. Barth Károly, a volt bonni teológiai professzor, aki — mint ismeretes — a nemzetiszocialista Németországgal való meghasonlása óta hazájában, Svájcban él, a szeptembervégi válságos napokban levelet írt a prágai Husztheologia tanárához, Hromadkához. „Népüknek szabadságával áll vagy esik, emberi mérték szerint, Európa — s talán nemcsak Európa — szabadsága. Minden cseh katona, aki harcolni és szenvedni fog, érettünk is — és kimondom tartózkodás nélkül — Jézus egyházáért is fogja azt tenni. Egy bizonyos: most minden emberileg lehetséges ellenállást Csehszlovákia határain kell kifejtetni”; — ezeket írja többek közt és a cseh professzor sietett a levelet közétenni.

Ha ez a levél kizárólag a szudétanémet kérdésre vonatkoznék, akkor talán hajlandók lennénk német belügynek minősíteni és, ismerve az előzményeket, még erős hangján sem csodálkoznánk. De a csehszlovák válság magyar ügy is és a kassai harangok zúgása sem tudja teljesen feledtetni az elmúlt két hónap kínzó aggodalmait magunkért és felvidéki véreinkért. Barth Károly azokat a cseh katonákat mondja Jézus Krisztus jó vitézeinek, kiknek szuronyai közt közel egymillió magyar keresztyén élte a modern rabszolgaság, a kisebbségi sors keserű, emberi és isteni erkölccsel ellenkező, megalázó életét. De hallgassunk a magyar fájdalomról is, bár a nemrég Debrecenben járt professzortól talán joggal várhattunk volna más szavakat. S még akkor sem tudjuk megmagyarázni a „nemes” gesztust, mellyel Benes népet az Egy-

ház lovagjává üti. Hiszen mindenki tudja, hogy az e tekintetben „elmaradt” középeurópai népek közt egyedül a cseheknél volt, mégpedig megdöbbentő arányban, felekezetenkívüliség. Mindenki tud a cseh államvezetés egyházellenes irányzatáról s arról a kötésről, mely majdnem Európára szabadította a moszkvai „világ-szabadságot”. És mégis, a sorsdöntő napokban az angol, francia, svájci protestantizmus s a katolicizmus nemkülönben majdnem egyhangúlag a csehek pártjára állt, nemcsak a demokráciát, hanem az evangéliumot is védelmezve. Nem lehet ezt kizárólag politikának, németellenes világhangulatnak felfogni. E mögött több, sokkal több, egy módszeresen megtévesztett közvélemény természetellenes lelkiállapota rejtőzik.

A prágai propagandahadjárat politikai oldaláról az elmúlt húsz esztendő alatt elég keserű tapasztalatot szerezhettünk. De csak most válik nyilvánvalóvá, hogy ez a propaganda mit tudott elérni a világkeresztyénség kebelében. Nem volt a cseh életnek olyan kisebb vagy nagyobb jelentőségű megnyilvánulása, melyből arcpirító cinizmussal ne kovácsoltak volna politikai fegyvert. Ha úgy kellett, tüntettek azzal, hogy a cseh nép, Nepomuk Szent János és Szent Vencel népe, számbeli többségében és lelkében katolikus, hű leánya egyházának. A budapesti eucharisztikus kongresszusról hazatért Verdier párisi bitorosérsek azért szállt ki Prágában, hogy a cseh állameszme magasztalását ez alkalommal is el ne mulassza. Mikor pedig egyes egyházellenes megnyilatkozást már nem lehetett eltitkolni, készen állt az indokolás: a csehek tulajdonképpen Husz János népe, született protestánsok és csak a katolicizmus ellenségei. A frissen szervezett cseh protestáns egyházak siettek is ezt főleg az angolszász közvélemény tudomására hozni s mivel korcs hitvallási alapjuk a legnagyobb rugalmasságra tette képessé őket, meg is jelentek a világprotestantizmus minden felekezetű és színezetű konferenciáján, hogy ott is kiállhassanak a cseh demokrácia ügye mellett. Jellemző, hogy a legutóbbi időkig a cseheknek volt legtöbb ösztön-díjas diákjuk a nyugati protestáns teológiákon. S amíg kifele üzték ezt a frivol játékot, odahaza Prágában, 1936-ban vendégül látták a Szabadgondolkozóknak az orosz Istentelenekkel egyesült világgyűlését. Így kacérkodott Csehszlovákia a katolicizmussal, a protestantizmussal, a szabadkőművességgel és a kommunizmussal s bármerre is szólt legyen a propaganda, ömlött a pénz a Hradszinból erre a „szent célra”.

Az eredmény végül is nem bizonyult kielégítőnek, de annyit értek, hogy mikor eljött az élethalál-harc ideje, az európai protestáns közvélemény jórésze nem a gályarabok magyar utódaiban, hanem a huszitabőrbe bujt kryptokommunista csehekben

látta az igazi testvéreket s a katolikus világ Szent István évében bizony nem állt egységesen mellénk.

Nem sajnáljuk, hogy a magyar egyházak nem használtak hasonló eszközöket, mert ilyenek nyomán nem is születnek áldott eredmény. De van nekünk éppen elég értékes keresztyén hagyományunk s életünkben van elég keresztyén erő és igyekezet, amit felmutathatnánk s billenthetnénk ezáltal a nemzetközi közvélemény mérlegének nyelvén. Csak magunkról s csak a legújabb időkről beszélve, megmondhatjuk, hogy 1919-ben, mikor úgyszólván teljesen el voltunk zárva a megnyilatkozás lehetőségeitől, a magyar protestantizmus közbenjárására Vilma holland királynő segítette megbizottainkat, hogy a nemzet tiltakozását Angliába juttassák. A nagy protestáns világgyűléseken (Zürich, Beatenberg) jelentkezhett először az ententehatalmak közvéleménye előtt a magyar álláspont. De hiányzott a folytatáshoz az állam részéről az a megértés és áldozatkészség, ami megvolt a cseheknél s ami nélkül a külföldi kapcsolatok ápolása fizikai lehetetlenség. A Barth-levél nagy figyelmetettség a magyar protestantizmus számára, hogy tegyen meg minden lehető a nemzetközi propaganda sokkal hatékonyabb kiépítésére s merjen több eréllyel apellálni a magyar állam és társadalom ezirányú támogatására.

MÉG EGY ILY GYŐZELEM ... A németországi Evangélikus Szövetség ezidei thüringiai országos gyűlésének vezérszónoka Ausztria csatlakozását, mint a protestantizmus győzelmét, Hitler Adolfot pedig mint a második Gusztáv Adolfot üdvözölte, aki az Ostromot egy második ellenreformációtól megszabadította.

Viszont:

A német vallás- és közoktatásügyi minisztérium elengedte a tanítóknak és a tanároknak iskoláik évnnyitó és évváró istentiszteletén a kötelező részvételt. Ugyancsak megszűnt a vallásoktatásban való részvétel kényszere a tanulók számára, ha ezt szüleik nem kívánják, de 14 éves kora után maga a gyermek is bejelentheti távolmaradását. Ez év őszétől kezdve Bajorországban, ahol 1933 előtt úgyszólván csak felekezeti iskolák voltak, már csak állami iskolák működnek.

Vajjon az első Gusztáv Adolf így mentette volna meg Ausztriát és Németországot az ellenreformációtól? Félős, hogy így előbb-utóbb a reformációtól, sőt az evangéliumtól is megmentik Luther népét.

IMPERIALIZMUSOK KÖZT. Amióta a magyarság megszállt a Duna-Tisza mentén, mindig „két pogány“ veszedelme között él. Közvéleményünk legújabb hisztériájának szembeszökő jelensége, hogy mindenki germán vagy orosz imperializmussal ré-

mítgeti a másikat, aszerint, hogy a porost vagy a zsidót gyűlöli a kelleténél jobban. Hogy az ijedezésből ne legyen elég, a Korunk Szava című „aktív katolikus orgánus” egyik cikkírója a lap október 15-iki számában új imperializmus lehetőségeit csillogtatja meg a Dunavölgyében:

„Vajjon Magyarország merre orientálódjék? A kulturális kapcsolatok egyelőre csak szellemi jelentőséggel bírnak, de a jövőben könnyen bizonyos politikai törekvéseknek is képezhetik kútforrását. Azonban ettől függetlenül megalkotható a katolikus tömb. Ez Horvát-, Dalmát-, Magyar-, Szlovén- és Lengyelországot foglalná magába.”

Katolikus politika! Nem tehetünk róla, ha ennek hallatára Dollfuss és Schuschnigg Ausztriájára kell gondolnunk, ahol csak most törölték el azt a hírhedt törvényt, mely szerint azoknak, akik egyik keresztény felekezetről a másikra akartak áttérni, előbb a kerületi rendőrkapitányságon kellett jelentkezniök, hogy a hatóságok meggyőződhesseken, vajjon az illető józan ítélőképességének birtokában van-e s vajjon valóban szabad meggyőződése érvényesül-e elhatározásában? Egy-egy túlbuzgó tisztviselő olyan „komolyan” vette a dolgot, hogy az áttérni akarót — elmeegógyintézetbe utasította elmeállapotának megvizsgálására. Ezt értelmezte aztán az osztrák humor úgy, hogy „aki épelméjű, áttérhet, aki nem, annak katolikusnak kell maradnia”. Mert a törvényt gyakorlatban csak a katolikus egyház javára alkalmazták. (L. Deutsch-Evangelische Korrespondenz, 1938. 39. sz.) Még szörnyűbb következményeit láthatjuk a katolikus politikai beavatkozásnak Lengyelországban, ahol csak nemrégiben vettek el az ukrán görögkeleti kisebbségtől 114 templomot, többet ezek közül leromboltak, másokat „ismeretlen tettesek” felgyújtottak, a hívőket erőszakkal kényszerítették a latin rítus felvételére, sok papot pedig száműzték, vagy bebörtönöztek. (L. Protestantische Rundschau 1938. IV.)

Készséggel elismerjük, hogy mindkét szembenálló fél az említett két esetben maga is a politizálás bűnébe esett, amennyiben az ausztriai „új ellenreformáció” sokban egybeesett a nemzeti szocializmus ellen vívott harccal, Lengyelország pedig a nagy-ukrán törekvések ellen mozgósítja az egyházat. De ez nem menti fel sem egyik, sem másik felet a vád alól, hogy megfélemlítve az Ige tisztasága iránti felelősségről, napi politika eszközüvé tették a egyházat. Ezért kell tiltakoznunk a politikai katolicizmus és a katolikus imperializmus ellen. A magyarságnak nem ennyi meg ennyi százaléka, hanem egyik fele a protestantizmus s ezt a helyét évszázados munkával és szenvedéssel érdemelte meg. Nélküle, elene magyar politikát csinálni nem lehet. De emellett az egész Dunavölgyben új vallásháborút jelentene a harcok katolikus politika érvényesülése.

Az egyháznak, az egyetemes keresztyén Anyaszentegyháznak egyetlen politikai hivatása van a mi életünkben is: krisztusi szellemmel megtölteni a magyar közéletet. Ebben, de csak ebben a politikában haladhat együtt a magyar katolicizmussal a magyar protestantizmus.

IGY IS LEHET... A Korunk Szava ugyanazon számában emlékezik meg Révész Imre püspökké választtatásáról. Ebből a cikkből idézzük az alábbiakat:

„Révész Imre székfoglaló beszéde valóban az igaz hitvallás példája volt. A magyar katolicizmusnak, mely vallja a teljes és romlatlan krisztusi tant, különös gonddal kell a keresztyén hitvallás mai fenyegettetése idején figyelnie a magyar protestantizmus felé. Ahogy a veszélyben lévő német katolicizmus és német protestantizmus között, az újpogányság zivatarai között, sok régi elmentét módosult, úgy a ma már jelentkező egységtörekvések, kölcsönös megértési törekvések előkészületei után a magyar katolikus pillantás sem lehet el a protestáns testvérek ügyének figyélése nélkül. Közös a magyarságunk és közös a krisztusi hitvallásunk; közös az elszántságunk: mindent Krisztusért! Közösek krisztusi szándékaink és a barbár, pogány kor áramlásai között közösek ma már érdekeink is. Révész Imre, aki a legtanultabb és legmélyebb magyar elmék egyike, méltó és igaz hangot ütött meg székfoglalójában s mi magyar katolikus fiatalok erre a hangra csak a szeretet és az egység köszöntésével felelhetünk.

Óh, bár maradna meg a Tiszántúl szabad magyarsága valóban annak a sziklának, melyet idegen erő, idegen gyilkos ár nem bír letörni, leporlasztani, szétomlasztani! Óh, bár lenne a mai válságok között minél nagyobb és minél erősebb a magyar szabadság hite, a Bocskay, Bethlen Gábor, a Rákóczi Ferenc hite, mely a szabadságért az Istennel együtt indult és mely Isten nélkül nem élhette szabadságát, életét!

A mi szavunk volt, mikor a keresztyén iskoláról beszélt, a mi hitünk volt, mikor azt fejtegette, hogy mint kell az Úr Asztalának a szeretetközösség asztalává válnia messi a templom falain is túl; a mi követelményeink voltak azok is, melyeket Révész Imre az ifjúság keresztyén neveléséről hangoztatott. Ez a beszéd példamutató, egyetemes keresztyén program volt, nem azt választotta ki, ami elválasztja egymástól a keresztyént és a magyart, de azt, ami Krisztusban és magyarságban összeköti. Ez a mindnyájunkkal közös krisztusi keresztyénység az az alap, melyre biztosan építhetjük életünket, ez az a fal, mely mögül a magyarság ennek a züllő kornak veszedelmei ellen nyugodtan védekezhetik. Ez a krisztusi hitvallás, mely Révész Imre ihletett ajakán felszakadt, mindnyájunk hitvallása, mindnyájunk programja s túl minden

dogmatikai különbségen, magában hordozza a krisztusi hit, a krisztusi elveken nevelt igaz magyarság ma olyan nélkülözhetetlen, olyan bátor szent ígézetét. Védjen meg a krisztusi hit mindnyájunkat nagy veszedelmeink közepette; védjen és bátorítson ez a hit kereszténységünkben és magyarságunkban egyaránt.“

„SZERETNÉNK LÁTNI JÉZUST“. (A Károli-biblia legújabb átdolgozásához.) Domján János Szemlénk mult számában megindított egy hozzászólás-sort, az új biblia-fordításhoz, melyről szeretnők hinni, hogy sokakat fog megszólalásra bírni a tárgyhoz s az alkalomhoz illő méltósággal és elmélyüléssel. Ez az igénytelen megjegyzés ezt az idézett mondatot azért veszi külön elé, mert úgy tetszik, sehol se mutathatná meg erősebben, csaknem rikitóbban, mint ezzel, hogy milyen nagy kár volna, ha senki se hívná fel a figyelmet arra, hogy mekkora megszegényedése az a magyar nyelvnek, hogy hovatovább mind jobban elharapózik benne a tárgyias és tárgyitalan igeragozás finom és utánozhatatlanul gazdag jelentésbeli különbségeinek elhanyagolása, sőt a tárgyias igealakok teljes kigyomlálása. „Szeretnénk látni Jézust“ (Ján. 12, 21.), ez ugyanannyi, mintha azt mondanók: szeretnénk látni vizesést, vagy fővárost vagy falut vagy indiánust — egyet, valamelyiket a sok vagy sok ezer közül, — valakit, akit Jézusnak hívnak; — azt az Egyet, akit a Fülöphöz forduló görögök szeretnének látni, ha magyarul kérték volna, csak így kérhették volna: szeretnők látni Jézust. — Domjának ez nem tűnik föl, mert ő is így beszél: „észrevételeinket még folytathatnánk“ (489), vagy: „még a helyesírást is egységesnek szeretnénk látni“ (493), — de annál sürgetőbbnek érezzük, azt hiszem, nagyon sokan, hogy ezt az egyetemesen minden magyar nyelvű megnyilatkozásra kötelező revíziót keresztül víve lássuk a legeggyetemesebb magyar irodalmi megnyilatkozásban: az Irás mindenkori magyar fordításában. (T. B.)

KRITIKAI SZEMLE

Das Zweite Helvetische Bekenntnis. (In Deutsche übertragen... von Walter Hildebrandt und Rudolf Zimmermann. Zürich, Zwingli-Verlag, 1938. 8° 114 lap. — Quellen und Studien zur Geschichte der Helvetischen Kirche. Band 4. — 1 képpel. Ára 2.75 svájci frank.)

Bedeutung und Geschichte des Zweiten Helvetischen Bekenntnisses. (Von Walter Hildebrandt und Rudolf Zimmermann. Zürich, Zwingli-Verlag, 1938. 8° 75 lap. — Quellen und Studien zur Geschichte der Helvetischen Kirche, Band 5. — 1 képpel. Ára 3.50 svájci frank.)

Ez a két nagyon esinos kötet nem egyéb, mint kétfelé osztása annak a „Das Zweite Helvetische Bekenntnis“ c. kiadványnak, amelyet az azóta már elfogyott első kiadásában e folyóirat 1937. évfolyamában a 242—243. lapokon ismertettünk. A hitvallás iránt való megújult és igazán megkapó érdeklődésre mutat, hogy ily rövid idő alatt már második kiadásra volt belőle szükség. Közelebről meg nem magyarázott „kiadói megfontolások“ tették szükségessé, hogy e második kiadásban az egy kötetből kettő legyen, az egyik magát a szöveget, jegyzetekkel, a másik a főként történelmi méltatást foglalja magában. A szöveg maga azonban — néhány kevésbé lényeges javítástól megválva — egyik kötetben sem változott az első kiadáshoz képest. A két szerző igen derekas bevezető és magyarázó munkája tehát e második kiadás révén még több kézen fordulhat meg, a szaktudomány hasznára s a hitvallást szomjúhozó lelkek épülésére. Ez elsősorban épp Svájcban magában igen örvendetes jele az idők fordulásának. Azt azonban sajnáljuk, hogy az első kiadás ismertetésében általunk kifogásolt pontatlanság a másodikban is bennmaradt, holott az első kiadás ismertetése tudtunkkal eljutott az érdemes szerzők, illetőleg kommentátorok kezéhez, legalábbis a kiadóvállalathoz. Itt hát mégegyszer megismételjük: ami e második kiadásban, a „Bedeutung und Geschichte...“ c. kötet 47. lapján, a 33. jegyzetben olvasható, az helytelen fordítása az eredeti latin szövegnek, mert Debreceben 1567-ben nem „Die Confession“ adatott ki (amin a fordított szövegnek *ebben az összefüggésében* mindenki a II. H. H.-t érti), hanem „edita et impressa est Confessio“, azaz *egy bizonyos hitvallás*, ami *így* igaz is — de ez, mint a latin szöveg továbbfolytatásából világosan ki is tűnik, nem azonos a II. H. H.-sal, hanem eredeti magyar elmetermék, a Méliusz (nem is egy, de két) műve.

Révész Imre

Makkai Sándor: Az Egyház missziói munkája. (Révai-kiadás. Budapest, 1938.)

Nemcsak a szerző másfajta irodalmi munkálkodása tette, hogy ez a theologiai munka is megjelenhetett egy nem egyházi kiadó kezében, hanem sokkal inkább az, hogy a kérdés iránti érdeklődés messze túlmegy a theologiai főiskolák tantermein és úgy a művelt protestáns közönség, mint általában mindenki kíváncsi arra, hogy milyen missziói munkát végez, vagy legalább is lát meg az az Egyház, amelynek szerző egy évtizeden keresztül püspöke volt Erdélyben, most pedig a debreceni egyetemen egyik professzora épen a gyakorlati theologianak.

„A tömeghitetlenség és a belső bizonytalanság szekularizációja az Egyház elé a mozgósítás, a misszió parancsát állítja“. — Ennek a mozgósításnak végrehajtására ad minden részletre kiterjedő reglamát Makkai Sándor munkája. Meghatározásaihoz az anyagért vallástörténeti mélységekbe nyúl. Az ősképeknek, mint az emberi szellem vázainak döntő hatása van a későbbi kifejlődésekre. A szent helyek és idők, az egész kultusz, az animisztikus-mágikus jelleg, majd az Ótestamentom előképszerűsége, az evangéliumok sugárzása a lépcsőszerű alap az Egyház elképzelésére, felfogására. Hogyan alakul a keleti és a nyugati típus, mit jelent Kálvin János és a református hitvallások, orthodoxia, pietizmus, majd Brunner és Barth Károly az Egyházra és az Egyház missziói munkájára, — maradéktalanul, színesen és élesen fogalmazva tűnik elő a könyv első fejezeteiben.

Az Egyház fogalmának megállapításában nem marad adós a nemzethez és az államhoz való viszony bemutatásával sem. „A totálisztikus államcélok feltétlenül beleütköznek az Egyháznak a lelki és szellemi terén igényelt azon *életfeltételeibe*, melyek nélkül keresztyénségről beszélni nem lehet. Nem tudhatjuk, mi lesz ennek a következménye a jövőben... Az Egyháznak állhatatosan és következetesen kell hirdetnie az *Isten igéjét* az emberiség *lelkiismeretének* és *gyakorolnia a Szeretet impériumát* bármely imperiumban, ami a földön létezik“.

Az Egyháznak mindig voltak látási zavarai, amelyek azonban elmúltak. Ilyen volt a kultúr-keresztyénség káprázata és ilyen újabban a szociális kérdés délibábja is. „Az Egyház ne szégyelje, mondjon le a szégyen takargatásáról és hirdesse bátran, hogy ez *nem az ő problémája és a jólét nem az ő célkitűzése*. Amit ő akar, a lelki ember, a krisztusi ember, nem a jóléttől függ. Szegénység, vagy gazdagság, szolgaság, vagy uraság, nemek, életkorok, vérmérsékletek, foglalkozások mindmegannyi *adottság, kísértésül* a bűnre és *lehetőségül* az újjászületésre“. — Még akkor sem jöcím a szociális kérdés egyházi vállakra emelése, ha az állammal magát azonosítani szerető és az állami szociális célkitűzéseket maga

színeire festő „uralkodó“ egyház túlon túl kiemeli a maga szociális érdemeit.

Makkai Sándor munkája egyházi élettan a számunkra. A nagyon érdekes bevezetés után, ahol a szervekkel, azok értékével, kifejlődésével ismertetett meg, a pásztori misszió, a gyülekezeti misszió és a külmiszió problémái: a szervek működése jelennek meg előttünk. A lekipászor magánéletétől a halálra ítéltet vizsgatásáig, az alapvető reformatori tanításoktól az egyházi közalapig és nyugdíjintézetig, meg a protestáns őskor külmisziói indítékaitól Molnár Máriáig; hasznos tanácsok, pontos ujjhegyre szedések, világos meglátások, szigorú pálcatorések, kristályos következtetések sorbaállítása pereg végig a lapokon. A magától értető dolgok, a mindenki által érzett, talán tudott szimptomák tevődnek össze, rendeződnek missziói köztudattá és akarattá.

A vallásfilozófiai, vallástörténeti és dogmatikai területeken magát megedző és ott derekas irodalmi babérokot szerzett író első kimondottan gyakorlati theologiai munkájával, amelyet egyetemi tanársága második esztendejében jelentetett meg, kézzelfogható bizonyíték arra, hogy minden theologiai és papi tudomány csak akkor ér valamit, ha a gyümölcse, eredménye aprópénzzé, megtapogatható tudománnyá, gyakorlati theologióvá tud átváltozni.

A magyar protestáns theologiai irodalomban 1938-ban ez a könyv a legderekabb teljesítmény.

Incze Gábor

Kornis Gyula: Kölcsey Ferenc világnézete. (Budapest, 1938. Franklin-kiadás.)

Pázmány, Apponyi és Petőfi után most Kölcsey alakját örökíti meg Kornis Gyula, az általa kialakított módszerrel: filozófiai portréfestéssel. Nehéz lenne e négy portré között értékbeli különbséget tenni, hisz az illusztris szerző módszertani fölénye, filozófiai és pszichológiai éleslátása mind a négy művet egyaránt jellemzi. Talán a megfigyelés alá vett egyéniségek különbözősége okozza, hogy a Pázmány-tanulmány plaszticitása, az Apponyi-portré művészi jellege, a Petőfi-arckép irodalomtörténeti összefüggései e három tanulmány alaperényei. A Kölcsey-tanulmányban viszont a pszichológiai elemzés finomságát és mélységét kell leginkább megcsodálnia az olvasónak. Nem kétséges, hogy a Kölcseyre vonatkozó irodalom éppen ezen a ponton szorult leginkább továbbmunkálásra: meg kellett keresni e sokszor paradox egyéniség titkainak lélektani kulcsát, hogy világosan álljon előttünk műveinek és életének a külső világhoz való tényleges, lélektani ellenmondások nélküli viszonya. Azaz éppen azt a problémát kellett vizsgálni, amit Kornis Kölcsey „világnézetének“ nevez.

E világnézet élethű megelevenítése korántsem egyszerű feladat: mert mennyire más a Himnusz háttere, mint a „Vanitatum

vanitas“ világnézeti éghajlata; vagy mi a magyarázata annak, hogy Kőlcsey a gyakorlatban, az országgyűlésben egyházhi kalvinista, viszont történefilozófiai fejtegetéseiben következetesen pálcát tör a reformáció felett; vagy még alapvetőbb fokon: hogyan kerül Kőlcsey a legrealisabb napipolitika színpadára, mikor — saját vallomása szerint — legfőbb életelve az epikureus „lapangva élés“? Ilyen és ehhez hasonló más ellentmondásokat nem lehet egyszerűen az egyéni fejlődés egymásutánjával magyarázni, hisz e paradoxonok Kőlcsey műveiben és életében nem egymásután, hanem egyszerre, egyidőben vannak jelen. Kornis magyarázata nem ilyen egyszerű, viszont a tényeket teljes mértékben fedi s megérteti az összes paradoxonokat. „A lelki paradoxon kérdőjelét — úgymond — kiegyenesíti az a tipikus jelenség, hogy a lélek *sokszor* olyan eszményt tűz maga elé, amely éppen ellentéte a saját lelki alkatának: olyan önkiegészítésre vágyik, ami nem ő, hanem ami szeretne lenni... A természetből bánatos, melancholikus lelkű Kőlcsey a kiegyensúlyozott, harmónikus, „derűs“ görög világnézet embereszménye után sóvárog“ (13. l.). E kultúrpszichológiai szempontból igen nagy jelentőségű megállapítás — véleményünk szerint — Kornis könyvének minden tekintetben fordulópontja, az egész koncepció teljességének talpköve. Aki azt hiszi, hogy Kornis e megállapítással az Adler-féle individualpszichológia vizeire evez, annak figyelmét elkerülte a „sokszor“ határozó: az individualpszichológia szerint a lélek *mindig* olyan eszményt tűz maga elé, amely éppen ellentéte saját alkatának. Ha Kornis ezen felfogás dogmatikus merevségét nem kerülte volna messze el, ma nem rendelkezünk a Kőlcsey-probléma lélektani és filozófiai megoldásával. E megoldásnak előnye éppen az, hogy — mint minden igazi filozófálás — az egyesben látja meg a tipikusát s éppen ezáltal nyer az egyes problémán túlmenő jelentőséget.

E ponton válik érthetővé sok Kőlcsey-probléma, oldódik fel sok látszólagos ellenmondás (Gondoljunk pl. arra, hogy Berzsenyit éppoly szigorral bírálja, mint — Csokonait!) Teljes mértékben igazolást nyer szerzőnk koncepciója, mely a *filozófus*, a *politikus* és a *nemzetnevelő* hármas problémakörét fedi fel Kőlcsey gondolatvilágában: az eszményeinek élő költő-filozófus, aki „nem izzó konkrét élményeit önti versbe közvetlenül, hanem ezeket előbb eláltalánosítja, elvonttá szublimálja“ (9. l.), akinek „igazi életformája a magány“, az idealista leszáll a politikai küzdés konkrétumainak területére s e két nagyon is ellenséges „környezet“ diszharmóniája oldódik fel egyreinkább a nemzetnevelő Kőlcsey eszmevilágában, a Parainésis kristálytisztá, klasszikus harmóniájában. Irodalomtörténészeink feladata, hogy e koncepció további következtetéseit levonják: hogy világosan beállítsák Kőlc-

ceyzt a magyar irodalom történetének ú. n. tragikus fejlődési vonalába és hogy értékesítsék a „lappangó“ életforma mibenlétének Kornis által oly pompásan jellemzett, magyar szempontból döntő fontosságú törvényszerűségeit. Mert ez a probléma rejlik Babits Mihály szellemes paradoxona mélyén: „Petőfi a zseni áruhájában megjelenő nyárspolgár, Arany a nyárspolgár áruhájában megjelenő zseni“; és ugyanide mutatnak Prohászka Lajos mély fejtegetései is a magyarság „bujdosó“ életformájáról. Mindezen problémák leendő oldozgatói Kornis új művében kitűnő filológiai alapokon nyugvó filozófiai és pszichológiai támpontot nyertek.

Mátrai László

Kós Károly: Kalotaszeg. (Révai, Budapest, 1938.)

A csodás Erdély talán legsodálatosabb földjének és népének regénye ez a könyv, egy művész vallomása, egy erdélyi ember rajongásának, nagy szerelmének legszebb megnyilatkozása. Nem színes történelem, nem izgalmas szociográfia ez az írás, több annál, sorai közt egy legendás nép drámáját, egy rejtelmes táj balladáját érezzük. Egy maroknyi, alig negyvenezernyi magyarság és a Kalota és Kőrös vizének szögletében, kicsiny sziget a hatalmas román tengerben és ez a nép fejlődik és virágzik, büszke szabadságára és függetlenségére, fölényes intelligenciája messze kitűnik, pompázó művészetének csodájára járnak. Honnan jött és hogy maradt fent ez a nép, mi volt öröme és bánata, hogy küzdött és szenvedett századokon át, ezt a titkot, Erdély leggyönyörűbb titkát fedi fel most Kós Károly, a történész gazdag tudományával, a művész ragyogó tehetségével és az erdélyi föld fiának elomló szeretetével.

Hogy alakult ki ez a nép? Az ősmondák és hagyományok ködös meséjén keresztül a tudomány fénye sem tud a tiszta bizonyosságra rávilágítani. Bizonyos, hogy a kalotaszegi nép kevert nép, de népi kialakulása talán a legszerencsésebb magyar keveredés eredménye. A XIII. század végén Kalotaszeg népi kialakulása már jórészt be is fejeződött, külső és belső alaptulajdonságait a további évszázadok is csak módosíthatták, de nem változtatták meg.

Kalotaszeg mindig a legfontosabb összekötő terület volt keletre, Erdély belseje és nyugatra, Váradon túl a nagy magyar Alföld felé. Fekvésének és annak, hogy népe csupán földjéből soha sem tudott megélni, magyarázható, hogy a kalotaszegi nép nemcsak földműves, hanem város lakó iparos és világjáró katona is. Így érthető, hogy hamarosan vállalkozó szellemű, szélesebb látókörű műveltebb néppé fejlődött. Öntudata, szabadságszeretete korán forrongásba hozta a népet és nem véletlen, hogy a nyugat-európai népek szabadságmozgalmai, hitújító kísérletei ép Kalota-

szeg nemességét és elnyomott népét mozgatta meg nálunk először. Az 1437-i kelyhes forradalomnak, Budai Nagy Antal forradalmának történelmünk általában nem nagy jelentőséget tulajdonít. Kós Károly kimutatja a kis nemesség és parasztság forradalmának okát és eredőjét, elénk varázsolja a XV. századi Erdély életét és levegőjét, föltárja Budai Nagy Antal kiváló szervező és hadvezéri tehetségét, dicsőséges harcait és politikai eredményeit, elárultatását és véres bukását. Jelentőségét tulajdonképpen csak Kós Károly után látjuk: „Az első öntudatlan lépés, de nagy lépés azon az úton, mely szinte nyílegyenesen és elkerülhetetlenül vezetett el száz esztendő alatt a független és protestáns Erdélyhez“.

A reformáció győzelme Kalotaszeg utolsó történelmi eseménye. Az alap és felépítmény, mely Kalotaszeg népét és sorsát kiformálták, a XVI. századból valók. Népének a megújult hit nemcsak vallás, hanem természetének, fajtájának legjobban megfelelő életformája lett. Ha önérzetes kálvinizmusára gondolunk, megértjük küzdelmes, nagyszerű életét, bátor és öntudatos gondolkozását, tanulékony és mozgékony intelligenciáját, színes és tiszta művészi érzését. Nehéz természeti visznyok közt, eléggé természetlen földön, mint megdönthetetlen erősség állt a nemzetiségek közt. Földjéhez tántoríthatatlanul ragaszkodik. 226.547 erdélyi kivándorló közt alig egy-két kalotaszegi magyar akadt. Országot, világot, járó nép, de földjére mindig visszatér, mert amint a Gálok történetében mondja Kós Károly: „Tudjuk, hogy itt a helyünk, itt kell maradnunk, és újra tovább kell harcolnunk azt a harcot, ami örök...“ Nem csoda, hogy aki megismerte, meg is szerette ezt a népet. Öntudatos magyar, fajtájára büszke, de soha a türelmetlenséget, gyűlöletet nem ismerte a környező román-sággal szemben. Nem egyszer látjuk őket egy sorban küzdeni, harcolni az idegen érdekek zsarnoksága ellen. Éppen ezért sajnáljuk, hogy Kós Károly nem foglalkozott részletesebben a mai Kalotaszeggel. Kíváncsiak vagyunk, hogy él, hogy dolgozik, küzd és gondolkodik Kalotaszeg a román uralom óta. Hozott-e életébe változást, hagyott-e lelkében maradandó nyomot a megváltozott helyzet? Szeretnénk látni őket mindennapi életünkben, mindennapi gondjaikban, szeretnénk melléjük állani, szeretnénk oda-kilátani nekik: el ne hagyjátok soha ősi földjeiteket, el ne hagyjátok soha őse művészeteteket! Mert ez a nép, ez a föld a magyarság egyik legpompásabb, legszebb ékessége. „Mennyi szín, mennyi szín, mennyi kedves — és tarkaságban annyi yugalom, — és fehér és kék és virító sárga, — izgató kék és harcos barna szín.“ (Ady: A Kalota partján.)

Köszöntjük Kós Károlynak, hogy ezzel a szé könyvvel ajándékozott meg bennünket. Köszönjük, hogy előbbre vitt magyar-

ságunk megismerésében és fajtánk szeretetében. És most az európai újjárendeződés napjaiban kívánjuk, hogy ezeknek „a nyugodt, nagyságos arcok“-nak, az ifjú Gáloknak és Balláknak, Szentkirályiaknak és Martonfiaknak ne kelljen már az Alföld felé mutatva utánamondaniok Gál Jankó döbbenetes húszévelelőtti szavait: „Anna, a sorompó zárva marad“.

Bikácsi László.

Gerevich Tibor: Magyarország románkori emlékei. (A Műemlékek Országos Bizottsága és az Egyetemi Nyomda közös kiadása.)

A nagy műgonddal előállított hatalmas kötetet kezünkbe véve, úgy érezzük, hogy az előkészítő terep-munkálatok után a magyar művészettörténelem tulajdonképeni alapkötetételéhez csak most érkeztünk el. Megjelenésében és tartalmában, a képekben felsorakoztatott emlékek magas színvonalában, és azok elemzésének tudományos felkészültségében ez a könyv egyaránt méltóan képviselheti Európa előtt kultúránk első századait és mai művészettörténetünk széles látókörét. A kitűnő szerző, miután kisebb tanulmányában oly emlékezetesen jelölte ki a magyar művészet európai helyzetét, fedezte fel és jellemezte régi festészetünk két legnagyobb alakját: Kolozsvári Tamást és M. S. mestert, most egy egész kornak, történelmünk legragyogóbb szakaszának művészetben megnyilvánuló egyéniségét rajzolja elénk. Eléggé nem méltatható módon szakít azzal az érthetetlen fogyatékosági érzéssel, mely minden emlékünken idegen, elsősorban német művészet bágyadt visszfényét keresi. A nomád élet nem kíván házakat és templomokat — így hát a hétvezérek népe, csak díszítő művészetet hozott magával vándorlásairól. Természetes, hogy első építkezéseikhez külföldről kellett jöjjenek a tanítómesterek. De ezek nem németek, hanem olaszok voltak. Idegen művészek foglalkoztatása ebben az időben általános európai jelenség. A nemzeti művészet fogalma ekkor még ismeretlen. Északolaszország mesterei, a magistri comacini mindenfelé dolgoztak s az északi államokig is eljutottak. A művészeti irányítás akkor a bencés-rend kezében volt, márpedig e rend szelleme az olasz Montecassino és a francia Cluny polusai között forrott ki. Szent István első építkezései a lombard bazilikák stílusában készültek és ezzel az elindulással a magyar művészet a latin formavilággal való rokonság mellett tesz vallomást. A híres francia építész Villard de Honnecourt is megfordul Magyarországon és Gyulafehérvárott egy Jean de St. Dié nevű francia mester dolgozik. Olaszok és franciák tanítgatják Európa ujdonsült fiát, a németek szerepe egészen a háttérbe szorul. Két nagy király veti meg ennek az örökérvényű latin irányzatnak az alapját: Szent István és

III. Béla. Első királyunk kultúrtevékenységét már kezdettől fogva világtávlatok veszik körül. Jeruzsálemben kolostort, Konstantinápolyban templomot, Rómában a Szent Péter bazilika mellett, magyar zarándokházat, Ravennában pedig a város hercegével együtt kolostort alapított. A nagy országépítő nagy templomépítő is volt. A Hartvik legenda nyomán megelevenedik az öreg király szinte mithikusan hatalmas alakja, mellette a kegyes Gizellával, amint „minden esztendőben eljárják vala az országot, meglátogatván, nézőgetvén minden szent egyházakat, kikben kivől belől ha mi fogyatkozást láttanak, addig onnan el nem mentenek, míg szerével meg nem építették.“ Első templomaink lombard stílusnak s a franciás típusok csak később kezdenek elterjedni, hogy aztán III. Béla alatt a Magyarországra szakadt francia szellem teljes virágzásba boruljon. Provence zengő rétjei felől új, eleven szelek fújnak a Kárpátok medencéjébe. Nemcsak a híres trubadur, a bolondos Peire Vidal jó el Imre király udvarába, hanem már előbb, Béla palotáján is számos francia dolgozik. Az ásatások csak az imént hozták napfényre az esztergomi királyi palotát, árpádkori művészetünknek ezt a büszkeségét, melyen egymás mellett csattogott a francia és a magyar művészek vésője. Ezeknek működését Gerevich éles stílus-kritikával szellemesen választja szét, sőt a két nemzet vezető mestereinek az önarcképét is felfedezi a királyi kápolna baloldali ikerfülkéjének oszlopfejein. Elegáns fürtökbe fésült, csigavonalban göndörödő körszakállú francia arc tekint le az egyikről, míg a másik kipödrött bajuszú vas-kos fején nem nehéz felismerni a magyar mestert. Ez utóbbin „a finomságok és a stílbeli rutin hiányáért kárpótol plasztikai ereje és igazi magyaros kifejezése. Tisztán művészi szempontból is egyenértékű tulajdonságok ezek s a román stílusnak, magyar temperamentumon átszűrt lényegét adják“. Gerevich feltevése, hogy a királyi palota magyar szobrásza azonos a III. Béla által Szent László váradi sírjának készítéséért szabadok sorába emelt Dénes mesterrel, teljesen elfogadható. A magyaros jelleg, melynek felderítésére Gerevich annyi józan gondot fordít, elsősorban vérmérsékletből folyó, de erkölcsi jellegű magatartás. Ugyancsak III. Béla nevéhez fűződik az esztergomi bazilikának csak egy régi festményről ismert ajtaja, a Porta Speciosa. Vörös márvány és szürkés fehér mészkő váltakozott rajta. Az ajtófélfákon próféták és apostolok, az ívmezőben országát a Madonnának felajánló király márvány-intarziás képe volt látható. — „Ezek az ábrázolások a keresztény magyar királyság dicső Árpádház apotheoizisát zengték s fejezték ki egyéni módon, ugyanazt a középkori nemzeti ideát és ideált, mint a francia katedrálisokon a „királyok galérija“. — Ennek a kapunak kőoroszlánjai között. „inter leones“ koronás fejük felett a két vörösmárvány sassal, ítékeztek a böles

királyok és követték a magasban büszkén ívelő körirat utasítását: „Mentem sanctam .spontaneam .honorem Deo .et patrae liberacionem“. Férfias és erkölcsös szavak, magyar szavak, méltók, hogy ma is megszíveljük! Ráadásul még azt a mélységes magyar vonást is megmutatják, hogy már ekkor is a magyar művészet milyen fontos nemzet-politikai hivatással bírt. Ennek a nemzeti erkölcsről áthatott művészetnek a jellemzését klasszikus világossággal fogalmazza meg Gerevich: „A román kori magyar művészetben az Árpád házi nemzeti királyság egész szellemisége öltött testet tömör formában, s benne a keresztény királyságtól átnevelt tette kész nemzet lelke és ereje lüktet“. „A magyar ritmus érzékét a nyugodt metrum fegyelmezte. Emberábrázolásában inkább a méltóságot, az erkölcsi nagyságot és szilárd erőt, semmint a szenzuális ellágyulást, vagy a modoros kellemet, akadémikus korrektségét kereste.“ A magyar-román művészet Jákon érte el delőpontját és egyúttal az európai fejlődésnek is egyik hullámhegyét. A jáki műhely hatása átsapott az országhatárokon. Ausztriában a jáki mintát utánozták, a bécsi Stefans-kerche Riesenthorjának kigondolásánál is a páratlan szépségű Jáki-kapu lebegett a mesterek szemei előtt. A nomád lovasnépet Európa tanította művészetre, de Jákon a magyarság ezt a kölcsönt már kamatostul visszafizette.

Gerevich könyve művészetünk e büszke és dicső korszakát tömören és világosan, tudományos alapossággal és erőteljes plasztikával állítja elénk.

Csabai István.

A Zalán Futásának első kidolgozása. (Az eredeti kéziratból bevezetéssel kiadta *Kozocsa Sándor*. — Régi Magyar Könyvtár. 41. sz.)

Mindig érdekes egy mű első fogalmazásába tekintenünk. Hát még a zseni műhelyébe! Ilyenkor egy pillanatig talán kisebbségi önzésünk is megszólal: lám, azonnal még *neki* sem sikerül! Aztán a kiforrás képét vizsgáljuk, hogy végül a remekműhöz térjünk vissza, s gyönyörködünk benne újra meg újra.

Már a kézirat címlapja meglep: *Árpád gyözedelme a titeli sikon*. Hogy vált a későbbivé, ki tudná megmondani. *Kozocsa Sándor* a Bánk bán ajánlását tartja a Zalán futása cím forrásának (ott ugyanis, egy közbeeső jelzővel szaporítva, már szerepel a két híres szó). Mások az első magyar operának, Ruzicska József Béla futása c. szerzeményének hatására gondolnak. *Kozocsa* egyébként régebbi keletűnek érzi a Zalán futása megírását, mint elődei.

Az énekek még csak kialakulóban; egyes szavak, sorok még nem törtek bele a hexameterbe, s az írás is gyakran a ritmus

ellen való, bár nagyrészt híven szolgálja azt. A szöveg így is elég teljes képet ad s lényegében szinte máris végleges. Néhol természetesen még nagyon szűkszavú: a költő feledni látszik a kisebb csapásokat, hogy a fő útvonalon gyorsabban jusson előre. Gyakran még hasztalan keresi a megfelelő kifejezést, fel-feltörő szavai elsőségért viaskodnak. Nagyon érdekesek a kihúzott, újra meg újra kezdett szavak, sorok s utánuk többnyire a sommásan kialakult sor. Szinte előttünk írja művét a nagy szerző, s könnyen követhetjük a felséges hullámzás területhódítását. Egyes soroknak még csak első és utolsó szava kész: meder, mely a nagyszerű iramú folyam egy-egy hullámát várja magába. Sok név akad, melyet a kiadásban hasztalan keresünk, egyesek módosultak vagy átváltak. Deli Hajna pl. még Kolma a kéziratban, majd Bajnát ír a költő, hogy aztán az igazi szép hangzásnál állapodjék meg. Nyersebb, sőt ízetlen szavak sem ritkák. Érezzük a költő játékos szellemét, mikor tudatosan írja le azt, amit később el fog hagyni, csak hogy ihletének röptét ne akassza meg. Meglep az alaphang biztonsága, az egész építmény szilárd fundamentuma. Híres epizódok hiánya vagy hiányossága, felesleges részek bősége stb. ellenére oly szép ez így is, hogy szinte már a remekmű benyomását kelti.

Kozocsa Sándor lelkiismeretes, érdemes munkát végzett, minden elismerés megilleti lelkes fáradozásáért.

Vajthó László

Körös Andor: Isten bábjai. (Regény. Athenaeum-kiad. 1938.)

Halasy-Nagy József szerint a regény: sorsok könyve, s a regényíró: sorsok látója. Körös Andor új művére ráillik ez a túlságosan esztétikaellenes, dimenzióiban tág meghatározás. Nevezhetjük társadalmi, vagy szűkítve a fogalmat: polgári regénynek, nem követünk el nagyobb hibát akkor sem, ha, — kissé önmagunkat is beleérezve, — évtizedünk regényének kereszteljük el. De akár a műfaji szempontú, akár a szubjektívebb ízű meghatározás mellett törünk pálcát, ez a könyv „sorsok könyve“ marad.

Egy főorvos áll az események középpontjában. A képzelt világ, amelybe az emberek élni szeretnének, összeütközik benne azzal a világgal, amelyet a valóságban élnek. Kormányosa, ura szeretne lenni az életnek, pedig csak hajótöröttje. Érzi, hogy ami vele, vagy benne történik, rajta kívül álló erő játéka. A maga számára talált látszólagos kibontakozás mögött töprengő emberi tehetetlenség húzódik meg. Az élet tulajdonképpen: tudni a dolgokról, keresni, meglátni és megérteni az összefüggéseket; mert ami ezen kívül van, csak zavart okoz. Ilyen és ehhez hasonló mondatokba, önmagának kovácsolt igazságokba lopja bele tehetet-

lenségét. Mert a kifürkészhetetlen lökéseket, a nem sejtett változásokat mindig az „ezen kívül“ adja meg. Az ember az Isten erő-rendszerének abszolút függvénye. És társadalmi hovatartozástól, származási, szellemi anyagi előnyöktől vagy előnytelenégektől, tehát bizonyos pozitív vagy negatív helyzeti energiájú kiválasztódástól függetlenül is érvényes ez az emberi akaratot és számítását gyakran áthúzó, megmagyarázhatatlan erő-rendszer. „Az ember nem tud semmit, az emberrel történik valami“ — dünyyögi maga elé a pénzmágnás vezérigazgató egyéni és családi életének környezetét is fertőző szemétdombjában, amikor őszintén belepillant saját „üriember“-életének szétzúllott a rávigyorgó valóságába. És az ebben a regényben elénkklépő emberek, tekintet nélkül földi útjaikra, mindnyájan arra lendülnek, amerre a meg nem fogható akarat rántja őket. Isten bábjai valahányan. A sorsok elindulnak valahol, Isten akaratában s a számukra rendelt pályát könyörtelenül megfutják.

Ezt az örök protestáns mondanivalót ágyazza be Kőrös Andor a mi évtizedünk életviszonyaiba. A cselekvény filmszerű pergetése, az emberekből kivonalozódó társadalomkép, a tipizáló egyéniségrajz nem új jelenség irodalmunkban. Körmendi Ferenc honosította meg ezt a multat, jelent és jövőt, teret és időt furcsán vegyítő regényírói modort. Kőröst is az izgatja, ami Körmendit. Mit csinál a már születése pillanatában is ezer szállal a földi viszonyokhoz kapcsolt ember a számára adatott életidő alatt. Körmendinél azonban ez a regény-típus saját tulajdon, Kőrösnél kölcsönzés. Ezért hullik szét a szilárdnak ígérkező kompozíció, ezért mozog előttünk sziluett-szerűen, egyéni vonások nélkül a legtöbb szereplő. Pedig egyes részletek fűtött hangulata s jól alkalmazott párbeszédei azt árulják el, hogy tudna járni a saját lábán is. Ha nem mond le arról az írói igényről, amelyet könyve alapján bátran feltételezhetünk, meg fogja találni az egyszerűbb, de egyéniségéhez jobban illő tisztább kifejezési formát.

Pálmai Kálmán

Az Athenaeum ifjúsági könyvei. (*Jánosi György*: A láthatatlan szélmalom. — *Palotai Boris*: Julika. — *Kästner Erich*: Emil és a három ikergyerek. — *Lagerlöf Zelma*: Csodálatos utazás. — *Ransom*: Feccskék és fruskák. A felfedező(k).)

Az Athenaeum idegenből átültetett ifjúsági könyvei közül a legnagyobb örömmel Lagerlöf Niels Holgersonjának Csodálatos utazását üdvözlöttük, amelyet Beke Margit fordított igen jó magyarsággal. Ransom könyve, az előző évben megjelent Feccskék és fruskák folytatása is nyeresége ifjúsági irodalmunknak, ha egy kissé idegenszerű is a világ, amelyben boldog gyermekhősei kalandoznak, Kästner Emilje sem ismeretlen a magyar olvasók

előtt, s bizonyára mindnyájan örömmel olvassák újabb kalandjait, bár ezek mintha egy kissé erőtlenebbek lennének, mint a megelőzők.

Az eredeti munkák közül Jánosi György Láthatatlan szélmalma meséskönyv. Legalább is az akarna lenni, de meséit aligha értik meg azok, akiknek szánta, annyira zavaros menetűek, nyelvük oly nyakatekert. A népmesék „csalímese“ alakját igyekszik utánozni de a mese szerkezetének zavartalanságát, a gondolatvezetés egyszerűségét nem veszi észre, s a népmesék üde tréfái helyett olesó, gyermekek számára érthetetlen és élvezhetetlen „vice“-eket ad. Nagy kár, hogy Jánosi György ilyen különös utakon halad, mert ezen a nyomon sohasem válhat jó ifjúsági íróvá.

Palotai Boris könyve, a Julika, nem alkalmas arra, hogy keresztyén magyar gyermekek kezébe kerüljön s egyenesen megdöbentő, hogy magyar könyvkiadó ilyen könyvet piacra mert adni. Hőse egy tizennégy-tizenöt éves gimnazista lány, akinek mérnök édesapját „leépítették“ s a család emiatt nagy nyomorba jutott. A hősnő, mikor ezt észreveszi, megrémül attól, amit ő nyomornak tud, s ami most már, hite szerint reájuk is vár: a bűzös pincelakástól, mocskos ruháktól, mosdatlanságtól, de anyja megvigasztalja: „Mi sohasem zuhanhatunk olyan mélyre, hogy szennyben, sötétben kelljen élnünk. Nevelésünknel, műveltségünknel fogva találunk valami megoldást, hogy legalább a tiszta fehérneműnk legyen meg, a szellős szobánk és hogy tovább taníttathassalak benneteket. Zongoralekéket adnék... vagy társalkodónőnek mennek valahova, benneteket meg beadnának egy tandíjmentes interátusba“.

Erre azonban nem kerülhet sor. A hősnő, hogy szülein segítsen, nevelőnőnek megy vidékre, három lehetetlenül neveletlen gyermek mellé, akik közül a legidősebb vele egykorú. Ez az elhelyezkedés csalással történik: Julika egy nevelőnő nevében levelezik a családdal s szülei sem tudnak szándékáról, azoknak is folyton hazudik. Igaz, hazudozását meggyónja, de aztán nyugodtan megy csalással szerzett állását elfoglalni. A három gyermeket csodamódon megszelídíti: „nem magyarozott és nem kérdezett ki, csak mesélt nekik“ — hanem a faluból hamarosan kiábrándul. Nem olyan, amilyennek Julika képzelte: fullasztó porfészek, „a piros-pozsgás gyerekek vérszegény, angolkóros porontyok, s az emberek földbevált kunyhókban élnek, ha ugyan életnek lehet nevezni azt a koplalást, didergést.“ Megtanulja, „hogy a napfényt csak azok élvezhetik, akiknek pénzük van rá“, viszont az öreg falusi szakácsnét ő tanítja meg főzni, s a falusi asszonyokat is arra, hogyan kell csecsemőt gondozni.

A regény a legszemérmertlenebbül célzatos: azt mutatja be minden sorában, hogy mennyivel különb Julika és családja, valamint

rokonsága azoknál, akik nem e rokonsághoz tartoznak. Hogy pedig miféle ez a rokonság, arról a könyv nyelvezete ad felvilágosítást. Ilyen kifejezések árulkodnak benne: „engem hiába húzol!” — „édes kis frajlieska leszel!” — „örökösen tisztít ránk”, — „rém cuki!” — „szűkösen kijövünk” — „apa elesne ettől a keresettől is”. Az egyik fiú-szereplőről a két süldő lány megállapítja, hogy „komplett fiatalember”, aztán a „szőrözetéről” kezdenek vitatkozni, t. i. arról, vajjon van-e bajusza?

Ez a könyv nem érdemli meg, hogy ily sok szót vesztegessek rá. Mégis rá kellett mutatnom jeles tulajdonságaira, hogy figyelmébe ajánljam az illetékeseknek: be ne férközhessen ifjúsági olvasmányaink közé, mert magyartalanságot terjeszt, célzatosan ferdít, társadalmi ellentéteket szít és alacsony erkölcsi színvonalon áll.

Szondy György

Veszprémy Ferenc: Ösztön és faj. (Budapest, 1938. Egyetemi Nyomda.)

Az élettudomány magasabb kérdései a filozófia birodalmába tartoznak. A materializmus tévelygése csak filozófiai iskolázatlanság talaján születhetett meg és Dubois-Reymondnak, Hans Drieschnek kellett jönnie, hogy ebből a rövidlátásból kigyógyulhassunk. Dacqué már a metafizika felhőiben csapong, amikor az élet múltját nyomozza. És nem véletlen, hogy a filozófus Bartók Györggyel találkozom össze e hasábokon, mikor Veszprémy érdekes könyvével foglalkozom. Rajta mégis inkább a franciák hatását, Lamarque és Frederic Houssay szellemét érzem, noha gondolatmenete merőben új és meglepő.

„Az ösztön természetrajza” után most az ösztön faji kapcsolataival foglalkozik. Itt jut el arra a megállapításra, hogy a fajkérdés tisztázása nélkül az ösztön fogalmát nem érthetjük meg. „Az élet kezdeteit a természetben valamilyen szervezetszerűségnek megjelenése szemlélteti, de annak konstrukcióját eredetileg sehogyan másként, hanem a faj tiszta képletében feltételezhetjük.”

A fajt a szerző egyformán szervezett egyének térhez kötött, de szétszóródásában is egységes tömegének tekinti. Talán a gázok csapongva cikázó, de mégis határolt testet alkotó molekuláira gondolt ebben az elképzelésben, amelyre új rendszerét fölépíti.

Ennek az egyéneiben különálló, de létföltételeiben összekapcsolt egységnek, a fajnak szoros tartozéka az ösztön, mert „a természet akaratának zászlójaként kell tekintenünk.” Sok helyen, például a IV. fejezetében költői szemlélődéssel hidalja át a közvetkeztetés hézagait. „Amiként testi és jellembeli habitusunkban felismerhető valamilyen utalás szüleinkre, és egy-egy mozdulatban, arcvonásban, erkölcsiségünkben távoli ősökre emlékeztetünk,

a Végtelennek is valamilyen titkos ismertető jelét kell hordozza magán szent anyajegyül mind, ami belőle származott.“

„Mindez azonban regényes korrajz“, mondja erős önbírálattal a fejezet végén. Az elevenség, ahogy az ő szóképző stílusa az élők összeségét nevezi, szerinte „alakilag semmiképpen sem mikroszkópi-
kus élőlény formájában, hanem inkább rendkívüli terjedelmességben feltételezendő...“ (94. oldal). Vajjon nem „az evolúciós gondolatnak visszájára fordítása“ ez, amint néhány sorral alább írja.

Helyes meglátása az, hogy a területképzés a fajnak jellemző képessége. Ebbe az életmódot is beleérti és ezen az alapon határozza meg az ösztön fogalmát: „az ösztön a mindenkori területiséggel kapcsolatban szolgálja a mindenkori elevenségben az evolúciót.“ Így aztán a fajt, mint egységet „leginkább tértestű élőlénynek nevezhetnők.“

Fölfogását Henri Bergsonból vett példával szemlélteti: „egy raj méhei oly szorosan szervezettek, hogy különváltan egyik sem tud bizonyos időn túl élni, még ha lakást és táplálékot adunk is nekik, miképpen nem lehet belátni, miszerint a raj nemcsak képlegesen, hanem tényleg is egységes organizmus, amelyben minden egyes méh egy-egy sejt, amelyet láthatatlan kapcsolat fűz a többihez? A szerző elképzelésében ezek a rajok egy földrajzi területen belül szintén szervezett egységet alkotnának s ez a térhez kötött faj, amelynek létét az egységes ösztön biztosítja.

Ezekből folyik, hogy ami nem fajfunkció, például a reflex működés, az „ösztönös dolognak nem tekinthető.“ Az ösztön regulációs tevékenysége szabja meg az elevenség szervi alakulását, mindenféle alakú sajátosságát, tehát fajiságát is. Az ösztön ugyanis „a fajhoz tartozóknak összeségében hordozott életelv... az ösztön egyéni sajátosságnak semmiképpen nem tekinthető. Hanem csak a fajnak van ösztöne. Átvitt értelemben legkifejezőbben azzal a meghatározással jelölhetnénk tehát az ösztönt, hogy a fajnak az öntudata.“

Veszprémy elismeri, hogy a „leszármazás élettani lehetőségeinek és módjának megtárgyalása nemcsak megfelelő tudományos szakképzettséget kívánna, hanem magábanvéve is bonyolult feladat...“ Tehát belátja, hogy biológiai iskolázottsága nem szakszerű. E helyen amúgy sem térhetünk ki ebből eredő hibáira. Mindezek ellenére is el kell ismernünk, hogy eredeti utakon járó egyéniség. Kár, hogy nehezen érthető, szétszaggatott mondatai és körülményes, túlságosan elvont stílusa miatt nálunk kevesen fogják olvasni. Biológusaink között is alig van, aki gondolatmenetét követni tudná. Ha tudományos eredményeinek benső igényével lépett a nyilvánosság elé, helyesebben tette volna, ha munkáját valamely nemzetközi világnyelven szólaltatta volna meg.

Szilády Zoltán

Juhász Géza: A magyar szellem vándorútja. (Debrecen, 1938.)

Tíz ív terjedelmű kis könyvecske, diákok és egy napilap számára készült. Rövid összefoglalásban eddig legjobban sikerült, friss, élményszerű bevezető irodalmunkba. A tanári pálya sok tanulságával készült, de ami eredetivé teszi: az a minden sorából kiérződő nagy élmény — őszinte, benső találkozások hosszú sora. Egyéniségtől kaptuk — ez menti elfogultságait, túlzásait — s ennek bizonyára gyakorlatban is megvolt nagy nevelő ereje.

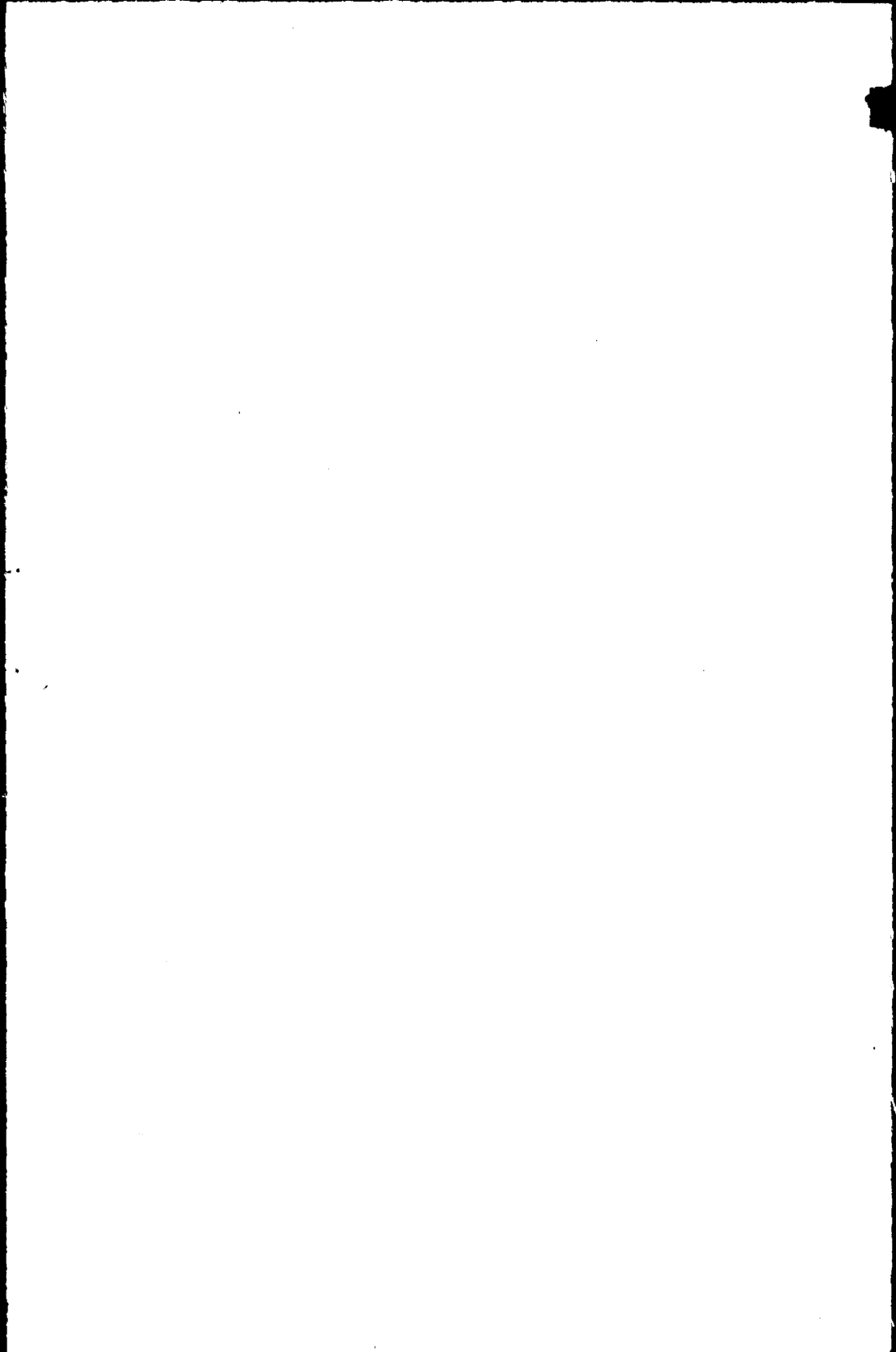
Irodalmunknak és íróinknak közös vonását abban látja, hogy fejlődésükben három fázist különböztet meg. Eleinte a hivatott költő is kezdetleges, irodalmunkban ez az állapot Mátyásig tart. Később az idegen példák a hiánytalan művészi kifejezés felé vezetik az írókat s legmagasabb fokon eredeti, önálló költészetet teremtek. Így kezdődik önállóságunk Petőfivel s a kettő közé esik a művészi kifejezés elsajátítása, világirodalmi remeknek nyomán. Ezekben a korszakokon belül szellemiek és anyagiak váltakoznak egymással. (Reneszánsz, barokk, rokokó, romanticizmus, realizmus, expreszszionizmus.) Nem teljes elhatárolások ezek, de Juhász Gézának sem volt szüksége rájuk. A látszólagos ellentétek mögött sokkal jobban megérzi az összefüggéseket, semmint a merev beosztás valóban irányt szabott volna. Még kevésbé kívánja ezt az olvasó, hiszen a szerző nem stílustörténetet ad, ha a stílus fogalma alatt bizonyos korszakokban, a fizikai és szellemi életben egyformán jelentkező életformát értjük.

A könyv első része távolabb áll a szerzőtől és itt még igen vázlatos. Középsőiskolában nehéz, unalmas kornak bélyegzik a magyar hitújítás korát, a XVI—XVII. századot. Talán ezért jutott a Magyar szellem vándorútjában is olyan rövid hely neki. Pedig sokrétű, szövevényes korszak volt ez s ha művészi kifejezésekben nem is, de *szellemében* a magyarság legnagyobb százada. A barokknál feltétlen el kellett volna határolni és ellentétbe állítani Zrinyi hősi ideálját a Gyöngyösi-féle sablónra készült udvari kísérletezésektől. Akkor kitűnt volna az is, hogy a barokkot nem csupán vallásos rajongás, de erős érzékiség is jellemzi és a rokokó sokkal inkább felaprózódása, elpolgáriasodása a barokknak, mint újra kizöldülése a reneszánsz világi vetésének. A XVIII. század vége s az átmenet éveit — Kazinczy, Bacskányi, Kármán — egyre mozgalmasabb képet mutatnak, Juhász Géza is mind érdekesebben, szemléletesebben, színesebben rajzol. A felvilágosodás magyar talaja, Debrecen, ezek már szíveszerint való fejezetei a szerzőnek s mi is otthonosabban érezzük magunkat, amint haladunk véle. Az egyes írókra jutó oldalak fokozatosan gyarapodnak s mi örülünk, hogy végre hivatalos helyről nemcsak kötelező olvasmányokat kapnak diákjaink, hanem a magyarság képviselői közül azokat,

akik jogaikkal egyre táguló kör vezetői lehettek: Szabó Dezső, Németh László, Kodolányi János.

Kifogásolni valót egykönnyen említhetnénk, különösen az esszé tolvajnyelvéből átkerült főneves összetételekről, a laza szerkezetű mondatokról. De tiszteletben tartjuk és fontosabbnak érezzük az elvet s a törekvést példának tekintjük. A kritika egyetlen termő érdeme és öröme, ha a kritikus kívánsága teljesül, jóslata beválik. Mi szeretnők, mint a Kossuth-fejezetet, több más részét is megnövekedve, kidolgozva, újra olvasni.

Koczogh Akos

EYLVESZER BET.
BUDAPEST, XIV.
HERMINA-ÚT 27.